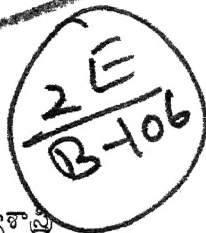

శ్రీ
సారంగధర చరిత్రము

జేమకూర వేంకటరాజ వ్రణితము

'జితకాశి' టీకా సహితము

29740

టీకా కర్త:

విద్వాన్ దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి

వి. ఆర్. సి. హైస్కూలు ప్రధానాంధ్రపండితుడు,
నెల్లూరు.

తెనాలి భారతీయద్రక్షాలయమున ముద్రితము

1942

సర్వస్వామ్యసంకలితము]

[వెల రు 2-8-0

శ్రీ శ్రీ G.C.V. రమణదాసు,

జ్ఞాపకార్థముగా వ్రాసినట్లు

G.నరోజునీ గారు చే

వివాకము (2000)

పండితాభిప్రాయములు

కళాప్రపూర్ణ మహాకవి శతావధాని

శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రిగారు

బెజవాడ, 20—11—42.

శ్రీమత్సరదేవతాద్వై సమః

సారంగధర చరిత్రము

(సవ్యాఖ్యానము)

ఈ పాత్రమునకుఁ గొన్ని వ్యాఖ్యానములు కలవు గాని వానిలో నింతకుమున్ను ప్రకటితమైనది కీ. శే. వేదము వెంకటరాయలవారి వ్యాఖ్యానమే. ఆవ్యాఖ్యానము పూర్వవ్యాఖ్యానములయందుండెడి చాల వ్యత్యాసములను కనిపెట్టి శ్రీశాస్త్రిల వారు విరచించిరి. దానిని దిలకించి అందులోనున్న ప్రమాదములను (ప్రమాదోధిమ తామసి, అపి రేవతారార్థకః) దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారు తొలగించుచు నొక విపులమైన వ్యాఖ్యానమును 'జితకాశి' యనుపేరితో రచించి విద్యుల్లోకమునకు మహోపకారమొనర్చి రనుటకు సందియములేదు. నేను ప్రత్యక్షిరమును నాయీ వ్యాఖ్యానములోఁ జాలభాగము చదివిచూచితిని. వ్యాఖ్యాత కనుపఱచిన గుణ దోషములన్నియు సమంజసములేయని తోచినది. వ్యాఖ్యాతను నేనక్కడక్కడ ప్రశ్నించి చూచితిని; చక్కని యుపపత్తులు చూపి నాకు సంతృప్తిని గలిగించెను. ఈయన మాకు (తి. వెం. కవులకు) ఏకలవ్య శిష్యుఁడు. ఈయన కింతపాండితి కలదని నే నిప్పుడు గుఱుతింపఁగలిగితిని. "పూర్వ వ్యాఖ్యాత లెంతటి పాండిత్యము కలవారు ? నేటి యీ వ్యాఖ్యాత పాండిత్య మెంతటిది ? యని విచారించునెడల స్థూలదృష్టిని వారెక్కడ ? పీఠెక్కడ ? యని తోచునుగాని వ్యాఖ్యాన రచనల యందలి విశేషములను విమర్శకతాదృష్టితోఁ బరిశీలించినచోఁ బ్రకృతవ్యాఖ్యాత కగ్రస్థాన మిచ్చుట తప్పదని నాకుఁదోచినది." ఈయన మా (తి. వెం. కవుల) యొద్ద నే లేశమును జదువకున్నను మాశిష్యుఁడనని చెప్పెడి కొందఱిలో వాఁడగుటజేసి నే నీయనంగూర్చి యేమి (యథార్థమే అయినను) వ్యాసినను అయ్యది శిష్యవాత్సల్య ప్రయుక్తమైన వ్రాతగా స్థూలదృష్టులు త్రోసివేయుదురని యెఱిగియు రచననుబట్టి మైముటలు వ్రాయక తప్పినదికాదు. ఆ యీ సారంగధర చరిత్రమును పలువురు విద్వాంసులును కవులును చదివియే యుందురు. విశేషములను గ్రహించియే యుం

దురు గాని యింత శ్రద్ధతోఁ బట్టుదలతో, జదివినవారు లేరనియే నే ననుకొంటిని. ఈయన కింతటి శ్రద్ధాభక్తులు గలుగుటకుఁ గారణ మియనయే పీఠికలో వక్కాణించి యుంటున్నా నే నిందు మరల నావిషయమును చర్చిత చర్చణ మొనర్పనైతిని.

“ఆపాతాళ నిమగ్న పీఠర తను ద్వానాతి మంథాచలః”

అన్న శ్లోకపాద మియనయందు సమన్వితమగుచున్నది. లోఁగడ రచించిన వ్యాఖ్యాత లీయన చూపినశ్రద్ధలో నెన్నవంతు శ్రద్ధనుగైకొని వ్యాఖ్యానించినను ప్రకృత వ్యాఖ్యాతకు పని కల్పించువారు కారనియే నేను విశ్వసించును.

శ్లో. ఆస్థా స్వాస్థ్యే యది స్యాతాం - మేధయా కిం ప్రయోజనమ్,
తే డేభే యది న స్యాతాం - మేధయా కిం ప్రయోజనమ్.

ఈయన వ్యాఖ్యానించుఁగాక; యీ మహాక్షామదినములలో నియ్యది ప్రకటిత మగుటెట్లు? ఆ లోపము నెవరు పూరించిరో వారింగూర్చి వ్యాఖ్యాతయే కొన్ని పద్యములలో వ్యాఖ్యానించెను. ఆ సంజీవిసెట్టిగారు ప్రకృతప్రవృత్తికి సంజీవియే యయ్యె ననుటకు సందియములేదు. ఈ యుభయులను భగవంతుఁడు సర్వవిధములఁ గృతార్థుల నొనర్చుఁగాక యని యాశీర్వదించును.

అభినవ వాగనుశాసన

శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు,
ధవళేశ్వరము, 5-12-1942.

సారంగధర చరిత్ర సాదరముగాఁ జదివెతిని. విద్వల్లోకమున గణుతికెక్కిన యర్వాచీనసరస్వప్రబంధములలోనిదైన “ యీ కృతి, లేఖన ముద్రణదోషమునఁ గ్రనుముగా నపార్థములు తోఁచెడి యపపాఠములకు లోనగుట కనిపెట్టి, పెక్కు వ్రాతప్రతులు పరిశోధించియు, బహుగ్రంథములు పరిశీలించియుఁ గవివాక్కునఁ బుట్టినట్లు చక్కఁగాఁ బరిష్కరించి కవిహృదయము తెల్లమగునట్టి టీక రచించించిన శ్రీ పీఞ్చయ్యశాస్త్రిగారి సారస్వతసేవ యెంతయు శ్లాఘ్యము.”

‘చేమకూర పాకానఁ బడ్డ’ దన్న ప్రశంసావచనము విజయవిలాసమునకుఁ జెందినదేయైనను, అది సారంగధర చరిత్రకుఁగూడ సమన్వయించునట్లుగా శ్రద్ధాభక్తులతో విశేషపరిశ్రమచేసి కావించిన యీ పరిష్కృత ముద్రణమునుబట్టి శ్రీ శాస్త్రిగారి రాంధ్రుల ప్రశంసకుఁ బాత్రులగుచున్నారు.

శ్రీ శ్రీ G.O.P. కమలా రావు,

3

జ్ఞాపకార్థముగా

సాహితీసమితికి.

శ్రీ తల్లావజ్ఞుల శివశంకరశాస్త్రిగారు, మహాకవి (2003)

సభాపతి, సాహితీసమితి, తెనాలి.

శ్రీ త్రిపురారాజుల వీరరాఘవస్వామిగారు,

మంత్రి : సాహితీసమితి.

(Ex-Principal, Sanskrit College, Tenali.)

డిసెంబరు 21, 1942.

శాస్త్రిగారూ! అభిప్రాయార్థము మీరు పంపిన సారంగధరచరిత్ర ప్రతులు అందినవి. సంస్కరించి 'జితకాశి' టీకాసమేతముగా మీరు వెలువరించిన ఈ గ్రంథము సావధానముగా పరిశీలించాము. గ్రంథాన్ని 82 పుటల పీఠికలో మీ బహుగ్రంథావలోకనము, సమీక్షా సామర్థ్యము ప్రస్ఫుటముగా కనబడుతున్నవి. దుర్వాఖ్యా విషమూర్ఛితమైన కావ్యాన్ని మీరు సంతీచి పోసి ఉజ్జీవింపచేసినందుకు కృతకర్త చేమకూర వేంకటకవి సజీవుడైతే మీ చరణాభివందనము చేసేవాడే !

అచ్చుపడిన పాఠాన్ని సాంధ్యగ్రంథాలమీద తమకు నమకములేదనేవారు మా మిత్రులు శ్రీ మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు : 'లేఖకప్రమాద జనితవోషములు లేకుండా పండితుల సాహాయ్యముచేత పరిష్కరించి ముద్రించినదని ఒక్కొక్క గ్రంథముఖపత్రముమీద ఉంటుంది. ఆ పండితులెవరో, వారి సాయమేమిటో తెలియదు. కొన్నిటిమీద పరిష్కర్తలపేర్లు ఉంటవి. కాని సంస్కరణము సమీచీనము కాదు. కొందరు టీకాకారులూ, వ్యాఖ్యాతలూ గుర్తెరుగలేక అపహాసాలనే ఆధారము చేసుకుని చెప్పిన అర్థాలవల్ల కవిహృదయము గ్రాహ్యము కావడములేదు. ఇంకో అన్యాయము : చిన్నయనూరి వ్యాకరణమే మానదండముగా గ్రహించి పండితులనేకులు పాఠములు దిద్ది పాడుచేసినారు'. ఈ అభిప్రాయములు యథార్థములే.

నికరమైన ఆంధ్రులుకాని విద్వాంసులు కొందరు తేటతెలుగునూ, జాతీయమునూ సరిగా గ్రహించలేక అపారాలు చెప్పినారు. యత్నించిత్సంస్కారలూ, విద్వారులూ, సామాన్యజనులూ, ఆ విద్వాంసుల మార్గమే విశ్వాసముచేత అనుసరిస్తున్నారు. అందువల్ల భాషకూ, సాహిత్యానికీ చాలా అనర్థము కలుగుతున్నది.

భృమప్రమాదాలకు లోనైన టీకతో శ్రీ వేదము వెంకటరాయశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన సారంగధర చరిత్ర మూలమును మీరు చక్కగా సంస్కరించి టీకవ్రాసి సాహిత్యలోకానికి ఉపకారము చేసినారు. మీ విమర్శవిధానము మిక్కిలి సమంజసమూ, సప్రమాణమూ. కవిహృదయమును చక్కగా విశదముచేసిన మీ సారంగధర పాఠము ఇకముందు, ప్రమాణమై పండితులకు ప్రమోదదాయక మవుతుందని మా ఆశయము. ఇతి శివమ్.

కావ్యస్మృతి తీర్థ కళాప్రపూర్ణ శ్రీజనమంచి శేషాద్రిశర్మగారు (కడప)

సారంగధర చరిత్రము - చేమకూర వేంకటకవి వర విరచితము

జితకాశి నామక వ్యాఖ్యాసహితము

మన్ను బ్ర. శ్రీ మహాపాధ్యాయ కళాప్రపూర్ణ వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిగారు లఘుటీక వ్రాసిరని వినియుంటిని. కాని దానిం జూడలేదు. అంతటి యవ సరము నాకుఁ గలుగలేదు. 'ఇంటిపేరు నను కవిత్వము పను' అని మహాకవులచే విసుతిఁ గాంచిన వేంకటకవి రచించిన యీ గ్రంథమునకు బ్ర. శ్రీ దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి గారు విపులవ్యాఖ్య వ్రాసిరి. ఇంతటి వ్యాఖ్య యవసరమా యని యోజించి సాలీ పులాకన్యాయము ననుసరించి యందందుఁ జదివితిని. పాఠభేదములం దిలకించితిని. వ్యాఖ్యాత ఆశయ మిదమితమని యూహింపఁ గల్గితిని. వీరుచూపిన కొన్ని పూర్వ పాఠములు కేవల ప్రమాదములే యనక తప్పినదికాదు. పాఠముల నెవ్వక వీరొనరించిన పరిశ్రమము సంస్తుత్య మనక మాననయితిగాదు. వీరు చూపిన సాలీత్యము లనూయా కల్పితము లన వలనుపడునవికావు. దీనింబట్టి చూడఁగా నింతకుఁ బూర్వమీ గ్రంథము బహుశః దోష భూయిష్ఠముగాఁ బ్రకృతిచే ముద్రింపఁ బడినదని స్పష్టము. ఇపు డిది తఱచుగా నిరుపమనియే నొక్కి చెప్పవచ్చును. అనేక గ్రంథములం బరిశోధించి నెక్కు తావుల కరిగి పాఠముల నేకరించి చక్కని యర్థమును సప్రమాణముగా సమ కూర్చి చరిత్రార్థులైన మూఁటికి ముమ్మాటికి నిరాఘాటముగాఁ జెప్పవచ్చును. వీరి యీ కృషి ఆంధ్ర త్రిలింగదేశములయందు వ్యాపించి శాశ్వత యశఃప్రసాదముల నొసంగుఁ గాక యని కోరుచున్నాను. ఇంకను ఇట్టి యుత్కృష్ట కార్యముల నొనరింప భగవంతుఁ డాయురారోగ్యములఁ బ్రసాదించుఁ గాక.

కల్లికోట కాలేజి పండితులు, బహుగ్రంథనిర్మాతలు :

శ్రీ పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రిగారు,
బరంపురము - చిత్రభాను మార్గశీర్ష కృష్ణ ద్వితీయ.

ఆర్యా,

తాము ఎంతో దయతో పంపిన జితకాశిని - సారంగధర వ్యాఖ్యను పూర్ణముగా చదివితిని. వెంటనే తమకు వ్రాసికొనలేనందుకు మన్నింప నరింతును. ఈ వ్యాఖ్యానరచనమున తాము లోకోత్తరమగు సాహిత్యసేవ నొనర్చినవారైతిరి. ఇందు తాము చేసిన పరిశ్రమము అసాధారణము ననితరసాధ్యము నని మనవి.

బదికి యున్నంతవరకును తమమాట మాటగా చెల్లించుకొనిన పండితప్రకాం
డులుగాని వేదంవారు సాధారణులు కారు గదా! అట్టివారి వ్యాఖ్యను విమర్శించి
సత్యమును లోకమునకు చాటు వూనుకొని అందు పూర్ణముగా కృతకృత్యతన గాంచి
తిరి మీరు. ఇట్టి మిమ్మును మీ గ్రంథమును గుఱించి నాయట్టివా డేమి వ్రాయ
గలడు ?

పూర్వజీకయును ఆ జీకా కర్తలయును భ్రమ ప్రమాదములను మీ పేర్కొ
న్నవానిని చూచితిని. వస్తు సీతి యిట్టిదా ! అని ఆశ్చర్య చకితుడనైతిని. బహు
గ్రంథ పరిశోధన పాటవమును, పాండిత్య ప్రతిభలనే గాక సత్యముయొక్క కల
రూపును మోమోటమిలేక మీ వ్యాఖ్య చాటుచున్నది. మీ యట్టి మనీషులు
ఉండుటవలననే ఇంకను మానుషమున 'సత్య మేవ జయతే' అను నుడికి తావు నిలిచి
యున్నది. తమ రచించిన జితకాశి, మూలగ్రంథమును తద్వ్యాఖ్యానములను ఒరసి
తఱచి వన్నె వెట్ట గలుగుటయే గాక సాహితీ ప్రపంచమున శాశ్వతముగా నెలకొన
గలదని మనవిచేసికొనుచున్నాను.

శ్రీ చింతా దీక్షితులుగారు - బి. ఏ., ఎల్. టి., (నెల్లూరు).

1-1-43.

తాము దయతో దయచేసిన టీకాసహిత సారంగధర చరిత్రము కృతజ్ఞతతో
అందుకొన్నాను. ఉత్సాహముతో చదివినాను.

ఇంతవరకూ పండితులు బహుపట్టుదలతో కావ్యము విమర్శించేటప్పుడు కవి
గోత్రాదులను గురించిన్ని, వర్ణోపవర్ణనములగురించిన్ని, కాలమును గురించిన్ని, వాన
సానాదులగురించిన్ని, చర్చిస్తూఉండేవారు. తమకు అర్థముకానటువంటిన్ని, తప్పు
లని తోచినటువంటిన్ని పాఠములను దిద్దవేసేవారు.

మీరు సంపాదించిన సారంగధరచరిత్రలో అతిప్రధానమైన పాఠనిర్ణయము,
అర్థనిర్ణయము, సమర్థతతో చేయబడ్డవి. అందుకై పొందిన కవి ప్రయోగములు
ఎన్నో సమకూర్చబడ్డవి.

పండితప్రకాండులని పేరుపడ్డ శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారి పాఠములు,
అర్థములు ప్రమాదజనితములని నిరూపించడము బలవత్తరమైన ప్రమాణసంపత్తి ఉం
టేనేగాని, సాధ్యముకాదు. మీరు అట్లా నిరూపించగలిగారంటే మీరు చేసిన కృషి
ఎంతగొప్పదో వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. ఇందుకై మీ రెంతశ్రమపడి ఎన్నిగ్రంథాలు
పరిశీలించారో ! ఎందరు పండితులతో చర్చించారో !

ఇట్లా పాఠనిర్ణయమైన కృతులు తెలుగులో అప్పకవీయము వంటివి కొద్దిగా ఉన్నవి. పాఠనిర్ణయమైనపిమ్మట ఆరణ్యకము చేయబడ్డ గ్రంథములు తెలుగులో ఉన్నవేమో నాకు తెలియదు. తెలుగు గ్రంథము లీవిధముగా పరిష్కరింపబడ్డ పిమ్మటనేగదా వ్యాకరణ కోశములు నిర్దుష్టముగా రచించడానికి వీలుకలుగుతుంది. ఈవిషయమున మీరు మార్గదర్శకులైనందుకు మిమ్మెంతేనా కొనియాడవలసి ఉన్నది.

పీఠికాపురాస్థానపండితులు, శ్రీ సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటు
కార్యాలయ సంపాదకులు, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషదధ్యక్షులు,
సాహిత్యవిశారద—శ్రీ కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారు,
కాకినాడ, 5-1-1943.

విద్యద్వరేశ్వర: మీరలు గౌరవాదరములతో నందఁ జేసిన సారంగధర చరిత్రము నానందముతోఁ జేకొని దాని పీఠికయందు మీరు బొందుపఱచిన విషయ సందేహాది దోష సందోహముల నన్నిటిని జూచితిని. కృషీవలుఁడు కేదారమున వరితోఁ గలిసియున్న గులివిమొలకలఁ గలుపు తీసి వడిని బాగుచేయు విధాన సారంగధర కావ్యంపు నడుమ నిమిడియున్న దొసఁగు కసవులఁ దొలఁగించి శుభ్రముగాఁ జేసిన మీ యొర్పు నేర్పులు ప్రశంసార్హములు.

“యుక్తి యుక్తం వచోగ్రాహ్యం బాలాదపి సుభాషితం” అను సామెతను బట్టి పిన్నవారి నుడులు యుక్తి యుక్తములుగా నున్నచోఁ బెద్దలకు గ్రాహ్యములే యగును. నిజముగా కీ. శే. వేంకటరాయశాస్త్రిగారే జీవించియున్నచో మీరెత్తి చూపిన యుక్తి యుక్తములగు తప్పులఁ గాంచి సంతసించి మిమ్మాశీర్వాదింపియుండు రనియే నాయూహ.

మీ వ్యాఖ్యానము సంతను సాకల్యముగఁ జదువుటకుఁ గొంతకాలము కావలసి యుండుటచే వెంటనే యాపని ముగింపఁ జాలనైతిని. విమర్శనములు వివేక సాధనములు కావలయునుగాని విరోధహేతుకములు కారాదని నామతము. మీయట్టి నిష్కల్పంకశేషమీభూషితులగు విమర్శకు లాంధ్రవసుంధరను విరివిగా నుందురు గావుత. ఓం తత్సత్.

నల్లూరు వర్ధమానా సమాజము
చర మండలి

శ్రీయుతులు చావలి వెంకటహనుమయ్య వంతులుగారు.

Narasarowpet. 19—1—43

My dear Mr. Pichayya Sastri,

ఇప్పటికి గ్రంథము అక్కడక్కడ యథాశక్తి చూచితిని. ఇట్టి అద్వితీయ విమర్శనా గ్రంథముయొక్క విలువ పూర్తిగా గ్రహించుట పండితేతరులకు సాధ్యమైన పనికాదు. పాఠదోషములు, అర్థదోషములు, వ్యాకరణదోషములు, శబ్దదోషములు, అన్వయదోషములు, మొదలుగాగల దోషములు చర్చించుట పండితులకార్యమైనను వాటిని ప్రత్యేకముగా విభజించి ఆయాతరగతులక్రింద కనిపెట్టబడిన దోషములు ఉదహరింపబడుట సామాన్యపాఠకులకు సైతము దోషసముదాయము గుర్తించుటకు సులభమార్గము కలుగజేసినది. భాషాజ్ఞానసాహాయ్యముచే విమర్శింపదగిన విషయము లటుండనిచ్చి విమర్శన గ్రంథకర్త గ్రంథరచనకు ఎంతశ్రమతీసికొన్నది ఉదహరింపబడిన గ్రంథముల జాబితావలన సామాన్య పాఠకులు సైతము గ్రహింపగలుగుదురు.

ఈ గ్రంథరచన కేవలము నిరర్థకమనియో లేక ఈర్ష్యాభావ ప్రేరేపితమనియో వాదింప ప్రయత్నించు ప్రతివాదుల కేమాత్రము తాపీయక గ్రంథోద్దేశ్యము ఎల్లరకు తెల్లమగునట్లు వ్రాయబడినదని నిష్పక్షబుద్ధితో చదువువారెల్లరు అంగీకరింపక తప్పదు. గ్రంథావశ్యకతకు సమాధానము 689 పద్యముల గ్రంథమునకు వ్రాయబడిన టీకా గ్రంథములో 895 దోషములుండుట ఒక్కటేచాలు. ఇట్టి దోషములు వెల్లడించుటలో భాషాసేవజేయ గోరువారెవరును వెనుదీయరు.

ఈ గ్రంథము పండిత శ్లాఘనీయమైన ప్రశస్త గ్రంథములలో నొక్కటయి ఆచార్యులము వెలయుగాత యని ప్రార్థించుట కంటే మాబోంట్లు వ్రాయదగిన దేదియులేదు. ఈ గ్రంథమును ఉన్నత కళాశాలలందు పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించు విద్యాధికారు లేనాటికైనను ఉండకపోరని నా దృఢనమ్మకము.

విద్వాన్ శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు,

(బోర్డు హైస్కూలు పండితులు, రామచంద్రపురము తూ. గో. జిల్లా.)

చిత్రభాను పాప కృష్ణ తృతీయా భానువారము.

తాము ప్రేమపూర్వకముగా సంపిన 'జితకాశి' వ్యాఖ్య వందనములతో నందు కొంటిని. వీరిక సమగ్రముగను, గ్రంథమును స్థానీపులకముగను జదివితిని.

పాత నిర్ణయమునందును బూర్వ వ్యాఖ్యానముల ప్రమాదములను సవరించి సోప పత్తికముగా వివరించుటయందును మీరు చేసిన పరిశ్రమ మమూల్యము; అనన్య సాధ్యము.

ఉద్దవిడి, వేర్వేరు, తామర తంపర మొదలగు ననేక శబ్దముల గుఱించి చేసిన చర్చ మీ ప్రామాణికతను, బహు గ్రంథ ద్రవ్యత్వమును వే నోళ్ల జాటుచున్నది.

లబ్ధప్రతిష్ఠలును, మహాపండితకవులును, విమర్శకవతంసులు నగు శ్రీ వేంకట రాయశాస్త్రి గారియొడ నాకు గురుభావము; సదావందనీయులు. ద్వేషముచేసిన నేమి ? మెత్తిచేసిననేమి ? సత్యము వెల్లడించుటలో వారెట్టి కృషిచేసిరో మీరు నట్టికృషిచేసి భాషాసేవచేసిరియే నావిశ్వాసము. విమర్శనము అనిన నిందయని నేటి కాలమున దుర్లభము పాలయినది. కాని తత్త్వనిర్ణయమున కిట్టివిమర్శనములు లేకున్న నెట్లు ? కావునఁ దాముపూనిన యీ కార్యమింతటితోఁ గాక యింకను నడపి యాంధ్ర భాష కమూల్యమగు సుపకారసహస్రము నొనర్పఁ గలరని నాయాశ.

శ్రీ వేంకటగిరి సంస్థాన విద్వాంసులు, శతావధాని

శ్రీ పిఠుపాటి చిదంబరశాస్త్రి గారు.

వేంకటగిరి, 7—2—43.

సారంగధరచరిత్రము నవలోకించి నాడను. సారంగధరచరిత్ర యథార్థరూప నిరూపణ విషయమున మీరు కావించిన పని భాషాతత్త్వవిదులు వేనోళ్ల శ్లాఘింపఁదగి యున్నది. మీ పరిశ్రమము విఫలము కానేరదు.

‘పురాణ మిత్యేవ న సాధు సర్వం, న చాపి కావ్యం నవ మిత్యవద్యం సంతః ఖగిత్యాన్యతరద్భజంతే, మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః’

అనికదా యభియుక్తోక్తి. మీ కృతికి సుంజీవిసెట్టిగారి సాయము పూవునకుఁ దావి వంటిదని చెప్పకతప్పదు.

విద్వాన్ శ్రీ కల్లూరి వేంకట సుబ్రహ్మణ్య దీక్షితులుగారు.

(మునిసివల్ హైస్కూలు పండితులు, బెజవాడ.)

మీరు శ్రమించి రచించిన టీక తిలకించినాను. పూ. టీ. వై పోటీగా వ్రాయు టఁగాఁబోలు మీ రసన సానఁడితిన వజ్రముగా మెఱుఁగుదేరె నని చెప్పక తప్పదు.

సారంగధర రుచి పక్షములంబట్టి వృద్ధి త్వయము లొందుట వింతగాదు. వియ్యక్తుల కాఁక గూర్చి విబుధుల కాఁకలి దీర్చుట నిది యిప్పుడు చీకటిపోక, వెన్నెలరాకగా నున్నదని యెంచుచున్నాను. వెంకటరాయశాస్త్రి ముద్రితము మీఁద నింత రాధాంతము చేసిన మీఠు వారి కీర్తిశేషమునఁ గొండొక కీర్తి విశేషము లభించినను 'ఒక యసమర రచనను లెక్కచేసి, యంతశ్రమపడిరేల' యని రాఁబోవు లోకము మిమ్మును కొనక మానదు.

ఆంధ్ర సరస్వతికి మంగర ముత్తముగా మీ కృషిని వెలయించిన మన సంచీవి నెట్టిగారిని చిరంజీవిగా పండిత మండలి నిండు మనమున దీవించుఁగాక.

శిరోమణి శ్రీ సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు,

Profficient in Oriental Learning, Telugu Pandit,
Mahaboob College, Secunderabad. 13-2-1943.

సారంగధర చేరినది. నేను కొంతకాలమునుండి యనారోగ్యముగా నున్నాను. ఇట్టి సీతిలో మీ గ్రంథమును సమగ్రముగాఁ జూచి యభిప్రాయము నిచ్చుటకు నవకాశములేమికిఁ జింతిల్లుచున్నాను. వెనుక మనము బెడగంటిలో వివాహములోఁ గలిసినపుడు మీరు కొంత కొంత వినిపించితిరి. అపుడు నేను సర్వథా సంతృప్తుడనైతిని. మీరు చేసిన కృషికి నా హృదయపూర్వకాభినందనములు.

విద్యాప్రవీణ శ్రీ జమ్మలమడక మాధవ రామ శర్మగారు,

Vice Principal, Pandit in Sahitya & Alankara; Lecturer
in History of Sanskrit Language & Literature,
Sanskrit College, Tenali.

అభినవసమితి-తెనాలి, 9—1—1943.

సారంగధర చరిత్రము - జితకాశి.

అసలు టీక గురువులకును గురువు. గ్రంథప్రయోజనములో టీకకు మహత్వ పూర్ణమయిన స్థానము కలదు. గ్రంథపారమును పొందదలచిన సారస్వతీయులకు టీక నొకగా నుండవలయును. ఎక్కడనయిన మూలగ్రంథము కొంత కొంత ప్రభ్రష్టమయినపుడు గ్రంథములు టీకాసాహాయ్యముతో సమీకరింతురు.

మూలకారుని మార్గానికి టీకాకారుడు విపరీతముగా నున్నప్పుడు గ్రంథారమును తెలియదలచిన వారిదశ ఏమవునో ఊహించవలసినదే. టీకాకర్త మూలకారుని పరిచర్య

చేయవలయును. ఆతనిమార్గములో కంటక శోధనము చేయవలయును. కాని తాను అధికాధికముగా చితుముల్లను చేర్చరాదు. మూలటీకాకారులు సమరసముగా సాహిత్య సేవ చేయవలయును. వారిది వీరు కాదనినపుడు జిజ్ఞాసువులు ఖేదమును పొందక లేవదు.

సారంగధర చరిత్రకు ఇదివరలోనున్న టీకలవలన టీకాకృత్యము నెరవేరలేదని దీపాలవారు దీపముపెట్టి చూపినారు. కాలక్రమమున విజ్ఞానము తగ్గిపోవుచున్న ఈ దినములలో మూలార్థము తెలియనివారు అథోద్భృష్టి ననుసరింతురు. అప్పుడు టీక కన్నడును. అది సుయోజితము కానపుడు కలుగు ఖేదమునకు అవధి కలదా? టీకాకారుడు లబ్ధప్రతిష్ఠదయినపుడు అతడేమి వాగ్దానము జిజ్ఞాసువులు ప్రమాణబుద్ధితో గ్రహింతురు. అప్పటి ప్రమాదమునకు ఎవరు బాధ్యులు? ఈవిషయమును శ్రీ పిచ్చయ్య శాస్త్రిగారు అనుభవపథములో బాగుగా కనిపెట్టినారు. ఆకృషిఫలము జితకాశి.

జాతీయములగు నుడులు వ్యవహారమునుండి తొలగినపుడు భావబోధ కలుగదు. తెలుగు నుడికారము తెలియని అనాంధులు వానిని విశదీకరింపలేరు. ఈవిషయము 'జితకాశి'లో స్పష్టమయినది. ఆంధ్రగ్రంథములను వ్యాఖ్యానించుటలో త్వరపడ రాదని దీపాలవారు స్పష్టపరచినారు. గ్రంథము పీఠికలో ననేకవిషయములు కలవు. వేదము దీపాలవారి వివాదవిషయములను దూరముంచి పరిశీలించినను అనేకులు విశద వివేకము పొందుటకు అవకాశమున్నది.

మూలార్థయోజనములో, భావ ప్రకటనములో, అరసంగతిప్రదర్శనములో, చర్చనీయాంశచర్చలో, నిరూపణీయాంశ నిరూపణములో, ఖండ్యాంశ ఖండనములో, వ్యంగ్య దర్శనములో, అలంకృతి ప్రతిపాదనములో, ఆశయ సమున్నేచములో, శ్రీ దీపాల పిచ్చయ్య శాస్త్రిగారు సిద్ధహస్తులయినారు. 'జితకాశి' జితకాశి. లోకము ధన్యము.

ఆంధ్రవిశ్వ కళాపరిషత్ప్రధానాంధ్రోపన్యాసకులు :

శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతం గారు, యమ్. యే. గుంటూరు. 4-1-43

మీ వ్యాఖ్యానము కూలంకషముగను మీ పరిశ్రమకు ఆదర్శముగను ఉన్నది. చాలవరకు సావధానముగా చదివి మిక్కిలి సంతోషించితిని.

మైసూరు మహారాజా కాలేజి పండితులు, సుప్రసిద్ధ విమర్శకులు,
 శ్రీ రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు, 1135 కృష్ణమూర్తిపురం
 మైసూరు, 1—12—42.

తాము సాభిమానగౌరవముగా పంపిన గ్రంథము వందనములతో నందు
 కొన్నాను. పీఠికను పూర్తిగా, క్రీగీతల క్రింద తాముచూపిన విశేషాంశములను
 భూయిష్ఠముగా చదివితిని. ఇంతకంటె తలస్పర్శిగా చదువుటకు ప్రకృత మవకాశము
 చాలమికి చాల చింతిలుచున్నాను. తరువాత యథానుకూలముగా తప్పక సాంతము
 చదువుదును.

తాము చేసినపని అగాధము, విస్తృతము; వినుఁగు నెఱుఁగని పరిశోధన. ఇట్టి
 విఫలమైన, విశేదమైన వ్యాఖ్యను ముఖ్యముగా నపేక్షించు నాంధ్రగ్రంథములలో
 చేమకూర వానివి ముఖ్యములు. ప్రకృతగ్రంథమునకు తాముచేసిన వ్యాఖ్య ఆంధ్ర
 భాషకుఁ జేసిన గొప్ప క్రొక్కర్యము. తదాజీవులగు మావంటివారి ధన్యవాదములకు
 కృతజ్ఞతకు తాము పాత్రులరైతిరి.

శ్రీ వేదమువారిది ప్రాచీనపద్ధతికి చేరిన పాండిత్యము. స్వాభిమానముతోఁ
 గూడఁ బెరిగినది. చాలనందుకు వ్యాపారుల దృష్టియొకటి. 'కోఽస్తి ధన్యో మదన్యః'
 'మృగ్యతాం మాదృశోఽన్యః' అను భావము ప్రాచ్య విద్యాపీఠులు సింహనాదముగా
 నేర్చినారు. కనుక వారికి 'ఆత్మ న్యప్రత్యయం చేతః' అను కాళిదాసుని యుపదేశము
 మనసులో నున్నను బయటికి వచ్చుట యరుదు. శాస్త్రిగారి మేధాప్రతిభలు సర్వం
 కవత్వమున కాపించి పనిచేసిన పెద్ద తత్త్వములు; కాని మానవసహజమగు మేర
 వానికిని ఉండవలసినదేకదా ?

కనుక 'మరణాంతాని వైరాణి' అన్నట్లు తామును కొంత యుదాసీనత వహించి
 యుండినచో తమవ్యాఖ్య ప్రమాణమున కొంత చిన్నదై గుణమునందింకను పెద్దదిగా
 నుండి యుండునని తలంచుచున్నాను. మన్నింపఁ బార్థన. తాము చూపిన
 శాస్త్రిగారి లోపములు చూపవలసినవే; కాని యింకను కొంతసంగ్రహముగా, విష
 యమాతృద్వష్టితో చూపవచ్చునని నామనవి.

ఇట్లే 'దుర్యోధ్యా వివమార్భిత' మగు పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకు
 తాము వ్యాఖ్య వ్రాయరాదా ? నాకు చాలనాళ్లుగా నాయాశకలదు. కాని నాకు
 ఇక్కడ తగినయనుకూలములు లేవు. మఱియు దినే దినే అపని చేయఁగలనన్న ఆత్మ
 ప్రిత్యయమును జిజ్ఞించుచున్నది. నాదృష్టిలో ఇప్పుడు తమవలె అపని నిర్వహింపఁ
 గల మఱొక్కరు కానరారు.

శ్రీ వంగోలు వేంకటరంగయ్య పంతులుగారు, బి. యే., బి. యల్.,
నెల్లూరు, 30—3—43.

విద్వాత్ దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిలవారు చేమకూర వెంకటరాజు సారంగధర చరిత్రమును మంచి పాఠములతోను శ్రేష్ఠములగు అర తాత్పర్యములతోను ప్రకటించి ఆంధ్రలోకమునకును భాషకును గొప్ప కొరత దీర్చినారు. ఈ పెద్ద గ్రంథము యొక్క ముఖ్యప్రయోజనముల డెలుపగల గొప్ప పీఠికనుగూడ జేర్చియున్నారు. ఈ ప్రౌఢకావ్యము చక్కగ సవరింపబడి లోకమున నిలిచి ప్రకాశించుట ముఖ్యోద్దేశముగ నున్నది. అయితే వ్యాఖ్యాతలయొక్కయు విమర్శకులయొక్కయు సరణిని సంతృప్తిపరచుచు అనుసరించి పూర్వవ్యాఖ్యాతలను, వారి పాఠములను, వారి వ్యాఖ్యానములను వీరు విరివిగ నుల్లేఖించి అందలి గుణదోషములను గూర్చి కొన్నిచోట చాల లోతునకు దిగి పరామర్శించి యున్నారు. కీర్తిమూర్తులు కళాప్రపూర్ణ సర్వతంత్ర స్వతంత్రత్యాది చిరుదాంకితులు మహాపాఠ్యాయ బ్రహ్మశ్రీ వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రిలవారును పూర్వ వ్యాఖ్యాతలలో నొకరగుటచేత ప్రాసంగికముగ వారి పాఠములను వ్యాఖ్యానములను వీరందఱు కదలించి కుదిరించియున్నారు. విమర్శక ప్రచారక సన్నివేశములబట్టి వీరట్లు చేసియుండురేగాని ఆ మహాకవి పండితులయొడ వీరి కన్యానములగు పూజ్యభావము లుండినటుల పీఠికలో వీరు దాహరించిన వీరి సొంత పద్యములవలననే స్పష్టమగుచున్నది. కీర్తిఘనులగు శ్రీ వెంకటరాయశాస్త్రిల వారి ప్రకటనయందు ప్రమాదములు సాల్పిత్యములు ఉండవని ప్రతిఘటింప నక్కరలేదు గాని అట్టివాని కెల్లను ప్రతివాదులు వారె యగుదురా యను విషయము నాలోచింప దగును. శ్రీ పిచ్చయ్యశాస్త్రిలవారు తాము చూపిన లోపములను సప్రమాణముగ సహేతుకముగ బహుళః సమర్పించియున్నారు. శ్రీ వెంకటరాయశాస్త్రిలవారి శిష్యులనుగూడ వీరు రణరంగమునకు పిలుచుట అవసరమా ?

జాను తెనుగుమీద శ్రీ పిచ్చయ్యశాస్త్రి గారి వివరణము లెన్నగ నున్నది.

ఈ గ్రంథమున వీరుజూపిన అనేక విశేషాంశములు గ్రంథమును జదివితే అనుభవింప నలవికాకలవు. ఈ గ్రంథరూపమున వీరత్యంత శ్లాఘ్యులగు భాషాసేవ జేసి చేమకూరకవి ప్రతిభను భాసింపజేసిరి.

పండిత ఆకిలి శ్రీరామ శర్మ గారు, (ముత్తుకూరు)

అ. వె. చేమకూర నన నశించి తద్రుచి రసజ్ఞానుభూతి భవ్యమగు విధానం బాకమైన మంచిటీక దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి వ్రాసె నద్భుతముగ.

క. అతులిత మనితర సాధ్యము, మతిమన్ను తిభాజనము సమగ్ర గుణ గణాన్విత మతివిశదము నగు శ్రీ 'జీతకాళి' వ్యాఖ్య, బళిర ! జీతకాళియ యా !

కవికోకిల ఉభయభాషా ప్రవీణ శ్రీ జి. జాషువాగారు, (నెల్లూరు)

మ. తలమోటించితి నయ్య దక్షిణదిశా దంతావళశ్రేష్ఠ మొ
త్తిల, నీ గుండె ప్రశంసనీయము సుమా, దీపాన్వయోత్తంస! నీ
పలుకుం బొంకములో విమర్శనములో వాసించు సత్యంబు, మా
తెలుగుండేవత తాల్చి తీరు ననురక్తిక బుష్పహారంబుగఁ.

ఆయుర్వేదాచార్య శ్రీ పులుగుండ్ల నరసింహశాస్త్రిగారు, నెల్లూరు.
మిత్రమా, పిచ్చయ్యశాస్త్రి,

చ. అభినవమల్లినాథ బిరుదాంకముదాల్చి కళాప్రపూర్ణుడై
యుభయవచో నిరూఢి గని యొప్పిన వేదమువారి సంస్కృతికై
సుభగత గన్న కావ్యమునఁ జూపితి తప్పలు నీదు శేముషీ
విభవ మదెట్టిదయ్య, సుకవీ! సుకవిప్రభుతోవకృద్దవీ!

మ. సకలంకం బకలంకమై తనర సంస్థారంబు గావించి పా
యక తద్ధేతువిమర్శ సల్పితివి హృద్యంబౌనటుల్ గ్రంథ పీ
ఠికయం, దద్దియ ప్రాణ మిక్కటి; కకుంఠీభూత నిర్వక్త తా
వక విజ్ఞానము గోచరించు నట సర్వంబున్ యథారంబుగాఁ.

శా. 'సామాన్యండవు నీవు, విశ్వ జగతికొ సామన్యంబు లే దస్మదు
ద్దామ ప్రాథ గురుప్రకర్ష' కనుచుకొ ధట్టించి, నిన్నుం, గవి
స్తోమాభ్యర్చితపాదు నీదుగురుపాదుకొ దూఱిరెవ్వరు, వా
రే మాన్యత్ గద మాకు! గారణము వారే యాట నీస్పృషికికొ.

శా. దీపంబయ్యెం గదయ్య తావక తటిదీపాయిత ప్రాతిభ
వ్యాపారం బవిచారితార్థ విధుర వ్యాఖ్యా తమస్తోమ దు
ప్రస్థాపార్థంబగు చేమకూర కవిరాడావ్యూహర సౌధాని కో
దీపాలాన్వయ శుక్తి మాక్తికమణీ! ధీమత్కవి గ్రామణీ!

క. ఈ కఱవు కాలమందును నీకృతివెలయింపఁజేసె నేధీరుం డా
వాకాటీ వంశజలధి గు, ధాకరు సంతేవిసెట్టి దగునుతియింపకొ.

క. నీకును నీగురునకు మిముం, దాంకినవారలకు మతియుం దద్దురునకు శ్రీ
వాకాటీ వంశ తిలకున, కీకృతి యసమప్రశస్తి నెనయించె, బబీ!

వందన సమర్పణము

చేమకూర వెంకటకవి కృతికిని, తన్మూలమున ఆంధ్రభారతికిని నేను చేసిన యిందుక నేవకు సంకసించి ప్రశంసించియు, సముచితములగు సవరణలు నూచించియు నన్ను మన్నించిన పండిత వరేణ్యులకు ప్రణామ శతములు.

పండితుల కందరికిని నా గ్రంథము నందింపజాలమికిని, కొందరు పెద్దల అభిప్రాయము లిప్పటికిని నందమికి చింతిల్లుచున్నాను. ఆ పండితుల ఆభిప్రాయములను ప్రత్యేకముగా ప్రకటింతును.

కొన్ని విశేషములు

మత్స్యేంద్రనాథుడు యౌరంగి ననుగ్రహించినది సప్తశృంగపర్వతముమీదనట, (అది యొక్కడిలో తెలియదు.) ఈవృత్తాంతము జ్ఞానేశ్వరదేవుడు మహారాష్ట్రభాషలో గీతకు వ్రాసిన 'జ్ఞానేశ్వరీ' వ్యాఖ్యానములో 18 వ అధ్యాయములో ఉన్నది. ఆవ్యాఖ్యానము క్రీ. శ. 1290 ప్రాంతమున రచింపబడినది. ఈ విశేషమును నేను శ్రీ చింతా దీక్షితులవారివలన తెలిసికొన్నాను.

హైదరాబాదు వాస్తవ్యులు శ్రీయుతులు సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారియొద్ద సారంగధరచరిత్ర తాళపత్రప్రతి యొకటి యుండగా దానిని వారు ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ కిచ్చివేసినట. 'అందు పాఠాంతరము లేమేని లభించునోమో చూడండి' అని శ్రీ రెడ్డిగారు నాకు (4—2—43) వ్రాసినారు. ఆప్రతిని పరిశీలించు నవకాశము నాకు లేకపోయినది.

మరియు, సికిందరాబాదు నివాసులు పెదగాడ గంగయ్యగారు 'కవుల సంగ్రహ చరిత్ర'లో 'చేమకూర వెంకటకవి సందేహములేకుండా బోగమువాడే' అనియు, 'ఈదాడన్నను మదనుడు - కోదాడనువాడు' - (విజ. 2-192) అనుచోట: 'ఈదాడును కోదాడును తాళవృత్తివిశేషములని వేదంవారి టీక' 'ఈదాడు, కోదాడు' ననునవి గ్రామములు. కృష్ణాజిల్లాలోని నందిగామకు ౪, ౫ యోజనముల దూరాననున్నవి. నందిగామలోని జనులు పై సామెతను ఇప్పటికిని వాడుదురు. కావున కవి అక్కడి వాడై యుండును' అనియును ఆ గ్రంథమున కలదట. ఈ విశేషములను అవ్యాజ ప్రీతితో నాకు తెలియవ్రాసిన శ్రీ ప్రతాపరెడ్డిగారికి కృతజ్ఞుడను.

ఒక కొన్ని శంకలకు సమాధానములు

1. పీఠిక (పు. 26) లో 'నామ = ఉత్తమశ్రీ' (కుటిలశ్రీ) కాదు) అనుటకు—

‘వక్త్రం విలాసమణిదర్పణధార్యమాణం వామా హిమాంశు రయ మిత్యవధార్య యస్యాం’ (భా. సం.) ‘యస్యాం నగర్యాం వామాః సుందర్యః’ అని వ్యాఖ్య.

‘శాకుం’లో ‘వామాః కులస్యాధయః’ అన్నచోట వామలు కుటిల స్త్రీలు కారు. వామాః - ఉక్తవిపరీతాః; అన్య వామాః స్త్రీయః అని వ్యాఖ్యలు. ఇతర స్త్రీలు అని యరము.

2. పు. ౧౦౧ లో. ‘ఉలుచు (= ఉడదీయు) అను సరముననే ‘ఉడుచు’ అను రూపము (ఇది ‘ఉడుగు’ నకు పేర్కొనరావలయు) కాదు. సకర్మకక్రియ.) భారతములో లభించినది.

మధ్యాహ్నం : ‘తన దివ్యశక్తి సప్తాశము లుడిచి తన్నునినాడు

బనుగొనఁ దీరంబు సేరఁబెట్టి విపాశనాఁ బరఁగె.’ (ఆది. 7-128.)

లడాభేదముచేత, వెడలు = వెలులు; ఉలుచు = ఉడుచు. వావిళ్ళవారి ప్రతిలో ‘పాశముల విడిచి’ అని పాఠము; ‘పాశము లుడిచి’ అని పాఠాంతరము. ‘ల విడిచి’ అను పాఠమున మాత్రాధిక్యము; లక్షణభంగము. కావున అది పాఠపాఠము కాదు.

3. పు. ౨౭౮ లో - ‘ఇట’ కళ్ళగాని ద్రుతప్రకృతికము కాదు - అన్నందుకు—

“అట, ఇట, ఎట, ... కళ్ళగాని ద్రుతప్రకృతికములు కావు. వేమూరివారి మొదటి కూర్పులో, అట మొదలయినవి ద్రు, లు, గా గ్రంథమునందు ముద్రితము లైనందున తప్పాపుల పట్టికలో - ‘అట, ఇట, ఎట, యీ మూఁడును గళ్ళలగు నక్యయములు గాన, అటన్ - అటకు, ఇటన్ - ఇటకు, ఎటన్ - ఎటకు, ఎట కేనియు, ఇత్యాదులను - అట, ఇట, ఎట యేనియు నని దిద్దుకొనునది’ అని శ్రీ తం. తేనప్పెరుమాళ్ళయ్యగారు శుద్ధ పత్రికలో ప్రకటించినారు.” (చూ. ప్రతిభ. సం ౪. ‘శ్రీ సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువు’ అను వ్యాసము. పు. ౫౭ - ౫౮.)

4. పు. 3౦౪. ‘వింఖరవృత్తి’ విను + ఖరవృత్తి = వింఖరవృత్తి అనుటకు శాస్త్రమున మార్గములేదు. లేకున్న నేమి ? కవులు నిరంకుశులు గదా ?

5. పు. 3౯౯ లో ‘నిరాపనింద’ (మిత్రగ్రామ్యము - అని శ. ర.) అను పలుకుబడి దుష్టమని కాబోలు వేంకట్రాయశాస్త్రిగారు ‘నిరపనింద’ అని సంస్కరించి ‘ఆముక్త’ (పు. 520) లో “భాద్రపద శుక్ల చతుర్థి...చంద్రదర్శనము చేయువారికి ‘నిరపనింద’ వచ్చు”నన్నారు. ‘నిరాపనింద; నీలాపనింద. ఆనియును’ లోకమున వాడుక.

పరవస్తువారి లైబ్రరీలోని ‘ఆముక్త’ (తా. ప్ర.) వ్యాఖ్యానములో “చతుర్థి

చంద్రదర్శనం వల్లను నీలాపనిందలు రావడం ప్రసిద్ధం గనక" అని యున్నది. (చూ. గద్యచింతామణి. పు. 212.)

‘నీలాపనింద’ యీ నాడును వాడుకలో నున్నది. “కొంగ్రెసు సంస్థాపన నాపైన ఇండియా మంత్రి అంతవాడు నీలాపనిందలు వేశాడు.” (చూ. ఆంధ్ర ప్రభ. 12-2-43)

పు. ౪౭౧ లో ‘కొంచుపోవు’ అను క్రియలోని ‘కొంచు’ క్త్యార్థక మన్నందుకు. - క్త్యార్థకము ఉదంతముగా ఉండునా? అని పెద్దలకు కొందరికి పెద్ద సందేహము. “పట్టుకొని, వండుకొని, తెచ్చుకొని, మొదలయిన రూపములలో పట్టు, వండు, తెచ్చు, మొదలయిన క్రియారూపములు క్త్యార్థక రూపములంటే నేటి తెలుగువారికి వింతగా తోచకమానదు. కాని సజాతీయమైన కన్నడభాషలోను, అరవభాషలోను ఉకారాంతముగా ఉన్న క్త్యార్థకరూపములు చూచిన యెడల ప్రాచీనాంధ్రములో కూడా క్త్యార్థకములు ఉకారాంతముగా ఉండి యుండవచ్చునని తోచకమానదు. - అరవ భాషలో క్త్యార్థకరూపము ‘కొండు’. కొండుపోనా = కొనిపోయినారు. కొండు వండు = కొనివచ్చి. ప్రాచీనాంధ్రములో సైతము కొండుధాతు వుండేది అనుటకు - కొండాడు = కొనియాడు, కొండాటము = కొనియాడడము నిదర్శనములు. ‘కొండు పోయినారు’ అనే ప్రయోగం శిష్టజనవ్యవహారములో లేకపోయినా అనాగరికుల నోటను నేటికిన్ని నిలచియున్నది.” (చూ. బాల. శర. పు. 180-182.)

‘కొండుపోవు’ వంటి క్రియయే ‘కొంచుపోవు’ (= కొనిపోవు) “కొంచు పోవుట = కొనిపోవుట; To carry away. కొంచువచ్చుట = తెచ్చుట, To bring away ” (బ్రాను.)

కొంచుపోవు (= కొంపోవు) అను క్రియకు ‘తీసికొనుచూ పోవు’ అని యరము చెప్పకూడదు. ‘కొనిపోవు’ అనియే చెప్పవలెను. కావున అందలి ‘కొంచు’ క్త్యార్థకమే.

పు. ౧౦. ‘దోబూచి’ అనుటకు — “లక్షణము నిరూపించేవారూ, నిఘంటువు నిర్మించేవారూ తమకు దొరకిన గ్రంథాలయినా సావధానముగా చూడక, ‘మాకు ప్రయోగము కనబడలేదు’ అని కాళ్లు చాచేసి, కళ్లు తేల వేస్తే, ఆ శబ్దము తన స్థలములో నుండే దోబూచులాడుతూ నవ్వుతుంది.” (ప్రతిభ. సం. ౪. శ్రీ. నూ. నిఘంటువు) పు. ౬౦.)

పు. ౮౯ లో ‘పంచకము’ — గుఱ్ఱమునకు పిరుదును ఉరమును విరివిగా నుండుట కుభలక్షణము అనుటకు —

క. ఓజుపగు నురమును భిటుచును నెఱిగి దోకయు, ముఖముసిరియు నిర్మల ఖరముల్

కుటుచ చెవులుఁ దెలిగన్నలుఁ, దటుచగు కందంబుఁ జూడఁ దగు నా హరికిఁ.

భాగ. ౮-౨గీట.

కొన్ని సవరణలు

1. పు. 32 లో- 'తొట్టిన = నిండారిన' అనుట కిచ్చిన ప్రయోగము ప్రమాదమాలము. తొట్టు = ఎగదట్టు; నిండకొను. శ. ర.

2. పు. ౧౭౦ లో 'సపులక స్తనియై' అనుపాఠమును టీకలో మార్పునేయ మరచినాను.

3. పు. ౧౭3 పంక్తి ౧౬ లో 'తనయొక్క కోరిక' అనుటకు 'నా కోరిక' అని సవరణ.

4. పు. ౨౪3 లో 'గాడ్పు = ఈగాలి' అని మార్పు.

5. పు. ౧-పం ౧౨ శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'గవడ'ను 'గవుడ'గా దిద్దుకొని యున్నారు. దానిని గమనింపక నేను పునస్సమీక్షలో విమర్శించినాను. పొరపాటు.

కొన్ని అచ్చు పొరపాటులు

	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
పీఠిక	45	24	విరచించితి	వివరించితి
"	57	80	మంత్రేంద్ర	మత్తేంద్ర
"	71	14	టీలు	టీకలు
"	79	17	పాలాతు	ఫాలాతు
	3౧౬	౧౨	'అంధకార'	'అజ్ఞాన'

ఇట్టి ప్రమాదము లీ గ్రంథమున నింకెన్నికలవో. భ్రాంతి పురుష ధర్మముకదా! సహృదయులగు పాఠకులు తమ కగపడిన దోషములను దయతో నాకు తెలుపుదు రేని యీసారి ముద్రణమున సవరించుకొందును. గ్రంథము పూర్వపరిష్కరణమున పూర్తిగా చెడియున్నది. కావున దీనిని చక్కపరచుట ఒక్కమాటుతో తేలునట్టి పనికాదు. కావున పాఠకలోకము నిట్లభ్యర్థించితిని.

మనవి

శ్రీ శాస్త్రిలవారిని విమర్శించు సందర్భములో నేను వారిని దూషించినట్లు పెద్దలు కొందరు భావించిరట. వారికి నా యీ మనవి.

వెంకట్రాయ శాస్త్రి గారితో నాకు వైరము లేదు. మైత్రియును అంతే. వారి గ్రంథములతోనేగాని వారితో నాకు పరిచయములేదు. నాజన్మము నకు నేను వారితో మాట్లాడినది ఒక్కమాటే. అదియును సారస్వత విషయము కాదు. తొలుదొలుత వారియెడ నాకొక విధముగా గురుభావముండెడిది.

శాస్త్రిగారి శిష్యులు సొంత నామములతోను 'సరస్వతి రాష్ట్ర నాగరకా చార్యుడు' మొదలగు మారుపేరులతోను నన్నుగూర్చి వ్రాసిన ఉచ్చావచములకు మనసు నొచ్చియున్నందునను, పూ. టీ. దోషములు అత్యంత వేదనాకరములుగానున్న కారణమునను నా విమర్శలో దోషస్వరూప నిరూపణకుట్రములలో ఎక్కడదేని భాష యించుక పారుష్యమును వహించియుండవచ్చును.

భాషా విమర్శనములలో ('ఆంధ్ర ప్రసన్న రాఘవ విమర్శనము'లో వలె అంత దారుణముగాకాకున్నను) దోషస్వభావమును బట్టియు, దోషకర్త అహంతను బట్టి యును ఒకపాటి పరుషభాషణములు, ఒక్కొక్కయెడ వ్యక్తిదూషణములు కూడా బయలుపడెడుట స్వభావము. ఇది పండితు లెరుగనిసంగతికాదు.

మల్లినాథుని వ్యాఖ్యలలోని 'అహో మూలచ్ఛేదీ తవ పాండిత్యప్రకర్షః'. 'నాథవచన మనాథవచన మేవ' అను నుడులు దూషణములు కావా? చంపూభారత వాఖ్యాత కురవి రామకవి, తత్సూర్య వ్యాఖ్యాతయైన నృసింహపండితుని 'తస్యా నాఘ్రాతవ్యాకరణగంధస్య న చోద్యాయ' అనియు, 'తస్య మూలనిర్మూలకస్య న చోద్యమ్' అనియు, 'ఇతి నృసింహప్రలపితమ్' అనియు -

'అపమూల మనన్విత మతిదురహాయుభి రత్ర కల్పితాః పాతాః',

అపి విదుషో మోహయితుం వ్యాచఖ్యై బత స పండితమృత్యుః'

అనియు నిరసించుటయే కాక,

'అదూషయత్కావ్య మిదం నృసింహః కశ్చిన్నిజాఖ్యానుగుణైః శ్వవదైః

సింహో నృషు శ్వా హి సునిర్మలానాం స్పర్శా ద్యతో దూషణ మాతనోఽఽ

అని తుదకా నృసింహమును గ్రామసింహమని కూడ దూషించినాడు;

రామకవి ఆ వ్యాఖ్యాత నంత తీవ్రముగా తిట్టుటకు హేతుమేమి? వ్యక్తి ద్వేషమా? కాదు; పనికిమాలిన వ్యాఖ్య వ్రాసి మూలమునకు చేసిన అపకృతియే హేతువు.

ఒడలి కుడు కెక్కినప్పుడు ఎంతటి శాంతుడైనను కోపపడక మానడు. పరుషముగా మందలింపక విడువడు. 'ఒఱగొడ్డెము' ను 'వఱగొడ్డెము' అని దిద్దవలెనని

శ. ర. కర్త వ్రాసినందుకు పరమ శాంతస్వభావులయిన శ్రీ గిడుగుపండితు లేమన్నారో వినండి—

“భీముడు వఱగొడ్డము లాడంగ అని పద్యము దిద్దుకొని యా పదము నెత్తి వేయవలెను - అని సీతారామాచార్యులుగారు తీర్పు వ్రాసినారు. ఛీ అనేవారు లేరు. పోతన్నగారు శాంతమూర్తులు; శపించరు. ‘ఓఱగొడ్డము’ మొదల అంటే ఆ సీతారామాచారికి వివేకములేదు. ఆతని నిఘంటువు తప్పుల తడక” అన్నారు.

ఈ తత్త్వము నెరిగియే కదా ప్రాజ్ఞులయిన శ్రీ శాస్త్రిగారు ‘ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శనప్రకారలేశము’ అనులక్షణ గ్రంథములో (ఇందలి హెచ్చరికలో) ‘విమర్శకుడు విమర్శలోఁ జూపు కటుత్వమును తొలగఁబెట్టి పఠితలు విమర్శయొక్క పటుత్వా పటుత్వములనే పరికించుకొనుట మేలు’ అని నెలవిచ్చిరి. పఠిత లా పలుకును పాటింపరా ! ఏమీ, అది మనీషులు మన్నింపదగిన మాటకాదా !

ఇంతకును నా విమర్శలోని భాషాపారుష్యము ప్రసంగాను ప్రసక్తమే గాని ద్వేషప్రయుక్తము కాదనియు, దోష నిరూపణము పట్ల ప్రమాణాంతరముల విశేషముగా ప్రదర్శించి తత్తద్విషయక విమర్శనము విస్తరించుట శాస్త్రసంప్రదాయమే అనియు మరల మనవిచేసికొనుచున్నాను.

శుభవార్త

కీ. శే. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి మనుషులు చిరంజీవి వెంకట్రాయకొగారు ఈ సారంగధర చరిత్రమును సంస్కరించి పునర్ముద్రణ కావింప సంకల్పించిరని వినికి. మిక్కిలి శుభవార్త. వారి సంకల్పమునకు నా విమర్శనమే నిదానము కావున నా పరిశ్రమము ఫలవంతమైనదని నా సంతోషము. శ్రీ వెంకట్రాయకొగారు గ్రంథమును సంస్కరించుటలో తాతగారిదారి త్రొక్కక సమంజస మార్గము నవలంబింతురనియు, ఆ సంస్కరణమున వారి తాతగారి తప్పులేకాక నా పరిష్కరణమున దొరలిన దోషములు కూడా తొలగి చేమకూరవాని కృతి అనవద్యమగు నా కృతి నెనసి ఆంధ్రవాగ్దేవికి అమూల్యాలంకృతి కాగలదనియును ఆశించుచున్నాను. చిరంజీవి సత్సంకల్పము నిర్విఘ్నముగా కొనసాగి అచిరకాలముననే క్రియారూపముం గాంచుగాక యని హృదయపూర్వకముగా ఆశంసింపుచున్నాను.

దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి

29740

సారంగధర చరిత్ర

పీఠికయందును టీక యందును ఉదాహరింపబడిన గ్రంథములు

అచ్చతెనుగురామాయణము
అథర్వణ కారికావళి
అథర్వణ విరాటపర్వము
అనర్ రాఘవము
అన్నపూర్ణా సహస్రము
అప్పకవీయము
అమరకోశము
అమరుకము
అలంకార సారసంగ్రహము
(నే. వేం. కాశ్రి.)
అష్టమహిషీ కల్యాణము
అవలోబల పండితీయము
ఆంధ్రనామసంగ్రహము
ఆంధ్రపండిత భివక్తుల భాషాభేదజము
(గి. వెం. రామమూర్తి.)
ఆంధ్రపత్రిక - సారస్వతానుబంధము
ఆంధ్రపద పారిజాతము
ఆంధ్రప్రబంధ కథలు (సన్నిధానము
నూర్యనారాయణకాశ్రి.)
ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవవిమర్శ
(నే. వేం. కాశ్రి.)
ఆంధ్రభాషాద్రవము
ఆంధ్రభాషానాశాసనము
(మల్లాది నూర్యనారాయణకాశ్రి.)
ఆప్టినిఘంటువు
ఆము కమాల్యద
ఉగాదిసంచిక
ఉత్తరరామాయణము
ఉత్తరహరివంశము
ఉత్తరహరిశ్చంద్ర
ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర

ఉష (నే. వేం. కాశ్రి.)
ఓదార్ప (దీ. పి. కాశ్రి.)
కడుపుతీపు (నే. ప్రభాకరకాశ్రి.)
కలగూరగంప (తిరుపతి వేంకటకవులు.)
కవికరరసాయనము
కవిరాజమనోరంజనము
కళాపూర్ణోదయము
కళాకాశ్రిము
కాటమరాజుకథ
కాదంబరి
కామందకము
కాన్యకల్పత
కావ్యాలంకార సంగ్రహము (నరస
భూపాలీయము)
కాశీఖండము
కాళహస్తి మాహాత్మ్యము
కాళిండికన్యా పరిణయము
కాళీసహస్రము (తి. వెం. కవులు)
మహారసంభవము (సం.)
" (నన్నెచోడ)
మలకేఖరమాహాత్మ్యము
మవలయాశ్వచరిత్ర
క్రీడాభిరామము
క్రేవన్ రాయల్ డిక్ షరీ
గంగాలవారి (సం.)
గజ్జిలము (బామవ)
గిడుగు వెంకటరామమూర్తి సప్తతిమ
జన్మదినోత్సవ వ్యాససంగ్రహము
గీరతము (తి. వెం. కవులు)
గుప్తార్థప్రకాశిక
గురుబాలప్రబోధిక

చంద్రభానుచరిత్ర
 చంద్రరేఖావిలాసము
 చంద్రాంగదచరిత్ర
 చంపూరామాయణము
 చాటుపద్యమణిమంజరి
 చాటుపద్యరత్నాకరము
 చిత్రభారతము
 జీవానందననాటకము (సం.)
 జైమినిభారతము
 తంజాపురాంధ్రనాయకచరిత్ర
 తిక్కనవిజయము (వే. వేం. కా.)
 తిలకమంజరి (సం. ధనపాబుడు)
 తొలకరి (పిం. లక్ష్మీకాంతము,
 కా. వేంకటేశ్వరరావు)
 దశకుమారచరిత్రమ్ (సం.)
 దశకుమారచరిత్ర (కేతన.)
 ,, (వే. వేం. కా.)
 ,, (సంజీవరాయ కవి.)
 దేవీపురాణము
 దేవీభాగవతము
 (ములుగు సాపయారాధ్యులు.)
 నరసభూపాలీయము (= కా. సం.)
 నవనాథచరిత్ర (గౌడన)
 నవనాథభక్తులచరిత్ర (బచ్చు రామన్నగుప్త)
 నాగానందము (వే. వేం. కా.)
 నాగ్నజితీయము
 నానారాజసందర్శనము (తి. వెం.)
 నానార్థరత్నమాల
 నిరంకుశోపాఖ్యానము
 నిర్వచనోత్తర రామాయణము
 నీతిగీతలు
 నీతిచంద్రిక
 నీలానుందరి పరిణయము
 నృసింహపురాణము
 నైషధము (సం.)

పంచతంత్రము (సం.)
 పంచతంత్రము (వేంకటకవి.)
 పండితరాధ్యుచరిత్ర
 పరమయోగి విలాసము
 ,, (ద్విపద.)
 పల్నాటివీరచరిత్ర
 పాంచాలీపరిణయము
 పాండవోద్యోగము (తి. వెం. కవులు.)
 పాండురంగ మాహాత్మ్యము
 పారిజాతాపహరణము
 ,, పరిమళోల్లాసవ్యాఖ్య
 (శా. మహాస్వామయ్య.)
 పాశుపతము (తి. వెం.)
 ప్రతాపరుద్రీయము (వే. వేం. కాస్త్రి.)
 ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసము
 ప్రబోధచంద్రికాయము
 ప్రభావతీప్రద్యున్నము
 ప్రీత్యయదర్శిక (వే. వేం. కా.)
 ప్రాథవ్యాకరణము
 బసవపురాణము
 బాణాసురయధము
 బాలకవి శరణ్యము (గి. వెం. రా.)
 బాలవ్యాకరణము
 బా. వ్యా. సారస్వతస్వస్వ కేటిక
 (దూ. రామమూర్తి కాస్త్రి.)
 బిల్వజీయము (సం.)
 బ్రాణ్యనిఘంటువు
 భర్తృహరి (సం.)
 ,, (తెనుగు - వినుగు లక్ష్యణకవి)
 భాగవతము (సం.)
 (తెనుగు)
 భామినీ విలాసము (సం.)
 భారతము
 భారత విశేషములు (తి. వెం.)
 భారతీ పుత్రిక

భారవి (సం)
 భాస్కర రామాయణము
 భీమఖండము
 మనుచరిత్ర (జానుశ్రుతి)
 మనుస్మృతి
 మల్లాది నూర్యనారాయణశాస్త్రి వ.ప్రి
 పూర్తి సంచిక
 మహాభావ్యము
 మాఘ కావ్యము
 మార్కండేయ పురాణము
 మాలతీమాధవము (సం)
 మాళవిక (వే. వేం. కా.)
 మేఘసందేశము
 మేడినీ నిఘంటువు
 మేరుతంత్రము
 యయాతి చరిత్ర
 యస్. యస్. యల్. సి. టెక్సు
 యుగంధర విజయము (దొడ్డ వెంకట్రా
 మిరెడ్డి)
 యోగరత్నాకరము (ఏటూరి శ్రీనివాసా
 చార్యులు.)
 రంగనాథ రామాయణము
 రఘువంశము
 రత్నశాస్త్రము
 రసికజనమనోభిరామము
 రాఘవపాండవీయము
 రాజనరేంద్రసంచిక
 రాజవాహన విజయము
 రాధికాసాంత్వనము
 రామసహస్రము
 రామాభ్యుదయము
 రామాయణము (సం)
 రాయలనాటి రసికత (రా. అనంతకృష్ణ
 శర్మ.)
 లలితా సహస్రము

లక్ష్మీనారాయణీయము (= శుద్ధాంధ్ర
 నిఘంటువు)
 వరాహపురాణము
 వరాహసంహిత
 వాత్సల్యయన కామనూత్రములు
 వావిళ్ళవారి సన్మానసంపుటము
 విక్రమార్కచరిత్ర
 క్రమోర్వశీయము (వే. వేం. కా.)
 విజయవిలాసము
 విజ్ఞానేశ్వరీయము
 విప్రనారాయణచరిత్ర (మల్లన)
 విశ్వగుణాదర్శము
 విశ్వనిఘంటువు
 విష్ణుపురాణము
 వీరభద్రవిజయము
 ,, యక్షగానము (త్వరకవి
 రామకృష్ణయ్య)
 వృషాధిపశతకము
 వేదనశతకము
 వే. వేం. కాశ్రీ సంస్కృతి
 వైకృతదీపిక
 వైజయంతీవిలాసము
 వేయాకరణపారిజాతము
 (వజ్రల. చి. సీ. కాశ్రీ.)
 వ్యాకరణబోధిని (త్రి. వీరరాఘవస్వామి)
 శకుంతలాపరిణయము
 శబ్దకల్పద్రుమము
 శకాంకవిజయము
 శాకుంతలము (సం)
 శాలివాహనగాథాసప్తశతి
 (రా. అ. శర్మ)
 శివరాత్రిమాహాత్మ్యము
 శివలీలావిలాసము
 శుకసప్తతి
 శుద్ధాంధ్రనిఘంటువు (= ల. నా.)

శృంగార నైషధము
 శృంగార శ్రీనాథము
 శేషధర్మము
 శ్రవణానందము (తి. వేం.)
 సంధ్యాభావ్యము
 సర్వలక్షణసారసంగ్రహము
 సారంగధరచరిత్ర - (బాణాల
 శంభువాసుడు.)
 ,, (కూ. తిమ్మకవి.)
 ,, (సిద్ధశాస్త్రిగారు.)
 ,, (శ్రీనివాసాచార్యులు)
 సాహిత్యదర్పణము
 సాంబనిఘంటువు
 సీతారామాంజనేయసంవాదము
 సుమతిశతకము

సులభవ్యాకరణము
 సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటువు
 సౌగంధికప్రసవాపహరణము
 సౌందర్యనందము - (పిం. లక్ష్మీకాంతము,
 కా. వేంకటేశ్వరరావు.)
 హంసవింశతి
 హతయోగప్రదీపిక
 హరవిలాసము
 హరివంశము
 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (గౌరన.)
 ,, (శంకరకవి.)
 ,, (కంచి శరభకవి.)
 హితోపదేశ చంపువు - (వే. వేం. కా.)
 హితోపదేశము (సం.)

ఇతరసంకేతములు

తంజ. తా. పా.	తంజావూరి తాళపత్రప్రతి పాఠము.
మద. తా. పా.	మదరాసు ,,
పూ. ము. పా.	పూర్వముద్రణపాఠము - (ఇదే గుజిలీపాఠమున్ను.)
కా. పా.	కాశ్మీరపాఠము
పూ. టీ.	పూర్వటిక.
అవ - అన్వ.	అవతలికి అన్వయము.

విషయానుక్రమణిక

(పీఠిక)

	పుట		పుట
౧ కవికాలము - కులము	3	౯ శబ్దదోషములు.—	32
౨ సారంగధరచరిత్ర చరిత్ర	6	౧ ఒకవడి	33
3 పాఠపరిశీలనము	10	౨ గరిట	33
౪ వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యానము	14	3 గావతు	34
౫ పూ. టీ. కర్తయెవరు ?	16	౪ చేరు	34
౬ పాఠదోషములు	22	౧౦ సాహసపు సవరణలు.—	35
౧ గళానిక	22	౧ కోవెల	35
౨ వ్రయ్యవడు	23	౨ యోగవాగంబు	35
3 గొడుగ్గి	23	3 ప్రాధిమ	35
౪ కిటకిటని	24	౪ తలపుచ్చె	36
2 అర్థదోషములు.—	25	౫ సైయన	36
౧ సంకురుహాయతాక్షి	25	౬ కిజాంకములు	37
౨ అంపకోల	25	౧౧ అన్వయదోషములు. —	38
3 ఉద్యానము - వల్లకాడు	25	౧ ఎట్లాల్లించు	38
౪ నూర్యకాంతములు	26	౨ చిగురుగొడుగు	39
౫ వామ	26	౧౨ సాదృశ్యభ్రాంతి. —	40
౬ కుటిమము	27	౧ మనికి - మనికితము	40
౭ పడిదెంబు - విద్రుచి	28	౨ మాలి - మాలియ	40
౮ చిదిపిటాలు	29	౧౩ విజ్ఞప్తి దోషములు. —	41
౯ వ్యాకరణదోషములు.—	30	౧ గీత - మనుస్మృతి	41
౧ నేర్పరురాలు	30	౨ అనివాక్యము	41
౨ అణురిపులు	30	3 పొరబాటు	41
3 పరదేశులు	31	౪ తలిదండ్రులనుబోయి	42
౪ ఫలములుకావపు	31	౫ కరణింబురణించు	43
౫ కాతక	31	౬ బరువులు - ఎడవులు	44
౬ అడుగు	32	౭ తల్లికి	45
		౧౪ కథాప్రాశస్త్యము	46

	పుట		పుట
౧౧ కథాప్రారంభము	47	౨౩ భాషావిశేషములు.—	68
౧౨ కథారంగము	48	౧ సంధికార్యములు	69
౧౩ చిత్రాంగి	54	౨ అపూర్వరూపములు	„
౧౪ మంజువాణి	55	౩ శేషకారములు	„
౧౫ ఉపసంహారము	„	౪ వ్యావహారికరూపములు	„
౨౦ మత్స్యేంద్రనాథుడు	56	౨౪ జితకాళి టీకాహృదయము	70
౨౧ చౌరంగి	57	౨౫ ఏతద్వ్యాఖ్యానప్రసక్తి	73
౨౨ కవితావిశేషములు.—	59	౨౬ కృతజ్ఞత	77
౧ అనుకృతులు	64		
౨ అభివ్యక్తి	67		

హెచ్చరిక

(వే. వేం. శాస్త్రిగారి జీవితచరిత్రమునుండి)

‘కవి-(వ్యాఖ్యాత) కావించిన భాషాచిత్రవధ కాయాసపడి విమర్శకుఁడు విమర్శలోఁ జూపు కటుత్వమును తొలఁగఁబెట్టి పతితలు విమర్శయొక్క- పటుత్వాపటుత్వములనే పరికించుకొనుట మేలు. దొంగలకును నరహంతకులకును అధికరణకుండు వోలె కాకవికి (కువ్యాఖ్యాతకు) సాధువిమర్శకుఁడు దోషోద్ఘాటకుఁడును శాసితయు నగు. దొంగను ‘శ్రీయుతులైన యో దొంగయ్యగాఁచూ, తమరు ఇట్టి చౌర్యమును కావించవలసినవారు కారు. మహానుభావులరు. మఱి తమరు 8 సంవత్సరములు కారామందిరమున వఱకంబుగావించి రాజ కీయమైన విందారగించుచు మమ్ముఁ గృతార్థులఁగావింపుఁడు’ అని యధికరణకుండు వేఁడుకొనుటలేదు.—

అట్లే సాధువిమర్శకుఁడు కాకవిని - (కువ్యాఖ్యాతను) వేఁడు కొనవలసిన పనిలేదు.’—

ఆంధ్ర మల్లినాథ మహామహోపాధ్యాయ
సర్వతంత్రస్వతంత్ర కళాప్రపూర్ణ
వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి

సారంగధరచరిత్రము - జితకాశి టీకా సహితము. —

వీ రిక

౧ కవికాలము - కులము

ఈ సారంగధరచరిత్రమును రచించిన కవి చేమకూర వేంకటరాజు. వేంకట కవియని వ్యవహారము. ఇతనికి * అప్పన్న - (i. e. వేంకటప్ప) అను నామాంతరము కూడా ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది. వేంకటకవి క్రీ. శ. 1614-33 నడుమ తంజావూరిని పాలించిన రఘునాథరాయల కొలువున నున్నవాడు. అతని మరియొకరచన విజయవిలాసము. వేంకటకవి, ఆశ్వాసాంత గద్యములలో 'లక్ష్మణామాత్యకుమారుడ' నని వ్రాసికొన్నాడు. (అమాత్యశబ్దము నియోగి బ్రాహ్మణునియందు రూఢము.) అంతేగాని తన కులగోత్రాదులనుగూర్చి మరి యొక్కడా ఒక్కముక్కయైనను అనలేదు. వేదం వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు 'సారంగ' - 'విజ్ఞప్తి'లో - (1910 లో) 'ఈ వేంకటకవి శూద్రుడని...చరిత్రశోధనలవలన నెఱుకపడుచున్నది' అన్నారు. ఆచరిత్ర శోధన లెట్టివో - ఆ 'యమాత్య'ని కొమారుడు శూద్రుడగుటయెట్లో వారు చెప్పలేదు.

మల్లివారే, 'విజయ' - 'విన్నపము'లో (1911 లో) 'ఈ చేమకూర వేంకట రాజకవీందుని కులమేదో చరిత్ర శోధకులు ఇప్పటికిని నిర్ణయింపనేరకున్నారు' అన్నారు.

వేంకటకవి కులమునుగూర్చి ఆ శాస్త్రిగారు వ్రాసిన వ్రాతలిట్లు అవ్యవస్థితముగా నున్నవి. ఏమయినను, వేంకటకవి కులమున కొంత కళంకము కలవాడనియే జనశ్రుతి. జనశ్రుతిమాత్రమేకాదు; గ్రంథప్రమాణముకూడా కనబడుచున్నది.

పూర్వమొకప్పుడు 'బుచ్చివెంతు' అను నొకకవి వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయుడుగారి ఆస్థానికి వెళ్లెనట. అతడు బాడోత్పన్నుడట. ఆ యంశమును తాకనాడుచూ, ఆస్థానకవులలో నొకరు, ప్రభువుగారి అభిప్రాయముగా,

* బా. శం. సారంగధర. — "భువిలోన సారంగ భూవరుచరిత, కవితామహ త్వంబుగల చేమకూర, అప్పనచెప్పిన యాప్రకారమునఁ జెప్పితి బాణాలశంభుదాసుఁ డను(?)". కూ. తి. సారంగ. పీఠిక.

"అప్పనచెప్పిన యాప్రకారమున, నొప్పుగా నీకృతి యొనరించినాడ, శంభుని వరమున జగతి, బాణాల, శంభుదాసుండ." అని వే. వేం. శాస్త్రిగారి ప్రతిపాతము.

‘కులమునఁ గళంకు కలదను కొంచుఁగొంతు

... ..

బుధజనాటవ్యటస్త్వంతు బుచ్చివెంతు’.

అనిరటు. అంతట ఇంకొక కవితేచి,

‘కొంకక తమరాడిన యది

బొంకేలగు వేంకటాద్రి భూపాలక, యీ

స్వంకేల ? వానికింగల

*రంకే యిచ్చోటు నిలుప రసవంతమగుకొ’.

అని చమత్కరించెనట. అందుకా బుచ్చివెంతు ఇట్లు బదులుపలికెనట.

‘పన్నిన సత్ప్రబంధమున పాగును నోగును జూడ కీసుచే
మన్ననమాలి మా కులము మాట తలంతురె ? చేమకూర వెం
కన్నులు లోపమేమి ? కులమా కవనానకు ? వేంకటాద్రి రా
జన్న గణించి మీరలు దయామతిఁబ్రోచిన నావఁజాలదే ?’

—చాటు. రత్నా. పు. 162.

‡ వేంకటాద్రినాయుడు రఘునాథునకు సమకాలికుడు. కావున బుచ్చివెంతు -
వేంకటకవి, ఒకకాలమువారే యగుచున్నారు. వెంకన కులకళంకమును గూర్చిన ప్రస్తా
వము ఆతని జీవితకాలముననే ప్రవృత్తమైయున్నది. కాబట్టి అవశ్యము విశ్వాస్యమగు
చున్నది. అదియట్లుండగా, ఆతని కులతత్త్వమును తెలుపు పలుకులు కొన్ని యాతని
రచనలోనే పొడకట్టుచున్నవి. విజయవిలాసకృతి సమర్పణ సందర్భమున తనకును
రాజునకును గల సంబంధమును ఇట్లు వాకొన్నాడు:-

‘కృతిరత్నంబున్, గేవలభక్తిని, గానుకగావించెద.’ (పద్య. 34)

‘నాపాలిటి రామభద్రుడని బంగరపురపులఁ బూజచేసి...

సత్కృతికానుకచేసి’ (పద్య. 38.)

‘ప్రబంధము లెన్నియేని మీ, పేరిట నంకితంబిడిన, బిడ్డల

నెందఱఁ చేరుపెట్టినకొ, తీరునె మీఱుణంబు.’ (ప. 39)

*స్వంతు రంతు శబ్దములకు జింక యని యర్థము. రంతు = జారత్వము -
అని ధ్వని.

‡ ‘ఈ కమ్మప్రభువు పదునాఱవశతాబ్ది తర్వాతఁ గృష్ణాతీరమందలి యమ
రావతి రాజధానిగాఁ గొంత తెల్లడేశమేలినవాడు’ (చాటు.మంజరి. పు. 46.)

ఇట్లు రాజును దేవునిగా చెప్పుటయు, తన్ను తద్వత్తునిగా చెప్పుకొనుటయు, 'బంగారుపూలతో పూజచేసి కృతిని భక్తితో సమర్పింతు' ననుటయు, 'నా బిడ్డలకు మీ పేరు పెట్టుకొన్నను మీ ఋణము తీర' - దనుటయు అత్యగౌరవముగల నియోగి బ్రాహ్మణవిద్యత్కవియొడ - ఆకాలమున పోసగడు. ‡ బ్రాహ్మణులయం దత్యంత భక్తితాత్పర్యములు గల రఘునాథస్మరణలు డట్టి వ్రాతలు వ్రాయించుకొనుటయును పోసగడు. మరియు వెంకటకవి,

‘అవని నింతటిరా జెవ్వడని నుతించి

కృతులొసఁగఁ గీర్తికలదని మతించలంచి (ప. 30)

తనకుతానై యర్థించి, తనకృతిని రఘునాథునకు సమర్పించి, తన్మూలమున తాను కృతకృత్యతను గాంచినట్లు సంతసించుకొన్నాడుగాని, ‘నీ కృతిని నాకంకితముచేసి నన్ను కృతార్థునిచేయవలసిన’దని రాజు - వెంకటరాజు నర్థించలేదు. ఈయంశము కూడా వెంకటకవి కులతత్త్వమును చెప్పకచెప్ప తార్కాణమే యగుచున్నది. అంత దూరమెందులో? వెంకటరాజు తననేవకులలో నొకడని రఘునాథుడు స్వయముగానే చెప్పుచున్నాడు; చూడండి.

‘కలనయిన మిమ్ముఁగా కన్యఁ గొలువనంటి

కృతులొకరికీను, మీకె యంకితములంటి’ (వి) — ప. 48.

‘క్షు త్త్రధర్మ మెకద నీకుఁ గలది మొదలఁ

దమ్ములు మతుల్ హితులుగూడ మమ్ముఁగొలిచి,

తిపుడు కృతియును జెప్పి మాకింపనర్పితి’ (వి) — ప. 51.

కొలుపుకాడయ్యును వెంకటకవి తన కవితామహత్త్వముచేత ప్రభువుగారి మన్ననకు మరింత పాత్రమైనాడు. అతడు లక్ష్మణామాత్యునికుమారుడేగాని బ్రాహ్మణుడుకాదు. ఆయంశమును వెల్లడింపనొల్లకనే కాబోలు వంశవర్ణనమునే వదలిపెని నాడు. మొత్తముమీద ఆతనికులముగూర్చిన జనశ్రుతిలో అసత్యములేదు.

ఈ తత్త్వమునెల్ల నాకళించియే శ్రీ తిరుపతివేంకటేశ్వరకవులు,

చ. ‘విజయ విలాసకర్త సువివేకి మహాకవి యన్యజాతికికె

ద్విజునకు నుద్భవించిన సుధీతిలకుండు’ — (కలగూరగంప)

అని స్పష్టముగా వక్కాణించినారు.

‡ చూ. తంజాపురాంధ్రనాయక చరిత్ర. పు. 232.

౨ సారంగధర చరిత్ర చరిత్ర

ఈ సారంగధరచరిత్ర (పద్యకావ్య)ను యొక్క స్వరూపస్వభావాదులను గురించి చర్చించి తేల్చుకొనవలసిన యంతము లనేకమున్నవి. ఈ నాడు ప్రచారములోనున్న సారంగధర - ముద్రిత ప్రతులు మూడు. 1. వేదంవారిప్రతి, 2. వావిళ్ల వారి ప్రతి, 3. కొండపల్లివారిప్రతి. 2, 3 ప్రతులు వేదంవారి ప్రతికి పుత్రికలు. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి గ్రంథమును 1910 లో ముద్రణము కావించినారు. ముద్రణము ముచ్చటగానే యున్నదిగాని అసలు గ్రంథము మాత్ర మరగోరగా నున్నది. - ఎట్లనగా? కావ్యగ్రంథమున నుండవలసిన భగవత్పార్థసము; కృతిపతికాశీస్సు; భూర్వకవి పురస్కృతి; కుకవితిరస్కృతి, మొదలగునవిగాని, కవివంశ - కృతిపతి వంశాది వర్ణనలుగాని, వ్యవస్థములుగాని లేక - 'అచ్యుతేంద్ర రఘునాథసృపా' అను సంబోధనపద్యముతోనే ప్రథమాశ్వాసము ప్రారంభింపబడియున్నది. కథాభాగమునను, తొలుదొల్త, ప్రబంధకవులు - (విజయవిలాసమున వెంకటకవియును) పాటించిన పురస్కృతము, చాతుర్వర్ణ్యవర్ణనము మొదలగు గ్రంథభాగ మేమియు లేక కేవల రాజనిరేళముతోనే కథ బయలుదేరినది.

ఆశ్వాసారంభాంతములయందు రఘునాథుని సంబోధించు పద్యములున్నవి. వానినిబట్టి గ్రంథ మా రాజున కంకితము చేయబడినట్లు భావింపదగియున్నది; కాని ఆ పద్యములు విజయవిలాసమునుండి యెరవు తేబడినవిగాని, సారంగధర - సొంతములు కావు. గ్రంథ మిట్లన్నివిధములను అందుదురుగా నున్నది.

'ఇదిగో గ్రంథ మిట్లనుగ్రముగా నున్నది. అందుకు కారణ మిది' యని ముద్రాపకులు - శ్రీ శాస్త్రిగారు మాటమాత్రము నూచనగా నైనను అన్నారుకారు. కాని 'యీ దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణముల పాలై ఈవిధివిధు పూదండ చెత్త తొట్టిం బడినదోయను కరణిం బురణించుచుండొని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపఱచి ఈ ముద్రణమును... నెలకొల్పినాడ'నని ఒకవాక్యము వ్రాసినారు. ఆ సాహసిక ముద్రణ మెట్టిదో - అం దీ గ్రంథ మేరూపమున నున్నదో చూతమన్న యుత్సాహముతో, ప్రాతప్రతిక ప్రయత్నింపగా 1885 నాటి శిథిలప్రతియొకటి లభించినది. చదివినచూడగా, అందును గ్రంథ మాద్యంత మీరూపముతోనే యున్నది. శాస్త్రిగారి ముద్రణమున కదియే మాతృక. కావున అందును నా సందేహము తీరలేదు. ప్రాతప్రతులను పరికించినగాని - తత్త్వమెరుకపడదని యేర్పడినది.

† 'విజయ' లోను పూర్వకవిప్రశంస - కుకవి తిరస్కరణము చేయబడలేదు.

అంతట నేను తంజావూరు సరస్వతీమహల్ పుస్తకాలయములోని వ్రాతప్రతుల పాఠములను సంపాదించితిని. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని వ్రాతప్రతులను పరిశీలించితిని. చూడను చూడను 'సారంగధర' కావ్యము వింతవింత రూపములతో పొడకట్టసాగినది. —

శ. ర. కర్త చదివినప్రతి మూడాశ్వాసములుకలది. జౌను పఠించిన ప్రతియును ఆశ్వాసవిభాగము కలదే. అప్పకవికి దొరికినప్రతిలో ఆశ్వాసవిభాగమున్నదో లేదో అతడు చెప్పలేదు.

తంజ. ప్రతులలో, ఒకరెంటిలో కావ్యము సర్వము నేకాశ్వాసముగానే యున్నది. అందు ఆశ్వాసాద్యంతపద్యములు లేనేలేవు. ఒకప్రతిలో విజయవిలాసపు షీతిక పద్యములతోను, ఆశ్వాసాద్యంత పద్యములతోను - గ్రంథము మూడాశ్వాసము లుగా నున్నది. మరియొకప్రతిలో - షీతికపద్యములులేవు. ఆశ్వాసాద్యంతపద్యములు మాత్ర మున్నవి. — (ఇదే 1885 ముద్రణమునకు మాతృక.)

మధ. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలో, ఈగ్రంథము నాలుగాశ్వాసములుగా విభక్తమై యున్నది. ఆ విభాగమిట్లు. —

(1) ప్రథమాశ్వాసములోని, ౧ మొదలు ౧౧౮ పద్యమువరకును, మొదటి ఆశ్వాసము.

(2) ౧౧౮ తరువాత, 'అవధరింపు మనంతరంబ' అను నొకవచనముతో, ౧౧౯ మొదలు, ద్వితీయాశ్వాసములోని - ౧౮౯ వరకును రెండవ ఆశ్వాసము.

(3) ఆ ౧౮౦ మొదలు, తృ. లోని ౧౦౭ వ వచనములో 'అద్దేని పరిడేవనంబు కావించుచుండే' అన్నంతవరకును మూడవ ఆశ్వాసము.

(4) అది మొదలుకొని తృ. లోని ౨౭౦. (గ్రంథాంతము) వరకును నాలుగవ ఆశ్వాసము.

ఇంకను విశేష మేమనగా - ఈ నాలుగాశ్వాసముల అద్యంతములయందు,

శా. 'శ్రీకంఠుక్ మునివంద్యునిక్ నిగమ సంసేవ్యుక్ హరుక్ శంకరుక్
లోకాధీశుని భక్తవత్సలు దయాళుక్ రాజచూడామణిక్
భూకాంతామణి స్వందనుక్ విషధరుక్ భోగీంద్ర సద్భావణుక్
నాకేశప్రముఖామరార్చితు నుమానాథుక్ ప్రశంసించెదక్.'

క. 'శ్రీకర ముని మానస కమ, లాకర హంస స్వరూప హైమవతీ కాం
తాకర పీడన భక్త వ, శీకర సుగుణాభిలాష శేషవిభూషా.

క. 'శ్రీశైల బిల స్తుత ను, శ్రీశైల బిలాధివాస శిష్టాభిల లో
కేశ సుధాభోజనపథ, కేశ సుధాభోరుదేహ కీర్తిసమూహః.'

క. 'శ్రీకంఠ భక్తవత్సల, లోకైకత్రాణ గుణవిలోల విమల ను
శ్లోకా సమగ్ర నిరత, శ్రీకా పురదైత్యహరణ శేషభరణా.

క. 'శంకర సమస్త నుజన వ, శంకర హరిణాంకజూట సకలాహిత నా
శంకర నిరంతరాశ్రిత, కింకర రక్షాధురీణ కేశవబాణా.'

ఇత్యాదిగా ఈశ్వరాంకితములయిన పద్యములున్నవి. ఇట్లే నాలుగవశ్వాసము లుగా విభజింపబడి - ఈశ్వరాంకిత పద్యములు గల్గిన శిథిలప్రతి యొకటి తమవ భారతీరథలో దొరకినట్లు శ్రీ తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారు భారతిలో ప్రక టించియున్నారు.

ఈకావ్య మిట్లు వివిధ ప్రతులలో వివిధాకృతులతో నుండుటకు కారణము నాకిట్లు తోచుచున్నది.

సారంగధర-పుట్టుకలో సర్వమును - ఏకాశ్వాసమే. గ్రంథ మెవ్వరికిని అంకితము చేయబడకయు, అందువల్లనే ముందు వెనుకల కొరవలు పూరింపబడకయు నిలిచిపోయినది. కాలము గడవను గడవను వ్రాయసకాండు - దాదాపు 700 పద్య ముల గ్రంథము ఏకటాకిన చదువుట విసుగుపుట్టించునని కాబోలు, ఎవరి యిష్టము వచ్చినట్లు వారు ఆశ్వాసవిభాగముచేసి వ్రాసికొన్నారు. ఆశ్వాసాద్యంతములు ఏ పద్యములును లేక బోసిగా నుండుట కిచ్చగింపక ఒకరు విజయవిలాసపు పద్యముల వండు చేర్చినారు. వేరొకరు స్వవీరచిత్రములయిన ఈశ్వరాంకిత పద్యములతో ఆ తావులను పూరించినారు. ఇంకొకరు, వెంకటకవియే ఆగ్రంథమును రఘునాథుని కంకితము చేసినట్లుగా, విజయవిలాసపు పీఠిక పద్యములతో - 'అచ్యుతేంద్ర రఘు నాథుఁడై శ్రీరఘునాథుఁడెన్నఁగన్' అను పద్యమువెంట;

†గీ. 'అనుచు హరువులు భావముల్ ననుచురీతి

ధరఁజేలంగెడు సారంగధరచరిత్ర

మతులమతిఁగూర్చి ఘనుల సమ్మతుల నేను

కాన్క-గావింప మది వేడుకను దలంప.'

౨ను పద్యమును చేర్చి గ్రంథమును సాగించినారు. ఈ యుత్తమకృతికి ప్రారంభపద్యము లేలలేకపోవలె నని ఆ కొదవతీర్చిన పెద్దలును లేకపోలేదు. తంజ.

† చూ. విభవ చైత్ర. సంచిక.

† ఈ పద్యమును బ్ర. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు దయతో నొసగినారు.

ప్రతులలో నొకదానిలోను, మదరాసు ప్రతులలో నొకదానిలోను ఈ క్రింది పద్యములున్నవి.

ఉ. “శ్రీసతిదత్తుడైన సరసీయహానేత్రుడు విశ్వగాత్రుడ
బ్రాసన పాకశాసన హుతాశన ముఖ్య సురేంద్రరక్షితో
ద్వాస దయాసముద్రుడు సదానతరుద్రుడు భద్రుడర్చిలిక
భాసురలీల లోకములఁ బ్రస్తుతికెక్కఁగఁ బ్రోచుఁగావుతక.

చ. ఘనతరచంచరిక పరికల్పితవేణి శుకానురాగ సం
జనిత విపంచికాకలిత సారసపాణి సుధాసమగ్ర సు
స్వనయుతమంజువాణి వరచారు విలోకన 1 హాసయేణి య (?)
వ్యవజురాణి వాణి మృదువాక్యసమృద్ధియొసంగుఁగావుతక.

క. త్రిజగన్మంగళదాయకు, నిజభక్తత్రాణ నిరతు నిర్మలచరితు
అజముని పూజిత చరణుని, గజముఖుడగు నేకదంతు గణపతిఁగొలుతు.

సీ. వరవేదకాస్త్రార్థ వర్మికి వాల్మీకి, వాసుదేవస్తుతోల్లాసు వ్యాసు,
రమణీయగాత్ర ప్రభారవి భారవి, 2 గరకంఠహృద్భాసుఁ గాలిదాసు,
పద్మాకటాక్షసంభవభూతి భవభూతి, దార్మికచర్మితో ద్దండి దండి,
గలితశబ్దార్థ సంఘట్టు నన్నయభట్టు, 3 భీమలబ్ధ కవిత్వధాము భీము,
గీ. సుజననుతరాజి (?) తిక్కనసోమయాజి, భూరి కవిరాజు బమ్మెరపోతరాజు
మొదలుగాఁగల సుకవుల సదమలముగఁ, దలఁచి యంజలిగావించి తగ నుతించి.

వ. అని యిష్టజేవతా పార్థివనంబును సుకవిజన వందనంబునుం గావించి యే నొనర్పం
బునిన సారంగధరోపాఖ్యానమునకు కథాక్రమం † బెట్టినది.

సీ. ద్విజరాజ విలసనోత్తేజమై యుండియు, నక్షత్రశూన్య శ్రీవన్యాచయంబు,
చక్రేశ్వరానంద సంయోగమయ్యును, పంకజ విభస్తి భాసురంబు,
ఆర్య సంక్రయధాసుమై యొప్పుచుండియు, విగత విరూపాక్ష విమలతలము,
శూద్ర సత్తమ వర శోభితంబయ్యును, శూద్రకరహిత విశోకయుతము,

తంజ. ప్రతిపాతములు. — 1 ‘హంసఎణియా.’ 2 ‘కరవిర కరకంఠహృదయ
వ్యాసుఁ గాలిదాసు.’ 3 ‘భీమలబ్ధకవిధాము భీము.’

† తంజ. పా. — ‘బెటువలెనుండెను.’

శ్రీ ‘పుణ్యాచయంబు.’

‡ భండ దిశదండ చండ దోర్దండ పాలి
మలయు మాళవదేశ సన్మధ్యమంబు

... ..

సాంద్రవైభవ [శుభ] కరము రాజమహేంద్రపురము.

వ అందు.— క. రాజనరేంద్రుడు.” అని కథాప్రారంభము.

అస్వరసములును, తప్పలకుప్పలును నైన వై పద్యములు చేమకూరనుకవి కృతము లనుకొనదగ్గదా. (ఈ తరగతికి చెందిన మరికొన్ని పద్యములు వేటవర్ణ నకు సంబంధించినవి దొరకనవి. ప్రక్షిప్తములని స్పష్టముగా తెలియుచున్నందున వదలివేసితిని.) - ఇట్లు పలువురచేతులలోబడి గ్రంథము పలురూపములు పొంది నది. దీనికంతకును మూలము ఆగ్రంథము అసమగ్రముగా నుండుటయే. అట్లసమగ్ర ముగా పడియుండుటకు కారణమేమో తెలియరాదు.

‘విజ’— పీఠికలో వే. వేం. శాస్త్రిగారు ‘సారంగధరచరిత్ర దీనికన్న మున్నగా రచించినట్లెన్నదనియున్నదన్నారు. అట్లున్నమాట నిజమేగాని, ఇదే మొదటిరచన యైనయెడల ఇట్టి చక్కని కావ్య మొకటి సర్వసిద్ధముగా చేతిలోనున్నప్పుడు కవి దానిని తనప్రభువున కంకితముచేయక దొంగలకుతోలనేల? పిమ్మటి కృతయైన విజయ విలాసములో సారంగధర ప్రస్తావమైనను లేకపోవుటకు హేతువేమి? అను ప్రశ్న లకు సమాధానము వెదకవలసివచ్చునుగాదా ?

మొత్తముమీద మొదటిరచన యగుటచేతనో, స్వతంత్రరచన కాక మరియొకరి కృతికి అనుకృతి యగుటచేతనో (చూ. కవితావిశేషములు) మరియే కారణముననోగాని సారంగధరచరిత్ర రచన విజయవిలాసరచనమంత సరసముగను - పరిణతముగను లేదు. చాల ఆశ్రద్ధగా రచింపబడినట్లుగపడుచున్నది. కవి గ్రంథమును పూరిచేసినపిమ్మట మరల నొకతూరి పరికిలించి సంస్కరించుకొన్నట్లును లేదు. అందువలననే యతి ప్రమాదాది దోషములుకూడా అట్లే నిలిచియున్నవి.

౩ పాఠ పరిశీలనము

కీ. శే. వేదం వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు పెక్కు ప్రాచీనగ్రంథములను దిద్ది ముద్రించియు, అనేక కావ్యములకు టీకలు వ్రాసి ప్రకటించియు, ఆంధ్రభారతికి అఖండసేవ చేసినవారు. సాధుపాఠమును నిర్ణయించుటయందును— సముచితార్థభావ

‡ తంజ.పా.—‘భండనోద్దండ మండలాఖండ తండ, చండ దోర్దండ పాలిత మండలంబు మలయు మాళవదేశ సన్మధ్యమంబు, సాంద్ర సుకరము రాజనరేంద్రవరము.’

తాత్పర్యముల నావిష్కరించుటయందును, వా రప్రతిమానులని ప్రతీతి, ఆ ప్రతీతిని బట్టియే నేనును,

‘హండిత్యంబునకేమి ? ప్రాథ కవితా వ్యాపార సందర్భవాక్
శాండిత్యంబులకేమిగాని, రసభాస్వత్కావ్య భావార్థపుం
బంధారంబును విప్పి నీ పగిదిఁ జెప్పంజాలు ధీశాలి యొ
క్కండుకై లేఁడుగదయ్య మాకు నిఁక వేంకట్రాయధీమన్యుడీ.’

అని వారి మృతికి వగచితిని. తమకుగల పాఠనిర్ణయ ప్రభావమునకు తార్కా
ణగా, ఆ శాస్త్రిగారే - శృం. నై. అవతారికలో ‘ఉత్త బల్లారి వృత్తాంతము’ నొక
దానిని తెలుపుకొనియున్నారు. దాని సారాంశ మేమనగా.—

‘రతిక్రీడా హంసమోహ గ్రహణ శశిభృత పార్థినోన్నిద్రా తారా
పతియై దుఃఖించు సత్యపృస్థపుర నిజదృగ్బాష్పధారాగతుండుకై’

అను పూర్వముద్రాణ పాఠమును, *మూలగ్రంథ సాహాయ్యము లేకయే -
‘రతిక్రీడా’ ‘గ్రహణ’ ‘శిశు’ ‘ప్రార్థితో’ ‘సద్యః’ ‘తేందు’ - అని సవరించి
అర్థము చెప్పెదట. అందు కచటి పండితులు బలిబలి యని సాధువాదములు పలికి అభి
నందించెదట. పిమ్మట చూడగా ఆ సవరణ మూలమునకు సమ్మతపరిపోయియుండె
నట ! మూలము పెరుగకయే అనువాదమును సవరించుట, అది మూలమునకు సరిపో
వుట అద్భుతమయిన సంగతిగదా ! వారి పాఠనిరయప్రజ్ఞ అంత నిపుణమన్నమాట.
అట్టి ప్రజ్ఞావిశేషముగల ఆ శాస్త్రిగారే ఈ సారంగధరను పరిష్కరించి టీకతో
గూడా ప్రకటించినారు. కారణమేమోగాని, పరిష్కరణము-టీకయును, వారి
పేరుప్రతిష్ఠల కేమాత్రమున్ను తగినవిగారేవు. అంతేకాదు, చూడను చూడను ఆ
శాస్త్రిగారు సర్వసామాన్యములైన ప్రమాదములను గుర్తింపగల మెలకువయైనను లేని
వారనియు, వారి ‘ఉత్తబల్లారి వృత్తాంతము’ ఉత్త బూటకమో, లేక ‘మిడతంభోట్ల
జోస్యమో’ అయ్యుండవలె ననియు, అనుకోనుట కనువుగా నున్నవి. ఎందుకు విస్త
రము ?

వారిప్రతిలో నాబుదికి పాడకట్టిన పాఠదోషములు 510. వారిటీకలో నా
దృష్టికొందిన అర్థదోషములు 385. వెరసి 895, ఒక అయిదింటిమాటకేమి 900 అనండి.
అసలు గ్రంథసంఖ్య ఆరువందల యెనభైతోమ్మిదే నుమండి !

* ఆ వృత్తాంతము సత్యమే అయ్యుండవచ్చును గాని, వారు చేసిన సవరణ
మాత్రము సరియైనదిగా లేదు. ఆ చర్చకిది చోటుకాదు.

కాశ్మీగారి పాఠదోషములు 510 లోను సగానికి సగము (వారిచే నిరసింపబడిన) సాహసికముద్రణమునుండి దిగుమతియైనవే. కాశ్మీగా రేలకనుగొనలేక పోయికోగాని, అవి చాలా అల్పములైన దోషములు. చూడండి. మాదిరికి రెండు మాడు.

కాశ్మీపాఠము	సాధురూపము	పుట
సారంగధరుఁడు	సారంగరథుఁడు	౨౪౪
నల్లని చెంగలవదొన	చల్లని చెంగలవదొన	౪౮౪
గగుర్పొడువఁగ	గగుర్పొడువఁగ	౩౬

సాహసికముద్రణములోని ఓప్పు లనేకము కాశ్మీగారి సవరణలో తప్పులుగా విపరిణామమును పొందినవి.—

పుట — సా. ము. పా.	కా. పా.
౧౭౫ కలకల నగుమోము	కళకళ...
౧౮౭ పాయక తోడుకొని	పాయకఁదోడు...
౩౭౨ తానతెలుపు	తానఁదెలుపు
౨౮౯ నావిరహార్తి	తావిరహార్తి
౩౫౩ ఒకపరి	ఒకపరి
౧౯౨ నానదనంబు	నానదనంబు-(మొదలైనవి.)

చాలాదోషములకు కారణము కాశ్మీగారికి తెనుగు స్వభాష కాకపోవుటయే యనిపించుచున్నది.—

చూ. 'మటుక్కు' (పు. ౩౭౩) 'ఈదళ్ళు' (౪౨౪) 'తాళిమి' (౧౬౩) 'గనఁగ' (౩౬౭)

వారు సంస్కృతమున పెద్ద పండితులని పేరు. సుప్రసిద్ధమయిన 'పరంజ్యోతి' శృంగమునెరుగక 'పరంజ్యోతి' అని దిద్దినారు; (చూ. పు. ౨౦). 'పరంజ్యోతి'కి ప్రయోగములు చాలా ఇచ్చియున్నాను. అయినను ఇంకొకటి.

'త్వంహీబ్రహ్మ పరంజ్యోతి, ర్దాహంబ్రహ్మణీవాజ్మయే
యంపశ్యం త్వమలాత్మాన, ఆకాశమివకేవలమ్.' (భాగ. ౧౩ - ౩5)

'పరంజ్యోతి: జ్యోతిసామపి ప్రకాశకత్వా దవిషయ:' అనివ్యాఖ్య. — 'పరంజ్యోతి: సమస్తజన్మలను ప్రకాశింపజేయువాడవును' అని ఆంధ్రటీక.

నిద్దనగౌడుని యక్షగానమునను - 'అవిరళపరంజ్యోతిస్వరూపా.' అని ప్రయుక్తమైయున్నది.

అంధ్రవ్యాకరణవిషయమునను శాస్త్రీగారి వ్రాతలను, సంస్కరణలను తటా
లున నమ్ముటకు వీలులేదన్నది. — (చూ. 'అడలకువమ్మ - తప్పకువమ్మ.' పు. ౪౨గీ.)
'వెలచేలములు' (పు. 3౨౨.) 'చదలి' (గీ.౧౧) 'ప్రాయపు' (౧గీ.)

యతిప్రాసదోషములకు. — (చూ. పు. ౨గీ. 3౬౧.)

అట వెలది తేటగీతులను గురుతించుటలో వారు తారుమారగుచుందురు. (చూ.
పు. గీ. ౧౮గీ.)

పూ. ము. లో 'ఆ. వె.' అని సరిగా నుండగా అది తప్పవకొని శాస్త్రీగారు
'తే. గీ.' అని సవరించివారు. (చూ. పు. 3౨గీ.)

పూ. ము. లో 'గీ' అనడానికి ఒడులుగా 'ఉ' అని పొరపాటున అచ్చుపడినది.
ఆ పొరపాటునైనను గమనింపక ఆ శాస్త్రీగారును 'ఉ' అనియే ముద్రించివారు.
(చూ. పు. ౪౪3.)

ఇట్లు పూ. ము. లోని అచ్చు పొరపాటులనైనను గమనింపక 'ఆసులుకు సరి
యైన నకలు'గా ముద్రించిన శాస్త్రీగారు - 'ఈ దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణ
ములపాత్రై ఈవిధీవియ పూదండ చెత్త తొట్టింబడినదో యను కరణింబురణించుచుండం
గని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపటిచి ఈ ముద్రణమును... వెలకొల్పినా
డను." — అని వ్రాయుట తగునా ? ఇట్టి వ్రాతలు పుస్తక విక్రేతలు వ్రాయదగినవి
గాని, ప్రామాణికులును - భాషారాధకులును నైన పండితులు వ్రాయదగిన వగునా ?
ఆ శాస్త్రీగారిచే ఈ సందింపబడిన సాహసిక ముద్రణము ముఖ్యత్రముమీదగూడా,
"ఈ గ్రంథము లేఖకప్రమాదజనిత దోషంబులు లేనట్లు పండితుల సహాయముచే
బరిష్కరింపబడి..... ప్రచురింపబడియె" అని యున్నది.

మరి ఆ వ్రాతకును శాస్త్రీగారి వ్రాతకును భేదమేమి ? ఏమనగా — సాహ
సికముద్రణపు వ్రాతను పండితలోకము నమ్మలేదు; అందువలన చెడలేదు. శాస్త్రీ
గారి వ్రాతను నమ్మినది; అందువలన చెడినది. ఇంతేభేదము.

శాస్త్రీగారి ప్రతి యిట్లు పూర్వముద్రణ ప్రమాదములతోను, అపపాతముల
తోను, వారి దిద్దుబాటువలన పొసగిన దొసగులతోను నిండి దుర్భాగ్యముగా
నున్నందున గ్రంథమునకెల్ల జీర్ణోద్ధారమే కావలసి వచ్చినది. అంతట నేను బహు
శ్రమకొర్చి యీ క్రింది గ్రంథసామగ్రి సహాయమున సాధుపాతములను యథామతి
సంతరించుకొన్నాను.

(1) 1885 సం. ముద్రితప్రతి.

(2) తంజావూరు సరస్వతీమహల్ తాళపత్రప్రతులు. 5

(a) 203. సమగ్రము.

(b) 204 D 279. ప్రథమాశ్వాసము 144వ పద్యముతో ప్రారంభము. గ్రంథ పాఠములున్నవి. ఆశ్వాస విభాగముగాని ఆశ్వాసాంత పద్యాలుగాని లేవు. ఒకేక్రమములో వ్రాయబడియున్నది.

(c) 205. సమగ్రము. సత్వంబు నేకాశ్వాసము.

(d) 206. ఈప్రతి తృ. ఆ. లో 173 వరకేఉన్నది.

(e) 207. ప్రథమాశ్వాసములేదు. ద్వి. ఆ. చెండవపద్యముతో ప్రారంభము.

(3) మదరాసు - ప్రా. పు. భాండాగారములోని వ్రాతప్రతులు. 4

877. తాటియాకులప్రతి - సమగ్రము.

879. కాగితముల ప్రతి - ,, (లఘుటీక.)

880. ,, ,, ,, (సవ్యాఖ్యానము)

169. తాటియాకుల ప్రతి.

(4) నవ నాథచరిత్ర.

(5) బాణాల శంఖదాసుని ద్వీపద - సారంగధర.

(6) కూచిమంచి తిమ్మకవి ,, ,,

(7) శబ్దరత్నాకరము.

(8) బ్రాహ్మనిఘంటువు.

(9) అప్పకవీయము.

పై పుస్తకములలో పాఠనిర్ణయమున నాకెక్కువ తోడుపడినది గౌరవ నవ నాథచరిత్ర. కారణమేమనగా ఈ సారంగధరరచన కదియే మూలము. (వివరములకు (చూ. 'కవితావిశేషములు.')

శబ్దరత్నాకరమునను, బ్రాహ్మనిఘంటువునను ఉదాహృతములైయున్న పద్య ములవలన నాకెన్నో సంశయములుతీరినవి.

౪ వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యానము

ఇక వ్యాఖ్యానము సంగతి.— కాస్త్రీ)గారు మూలముతో వ్యాఖ్యాన మొకటి ముద్రించినారు. అదే పూర్వటీక. దానినే నేను, పూ. టీ. అని వ్యవహరించినాను. మూలమువలెనే ఆ వ్యాఖ్యానముకూడా బహువిధదోష భూయిష్ఠముగా నున్నదని వ్రాయవలసివచ్చినందుకు చింతించుచున్నాను.

అసలు పద్యములు 689. అందులో 90 కి -వ్యాఖ్యానము లేనేలేదు. 471 కి -లఘుటీక ఒకటి -రెండు పదములతోనే ముగిసినది. మిగిలిన 128 పద్యములకు మాత్రమే కొంచెము విపులమైన టీక. ఆ కొంచెము టీకలోను లేలిన తప్పలు 385. ఈ నాటి టీకలలో † 'పాండురంగ' టీకవంటివి అప్రాధములు కొన్ని లేకపోలేదుగాని, మరి ఇంత యన్యాయపుటీక యొక్కడను నా కగపడలేదు. తొలుత చదివినప్పుడు, ఈ టీక నిజముగా-ఆంధ్ర మల్లినాథు డనిపించుకొన్న శాస్త్రిగారిదేనా అన్న సందేహము కలిగినది. ముఖ్యత్రముమీది 'స్వవిరచితవ్యాఖ్య' అన్న అక్షరములను చూచుటతోనే తొలగినది.

ఆం. ప్ర. విమర్శ. అవతారికలో ఆ శాస్త్రిగారే నెలవచ్చినట్లు - కతిపయ పదములకు సజీవ నిరీక్ష సాధనములచే అర్థమెఱుంగుట గ్రంథార్థమెఱుంగుట కాదు. గ్రంథార్థములో అన్ని పదములయర్థము, వాక్యములయర్థము, కథాసందర్భము, రసంబు సుంగూఢఁజేరును. శాస్త్రిగారి కావ్యములోని అనేకపద్యములకు, వాక్యములకు, పదములకు గల - అర్థవిశేషమును అర్థమును గుర్తింపలేదు; సరిగదా - వైపెచ్చు విపరీతార్థములను వ్రాసినారు. చూడండి.

- (1) చిత్రాంగి పలువరుస వజ్రముల తలలయందు మనెడిదట! (పు. 3౪౦)
- (2) నూరులొకి మండేహులతో పోరు రాత్రియందట! (పు. ౨౭౨.)
- (3) కూతలనగా - వేదపాఠములట! (పు. 3౧౩.)
- (4) అనూరునిమీద గంగ పోవహించినదట! (పు. ౪౭౪.)
- (5) బంగారుసమూహముట! (పు. ౨౧౨.)
- (6) లోకములో బంగారురూక లేదట! (పు. ౧౮౩.)
- (7) సాయంకాలముయొక్క యెఱ్ఱచీకటులట! (పు. ౨౭౧.)
- (8) నల్లనిచెంగలవదొనయట! (పు. ౪౮౪.)
- (9) అనాడు దేవదానవులు తరిచినది మందరపర్వతమునట! (పు. 3౦౭)
- (10) గుఱ్ఱముతలమీద బిరుదుగా 'తలగడ' వెట్టుచురట! (పు. ౮౭.)
- (11) నుబుద్ధి సారంగధరునికి కాలు అడ్డముపెట్టినాడట! (పు. ౧౫౬.)
- (12) తలగుచ్చి కాగిలించుట యనగా శిరస్సును పొడిచి అలింగనముచేయుట యట! (పు. ౨౯౦.)

† ఈ గ్రంథములో దొరలిన పాఠదోషములు పెక్కులు శాస్త్రిగారు తమ యొద్ది ప్రతిలో సవరించిపెట్టుకొనియున్నారని వినికి. అది నిజమే యయినచో శిష్యులు వానిని పెల్లడింతురుగాక.

(13) విడవట్టులనగా - వేవి క్లట!! (పు. ౨౬౨.)

(14) ‡ మాడెత్తుమాట - అంటే, అధికమైనమాట యట ! (పు. ౧౮.)

ఎన్నని చూపించను ? వ్యాఖ్యానమంతా యిట్లేయున్నది.

నిఘంటువులలో నున్న పదములకును అపార్థములు వ్రాసినారు.

పుట	పదము	శా. టీ.	సరియైనఅర్థము
౬౫	కాణడవి	నల్లనైన వనము	దట్టమైనఅడవి
౬౯	కారుపోతు	మచించినదున్న	అడవిదున్న
౮౯	పంచకము	గుండెలు	గుఱుముయొక్క పిరుదు
౧౭౬	కోటేరు	నాగటిచాలు	కాడికి తలక్రిందుగాగట్టిన నాగలి
౨౪౬	వసులపాతర	ఇనుపమేకులస్తానము	పందెపు కోడిపుంజు
౧౮౧	పికము	చిలుక	కోకిల
౨౮౩	లతాంతము	చిగురు	పువ్వు
౨౫	నుదుటక	కంటితెప్పమీద	నొసటియందు

పాఠకులారా, చిత్తగించితిరా వ్యాఖ్యానవైఖరి ? చిట్టచివరకు 'పికము = చిలుక; నుదురు = కంటితెప్ప' అనేవరకు దిగినదికదా ! మరి యీ పనికిమాలిన కసు మాలపు వ్రాత - అంతా, ఆ శాస్త్రీగారిదే అయ్యిండునా ? 'స్వవిరచితవ్యాఖ్య' అని ఆయనగారు వ్రాసిన వ్రాసిరిగాక నమ్మదగియున్నదా ! కాకపోతే మరి,

౨ పూ. టీ. కర్త యెవరు ?

అంటారా ? మనవిచేస్తాను. సత్యము చెప్పక తప్పదుగనుక చెప్పచున్నాను. మదరారు ప్రాచ్యభిత్త పుస్తకభాండాగారమున ప్రతిపద టీకా సహితమైన కాగితపు వ్రాతప్రతి యొకటి యున్నది † అందలి టీక వాడుకభాషలో ఉన్నది. శాస్త్రీగారు

† 'గోరంతదీపంబు కొండలకువెలుగు - గోపాలక్రిష్ణమ్మ గోవులకు వెలుగు;
మాడంతదీపంబు మేడలకువెలుగు - మాచిన్ని అబ్బాయి మాకళ్ల వెలుగు'

— గేయము. (ప్రాచీనము.)

† 'అటీకను వ్రాసినవారు జూలూరి అప్పయ్యగారు, అని అంటారు కాని మనుచరిత్రకు చక్కనిటీక వ్రాసిన ఆ పండితుడు - 'పికము = చిలుక' - 'నుదురు = కంటితెప్ప' అనురీతి తప్పటికలు వ్రాయునా ?

ప్రొంతు - అప్పయ్యగారినిగురించి యిట్లు వ్రాసినాడు.

'Zuluri Appaila, a poet and grammarian who at my desire wrote Telugu commentaries on the Manucharitra, the Vijaya-vilasam and some other poems.'

Other poems లో సారంగధరచరిత్ర ఉన్నదికాబోలు !

ఆ టీకనే యెత్తి వ్రాసికొని, లేదా వ్రాయించుకొని, గ్రంథవిస్తరభీతిచే కాబోలు లఘూకరించి, తమ సొంతటిక యనిపించుటకు కాబోలు నిజ గ్రాంథికభావలోనికి మార్చి ముద్రించినారు. వారు ఆ భావను మార్చినవిధమూ, ఆ మార్పువల్ల ఆ టీకకు కలిగిన గుణదోషములు మీకు తెలియుటకు కొన్ని పంక్తు లుదాహరిస్తాను.

- (1) వా)తప)తి. (౧-౪. క్రింద.) “యీ పద్యగీతిలో కర్తృ పదము ‘ఆరాజు’ అని చెప్పటచేతను ఆ రాజునరేంద్రునియందు చంద్ర)త్వ)రోపణచేసి అర్థద్వయము గలుగచెప్పినాడు.”

శాస్త్రీగారిమార్పు.— ‘ఈపద్యములో రాజునరేంద్రునియందు చంద్ర)త్వ)రోపణచేత అర్థద్వయము కలదు.’

చంద్ర)త్వ)రోపణనకు గల కారణము, శాస్త్రీగారి మార్పులో ఎగిరిపోయినది.

- (2) వా). ప).— (౧-32) “చొక్కులురంజిల్లె = శ్రీమనివారణమయ్యేటట్లుగా.”
శా. మా.— ‘శ్రీమలు నివారణమగునట్లుగా.’ (తప్ప. చూ. పు. ౪౧)

- (3) వా). ప).— (౧ - ౪3) “ఆరితేటి”
శా. మా.— ‘ఆటితేటి’ (తప్ప. చూ. పు. ౪౪.)

- (4) వా). ప).— (౧ - ౧౧౨) “శిలాపట్టభంగములు.— సిలా = రాళ్లయొక్క, పట్టభంగము = మెట్లు.”
శా. మా.— ‘శిలా = రాతియొక్క, పట్ట = బల్లలయొక్క, భంగంబులు = మెట్లు.’ (తప్ప. చూ. పు. ౧౨గే.)

- (5) వా). ప).— (౨-౪౨) “రూకంతగానిలేదు.— రూకకంటే అధికములేదని అర్థము; బంగారు రూకలే నని భావము.”
శా. మా.— ‘రూకం...లేదు = ఇంచుకంతయేని లేదు. (బంగారురూక లేదనియు భావము. (తప్ప. చూ. పు. ౧౨౪.)

- (6) వా). ప).— (౨-౧౬౦) “సంజకొంజీకటుల్ = సాయంకాలపు సంధ్యారాగములు.”
శా. మా.— ‘సంజ కంజీకటుల్ = సాయంకాలముయొక్క యెఱ్ఱచీకటులు.’ (తప్ప. చూ. పు. ౨౭౨.)

- (7) వా). ప).— (౨-౧౮౮) “ద్విజకులమ్మల కూతలు = బ్రాహ్మణసమూహముల యొక్క ధ్వను లని యర్థాంతరము.”
శా. మా.— ‘ద్విజ...తలు = బ్రాహ్మణసమూహముల నేదపాతములు. (తప్ప. పు. 3౧3.)

(8) వా). ప).— “విషణ = కోమ్మల”

కా. మా.— ‘విషణ = కోజలతో’ (తప్ప. పు. ౪౩౪.)

మరియు, కాస్తిగారు గ్రహించిన ముద్రాపత్రిలోని మూలమునకును, టీకా పుస్తకములోని మూలమునకును పాఠములలో కొన్ని భేదములున్నవి. వానిని గమనింపక వారట్లే ముద్రించినారు. అందువలన కాస్తిగారి టీకలో మూలభిన్నములు; అమూలకములు నగు పదము లనేక మేర్పడినవి. మచ్చుకొక నాలుగైదు.—

మూలములో

టీకలో

౧-౫౩	పొద్దుర్బవంబై	పొద్దుర్బవంబునకొ
౧-౭౫	తమతోడ	తమతోడకొ = ‘ప్రేమతో’
౧-౮౦	ఇరువంకలను	ఇరు పక్కయలకొ
౧-౧౨౭	గ్రస్త	స్రస్త
౧-౧౨౭	1 బిరుదైక	బిరుదాంక
౨-౧౬౯	వాల్మీలిపి	2 వాలుపజిపి

అమూలకములు - వానికి టీక.

౧-౬౧ విజృంభించి = సామర్థ్యమును ప్రకాశింపజేసి

౧-౮౨ వాగెలోన్ = కల్లెమును తగిలించుటలో

ఈ యుదాహృత గ్రంథమువలన, కాస్తిగారు మూలగ్రంథమును వలెనే - టీకను గూడా సవరించినవారేగాని తత్కర్తలు కారని నిర్వివాదముగా ఏర్పడినదిగదా. ఇట్టి బహిరంగసత్యమును మరుగుపరిచి, పెద్దలయిన కాస్తిగారు ఆ టీకను ‘స్వరచిత వ్యాఖ్య’గా ప్రకటించుకొన్నారు. అంతటితో తృప్తిపడక, ‘విజ’ - ‘విన్నపము’లో—

‘సారంగధరచరిత్రమును మద్విరచిత విపులవ్యాఖ్యతో పూర్వతరమాసంబున ప్రకటించినంతట దానిని రసికులు హర్షపూర్వకముగా పరికించినవారై... యీ రసోత్తర ప్రబంధమును సయితము ఎల్లవారికిని సుబోధంబగునట్లు *మద్విరచిత విపుల వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింపుదునుగాక యని తమ యాప్తితమును దెలియజేయుదు... † సకల సౌకర్య సంపన్నంబుగా ఈ ముద్రణమును సమకూర్చినాడ.’

1-2 ఫుట్ నోటులో ప్రమాదమున జారిపోయినవి.

* ఆ రసికులు ‘తద్విరచిత విపుల వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింతువుగాక’ అని అనియందురుగాని ‘మద్విరచిత వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింపుదునుగాక’ అని అనియందురా ?

† విజయవిలాస టీకకూడా తప్పులతో నిండియున్నదని శ్రీ తాపీ ధర్మా శాస్త్రిసారముగాను ఆంధ్రదేశమున అనేక సలములలో (నెల్లూరిలోను) ఉపన్యాసములు చేసియున్నారు. ఆ టీకయును కాస్తిగారి సొంతము కాదటగదా !

అనియును వ్రాసినారు. ఎంతటి సాహసము ! ఇతర రచనను స్వరచితముగా ప్రకటించుట గొప్ప తప్పుకదా ! సత్య మేనాటికైనను బయటపడక మానదన్న సం గతి నెరిగిన పండితు లయ్యును శాస్త్రిగారిట్టి కఘ్కరితి కేల పాలుపడిరో ! మూల గ్రంథమును సరిగా చదివి సంస్కరింపకయే - 'యా దివ్యప్రబంధము సాహసికముద్ర ణముల పాలై - (చెడియొండ) గని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపటిచి ఈముద్రణ మును... నెలకొల్పినాడను' అనియు, ఏనాడో - ఎవరో వ్రాసియుంచిన - ఒక అనామక పుటికను సంగ్రహించి - రూపముమార్చి - 'స్వరచిత-విపులవ్యాఖ్య'యనియు, ఆశీకమును లిఖించుటవలన, ఆ శాస్త్రిగారి సమాఖ్యకు గలిగిన కళంకముకంటెను సారస్వతమునకు గలిగినముప్పు గొప్పది. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు గొప్పవిమర్శకులు; వారిగ్రంథములు నుపరిశోధితములు; నిర్దుష్టములు - అన్న నమృతమున సామాన్యతే కాక విద్వాంసులు సైతము - ఈ సారంగధరలోని అసాధుపాఠములను అపరి శీలతముగా గ్రహించుటయు, తన్మూలమున ఆయా కృతులు దోషదూషితములగు టయు తటస్థించినది. ఈ యంశము ప్రాజ్ఞులొకమునకు తెలియుటకే - శాస్త్రిప్రతి లోని తప్పులు వావిశ్వవారిప్రతిలోని కెక్కినవిధమును, కా. ప్ర. లోని అపపాఠ ములు నూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువున నెలకొన్నతావులును, నాటికలో అందందు చూపియున్నాను:-

విషయవిస్ఫువ్వుతకు ఇంకా, ఒకటి రెండుదాహరణలు:—

గౌ. హరి. పూ. ము. లో - "సురుగ్గకచొచ్చి కాసుకునన్నుగొనక" అని యున్నది. 'కాసుకు' అనుట 'సకా' నూత్రమునకు విరుద్ధమని, వేదంవారు 'కాసుగ' అని దిద్దివేసినారు. (చూ. పు. 58.)

'కాసుకుగొను; చీరికిగొను, పూరికిగొను, అను పలుకుబడులు వ్యవహారసిద్ధములు. వ్యవహారసిద్ధమైన భాషయే గౌరవ గ్రహించినది, 'కాసుకుగొనరు' అను పలుకుబడిని ఆ కవి నవ-చరిత్రలోగూడా వాడినాడు.—

'భామలు కోరి తప్పకచూచిరేని, గామునిమదిలోనఁ గాసుకుగొనరు.' (పు. 155)

కావున 'కాసుకు' అనునదే కవిపాఠము. తత్త్వమిట్లుండగా, నూ. ని. కవి పాఠమును కడకుద్రోసి 'కాసుగ నన్నుగొనక' అన్న శాస్త్రిపాఠమునే గ్రహించినది.

నామిత్రులు, గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులచే 'అపరపాడిని' యని వినుతింప బడిన ప్రసిద్ధపండితులు, బ్ర. సన్నిధానము నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, విద్వార్థుల కొరకు 'ఆంధ్రప్రబంధకథలు' అని యొకగ్రంథము వ్రాసినారు. అందులో ఈ 'సారంగధర' పద్యము లాదాహృతములై యున్నవి. శాస్త్రిగారి అపపాఠము లక్కడి

కిని ఎక్కినవిగదా! ఎందుకెక్కవు? వే. వేం. శాస్త్రిగారిపాతము నిరుపముగదా అని 'సన్నిధాన'పండితులు పరిశీలింపకుండానే పరిగ్రహించినారు. ఇట్లు 'ఆంధ్ర మల్లినాథుని' పరిష్కరణములను - వ్యాఖ్యానములను నమ్మి తప్పులకగ్గ మైన ప్రాజ్ఞులెందరో! ఇక ననుబోటి అల్పజ్ఞుల సంఖ్య కంతమేయుండదుగదా! నా సొంతవిషయముకూడా ఒకటి మనవిచేస్తాను.

నేను రఘువంశము - మేఘసందేశము తెనిగించుదినములలో శాస్త్రిగారి వ్రాతలమీద ఎక్కువ లక్ష్యభావము కలిగియుండెడివాడను. అందువలన వారిభాష కొంత నారచనలలోనికిని చొచ్చుకొన్నది. సహజమేగదా! రఘు. 5-44. టీకలో వారు ఏనుగుదంతములను 'కోట'లన్నారు. ఆ వ్రాతను నమ్మి నేనును 'కోట'లనియే అన్నాను. ఏనుగుదంతమును 'కొమ్మ' అనవలెనుగాని 'కోట' అనరాదని యిటీవల తెలిసికొన్నాను. ('పలుగొమ్ముల మొకము = ఏనుగు' - శ. ర.; "ఎన్నికమీటుచుం బెరిగె నేనికొమ్మున దాదిలోమ్మునకై" రుక్మాం.)

ఇట్లు వేదంవారి అపశబ్దములు, అపపాతములు, అపారములు, అప్రప్రయోగములును ఈ నాటి కోశములలోనికిని - కావ్యములలోనికిని ప్రాకి పాతుకొనియున్నవి. పాతుకొనుచున్నవి. దీనికంతకును మూలమేమి?

శాస్త్రిగారి వ్రాతలన్నీ నిరుపములేనన్న నమ్మకమేగదా! శాస్త్రిగారు పండితులైనను, వారికిని ధ్రువప్రమాదములుకలవు. కావున వారివ్రాతలనుగూడా గట్టిగా కనిపించి కైకొనుట మంచిదని విద్వల్లోకమునకు విన్నపము.

ప్రకృతమునకు వత్తము - 'పూ. టీ. కర్త ఎవడో' ప్రాచీనుడుగాని శాస్త్రిగారు కారన్నది ప్రకృతాంశము. ఇప్పట్లున చెప్పవలసిన గొప్ప విశేష మొకటి యున్నది.

సారంగధరటీక - స్వవిరచిత విపులవ్యాఖ్యానమనియు, 'దానిని చదివిన రసికులు (ఎవరో?) హర్షించి, అట్టి వ్యాఖ్యానమునే 'విజయ' కున్న వ్రాయవలసినదని కోరగా, వారికోరిక మేరకు పాతనిరయ వ్యాఖ్యానరచనాది పరిక్షేపము వహించి సకలసౌకర్యసంపన్నంబుగా ఈ ముద్రణమును సమకూర్చినాడ'ననియు గ్రంథముఖమున ప్రకటించిన శాస్త్రిగారే బ్ర॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారితో - ఏనందర్థముననో ‡ 'సారంగ - విజయవిలాస టీకలు రెండును నేను రచించినవి కావు.' అని

‡ భారతి. విభవ-వైకాఖము.—

'శ్రీ శాస్త్రిలవారు విజయవిలాస సారంగధర చరిత్రములకు టిప్పణులను తమ యొద్దఁ బనిచేయుచున్న యొక గ్రంథకర్త, అప్పయపంతులుగారి ప్రాతటిక ననుసరించి వ్రాసికొనివచ్చియున్న లఘుటీకను సరిపఱచి రచించిరట! అట్లు సరిపఱచుటలో నా లఘుటీకలోని ప్రమాదములు కొన్ని యపరిశీలితములుగా నట్టే విడువఁబడి యుండునని శాస్త్రిలవారు నాతోననిరి.'

చెప్పిరట! శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ఆ సంగతిని, ఆంధ్రవికారదులు, తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారు 'విజ' - 'సారంగ' టీకలలోని లోపములనుగూర్చి విమర్శించి వెంకట్రాయశాస్త్రిగారికి ఒత్తిడికలిగించిన సందర్భములో - శ్రీ శాస్త్రిగారికి సాయపడుతలంపుతో - బయటపెట్టినారు. అందువల్ల వెంకట్రాయశాస్త్రిగారికి కలిగిన ఉపకారమేమోగాని, వారు అన్యరచితములను స్వరచితములుగా ప్రకటించుకొన్న మాట మాత్రము నిజమని స్పష్టపడినది.

మరియు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'సారంగ'-టీకాదోషములనుగూర్చి యిట్లునిరి.- 'అట్లు సరిపఱుచుటలో నా లఘుటీకలోని ప్రమాదములు కొన్ని యపరిశీలితములుగా నట్టే విడువఁబడియుండునని శాస్త్రిలవారు నాతో ననిరి. అది యట్లే యుండును. ఏల నఁగా, ఉప్పనైసట్టి - అను పదమునకు గొప్ప అని జూలూరి అప్పయపంతులుగారి టీకలో నుండఁగా (ఉన్నట్లు ధర్మారావుగారు వ్రాసిరి.) శాస్త్రిలుగారి టిప్పణిలో గూడ నదేకలదు. శాస్త్రిలుగారు స్వయము ఇట్లు వ్రాయుదురని నేను నమ్మఁజాల నయ్యెదను.'

తప్పును గుర్తింపలేకపోవుట; ఒప్పుగాభావించి ప్రకటించుట - స్వయము తప్పుచేయుటయే యగును. 'ఉప్పనైస = గొప్ప' అన్న తప్పు టీకను శాస్త్రిగారు స్వయము వ్రాయకపోయినను, చదివి - సమ్మతించి - సరిపఱిచి ప్రచురించిరి కావున ఆతప్పు వారు సొంతముగా జేసినదే యగుచున్నది. దొరకిన దొసగు అది యొక్కరే యైనచో జారుపాటనవచ్చును. అట్టి దొసగులు మారులసంఖ్యకు మీరినప్పుడు? ఎందుకు ముఖప్రీతివ్రాతలు! 'ఉప్పనైస = గొప్ప' అను తప్పునకు తోడుబోయిన తప్పులు - ఆశాస్త్రిగారు స్వయము వ్రాసినవి - వారి యితరటీకలలో విరివిగా నున్నవి. ఆ టీకలను సునిశితముగా చూడనివారు 'సమ్మఁజాల'మనెదరు - కాని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మాత్రము వేదంవారి వ్రాతలలోని నెరనుల నెరుగనివారు కారు. ఎరిగియు 'నేను సమ్మఁజాలనయ్యెదను' అనుట యెందువల్లననగా; తమకు సహజమగు పరాపక్షర్షణ పరాఙ్మఖతచేతను, వే. వేం. శాస్త్రిగారియెడ గల విశేషాభిమానముచేతను. దేనిచేతనైన నేమి 'సమ్మఁజాల' ననిరిగదా! ప్రాజ్ఞులు వారే అట్లు నెలవిచ్చినప్పుడు ఇక సామాన్యులు నమ్ముటెట్లు? శ్రీ శాస్త్రిగారిని నమ్మించుటకు కాకపోయినను సామాన్యలోకమును మోచుచుండుట కైనను - వేదంవారు స్వయము వ్రాసిన తప్పులు కొన్ని తెలియజెప్పుట అవసరము కావున (గ్రంథవిస్తరభయమున) రకమున కొకటి - రెండుగా మాత్ర ముదాహరిస్తాను.

౬. పాఠదోషములు

౧. గళాసిక

శృంగారనైషధము:— 'సురతతాండవమునకు గళాసిక యగు పారవశ్యంబు నజ్గునునుకాయుక్త నర్మకర్మ కాండకేళీసమాపనా శర్మపారంబు సమవిభక్తంబుగాఁ బంచితోని యనుభవించుచు.' (7-187.)

'గళాసిక = గండగతైర (ఆతాండవమును ఆంపునది యనుట - గళ = కంఠము యొక్క - అసిక = కతైర - స్వార్థికప్రత్యయము చేరినందున పులింగము స్త్రీలింగముగా మారినది.)' అని, సర్వం - వ్యాఖ్య.

'గళాసిక' అనుట తప్పు. 'సురతతాండవమునకు పారవశ్యము - గండగతైర' యనుట అనుచితము. అది 'కళాసిక' గాని 'గళాసిక' కాదు. 'కళాసిక = తాండవాదుల చివరఁ గావించు కృత్యవిశేషము.' (నూ. ని.)

(1) సీ. 'శిఖితాండవము కళాసికచేసి సడలించె

గజకుటీకలపేరి కానెబిగువు.' (పాండు. ౪-32)

(2) వ. 'మత్తవనమయూర మత్తకాశిని సకల మధురకంఠ

కేకా గీతకావసానంబునం ధీ గళాసింఁచె.' (కాశీ. 3-23).

(3) ద్వి.- 'అల మహానటుండు సంధ్యాతాండవంబు

లలిసటియించి కళాసింఁచుగతిని.' (నవ. పు. 67.)

'కళాసిక' - తెనుగుపదము. సంస్కృత మనుకొన్నందువలన 'గళాసిక' యై తుదకు 'గండగతైర' యైనది.

౨. వ్రయ్యవడు

క. 'వ్రయ్యవడుకుండ నాడిరి

వియ్యపుమేలంబు లుభయవిభవాంధవులజ్జ' (శృం. నై. 6-109)

'వియ్యపు - మేలములు = పరిహాసములు, వ్రయ్యవడుకుండజ్జ = తునియ క్రింద పడుకుండునట్లుగా - (ఒకమాట కైనను బదులు మానక - లేక - ఎడతెంపులేకుండ) అడిరి'.— సర్వంకసావ్యాఖ్య.

మాటలు వ్రయ్యుటయు, అవ్రయ్య = వ్రక్క - (=ఖండము) క్రిందపడుటయు లోకములో లేని వింతసంగతి. కావున స్త్రీవారి టీక సరియైనదికాదు.

ధీ 'గళాసింఁచె' అని వావిళ్ళ వారిప్రతి.

‘ప్రయ్యవడు’ (అని సరియైన రూపము.) = నిందపడు. వియ్యాలవారు-(అనుచితప్రసంగములతో) ప్రయ్యవడకుండ = నిందపడకుండా - నాజూకుగా సరసములాడుకొన్నారని సరియైనయర్థము.-

‘ప్రయ్యవడు’ క. ర. లో లేదు. భారతమునను, శ్రీనాథుని ఇతరకృతులలోను ఉన్నది.

- (1) ‘పురుషహీనయైనఁ బరమపతివ్రత
యయ్యు జగముచేతఁ బ్రయ్యబడదె ?’ (అది. 6-256.)

ప్రయ్య, ప్రయ, ప్రై.-

- (2) ‘పంకజనూతిపై నెరయఁ బ్రయ్యడి వేగమ యగ్నిజ్ఞొచ్చెదక.’

—కాశీ. 5-163

- (3) ‘ప్రయమాలి యేమిటి కయినను గర్ధించు.’ (కాంతి. 3-399)

- (4) ‘బన్నములన్నియుం దెలిపి ప్రైయిడనేయనిపోయె నార్తయె.’

—విరాట. 2-154.

- (5) ‘ప్రైవడిప్రాయఁగాక భృతరాష్ట్రుఁడు గన్నదియేమి యానభన్.’

—కర్ణ. 3-224.

3. గొడ్డునీఁగి

శృం. నై.- ప్రాచీన (1915) ముద్రణమున,

నీ. ‘రజతాచలంబేలు రాజు పట్టపుదేవి

గోరి యెవ్వనిఁ గాంచె గొడ్డునీఁగి.’ (6-72.)

అనియున్నది. కాస్త్రైగారికి దొరకిన తాళ. ప్ర. రెంటిలోను - ‘వీఁగి’ అనియొయున్నదట. అయితే ఒక పూ. మ. లో మాత్రము ‘గొడ్డు - నీఁగి’ అని యున్నదట. వారు తాళప్రతుల పాఠము నుజ్జగించి ‘నీఁగి’ నే గ్రహించి-“గొడ్డు = వంధ్యాత్వమును, నీఁగి = (లేక లేక కడుపు తనియ - రూ. ఈఁగి) తీర్చుకొని” అని వ్యాఖ్యానించినారు. ‘గొడ్డు వీఁగి’ అనునదే సరియైన పలుకుబడి.

త్రాసు తొంతకాలంబు పోయిన గొడ్డువీఁగి - కాంతి జితహేమ నుమగర్భగర్భమయ్యో’ (వేం. పంచ. 5-5) అను ప్రయోగమిచ్చి, - ‘వీఁగి = వదలి’ అని యర్థము గూడా చెప్పినాడు. మరికొన్ని ప్రయోగములు.-

- (1) ‘గొడ్డువీఁగి కనియెఁ గొడుకునెంతయు మూర్తి

మంతు నెలతలందు మహితభాగ్య.’ (హరి. పూ. 5-165.)

- (2) 'కని ప్రాచి గొడ్డువీఁగంగ రత్నమువంటి
పుత్రసంతానంబు పుట్టెననఁగ.' (రామాభ్యు. 2-106.)
- (3) 'కానక కానక గొడ్డువీఁగి-కాం, చిన తనయుండవీపు.' (పరమ. 2-174.)
- (4) 'దండినోములునోచి తన గొడ్డువీఁగి కడపట నీయట్టి కల్యాణశీలు,
గొడుగుఁగాఁగని.' (నవనాథ. పు. 71.)
- (5) 'నిను మేదిని, గుప్పి కైకని యెట్టకేనియు గొడ్డువీఁగితినింను'
(భా. రా. అయో. 73)
- (6) 'గొడ్డువీఁగి కన్నబిడ్డండుగావున.' (కాశీ. 4-87)

౪. కిటకిటని

క. "కీల్లడకటిసటి, యింపం గిట కిటని కా నొకేంతచలింపక" (విజ. 3-79)

'కిటకిటని = కిటకిటనునెడి' అని వారిటీక.

'కిటకిటని (కిటకిట + అని) కాను', అనుపాఠము తప్పు.

'అని కాను = అనెడి కాను' అనుటీక అంతకంటెను తప్పు.

'గిటగిటని' (= సన్నని) అని సరియైనపాఠము. (బ్రాణ్యములో 'గిటగిటన' క్రిందనున్నది. శ. ర. లా. † "గిటగిటన = అల్పము, కృశము, సూక్ష్మము. (విశేషణముగనుచో 'గిటగిటని నడుము'-) అని స్పష్టముగా చెప్పబడియున్నది.

'కటిభరము పొంకమును గిటగిటని నడుము' (పరమ. 3-125.)

౭. అర్థదోషములు

౧ పంకరుహాయతాక్షి

శృం. నై. — "పంకరుహాయతాక్షి = కమలములవంటివి - నిడుదలును అగు నేత్రములు కలచైన యా దమయంతియొక్క" (పు. 296)

'పంక...తాక్షి' యనగా, 'పంకరుహములవలె ఆయతములయిన అక్షులుకలది' యని సరియైన యర్థము. వ్యాఖ్యాతలుచెప్పిన యర్థము కాస్త్రనిరుద్ధము.

౨ అంపకోల

'అముక్త' — "అంపకోలక = బాణపుఁగట్టెచేతను" (పు. 458)

† ఆశాస్త్రిగారే, గౌ. హరి. (పు. 165) లో - "కటకటా, భారమెక్కడ నుండివచ్చె - గిటగిటనైన యీ కీరవాణికిని" అన్నచోట 'గిటగిటనైన = అల్పమయిన' అన్నారు. 'అల్పమయిన కీరవాణి' అంటే అర్థమేమో!

‘అంపకోల’ యనగా ‘బాణమే’ గాని ‘గట్టై’ కాదు.—

‘అంప = బాణముయొక్క, కోల = కట్టై’ అని యర్థముచేయుట ఎరుక చాలమిచేత.

ఆ. వె. ‘వింటుందొడిగి యేయ వెసఁ జనునెంత ద

వ్యంత దవ్వు చనునె యంపకోల

దేవుడైన రిత్రచేజెవ?’ (కళా. 7-202)

క ఉద్యానము - వల్లకాడు

హితో. చం.— “ఆ స్త్రీజీర్ణోద్వానే మందవిహామసర్వః” అని మూలము. ‘వల్లకాటిలో మందవిహమని పాముకట్టి యుండెను’ అని శాస్త్రిగారి తెనిగింపు.

(పు. 247.)

జీర్ణోద్వానమనగా, ‘పాడుబడినతోట’గాని ‘వల్లకాడు’కాదు. హితోపదేశమును అంగీకరించిన ‘కేటో’ పండితుడు - ‘జీర్ణోద్వానం - an old garden’ అనియే అన్నాడు. ‘ఆప్టి’- నిఘంటువులో ‘జీర్ణోద్వానం - ruined or neglected garden’ అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ‘జీర్ణోద్వానము = వల్లకాడు’ అనుట విపరీతపాండిత్యమనిపించుకొంటుంది. (ఇక్కడ చెప్పవలసిన విశేషములు కొన్ని కలవు. స్థలసంకోచముచేత సంక్షేపించితిని.)

౪ సూర్యకాంతములు

శృం. నై.— ‘ఎండకు సూర్యకాంతములును వెన్నెలకు చంద్రకాంతములును కరఁగును.’ (పు. 730)

‘ఎండకు సూర్యకాంతములు కరఁగు’ ననుట తప్పు. సూర్యకిరణ స్పర్శచేత సూర్యకాంతము వేడి యెక్కునుగాని కరఁగదు. ఆ వేడి యెక్కుటనే భర్తృహరి యిట్లు చమత్కరించి చెప్పినాడు.—

“య దచేతనోపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితృ రిసకాంతః” — శౌర్యపద్ధతి. భట్టమరారి మహాకవిమాటలు వినండి.—

“ఉద్దామవ్యుమణివృత్తి వృత్తికర ప్రక్రీడ దక్కోపల జ్వాలాజాల జటాల జాంగలశటీ నిష్కూజకోయవ్యయః” (అనర్థ రాఘవము.)

“నలినీబాంధవ భానుతప్త రవికాంతస్యంది నీహార కందళ చూత్కారపరంపరలో పయిపయిగా మధ్యాహ్నముక దెల్పడిక” అను మనుచరిత్ర పద్యమైనను స్ఫురింపలేదు కాబోలు శాస్త్రిగారికి!

నామ

ప్రతాపరుద్రీయము:—

క. 'ఉరగల వామలెల్లరు, నీరాణిని నీమెపూజ నీషించినవో'

సారమతి నల్ల యననూ, యారంధతులగుట కొక్క యంకిలియున్నే' (9-2).
'వామలు = కుటిలస్త్రీలు' అని వారిదే టీక.

వామాశబ్దమునకు 'కుటిలస్త్రీ' యను అనర్థము కోశములలోలేదు. పై పెచ్చు 'ఉత్తమస్త్రీ' యని యున్నది.

"వామ = ఉత్తమస్త్రీ" (శ. ర.)

"వామ - A woman, A lovely woman" (ఆపి)

"వామ - సుందరమైనస్త్రీ" (బౌను.)

"ప్రతీపదర్శిని వామా వనితా" (అమరము.)

"వామా - వమతి సౌందర్యం ఇతి. యద్వా వమతి ప్రతికూలమేవారంకథయతి - యద్వా వామః కామోన్మేషస్యా ఇతి - సామాన్యాస్త్రీ ఇత్యవరః - యథాగీతగోవిందే. — "శిష్యుతి కామంచుంబతి కామపి కామపి రమయతి వామామ్, పశ్యతి సన్నిత చారుపరా మపరా మనుగచ్ఛతి, రామామ్." (శబ్దార్థకల్పద్రుమము)

క. 'భూమిగుమనోమరద్రుమ, వామాప్రద్యుమ్న' (కావ్యా. సం. 2-175.)

చ. '...రాశిక్కెక్కి యిన సత్కృతిఁగైకొను కన్యకనన్య, కా
శ్వతమతి నిట్లుగామనిన వామయె వామగదమ్మ కోమలీ'. — వసు. 6-57.

మ. 'ఇవిధంబుననవ్వామ.' (దమయంతి.) (శృం. నై. 7-187.)

శ్లో. 'ఆగశ్వతం విదధతోపి సమిదకామా

నాధీయతే పరుషమతీర మస్యవామాః' (నైష. 11-92)

'వామాః - స్త్రీయః' అని వ్యాఖ్య.

కావున 'వామలు = కుటిలస్త్రీలు' అనుట సరిగాదు. 'వామత్వేన వక్రస్వభావత్వేన వామా' అను వ్యుత్పత్తినిచూచి 'వామ = కుటిలస్త్రీ' అనుకొన్నారకాబోలు. పొరపాటు. అట్లయినచో - 'అల్పం బలమస్యాః అబలా' అనియున్నది కావున 'అబలా = దుర్బలస్త్రీ' (= లేవలేనిఅడవి) అని చెప్పవచ్చునుగదా! అట్లేవలెననువాసిరా ?

౬ కుటిలము

క. 'నెలపాడుపుల సురనది ని, ర్మలతర తదగారకుట్టిమప్రవదిందూ
పలతుందిలాపయగుచుం, దెలివొందుఁ బతివ్రతాచిత్తీ సంపత్తికె."

(శృం. నై. 2-39)

ఆ వందైన పురముయొక్క - ఇంద్రయొక్క, కుట్టిమ = నెలకట్టులయందు
(= తాతిచప్పా నేలయందు) ఓడుచున్న - చంద్రకాంత శిలచేత, తుందిల =
ప్రవృద్ధములయిన, ఆప = నీరు కలవి. - మందాకినికన్న పట్టణము ఉన్నతమని యర్థము -
కావున సంబంధాతీతయై 'కీ' అని వ్యాఖ్యానము.

పట్టణమే మందాకినికన్న ఉన్నతమట! పట్టణమనగా - పట్టణముందు ప్రదేశ
మన్నమాట. కావ్యములలో 'పట్టణములోని మేడ లున్నతము' అని వర్ణించుట కలదు
గాని - 'పట్టణమే' ఉన్నతమనుట యెందును లేదు. - శ. ర. లో 'కుట్టిమము =
నెలకట్టు; తాతికట్టనపు నేల' అని యున్నది. 'నేల' యనగా మేడలోని అడుగు
భాగముగదా' అనుకొని, ఆభాగము మందాకినికన్న ఉన్నతము కాకపోతే అందలి
చంద్రకాంతములనుండి ఓడికలు కట్టు జలము ఆమందాకినిలోనికి ప్రవహింపదుగదా -
అనుకొని కాస్మిగారు 'అపట్టణపు - నేల' యే మందాకినికంటే యెత్తన్నారు. పెద్ద
పొరపాటు.

'కుట్టిమము' అనగా రాళ్లు పరిచిన ప్రదేశము. అది మేడలోని అడుగుభాగము
కావచ్చును. మేడమీది ప్రదేశమును కావచ్చును. ప్రకృతపద్యములోని 'కుట్టిమములు'
గృహాంశభాగములు. కావుననే చంద్రకిరణములు సోకుటయు, అందలి చంద్రకాంత
ములు కరగి పారుటయును. కుట్టిమములు మందాకిని కన్న ఉన్నతములని చెప్పుట
ద్వారా కవి, మేడల యాన్నత్యమును తెలిపినాడు. ఆపద్యములోనున్న చమత్కార
మదే. పాపము, వ్యాఖ్యాతలు గ్రహింపలేక పోయినారు.

నామాటయందు నమృతము చాలని పెద్దలు మూలమును చూడండి.

'యదగార ఘటాట్టకుట్టిమ స్రవ దిందూపల తుందిలాపయా,
ముముచే న పతివ్రతాచిత్రి ప్రతిచంద్రోదయ మభ్రగంగయా.' (2-89)

'యదగారఘటానాం యస్యా గృహ సమూహానా వట్టా ఉపరిగృహస్తేషు.
కుట్టిమా బద్ధభూమయ స్తాసు స్రవంతః.....అనేన ఆకాశగంగాయా ఆపి కుట్టిమానా
మూర్ధ్వభావత్వం నూచ్యతే.' (నారా. వ్యాఖ్య)

యస్యాః వగర్యా అగారఘటాసు గృహసమూహేషు అట్టానాం అట్టాలకా
నాం కుట్టిమేషు బద్ధభూమిషు - స్రవద్భిః ఇందుసంపర్కాత్ - స్వందమానైరిందూ
పలైః...-తథాచాగారాణా మతీందు మండల హాన్నత్యంవ్యజ్యతే" (మల్లి.)

కాబట్టి 'మందాకినికన్న పట్టణము ఉన్నతమనుట తప్పు; పద్యములోని కుట్టి
మములు - మేడలలోని అడుగుభాగము లనుకొనుట అంతకంటెను తప్పు.

మాఘకవి ద్వారకలోని 'కుట్టిమములు' మేఘమండలమునకు వెయెత్తుననున్నట్లు
వర్ణించినాడు.

‘కాంతేను కాంతోపల వట్టిమేను, ప్రతిక్షపం హర్యుతలేను యత్ర
ఉచ్చైరధఃపాతి పయోముచోఽపి, సమాహ మూహః పయసాంప్రణాశ్యః’
(3-44)

కంచిశరభకవి - ‘వట్టిమములు (= నెలకట్టులు) స్త్రీలెక్కి విహరింపదగిన
సలము’ అని చెప్పినాడు.—

సీ. ‘పటికంపు నెలకట్టు వైనెక్క బెగడొందు
నితి యిచ్చటగుట్ట లెట్టుదాటె.’ (హరిశ్చంద్ర) (బ్రా. నుండి)

2 వడిదెంబు - విద్రిచి

శృం. నై. “వెన్న పడిదంబు జొబ్బిల విద్రిచి విద్రిచి
వార యాత్రికు లనుమోదవంతు లగుచు
వలచి భుజియించి రొగిరి బిండి వంటకములు” (6-120)

† ‘వెన్న పడిదంబు = వెన్నతోఁజేసిన భక్ష్యవిశేషము, జొబ్బిల = ద్రవము
ఉట్టిపడునట్లు, విద్రిచి విద్రిచి = విటిచి విటిచి’ - అని సర్వంకషావ్యాఖ్య.

‘వెన్న పడిదెము’ - వెన్నలిస్కెట్టువంటి గట్టి వస్తువనుకొని, ‘విద్రిచి విద్రిచి =
విటిచి విటిచి’ అని యర్థము వ్రాసినారు. చాలతప్పు.

వెన్నపడిదెము - విరువదగిన గట్టివస్తువును కాదు. విద్రుచుట యనగా
విటుచుటయును కాదు. పడిదెము - ద్రవరూపమైన (మజ్జిగె పులుసువంటి) వ్యంజన
విశేషము. (చూ. శ. ర.)

సీ. ‘అప్పదెంబులు పడియములుఁ దాలింపులుఁ
బలుచని నులివెచ్చ పడిదెములును.’ (జైమి. 3-51)

బ్రాహ్మ ఇట్లు వివరముగా వ్రాసియున్నాడు.—

‘పడిదెము or పడిదెం. A certain decoction. బోళము in చికిత్సా
సారము- 23. ‘దధితైల భిక్షస్సపం. టీ|| గ్రాహుతైన పదారాలతోను పెరుగునూనె
పడిదంతోను ప్రాతరాహా (రా) న్నము పథ్యము బోంజేశేది. శొంఠి దాడిను కల్కా
ఘ్యః భిక్షస్సర్వాతిసారజితే. టీ|| శొంఠిన్నిదాడింబకాయాను నూరి కలిపి కాచిన
పడిదం సర్వాతిసారహరం. పడిదము. భిలః which is explained in శబ్దారథ కల్ప
తరువు. కల్కము.

కు. ని. లో ‘కట్టు = చారు, పడిదెము’ అని యున్నది.

విద్రుచుట = విడిలించుట (చూ. శ. ర.)

‘విద్రుచుట - విడిలించుట - To shake off, beat off, get rid of’ (బ్రాహ్మ)

‘పడిదంబు’ అనుట తప్పు. పడిదెము. రూపా.— పడిదియము.

“హిడింబుండను నొక్కరక్కనుండు వారి దవ్వులంజూచి మేనెంచి రూక్ష కేశంబులు విడిచి” (భా. ఆది. 6-186.)

సీ. ‘మొగివిచ్చు పసిడేగేదగి తేట గమిమించు

విశదచ్చదంబులు విడిచి విడిచిచి.’ — పాండు. 4-220

౮ చిదిపితాలు

శృం. నై. “ప్రాత్ర వై చీర చెఱుగన బడుగువాడు

హేమశైలంబు † చిదిపి తాలెన్నిముడుచు?” (8-148.)

‘బడుగువాడు = అశక్తుడు (దుర్బలుడు) హేమశైలంబు = బంగారు కొండను - (మేరువును) చిదిపి = చిన్నచిన్నతాలుగా చిదియఁగొట్టి, ఎన్నితాలు ముడుచు = కొంచెపాటియేని ముడిచి కొనిపోజాలడు. అని సర్వం - వ్యాఖ్య.

దుర్బలుడేమి? మేరువును చిన్నచిన్నతాలుగా చిదియఁగొట్టుటయేమి? ఆంధ్ర మల్లినాథులు ‘చిదిపితాలు’ అను తేటతెనుగు పలుకుబడినెరుగక, ‘చిదిపి’ విశేషణ మని తెలియక, క్రియ యని భ్రమించి, అసంభవమగు అర్థమును చెప్పి పద్యభావమును పాడుచేసినారు. విశేష విమర్శ కిక్కడ చోటులేదు. కావున ప్రకృతపు ‘చిదిపితాల’ కొక ప్రయోగమాత్ర మిచ్చి అవతలి విషయము నందుకొంటాను.

గీ. ‘కనకశైలంబు తలయంపిగా శయించి, చిదిపిరాలేరబోయిన చెలువుగాదె?

ఇహపరములిచ్చు పతిభక్తియెడలి యతివయ్యెందువిధమున మోక్షంబు నొందఁజనుట.’

(రుక్మాం. 4-85)

చిదిపి = పరుషము, అల్పము - నికృష్టము - (చిదిపి = చిడిపి = చిలిపి.)
చూ. శ. ర.

‘సంస్కృతసాహిత్యమటు; ఎక్కడ నున్నదో దివ్యటీలు వెలిగించి వెదకుడు.’ — అని కొ. వెం. పంతులుగారిని గేలిచేసిన శాస్త్రులవారు, తెనుగుపద్యములకు - పదములకు గూడా తప్పరములు వ్రాసికేయండీ!

౯ వ్యాకరణ దోషములు

౧ నేర్పరురాలు

బిల్వణీయము - ‘రాజపుత్రప్రాధా ఆసీత్ = రాజకన్య నేర్పరురాలాయెను’ అని టీక.

† ‘చిడిపితాలు’ అని శ. ర. పాఠము. (చూ. ‘చిడిపి’ క్రింద.)

నేర్పు గలస్త్రీ 'నేర్పరి' యేగాని 'నేర్పరురాలు' కాదు. స్త్రీయేకాదు. పురుషుడైనను 'నేర్పరి' యే. "అరి ప్రత్యయంబు, కలవాఁడు - కలది అనునర్థంబున 'జాల', 'నేరుపు' మొదలగు శబ్దంబుల కగును." (చూ. గుప్తా. ప్ర. తదిత. 17.)

"ఎంత నేర్పరివమ్మ యింతికో నీవు" ‡ (బాణాసురయధము.)

"నే, ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుఁడే." (హర. పీఠిక.)

పురుషుడు - 'నేర్పరుఁడు'; స్త్రీ - 'నేర్పరురాలు'; అనుహతు - 'నేర్పరము, అగునను కొనుట పొరపాటు.

మరియు, అదంత తత్సమమునకు 'అలు' పరమగునపుడు జరుగదగిన - (బా. సం. 3౧) కార్యమును - ఇదంతమును - దేశ్యమునునైన 'నేర్పరి'కి పట్టించుట చాలా పొరపాటు.

౨ ఆఱురిపులు

(a) 'కామ కోప లోభ గర్వమోహేర్ష్యల

లోని యాఱురిపులంగా నెఱుంగు

బయలికాత్రపులను భజించు టేపాటి.' (హితో. చం. సంధి. 75.)

(b) 'ఆఱురిపులమనికి' (నాగానందము. పు. 7.)

ఆఱురిపులు; మూడు కొడుకులు, రెండు కూతుండ్లు - అని తెనుగువారనరు.

కామక్రోధాదిగుణములు మహత్తులు కాకపోయినను రిపులుగా చెప్పబడినపుడు మహత్తులుగానే పరిగణితములగును.

"లోకములన్నియుకొ గడియలోన జయించిన వాడె వింద్రియా

నీకముఁ జిత్తముకొ గెలువనేరవు, నిన్ను నిబడుఁజేయు నీ

భీకర శత్రులార్యురం బ్రభిన్నులఁజేసినఁ బ్రాణికోటిలో

నీకు విరోధి లేడొకఁడు నేర్పుఁజూడుము దానవేశ్వరా."

— భాగవతము. 7-267.

ఈపద్యములోని భీకర శత్రులార్యురు నెవరు? కామాదులే.

౩ పరదేశులు

గౌ. హరి.—"పరదేశులకు గుల్లపంచలుగాక." (పు. 180)

అని కాస్త్రోపాతము. 'పరదేశులు' అనుట తప్పు; 'పరదేశులు' అనవలెను.

'పరదేశి' బహువచనమైనప్పుడు దాని శవరము సవరమగునని- గుప్తా. ప్రకా. లో స్పష్టముగా తెలుపబడియున్నది. (చూ. బా. తత్వ. 45. క్రింద.) కావున, పరదేశులు, రాకులు, రక్షులు, పేకులు, అని ముద్రించుట ప్రమాదము.

‡ చూ. గి. వ్యాససంగ్రహము. (పు. 3౨౬.)

౪ ఫలిములుకావపు

హితో. చం.—“వివృక్షములు పథ్యమయిన ఫలిములు కావపు” (పు. 149.)

నిన్నయనూరి ‘అగమాన్యచకారములకు.....ముత్తు పరంబగునపుడు పవల గును’ (క్రి. 88.) అన్నాడుగనుకను, ‘పూచు’ నకు వ్యతిరేకమున ‘పూవపు’ అను రూపము కనబడుచున్నది గావునను కాశ్మీరీగారు ‘కాచు’ నకు వ్యతిరేకమున ‘కావపు’ అన్నారు. కాని, అట్లనుట సంప్రదాయము కాదు. ‘కాయపు’ అనుట సంప్రదాయము.

(1) ‘కొడుకులు లేనట్టి కోమలిబ్రదుకు

పూచికాయనియట్టి భూజంబువిధము’ (పల్నా. చరి. పు. 52)

(2) ‘మాయల కతకారి మందులమారి

కాయని పడుచెట్టు.’ (” — పీఠిక. పు. 89)

(3) ‘సారె పండంగమేలు సమకూరు మాకింత

కాయక పండులే కరణింగులుగు’ (శకాంక. 4 - 166.)

(4) ‘త్రోయ కవహో పరస్థలముఁ ద్రొక్కియొఁ జూచినయేని నాలుగేన్

గాయలు కాయ వచ్చెలువ గర్భమునం దెటువంటిపాపమో.’

— వేం. పంచ. 1 - 588

(5) ‘The tamarind tree does not bear - ఆ చింతచెట్టు కాయడము లేదు.’ (బ్రాహ్మ)

కావున ‘కావపు’ అనుట సరికాదు. మరియు, కాచు, (= ఎండకాయ) రాచు, వాచు, చాచు, మొదలగు క్రియలకు (‘పూచు’ను బట్టి—) వ్యతిరేకమున,—

ఎండ కావదు

ఒళ్ళు వావదు

ఆమెకాళికి పసుపు రావదు

వాడు చేయిచావడు.

అనురూపములు వాడుట తప్ప.

౫ తాత

“పాతాళంబందుఁగానీ, ప్రళయపవన గర్భంబునం దైనఁగానీ

త్రోతుర్గాతక మహీశుక్ దురకలు” (ప్రతాప. 5-12.)

కాశ్మీరీగారికి పరమప్రమాణమయిన బాలవ్యాకరణమును బట్టి ఎడు త వర్ణంబులు అశీశ్యాపసంప్రార్థనంబులయందేగదా వచ్చునది ? మరి ‘దురకలు మహీశుక్ త్రోతుర్గాతక’ అంటే; కాపమా ? అశీస్సా ? సంప్రార్థనమా ? ఒకవేళ

త్రోసిన ద్రోయనియ్యు' అనునర్థమున - 'కాతక' అనవచ్చునా ? అందుకు భారత ప్రయోగమున్నదా ?

భారతేతర కవిప్రయోగమొకటి - "జాతిలొలంగుఁగాత, గుణశక్తి రసాతల సీమకుంజసుం, గాత...బహుభంగుల విత్తమె మాకుమేలు" (భర్తృ. ౧-3౨) అనునది కనబడుచున్నది. కాని అది వారికి కొరగాదుగాదా; మరి వారి 'మహిళ'నిగతియేమి? తురక లాతనిని (ప్రతాపరుద్రుని) పాతాళంబందుగానీ, ప్రభయపవనగర్భంబునందుగానీ, నిష్కర్షగా త్రోయవలసినదేనా ? పాపము !

౬ అడుగు

శృం. నై- (పీఠిక) - "అయ్యా, నీ వెవ్వరవు ? శిరోమణిగా వర్ణిలుము అని యడిగెను"

నీ వెవ్వరవు - అని యడుగుట కలదుగాని 'వర్ణిలుము' అని అడుగుటయును కలదా ? 'నీ వెవ్వరవు ?' అని యడిగి, 'వర్ణిలుము' అని దీవించెను. - అనుట క్రమము. కాశ్మీరీగారి వాక్యరచనలో తప్పన్నది. ఇట్టి తప్పను క్రిందితరగతి విద్యార్థులు చేయుట కలదు.

కొక్కొండ పండితులు 'శేడయ్యెడుక' అని ప్రయోగింపగా అది తప్పను కొని "నలువదియేండ్ల యాంధ్రపండితుల యాంధ్ర వ్యాకరణజ్ఞానము" ఎట్లు రేగుచున్నదో యరయుండు. - వీరే శ్రాత్రవ్యాకరణము చేయవలసినవారు" అని హేళన చేసిన కాశ్మీరీగారి వ్రాతలలో విద్యార్థులు చేయదగిన వ్యాకరణదోషము లుండుటకు కారణమేమంటారు ?

౭ శబ్దదోషములు

౧ ఒరవడి

'విజయ' - (పు. 24) లో 'మేలుబంతి = ఒరవడి' అన్నారు మల్లి, పు. 124 లో - 'మేలుబంతులు = ఒరవడి పంతులు' అన్నారు. వారే తిక్కనవిజయములో 'వరువడి' అన్నారు (చూ. వే. వే. స్మృతి. - పు. 57.)

శ. ర. లో (నూ. ని. లోను) 'ఒరవడి' అనురూప మొక్కపే యున్నది. ఆంధ్ర మల్లినాథులు 'ఒరువడి'; 'వరువడి' అనురూపము లెక్కడ సంపాదించినారో? ఇంతకును వారి మతమున ఏరూపము సాధువో లేలుటెట్లు ?

౨ గరిట

‘అముక్త’.- “అ యగపలక = అటెంకాయచిప్పల గరిటలతో” (పు. 82)
 ‘గరిట’ అనుట తప్పు. ‘గరిటె’ అనుట ఒప్పు. అది యట్లుండగా (గ్రాంథికపు) గరిటె-
 అరసున్నాకలది. “నేయిగరిం టెండుక బోయకయున్న” (పండితా. వాద.
 పు. ౨౦౩.) నూ. ని. కావున ‘గరికటె’ అనవలయును.

‘గరిట’ అనురూపము పామరవ్యవహారమున నైనను ఉన్నదా ?

౩ గావత్తు

విమర్శవిసోదము.- “చైత్రమాసరాత్రిలో మింటియభోభాగము తెలుగు
 గావత్తు నాకారమున ధవళిమ దువాళించుచుండగా” (పు. 40.)

‘వత్తు’ వాడుక భాషలోనిది. ‘ఒత్తు’ గ్రాంథికము.-

అప్పకవీయము.-

లే. ‘ఒత్తుజడ్డయు ద్విత్వసంయుక్తములును.’ (2-13)

వ. ‘ఇటువలె గిందను వ్రాసిన యొత్తులకే తలకట్టు.’ (2-40)

వైయాకరణపారిజాతము.-

‘అధర్వణోక్తమగు ఒత్తుగురు’; ‘పయిరీతి నొత్తు వర్ణము.’ (పు. 233). చూ. పు.
 264 న్ను.

ఆం. పం. భాషాభేదజము.-

‘ఒత్తు లేకుండా’ (పు. ౧౯౮) ఒత్తు ఉన్నప్పుడు; ఒత్తుపోగానే (పు. ౧౯౯)

S. S. L. C. Examiners' Report 1939.-

‘విత్వము - తాయొత్తు వీనిభేదము పలువురకు తెలియదు - (పు. 12.)

బ్రాహ్మ ‘ఒత్తు’ - ‘వత్తు’ కూడా గ్రహించినాడు. (అతడు గ్రాంథికమునకు
 ప్రమాణము కాడుగదా ?) శ. ర. లో ఏరూపమును లేదు. నూ. ని. వకారాదిగా
 భావించినేమో; ఒకారము క్రింద చూపలేదు. దానికేమిగాని, ఇట్లు ‘ఒరువడి’,
 ‘వరువడి’, ‘గరిట’, ‘గా వత్తు’ - వంటి అపభ్రంశములను వాడియున్న కాష్ఠ్రిగారు.-
 నెల్లూరు టవునుహాలులో ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు ద్వయవార్షికసభలో అధ్యక్షస్థాన
 ముననుండి - “‘నెవగలు’ - సాధురూపము. స్థామరులు ‘శెనిగలు’ అందురు.
 పామరతరులు ‘శెనిగెలు’ అని ఎత్వాంతము చేయుదురు. శెనిగె లన్నందుకు నా
 గుమాస్తాను బ్రాహ్మణు నొకనిని నేను తఱిమివైచితిని” అని గంభీరముగా ఉపన్య
 సించినారు. అందుకు వారి శిష్యులును తదనుయాయులును అనాడు పొందిన హర్ష
 మునకు హద్దలేదు. తత్త్వ మిలా ఉంటుంది. సర్వజ్ఞులెవరండీ ?

4 చేరు

‘తెనిగె లన్నందుకు నా గుమాస్తాను తఱిమివైచితి’ నన్న ఆ శాస్త్రీగారే - ఆ యుపన్యాసములోనే, “విమర్శలవిషయమున - రసమును (అనగా చేరును) రుచి చూచి ఈ రసమెవరిది (అనగా నీ చారు నెవరు కాచినారు) అని యడుగవలయును. అట్లడిగినదే రసము” అన్నారు.

వారి దృష్టిలో ‘చారు’ అపశబ్దము; ‘చేరు’ సుశబ్దము; అనగా గ్రాంథికము. అందువలననే వారు ‘చేరు’ను సాంతభావలో ప్రయోగించి ‘చారు’ను లోకభాషలో చూపినారు. కాని ‘చారు’ అపశబ్దము కాదు; సుశబ్దమే. గ్రాంథికమే.

- (1) ‘చారులుఁ దియ్యగూరలు’ (కాశీఖండము. 7-185.)
- (2) ‘తియ్యని †చారులుఁ దిమ్మనంబులుకొ’ (ఆముక్త. 1-81.)
- (3) ‘వడియంబులు చారు లూరగాయలు’ (శకాంక. 3-14.)
- (4) ‘చాటులుఁ విండివంటును శర్కరయుకొ’ (హరవిలాసము. 1-32.)

చారు - సారశబ్దభవము. సారము = చారు, అనుటకు -

‘సారం భోజనసారం - సారం సారంగలోచనాధరతః

విబ ఖలు వారం వారం - నోచే న్మధాభవతి సంసారః.’

‘అమ్మికాఫల సంభూతం - సారం, వాతవివాళనమ్

పితృశ్శేష్యకరం కించిత్ - సురుచ్యం వహ్నిభోధకమ్.’

—యోగరత్నాకరము. (పు. ౧౩౪.)

సారమే కన్నడమున ‘సారు’ తెనుగున ‘చారు’ అయినది. (కట్టు చారు; చారు. లక్ష్మీనారాయణీయము.) † కొన్నిగ్రంథములలో ఈ ‘చారు’ - ‘చేరు’ గా ముద్రితమైయున్నది. బ్రాహ్మ ‘చారు Error for చేరు’ అన్నాడు. ‘చాటులు ... శర్కరయుకొ’ - అను (యతిస్థాన) ప్రయోగమునుచూడక కాబోలు శ. ర. కర్త ‘చారు’క్రింద ఇట్లువ్రాసినాడు. - ‘ఈయర్థమం దిది యిట్లు దంత్యాదిగా నొకచోట ప్రయోగింపబడియున్నది. అయినను వాడుకయందు తాలవ్యాదిగా కనబడుటవలన అది యుక్తముగా తోచదు.’ - శ. ర. కర్త పే. పేం. శాస్త్రీగారికి గురువు. గురువు గారి వ్రాతమీది గురిచేత కాబోలు ‘చారు’ను నిరసించి ‘చేరు’ను గ్రహించినారు.

† శాస్త్రీగారి ప్రతిలోగూడా ‘చారులు’ అనియే యున్నది. ఎందుకుండదు? వాచిత్యవారిప్రతిలో ఉన్నప్పుడు.

‡ ‘వరుగుల్ చేరులు’ (పాండు. 2-24.); ‘బజ్జులుఁ దియ్యచేరులు’ (జైమిని. 3-50) ఇవి యతిస్థానప్రయోగములుకావు.

కాని 'చేరు' లోకవ్యవహారమునను, కావ్యములలో ప్రమాణింపదగినతావునను కవ బడుటలేదు. 'చేరు' అని తెనుగువారనరు సరిగదా వైవెచ్చు ఆపదము తెనుగుచెవు లకు ఒకవిధముగా వివ్యాముకూడాను.- 'చేరుమాద' పశువులకు (మగవానికి) వచ్చు ఒకవ్యాధి. కావున 'చేరును రుచిచూచి' యనుట శోక. తగినప్రయోగము లభించు వరకును 'చేరు' గ్రాంథికమనుకొనుటకును వీలుపడదుగదా!

౧౦ సాహసపు సవరణలు

౧ కోవెల

'కోవెల' అను రూప మసాధు వనుకొని గౌ. హరి. (పు. 37) లో - 'కోయిల'గా సవరించినారు. పొరపాటు.

సీ. 'నిగిడి తెర్వరుల గుండెలు జల్లురనఁ జేర్చి
వెళ్ళవెళ్ళనార్చు కోవెలకుదోడు.' (యయా. గీ. ఆ.)

గీ. 'కొమ్మయిలు పుల్లు, కోవెల - కోయిలనఁగ' (సాంబ. తిర్య. 77.)

౨ యోగవాగంబు

బా. శం. సారంగధరలో - "ఘనమైన యోగవాగంబులు దోడిగి" అను పూ. ము. పాఠమును 'ఘనమైన యోగవాహనమువై నెక్కి' అని సవరించినారు. (సవరించినట్లు చెప్పలేదు.)

బ్రాణ్యములో 'యోగవాగంబులు దోడిగి' అను పాఠమే యున్నది. 'యోగ వాగ(ము)లు = అంతరిక్షమార్గమున పోయెడు యోగసిద్ధులు మెట్టెడు పావకోళ్లు' (శ. ర.)

'యోగవాగములు' అనుట తప్పనుకొని 'యోగవాహనము'గా దిద్దినారు. 'యోగవాహనము' నిఘంటువులలో లేదు.

౩ ప్రౌఢిమ

శ్రీనాథమహాకవి శృ. వై. లో ఆరుసారులును, ఇతరత్ర దాదాపు పదిసారు లును వాడిన 'ప్రౌఢిమ' ను - 'ప్రౌఢి కి ఇమనిచ్ రా' దంటూ 'ప్రౌఢి' అని దిద్ది వేసినారు. 'ఇమనిచ్' రాకపోతే రాకపోవుగాక. శ్రీనాథుడు ఇప్పవడి వాడిన పద మును దిద్దివేయుటకు శాస్త్రీగారెవరు? 'ప్రౌఢిమ' ను శ్రీనాథుడే గాదు- అతని పిమ్మట విద్యత్కృపు లెల్లరును వాడినారు. అమోఘములయిన రెండు ప్రయోగములు మాత్రమే ఉదాహరిస్తాను.

(1) 'సారస్వత ప్రాధిమ్యం, యీ నురియచేత నాలుకఁ గొనికొనియు' (కళా. 3-108.)

(2) 'మాకుమారు ప్రాపు వోకార్చెనేడు నీ

దైన ప్రాధిమహిమ భానుకులుండ; (రా. పాం. 1-30.)

౪ తలపుచ్చె

గౌ. హరి. 'ఈ యింతిఁ గొనివచ్చు టెఱిగిన నన్ను

బోయినప్పుడె తల పుచ్చుకమింగు' (పు. 169.)

అని పూ. ము. పాఠము. 'పుచ్చుక' అనుట తప్పని కాశ్రిగారు 'తలపుచ్చెను (మింగు' అని దిద్దివేసినారు.

'తల పుచ్చుక మింగు' అనునది జాతీయము. (తలకాయ పుచ్చుకొని - అమాంతముగా మింగివేస్తాడు.- అనగా) నామిద ఆగ్రహపడతాడు, అని భావము. ఆ భావము కాశ్రిగారి సవరణలో అభావమయినది. 'పుచ్చుక' అనుట తప్పు కానే కాదు.

సీ. 'ఒక్కటి గలుపుక యుగ్ధశింప' (అప్ప. 4-148.)

౫ నైయన

గౌ. హరి - పూ. ము. లో.-

'చయ్యన బహువేదకాస్త్ర పారీణు-లయ్యన్న నాశిష్యు లందఱులోన.'

అనియున్నది. 'అయి + ఉన్న = అయ్యన్న' అనుచో సంధి దుష్టమగు ననుకొని, శ్రీ కాశ్రిగారు,

'నైయన బహు.....పారీణు

లైయున్న.....లోన.' (పు. 114.)

అని దిద్ది - 'నై అనక' = శీఘ్రముగా' అని టీకగూడా నెలవిచ్చినారు. చాలా సాహసము.

'అయ్యన్న' - సంధి దుష్టముకాదు. శిష్టమే.-

క. 'ఇయ్యహారంబులచే, నయ్య బడలికలు దీఁతెనా? సంతోషం

బయ్యన్నదే? పరి తుష్టం, బయ్యెనె? ప్రాద్దెక్క మిగుల నాఁకొంటివిగా.'

—విష్ణుపురాణము. 3-352

కావున 'ని యన్న' అని దిద్దుట అనవసరము. అది యట్లుండగా 'శీఘ్రముగా' అను వర్ణమిచ్చు పదము 'చయ్యన'గాని - 'నై యన'కాదు.- (చూ. శ. ర.)

క. 'నైయ్య మెఱిగించి చేరుము

చయ్యన నిజ సేవకాను సారిక కారిక.' (భాగ - 10. 1697.)

‘చయ్యన’ను ‘గౌరన’ నవనాథచరిత్రలోగూడా వాడినాడు.

“తగుబంధుజనులు నంతఃపురాంగనలు

సయ్యన ముదమంద సకల భూజనులు

దయ్యంబు మనమీఁద దయచే సెననుచు.” (పు. 178.)

కాస్త్రీగారిచేతిలో పడియున్నచో ‘సయ్యన’ - సైయన అగుటయే కాక ‘దయ్యంబు’ - ‘దాయంబో’ - లేక, దైయంబో, అయ్యంబడిడిదే గదా !

౬ కీశాంకములు

అం. ప్ర. విమర్శ—

‘బుజమందు నారికాయలున్నట్లు ఈ వచనములో పంతులవారు వ్రాసియున్నారు. నారికాయలకు బుజమందు ప్రసక్తి యగపడదు. నారికాయలు ప్రకోవ మందుఁ గలుగును. కవులును అట్లే వర్ణింతురు.’ (పు. 31.)

నారిదెబ్బలు బుజమందు - కాదు, రెండు బుజములయందును కలుగునని మహాకవి కాళిదాసే వర్ణించి చెప్పినాడు; చూడండి.

“జ్యోఘాత రేఖే సుభుజోభుజాభ్యాం

బిభర్తి య శ్చాపభృతాం పురోగః,

రిపుక్రియాం సాంజనభాష్పనేకే

బండికృతానామివ పద్ధతీ ద్వే.” (రఘు. 6-55.)

‘పద్ధతీ ఇవ ద్వే జ్యోఘాతానాం హర్షిణానాంరేఖే రాజీ భుజాభ్యాం బిభర్తి’ (మల్లి.)

కాస్త్రీగారి ఆక్షేపము సరియైనదేనా ?

౧౧ అన్వయదోషములు

౧ ఎట్లా లించు

“అమోదాశ్రు భరంబు వెల్లిగొన నెట్లా లించుఁ గరంబులక ?

రోమాంచంబు వహించు నేకరణి నీ రోమాంబురంబైన మైక ?

భూమిచక్రము పూని యెట్లు తలలూఁపుక బన్నగస్వామి ? యు

ద్ద్రామప్రాధిని వీనికీర్తి ఫణభృత్కాంతామణుల్ పాడఁగక.”

శృం. నై. 5-137.

నాగకాంతలు కాలింగుని కీర్తిని పాడినప్పుడు, పన్నగస్వామి గానరసజ్ఞుఁడయ్యెను, కనులందు ఆనందపూరము వెల్లువ పొడువఁగా చెవులతో నెట్లా లించును ?

(పాములకు చెవులే కన్నులు. తెఱచినం గనబడును; మూసిన వివరబడును. మూసి వినుచుండఁగా బాహ్యోత్కరము వెల్లివోడిచి తెప్పలం ద్రోవికొని వెలువడి కన్నులం దెఱచినచో వినుట నిలిచిపోవును. కావున కడవెడల వివరేడనుట.-

గానరసగ్రహణముచేతఁ బులకలు గలుగుట ప్రసిద్ధమయినను ఆ యనంతఁడు పెండ్లుకలు లేని దేహము గలవాఁడు అగుటచేత, రోమాంచమును వహించలేడు.-

పాటు విని యానందించువారు తల యాడింతురు. అదిశేషఁడు తలపై భూభారమును పూనియున్న కారణమున తల లూఁపఁజాలఁడు.- అనునది వారి వ్యాఖ్యాన సారము.

‘ఇటు రసగ్రహణరూప పుష్కల కారణమున్నను - శ్రవణ రోమహర్షణ శిరః కంపన రూపకార్యములు జనింపనందున విశేషోక్తి’.- అని వారి అలంకారనిర్ణయము.

రసగ్రహణము కారణమట! శ్రవణము కార్యమట! కారణమున్నను కార్యము జనింపలేదట! అనగా పన్నగస్వామి పాటులోని రసమును గ్రహించినను - పాటువినుట జరుగలేదన్నమాట. ఆహాహ! ఎంతచక్కని వ్యాఖ్యానము! ఇట్టి స్వభావవిరుద్ధపు వ్రాతను ఆంధ్రపల్లినాథు లెట్లు వ్రాసిరోగదా! సరే; శ్రవణరూపకార్యము జనింపనే లేదనిరిగదా, మరి శ్రవణమే లేనపుడు రోమహర్షణశిరఃకంపనాదులు జనింపకపోవుటలో వింతయేమున్నది? విశేషమేమున్నది? ఏ విశేషమును లేనిచోట ‘విశేషోక్తి’ అలంకార మెట్లు పుట్టినది? కాస్త్రీ గారికి అసలుతత్త్వము అవగతముకాలేదు.

‘కర్ణంబులకొక - ఆనందాశ్రుభరంబు వెల్లిగొనక - ఎట్లానించుకొ’ అన్నమాటకు, ‘ఆలింపజాలడు; కావుననే ఆనందాశ్రువులను వహింపడు’ అని యర్థము. అంతేగాని ‘ఆలింపనే యాలింపడు’ అని యర్థముకాదు. శ్రీనాథుని రచనలో కొంచెము తిరుగుడున్నది. ఆ తిరుగుడు కనుగొనలేక కాస్త్రీగారు తప్పుర్థము చేసినారు. మూలమును చదివియున్నచో ఈతప్పు జరిగియుండదు.

“అంతస్సుంఠోవబాష్పైః స్థగయతి న దృశస్తాభిరాకర్ణయిష్యత్” (12-39.)

‘యస్మాత్ ఉరగపతిః శేవః అంతః సుంఠోవబాష్పైరానందాశ్రుభిః కృత్యా దృశోనేత్రాణి న స్థగయత్యాచ్ఛాదయతి. యతః తాభిర్ద్వ్యభిః ఏతద్గుణా నాకర్ణయిష్యత్ సకః చతుః శ్రవత్వాదశ్రుభిర్నేత్రాచ్ఛాదనేన గుణానాకర్ణనశంకయా ఆనందాశ్రుభిర్ద్వితా నాచ్ఛాదయతి.’ (నార. వ్యాఖ్య.)

పన్నగస్వామి నాగకన్యలపాటును ఆలింపుడుగాని - గానశ్రవణభంగశంకచేత ఆనందాశ్రువులను వహించుటలేదు. ఆలింపుటయను పుష్కలకారణమున్నను అనందాశ్రువులు వహించుట యను కార్యము జనింపనందున ‘విశేషోక్తి’ అనుట క్రమము.

పెద్ద పెద్ద పద్యములకే కాదు చిన్నచిన్న గద్యపు ముక్కలకు కూడా అర్థమును సరిగా చేసికొనక తప్పుటీకలు వ్రాసియున్నారు - సర్వకపా వ్యాఖ్యానకర్తలు.

౨ చిగురుగొడుగు

శృం. నై.- “సభోమండలమున గండుమీను పడగ పాలుపారఁ జిగురు జగజంపుగొడుగునీడ, వాడని వనమాల వత్సస్థులంబునఁ గ్రాల రతియును దానును నేతెంచిన.” (7-44)

‘గండుమీనుపడగ = టెక్కిమగు మగచేప, చిగురు జగజంపు = చిగురులనెడి ప్రశస్తమయిన జాలరుగల, గొడుగు’ అని వారి వ్యాఖ్య.

చిగురులు జాలరుయితే మరి గొడుగేది ? గొడుగులేని జాలరు గోడలేని చిత్రముకాదా ? వారి యన్వయమార్దము తప్పు. చిగురే గొడుగు; ‘జగజంపు’ దానికి విశేషణము. ‘జగజంపు = జాలరుగల, చిగురుగొడుగు’ అన్నమాట. చిత్తజునికి చిగురాకు గొడుగు అనుటకు.-

సీ. ‘కరికారపు మొగ్గ కనకంపు గుబ్బగాఁ

గోయిల నోరూరు గొడుగుతోడ.’ (ఉ. హరి. 2-194.)

సీ. ‘కోకిలవ్రాతంబు గ్రుక్కిళ్లు మ్రొగించు

క్రొమ్మవి చిగురాకు గొడుగుతోడ.’ (హరి. 3-88.)

సీ. ‘వెడవిల్లు చికురాకు గొడుగులు కొనివచ్చి

చరణద్వయంబుగా సవదరించి.’ (శకుం. 2-176.)

సీ. ‘కప్రంపుటరిగ యొక్కవిలాసిని వహింపఁ

జిగురాకు గొడుగుక్క మగువపూన.’ (చంద్రభాను.)

చిగురు జగజంపు గొడుగువంటి సమాసమును శ్రీనాథుడు కాశీఖండములో పలుమారు వాడినాడు.-

(1) ‘వెల్లజగజంపు గొడుగుల వెల్లును.’ (5-275.)

జగజంపు వెల్లగొడుగులు - అనియే అన్వయము (ఇట్లే తక్కిన తావులను.)

(2) సీ. ‘అచ్చపెన్నెలచాయ హెచ్చుకుందాడెడు

వెలిపట్టు జగజంపు వలువతోడ.’ (2-294.)

(3) సీ. గీ. ‘చంద్రకాపాండు కాశేయ కాటియెన

యతను జగజంపు గొడుగువృత్త - డు.’ (4-195.)

౧౨ సాదృశ్యభ్రాంతి

౧ మనికి - మనికితము

హితో. చం. “ఈ రహస్యమెఱింగి యెడలకే యుండును

మతిగలాడు తనదు మనికితమును.” (పు. 53.)

‘ఇతి విజ్ఞాయ మతిమాన్ స్వస్థానం న పరిత్యజేత్’ అని మూలము. కాస్త్రీగారు ‘స్వస్థానము’ను - ‘తనదు మనికిత’ మన్నారు. తప్పు. స్థానము = మనికి, గాని ‘మనికితము’కాదు. ‘మనికిత’ మనగా దుఃఖము.—

సీ. ‘నెంజిలియనఁగ మనికితంబనఁగ దుందు

దు కనందగు మనోవ్యధకు సమాఖ్య’ (ఆం. భా. 1-137.)

“మనికితము - Grief, affliction, sorrow వ్యాధులము. అనగా విచారము”, (బ్రాహ్మ.)

చ. “వనజముఖీ కుచోపరి నివాసనుభోన్నతి నున్కిమాని నా
మనికిత మార్పవచ్చితిని మాక్తికహారమ.” (వసు. 4-102.)

౨. మాలి - మాలియ

శృం. నై.—“దోహదము ‘తోటమాలియలు’ చేసినందున”.— ‘తోటమాలెలు’ చాడిమవృక్షమునకు... పొగను పట్టింతురు.” (పు. 56.)

తోటపనిచేయువాడు - ‘తోటమాలి’గాని ‘తోటమాలియ’కాదు; తోట మాలె’యును కాదు.

“మాలి = తోటకాంచువాడు” (శ. ర.)

“మాలి = A gardener” (బ్రాహ్మ.)

మాలియ (= మాలె) = పుష్పమాలిక.

శ. ర. లో ‘తోటమాలె; తోటమాలియ, తో మాలియ యొక్క రూపాంతరములు. తో మాలియ (= తో మాలె) = అకులు పువ్వులు కూర్చికట్టిన దండ, వనమాల’ అని స్పష్టముగా చెప్పబడియున్నది. కావున ‘తోటమాలి’ని ‘తోట మాలియ’ (- మాలె) అనుట తప్పు.

అక్షరసాదృశ్యముగల పదములను గుర్తించుటలో ఆ కాస్త్రీగారిట్లు తారుమారయిన తావులనేకము. ఈ ప్రకారముగా ఆ కాస్త్రీగారి సకల గ్రంథములను సారంగధర చరిత్రలోని దోషములకు సజాతీయములయిన దోషములతో నిండియున్నవి.

‡ ఒక కొన్నిదోషములను నే నింతకుముందే అందందు ప్రకటించి యున్నాను. -
వానిమాట యెందుకు? సారంగధర చరిత్ర - 'విజ్ఞప్తి'లో గూడా అట్టి దోషము
లున్నవి. చూడండి.-

౧౩ విజ్ఞప్తిదోషములు

౧ గీత - మనుస్మృతి

“మాత్రా స్వప్రా దుహిత్రా వా నో వివిక్తాసనో భవేత్

బలవా నిండియగ్రామో విద్వాంస మపి కర్తతి.

అను గీతోక్తమయిన లోకపరిపాటికి కడు దవ్యవాడై.”

పై శ్లోకము మనుస్మృతిలో (2-215) ది గాని 'గీత' లోనిది కాదు. అదిలోనే
హంసపాదు ! -

౨ అనివాక్యము

“ఘృతకుమ్భసమాసారీ తప్తాక్షారసమఃపుమాక్

అని నీతితో విదవాక్యమునకు ఉదాహరణభూతయై.”

'అని...వాక్యమునకు' అనుట తప్పు. 'అను ... వాక్యమునకు' అనవలెను.
శృం. నై. పీఠికలోగూడా - 'వారణాసియందు గోవిందచంద్రుడని రాజు ఏలు
చుండెను' అన్నారు. 'అనురాజు' అనుట ఒప్పు.

౩ పొరఁబాటు

“తండ్రి పొరఁబాటు నెన్నక.”

'పొరపాటు'గాని 'పొరఁబాటు' కాదు. 'పొరపడు' క్రియ; దానికృదంతము
'పొరపాటు.' పొరపడుట యనగా, పొరనుపొందుట. పొర - ద్వితీయకు బదులుగా
వచ్చిన ప్రథమ. (వివరములకు, చూ. 'మాసి' వారి వివరణము. బా. సంధి. ౪౬.)

‡ 'కతిపయ శబ్దారస్వరూప పరిశీలనము' (విక్రమ - ఉగాదిసంచిక.)

'షడబము' (ఆంధ్ర - సంక్రాంతి సంచిక.)

'జ్యోతస్ని' (,, సారస్వతానుబంధము. - తేజీ తెలియదు.)

'రాచవారు' (వృష - ఉగాదిసంచిక.)

'గౌరన హరిశ్చంద్ర - టిప్పణము' (ఆం. సారస్వ. 1942 జనవరి, 11,
18, 25.)

'యతినియతి' (వావిళ్లవారి సన్మాన సంపుటము.)

'కొన్ని శబ్దములు వాని యర్థములు' (మల్లాదివారి వష్టిక ప్రసంగము.)

'అనుక్తమాల్యద - వ్యాఖ్యలు' (జనమంచివారి వ. సం. - వెలువడనున్నది.)

“సిగ్గుపడు = సిగ్గుచెందు, లజ్జించు

చెవుడుపడు = చెవుడుకలది యగు

ఓటుపడు = అపజయపడు

పొరపడు = ప్రమాదపడు

పొరపాటు = పొరపడుట, ప్రమాదము.” (శ. ర.)

“కొతుకుపడు = (కొతుకు + పడు) లుప్తవర్ణముగాని లుప్తపదముగాని యగు.

కొంతుపడు = భయపడు.” (నూ. ని.)

ప్రామాణికులయిన ఆంధ్రపండితుల వ్రాతలలో ‘పొరపడు’; ‘పొరపాటు’ అనురూపములే యున్నవి.—

అక్కిరాజు ఉమాకాంతముగారి - చంద్రాలోకపీఠికలో “వృత్తాంతములోఁ బొరపాటులు వ్రాసిరి.”— “నూరకవి పొరపాటును జూపెదను” అనియున్నది.— సౌందరనంద కావ్యములో - ‘పొరపాటపరాధము’ (పు. 29.) అనియేయున్నది.

సప్తస్వర్గమునద్వితీయాంతమైన ‘పొరక’ అనుపదమునకు ‘పడు’ అను ప్రయుక్తమై - పొరంబడు = ‘పొరంబడు’ అను క్రియ యేర్పడినదనియు, ‘పొరయందు పడు’ అని యర్థమనియు, పొరంబాటు = ‘పొరంబాటు’ పై క్రియనుండి పుట్టిన కృదంత మనియు, కొందరు చెప్పి లందురు. వే. వే. శాస్త్రిగారును అభివ్రాసినాడే ‘పొరంబాటు’ అనిరేమో ?

పొరక - పడు, అని వేరు వేరు పదములగునో ఆ రెంటిని చేర్చి క్రియ యనుటయు- ఆ క్రియనుండి ‘పొరంబాటు’ అను కృదంతము పుట్టుటయు పొసగదుకదా ?

వ్యవహారములో ‘పొరంబడు’ - ‘పొరంబాటు’, లేవుగాని - ‘పొరంబడు’ - ‘పొరంబాటు’ ఉన్నవి. అందు ‘పొ’ ‘బా’ యగుట ద్రుతకార్యముకాదు. అవి సరళాదేశమును పొందిన రూపములు. బ్రాహ్మ ఆ రెండు రూపములను పఠించినాడు. భాషాభేదము - పు. ౧౫౦ లో ‘పొరంబాటు’ అనియు, పు. ౨౦౩ లో ‘పొరంబాటు’ అనియు సరళాదేశ రూపములు వాడబడియున్నవి.

౪ తలిదండ్రులనుబోయి

“యోగసామ్రాజ్యంబును బొంది, తండ్రి పొరంబాటు నెన్నక తలిదండ్రులను బోయి దర్శించి, వారి వెతందీర్చి, వారికి.....నుతోత్పత్తి గలుగునని తెలిపి...గురు సాన్నిధ్యముం జేసిన...”

పొంది, దర్శించి, తీర్చి - అను క్రియల కడ ‘కామా’లు పెట్టిన శాస్త్రిగారు ‘బోయి’ దగ్గర పెట్టకపోవుటకు కారణమేమి ? ఆ ‘బోయి’ క్రియముకదా ?

తక్కిన వాటి వంటిది 'కాదా ? పోవుటయు పూర్వకాలిక వ్యాపారములలో నొకటి కావున 'పోయి' అన్నచోట గూడా 'కామా' తప్పక పెట్టవలెను. కాని వారి వాక్యములో అట్లు పెట్టుటకు వీలులేదు. 'తలిదండ్రులను బోయి, దర్శించి,' అంటే అర్థమే వ్యర్థమగును. కావున వారి వాక్యరచన సరియైనది కా దన్నమాట. 'పొర పొటు నెన్నక (యింటికి) పోయి, తలిదండ్రులను దర్శించి' అని సరియైన రచన. తలిదండ్రులను బోయి' అనుట తప్పు.

౫ కరణిం బురణించు

"ఈ దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణములపాలై ఈవి తీవ్రయత్రాదండ చెత్త తొట్టి బడినదో యను కరణిం బురణించు చుండంగని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపడిచి."

'కరణి' యనగా, విధము; 'పురణించుట' యనగా, వర్ణింపుట; విజృంభించుట. కావున వాక్యమున్నతీతన ఏర్పడుచున్న అర్థమిది.

ఈ దివ్యప్రబంధము - ఈవి...దండ = కల్పకుసుమమాల, చెత్త తొట్టి యందు - పడినదో = పడినదేమో, అను కరణిక = అన్నవిధముగా, పురణించుచుండక = వర్ణించుండగా - లేక, విజృంభించు చుండగా, కని - చింతించి.

సాహసిక ముద్రము (ల) పాలైన ప్రబంధమును, 'చెత్త తొట్టిలో పడిన... పూదండ యేమో' అని ఉత్ప్రేక్షించుటకు హేతువు లేదు. చెత్త తొట్టిలోపడిన పూదండ 'వర్ణింపుడు'. కావున - 'పూదండవలె - వర్ణించుండగా' అనుటయును పొసగదు. 'వర్ణించుచున్నదానిని కని చింతించితి' - ననుటయు సనుచితము. కావున ఆ వాక్యమే తప్పు. గ్రీ

'ఈ...ప్రబంధము సాహసిక ముద్రణములపాలై - చెత్త తొట్టిబడిన ఈవి తీవ్రయత్రాదండను పురుడించుచుండంగని, చింతించి' అంటే అర్థము సరిపడును. అనర్థము తొలగును.

'కరణిం బురణించు' అను రీతి కబ్బాలంకారము కాస్త్రీగారికి మిక్కిలి ప్రియము. ఆం. ప్ర. విమర్శలో, కొక్కొండ పండితుని వెక్కిరించుటలోగూడా - 'నన్ను బెండ్లాడవే చెంచీత- నీకు బహు పున్నెముంటదే చెంచీత, అని చెంచిత పాట సరణిం బురణించుచున్నది' అన్నారు. (చూ. పు. ౨౫౬.)

కాని, పోలు; పోలికయగు, అను నర్థమున వాడదగినది 'పురుడించు' గాని 'పురణించు' కాదు.

గ్రీ కాస్త్రీకిప్పులు 'సారంగ' (Advertisement) ప్రకటనకు ఈ వాక్యమునే నేడు వినియోగించుచున్నారు. పాపము ! వారికేమిరుక ?

“పురణించు = (పురడించు.) వర్ణిం; విజృంభించు.

పురుడించు = పోలికలుగు.” (శ. ర.)

‘పురుడించు’ - పురుడు, అను పదమునుండి పుట్టిన దేశ్యక్రియ యనియు, ‘పురణించు’ - పురణము, అను సంస్కృత పదమునుండి పుట్టిన కృత క్రియ యనియు నిఘంటువులలో చెప్పబడియున్నది. (చూ. శ. ర.; శు. ని.)

కావున ‘పురుడించు’ అను నర్థమున ‘పురణించు’ అను క్రియను వాడుట పొరపాటు.

ఈ పొరపాటు శాస్త్రుగారి వ్రాతలలో తరుచుగా జరిగినది.

1. ‘భూని యితండు వార్ధి యొఱపుం బురణించు.’ (నాగా. పు. 44.)

‘పురణించు’ = పోలును’ అని వారిదే టీక.

2. ‘కల్పవృక్షముం బురణించు చుండఁగా’ (ఆం. ప్ర. వి. పు. 86.)

3. ‘నిండు బిందెలజత జక్రవకవం బురణించు పాలిండ్లు’ (దశ. చరి. పు. 2.)

4. ‘ప్రతాపంబు పెంపున మధ్యాహ్నమార్తాండుం బురణించుచు.’ (ఆపుటలోనే.)

పురణించు - పురుడించు, అను క్రియలను ప్రాచీనకవులిట్లు వాడినారు.

“గోవులు ప్రతివత్సరంబును ప్రసూతలై క్రేపులు పురణించివచ్చు”

(హరి. పూ. ౬. అ.) శ. ర.

“కురుబలమదె పురణించె బడలుపఱుతము రమ్మా” (భార. ద్రో. ౫, అ.) శ. ర.-

‘పురణించు,’ రూపాం.- పురాణించు.

“నాచేతఁ క్రేపులు పురాణించుటంజేసి.” (భా. విరాట. ౧ అ.) శ. ర.

“దండకము.- ఉరస్సీను జీమాతమై హార వర్షోపలక్రేణి రాణించు మించుక బురాణింపఁగాఁ జేయు.” (పాండు. 4. 77.) శ. ర.

“క. బలశాలియైన హంసముఁ

బిలిచితి పురుడించిపాఱ బేలతనమునకె

గలవే యింతకు మును హం

సలతోఁ బురుడించు వాయసంబులు జగతికె.” (భా. కర్ణ. 2-60.)

“క. చనుమొలకలు గల కన్యా

జనములఁ బురుడించెఁ బద్మ సరసీరేఖిల్.” (పాండు. 4-38.)

E బరువులు - ఎరువులు

“బరువులు నెరువులుంగాని కబ్బంపుఁ దొడవులును”

గ్రాంథికభాషలో 'ఎరువు' అనగా, 'పేడ; పెంట. (చూ. శ. ర.) కావున 'ఎరువులుగాని...తొడవులు' అనుట రోత. 'ఎరువులుకాని...' అనవలెను. 'ఎర' వనగా ఒకటి రెండుదినములు వాడుకొనుటకై యడిగి తెచ్చుకొను సామ్యు - (శ. ర.)

క. 'కడులో'భమ్మన నొడ్లవి సామ్యులు

రమ్మనినకొవచ్చునే? యెరువు సతమగునే? (భా. అర. 4-347.)

వ్యవహారభాషలో 'ఎరువు'ను - 'ఎరువు' అనుటయును కలదు. అందువల్లనే, బ్రాహ్మ - 'ఎరువు Lending, loan- Menure, dung.' అన్నాడు. ౧౮౮౭ లో ముద్రితమైన విజ్ఞానేశ్వరీయము తెనుగు వివరణమున - 'యాచిత మనగా ఎరువు దీను కొన్న సామ్యు' అనియున్నది. (చూ. పు. ౬౧.)

భారతేతరభాష పనికిరాదని శఠించు వీరగ్రాంథికులు, 'ఎరువు'ను - 'ఎరువు' అనుట ప్రాయశ్చిత్తములేని మహాదోషముకాదా ?

౭ తల్లికి

"పెంటనే వానికి కాలుసేతులు వచ్చినవి. దేవతలు వానికి చొరంగి యని పేరి డిరి. మత్స్యేంద్రనాథుడు వానిం దోడ్కొనిపోయి తల్లి కొసంగెను."

ఎవనితల్లికి ? మత్స్యేంద్రుని తల్లికేనా ?

ఈదోషము లన్నియు శాస్త్రీగారి సొంతములే గాని, యితరకృతములు కావు గదా? మరి వారియెడ నెంత యభిమానమున్నను - 'శాస్త్రులుగారు స్వయము ఇట్లు వ్రాయుదురని నేను నమ్మజాల నయ్యెదను' అనుట యెలాగు ?

వారుచేసిన భాషాసేవకు ఎల్లరును వారియెడ నభిమానము కలిగియుండవలసినదే. వారిని భూషింపవలసినదే.

సీ. 'సంతరించితి నాంధ్ర సంస్కృత ద్రావిడ, హూణ వాక్పండిత్య ముజ్జ్వలముగ, విరచించితిని చారుతర కల్పనా ఛమ, తృప్తు లాప్సంగ స్వతంత్ర కృతులుకొన్ని, తెనిగించితిని కష్టమున కోర్చి తూచాలు, చెడకుండఁ గొన్ని సంస్కృతపుంగవులు, విరచించితి వభేద్య విషయ సంఘటితమ్ము, లగు ప్రాథకావ్య గూఢార్థములను, కలము గొన్నది సుత తుది గడియ దాఁక, జీవితంబెల్ల శారదా సేవకొఱక ధారవోసితి; సాటి యెవ్వరునీకు ? ప్రాజ్ఞసత్తమ! వేంకటరాయశాస్త్రి.'

అని నేను భూషింపలేదా ? అట్లని గుణదోష విచారమున సత్యము కప్పి పుచ్చుట యెట్లు ? అభిమానమున తప్పులను కప్పిపుచ్చి గొప్పచేయుటయు, ఈర్ష్య నూయలవలన, ఒప్పులను గూడా తప్పులుగా చెప్పి దెప్పటయు ప్రాజ్ఞులొప్పు పని కాదు గదా ! నే. వేం. శాస్త్రిగారు పూజ్యులగుదురగాక వారి దోషములు పూజ్యము

లగునా? వారి గ్రంథము లన్నియు దోపబహుళముగా నున్నవి. ఈనాడు పిన్నలు- పెద్దలు, పండితులు- పామరులు, ఎల్లవారును శాస్త్రీగారి గ్రంథములలోని అచ్చుతప్పులను గూడా ఒప్పులుగానే భావించి శాస్త్రీగారియెడ గల ప్రమాణబుద్ధి వలన అపరిశీలితముగనే గ్రహించుచున్నారు. అందుమూలమున భాష కళంకిత మగు చున్నది. ఈ యెల్ల విషయములను లోకమునకు తెలుపు తలపుతో తయారుచేసిన మచ్చుతునకే- ఈ సారంగధర చరిత్ర. అందువల్లనే యిందు అల్పాల్ప ప్రమాదములు నైత ముజ్జింపబడక యథావకాశము- ఎత్తిచూపబడినవి. ఈ సారంగధరకు జరిగిన సంస్కారము వారి తక్కిన యెల్లగ్రంథములకును జరిగిననేగాని భాషకు కలుగు చున్న చెట్టు తొలగదు. అంతవరకును ఆ కృతులనుండి పాఠములను గ్రహించు పెద్దలు ప్రతి పదమును పరిశీలించి గ్రహించుట శ్రేయము.

౧౪ కథాపాఠశస్త్రము

శీలరక్షణమునకుగా ఘోరశిక్షకు గురియైన సారంగధరుని పవిత్రచరిత్రము తెనుగువారి యల్లములను కొల్లగొని ద్విపదలుగా, పదములుగా, పద్యములుగా, గద్యములుగా, చాటువులుగా, నాటకములుగా బహుముఖముల ప్రకటితమై ప్రశస్తి కెక్కినది. సారంగధరుని కథను గౌరన, బాణాల శంభుదాసు, కూచించించి తిమ్మకవి ద్విపదకావ్యములుగా వ్రాసినారు. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో † ‘పరశు రామకవి’ కృతమగు ద్విపదకావ్య మొకటి కలదట. సముఖము వెంకటకృష్ణప్పనాయకు డీకథను గద్యముగా రచించినట్లు - 1942 S. S. L. C - తెలుగు టెక్స్టు - పు. 170 లో తెలుపబడియున్నది. ‡ ‘సిద్ధనగౌడు’ అను లింగధారి వ్రాసిన యక్ష గానము (గుజిలీపుస్తకము) ఒకటి ప్రచారములో నున్నది. § విశాఖమండలములోని ‘మరువాడ’ గ్రామవాసి ‘పసకాడ సన్యాసి’ యను సాలెకులస్థుడు సారంగధర చరిత్రను పాటగా పాడినాడు. ¶ శ్రీమ్రీల సారస్వతములోని సారంగధరచరిత్ర పాటలు రెండు శ్రీ చింతాదీక్షితులుగారు ప్రకటించినారు.

మారవి కవికృత భాస్కరశతకములోని,

‘అంగన నమ్మరాదు తనయంకెకు రాని మహాబలాధ్యు వే
భంగుల మాయలాడ్డి చెఱుపం దలపెట్టు; వివేకియైన సా

† చూ. కూ. తిమ్మకవి సారంగధర చరిత్ర వీరిక.

‡ ఈ పుస్తకమును శ్రీ చింతా దీక్షితులుగారు నాట దయచేసినారు.

§ చూ. గి. వ్యాససంగ్రహము, (పు. 3౨౨.)

¶ చూ. గి. వ్యా. (పు. ౨౫౩.)

రంగధరుక బదంబులు కరంబులు గోయగఁ జేసె దొల్లి చి

త్రాంగి యనేకముల్ నుడువరాని కుయుక్తులపన్ని భాస్కరా.

అను పద్యము సారంగధరుని కథకును తెనుగువారి వ్యాదయములకును గల చిరకాల పరిచితిని సువ్యక్తము చేయుచున్నది.

౧౫ కథాప్రారంభము

ఈ సారంగధర రచనకు మూలము గౌరవ నవనాథచరిత్ర మని చెప్పితినిగదా. వెంకటకవి కథాసరణిని గూడా ఆ గ్రంథమునుండియే గ్రహించినాడు. కాని ఈ ప్రమణోపసంహారములలో కొన్ని యంశములను తొలగించినాడు. కథాపురుషుల నామములలో కొన్ని మార్పుచేసినాడు. వానిని క్రమముగా చూపి అందువలని గుణ దోషములు కూడా వివరిస్తాను. నవనాథచరిత్రమున కథాప్రారంభ మిట్లున్నది. -

శివపుత్రుడగు మిననాథుడు తండ్రి యాజ్ఞను పొంది భూలోకమునకు వచ్చి, 'కాళింగ బంగాళ...కొంస లాది' దేశములు చూచుకొనుచు వచ్చి వచ్చి, మాళవదేశ మును చొచ్చి, 'ఆ దేశపు రాజు 'రాజమహేంద్రుడు' మంచివాడనియు, అతడుండు 'మాంధాతపురము' దర్శనీయ మనియు, అచటి జనులవలన విని, చూచు వేడుకతో ఆ పురమున కరిగి, అందు కొంతకాలముండి, పిమ్మట, అచటికి సమీపముననున్న కొండగుహలో వాసమేర్పరుచుకొని, యోగాభ్యాసమున కాలము గడుపుచుండెను. మిననాథుడు, తన బాడల నొరు లెరుగకుండుటకై మారువేషముతో అలమందలకు పోయి- పొలడిగి పుచ్చుకొనుచు దేవయాత్ర సాగించుచుండెను. కొంతకాలమునకు రాజనరేంద్రుని పనులకాపరి యగు ఒక గొల్లవాడు మిననాథునికి భక్తుడై, ప్రతి దినమును సూర్యోదయవేళకు - కమ్మగా కాచిన ఆవుపాలు తెచ్చి యిచ్చుచుండెను. గొల్లని భక్తికి సంతుష్టుడై మిననాథు డాతనియెడ మిగుల దయగలిగి యుండెను. - అన్న తర్వాత: - ఇటు నంత రాజమహేంద్ర భూవిభుండు...రాజ్యము సేయు చుండె, గొడుగు నొక్కరుని...బడయంగ మది గోరి...పార్వతీరమణు...నాత్ర యించి' అని సారంగధర కథాప్రారంభము. తక్కిన కథయంతయు ఈపద్యకావ్య మున నున్నట్లే.

వేంకటకవి మత్స్యనాథుని మాట యెత్తెదడు; గొల్లని గొడవను తడవనూలేదు. అందువల్ల ప్రధానకథ కెట్టిభంగమును లేదుగాని,

తనగుహలోపలకొ నిలిపి తామును గ్రోలగఁ జిక్కినట్టి చి

క్కిని తరిపాలు దానపుడు కంతముమోవగఁ ద్రావఁజేయ,' (3-౧౮౪.)

అన్నచోట 'ఈ తరిపాలు ఎక్కడివి?' అన్న శంకకు సరియైన సమాధానము లభింపదు. అంతమాత్రమే.

౧౬ కథారంగము

గౌరవకృతిలో కథారంగము 1 మాళవదేశమున 2 మాంధాతపురమనియు, ఆపురమున కథిపతి రాజమహేంద్రుడనియు నున్నది.

ఇక్కడ వెంకటకవి ఒక చిన్న పోకిరి పని చేసినాడు. ఏమనగా? మాళవ దేశమును మాళవదేశముగానే యుంచి 'మాంధాతపురము' ను 'రాజమహేంద్రము' గను, 'రాజమహేంద్రుని' - 'రాజనరేంద్రుడు'గను మార్చినాడు. అంతేకాక ఆ రాజ నరేంద్రునికి 'రాజరాజనరేంద్రుడు', 'రాజరాజు' అనునవి పర్యాయనామము లన్నాడు.

గీ. మహిని రాజనరేంద్రుడు, మాళవపతి,

‡ రాజరాజనరేంద్రుడు, రాజరాజు

ననగఁ చేరెన్నికకు నెక్కి యతిశయిల్లు

నింద విభవుండు శ్రీరాజమహేంద్రవిభుడు. (౧-౫)

1 'Hindustan and Dukhan were divided into four kingdoms. Gurjara westward. Malwa central. Gauda (Bengal and Bahar) eastward and Lateśvaraj south word etc' (చూ. బ్రా. 'లాటదేశము.')

2 "మాంధాతపురము కథాప్రయోజనమునకయి కవి కల్పించినది కాదు. ఇంపీరి యల్-గజటిమర్ ఆఫ్ ఇండియా - అను గ్రంథమున మాళవదేశమున నర్మదానది యొడ్డున మాంధాతపురము కలదని వ్రాయబడియున్నది. అది గొప్ప పుణ్యక్షేత్రము. అక్కడ సిద్ధేశ్వరాలయ మొకటి కలదట." (6-5-22. ఆంధ్రసారస్వతానుబంధము.) వే. ప్రభాకరశాస్త్రి.

‡ మాళవ దేశాధిపతియు, ఉజ్జయినిపురాధిపతియు, శృంగవంశ సముద్భవుడను నగు 'రాజరాజనరేంద్రు' డొకడు కలడనియు, అతనికిని కుసుమనెట్టి కూతురికిని సంబంధించిన కథ యొకటి మార్కండేయ పురాణోత్తరభాగమున కలదనియు, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు వ్రాసినారు. (చూ. రాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేక సంచిక. పు. ౧౪౭.)

శ్రీ రాజమహేంద్రవిభుడు- అనగా రాజమహేంద్రము యొక్క ప్రభువు అని యర్థము. ఈ యర్థమును గ్రహింపక వే. వే. శాస్త్రిగారు అనమంజసార్థమును చెప్పినారు. (చూ. పు. ౧౧.)

రాజరాజనరేంద్రుడు; రాజరాజు; రాజమహేంద్రుడు అను నామాంతరములు గల రాజనరేంద్రుడు ఆంధ్రదేశమున రాజమహేంద్ర(వర)మునకు ప్రభువనుట సుప్రసిద్ధము కావున వెంకటకవి చేసినమార్పు - అదాటున విన్నవారికిని - కన్నవారికిని, సారంగధరచరిత్ర ఆంధ్రదేశమున - రాజమహేంద్రమున - రాజనరేంద్రునియింటనే ప్రవృత్తమైనది కాబోలు నన్న భ్రాంతికి హేతువగుచున్నదిగదా? కాలక్రమమున మాళవదేశముమాట మరుగుపడిపోగా - ఆ కథ ఆంధ్రదేశమున జరిగెనన్నదియే సిద్ధాంతముకాగా - రాజమహేంద్రమున 'సారంగధరునిమెట్ట'; 'చిత్రాంగిమేడ' 'రత్నాంగిమేడ' వెలసినవి. అయితే పరిశీలించి చూడగా ఆ 'మెట్ట' ఆ 'మేడలు' రాజమహేంద్రమున వెలయుటకు కారణము వెంకటకవి తన రచనలో చేసిన యీ చిరుతుకమార్పు కాదనియు, సారంగధరునికథ నిజముగా రాజమహేంద్రముననే జరిగినట్లు చెప్పు వ్రాతలు వెంకటకవికాలమునకు ముందే కలననియు నేర్పడుచున్నది.

క్రీ. శ. 1560 ప్రాంతమున † బాలభాగవత మను ద్వీపదకావ్యమును రచించిన దోనేరు కోనేరుకవి, విమలాదిత్యుడు భానుమతియందు రాజరాజనరేంద్రుని గౌరవనీయు, ఆతడు రాజమహేంద్రావరంబను పేరి రాజధానిం గట్టించి వేగిదేశం బేరి ననియు,

'ఆరాజమణికార్యుడగు పెద్దకొడుకు - సారంగధరుఁ డతిశాంతుఁడైయుండి

అసక్తిఁ బినతల్లియైన చిత్రాంగి - చేసిన యాపదఁ జెచ్చెరంగడవి

అనఘుడౌ చారంగి యను సిద్ధుడయ్యె'

ననియు వ్రాసియున్నాడు. కావున సారంగధరునికథ రాజమహేంద్రావరమున కేనాదో ముడిపెట్టబడినది. అట్టి చిరకాలబంధమును వదలింప గొంకియు, కేవల మసత్యమును లిఖింప జంకియు కాబోలు, చేమకూరకవి 'సారంగధరునికథ జరిగినది రాజమహేంద్రమున రాజనరేంద్రుని యింటనే' అనిచెప్పి(అశ్వత్థామా హతః - మంజరః, అన్నట్లు) 'అయితే అది మాళవదేశములో' అన్నాడు.

† ఈ గ్రంథమును శ్రీ. కో. రామకృష్ణయ్యపంతులుగారు నవనాథచరిత్ర పీఠికలో ఉదహరించినారు.

‡ వే. వేం. కాశ్మీగారు, (సారంగ - విజ్ఞప్తిలో) 'ఈ...కథాపురుషులు రాజమహేంద్రవరము నేలిన రాజరాజనరేంద్రుడును తత్పుత్రుడు సారంగధరుడునని యాంధ్రదేశమున వాడుటకలదు. కాని ఈ గ్రంథమందు ఈ రాజరాజనరేంద్రుడు మాళవరాజుగా చెప్పబడి యున్నాడు' అన్నారు.

ఇక వెంటకవి గ్రంథమునకు వెనుక పాడమిన సారంగధరచరిత్రలలో మాంధాత పురముతోపాటు మాళవదేశముకూడా మాయమైపోయినది.

రాజరాజనరేంద్రుడు మాళవరాజుగానే కాక, రాజమహేంద్రము నేలినవాడుగా కూడా చెప్పబడియున్న సంగతి శాస్త్రిగారికి తెలియలేదు.

నవనాథచరిత్ర పీఠికలో శ్రీ రామకృష్ణయ్య పంతులుగారున్న 'సారంగధరచరిత్రమును ప్రబంధముగా రచించిన వెంటకవిగూడ సారంగధరున క్షాంధ్రదేశముతో...సంబంధ మున్నట్లు తెలిపియుండలేదు. ఈతడును గౌరనవలె రాజనరేంద్రుని మాళవపతిగానే వర్ణించియున్నాడు' అన్నారు.

6—5—22 ఆంధ్ర- సారస్వతానుబంధములో 'సారంగధరునికథ' అను వ్యాసములో బ్ర|| వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"చేమకూర వెంటకనాథుఁడను కవిత్రయఁడు ఈ సారంగధర కథనే యప్పకవి కంటె నఱువదేండ్ల ముందు ప్రబంధముగా రచించినాఁడు. అందు సారంగధరుని తండ్రి రాజమహేంద్రుడు - మాళవపతి యని యున్నది. పద్య ముదాహరించు చున్నాఁడను.

గీ. 'మహిని రాజమహేంద్రుఁడు, మాళవపతి,

రాజరాజనరేంద్రుఁడు, రాజరాజు

ననఁగఁ జేరెన్నికకు నెక్కి యతిశయిల్లు

నింద విభవుండు రాజమహేంద్రవిభుఁడు'

ఇంతవఱకు జరిపిన పర్యాలోచనము వలన సారంగధరుఁడు రాజమహేంద్రవరపు రాజరాజనరేంద్రుని కొడుకనట కాధారముగా నగపడిన యహోబలపండితీయము నప్పకవీయము నప్రమాణము లగుటయేకాక యాతఁడు రాజమహేంద్రవరమువాడే కాడని ప్రబల నిషేధముకూడ లభించినది."

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కూడా పద్యార్థమును పరిశీలించి గ్రహించలేదు. 1-23 వ వచనములో 'మాటవాసి గల రాజమహేంద్రవాసి' అని యున్న సంగతి గమనించినట్లును లేదు. అది యట్లుండగా, వారుదాహరించిన పద్యములో - 'మొదటి పాదమున 'రాజమహేంద్రుఁడు', తుదిపాదమున 'రాజమహేంద్రవిభుఁడు' అని యిరువురున్నారు. రాజమహేంద్రుడు - మాళవపతి; సరే. మరి పద్యంతమున పాదుకొనియున్న 'రాజమహేంద్రవిభు' డెవడు? ఆ పాఠమును వా రే ప్రతినుండి గ్రహించినారోగాని నేను చూచిన ప్రతులలో 'రాజనరేంద్రుఁడు - మాళవపతి' అనియే యున్నది. అంతేకాదు; వెంటకవి గ్రంథములో రాజుకు 'రాజమహేంద్రుడు' అను పేరు లేనేలేదు.

(వే. వేం. కాస్త్రుగారు ప్రకటించిన ప్రతిలో) బా. శంభుదాసుడు మాళవ దేశముమాట యెత్తక రాజరాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రవరము నేలిన ప్రభువని మాత్రమే చెప్పినాడు.

‘చతురుడు రాజరాజనరేంద్రుఁ డపుడు- రాజమహేంద్రవరంబు చెన్నారు
రాజధానిగ నెల్లరాజులు గొలువ- ఏకచక్రంబుగా నేలుచు.’ (పు. 2, 3.)

శంభుదాసుడు ‘రాజమహేంద్రము’ ను ‘రాజమహేంద్రవరము’ గా సవరించి నాడు. అయితే, అతడు సారంగధరునికన్యను వెదకబోయినవారు - ‘మాళవ నేపాథ మగధ పాంచాల- చోళ మత్స్య పులింద శూరసే నాంధ్ర’ దేశముల జరించి నట్లు చెప్పినాడు. అందువల్ల అతని ‘రాజమహేంద్రవరము’ మాళవదేశములోనిది కాదు సరికదా ఆంధ్రదేశములోనిదిన్ని కాదు; మరి యెక్కడిది ?

కూ. తిమ్మకవి, యీ సారంగధరునికథ గోదావరియొడ్డున రాజమహేంద్ర వరములోనే జరిగినదని స్పష్టముగా లిఖించినాడు; చూడండి.

“తలకింప గౌతమీతీరదేశమున- నేతు కాశీముఖక్షేత్రంబులట్ల
భూతలభ్యాతిచేఁ బొదలుచుఁ గోటి - లింగ తీర్థ స్నానలీలలఁ బొంపె (?)
సంగి మార్కండేయ శంభుపదాజ్ఞ- పూజావిధ ప్రాప్తి పానఁగ నెసంగు
రాజమహేంద్రవరంబను వీడు- అవీడు పాలించు ననయంబు వేల్పు
టా వీ డితని కంచు నర్థులు వొగడ- రాజరాజనరేంద్ర రాజన్యవరుడు.”

ఇక నిటీవల బయలుపెడలిన వ్యాఖ్యానములలోను, కావ్యములలోను, సారంగ ధరుని కథ ఆంధ్రదేశమున- రాజమహేంద్రవరమున, జరిగినట్లు వర్ణింపబడుటలో వింత యేముండును ?

13-5-22 ఆంధ్ర- సారస్వతానుబంధములో వే. ప్ర. కాస్త్రుగారిట్లు వ్రాసినారు.- “ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకాలలో...బా. శం. ద్విపద సారంగధర చరిత్రము చేతికిఁ జిక్కినది. అది యనేక ప్రతుల పాతభేదములతో బ్రాసు దొరగారు వ్రాయించినది. అందు సారంగధరుడు రాజమహేంద్రము వాడని కానరాదు. అనేకప్రతుల పాతభేదములను వారు వ్రాయించిరి. ఏ ప్రతిలోను రాజమహేంద్రము ప్రస్తావము కానరాదు. మహాపాధ్యాయ శ్రీ వేంకటరాయ కాస్త్రులుగారు ముద్రించిన ప్రతిలో రాజమహేంద్రవరము వాడని యున్నది. ప్రాత గుజిలీపుస్తకమును జూచి వారు పునర్ముద్రణము చేసినారు. ఆ పుస్తకములో నుండేనేమో. తాళపత్ర ప్రతులలోఁ గానరాదు.”

హతయోగప్రదీపికా వ్యాఖ్యానములో- శ్రీ రాచకొండ అన్నయ్యకాస్త్రి గారు - మత్స్యేంద్రనాథుఁ డా చారంగిని యనుగ్రహించెను. ఈ మత్స్యేంద్ర చారంగుల వృత్తాంతము ఆంధ్రదేశమునందు ప్రచలితమై యున్న సారంగధరచరిత్రమై యుండఁబోలు' (పు. 14.) నన్నారు.

గ్రీ కీ. శే. వంగూరి సుబ్బారావుగారు సారంగధరనికథ రాజమహేంద్రవరమున జరిగినట్లే భావించినారు.

నా మిత్రుడు కవికోకిల జి. జాషువ, రాజమహేంద్రవరములో- చిత్రాంగి మేడలో ఇప్పటికిని పావురాలు మూలుగుచున్నవంటాడు; వినండి.

‘తొలి సారంగధరుండు వట్టి యపవాదుకొ నెత్తివైచి దాల్చి క
త్తులపాలైన విషాదగాధ వినలేదో నీవు చిత్రాంగి మే
డలలో మూలుగుచున్న విప్పటికిఁ గూడక బావురాలో, నీతికిక
బలియై పోయిన రాజనందనుని దౌర్భాగ్యంబు నూహింపుచుకొ.’

—గబ్బిలము.

ఇట్లు సారంగధరనికథ తొలుత మాళవదేశమున- మాంధాతపురమునబుట్టి, రాజమహేంద్రము మార్గమున అంచలమిద ఆంధ్రదేశమునకు దిగి రాజమహేంద్ర వరమున ఇరవుకొన్నది. అంతలో ఆగినదా ? గుంటూరుమండలమునను ప్రతిఫలించి గులకరించినది. †గుంటూరుజిల్లా- పల్నాడుతాలూకాలో కృష్ణదరిని సారంగసుపల్లె యని ఒక చిన్న గ్రామమును, దానికి సమీపమున ‘సారంగధరగుట్ట’ యను చిన్న కొండయును, ఆ కొండమీద సారంగధరుని కాళ్లు చేతులు ఖండింపబడెనన్న కథ యును కలవు. కొంచెము శ్రమకొర్చి విచారించినచో అందుకు తగిన స్థలపురాణము కూడా ఆ ప్రాంతముల లభింపవచ్చును. నెల్లూరుమండలమునను, కోవూరు తాలూ

గ్రీ శతకకవుల చరిత్రలో కూ. తిమ్మకవి సారంగధర చరిత్రను గూర్చి వ్రాస్తూ ఇట్లున్నారు.

‘చిరకాలమునుండి వ్యాపించి సారంగధరునిమెట్టు మొదలగు చిహ్నములు గూడ గలిగియున్న యీ కథ సత్యమే యని స్థాపించుట కీ కావ్యము ప్రబల సాక్ష్యము కావలసిన యవసరము లేకపోయినను... రాజరాజు గాధలు తిమ్మకవినాటి కెట్లు ప్రచారమునందున్నవి తెలిసికొనుటకైన నిది యాధారము కాగలదని నమ్ముచు న్నాను.’ (పు. 233.)

† ఈ సంగతిని నాకు బ్ర॥ మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మకర్మగారు దయతో తెలిపినారు.

కాలో చిత్రాంగికోట, రత్నాంగికోట, అను ప్రదేశములు వెలసినవిగాని, ఎందు కల్లనో సారంగధరుని కథ మాత్ర మా ప్రదేశములకు ముడిపెట్టబడలేదు. ఇట్లే సారంగధరుని కథతో సంబంధములేని రత్నాంగిమేడ - చిత్రాంగిమేడ- యున్న సలములు కన్నడదేశములో హంపీ సమీపముననున్న కంపిలి నగరము ప్రాంతమునను గలవట !

ఇంతకును చెప్పవచ్చినదేమంటే ? మహాత్ములకథలను - మహాపురుషుల జీవితములను తమతమ అభిజనములకు - అనువగుచో అన్వయములకును, అతుకుపెట్టుకొని యానందించుట మానవస్వభావము. (ఇందుకు, బమ్మెరపోతరాజును ఒంటిమిట్టకు లాగజూచుట, ‡ గజేంద్రమోక్షణము (రాజమండ్రకడ) గోదావరిమడుగులోనే జరిగినదనుట, మొదలగు తార్కాణాలు మనమెరిగినవి యెన్నియేని కలవు గదా?) చేమకూర వెంకటకవియును అట్టి యానందలేశము నభిలషించియే - అలాటి చిన్నమార్పును చేసెనేమో యని తోచుచున్నది. కానిచో, గౌరనకథను యథాక్షరము గ్రహించినవాడు - అపేరులను మాత్రము మార్చవలసిన అక్కరయేమి ?

సారంగధరచరిత్రమును చెప్ప గ్రంథములలో ఇప్పటికి లభించినవానిలో గౌ. నవనాథచరిత్రమే ప్రాచీనతమము. అది 15 వ శతాబ్దిపూర్వార్థమున రచింపబడినదని పెద్దల సిద్ధాంతము. గౌరన తాను ఆ నాథచరిత్రమును శ్రీగిరి కవికృత పద్యప్రబంధమునుబట్టి రచించినట్లు చెప్పుకొన్నాడు.

“అపర, శివమూర్తి సంతతాశ్రిత కల్పతరువు. ఘనముక్తి కాంతభిక్షా వృత్తి రాయ, డనుపమంబైన మహా వైభవంబు- దనర...గొలుపుండి,- నవనాథవరుల పుణ్య ప్రవర్తనలు, పరగ- శ్రీగిరికవి పద్యబంధముల విరచించినాఁ డది ద్విపదకావ్యమునఁ- జెప్పింపవలయు, చెప్పి కమలజ విష్ణు నేవ్యమానునకు, శ్రీశైలపతికి... అంకితం బొసరింపుమునుచు తాంబూలంబు లొసఁగి, గారవించుటయు,...శ్రీ మల్లికార్జున శ్రీమహాదేవు పేర నే నొసరించి ప్రియ కథానూత్రి- మేరీతిననిన.” (నవనాథ. పు. 7.)

౧ చూ. నవనాథ. పీఠిక. పు. XXVI.

‡ గజేంద్రమోక్షణము గోదావరిమడుగులోనే జరిగిన దనియు, గజేంద్రాకృతి గల కొండ యిప్పటికిని ఆకథను నూచించుచు (రాజమండ్రకడనే) ఆచుడుగు ఒడ్డుననే యున్నదనియు శ్రీగిరిమెళ్ల కృష్ణమూర్తి పంతులుగారు - (డిప్టి)ప్రమునసలు) పెల్లారిలో ఒకనాటిసభలో సభ్యులకు విన్నవించినారు.

శ్రీగిరికవి పద్యప్రబంధమును పఠించు భాగ్యము మనకు ఇప్పటికిలేదు. కాన అం దీ సారంగధరికథ యేదేశమున- ఏప్రదేశమున- ఎట్లు ప్రవృత్తమైనట్లు చెప్పబడి యున్నదో తెలియదు. మనకు గౌరన కృతియే ప్రమాణము. దానినిబట్టి సారంగధర చరిత్ర *మాళవదేశమున- మాంధాతపురమున జరిగినట్లు భావించుటయే సమంజసము. †అప్పకవి, సారంగధరుని కథను- నన్న యాంధ్రభక్తికిని పాత్తుకలిపి పాలిపిన గాధ కలలోని వార్త గావున విశ్వాస్యము కాదని శ్రీ కొరాడ రామకృష్ణయ్య పంతులుగారు, నవనాథ- పీఠికలో విపులముగా విమర్శించి చెప్పినారు గావున ఆజోలి యిక మన కక్కరలేదు.

ఒక్కమాట.- వే. వేం. శాస్త్రిగారు 'మఱి యీ కథకు మూలమనందగి నట్టిది చారంగి యను మహాపురుషునికథ స్త్రీ నాథచరిత్రములం దిట్లున్నది' అని భులేశ్వరవృత్తాంత మొకటి యుదాహరించివారు. (చూ. సారంగ - పీఠిక.)

అందు సారంగధరుని కథ పోలికలున్నవి. అంతేగాని వేంకటకవి రచన కది మూలముకాదు. గౌరన నవనాథచరిత్రమే వేంకటకవి సారంగధర కథకు మూలము.

౧౭ చిత్రాంగి

గౌరనకథలోను, అట్లే యీ పద్యకావ్యములోనుగూడా 'చిత్రాంగి' రాజ నశేంద్రుని ఉంపుడుగత్తెగనే చెప్పబడినది.

సుబుద్ధి మాటలు.-

“కటకటా నీవెఱుంగని నీతికలదె ?

అలలకుక వెలయాండ్రకు మదిని

కలకాలములును నెక్కడివి నిల్కడలు.” (నవ - పు. 41.)

“...చిత్రాంగి తల్లి నా'కనియె దకట

వారకాంతల కెందైన వావిగలదె ?” (ఇందు - ౨-౨గీ.)

* శ్రీల పాటలలో ఈ కథ మాళవదేశమున జరిగినట్లే యున్నది. సిద్ధన గౌడు, కథాస్థానము 'హస్తినాపుర' మన్నాడు.

† అప్పకవి వ్రాత ననుసరించి అహోబల పండితుడును- 'రాజరాజ తనూజాత సారంగధరబాలకః, సకృతః పాణిపాదేన రహితోఽజనిహేతునా; మత్స్యేంద్ర నామ సిద్ధేంద్ర మహిమా సిద్ధతాంగతః' అన్నాడు. (చూ. అహో. పం. పీఠిక. 67-68.)

§ ఈ నాథచరిత్ర మెవరు వ్రాసినదో వారు చెప్పలేదు.

బాబాల శంభుదాసు దీచిత్రాంగిపాత్రవిషయమున కొంత చిత్రకథ కల్పించినాడు. సారంగధరునికొరకు వ్రాసి పంపిన చిత్రాంగిపటము తనచేతికి రాగా, రాజనరేంద్రుడు చూచి మోహించి, - '...అచ్చటికి కత్తినిబంపి' వివాహకార్యము నెరవేర్చి + చిత్రాంగిని తనభార్యగా చేసికొనెనట. పిమ్మట చిత్రాంగి తన చెలికత్తెలతో - 'పటములో వ్రాసిన బాలుండు గాఁడు - ఎటువంటి దీసుద్ది యెఱింగింపుఁ' డనెనట. అప్పుడా చెలికత్తెలు - 'పటములో లిఖింపబడినవాఁడు పట్టపుదేవి రత్నాంగి కొడుకు - సారంగధరుడు - నవమన్మథుడు' అని చెప్పిరట. చిత్రాంగి తన తల్లవాతకు చింతించి - 'కలితసుందరమూర్తి గన్నులఁజూడ - సమయంబుఁ దలపోసి సారంగధరుని - రాకఁ గోరుచు నుండె'నట. తరువాతి కథ యంతయును సమానమే.

కూచిమంచి తిమ్మకవియు చిత్రాంగిని రాజకన్యకను - రాజుభార్యగను, భావించినాడు. అందువల్లనే, సారంగధరునిచేత, 'పరికింప నెఱరాచ పడఁతు లెందైన - ధర నన్యపురుషులఁ దలఁపఁగోరుదురె ?' అని అనిపించినాడు. కాని చిత్రాంగి రాజకన్యయు ఇల్లాలను నైనచో, అట్టి కనువేదురును - అంతటి గయ్యాళితనమును ఆమెయొడ కలుగ జెప్పట యొప్పుదు సరిగదా, బుద్ధిమంతుడైన నుబుద్ధి ఆ యిల్లాలి శీలమును ముందుగా - అకారణముగా - అంతగా శంకించి - 'అక్కడి కేగినచో కీడు తప్పక కలుగు' నని చెప్పటయు - సారంగధరుని యత్నమున కంతగా అడ్డగాళ్లు వేయుటయు, అనుచితప్రసంగ మనిపించుకొనును. కాబట్టి శంభుదాసుడు చేసిన సవరణ సరసమైనదికాదు. తదనుసారి తిమ్మకవి రచన దురీతమైనదికాదు.

౧౮ మంజువాణి

గౌరన సారంగధరుని భార్యమేరు 'మంగళాంగి' యన్నాడు. తన కల్పనాచమత్కృతికి అనువుగా లేదని కాబోలు మెకటకవి 'మంగళాంగి'ని 'మంజువాణి'గా మార్చినాడు. (చూ. ౧-౬౦.)

౧౯ ఉపసంహారము

గౌరన కృతిలో చివర సారంగధరుడు మత్స్యేంద్రుని నిగ్రహమునకు గురియై పిమ్మట అనుగ్రహమునకు పాత్రమై తరించుటను తెలుపు కథాభాగము చక్కని రచనకలది కొంత కలదు. నీతిమార్గమునే కాక నివృత్తిమార్గమునుగూడా మనసుకెక్కబోధించు ఆ మంచి ఘట్టమును మెకటకవి 'యెందువల్లనో' చాలా సంక్షేపించినాడు. వేదాంతబోధ కావ్యశిల్పమునకు తగినది కా దనుమతమునకు చేరినవాడేమో అతడు ?

+ సిద్ధనగౌడుని యత్యుగానమునను, స్త్రీల పాటలలోను గూడా చిత్రాంగి రాజు రెండవభార్యగానే చెప్పబడినది.

౨౦ మత్స్యేంద్రనాథుడు

గౌరవ, సారంగధరు ననుగ్రహించిన సిద్ధుడు 'మీననాథు'డనియు, అతడు శివ తనూభవుడనియు చెప్పి, ఆ మీననాథునే అందందు 'మత్స్యనాథు' డనియును వ్యవహరించినాడు. మీన మత్స్యశబ్దముల కర్థమున భేదములేదుగాని, మీననాథుడు - మత్స్యనాథుడు, భిన్నవ్యక్తులు.

“శ్రీ ఆదినాథ మత్స్యేంద్ర శాబరానందభైరవాః

చారంగీ మీన గోరక్ష విరూపాక్ష చితేశయాః.” హఠయోగప్రదీపిక. (1-5.)

అందు మత్స్యేంద్రనాథుడే శివతనూభవుడు. † మీననాథుడు మత్స్యేంద్రనాథుని కుమారుడు. మురుడీసగరపు రాజియైన 'మై నాకిని'యందు కలిగినవాడు. పరిశీలించగా నాథ పంథకు చేరిన నాథ పరంపరలో ప్రథముడును - ప్రభావవంతుడును మత్స్యేంద్రనాథు డనియే యేర్పడుచున్నది. హ. ప్ర. కర్తయైన శ్రీ స్వాత్మారామయోగిండుడు, మత్స్యేంద్రు నిట్లు స్మరించినాడు.

‘హఠ విద్యాం హి మత్స్యేంద్ర గోరక్షాద్వావిజానతే

స్వాత్మారామోఽథవా యోగీ జానీతే తత్త్వసాదతః.’

హఠయోగమున మత్స్యేంద్రనాథుని పేర ఒక యాసనముకూడా కలదు. (పు. 18.)

మత్స్యేంద్రనాథుని గూర్చిన ప్రశంస 'హరవిలాసము' లో ఇట్లున్నది.—

సీ. “ఏదేవిగొల్చి మత్స్యేంద్రనాథాదులు యోగ సంసిద్ధికి నొడయులైరి.” (పీఠిక. 3.)

సారంగధరు ననుగ్రహించిన నాథుడు మత్స్యేంద్రు డనియే హ. ప్ర. వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు. అందువలననే కాబోలు వేంకటకవి తన గ్రంథమున మత్స్యేంద్రునే పేర్కొన్నాడు. ఈ గ్రంథమంతయు పరిశీలించికేమో! వే. వేం. శాస్త్రీగారు 'మీననాథుడు మత్స్యేంద్రుని కుమారు' డనుటయే గాక 'ప్రాచీన ముద్రణములో

‡ చూ. హ. ప్ర. వ్యాఖ్య.

† చూ. బచ్చు రామన్నగుప్తగారి 'నవనాథభక్తులచరిత్ర' (పు. 129.)

గుప్తగారు ఆ గ్రంథమును, దుండిరాజు కుమారుడగు మాలూ పండితుడు మహా రాష్ట్రభాషలో 'నోపి' బద్ధముగ విరచించిన గ్రంథము ననుసరించి రచించిరట. మాలూ పండితుని రచనకు మూలము గోరక్షసిద్ధుడు 'కిమ్యాగర' భాషలో వ్రాసిన గ్రంథముట. (చూ. పీఠిక.) ఆగ్రంథములో - మత్స్యేంద్ర గోరక్ష గవానీ బాలంధర కానీప భర్తరీవట సిద్ధనాగ లేవణ చర్మటులు నవనాథులని చెప్పబడియున్నది.

సారంగధరు ననుగ్రహించిన యోగిని పేర్కొనుటలో మత్స్యశబ్దము కొన్నిమాటలు మీనశబ్దము కొన్ని మాటలును గలవు. అయినను యతియందు మత్స్యశబ్దమే యుండుటంబట్టియు, చారంగిని రక్షించినవాడు మత్స్యేంద్రుడ యగుటంబట్టియు ఆనామము అన్ని యెడలను మత్స్యేంద్రనాథుడుగానే యుండనోపు' నని, చక్కని హెచ్చరిక వ్రాసినారు.

౨౦ చారంగి

చారంగులు - ఒకరి కిద్దరు ముగ్గురు తేలిన్నారు. అందరును మత్స్యేంద్రుని మహిమచే నేర్పడ్డవారే. ఇందు సారంగధరుడు 'చారంగి'యయ్యెను. కాశ్మీర గురుదాహరించిన కథలో - చంద్రశేఖరుడు 'చారంగి'యైనాడు. అట్లే బ. రా. గుప్త గారి గ్రంథములోను 'కృష్ణాగరుడు' అను రాజకుమారుడు 'చారంగి' అయింట్లున్నది. (అందలి స్త్రీ కథ అంతయు సారంగధరుని కథయే. కథాపురుషుల పేర్లు మాత్రము భిన్నములు.) ఇట్లుకరికిద్దరు ముగ్గురు చారంగు లగుట యెట్లు? ఇంతకును 'చారంగి'యను పదమున కర్థమేమి ?

గుప్తగారి గ్రంథములో కృష్ణాగరుని కరచరణములు చతురంగపీఠముపై నరుక బడెననియు - అందువలన నతనికి చారంగనాథుడను నామము పెట్టబడె ననియు నున్నది. చంద్రశేఖరుడు 'చారంగి'యైన విధమేమో కాశ్మీర గురు చెప్పలేదు. గౌరనయును 'అరుదార చారంగి'యను నామమొసంగి - మరి చానికిట్లనె మత్స్యేంద్రుడెలమి' నన్నాడేగాని, ఆపేరొసగుటకు కారణము చెప్పలేదు. అందువల్ల సారంగధర చరిత్రము వ్రాసిన కవు లితరులును చెప్పలేదు. శబ్దారమును బట్టి నేనొక యూహ

ఇందు-

స్థి మాంధాతపురము. (రాజమహేంద్రము)
రాజమహేంద్రుడు. (రాజనరేంద్రుడు)
రత్నాంగి. (పట్టపుడేవి)
సారంగధరుడు.
చిత్రాంగి. (ఉంపుడుగత్రై)

గొల్లవాడు - (తరువాత గోరక్షుడు.)
మత్స్యేంద్రనాథుడు.

అందు-

కాండిన్యనగరము
శకాంగనృపాలుడు
మందాకిని. (మొదటిభార్య.)
కృష్ణాగరుడు.
భువావంతి - (మందాకినీ మరణానంతరము - రెండవభార్య. ఈమె తొలుత కృష్ణాగరునికై యుద్దేశింపబడినది.)
గోరక్షనాథుడు.
మత్స్యేంద్రనాథుడు

చేసితిని. (చూ. పు. గింగి.) నా యూహమును బలపరుచు వ్రాతయొకటి యిటీవల వా. ప్ర. వ్యాఖ్యానములో ఇట్లు లభించినది:-

‘హిందూస్థాన భాషయందు కాళ్లుచేతులు తగ్గిన మనుష్యునకు చారంగి యని పేరు. మత్స్యేంద్రనాథాదు లరణ్యమున సంచరించు చుండినపుడు చారంగికి వారి దర్శనము కాఁగా కాళ్లును చేతులును వచ్చెను. అంత చారంగి మత్స్యేంద్రనాథాదులు సిద్ధపురుషులని గ్రహించి వారికి శిష్యుఁడాయెను. ఈ చరిత్రమే సారంగధర చరిత్రగా మాఱినట్లు తోచెడిని.’

ఎట్లయిన నేమి? చారంగులు ముగ్గురును పినతల్లి మోహమునకు గురియైనవారే; ముగ్గురును కరపాదఖండన దండన క్షమైనవారే; ముగ్గురును మత్స్యేంద్రుని మహిమచే మరల కరచరణములు పొందినవారే; అగుదురుగాక. మరి యీ ముగ్గురిలో నాథత్వమును పొందిన చారంగి యెవడు? ‘అసలు చారంగి మన సారంగధరుడు; తక్కిన యిద్దరును నకలు చారంగులు’ అనుకొనవచ్చునా? ఈ సారంగధరుని కథవంటి కథ కొంచెము మార్పుతో, కన్నడభాషలో - ‘కుమార రాముని కథ’ యను పేరుతో కలదట! ఆ కుమారరాముడును పినతల్లి మోహమునకు గురియైనవాడేనట! అయితే వానికి విధింపబడినది మరణదండనమట; అందువలన ఆకథలో కరచరణ ఖండనము; మత్స్యేంద్రుని మహిమ; చారంగి నామకరణము అనునవి లేవు. మొత్తము మీద ఈ పోలిక కథలన్నియు ఏదో యొకదానికి అనుకృతు లనుటలో తప్పులేదు. మరి మన సారంగధరుని కథయే తొలికథయే యుండునా?

శ్రీయుతులు ఒంగోలు వెంకటరంగయ్య పంతులుగారు ‘చారంగి’ యే కాలక్రమమున కారంగి - సారంగ - సారంగధరుడు, అయ్యెనన్నారు. వారి వాక్యములనే ఉదాహరించుచున్నాను.

“సారంగధర సమాసములోని సారంగశబ్దము “చారంగ” యను మహారాష్ట్రాది దేశభాషాశబ్దముగా నున్నది. మోలస్వర్తుగారి (Moles worth) మహారాష్ట్రానిఘంటువునందు ‘చారంగ’ శబ్దమునకు కాలుసేతులు కట్టివేయబడుట (To be bound up hand & foot) అనియు, చారంగణ అను పదమునకు కాలు సేతులు తెగగొట్టుబడుట (To mutilate by chopping off hands and feet) అనియు అర్థము లున్నవి. షేక్స్పియరుగారి (Shakespeare) హిందూస్థాని నిఘంటువులో కారంగి అనగా కత్తిసాములో నొకవిధమైన దనియు - కత్తి త్రిప్పటలో యెదుటనున్న జంతువుయొక్క నాలుగుకాళ్ళను ఒక్క దెబ్బతో తెగగొట్టుట అనియు నున్నది.

ఈ యాధారములను చూచిన మూలపదము 'చారంగ' అనియుండి యుచ్చారణ భేదము లచే 'సారంగ' అని మారియుండ వచ్చునని తోచుచున్నది. అట్లుగునెడల వీనిపేరు సారంగుడని నిలువక సారంగధరు డెట్లా యెనని ప్రశ్నింపవచ్చును. వే. కేం. శాస్త్రిల వారు... ఈ సారంగధరుని కథకు మూలమనం దగినట్టిది 'చారంగి' యను మహాపురుషుని కథయని... తెలిపియున్నారు. - ఆకథలో 'చారంగునికి చంద్రశేఖరు డని పేరట - సాక్షాత్ చంద్రశేఖరుడే సారంగధరుడును అయి యుండుటచే కించిచ్చేదమును కల్పించి 'చారంగ' శబ్దార్థము తెలియక ఆకథలోని చంద్రశేఖరుని సారంగధరునిగ యెవ్వరో మార్చియుండురు." (ప్రమాధి ఫాల్గున భారతి.)

సారంగధరుడు (భగవంతుడైన) చంద్రశేఖరుని యనుగ్రహమున పుట్టినవాడు. అందువలన "పటుబుద్ధి నెరయ నస్పృశి వేశ్వరుఁడు - సారంగధరుఁడని చంద్రశేఖరుని - పేరిడి యాబాలుఁ డ్రియమునఁ బిల్చు" కొన్నాడు. అంతేగాని, శాస్త్రిగారి కథలోని చంద్రశేఖరుని బట్టి సారంగధరు డేర్పడలేదు. సారంగధరుని కథకు శాస్త్రిగారి కథ మూలము కాదని నిరూపించితిని గదా!

చారంగ, సారంగ (ధర) శబ్దములలోని వర్ణసామ్యమును బట్టి పంతులుగారట్లుాపించిరిగాక. మరి కృష్ణగారు - చారంగియయ్య నన్నచోటనో? అట్టి యూహ కం దవకాశము లేదుగదా?

౨౨ కవితావిశేషములు

సారంగధర చరిత్రము చక్కని జానుతెనుగుకావ్యము. జానుతెను గనగా, వ్యవహారసిద్ధమును - జాతీయము (idiomatic) ను నైన తియ్యని తేటతెనుగు. అచ్చ తెను గనుపేర కల్పింపబడు కృత్రిమాంధము ఈ జాతికి చెందినది కాదు. ‡జాను తెనుగును పాలకునికి సోమనాథకవియు, నన్నిచోడ కవిరాజు నిట్లు ప్రశంసించి యున్నారు.

ఉభతర గద్య పదోష్ణలకంఠై - సరసమై పరగిన జానుఁడెనుంగు
చర్చింపఁగా సర్వసామాన్యమగుటఁ - గూర్చెద ద్విపదలు గోర్కిదైవాఱ'

— బసవపురాణము.

'బలు పాడతోలు సీరయును, బాఁపసరుల్, గిలుపారుకన్ను, వె
న్నెల తల, సేఁదుఁ గుత్తుకయు, నిండినవేలుపు టేలు, వల్లు పూ
సలు గలఁజేసి లెంకవని జానుఁడెనుంగున విన్నవించెదకొ
వలపు మదికొ దలిర్ప బసవా బసవా బసవా వృషాధిపా.'

— వృషాధిపకేతకము.

‡ వివరములకు బసవపురాణ పీఠిక. (చూ. పు. ౮౩.)

‘సరళముగాఁగ భావములు జానుఁదెనుంగున నింపు వెంపుతోఁ
 బిరిగిన వర్ణనల్ ఛణితి వేర్కొన నరము లొత్తగిల బం
 ధురముగఁ బ్రాణముల్ మధుమృదుత్వరసంబునఁ గండలింప న
 తురములు నూత్ను లార్యులకుఁ గరరసాయనలీలఁ గ్రాలఁగాక.’

— తుమారసంభవము.

వెంకటకవి తెనుగుపొలము నాలుగంచులు తిరిగి, ఆటలు, పాటలు, ఆచారములు - అలవాటలు, సంప్రదాయములు - సాంగములు మున్నగువాని తీరుతియ్యములెరిగి, సీమసీమలలోని జాతీయములైన పలుకుబడులను - నానుడులను (లోకోక్తులను) సంతరించి, అందు మేల్తరము లేర్పి కూర్చి, నడికారపుసాంపుతో ప్రతిపద్యచమత్కృతితో ఈకమ్మని కావ్యమును తీర్చినాడు. అందువల్లనే, కేవల తత్సమపదగ్రథితములు - సంస్కృతభాషైకచాతురీ స్ఫోరకములు నగు ప్రబంధములకు లోబట్టువయ్యను - ఈ కబ్బము చొక్కపు తెనుగుదనముతో శోభిల్లి తెనుగుతల్లి కొక క్రొత్తతోడవయి యలరారు చున్నది. ఇందు కవివాడిన నానుడుల లెక్కకంటెను, వానిని వాడుటలో ఆతడు చూపిన నేర్పు మిక్కిలి కొనియాడ దగినది.

లోకోక్తి యనగా సామెత. (= దృష్టాంతవాక్యము) అట్టి వాక్యమునందలి పదములు వాని యర్థము మన కప్రధానములు; అయ్యర్థముద్వారా నూచితమగు భావము ప్రధానము. -

‘ఇంటి దీపమని ముద్దుపెట్టుకోబోతే మూతిమీసాలు తెగొలినట్లు’ అనునది లోకోక్తి. ఇందలి దీపము - ముద్దుపెట్టుకొనుట - మీసాలుకాలుట - అను సంశయముల అప్రధానములు. ‘మనవాడుగదా అని మేలుచేయబోతే - దుర్జనుడు కీడేచేయును’ అనునది (భావము) ప్రధానము.

కవులు సామాన్యముగా లోకోక్తులను - భావప్రధానములుగానే వాడుచుందురు.

‘అంతలేసి మహాత్ముల నింతనేయు

మాకు నినుసంహరించుట మాత్రమెంత?

యెందు గుడిమ్రొంగువానికి నంది పిండి

నడియ మనుపల్కు లెఱుగవే వుడమిలోన.’ (విక్ర. 2-238.)

ఇందులో - గుడి...నడియము - అనుటవల్ల, అంతగొప్పవని చేయువానికి ఈ చిన్న పని యేపాటి, అన్న భావము తెలుపబడినది. అంతేగాని ప్రకృతమున, గుడి మ్రొంగుట - నంది ఇత్యాదులతో సంబంధములేదు. వెంకటకవి లోకోక్తిని వాడుచో - ఆయుక్తిలోని పదములకును - ఆ ప్రకరణమున సంబంధ ముండియే తీరును - చూడండి.

‘ఇటు పూజితము నేర్చిన, యటుల గిరికు నొకయాకు నలమునఁ, గొండం
తటి దేవరకును గొండం, తటిపత్తిరి పెట్టువారు ధరణింగలరే ?’ (౧-౧౬.)
ఇక్కడ, ‘కొండంతటి దేవరకు కొండంతటి పత్తిరి పెట్టువారుకలరా’ అనునది
లోకోక్తి. గొప్పవారికి, వారిదగ్గఱకు తగినంతగా అర్పించి తనుపగలమా - అని భావము.
‘ఆకు ఆలము’ అనునది లోకోక్తి; ఏదో అల్పాల్యవస్తువు, అని భావము. పైరచనలో
భావము మాత్రమే కాక, దేవర ‘గిరికుడు’ కావున కొండంతవాడే యగుటయు, పూజా
ద్రవ్యమగు పత్తిరి, ‘ఆకు - ఆలమే’ యగుటయు విశేషము. ఈక్రింది లోకోక్తు
లన్నియు నిట్టి చమత్కృతితో సమర్థింపబడినవే.

‘కుతుకవిషము నాలుక బెల్లము.’ (౧-౨౩.)

‘ఏనుఁగుపోవు వీధి - సింహము మెడగంటు.’ (౧-౧౦౦.)

‘గ్రామో నాస్తి కుతస్సీమా.’ (౨-౭౭.)

‘ఏటావలి గిలిగింతలు.’ (౨-౧౬౩.)

‘గాలి గలయప్పుడె తూరుపుపాఱఁ బట్టు.’ (౧-౧౬౮.)

‘తలప్రాణము తోకకు వచ్చె.’ (౨-౧౭౫.)

‘మేనమామపోలిక.’ (౨-౧౮౨.)

జాతీయోక్తులతో శ్లేషరమును సమర్థించుటయందును వెంటకవి నిరుపమానుడు:-

‘శకున మడ్డగించిన పని.’ (౨-౪౬.)

‘బొట్టుపెట్టినట్టు.’ (౨-౧౬౮.)

‘పట్టియాడు.’ (౨-౨౦౯.)

‘పులుసు విఱుగు’ (౨-౨౨౨.)

‘పిచ్చుకుంటుమీఁద భాగీరథి’ (౩-౧౭౭.)

ఇక శ్లేష విగింపులులేని సాదా పలుకుబడులూ ? కావలసినన్ని:-

‘మనసెఱుంగని కల - ఒడలు మఱచిన సివము.’ (౨-౩౨.)

‘మెత్తని చోటనె గుద్దలివాడి.’ (౧-౩౮.)

‘నిలువు నీరునఁ బండినట్టు.’ (౧-౪౨.)

‘కులానికి సొడ్డంటే చిన్నప్పుడే వేరుపడ్డా నన్నట్టు.’ (౧-౧౦౯.)

‘నీళ్లలోని ముల్లు.’ (౧-౨౫౫.)

‘వేళ్లసందు జాఱువారు.’ (౩-౫౮.)

౨ ‘మూడు తర్రువులు.’ (౧-౧౦౭.)

౨ మూడు తర్రువులు - వంటిదే, ‘మూడు వలపుల్’ అను జాతీయము.

చ. ‘యిటు లాదిసంగమం, బుననె విఘండు మూడువలపుల్ వలచెకొ

ఫణిరాజ కన్యకా.’ (విజ. ౧-౧౭౪.)

ఇది యనువాదము- అని తెలియకుండునట్లు సంస్కృతోక్తులను తెనుగున వెల యించుటలో వెంకన గట్టివాడు.—

(a) 'భామినీ, రాజుల చిత్తముల్ తెలియరా డెటుపో యెటువచ్చునో.' (2-౮.)

సంస్కృతము- 'విశ్వాసోనైవ కర్తవ్యః స్త్రీషు రాజకులేషుచ.' (హితో. మిత్రలాభః. ౨౦.)

(b) 'పదరతుమీ లెస్స పదిం, బదిగ విచారించి సేయ మంచిదినుమ్మి.' (2-౨౬౧.)

సం.- 'సహసా విదధీత సక్రియామ్.' (చూ. సారంగ. పు. 3౫౮.)

(c) 'రాజానుమతము ధర్మము.' (2-౨౭౭.)

సం.- 'రాజ్ఞా య దనుమతో ధర్మః.'

(d) 'ఇలికితుమ్మెదయానినలుగనివిరిబోసి, మొలకప్రాయముఁ బూని యలరు వాని.' (3-౧౦౮.)

ఈభావము కాకుంతులములోని 'అనాఘ్రాతం పుష్పమ్' అను శ్లోకమునుండి గ్రహింపబడినది.

సారంగధరకర్త వాడిన శబ్దము లనేకము శ. ర.లో లేవు. కొన్ని బ్రాణ్యము నను లేవు. (ఈవ్యాఖ్యానమున నాకెక్కువ ఉపకరించినది బ్రాణ్యమే.)

(1) 'బజగేడి' (= బజగేడి.). 3-౨౧౩.

ఇది 'నానగేడి' వంటిది కాబోలును ! (చూ. నాగపూడివారి పారిజాతము. 5-20.)

(2) 'చనుమానము' (2-౬౩.)

(3) 'సబ్బిణి.'

వెంకటకవికి శబ్దాలంకారమున మక్కువ యెక్కువ. అందును యమకమున ఆతడు పెట్టినది పేరు. మచ్చుకు;-

'జనవరులక్' ర్గి - జనవరులక్ - మనవరులక్ - దొరలక్' (౧-౭౭.)

'బొటియలకడ - నెటియలయెడ - నెటియలవడ.

పరియలుగా - మురియలుగా - నురియలుగా.' (2-౧౦౬.)

ర్గి 'చనవరి' యను పదమున కీక్రింది ప్రయోగము నా కిటీవల జ్ఞ పితచ్చినది.-
"నీ; కనుగుణమైన యానమును నాసనముకొ రుచిరాతపుత్రముం, జనవరి కొల్వునిచ్చెద గజవ్రజముం బరికింపు వెంపుతోక." (భా. విరాట. 1-220.)

‘సందనసంతానము - (అశ్రుపటలీ) సందన సంతానము.’ (౧-౨౫.)

‘రారాయని (తలిరాకు జి) రారాయని.’ (౨-౧౨౯.)

‘నీపాల (బెట్టుకొనుమవ) నీపాల’ (౧-౯౯.)

తేట తెనుగు పదములతో శ్లేషచమత్కారములు చేయుటలో వెంకన అద్వి తీయుడు. అతని కవనమంతయు అట్టి చమత్కృతులతో నిండియుండును. కావున ఉదాహరణములను చూపుట తేలివని. కవితారసికు లీ క్రింద నూచితములగు పట్టులు ముఖ్యముగా గమనింతురు కాక.

చిత్రాంగీ సారంగధర సంవాదఘట్టము. ద్వి. ఆ. ౧౮౨; ౧౮౪, మొదలు ౧౮౯ వరకును; తృ. ఆ. ౪౩, ౯౨, ౧౭౫.

ఇట్లెన్నని యుదాహరింపగలము ? గ్రంథమంతయు నిట్టి శిల్పనైపుణ్యముతోనే నిండియున్నది. వెంకటకవి రెండవకృతియగు విజయవిలాసమునను శబ్దశిల్పము కలదు గాని శ్లేషాది చమత్కృతు లింత ప్రాథమ్యమునవి అందులేవు. ఈ రహస్యమును గమనించియే బ్రాసపండితుడు ఈ రెండుకావ్యముల తారతమ్యమును తెలుపుచూ ఇట్లన్నాడు.-

“విజయవిలాసము a poem in three books: describing the marriage of Arjuna.- సారంగధర పద్యకావ్యము. This poem is greatly admired for the beauty of its style which is very intricate.”

శిల్పనైపుణిచే చెన్నమిగిలినను కవితాకమనీయత యందును, రచనా సౌష్ఠ్యము నందును సారంగధర, విజయవిలాసమున కించుక వెనుకపడినమాట నిజము. అందు వల్లనే శ. ర. కర్త “చేమకూర వేంకటాచార్యుడు విజయవిలాస రచనా నైపుణ్యముం బట్టి నాలవతరగతియందుఁ జేర్పఁబడినను సారంగధరచరిత్ర రచననుబట్టి అయిదవతర గతియందుఁ జేర్పఁబడవలసినవాఁడుగా నున్నాఁడు” అన్నాడు.

ఒక్క పద్యమునైనను చక్కగా చదివి చవిచూచినవారు కాకపోయినను శ్రీ వెంకట్రాయకాశ్రి గారు, ప్రాథమ్యముగా సారంగధర నిట్లు ప్రశంసించినారు.-

“ఇందు పూమొగ్గులనోలె తామే విడుశ్లేషలును, ద్రాక్షపాకంబున నోరూర రసమొల్కు రచనలును, సదాచారాభిమానముం బురికొలుపు ధర్మనిబంధన నైపుణియు, విసిగింపని వర్ణనలును, బరువులు నెరువులుంగాని కబ్బంపుఁ దొడవులును, ఈ ప్రబంధమును భారతీ భాండారమందు కడు నుచ్చస్థానమందు నెలకొల్పుచున్నవి.”

ఆంధ్రకవితా లోకమున వెంకటకవి మార్గము ప్రత్యేకముగా ప్రశంసించదగినది. అందువల్లనే కవితారసికుడైన రఘునాథస్వామిడు ‘క్షీతిలో నీ మార్గమెవరికి’

రాదు సుమీ' అని అగ్గించినాడు. 'ఒడలి చెలువునందు నెడమ సగంబుతోఁ గుడి సగంబె సాటి గూడుఁజెలికి' అన్నట్లు, వెంకటకవి సారంగధరకు సాటిరాదగిన మేటి కావ్యము వెంకటకవి విజయవిలాసమే.

వెంకటకవి కాలమున కవులు ఒకరిని మించి ఒకరు పోటాపోటీలమీద రచనలు సాగించిన ట్లి క్రింది పద్యముచేత వెంకటకవి నూచించినాడు.

"క్షీతిపయి వట్టి ప్రాఁకులుఁ జిగిర్ప వసంతుఁడు దా రసోపగుం
భిత పదవాసనలో నెఱప, మెచ్చక చంద్రుఁడు మిన్నునం బ్రస
న్నతయను సౌకుమార్యముఁ గనంబడ తొల్లరఁగంగఁజేసె; నే
గతి రచించిరేని సమకాలమువారలు మెచ్చరేకదా." (విజ. 1-210.)

1 'మెచ్చరేకదా'- అంటే, (వట్టి ప్రాకులను పల్లవింపజేసినందుకు వసంతుని ప్రజ్ఞను మెచ్చక, చంద్రుడు రాళ్లను కరగించి మిక్కిలి ప్రజ్ఞను ప్రకటించినట్లు-) ఇంతకు మించి మేము రచింపలేమా? అని స్పృహించి గుణవత్తర రచనలు కావించుతురని కవి హృదయము. వెంకటకవి రచన అట్టి భావముతోనే ప్రవృత్తమయినది కాబోలు!

౧ అనుకృతులు

ఇక్కడ ఒక్కవిశేషము. —

ఈ సారంగధర రచనలోని తెనుగుదనపు సోయగమునను, తన్మూలమున కవికి గలిగిన యశస్సునను, నవనాథచరిత్రకూ - గౌరవకూ, కొంత భాగమున్నది. అది యెట్లంటే; పిడుపర్తి బసవన పాలకునికి సోమనాథుని బసవపురాణపు ద్వీపదలను పద్యములుగా రచించినట్లు, వెంకటకవి గౌరవ సారంగధర ద్వీపదలను పద్యములుగా రచించినాడు. ఆ రచించుటలో గౌరవ కృతినండి కథతోపాటు మంచిమంచి పలుకు బళ్లు కూడా పట్టుబడి పట్టినాడు. విడివిడి నడులమాట యటుండ, ఎన్నోతావులలో

గీ కాలివాచన గాథా సప్తకీర్తి సారము. —

'చక్కదనము గల్గు చానలు జగములో- నెందఱున్న నేమి? యింతి వినుము,
ఒడలి చెలువునందు నెడమసగంబుతోఁ గుడి సగంబె సాటి గూడుఁ జెలికి.'

2 వే. వేం. కాశ్రిగాదు, 'లోకములో నెట్టి కవులును తమకాలపుఁ గవులను మచ్చరింతురేగాని మెచ్చకొనరుగదా- అని కవి మొఱ్ఱ' అన్నాడు.

కాశ్రిగాదు చేసిన ఊహ పద్యార్థమునకును భావమునకును, విరుద్ధము. తన రచనకంటెను మేల్తరమైన రచన నింకొకరు చేసినప్పుడు, అందుకు సిగ్గుపడక గుణజ్ఞుడైన (వెంకనవంటి) కవి మొఱ్ఱవెట్టువా? ఎవనితో? ఏమని?

అందలి ద్విపద ల్లే యిందు పద్యములుగా మరి కూర్చున్నవి. ఆమరిన తీరు తెలియుటకు ఒకటి రెండు ఘట్టముల నుదాహరిస్తాను.

౧

నవనాథ:—

‘తల్లి, నాయెడ నీకుఁ దగునె కోపంబు - మల్లడిగొనుచున్న మన్మథు వెతకుఁ
గాక నీపలుకు విఘాతమాటలకుఁ - జీకాకుపడి ధర్మశీలంబు వదలి
తెక్కిలిప్రాణంబు తీపని గోర్కె - నిక్కంబుగాఁ దీర్చు నిమిషార్థసుఖము-
కొడఁబడ జనులచే నొగిరట్టు దిట్టు-గుడిచి యీ తనువు వీడ్కొనినంత జముని
దూతలచే నొచ్చి తుదివచ్చి హీన - జాతిఁ బుట్టుటకంటె జగములోఁ గీర్తి
వెలయ, నీకును మహీవిభునకుఁ బ్రియము- దలకొనునంతకుఁ దలయొగ్గి మనసు
గట్టిగానిలిపి కొంకక చావుకాన-గట్టియుండఁగ దైవగతి యటమిఁద.’ (పు. 51.)

సారంగ:—

‘తల్లి నాపై నీకుం, జెల్లునె కోపంబు? మదన శతశరపాణి
హలక నివాతి వ్యధచే, దల్లడపడి వట్టిదూఱు తగవాపూనక?’ (౨-౧౪౦.)
‘ఇపు డీవాడు భయంకరోక్తులకుఁగా నే లోఁగి దుర్వృత్తి న
ల్పుత సౌఖ్యంబగు నీమనోరథము దీర్పంబూనినక లోకమం
దపక్షిరింబడి, మిఁదఁద్రెల్లి యమబాధానీకముంజెంది హీ
నపుజాతిం దుడిబుట్టఁగావలయుఁ గాంతా, మెక్కువేరేండ్లిలక.’

అట్లుగుటకంటె నిక విసవమృత్యుకటి, జగతిలోఁగీర్తి వెలయుఁగా దెగువమీఱు
నీకు రాజున కింపు సంధిలఁజేత, కియ్యకొనియుండ, నటమిఁద నీశ్వరాజ్ఞ.’ (౨-౧౪౨.)

౨

నవనాథ:—

‘పలికితి, నోరి! నాపతిలేనివెనక - నలుకక కనుఁబెట్టి యంతఃపురంబు
వన్నెలుపచరించి వడిఁజొచ్చివచ్చి - నన్నుఁజేపట్టి మన్మథవికారమున
వెడమాటలాడెదు విభునికేఁగూర్తు - నొడలు ప్రాణంబులు నుర్వీకుసాము
పాపాత్మ! పినతల్లిఁబట్టి యీరితి - నేపిన కష్ట లేయెడ నైనఁగలరె.’ (పు. 58.)

సారంగ:—

‘ఓరి నాపతిలేనిచో భయములే కొక్కింత కుదాంత మొ
యాగ్రం తేర్పడఁజొచ్చి నన్నుఁగని కామాంధుండవై ప్రేరే ది

నా రాజస్యని సామ్య ప్రాయమును నాప్రాణంబు, బా మూరకే
యారీతిక బినతల్లిబట్టిన భలుండెచ్చో గలండేమహిక్' (౨-౨౨౮.)

గౌరవ ద్విపదను వెంకటకవి పద్యీకరించినట్లే, వెంకన పద్యములను, బాణాల
శంభుదాసుడు, కూచించి తిమ్మకవియును, ద్విపదీకరించినారు. ఆ యిరువురి రచ
నలలోను వెంకటకవి పలుకులు చాలా తావులలో తావుకొనియున్నవి. కావున ఆ
రెండు గ్రంథములను నా యద్యమమున కుపకరించినవి. రచనా సామ్యము తెలి
యుట కొక్కొక్క యుదాహరణము.

వెంకటకవి:—

‘తల గలిగిన గుల్లాయలు, గల వేగనైన నీవు గలిగిన దా ద్య
క్మలరవము లెన్నియైనక, కలిగెడు బోతుమని యడ్డగాల్వేయంగక’—(౨-౧౬.)

బా. శంభుదాసుడు:—

‘పోవలదట్టి పావురములులేవే ? తలయున్న కుల్లాయి తగిలింపవచ్చు
క్మలరవంబులు నీవు గలిగినం గలవు.’ (పు. 19.)

వెంకటకవి:—

‘అభ్రమాతంగంబు హస్తంబులోఁబెక్కి కదలెడు పుండరీకంబనంగ,
హరివిధు ల్వేఱంగండం బెరుగు సంబరకేళు తల వాఁకఁ బేలాడు నెలయనంగ,
మిన్నేటి దరులందు మేఁత లాడుచునున్న యదుటు రాయంచ లేఁగొదమ
యనఁగ.’ (౧-౧౨౨.)

కూ. తిమ్మకవి:—

‘అమరాపగా నైతతగ్రభాగములఁ గొమరారు రాయంచ కొదమ యనంగ
గగనకేళుని శిరోగ్రంధెక్కి జాగు- తొగలసంగడికాని తునియ యనంగ
ననిమిషద్విరదంబు హస్తంబులోనఁ బొసరారు వెలిదమ్మి పూమొగ్గయనఁగ.’
(పు. 4.)

వెంకటకవి కవిత్వములో ఇతరకవులభావములు - తదనుకరణములుకూడా
అందందు కనబడుచున్నవి.—

(1) ‘మిత్రుండు వడినంత మెఱసిధామంబు ముందుగ నాక్రమించెడు ద్రోహివీవు.’
(౨-౧౮౨.)

ఇందులో, ‘పరిపఠతి - యువతి జనేషు శస్త్రైశ్చ సైరనంగః’ అను శ్లోకభావ
మిమిద్వబడి యున్నది.

(2) ‘అగ్రభంతల తటి రాకా నిశాకాల శక్తుపమానస్యము.’ (3-౮౫.)

అను కల్పనము - శృం. వై. బాని ఆలకతిమిరాభిదృశ్యపాలార్థచంద్ర
(3-160)ను బట్టి చేయబడినట్లున్నది. కాని కల్పన మంత నుష్ఠుగాలేదు.

(3) 'స్నిగ్ధ సారస్వత స్నిగ్ధ సారస్వతా' (2-28౬)

ఈ రచన ఆనందమఖికృత జీవానందన నాటకములోని 'ఇతరాపేక్షణా త్సార
స్వత సారస్వతోదయః' అను రచనను తలపించుచున్నది.

(4) "సాతాళమటుసాచ్చిబ్రతుతుదమనిమి, తాము వేమటు భూమిద్రవ్యమందు,
మింటుఁ జందురుఁ జేరి మేలొదమని మిమి, తాము నుప్పరమును దాటుచుండు,
.....కిరులు - హరిణంబు లనయంబు, తొలుతఁ బెద్ద లరుగు నొళ్ల వెలింగి."

(౧-౭౨)

అను రచనను ఈ క్రింది శ్లోకమునకును గల భావైక్యమును పాఠములు గమనింతురు
గాక.

శ్లో. "కిం కారణం ను ధనపాల మృగా యడేతే
వ్యోమోత్పతంతి, విలిఖంతి భువం వరాహః ?
దేవ త్వద్రుచకితాః శ్రయితుం స్వహతిం
ఏ కే మృగాంకమృగ మాదివరాహ మస్మే."

— తిలకమంజరీ - పీఠిక.

౨ అఖండయతి

గౌరనరచనలో, 'నిలువక వాక్రవ్య వెట్లాడె నోరు' (పు. 47.) 'నెమ్మడి
యట్లుండె నిమ్మహి నీకు' (పు. 48.) అని అఖండయతి వాడబడియున్నది. అట్లే
వెంకటకవియు అఖండయతిని వాడినాడు.—

'సద్రూపక, మేలా వరియింపుమనుచు - మీందక బడినకె' (2-౮౬)

'నడువఁగాలేక యుండెడు నాతనికిని' (3-౨౫౭.)

ఈ యఖండయతిని పాలకునికి సోమనాథులు పాటించియున్నారు. శ్రీనా
థుని రచనలలోను భారతమునను గూడా అఖండయతి కనబడుచున్నది.

క. 'సంభరణప్రాధ నిజభు - బార్దళ యుగళి' (కాశీ. పీఠిక. 63.)

'ఆనందరాయ మఖినో వాల్మీకే రివ యోగినః

ఇతరాపేక్షణా త్సార స్వత సారస్వతోదయః'

ఆనందమఖి 17 వ శతాబ్ది పూర్వార్థమున తంజావూరిని పాలించిన, ('శరభాశీ'
యను నామాంతరముగల) 'కాహళి'యొద్ద మంత్రిగా నున్నవాడు.

† గీ. 'అట్లుగావున వినవేడ్కయయ్యె శెప్ప
వయ్య పుణ్యసతీ ప్రభావంబు నాకు.' (భా. ఆర. 1-3.)

సారంగధరచరిత్రమున ఈ క్రిందిపద్యములలో యతిప్రాసములు తప్పినవి.

'సడ్డ సేయక తనయిచ్చగా సరగునన్' (౧-౯౪.)

'నీవు చచ్చువెనుక నామృహ చిత్రాంగి' (3-౨౪౪.)

కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'నా వితాచిత్రాంగి'; నావృథాచిత్రాంగి' అను సవరణ లున్నవి. అవి లక్షణరక్షణ కితరులచేత చేయబడినవిగా కనబడుచున్నవి.

౨౩ భాషావిశేషములు

భాషానియమములను పాటించుట యందును వెంకన గౌరన మార్గమునే యనుసరించినాడు. 'భారత భాషయే భాష; తదితరభాష భాష కాదు; అభారత ప్రయోగములు అపరిగ్రాహ్యములు' అను శ్రీ కాశ్మీరీగారివంటి వీరగ్రాంథికపండితులకు పనికిరాని భాష గౌరన రచనలలో (అంతకు పూర్వయిన పాలకునికి సోమనాథాది శివకవుల రచనలలో వలెనే) విరివిగా నున్నది. నవనాథ చరిత్రమునను, హరిశ్చంద్రలోను గూడా, గౌరన—

'పలికట మునిగి'; 'చూడామణున్న'; 'పట్టుట'; 'ఎల్లందు'; 'నిత్యతెనఁగునె'; 'తప్పించుక'; 'మునున్న'; † 'కాఁగాదు అకట' (విసంధి) వంటి సంధికార్యములను;— 'పుడమీశుడు'; 'ప్రవిమల పోగులు'; 'మాల్యవంత మహీధరము' వంటి సమాసములను మాత్రమేకాక 'పండ్లెండొయేట'; 'ఒనరి ప్పిని' వంటి వ్యావహారిక రూపములను గూడా వాడి యున్నాడు.

అట్టి విశేషము లీ సారంగధరయందును తరుచుగా నున్నవి. వానిని నాటికలో ఆయాయి తావులలో వివరించియే యున్నాను. కొన్నిటి నిక్కడ దిక్పదర్పనముగా నూచిస్తాను.

† చూ. భారతవిశేషములు.

శ్రీఅభారత ప్రయోగములు (వెంకట్రాయశాస్త్రిల) వారు అంగీకరించరట; వారు అంగీకరించ వుండదు వారి గ్రంథములలోని భాషను గురించి కాదు నుమండీ; ఇతరుల గ్రంథములు విమర్శించినప్పుడే. వారు వ్రాసేభాష ఇంచుమించుగా అంతా అభారత భాషే, (ఆం. భి. భాషాభేదము. పు. ౨౦౭.)

‡ 'పట్టభద్రుని కూర్చి పట్టుట బాలుఁడు' (హరిశ్చంద్ర. పు. 221)

† 'కల్ల చేయరుగదా కాఁగాదు అకట' (నవనాథ. పు. 151)

౧. సంధికార్యములు

'వెట్టుంచు' (౧-౨౩) 'ఎటు పోయెటువచ్చునో' (౨-౨) 'వావేల' (౨-౧౧౨) 'వెట్టుక' (౧-౬౨) 'మీఁదెక్కి' (౨-౮౧) 'నామిఁదాన' (౩-౭౫) 'ఇంకాదేవినే' (౨-౨౮౨) 'సనారత సౌభ్యోన్నతి' (౨-౯౨) 'బాదమ్ములు' (౨-౧౮౨) 'కనుకార్తి' (౩-౯౪) గ్రి 'అట్లనె' (౩-౯౩) ‡ 'చేసితివి ఏలా' (౩-౮౮) విసంధి.

౨. ఆపూర్వరూపములు

'యావనులు' (౧-౧౧౦) † భూవరేణ్యుడు' (౧-౧౦౮) 'మొకమజ్జనము' (౩-౧౫౫) 'సహజస్మి' (౨-౧౭౫).

౩ రేఫవికారములు

ప్రాసమున రేఫముతో శకటరేఫమునకు మైత్రిని కూర్చుట (౨-౨౯) అట్లుండుగా, వెంకటకవి శబ్దాలంకార సౌభాగ్య రక్షణార్థ మెన్నోతావులలో బండి రాకు బహిష్కారమే పెట్టినాడు.

'మేలావర సద్రూపక మేలావరియింపుము' (౨-౬౬.)

'కనికరమేది - ఇంకనికరమేది నీ విభుడు' (౩-౨౧౬.)

'చరులార లేటి మచ్చరులార' (౩-౨౩౬.)

'మాకుమారు వచింపని మాకుమారు' (౩-౨౩౬.)

౪ వ్యావహారికరూపములు

'అసించియున్నా.' (౨-౯౨.) † వాక్రచ్చినావు.' (౨-౯౩.) 'కొండేనకు' (౨-౨౪౮.) 'యావ' (౧-౧౦౩.)

సోమనాథగౌరన ప్రభృతులు—అట్లే వెంకటకవియు భారతభాష నెరుగని వారుకారు. ఎరిగియు, తద్భిన్నప్రయోగముల నేలచేసినగా: భారతకవులవలెనే వీరును భాషాసంస్కర్తలు. కాలక్రమమున భాషయు, దానిమర్యాదలను మారు

గ్రి బసవ - (పు. ౧౨౧) లో - 'మఱి యట్లనేమెచ్చి' అను ప్రయోగమున్నది. (వివరములకు - 'పాశుపతము' చూచునది.)

‡ చేసితివి యేలా' అని కా. పా.

† 'వరేణ్య' శబ్దమును కవి 'భర్త' అను సర్థమున వాడినాడు.

౧ బండి 'తా' అని వ్రాయుట క్రమముగా దని నా అభిప్రాయము.

♦ నావు - నాము - నానులు వే. వేం. కాశ్మీరీగారిమతమున మహాదోషములు. వివరములకు - చూ. బాలకవిశరణ్యము - (పు. 226.)

చందుననియు, కవియైనవాడు తనకాలమున రూఢికెక్కినభాషను సంగ్రహించి యథోచితము ప్రయోగించుట సంభావ్యమనియు, కావ్యభాష వ్యావహారికమున కెంత దగ్గరగానున్న అంత ఆనందదాయకమనియు, కావ్యప్రయోజన మానందమే యనియు, నెరిగినవారు కావున భారతమున కెక్కినభాషను సంతరించియు - భారత కాలమునాటి ప్రయోగనియమబంధములను కొంతవరకు సడలించియు - భాషకు సముచిత సంస్కార మొసగినారు. ఈ తత్త్వము నెరుగని పెద్దలు పరిష్కర్తలై ఆయా గ్రంథముల రూపములను మార్చివేసినారు. భాషా పరిజ్ఞానము తెలియకుండునట్లు స్వాళయానుసారముగా ప్రాచీన కృతులను దిద్దివేయుట భాష కుపకారము చేయుట కాదు. నేవచేయుటయును కాదు. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి పరిష్కరణమువలన పూర్వకవుల గ్రంథములకు జరిగిన యుపకారమును శ్రీ గిడుగు పండితులు చాలవరకు లోకమునకు తెలిసియున్నారు. నా యీ గ్రంథమువలన మరికొంత తెలియగలదని నా నమ్మకము.

౨౪. జితకాశి టీకా హృదయము

ఈ టీకను వ్రాయుటలో నే నింతకుముందు టీకా కర్తలెవరును త్రొక్కిని క్రొత్త త్రోవయొకటి త్రొక్కినాను. అది యేమనగా:- నాకు ఆసాధ్యమై లని తోచిన పూర్వముద్రణ పాఠములను - పూర్వటికా వివరణములను, ఏ పుటలో వానిని ఆపుటలోనే అధోభాగమున చూపి - అందుకుగల కారణములనుగూడా తెలిపినాను. అందువల్ల గ్రంథము విస్తరించినది. పరిశ్రమమును అధికమైనది. అన్నిటికి నోర్చి యింత పని చేయవలసిన అక్కరయే మనగా: వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు లబ్ధప్రతిష్ఠలు. గట్టి పలుకుబడి సంపాదించుకొన్న గడుగు పండితులు. అందువల్ల ఎట్టి తప్పులతడికయైనను

“తమ కిష్టముగాని శబ్దములు ప్రాచీన గ్రంథములలో కనబడితే, దిద్ది మరి కనబడకుండా తీసివేసి, పరిష్కరించి అచ్చుచేయించే పండితులలో ఈ శాస్త్రులవారు అగ్రగణ్యులు. వీరు పరిష్కరించిన పద్యాలు రచించిన కవులు ఇప్పుడు చూడడము సంభవమైతే తాము రచించిన పని పోల్చుకొలేనట్లు అని మారిపోయినవి.” - “తెలుగు భాషకు, తెలుగు సారస్వతమునకు, తెలుగు వ్యవహారమునకు, తెలుగు దేశమునకు, ఇట్టి పండితుల భ్రమప్రమాదానాంకారములవల్ల అపరిమితమయిన కీడు కలుగుతున్నదని నమ్మి, అకీడు తొలగించడము లోకోపకారకమయిన పని అని ఉపదేశిస్తున్నాము. మాచేత నయినంత మట్టుకు అట్టిపని చేస్తున్నాము. గనుక మొగ్గూటము లేకుండా మాకు సత్యమని తోచిన సంగతులు స్పష్టముగా విశదపరుస్తున్నాము.” (భాషాభేదము పు. ౬౬, ౧౫౪).

వారిపేరుమీద ప్రకటితమయ్యేనా, అది నిర్దష్టమును - నిరుపమానమును, అయిన ఉత్కృష్టగ్రంథమే. అందుకు - ఈ సారంగధర - విజయవిలాస టీకలు దోషభూయిష్టములయ్యెను ఇంతకాలము పండితలోకమున నిరాశ్చేషముగా చెలామణియగుట ప్రబల నిదర్శనముగదా? (ఆముక్త - టీకయును ఈ తరగతికి చెందినదే నువండీ. -) శాస్త్రిగారియెడ లోకమునకుగల ప్రమాణబుద్ధిని ప్రకటించు కథయొకటి, నా అనుభవములోనిది కలదు. విన్నవిస్తాను.

నేనీ సారంగధరను పరిశీలించుచూ, ఇందలి తప్పుల కాళ్ళర్యపడుచూ, ఇది నిజముగా శాస్త్రిగారు పరిశీలించి - వ్యాఖ్యానించిన గ్రంథమేనా యని శంకించుచు నున్న దినములలో, ఒకనాడొక పెద్దమనిషితో మాట్లాడుచుండగా - (ఆతడును కొంచెము డొక్కకుద్ది అయినవాడే) సారంగధర ప్రస్తావము వచ్చినది. అప్పుడాతడు 'శాస్త్రిగారు మీరు సారంగధరచరిత్ర చదివి చూచినారా? అది గొప్ప గ్రంథమే గాని శాస్త్రిగారి టీకయే లేకపోతే దానిమొఘు చూచేవాం డెవరండీ? శాస్త్రిగారు వ్రాసినది లఘుటీక; అయితే యేమీ? అద్భుతముగా వున్నది. ఏ కావ్యానికైనా టీకవ్రాస్తే వారే వ్రాయాలి. ఇతరులు వ్రాసే టీకలేమిటీకలు - చచ్చుటీలు' అన్నాడు. ఆ పెద్దమనిషి యేమి తెలిసి 'సారంగ' టీక నలాపాగడడము? ఏమి తెలిసికాదు. ఆ టీక శాస్త్రిగారి పేరనున్నది గనుకనే. చూచారా వారిపేరు ప్రభావము? ఆయన గారు దేశమున సంపాదించుకొన్న పలుకుబడి అట్టిది. అట్టిగట్టి పండితుని పేరనున్న వ్రాతలను తప్పునుట కెంత బండ్బండ్లు కావలె? అది యేమితప్పో, ఎట్టితప్పో, ఎట్లు తప్పో, ఎందుకు తప్పో, విప్పిచెప్పక - ఊరక 'తప్పు' అంటే మనమాటను నమ్మువారెవరు? ఇంకొకవిశేషము, తప్పొప్పులను కనిపెట్టు తేలివిలేటలు లేకున్నను - శాస్త్రిగారి మీది మూఢవిశ్వాసమున, పిడివాదమునకు దిగువారి యలజడి యట్లుండగా, శాస్త్రిగారి యెడగల గాఢభిమానమున తప్పులను గూడా ఒప్పులుగా మార్పు పూనికతో రాద్ధాంత సిద్ధాంతములకు దిగు పండితులకు ప్రత్యుత్తరము చెప్పక తప్పదు గదా! అట్టివారివలని యెత్తిడి కొంతకు కొంత అనుభవమునకు వచ్చియున్నందుననే, గ్రంథప్రకటనానంతరమైనను నాకీశ్రమ తప్పదనితోచి, పూర్వపక్ష సిద్ధాంతముల నెల్ల నిండే పొందుపరిచితిని. నీ సిద్ధాంతముల కెక పూర్వపక్షములు పుట్టవా అంటే అది వేరేవిషయము.

మరియు, తప్పొప్పులను గూర్చి నేనింత విపులముగా విమర్శించి వ్రాయుటకు ఇంకొక గొప్ప కారణమున్నది. - ఈగ్రంథములో లేలిన పాఠదోషములు 510. అర్థదోషములు 385. మొత్తం. 895. ఈ 895 తప్పులకును శాస్త్రిగారిొక్కరే హక్కుదారులుకారు. భాగస్వాములున్నారు. పాఠ దోషములలో శాస్త్రిగారును

పూర్వ (సాహసిక) ముద్రణకర్తయు భాగస్థులు; అర్థదోషములలో శాస్త్రీగారును పూ. టీ. కర్తయు భాగస్థులు, శాస్త్రిగారికి అటు పాఠదోషములలోను ఇటు అర్థదోషములలోను గూడా భాగమున్నది. మొత్తముమీద పెద్దభాగస్థులు కాబట్టి, ఈ యుమ్మడి సాక్షులలో ఎవరి భాగమెంతో ఉరామరికగానైనా చెప్పక, అంతయు నొక్కరికే కట్టిపెట్టుట సబబుకాదుగాదా! అందుకనే శ్రమమైన నయ్యెగాక యని కొంత విపులముగా వివరించితిని. కాని, 'ఆ దివ్యప్రబంధము - ఈవితీయపూదండ చెత్త తొట్టింబడినదో' యను కరణిం బురణించుచుండగా - కని, చింతించి, పొటుపడి బాగుపడిచిన వారు మా శాస్త్రీగారు. కావున అందలి తప్పొప్పులకు సంబంధించిన సర్వ హక్కులును మా శాస్త్రీగారివే. అందితరులకు భాగము కల్పించుటకు మేము సుతరాయ సమ్మతించమని శాస్త్రీశిష్యులు వివాదమునకు దిగుదురేమో!

వెంకటకవి రచన పలుతావులలో సుఘటితముగా లేదు. అట్టి తావులలో నేనును 'స్థితస్వగతి శ్చింతనీయా' అన్నట్లు వ్యాఖ్యానము నెట్లో సరిపరచివాను.

ఆశ్వాసాద్యంతపద్యముల జోలికి నేను పోలేదు. ఎందువల్లనగా? అవి విజయ విలాసమునకు చెందినవి గావునను; శ్రీ తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారి విజయవిలాస వ్యాఖ్యానమున వ్యాఖ్యాతములైయుండునన్న నిశ్చయముచేతను.

ఈ గ్రంథమునకు తొట్టతొల్ల పుట్టినటీక వాడుకభాషలోనే యున్నది కావునను, గ్రంథకర్తకును వ్యావహారికభాషప్రియమే కావునను, టీకలను వాడుకభాషలో వ్రాయువాచారము ప్రాచీనకాలమునుండియు కలదు గావునను, భావమును - అర్థమును బోధించుటకు వ్యవహారికపద్యమయిన భాష మిక్కిలి అనుకూలము కావునను, వ్యావహారికవాసనసోకని చొక్కపు గ్రాంథికమువ్రాయుట దుష్కరము కావునను - నే నీ టీకను వాడుకభాషలోనే వ్రాసితిని. ఆధానస్వారశకటరేఫముల గొడవను వ్యవహారికభాషలో ప్రవేశపెట్టుట హాస్యపాతవు గాన - ఆరెంటిని నేనుజ్జగించితిని.

ప్రాచీనకావ్యములను పరిష్కరించుటకును, విపులవ్యాఖ్యానములు వ్రాయుటకును, పరిపూర్ణముగా భాషాపాండిత్యము - ప్రమాదములేని ప్రతిభాసంపత్తి - తగిన గ్రంథసామగ్రి - అదనున కొదవు ధనసహాయము ఉండవలెను. గ్రంథసామగ్రి ధనసాహాయ్యములమాట అట్లుండగా నాకుగల భాషాపరిచయము పరిమితము. నాబుద్ధి ప్రమాదమునకు పుట్టిల్లు; కావున నాపరిష్కరణ వ్యాఖ్యానములు సమగ్రములు కాజాలవు; నిర్దుష్టములున్నా కానోపవు. కాని పలువురు పండితులను హెచ్చరించి, సార్వగ్రంథరచిత్రముచక్కని సంస్కారము జరిపించుటకు ప్రేరకములు కావచ్చునని నానమ్మకము.

ఈ యుద్యమమున, 'మహానుభావోపాధ్యాయ'లైన అంతటి శాస్త్రీగారికే తప్పలనుండి తప్పించుకొన తరము కాదయ్యెనగా ఇక సామాన్యోపాధ్యాయుడైన

నాసంగతి వేరుగా చెప్పవలెనా? నాయీ పరిష్కరణమున పూర్వపుదోషము లెన్ని దూసిపోయినవో - క్రొత్తదోషము లెన్ని చేరుకొన్నవో - గ్రంథము పండితులచేతి కెక్కినపిమ్మట గాని బయటబడవు. కాలక్రమమున అట్టివాని నెల్ల తెలిసికొని - అంతటి భాగ్యముపుట్టుచో - పునర్ముద్రణమున సవరించు కొందును. నావిమర్శనము నకు తత్త్వనిర్ణయము ప్రధానోద్దేశ్యము కావున ఒక్క వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి వ్రాత లనేకాక నాకు మాననీయులును - మిత్రులును నైన పలువురు పండితుల రచనలను గూడా ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా అందందు పరామర్శించి యున్నాను. అందు కా పండితులెల్లరును నన్ను మన్నింపవలయునని వినయపూర్వకముగా వేడుచున్నాను.

౨౫ ఏతద్వ్యాఖ్యానప్రసక్తి

నే నీ వ్యాఖ్యానమును వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి శిష్యుల ప్రేరేపణవల్ల వ్రాసి తినేగాని లేవన్న వ్రాసియుండేడివాడను కాను. ఆ కథాక్రమం బెట్టిదనిన.-

విశ్వమునకెల్ల వెంకట్రాయశాస్త్రిగా రొక్కరే నిక్కమైన పండితులనీ, ఇతర పండితులు నామమాత్ర పండితులనీ, తమకుగల తెలివితేటలు లోకమున మరి యెవ్వరికిని లేవనీ- శాస్త్రిగారి శిష్యులొక వెట్టి నమ్మకము. ఆ నమ్మకపు బిట్టున, నెల్లూరిలో ర్గి శాస్త్రిగారి వర్ధంతి సభలలో తమ పగ్గల నుగ్గించుకొను నుబలాటములో ఆ శాస్త్రి శిష్యులు ఎన్నోమారులు దూరదేశవిద్వాంసులను దుడుకుమాట లన్నారు. పరిసర పండితులను పరిహసించినారు. ఉండూరు పండితులను ఉల్లసము లాడినారు. తుట్టతుదకు, సమతముననున్న నన్ను- మొగమోటమైనను లేక, నిక్కచ్చపు వ్రాతలతో చురుకుముట్ట చెనకి కదలగూర్చినారు. మరియు, మా గురువులు శ్రీ తిరుపతివేంకట కవులు 'జితకాశి' యను పదమునకు అర్థము తప్పుగా చెప్పిరని వారి నధిక్షేపించి- ఆర్భాటము చేసినారు.- 'తదల్పమపిసోపేత్యమ్' అన్నారు. అంతలో శృష్టిపడక చాలగా తూలనాడి యెక్కువగా హేళన చేసినారు. అందుకు తత్త్వమును గుర్తింప నేరని పౌరప్రముఖులు కొందరు వారిని బలి బలి !! యనుటయు మమ్ము హి హి హి !!! యనుటయును జరిగినది.

ఆ శాస్త్రి శిష్యు అంతగా విబృంభించుటకు కారణమేమనుకొన్నారు? వారి గురువుగారి వ్రాతలన్నీ ఒప్పుల కుప్పలనీ - వానిలో అల్పదోషమైనను ఉండదనీ -

ర్గి వివరములకు 'ఓడార్పు' చూచునది.

2 వారికిక భ్రాంతి. భ్రాంతికాకపోతే, లోకములో తప్పలేనివా దొక డున్నాడా? భ్రాంతిప్రభావమున శాస్త్రిగారి యంతేవాసులు పిన్న పెద్ద అంతరువులేకుండా ఎంతెంతటి అంతర్వాణులనుగూడా ఎగతాళి చేయదొడగిరి; కావున ఆభ్రాంతిని కొంతకు కొంతైన తొలగింపకున్నచో భావికాలమున వారివారికి బాత్రిగా ఓరువ రాదనిపించినది. మరి వారిభ్రాంతిని తొలగించుటకు మార్గమేది? శాస్త్రిగారి గ్రంథములలోను దోషములు కలవని వారి మనసుకు తెలియజెప్పటయే. కావున దోషాన్వేషణము నా కవశ్యకర్తవ్యమైనది. శాస్త్రిగారి (యన్ని) గ్రంథములలో అల్పదోష మొక్కటియైనను చిక్కకపోవునా యని ఒక్కొక్కగ్రంథమునే విప్పిచూతును గదా! అదేమిచిత్రమో దోషములులేని గ్రంథమే కనబడలేదు, అదోషములైనను ఎన్నీ? ఒకట్లు, పదులు కావు; నూర్లు. ఎటువంటివి? పండితులుకాదు భావతో అల్పాల్పపరిచయముగల సామాన్యులును చేయజెల్లనివి. చూడండి.

(1) 'ఆదివరాహము = ఏడుపంది' - (శృం. నై. పు. 703.)

(2) 'వల = ఉరి.' (శృం. నై. పు. 209.)

(3) 'భల్లాతకి = మంతమామిడిచెట్టు' (ఆము క్త. పు. 645.)

(4) 'చేపెలుంగు = పటిమగల కంఠస్వరము' (ఆము క్త. పు. 271.)

(5) † 'మేలుబంతులు = ఒరువడిపంతులు' (విజయ. పు. 124.)

2 శ్రీ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారు నా 'ఓదార్పు'పై నభిప్రాయ మిచ్చుచూ, ఇట్లు వ్రాసినారు. రాజమహేంద్రవరం. 2-9-38.

'ఓదార్పు'లోని విషయము భాషకు వేయమడుగులుగా నాకు ప్రియమైనది. వేదంవారి పాండిత్యము ఏలాటిదో వారికిష్ట్యులకు తెలియదు. నేను కొంచెము అది నిరూపించినాను. మీరు సందేహానికి ఎడములేకుండా చేసినారు. మీ గ్రంథం మిమ్ములను కుపరిచితులను చేసినది. మీ దర్శనము చేయవలెనన్న అభిలాషకూడా పుట్టినది. - గ్రాంథికభాష బాగా రానివారు రచించిన గ్రంథాలలో అపరిమితముగా దోషము లున్నవి. వేదంవారివి అలాటి గ్రంథాలే. కథాసరిత్సాగరములో వేలకొలదిగా తప్పు లున్నవి.'

† మేలుబంతి = అయ్యవారు వ్రాసియచ్చు అక్షరపంక్తి. ఆపంక్తిని చూచి విద్యార్థి వ్రాయవ్రాత 'ఒరువడి'. (చూ. శ. ర.)

లోకవ్యవహారమునుండి రెండు దాహారణలు.

(a) శ్రీ వేడుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారు. - 'ప్రతిదానికి సంస్కృతపు వరవడి మనకు తప్పదు.' (గి. వ్యా. సం. పు. 333.)

(6) 'అనురాగాంబుధి తటాన నటఁ దెరయెత్తె.' 'తటాన' = ఒడ్డు వెకి.

'తెరయెత్తె' = పొంగి కరుణెత్తెగా? (విజయ. పు. 99.)

'తటాన' = తటాలున, అని సరియైన యర్థము. శ్రీ'కరుణ' అనుట తప్పు. 'కరణ' అనవలెను.

(7) 'నుదుట' = కంటి 'అప్పమి' = (సారంగ. పు. 9.)

(8) 'బిడ్డకుట్టులు = వేవిళ్లు' (సారంగ. పు. 87.)

ఇట్టి యరదోషములే కాక, పరకాయించిన కొలదిని - పాఠదోషములు, అన్వయదోషములు, వ్యాకరణదోషములు, అలంకారదోషములు, అవేమిటి? ఇవేమిటి? సకలవిధములయిన దోషములును వారి సకల వ్యాఖ్యానములలోను - వారి సాంతకృతులలోను గూడ దొరకినవి. 'బావి త్రవ్వబోగా భూతము బయటపడె'నన్న సామెత నిజమైనది. ఆపప్పు చేయిచేయుటకును నాకు తోచలేదు. శిష్యుల భ్రాంతిని చిగురంట తీసివేయుటకు తగిన సామగ్రి చేతికి చిక్కినది గదా యని ఆదోషముల నెల్ల ఒక్కొక్కటిగా వెల్లడించితివా శాస్త్రిగారి పెద్దపేరుకు మంచిదెట్లు. ఆ ట్లని ఊరకొంటివా శిష్యులతల్లు తాళరానివి.

ఇట్లాలోచించగా, ఆలోచించగా శాస్త్రి శిష్యులవలన మావంటి భాషారాధకు లకు గలుగు బాధకంటెను శాస్త్రిగారి తప్పుల నొప్పులుగా నమ్మి విద్యార్థులు వల్ల వేయుట చేతను, పండితులు ప్రమాణముగా గ్రహించుట మూలమునను భాషకు కలుగు చున్న అపకారము గొప్పదిగా నాబుద్ధికి పొడకట్టినది. ఆదోషములను వెల్లడించినచో శాస్త్రిగారి వాని వరిముల్లువాని తరిగిననూ, భాషకు మేరువర్సతమంత మేలుకల్గును కావునను, 'తదల్పమసి నోపేక్ష్యమ్' అని శాస్త్రిగారి శిష్యులే ప్రోవచూపిరి కావునను, 'శాస్త్రిగారి టీకల తత్త్వమిట్టిదని అప్పుడప్పుడు విద్యత్సర్థులలో కొలదికొలదిగా వెలువ రించుట మంచిదని నిశ్చయించుకొన్నాను. అంతేకాక, శాస్త్రిగారిచే వ్యాఖ్యాతము

(b) శ్రీచింతా దీక్షితులుగారు. - 'ప్రబంధలక్షణములను ఎదుట బెట్టుకొని వరవడి దిద్దుకొనే ప్రబంధకవుల కావ్యాలకంటె ... ఈపాటలలో గుణము అతిశయ ముగా ఉన్నది.' (గి. వ్యా. సం. పు. 218.)

(c) కర్నూలు హైస్కూలు పండితులు, బ్ర. మేడవరపు రామబ్రహ్మశాస్త్రిగారు. - 'సీ. 'వరవల్లు వ్రాయంగవలె నీచరిత్రంబు - పతిదేవతలు మేలుబంతి యనుచు.' (ఈపద్యము శ్రీ బెడగంటి రామారాయ పుత్రిక వివాహ సందర్భము లోనిది). 'తటాలున, తటాల్ను, తటాన అని కవులు వాడినారు' (భేషజము. పు. 80.)

శ్రీ'కరుడు = గట్టిపడిన ముద్ద; కరుడు = అల' (శ.ర.)

లయన గ్రంథములలో నొక్కదానిని చక్కగా సంస్కరించి వ్యాఖ్యానించి అచ్చు వేయించినచో, అది యొక గొప్ప భాషాసేవయు-పాఠకలోకమునకు చక్కని హెచ్చరికయు నగుననుకొన్నాను. అందుకు తగిన గ్రంథము (ఆకారముచేత చిన్నది. అందువల్ల తప్పులు తక్కువగా నుండవచ్చునని) సారంగధర చరిత్ర మనియు నిర్ణయించుకొన్నాను. కాని అంతటిపనికి పూనుకొనుటకు ధైర్యము చాలకపోయినది. ఇట్లుండగా, ఆదినముల లోనే- నెల్లూరిలోనే- ఉపాధ్యాయ పండిత పరివత్తు, అందు నే నుపన్యసించుట తటస్థించినది. అయితే ఉపన్యాసమునకు నిర్ణీతమయిన కాలము పది నిమిషములు మాత్రమే. ఆ పదినిమిషములలోను కాస్తిగారి యశస్సున కేమాత్రమును దీక్షి కలుగఁగఁడునట్లు యుండుగా వారి యఖండ పాండిత్య ప్రతిభావిశేషములను కొనియాడి, 'అంతటి పెద్దలు కిద్దిన గ్రంథములలోను - వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములలోను జారుపాటు లున్నవి; వానిని పఠించి చక్కపరుచుట ఆ కాస్తిగారుచేసిన భాషాసేవకు మెరుగుపెట్టుట యగు'నని చెప్పి - అందు కుదాహరణగా శృంగారనైషధమునుండి ఒకటి రెండంశములను చూపి పాఠక బాధకములను సన్నగా విన్నవించుకొన్నాను. అధ్యక్షులు - నాయం వాదరాధిమానములు గల శ్రీయుతులు మామిడిపూడి వేంకటరంగయ్య పంతులు గారు, సభాంతమున 'ఇట్లు యీ గ్రంథములలోని లోపములను వెల్లడించుట యంటే ఏదేనొక కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట మంచి' దని నన్ను మందలించిరి. కాస్తిగారి లోపములను వెల్లడించితిని మనస్సున నాయాసపడి అభిప్రాయ గర్భితముగా అట్లు మందలించిరేమో ననుకొని సభాసంతరము వారిని కలిసికొంటిని; వారి కట్టి భావము లేనేలేదని తెలిసికొంటిని. భాషావిమర్శ తత్త్వ విదులగు ప్రాజ్ఞుల కట్టిభావము లేలుండును ? అప్పుడు నా సారంగధర పరిశోధనవ్యాఖ్యానముల మాట యెత్తితిని. ఆ మాట వినగానే వారు సంతోషపూర్వకముగా 'అట్టి పరిశోధనలు నేడు భాష కత్యావశ్యకములు. మీరు త్వరగా ఆ పని పూర్తిచేయవలసినది.' అని నాకు ప్రోత్సాహ మొసగిరి. వారికి నా కృతజ్ఞతా వందనములు. అనాడే టీకా కరణమునకు నిశ్చయించుకొని పరిశోధనకు ప్రారంభించితిని. కాని గ్రంథము సాగితేనా ? పాద పాదమునా పాఠదోషమే. అడు గడుగునా అర్థదోషమే. గ్రంథ మింతగా తప్పులతో నిండి యుండుననీ, నా టీక యంత విపులమగుననీ ఆదిలో నే ననుకొనలేదు. పది పద్యాలకు వ్రాసి చూడగా ఇది సులభముగా తేల్చునట్టి పనికాదని తెలిసినది. గ్రంథమున ప్రతి పదమును పరిశీలించవలసి వచ్చినది. సాధుపాఠమును సరియైన యర్థమును తోపనియని అపపాతాపార్థ విశాచములవలన చీటికి మాటికి చిత్రముకు కలుగు చీదర నెట్లో తొలగించుకొనుచు- యథాశక్తి పరిశ్రమించి గ్రంథము నిప్పటి కీ పాటిగా సిద్ధపరిచితిని.

ఏతావతా న స్మి వ్యాఖ్యాన రచనకు పురికొల్పినవారు శాస్త్రిగారి శిష్యులన్నది ప్రధానాంశము. ఏ మార్గమున నైన నేమి నాచే నిట్టి యుత్తమ కార్యమును చేయించినవారు నా కృతజ్ఞతకు పాత్రులు కాకపోరుగదా ?

ఇక నైనను శాస్త్రిశిష్యులు పండితులను పరిచాసింపకుండురు గాక. విద్యార్థులు గురుసహాయమును పొందక శాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానములను వల్లెవేయకుండురు గాక. పండితులు శాస్త్రిగారి వ్రాతలను పరిశీలింపక పరిగ్రహింపకుండురు గాక. భాషాదేవికి భద్రమగునుగాక. లోకము సత్యమునకు స్వాగతము చెప్పనుగాక.

నా యీ టీక 'జితకాశి' వివాదము మూలమున నుదయించినది కావున 'జితకాశి' యనియే నామకరణము చేసితిని.

జితకాశి = జయశీలము

'జితకాశిన్' - Victorious, proud of victory. (అప్టి.)

నే నీ వ్యాఖ్యానమును రెండేండ్లకు మునుపే ముగించి ముద్రణమున కిచ్చితిని. కాని అచ్చువారి నచ్చువల్ల గ్రంథము వెలువడుట కింతకాలము పట్టినది. ఇందు మొదటి 37 పాఠములును - నెల్లూరు ప్రభాతప్రెస్ లో ఒకటిన్నర సంవత్సరమునకు అచ్చయినవి. తక్కిన గ్రంథమంతయును తెనాలి - భారతీ ముద్రణాలయమున 25 దినములలో తయారయినది. నా కెట్టి కష్టమును - నష్టమును కలిగింపక గౌరవాభిమానములతో, అల్పకాలములోనే - గ్రంథమును సర్వాంగసుందరముగా తీర్చియిచ్చిన భారతీ ముద్రణాలయాధికారులకు అనేక ధన్యవాదములు.

౨౬. కృతజ్ఞత

తొలుదొల్ల నేనీ సారంగధర వ్యాఖ్యానములోని లోపములను కొన్నిటిని తడవుచు నూత్రప్రాయమగు నొక చిన్న విమర్శవ్రాసి ప్రత్యేకగ్రంథముగా ప్రకటింపదలచి, నాతలపును ప్రస్తావనకమున శ్రీయుతులు వాకాటి సంజీవిస్వామిగారికి తెలిపి కొన్ని యంశములను వినిపించితిని. నా జీవితమునకు ముఖ్యనలంబమును, నాయభ్యుదయమునకు మూలకారణమును, నన్ను కవిగా - పండితునిగా మాత్రమే కాక, సచివుని గను - ప్రాణబంధువుగను మన్నించు పరమ మిత్రమును నైన శ్రీ స్వామిగారు మీరికేవల విమర్శను ప్రకటించితిలేని పదగురుపండితులను ఒక్కమారు తిలకించుటతో దీని ప్రయోజనము తీరిపోవును; పిమ్మట చదువువారుండరు. సామాన్య పాఠకలోకమునకు మీ విమర్శనము ఉపకరింపదు; అంతేకాక ఈ లభ్య పరామర్శలన భూర్వటీకాదోషములు సర్వమును తొలగి సారంగధర చరిత్రము నురక్షితము కాదు. కావున

మీ రీ యద్యమును నుజ్జగించి, ఆసలు గ్రంథమును అమూల్యగ్రము పరిశోధించి, చేమ
 కూర కవిరాజు కావ్యకళా కాళము ఎల్లవారికిని సుబోధ మగునట్లు విపులమగు టీక
 వ్రాయుట మంచిది. అట్టిపనికి వ్యయమును - ప్రయాసమును అధికమగునందురా?
 అగుగాక. వ్యయము నాది; ప్రయాసము మీది! అని తమకు సహజమగు జ్ఞానార్థమును -
 ప్రాచీన కావ్యరత్నజాభిలాషయు - నాయెడగల చెలికారపు చనవును విశదమగునట్లు
 పలికిరి. అంతట నేను వారి యభిలాషను అజ్ఞగా భావించి, యథాశక్తి గ్రంథమును
 తయారొనరించి నివేదించితిని. శ్రీ సెట్టిగారు సంతసించి గ్రంథము త్వరలో వెలువడ
 వలెనని నాకంటే హెచ్చుగా ముచ్చటపడి అచ్చున కేర్పాటు కావించిరి. కాని మా
 ముచ్చట చెల్లలేదు. వైవెచ్చు అచ్చువారి మితిమీరిన జాగువలన ముద్రణవ్యయము
 మొదట మేమనుకొన్న మొత్తమునకు అంత కంత అధికముకూడా అయ్యెను. ఏమైనను
 శ్రీ సెట్టిగారు సంపన్నగృహములును - సిరసంకల్పములును - త్యాగశీలరును లోకజ్ఞులును
 కావున ఆ యధికవ్యయమును సైతము ఓరిమితో సహించి, భరించి, గ్రంథము నిట్లు
 లోకమున వెలయించి, నా బహుకాల పరిశ్రమమును ఫలవంతము కావించినారు.
 వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వకా నేకశుభాశీస్సులు.

మ. కవితామాధురి, పాండితీపటిమ, వ్యాఖ్యానప్రకారంబు, లి
 ట్టివటంచుక గుఱుతించి ప్రోచు ప్రభువేడీ - యంచు నాసాసలన్
 మివులం బాతరలాడఁగాఁదగిన యీ నిర్భాగ్యకాలంబునం
 దవురా భాగ్యము! చిక్కెఁ గల్పనదృశం డాపుండు నాకియ్యెడక.

సీ. శ్రీ వేదగిరినారసింహు సింగారించెఁ

దులలేని బంగారు తొడుపుతోడిగి;

అలకంచి వరదరాజులకు సైదోడుగా

లీలమై నిలిపె గోపాలమూర్తి;

తిరుపతి వేంకటేశ్వరు పదాబ్జముల నా

రాధించె నిత్యనీరాజనమున;

అల జగన్నాథున కనువుకొల్పెను భక్తి

ననుదినంబును నొక్కయారగింపు;

గీ. ఏనుకృతి, యేమహోదయుం, డేవిశుద్ధుఁ

డట్టి వాకాటి నరసింహసెట్టి కూర్చి

పట్టి జగజ్జెట్టి సంజీవిసెట్టి విబుధ
మానసీయోన్నతగుణుండు, మత్సరుండు. 2

గీ. ధర్మము లొనర్చుపట్ల సంతతము విభుని
కన్న మున్నయి సతీకరి గన్న ధీరు
రాలు యతిరాజమాంబ గర్భంబు పంట
శేముషీ జితభట్టి - సంజీవిసెట్టి. 3

గీ. ఆత్మజనకప్రతిష్ఠిత మైన రామ
మందిరంబును తీర్చించె సుందరముగ
దైవభక్తియు - పితృభక్తి తాండవించు
చిత్తము కలాఁడు, సంజీవిసెట్టి విభుఁడు. 4

ఆ. వె. చిత్తబంధరంబు శ్రీరంగనాయక
పాదపంకజమున భద్రపతిచి
చీకు చింతలేని చిత్రసంసారియై
తనరు మత్సరుండు తత్త్వవిదుఁడు. 5

సీ. నీవాఁడ ననెడు వానికి నభయంబిచ్చి
కాంక్షితంబు లొసంగు కనికరంబు,
ప్రతిఘటియించుచో పాలాక్షు నైనను
గణతికిఁ గొనని మొక్కలపు తెగువ,
కాల్గదల్పకయె లక్షలకు లక్షలు గాఁగ
గడియించు వాణిజ్య కౌశలంబు,
సత్కార్యములకు వెచ్చముపెట్టు పట్టున
వెనుక ముం దరయని వితరణంబు,

గీ. ఒడలి తోడనె పుట్టిన తొడవులగుచుఁ
దనరఁ, దన రమ్యకీర్తి దిక్కులుఁ గ్రమ్మఁ,
గ్రమ్మరింపఁగరాని స్థైర్యమ్ము మెఱయ,
వఱలు సరిలేని సిరుల మత్సరమసఖుండు. 6

మ. తెలుగుం బాసను బోలె లీలమెయి హిందీ ద్రావి డాంగ్లేయ భా
వల నేర్పుం గడియించినట్టి బహునూత్నుగ్రాహి; యెంతెంత లె
క్కల చిక్కుల్ త్రుటిలోఁ దెమల్చుఁ గల ప్రజ్ఞాశాలి; వాకాటి వం
శ్యలలామంబు ప్రశంససేయ వలదే సంజీవిసేటి ప్రభుఁ. 7

క. లలితతరకవితలం గల

మలుపులు మర్మములు తెలిసి, మవ్వము చెడి నొ
క్కులు వోకుండఁగఁ జవిగొను
మెలఁకువ మత్సలుని సొమ్ము మృషకాదునుఁడి. 8

క. మెఱమెచ్చుల దానములకు

దొరకొనఁ, డర్పంబటంచుఁ దోచినయెడఁ దా
నఱగొఱగనిచ్చు టెఱుఁగం,
డరయఁగ మత్సలునిత్యాగ మసదృశము కదా ! 9

క. వ్యవహారమున నె కా ద

భ్యవహారమ్మునను గూడఁ బదుగురు తనతో
నవిరతము నుందు రా వై
భవముం గొనియాడ వలయుఁ బ్రత్యేకముగా. 10

గీ. సంపదాపత్ప్రచండ ఝంఝా ప్రభావ

మే మహాధీరు హృదయ మహీధరంబుఁ
జెనకఁ జాలదొ, అట్టి సంజీవిసేటి
కెవరు సాటి ! నిజానికి - ఎవరు పోటి ! 11

చ. అన్యతము వేలవంపుఁ బలుకాడ నెఱుంగని జిహ్వా, సింహసం

హాసనత, దుర్విసీత దురహంకృతి నైపని శౌర్యముఁ, మహా
జనగణనీయ వాక్పటిమ, చక్క-నెసంగిన మద్వయస్యునిఁ
వినుతి యొనర్చు లోకము వణికులనూతనభూషణంబుగఁ. 12

సీ. దిటవుమైఁ బాశ్చాత్య దేశములకు నేగి
 దోస్తీసల్పెను తెల్ల దొరలతోడ;
 బడెబడె కోటికి పడగలె తిన మారు
 వాడీలతో బరాబరిగ మెలఁగె;
 చెలువారు తనపలుకు సిగపూవు గావించె
 ద్రావిడదేశ వర్తకుల కెల్ల;
 తూరుపుకోస్తాల దొడ్డరెడ్లకు మంచి
 నచ్చిన మిత్రమై మెచ్చువడసె;

గీ. అతులిత ప్రజ్ఞగల బుధుం, డదురుగుండె
 పిటికి కండయు లేని హం వీరుఁ, డర్య
 శేఖరుండార! సంజీవినెట్టి; యతని
 సాటి యగుఁజెల్లు సామాన్య సార్థవహులు? 12

గీ. నేను శ్రీనాథునకు నెనగాను గాక
 అవచి త్రిపురాంతకునకు హెచ్చగు నిజంబు
 మామకసఖుం, డఖండ సంపత్సమృద్ధి
 భోగపూర్ణత స్వాశ్రితపోషణమున. 13

గీ. చేత మిగురొత్త నాఁడు చేయుఁతయొసంగి
 మార్గమొనరించె భవన నిర్మాణమునకు;
 సర్వసాహ్యంబు తానేయొసంగి నేఁడు
 మార్గమొనరించె - గ్రంథ నిర్మాణమునకు. 14

గీ. ప్రాకృముద్రపు టొడిలోనఁ బరిధవిల్లు
 చేవగల యనంతపురము 'జీవిగడ్డ'
 వెలసె 'సంజీవి'; తత్త్వమ్ముతెలిసి వాడు
 కొనెడు ఘనుల కభీష్టముల్ కొల్లకొల్ల. 15

శా. శ్రీవల్లభ్యము, దానశౌండత, బుధశ్రేణీ సమారాధన
 ప్రావీణ్యమును, దీనరక్షణ కళా పారమ్యమున్ నిచ్చులున్
 దైవారంగ ననుగ్రహించుత జగత్సంధాత సంధాతిగ
 శ్రీవాకాటి వరాన్వయప్రభవు సంజీవిక చిరంజీవిగన్.

16

చిత్రభాను
 విజయదశమి
 నెల్లారు. }

దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి.

విషయసూచిక

(సారంగధర చరిత్రము)

	పుట
రాజరాజనకేంద్రుడు	౧
సంతానచింత	౧౩
ఈశ్వరార్చనము	౧౭
వరప్రదానము	౩౩
సారంగధర జననము	౪౧
చెంచులు రాజును దర్శించుట	౬౧
వేటసన్నాహము	౮౧
వేట	౯౪
పావురాల పందెము	౧౨౬
పావురము చిత్రాంగిమేడమీఁద వాలుట	౧౩౮
సుబుద్ధి ప్రబోధము	౧౫౦
చిత్రాంగి వలపు	౧౭౦
సారంగధరుని నిగ్రహము	౨౧౫
రాజు చిత్రాంగికై విరాళిగొనుట	౨౬౬
రాజు చంద్రాదులను దూషించుట	౨౮౯
చంద్రాస్తమయము	౩౧౩
నూత్యోదయము	౩౧౪
రాజు రాజధాని కేగుట	౩౧౭
చిత్రాంగీ సాంత్యనము	౩౨౧
చిత్రాంగి సారంగధరునిపై నేరము మోపుట	౩౩౫
రాజు మంత్రులతో ఆలోచించుట	౩౪౯
వెద్దలు సారంగధరుని విచారించుట	౩౬౧
రాజు మంత్రులు చిత్రాంగి నడవించి యడుగుట	౩౭౩
రాజు సారంగధరునికి శిక్ష విధించుట	౩౮౨
తలారులు సారంగధరుని నడవికి కొనిపోవుట	౩౮౮
రత్నాంగి చిత్రాంగి సంవాదము	౩౯౪
రత్నాంగి రాజుతో మొఱపెట్టుకొనుట	౪౦౩

రత్నాంగి కుమారునిజూచి దుఃఖించుట	...	౪౧౫
సారంగధరుడు తల్లి నోదార్పి హితవు చెప్పుట	...	౪౨౩
అరణ్యవరనము	...	౪౩౦
తలారులు సారంగధరుని కాలుసేతులు నలుపుట	...	౪౩౮
సారంగధర విలాపము	...	౪౪౨
సారంగధరుని పూర్వజన్మ కథ	...	౪౪౬
మత్స్యవాధుడు సారంగధరుని కడకు వచ్చుట	...	౪౫౫
సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పుట		౪౮౭
రాజు చిత్రాంగిని బావిలో త్రోయించుట	...	౪౮౮
పారులు చిత్రాంగిని నిందించుట	...	౪౯౪
రాజు రత్నాంగి సారంగధరుని వెదకబోవుట	...	౫౦౦
రత్నాంగి కొడుకునుగానక శోకించుట	...	౫౦౮
రాజనరేంద్రుని పశ్చాత్తాపము	...	౫౧౦
అకాశవాణి సారంగధరుని క్షేమవార్త తెలుపుట	...	౫౧౧
సారంగధరునికి కాలుసేతులు మొలుచుట	...	౫౧౩
యోగియై సారంగధరుడు తలిదండ్రుల దర్శించుట	...	౫౧౭

(శ్రీ)

సారంగధర చరిత్రము

ప్రథమాశ్వాసము

క. *శ్రీధుర్యశౌర్య, ధైర్య
 ఘోర మూర్ధస్య, యాదిగర్భేశ్వర, వి
 ద్యాధిక, వితరణదీప్తా
 రాధాసుత, యచ్యుతేంద్ర రఘునాథ సృషా. ౧

వ. అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పంబూనిన
 సారంగధరచరిత్రంబును మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం
 బెట్టి దనిన. ౨

— రాజనరేంద్రుడు —

క. రాజనరేంద్రుడు, రిపుఘణి
 రాజనరేంద్రుడు, కళా పరాక్రమరేఖా
 రాజితభోగ పరాజిత
 రాజనరేంద్రుడు, సుధాకరకులుం డలరుకా. 3

టీక. — రిపు ఘణిరాజనరేంద్రుడు = శత్రువులనెడు సర్వశ్రేష్ఠములకు
 విషవైద్యుడును: — (‘నరేంద్రో’వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యేపి కథ్యతే’ — విశ్వ.)
 కళా...ంద్రుడు - కళా = కాంతిచేతను, పరాక్రమరేఖా = శౌర్య లక్షణ
 ముచేతను, రాజితభోగ = ఒప్పుచున్న సుఖానుభవముచేతను, పరాజిత = ఓడింప
 బడిన, రాజ - నర - ఇంద్రుడు = చంద్రుడు, ఆర్జునుడు, దేవేంద్రుడు, కల

*ఇది విజయవిలాసమున ద్వితీయాశ్వాస ప్రారంభ పద్యము.

వాడును. (అనగా- కళా పరాక్రమ భోగములచేత వసుసగా, చంద్రాస్థున దేవేంద్రులను మించినవాడును-) సుధాకరకులండు= చంద్రవంశము వాడును, (అయిన) రాజనరేంద్రుడు (అను పేరుగల రాజు), ఆలరుక్= ఒప్పను.

రాజనరేంద్రుడు చంద్రవంశపురాజు; శత్రువులను కాపించువాడు; చంద్రుని వలె కాంతిమంతుడు; అర్జునుని వలె పరాక్రమవంతుడు; దేవేంద్రుని వలె మహాభోగి, అని, తాత్పర్యము.

సీ. తన యభ్యుదయము ♦ నిత్యముగోరు నిజ సుహృద్విజ
బుధ వాతంబు వేడ్కనుండఁ
బగ లెందు బొడగానఁబడకుండ నడచి నాఁ
డమృతమే యీరూప మయ్యె ననఁగఁ
*వనపాదములకును దను తలలకు లంకె
పాటని దుర్గాధిపతులు పల్కఁ
†జల్లదనముగల్గు సన్మార్గవర్తి మేల్!
మా యన్న యని ప్రజల్ గాంచి మొక్కి

గీ. జారచోరాదులకు భీతి సంఘటిల్ల,
సహితదక్రము లల్లల నాడుచుండ,
నేలె నా రాజు కువలయ మింపుదనర
నాడి తప్పక భరతమర్యాద వెలయ.

౪

ఈ పద్యమున 'రాజ' శబ్దశ్లేషచేత అర్థాంతరకల్పనము చేయబడినది.
టీక.—తన, అభ్యుదయము = అభివృద్ధిని, నిత్యము = ఎల్లప్పుడును, కోరు = అభి
లషించునట్టి, నిజ = తన, సుహృత్ = మిత్రులయొక్కయు, ద్విజ = బ్రా
హ్మణులయొక్కయు, బుధ = విద్వాంసులయొక్కయు, వాతంబు = సమూహము
వేడ్క = వేడ్కతో, ఉండగా- (అని, రాజుపరమైన యర్థము.)

కా. పా. ♦ 'నిత్యముగోరి.' పాఠాంతరములు:— * 'తల్ పాదముద్రకు',
† 'నయమునగల్గు సన్మార్గము మాయన్న నీయందెయని ప్రజల్ నిలిచి మొక్కి',

తన, అభ్యుదయము = రాక, (=చందోదయము) *నిత్యము = ప్రతిదినము.
కోరు = అపేక్షించునట్టి, నిజసుకృత్ ద్విజ = తనకు మిత్రములయిన (చకోర)
పక్షులయొక్కయు, ('ద్విజో విప్రేభగేరదే' - నానార్థ రత్నమాల). బుధ = దేవత
లయొక్కయు, ('బుధ స్సూరౌ సుకే ఫౌమ్యే' - నా.ర.) వ్రాతంబు, నేడ్కు
నుండక, (అని, చంద్రపరమున.)

చకోరములు చంద్రకిరణములను భక్షించి బ్రతుకునని కవిసమయము. దేవ
శ్వులు చంద్రునిలోని యమృతమును తాగివును. —

“భక్షార్థం సర్వదేవానాం సోమఃసృష్టః స్వయంభువా
తత్రస్థ మమృతంచాపి సంభూతం నూర్యతేజసా
త్రయంచ త్రితం చైవ త్రయస్త్రింశ త్తైవై చ
త్రయశ్చ త్రిసహస్రాశ్చ దేవా స్సంచం పిబంతియే.”

— దేవీపురాణము.

పగలు = విరోధములు, ఎందుకా పొడగానబడకుండక = ఎక్కడను తల
చూపకుండునట్లుగా, ఆదంచినాడు = అణచివేసినాడు. (ప్రజలలో ఎట్టి విరోధ
ములును లేకుండునట్లు చేసినాడు-అనుట.) అమృతమే యీ రూప మయ్యెన
నగక = అమృతమే యీరాజు రూపమును తాల్చెను. (=రాజు సర్వథా ఆనందజన
కుడు) అని (ప్రజలు) కొనియాడగా, [అని రాజు పరమున నర్థము.]

*‘నిత్యము’ అను పదమునకు పూ. టీ. లో రాజపరమునను చంద్రపరము
నను గూడా ఒకటే యర్థము నూచితమైయున్నది. అది సరికాదు.

‘నిత్యము = ప్రతిదినము; ఎల్లప్పుడు. అని చెందర్థములు. ‘ప్రతిదినము’
అనునర్థము త. ర. లో లేదు. జ్యోతిషమున నిట్లున్నది. — “నిత్యము
Daily, always’ ‘నిత్య మల్లె చెట్టు’ - ‘నిత్యహోమము’ is daily sac
rifice, as distinguished from నైమిత్తికము, the occasional one; so also
నిత్యకర్మము daily rites నిత్యానందుడు, he who is always delightful.”

చంద్రుడు, ఉదయాస్తమయములు కలవాడు; కావున అతని యుదయమునకై
దినదినమును (ప్రతిచందోదయము) ఎదురుచూచుట చకోరాదుల పక్షమునను,
రాజుగారి యభివృద్ధిని నిరంతరము వాంఛింతు సుహృదాదుల పక్షమునను, వివక్షి
తార్థములు.

పగలు = పగటివేళ, ఎందుకా - పాడగానబడ కుండకా = ఎక్కడా కనబడ
కుండా, నడచినాడు = వర్తించినాడు, అమృతమే యీరూపమయ్యెననకాకా =
ఈత డమృతస్వరూపుడే యని లోకమనగా, (అని చంద్రపరము.)

చంద్రు డచృతమయ్య డనుటకు. —

శ్లో. “ఉడుగణపరివారో నాయకో పోషవధీనా
మమృతమయశరీరః కాంతియుక్తోపి చంద్రః,
భవతి విగతరశ్మి ర్మండలం పాప్య భానోః
పర సదన నివిష్టః కో లఘుత్వం నయాతి?” (భామినీ విలాసమ్.)

క. “అమృతమయమూర్తి, బుధహిత
విమలవిభోద్భాసిమస్పృణవిలసన శుభ ల
క్ష్యమహిత వక్షుడు, విఘ్నఁ డేట
కుముదానందపృదానకుశలుఁడుగాఁడే?” (పాండు. 3-118.)

అడఁచి- నడచి, అనుక్రియలలో, తొలిదానిలో అరసున్న యున్నది; మలి
దానిలోలేదు. లేకున్నను శ్లేషార్థమున తప్పు కాదు. “శ్లేషేషఖండ నిర్భింబోర్వేత్యేనం
కుత్రిచిన్మతమ్” (అధర్వణ. సంధి. 22.)

తపసాదములకును = తప(రాజుఁ యొక్క) చరణములకును, (‘తప’ నామా
ర్థాభిధాయి. చూ. ప్రా. శబ్ద. 78) తమ తలలకుకా, లంకెపాటుని = ఎడతెగని
సంబంధముని. (ప్రభూ, నీ పాదములు మా శిరముల ధరింతుమని) దుగ్ధాధి
పతులు = (దుగ్ధ + అధిపతులు) దుగ్ధములకు అధిపతులును పెద్దపెద్దరాజులు,
పలుకకా = తెలుపుకొనుచుండగా, (అని, రాజుపరమున.)

దుర్గములు ఆరువిధములు: —

‘ధన్వదుర్గం మహీదుర్గ మబ్జుర్గం వాంఙ్మమన వా
నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వసేత్ పురమ్.’ (మనుస్మృతి. 7-70)

కామందకమున, ఈ దుర్గము లయిదు విధములే. —

‘ఔదకం పార్వతం వార్షిక మైరిణం ధాన్యనం తథా
ప్రశస్తం శస్తమతిభి ర్దుర్గం దుర్గోపచింతకైః.’ (4-59)

గ్రి తనపాదములకు = తన కిరణములకును ('పాదారశ్మిఁజ్ఞుఁ డుత్థాంశాః' అను.) తమ- తలలకును, లంకెపాటుని, దుర్గా + అధిపతులు = ఈశ్వరులు. (ఏకాదశ రుద్రు లని, భా.) పలుకుచుండఁగా- (అని, చంద్రపరము.)

చల్లదనము = శాంతస్వభావము, కలుగు = కలిగిన -వాడు, సన్మార్గవర్తి = ధర్మమార్గమున వర్తించువాడు. మేల్ = బలిరా, మా అన్న = మాకు తండ్రి (వంటి వాడు) అని, ప్రజలు, కొంచె = దర్శించి, మొక్కిక్క, (అని రాజుపరము)

'అన్న = తండ్రి' - అనుటకు:—

గీ. 'తల్లి బోధించు దత్తరత్నంబు గలిగి

యన్న, మీ యన్న చెప్పినయట్లు చేయు' (కాశీ. 4-82.)

పూ.టీ. గ్రి 'తత్' = ఆచంద్రునియొక్క, పాదములకు = నాలవ భాగములకును (చంద్రఖండముల కని, భావము) తమ శిఖలకును- లంకెపాటుని, దుర్గాధిపతులు = రుద్రమూర్తులు, పల్కె.'

ఇక్కడ పాదములకు 'నాలవభాగము' అని యర్థము చెప్పట సరికాదు. శివుని కిరణమునను, అట్లే రుద్రుల శిఖలయందును, ఉండడునది చంద్రుని 'కళ' యే గాని 'నాలవభాగము' కాదు. 'కళ' యనగా పదారవపాటు. (=వీసము.) 'కలాతు పోడకో భాగః' అని, అమరము.

శివుని కిరణమున నుండునది 'కళ'యే యనుటకు:—

- (1) 'మృత్యుం జయన్యైవ వసన్ జటాయాం
నక్షీయతే తద్భయ దూరమృత్యుః,
న వర్ధతేచ స్వసుధాప్త జీవ
స్సృగ్ముండ రాహూద్భవ భీ రతీక.' (వైష. 22-61.)

'శివస్య జటాయాం వస స్నేవ చంద్రః పోడశాంశ భూతో నక్షీయతే నాల్పపరిమాణో భవతి. కలామాత్ర స్వయాపే జ్ఞేవ తత్ర సదా వసం స్త తోపి న్యూనపరిమాణో న భవతీ తద్భయ తస్మా తత్రవసన్ వర్ధతే కిమ్ స.' (నారా. వ్యాఖ్య.)

చల్లదనము కల్గు = చల్లని కిరణములు గలవాడు, (చంఘ్రుడు శిశిర కిరణుడు-) సత్ = సత్కృత్యములయొక్క, మార్గ = మార్గము (= అకాశము) నందు, వర్తి = చరించువాడు. మా = లక్ష్మికి, అన్న, అని, ప్రజలు కాంచినయొక్క-కా, (అని, చంద్రపరమున.- నెలపొడుపును చూచి నమస్కరించుట లోకమున ఆచారము.)

జార... ఘటిల్లక = (చండకాసనతచేత) జారులకును చోరులకును భయము కలుగగా (అని, రాజుపరము) వెన్నెలలో తమకప్పులు బయలుగునని జారులును, చోరులును, భయపడగా (అని, చంద్ర పరమున)

(2) “అగశ్శతం విదధతోపి సమిధ్ కామా

నాధీయతే పరుష మక్షర మస్య వామాః,

చాందీ న తత్ర హరమాళి శయాభురేకాఽ

సధ్యాయ హేతు తిథి కేతు రవైతి లేఖా.” (నైష. 11-92)

‘త లోజ్జ్వలన్యాం హరమాళా శయాభుః స్థితా అనధ్యాయ హేతు స్తిథిః పృథివీ తస్యాః కేతు చ్చిహ్నం చాంద్రీ ఏకాలేఖా కలా నావైతి న గచ్ఛతి’ [నారా. వ్యాఖ్య.]

(3) “సర్వాభి స్సర్వవా చంద్ర) స్తం కళాభి ర్నిషేవతే

నాదస్తే కేవలంరేఖాం హరమాడామణీ కృతామ్.” (కుమా. 2-84)

(4) “పదియేను దినంబులకుం

బదియే స్క-శ లెక్కిమేను పరిపూర్ణముగాఁ

బదియాటవ కళ యితనిది

మదిరాక్షి, వృషధ్వజుండు మాళిధరించుకొ.” (శృం. నై. 8-200)

(5) “మున్నటి రామాలిముక్క-ఁ గంజడలోనఁ

గొలివ్విరిగాఁ దాల్చుకొన్న మేటి,” (ఆం. భా. 1-87)

గృంథములయందు, ‘ఇందుకళాధరుడు’- ‘అర్ధేందుమాళి’ ‘ఖండేందు శేఖరుడు’- ‘బుడుత నెల తాల్పు’ ఇత్యాదిగా వ్యవహరింపబడుచుగాని, ‘పాదేం దుధరుడు’- ‘పాతిక నెలతాల్పు’ అనుట యెందును కనబడదు. ‘అర్ధేందు

అహిత చక్రములు = శత్రుమండలములు, అల్లలనాడుచుండె= గడగడలాడుచుండగా, (అని, రాజుపరము)

అహిత = తనకు మిత్రములుగాని, చక్రములు = చక్రవాకములు, అల్లలనాడుచుండె, [అని, చంద్రపరమున;- చంద్రుడు చక్రవాకములకు విరోధి.]

మాళి' యన్నచోట 'అర్ధ' మునకు 'ఖండ' మనియర్థముగాని 'సగ' మనికాదు. "తత్రవ్యక్తం దృష్టది చరణన్యాస మర్థేను మాళే: (మేఘ . 1-59) 'అర్ధశ్చాసా విందుశ్చేత్యర్థేనుః' అర్ధః ఖండే సమాంశేర్థమ్' ఇతివిశ్వక. స మాళా యస్య తస్యేవ్యరస్య". [మల్లినాథుడు.]

రుద్రుల శిఖలయం దుండునవియును చంద్రుని 'కళ' లే యగుటకు. —

(1) "అవర్జిత జటామాళి విలంబి శశికోటయః

రుద్రాణామపి మూర్ధాసః శ్చతహుంకార శంసినః." (మహా. సం. 2-26)

'మాళి' య జటాజూటేషు విలంబిన్యః శ్రంసిన్యః శశికోటయః శశిరేఖాయేషాం తే తథోక్తా రుద్రాణామపి, ఏకాదశానా మితిశేషః.' [మల్లి]

(2) "ఏకాదశైకాదశ రుద్రమాళి

నస్తంయతో యాంతి కలాః కి మస్య

ప్రవిశ్య శేషాస్తు భవంతి పంచ

పంచేషు తూణీ మిషవోర్ధచంద్రాః." (నైష, 22-115)

'చంద్ర' వ్రైకాదశకలా ఏకాదశానాం రుద్రాణాం మాళీకా ప్రతియాంతి కిల గచ్ఛంతీన. శేషాః పంచకలాస్తు పునః పంచేషోః కామస్య తూణీ మల్పమిషు ధిం ప్రవి శ్చార్ధచంద్రాకారత్వా దర్ధచంద్రాఖ్యా ఇషవో భవంతి.' (నారా. వ్యాఖ్య)

(అర్ధచంద్ర)బాణము = నెలవంకకోల'- చూ. లక్ష్మీనారాయణీయము)

గుర్రమూర్తుల సంఖ్య పదకొండుగదా? చంద్రుడు నాలుగు భాగము లయి నచో పదకొండుగురు ధరించుటెట్లు? అది యట్లుండగా, చంద్రుడు నాలుగు ముక్కలుగా చీల్చబడినయెడల, మొదటికే మోసమువచ్చి, స్వరూపమే నాశమగు నుగదా? మరి, దుర్గాధిపతులు "మీ పాదములకును మా తలలకును లంకెపాటు" అని యనుట యెవరితో?

అడిశప్పక = పలికిబొంకయు, భరత సుర్యాద జెలయక = (పరిపాలన మున) చక్రవర్తియైన భరతుని పద్ధతి యొప్పునట్లును, - [అని యథము] *భర... వెలయక = నటుని పద్ధతి యొప్పుగా - (ఉత్తముడైన నటునివలె.) తప్పక-అడి = తప్పచేయకుండా-నేర్చుతో నటించి, - (అని చమత్కారము.)

ఈ పద్యమును చూడండి—

చ. ‘ఉడుపతి వంశకర్త, మహి మోన్నతి కెయ్యది మేర? నాడు పా
ల్కడలి జనించి నప్పడు దళంబుగ నంటిన మేని జిడ్డు వోఁ
గడుగు కొనంగనబ్బె ననికా, శివు నౌదల యేటఁ బాదముల్
దడఁబడ నోలలాడుచు హళాహళిగా వడి నీఁదులాడెడిక.’

జైమి - పీఠిక. 28.

మరి, యా శివుని నెత్తిమీది “పాదములు” చంద్రుని “నాలుగవ భాగము” లేనా? ఒక్క శివుని శిరముమీదనే నాలుగు భాగములును ఉన్నవా? చంద్రుడు నాలుగు భాగములుగా లెగేయు, శివుని శిరమున నోలలాడుచున్నాడా? ఎందు కింకను విస్తరము? - దుర్గాధిపతుల తలలమీది “పాదములు” చంద్రకిరణములుగాని ‘నాలవ భాగములు’ కావు.

పూ. టీ.— *“నాట్యాచార్యుఁ డయిన భరతముని వలె నాట్యములో తప్పచేయక.”

భరతముని ‘నాట్యశాస్త్ర నిర్మాత’ గాని కేవల నాట్యాచార్యుడుకాడు. ఆచార్యుడనగా ఒకరికడ నేర్చుకొని మరియొకరికి నేర్పవాడు. నాట్యాచార్యుడు = నట్టువొజ్జ. (అటు నేర్పవాడు) ‘మాళవిక’లో గణదాసహరదత్తులును, విరాటునింట బృహన్నలయును నాట్యాచార్యులు — “నట్టువొజ్జనై మెలఁగుదు నగళు లందు” (భార-విరా. 1—242.) భరతమునియును కొందరికి ఆచార్యక మొనరించి యుండ వచ్చును; అక్కరపడినప్పుడు అడియు నుండవచ్చును. అంతమాత్రమున- ఆ శాస్త్ర కర్తను-నాట్యాచార్య నటు శబ్దములతో నిర్దేశింపగూడదు. శాస్త్రకర్తను-నాట్యా చార్య నటులమను, అధికారమున నెంతో యంతరమున్నది. అందుకల్లనే నిఘంటు కర్తలు భరతమునిని - ‘నాట్యకృత్తు’గా చెప్పినారు. నాట్యాచార్యుడుగా గాని, నటుడుగా గాని చెప్పలేదు.

అదియట్లుండగా, ‘భరత’ శబ్దము శాస్త్రకర్తయైన మునియందు వర్తించినను

ఆ రాజు = రాజనరేంద్రుడు, ఇంపుతనరక = సుఖముకలుగునట్లు, కువలయుము = భూమండలమును, ఏలెను = పాలించెను.

ఆ రాజు = చంద్రుడు, భ - రత - మర్యాద వెలయక = సత్త్రములతోడి కలయిక ఒప్పుగా, ఇంపుతనరక = ఆనందము కలుగునట్లు, కువలయుము = కలువను, ఏలెను = ఏలుకొనెను = వికసింపజేసెను.

‘భరతునివలె ఆడి’ అనుచోట మాత్రం మా యర్థ ముచితము కాదు. ఆడుట (నాట్యము) నటభర్తముగాని, నాట్యశాస్త్రకర్తభర్తము కాదు; నాట్యచార్యభర్తమును కాదు. కావున అక్కడ ‘భరత’ శబ్దము నటపర్యాయ మగునేగాని యితరము కాదు. నటుడే గాక నాట్యశాస్త్రకర్తయు నైనయెడల మిక్కిలి చక్కగా ఆడును గదా! అని నూలదప్పలు యూహ. చక్కగా ఆడనేర్పినవాడే ‘నటుడు’. నటత్వమున లోపమున్నయెడల శాస్త్రకర్తయయ్యును ప్రయోజనములేదు. కావున, అది సరియైన యూహకాదు. నటుడు శాస్త్రకర్తయైన యెడల మరీబాగా ఆడు ననుకొనుట పొరపాటు.

భరతము, భరతుడు, (=నటుడు) అను పదములు, శ. ర. లో లేవు. కాని యితర నిఘంటువులలో నున్నవి. ‘భరత’ శబ్దము నటునియందునున క్రిందు ననుటకు కొన్ని ప్రమాణములు, —

(1) ‘భరత శృంగరే రామానుజే భారతవర్ష కే,

దువ్యంతజే నటే నాట్యశాస్త్రకృ త్తంతువాయయోః.’ (నా.ర.)

(2) ‘భరతుడు An actor, dancer. The name of a celebrated writer on dramatic composition.’ (ప్రాణ్యము)

(3) ‘తత్త్విమి త్యుదాసతే భరతః’ — (మాలతీ) ‘భరతః తచ్చాస్త్రాభ్యేతానో నటః’ — (వ్యాఖ్య)

ప్రతినాటకమునను అంతమున భరతవాక్యముండును. ఆవాక్యమునుచెప్ప ‘భరతుడు’ నటుడేగాని ‘భరతముని’కాడు. —

(4) ‘భరతవాక్యమ్, = నటవాక్యమ్. నాటకాభినయ సమాప్తే సామాజికేభ్యో నటే నాశీ ర్దియత ఇత్యర్థః.’

—కాకుంథల వ్యాఖ్య.

గీ. మహిని రాజనరేందుడు, మాళవవతి,

రాజరాజనరేందుడు, రాజరాజ

ననగఁ బే రెన్నికకు నెక్కి- యతిశయిల్లు

నింద్రవిభవుండు, రాజమహేంద్రవిభుండు.

గీ

టీక.—ఇంద్రవిభవుండు = ఇందుని యైశ్వర్యమువంటి యైశ్వర్యముగల,

(5) 'భరతవాక్యం — The closing stanza in a drama, containing an expression of good wishes on the part of the actors, and put in the mouth of some person entitled to give a blessing. It is so called because it is spoken by the chief actor, as a member of the dramatic party, and not in his dramatic character, all acting being over; see commentary. For this meaning of భరత, cf భవభూతిర్నామ కవిః నిసర్గ సామ్యజేన భరతేషు' డి C. మాల - మాధ. 1- P. 8. It may have been possibly so called in honour of the sage Bharata ('the vakya enjoined by Bharata,' since it is invariably so named) who is commonly regarded as the founder of the sciences of music and dramaturgy.— He is also represented as the manager of the dramas of the gods. cf. vik. 11 - 18.

—M. R. Kale - B. A.

మరియును, పూ. టీ. కర్తలు, 'ఆడి తప్పక భరతమర్యాద వెలయ' అను వాక్యమును శ్లేషగతుడైన చంద్రునికి గూడా లగించి, 'చందుడు పలికిబాంకక భరతచక్రవర్తివలె కలువను ఏలెను' అని లిఖించినారు. అంతేకాక—'ఈపద్యములో రాజనరేందునియందు చంద్రీత్వారోపముచేత అర్ధద్యయము కలదు' అనియు నన్నారు. పొరపాటు.

రాజశబ్ద శ్లేషచేత చంద్రీవిషయమును, భరతశబ్ద శ్లేషచేత నటువిషయమును స్ఫురింపజేయబడినవి. అంతేగాని రాజనరేందునియందు చంద్రీత్వముగాని, భరతత్వముగాని ఆరోపింప బడలేదు.

* రాజమహేంద్రవిభుడు = రాజమహేంద్రము - (అనుపట్టణపు) పృథువు, మహిని = భూమియందు, 'రాజనరేంద్రుడు' - 'మాళవపతి' - 'రాజరాజనరేంద్రుడు' - 'రాజరాజు,' అనగ్ = అని లోతులు వ్యవహరింపగా, పేరు - ఎన్నికకునెక్కి = ప్రసిద్ధికెక్కి; ఆతిశయిల్లుగ్ = వరిలుచుండెను.

క. కల రా యిలరాయనికిం

గులసతి రత్నాంగి, భోగకుటిలశిరోజా

తిలకము చిత్రాంగియు, నన

నెలజవ్వను లిరువు రంబుజేందునిభాస్యల్.

౬

టీక. — ఆ ఇలరాయనికిగ్ = ఆ భూమిపతికి, కులసతి = ఇల్లాలు, రత్నాంగియు; భోగ కుటిలశిరోజా తిలకము = భోగపు కాంతలలో మిన్నయైన - చిత్రాంగియు, అనగ్ = అను పేరులుగల, ఇరువురు ఎలజవ్వనులు = ఇద్దరు లేత వయసు కాంతలు, అంబుజ = కమలముతోను, ఇందు = చంద్రునితోను, నిభ = సమమయిన, అస్యల్ = ముఖములు గలవారు, కలరు. — వారిలో రత్నాంగి అంబుజ నిభాస్య యనియు, చిత్రాంగి యిందునిభాస్య యనియు, కృమముగా అన్వయము. దానిచేత అంబుజమునకు - ఇందునకువలెనే, వార్దధరిని పరస్పరము విరోధ మని నూచన.

* పూ. టీ. — 'మాళవపతి = మాళవదేశపురాజు. రాజమహేంద్రవిభుడు = రాజశ్రేష్ఠుడైనరాజు.'

'రాజమహేంద్రవిభుడు' - అను సమాసము, 'రాజమహేంద్రుడు విభు' - డని సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయ మైనను కావలె; లేదా 'రాజమహేంద్రము యొక్క విభుడు' - అని, వస్త్రీ తత్పురుష మైనను కావలె; అంతేగాని 'రాజశ్రేష్ఠుడైన రాజు' అని విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము కానేరదు. తొలుత 'రాజశ్రేష్ఠ' డనిచెప్పి, వెంటనే ఆతనినే - మరల 'రాజు' అనుటయెట్లు? రాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రముయొక్క విభుడు. ఆతడు 'రాజమహేంద్రవాసి' (చూ. ౨-౨౩౮)

క. †ఆతనికిఁ శక్తిత్రయ

రీతిం గడుఁ బెంపు గాంచిరి నయార్జువుఁడు

నీతిజ్ఞుఁడు మతిమంతుఁడు

†ధీ తిలకం బలరఁగా సుధీతిలకంబుల్.

2

టీక-ఆతనికిఁ = ఆరాజుకు, †ధీ తిలకం బలరఁగాఁ = బుద్ధి యనెడి తిలకంబు = అలంకారము, అలరఁగాఁ = ఒప్పుగాఁ (= బుద్ధియే భూషణముగా గలిగిన), సుధీతిలకంబుల్ = పండితశ్రేష్ఠులు, ('సుధీః శోవిదో బుధః' అమ.) నయార్జువుఁడు, నీతిజ్ఞుఁడు, మతిమంతుఁడు, (అను పేరులు గల మంత్రులు ముగ్గురు) శక్తిత్రయరీతిఁ = ప్రభుమంత్రోత్సాహము లను మూడుశక్తులవలెను, పెంపు గాంచిరి = ఒప్పిరి.

తిలకము = అలంకారము, అనుటకు.—

“సోయ మద్య మకరందనందనో

జీవలోక తిలకః పృథీయతే.” (మాలతీ- 9-21.)

జీవలోకస్య తిలక ఇవ. తిలకో మండనవిశేషః— (వ్యాఖ్య)

† కొన్ని ప్రతులలో లేదు

† కా. పా.—‘ధీతిలకంబు లరయఁ’ (ఇదే పూ. ము. పా.)

* పూ. టీ— ‘ధీ తిలకంబులు = బుద్ధికి అలంకారము లయినవారు.’

మానవునికి బుద్ధి యలంకార మగును గాని, బుద్ధికి మానవు డలంకారము కాడు. (‘ధీ తిలకం బలర యా సుధీ’ మద. తాత్. పా.) ‘అలరఁగా’ అని నేను సవరించితిని.

రీ పూ. టీ.— ‘ఇచ్చా జ్ఞాన క్రియా శక్తులయొక్క మూటివలె’- ఇచ్చాది శక్తులు, ఆత్మకు సంబంధించినవిగాని, రాజ్య తంత్రమునకు సంబంధించినవి కావు.

(1) “ఇచ్చాశక్తి జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తి స్వరూపిణీ
సర్వాధారా సుప్రతిష్ఠా స దస ద్రూపధారిణీ.” -(లలితా. 181.)

(2) సీ. ‘ఏ లేమ శశిహారి కిచ్చా క్రియా జ్ఞాన
శక్తియై కలిగించె సకలజగము.’ (కాశీ. 4-150)

రాజ్యతంత్రానిర్వహణమునకుకావలసిన శక్తులు ప్రభుమంత్రోత్సాహములు.—

(1) ‘శక్తయస్త్రిసః ప్రభావోత్సాహ మంత్రజాః’ (అమ. త్కత్త్ర.)

(2) “ప్రియతమాభి రసౌ నృపతి ర్భూభౌ

తిస్సభిరేవ భువం సహశక్తి భిః.”

(రఘు. 9-18.)

తిస్సభిః ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిభి రేవ- (మల్లి.)

— సంతానచింత —

నీ. * ఈ క్రమంబున రాజనరేంద్రవిభుడు
 నీతిరహితంబు గాకుండ, నీతిరహిత
 మహానటుల, భూమి రామరాజ్యముగ నేలు
 చుండి రత్నాంగి గనుగొనియొక్కనాడు. ౮

టీక. — నీతిరహితంబు = ధర్మ శూన్యము, కాకుండక, (= నీతి సహిత మగునట్లును,) ఈతి రహితము = ఈతి బాధలు లేనిది, ఔనటులక; (ఈతి బాధ లారు. — ఆతివృష్టి, అనావృష్టి, ఎలుకలు, మిడుతలు, చిలుకలు, చేరువరాజు.) రాజనరేంద్రవిభుడు, భూమిని, రామరాజ్యముగక = శ్రీరామని రాజ్యముతో సమానముగా, ఏలుచుండి, (రాముడు ప్రజారాధనమే ప్రధానముగా రాజ్యమును

(3) “అనూత పుత్రం సమయే శచీనమా,
 తిసాధనా శక్తి రి వార్థ మక్షయమ్.” (రఘు. 8-18)

తీర్తి ప్రభావ మంతోత్సాహాత్మకాని సాధనా న్యుత్పాదకాని యస్యా
 సా తిసాధనా శక్తిః. (మల్లి.)

(4) మాఘకావ్యమున, రాజనీతి. —

“వశ్యజా శక్తయ శ్రీసౌ సిద్ధయ శోభదయా శ్రుయః
 గృంథా నదీత్య వ్యాకర్త మితి దుశ్శేషసోప్యలమ్.” (2-26)

శక్తయః చభిమంతోత్సాహాత్మకాని. (మల్లి.)

(5) నీ. “తనదు శక్తిత్రయంబున సమస్త ప్రపంచముల

చంబుల కభివృద్ధి సంభవించు,

జెలంగె, విశ్వేశ్వరుడు రాజశేఖరుడు.” (కాళ. మాహ. 1-28)

శక్తిత్రయంబునక = ఇచ్ఛాజ్ఞాన క్రియలచేత (విశ్వేశ్వరపరమున), ప్రభు
 మంతోత్సాహములచేత — (రాజశేఖరపరమున.)

పాఠాం. — * ‘ఇట్లు దొరతన మమరి యా నృపవరుడు. — భూమి
 స్వారాజ్యమునుగ.’

పాలించెను కావున నాతనిరాజ్యమున ప్రజలెట్టి కొరతయు లే కుండి రనిప్రతీతి. రాజనరేంద్రుడును తనప్రజలెట్టి కొరతయును లే కుండునట్లు, రామునితో సమానముగా రాజ్యమును పాలించెనని - భా.)

‘నీతి రహిత మానటులపాలించె’ ననుట విరోధము. ‘ఈతిరహిత మానటుల పాలించె’ ననుట తత్పరిహారము.

సీ. సంతానరహితసంసారంబు నాయక

రిత్నంబు లేని హారంబుగాదె?

పుమపత్యదూర మా నమితసామ్రాజ్యంబు

ధాతిఁ జందుడు లేని రాత్రి గాదె?

ఆత్మజవ్యతిరిక్తమగు వర్తనము *సద

సద్వివేకములేని చదువుగాదె?

సుకుమారశూన్య మా నకళంకజీవనం

బల మరాశము లేని కొలనుగాదె?

కా. పా. — * ‘నారీలేని శరాసనంబు గాదె.’

నాయకత్వములేని హారము, చంద్రుడులేని రాత్రి, మరాళములేని కొలను, అనవధుసలో ‘నారీలేని శరాసనము’ను చెప్పట సరికాదు. హారాదులకు నాయక రత్నాదు లలంకారములు. మరి, శరాసనమునకో నారి ప్రధాన మయిన అవయవము కాని, అలంకారమాత్రము కాదు. నారీలేని శరాసనము, — చూపు లేని కన్ను, నాలుకలేని నోరు, ప్రాణములేని దేహము, అను తరగతిలో చేరదగినది కాని, వైషద్యసలో చేరదగినది కాదు ఎందుకిన్నిమాటలు? నారి లేనియెడల శరాసనము పాడుపడవలసినదే. మరి పనికిరాదు.

ఆ. పె “చారుమూర్ఖిలేని చాపదండము నోజ

లలితతంత్రిలేని యౌళగుఁబోలె

నవనీతనయలేని యావాస మంతయుఁ

బాడువాటి యుండఁ బార్థివుండు.” (భాస్క-ఆర. 225)

వా. మ. లో, ‘సదసత్’ పాఠమే యున్నది. ఆపాతము, తంజ, వాత్త ప్రతులలోను నున్నది.

గీ. సంతానవిహీన మైన సేనావితాన

మరయు శిఖరంబు లేని గోపురము గాదె?

నేత్రపర్వంబు గావించుపుత్రుని డింక

మనకు నెన్నడు గల్గునో వనజగంధి.

౯

టీక:— సంతానరహిత సంసారంబు = మగబిడ్డలేని కాపురము, నాయక రత్నంబులేని = పరిధానమణిలేనట్టి, హారంబు కాదె? (అవునన్నమాట).— పుష్ + అపత్యదూరము— ఔ = మగసంతతిలేని, అమితసామ్రాజ్యంబు = గొప్పరాచరికము (సమాట్టి భావము సామ్రాజ్యము = చక్రివర్తిత్వము.) చంద్రుడులేని రాత్రి కాదె?— అత్యజవ్యతి క్తచగు వర్తనము = కుమారుడులేని మనుగడ, సదసత్ వివేకములేని = మంచి చెడ్డలను గుర్తించు జ్ఞానములేని, చదువుగాదె?— సు కుమార శూన్యము ఔ = మంచికొడుకులేని, అకళంక శీవనంబు = ఎట్టిలోపమును లేని బ్రతుకు, మరాళములేని = హంసలేని, కొలను కాదె?— నందన విహీనమైన = పుత్రుడులేని, సేనావితానము = సేనలగుంపు, శిఖరంబులేని గోపురము— కాదె?— నేత్రపర్వంబు = కనులపండువు - కావించు పుత్రుడు, ఎన్నడు కల్గునో?

సంతానములేని సంసారము, నాయకమణిలేని హారమువలెను, చంద్రుడులేని రాత్రివలెను, వివేకములేని చదువువలెను, హంసలేని కొలనువలెను, శోభావిహీనము అని, తాత్పర్యము.

జిలుగుంబల్కులు విన్న, జిన్నిగొనబుంజెయ్యల్ గనుంగొన్న, నౌ దలమూర్కొన్నను, ముద్దుగొన్న, దనువు దారొన్న, నూహింపనుం బలుకక రానిసుఖంబు జెదునటుగా బాచేంద్రియోత్సాహ మై, తలిదండు ల్విలసిల్ల గాఁ దనయుఁ డేతన్మాత్రుఁడే యెన్నఁగక. ౧౦

టీక:— జిలుగుంబల్కులు విన్న = వచ్చియుర్రాని ముద్దుమాటలు వినగా (చెవులకును), చిన్ని గొనబుంజెయ్యల్ కనుంగొన్న = రమ్యము లయిన చిన్న తనపు చేష్టలను చూడగా (కనులకును) ఔదలక మూర్కొన్నను = శిరస్సును మూచూడగా (నాసికకును) ముద్దుగొన్న = ముద్దుపెట్టుకొనగా (జిహ్వకును) తనువు-తారొన్న = ఆలింగనముచేసికొనగా (త్వగింద్రియమునకును) ఊహిం పను = ఇట్టిదనియునుకొనుటకును, పలుకక = ఇట్టిదని చెప్పటకును, రాని = వీలు

పడని, సుఖంబును, చెందునట్లుగా * పంచేంద్రియోత్సాహమై = చెవి మొదలగు
నిందియముల కైదింటికిని ఆనందము కలిగి, తలిదండ్రుల్- విలసిల్లఁగాఁ = సంతో
షమున పొంగ గా, (=తల్లిదండ్రుల కానందమును కలగించువాడు గనుకనే) తన
యుడు = (అనబడుచున్నాడు.) అట్టి తనయుడు- ఏతస్మాత్కృత్యే = సామాన్యదా,
(అనగా అట్టితనయుడుకలుగుట గొప్ప భాగ్యముగాని సాధారణవిషయముకాదని
భావము.)—

ఉ. చక్రిలిగింత వెట్టినను సారే గికాకిక నన్వయఁ బయ్యు

బక్కఁ బడంగఁ జక్కనికుమారుని మక్కువమీఱ నేడ్పురాఁ

జెక్కిలి గీటి యెత్తి యెడఁ జేచి ముచ్చట దీరునట్లుగా,

నక్కట! ముద్దులాడ వలదా కలదా యటువంటి భాగ్యముక. ౧౧

టీక.—ఏడుపు రాఁ చెక్కిలి గీటి = ఏడుపు వచ్చునట్లుగా బుగ్గిల్లి,
ఎత్తి = ఎత్తుకొని;— ముద్దులాడవలదా? (పసిబిడ్డల నేడిపించి ముద్దులాడుట కొంద
రికి ముచ్చట.)—కలదా? అటువంటి భాగ్యముక = (మనకు అటువంటి భాగ్య
ముకూడా ఉన్నదా! (లేకపోయెనని దుఃఖమును వెల్లార్చుట.)

క. ఈశ్వరకృప గద యీసక

‡ లైశ్వర్య సుఖములు ప్రాప్తముగుటకుఁ గాశీ

విశ్వపతి చునకు నిపుడొక

శాశ్వతయశుఁడైన సుతుఁ బ్రసాదింపఁడొకో? ౧౨

పూ. టీ.—*‘పంచే...హమై = త్వక్ చక్షుఃశ్రోత్రజిహ్వసూక్ష్మము
ల నెడి యైదిందియములకును.’

పద్యమున పంచేంద్రియములును, పూ. టీ. కర్తలు గలిపించిన త్వగాది
మనసులేవు. ఆవరసను కైకొన్నచో అన్వయము చెడును.

కా.పా.‡—తీటు [తప్పు] †‘వలదా యటువంటి’ (ఇదే పా.). ము. పా.)
‘కలదాయటువంటి’ - తంజ. తా.శ. పా.

పూ. టీ.—† ‘వలదా = అక్కఱలేదా- భాగ్యముక = సుకృతముకూడ.’

‘సుకృతముకూడ అక్కఱలేదా?’ అనిరాజు ప్రశ్నించుటలో అర్థములేదు.

‘అక్కరలేదని యెవ్వరనిరి?

౧. పా.—‡ ‘నలైశ్వర్యములెల్ల’

గీ. తాఁ గుమారునిఁ గని కృత్యైదంబు గాంచు

నట్టి సర్వజ్ఞుఁ, డఖిలభక్తాభి బోధించు

శంకరుఁడు, మహాదేవుఁ, షాస్వామి నమ్మి

నార మఁట, మనకోర్కె యీడేఱు టరుచె!

౧౩

టీక.- తా=తాను, కృమారునిక= కృమారుని (కృమారుస్వామిని), సర్వజ్ఞుఁడు= సకలము నెరిగినవాడు (సర్వజ్ఞుడు - అనుపేరుగలవాడు), శంకరుఁడు= శుఖమును కలిగించువాడు (శంకరుడు - పేరు) మహాదేవుఁడు = గొప్పవేలుపు (మహాదేవుడు - పేరు).

ఈశ్వరుడు కృమారుని గని ఆయానందము ననుభవించి యెరిగినవాడు కావున మనకును అట్టి యానందమును కలిగించుననియు, సర్వజ్ఞుడు కావున మనమనస్సులొని కోరిక నెరిగి తీర్చగలడనియు, శంకరుడు కావున మనకు తప్పక శుఖమును కలిగించుననియు, మహాదేవుడు కావున ఆయన కసాధ్యకార్యము బుండవనియు- అందువలన మనయభీష్టమును తీర్చుట ఆయనకొక పెద్దపనికాదనియు- భావము.

—: ఈశ్వరార్చనము :—

గీ. ఇప్పుడు వైవవృతంబు *లే మేమి గలనొ

నలుపఁ దగు వాని, నటు లైన సఫల మగును

భక్తజనులకు ముంగొంగుబసిండి గాఁడె

చూడు మెలనాఁగ యల †చంద్రచూడుఁడరయ. ౧౪

టీక.- ఎలనాఁగ= ఇంతి, చంద్రచూడుఁడు=శంకరుడు, ముంగొంగుబసిండి=

౨ పూ. టీ.- 'కృమారునిక= కృమారుస్వామియైన పుత్తుని'

కృమారుస్వామియైన పుత్తుఁడు? ఇది మర్థములేనిమాట. సర్వజ్ఞశంకరాది శబ్దములకువలెనే కృమారు శబ్దమునకును, అర్థము - అర్థాంతరము, పేరుపేరుగా చెప్పకపోవుట పొరపాటు. మరియును వారు, 'భక్తాభిబోధించు శంకరుఁడు' అనుసమాసములొని 'పోధించు' అను క్రియావిశేషణమునకు 'పోధించుక= రక్షించును' అనిటీక వ్రాసినారు. సరికాదు. పోధించు= రక్షించునట్టి యని వ్రాయవలెను.

* కా. పా.- 'ఏమేమిగలవు' † 'చంద్రజూటు' (ఇది పా). ము. పా) 'చూడు...చంద్రచూడు' (డరయ) అని, శబ్దాలంకారము; కవి కభిమతము.

మందరికొంగున కట్టుకొన్న బంగారము. (అక్కరకు అందునది, అని, భా.)

క. నెలపూదాలుపు మన పూ

జలు మెచ్చునే? యని మదిక విచారింపకు, చీ

కిలిమాకిలిగా* నల్లిన

చెలదితెర లూచి సంతసించుట లేదే?

౧౫

టీక.—నెల పూ దాలుపు = చంద్రధరుడు. (నెలనేపూపుగా ధరించిన మహానుభావుడు— కావున) మనపూజలు మెచ్చునే, అని విచారింపకుము! చీకిలిమాకిలి గా = కొక్కిరిచిక్కిరిగా (చూ. శ. ర.) అల్లిన, చెలదితెరలో = సాలెపురుగు బూజుతెరలను, చూచి మెచ్చలేదా?

పూర్వము శ్రీకాళహస్తిలో శివలింగమునకు పైభాగమున నొక సాలెపురుగు భక్తిభావమున చిత్రివిచిత్రముగా బూజు నల్లెననియు, అయిల్లకలకు మెచ్చి యీశ్వరుడు ముక్తి నిచ్చె ననియు పురాణకథ.

క. ఇటు పూజితము నేర్చిన

యటుల గిరీశు నొకయాకు నలమునఁ, గొండొ

తటిదేవరకును గొండొ

తటి పత్తిరి వెట్టువారు ధరణి గలరే?

౧౬

టీక.—గిరీశు = (కైలాసాధిపతి) ఈశ్వరుని = ('కొండంతదేవరకు కొండంతపత్తిరి'— 'అకు-అలము' అనునవి లోకోత్పలు)

'గిరీశ' శబ్ద సారస్వయచేత 'దేవర కొండంతవాడే' యగుటయు, పూజాద్రవ్యములయిన - పత్రపుష్పములు, 'అకు అలమే' అగుటయు నిందు చమత్కారము. ఇట్టిదే.—

ఎ. గీ|| 'అనఘ యెవ్వారలైనఁ గొండంత వారి

కవనిఁ గొండంతపూజ నేయంగలరె?

భక్తి నే నిచ్చు నీ పుష్పపత్ర తోయ

మాతృములు గైకొనుటెగాక గోత్రతిలక,' (నను- 2.121)

* పాఠా.— 'చీగిలి మాగిలి' గా (తంజ. తా. పా.)

జీగిలి మాగిలిగా- Anuk, Confusedly (చానిసు)

గీ అని ప్రియోక్తుల శివుఁ గొనియాడి యపుడు
 సకలజనములు శివపూజ సలుపకున్న
 నాజ్ఞ యని చాటుఁ బనిచి, శివాలయములు
 ధరణిఁ గట్టించె నూహారఁ దప్పకుండ.

౧౮

టీక. — ఆజ్ఞ = శిక్ష.

క. రాజశిఖామణిపూజలు

రాజశిఖామణి యొనర్చె *రమ్యదళాని

రాజీవకుముద చంపక

రాజీవకుళాది కుసుమరాసుల వేష్మణ్.

౧౯

టీక. — రాజశిఖామణి = రాజశ్రేష్ఠుడయిన ఆ రాజవరేంద్రుడు, రాజశిఖామణి పూజలు = (చందుని, శిఖియందు మణిగా ధరించిన) యీశ్వరుని పూజలు, రమ్య = మనోహరములయిన, దళ ఆని = పత్రముల మొత్తములచేతను, రాజీవ = కమలముల యొక్కయు, కుముద = కలువలయొక్కయు, చంపక = సంపంగిల యొక్కయు, రాజీ = మొత్తములచేతను, వకుళ = పొగడ, ఆది = మొదలయిన, కుసుమ = పూవులయొక్క, రాసుల = మొత్తములచేతను, వేష్మణ్ = ప్రీతితో, ఒనర్చె = చేసెను.

క. వివిధఘనదానములు భూ

ధవముణి పరిశుద్ధుఁ డై ముదంబున నొసఁగెన్

శివభక్తులు పెద్దలు నగు

నవనీసురవర్యులకు శివార్పణ మనుచున్.

౧౯

టీక. — భూధవముణి = ఆ రాజశ్రేష్ఠుడు, పరిశుద్ధుఁడై = స్నానాదులచేత శుచియై, విని...ములు = అనేకవిధము లయిన గొప్ప దానములు, (గోదాన భూదాన హిరణ్యదానాదులు) — అవనీ సురవర్యులకు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు, ముదమునన్ = సంతోషముతో, ఒసఁగెను.

* 'రమ్యదళాని' తంజ. పాతము.

గీ. అంతః గాళీవిభునిపూజ కరుగుచెంచి
పత్నియును దాను నత్యంతభక్తితోడ
♦ధ్యాన మొనరించె నయనహస్తములు మోడ్చి;
దేవ హరహర హరమహాదేవ యనుచు. ౨౦

టీక. — అంతః = అటుపిమ్మట, కాళీవిభుని పూజకు = ఈశ్వరారాధనకు, అరుగుచెంచి = దేవాలయమునకుపోయి, నయనహస్తములు మోడ్చి = (భక్తిపారవశ్యముచేత-) నయనములును, (నమస్కారముచేయుటకు-) హస్తములును, ముకుళింపజేసి; ధ్యానమొనరించెను. — (దేవ...యనుచు = స్నానంబొనర్చి- అని అవతలికి అన్వయము.)

సీ. స్నానం బొనర్చె మందాకినీధరునకు
వస్త్రం బొసంగె గృత్తివాసునకును
రత్నాసనము వేల్చె రజతోద్ధినిలయున
కలదె గండము భసితాంగునకును
సవరించె బుష్పంబు చంద్రశేఖరునకు
నిచ్చె ధూపం బనలేక్షణునకు
నునిచె దీపము *పరంజ్యోతిస్స్వరూపున
కమృతాన్న మిడియె విహళనునకు

♦కా. పా. — ‘స్నానమొనరించి’

పూజచేయుటకు వచ్చిన రాజు, ‘దేవాలయములో- ఈశ్వరుని యెదుట భార్యతోగూడి స్నానమొనరించె’ ననుట అనుచితము. పా. ము. లోను, తాళప్రతులలోనుగూడా ‘ధ్యాన’ అను పాదమున్నది.

†పా.వా. — పురహరశ్రీ.

*కా. పా. — ‘పరజ్యోతిః’ : (‘పరజ్యోతిః స్వరూపునకు = అన్నిటి కన్న నధికమయిన జ్యోతిస్సే స్వరూపముగాఁ గలవానికి’ అని, పూ. టీ.)

పా. ము. నను, వ్రాత ప్రతులలోను గూడా, ‘పరంజ్యోతి’ అను పాద మున్నది. ఆరూపము తప్పని కాబోలు ‘పరజ్యోతి’ అని దిద్దినారు. వారు

గీ. దండ మన్నించె నల జగద్వందితునకు

నమిత ధారాళ నారాళ హర్ష బాష్ప

నిబిడ పులకాంకు రాంకిత నేత్ర గాత్రుఁ

డగుచు రాజనరేంద్ర ధరాధివిభుఁడు.

౨౧

టీక.—రాజనరేంద్ర ధరాధివిభుఁడు, ఆమిత... గాత్రుఁడు.— ఆమిత = విస్తారమైన, ధారాళ = అడ్డులేక స్రవించుచున్న, నారాళ = (న + అరాళ) కుటిలములు కాని, హర్ష బాష్ప = ఆనందాశ్రువుల చేతను, నిబిడ = ఒత్తయిన, పులకాంకుర = పులకల మొలకల చేతను, అంకిత = చిహ్నితములైన, నేత్ర గాత్రుఁడు = నేత్రములును - గాత్రమును కలవాడును, (హర్ష బాష్పముల చేత అంకితము

కుమారసంభవ టీకలోను, ‘పరజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని’ (3-58) అనియే వ్యాసినాడు.

‘పరంజ్యోతిః’ ‘పరంధాముఁడు - అను శబ్దము లసాధువులు కావు. అప్రసిద్ధములను కావు. సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములయం దెల్లెడలను కనబడుచుండుననే.

(1) “పరంజ్యోతిః పరంధామ పరాకాశ పరాత్పరః.” (రామ సహస్రము)

(2) “పరేశీ పారగా పారా, పరంజ్యోతి స్వరూపిణీ,” (అన్న. సహ.)

(3) “అపరిచ్ఛిన్నావ్యయ, ని

త్య, పరంజ్యోతిర్మయుండ నై” (నీతా. సం. 2-80.)

(4) “స హి దేవః పరంజ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్.” (కు. సం. 2-58.)

పరంజ్యోతిః పరమాత్మాహి (మల్లి)

(5) ‘దండిపెలుగు అనగా పరంజ్యోతి. The great light i.e. God.’ (జ్యోను.)

(6) “ఆ పరంధాముఁడు గాని, చాచగుణధాముఁడు గాఁడు సమీరనందవా.” (నీతా. సం. 1-81.)

పరంజ్యోతి, పరంధాముఁడు, పరంతపుఁడు, పరంపర, పరాత్పరుఁడు, ప్రభృతి శబ్దములను పరజ్యోతి, పరధాముఁడు, పరతపుఁడు, పరపర, పరపరుఁడు, అని దిద్దుటసరి కాదు.

లయిన నేత్రములు కలవాడు, పులకాంకురముల చేత అంకితమయిన గాత్రము కలవాడు - అని కృమముగా అన్వయము) అగుచు, మంవాకినీ ధరునకుఁ = (నూడు లోకములను పవిత్రము చేయగల గంగను తలదాల్చిన వానికి, స్నానంబొనర్చెను = అభిషేకముచేసెను, కృత్తివాసునకుఁ = (గజ)చర్మము వస్త్రముగాగలవానికి, వస్త్రంబొసఁగెఁ; రజతాద్రినిలయునకుఁ = పెండికొండ యిల్లుగా గలవానికి, రత్నాసనము పెట్టెఁ = రత్నాలపీటవేసెను; భసితాంగునకుఁ = దేహమున- బూడిదపూసుకొను వానికి, గందము, అలఁదెఁ = పూసెను; చంద్రశేఖరునకుఁ = చందమామ సిగదండగా గలవానికి, పుష్పంబు, సవరించెఁ = అలంకరించెను; అనల + ఈశ్వరునకుఁ = అగ్ని నేతునికి, ధూపంబులిచ్చెను; పరంజ్యోతిః స్వరూపునకుఁ = సర్వాధిక మయిన తేజస్సే స్వరూపముగా గలవానికి, దీపమును, ఉనిచెఁ = సమర్పించెను; విషాశనునకుఁ = విష (హాలాహల)మును భక్షించినవానికి, అమృతాన్నమును - ఇడియెఁ = అర్పించెను; జగత్ వందితునకుఁ = లోకముల చేత నమస్కరింప బడువానికి, దండము అర్పించెఁ = నమస్కరించెను.

రాజు తనకుగల భక్తికొలదిని ఈశ్వరునికి అర్చనలు చేసెనేగాని, ఆ మహా దేవున కాయర్చ లేపాటివి, అని భావము.

చర్మమును ధరించువానికి సాగపైన వస్త్రములిచ్చుటయు, బూడిదెబుస్సు న్నుకు గందములడుటయు, మొదలే అగ్ని నేత్రుడైనవానికి మరల ధూపమువేయుటయు, విషమును తిను మొరటువానికి కమ్యుని భోజన మిడుటయు తోచనిపని గదా, అని యొక చమత్కారము.

సీ. మంత్రాభిషేక మేమర్యాదఁ జేసెనో

తల కెక్కినవిషంబు దొలఁగలేదు

గాగుడమణిహార మేరీతి నిడియెనో

మెడఁ జుట్టుకొన్న పామెడలలేదు

నుదుట గందపుబిందు వని యెట్లుపెట్టెనో

నెఱయ మూసినకన్ను దెఱవలేదు

ధూపవిశేష మేమూపునఁ గూర్చెనో

మెటాడు భూతముల్ విడువలేదు

గీ. దెలియ నమృతకసుం డనఁ జేజరిల్లు
 నోషధీశుకులంబున నుద్భవిల్లి
 యెన్నికకు నెక్కు + రాజనరేంద్రవిభుండు
 పంచశరవైపుజ గావించునపుడు.

-౨౨

ఈపద్యమున 'నరేంద్ర' శబ్దముచేత విషవైద్య భూతవైద్యములు స్ఫురింప జేయబడినవి.

అమృతకరుండు ఆనక = అమృతమయము లయిన కిరణములు గలవాడు— అనగా, లేజరిల్లు = పుకాశించునట్టి, ఓషధీశు కులంబునక = చంద్రుని వంశము నందు, ('ఓషధీశో నిశాపతిః' అను) ఉద్భవిల్లి = పుట్టి, ఎన్నికకు నెక్కు, రాజనరేంద్రవిభుండు = రాజనరేంద్రు డనురాజు. (21 యర్థము.)

అమృతకరుండు ఆనక = అమృతహస్త దనిలోకులు పొగడగా, లేజరిల్లు = వాసిగాంచిన, ఓషధీశు కులంబునక = మందు మాకుల కధికారియైన = (విషహర ములయిన వేరు - వెల్లంకులు, తెలిసి వాడనేర్పిన) వాని వంశమందు, ఉద్భవిల్లి- ఎన్నికకు నెక్కిన, రాజ - నరేంద్ర - విభుండు = ఉత్తమ విషవైద్యులలో మేటి యైనవాడు; ఉత్తమ మాంత్రికు డనియును (అర్థాంతరము.)

'ఓషధు' లనగా మూలికలు.— ('ఓషధ్యో జాతిమాతే) న్యుజాతౌ సర్వ మానధమ్'—అను.) 'నరేంద్రుండు' = మాంత్రికుండు, అనుటకు.— 'క్రియే తాస్యాణాం నరేంద్రస్య కేనచి దనంతకక్తివా సి ధ్యంతరాముః' (దశ - చరితమ్ ఉత్తర. 7.)

వైద్యులలో 'అమృతహస్తలు' - 'దగ్ధహస్తలు' అని రెండు తరగతులు. 'అమృత హస్త' డనగా 'చేతివాసి' కలవాడు. అతని చేతిమీదిగా, ఎట్టి సామాన్యవధము నిచ్చినను అది యమృతకల్పమై యారోగ్యమునిచ్చు ననియు— దగ్ధహస్తని చేయి తగిలిన యెడల ఎట్టి మహావధ మైనను నీరసితి వ్యర్థ మగుననియు లోకమున ప్రతీతి. బ్రాహ్మ ఇట్లు వ్రాసియున్నాడు— "వానిది అమృత హస్తము— వాడు అమృత హస్తము గలవాడు he has a healing hand; వాడికి చెబువాసి కడ్డు

+ కాశ్మీరీగారి ప్రిలోను, ఇతర ప్రతులలోనుగూడా, 'రాజమహేం ద్రవిభుండు' అని యున్నది. కాని, రాజునందు 'నరేంద్ర'త్వము (= విషవైద్యత్వము - మాంత్రికత్వమును) లేనియెడల పద్యమున కవి యమర్చిన అర్థాంతర చమత్కృతి యంతయు నంతరించును. కావున 'నరేంద్ర' అని నేను సవరించినాను.

he has a lucky hand, he is fortunate in his practice"

పంచశరవైకి పూజ = ఈశ్వరార్చనము, కావించునపుడు. (కర్త. రాజు నశేంద్రుడు) (a) మంత్రాభిషేకము - మంత్రములతోడి యభిషేకము, ఏమర్యాదక = ఏరీతిగా - చేసెనో, (కాని) తల కెక్కిన విషంబు = ఈశ్వరుని తలపై నెలకొనియున్న నీరు (గంగ). - ('జీవనీయం కుశం విషమ్' - అను) తొలగలేదు = అట్లేయున్నది.

శివుడు తన తలమీది జలమును (=గంగను) తొలగించి రా జర్పించిన అభిషేకజలమును ధరింపలేదని యర్థము. అర్చింపబడినది శిలావిగ్రహము కావున అవిగ్రహముపై చెక్కిబడిన గంగ యట్లే యున్న దని భావము.

మంత్రా...చేసెనో = (ఇక్కడకర్త - విషవైద్యుడు) మర్తించి నీళ్లను ఏరీతిగా చల్లెనో గాని, తల కెక్కిన * విషంబు = తలవరకును వ్యాపించిన విషము, తొలగలేదు = దిగలేదు. వైద్యుడు మర్తించి నీళ్లు చల్లిన వెంటనే, విషము దిగుట లోకమునకలదు. - పృక్వతమున అట్లు దిగలేదని అర్థాంతరము.

(b) (కర్త - రాజు) గారుడమణి హారము = గరుడపచ్చల హేరు, ఏరీతిగా నిడియెనో = ఏవిధముగా సమర్పించెనో, గాని, - మెడఁజుట్టుకొన్న పాము = శివుడు అలంకారార్థము కంఠమునకు చుట్టుకొనియున్న పాము, ఎడలలేదు = తొలగలేదు.

ఈశ్వరుడు రాజు సమర్పించిన గరుడపచ్చల హారమును గ్రహించి అలంకరించు

* పూ. టీ. 'విషంబు = కాలకూటము'

కాలకూట మనునది, ఒక విషవిశేషము గాని, విషసాధారణముకాదు - కాలకూట కాకోల హాలాహలాదులు విషవిశేషము లని, అమర కోశమున చెప్పబడియున్నది. తేలు, పాము మొదలగువాని విషమును 'కాలకూట' మనుట తగదు. 'వానికి విషము తల కెక్కిన' దని అనవలసినచోట - 'వానికి కాలకూటము తల కెక్కినది' అనుట తప్పు, కావున, పృక్వతమున, తలకెక్కిన విషమును - 'కాలకూటముగా' చెప్పుట పొరపాటు. ఈశ్వరుడు కాలకూటమును తా)వెనుగాని, అది యాతని తల కెక్కలేదు. కంఠముననే నిల్పిపోయినది.

నీ, 'కమలించెగాక యంగజ విరోధి శిరోధి,

దల కెక్కినాతెనే హలహలంబు' వసు-4-29.

కొని, తన భుజగహారమును విసర్జింపలేదని యర్థము. ఆ శిలాప్రతిమకు చెక్కిన పాపనర మట్లేయున్న చని భావము.

గారుడమణిహారము = గారుడపచ్చలహారము, (గారుడ చును మంత్రముచేత మంత్రించిన రత్నాలదండ - అనియును) ఏదీతిగా వేసినాడో గాని (కర్త- విష వైద్యుడు)-మెడకుపెనవేసికొనియున్న పాము వదలిపోలేదు అని అర్థము.

గారుడమంత్రము సర్పములకు పాగిజాంతకము. అమంత్రముతో మంత్రించి యిసుక చల్లినమెడల ఆ చోటికి పాములు రా వని జనశ్రుతి. గారుడపచ్చలును విషహరములే.

‘విషరోగోపశమనే కర్మ స్వాధ్యక్షేషు చ

శస్యతే మునిభి ర్యస్మా దయం పురకతోమణిః’ (గారుడపురాణము)

(c) *నుదుట = నొసటియందు, గందపుబిందువు = గందపుచుక్క (బొట్టు) ను, (కర్త - రాజు) అది యెట్లుపెట్టెనో కాని, (నెరయక) ‡ మూసిన కన్ను తెఱవలేదు = కన్నెత్తిచూడలేదు.

రాజు, ఈశ్వరుని నొసట గందపుబొట్టు పెట్టి అలంకరించినాడేగాని, అందుకు మెచ్చి యాదేవుడు కన్నెత్తిచూడనైనను లేదు - అని యర్థము. శిలావిగ్రహము నకు చూపులేదు కావున చూడలేదని, భావము.

* పూ. టీ.— ‘నుదుట = కంటితెప్పమీద బొట్టుదిద్దిన కన్ను దెఱచుట...లోకములలో పరిసిద్ధము’.—

‘నుదు’ రనగా ‘నొసటు’ గాని ‘కంటిరెప్ప’ కాదు; కంటి రెప్పమీద బొట్టు పెట్టుట మానవలోకములలో ఎక్కడను లేదు. ‘పరిసిద్ధ’ మనుట సాహసము.

‡ పూ. టీ.— ‘మూసినకన్ను = అనలనేత్రము. [అది పరిశయకాల మందుతప్ప మఱియొప్పుడును శివుడు తెఱవడు]—’

అమాటనిజమేగాని, ఆ అనలనేత్రమును తెరిపింపవలె నన్న పట్టుదల రాజు కేలకలిగెను! సంతో లే దన్నదుఃఖమున కోరువలేక ఆ అనలమునబడి భస్మ మైపోవనెంచెను కాబోలు!

రాజు పూజించినది శిలావిగ్రహమునన్న విషయమును పూ. టీ. కర్తలు గుర్తింపలేదు.

విషవైద్యుడు మంత్రించి గండపుబొట్టు పెట్టినను - యూనినకన్ను తెరవ లేదు - (ఇది జాతీయము) ఒప్పుతెలియక అట్లే పడియున్నాడని అర్థాంతరము.

ధూతము సోకి గాని, స్వాదుల విషము వ్యాపించి గాని స్పృతి తప్పిన వారికి మంత్రించి నొసట విధూతి పెట్టుటయు, వెంటనే వారు స్పృతివచ్చి కన్ను తెరచి చూచుటయు లోకమున కలదు (ఇక్కడ విధూతికిబదులు గండము చెప్పబడినది.) పృథ్వీతమున నట్లు జరుగలేదన్నమాట.

(d) ధూపవిశేషము = అగరు మొదలగువానితో మంచి సువాసనగల ధూపమును, ఏరూపునకూ కూర్చెనో = ఏవిధముగా అర్పించెనో గాని, వెంటాడు ధూతముల్ = ఈశ్వరుని వెంట నుండు ప్రయథగణములు, విడువలేదు (ఈశ్వరుడు ధూతేశుడు. 'ధూతానాం ప్రయథానా మిశః' అని వ్యుత్పత్తి-).

ధూపవిశేషములచేత సంతగా సంతోషపరచినను, ఈశ్వరుడు ప్రయథగణము సవతలికిపంపి, రాజుగారికి ఏకాంత మియ్యలేదని, యగ్గము. ఆప్రీతిను చుట్టును అమర్చబడియున్న నందీశ్వర చండీశ్వర రాది ప్రీతిమ లట్లే యున్నవని భావము.

వైద్యుడు, ఎన్నిరకముల ధూపములు వేసినను, వెంటబడియున్న, ధూతముల్ = పిశాచములు, విడిచి పోనేలేదు - అని అర్థాంతరము.

మొండి పిశాచములకు ముసాంబ్రము మొదలగు వస్తువులతో - ధూపములు వేయుటయు, ఆదుర్గంధముకు తట్టుకొనలేక, అవి వదలిపోవుటయు లోకమున కలదు. పృథ్వీతమున అట్లు జరుగలేదన్నమాట.

నమకము, చమకము, మహాన్యాసము మొదలగు మంత్రములతో సుతిం చుచు ఆభిషేకము చేసినను, పచ్చలహారము మొదలగు విలువగల కానుకలు పెట్టినను, గండము మున్నగువానిచేత నలంకరించినను, అగరు మొదలగు సుగంధద్రవ్యములతో ధూపములు వేసినను, ఆదేవునియందు ప్రసన్నతాలక్షణములేవియును చూపట్టలేదు. కారణమేమో? శ్రద్ధాభక్తులలోగాని - మంత్రతంత్రాదులలోగాని, యేమేని లోపముజరిగెనా? లేదు - లేదు. అర్చింపబడినది శిలావిగ్రహము కావున, ఆదేవునియం దెట్టిమార్పును చూపట్టకుండుట స్వాభావికమే, అని సాము దాయికార్థము.

విషవైద్య ధూతవైద్యాదికథనము చమత్కారము.

ఉ. చేరి నృసాయిఁ డర్చణము నేసిన చక్కెర లుప్పతిల్లు పం
 (దేరము లారగించును నుతింపఁదొడంగె మహేశుఁ డిపురక
 సారెనుఁ గుత్తుకన్ విషము నాలుక బెల్లము వెట్టి యాడుటబో
 * మేర లటయ్యె సామియని మేలము లాడుదు గౌరి నవ్వంగన్.

టీక. — కుత్తుకన్ విషము. నాలుకన్ బెల్లము - వెట్టి ఆకుటల్ = మన
 నులో మరభిపా)ను ముందుకొని నైకి తియ్యగా మాట్లాడుట. (ఆకుటల్ =
 నటిండుట - అని, సారస్యము) మేరలటయ్యె = న్యాయమటయ్యె, సామి? అని,
 మేలములాడుదున్ = పరిమాచకములు పలుకుచూ, గౌరి - నవ్వగా, మహే
 శుడు = శివుడు, నృసాయిండు - అర్చణచేసిన = అర్పించిన, చక్కెరలు-ఉప్ప
 తిల్లు = విస్తారముగా చక్కెరవేసిదేసిన, పందేరములు = భక్ష్యాది నివేదనలు.
 ఆరగించుదున్, ఇంపునన్ = ఆనందముతో, నుతింపఁదొడంగె = (ఈశడుమంచి
 భక్తుడని) రాజును మెచ్చుకొచ్చెను.

‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అని లోకోక్తి. కడుపులో కప
 టముపెట్టుకొని నైకి తియ్యగా మాట్లాడుట - అని దానికి లక్ష్యార్థము. సహజము
 గనే కుత్తుకను విషముగలిగియున్న శివుని నోటికి బెల్లపు - అప్పచ్చులందిచ్చి, కవి
 లోకోక్తికి పాఠ్యాధ్యక్షమును గూడా జోడించినాడు.

గౌరి పరిహాసవాక్యమున, స్వామి, సంతానము నియ్యక యింతకాలము
 మిడికిందిన తాము, ఇప్పుడా రాజును ప్రశంసించుట వట్టిసత్యము; మీ నటన
 ‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అను లోకోక్తికి చక్కని తార్కాణముగా
 నున్నది, అని యెత్తిపాడువు.

గీ. ఇట్లు లత్యంతభక్తిమై నెపుడు నంగ
 రంగవైభవముల సమగ్రంబులైన
 యారగింపుల సొతుష్టి నలవరించి
 శివుఁ ద్రికాలాంబులందుఁ బూజించుచుండె

౨౮

పాఠాం. — ‘పందేరము.....నటింప’ (శ..ర.)

* శా. పా. — ‘మేరలటయ్యె సామికిని’ (‘సామికిన్ = శివునికి, మేరలు
 అటుఅయ్యెన్ = ఒప్పినవయ్యెను.’ — పూ. టి.)

♦ పాఠాం. — ‘పూజింపఁదొడంగె.’

విష వైద్యుడు మంత్రించి గండపుబొట్టు పెట్టినను - మూసినకన్న తెరవ లేదు - (ఇది జాతీయము) ఒప్పుతెలియక అట్లే పడియున్నాడని అర్థాంతరము.

ధూతము సోకిగాని, సర్వాదుల విషము న్యాపించిగాని స్పృతి తప్పిన వారికి మంత్రించి నొసట విధూతి పెట్టుటయు, వెంటనే వారు స్పృతివచ్చి కన్ను తెరిచి చూచుటయు లోకమున కలదు (ఇక్కడ విధూతికిబదులు గండము చెప్పబడినది.) ప్రకృతమున నట్లు జరుగలేదన్నమాట.

(d) ధూపవిశేషము = అగరు మొదలగువారితో మంచి సువాసనగల ధూపమును, ఏరూపునకూ మార్చెనో = ఏవిధముగా అర్పించెనో గాని, వెంటాడు ధూతముల్ = ఈశ్వరుని వెంట నుండు ప్రసంగణములు, విడువలేదు (ఈశ్వరుడు ధూతేశుడు. 'ధూతానాం ప్రచుధానా మీశః' అని వ్యుత్పత్తి-).

ధూపవిశేషములచేత నెంతగా సంతోషపరచినను, ఈశ్వరుడు ప్రసంగణము నవతలికిపంపి, రాజుగారికి ఏకాంత మియ్యలేదని, యగ్ధము. అప్రీతిను చుట్టును అమర్చబడియున్న సంచీశ్వర చండిశ్వ రాది ప్రీతిను లట్లే యున్నవని భావము.

వైద్యుడు, ఎన్నిరకముల ధూపములు వేసినను, వెంటబడియున్న, ధూతముల్ = పీశాచములు, విడిచి పోనేలేదు - అని అర్థాంతరము.

మొండి పీశాచములకు ముసాంబ్రము మొదలగు వస్తువులతో - ధూపములు వేయుటయు, ఆదుర్గంధముకు తట్టుకొనలేక, అవి వదిలిపోవుటయు లోకమున కలదు. ప్రకృతమున అట్లు జరుగలేదన్నమాట.

సమకము, చమకము, మహాన్యాసము మొదలగు మంత్రములతో నుతిం చుచు అభిషేకము చేసినను, పచ్చలహారము మొదలగు విలువగల కానుకలు పెట్టి నను, గండము మున్నగువానిచేత నలంకరించినను, అగరు మొదలగు సుగంధద్రవ్యములతో ధూపములు వేసినను, ఆదేవునియందు ప్రసన్నతాలక్షణములేవియును చూపట్టలేదు. కారణమేమో? శ్రద్ధాభక్తులలోగాని - మంత్ర తంత్రాదులలోగాని, యేమేని లోపముజరిగెనా? లేదు - లేదు. అర్పింపబడినది శిలావిగ్రహము కావున, ఆదేవునియం దెట్టిమార్పును చూపట్టకుండుట స్వాభావికమే, అని సాము దాయి కార్థము.

విష వైద్య భూతివైద్యాదికథనము చమత్కారము.

ఉ. చేరి నృపాలుఁ డర్చణము నేసిన చక్కెర లుప్పుతిల్లు పం
దేరము లారగించును నుతింపదొడంగె మహేశుఁ డిప్పుడ
సారెకుఁ గుత్తుకన్ విషము నాలుక బెల్లము వెట్టి యాడుటల్
* మేర లంటయ్య సామియని మేలము లాడుదు గౌరి నవ్వంగన్.

టీ. — కుత్తుకన్ విషము. నాలుకన్ బెల్లము - వెట్టి ఆడుటల్ = మన
సులో మరభిసా)ను ముందుకొని వైకి తియ్యగా మాట్లాడుట. (ఆడుటల్ =
నటించుట - అని, సారస్వము) మేరలంటయ్య = న్యాయమంటయ్య, సామి? అని,
మేలముబాడుమక = పరిమాచకములు పలుకుచూ, గౌరి - నవ్వగా, మహే
శుడు = శివుడు, నృపాలుఁడు - అర్చణచేసిన = అర్పించిన, చక్కెరలు - ఉప్పు
తిల్లు = విస్తారముగా చక్కెరవేసిచేసిన, పందేరములు = భక్ష్యాని నివేదనలు.
ఆరగించుమక, ఇంపునక = ఆనందముతో, నుతింపదొడంగె = (ఈశడుమంచి
భక్తుడని) రాజును మెచ్చుకొచ్చెను.

‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అని లోకోక్తి. కడుపులో కప
టముపెట్టుకొని వైకి తియ్యగా మాట్లాడుట - అని దానికి లక్ష్యాగ్రము. సహజము
గనే కుత్తుకను విషముగలిగియున్న శివుని నోటికి బెల్లపు - అప్పయ్యలందిచ్చి, కవి
లోకోక్తికి వాచ్యార్థమును గూడా జోడించినాడు.

గౌరి పరిహాసవాక్యమున, స్వామీ, సంతానము నియ్యక యింతకాలము
మిడికించిన తాము, ఇప్పు డా రాజును ప్రిశంసించుట వట్టిసటన; మీ నటన
‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అను లోకోక్తికి చక్కని తార్కాణముగా
నున్నది, అని యెత్తిపొడుపు.

గీ. ఇట్లు లత్యంతభక్తిమై నెప్పుడు నంగ

రంగవైభవముల సమగ్రంబులైన

యారగింపుల సొత్తుష్టి నలవరించి

శివుఁ డ్రికాలంబులందుఁ బూజించుచుండె

౨౮

పా.తాం. — ‘పందేరము.....నటింప’ (శ..ర.)

* శా. పా. — ‘మేరలంటయ్య సామికిని’ (‘సామికిన్ = శివునికి, మేరలు
అటుఅయ్యెన్ = ఒప్పినవయ్యెను.’ — పూ. టీ.)

♦ పా.తాం. — ‘పూజింపదొడంగె.’

టీక.—అంగరంగ వైభవములక = సకలవిధములయిన కైంకర్యములచేతను
సమ...గింపులక = కొదవలేని నివేదనల చేతను. —త్రికాలంబులందుక = ఉదయ
మధ్యాహ్న సాయం సమయములయందును, పూజించుచుండెను.

అంగ రంగ వైభవములు.— అనగా, ‘అంగ = దేహముయొక్కయు,
రంగ=తిలయముయొక్కయు, విభవములు’ అని ప్రతి పదార్థము. ‘సమస్తభోగ
ములు’ అని సంప్రదాయార్థము. ప్రాణ్యమున ఇట్లున్నది.—

“అంగరంగ వైభవములు Enjoyment of riches or excellencies;
pomp, luxury; సమస్తభోగములు. రంగడు అంగరంగ వైభవములతో వేంచే
స్తున్నాడు the god was carried in procession with all kinds of
homage.”

క. ‘తిరునాళ్లును దేవులు నన

వరతంబును నంగరంగ వైభవములును

దిరుమగును దేవళంబులఁ

బరంగఁగ నొకకోడిగూయు పల్లియ నైవక’ (మల్ల. విప్ర.1-60)

క. నందన సంతానము మది

యందుం † గోరి భజింప నాశ్రితపటలీ

నందనసంతానం బగు

నిందుకభాధరుడు పార్వతీశ్వరుఁ డంతక.

౨౫

టీక.— * నందన సంతానముక = పుత్రసంతతిని, మదియందుకొరికి,

† కా. పా.—‘గోరుచు భజింప’.

* పూ. టీ.—‘నందన సంతానము = కుమారుల పరంపరను’.

ఇక్కడ ‘నందనసంతాన’ మనగా నందనరూప సంతానము (=నందనుడే)
గాని ‘నందనుల యొక్క - సంతానము (=పరంపర) కాదు. రాజు కొరిసదియ,
రాజశేఖరు డిచ్చినదియు, నొక్క కుమారుడే. ‘కుమారుల పరంపరను’ కాదు.
పుత్రసంతానము, పుత్రసంతానము, అను వ్యవహారము ప్రసిద్ధము.—

సీ. ‘కనిపాచి గొడ్డువీఁగంగ రత్నమువంటి

పుత్రసంతానంబు పుట్టెనంగ

కుమారులంబు లొక బాంధవుడుమించె. [రామా-2-106.]

భజియింపజే = సేవింపగా, (ఆశీ)...ంబు — ఆశ్రయ = భక్తులయొక్క, పటలి = సమూహమును, నందన = ఆనందింపజేయుట యందు, సంతానము = కల్పవృక్షమయిన, (అనగా, కల్పవృక్షమువలె కోరిన కోరికలెల్లను తీర్చి ఆనందమును కూర్చు వాడయిన-) ఇందు కళాధరుడు; పార్వతీశ్వరుడు.

సీ. వరదానసంపద వా మోత్త మాంగముల్

శైలజాగంగల సాక్షి దెలుప,

గోపవ్రసాదైకగుణరూఢి జూపులు

చందమామల్లుని సాక్షి దెలుప,

ఖలశిక్ష సాధురక్షణమునఁ గటియుఁ గేల్

శార్దూలమృగముల సాక్షి దెలుప,

ననుపమాజ్ఞాసిద్ధిఁ + బురుకగంగాశంబు

† సరసీరుహాసను సాక్షి దెలుప,

† పూ. టీ.— ‘ఆశీ...ంబు = భక్తులయొక్క సమూహమునకు నందనవనమందున్నట్టి కల్పవృక్షము’.

కల్పవృక్షము నందనవనమునందే గాని మరొకచోట నుండునదికాదు. కావున ‘నందనవనమునందున్నట్టి కల్పవృక్ష’మని కవియనడు.

+ కా. పా.— ‘పునుక గంగాశంబు’ (‘పునుక కంకాశము(లో?) = కపాలమున పాత్రము’ అని, పూ. టీ.)

‘కంకాశము’ అనగా అస్థిపంజరముగాని ‘పాత్రము’ కాదు. ‘పునుక గంగాశంబు’ అని సరియైన పాత్రము, పూ. ము. న నున్నది.

† కా. పా — ‘సరసీరుహాక్షుల’ (‘సరసీరుహాసను’ = బ్రహ్మను. పూ. టీ.)

‘సరసీరుహాక్షుల’ అనునది అచ్చుపారపాటు. తప్పయినను శ్రీ శాస్త్రిగారి ముద్రణమున నున్నందున ‘అనుమానింపక వావిళ్ళవారును ‘సరసీరుహాక్షుల’ అనియే ముద్రించినారు.

గీ. బంధురాష్ట్రవిభూతులు పరిధన్లు
దనదు రాజశిఖామణిశ్చేంబు వెలయు
బ్రాహ్మదమున మందహాసయానములతోడ
వచ్చి ధరణీతలేందుని స్వప్నమునరు.

౨౬

ఈశ్వరుని 'రాజశిఖామణి' శబ్దశ్లేషచేత, ఈశ్వరునియందు - 'రాజశ్రేష్ఠత్వము' ఆమర్శపడినది.

టీక. (1) వామోత్తమాంగముల్. - వామాంగము = (ఈశ్వరుని) శరీరము లోని యెడమభాగము, ఉత్తమాంగము = శిరస్సు, వరదాన సంపదక = వరరూపమయిన త్యాగసమృద్ధియందు - (శ్రేష్ఠమయిన త్యాగసమృద్ధియందు, అని అర్థాంతరము.) తెలజాగంగలక = పార్వతిని - గంగను, సాక్షి తెలుపక = దృష్టాంతముగా తెలియజేయుచుండగా. - ('సాక్షి - Proof, evidence' పాని. - క. 'తప్పితివోయి చెప్పదనని, చెప్పితివో కపటసాక్షి' - భాగ. 1-355.)

ఈతడు గొప్ప త్యాగి. కోరువారలకు తన శరీరము నైనను దానముచేయువాడు - అందుల కీ పార్వతీగంగలే సాక్షులు అని, తన (శరీర) వామభాగమున్న శిరమున్న తెలియజేయుచుండగా, అని తాత్పర్యము.

ఈశ్వరుని వామార్ధమున పార్వతియు శిరమున గంగయు నుండు రనుట కుదిరితము. (వామోత్తమాంగప్రదానముచేత ఇందు దానసమృద్ధి చెప్పబడినది.)

(2) చూపులు, కోప...రూఢిక = నిగ్రహముచేతను - అనుగ్రహము చేతను - ప్రసిద్ధమయిన - స్వభావ నిశ్చయమునందు, చందమామ అల్లునిక = [చంద్రునికి మేనల్లుడైన] మన్మథుని - సాక్షి తెలుపక.

ఈతడు కోపించినయెడల నాశనముచేయుటకును, కరుణించినయెడల బ్రతికించుటకును, చాలిన గొప్పప్రభావముకలవాడు; - అందుకు మన్మథుడేసాక్షి - అని చూపులు తెలియజేయుచుండగా, అని - తా.

ఈశ్వరుడు కోపించి మన్మథుని వేడికంటజూచి భస్మముకావించె ననియు - (రతివిలాపముచేత) కరుణించి, మరల బ్రతికించె ననియు - పురాణము. (ఇందు, చంపి మరల బ్రతికించుట ద్వారా - కోపప్రసాదములు చెప్పబడినవి.)

(3) కటియుక = మోలయును, కేరీ = చేయియును, ఖలశిక్షక = గుప్తశిక్షణమునందును, సాధురక్షణమునకే = శిష్టగర్భణమునందును, కార్మల

మృగములకా = పెద్దపులిని - జింకను, (3) హనుగా సాక్షి దేలుపకా.

ఈతడు దుర్మాగులను శిక్షించువాడు; సన్మాగులను రక్షించువాడు. అందుకు పెద్దపులి జింకపిల్లమే సాక్షులు అని; కటియును హస్తయును తెలుపు చుండగా అని, తా.

ఈశ్వరుడు పులితోలు కట్టుకొను ననియు - లేడిని చేతబట్టుకొను ననియు - పురాణము. [ఇంక, పులినిదంపుట జింకను మన్నించుటద్వారా, ఖలశిక్షణ సాధు రక్షణములు చెప్పబడినవి.]

(4) పునుకగంగాళంబు = పెద్ద గంగాళమువలె చేతనున్న తలపుట్టె, అను... సింహిక = సాక్షిలేని చండశక్తియందు, సరసిరహస్యకా = బ్రహ్మము, సాక్షి దేలుపకా.

ఈతడు, నిరుపమానమయిన అజ్ఞాసిద్ధికలవాడు. అందుకు బ్రహ్మదేవుడే సాక్షి, అని చేతనున్న తలపుట్టె తెలుపుచుండగా - అని, తా.

పూర్వము బ్రహ్మకు అయిదుతలలుండెననియు, ఒకప్పుడు శివుడు కోపించి, యొక తల నెగురగొట్టెననియు, ఆ తలపుట్టెనే చేతవాల్చి శివుడు చరించుచుండు ననియు, పురాణగాథ. (బ్రహ్మదేవుని తలతీసె ననుటద్వారా యిందు అజ్ఞా సిద్ధి చెప్పబడినది.)

బంధుగ = విస్తారమయిన, అష్టవిధూతులు = అణిమాద్యష్టసిద్ధులు (= అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకాయ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము) పరిశనిల్లకా = అతిశయింపగా - (అని, యగ్గము)

అష్టవిధూతులు = (గృహము, శయ్య, వస్త్రము, ఆభరణము, స్త్రీ, పుష్పము, గంధము, తాంబూలము - అను) + అష్టభోగములు, పరిశనిల్లకా, (అని అర్థం.)

తనదు, * రాజశిఖామణిత్వంబు = చంద్రశేఖరత్వము = ఈశ్వరత్వము, (రాజశ్రేష్ఠత్వము, అని అర్థం) వెలయన్ = ప్రకటముకాగా, ప్రమదమునకా =

+ “దాసో భృత్య స్సుతో బంధు ర్వస్తు వాహన మేవచ

ధనధాన్య సమృద్ధి త్వా ప్యష్టభోగాః ప్రకీర్తితాః” — అని కొందరు.

* పాతాం. — ‘రాజశిఖామణిత్వంబు’

సంతోషముతో, మంద - హాసయానములతోడ = చిలునవ్వుతో - మెల్లని నడకతో, (మందహాస మందగమనములు మహాపురుషలక్షణములు)* ధరణీతలేంద్రుని = భూపతియైన రాజనరేంద్రునియొక్క, స్వప్నమునను వచ్చి = కలలోకనబడి.

దానసంపద, కోపపరిసాదములు. ఖలశిక్షణ సాధురక్షణములు, అజ్ఞాసిద్ధి, అవ్యభోగములు, అనునవి రాజశ్రేష్ఠ (= సార్వభౌమ) లక్షణములు. ఆలక్షణములమరి యున్నవి కావుననే, 'రాజశిఖామణి' (= చంద్రశేఖరుడు) రాజశ్రేష్ఠుడును, అయ్యున్నాడని చమత్కారము.

దానసంపదాదు లుత్తమరాజ లక్షణములనుటకు. —

సీ. “మీడిన రాజు బల్లి నడంప, లోనైన
నభినవస్థితిఁ బెంప, నతఁడె నేర్పుఁ
దేరిచూచినఁ దీవ్రదీప్తిఁ జూపి, జనాభి
కక్షిసాఫల్య మీ, నతఁడె నేర్పు
సింధులింకఁ బ్రతాపశిఖిఁ బూన, విశ్రాంతి
తాంబుల నవి నింప, నతఁడె నేర్పు
సమి దున్నుఖుని తేజము మలంపఁ, బాదంబు
లంటిన జెయింప నతఁడె నేర్పు” (గను. 1.118)

శా. సా. — ‘మందహాసాననములతోడ’ (చిలునవ్వులతో, ఈశానాది ముఖములతో. — అని, పూ. టీ)

ఈశానాదిముఖములు, ఈశ్వరునికే గాని, క్లేషలోని రాజశ్రేష్ఠునియెడ చెల్లవు (పూ. టీ. లో అర్థాంతర పరిస్థాపమేలేదు.) ‘మంద హాస యానములతోడ’ అను సాతము పూ. ము. నను, వాగ్విప్రకృతులలోను వచ్చును.

* పూ. టీ. — ‘ధరణీతలేంద్రుని = భూలోక దేవేంద్రునియొక్క అనగా రాజరాజనరేంద్రుని యొక్క.’)

అర్థించిన యతడు (రాజనరేంద్రుడు) సామాన్యరాజనియు, సాక్షాత్కరించిన యతడు ‘రాజశిఖామణి’ (= రాజాధిరాజు) అనియు, పద్యమున సారస్వము. కావున, అర్థమైన ‘రాజనరేంద్రుని భూలోక దేవేంద్రునిగా చెప్పటం చింతింపరాదు.

ఉ. “కోపముచూపినం బగఱకుం దలదూపఁగరాను, సుప్రసా
దోపగతిం గనుంగొనిన నొందుసిరుల్ శరణార్థికోటికిన్,
గోపమునుం బ్రసాదము నకుంతముల్ నృపు లీడునత్తురే
పాపన్యపాలచందుఁ నకుఁ బాపవిదూరునికిం గశాదృతిన్”

—రామ. 1-102

ఈశ్వరునియందు ‘రాజశేఖర’ త్వమును జెప్పట కవులకు పరిపాటి:—

- (1) సీ. “తన మాజ్ఞ జంగమస్థావర జంతు సుం
తాన మెన్నఁడు జననాట వెఱవఁ
దన తేజమున నర్చుద న్యర్చు చోవర్చు
ధార్మచంద్రములైన నడఁగిపోవఁ
దనదు శక్తిత్రయంబున సమస్త ప్రపం
చంబుల కభివృద్ధి సంభవిల్లఁ
దన మహాప్రకృతి పెద్దల చిత్తవృత్తికి
నగణితాశ్చర్యంబు నావహింపఁ
జెలఁగె విశ్వేశ్వరుఁడు, రాజశేఖరుండు.” (కాళ. మా-1-28.)

- (2) సీ. “మును దిశ్చమొలసామియును రాజశేఖర
త్వము దార్చె నీతనివంకఁ గాదె,
యనఁగ జాబిల్లి పాఠిక నయ్యభ్రవీధి” (చుల్ల. విప్ర. 3-35.)

— వరప్రదానము —

గీ. ధారుణీనాథ, విను మేను దావకీన
సదమ లాత్యంతభక్తికి సంతసిలితి,
నీవు చేసినపూజ వర్ణింపఁ దరమె?
♦యిదిగో యిట్టె ఫలించు నీ యాప్తితొబు.

౨౭

♦ కా. పా.— ‘యిదిగో నిపుడె’ (‘యిదిగో యిట్టె’ పూ. ము; తంజ. తా. పా.) ‘నీకు సంతానము త్వరలోనే కలుగఁగల’ దనుట యుచితముగాని — ‘ఇప్పుడే’ కలుగుననుట యుచితము కాదు; కావున ‘ఇపుడె’ అను పాతము సరికాదు. ‘ఇదిగో’ దురితప్రకృతికము కా దని భాషావిదుల సిద్ధాంతము.

టీక.—తానేన = నీ, సద... క్షిణ = మంచి - నిర్మలమైన విశేష భక్తికి, సంతసిలితికా, నీ, ఈప్సితంబు = కోరిక, ఇదిగో- ఇట్టే ఫలిండుకా = త్వరలోనే సిద్ధించును.

‘ఇదిగో - యిట్టే, (జాతీయము) ఇట్టే = శీఘ్రముగా; ఆశ్రమముగా. (శ. ర. టా. లేదు.) “ఇట్టే - Thus, at once - ‘గట్టిగా నినుబట్టికడఁగి మాయుండి, కిట్టే కొంపోయెద మిది కల్లగాదు” (నల . 5 - 778)”— జ్యోతిష్య.

బ్ర॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు. —

“అదిగో మృదుచు జల్ల నందంద నెగయు” — (పుట . 109.) అది గొమ్మ నుచు = అదిగో + అనుచు, అదిగో, ఇదిగో, పిండుగో, వాండుగో అను రూప ములుగలవు. ‘కొనుము’ కు- కొమ్ము, కో, అను రూపములుగలవు. అదిగోనుచు = దానిని గ్రహింపుము, చూడుము అని యర్థము. ‘కొనుము’ రూపాంతరము ‘కో’ అనుటచే నా పదము కళ గాని ద్రుతాంతము గాదు.

“అదిగో కానంబడియెఁ దెల్లగొల్లెన భంగిక”

అని వరాహపురాణమనఁ (పా)సమున గలదు. పింగళినూరన దానిని ద్రు తాంతముగాఁ బ్రయోగించుట చింత్యము — ‘మనము ముచ్చిలి చొచ్చి మత్తి కాఁడు, పిండుగో మృని’— ఉత్తర చారివంశము”

బసవపురాణము పీఠిక (పుట 115)

శ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు :—

“అదిగో, అదుగో, అడుగో...” — ఇత్యాదులు దేశ్యములు కళలు ప్రతి పదోత్తావ్యయములు. ఈ యంశమునకు అహోబల 498 పుటయు, సంగ్రహవాన్య. 89 పుటయుఁ జూడుడు.

ద్రుత ప్రకృతికములు గానిచోఁ గళాపూర్ణోదయ ప్రయోగము కుదుర దని యొకవాదము రావచ్చును. అది ద్రుతోపశీవిత్వము వలనఁ గుదురును. ఈ యంశమునకు అహోబల. 888 పుట మాడఁదగును.

శ్రుతిరంజకతం బట్టి ద్రుతముచేరును. లేనిచో మానును. ఇది సంగ్రహ ముగా వ్రాసిన ప్రత్యుత్తరము. ఈ రహస్యము నెఱుంగనివారు దీనిని ద్రుతాంత మని భ్రమపడుదురు. అయినచో, ‘మిక్కిలి’ ‘అప్పుడు’ లోనైనవికూడ వారికి ద్రుతాంతములే కావలసివచ్చును. — ఈ ద్రుతోపశీవిత్వముకూడ దీనికి స్రావ్య రూపస్థితిలోలేదు. — (మచ్చిపూర్తి సంపుటము. 7. పాశుపతము పుట. 89)

“ఏదియును జూడ కీ జగద్ధితచరితుఁ

డిట్టెచని బాలభానుని బట్టె నపుడు”

—(నూ. ని.) శ్లో. రా. 5-100

ఇట్టె వస్తాడు, ఇట్టెపోతాడు, ఎక్కడినుంచో ఇట్టెవచ్చాడు, అని యిట్లు కేటివ్యవహారమున, ‘ఇట్టె’ భూతార్థముననే వినబడుచున్నది.

క. రత్నాంగి కుదయ మా నొక

రత్నమువంటితనయుండు రమణీయకళా

నూత్నహరిణాంకుఁ డాసుత

రత్నము *పేరిడుము నాకు రాజనరేంద్రా. ౨౮

టీక.—రమ...కుడు.—రమణీయ = మనోహరమయిన, కళా = కాంతి చేత, నూత్నహరిణాంకుఁడు = కొత్తచంద్రుడు (అనదగినవాడు), రత్నమువంటి

* శా. పా.—‘రత్నమునిడు నాదుపేరు’ (‘అనుతరత్నముఁ = అపుత్ర శ్రేష్ఠునికి’—పూ. టీ.)

రత్నమును నాపేరిడుము — అనుట సరికాదు. పేరిడుట రత్నమునకుగాని రత్నమునుకాదు. ‘రత్నముఁ’ అను ద్వితీయాంతరూపమునకు, ‘రత్నమునకు = పుత్రశ్రేష్ఠునికి అను నర్థము సిద్ధింపదు. గావున ‘నాదుపేరిడుము’ అనదలచినచో ‘రత్నముకిడు నాదుపేరు’ అనవలెను. అట్టి పాఠము వారికి లభించినట్లులేదు. పూ. ము. నను, తంజ. వాగ్రితపతులలో కొన్నింటను, ‘రత్నము పేరిడుముమాకు — (నాకు)’ అను పాఠమున్నది. ‘పేరిడుట’ యనగా అంకితముచేయుట. ఈమర్థము ననే కవి, విజయ (1-39) లో ‘బిడ్డల నెందఱుఁ బేరువెట్టిన్’, దీరు నె మీఱుణుంబు’ అని యున్నాడు. ఇట్లే, పరమయోగి విలాసకర్తయు, —

నీ. ‘చరితంబునకు సంతసమునొంది బిడ్డను

పేరువెట్టుక పిత దీ ఋణుమని’—(5-46.)

‘పేరువెట్టు’ అను క్రియను వాడియున్నాడు. మరియు నీ ‘సారంగ’లోనే 3౧ పద్యమున, ‘తనకుఁ పేరిడుము’ అని మరియొకమారును ప్రయుక్తమైయున్నది. కావున ‘పేరిడుమునాకు’ అనుపాఠమే సాధువు.

పూ. టీ.—‘కొత్తయైన చంద్రుఁడు — ఉదయించును.’

రత్నాంగికి కేవలము చంద్రుడే యుదయించునని చెప్పట సరసముకాదు.

తనయుండు, ఉదయమాను = కలుగును. (చరిత్రమకావున ఉదయమగునని సారస్వతము.) అనుతరత్నముకొ = ఉత్తముడైన ఆకుమారుని, నామకొ - పేరిడుము = నామ అంకితముచేయుము. (వానికి నా పేరుపెట్టుము, అని - భా.)

క. అని యొగె; నంతలో ది

గ్గన మేల్కొని విభుండు 'హా మహాదేవ' యట

చును మేను * గగుర్పొడువంగ

ననుమో దాశ్చర్య మగున్ డై ! యున్నంతకొ. ౨

టీక.—మేను = శరీరము, గగుర్పొడువంగ = (అనందముచేత) పులకింపగా, అనుమోద = సంతోషమునందును, దాశ్చర్య = అచ్చేరఁపునందును, మగున్ డు = మునిగినవాడు, (మిక్కిలి యానందమును - అశ్చర్యమును పొందినవాడు) వియున్నంతకొ = అయియుండగా.

ఉ. బల్లనఁ దెల్లవాటి ననృపాలుఁడు మంత్రులఁ బిల్వఁ బంచి, యుత్ఫుల్లముఖారవిందుఁ డయి, తొట్టిన వేషకచే మనంబు రంజిల్లఁగ, రేము గన్నకలఁ జెప్పె † నదంతయు నాను పూర్విగా; సల్లితాంతరంగు లయి సామి, 'హసా' దని వార లూఁకొనక.

టీక.— (మంత్రులు) సల్లితాంతరంగు లయి = ప్రసన్నహృదయులై, సామి = ప్రభూ, హసాదు - అని = మేలు మేలని, ఊఁకొనక = ఊఁకొట్టుచూ వినగా, నృపాలుఁడు, ఉత్ఫు...డు = వికసించిన ముఖ (కమల)ము కలవాడై. (ముఖము అరవిందము కావుననే ఉదయవేళ వికసించిన దని సారస్వతము)

* కా. పా.— 'గగుర్పొడువంగ'

పా. మ. లో 'పాడవగ' అని, యున్నది. దానినిబట్టి కాశ్రి గారును, వారిని నమ్మి 'వావిళ్ల' వారును 'పాడవగ' అనియే ముద్రించినారు. ప్రమాదము. ధాతువు 'గగుర్పొడుచు' గాని 'గగుర్పొడచు' కాదు.

† కా. పా 'దయ్యెనదంతకొ'

‡ కా. పా.— 'నదెంతయు' ('కలకెప్పనదెంతయు' పూ. ము. పా.) విప్పెనదంతయు, అని నానవరణ.

* పూ. టీ.— 'హసాదు = మహాప్రసాదము'

* తొట్టిన వేడుకచే = నిండానిన సంతోషముచేత, మనంబు రంజిల్లఁగ = మనసు ఆనందమున పొంగగా, లేయి గన్న కలను. అనుపూర్విగా = మొదటి నుండి తుదివరకును - కృమముగా, అదంతయు = ఆ వృత్తాంతమంతయును చెప్పెను.

ఉ. చెప్పిన సంతసిల్లి, నృపశేఖర, రత్నముమఱి నందను

ఊప్పలకుప్పగల్గు, † దనకున్నతి బేడుమంచు వేడ్కతో
నప్పురమేశ్వరుండె యిటు లానతి యిచ్చిన నెంతభాగ్య ము
పుప్ప! భవత్ప్రభావ ‡ విభవాధ్యత యే మని సన్నుతింపఁగన్.

‘మహాప్రసాద’ మనుమాట అజ్ఞాంగీకారమున విధేయతానూచకముగా వాడదగినది. ఇక్కడ ‘అజ్ఞ’ లేదు, ‘అంగీకారమును’ లేదు. రాజుగారి భాగ్య విశేషమును ప్రశంశించుట ప్రకృతము. కావున. హసాదు = మేలు; బలి, అనుట యుచితము.

* పూ. టీ.—‘తొట్టిన = పొందినట్టి - వేడుకచే.’

‘తొట్టిన వేడుక’ యనగా నిండానిన - అతిశయించిన వేడుకగాని, ‘పొందినట్టి వేడుక’ కాదు. — “పెట్టిన కోట నీకువారి, భీముఁడు నర్జునుఁడొక్క రణంబు నన్, దొట్టినమంటలు.”— భా. ఉద్యో. 1-297.

† కా. పా.— ‘తనదున్నతి బేడుమంచు’ (‘తనది = తన సంబంధ మైనట్టి, పేరు = నామము, ఉన్నతి = గొప్పగా, ఇడుము ఉంపుము’ పూ. టీ.)

‘తనపేరు’ అనుటకు, ‘తనదిపేరు’ అనుట తెనుగు సంప్రదాయముకాదు. ‘నాదియమ్మ; మాదియక్క’ ఇత్యాది వ్యవహారము తెనుగు సంఘమున వినబడదు. ‘తనది’ విశేష్యముగాని, విశేషణముకాదు. కావున, ‘తన సంబంధమైనట్టి’ అను టీక సరికాదు. — ‘తన పేరు గొప్పగాపెట్టుము’ - అని రచింపలేక, కవి - ‘తనది గొప్పగా పేరుపెట్టుము’ అని డొంకతిరుగుడు తప్పు వాగిత వాగి నెననుట విశ్వాస్యముకాదు.

పూ. ము. నను, తంజ. శాస్త్ర ప్రభులలోను, ‘తనకున్నతి’ అను పాఠము న్నది. కావున ‘తనదున్న’ పాఠముకంటెను ‘తనకున్న’ పాఠమే మేల్తరమని, దానినే తైకొన్నాను. — ‘పేరికు’ అను క్రియనుగూర్చి 20 వ పద్యము కడచూచునది.

‡ పా. తా.— ‘ప్రతాప మహిమాధ్యత.’

టీక. — నృపశేఖర, ... నందనుండు, ఒప్పులకుప్ప = సద్గుణములపోవు, కల్లుక = నీకుదయించును, వానికి, ఉన్నతిక = గొప్పగా, తననుజేరు పేరిడుము = నా పేరు పెట్టుము, అంచుక = అని, అప్పరమేశ్వరుండే, ఆనతియిచ్చినక = ఆహ్లాపించితే, అది - ఎంతభాగ్యము! (గొప్పభాగ్యముని భా.) అప్పప్ప = బౌరారా, భవత్ప్రభావ విభవాధ్యతక = నీ ప్రభావముయొక్కయు - విశ్వర్యముయొక్కయు - సచ్చుద్ధిని, ఏమని సన్నుతింపగక = ఏమని కొనియాడవచ్చును? (కొనియాడ శక్యముకాదని, భా.)

క. అనుచుఁ జెలరేగి మంత్రులు

గొనియాడుచు నుండి; రుతఁ గొన్నిదినుబుల్

జనఁ, గనకాచలకార్ముక

వినుతైకకృపాకటాక్ష వీక్షణమహిమక.

39

టీక. — కనకాచలకార్ముక = బంగారుకొండ విల్లుగాగలవాడైన పరమేశ్వరునియొక్క, నినుత = (లోకముచే) కొనియాడబడి నట్టియు, ఏక = ప్రసిద్ధమైనట్టియు, కృపా = దయతోగూడుకొన్న, కటాక్షవీక్షణ = చూపుయొక్క మహిమక = ప్రభావముచేత.

క. నెల మసలెక రత్నాంగికి,

బలిసె జిట్టుములు నరుచి బడలిక *యూర్పుల్,

తెలు పెక్కెఁ దళుకుఁజెక్కులు,

నలతికవును గొప్ప యయ్యె, నా రేర్పడియెక. 33

టీక. — రత్నాంగికి, నెలమసలెక = నెలతప్పెను (=గర్భమాయెను) చిట్టుములు = వేవిశ్వ సంబంధమయిన ఓకిలింతులు అరుచి = నోటికే వస్తువును రుచింపకపోవుట, బడలిక = అలసట, యూర్పుల్ = ఉచ్చాస్యస నిశ్వాసములు, బలిసెక = మెండయ్యెను. అలతి కవును = సన్నని నకుము, గొప్పయ్యెను, ఆరు = మా గారు, ఏర్పడెను.

‘నెలమసలు’ — ఇదియొక జాతీయము (శ. ర. లోలేతు) “దానికి నెలమసలి నది a month has passed with her. i.e. she has been a month pregnant.” (జానెను)

శా. పా. — ‘లూర్పుల్

శా. లేవే, భోజన మేటి కొల్ల? ఏటు లేలే మన బహ్నిమ్ము లీ
వేవిం బూచవు? వెల్లబాతె మొగ మేమీ రాజుతో నల్లి నా
వో? వామాక్షిరొత్తెప్పవే యనుచు గర్భోత్తుల్ పైలులన్బ్రాహ్మణ
వేవిల్లం బారలెక్ లతాంగి, పతికిక్ వేడ్క లొక్కన లాసగఁగ్.

టీక.—వామాక్షిరొ = (అందఁడయిన కన్నులుగల) ఓరత్నాంగి, లేవే,
భోజన మేటి కొల్లవు? ఈవు = నీవు, ఇటులు, బల్సామ్ములు = గొప్ప గొప్ప
ఆధరణములు, ఏవిక్ = ఏవికూడా. ఏలే పూనవు = ఎందుకే ధరింపవు? మొగము,
వెల్లబాతెక్ = తెల్లబాతెనది, ఏమీ రాజుతో అల్లినావో? తెప్పవే, అనుచుక్,
చెలల్ = చెలికత్తెలు, గర్భోత్తుల్ = గర్భితములైన = అర్థాంతరము గర్భయునగల
మాటలను (గర్భసంబంధ మయిన మాటలను, అని అర్థం,) పల్కఁగా, పతికిక్,
వేడ్కల్ = సంతోషము, కొనల్ సాగఁగ్ = బహుముఖముల విస్తరిల్లగా,
లతాంగి = ఆరత్నాంగి, వేవిళ్ళక్ = వేవిళ్ళతో, పారలెక్ = ప్రవర్తిల్లెను.

భోజన మొల్లకపోవుటయు, సామ్ములను ధరింపకపోవుటయు, మొగము
వెల్లబారుటయు, వేవిళ్ళగల వెలదికిని, పతితో అలిగిన పడతికిని సమానధర్మములు.
వేవిళ్ళతోనున్న సంగతి యెరుగనట్లు, రత్నాంగి చెలికత్తెలు మిక్కిలి చమత్కార
ముగా ఏమమ్మా రాజుతో అలిగినావా? భోజన నాదుల నొల్లవేమి? యని లాలించి
నారు. ఆ లాలనముచేతనే ఓహో, 'వేవిళ్ళ' యని పరాహితులకు వ్యంగ్యము.

గర్భవతులు సామ్ముల నెక్కువగా ధరింపరనుటకు.—

“శరీర సాదా దసమగ్రభూషణా,

ముఖేన సా లక్ష్మిత లోభిపాండునా

† శా. పా.— 'యంచ, నర్మరసగర్భోత్తుల్' ('పరిహాసముతోఁగూడు
కొన్నమాటలను (అర్థాంతరమును బోధించువాక్యములను).—అని, పూ. టీ.)

'నర్మరసగర్భోత్తుల్' అను పాఠమున 'నర్మరసము గర్భయునగల ఉత్తులు'
అన్న యర్థమేగాని 'గర్భసంబంధమయిన ఉత్తులు' అను చమత్కారము సిద్ధింపదు.
'తెప్పవేయనుచు - గర్భోత్తుల్' అనియే, పూ. ము. పా. ఆపాఠము, తంజ.
తా. ప్రతులలోనున్నది

'గర్భోత్తులు'.— 'గర్భకలమంబుల' వంటి సమాసము. "గర్భకలమంబులు
కాఫె లతాంగి జంఘికల్" (వస్తు - 2-74.)

తను ప్రకాశనే విచేయతారకా,
ప్రభాతకల్పా శశి సేవ శర్వరీ.”

—రఘు. ౩-2.

శా. మించె బోరచికోరికల్, గడు విజృంభించె దనుగ్గాని, కా
న్పించె న్మేచకకాంతి చూచుకములన్, *జెక్కిళ్ళవై దెల్పు రె
ట్టించె, † గూర్కులు సందడించె, నడ చండించె, మృదామో
దముక్, గాంచె వాతెఱ, యోసరించె ద్రివళుల్ నానాటికి
బోటికి.

టీక.—బోటికి = అరత్నాంగికి, నానాటికి దినదినమునకు, బోరచి
కోరికల్ = నూడిదెల మీది వాంఛలు, మించె; తనుగ్గాని = (శరీరమున) పాలు
మాలిక, విజృంభించె = అధికమాయెను, చూచుకములన్ = చను మొనలయందు
మేచకకాంతి = నల్లనిచాయ, కాన్పించెను; చెక్కి...ంచె = చెక్కిళ్ళయందు
తెల్లదనము మెండయ్యెను. (గర్భవతులకు చెక్కులు తెలుపెక్కుట సహజము.)
కూర్కులు = నిద్ర, సందడించె = అధిక మయ్యెను. (చూలెంతలకు నిద్రయు
నధికము) నడచండించె = నడక మందగించెను. వాతెఱ = ఆధరము, మృత్
అమోదముక్ = మట్టివాసనను, కాంచెను. ద్రివళుల్ = గర్భముమీది మూడు
ముడతలును, ఓసరించె = తొలగెను.

శ. ర. లో ‘ఓసరించు’ ఓసరిల్లుకు — పేరణరూపము (=తొలగించు)
అని యున్నది. కాని, ‘ఓసరించు’ కు ‘తొలగు’ అను సర్థమును నున్నది.

“ఓసరించుట- To turn aside, remove, to fail, to step aside,
evade, తగ్గుట, తరుగుట, తక్కువ అవుట” (జా)ను

* శా. పా.—‘చెక్కుల్ తగ్గె దెల్పు రెట్టించె’ (ఇది ప్రా. ము. పా.
‘చెక్కులు తగ్గె తెల్పు రెట్టించె’ అంటే యర్థ మేమో, పూ. టీ. లో లేదు.
నాకును లోచలేదు. ‘చెక్కిళ్ళవై దెల్పు రెట్టించె’ అను సాధుపాఠముతో ఈ
పద్యము ‘విజయ’ (2 - 36) లో నున్నది, (‘నేత్రంబులం దెల్పొ...’ పాఠాం.)

† శా. పా.—‘కూర్కులు సందడించె’ (పా). ము పా.)

మించె బోరచి ‘కోరికల్’—‘కోర్కులు’ సందడించె అని, కోర్కులు
రెండుమాటలు వచ్చు, పునరుక్తివోవ మేర్పడుచున్నది. ‘కూర్కులు సందడించె’
అను సాధుపాఠము, ‘విజయ’ (2-36) లో నున్నది.

వ. “తదస్మిన్ గర్భంబు చక్షు నితనిఁ నోసించి పోవలయు”

—భా. నో. 4-12.

— సారంగధర జననము —

వ. ఇవ్విధంబున 1 నిగ్భగగర్భభారనితాంతతాంత యగు నక్కాంతకుఁ
బూసవనాని సమస్త శుభకృత్యంబులు నిర్వర్తించిన యనంతరంబ
నవమాసాబులు*గడచిన నొక్క పుణ్యలగ్నంబునం గుమారుండు
జన్మించిన. 31

టీక.—ఇవ్విధంబున, నిగ్భ...తాంత= గర్భముయొక్క బరువుచేత మిక్కిలి
బడచినది, అగు - ఆకాంతకు, పుంస...బులు = పుంసనము (పురుషసంతతి పుట్టి
వలెనని చేసిడి యొకానొక శుభకర్మము) ఆది = మొదలుగాగల, సమస్త = సకల
మైన, శుభకృత్యంబులు = శుభకార్యములు, నిర్వర్తించిన అనంతరంబ = జరిపిన
తరువాత.

క. దిక్కులు మెఱసెన్; నెఱసెన్

† జొక్కుల రంజిల్లి గాడ్పు; జొబ్బిల్లి సుధా

భుక్కులమంజులసుమన

స్రస్కులవానలు గురిసె; మొరసె దూర్యంబుల్. 32

1 పాతాం—‘దుర్భర’—*‘గడచిన’—

పాతభేదములు.

“నెఱసెన్ జొక్కులు, వలి నాలిగాలి జొబ్బిల్లి సుధా, భుక్కుల మనూ
నూన్.” (మద. తాళ. పృతి.)

“చొక్కుల రంజిల్లి గాడ్పు జొబ్బిల్లి” (మద. టీకాసహిత మైన కాకితపు
పాఠ పృతి) ఈ క్రిందివి, తంజ. తాళ. పృతుల పాఠములు.—

“నెఱసెన్, జొక్కుల వలి నాలిగాలి” — “జొక్కుల లేజల్లగాడ్పు” —
“జుక్కులలరె జల్లగాడ్పు” —

† తా. పా.—“జొక్కులు రంజిల్లి గాడ్పు, జొబ్బిల్లి” (‘చొక్కులు రంజి
ల్లిక్ = శ్రీమలు నివారణమగునట్లుగా జొబ్బిల్లిక్ = నిండాదనట్లుగా అని
తా. టీ.)

టీక. — దిక్కులు మెఱసెన్ = దిశలు ప్రకాశించెను. గాడ్డు = వాయువు, చొక్కులకు రంజిల్లు నెఱసెన్ = పారవశ్యమున పోలి సుడిపెను, సుధాభుక్తుల = అమృతభోజనుల (= దేవతల) వియైన ('సుధాభుక్తుల' అని, పూ. టీ.) మంజుల = సుమనస్ - స్రవ్యుల = మనోజ్ఞములైన పూలదండల యొక్క, వానలు, జొబ్బిల్లి = అతిశయించి, కురిపెను, తూర్వంబుల్ = మంగళవద్యములు, మొరసెన్ = మోగెను.

'సృక్కు' అను మామము చిన్నయగూరిమతమున అసాధువు. (బా. తత్వ. 72.) కాని, అహోబలపతి మతమున సాధుజే. — (చూ. అహో. హలంత. 10.)

ఒక్కప్రయోగము. — "భూషాభవశానులేషముల స్రవ్యుల మిక్కిలి టెక్కుఁ జెందియున్" — (ఉ. రా. 3-247)

ఈ త్తమపురుషు లందఱుచినప్పుడు దిక్కులు ప్రకాశించినట్లును, చల్లనిగాలి వీచినట్లును, దేవదుందుభులు మోగినట్లును, పూలవానలు కురిసినట్లును వర్ణించుట సాగించిన కవులకు సంప్రదాయము.

సీ. 'దిక్కులు మిక్కిలి తెలివిదాల్చె,
కమ్మని చల్లనిగాలి మెల్లనవీచె
హోమానలంబు చెన్నొంది వెలిగె

...

అలరు సోనలుగురిసి రయ్యమరవరులు

దేవదేవుని దేవకీదేవికనఁగ.

(భాగ. 10 పూ. 100)

"దిశః ప్రసేదు ర్మరుతో వపుః కుఖాః

ప్రదక్షిణార్చి ర్నవిరగ్నిరాదజే,

బభూవసర్వం శుభశంసి తత్క్షణం

భవోహి లోకాభ్యుదయాయ తాదృశామ్" (రఘు. 3-14)

'చొక్కులు = శృంగులు; రంజిల్లు = నివారణము' — అను టీక సరియైనది కాదు. ఆ పదముల కా యర్థములు నిఘంటువులలో లేవు.

(1) 'రంజిల్లు = అనురాగమునుపొందు' (శ. ర.)

(2) 'రంజిల్లుట or రంజిలుట To be glad or pleased' — (శాన.)

'జొబ్బిల్లి' = నిందారనట్లుగా అనటమును సరికాదు. ఇతర వస్తువులేవో నిందారనట్లుగా పూలవాన కురిపెనుటలో అర్థము లేదు. 'జొబ్బిల్లి' అనుట యుచితము.

చ. బిసబిస వాలు కీలుజడ పిక్కలు వొక్కుచుఁ ♦ వెన్నడింపగా
మిసిమిపిసాళిగుబ్బచనుమిట్టలు పయ్యెద నుబ్బనెత్తగా
ననురుసురై యలంతినడు మల్లలనాడంగ ముందుముందుగా
నొసపరిబాగులాడి యపునొక్కటె వచ్చి నృపాలుతోడంతా.

టీక:—వాలు = పొడువైన, కీలుజడ, *బిసబిస = చకచక, పిక్కలు (త్రొక్కుచు) = పిక్కలమీద నటించుచు, వెన్నడింపగా = వెనుక నర్పించుచుండగా; మిసిమి...మిట్టలు = కాలిమొంతములును - పొంగు కలవియును - ఈన్న

♦ కా.పా. — ‘వెన్నడింపగా’. (వె = వెన్నున, నటించుచుండగా అని, పూ. టీ.)

‘వెన్నడింపగా’ అని పా). ము. పాఠము. అది తప్పని కాబోలు ‘వెన్నడింపగా’ అనిద్దినారు. ద్విరుపారపాటు. ‘వెన్నడించు’ (= వెన్నాడు) ధాతువున్నది. (చూ. శ. ర.) తంజ. తాళ. పృథులలోను ‘వెన్నడింపగా’ అనుపాఠమున్నది. జడ ‘వెన్నాడు’ నట్లు చెప్పుటయును పుష్టిమే. — ‘వెన్నాడంగల వేసి కాభరముతో వెన్నాడెదవానాతనికొ’ (శ్రీవణానందము. ౩-27.)

‘వెన్నాడుట or వెన్నడుట To toss about (supine) on the back పీఠున యిటుఅటు కదలుట (ఇలా 1-10) గుదిగొని వెన్నాడు కునుచు పుంజము తోడ, టీ! వెన్నాడు- పీఠున కదలుతూవుండే’ (బ్రా)ణ్యము.)

ఁ పూ టీ. — ‘వాలు = ఒప్పుచున్న - కీలుజడ.’ ‘వాలు’నకు ‘ఒప్పు’ అను నిర్ణయ నిఘంటువులలోలేదు. ‘వాలు = పొడుగు’ అనియున్నది. ప్రకృతమున నుచి తమయిన యర్థమును అదే జడపొడువైనది కావుననే పిక్కలు తొక్కుగలిగినది.

* పూ టీ. — ‘బిసబిస’ = బిసబిస అనుధ్వనితో.’ జడ ‘బిసబిస’ — అని ధ్వనిచేయుట లోకములోలేదు. ‘బిసబిస’ — చకచక, రివరివ, వంటి శబ్దము, బిసబిస - విసవిస, సమానార్థకములు. —

(a) “విసవిస = తిప్పట నవ్వుట ముసరుటలయందగు ధ్వన్యనుకరణము. ‘కరబిసకుహంబులు విసవిసందిచ్చి’ — “బిసబిస = వేగము.” (చూ. శ. ర.)

(b) “బిసబిస - Rapidly, with a spring.” “విసవిస, fast, quickly, hurriedly, వడిగా, చివచివ ‘విసవిస పవనుడు జమమున, విసరిన వడిబాగు జలదవిసరము భంగిణి.” (బ్రా)ణ్యము.)

తములును సైన వలద కుచములు, పయ్యెదను, ఉబ్బునెత్తెగాఁ = ఉబుక నెత్తెగా,
అలంతి = సన్నని, నడుము, అసురుసురై = మిక్కిలి శ్రమనొంది, అల్లలనాడెగాఁ
జనజవలాడగా, ముందుముందుగాఁ = అందరికం తెనుముందుగా, ఒసపరిబాగులాడి =
అందగత్తయైన అంగన, ఒక్కతెనచ్చి, నృపాలతోడుతె = రాజుతో (ముందరి
కన్యయును)

క. మగవానిఁ గనిరి శంబరు

పగవానిం బోనివానిఁ బట్టపుదేవుల్

జగతీనాతుక, నావుడు

మొగ మొక్కయింతయు బుజాలు చూడయు వేడ్క. ౩౯

టీక.—పట్టపుదేవుల్ = పట్టపుదేవిగారు (పూజ్యతయందు బహువచనము)
శంబరు పగవానిఁ = (శంబరాసురునికి విరోధి యైన) మన్మథుని, పోనివానిఁ =
పోలినవానిని, మగవానిఁ = మగపిల్లవానిని, కనిరి, నావుడుఁ = అనగా,
మొగము - ఒక యింతయు = సంతోషమున ముఖము వికసించి, బుజాలు చూ
డయు = ఉత్సాహాతిశయమున బుజా లుబ్బి, వేడ్క = వేడుకతో, (అవతరి
కన్యయును.)

(‘మొగ మింతైనది’, ‘బుజాలు చూడయినవి.’- సంతోషాతిశయమును
తెలుపు జాతీయములు--)

క. ఆ మేలు వార్తఁ దెచ్చిన

భామకు, బడిబడిని వేంటు బహువారలకుఁ,

భూమిపతి భూసు రార్థి

స్త్రీమములకు, లెక్క లేనిసొమ్ము లొసంగెఁ.

౪౦

(c) వ. “కరువలి వినిన విసరం గపర ముసర.” (మల్లి. విప్ర). ౩-80.)

(d) క. “విసరిన నెప్పుడు నుడుగక

విసరెడి వలిచేత వడకు విడువ.” (భాగ. 10 ఉ. 1001.)

(e) చ. “విసరినచోక యొక్క నడపింపుడు” (పాంచా. 4 ఆ.)

విసరినచోక ‘వి. విస యని ధ్వనియగునట్లుగా పోక’ అని యర్థముకాదు. ‘చకచక
(= వడివడిగా) పోక’- అనియర్థము.

టీక.—అ-మేలువార్త = ఆ శుభవార్తను, తెచ్చిన భావమును, బడి
బడిని = మాటిమాటికిని, వెంటబడు వారలకును, భూసు...ములకు* భూసుర=
బ్రాహ్మణుల యొక్కయు, అర్థి = యాచకుల యొక్కయు, స్తోమములకు*
సమూహములకును, భూమిపతి = రాజు, లెక్కలేవి సాములు = మితలేని ద్రవ్యా
దులు, ఒసంగెను.

క. జననాథచంద్రుఁ డివ్విత

మున బహువిధదానములను: బుత్తోత్సవ మిం

పొనరంగఁ జేసి సూతక

దినములు వెడలించె బ్రభుత దేజరిలంగఁ.

౪౧

టీక.—జననాథచంద్రుడు = రాజశ్రేష్ఠుడు, బహువిధదానములను = అనేక
విధములయిన దానములతో, పుత్తోత్సవము = కొడుకు కలిగె నన్న ఆనంద
మును తెలుపు ఉత్సవమును, ప్రభుత దేజరిలంగఁ = కన పొలింపము ప్రకటము
కాగా, ఇవ్వితమునక, ఇంపు - ఒనరంగఁ చేసి = ఆనందముగా కావించి,
సూతకదినములు = పురిటిదినములు, వెడలించె = వెళ్ళబుచ్చెను.

పూ. టీ.—“బడిబడిని = క్రమక్రమముగానే.”

‘బడిబడి’ యనగా, వెంటవెంట; మీదమీద; మాటమాటికి; అని సరి
యైన యర్థము. “బడిబడి Repeatedly, one after another- మాటిమాటికి”
(బొను.)

క. ‘తోడితెమ్మ నె మా రా జదె

బడిబడి వచ్చెదరు వేగ పనివిను మనుచుకొ’ (ఉ.హరి.1.55.)

ప.రా.—(పూ. టీ. వాగ్దత్తాచారి) “బడిబడిని = వెంటబడి వెంటబడి- వెంట
బడువారలకు” అని సరిగానే యున్నది)

* పూ. టీ — “భూ...లకు = బ్రాహ్మణులయిన యాచకులయొక్క
సమూహములకు.”—

ఆ రాజు బ్రాహ్మణులయిన యాచకులకే గాని, బ్రాహ్మణేశ్వరు లయిన
యాచకుల కియ్యలేదనియు, ఆ బ్రాహ్మణులలోనూ, యాచకు లైనవారికే గాని
పూజ్యులైన వారి కియ్యలే దనియు, అర్థముచేయుట సమంజసము కాదు.

♦ కా.పా.—‘ముదము.’

సూతకము = పురుడు, అంటు.- 'సూతకం ద్వివిధం పోక్తం, జాతకం చ మృతం తథా.'— జాతాశౌచము మొదటి సూతక మనియు, మృతాశౌచము రెండవ సూతక మనియు, వ్యవహారము.

సీ. 'ఎట్టి చుట్టంపేని యింటి శేతీర రెం

డన సూతకముఁ జెల్పి యవలఁ జొనుపు.'

(పాండు. 4-149.)

ఉ. పొంగుదు బాధుని త్త్రిబుధపుగవమంత్రిజనుబుఁ జూచి, తె
ల్పెం గలలోన వచ్చి మునుపే తన పే రిడు మంచు వేళ్లతో
నంగజవైరి; యాయనదయ గద గల్గెనటంచు బల్కి- సా
రంగధరాహ్వయం బిడియె రాజనరేంద్రుఁ డనుంగుఁజూలికి. ౪౨

టీక.—రాజనరేంద్రుఁడు, బందు...జనంబుఁ = చుట్టములు - స్నేహితులు - పండితశ్రేష్ఠులు - మంత్రులు, వైన (తన) జనమును, పొంగుచుఁ = ఆనందమున నుబ్బుచు, చూచి, — అంగజవైరి = (మన్మథునికి శత్రువైన) ఈశ్వరుడు, కలలోనవచ్చి, తన పేరిడుమంచుఁ = పిల్లవానికి తన పేరు పెట్టవలసిన దని, వేడ్కతో, మునుపే తెల్పెను. ఆయన దయంగద(పీడు) కల్గెను = పుట్టెను, అటంచుఁ పల్కి, అనుంగుచూలికి = తన పి్తపు పుత్రునికి, సారంగధరాహ్వయంబు = సారంగధరు డను పేరు. ఇడియెఁ = పెట్టెను. (సారంగము (=జింక) ను, ధరించువాడు, కనుక ఈశ్వరునికి 'సారంగధరు డని నామము. ఆ నామపేరు పుట్టవానికి పెట్టబడెను.)

వ. ఇట్లు కృతనామకరణుడై రాజనూనం దనుదినప్రవర్ధమానుం
డగు చున్నంత.

౪౩

టీక.—రాజనూనండు = రాజకుమారుడు, కృతనామకరణుడై = పేరు పెట్టబడినవాడై, అనుదిన ప్రవర్ధమానుండు = దినముల కృమమున వృద్ధి నొందుచున్నవాడు, అగుచున్నంతఁ = అప్పుడుండగా,

ఉ. ‡పాలశలోనఁ బోసి చనుఁబాలు నెఱుఁగిలకొట్టి కాళ్లపై
తొలకు నుంచి వే'ల్ సెలవిపై నెడగానిడి యుగ్గు వెట్టి యా

‡ 'అవలికనుపు' అను పాఠమున్నదేనా?

‡ కా.పా.—'పాలెడ'

“కే లటు బొజ్జపై నిమిరి † కెంజుచేతుల నెత్తి గట్టురా
చూలియునుగు సామికిని జోతలుజోతలటాచుబల్కుచుకొ”. ౪౪

టీక.—చనుబాలు, నెయ్యిక్క = నెయ్యియును. పాలడలోనకొ = చిన్న
శంఖములో, పోసి, గిలకొట్టి = రంగరించి, వేరే = వేలు, నెలవివైకొ = పెద
విమాలమీద, ఎడకొక్క = ఎడము కలుగునట్లుగా (— నోరు ఇంచుక వివృత
మగునట్లుగా) ఇడి = (నోటిలో) ఉంచి; కెంజిలుచేతులకొ = ఎత్తునైన చిన్ని
చేతులను, గట్టు...సామికిని = (కొండలకు రాజయిన హిమవంతుని కూతురి ప్రియ
భర్తకు) పార్వతీపతికి, జోతలు = ననుస్కారములు, అటుంచుకొ పల్కుచుకొ =
ఉచ్చరించుచు. (పసిబిడ్డల చేతులను బోడించి నై కెత్తి ‘జోతలు’ ‘జోతలు’
అనుట, అనిపించుట, వాడుక.)

పూర్వకాలమున పసిబిడ్డలకు ఉగ్గు-పాలు, పోయుటకు శంఖమును
వాడెడివారు.

- (1) “శ్రీరాజీవాత్ మత్స్థస్థుల నిలయు రమాహస్త వాస్తవ్య లోల
బీలాబ్జాన్నిష్ఠులంతి మధుర మధుర్యురీ నాభిపద్మే మరాళే,
అస్తాకం లోక మాత్రా ద్వియుగముఖ తపో రాసనే ద్వర్వ్యమాణం
శంఖస్యాంతేన దివ్యం పును ఇతి విబుధై శ్శృంగ్యమానా పునాకు.”

—విశ్వగుణాదర్శము.

- (2) “జలకము లార్చి, పాండు జలజచ్చదపాళిక గిప్పి, తమ్మి నం
కులదేలిదేనె లుగ్గులిడి” — (వసు. ౩. 27.)

ఉగ్గు, పాలు, పోయుటకు శంఖమునుకూలముగా నుండును. కావుననే నేడు
శంఖమునకు బదులుగా పాడమిన ఉగ్గుగిన్నెలను శంఖసారూప్యమునే పొంది
యున్నది.

క. కన్నుంగవం గాటుక యిడి

చ న్నిచుచు నేడు పుడిసి, చక్కనిముద్దం

పా. ము. నను, మద. తంజ. వారితప్రతులలోను, విఘంటువులయందును
‘పాలడ’ అని అకారవచ్చురూపమేగాని ‘లెడ’ అను రూపములేదు. ‘పాలు †
అడగు = పాలడ.’ (శ. ర.) ‘పాలడ. A shell used as a spoon or ladle
in giving milk to a child.’ (బౌస)

† ‘కెంజి’

జిన్నికుమారుని మారుని

* పెన్నుద్దీని బత్తి నెత్తి పెంచెరి దాదుల్.

౪౫

టీక.—మారుని పెన్నుద్దీని = మవచునితో సమానమునవానిని (పెను + ఉద్దీ.—చూ. పౌ. సంధి. 9.) బత్తి = భక్తితో, దాదుల్ = పా లిచ్చి పెంచు తల్లులు. (రాజుల యిండ్లలో బిడ్డలను పాలిచ్చి పెంచుటకు కొందరు స్త్రీలు నియోగింపబడుదురు.—వారే దాదులు. దాది. ప్ర. ధాత్రి.)

గీ. లాలి గట్టిరి గంధోపలాలితాః

1 లాలిసమసాంద్రోచందోపలాలిసౌధ

లాలితస్థలి హరునియిల్లాడి బాడి

మేలిజవరాలిగములు రాచూలి కపును.

౪౬

టీక.—* మేలి జవరాలిగములు = అందకత్తెలయిన యువతుల సమాహములు, హరుని యిల్లాడి పాడి = పార్వతివీది పాటులపాడి, రాచూలిక్త = రాజకుమారునికి, గంధో...స్థలిక్త.—గంధ = సువాసనలచేత. † ఉపలాలిత = బుజ్జ గింపబడిన— (అనగా సంతోషపెట్టబడిన) అఖిల = సకలమయిన, అలి = తుమ్మెదలుగల, సుమ = పుష్పములచేత, సాంద్ర = దట్టమైనదియు, అనగా నిండినదియు; చంద్రోపల = చంద్రకాంత మణులయొక్క, అలి = సమాహములతో నిర్మింపబడినదియు నైన, సౌధ = మేడయందలి, లాలితస్థలిక్త = మనోజ్ఞమైన ప్రదేశమున, లాలిగట్టిరి = ఉయ్యాలవేసిరి.

చంద్రకాంతపుమేడలో కమ్మనివాసలను జిమ్ము పూవులతో నిండియున్న మనోహర ప్రదేశమున దాదులు ఉయ్యాలవేసి రని తాత్పర్యము.

* పాతాం.—‘పెన్నుజ్జిని’

1 ‘లాలిసమసాంద్రో’.—‘లాలికుల చంద్రకాంతోప లాలి’

† పూ. టీ.—‘మేలి జవరాలి గములు = చక్కని యౌవన స్త్రీ సమాహములు,—

‘యౌవనస్త్రీలు’—‘బాల్యపురుషులు’— అను కూర్పులు రుచిరములుకావు.

‡ పూ. టీ.—‘ఉపలాలిత = శోభితమైనట్టి’

‘ఉపలాలించుట’ యనగా ‘బుజ్జగించుట’ గాని ‘శోభింపజేయుట’ కాదు.

ఉ. పూ నెటి మేని రాకొమరుఁ బొత్తులలోపల నుంచి 'గట్టుని
 ల్కానివరప్రసాదమునఁ గల్గిన చక్కనియన్న నిద్ర పొ
 మ్మా, ననుఁ గన్నతండ్రి' యని మక్కువఁ జొక్కఁగ జోలవాడిరి
 పూనిన జాభువాపసిడియ్యెల నయ్యెలనాఁగఁజూచుచుక. ర 2

టీక.—అయ్యెలనాఁగలు = ఆశ్రీలు, పూనెటిమేని రాకొమరుక = పూవు
 వలె మనోజ్ఞుడైన శరీరముగల ఆ రాచవిడ్డను. * పొత్తులలోపలక ఉంచి = పొత్తి
 గుడ్డలలో పుండ్లబెట్టి; గట్టు...యన్న = ఈశ్వరుని వరప్రసాదమున జన్మించిన
 సోదర్యరాశి, ననుఁగన్నతండ్రి = (ఇది ప్రేమను సూచించు మాట.) అనుచూ,
 ఇంఘా.....య్యెలక = సోగైన మేలిమి బంగారుయ్యెలను, ఉయచూ,
 చొక్కఁగక = అవిడ్డడు పాటువిని యానందమున సోలగా, జోలపాడిరి.

క. జోల ల్యాడిరి యమృతపు

జాలుం జోకొట్టఁ జాలు సరసపుజూపుల్

డోలాయమానముగ ను

య్యాలో జంపాలొ యనుచు నా లోలాక్షుల్. ర ౩

టీక.—ఆ లోలాక్షుల్ = చంచలనేత్రములుగల ఆశ్రీలు, అమృతపు
 జాలును, జోకొట్టఁజాలు = చల్లగా నిదురపుచ్చుకాలిన (అనగా అమృతపు జాలు

* పూ. టీ.—'పొత్తు లనఁగా విడ్డలు ఇరుపార్శ్వములం బొర్లకుండ నిడివిగా
 చుట్టి పఱుచు వస్త్రములు'.—

'చుట్టిపఱుచు' అర్థములేనిమాట. 'చుట్టు' 'పఱుచు' పరస్పర విరుద్ధక్రియలు.
 పఱుచవలసినదానిని 'చుట్టుట' కానిపని. 'పొత్తులు' = పసివిడ్డల పక్కవైబరుచు
 చిన్న గుడ్డలుగాని 'గుడ్డచుట్టులు' కావు.—

"పొత్తిగుడ్డ- Baby linen" — (బోబిన్సు).

సీ. "...కడుపునకును, బెట్టుల పొత్తులమీదఁ బెట్టు"

కాళి. మాచా. 4-11.

పొత్తులమీదఁ బెట్టుట, యనగా- పొత్తిగుడ్డలమీద పుండ్లబెట్టుటగాని,
 నిడివిగాచుట్టిన గుడ్డచుట్టుమీద పెట్టుటకాదు.

"పొత్తి = పొత్తిగుడ్డ = మెత్తని నన్నని పొత్తితవస్త్రము." (క. ర.)

వంటి) సరసపు చూపులు, జోలాయమాసముగ్గ = ఉయ్యాలవలె నూగుచుండగా, జోలల్ పాడికి.

ఆశ్రీలు పుట్టుకతోనే చంచలలోచనలనియు, వారిచూపులు మనోజ్ఞతమములు- ఆనందదాయకములు ననియు, వారు ఉయ్యాల ఊపులతోపాటు మీదికిని క్రిందికిని చూచుచు, ఉయ్యాల నూచుచూ జోలుపాడి రనియు, క్రిందికిని మీదికిని ఎడతెగఁపండా ప్రసరించుచున్న వారిచూపులు ఆమృతపు బాలువలె నుండెననియు తాత్పర్యము.

సీ. కను తెప్ప వేయక కనుఁగొంచు దనలోన

నుంగుంగ యని సారె నుగ్గడింప

నెలనవ్వు పాలబుగ్గలపై దువాళింప

నత్తత్త యని † దోఁగి యాడుచుండ

విద్దెముల్ సేయుచు వింత లే కెవ్వరు

చప్పట ల్చుటచిన ‡ సరస కరుగ

జిలిబిలి ముద్దుమాటలతోడ దాది వ్రే

లంది మెల్లనె తప్పటడుగు లిడఁగఁ

గీ. గనుమొఱుగి చెలుల్ మఱుగున నడంగి

తొంగి చూచి దోబూచి యన్నం గికాకి

*కా. పా.—‘దొంగి’.

‘దొంగి’ అను పాతము తప్పు. ‘దొంగుట = డాగుట’ (మా. శ. ర.)

‘దొంగవలె వచ్చి యిచ్చుట దొంగివాడదేమయ బాపగాయ’—

(వైజ. 4-36.)

‘దోఁగియాడు’ అనియే వ్యాఖ్యప్రతుల పాతము. (‘దొంగి’ గుజిలిపా.)

†కా. పా.—‘సరగవయ’

‘సరగ’ ననుగుటకం పెను-‘సరస’కరుగుట యుచితతరము.

‡కా.పా.—‘దూబూచి’.—కాశ్రిప్రతిలోను, కక్కిన ప్రతులలోనుగూడా ‘దూబూచి’ అను పాతమే యున్నది. శ. ర. కర్త ‘దూయు + బూచి = దూబూచి అనివివరించి, యీ పద్యమునే యుదాహరించి నాడు.—కాని, లోకమున వ్యవహారము

క న్నగఁ గుమారుఁ గాఁగిట గారవించి

యలరుమరు వేడ్కఁ దలిదండ్రు లనుదినంబు

౪౯

టీక:— ‘ఉంగుంగ’ = పసిబిడ్డల యేడ్పున నేర్పడు శబ్దమున కనుకరణము. ఉగ్గడింపఁ = పలుకఁగా;— ఎలనవ్వు = చిన్నినగవు, *పాలబుగ్గలవైక = లేత బుగ్గలమీద, దువాళింపఁ = పరువులుపారగా (అనగా వ్యాపింపగా);— దోఁగి యాడుచుండఁ = దోగాడుచుండగా;— విద్వైముల్ చేయుచుక = విసోదముగా కీర్తించుచు, వింతలేక = కొత్త యనునది లేక, సరస కరుగఁ = దగ్గరికిపోవు చుండగా.— దాదివేలఁఅంది = దాదియొక్క వేలిని పట్టుకొని.— చెలుల్ = దాదులు, కనుమొలంగి = మాయచేసి, మఱుంగున నడంగి = చాటున దాగి యాండి, తొంగిచూచి, దోబూచియన్నఁ = దాదులు- దోబూచి’ అని నవ్వు లకు బెదరింపగా, కికాకకఁ, నగఁ = నవ్వుగా (చూచి), తలిదండ్రులు-అనుదినం బుక = ప్రతిదినమున, అలరుమరు = సంతోషింతురు.

మాత్రము ‘దోబూచి’ యనియే. వ్యవహారభాషను సంతరించిన జానుపండితుడు ‘దోబూచి’ అను రూపమునే పఠించినాడు. ఆయన కావించిన నిర్వచనమిటులున్నది:— ‘దోబూచి A cry like Ghost! Ghost! (For అడుగో బూచి)’

‘అడుగో బూచి’ యను నుడి ‘అదో బూచి’ యను సంగ్రహరూపమును చెందగా, దానినుండి ‘దోబూచి’ అను సంగ్రహతరరూప ముత్పన్నమైన దనుట యుక్తియుక్తముగా నున్నది.— “దొంగ- బూచి! దోబూచి!” అని యీ లోకోక్తి యొక్క సంపూర్ణరూపము. (తెనుగుదేశమున నేటికిని నున్నది.)

ఉ. “దొంగబూచి దో బూచులకుఁ భయంపడునె భూతము

లక్కట భూతలంబునకె” (శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు.)

గీ. ‘నీడ లారెడు నీ చెట్లతోడ దొంగ

బూచి, దోబూచి యాడుమఁ బొద్దుగడవు

చందమామను బట్టినెదవు గదన్న” (తొలకరి)

*పూ. టీ.—‘పాలబుగ్గలవైక = పాలవంటి చెక్కిళ్ళమీద.— పాల బుగ్గలనగా, పాలుత్రాగు వయసున ఉబ్బుగా నుండు లేతబుగ్గలుగాని ‘పాలవంటి బుగ్గలు’ కావు. “పాలబుగ్గలు-అనగా, బిడ్డల చెక్కిళ్లు” (జాను)

క. ర. కర్త ‘పాలబుగ్గలు = పాలవంటి బుగ్గలు’ అన్నాడు. పొరపాటు.

కరముల్ సాచి తమిక్ 'ద యిద,' యని రాగంబొప్పఁగాఁ జీరఁ దా
 నురమోమందలి రావిచేక తులకింపఁ జేరి బింబాధరం
 బరుదారక రసవంతమై మెఱయుఁగా నంకంబుపై నిల్చి బా
 పురై! సారంగధరుండు ముద్దు గురియుంబొత్తఁడి యుప్పొంగఁగఁగఁగిం

టీక.—తమిక్ = పెరుమతో, ద = రా, ఇంద = ఇటురా, అని,
 రాగము = అనురాగము; ఒప్పఁగాఁ, చీరఁ=పిలువగా; తామర...చేక=తామర
 పువ్వువంటి ముఖమునందలి 'రావిచేక' అను భూషణవి శేషము, తులకింపఁ =
 ప్రకాశింపగా, చేరి = దగ్గరికివచ్చి, బింబాధరంబు = దొండపండువంటి కిండి
 పెడవి, అరుదారక = ఆశ్చర్యము కలుగునట్లుగా, రసవంతమై = సౌందర్య రస
 మతోనిండి, మెఱయుఁగాఁ, అంకంబుపై నిల్చి = తొడమీద కూర్చుండి, ముద్దు
 పరియుక్ = ముద్దులఁకులుకును.

'ద, (=దా), ఇందా' జాతీయము. (శ. ర. లో. లేదు) "దా. An in-
 terjection signifying come! యిందా Come this way ఇంద -
 Come here, here it is ఇందండి Behold ye! see! here it is!"
 —(బౌద్ధిణ్యము.)

†గీ. ఇనకరస్పర్శనంబున నింపుఁ గాంచి

చిన్ని సారంగధరుండు భాసిల్లుకరణి

నినకరస్పర్శనంబున నింపుఁగాంచి

చిన్ని సారంగధరుండు భాసిల్లె నంత.

గీ.

టీక.—ఇన కర స్పర్శనంబునఁ — ఇన = నూర్చునియొక్క, కరస్పర్శ
 నంబునఁ = కిరణ ప్రదానముచేత (= నూర్చుడు కిరణముల నొసగుటచేత)

†కొన్ని ప్రతులలో లేదు.

*తూ. టీ.— 'ఇన...బునఁ - ఇన = నూర్చుని- కర = కిరణముల
 యొక్క- స్పర్శనంబునఁ = తానుటచేత...'

నూర్చుకిరణములు తాకినయెడల చంద్రుడు వెలవెలబోవునుగాని, భాసిల్లెడు
 నూర్చుకిరణములు చంద్రునియందు ప్రవేశించుననియు, తన్మూలముననే చంద్రునికాంతి
 క్రమ క్రమాభివృద్ధి గాంచుననియు శాస్త్రము.

(i) ఇంపుఁగాంచి = తేజమును చెంది, చిన్ని సారంగధరుఁడు = బాలచంద్రుడు, (ii) భాసిల్లుకరణిక్ = ప్రకాశించు విభమున, (iii) ఇనకర స్పర్శనంబునక్ = ప్రభువైన రాజనరేంద్రుని లాలనముచేత, ఇంపుఁగాంచి = మెరుగెక్కి, చిన్ని - సారంగధరుఁడు, భాసిల్లేక్ = ప్రకాశించెను.

ఈ పద్యము రఘువంశములోని యీ క్రింది శ్లోకమును తలపించుచున్నది.

“పితుఃప్రయత్నా త్స సమగ్రసంపద
శ్శుభై శ్శరీరావయవై ద్దీనే దినే,
పుష్పోష వృద్ధిం హరిదశ్వదీధితే
రనుప్రవేశా దివ బాలచంద్రమాః” (8-23)

“సలిలయే శశిని రవే

ద్వీధితయో మూర్ధ్నితా మ్తమో వైశం

క్షుపయంతి దర్శణోదర

నిహితా ఇన మందిరస్యాంతః.” (వరాహసంహిత.)

“కలః షోడశ పోషస్య శుక్లే వర్ధయ తేరవి.” (దేవీపురాణము.)

కావున, చంద్రపరమున ‘ఇనకరస్పర్శన’ మనగా ‘సూర్యకిరణప్రదాన’ మని సరియైన అర్థము. ‘తాకుట’ యని కాదు. ‘స్పర్శనము = ప్రదానము’ అని లోకముల యందున్నది.

(1) ‘స్పర్శనము-Touching, coming into contact with. Gift, donation. తాకడము. తగలడము. దానము (జొనిన)

(2) ‘విశ్రాంతిం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్’ (అమ)

పూ.టి.- (i) ‘ఇంపుక్ కాంచి = పీఠిని పొంది’

సూర్యకిరణస్పర్శనముచేత చంద్రుడు పొందునది ‘తేజోవృద్ధి’ గాని-ప్రీతి’ కాదు.

(ii) భాసిల్లుకరణిక్ = వెంపొందునటువలెనే.’ ‘భాసిల్లుట’ యనగా ప్రకాశించుట కాని, ‘వెంపొందుట’ కాదు ‘భాస్పదీప్తా’ అని, ధాతుపాఠము..

(iii) ఇన = రాజనరేంద్రునియొక్క, కరస్పర్శనంబునక్ = హస్తస్పర్శచేత అనుటయు తప్పే.

*ఆ వె, ఇట్లు తల్లిదండ్రు లెంతయు గారాన
 (నేటఁ బెంచువానిఁ బూటఁ బెంచి
 సరవి వరవిభూతిఁ జౌలోపనయనాది
 సత్క్రియాచయంబు సలిపి రంత.

౧౨

టీక.—గారానక = (గారామునక) మిక్కిలిప్రేమతో, ఏటఁబెంచు
 వానిని పూటఁబెంచి (ఇది జాతీయోక్తి.— ఎక్కువ మక్కువతో పోషించి అని
 భావము.) వరవిభూతిక = అధికమైన విశ్వరూపుతో, చౌలో...యంబు.—
 చౌల = చూడాకర్మ (జుట్టుపెట్టి తలవెండుకలుతీయుట) ఉపనయన = వడుగు,
 ఆది = మొదలైన, సత్క్రియా = సత్కర్మలయొక్క, చయంబు = మొత్తమును
 సరవిక = వరుసగా, చలిసిరి = చేసిరి.

వ. ఇట్లు యౌవన ప్రాదుర్భావంబునఁ దేజరిల్లి, శాస్త్రంబులు
 కోడికరించి, పురాణంబులు హృద్గతంబులు గావించి. ‡ నీతులు

* ఈ 'యాటవెరిది' ప్రా. ము. నను, దాని ననుసరించిన శాస్త్రిగారి
 మద్రాసును గీతముగా పేర్కొనబడినది; ప్రమాదము. ఈప్రమాదము శాస్త్రి
 గారి ప్రతిలో మరి రెండు మాడు తావులలో గూడా జరిగినది. (చూ. 2-48;
 3-28; 3-177)

‡ పాఠాం.— 'నాటఁబెంచువాని'.

‡ కా. పా.—'యౌవన ప్రాదుర్భావంబై' (యౌవన ప్రాదుర్భావంబునక =
 వయస్సు పుట్టుటచేతను) — అని, పూ. టీ.)

'వయస్సుపుట్టిన' దనుట, 'సంప్రదాయముకాదు. 'వయస్సువచ్చిన' దనుట
 యొప్పు. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మణుకాడా.—'వయస్సువచ్చినవాడు- a full grown
 boy' అనియే అన్నాడు.

‡. "ఈదేశ నవగ్రు వయసువచ్చిననుట వలెలు"

—(అం. భా. 3-94)

"ప్రాడఁబుట్టుదానిఁ దొలఁతన మను విచ్చి
 వయసు వచ్చు వెన్న కలచినట్లు"

—(చాటు. రత్న. పు. 168)

‡ పాఠాం.—'నీతులు చాలాజులయులుచేసి'.

విస్తరంబుగాఁ దెలిసి గజహయరథాహారాబు లభ్యమింది,
బహువిధాయుధసాధనల / నారి తేజీ, సకలవిద్యా పారీణం
డయ్యె నప్పుడు. ౫౩

టీక.—యావన సామ్రాజ్యవంశుఁ = యావ నోదయముచేత (అనగా
వయసువచ్చి) తేజరిల్లి = ప్రకాశించి (సారంగధరుడు) కాస్త్రంబులు, కోడికరించి
= పరిశీలించి, పురాణంబులు, వృద్ధతములు కావించి = మనసునకు తెచ్చుకొని,
నీరులు = నీతికాస్త్రములు, విస్తరముగాఁ = సమగ్రముగా- తెలిసి, గజ...బులు-
ఏనుగులను- గుఱ్ఱములను- రథములను- ఎక్కుట, అభ్యసించి = నేర్చుకొని, బహు
విధ + ఆయుధ = అనేకవిధము లయిన ఆయుధములయొక్క, సాధనలక =
అభ్యాసములయందు, అరితేజీ = నిపుణుడు, సకల...ండు = సమస్త విద్యలను
సంపూర్ణముగా నెఱింగినవాడు, అయ్యెను.

రాజయినవాడు వాసానముల నెక్కుటయందు మంచి నేర్పరియై యుండ
వలెను.

౨. పా — ‘అతితేజీ.’

‘ఆరు = నిండు; అటు = నశించు.’ (శ. ర.)

‘అటుట’ యనగా ‘నశించుట’ కావున ‘అతిస’ పిమ్మట మరల తేజుట
వచ్చిది. ‘అతి తేజిన వా డొక్క మన్మథుడు తప్ప మరియెవ్వడును లేడు. (శీ.
హరుకంటిసెగ కోర్చి యాతితేజిన మారుఁ డలరుఁ జిచ్చుటవాడి ములుకు లేయ”-
విజ. ౩. 25.— ‘చచ్చిబ్రదికినవాడనియు, ‘గడితేజినవా’ డనియు క్లేష) ‘ఆరి
తేజీ’ అనవలెను. “ఆరితేజీయు బలుగుంటమారి యయ్యె” (హంస. 6-110).—
ఆరితేజినదొంగ (చూ. నూ. ని. గరిడిముచ్చు.) ఆరు = అటులకొక్క
ప్రయోగము. —

క. మ, ద్విరశరచనిహతిఁ బడెఁ గ

న్నారఁ గనుంగొనక కోప మాటునె యొంటకొ.”

(భా. కర్ణ. 1-124.)

‘ఆరుట’ యన నిండుటకును అర్థ మగును. నిండెనను అర్థము చెప్పనప్పుడు
లఘురేఫయును ‘అడంక’ నను నర్థమున - గురురేఫయనగును,

(సర్వ. ల. సా. సం. పు, 180)

దాక్షామణీనాథుఁ దగిలి లోఁగొనఁ జాలు
నాతనితేజ మే మనఁగ వచ్చు?
నించువిల్కాని జయించు నాతని నిర్మ
లాకారమహిమ యే మనఁగవచ్చు?

గీ. వసుధఁ బుట్టెను పెరిగెడు వారిలోనఁ
గని విని యెఱుంగ మంతటిఘచునినార!
యీడు జోడును సరి సాటి యోడు లే ద
*తండు దేవుడు గాక మర్త్యుండె తలఁచ!

గీగీ

టీక.—అతని, చూడ్కి = చూపు (= కనులు) శృతిమార్గములనంటి =
చెవులవరకును వ్యాపించి (అంతటి విశాలములని - భా.) తెలివిమైక = భావశక్తి
ముతో, శోభిల్లు = ప్రకాశించుచున్నది. — [చూడ్కి = ఆలోచన, (అనగా
మనోద్వేషి) శృతిమార్గముల నంటి = వేదమార్గములను - (= ధర్మములను) అను
సరించి, తెలివిమైక = జ్ఞానముతో, శోభిల్లు = అని, అర్థాం.] అతని, నడక =
గమనము (నడచు తీరు) + సాధుకుంజరపంక్తి = ఉత్తమజాతి గజసమూహము
యొక్క, సంగతి = (సమ్యక్గతి) మంచినడకతో అనగా, ఉత్తమజాతి
యేనుగుయొక్క నడకవలె, విలసిల్లు = ఒప్పుచున్నది — [నడక = ప్రవర్త
నము, సాధుకుంజర - ఉత్తమ పురుషులయొక్క, పంక్తి - సంగతి = సమూ
హముతోడి సాంగత్యముచేత, విలసిల్లును, అని అర్థాం.] అతని, తేజము = కాంతి
(తేజః ప్రభావే దీప్తాచ' అను.) దాక్షామణీ నాథుఁ = చంద్రుని, (ఇరు
వదియేడు తారలను, దక్షుని కూతుండ్లు. కావున దాక్షాయణులు; 'దాక్షాయ

తక్కిన మూడుపాదములలోను క్రిములు, విలసిల్లు - చాలు - జయించుట, అని తద్ధర్మార్థములుగా నున్నవి. కావున, ఇది భూతముగా నుండుట ప్రకృమభంగము. 'శోభిల్లు' అనియే తంజ. తాత్. పా.

* కా. పా.—'అతండమర్త్యుడుగాక.'

+ పూ. టీ.—'సాధు కుంజర పంక్తి = శ్రేష్ఠమైన గజసమూహముయొక్క
సంగతి = సాంగత్యముచేతను.' - మానవుడైన సారంగధరునికి, ఏనుగుల సాంగ
త్యమా!!

జ్యోత్స్వనీత్యాది తారాః.' అను.) తగిలి = ఎదిరించి, లోఁగొనఁజాలుక = లో
బరుచుకొన జాలును. [ఆతని, తేజము = పరాక్రమము, ('అధిక్షే పావమానా
దేః ప్రియుక్తస్య పరేణయత్; పాఞ్జాత్యయే ప్యవస్థానం తత్తేజ సు మువా
చ్యతమ్.') దాక్షాయణీనాథుక్ = ఈశ్వరుని, ('ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ గిరిజా'
అను.) లోఁగొనఁజాలు, నని అర్థం.] ఆతని, నిర్మలాకారమహిమ = కళంకు
లేని రూపముయొక్క పృథ్వావము (సౌందర్యము.) ఇంచు విల్కానిక్ = చెరకు
విల్లుగలవానిని (=మన్మథుని) జయించును. — సారంగధరుడు, ఆకారమహిమ గల
వాడనియు, మన్మథుడు బొత్తిగాదేహము లేనివాడనియు సారస్వము. [ఆకార
మహిమ = ఆకారముయొక్క గొప్పదనము. (వ్యాకూమ పరిపాటిచేత కండ్లు
తరిగి గట్టిపారియున్న దేహమన్నమాట.) ఇంచు విల్కానిక్, — ఇంచు = ఒప్పునట్టి
(= ప్రసిద్ధుడైన) విల్కానిక్, జయించును, అని అర్థం.]

ఆతని చూడ్కికి ఈడు, నడకకుజోడు, తేజమునకు సరి, ఆకారమునకు
సాటి, ఎందునలేదు. అతండు దేవుఁడుగాక, మర్త్యుండే = మనుష్యుడా! (కాడ
నుట) చంద్రుడు, శంకరుడు, మన్మథుడు మొదలగు దేవతలను జయింపగలవా
డగుటచేతను, శుభిమార్గములనుబట్టి వర్తించు వా డగుటచేతను, ఆతనియందు
దేవత్యముకల దని భావము.

క. మాడెత్తు మాట యెవ్వరి

నాడఁడు, సత్యంబు వీడ నాడఁడు, ఖలులం

గూడఁడు, పరకామినులం

జూడఁడు, సారంగధరుడు సుతమాత్ముండే.

గీ॥

టీక. — * మాడ + ఎత్తు మాట = ('మాడ' పరచోలో సగము 16 గురి
నింజులయెత్తు) స్వల్పపుమాటయైనను, ఎవ్వరిక, అడఁడు = అనడు. (ఎవరినిగాని,
అత్యల్పముగా నైనను నిందింపడు - అని, భా.) సత్యంబుక, వీడనాడఁడు = వదిలి
వెట్టుడు, ఖలులక = దుష్టులను, కూడఁడు = చేరడు, పరకామినులక = ఇత
రుల శ్రీలను, (కన్నెత్తి) చూడఁడు, సుతమాత్ముండే = సామాన్య సుతుడా?
(ఉత్తమపుత్రుడని, భా.)

* పూ. టి. — 'మాడెత్తుమాట = అధికమైనమాటను.'

మాడెత్తు, విష్ణుమంత్ర అనునవి అల్పార్థమును తెల్పు లోకోక్తులు. వానికి
'అధిక' మనియర్థము చెప్పట కేవలము విరుద్ధము. కొన్ని ప్రయోగములు.

క. బౌరా యని జను లెప్పుగఁ

గూరిమితోఁ దండిమాట గురువాక్యముగా

గోరంతయు జవదాటక

యా రాజకుమారచంద్రుఁ డలరఁగ సంతక.

గీ ౭

టీక. — ఆ రాజకుమారచంద్రుఁడు = ఉత్తముడైన యా రాజకుమారుడు, తండిమాట, గురువాక్యముగా = గురువుగారి యజ్ఞనువలె, జవదాటక = అతి క్రిమింపక, (తండి)యందలి చనవుచేత అలక్ష్యముచేయక భయభక్తులతో అనుసరించుచు) అలరఁగ = ఒప్పియుండగా. — (గురుశిష్యము తండి)యందును వర్తించును గావున తండి) వాక్యము గురువాక్యము కూడా అయినదని చమత్కారము)

ను. వనజాతాహితవశవారినిధి భాస్వత్కొస్తుభం బైన రా

జనరేంద్రుండు నవీనమౌవనవిలాసశ్రీజగన్మోహనాం

గుని సారంగధరుఁ విశేషగుణయుక్తుఁ యౌవరాజ్యాభిషి

క్తునిఁగావించి నిజాన్వయంబుసమమా కోకాప్తవంశంబునక. గీ ౮

టీక. — వనజా...భంబు- వనజాత = కమలములకు, అహిత = విరోధియైన చంద్రునియొక్క, వంశ = కులమును, వారినిధి = సముద్రమునకు, భాస్వత్ కొస్తుభంబు = ప్రకాశించుచున్న కొస్తుభరత్నముయిన రాజనరేంద్రుండు. (సముద్రమును మధించినపుడు పుట్టినది కొస్తుభ మను రత్నము) నవీన.....గునిక. — నవీన = నూతనమైన, యౌవన విలాసశ్రీ = ఎలపొయ్యపు సోయగము కలిమిచేత, జగన్మోహన అంగునిక = లోకమును మోహింపజేయు శరీరము కలవానిని, విశేషగుణయుక్తుఁ = ఉత్తమగుణములతో గూడినవానిని, సారంగధరుని, యౌవరాజ్యాభిషిక్తునికావించి = యువరాజుగా అభిషేకించి (యువరాజునుచేసి) నిజా...బునక = నిజ అన్వయము

(1) పీ. కోర్కె మొందిన వైనఁ గొడుగు దుర్గణమొంది

యత్త మాడెత్తుమాట టాడ వెలుచు. (కుక. ౩-486)

(2) గీ. “చిన్నవాఁడును బిరియు నొక్క చిన్నమంత

మాట యాడిన విని తాపమగ్న వగుదు.” (కళా. 4-128)

(3) న. “ఒకనాడును మాడెత్తుమాట పడని వాఁడు గావున”

(ఈగ్రంథమునకే. ౩-16౩.)

యంబు=తన వంశమునకు, సమహా=సమానమయిన, కోకా...ంబునకొక=చక్ర
వాకములకు, ఆప్త = ప్రియుడైన నూర్వనియొక్క, వంశంబునకొక. (అవతలి పద్య
ముతో అన్వయము.)

క. పేరుగల ఘూర్జరాధిపు

గారాబుగొమార్తె పెండ్లిగావించె దగ్గ

*సారంగధరునకు మన

సారంగను మంజువాణి యను నలివేణిక.

గీ=

టీక.—ఘూర్జర + అధిపు = ఘూర్జరదేశపు రాజుయొక్క, గారాబు కొ
మార్తె = ముద్దలబిడ్డను, 'మంజువాణి' అను (పేరుగల) అలివేణిక = కన్యను,
(అలివేణి = తుమ్మెదలవలె నల్లనైన జడగలది) పెండ్లిగావించెను.

క. తారావళి యట నఖము, లు

రోరుహములు రెండు మంజులె యట, నేత్రా

కారంబులు ధవళము లట,

యా రమణిక మంజువాణి యను జెల్లనొకో!

౬౦

టీక.—నఖములు = గోళ్ళు, తారావళి యట = నక్షత్రముల వరుస
యట. ('తారావళి' యను కావ్యరచనావిశేష మట-అని యర్థం) ఉరోరుహ
ములు = కుచములు, రెండు, మంజులె యట = పూగుత్తులె నట ('మంజరి'
యను రచనా విశేషములేనట-అనియర్థం) నేత్రాకారంబులు = కనులయొక్క
స్వరూపములు; ధవళములట = తెల్లనివట. ('ధవళములు' అను రచనావిశేష
ములట- అని, అర్థం.) కాబట్టి, ఆరమణిక = ఆసారంగధరునిభార్యను, మంజు
వాణి (= పేరు) మరోవారమైనపాత్నీకలది; అనకొ జెల్లనొకో = చెల్లును.

తారావళి, మంజులు, ధవళములు, అనుకావ్యరచనా విశేషము లుండు
టెండ్లి ఆమె నిజముగా మంజువాణియే యని చమత్కారము.

*పాఠం.—'సారంగధరునకు విధి, వారూధి...యనులోలాక్షిక'

†పాఠం.—'మంజులట నునేత్రా.'

గీ. సకలవైభవములతోఁ బొసంగ నిటులు
రాజరాజవిభుండు గారాబుఁ గొడుకు
పరిణయ మొనర్చి యానందభరితుఁ డగుచు
నుండెఁ గొన్నిదినము; లంత నొక్కనాఁడు.

౬౦

టీక. — సక...తో = సమస్తవిభవములతోను, పొసంగ = ఒప్పునట్లు, కొడుకు పరిణయము = కొడుకుయొక్క పెండ్లి. ఒనర్చి, ఆనందభరితుఁడు = సంతోషముతో నిండినవాడు.

— చెంచులు రాజును దర్శించుట —

సీ. నిలుచుండి చుక్కజేతులు వెట్టుక కిరీట
ములు గల రాజులు కొలువు వేయ,
(వేటాటు తునియలు వేయు మేలైన వ
జీర్ణ వచ్చి సలాముచేసి నిలువ,
శరణాగతారాతిథరణీరమణు లయ్య
జియ్యలు వెట్టుచు సేవ సలువ,
*సాటికి బోటికి సరససంగీతసా
హిత్యాదివిద్యలు నృత్యమాడ,

*కా.పా. — 'కొడుకుఁ బరిణయము'

పా. మ. లో 'కొడుకు బరిణయము' అనియున్నది. కాశ్మీరీగారు, 'బ' కారమునకు మందరమున్న వెట్టినారు, అందువల్ల వావిశ్యవారును 'కొడుకుఁ బరిణయము' అనియే ముద్రించినారు. పొరపాటు.

కొడుకుంబరిణయము; రాజుంగొడుకు, అని; మ. త. సమాసమున నుగాగమ సంధిచేయుట సరికాదు. 'కొడుకు' - పరిణయ మొనర్చి' యనుట భాషాసంప్రదాయముకాదు. పరిణయ మొనర్చుట 'కొడుకునకు' గాని, 'కొడుకును' కాదు.

(1) 'వేటాటు గ వెలుగా వేయు వజీరులు, చేరవచ్చి' (2) 'వేటాటునుకలు ధాటిగా వేయు మేలైన వజీరులు సలాముచేసి, *సాటికి బోటికి'

గీ. మనవిసనవుల కేతెంచి మన్నెవారు
వేళ యెపుడొనొకో యని వేడుచుండ
నమ్మహీపాలుడపుడు సింహాసనస్థుఁ
డగుచు నొడ్డోలగం బున్నయవసరమున.

౬. ౨

టీక. — కీరీటుములుగల రాజులు = (సామాన్యపు జమీన్ దారులు కా రన్న మాట.) వేలు ఆటు తునియలు వేయ = ఒక్క కత్తిదెబ్బకు ఆరేసి తునుక లగు నట్లుగా కొట్టగలిగిన * మేలైన వజీర్లు = మేటి గుఱ్ఱపురాతులు, శర...మణులు— శరణాగత = శరణువేడుటకు వచ్చిన, అరాతిధరణీరమణులు = శత్రురాజులు, అయ్య జియ్యలుపెట్టుచుకొ = అయ్య జియ్య అని మనవులు వేయచు, సేవసలుపకొ = సేవలుచేయుచుండగా;— సరస = రసవంతములయిన, సంగీతము — సాహిత్యము, ఆది = మొదలయిన, విద్యలు, సాటికికొ = సామ్యమునకును, పోటికికొ = స్పర్ధచే తను(తనమోల) నృత్యమాడకొ = ప్రవృత్తములగుచుండగా (అనగా గాయనీ గాయ నులు సంగీతములు పాడుచుండగా, పండితులు శాస్త్రార్థచర్చలను జరుపుచుండగా— అని భావము);— మనవిచనవులకుకొ = విన్నపములు చేసికొనుటకును— చనవు సంపాదిం చుకొనుటకును, ఏతెంచి, మన్నెవారు = చిన్న చిన్న జమీన్ దారులు, వేళ...వేడు చుండగా, — సింహాసనస్థుడై = సింహాసనమున గూర్చుండి, ఒడ్డోలగంబున్న అవస రమునకొ = నిండుకొలుపు తీరియున్న వేళ.

* పూ. టీ. — 'వజీర్లు = సేనానాయకులు.'

'వజీరు' అనగా, యుద్ధవీరుడు; యుద్ధవీరుడైన గుఱ్ఱపురాతు. "వజీరు Wazir మంత్రి; but usually it means a horse man రాతు or warrior" బొగిన) — శ. ర. కర్త 'వజీరుడు = జోదు. ఖూరుడు' అని యర్థము చెప్పి, అందు కీ పద్యమునే యుదాహరించియున్నాడు, — గౌరవ 'వేటాటుతునియలు గావేయు రాతుల' నిట్లు వర్ణించియున్నాడు; —

"అరుదుగా రాతును హయముఁ బల్లమున

దురమున వేటాటు తునియలుఁగాగ

వడిగొని యడిదాన వైచి కందాన

మడుచు రాతులు."

పారిశ్రామిక 1-181.)

‘చంకఁ జేతులు పెట్టుక.’

‘పెట్టుక’-‘పెట్టుకొని’కి సంగ్రహరూపము; సాధువే.చిన్నయనూరి యసాధు వన్నాడు; కాని తత్సూర్యులు- పామిమాణికులెందరో వాడియున్నారు.-మ. ‘ద, ర్పకశస్త్రంబుల గాఁడిపాటు నవలాభావంపు బల్ గాయ మాదుక గాఁ పంగఁజేలల్ ఘటించు కలిపాత్తుల్వోలె నప్పట్టునన్’ (చందా. 4-178.) వివరములకు, బాల కవిశరణ్యమున ‘పట్టుక’యను పట్టునమాచునది.

‘కొని’కి కాదేశము, కాశ్రీగారి దృష్టిలో గొప్ప తప్పు విజయవిలాసము (1.184) లో ‘ఊమక’ జఘన్యప్రయోగ మన్నారు. పాచీనముద్రణమునను, శ.ర. లోను గల “బొమిక లెత్తుక పాటిపావు శునుల” అను (అముక్త. 6.18) పాశమును ‘బొమిక లెత్తుచు’ అని దిద్దివేసినారు. ఆమాగ్ధమున నిచ్చుట, ‘చంకఁజేతులు పెట్టుచు’ అని దిద్దినచో పద్యార్థము పాడయి హాస్యాస్పదమగునుగా! ప్రాచీనకవిప్రయోగములను మనయుష్మముచచ్చిన్లు మార్చుట చాలా తప్పు.

మ. పులితోల్కాసెల నంట దోపినపిడెంబుల్ *పీలిపూఁదావళగ

బులు బల్నింగపుఁజొంచుదండకడి ముంబుల్ చెంపల్ జెక్క, పీఁ
కలు కెంజేగుఁబుట్టు జంజుఁగునిగల్ గొరంపుమైపూఁతలు,
బలుదూపు లెవ్వడివిండ్లును నైలు వొనర్ప వచ్చి కేవోడ్చుచున్.

టీక.— పులితోల్కాసెలన్ = పులిచర్మపు దట్టిలయందు, అంటదోపిన

(i) “పరిపరి యశ్వంబు పల్లంబు తేఁడు
దురమున వేటాటు తునియటు గాఁగ” (కాటమరాజుకథ.)

(ii) “మదదంతావళ దంతముల్ నఱకు న మృగంతు లుద్భాంతితన్
బెదరం బల్లము గుఱ్ఱమున్ రవుతునున్ వేటాటుతుండెంబులై
బెదరంగా వడివేయి వీరరథిక శ్రీశిక్ష.” (విక్ర. 6-79.)

వేటాటుతునియలుగా వేయటకు, వాడు ‘వేనానాయకుడే’ అయ్యెండ నక్కరలేదు. అట్టి ప్రజ్ఞయున్నచో నెవ్వడైనను ‘వేయ’వచ్చును— ‘వడియ’కూర వాచకశబ్దము. ‘విజయరఘునాథ తొండమాన్ విభు వడిర,’

—చాటు. రత్న. పు. 127.

*కా.పా.— ‘నూలిపూఁ దావళంబులు’ (= నూలుబంతుల హారములు) అని పూ.టీ)

†పిడెంబుల్ = పూర్తిగా దోపిన బాకులును; పీలిపూదావళంబులు = పిలిపిపట్టల యీకల హరిములను, బలుసింగపు చుంచువండకడియబుల్ = సింహముజూలుతో చేసిన పెద్ద రెట్టకడియములును, చెంపలక్, తలలో యీ చెంపన - ఆ చెంపన చెక్కుపీకలు = చెరిచిన యీకలును, కెంజేగురుబొట్టు = ఎఱ్ఱచి తిలకములును, జంజుఱుసిగల్ = చింపిజుట్టులును, గౌరంపు మై పూతలంక్ = శరీరమున తెల్లని గండపు పూతలును, బురుతూపుల్ = గొప్పబాణములును, వెడవిండ్లును = పెద్దపెద్దధనుస్సులును, చెలవొనర్పక్ = అందగింపగా, వచ్చి, కేల్మోహుచ్చుచు చుక్ = మొక్కుచు, —

పూ. ము. నను, వాగ్దేవతలలోనుగూడా ‘పీలిపూదావళంబులు’ అను పాఠమేయున్నది. (పీలి = పిలి) ‘పీలిపూ’ అనగా పిలిపిపట్టల యీకలతో చేసిన పూలు. భిల్లులకుమిక్కిలి ప్రియములు, వారు వానిని ధరించుగనియు, రాజుకు కానుకలుగా గూడా ఇత్తురనియు కావ్యములయందున్నది.

సీ. గరివెదపట్టెళ్ళను దోడు సందెళ్ళఁ

బీలిదండలు గూర్చి చాలఁ దొడిగి,

యెడనెడఁ బిలిపూ లిడిన సంకులపేర్లు

కోరెంద పూసలఁ గూడఁవాల్చి.” (యయాతి. 1.102)

(రాజుకు కానుకలు)

“జవ్వాజి పిల్లులు, గోరోచన మిట్టులంక్ పిలిపూలుంక్.” (రామా. 2-5.)

“పిలిపూలు పూతపిల్లు లేనికొమ్ము

లలరుండే నె- కానుకచేసిరి.” (—యయాతి. 1-103; 104)

ఎందుకు గ్రంథవిస్తరము? కావ్యములలో నేమి, నిఘంటువులలోనేమి - పీలిపూలు - పిలిపూబంటలు - పిలిపి కుచ్చులు - పీలి పాగలు, కనబడుచున్నవే గాని, ‘నూలిపూలు’ గాని, ‘నూలిపూఁ దావళములు’ గాని కనబడుటలేదు.

†పూ. టి.— పిడెంబుల్ = చిన్నబాణములు.

పిడె’మనగా ‘బాకుగాని చిన్నబాణము’ కాదు. (హ. క. ర.)

“నుర కటారి పిడెం బన కోభిలును గ

రాపి వాచుంబులై” — (ఆం. భా. 2-214)

[కానీ ఈ క్రిందివోపుకందులుగాని బాణాలను దోపుకొనదు.]

౧ క. జల్లులు, పునుగుజవాదుల

పిల్లులు, కుందేటిలేటిపిల్లులు, మొక తా

నెల్ల సువస్తువులను శో

భిల్లం గానుక లోసంగి భిల్లజనంబుల్.

౬౮

టీక:—భిల్లజనంబుల్ = చెంచువాండ్లు, జల్లులు = చామరములును, పునుగు జవాదుల పిల్లులు = పునుగుపిల్లులును - బవాది పిల్లులును, కుందేటిలేటి పిల్లులు = కుందేటి పిల్లులు - లేటిపిల్లులు, మొదలయిన, సువస్తువులను, కానుకలు - ఒసంగి = ఇచ్చి.

శా. సామీ, వింజపుగొండకాఱడవిపజ్జా గూడెముల్ గట్టి మీ

సేనుంబే సత మిచ్చు గోరి బలుబైసిక బాగ్గెముల్ గల్లి యా

బూమిక్ వేటలఁ దోటలఁ దిరిగి మీపున్నేన మా కచ్చికం

బేరిక్ లేక*సుగాన నుండురుము నీవే దిక్కుగా నెమ్మదిక్. ౬౫

టీక:—వింజపుగొండ = వింధ్యపర్వతముయొక్క, కాఱడవిపజ్జా = దట్ట మయిన అడవికి సమీపమున, గూడెముల్ గట్టి = పల్లెల నేర్పరుచుకొని,—

౧ కొన్ని ప్రతులలో, 63, 64; 65 పద్యములులేవు. 64 కు మాదుగా ఈక్రింది పద్యమున్నది.

ఉ బెట్టుడులేల్, పునుంగులును, బెబ్బలి జున్నులు, చారపప్పునుక

జిట్టలు, జాంటిలేనియలు, సింగపు పిల్లలు, బల్మెకంబువా

కట్టుల నుండుమూలికలు, కల్లజవాదియు, బచ్చకప్రముం

బట్టిన బొంగులుక, బొగడపండ్లును, కానుక లిచ్చి రయ్యెడక్.

*శా. పా.—‘సుఖాన’ (ఇది పూ. ము. పా.)

ఈ పద్యమున కవి చెంచులకు (పాతోచితముగా) అచ్చలెనుగు పడములనే వాడినాడు. ఈ యచ్చలెనుగు పద్యమున ‘సుఖాన’ అను తత్సమరూప ముండుట తగదు. ‘సుగాన’ అని తంజ తాళ, పాఠము.

గ్రా. టీ.—‘కాఱడవి పజ్జా = నల్ల నైన వనము సమీపమున.’ ‘కాఱ డవి’ యనగా సాంద్రారణ్యము గాని, నల్లని యడవి కాదు. ‘నల్లని’ అను నర్థము నిచ్చు ‘కారు’ లఘురేఫయుతము. (చూ. త. ర.) కాఱడవి = సాంద్రారణ్యమును టకు.—

తైసిక్ = గౌరవమును, బాగ్యముక్ = భాగ్యమును, కల్పి, మీపున్నేన = మీపుణ్యముచేత- (మీ యనుగ్రహమున-అనుట) అచ్చికంబు = కొరత, ఏమిక్లేక = ఏమియును లేకుండా, పెమ్మడిక్ = కాంతముగా, సుగానక్ = సుఖముగా, ఉండుదుము.

తైసిక్, — ఏమిక్, అని యుగర్థహీనముగా వాడవచ్చును.

(చూ. పో. ౧. శబ్ద, 116; బాల-శర. పుట. 134.)

ఉ. అయ్య పరాకు మాని తెలియక్ విను, లచ్చనదేవుడుక్ సిరా
మయ్యము నీతమమ్మకొత్తకై తొలుతక్ గనుపట్టుముచ్చుబల్
దయ్యపు మూఁకఁ జెండిన పొలానకు మొన్నను వేటలాడుకోఁ
జయ్యనఁ బోయి యా యడవిచాయలఁ గంటిమి వాల్తెకంబులక్.

టీక. — అయ్య = ప్రభూ, పరాకుమాని = ఎచ్చరిక గల్గి, విను, లచ్చనదేవుడుక్ = లక్ష్మణుడును, సిరామయ్యముక్ = శ్రీరాముడును, నీతమమ్మకొత్తకై = నీతకొరకు, తొలుతక్... మూఁకక్. — తొలుతక్ కనుపట్టు = తమకు మొట్టమొదట అగపడిన, ముచ్చు = మాయాపులయిన, బల్దయ్యపుమూఁకక్ = గొప్ప పికాచముల (= రాక్షసుల) సమాహారమును, చెండినపొలానకుక్ = సంచరించిన ప్రదేశమునకు, పోయి, ఆయడవి, చాయలక్ = ప్రాంతములందు, వాల్తెకంబులక్ = గొప్పగొప్ప మృగములను, కంటిమి.

క. “కాడమాని, కాడవిం బఱచుచో నొకానొకవోటక్”

(చంద్రభాను చరిత్ర.)

నీ. “లేచిగ పులికిఁ గల్గెమువెట్టి వయ్యలిఁ

దోలుఁ గాడవి నీ మండగిఁడు”

(ఉ. రా. 7-892)

క. “కాడవిఁ బఱచు మృగముల నూడకఁదగిచి”

(భా. ఆది. 4-19.)

♦ నవనాథ చరిత్రమున. —

“వివరయ్యరాజ, నావిన్న పంబొకటి

మును రామదేవర మ్రచ్చురక్క-సులఁ

జలమునఁ బొరిగొని జయముచేకొన్న

పొలమునకును వేటఁబోయివచ్చితిమి.”

(పు. 84.)

క. అడల మందల లే కిపు

దొందలమంద లయి యున్న వయ్య మెకంబుల్

చెందామర †కొలనివలె

చెందేప ల వేమి నెప్ప? దేవుఁ డెఱుంగున్.

౬౭

టీక. — మెకంబుల్ = మృగములు, అందు = అవింబభృతకొండ కాకడవి యందు, అడల - మందల లేక = మితి మేర లేక, అల-మందలయి = అలలగుం పులవలెనయి, ఉన్నవయ్య; అవి = అమృగములు, * చెందామరకొలనివలె = సాగసైన తామరలకొలనువలె, (కొలనులోని తామరతంపరవలె, అని భావము కానోపును.) తెందేపలు = అసంఖ్యాకములు. (తెప్పలు + తెప్పలు = తెందెప్పలు, యీ. తెందేపలు.) ఏమిచెప్పక = ఏమనిచెప్పనును; దేవుఁడెఱుంగున్ = అవి యెన్నో దేవుడేయరుగును. (మనుష్యులు లెక్కించి చెప్పజాలకన్నమాట)

† 'కొలనువలె' - 'దెందెప్పలు' క. ర. పా.

* పూ. టీ. — 'ఎఱ్ఱనిదామరల చెఱువునలెనే' మృగములు మిక్కుటములు.'

'చెన్ను శబ్దము వృత్తియందు శోకార్థము' (బాల. సంధి- 37) అను వాక్యము మీది ఆధారపడి పూ. టీ. కర్తలు 'చెందామర = ఎఱ్ఱని దామర' అన్నారు. కాని- ఎఱ్ఱదనమున కిందు ప్రసక్తిలేదు. కావున నిక్కడ వృత్తియందును చెన్ను శబ్దము మనోజ్ఞార్థముననే పరియుక్త మైన దనుకొనుట యుచితము. అట్లు పరియోగించుట పొచ్చినకవులకు సమ్యక్తమే -

సీ. 'చందురులో నున్న కండు దా మణిగించు

లేవఁ జెందలల కొండియలు చెలఁగ.' (మల్ల. విప్రీ. 1-68.)

'తామరల చెఱువునలెనే' మృగములు మిక్కుటములు - అంటే యర్థమేమో?

'ఎఱ్ఱనిదామరలు' అనుటయును సరికాదు. ఎఱ్ఱని- నల్లని, మున్నగు గుణ వాచకములలోని 'ని' కారముమీది పరుషములు సరళములు కావు. గసడదవలను కావు. కావున 'ఎఱ్ఱని తామరలు' అనవలెను.

1. "ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు" (భార. ఆది. 2-34)

2. "అలకని తెల్వి" (హరి. ఉ. 7. ఆ.)

'తియ్యని బండ్లు, తియ్యనివండ్లు; కమ్మనిజల్లు - కమ్మనినల్లు' అనునీ వ్యవహార మెందును వినబడుట లేదు. కాబట్టి, 'ఎఱ్ఱని దామర' అనుట సరికాదు.

‘అందల మందల’ అను పలుకుబడి నిఘంటువులలో లేదు కాని, లోకమున వాడుకలోనున్నది.

సీ. † కోల్పలు ల్బొప్పిల్లి గొటగొట మని రొప్పి
బలుసింగముల నైన బట్టఁ జూచు,
గండకొప్పువనఁ గన్ను గానక పండులు
బిరుదేనుఁగుల నైన నొరయఁజూచు,
గాఱుపుల్ దిని యాము కవిసి మఱబోతులు
కాదుపోతుల నైన † గదుమఁ జూచు,
బోతరించి సివంగు ‡ లీతలాతలచేసి
గట్టియెల్లుల నైన గిబ్బఁజూచు,

† శా. పా.—‘కోల్పలుల్’ = (‘కోల్పలుల్’ = పెద్దపులులు—పూ. టీ) ‘పెద్ద అను నర్థము నిచ్చు పదము ‘కోలు’గాని కోలు కాదు. “కోలు = పెద్ద; కోలుపులి.” (శ. ర.).—“కోలుపులి. A royal tiger.” (బోర్నిసు).—భారతము (ముద్రితప్రతుల) లో ‘కోలుపులి’ యే పలుమాడుకనబడుచున్నది. అయితే ‘కోలు = పెద్ద; కోలుపులి, అన్న శ. ర. కర్తయే, ‘గొట గొట’ అను పదముక్రింద ‘కోల్పలుల్ మంపిల్లి’ అను పాఠమును పఠించినాడు. కాని, ప్రాచీనములో—ఈపద్యము ‘మంపిల్లి’ అను పదముక్రింద ‘కోల్పలుల్’ అను పాఠముతోనే యుదాహృతమైనది. పూ. ము. నను ‘కోల్పలుల్’ అనియే యున్నది. నూ. ని. ‘కోల్పపులి’ అను రూపమును గ్రహించలేదు. ‘కోల్పులి = పెద్దపులి’ అనుటయే కాక, ‘గొటగొట’ అను పదముక్రింద ‘కోల్పలుల్ మంపిల్లి’ అనియే యుదాహరించినది.

ప్రాచీనముననున్న యీ ‘కోలుపులి’ గమనింపదగినది.—

క. ‘ఈ కోలుపులుల కతమున

నీ కాననమున.’

(విష్ణు. పు. 5-275.)

‘కోల్పపులి’—ప్రాచీనులు, ప్రపంచ, ప్రగమ, కోరితి, అను నర్థమునకు చేరి నది కాబోలు!

† శా. పా.—‘గదిమఁజూచు’.—‘కదము’ అను క్రియ భాషలో లేదు. ‘కదిమఁజూచు’ అని పూ. ము. పా.

‡ శా. పా.—‘ఈతలాతలచేసి’ (‘ఈతలాతలచేసి’ = తంజ. పా.)

గీ. సామి, వాని చలుంబు మచ్చరము బలమి

యెక్క డేవంక నే మని యొచ వచ్చు

నొకటి నొక్కటి సడ్డసేయక మెలంగు

నా పొలంబునఁ దరతరం బై మెకములు.

౬౮

టీక.—కోల్పలల్ = పెద్దపులులు, *మంపిల్లి = మత్తిల్లి (=మడించి) గొట్ట గొట్టమని, హొప్పి = శబ్దించి, బలుసంగములనైనక = గొప్ప గొప్ప సింహములనైనను, పట్టణాచూచుక = గావుపట్టయత్నించును.— పండులు, కండకొవ్వనక = మదాతీశయముచేత, చిరుదు + ఏనుగులనైనక = మదపుటేనుగులను నైతము, ఒరయక చూచుక = డీకొనజూచును.— మకబోతులు = మనుబోతులనెడి మృగములు, కాటుపుర = దట్టముగా పెరిగిన పచ్చిక, తిని, ఆముకవిసి = పొగరెక్కి, +కారుపోతులనైనక = అడవి దున్నలనైనను. గదమజూచుక = గద్దింప గడగును.— సివంగులు = ఒకజాతి చిరుతపులులు, పోతరించి = బలిసి, ఈతలాతలచేసి = తారుమారుచేసి, గద్ది యెల్లలక = మడించిన యెలుగుగొడ్డనైనను, గిబ్బకచూచుక = చంపబోవును, ('గిబ్బ' అనుక్రియ నిఘంటువులలో లేదు.)

*పూ. టీ.—మంపిల్లి = నిద్రమబ్బుగొని.

అయడవిలోని పెద్దపులులు సింహములనైనను పట్టణాచుట 'మదముచేత' గాని 'నిద్రమబ్బు' చేతకాదు. 'మంపిల్లి = నిద్రమబ్బుగొని' అనునది పద్యభాషము బొత్తిగా అవగతముగాని యనుచితపుటిక. శ. ర. కర్త 'మంపిల్లి = మత్తిల్లి (=మడించు) అని యర్థముచెప్పి, ఆయర్థమున కీపద్యమునే యువాహరించినాడు. పూ. టీ. కర్త ఒదియు నెరుగరు. అయితే శౌణ్యమున 'మంపిల్లిట - నిద్రమబ్బు గావుండుట' అని యన్నది. అది సరియైన యర్థముకాదు. ఆయర్థమును పూ. టీ. వా రట్లే యనాలోచితముగా గ్రహించుట పొరపాటు. నిద్రచేత నైతము మంపిల వచ్చును. కాని అది ప్రకరణోచితమయిన యర్థము (ఇక్కడ) కాదు.— 'మంపిలు = మత్తిలు' అనుట కింకొక ప్రయోగము. ద్వి. "పరలోక సౌఖ్య సంపదల మంపిలుము." (విష్ణుపు. ఉ. గీ. అ.) శ. ర.

+ పూ. టీ.—'కారుపోతులక = మడించిన దున్నలను.'

కారుపోతనగా అడవిదున్న గాని, మడించిన దున్నకాదు. (చూ. శ. ర.)

"కారెనుపోతన గారుదున్నయనంగ వనమహిమంబొప్పు." (అం.భా. 2-88.)

పూ. టీ.—గదమక = చంపుటకు.

వాని, చలంబు = పట్టుదల, మచ్చరము, బలిమి = బలము, ఏనునియెంచ
వచ్చుకొ = ఎంతనిచెప్పవచ్చును? (చెప్పవీలులేదని, భా.) ఒకటిన్నొక్కటి, సడ్డనే
యక = లెక్కపెట్టక, అపాలంబునకొ = అయడవియందు, మెకంబులు = మృగ
ములు, తరతరంబై = గుంపులు గుంపులై, మెలంగును = వర్తించుచుండును.
(తరము A number or collective body'- జానెను.)

గీ. జొకదాటులు మంచి తేజీల పిల్ల

లనంగ దగి యుప్పరముదాటునప్పు డడ్డ

మైన బడదాటు నెలలేడి నైన, దాటు

జిటుతపులి నైన, నే మని చెప్పవచ్చు.

౬౯

టీక.—జొకదాటులు = తేజీమందలు, తేజీలపిల్లలనంగ = ఉన్నత
జాతి గుట్టపుపిల్లలొన్నట్లు, ('తేజీనా నున్నతవాజియై విలసిల్లు',— ఆం. భా.
2-197) ఉప్పరము దాటు నప్పుడు = కుప్పించి దుముకునపుడు, నెలలేడినైనకొ =
చందునిలోని జొకనైనను; పడదాటును; (అంతటిఘోషముకలవి యని, భా.)
చిటుతపులినైనకొ = తమ్ముచంపి తినునట్టి పులినైనను, దాటును; (అంతగాకొవ్వి
కన్నుగానకున్నవని, భా.)—

'ఉప్పరముదాటు=వైకెగురు' అనుటకు,— 'అంటిన గందునో యనుమేని
నునుంగాంతి యరుగెలంతులకు నుప్పరముదాటు' (విక్ర. 8-101) ద్వి.— 'ఉడమం
డలముదాక నుప్పర మెగసి,' (నవనాథ. పు. 39.)

*గీ. ఏనుగుమదంబువలన గారెనుపపాలు,

బంది నే వెల్లువల జిక్కుబాటుచెన్ను

'కదము' అని మూలము; 'గదము' అని టీక. ఏయినను భావలో
కదుము - గదుము, అను క్రియలేగాని 'కదము' - 'గదము' అను క్రియలేలేవు.
'గదుము' అను క్రియనే వారు 'గదము' అనిరికాబోలు! అట్లైనను, గదుము =
గద్దించు (మా. క. ర.) గాని 'చంపు' కాదు— సీ. అడలించె గద్దించె నడలించె
ననగను, గదిమెనంచనుమాటగాక జెలంగు.' (ఆం. భా. 3-125.)

*కొన్ని ప్రతులలో లేదు.—

†భా. పా.—'పడద, గారెనుపపాలు, పండినే వెల్లువలు,' (...మదబల
ప్రవాహమును, ...యెనుముల పాలును, ...నేటి ప్రవాహములను చిక్కబడి
నట్టితడి.)— అని పూ. 31.

దఱుగ దల మందువేసవి; దఱుమఁ గలుగఁ

బాల్, మెకా లును దొప్పన జాతీ పడును.

౭౦

టీక.—ఏనుఁగు మదంబునఁజేర్చు = ఏనుగుల మదజలపు వాగు చేతను, గారెనుప పాలణ్ = అడవి బట్టెలపాలచేతను, పందినేవెల్లునలన్ = పండులనేతి ప్రివాహములచేతను (ఇక్కడ నెయ్యియనగా కొవ్వ = మేనిజిడ్డు. - 'నెయ్యి వెల్లునల' - పా.తాం.) చిక్కఁబాటుచెమ్మ = చిక్కఁబడియున్నతడి, మండువేస విన్ = మన్నుమండే యెండాకాలమునను, తఱుఁగదు = తగ్గదు. తఱుమఁగలుగన్ (=కఠినిగన్) చాలన్ = మనమూరక తరుముటకు యత్నించినచాలును, మెకా లు = మృగములు, అందున్ = ఆచిక్కనిచెమ్మలో, (కాళ్ళు) జాతీ, దొప్పనన్ = దబ్బున - పడును.

ఉ. ఉల్లములోన నే మనుచు నుండువొ యేనొకదబ్బుదబ్బెదన్

బల్లదపునృరాహములు భద్రగజంబులమీద †నాదికోఁ

బెల్లుగ నెక్కు వానికొసవెండుక యొక్కటి రెయ్యి దీసినన్

జిల్లున వెల్లుఁ బో చమురు చిమ్మనగోరిని జిమ్ముకై వడిన్. ౭౧

టీక.—ఉల్లములోన్ = నీ వనసులో, ఏ మనుచునుండువొ = ఏమను కొంటున్నవో, ఏను = నేను, ఒక దబ్బు దబ్బెదన్ = ఒకమాట చెప్పెదను,

‘ప్రివాహమును - పాలను - ప్రివాహములను చిక్కఁబడినట్టి తడి.’ - ఇది అర్థశాస్త్రవాక్యము. చిక్కఁబడినది తడి; అందుకు కారణము ప్రివాహములు. కావున హేతువులయిన ప్రివాహములు తృతీయలో నుండవలెను. ‘నఱద - వెల్లునలఁజిక్కఁ బాటుచెమ్మ’ అని పూ. ము. నను. - ‘నఱద - వెల్లునలఁజిక్కఁ బాటుచెమ్మ’ అని, తంజ. ప్రతిలోను, తృతీయాంత పాఠములున్నవి. ఒక్క ‘పాలు’ మాత్రము ప్రథమాంతముగానున్నవి. అది ప్రమాదమైయుండును.

‘కాటెనుప’ అనుటయును తప్పు. అడవి యను నర్థమునిచ్చునది ‘కారు’ గాని ‘కాటు’కాదు. కారు + ఎనుము = కారెనుము = అడవిబట్టె.

†కా.పా.—‘అదుకోన్’ (‘అదుకోన్ = అనుకొనుటకు’ - పూ. టీ.)

అదుకొను అను క్రియకు ‘అనుకొను’ అను అర్థము నిఘంటువులలోలేదు. ఉన్నను ప్రకరణోచితముకాదు.— “అదికొను = కోరిధముతో నూటిగాఁ బరు గిడు; ఎదుర్కొను.” (నూ. ని.) “అదికొను = కన్నువేయు.” (శ. ర.)

బల్లిదపుక్ వరాహములు = (అడవిలోనుండు) బలిష్ఠములైన పందులు, ఎపుడుకొ, భద్రగజంబుల మీదకొ = భద్రజాతి యేనుగులమీద, అదికోకొ = మచ్చరమున దుముకుటకు, పెల్లగకొ = మిక్కిలిగా, ఎక్కొ = విజృంభించి - మైమైకి పోవుచుండును. (అంతగా పొగ రెక్కియున్న వన్నమాట.) కొనమెక్కిక, రెమ్మి తీసికొ = ఒడిసిలాగినయెడల, చమరు = కొవ్వు, చిమ్మ...చడికొ = చిమ్మన గొట్టముతో చిమ్మిన విధముగా, జిల్లనకొవెళ్ళుకొ - పో = నిశ్చయముగా జిల్లన బయటికి వచ్చును. ('పో' 'పొమ్ము, నిశ్చయార్థంబునం దగు.' పౌ. వాక్య. 22.)

సీ. తాము శక్తిహయంబు లై మంద మని సుమీ
మొగులు *చొచ్చినయట్టు లెగురుచుండు,
దిక్కులములు మోచి రెక్కొంద మని సుమీ
యల దరు ల్తాము గోరాడుచుండు,
బాతాళ మటు సొచ్చి బ్రదుకుద మని సుమీ
తాము వేములు భూమి ద్రవ్వచుండు,
మింటఁ జందురుఁ జేరి *మే లొద మని సుమీ
తాము నుప్పురమును దాటుచుండు,

వ. 'వృషభంబునకాదికొను బెబ్బులియుంబోరె.' (భా. విరా. 5.73)

మ. '...యేనుగుఁ జంపనాదికొను పింగంబుకొ విడంబించి.'

(ఉ. హరి. 5-251.)

వ. 'పొట్టేళ్ళకైయాదిగొని నీల్గికాలుద్రవ్వ...మెండుకొనియుండు జాగి లంబులంగాంచి.' (మను. 4.27)

పాఠభేదములు —

'అదుకోవెళ్ళగ నొక్కదాని.' (పూ. ము.) 'నాలుగేన్నేళ్ళెత్త డెక్కుడుండు.' (మద. తాత్. పా.) 'నాలుగేకొ వేళ్ళగుడుండు' (మద. కాగితపువ్రాతప్రతి.)

'నాలుగేకొ వేళ్ళగుడుండు'

'అదుకో బెల్లగుడుండు.'

—తంజ. తాత్. పాఠములు.

* సారాంశం — 'నీల్గెచ్చిన ప్లేగులు' + 'మోభేద'

ఆ. హనులు గరులు గిరులు హరిణంబు లనయంబు

తొలుతఁ బెద్ద పలరుగు నొళవెటింగి;

యట్లులు పోవనిత్తు మఱవయ్య తముఁ జుట్టి

పట్టి నేలతోడఁ గొట్ట కిప్పుడు?

29

ఈ పద్యమున పెద్దపాదములు నాలుగింటికిని చిన్నపాదములలోని, హనులు, కరులు, కిరులు, హరిణములు — అను నాలుగింటితోను వరుసగా అన్వయము. —

టీక. — హనులు = సింహములు, తొలుత = పూర్వము, పెద్దలు, అరుగు-ఒళవు = పోయినజాడ (= రహస్యము) ఎటింగి = తెలిసికొని. — (పూర్వము, తమకులమున పెద్దయైన సింహ మొకటి శక్తికి వాహనమై, కిరాతులబారినుండి తొలగి సుఖమున్న మర్మమును తెలిసికొని అని భావము.) తామును, శక్తిహయంబులై = అట్లే ఆ శక్తికి (పార్వతికి) వాహనములై, మందమని సుమీ = బ్రతుకుదమని సుమా, మొగులు చొచ్చిన యట్లులు = మబ్బులలోనికి దూరుచున్నవో యను విధమున, ఎగురుచుండును.

కరులు = ఏనుగులు, తొలుత... వెటింగి = తమకులము పెద్దలయిన కుంజరములు కొన్ని దిక్కులను మోచుచు కిరాతుల బారి తప్పి సుఖమున్న జాడ విని, తామును, దిక్కులములుమోచి = దిక్కుల అంచులను వహించి, చెక్కిందమని చుమీ = సుఖపడుదమనిసుమా, అ ల ద ర ల్ = పెద్దపెద్ద కొండగట్టులను కోరాడుచుండును = కొమ్ములతో చెలగుచుండును.

కిరులు = పండులు, తొలుత... వెటింగి = మనువు, తమ కలమున పెద్దయైన అదినరాజును పాతాళమును జొచ్చి కిరాతుల బాధలేక హాయిగానున్న దన్న కథవిని, తామును అట్లు పాతాళమునుచొచ్చి బ్రతుకుదమని సుమా, వేమణుక్ = పలుమారు, భూమిని త్రవ్వచుండును.

† కా. పా. — ‘పెద్దలెఱుంగు నొళవెటింగి’ (‘ఒళవు = ఉపాయము’ - పూ. టీ.) ‘ఒళవు’ నకు, ఉపాయమేననర్థము కనబడదు. ఒళవు = మర్మము (శ.ర.) ‘ఒళవు - Secret intelligence’ (జా)ను

‘పెద్దలరుగు సుఖవెటింగి’ - తంజ. పా.

‘పెద్దలెఱుంగు నెళవెటింగి’ - పూ. ము. పా.

హరిణంబులు = లేళ్ళు, తొలుత... వెటింగి = ఇంతకుమున్ను, తమకులమున పెద్దయైన లేడి యొకటి చంద్రునిలో చేరి కిరాతుల చేతుల కందక సుఖమున్న వార్త తెలిసి, తామును, మింటిక = ఆకాశమందు, చంద్రుఁడేరి, మేలు జేదమని యుని = సుఖముగా నుండమనియమా, ఉప్పరమును దాటుచుండుక = ఆకాశమున కెగురుచుండును.

ఇపుడు, తముక = ఆజంతువులను (చూ. పొ. 78) చుట్టి = నిర్బంధించి. పట్టి, నేలతోడఁ గొట్టక = చంపక, పోనిత్తుమంటుమయ్య? (పోనియ్య మని భా. — ‘అంటవయ్య’ చూ. పొ. 4-5-9.)

† మబ్బులను చూచి యేనుగు లనుకొని యెగురుట సింహములకు స్వభావము. స్వభావముగనే యెగురుటను, జేసలోకమున నున్న శక్తి కడకుపోవు పూని కతో ముందుగా చేయు లంఘనాభ్యాసముగా చెప్పట చమత్కారము. — కొండ దరులను గోరాడుట యేనుగులకు సహజ గుణము. ఆ సహజగుణమును, ఇకముందు దిక్కులములను మోయ నిశ్చయించుకొని, అందుకుగా నభ్యాసార్థము కొండలను మోచుటగా చెప్పట చమత్కారము. — భూమిని కుళ్ళగించుట పండు కల వాటు. ఆ యలవాటును, పాతాళమునకు పోవుశలపుతో భూమిని త్రవ్వటగా చెప్పట చమత్కారము. — చంగున వైకెగిరి దుముకుట లేళ్ళకు స్వభావము. స్వభావముగనే వై కెగురుటను, ఆకాశమునందున్న చంద్రునిలోజేరు ప్రయత్నముగా జెప్పట చమత్కారము.

సీ. * వెదురుచే ల్గులుపు దీసి దివంబుఁ గాపాడు

కమతీలు మా కేకలములు సుమ్ము,

కరిముత్తియపురేకఁ గనిపెట్టు సంగాత

కాండ్రు మా కల్ల సింగములు సుమ్ము,

† యే సురంభోత్పతపరథ సాః స్వాంధంగాయ తస్మిక్
మక్తాధ్వానం సపది శరభా లంఘ యేయు ర్భవంతమ్

మే. సు. 1-58.

* కొన్ని ప్రతులలో లేదు. — 2 పాతాం. — ‘గజముత్తియపు’.

† కా. పా. — ‘కనిపట్టు’. (‘కనిపెట్టు’ పూ. ము. పా.)

క. ర. లో ‘కనిపట్టు = వెదకపట్టు’ అనియున్నది. దానినిబట్టి, పూ. టి.

జొకవేంటలఁ గాచి జొకించి దొడ్డిఁ దో
 ల్లోలలు మాకుఁ ‡ గోల్పులులు సుమ్ము,
 పుట్టఁ న్నంగళ్ళఁ ‡ బెట్టుచు వాడుక
 కోమట్లు మా కెల్లుగొట్లు సుమ్ము,

గీ. గీవాటివాటిలో నింత తాటోలు చేసి
 యటమటింపఁజేయుడఁ బైయద్దికముగ
 నేవఁ దిరుగాడు విశ్వాసు లెపుడు మాకు
 జాగిలంబులు సుమ్ము మాసామికాన.

23

టీక.—సామికాన = ప్రభూ, ('కాన' తెనుగు సంబోధనమునకు ప్రేమ
 వాత్సల్యవోర్తకముగా అనుప్రయుక్తమగును. పా. శబ్ద. 15.) మాకు, ఏకలములఁ
 అడవిపందులు, కలుపుతీసి = పైరులోని చెడ్డమొక్కలను తొలగించి, పెరురుచేలు

వారు 'కనిపెట్టు'ను—'కనిపట్టు'గా మార్చినారు. పొరపాటు. 'కనిపట్టు' సరికాదు
 (చచ్చకిది 'తావుకాదు.) 'కనిపెట్టు - To find out, discover.' (జా.ను.)

‡ కా. పా.—'గోల్పులులు' (చూ. ౬౮ పద్యముక్రింద).—'గిరిదుర్గములఁ
 బూనికలఁగాయుతాడెదా-యలు మాకు నెపుడు బెబ్బులులు సుమ్ము'.—పాతాం

‡ కా. పా.—'పెట్టించు' (ఇది పూ. ము. పా.)

కోమట్లు తేనె మొదలగు వస్తువులను అంగళ్ళయందు, 'పెట్టిఉంచు'వారు
 గాని, యితరులచేత 'పెట్టించువారు'గారు. పెట్టి + ఉంచు = పెట్టించు, అనువో
 సంధి దుష్టమును కాదు. చేమకూర కవికేకాదు, తిక్కన మహాకవికిని ఆ సంధి
 యుష్టమే.—

విజయ.—'అనవలసంజీఁగాక.' (1-161) 'అటుచూపిటునిటుచూపటు',
 (2-202) భార. 'అందుఁబకితేలాడు (తేలి + అడు) పెరిగొడుగులు.' (విరాట.
 5-60.)

గీ కా. పా.—'వాటిలో నిసుమంక' ('వాటివాటిలోనింత' పూ.ము.పా.)
 'వాటిలోక - గ్రామ్య'మని కాశ్రిగారి అక్షేపము. అక్షేపము సరియైనదికాదు.
 (చూ. బాల. శర. పు. 51.)

కాపాడు, *కమతీలు = సేద్యగాండ్లు ('కమృతీడనగను...హాలి కాభిఘ'అం. భా. 2-29.)

అడవిజాతులవారికి పెనురుబియ్యమాహారద్రవ్యము:-కాశనాస్తి మాహాత్మ్యమున బోయ యింటి వర్ణనము. — 'కీచక తండులంబులం బిండిగొట్టి కొట్రుబోసి యప్పి గొప్పలుగాఁజేసి యావించిన కుడుములబానలు' (3-36)

పెనురుధాన్య మడవిపండుకను ప్రియమయిన పదార్థమే. —

చ. 'బలివి నికేమి చెప్ప విను, పండు పెను శ్లవలీల మొరతోర్చి
పులఁబడఁ జొప్పవందికొను పోలికవంచి, తదగ్ర ధాన్యముకొ
సెలపుల ఘేన ముట్టి పడ జిట్టలతోడనే చప్పరించు న
పొలము వరాహపోతములు భూవర, తొండములేని యేనుఁగుల్'

— మను. 4-18.

పెనురుధాన్యము తనుకు ప్రియపదార్థమయినను, అడవిపండు లా చెంచులకు షేరచి, పెనుశ్శుజోలికిపోక ఆ చుట్టుప్రక్కలనుండు తుంగముపైలను - చెట్లుదుంపలను మత్రిమే కల్గేసింది తిని శీవించుచుండునని భావము — సహజములయిన పెనురుతుడవులను చేలుగను, స్వభావముగనే మొక్కమోడులను కుల్లగించుటను కలుపుతీయుటగను, అడవిపండులను సేద్యగాండ్లుగను చెప్పట చమత్కారము.

(2) సింగములు = సింహములు, కరిముత్తియపురేకక = ఏనుగుల తలల నుండి రాలిన ముత్యాల జాడలను, కనిపెట్టి = మెలకువతో తెలిసికొని, చెప్పి, సంగాతకాండు = స్నేహితులు.

* పూ. టీ.—'కమతీలు = మైదుపండించు కూలివాండ్లు'-'కమతీలు' సేద్యగాండ్లుగాని 'కూలివాండ్లు' కాదు. కూలిపని, హాళికప్పత్తి భిన్నకృత్యములు.

సీ. 'కూలిపనులుచేయ హాళికప్పత్తికి

నోపుదు వీకృత్య ముచితమగునె?' (హరిశ్చ. 4-107)

క. 'దాసుఁడు భృత్యుఁడు నెంతయు

వాసిగఁబనిచేయువారు; వారలలోనక

దాసుఁడు విలిచిన భటుఁడు

దాసిక భృత్యుండు కూలిపనివాఁడెందుక'

—విజ్ఞా. పా). 36.

ఏనుగు తలయందు ముత్యములండునని శాస్త్రము.—

“కర్పింద్ర జీమాత వరాహశంఖ మత్స్యాహి శుక్త్యవ్భవ వేణుజాని,
ముక్తాఫలాని ప్రథితానిహాకే తేహంతు శుక్త్యవ్భవమేవభూరిః”

(రత్న శాస్త్రము.)

సింహములేనుగులను చంపు ననియు, ఆ సింహములచే చంపబడిన యేనుగుల తలలనుండి రాలిన ముత్యములను చెంచులు తెచ్చుకొందుననియు, భా.—సింహములు స్వభావముగనే యేనుగులను చంపుటను, చెంచులకు ముత్యాలను సంతరించుట గాను, సింహములను చెంచులకు స్నేహితులుగాను చెప్పట చమత్కారము.

(3) మాకు, కోల్పులులు = పెద్దపులులు, జింక వేటలక = జింకలనెడి గొట్టె (పోతు) లను, కాచి = మేపి ('కాయ to nourish' బా)ను) జంకించి = అడలించి, దొడ్డికొ లోలు = దొడ్డిలోనికి లోలునట్టి, గొల్లలు.

జింకలను చంపితినుట పులుల కభీష్టమయినను, చెంచులకు కాచి పులుల జింకలను చంపవనియు, అందువలన నవి యభేష్టముగా అడవియందుతిరిగి మేసి కడు పులుగట్టి సుఖముగా నుండుననియు, భా.—పులులను గొల్లలుగను, లేళ్లను గొట్టె లుగను, పులులు లేళ్లను చంపకపోవుటను మేపి కాపాడుటగను, చెప్పట చమత్కారము.

(4) మాకు, ఎలుగొడ్డు, పుట్టజున్న = పుట్టతేనె, అంగళ్ళ = అంగళ్ళ యందు, పెట్టుంచు = పెట్టియుంచునట్టి, వాడుకకోమట్లు = వాడుకగా ఇంటికి వలయు వెచ్చము నిచ్చు వర్తకులు.

ఎలుగుగొడ్డుకు తేనె మిక్కిలి ప్రియమయిన ఆహారము. అయినను, ఆ చెంచు లకు జడిసి అవి తేనె తెట్టెలను, ముట్టుకొనవని భా.—ఎలుగుగొడ్డును కోమటు లుగను, తేనె తెట్టెలను, అంగళ్ళయందనుకమునకు సిద్ధముగా పెట్టియుంచబడిన తేనెగను చెప్పట చమత్కారము.

వాటివాటిలోక = ఆయాపస్తువులలో, తాటోటుచేసి = మోసముచేసి, అటమటింపకయుండక = కాజేయకుండునట్లు వై అద్దికముగక = వైకావలిగా, *ఏవక = మిక్కిలి జాగరూకతతో, కనిపెట్టి తిరుగాడు - విశ్వాసులు = పారాయచ్చుచుండు నమ్మకమైన బంటో)కులు, జాగిలములు.

* పూ. టీ. 'ఏవక = వ్యాజముచేత.'

'ఏవ'కు వ్యాజమనే యర్థ మేకోశముననులేదు. “ఎచ్చరిక యెచ్చరింపేవ... యననోప్పు నవధానము.” (అం. భా. 1-128) ఏవ=యావ. (చూ. 2గ వ పద్యము) క. ర. లో 'ఏవ = కోత' అని మాత్రమే యున్నది.

చెంచులకు అడవిపందులు నేద్యగాండ్రు; సింహములు నెచ్చెలులు; బెబ్బులులు గొట్టలు; ఎలుగులు వాడుక కోమట్లు; అనుటచేత ఆ చెంచుల దర్పమత్యంతమని వ్యంగ్యము. అట్లే, జాగిలములు సింహవ్యాఘ్రములమీద అధికారమును చలాయించు పారా జవానులనుటచేత, ఆ జాగిలములు సింహాదులకంటెను శౌర్యవంతములని వ్యంగ్యము.

♦ సీ. ఒకసింగ మల్లసత్తికిఁ గ్రిను సొచ్చుట
మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

వాఁ డొల్పంది పాతాళంబుఁ దూఱుట

మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

హరిణం బొకటి రాజ శరణంబుచొచ్చుట

మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

వడి దచ్చియేనుఁగుల్ కడఘామిఁ జేరుట

మాడాక కటు నిల్వ నోడి కాదె?

గీ. కనుగలిగి ముందె తప్పించుకొనియెఁ గాక

కొట్టి కోలాహలము చేసి కూలఁ గ్రుమ్మి

చెడి చెకపిక లాడమా యుండేనేని?

మించి పోయిననుద్దుల నెంచనేల.

౭౯

♦ కొన్ని ప్రతులలో లేదు.

౧ కా. పా.—‘మాడాక...నోడికాదె.’

ఈ పాతమున డ-డ పోసము; అప్రశస్తము. ‘డాక’ సాధురూపము. (చూ. శ. ర.) వాడుకలో, దారము - ధారము; గాలి - ఘాలి; బావి - భావి; అయినట్లే, డాక - ధాక, అయినది.

† కా. పా.—‘శరణంబుఁ జొచ్చుట.’

శరణముచొచ్చు; శరణుచొచ్చు, అనునవి క్రియలు. కావున ‘శరణంబుఁ జొచ్చుట, చొచ్చు = ప్రవేశించు’ అను వర్తముగా, ‘శరణంబుఁ జొచ్చు’; ‘శరణుఁజొచ్చు’ అనుట సరికాదు. (చూ. శ. ర.) కావ్యీగారి వాస్తవతో సర్వత్ర అసాధురూపమే కనబడుచున్నది.

టీక. — ఒక సింగము, అల్ల...సాచ్చుట = ఆశక్తి (పార్శ్వతి) క్రిందదూరుట (వాహనముగా నుండుట యని భా.); వాలు లోల్పండి = మిక్కిలి శౌర్యము కలదియైన అదివరాహము, పాతాళంబుఁ దూఱుట = పాతాళలోకమున తలదాచుకొనుట (సమద్రమున మునిగిన భూమి నుద్ధరించుటకు దాగ్రిండికిపోవుట-అని భా.); వారిణంబు = జింక-ఒకటి, రాజుకొ శరణంబుచొచ్చుట = ప్రభువు నాశ్రయించుట. (చంద్రునిలో (చచ్చగా) నుండుట యని-భా.); దచ్చియెనుంగుల్ = అష్టగజములును (తనకు నిరునాలుగెనిమిది దచ్చి యనంగ-ఆం. సం.) కడభూమిఁజేరుట = ఎవరికిని అందుబాటు గాని శిచ్చిచ్చివర ప్రదేశమున నుండుట (కడభూమి = దిగంతము, అని భా. 'దెస దిక్కు కడ యన దిశ యొప్పు'-సాంబ. దేవ. ౨౦.) మాదాకకు = మాదెబ్బకు, అటునిల్వకొ ఓడి కాదె = నిలువలేకనే కదా. కనుగలిగి = జాగరూకతగలిగి, ముందె-తప్పించుకొనియెఁగాక = బ్రతికి పోయినవిగాని, ఉండెనేని = ఇప్పుడిక్కడ ఉన్నయెడల, కొట్టి కోలాహలము చేసి = అల్లకల్లులముచేసి, కూలగ్రమ్మి = పడబొడిచి, చెండి = చంపి, చెకపికలాడమా = కకిపికలుచేయమా? మించిపోయిన సుద్దులకొ = కడచిపోయిన కథలను, ఎంచనేల = అనుకొనియేమి ప్రయోజనము!

'క్రిందు సాచ్చుట' జాతీయము. "వాడికింద జొరబడ్డాను"-వానికి లోబడి వాని నాశ్రయించుకొని యున్నాడు అని భా.

క. * కైవడి మెకములఁ గుమ్మెడి

కైవడి మాయావ చేవ కనఁ బోయెనుగా

దేవర మా దేవరవలె

వేవేగమె సామి, వేట విచ్చేయవయూ.

౭౯

టీక. — కైవడికొ = చేతి జవముచేత (కైవడి యనంగఁ దగు రీతి, కరజ పంబు- ఆం. భా. ౩-౪౩) మెకములకొ = వృగములను, గుమ్మెడి కైవడికొ = (మేము) పొడుచునట్టి విధమును, * మా, యావ - చేవ = మాకుగల మెలకు

* ఈపద్యము పూ. ము. లో. పా ర పా టు న ౭౬ వదిగా ముద్రితమైనది. దానిని గమనింపక శాస్త్రీగారును, వారినినమ్మి వావిళ్లవారును, అట్లే ఆకృమము గనే ముద్రించినారు. (తంజ. తాళ. పృతిలో ౭౯ వదిగానే నున్నది.)

* పూ. టీ. — 'మా - ఆవ = జ్ఞానము'

వసు - ధైర్యమును, కనబోయెడుగా = చూచెదవుగదా! దేవర = పృథ్వా, †మా దేవరవలె = మాపాలి దేవునివలె, సామి, వేవేగమే = శీఘ్రముగా, వేట విచ్చేయవయా = వేటకురావయా. ('యావ'-ఏవ' కు వ్యావహారిక సూపము) చ. *అన విని మందహాస మొలయుం దమితోడ విభ్రాడుపొందు మీ

వెనుక్కనే వత్తు, నన్నియును వేటకు నాయితపెట్టు డిప్పుడే,

యని యచిరత్న భరత్తు ఖచితాభరణంబులు పట్టుకోక లి

చ్చిసంగొనిచెంచుతోడపుడు సింగడు బూగడునై ముద్రబునక.

టీ.— అనక - విని, విభ్రాడు = రాజు, మందహాసము = చిరునవ్వు, ఒల యక = ఒప్పగా, (అనగా చిరునవ్వునవ్వి.) తమితోడక = ఉత్సాహముతో- (మీరు) పొందు - (నేను) మీ వెనుకనేవత్తును, వేటకుక, అన్నియును = కావ లసిన యెల్ల పరికరములను, ఇప్పుడే, ఆయిత పెట్టుడు = సిద్ధపరుపుడు, అని, అచి... పంక్తులు.— అచిరత్న = నూతనములైన, రత్నములను, ఖచిత = చెక్కిన ఆభరణంబులు = సొమ్ములను, పట్టుకోకలు = పట్టువస్త్రములును ('చేలమలదు' బుట్టంబు దువ్వలవ చీర కోక వలువయనగ.) ఆం. ౧౦. మాన. 27) ఇచ్చినక

'యావ'ను 'ఆవ' యనుకొనుట తెలియమి. 'ఆవ = జ్ఞానము' అని టీక వ్రాయుట సాహసము.

† పూ. టీ.— 'మాదేవరవలె' = లక్ష్మీభర్తయైన విష్ణువువలెనే, అతిశీ ఘ్రిముగానే రావయా.

చెంచులు రాజును 'విష్ణువువలెనే' - శీఘ్రముగానే, రమ్మన్నారట! వట్టి మాట. అతుకనివారిత.— 'మాదేవర; భూదేవర; ష్మాదేవర' అను మిశ్రసమాస ములు అశ్రుతచరములు. అదియట్లుండగా, పద్యమున కవి చెంచులకు - పా తోచితభావగా, అచ్చ తెనుగు పదములనే వాడినాడు. కావున నిందు 'మా' అను సంస్కృత పదమును చొప్పించుట తప్ప.

*ఇది కా. ప్ర. లో, 2గ వ పద్యము.— అందువలన అన్వయక్రమమునకు భంగము.

(కా. పా.— 'తమితోడ.'— రాజు చెంచుల కాభరణాదుల నిచ్చినది 'తమితోడ' గాని 'తమితోడ' కాదు. ('తమి'-తంజ. పా.)

కా. పా.— రత్న ఖచితాభరణంబుల పంక్తులిచ్చి పంచిన.— 'ఆభరణంబులు వేడ్కతోడ నిచ్చిన.'— పాతాం.

రీపూ. టీ.— 'రత్న ఖచిత = రత్నములతో చెక్కిబడిన సొమ్ములయొక్కయ'

కాని = తీసికొని, చెంచుతొందు, మునంబునక = సంతోషముచేత * సింగడు
 బూరడును - ఐ = ఉప్పొంగి (= సంతోషమున నుబ్బితబ్బివైచి)

—: వేటసన్నాహము :—

క. చని, రంత వేటఁ జోవ

జన మీ రాయిత్రపడి వెనక రం డనుచు

జనవరులక జనవరులక

† మనసరులక దొరల ననిపి మహిళతి దానుక. ౨౭

టీక. — చని = (చెంచులు) పోయిరి. అంతక = అటుపిమ్మట, వేటఁ
 జోవక = వేటకుపోవుటకు, చనక = తగునట్లు, మీరు, అయిత్రపడి = సిద్ధపడి,
 వెనక = త్వరగా, రండునుచుక, - జనవరులక = రాజులను, † చనవరులక =

అభరణములయందు రత్నములు చెక్కబడును గాని, రత్నములతో అభరణ
 ములు చెక్కబడవు.

* పూ. టీ. — 'సింగడు = సింహమువంటివాడు, బూరడుక = పూరిం
 చినవాడును.'

'బూరడు'డనగా పూరించినవాడట! ఏమిపూరించినవాడో? అస లాశుర్థ
 మన కాకరమేమో? ప్రయోజనమేమో? పూ. టీ. లో తేటదు. క. ర. కర్త
 'సింగడు = కోపించినవాడు, బూరడు = విజృంభించినవాడు' అన్నాడు.
 కాని, అట్లా పదములను విడదీసి యర్థము చెప్పట సరికాదు. 'సింగడు = కోపిం
 చినవాడు' అనుటయు సరికాదు. 'ఉత్సాహమున పొంగి' - 'విజృంభించి' అను
 అర్థములలో 'సింగడు బూరడై' అనుట జాతీయముగా కనబడుచున్నది. —

చ. "నీయుపకారకృత్యములో, గుఱిగడవం బ్రియంబు తమిఁ గొండలు కోటులు
 చేసి చెప్పితిక. ఉ. చెప్పిన నంతరంగమున సింగడు బూరడునై." (వేం పం. 4-52)

† కా. పా. — 'మన సరులక' ఇది యర్థములేనిమాట. వావిళ్లవారీపాఠమునే
 గ్రహించినారు. పూ. మ. లో 'మన సరులక' అని యున్నది. పూ. టీ. లో,
 'మనసు అలరక = మనస్సు సంతోషింపఁగా' అని యున్నది. జనవరులక - చన
 వరులక - దొరలక, అను పద్యలో, నడుమ 'అలరక' అని యుండుట శబ్దాలం
 కారభంజకము. కావున 'మనసరులక' అని యుండుట యుచితమని నేను భావించినాను.

† పూ. టీ. — 'చనవరులక' = 'స్నేహితులను'

ఉద్యోగులను, మనవరులక - ద్విదారలక = మనస్సులయిన సేనానాయకులను
అనిపి = పంపి, మహిపతి, తానుక = తానుగూడా (ముం అ.)

‘మనసరి = మనస్వి’ అనుటకు. —

క. ‘అనయము నిజపరచారం

బనయముగాకుండ నచట నతిశౌర్యమునక

మనసరియే కేసరి యని

మనసరి రా కొమరుమూఁక మను మనురీతిక.’ (రామా. 1-188.)

(శ. ర. లో ‘మనసరి = బుద్ధిమంతుఁడు’ అని యున్నది. అది సరియైన యర్థము కాదు.)

చనవరి = చనవుకలవాడు, స్నేహితుడు; ఇది యాగికమయిన యర్థము.
‘రాజకీయోద్యోగి’ అనునది రూఢ్యర్థము. (శ. ర. లో లేదు) ‘చనవరి =
A courtier, a favourite, a pet, (జాను) రాజసంబంధి జనులను చెప్పనప్పుడు
రాజకీయోద్యోగి (= సేవకుడు) అనునదే సరిప్రదాయార్థము.

(1) మ. ‘నాయకుల్ గాయకుల్, చనవరులక గణికాజనంబులను
బల్ సామంతులుక మంతులుక.’ (చంద్రీకేఖా 3-11)

(2) ద్విపద—‘చతురులై నుతికెక్కు సన్మంతులార,
చనవరులార, యో సామంతులార’ (గౌ. మా. 2-389)

(‘చనవరు’ లకు, శాస్త్రీగారు లఘుటీక వ్రాయక వదలినారు.)

(3) గీ. ‘అన్నిటికిఁ దానె చనవరి యగుచుఁ దిరుగ
నావిధమునెల్లఁ గడు దేవదేవిహాసి.’ (మల్ల. విప్ర. 4-15)

(చనవరి యగుచుక = నౌకరగుచు, అని యర్థము.)

ద్విపద. టీ — ‘దొరలక = ప్రభువులను’

మైన ‘జనవరులక = రాజులను’ అని చెప్పి, మరల దొరలక = ప్రభువులను
అని చెప్పటం, పునరుక్తిదోషము. కావున ‘దొరలక = సేనానాయకులను’ అనుట
యొచితము. దొర = సేనానాయకు డనుటకు. —

క. ‘తనదొరలుఁ దానుదారక

దనుజేంద్రుఁడు కార్తికేయుఁదాకిన.’ (భా. శల్య. 2-188.)

టీ. ‘బలములు గడసేవఁ గలగుండు వడ దొరల్

దొరలు ద్రెల్సిన బొదల్ దూఱుబలము’ (చంద్రా. 6 ఆ.)

‡ గీ. అంతిపుర మేఁగి మజ్జనం బాడి వేటఁ

*బోవుతమి డేగపదనుగ భోజనంబు

సేసి యాభేటవిహరణోచితము గాఁగఁ

ద త్తఱుంబునఁ గైసేసి; †చిత్తరముగ.

౭౮

టీక. — అంతిపురమేఁగి = అంకఃపురముననుసోయి, మజ్జనంబాడి = సన్నిసముచేసి, వేటఁబోవుతమి = వేటకుపోవు ఉత్సాహాతిశయముచేత, డేగపదనుగ = త్వరత్వరగాను - మిక్కిలి తేలికగాను, భోజనంబుచేసి, ఆభేట... కాఁగఁ = వేటయందలి సంచారమునకు తగినట్లుగా, తత్తఱుంబునఁ = అదరబాదరగా, కైసేసి = అలంకరించుకొని, — చిత్తరముగఁ = సొగసుగా, (ముందరి కన్వయము)

డేగపదను. — డేగ, యిటువచ్చుచూ ఒకచేపను, అటు పోవుచూ ఒక పిట్టను తన్నుకొనిపోయి తినును. రాజును అట్లే (అరగంటనేపు కూర్చుండి ఆకంఠముగా పట్టింపక) అటొక ముద్ద యిటొక ముద్దగా భుజించెనని, భా.

‡ ఈ పద్యము పూ. ము. లో లేదు.

* కా. పా. — ‘వేటఁబోవుతమి’ (తమి = సమయమందు’ అని, పూ. టీ.)

డేగపదనుగా భోజనముచేయుటకు కారణము వేటకు పోవుటయందలి ‘తమి’ గాని, వేటకుపోవునట్టి ‘తమి’ కాదు. పూ. టీ. లో ‘డేగపదను’ త్యక్తము. పూ. టీ. కాగితపు వ్రాత ప్రతిలో ‘డేగపదనుగఁ = శ్వేనపక్ష్యముగా’ అని యున్నది.

† కా. పా. — ‘చిత్తరపుగ’ (‘చిత్తరపుగఁ = ఆశ్చర్యముగా, కైసేసి = అలంకారముచేసికొని’ అని, పూ. టీ.)

ఆభేట విహరణోచితముగాఁగఁ కైసేసి, అని ముగియుచుండగా, మరల ‘చిత్తరపుగఁ కైసేసి’ అని యున్వయించుటెట్లు? (‘చిత్తరముగ’ అని, తంజ. తాళ. పా.)

‡ పూ. టీ. — ‘ఆభేట విహరణము = వేటయొక్క క్రీడ.’

‘వేటయొక్క క్రీడ’ అనుట తెనుగు సంప్రదాయము కాదు.

సారంగధర చరిత్రము

సీ. †బంటుముత్తెములతో నొంటుకెంపులకాంతి

చెక్కులజవ్వాడిఁ జికిలిసేయ,

‡హంకుమంజుత్యాల యొరగుపాగ మెఱుంగు

నొసలిబిత్తరిబొట్టు ముసుగు వేయ,

జాతినీలపుందాళిచాక చక్రప్రభల్

కస్తూరి నెఱిపూతఁ గుస్తరింప,

సాగసు *సూర్య పటపు సురెవాలు †మైఁ దప్పు

హొంబట్టుదట్టిపై నోలగింకఁ,

గీ. జేతివజ్రపుచిడితోడి చిక్కటారి

చాయ వలెవాటుదప్పటి ‡సంకుదోమ,

రాచిలుక తేజనెక్కెడు రౌ తనంగఁ

జక్కఁదన ముప్పటిల్లంగ జనవిభుండు.

౭౯

టీక.—బంటుముత్తెములతో = అంటుజోడులతోని ముత్యాలతో,
(‘పో’)గనఁ గర్ణవేప్తన సంజ్ఞయై వెలయుఁ దద్విశేషాభిధానమై చెలఁగు గంటి
బొంట్లు.’ అం. భా. 2-148.) బంటు = కూడియున్న, (‘బంటుట To agree
with one’s health.’- బౌను) కెంపులకాంతి, చెక్కుల జవ్వాడి = చెక్కి-
శ్చయందలి జవ్వాజియను గుగంధ ద్రవ్యమును. చికిలిసేయ = మెరుగెక్కిం-

† కా.పా.—బంటిముత్తెములతో నొంటి కెంపులకాంతి.—

ఇది పూ. ము. పాఠము. వావిళ్ళవారి ప్రతిలోను ఈపాఠమే యున్నది.
అర్థమేమో పూ. టీ కర్తలు చెప్పలేదు. మద. వాగ్గతప్రతిలో— ‘బంటుముత్తెము
లతో నొంటు’ అను పాఠము లభించినది.—

పాతాం — హంకుమంజుత్యాల నొరగ బాటు మెఱుంగు — నొసలి
బిత్తికి బెట్టు ముసుగు వేయ. (పూ. ము.) ‘యొరగు బాగుమెఱుంగు.’ (తంజ.
తా. పా.).—

* సూర్యపుటంపు.

† కా. పా.—‘మైదప్పు’

‡ కా. పా.—‘సంకు దోమ’ (‘సంకుదోమ’ పూ.ము.; మద. తాళప్రతి.)

పగా.—(ముత్యాలకాంతియు, కంపులకాంతియు మిశ్రమైడయెడల జవ్వాజి రం
గేర్పడును. అందువల్లనే చెక్కిశ్శయందు పూసియున్న జవ్వాజిపూత ఆ మిశ్రకాం
తితో కలిసి మరింత ప్రకాశించినదని, భా.)— * హురు... మెఱుంగు = హురు
మంజీదేశపు ముత్యాలు కూర్చిన వంక తలపాగా యొక్కకాంతి, నొసలి బిత్తరి
బొట్టుక = నొసటనున్న సోయగపు తిలకమును, ముసుంగు వేయక = కమ్మకొ
నగా,— (తలపాగ ముత్యాల తెల్లని కాంతి నొసటి తెల్లని తిలకముతో కలిసి
ప్రకాశించినదని, భా.)—

తెల్లని బొట్టుధరించు ఆచారము కలదు.

“స్నానవారి ఘటరాజ దుశోజా,

గౌర వృత్తిలకబిందు ముఖేందుకి,

కేశశేష జల మాక్తికదంతా

తం బభాజ సుభగాప్రవక్షిః.” (నైష. 21-1)

“చంద్రరజమున నొక పూర్ణచంద్రీవదన

చంద్రమండల తిలకంబు గభిః దీర్ఘ.” (శృం. నై. 9-100)

బాలినీలపుతాళి = మేలయిన నీలముల పతకముయొక్క, చాకచక్రప్రభలో =
చకచకకాంతులు, కస్తూరి నెత్తిపూతకొ, కుస్తరింపక = బుజ్జగింపగా,— (నీలముల
కాంతియు కస్తూరివర్ణమును నలుపేకావున ఒండొంటితోకలిసి పృథాశించినవని, భా.)
సొగసు = అందమైన, నూర్యపటంపుమరెవాలు = * మొకమల్ బరతోడి చురక త్తి,
మైక = పార్శ్వభాగమున, తక్కు...ధట్టిపైక = కాంతులీనుచున్న బంగారువన్నె
పట్టు దట్టిమీద, ఓలగింపక = (కొలువై) యుండగా (రాజు పట్టుదట్టికట్టుకొని,

* పూ. టీ.—‘హురుమంజీ = శ్రేష్ఠమైన.’

‘హురుమంజీ’ ఒకదేశము. అదేశపు ముత్యములు శ్రేష్ఠములని ప్రసిద్ధి.
అంతేగాని, ‘హురుమంజీ’ = శ్రేష్ఠమైన-అనునర్థమునిచ్చు విశేషణముకాదు. అనగా,
హురుమంజీ కవిత్వము; హురుమంజీపాట; హురుమంజీకూర, అని విశేషణముగా
వాడకూడదు.

* పూ. టీ.—‘మొకమల్ పట్టుయొక్క- కత్తియొక్క- మైతళ్ళు = దేహ
కాంతి,...కానెమీదను కొలువుతీరియుండగా-ప్రకాశింపగా.’

పట్టుకును, కత్తికిని దేహముకలదా? కత్తి ఒరలోగదా ఉండునది? దాని
కాంతి కానెవైని ప్రకాశించుటెట్లు?

మొకమల్ పట్టువేసివట్టిన యొరలో కత్తినివెట్టి, దానిని దట్టిమీద ఒకవైపున వేలాడదగిలించుకొన్నాడని, భా.)

చేతి...చాయ.— చేతి = తనచేతనున్న, చబ్బింపు పిడితోడి = చబ్బింపు పిడిగల, చిక్కటారి = (చికి + కటారి) చిన్నకత్తియొక్క, చాయ = కాంతి, వల్లెవాటు దుప్పటి, సంకు = వల్లెవాటువస్త్రము నెడు శంఖమును, తోమక = పరిశుద్ధిచేయగా.— (చికిలిచేసిన కత్తియొక్క తెల్లనిడాలు, శంఖమువల్ల తెల్లనైన వల్లెవాటుపై ప్రసరించినదనియు దానిచే వల్లెవాటు వస్త్రము మిక్కిలిగా ప్రకాశించినదనియు, భా.):— రాచిలక...తనంగక = మన్మథుడో అన్నట్లు (మన్మథునికి చిలుక వాచానము.)

గీ. నగరు వెలువడి వేటసన్నాహమునను*

హితులు మన్నీలు దుర్గాధిపతులు దొరలు

వేత్రహస్తలు రాతులు వీరభటులు

బలసి యిరువంకలను జేరి కొలిచి రాగ.

౮౦

టీక.—వేట సన్నాహమునను = వేటకుపోవు ప్రయత్నముతో, హితులు, మన్నీలు = చిన్న చిన్నరాజులు (మన్నెమనగా సమ్మానించుచున్న భూభాగము, అట్టిప్రకేళములకు ప్రభువులయినవారు మన్నీలు.) దుర్గాధిపతులు = కోటలగల పెద్దరాజులు, దొరలు = సేనానాయకులు, వేత్రహస్తలు = లెత్తలవారు.

౨ పూ. టీ.—(చిన్నబాకుయొక్క కాంతిచేత) ‘సంకుదోష = సందేహము కలుగఁగా.’

ఏమి సందేహము కలిగినదో! ఆసందేహము కలుగుటకు కారణమేమో! పూ. టీ. లో తెలుదు. అసలు ‘సంకు’ అను పదమునకు ‘సందేహము’ అను సర్వ మొక్కడనున్నదో నాకు కనబడలేదు. ‘సంకు’ శంఖ శబ్దభవము. ‘శంకా’ శబ్దభవము కాదు. (చూ. శు. ని.)

“సంకు వలమురి యనఁగ శంఖము వెలయు.” (సాంబ. దేవ-14)

‘దోష’ అనుపాఠములేవ్వు. ‘సంకుదోమ’ అను పాఠము, పూ. ము. నను మద్య తా. ప్రతిలోను, ఉన్నది.

*కా.పా.—‘సన్నాహమునకు. (ఇది పూ. ము. పా.)

†పా.కా.—‘ఇరుదెసలనుంక’ ‘ఇరుపక్కయలను’

కాతులు = రాహుత్తులు (= గుఱ్ఱపుకాతులు) వీరభటులు = వీరులముసబంట్లును,
బలసి = పరివేష్టించి, ఇరువంకలను = కుడియెడమలను, చేరి, కొలిదిరాగా,
(రాజు) నగరు వెలువడి = అంతఃపురమునుండి వెలువడి (ముందరికన్వయము)

సీ. మురువైన చక్కని మొగముట్టు సవరించి

నవరత్నమయ ఖలీనా బొనర్చి

పచ్చసూర్యకటాపుర బల్లంబు ఘటియించి

* బిరుదుఁడలాటాబు నిరవుకొలిపి

చికిలిచొకాటాపుర బికిలి కుచ్చు లమర్చి

యవరంజిపక్కెర యలవరించి

సమకట్టుజల్లులు సమకూర్చి యిరువంక

గౌరకసింగిఁగిపాదుల్ గూర్చికట్టి

గీ. పంచకము తొమ్ము విరివి యై పరిధవిల్ల

మోడి శిర సెత్తరముఁ గల్గి మొయిలుగోని

జలము తే నోపు పాదరసంబు వంటి

యుత్తమాశ్వంబు సాహిణి యొకఁడు నిలువ.

౮౮

టీక.—మురువైన = సాగవైన, మొగముట్టు = గుఱ్ఱముముఖమునకు తగిలించు భూషణము, ('మొగముట్టనఁగ నశ్వముఖభూషదనను.'-అం. భా. 2-199) సవరించి, నవరత్నమయ ఖలీనంబు- బనర్చి = నవరత్నములుచెక్కిన కక్కెముపెట్టి, పచ్చ... పల్లంబు = పచ్చని మొకచుల్ పట్టుజేను (పల్లవం. పృ. పల్నాణము)

* కా.పా.—'బిరుదుఁడలాడంబు' (బిరుదైన తలగడను.'-తూ.టీ.)

గుఱ్ఱము తలమీద బిరుదుగా నుంచదగినది 'తలాటము' గాని 'తలాడము' కాదు. 'తలగడ' కానేకాదు.

(1) సీ॥ "తలాటమంచనఁగ నశ్వశికోధి, భూషణసంజ్ఞయై పాసగుచుండు"
(అం. భా. 2-199)

(2) "తలాటము = (తల + టము). పికిలిపిట్టల తొక్కలు లోనగు వానిచే నేర్పఱచి గుఱ్ఱము నెత్తిని నిలుపుగా నమర్చెడు తురాంబు."
(ర.)

ఘటించి = అమర్చి, బిరుదు తలాటంబు = బిరుదైన తురాయిని (=తలకుచ్చును)
 ఇరవుకొలిపి = విరసువై నెలకొలిపి: చికిలి = మెరుగులు పెట్టిన, చొకాటంపు =
 అందమయిన, పికిలికుచ్చులు = పికిలిపిట్ట యాకలతో కట్టినకుచ్చులు, అమర్చి;
 అపరంజిపక్కర = మేలిమి లంగాలు కవచము, ('అశ్వతనుత్రాణ మడరు బక్కె
 రయన.'- ఆం.భా. 1-199. ఇక్కడ కవచమునగా గుఱ్ఱముదేహముమీద కప్పు
 వస్త్రముని, భా.) అలవరించి = అలంకరించి; సమకట్టుజల్లులు = కవచమునకు సం
 బంధించిన జాలరులు, సమకూర్చి; గొరక = బాణములయొక్కయు. (గొరక, పృ).

(3) 'సేలికుంచె తలాటంబు మేరొనంబు.' (మను. 4-28)

('సేలికుంచె తలాటంబు = పికిలిపిట్ట యాకల తురాయిన్ని'- జూబూరు
 వారిటిక)

(4) సీ. 'శేజేలరాయని తేజీ తలాటమై

పరగెడు పికిలిపూబంతియనఁగ.' (యయా. 2-104)

(5) సీ. 'ఉపసుధర్మాస్థాని నున్న వేలుపుఁ గత్త

లానికి బట్టు తలాటమనఁగ.' (నరాహ. 4-145)

(6) సీ. పచ్చలుగూర్చిన పయిఁడి పుట్టుముమీఁది

కెంబట్టు జగి తలాటంబుతోడ.' (చిత్ర)భార. 4-19)

ప్రాచీన మద్రాణమునను, పెక్కువారిత ప్రభులలోనుగూడా 'తలాటం
 బు' అనియేయున్నది. అంతే కాక, యీ సారంగధరకు మూలమయిన నవనాథ
 చరిత్రమున నైతము— 'బిరుదు తలాటంబు పీలిజల్లెడలు' (పుట. 36) అనియే
 యున్నది. అయి తే, తంజ, ప్రభులలో నొకవారిలోమాత్రము 'తలాడంబు' అని
 యున్నది. మరిన్ని 'తలాడంబు' అనుపదము (వావిళ్ళ) ఉ. రా. 7- 397 లో
 సీ. 'కళకు నీల్గంపు సింగంపుఁ దలాడంబు.' అన్నచోటగూడా కనబడుచున్నది.
 నాని, నిఘంటుక ర్తలెవ్వరును ఆరాపమును గ్రహించలేదు. తలాడము, తలాట
 మునకు రూపాంతరమయినను 'తలగడ' యన్నయర్థము మాత్రము కేవల మసమం
 భము. భౌత్తిగా అనుచితము.

సింహతలాటము; (= సింహాలలాటము) సింహతలాటపు మురుగులు; పులి
 తలాటము, లోకమున బిరుదచిహ్నములు.

I. ద్వి—సిరిగుల్క రత్నాలసింహతలాట, బిరుదాంకములఁజాలఁ బెంపాం
 దు జవన, తురగంబు నెక్కి.' సా. పృ. పు. 9)

ఖురాలకము, — 'చిన్న నేజయు నమ్ము చెలఁగును గొరకనా' (ఆం. భా. 5-44.)
 సింగిణి = కొమ్ముతో జేయబడిన ధనుస్సులయొక్కయు. (సింగిణికి మొదటిరూపము
 సింగాణి. పృ. శార్దూమ.) పాదుల్ = కట్టలు. — *పంచకము = పిరుదుభాగము;
 తొమ్ము = ఎదురుతొమ్మున్న, విరివియై = వికాలమై, పరిభవిల్లక్ = ఒప్పగా,
 ధీమోడి = చింకమును, శిరసు + ఎత్తరము = శిరస్సుయొక్క యొన్నిత్యమును, కల్లి,
 మొయిలలోని జలముక్ = మబ్బులలోని నీటివైనను, తేనోపు = తీసికొని రాగలిగి
 నట్టియు (అనగా మబ్బులలోని కైనను చెంగలింపజాలిన లాఘువము కలదియు.)
 పాదరసమునంటి = పాదరసమునలె చురుకుదనమును పరువులువారు స్వభావ
 మును కలదియైనను, ఉత్తమాశ్వంబును, సాహిణి = గుడ్డుపువాడు, నిలుపక =
 తెచ్చి యెగుటునిలువఁబట్టగా.

చురుకైన గుడ్డుమును పాదరసముతో పోల్చుట పరిపాటి. —

గీ. 'సరిదొరలు దండనొరయ నాస్థానమండ
 పమున నిలుచున్న యంతలోఁ బాదరసము
 జోకగలతేజి, నిండు సంజోకఁజేసి
 యెదుట నటుదెచ్చినిల్పి సాహిణియొకఁడు' (కుక. 1-280)

ద్విపద. — 'పరగఁబన్నినయట్టి పాదరసంబు
 కరణిభంజిల్లు తొక్కినిచోట్లు దొక్కు
 తురగరత్నము'. (నవనాథ - పు. 86.)

* పూ. టీ. — 'పంచకము = గుండెలు.'

గొప్పసారపాటు. పంచకము = పిరుదుప్రదేశముగాని, గుండెలుకావు
 నీ. 'పంచకంబున నశ్వ పశ్చాత్ప్రదేశమా' (ఆం. భా. 2-200) శ. ర. కర్త 'పంచకము =
 ఆశ్వముయొక్క పశ్చాత్ప్రదేశము' అని యర్థముచెప్పి, అందు కీ 'సారంగ'పద్యమునే
 యుదాహరించినాడు.

గీ. పా. — 'మోడి శిరసెత్తుటయు' ('మోడిక' = శృంగారముగా
 అని, పూ. టీ.)

'మోడి'కి శృంగార మను నర్థము నిఘంటువులలో లేదు. 'శిరసెత్తరము.
 తంజ. తా. పా.

ఉ. *ఉక్కడమైన మంచి తనువొప్పెడు నా హయరత్న, మెక్కినక
గక్కన మేలు లేక రవగాలును జోడన యుడవేడెముల్
లుక్కు దువాళి జగనడలుం గనిపించుచు బోయిపోయి, రా
జక్కడ వన్నె సోత నటు హయనినక గదలెక జరీలునన్. ౮౨

టీక.—ఉక్కడమైన = ఉన్నతమైన, మంచి తనువు - ఒప్పెడు =
చక్కని శరీరముగల, ఆ హయరత్నము, ఎక్కినక = రాజు - ఎక్కగా, కక్కన
మేమిలేక = సడకలో మోటుదన మేమాత్రమునులేకుండా, రవగాలును = ముందరి

* కా. పా.— ‘ఉక్కళమైన’ (‘ఉక్కళము, = ఉన్నతము, పూ. టీ.)

‘ఉక్కుటమైన’ పూ. ము ; ‘ఉక్కళమైన’. (పా. - తంజ. పృథుల;
‘ఉక్కడమైన’ శ. ర. — శ. ర. పాఠమే సాధువు, ఎట్లనగా:—

ఉక్కడము; ఉక్కళము; భిన్నపదములు. ఉత్కట - భవము ఉక్క
డము = (విశేషణము) గొప్ప. ఉక్కళము = (దేశ్యము; విశేష్యము.) శత్రువుల
రాకను కనిపెట్టుటకై యుంచిన కావలి; (వైకృ) పట్టణమునకు పోవు రాజమార్గము.
(చూ. శ. ర.) సీ. ‘ఉపనిష్కరంబొప్పు నుక్కళమున’. అం. భా. 2-9. (‘ఉప
నిష్కరంబున నుక్కళంబమరును’ అని, నూ. ని. పా.)

‘ఉక్కళము’ నకు, ఉక్కడము; ఉక్కణము, అను రూపాంతరములు కలవు
గాని, ఉత్కటార్థకమైన ‘ఉక్కడము’ నకు - ‘ఉక్కళ’ మను రూపాంతరము
లేదు. కావున ‘ఉన్నతము’ అను సర్థమున ‘ఉక్కళమైన’ అను పాఠము సాధువు
కాదు.

కా. పా.— ‘మనువొప్పెడు’ (‘మనువు = జాతి’ పూ. టీ.)

‘మనువు’ నకు ‘జాతి’ యను సర్థము కోశములలోలేదు. ‘మనువొప్పెడు’
అని, శ. ర. ‘తనువొప్పగ’ అని, మద. తా. పా.

* కా. పా.— ‘అడ్డవేడెముల్లుక్కుదువాళి.’ (దుక్కుదువాళి = మఱుగుపడి
నట్టిదవును’ పూ. టీ.)

ఈపాఠము, అర్థముగూడా సరియైనవికావు. ‘అడ్డవేడెముల్ - లుక్కు’ అని
సాధుపాఠము. టీకాసహితమైన కాగితపు వాగితపరిలోను మద. తాళ. పృథి
లోను, రవగాలు అను పదము క్రింద జ్యోతిషమునను, ఉన్నది. — శ. ర. లోను,
నూ. ని. లోనుగూడా ‘లుక్కు’ ‘ఉక్కు’ గా పఠితమైయున్నది; ప్రమాదము.
(వివరములకు. చూ. వికృతి - ఉగాది సంచిక.)

రెండుకాళ్ళొకమారును — వెనుకటి రెండుకాళ్ళొకమారును, ఎగురునట్లు నడచునడక. (=అస్కండితము) జోడన = చాకలించి దూకుట, (=ధారితము) అడ్డవేడెముల్ పామునడకవంటి నడకలును (=రేచితము.) లుక్కు = మెల్లని నడక, ('చనును — లుక్కునగ నీచగతి పేరు.' ఆం. భా. 2-198.) దువారి = సమవేగముగల నడక, (=పుతము.) *జంగ నడలుక్ = కాలు చాచివేసి నడచు నడక (=జంఘాలగతు) లున్న, కనిపించుచుక్ = ప్రదర్శించుచు, పోయిపోయి, రాజు, అక్కడ = పొట్ట క్రింద, వన్నెపోకక్ = (కాలి) అంకెము తాకునట్లుగా, హా - అనినక్ = హా యని యదలించగా, జరీలునక్ = వెంటనే - శీఘ్రముగా, కదలెను.

రాజు గుఱ్ఱమునెక్కి కాలియంకెనన్నియ పొట్టక్రింద తగులునట్లు తన్ని యద లింపగా, అగుఱ్ఱము పలురకములయిన నడకలు చూపించుచు పోయె నని, తా.

గీ. ఎనయం ‡ గడుజోడగించి తోలినహాయంబు

దననువత్తుంబు నేలపై దాకినటుల

నోటిలో గాల్లు వెల్లెడునో యనంగ

గంచుమించుగ ధరణి గొక్కదల గదల.

౮౩

టీక.—జోడగించి = జోడన అను గతివిశేషమునకు పురికొల్పి (జోడన = చాకలించి దూకుట.) తోలినక్ = కదలించగా, హాయంబు, వత్తుంబు = రొమ్ము, నేలపై తాకినట్లును, నోటిలోక్ = నోటిలోనుండి, కాళ్ళు, వెల్లెడినో - అనంగక్ = వెల్లివచ్చుచున్నవో అన్నట్లును, (ముందరికాళ్లు ముందరికిని, వెనుకటి కాళ్లు వెనుకకును, పూర్తిగాచాచి రొమ్ము నేల కంటుచున్నదో యన్నట్లుగా సాగి పరుగెత్తునప్పుడు, ముందరికాళ్లు మూతికంటుచుండును; అప్పుడు చూచువారికి ఆ కాళ్లు నోటిలోనుండి వెల్లివచ్చుచున్నవో అన్నట్లే కనబడుచుండును. *కంచుమించు

*పాతాం — 'జిల్గునడలుక్' (శ. ర.)

అశ్వగతి విశేషమయిన 'జంగ' ను వదలి విశేషణమాత్రమయిన 'జిల్గు' ను గ్రహించుట యుచితమగునా?

‡ కా. పా. — 'చెవిబొడిగించి' (పూ. టీ. లేదు.)

'కడు బోడగించి' అని, పూ. ము; శరణి 'జోడగించు' అను పదము క్రింద సరియైన పాఠమున్నది. పూ. ము. లో 'జో' కు బదులు 'బో' యుండుట అచ్చు పొరపాటు.

* పూ. టీ. — 'కంచుమించుగక్ = అగపడకపోవునట్లుగా'

గణ = అత్యంత వేగముగను, ధరణి గ్రక్కదలక = భూమి దద్దరిల్లగాను, (గుఱ్ఱము) కదలక = కదలగా.

‘నోరిలో వెళ్లెనునో’ అనుచోట ‘ఉండి’ కి లోపము. (చూ. బాల. కార. 11.) ‘నూతిలో వెనువడఁ గోనులించిచె విశ్రాంతి యయతి పీఠితోక’ (భార. ఆది. 3-144.)

గీ. అసమతురగ సమాయాఘం డైనవిభుండు

కదలునప్పుడు దిక్కులు గగనతలముం

గప్పె గెంఢూళి సాంధ్యరాగంబు మించి

గదిసె జీతలు చక్కలు లొదిగె నంత.

౮౪

ఈపద్యమున అసమతురగాది శబ్దజ్ఞేవచే నూర్యాస్తమయలక్షణము స్ఫురింప జేయుబడినది.

టీక. — అసమ...విభుండు. — అసమ = సాటిలేని, తురగ = గుఱ్ఱమును, సమాయాఘం డైన విభుండు = ఎక్కినట్టి రాజు, [అసమ = బేసి (సప్త)సంఖ్యగల తురగములను పూనిన తేరెక్కిన (దిన) విభుండు = నూత్యుడు, అర్థాం.] కదలునపుడు = ప్రయాణముచేయునపుడు, [కుంఠసమయమున, అర్థాం] కెంఢూళి = ఎఱ్ఱని దుమారము, సాంధ్యరాగంబు మించి = సాయంకాలపు ఎఱుపునమించి, దిక్కులు - గగనతలంబును, కప్పెను; — [సాంధ్యరాగంబు, మించి = అతిశయించి

శ. ర. లో ‘కంచమించు = అగోచరము’ అని యున్నది. దానినిబట్టి పూ. టీ. వారు ‘అగపడకపోవునట్లుగా’ అన్నారు. సరికాదు.

“కంచమించుగా - Rapidly, like a flash. — (పరచుట - అను పదముక్రింద) కంచమించుగా పరచుట - అడ్డులేకుండా పరుగెత్తుట” (బౌద్ధాన్నియము.)

న. “మడమలందాటించిన ఘోటకంబు.....కంచమించుగా భరచుట గగనచరుల వెరగుపరచె” (మను. 4-162)

(‘కంచ...చుట = అడ్డులేకుండా పరుగెత్తుట’ - జూ. టీక.)

♦ పూ. టీ. లో మూర్యప్రస్తావములేదుగాని, ‘చక్రములు = జక్కువలు, ఒదిగె = తొలగెను’ అని మాత్రమున్నది. వేటకుపోవు రాజు ప్రయాణమున క్షుణ్ణ, జక్కువలు తొలగెనుటకును సంబంధమేమో ఆటీకలో తేలదు.

మరియు, ‘ఒదిగె’ అను నిరసస్వారకీయకు ‘తొలగెను’ అని టీక వారి యుట పొరపాటు. ‘తొలగెను’ అను నర్థమున ‘ఒడుగు’ సానుసారము. “శిని

...కష్టేషు - అని, అర్థాం] చీకట్లు కదిసెన్ = దుమారము క్రమ్ముటచేత - వెలు
తుగు తగ్గిపోయెను — [చూయ్యడు కృంకుటచేత చీకట్లు, కదిసెన్ = చేరుకొనెను
అని అర్థాం] అంతక, చక్రంబులు = సేనలు, ఒదిగెన్ = అధికమయ్యెను. (ఎక్క-
డెక్కడి సేనలను ఒక్కటిగా గూడుకొని విస్తారమై రాజు వెంట కదలెనని
భావము.) చక్రములు = జక్కవలు, ఒదిగెన్ = దాగుకొనెను. [అని అర్థాం.]
'ఒమగు = అధికమగు' - అనుటకు. —

“అశుమొకింతయొనర్చిన నది యొకపుడు

కాలములు కొట్టునాటి దుఃఖములుదెచ్చు;

నొదుగఁ జేసినఁ దలయేరు మొదలుగాఁగఁ

గలుగు తెవులవ వేదన గడలు కొలుపు.” (మార్కం- 2-87.)

క. వల లుగులు బోనులు సివం

గులబండ్లును బొసంగఁగా జిగురుగుండెల దే

గల జాగిలములఁ గొని యపు

డెలబలములతోడ మృగయు లరిగిరి వెంటక. రాగి

టీక. — *వలలు (=జాలములు), ఉరులు = ఉచ్చులు, బోనులు = మృగ
ములను బట్టి కపట యంత్రములు, సివంగుల బండ్లును = వేట కలవాటుచేసిన సివం
గులను తీసికొనుబోవు బండ్లును, జిగురు గండెలున్ = పక్షులను పట్టుకొనుటకు
బందనపూసి తయారుచేసిన దారపు చుట్టలను, దేగలన్ = దేగ యను పేరుగల
(ఒకజాతి) పక్షులను, (దేగ సాధారణ పక్షులను, కుండెలు మొదలగు చిన్న
చిన్న జంతువులను వేటాడును.) జాగిలములన్ = వేటకుక్కలను, కొని = వెంట
తీసికొని, మృగయులు = వేట కాండ్రు, †అలబలములతోన్ = కలకలధ్వనులతో,
మనుమండు నర్జనుజు శీఘ్రమ నాలుగు వారసంబులన్, వెనుకకొదుంగజేసి” (భా.
భీష్మ. 2-228)

కవి, సేనలపక్షమున ‘ఒదిగెన్ = అధికమయ్యె’ ననియు, చక్రవాకముల పక్ష
మున ‘ఒదిగెన్ = దాగె’ ననియు, భావించినాడు. పూ. టీ. కర్తలు గమనించ
లేదు. అందువల్లనే ‘చక్ర’ శబ్దమునకు ‘సేన’ లను నర్థమును వాయినేలేదు.

* కాశ్మీరీ దృష్టిలో, వల - ఉరి ఒక్కటే. శృం. వై. (పు. 209)లో
‘ఉరులు = వలలుగా’ అన్నారు. (వివరములకు, చూ. ‘ఒదార్ప’ పుట. 12; 109)
† పూ. టీ. — “అలబలములతోన్ = అసేనలతో,” ఇక్కడ, అల-బల

పెంటా ఆరిగిరి = ఆరాజు పెంటపోయిరి.

‘సివంగి’ ఒకజాతి చిరుతపులి. (=సివ్యంగి). సివంగులను వేటకలవరుచువాడుక కలదు.

(1) “...వలలును, సివ్వంగులు, మక్కలు, కృష్ణమరంగంబులు, ముంగి సలు, ఎద్దులు మొదలుగా వేటకు దిద్దిన జంతువులును.” (కాళహస్తి. 8-62.)

(2) “గాటపుబోనులుం జిగురుగండలు సివ్యంగిబండ్లు” (ఉ. రా. 7.401)

క. భూభాగనభోభాగ స

మాభోగనిరోధి మేదురాశ్వప్రజ రిం

ఖాభీషణ ఘననినద స

మాభీలదిగంతబలసమన్వితృం డగుచుక.

౮౬

టీక.—భూభాగ...న్వితృండు - భూభాగ = భూమియొక్కయు, నభో భాగ = ఆకాశముయొక్కయు, సమాభోగ = వైశాల్యమును, నిరోధి = అడ్డగించుచున్న (అనగా ఆక్రమించుచున్న) దియు, మేదుర = నిబిడమును నయిన, అశ్వ... నినద.- అశ్వప్రజ = గుఱ్ఱపు గుంపులయొక్క, రింఖా = గొరిజల (ఘట్టిన) వలని, ఖీషణ = భయంకరమైన, ఘననినద = గొప్పశక్తియుచేత, సమాభీల = మిక్కిలి భయంకరములైన, దిగంత=దిక్కుల తుదలుగల, బల = సేనలతో సమన్వితృండు = కూడుకొన్న వాడు - అగుచుక.

— వేట —

మ. చని యంతం గనియొక బ్రహ్మాదమున నా సర్వంకపోదారధి

ఖని, కూలంకషదానతోయర్పుర కృత్కౌశల్యమేఘాయితా

త్యనఘాస్తోకయశోఘనుం డెమట, రుంద్రాభింకమాశేషపు

ష్పనిధానావనిజాగ్రగణ్యము విరాజద్దండకారణ్యముక. ౮౭

ములు, అని రెండు పదములు కావు. ‘అలబలములు’ ఏకపదము. ‘కలకలధ్వనులు’ అని ప్రకరణోచితమయిన యర్థము. (మృగయులు గాక వేరేసేన లెక్కడివో?)

(a) “కలకలధ్వని దోచు నలబలంబన” (ఆం. భా. 1.121.)

(b) “అలబలము లసంఖ్యములై యలబలములు సేయుచుండ” (విజయ. 8.141.)

(c) “క్షోభమేమాత్రము పుట్టినను - అలబలము వినరావలెనా?”

— చిన్న యనూరి మిత్రభేదము.

టీక, — సర్వంకమ = సకల విషయములను ఒరయునట్టిదియు, ఉదార = గొప్పదియు, నైన, ధీ = బుద్ధికి, ఖని = గని (ఆకరము) అయినవాడును, కూలం... ఘనుండు. — కూలంకమ = గట్టులనొరయు, దానతోయర్పుర = దానజల ప్రవాహమును, కృత్ = చేయునట్టి, కాశల్య = నేర్పుచేత, మేఘాయిత = మేఘమువలె నయిన, (మేఘున దాచరితం మేఘాయితమ్.) అత్యనఘ = మిక్కిలి పాపరహితమైన, అస్తోక = అల్పముకాని, యశః = కీర్తిచేత, * ఘనుఁడు = గొప్పవాడును. (అనల్పమును అతిపవిత్రమును నైన అతని యశస్సు, దానజలప్రవాహమును కూలంకమముగా ప్రసహింపజేయు! మేఘమువంటి దైనది. ఆరాజు గొప్ప దాతయని యు, యశస్వంతుడనియు పాముదాయికార్థము.) అయిన, ఆ రాజనరేంద్రుడు, ఎరుటక, ౨ రుద్ర = విపులములును. ('రుద్రోరు విపులమ్'. అమ.) అభ్రంకమ = (ఉన్నతీచేత) ఆకాశము నంటుచున్నవియు, అశేషపుష్ప = సమస్తవిధములైన పుష్పలకును, నిధాన = ఉనికిపట్టులును, అయిన, స్త్రీ అవనిజ = వృక్షములచేత, అగ్రగణ్యము = మొదట లెక్కింపదగినది యగు, విరాజల్ = ప్రకాశించుచున్న, దండకారణ్యమును, ప్రమోదమునక, కనియెను.

'దానాది ప్రభవా కీర్తిః ప్రతాపప్రభవం యశః'. — (దానాదులవలన కలుగునది కీర్తి; ప్రతాపమువలన నేర్పడనది యశము.) అని, కీర్తి యశస్సులకు భేదము చెప్పబడియున్నను, కవులభేదముగా వాడుటయును కలదు; అది కవి వివక్షాధీనము. కావున ఈ పద్యమున, దానప్రభవమయిన కీర్తిని యశస్సుగా చెప్పట తప్పుకాదు.

* పూ. టీ. — 'యశోఘనుఁడు = కీర్తిచేత దట్టమయినవాఁడు.'

ఘనుఁడనగా గొప్పవాడు గాని, 'దట్టమయినవాఁడు' కాదు.

౨ పూ. టీ. — 'రుద్ర = గొప్పదియైన, నిధాన = నిక్షేపమైనట్టి, వృక్షశ్రేష్ఠములు గలదాని.'

'వృక్షశ్రేష్ఠములు' బహు వచనము గావున, 'గొప్పది - నిక్షేపమైనట్టిది,' అనుట తప్పు. రుద్రనిక్షేపశబ్దములు ఏకవచనమున కనబడుచున్నందున పూ. టీ. కర్తవీతప్పుచేసినారు. (చూ, ౨-౧౩౯ క్రింద.)

స్త్రీ పూ. టీ. — 'అవనిజ అగ్రగణ్యముక = వృక్షశ్రేష్ఠములుగల దానిని.'

'అవనిజాగ్రగణ్యములు కలది' అని బహువ్రీహిగా చెప్పట సరసమయిన సరణి కాదు.

మ. కని సాత్తే హరి పుండరీక సపది గ్రస్త ప్రతిత్యక్త దం
 తినికా యైణతతుల్ నిరాకుల సముదస్మిత్తుంబు లై వర్తిలెక
 ఘన నిస్సాణ మృదంగ కాహళ హుడుక్కా భూరిభేరినిగుం
 భన గంభీర విజృంభణ ధ్వని కదంబంబుల్ వనింబొల్చినె. ౮౮

టీక.—కని = (ఆ దండకారణమును) చూచి, చొత్తేక = అందు ప్రవేశింపగా, హరి...తతుల్.—హరి = సింహములచేతను, పుండరీక = పెద్దపులుల చేతను, సపది = అప్పుడే ('సద్యసృపది తత్క్షణే.' అను.) గ్రస్త = పట్టుకొనబడి, ప్రతిత్యక్త = విడువబడిన, దంతినికాయ = ఏనుగుల మొత్తములును, ఏణతతుల్ = జింకల గుంపులును, (సింహములచేత ఏనుగులు - పులులచేత జింకలు, అని క్రమము.) ఘన...కదంబంబుల్.—ఘన=గొప్పవియైన, నిస్సాణ=నిస్సాణము, మృదంగము=మద్దెల, కాహళ=బాకా, హుడుక్కా=ఊడుక, భూరిభేరి=పెద్దనగారా, (అనువాద్యములయొక్క) * నిగుంభన= (చూ. నిగుంభనము.) కూడికచేత, † గంభీర విజృంభణ = విస్తారమయిన వ్యాప్తిగల (= మిక్కిలిగా వ్యాపించిన) ధ్వనికదంబంబుల్ = శబ్దసమూహములు (= అనేకవిధములయిన శబ్దములు.) వనికపోల్చినె = అడవి

† కా. పా.—'వర్తిలెక' (ప్ర)వర్తింపఁగా అని, పూ. టీ.)

ధ్వనికదంబంబుల్ పోల్చినె, దంతినికాయైణతతుల్ వర్తిలెక, అనుట చేత పద్యమున అర్థము పూర్తియగుటలేదు. 'వర్తిలెక' అను క్రియకు ఆకలిపద్యముతో అన్వయమునులేదు కావున 'వర్తిలెక' అని యుండుట యచితమని నేను సవరించినాను.

పూ. టీ.—'నిగుంభన = నిండినటువంటి'

నిస్సాణముయొక్కయు, 'మద్దెలయొక్కయు...నిండినటువంటి...ధ్వనికదంబములు' అని వారియర్థము. నిగుంభన మనగా, కూర్పు (=కూడిక) గాని, 'నిండినది' కాదు. 'నిగుంభనము' - విశేష్యము. "గుంభనము - Composition, in verse or prose. పదగుంభనము." (బౌ)ను.)

పూ. టీ.—'గంభీ...భణ' అగాధమైన - వ్యాపించుటగల.'

శబ్దముయొక్క 'వ్యాపించుట' కు 'అగాధమైన' అను విశేషణ ముచితముకాదు. అగాధ మనగా లోతయినది. "అగాధ Unfathomable, very deep, bottomless." (ఆప్టి).— శబ్దము వ్యాపించవలసియు వెళ్లుపుగాగాని లోతుగా కాదు.

యందు నిడుకొనగా, నిరాకుల సముద్వృత్తయై — * నిరాకుల = ఆకులత
లేనట్టియు, సముత్ = మదముతోకూడినట్టియు, వృత్తయై = జీవనము
(= బ్రదుకు) కలవియై, వర్తిలై - (కర్త. - పూర్వోక్తములయిన యేనుగులను
జింకలును.)

సింహము, పులి, మొదలగునవి జంతువును పట్టుకొన్నవెంటనే చంపక
అప్పటికివదలి, అవతల మరొకరితోసేపటికి వానిపై దుమికి చూపి తినును. అట్లే దండ
కారణ్యములోని సింహములును, పులులును, ఏనుగులను-జింకలను పట్టుకొని పిమ్మట
చంపుతలపుతో వదలియుండగా, ఇంతలో రాజుగారి మృగయావాద్యముల చప్పుడు
లుప్పత్తిలైనవియు, ఆకబ్బముల కడలి అవి పరుగెత్తగా, ఏనుగులను-జింకలును చాపు
తప్పి నిర్భయముగను సంతోషముగను వర్తిలై ననియు తాత్పర్యము.

క. సెలవిండు లెక్కు-వెట్టుచు,

‘సెల విండు నృపాల’ యనుచు, జేరి కిరాతుల్

వలకేల మొక్కి, చూడుము

వల కేల మెకాలం దోలవలె మే మునికి? ౧౯

టీక.— కిరాతుల్ = వేటరులయిన ఆ చెంచులు, సెలవిండులు = సెలసు
బద్దల ధనుస్సులను (సెల - తొలియాపము. సెలసు = ఒకచెట్టు) సెలపు +
ఇండు = అజ్ఞయియ్యండి-అనుచు, వలకేల - మొక్కి = కుడిచేత నమస్క
రించి, మేమునికి = మేమున్నాము గనుక, మెకాలం = మృగములను, వలకు
+ ఏల - తోలవలెను = వలయొడ్డి ఆవలలోని కెందుకుతోలవలెను? (తోలనక్కర
లేదు. మేమే వెంబడించి వేటాడుదుము.— అని భా.)

* పూ టీ— ‘నిరా...బులు = వ్యాకులత లేనట్లుగా సంతోషముతో
గూడుకొన్న సడత కలవి.’

సంతోషముతోఁ గూడుకొనుట ‘వ్యాకులతలేనట్లుగా’; వ్యాకులతయొన్న
ట్లుగా; అని రెండువిధములా ?

‘సడత’ యనగా సడపడిక. (Conduct; behaviour) సింహాదులవలని
బాధ తొలగుటవలన ‘నిరాకులము’ను- ‘మత్సహితము’ను అయినది మృగముల
బ్రదుకు (=జీవనము- mode of life) గాని, ‘సడత’ కాదు. వృత్తము = జీవనము.
‘వృత్తంస్యాత్...జీవనేవర్తనేపిచ.’ (నా. ర.)

‘ఉనికి = ఉండుట’ అనుటకు:—

చ. “ఎఱుంగ నె నీవు పొంతుమున నింతట నంతటనున్కి” (శృం. సై. 1-104)

సీ. “బాలచంద్రిక బొంది పాయక బేతాళుఁ

డొకఁ డున్నవాఁడు, వాఁడునికి తెలియ

నెవ్వరు నెఱుంగరు”

—(దశ. చరి - 3-70)

గీ. పులులఁ జట్టలు చీరి, దుప్పలను లేళ్ల

నేకలమ్ములఁ గుమ్మి కూరాకుచేసి,

యమరఁ జమరులఁ బట్టి పాలార్తు మిపుడు;

సామి చూడుము నీబంట్ల సత్తు వనుచు.

౯౦

టీక.—పులులఁ, చట్టలు చీరి = చంపి, ఏకలమ్ములఁ = అడవి పండు
లను, కుమ్మి కూరాకుచేసి = నజ్జునజ్జుగా నలుగబొడిచి, చమరులఁ = (అడ) సవ
రపుదుప్పలను (చమరి-బ. చమరులు) పట్టి పాలార్తుము = నిర్బంధించి బాధిం
తుము.

‘కుమ్మి కూరాకుచేయు’; ‘పట్టి పాలార్తు’-జాతీయములు, ‘పట్టి పాలార్తు’
అను క్రియ, పూర్వకృతులయందు ‘ఉపేక్షించు’ అను సర్థముననేగాని ‘బాధించు’
అను సర్థమున నగపడదు. (శ. ర.)

క. ఆరభటుల్ విలసిల్లఁగ

వీరభటుల్ గెడపి రపుడు విభుకట్టెడుటఁ

సైరిభముల మదవదనీ

చైరిభముల సింహశరభ శార్దూలములఁ.

౯౧

టీక.—వీరభటులు = వీరులయిన ఆ బంట్లు, ఆరభటుల్ విలసిల్లఁగఁ =
కోలాహల ధ్వనులు చెలరేగగా, విభుకట్టెడుటఁ = రాజుగారి యెట్టయెడుట, సైరిభ
ములఁ = అడవిదున్నలను, మద...భములఁ.— మదవత్ = మదముగలిగిన
వియు, అనీచైః = అల్పములుకానివి, అనగా గొప్పవియు నయిన, ‘అల్పేనీచైః’
అను.) ఇభములఁ = ఏనుగులను, సింహ శరభ శార్దూలములఁ, కెడపిరి = చంపిరి.

* కా. పా.—‘కుమ్మి’

కుమ్మి కూరాకుచేయు - అను నుడిని ‘కుమ్మి కూరాకుచేయు’ - అని
సవరించుట యనుచితము. ‘కుమ్మి కూరాకు’ అనుటలోగల ఉచ్చారణ సౌంద
ర్యము ‘కుమ్మి కూరాకు’ అనుటలో అంతరించును.

‘శరభము’ ఎనిమిదికాళ్లు గలిగి సింహమును చంపెను మృగము. దానికి కన్నులు తలమీద నుండును. శరభమునకు, తెనుగున ‘మీచి’ యిట్ల మేకము’ అని పేరు. మహాభారతమున, “అష్టసా దూర్ధ్వనయః శరభోఽనగోచరః” అని చెప్పబడినది. (చూ. గురు. పృథో.)

సీ. జగు రఃటిఁటుల* వెఱతగిలి పోసిన యీ

సిగాణి మనుబోతుఁ జెడివైచుఁ,

గఘఁగుఁగయుఁ బోలె వడిఁ దోలి కటచి యీ

కిస్తూరి దుప్పల గావుపట్టుఁ,

♦దొట్రించి గొర్లలోఁదోడేలు సొచ్చిన

ట్లగబ్బి లేళ్ల నటిటు సేయుఁ,

దగరువైఖరిఁ దూఱి తెగువ నీ సురగాలి

వేటవెట్టినపండి బీద నుడచు,

గీ. నని యిటులు †పేరు పేర నాచుకునియెరుటఁ

బోటుబంటుఁదనంబులు వేటకొడు)

మెచ్చి పొగడుచు మెకములమీఁద గొలుసు

లులిపి జాగిలముల నుసికొలిపి రవుడు.

౯౨

* శా. పా.— ‘వెఱదగిలి’.— శ. ర. లో ‘వెఱతవులు; వెఱతవులు’ అను రూపములే చూపబడియున్నవి.

♦ పాశాం.— ‘తుండించి.’— ‘తూండించి.’

† శా. పా.— ‘వైఖరి దూఱి’

‘చొచ్చు’ అను నర్థమునిచ్చు ధాతువు ‘తూఱు’ గాని ‘దూఱు’ కాదు. దూఱు= నిందించు. (చూ. శ. ర.)

‡ శా. పా.— ‘వేఱువేఱు; (ఇది. పూ. ము. పా.)

‘పేరు పేర’ అని తంజ. తా. పా. సాధువు. పేరు + పేరు = పేరుపేరు, పేర్వేరు.

సీ. ‘వేర్వేర బొమ్మల పెండ్లిండ్లు సేయుచు

నబలతోడ వియ్యంబు లందు.’ (భాగ. 10 పూ. 1689)

టీక.—(పద్యములోని సింగాణి, కన్నూరి, గబ్బి, సురగాలి, వేటకాండు) కుక్కలకు పెట్టిన పేరులు.—) ఈ సింగాణి, జిగురు-అంటినటులక = బందనతగులుకొన్నట్లు, వెత్తగిలి = వెంటసంటి, మనుబోతును, చెండివైచుక = చంపివేయును;— ఈ కన్నూరి, కడుండురీగయుపోలెక = కందురీగవలె, కఱచి, దుప్పలను, గావుపట్టుక = చంపును;— ఈ గబ్బి, † తొట్రించి = తొట్రిలజేసి (=తడబరచి) లేళ్లను, అట్టిట్టుచేయుక = బాధపెట్టి భంగపరచును;— ఈ సురగాలి, తగరువైఖిక = చాట్టెలవలె, తూటి = చొరబడి, పీటపెట్టిన పండిక =

గీ 'కారపులనేమ మెల్లఁ బేర్వేర నడిగె.' (ఉద్యో. 2-116)

(శ. ర. లో, 'వేరు = అన్యము. కారపులనేమ మెల్ల వేర్వేరనడిగె.' అని యున్నది. సరికాదు)

'వేరు వేరు'— కళలయిద 'వేరువేరు' అయి, కాలక్రియమున 'వేలువేలు'గా పరిణమించినది. (వివరములకు, చూ. బసవ. పీఠిక. పు. 112.)

† పూ. టీ.—'తొట్రించి = తడబడి.'

నడవలేక తానే 'తడబడు' బడుగు కుక్క, లేళ్ల నిట్టట్టుచేయునా?

తొట్రించు = తొట్రిలజేయు (పే).క్రి.) కావున 'తడబడి' యని యర్థముచెప్పుట తప్పు.

♦ పూ. టీ — 'పీటపెట్టిన = కూర్చున్నటువంటి, పండిక, పీచము అణచుక = గర్వము పోగొట్టును.'

పీటపెట్టుట, యనగా ఊరక కూర్చుండుటకాదు. అడిచినను పొడిచినను లెక్కపెట్టక మొండికవేసి మోహరించి కూర్చుండుట.—

గీ. ఈలె పోటులఁ బడి పేర్పు లీదులాడఁ

బోయి పోలేక దగదొట్టి పొదలుసాచ్చి

బెండువడియును జొరనీదు పీటపెట్టి

చూపుల నె యేర్పుఁ బ్రజ, నొక్క నూకరంబు. (మను. 4-42)

అట్టి నూకరమునైనను, పీచమణచుక = చంపును' అని ప్రకృతము. 'పీచము = గర్వము, అణచుక = పోగొట్టును' అను నన్వయమున - 'పండి (యొక్క) గర్వము' అని, 'పండి' చెప్పవలె గాని, 'పండిక' అని ద్విత్వము చెప్పరాదు. 'పండించమణచు' అనియేమూలము. 'పీచమణచు' క్రియ, ఏకపదము. ('శ్రుం'చెఁ పీచమడచె...ననంగఁ బొందగు వధిం చెననుటకు'—అం. భా. 3=124.)

మొండికివేసి కూర్చున్న పందిని, తెగువక = సాహసముతో, పీచమడఁచుక = చంపును; అని, పేరుపేరక = పేరుపేరు చేయన, * పోటుబంటు తనంబులు = తమతమ జాగిలముల శూరత్వములు, మెచ్చి పొగడుచుక, గొలుసులు + ఉలిపి = మెడగొలుసులు వదలించి, మెకములమీదక = మృగములమీదికి, జాగిలములను, ఉసికొలిపిరి = కవించుచిరి.

చ. బడిసెలరాతిచందమున, నుర్వడి సింగిణికోల వాటుకై

వడి, లగుడాకట బుటచువైఖరి, బిన్నున సాభవంబు దూ

తెనుకి)యఁ దూఱు బాటి, కిటిబృందముఁ జిందఱ సేసె జెంచుల

య్యెడనున బాపురే! శుని,న రేశుని మెచ్చంగఁజేసి తొ ననక. ౯౩

* కా. పా. — 'కాటు బంటుఁదనంబులు' ('కొటికెడు బంటులయొక్క గుణములను' — పూ. టీ.)

'కాటుబంటు' కఱచెడి బంటుగునుగాని 'కొటికెడుబంటు' టికిన్ కాదు. 'కాటు' కఱచు- యొక్క కృత్యము. కఱచు- కొలుకు, భిన్నక్రియలు. కుక్క 'కఱచుబంటు' గాని, 'కొలుకుబంటు' కాదు. — (కుక్క కాటుకు చెప్పుదెబ్బ'యని లోకోక్తి.)

'కాటు బంటు-తనము' - అనగా, కాటు బంటుయొక్క భావము గాని గుణము కాదు. ('తన వర్ణకంబు తాన్వంబునందగు.' బా. తద్ధి. 1.) కాటు బంటు = (కాటువేయుబంటు) కుక్క. కాటుబంటుతనము = కుక్క తనము (=కుక్కరత్వము.) అంటేగాని, 'కాటు బంటు = కొటికెడు బంటులయొక్క, తనంబులు = గుణములు' అని యర్థమేర్పడదు. 'పోటుబంటుతనంబులు, అని, తంజ. తా. పా. ఆపాతము, పూ. ము. నను ఉన్నది. 'పోటు బంటు = శూరుడు'. క. ర.

+ కా. పా. — 'ఉడిపి'

'ఉడవీయు' అను నర్థమున 'ఉడుపు' అను క్రియకు ప్రయోగములేదు. (మెడకు) కట్టిన గొలుసు - త్రాడు, మొదలగునవి 'ఉడుగునవి' కావు. కావున ఉడుపుటకు వీలులేదు. 'ఉలిపి' అని సరియైనపాతము. తంజ. వాగ్దేహికులలోను, పూ. ము. నను, 'ఉలుపు' అను పదముక్రింద 'క. ర. లోను, ఆపాతమున్నది. 'ఉలిపి - జాగిలములనుసి. కొలిపి' అను, ఆనుపాస సాభాగ్యము కా. పా. లో అంతరించినది. వైవెచ్చు ఆపకస్త్రమున ల-డ పాస మొకటి తారసించినది

౨ పాతాం — 'బడిసెటి'

టీక — అయ్యోడయ్యక = ఆనయమున, చెంచులు, *శుని — కుక్క, బాపురే = బరే! నరేశునిక = రాజున, మెచ్చంగ జేసితి(వి), అనక = అని మెచ్చుకొనునట్లుగా, (ఒకకుక్క) ఒడి...మనక = ఒడిసెలనుండిపోవు రాయి వలెను, సింగి...వడిక = (కొమ్ముతో చేసిన) వింటినుండి నివృత్తబోవు బాణము వలెను, లగుడు — అను దేగ, ఆకటక = ఆకలిచేత, పఱచు వైఖరిక = పారు విధమునను, సాశువంబు (అనుదేగ) బిసునక = రివ్వన, తూటాడుకియక = చొచ్చుకొనిపోవు తీరునను, కిటిబృందముక = పండులగుంపును, తూటాబాటి = చొచ్చుకొనిపోయి, చిందఱచే సెను = అల్లకల్లోలము చేసెను.

*చ. తికమక గాఁగ జేసి నలుదిక్కుల నార్చటి సేయుసారమే

యకముల సెల్లికొట్టి నుఱుమాడుచు నొక్కవరాహ మేఁగె, జే

వకలిమి నప్పు డాయెఱుకువాండ్రదలింపుల కేమి సడ్డ సే

యక తనయిచ్చగా సరగున నివడివడ్డమదేధమో యనక. ౯౮

టీక.— ఒక్క వరాహము = ఒక పుడి, నలుదిక్కులక = అర్చటి చేయు సారమేయకములక = తన్ను నాలుగువైపులను చుట్టుకొని భయంకరశబ్దములు చేయుచున్న వేటకుక్కలను, (‘కాలేయక స్సారమేయః కుక్కురః’ అను.) తికమక గాఁగజేసి = చిందరవందరయై తొట్రుపడునట్లు చేసి, సెల్లి=సెలగి(ముట్టెతో కొట్టి, కోరలతో చీల్చి; ఆన్నమాట) నుఱుమాడుముక = నలినులకలు చేసి

* పూ.టి.— ‘శుని = ఓయాడూ గుక్క.

రాజనరేంద్రుని వేటకువచ్చినవి ‘మగకుక్కలే’గాని ‘ఆడూ గుక్కలు’ కావు. (చూ. 95-వ; 106 ప.) కావున ‘నరేశుని మెచ్చగజేసిన ‘శుని’ యను మగజే! ‘శునిః’ అను, ఇ. పుం. శబ్దమున్నది. ఎక్కడనోకాదు; క. ర. లోనే.— ‘శునిః a dog శునీ a female dog, a bitch.’ (అట్టి)

ఈతత్త్వమును శాస్త్రీగా యెరుగరు. అందువల్లనే, ‘అముక్త’ (పు. 642) లో గూడా ‘శునికి ‘ఆడూగుక్క’ అనియర్థము చెప్పి వింతయైన పదప్రయోజనికను వ్రాసినారు. అంతేకాక ‘శుని స్త్రీ లింగము; శ్యావము పులింగము’ అని సిద్ధాంతముకూడా చేసినారు పెద్దప్రమాదము.

‘ఆడూగుక్క’ అన నక్కరలేదు. ‘అడుకుక్క’ అనవచ్చును. (చూ-క.ర.)

* కొ. ప్రి. తేదు.

చంపుచు; చేవకలిమి = శౌర్యసంపదలచేత, - ఆ యెఱుకవాండ్రు ఆదలింపు
లకు, ఏమి = ఏమాత్రమున్ను, సడ్డచేయక = లక్ష్యపెట్టక, విడివడ్డమదేభమా
అనగా = కట్టు తెంపుకొని యెగబడిన మదపుటేనుగో యనునట్లుగా, సరగునకా =
చేగముగా, తనయిచ్చగా = తన యిచ్చప్రకారము, ఏమ.

‘విడివడ్డమదేభము’ అను పద మీక్రిందిపద్యమును తలపునకు తెచ్చుచున్నది.-

అ. వె. ‘ధర్మతనయ; యున్మదానిగళ విని

బద్ధ సుగుమఁ జిక్కుడియెఁ గాక

విజయమత్తగజము విడివడ్డవో సడ్డ

పాటుగలదె విష్టపత్రయమున?’ (సభ. విరా.)

వ. ఇవ్విధంబున నేకలంపుగుంపుల శునకపరంపరలు చెండాడు
చున్నయెడ. ౯౫

టీక. — ఏకలంపు = ఆడవిసంతులయొక్క, శునకపరంపరలు = కుక్కల
గుంపులు.

క. వడిఁ దేజిఁ దోలి రా జుర

౧ వడి డొంకెనపోటుగా నురఃస్థలి నపు డా

పిడికిటిగొరకక వేయక

విడికిటి బిల్లుగని బిల్లబీటుగఁ బడియెక. ౧౪౫? ౯౬

టీక. — రాజు, వడిక = వడిగా, తేజిక తోలి = (తన) గుఱ్ఱమును నడి
పించి. డొంకెనపోటుగా = సంకరయలుగుల యీటెతో పొడిచిన విధముగా,
ఉరఃస్థలిక = ఎరురురొమ్మున, పిడికిటి - గొరకక = (తన) పిడికిటియందున్న
బాణముతో, వేయక = కొట్టగా, (‘విన్న నేజయునమ్ము నెలఁగును గొరకనా’

౨ కా. పా. — ‘రాజుర్వడి’

వడి - (ఉర) వడి; పొసఁమున శబ్దాలంకారము; కావున ‘ర్వడి’ అనట
యుచితముకాదు.

౩ కా. పా. — ‘బిల్ల మీటుగ’ (బిల్ల బీటుగ; పొ. మ. పా.) ‘బిల్ల
బీటుగ’ అనువాడుకయున్నది. ‘మీటుగ’ అని దిద్దనక్కరలేదు. — మీటుగక
అను పాఠమున, బిల్ల మీటివట్లు - అని యర్థము. (బౌద్ధమున ‘బిల్లమీటు
కలదు. క. ర. లో మీటు - బీటు - చెండును లేవు.)

అం. భా. ౩-44.) పిడికిటి = అడపంది, బిట్టెగిసి = చంగున పైకెగిరి, బిట్ల బీటు గజ్ = తల్లకిందుగా, పడియెజ్.

చ. బలువిలుకాండ్రు మెచ్చ నరపాలకుఁ డేనిచయాశుగం బన
ర్గళముగ నేగు కేసరిని గాఁడి రసాస్థలిఁ దూఱఁబాటె, నా
వలఁ దనపేరు దాలించినవాయువుఁ గోలుట యెట్లు భోగిరా
ట్టుల మని నాగలోకమునకుఁ బగదీర్పఁగఁ బోవుకైవడిజ్. ౯౭

టీక:— నరపాలకుఁడు, ఏనిన = కొట్టిన, (ప)యోగించిన) అశుగంబు = బాణము, ('బాణ విభా అజిహ్మగ భగాశుగాః' అను.) అనర్గళముఁజ్ = అడ్డు లేకుండా, ఏగు = పోవుచున్న, కేసరిని = ఒక-సింహమును, 'కాఁడి = నాటి' (గ్రుచ్చుకొని) ఆవలజ్, తనపేరు దాలించిన వాయువుజ్ = 'అశుగము' అను తన పేరును వహించిన గాలిని ('అనిలాశుగాః' అను.) భోగిరాట్టకులము = (సర్వశ్రేష్ఠముల సమూహము) సర్వములు, కోలుటయెట్లు. అని = ఆహారముగా గ్రహించుట యేమిసబబని, (పాములు గాలినావటించి బ్రతుకును — 'భోగి జిహ్మగః పవనా శనః' అను) పగ తీర్పఁజ్ = పాములమీద తనకుగల ఆపగను తీర్చుకొనుటకు,

* భా. పా.— 'అనర్గళ మదనాగకేసరిని' - '(అడ్డులేని మదపుటేనుగుతోడి సింహమును - (అడ్డులేని గర్వముగల నాగేంద్రుని అనియు.)' - అని పూ. టీ.

'మదనాగ కేసరి = మదపుటేనుగుతోడి సింహము' అను టీక సముచితము గాదు. ఈవర్ణనమున మదనాగమునకు ప్రసక్తియును లేదు. 'మదనాగకేసరినిగాండి' అని, మద. తాళ. పా.; 'అనర్గళముగ నేగి కేసరిని' అని, పూ. ము. పా. నే నీ పాఠమునే గ్రహించి 'ఏగి' ని 'ఏగు' గా సవరించినాను. — నాగేంద్రునిగాఁడినట్లు సారస్వము చెప్పట సరసముగా లేదు. నాగలను చఁపుటకు నాగలోకమునకు పోవుచున్నట్లు ఉత్ప్రేక్షింపబడనున్న బాణము ముందుగా— ఈ లోకముననే నాగేంద్రుని కాఁడినట్లు చెప్పటలో సారస్వమేమి?

పూ. టీ.— 'కాఁడి = దూసి'

'కాఁడు' - 'దూయు', భిన్నక్రియలు. "కాఁడు = నాటు; దూయు = బాణము నాటివెడలు." (శర) క. "పటచునొకకడితఁ బతి ముకుఁ, శైవరలకై యేయఁ జిప్పు చినఁగఁగ నది యు, క్కఱఁ గాఁడి - దుస్సిపాటిన" (మను. 4-45) కావున కాఁడి = దూసి' అమటతప్పు. ఈతప్పు గొ - వారి - టీకలోగూడా జరిగినది. "కాఁడి = దుస్సి" (పుట. 107.)

నాగలోకమునక = పాతాళమునకు (పాతాళ బలిపద్మ రసాతలమ్, నాగలోకః - ఆమ.) పోవుకైవడిక = పోవుచున్నచో యన్నట్లు, రసాతలిక - తూట బాటెక = భూమిలోనికి గ్రుచ్చుకొనిపోయెను.

రాజుచేసినబాణ మొకనింహము దేహమునుండి యవతలికి దూసి భూమిలో గుచ్చుకొన్నది. ఆగ్రుచ్చుకొనుట యెట్లున్నదనగా - పాతాళముననున్న పాములను చంపుటకు పోవుచున్నట్లున్నది. పాములను చంపవలసినయక్కర దాని కేమనగా; తాను ఆశుగము. గాలికిని ఆశుగ మనుపేరు కలదు. పాములకు గాలి యాహారము. సాములు తన పేరుగల గాలిని (=ఆశుగమును) తినుటను సహింపజాలక - (ఆశుగక్షణక్షాంతము) పాములనెల్ల చంపుటకు పాతాళమునకు పోవుచున్నది; కాబోలునని ఊహించును.

ఉ భూమిపర్యేక్ష్వం దేయుశరముల్ పులులక గతి మోవనాటుటక
పై మఱి నెట్లు నెత్తురులు భాసిలె నొ నవి పుండరీకముల్

తాము శిలీముఖంబులుఁ గదా యటు గావున రక్తసీధువాః

స్త్రోమము లాని కుత్తుకకుఁ దొట్టిన వెల్లంగఁ గానెనోయనక. ౯౮

టీక. - భూమిపర్యేక్ష్వం = రాజు, (పర్యేక్ష్వం ము వరాధమున వాడబడి నది.) ఏయు శరముల్ = పురమోగించిన బాణములు, పులులక - గతిమోవక
జనుకవైపున కట్టియుండు ఈకవరకును, నాటుటక = గ్రుచ్చుకొనుటచేత, వెల్ల -
మఱి వెళ్ళు నెత్తురులు = నైకి ఉలికినరక్తము, (ఎట్లుండెనగా-) అవి = ఆ పెద్ద
పులులు, పుండరీకముల్ = తెల్లదామరలును, తాము = ఆశుగములు, శిలీముఖం
బులు = తుమ్మెదలును, బొంగదా - (పుండరీకము = పులి; తెల్లదామర, 'వ్యాఘ్రే)

* కా. పా. - 'నాటుటక'

'నాటుటలు - నైకి వెళ్ళునెత్తురులు భాసిలెను' అనుట సరికాదు; నెత్తురు
లు నైకివెళ్ళుటకు 'నాటుట' కారణము. కావున 'నాటుటక' అనుట యొప్పు.
పా. ము. నను, మద. తా. ప్రితిలోను, 'నాటుటక' అనియే యున్నది.

౨ పూ. టీ. - 'గతిమోవక = విడిచిగాని యాకలవఱకు.'

'విడి' కత్తి మొదలగువానికేగాని బాణమున కుండదు. -

'విడి' యనగను త్వర్యాఖ్య వెలయుచుండు. (అం. భా. 2-215.)

"విడి. A handle, hilt, haft," (శ్రావ్యము).

ఇంతక విశేషము. - శాస్త్రీగారి మతమున, గతి = బాణము.

పుండరీకోనా' అను.) శరీముఖము = బాణము; తుమ్మెద. 'అలిబాణో శరీముఖా.' అను.) అటుగావునక = అందువల్ల, — రీ రక్తసీధువాస్తోమములు అని = ఎఱ్ఱని పూదేసెలను త్రాగి, కుత్తుకకుఁ తొట్టినక = (ఆ పూదేసెలు) గొంతుకు అనగా, వెళ్లగక్కు కానినో = వెళ్లగక్కునో, అనక - భాసిలక = ఒప్పెను.

రాజు చేసిన బాణములు పులుల శరీరములయందు నాటుకొన్నవి. అవి నాటిని గాయములనుండి రక్తముబికినది. ఆ యుబికిన రక్త మెట్లుండెననగా? — పులులు (పుండరీకములు) తెల్లదామరలును, బాణములు (శరీముఖములు) తుమ్మెదలును కావున, ఆ తుమ్మెద లా తామరలలోని యెఱ్ఱని పూదేనను కడుపున్దిండా త్రాగి, కుత్తుకల కడదట్టగా, ఆ యెఱ్ఱని పూదేసెను వెళ్లగక్కును కాబోలు నన్ను ట్లుండెను; అని తాత్పర్యము.

క. నీపాలఁ బెట్టుకొను మవ

నీపాల' యనుగతిఁ జేర నెగసినలేడిక

జేపట్టి పులిని జీతె ద

యావరుఁ డై; రాజమూళి కది యుక్తమెకా!

౯౯

టీక. — అవనీపాల = రాజా, నీపాలక పెట్టుకొనుము = నన్ను నీమరుగున నంచుకొని కాపాడుము, అనుగతి = అన్నవిధముగా, చేరక — నెగసిన

చు 'మ న్నరి దోరును పెన్న నీ గఱుల్' దగులును' (ఆలం. సా. సంపు, 15.) — 'గఱుల్' = బాణములు' అని వారిచే టీక.

'గఱి' యనగా 'A wing, the feather of an arrow' అని జాగ్రను పండితుడును, పక్షియీక; బాణములైక్కు' అని, క. ర. కర్తయును చెప్పియున్నారు.

రీ పూ. టీ. — 'రక్తసీధువాస్తోమములు అని = రక్తమునెడి యాసవరస సమూహములను ద్రాగివి. — ఎఱ్ఱనైన గజకుద జలసమూహములను పానముచేసి యని యర్థాంతరము.'

బాణములకు ఆసవము త్రాగుట స్వభావముకాదు. కావున బాణపర్యాయమున 'రక్తమునెడి యాసవ...ములను ద్రాగివి' అనుట సరికాదు. తెల్లదామరలమీద నున్న తుమ్మెదలు, 'గజకుదజల...ములను పానముచేసి, వెళ్లగక్కు' ననుట అసంబద్ధాలాపము.

లేడిన్ = ఎగిరి తన సమీపమున దుమికిన లేడిని. (నెగయు = ఎగయు) *చేపట్టి = మన్నించి (=కాపాడి) పులిని, చీతెన్ = చంపెను, రాజమాలికిన్ = రాజశ్రీ) పునికి, అది = అట్లు ఆర్తుని రక్షించుటయు - దుష్టుని శిక్షించుటయు, యుక్తమే కా = ఉచితమేకదా; (రాజమాలికిన్ = (చంద్రశేఖరునికి) ఈశ్వరునికి, లేడిని చేపట్టుటయు - శార్దూలమును చంపుటయు, యుక్తమేకదా అని చమత్కారము - శివుడు సారంగపాణి; శార్దూల చర్మంబునడు అనుట సుప్రసిద్ధము.)

ఇట్టి చమత్కృతి రామాభ్యుదయమున కలదు. —

క. తా రాజచంద్రుఁ డగుటకు

సారంగముఁ బట్టఁగదయు శార్దూలంబున్

గారించి రాజశేఖరుఁ

డై యాధిపతిఁచెఁ గాన, న విభుఁ డచటన్ (2-80)

చ. సమదగజంబుపై †కుఱుకుసామజవైరికి నూటి పెట్టు నా
గమకముఁజూచి భూపతిముఖంబున వ్యాధులమూఁక నిల్వలే
కమితభయా ప్తి నోరసిలె; నానపు, నేనుఁగు పోవువీధి, సిం
హముమెడగంట, యెవ్వరొరయంగల రా నెలవంక బాణమున్?

టీక. — సమదగజంబుపైకి ఉఱుకు = మదపులేనుగు మీదికి పరుగెత్తు చున్న, సామజవైరికిన్ = సింహమునకు, ('కంతీరవో గజవిప్రుఁ' అను) నూటిపెట్టు అ గమకమున్ చూచి = (రాజు) గురిపెట్టిన పూనికను చూచి, వ్యాధులమూఁక = చెంచులగుంపు, భూపతి ముఖంబునన్ = రాజునెదుట, నిల్వ లేక, అమితభయా ప్తిన్ = మిక్కిలి భయముచేత, ఓరసిలెన్ = పక్కల కొదిగెను, ఔనవున్ = అ దియచితమే. — ఎందువల్లననగా - ఏనుఁగుపోవు వీధి = అది యేనుగు పరుగెత్తు చున్నచాగ్గము, సింహము మెడగంట = రాజువేయు బాణము, సింహము మెడ లో గంటవలె తగులుకొన బోవుచున్నది. (రాజు సింహము మెడకు గురిచేసినాడ న్నమాట.) కాబట్టి, ఆ నెలవంక బాణమున్ = ఆచుర్ధ చంద్రబాణమును, ఎవ్వ

* పూ. టీ. — 'చేపట్టి = చేతబట్టుకొని' శివునితోపాటు రాజుగూడా లేడిని 'చేతబట్టుకొనెనా? లేదు. రాజు పక్షమున 'చేపట్టి' (జాతీయము) మన్నించు. 'చేపట్టుట To adopt, to patronize.' (బ్రా.)ను.)

† పాఠాం. — 'పైనుఱుకు'

హరయంగలరు? = ఎవరు తాకగలరు! (తామట అసాధ్యమని, భా.) † ఏనుగుపావు వీధి - సింహము మెడగంట, అనునవి-ఎదుర్కొనరానిది - చెనకరానిది, అను నర్థములనిచ్చు లోకోక్తులు. ఆలోకోక్తులు పశ్చతమున సత్యమునకు నగుట చమత్కారము. ఏనుగుపావు వీధికి ప్రయోగము లభింపలేదు గాని, 'సింహము మెడగంట' మత్రము లభించినది.

చ. కుమతి శకుండు మత్పురముకోటపయిన్ విడువంగ నెంతయున్
గమలదశంబుమీది యుదకంబునుబోలె జలించు నామడెం
దము, భవదీయ శౌర్య సముద్రగ్రతపావున నుల్లసిల్లి, సిం
హము మెడగంటవోలె నభయంబునఁ బొందె వసుధరేశ్వరా."

విక్ర.—4-132.

రాజు మృగమును కొట్టినంతనే పరువెత్తిపోయి ఆ మృగము శరీరమున నాటుకొన్న బాణమును తీసికొనివచ్చి రాజుకిచ్చుట వ్యాధులకు విధి. ప్రకృతమున రాజు వేయ బాణము సింహమునకు తగులబోవుచున్నది. అంతేకాక, అది మొదలే యేనుగు పావు మార్గము. కావున అటు పోవుటయు, ఆ బాణమును తెచ్చుటయు పాణోపద్రవకారి కార్యములు. అందునలన ఆవ్యాధులు జడిసి తిన్న గా మృగము తప్పింపజొచ్చిరి; అని తాత్పర్యము.

చ. అలవెలయం గజారులహృదంతరముల్ నలి నజ్జు చేసె, సు

ధిలుతమి ఋక్షసంఘముల శేజము దూలిచె, బుడరీకమం

డలిఁ దెగటార్చె, నిర్లడ టడంచె, నహూ! కరచాతురీగతుల్

విలసిల రాజు నైజగుణవిక్రమముం గొనియాడనయ్యెడన్. ౧౦౧

ఈ పద్యమున రాజు కర్త. రాజు శబ్దశేషచేత చంద్రవిషయ మర్థాంతరము:—

† పూ. టీ.— 'ఏనుఁ...గంట. = ఆయర్థచంద్రబాణము ఏనుఁగుపాటిపావుచున్నచోట సింహము మెడలోగంటవలె తగుల్కొనునట్టిది' అని మాత్రమే.

* క. పా.— 'అలవెలయన్' (అలవు = అభ్యాసము, ఎనయన్ = కలుగునట్లుగా) అని. పూ. టీ.)

'అభ్యాసము కలుగునట్లుగా...చంద్రపాము' అనగా అర్థమేమో? 'అలవెలయంగజారుల' అని. పూ. ము. అలవు = ఎలయన్ అని రాజు పదమునను, 'అల-

టీక — (రాజపరము —) రాజు = రాజనరేంద్రుడు, కళహతుర్గతుల్ = (శరములను ప్రయోగించుటయందలి) హస్తచతుర్థములు, విలసిల్ = పుకటముకాగా, నైజగుణవిక్రమముక్ = తన వింటినారి పరాక్రమమును, కొనియాడె = (లోకము) నుతింపగా, అయ్యెడ = ఆప్రదేశమున (= ఆయరణ్యమున) ఆలపు + ఎలయుక్ = బలమేర్పడగా (= ప్రకటముకాగా అని భా.) గజారుల హృదంతరముల్ = సింహముల గుండెలను, ‡ నలినజుచే నెక్ = చినుగుచినుగుగా కొట్టెను; సంధిలు + తమిక్ = సమకొన్న ఉత్సాహముతో, ఋక్షసంఘముల = ఎలుగుగుంపులయొక్క, తేజముక్ = పరాక్రమమును (= పొగరును) తూలిచెక్ = పోగొట్టెను, పుండరీకమండలిక్ = పెద్దపులుల గుంపును, తెగటార్చెక్ = చంపెను. ఇర్లదటు (ఇర్ల + అదటు) = ఇల్లులయొక్క మదమును, అడంచెక్ = అణచివేసెను. (జింకలను చంపెనని భా.)

(చంద్రపరము —) రాజు = చంద్రుడు, (‘రాజాక్షత్రియే రజనీపతౌ’ అను.) కరచాతుర్గతుల్ = కిరణములయొక్క చతుర్థాక్షర ప్రసారములు, విలసిల్ = బిప్పుగా, నైజగుణ-విక్రమముక్ = తనకు సహజమయిన దీప్తియొక్క విశేషవ్యాప్తిని, (రాజునకు దీప్తి నైజము; ‘రాజశ్చ ఇతిరాజా - రాజ్యదీప్తా’ గు. ప్ర.) కొని

వెలయంగెక్ అని చంద్రపరమునను, సరసమైన విభాగము. ఈ సారస్వత్యమై పాఠమునలేదు (‘ఎలయు=కలుగు; ఉన్ముఖమగు;’ శ.ర., మా.ని. ‘To increase’ అని)

‡ పూ. టీ.—‘నలి...చే నెక్ = మెత్తనచేసెను.’

నలి- నజ్జు చేయుటయనగా పచ్చడి పచ్చడిగా నలంగబొడుచుట గాని ఊరక ‘మెత్తనచేయుట’ కాదు.

+ పూ. టీ.—‘తమిక్ = త్వరతో.’

రాజు ఎలుగుగొడ్డను వేటాడుటలో ‘త్వర’ యేమిటికో? పూ. టీ. కర్తల వాగ్వివరణలో ఔచిత్యము చాలాతక్కువ. ఇంకొక విశేషము — వారు “రాజు = చంద్రస్వరూపుడైన రాజనరేంద్రుడు, తనయొక్క గుణపరాక్రమములను — నుతింపగా, సింహములగుండెలను మెత్తనచేసెను; విటులయొక్క గుండెలను మెత్తనచేసెను” అన్నారు.

రాజనరేంద్రుడు విటులగుండెలనుగూడా మెత్తన చేసెనా? అపకృతమైన శ్లేషార్థమునకును కర్త రాజనరేంద్రుడేనా?

యాడె = లోకము ప్రశంసింపగా, అయ్యెడె = ఆసమయమున, అల-వెలయం
గె = సముద్రపుటలలు అతిశయింపగా, (చంద్రోదయమున సముద్రము లుప్పొం
గుననుట ప్రసిద్ధము.) జారుల హృదంతరముల్ = జారిణీజారుల డెందములను, నలిన
జుచేసెన్ (చంద్రుడుదయింపగానే, సముద్రములు పొంగెననియు, జారిణీజారులు
తమ రహస్య వర్తనములు బహులగుటచే వెత నందిరనియు, భా.) సంధిలు తమిక్కు
సమకొనుచున్న రాత్రియందు, ఋతు సంఘముల తేజము = నక్షత్ర సమూహముల
కాంతిని ('నక్షత్ర'వృక్షంభం తారా' అను.) తూలికె; పుండరీకమండలి =
(తెల్ల) తామరల మొత్తమును, తెగటార్చె = నశింపజేసెను. ఇర్ల = ఇరుల
(=చీకటుల) అడటు-అడంచె.

క. వాలమ్మల దండ్రికర

వాలమ్మల నెత్తి సెలసి వాలమ్మలఁ బె

జాలమ్మలఁ దగిలినకిటి

‡జాలమ్మల దూఁటె నింద్రజాలమ్మనగె

౧౦౨

* కా. పా.—'ఎత్తివైచి' (= 'చిమ్మివేసి' - పూ. టీ.)

'ఎత్తియేసి' (పూ. ము.) 'ఎత్తిసెలసి' (తంజ. తా. పా) కోరలను కత్తులు
గాచెప్పినప్పుడు- 'సెలసి = నరికి' అనుట యుచితముగాని, 'చిమ్మివేసి' అనుట
యేమియుచితము?

"సెలయుట- To chop, to cut. నరుకుట. '...సెలసి వెంపరలాడు
జిట్టలెల్ల.' మను- 4-16. సెలసి = ముట్టెతో తెగనరికి." (జానిను.)

‡ కా. పా.— 'వాలమ్మల-వే.' ('వాలమ్మల = తోకలతోను
వే = కీళ్ళుముగా, వాలమ్మల = పెద్దపులులను, ఎత్తివైచి, పందిగుంపులు,
దూఁటె = పాటిపోయెను.' పూ. టీ.)

ఎంతయంద్రజాలమయినను, పండులు తోకలతోనే పెద్దపులులనెత్తివైచుట
అసంభవము. 'ఎత్తివైచి-వే-తగిలిన... జాలమ్మల - దూఁటె' అనుచోట,
'వే' అను క్రియావిశేషణమును 'వైచి' అను అసమాపకక్రియతో అన్వయించుట
తప్పు. కిటిజాలమ్మలు వే తగిలిన వను పాఠ మసాధువు.

పాఠభేదములు.— 'నైజాలమ్మల.' (పూ. ము.; కొన్ని వా.) (పూ.) '...వేజా
లమ్మల.' (క.ర.పా.) '...దెంజాలమ్మల; (మద. తా. పా.)—

‡ కా. పా.— 'జాలమ్మలు' ('జాలమ్మల.' క.ర.)

టీక. — వాలు + ఆమ్ములక్ (తగిలిన), పెంజాలమ్ములక్ - తగిలిన, కిటి జాలమ్ములు = వాడీయైన బాణములకు గురియైనట్టియు - పెద్ద పెద్ద వలలలో పడియున్నట్టియు - పండుల గుంపులు, ఇంద్రజాలమ్ము - ఆనగక్ = ఇంద్రజాల ప్రియోగమే (= గారడీయో) అన్నట్లు, వాలమ్ములక్ = పెద్దపులులను, దంష్ట్రా కరవాలమ్ములక్ = తమకోరలనెడి కత్తులతో (కత్తులవంటి కోరలతో - అన్నమాట.) ఎత్తి - సెలసి = ఎత్తి పారవేసియు - నరకియు, దూలెక్ = పారిపోయెను.

ఆలుగులదెబ్బలుడిని వలలలో పడియున్న పండు లొక్కమాటుగా చెలరేగి వలలనుచించుకొని పరుగెత్తుచూ, తమదారి కడ్డపడిన పెద్దపులులను కోరలతో ఎత్తి పారవేసియు - నరకియు చిందరవందరచేసెను. ఆదృశ్యము చూచుటకు గారడీవలె వింతగానుండెను. అని, తా.

క. ఆవలఁ జొరుక నెవలిన

నావలఁ బోనీక చెంచు లపు డడ్డం బై

యావల నుఱుమాడినఁ గని

యావలను విభుండు మెచ్చి హర్షము నొందెన్ . ౧౦౩

టీక. — ఆ వలక్ = ఆవలను; - ఆవలక్పోనీయక = ఆవలకి పోనియ్యక, చెంచులు, (పండులను) యూవలక్ = మెలకువతో, ('యావ' - ఏన, ఓ వ్యావహారిక రూపము.) నుఱుమాడినక్ = వేటాడి చంపగా, విభుండు = రాజు, + ఆవలను = ఆ నేర్పును, మెచ్చి, హర్షము నొందెన్ = సంతోషించెను.

శ్రీ. టీ. — 'యావలక్ = బలములతో.'

'యావ'ను 'ఆవ' అనుకొనుట అపరిజ్ఞానము. 'ఆవ = బలము' అను టీక నిరాకరము. 25 వ పద్యమున 'ఆవ = జ్ఞానము' అన్నారు. వారి యిష్టమే యిచ్చెను.

* శ్రీ. టీ. — 'ఆవలను = ఆయుపాయమును.'

వల చించుకొని విచ్చలవిడిగా పరుగెత్తు పండుల నడ్డగింది నుఱుమాడుట 'నేర్పు'గాని 'ఉపాయము' కాదు.

"వలను = ఉపాయము; నేర్పు." (శ. ర.)

"వలను - Art, skill, stratagem." (బ్రౌను.)

చ శ్వసనునిఘోటి ధోటివలె జంగున నాటి పయిం జనంగఁ దా
రసమయి యొక్కఁ దొక్క-యవరంజపరు జగురొత్తువాలు వాల్
వెనఁ గొని కొంకి కొంకి దెగవేసిబడిక బడి లేటికుంటు మా
నిసిపరు వంట గానబడె నేడఁ గానఁ బడంగఁ జీలిచెక. ౧౦౮

టీక. — శ్వసనుని ఘోటి = (వాయుశేవుని గుట్టము) లేడి, ఘోటివలె =
గుట్టయువలె, చంగునక, దాటి = లంఘించి, పయింజనంక = మైగా పో
వుమండగా, ఒక్కఁడు = ఒక వేటకాడు, అవరంజి పరుంజు. ఇగురొత్తు = బు
గారు పిడితో ప్రకాశించుచున్న, (బుద్ధాది ముష్టి సంగ్రాహ్యతలము. 'పరుంజనఁ
బరుంజన.' అం. భా. 2-215.) ఒక్క వాలు వాలు = ఒక వాడి కత్తిని, వెనక
కొని = క్షిప్రముగా తీసికొని, తారసమయి = కూడముట్టి, కొంకికొంకిక = వంక
రగానుండునట్టి కొంకిప్రదేశమును ('మడమయంచనగను మనుఁ బొర్లి కొంకినాఁ
దడుపరి దేశమై తనరుచుండు.' అం. భా. 2-135.) తెగవేసి = తెగనరికి, బడిక
పడి = వెంటబడి, - లేటికుంటు - మానిసి పరువు, అంటు = లేడి కుంటుచూపోయి
నను మనిషి పరుగుతో సమానమని లోకమనుట (ఇది లోకోక్తి) నేడు కానబ
డెక = ఈరోజు కనుపడ్డది, అనగాక = అనిచూచువారనగా, కాక పడంగక =
అయదవియందు (జింక) పడిపోవునట్లు, చీలిచెక. (కర్త. వేటకాడు.)

వేటకాడొకడు, చంగున మైకెగిరిన యొక జింక కొంకిని అందిచావున తెగన
రికెను. తెగిన కాలితోనే ఆ జింక కుంటుచూ పరుగిడబోయెను. వేటకాడు దానిని
వెంటబడించెను. ఆ దృశ్యమును చూచిన జనులు — 'లేడి కుంటు మనిషి పరుగుసమా
న'మన్న సామెత నిజమయ్యెననిరి. తుదకా కిరాతు డాజింకను కూడముట్టి
చంచెను, అని తా.

క. భటుడొకఁడు వందిపోటున

జూటవేలికి నూటి వెట్టి పూని యదల్పె

పాఠాం. — 'పిల్లివలె' (పూ. ము.)

† కా. పా. — 'జింకకొంకి' ('కొంకికొంకి', పూ. ము.; తంజ. తా.)

గిటి *దూటి ముట్టెమొర బడ

నటు చిమ్మిన తోమ్ము ॥ నాటి యావల వెల్లె. ౧౦౫

టీక. — *భటుడొకడు = కూరుడయిన ఒకవేటకాడు, బొటవేలికి = బొటమనవేలికి, నూటి పెట్టి = మోపుచేసి, + పండిపోటునక = (పండులను పొదుచు) ఈతతో, అదల్పక = అదలించగా, కిటి = ఒకపంది, దూటి = నైకిరుమికి, (‘దూటుట - rush into, run swiftly’ తొను) ముట్టెమొరక = తనమాణిగనతో, అటు పడజిమ్మినక = ఆ యీటెనునెట్టివేయగా, (2) తోమ్మునాటి = ఆపండియొక్కచూచున గుచ్చుకొని, ఆవలవెల్లెక = ఆవలలికై పునకు వెళ్ళిపోయెను.

వేటకాడొకడు బొటనవేలి మోపున పంపిటె పట్టుకొని ఒకపండినదిలించగా, అది యెగిరి వాని మీదికి దుమికి ఆ యీటెను ముట్టెతో తట్టివేసెను. అట్లు

*రా.పా. — ‘దూటి’ (నూటి = చొచ్చి’ పూ, టి.)

ధాతువు ‘తూటు’ గాని ‘దూటు’ కాదు. (చూ. 92-వ పద్యముకింద.) ‘చొచ్చి’ అనుటకుంటెను ‘నైకిరుమికి’ అనుట యుచితరము. పూ. ము. న ‘దూటి’ ‘దూటి’ గా మదిలితమైయుండును.

2. పా. — ‘తాకి’ — తాకినంతమాత్రమున రొమ్ములో గుచ్చుకొని అవతలికి వెళ్ళిపోవునా? (‘నాటి’ తంజ. పా.)

*పూ. టి. — ‘భటుడు = సేవకుడు’

‘భటుడు’ అనుపదమునకు, కూరుడు (యద్ధవీరుడు), సేవకుడు అని రెండర్థములు. (“భటుడు- A servant, or a soldier.” తొను.) మొక్కలింది పందిని పొడిచిన ‘భటుడు’ కూరుడగును గాని సేవకుడుకాదు. (‘కందము చెప్పినవాడేకని; పంది పొడిచినవాడే బంటు.’ అనిలోలోక్తి.) సేవకు డనగా పనివాడు. ‘సేవకుడు—A servant, an attendant దాసుడు- తమ సేవకుడైన- your obedient servant, so and so.” (తొను.)

+ పూ. టి. — ‘పండిపోటునక = బరిసిచేతను.’

నిఘంటువులలో ‘బరిస’ - ‘బరిచి’ అనుపదములే గాని, ‘బరిసి’ లేదు. (చూ. శ. ర.) “బరిస బరిత యనఁ బరిఘమొప్పు; - బరిచి యీటెయనంగఁ బరఁగుఁ గుంతము,” (ఆం. భా. 2-217)

ఆశాస్త్రిగారు ‘విజయ’ టీకలోగూడా ‘తోమర = బరిసీలు’ అనియే

తట్టుటలో ఆయిటె వాసికొమ్మమీదికిగారి గుచ్చుకొనివీపులోకివెళ్ళిపోయెను.
అని - తా.

క. బొత్తిమలకడ నెఱియలయెడ

నెఱియలవడఁ బొంచి శృంగనికరము తుంగిచెక్

బొయలుగా మురియలుగా

! నుదియలుగా యన శశముల నునుముండురులన్. ౧౦౬

టీక.— శృంగ నికరము = కుక్కలగుంపు, బొత్తిమలకడ = కలుగుల
యొద్దను, నెఱియలయెడ = నెఱ్ఱల (= నెలపగుళ్ల) దగ్గరను, పొంచి = కని
పెట్టియుండి, * నెఱి-కలవడ = పరాక్రమ మేర్పడగా, శశములక = కుందే
శృను, ఉడుము + ఉండురులక = ఉడుములను; ఎలకలను, (ఉండురుయ్యి
కోపాట్లు; అను:) ఉరి-అలుగా = (ఉడుము మొదలగువానిని పట్టుకొనుటకై
చివరన ఉచ్చతగిలించి యుండెను) ఉరిగోలయో, అనక = అన్నట్లుగా. (పట్టు
కొని) + పరియలుగాక = చీలికలగునట్లు; ను, మురియలుగాక = ముక్క-
లగునట్లుగను, తుంగిచెక్ = చీల్చివేసెను.

అన్నారు. (చూ. పు. 199) ఇంకొకవింత:- గౌ. వారి. టీకలో, 'పందిపోటును,
'బందిపోటు'గా వ్రాసినారు. (చూ. పు. 31.)

గౌ. వా. — 'ఉరియలుగా' (ఉరియలుగా యనక = ఉరిగోలయో యను
నట్లు, పూ. టీ.)

విశేష్యమయిన 'అలుగు'లో అరసున్న ఉండవలె. అరసున్న లేని 'అలుగు'
కేయ. (చూ. శ. ర.)

* పూ. టీ. — 'నెఱి అలకడ' = క్రమములభించునట్లుగా'— ఇది
యర్థములేనివ్రాసె. నెఱి = పరాక్రమము. (చూ. శ. ర.)

+ పూ. టీ. — 'పరియలుగాక = తునుకలుగా'.—

పరియ యనగా 'చీలిక' గాని 'తునుక' కాదు. — 'గదా ప్రహరంబులం
దునియలుఁ బఱియలుఁ దునుక్లునై' (భార. శల్య. 2-256.) "దిక్కులార్పులం
బఱియలు నేయుమక. (భా. యు. కా.)

"అప్పలకు కర్ణరంధ్రములవియ నాత్మ, పఱియలుగఁ దాఁకుటయు." (మార్కం-పురాణము.)

కెడసెన్ దుప్పులు, డింక వేసె నెలుంగుల్, గిట్టెన్ పులు, త్రింగముల్
కడగొట్టెన్, మనుచిల్లు గంతుగొనె, జొకల్పిదై, దోరెన్ గిటుల్,
మడిసెన్ గారెనుపోతు, లేకు లిలిగెన్. మృగ్గెన్ వృకవాతముల్
గడుతు ల్పిక్కె, గజాళి చొక్కె, చవు డక్కెన్. మమాఘాళిగెన్.

టీక.—మనుచిల్లు = బుశ్యవృగములు. అడువి, (మను పిడి, ఏకవచనము)
కిటుల్ = పండులు, వృకవాతముల్ = తోడేళ్ళగుంపులు, ఏములు = ముండ్ల
పండులు, దుమాఘాళిగెన్ = మమ్ముమమ్ముగా, కెడసెన్, డింకవేసెన్, గిట్టెన్,
కడగొట్టెన్, గంతుగొనెన్, బిచ్చెన్, దోరెన్, మడిసెన్, ఇలిగెన్, మృగ్గెన్ =
చచ్చెను. కడుతుల్ = గోకర్ణవృగములు, (కడితి, ఏ-వ) చిక్కెన్ = పట్టువ
డెను. (చిక్కుట. To be caught, be en-snares. పాను.) గజాళి =
ఏనుగుల మొత్తము, చొక్కెన్ = సోలిపడిపోయెను.

వ. ఇవ్విధమున భూవరేఘున డయ్యగ్రాని ననేక మృగ
విహగర్ముటాబుల నిరాఘాటముగా గీటడంచి యాభేటకవిహారము
చాలించి యెల్లడలం బెల్లుగాఁ దెల్పింప యిట్టిజొక మప్పి కడితి మను
బోతు కొండగొఱియి యేమపది గూడేలు 'గురుపోతు' మొదల
యిన తినుమెకంబులబొందులను శకుంతలబృందములను బొందుగా
నొక్కకందువ బోవువేయించి యందుల బుభిందులు సొగయ మృగ

*కా.పా.—'కాతెను పోతు.'

శకటరేఫము తప్ప (చూ. 70-వ పద్యముకింద- 'కాతెనుప.')
చ. "కోలుపులి నైనను గారెనుపోతు నైన" (భా. విరా. 1-88.)

(పూ.టీ లో 'ఇటుల్ = హరిణములు' అని యున్నది. కాని ఆ పదము
పద్యములో లేదు.)

'కా.పా.—'గురుపోతు.' (కుటుబోతు' పూ. ము.)

'కుటుబోతు'ను, శాస్త్రీగారు 'గురుపోతు'గా దిద్దినారు. సరియైనరూపము
'గురుపోతు'. 'గురు = మృగవిశేషము.' (శ. ర.)

సీ. 'కాంచిన గురు నెయ్యి చేచాఁపఁ జాలినంత.' (పాండు. 8-87)

ద్వి.—'గురువులు చాతెడి గురు మెకంబులును.' (నవనాథ. పు. 84)

యాధిదేవతాప్రీతిగాఁ జేయు దగుకృత్యంబు సేయించి యెల్లరకును
²సమాంశంబులుగా మాంసంబులు పంచి యిప్పించి యుత్తమాంబులగు
 దంతిదంతమాక్తికనికరంబులు నికరంబులయిన కస్తూరీసంకుమదపంకం
 బులుఁ బొంకంబులగు చమరవాలజాలంబులు నాదీగాఁగల సనుస్తన
 స్తువులుఁ గైకొని పుష్పరసాది బహుపదార్థంబులు పాకనిపుణపాచక
 రచితమహిత పిశితఖండంబు లఖండంబులుగా నేదివృథూమంకలాఖా
 డల మ.డలంబులు నిండువేడుకలఁ దెచ్చి యొప్పించిన నిష్ట మృష్టా
 న్నంబులు సంతృప్తిగాఁ దానును సకలజనంబులు భుజియించి
 య యెల్లమాపులకీసీడలఁ గొంతొకసేపు పరిశ్రమింబు వాయ
 విశ్రమించి యంత సమృహసీయోత్తమగంధర్వంబు వహాధినీసమ
 నిష్ఠుండై మంత్రీపుంగవులు కఱుంగటం గొలిచిచనుదేరఁ గదలి
 ముదఱఁ గంచుకు లెచ్చరించఁజెంచులనవహింకించి పదియైదు పౌద్దులు
 నిలిచి యివ్వనివిశేషంబులు చూడ నభిలాష యయ్యెడు నియ్య
 డవి నుండ వసతియైన స్థలంబు గలదా' యని యడిగిన న య్యాటవికు
 'లయ్యా, యిక్కడికి నొకజన త్రయంబున ఘోరకాంతారంబుఁ జొచ్చి
 పోవ నొక్కరయ్య స్థలంబు ³గద్దు; తత్ స్థలంబునఁ ⁴జుట్టామడపెట్టనం
 దామర కొలంకులు శృంగారవనంబులు నెడతెగక యుండుఁ దదీయ
 మధ్యస్థలంబున ననరోదకంబుల ఘననీర్విక ⁵కద్దండఁదొల్లి సీతారా

² శా.పా.—‘సమాంశంబులుగాఁ బంచి.’

పంచినది దేనిని? కర్మ త్యక్తము (సమాంశంబులుగా - మాంసంబులుపంచి.
 తంజ. పా.)

³ శా.పా.—‘కలదు’ (‘కడ్డు’- తంజ. పా.)

⁴ శా.పా.—‘అమడ పెడల్పన.’ (‘అమడ పెట్టన’- తంజ. తా. పా.)

‘అమడ పెట్ట’ జాతీయము. దానినెరుగని వారెవరో ‘పెడల్ప’
 పూ. ము. ననే దిద్దినారు.

⁵ శా.పా.—‘కలదు’ (‘కడ్డు’- తంజ. పా.)

ములు ⁶విహరించిరిని పెద్దలవలన వినినార'మని విన్నవించి దానికి దోవపెట్టుచు ⁷జనం జని మశ్యమార్గంబున. ౧౦౮

టీక.—భూవరేణ్యుడు = రాజు, అశ్వరణ్యానిక్ = ఆగోష్ఠాడవి యందు, అనేక...బులక్ = పెక్కుజుతువులయొక్కయు - పక్షులయొక్కయు- సమాహమలను, నిరాఘాటంబుగా = అడ్డములేకుండా, గీటుడంచి = చంపి, ఆఘేటవిహారంబు = వేటసంచారము, చాచించి; ఎల్లెడఁ, పెల్లుగాఁ - త్రొక్కిన= విక్కిలిగా చచ్చిన, ఇట్టికడితి = కణితి (గోకిర్లమ్మగము), మనుబోతు = బుశ్యమ్మగము, (= 'The Gayal, commonly called Bison' - చొగ్గా.) గురుపోతు = గవయము, (అడవి ఆవు- అని, బొగ్గాను.) మొదలైన, తిను...లను = తినదగినమ్మగములక శేబరములను, శకుంతబృందములక్ = పక్షుల మొత్తములను, పొందుగాఁ = చక్కగా, ఒక్కకందువక్ = ఒకపోటు, పోవువేయించి; పులింబులు - సొగయక్ = చెంచులు ఆనందమున చొక్కగా, మృగ...ప్రీతిగాఁ = వేటసురక్షించు కాపేర్చి మొదలగు వేటపులకు ప్రీతియగునట్లుగా, చేయదగు కృత్యంబులుచేయించి; సమాంశంబులుగా = సమభాగములుగా.- దంతి...నంబులు= ఏనుగుదంతములయొక్క- ముత్యములయొక్క- మొత్తములు, నికరంబులయిన = శ్రేష్ఠములయిన, కన్తారీ...కంబులు = కన్తారియొక్క- జవాదియొక్క- పంకములు, (బుగదపాకముగా నుండు పచ్చికస్తూరియు, జవాబియు, అన్నమాట.) చమర...లంబులు = చమరమ్మగములతోకల (= సవరముల) యొక్క సమాహమలు,...కైకోన; — నేడివ్త...లంబులు.— నేడివ్త = ఆయరణ్యమునకు మిక్కిలి సమీపమునన్న ('నేడివ్తచుంతికతమమ్,' అమ.) భూమండలాఖండల = *ధరణీందులయొక్క, మండలములు = సమాహమలు, పుష్పరస- ఆది = తేనె మొదలగు- ('మకరందః పుష్పరసః,' అమ.) బహుపదార్థంబులను, పాకనిపుణ...

⁶ కా.పా.—'విహరించుచుందురని.' ('విహరింపుచుందురని' పూ. ము.)

'విహరించిరిని' తంజ. తా. పా. సాధువు.

⁷ కా.పా.—'జనజన.' ('జని చని' తంజ. తా. పా.)

'దోవపెట్టుచుంజనం, జని' ఆనియుండుట యుచితముగదా?

* పూ.టీ.—'భూవలను దేవేందులయొక్క.'

అఖండల - ఇంద్ర శబ్దములు దేవేంద్రవాచకము లయ్యును. 'ధరాఖండలుడు- ధరణీందుడు, ఇత్యాది స్థలములలో కేవలమధిపతి వాచకములే. కావున

ఖండంబులు — పాకనిపుణ = వంటచేయుటయందు నేర్పరులయిన, పాచక = వంట
వాండ్రుచేత, రచిత = తయారు చేయబడిన, మహిత = (శ్రేష్ఠమైన, పితృక = మాంసముయొక్క
(పీడితం తరసంమాంసమ్.' అను) ఖండంబులు = ముక్కలు, అఖండములుగా = సమ్య
ధిగా, నిండు చేతులక = మిక్కిలిపేమతో, తెచ్చి, ఒప్పించినక = అర్పింపగా,
ఇష్ట మృష్ట ఆస్తుంబులు = ఇష్టమైనట్టియు - పరిశుద్ధమైనట్టియు - భోజనపదార్థములు,
(నిర్దిక్తం కోధితం మృష్టమ్.' అను) భుజించి; — ఎలమావుల కీర్తినీడలక =
గున్నమామిడి చెట్ల నీడలందు, పరిశ్రమంబుపాఱుక = అలసట పీరునట్లు, విశ్రా
మించి = సుఖముగానుండి; అమృతానీయోత్తమ గంధర్వండు. — మహనీయ =
గొప్పదియు, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమును. అయిన, గంధర్వము (= గుఱ్ఱము.) కల
వాడైన, ఆరాజు, (గంధర్వ హయ వైంధవ సప్తమః.' అను.) వరూధినీ సమన్వి
తుండై = సేనలతోగూడి, (వరూధినీ బలం వైన్యమ్. అను.) అనియర్థము —
మహనీయుడును - ఉత్తముడును - అయిన ఆగంధర్వుడు, వరూధిని యను *గంధర్వ
కాంతతో కూడి - అని అర్థం.) కుఱంగటక = చెంత, కంచుకులు = అంతఃపురపు
కావలివాండ్రు, (సౌవిదల్లాః కంచుకిన స్థానిపత్యా స్థానిరాశ్చతే.' అను.) ఎచ్చ
రించక = హెచ్చరికలు చెప్పకుండగా, — పౌర్ణికులు = దినములు, వసంతియైన
స్థలంబు = సౌకర్యముగల చోటు, ఆటవికులు = చెండులు, యోజన త్రయం
బునక = మూడారుడలదూరమున, ఘోర కాంతారంబు = భయంకరమైన అడవి,
కలను; అనుడ పెట్టునక = ఎటుమాచినా అనుడ వెడల్పున, తామర-కొలంతులు =
కొలనులు, శృంగారవనములు, ఎడతెగక = తెంపులేకుండా, ఉండును; అనన్యుద

అపదములకు ధరాధిపతి; ధరణీపతి, అని టీకవ్రాయవలెను. పూ. టీ. వారికి
తత్త్వము తెలియదు. (చూ. పుట. ౪౭. 'ధరణీతలేందుని.)

* పూ. టీ. — 'వరూధిని యను నచ్చరతో.'

వరూధిని గంధర్వకాంతగాని అచ్చరకాదు. అచ్చరలు, గంధర్వులు భిన్న
జాతులు. — 'విద్యాధిగోపుగో యక్షరక్షోగంధర్వ కిన్నరాః.' (అను. -)

“యథావిబుధసదృశ్యపుర సోనామకన్యకా స్ఫులితీత తాసాం చతుర్దశకులాని;
తాభ్యాంగంధర్వైః సహ కులద్యయంజాతమ్; ఏవమేతాన్యేకత్ర చతుర్దశకులాని.”
(కాదంబరి.)

గీ. “కమలలోచన, కిన్నరాంగనవె నీవు?

నీవు గంధర్వభామచే నీలజేసి?

కంబుల- ఘనదీర్ఘిక = శ్రేష్ఠమైన నీరుగల నడబావి, కన్దు = కలదు; తోవ పెట్టుచుకొ = దారిచూపుచు, చనక = చెంచులుముందు నడవగా, చని (కర్త-రాజు.)

సీ. †కను మాయఁ జని సీతఁజెనకు †కాకాసురు

కనుమాయఁగాఁ బాటికొనినచోటు

తలకెక్కు *వలపుఁ దగులు శూర్పణఖ ము

క్కును జెవుల్ † రాపాడి కొనినచోటు

సహరివేషం బైన చంద్రబింబము వోలె

గుడి వాసి జానకి నిడిదినచోటు

కుహనా మృగ నిశాటు గహనాధిదేవత

కనురక్తి బలియిచ్చివట్టిచోటు

గీ. గనుఁగొని విభుండు, రామలక్ష్మణులు ధర్మ

సాధువులు విష్ణుమూర్తులు సంచరించి

వార లీపుణ్యమగు నరణ్యానిఁ జూడఁ

గలిగెనని సంతసిలుచు నావలఁ జనంగ.

౧౧౯

అప్పరస్ శ్రీవై నీవు బింబాధశాస్త్రి?

రమణి, నీవు విద్యాధరరాజ సుతవె? (కాశీ. 7-169.)

గంధర్వాప్సరశృంగముల నభేదముగావాడు వాడుకయున్నను టీకలువ్రాయుటలో మాత్రమే ట్లభేదముగా అర్థముచెప్పుట సరికాదు.

†పాతాం — ‘కనుమాయఁజని- మరుగనుమాయఁగా.’

†కా.పా. — ‘కాకాసురుఁగను మాయఁగా.’ (‘కాకాసురుకొ, కనుమాయకొ = కన్నుపోవునట్లుగా, పాటికొనిన = సరిచేసిన.’ అని పూ. టీ.)

కన్నుపోవునట్లుగా సరిచేయుట యనగా అర్థమేమి?

*కా.పా. — ‘వలపు నాదగులు.’

వావిళ్ళవారును ఈపాఠమునే గ్రహించినారు కాని సరికాదు. ‘వలపునఁ దగులు’ అని సరియైనపాఠము. పూ. ము. నను, వాగ్విప్రతులలోను ఉన్నది.

† కా. పా. — ‘రాపాడుకొనిన’ (=కోయించుకొన్న’ పూ. టీ.)

టీక — (ఈపద్యమున పెద్దచరణములలోని 'పాటికొనిన' మొదలగు క్రియ లకు కర్తలు రామలక్ష్మణులు.-) కనుమాయకొ చని = కంటికిగపడకుండా- మాయ గా పోయి, సీతకొ చెనకు = సీతను గోటితోచీరిన, కాకాసును-కను = కాకా సుగునియొక్క-కన్ను. మాయకొక పాటికొనినచోటు = పోవునట్లుగా, చేసిన ప్రదేశము. (పాటికొను = సరిచేయు; శ. ర.) ఆప్రిదేశమున రాముడు కాకాసు నుని కన్నుపోగొట్టినాడని, భా.—

సీతారాములు చిత్రకూటుమున నున్న కాలమున నొకనాడు రాముడు సీత తొడపై తలనిడికొని నిద్రించుచుండగా కాకాసురుడువచ్చి సీతవక్షోజమును గోటితో చీరెననియు, పతికి విచారింపగము కలుగునని ఆమె చరింపకుండెననియు, పిదప రాముడు మేలుకొని ఆవృత్తాంతమును తెలిసికొని ఆ యసురునిపై నొక దర్శపుల్లను మంత్రించివైనగా దానిచే నాయసురుని కన్నొకటి చూపుచెడి నిగుపయోగమయ్యె ననియు, రామాయణకథ. (అయోధ్య - అధికపాఠాంత. ౯౬.)

తలకెక్కు చలపునకొ = పట్టరాని తపకమున, తగులు = తగులుకొనిన, శూర్పణఖ = చుప్పనాతియొక్క, ముక్కును - చెవుల్ * రాపాడి = వేధించి, కొనినచోటు = హరించిన ప్రదేశము.

శూర్పణఖ, తన్ను పరిగ్రహింపవలసినదని రాముని బాధింపగా, రాముడు లక్ష్మణునిచేత దాని ముక్కు చెవులు కోయించెనని, కథ.

సపరివేషించెన = పరివేషముతోకూడిన, చంద్రబింబముపోలెకొ = చంద్ర

'శూర్పణఖ కావలెనని కోరి, ముక్కుచెవులు కోయించుకొనె' ననుట కథకు, స్వభావమునకు కూడా విరుద్ధము - రాపాడుట మనగా చలపట్టి బాధించుటగాని 'కోయుట' కాదు; 'కోయించుట' కానేకాదు — "రాపాడు - To plague, torment. వేధించుట" (జా)ను.)

౨ పూ. 'టీ.—చెనకు = అంటిన.'

'చెనకు' అనుక్రియ 'అంటు' అనియే కాక, గోరు-పల్లు మొదలగు వానితో గీరుట - నొక్కుట, అను సర్థములును కలవు. (చూ. శ. ర.)

సీ॥ ఏనన్నె కాని తీ లవణ్యవతి గోటి

చెనకులు కళలూరక జేయునొక్కొ' (ఉ. ర. 4-194)

గోటిచెనకులు = గోటి నొక్కులు- (ప్రకృతమున గోటితో గీరుట ఉచిత

మయిన యర్థము.

మండలమువలె, గుడివారిని = చుట్టును గీటుగీచి, బావకిక్, ఇడినహోటు = ఉంచిన పృథేకము.

మాయలేడియైన మారీచుడు రాముని బాణము తగిలి పొగిణములు విడుచు నపుడు ‘హా! లక్ష్మణా!’ అని పెద్దకేక వేసెను. అకేకరామునిదే యని భ్రమించి సీత, రామునికి సాయపడుటకు లక్ష్మణుని పొమ్మనెను. లక్ష్మణుడు మారీచుని మాయచేర్చు నెరిగినవాడైనను, సీత బలవంతము మీదాపోవలసినచెప్పు. అట్లు పోవు నపుడు, సీతచుట్టును గీటుగీచి ‘అమ్మా నీపిగీటుదాటిరావలకు. ఇది రాక్షసులుండు పృథేకము. గీటుదాటితివేని అపాయమువచ్చును అని చెప్పిపోయె’నని గాథ. (ఈ గాథ రామాయణమున లేదు.)

మహానామ్మగనిశాటుక్ = మాయామ్మగమయిన రాక్షసుని = మారీచుని, గనానాధిదేవతకుక్ = వనదేవతకు, అనురక్తిక్ = ప్రీతితో, బలియిచ్చినట్టిహోటు, (= మారీచుని వధించిన పృథేకమును) కనుగొని, ధన్యసాధనపులు = మిక్కిలి ధర్మాత్ములు, విష్ణుమూర్తులు = విష్ణుస్వరూపులు, అయిన రామలక్ష్మణులు, ఈత్రుణ్యమగు అరణ్యానిక్ = పవిత్రమయిన యీమహారణ్యమున (‘మహారణ్యమరణ్యానీ’. అమ) సంచరించినవారలు. (ఇట్టిసావనస్థలములు) చూడఁగలిగెనని, సంతసిలుచుక్ - ఆవలంబనంగక్ = ఆవతరికిపోగా.

గీ. అరిది యశావనులు సరసు లనఁగి పెనఁగి

యెనసి శాఖోపశాఖలై యింపు మీటి

ప్రబలి తామరతంపరై పరిధవిల్లి

యెనుటఁ గన నయ్యె ♦ వాసనపదము లగుచు. ౧౧౦

టీక. — అరిదియో = అపూర్వము లయిన, వసులు = వృక్షవాటికలును, సరసులు = సరస్సులును, అనఁగి పెనఁగి = ఒండొంటితోచేరి, (సరస్సులును - సరస్సులచుట్టు చెట్లును, ఉన్నవని, భా.) ఎనసి = ఒప్పి, శాఖోపశాఖలై - ఇంపు మీటి = పరంపరాభివృద్ధిని చెంది, మనోజ్ఞములై, ప్రబలి, తామరతంపరై - పరిధ విల్లి = పరస్పరసహాయమున బలిసి పృకాశించి, వాసనపదములగుచుక్ = నివాస

♦ శా. పా. — ‘వాసనాపదములు’ (‘వాసనాపదములు = పరిమళస్థానములు - నివాసస్థానములు’, అని, పూ. టీ.)

మునకుదగిన స్థానములై, ఎరుకుకొ, కననయ్యెను = కనబడెను.

శాఖోపశాఖలనుటచేత ననన్యక్షములు, కొమ్మలు - కొమ్మలకురెమ్మలునుగా విస్తరిల్లిన వనియు * 'తామరతంపర' మనుటచేత, సరస్సులలో తామర దట్టముగా అట్లుకొనిన దనియు 'వాసనపదము' లనుటచేత, పుష్ప సమృద్ధిచేత వృక్షములును, కమలపాండములచేత సరస్సులునునువాసనలకు నిలకలును లయినవనియు, సారస్యము.

అరిది = ఆశ్చర్యము, యావనులు = ఎలపోయియునునన్న వారును, సరసులు = రసికులును - అయిన జనులు, (స్త్రీలును పురుషులును) అనంగి నెనంగి = ఒడ్దికత్తో, ఎనసి = కలసి మెలసివర్తించి, (ఎనయుట = రతియందుకూడుట.) శాఖోపశాఖలై = పెక్కుతెగలుగా నేర్పడి, ప్రిబలి, తామరతంపరై = కుటుంబాభివృద్ధిని గాంచి, వాసనపదము లగుచుకొ = అతిస్వభ్యాగులకు నిలువదగిన స్థానములై, కననయ్యెను, అని అర్థాంతరము.

క. ఆతావు లపుడు గంధవ

తీతలనాథుండు సన్నుతించుచు బలసం

ఘాతము దిగు మని మెల్లన

నాతలి కటు పాదచాచియై చని చెంతక.

౧౧౧

పూ. ము. పృథ్వీకారము శాస్త్రీగారును, వారినిబట్టి యితరులును - 'వాసనా పదము' అనియే అన్నారు. కాని, ఆకారాంతమైన 'వాసనా' శబ్దమునకు 'నివాస' మను సర్థము లేదు. నివాసమును సర్థముగల వాసన శబ్దము ఆకారాంతనపుంసకము. ఆనపుంసకము 'వాసన' (= గంధము) అను సర్థమునను వర్తించును. "వాసనమ్ - Perfuming, scenting. Dwelling, abiding. An abode, a dwelling" (అప్టే).

* పూ. టీ - 'తామరతంపర = అభివృద్ధి (కుటుంబాభివృద్ధి అనిధ్యని)' సరస్సుల పక్షమున, 'అభివృద్ధి' అనిచెప్పట తప్ప. సరస్సు లభివృద్ధి చెందిన వనగా భకటికనాలుగుగా నేర్పడినవని యర్థము. ప్రకృతమున అర్థమదికాదు. సరస్సులలో తామర విస్తారముగా వెరిగిన దని ప్రకృతార్థము.

టీ. 'తనయిల్లు తామర తంపమై మెఱియ, సం

సన్నులివాషి గావున్నచోటు.' (వసు. 3-155.)

అర్థక్రమవివరములకు వ్యాఖ్య చూచునది.

టీక. — గంధకరీతలనాథుడు = నాథుడు. (గంధవతి = భూమి; గంధము కలది, యని పుష్ట. పృథ్వికి గంధము గుణము. పృథ్వి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, అకాశము, అను పంచభూతములకును, వరుసగా — గంధము, రసము, రూపము, స్వగ్ధము, తేజము, గుణములు) ఆతావులు — సన్నతించుచు = ఆప్రదేశములను మెచ్చుకొనుచు, (అనువాసనలను మెచ్చుకొనుచు, అని, అర్థం. గంధవతి నాథుడు కావున, (తావులను =) గంధములను, నుతింపెనని సారస్వతము. — (“క. తావులన స్థల ములాప్నున, తావులన వానలపరగగుజేరి శివా”. ఆ. సం. నానా. 2.) బల సంఘాతము = సేనాసమూహమును, విగురుని = విడిచుకలపిన దనిచెప్పి, అకలి కే = అవతలి ప్రదేశమునకు, సాదచార్యై = చని = కాలినడకనపోయి.

సీ. మరుమాపుల రమ మరుమాపులరుదైవ

తా వికొన్ననచ్చెట్లు గ్రేవడనరె,

బామానికపునిగ్గు బామానికపుశిలా

పట్టభంగంబులు పరధన్విల్లు,

కన దంబుజాత కోకనదంబులఁ జరించు

రాయంచ జక్కివరవము లెసంగ,

నాకాశగుచి గేరు నాకాశగంగతో

నీకాశమై వారి నిండి తొలఁక

గీ మొలక తెమ్మెరకూనలు సొలయ నెలయు

♦ ఈ సారస్వతము పూ. టీ. లో లేదు.

+ కా. పా. — ‘కొన్ననపట్టు’ (‘అప్పుడే వికసించిన పుష్పములుగలిగిన స్థలములు’ — పూ. టీ.)

పూ. ము. నను, తంజ. తా. ప్రతిలోను, ‘చెట్లు’ అనియున్నది. బావిపి క్కన ‘పుష్పములుగలిగిన స్థలములున్న’ వనుటకంటె, పూలచెట్లున్నవనుట సమంజసము కదా?

కా. పా. — ‘వెలయ నొలయ’ (‘వెలయ = ఒప్పుగా’ పూ. టీ.)

వెలయకొ ఒప్పుగా, అనవచ్చును గాని ‘ఒప్పుగా’ అనవచ్చునా? పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతిలోనుగూడా, ‘కూనలు నొలయ వెలయ’ అను పాఠమే యున్నది.

♦ దేవనిర్మిత మైనట్టి దిగ్విజయ గని

దిగ్విజయగణిత విభవముల్ దేజరిలగ

రాజు మంత్రులు దాను హర్షంబుతోడ.

౧౧౨

టీక. — మరుమావుల - రవంబు = మన్మథుని గుఱ్ఱములధ్వని (= చిలుకపలుకులు.), అమరు = ఒప్పునట్టి, మావులు = మామిడిచెట్లును, (క. 'మావులనం దగు హయములు, మావులనం బరఁగు నామృ మహిజంబులు.' ఆం. సం. నానా. 2.) తావి - కొన్నిన్నచెట్లు = సుగంధముగల కొత్త కొత్త పూలచెట్లును, క్రేవక్ - తనరక్ = ఒడ్డున నొప్పియుండగా; * పామానికపు = ప్రమాణింపదగిన, అనగా శ్రేష్ఠమైన, నిగ్గు = కాంతిగల, పామానికపు (పామానికపు + మానికపు) శిలాపట్ట = పలకలవలె చదునైనవియు - శ్రేష్ఠములునైన మాణిక్యములతో కట్టబడిన, భంగంబులు = మెట్లు, పరిడవిల్ల = ఒప్పుగా; కన...బులక్. — కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, అంబుజాత = కమలములయందును, కోకనదంబులక్ = (ఎఱ్ఱ) కలువలయందును, చరించు, రాయం... వములు = రాజహంసలయొక్కయు, చక్రవాకములయొక్కయు, కంఠస్వనులు, ఎసంగక్ = అతిశయింపగా; ఆ-కాశరుచిక్ కేరు = అల్ల-శిల్లు (పూల) కాంతిని పరిహసించు (చు), ఆకాశగంగతోక్ = ఆకాశగంగ(లోని) యుదకముతో, నీకాశమై = సమానమై, వారి = నీరు, నిడి, తొలకక్ = తొనకగా; మెలకతె మ్మిరకూనలు = అప్పుడప్పుడే బయలుపడెదలిన మెల్లనివాయువులు, పాలయక్ = వ్యాపించుచుండగా, దిగ్వి = దిగి (అక్కడనిలిచి, అన్నమాట.)

♦ పాతాం. — 'దేవనిర్మితమైన దీ శ్రేష్ఠయనుచు, దిగ్విజయ గని తద్విభవములు.'

(పూ. మం.)

* పూ. టీ. — 'పామానికపు నిగ్గుక్ = శ్రేష్ఠమైన మాణిక్యకాంతిని,

(1) పామాను = పఱపుచున్న, (2) అనికపు = సంతనగల - (3) శిలా = రాతియొక్క - పట్ట = బల్లలయొక్క - భంగంబులు = మెట్లు.'

1) పామానుట యనగా పూయుట. 'పఱపుట'కును 'పూయుట'కును అర్థము

న్నది. కాని మెట్లు మాణిక్యకాంతిని దేనికి పూయుచున్నది?

(2) 'అనికపు = సంతనగల' అనుట కాకరమేమి? 'అనికము' అను పదమొకటి

భాషలో ఉన్నదా? ప్రసిద్ధనిధుండువులలో నా కగపడలేదు. ఎందుకని స్తరము? కవిశబ్దాలంకార సాధ్యముకొరకు 'ప్రామాణికపు' అనుటకుమారు, 'ప్రామానికపు' అన్నాడు. ఆరహస్యమును కనుగొనలేక పూ. టీ. కర్తలు తప్పు తోచివలె తొక్కినారు.

అయరణ్యమున రాజౌక బావినిచూచెను. అది చేపతెలునిర్మించినదిగాని మానవులు త్రవ్వినది కాదు. దానిచుట్టు ప్రక్కలను చిలుకలతో నిండిన తియ్యమామిడిగున్నలును - కమ్మని సుగంధములను గుబాళించు పలురకముల పూలచెట్లును, మనోహరముగానుండెను. వెడలుపుగలిగి చదునైన పెద్దపెద్ద మాణిక్యములే మెట్లుగాగల ఆబావిలోని నీరు, రెల్లు పూవువలె తెల్లనై, ఆకాశగంగాజలముకంటెను స్వచ్ఛమై యుండెను. అంగుగల కమలములలోను కలువలలోను చేరియున్న రాయంచలును జక్కవలను చేయు శబ్దములు విననింపుగా నుండెను. ఆసమయమున చల్లని మెల్లని పిల్లవాయువులు వీచుచుండెను. ఆప్రదేశపు రామణీయకమునకు హర్షించుచు రాజక్కడనిలిచెను. తా.

వ. ఇవ్విధమున నయ్యవనీవిభుం డమృహనీయస్థల శృంగారంబున కత్యంత సంతృప్తాంతరంగుడై యచ్చట విశ్రమించి తత్తద్విశేషంబు లప్పటప్పటికిం గనుచు వనవిహారంబు *సలుపు చున్నయెడ.

(3) 'శిలాపట్టభంగములు' అను పదమునకు, శిలా = రాతియొక్క, పట్ట = బల్లలయొక్క, భంగములు, అను టీక మిక్కిలి వింతగానున్నది 'శిలాపట్టమనగా, రాతిపలక = పలకవంటిరాయి "శిలాపట్ట" (i) A flat stone for grinding etc., (ii) a slab (of stone) used as a seat. (iii) A stone seat." (ఆప్టే) 'శిలాపట్ట' మను పలుకుబడి కాశ్యములయందున్నదే.—

(1) 'ఏమి మే మనోరథప్రియతమా సకుసుమాస్తరణం శిలాపట్ట మధిశయానా.' (శాకుం. 3. అం.)

శిలాపట్టం - పాషాణఫలకమ్.— (మృత్యుంజయటీక.)

(2) 'నికషపాషాణపట్టనిభం బయిన నభినస్థలంబున.' (శృం. నై. 2- 35.)
నికషపాషాణపట్టనిభంబు = ఒరగంటి పలకవంటిది. (సర్వకషపావ్యాఖ్య.)

(3) 'చంపును గట్టయగు శిలాపట్టంబు మెట్టి నిలిచి' (కాశి. 5-169)

రాతిపలకను 'రాతియొక్క బల్ల' అనుటయు, బల్లలవంటి రాళ్లతో కట్టిన మెట్లను, 'రాతియొక్క బల్లలయొక్క మెట్లు' అనుటయు, తెనుగువారి తెనుగుననుపించుకొనదు.

* పాశాం.— 'సలుపుచు, వినోదప్రసంగంబులం బొగ్గుగడపుచుండె; సంత నిక్కడ.'—

టీక.—అనసి విభుడు = గాజు, అమ్మహనీయస్థల శృంగారంబునకు = గొప్పగా కొనియాడబడినదియైన ఆప్రదేశముయొక్క అందచందములకు, అత్యంత సంతృప్తాంతరంగుండై = మిక్కిలి తనిసిన మనసుకలవాడై, విశ్రమించి = అలసట తీర్చుకొని, తత్ తత్ విశేషంబులు = ఆయావింతలు, కనుచు, వనవిహారంబు సలుపు చున్నయెడకు = వినోదార్థమటునిటు తిరుగుచున్న సమయమున.

— పావురాల పందెము .—

క. సారంగధరుడు లీలా

సారంగధరుడు సాధుసంస్తుత్యనయా

చారుండు ధర్మమర్చవి

చారుం డపు డుబుసు పోక సమృదలీలక. ౧౧౪

టీక.—లీలా సారంగధరుడు = తనూవిలాసమున చంగుడును, సాధు... రుండు.— సాధు = పెద్దలచేత; సంస్తుత్య = కొనియాడబడదగిన, నయాచారుండు = న్యాయవర్తనము కలవాడును, ధర్మ...రుండు = ధర్మ రహస్యములయొక్క విచారము కలవాడును (ధర్మసూక్ష్మములను పరిశీలించి గ్రహించు స్వభావము కలవాడు, అని. భా.) అయిన, సారంగధరుండు, ఉబుసుపోక = ప్రొద్దుపోక, సమృదలీలక = ఉత్సాహముతో.

గీ. పారువంబుల బట్టెడి వారిఁ జీరి

*యుద్ధవిడి రమ్మనిన భృత్యు లొకనిఁ బట్టి

పదుగు రత్తటి బడిబడిఁ బాటు తెంచి

పులులగులను దెచ్చునుచు వారిఁ బిలువ, నపుడు. ౧౧౫

టీక.—పారువంబులక=పాపురములను, (వర్ణవ్యత్యయము, ఉ.మరకతము=మరకము = మకరతము.) చీరి = పిలిచి, ఉద్ధవిడిక = త్వరగా, పులులగులు = పిట్టలను.

* కా.పా.—‘ఉద్ధవిడి’ (ఉద్ధవిడి, పూ. ము.; తంజ పా.)

‘ఉద్ధ’ తో ‘వడి’ కూడనియెడల ‘శిశు’య అనునర్థమురాదని కాబోలు ‘విడి’ ని ‘వడి’ గా దిద్దినారు. దిద్దనక్కరలేదు. ‘ఉద్ధవిడి’ యన్నను ‘శిశు’య అనియే యర్థము. (పూ. క. ర.) కాశ్మీరీగారు ‘బలువిడి’ ని గూడా, ఇట్లే ‘బలువడి’ అనిదిద్దెయ్యన్నారు. పొరపాటు.

చ. జిలుఁ గగునాభినామములు, చెంపలగదము, లోరపాగలుఁ

పలిపపుచేల వింతవలెవాటులు, లాఁగులు, రావిరేకలు,

గలిగిన గుఱ్ఱరూపములు కంబజిచింపులు నీలిపాఠ లీఁ

కలుఁ దగు పారువంపుఁబడిక ల్గొనివచ్చి కుమారునన్నిధి. ౧౧౬.

టీక.— *జిలుఁగగు నాభినామములు = సన్నని కస్తూరి నిలువుబొట్లు, ఓర పాగలుఁ = వంకరతలగుడ్డలును, చనిపపుచేల = సన్నని కండునా, కలిగిన, గుఱ్ఱ రూపములు = పొట్టియాకారములు కలవాగు, — పాగువంపుఁబడికల్ = పావురాల మంచుబుట్టలు.

క. మేలైన లకోరీ లా

బిడ్డిలు బదతీలు పల్లటీల్ పక్కవ లూఁ

చీలు బకదార్లు గూ

కీలు ననెనుపేరుల దగిన పార్వములక. ౧౧౭

టీక.— లకోరీలు, బిడ్డిలు, పదతీలు, పల్లటీలు, పక్కవలు, డొచీలు, బక దార్లు, కూకీలు, అను, పేరులందగిన = పేరులుగల, పార్వములక = పావుర

కా. పా.— ‘గుఱ్ఱరూపములు’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘గుఱ్ఱరూపములు’ అని తంజ. పా.

నిజానికి పావురాల బుట్టలను కొనివచ్చినవారు ‘గుఱ్ఱరూపములు కలవారు’ (= గుఱ్ఱరూపములు) గాని కేవలము ‘గుఱ్ఱరూపములు’ కావు.

* పూ. టీ — ‘జిలు...ములు = దట్టమైన కస్తూరి బొట్టును.’ ‘జిలుగు = దట్టము’ అనుట గొప్ప పొరపాటు. ‘జిలుగు’ దట్టమునకు విరుద్ధపదము (Antonym).— ‘జిలుగు = Fine, delicate, weak, thin’- ‘దట్టము = Thickest’ (జాను.)

♦ కా.పా.— ‘పక్కవలుఁ జీలు’

పూ. ము. నను, క. ర. లోను, ‘బిడ్డి’ అను పదముక్రింద, నూ. ని. లోను, పాతమిట్లేయున్నది. కాని ‘జీలు’ సరికాదయో? పరుషాదయో? ఏక వచనాంతమో? బహువచనాంతమో? తెలియదగు మార్గములేను. తక్కినపదము లన్నియు బహువచనముననున్నవి కావున ‘జీలు’ ను బహువచనమే కావలెను. మరి దానియేకవచనము ఏమో? ‘జీ’ యగునో ‘చీ’ యగునో! జేరొకటియగునో!

ములను, (పాదువము, ఉత్పములోవముచేత పార్వము.)

ఈ పావురముల పేరులలో, - కూకీలు, పల్లటీలు, ఒడ్డిలు, బకదారి, పౌణ్యమునను; లకోరి, ఒడ్డిడు, పల్లటీ, కూకీ, క. ర. లోను, కనబడుచున్నవి. కాని, పదతీలు, పక్కువలు, ఊచీలు, రెండు నిఘంటువులలోను లేవు. క. ర. కర్త 'పల్లటీ' అనుపదము క్రింద ఈపద్యమును పఠించియు పద్యములోని పదములనన్నిటిని తన నిఘంటువులో చూపక కొన్నిటిని బాదవిడుచుట శోచనీయమయిన విషయము. అంధ్రభాషాద్వయము (2-89) లో, 'శేలపల్లటీ, అంతరపల్లటీ, గురటి, లకోరి, బట్టి, ఒడ్డి, కూకీ, బకదారి, పావురములలోని భేదములనియున్నది.

మ. వినయం బేర్పడ ముంగలకొ నిలుప నావిరూపకౌతూహలం

బున నారాజకుమారమన్మగ్నుడు సౌపుల్ మీఱ మాధుర్యధు

మద. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలోను, 'పక్కువలూచీలుం బకదార్లు' అనుపాదము కనబడినది. ఊచీ - ఊచీలు' అనుపదము బుండ్లనచ్చుననియు, అందువలన ఆపాదము పరిగ్రాహ్యమేననియు నాకుతోచినది. ఇంకను పెద్దలు పరిశీలించుటగాక.

అసలు పూ. టీ. గల కాగితపు వ్రాతప్రతిలో. - "పల్లటీలుగవుల్, చాలులు బకదారులు గూ, కీలుం బిల్వలు ననందగిన పాదువముల్." అను పాదమును, 'కతువులున్ను, చాలులున్ను, చిల్వలున్ను, అను టీకయు నున్నది.

కతువు, చాలు, కోశములలో కనబడలేదుగాని, 'చిలువ' మాత్రము, పక్షి విశేషముగా అందందు దృగ్గోచరమవుచున్నది.

1. 'చిలువ చెలువంపుఁ బలుకుల చిలువ చెలువ.' (విజ. 1-165.)

[ఈపాదమునకు కాశ్మీరీగాయకాగ్రాహిణి టీక చాలాపొరపాటుగా నున్నది.]

2. చాటు. మణి మంజులీ 'భేదరములు' అనుశీర్షికక్రింద:

సీ. 'సరస చిరాయువు జముడు కాకియై బిల్వ

చింత నివృత్తికాఁడు చెఱవపిట్ట.' (పుట. 185.)

3. 'చిలువ - A wild duck; నల్లచిలువ The black tufted duck
చిలువబాయి the whistling teal.' (పౌణ్యము.)

4. క. ర. కర్త దీనిచే కావోలు 'చిలువ = నీరుకోడి' అన్నాడు.

ర్యసేవనస్వనగుభవంబు మొనలొ నాయూవినోదంబు లె
ల్లను హాళికి విని వారివారి మనవుల్పాటించి పాలించుచు ౧౧౮

టీక.— అనియ్యత = ఉదయించిన, కాతూహలంబునక = ఉత్సాహము
తో, వినుచుంచేర్పడక = విధేయతకనిపించగా, ముంగలక నిలుపక = ఆ పావుర
ములను (తెచ్చినవారు) ఎదుటనుంచగా, ఆ రాజసూరమన్మథుండు = రాజామా
యని రూపముననున్న మన్మథుడు - అనగా మన్మథకుల్యడయిన ఆపారంగధుడు,
(ఆపావురములయొక్క) మాధు...నంబులు.- మాధుర్యధుర్య = మిక్కిలి మధురము
లయిన, నవీన = కొంగ్రొత్త లయిన, స్వగంధసంఘ = శబ్దములకూర్పు, మొదల
యిన, విశేషంబులక = వింతలను, హాళిక = సంగోషముతో- విని, మనవుల్
పాటించి = వారువారు చెప్పుకొను మనవులను మన్నించి, పాలించుచు =
కోరికలను తీర్చుచు.

క. పారావతరత్నం బని

వేడి జగదీరుమావేసి పెంచినదానిక

గూరిచి తనసరిరాజకు

మారులతో బాదె మొడ్డి మాతృర్యమునక. ౧౧౯

క. కేవల వల మొడ్డి యొంటిం

బావురముక దిగిచి వడి నభంబున కెగయు

గా వైచి వ్రాలకుండగ

జే విసరుచు బెడరు పుట్ట జేసినయంతక. ౧౨౦

టీక.- కేవల = ప్రక్కన, వల మొడ్డి = వలపరిచి, ఒంటిక = పావురముక
ఒంటరిపావురమును, *తిగిచి = తాగి, వడిక, నభంబునకు = ఆకాశమునకు, ఎగ
యంగాకవైచి = ఎగురవేసి.

* పా.కా.—‘మనవుల్పాటించి లాలించుచుక.’

* పూ. టీ — ‘తిగిచి = పట్టుకొని’

తిగుమట అనగా లాగుటగాని పట్టుకొనుటకాదు. (మా, క. ర.) పావుర
మును పట్టుకొని దానికి ఉపేక్షకుగుటకుగా చేతిని వెనుకకులాగి పిమ్మట ఆకాశమునకు
ఎగురవలెను. దీనికి పట్టుకొని విడుదలు యెగురవేయుట కాదు.

‘లయగోపి

పేరెములు వాఱుచు సమీరునిహుటాహుటిని

‡ కేరడము లాడెడు మహారముముతో న

య్యారె! తునమీటి గరుదారవముచే జడలు

బూరటిల మాకొలమువారి: గనమా! యశా

రార! యిది వింతగద కోరియుని యెంతయును

నూఅడి పయి దిరిగి సారెసుచు జూడె

దూర మెగఁ బాఱుచు జోకారముయి యన్నునవ

వారువముచందమునఁ బారువము మించెన్. ౧౩౧

టీక — సమీరుని హుటాహుటిని = వాఱుచుయొక్క వేగమును, కేరడ ములాడెడు మహారముముతో = ఎకసక్కెములాడునట్టి గొప్పవేగముతో అయ్యారె అనఁ = (చూచజరులు) బేరాయనిమెచ్చునట్లు, మీటి = అంతకంత కును అతిశయించి, గరుత్ + అరవముచే = రెక్కల పెద్దరొదచేత, నడలు బూ రటిలఁ = ఆకాశమునిండగా, (నిండానెనన బూరటిలైనా సయములై యుల్లసిల్లు’- ఆం. భా. ౩-102.) మాకొలమువారిఁ = మాజాతిపక్షులను, కనమా = చూడమా!

ఈగుడు = లాగు, అనుటకు. —

క. ‘సీరమునఁ బట్టితిగుడుచు

వాచుని ముసలమునఁబటుగ నా యెప్పిని దు

ర్వారత బారిసచును.’

(హరి. ఉ. 8. ఆ)

ఎ. గీ. ఇప్పుడు దొడుగుట దివుడుట యేయుటెల్ల

నెఱుంగరాకుండ ననిచేసె యిందువనఁ. (భాగ. 10. ఉ. 107.)

వ. ‘వెన్ను వెనుక నెయిది కరంబులఁగొచ్చిపట్టిన నతండును దిగిచికొని తెండి యుం బోవంబోవఁ బది యడుగులకొలఁది నాకొంటేయుండు ... నిలువంబట్టి’ (భీష్మ. ౩.-288)

‡ కా. పా. — ‘కేరడము’లాడుచు’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘అడెడు’ అని తంజ. పా. ఉచితతరము.

‡ కా. పా. — ‘ఎంతయు - నూరుడు?’ (అనూరుడు = నూర్యసారథి- పూ. టీ.)

(పాపురముకటియైనను (తోడుకు) లేద! అని నిరుత్సాహముతోడి నూత్నర్యము) బోకార! ఓరి, యిదివింతగదా? అనుకొని, (ఆపాపురము) ఎంతయున్ - నూతనము = (తోడులేకపోయిన పోయె గాకయని నూతనము తెచ్చుకొని) పయిందిరిగి = ఆకాశముననే చుట్టి చుట్టి తిరిగి; సారెకును చూడన్ = చూడగాచూడగా, నూరమెగల బాటుచున్ = అంతకంతకును నైకిపోవుచూ, ‡ చొకారము = తెలుపై (నందున), అన్నిటనవారునముచందమునన్ = బ్రహ్మదేవుని వాచనమైన హంసవలె, మింగెన్ = మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

ఆపాపుర మాకాశమున కెక్కిచూడగా మరి పాపురమేదియు కలదనెను. తానొంటిరియైనందుల కిందుక నిరుత్సాహపడియు మెరిసే గిటువుతెచ్చుకొని, అది యాకాశమున వలయాకారముగా తిరిగితిరిగి అంతకంతకు మిక్కిలియత్తునకుపోయెను. తెల్లని యాపాపురము చూచుట కప్పుడు బ్రహ్మదేవుని వాచనపుటంచకలె నుండెను.

సి. అభిమాతుగంబు హస్తాబులో జక్కి

కదలేడుపుండ్రకం బనంగ

హరివిధు లెవ్వఁ గండఁ బెరుగు నొబర కేసు

తలవాడ †దేలాడు నెల యనంగ

మిన్నేటిదరులందు మేత లాడుచునున్న

యుదుఁడు రాయంచ లేఁగొదను యనంగ

అనూరుడు సూర్యపారథే. కాదన్న డెవరు? కాని అనునూరుడు 'పయిని తిరిగి సారెకును (పాపురమును) చూచె' ననుటమాత్ర మొప్పుదగినమాటకాదు. పూ. ము. లో 'అనూరుని పయిందిరిగి' అనియున్నది. దానిని కౌశ్ఠిగారు 'అనూరుడు' అని దిద్దివారు. 'ఎంతయును నూతనము' అని సరియైన పాఠము; మద. తంజ. వ్యాకప్రతులలో నున్నది.

‡ పూ. టి — 'చొకారము = సౌందర్యము'

చొకారమై = సౌందర్యమై అనుట సరికాదు. "చొకారము = స్వచ్ఛమైనది" (శ. ర.)

† కా. పా. 'కేలేడు' (ఇది. పూ. ము. పా.).

వడిఁబోవుచో జాతీపడు నభోమూఁకితేరి

తెల్లని చిన్నారి జల్లియనంగ

గీ. తొక్క లార్పుచు లకుకిముకుక్కిరీతిఁ

దెలుపుచు ధరణి నే మైనఁ దెలుపుఁ గనినఁ

బెట్టయని గనుకొంచి చూపెట్టుకొనుచు

నుండెఁ బారువ నుప్పు డయ్యువజనంబు.

౧౨౨

టీక. — ఆభ్రమాతంగంబు పాస్తంబులోక = విరావతముయొక్క తొండ
మున, చిక్కి, కదలెడు = కదులుచున్న, పుండరీకంబు = తెల్లదామర పువ్వు; — హరి
విభుల్ = విష్ణువు- బ్రహ్మయు, వెఱంగందక = ఆశ్చర్యపడునట్లు, మేఁగు =
ఆకాశమునకు బెరిగిన, అంబరకేళు = శివుని, తలవాఁకక = శిరసుమీదియేటి (గంగ)
యందు, తేలాడు = తేలాడుచున్న, నెల = చంద్రుడో; — మిన్నేటిదరులంబుక =
ఆకాశగంగయొడ్డలందు, మేతలాడుచున్న = మేయచూ సంచరించుచున్న, ఉ
దుటు = మిటారపు, రాయంచ లేఁగొదమయో; — వడిక పోవుచో = కిక్కు
ముగా ప్రయాణముచేయుటలో, జాతీ, పడు = పడిన, నభో...జల్లి = సూర్యుని
రథముయొక్క సాగవైనచామరమో, అనంగక = అన్నట్లు, ఆపారువము, అెక్కలు,
ఆర్పుయక = ఆడించుచు, (ఆర్పు- చూ. బాల కి). 80.) లకుముక్తి పక్కిరీతిక
తెలుపుయక = లకుముక్తి యనుపిట్టవలె కనబడుచు, ధరణిక = భూమిమీద,
ఏమైనక తెలుపుఁ గనినక, పెట్టయని = తనభార్యయని, గనుకొంచి చూపె
ట్టుకొనుచుక = తదేకదృష్టితోఁగా చూచు, ఉండెను, అప్పుడు, ఆయువజనంబు =
ఆటలాడుచున్న పిల్లవాండు.

ఆపాపురము తెల్లనిది కావున, తెల్లదామరపువ్వుతోను, చందమామతోను,
రాయంచకొదమతోను, వింజామరతోను, పోలిక.

‘తేలాడు’ వా. పా. ఉచితకరము. తేలుట యనగా మునిగినవస్తువు వైకి
వచ్చుట. తేలాడుటయనగా మునుగక నీటిమీదనే కదలుచుండుట. “చులుకనివి
గానఁదేలాడె జూపులపుడు.” (రస. 8 గుచ్చము.) నీటిలోపడినవస్తువు ‘తేలలేదు’
అనుటకు లదులు ‘తేలాడలేదు’ అనుటకువీలులేదు. తేలి + అడు = తేలాడు. సంద
దృష్టము కానేకాదుగదా.

సీ కంటికి జే యోరగా నిల్చి కన్గొని
 'యన్నన్న! యోత ద'వ్వ నెడువారు
 విలిపచేల మునుగు వైచి వేమటు సూచి
 'హా! కంటి గంటి నే' ననెడువారు
 మెడలపై హస్తంబు లిడి తప్పకీక్షించి
 'నూర! మిక్కిలి పొడ' వనెడివారు
 పల్లెపుసిటిలో పలిసిడ పరికించి
 'కనిపిప దేచాయ' ననెడువారు

గీ గొబ్బుగొబ్బున నల లెత్తి కొంద అందు
 జూడం జూడంగం బాగలు వీడి పడిన
 నవ్వివోదము గని నవ్వివట్టివారు
 నైతి తత్పక్షివిహరించు నవసరమున.

౧౨౩

టీక.—వలిపెచేల = సన్ననివస్త్రము; ఈక్షించి = చూచి; పాగలు = తలగుడ్డలు;

క. మినుకు మినుక నెడి మింటక
 బాసపాస నల తెల్లమబ్బు పొంతన దిగువా
 టున నదె కలదో లేదో

యనుమాత్రము గాంగం గంటివా నృపతనయా. ౧౨౪

*కా.పా.—'యొడ్డినయొడ్డినివారు మెఱయ.' (ప్రతిజ్ఞ చేసినవారు చేయని వారును - మెఱయ' అని పూ. టీ.)

బడ్డినవారు మెఱయుట సరే; బడ్డినివారును మెఱయుటయో? పాశాంతరము లిట్లున్నవి.—

1. 'తత్పక్షి విహరించునట్టివేళ్.' (మద. తా.)
2. 'కొందఱునొడ్డినిధాన మెఱయ' (?) - (తంజ తా.)
3. 'పరిపరివిధముల నటివేళ్' (పూ. ము.)

(పాశాంతరము—'పొంతను' క. ర. పా. (చూ. దిగువాటు.)

టీక.—†పానపాన = అల్లదిగో - అక్కడ, ('అచ్చట యాడ యందలి పానపాన యయ్యెడ' అం. భా. ౩-౪౪) తెల్లమబ్బుపాంతన = తెల్లని మబ్బుకు దగ్గరగా, దిగువాటునక్ = క్రిందివైపుగా;— (దిగుడు + పాటు = దిగువాటు. శ. ర.)

గీ. అనినఁ జెలికొండ పలు కతఁ డాలకించి

*కించి దుపహాసమున విలోకించి 'గంటి

గుటి నొ నొను నే † ముందు గంటి' ననుచు

ననుచు మది ‡దాని మరలింతు ననుచుఁ దలఁచి. ౧౨గీ

టీక.—కించిత్ - ఉపహాసమునక్ = ఇంచుక పరిహాసముగా, విలోకించి = చూచి, ననుచు మదిక్ = వికసించుచున్న మనస్సుతో.

ఉ. పెట్టును బట్టి తెక్కు వెలుపించి కనంబడునట్లుగాఁగ న

ట్టిట్టాక రెండుమాటులు పయిక్ | సురటింబలెఁ జేత్రుదిప్పుచుక్

బిట్టుగఁ గేక వేసి వినఁబిల్చిన మెడి గరంగి ముద్ద యై

న ట్టిరుతెక్కులుక్ ముడిఁచి యబ్బురపురబలునిబ్బరంబునక్. ౧౨౩

†పూ. టీ — 'పానపాన = కనంబడుచు.'

శ.ర.లో 'పాన = దృగ్గోచరమైనది' అనియున్నది. దాని ననుసరించినదే పూ. టీ. — కాని 'పాన', 'పానపాన' లకు, 'కనంబడుచు' యర్థముకాదు. అపదములు నిర్దేశించుటయందు వాడబడునవి. జ్యోతిషమున 'పానపాన = చూచా యగా-రవంతరవంత' అనియున్నది. కాని పృథ్వీతపద్యమున 'కలదో లేదో' అను మాత్రముగాగ అని యుండ నేయున్నది కావున ఆయర్థము సరిపడదు.

* పాకాం.—'కించిదభిహాసమున'. † కా. పా.—'ముందుగంటి'

'క్రియా విశేషణంబులమిఁది యగు ధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభావనకు' (పౌ. క్రి. ౨౨.) అను సూత్రము ప్రకారము, ముందుగాఁ గంటి, ముందు గంటి, అనవచ్చు నేగాని 'ముందుంగంటి, ముందునుగంటి' అనుట సరికాదు.

‡ కా. పా.—'దాని.' దాకు ముందర శున్న పెట్టుట తప్ప. కా. పా. ను నమ్మి వానిశృవారును పెట్టినారు.

§ కా. పా.—'సురటింబత' (= 'చామరమునలె'. పూ. టీ.).—

టీక. — పెంపించి = పెడలుతగాచేసి, — సురటింబరె = గుండ్రని
విసనకట్టను త్రిప్పినవిధముగా — ‡ నిబ్బరంబునక = చిత్తశ్చైర్యముతో (= నిదాన
ముగా.)

సీ. సాక్ష కేతన పటాంచల వాత ధూత ని
ర్గత గాంగ డింకీర ఖండ మనగ,
సితవహాని పూర్వావసిత భూపునర్దిదృ
తాగ తేదాగ లతాంత మనగ,
నవహార సంఘట్టన శస్త్ర పతయాభు
గగనలక్ష్మీ మాక్తక బవంగ,
మధ్యంది నానంతమణి లూన మందేహ
సంతృప్త బిరుదాంక శంఖ మనగ,
గీ. బుకరుహసంభవ కళత్రపుత్ర
సురకులధురీణ కంఠాణ కరి కృపాణ
రమ్య ధావశ్య జైత్ర పారావతంబు

‘సురటి’ యని నిరసస్వారముగా వ్రాయుట తప్ప. — చ. ‘అలరు సురం
టిగుండ్ల’ (చంద్రాంగద.) శ. ర. — ‘సురటి = చామరము’ అనుటయును
తప్పే. ‘విసనకట్ట సురటి’ (అం. భా. 2-168) “సురటిని కొందిటు చామరమని
వ్రాసియున్నారు. అదికాదు.” అని, శ. ర. కర్త తెలియజెప్పియున్నారు.

‡ పూ. టీ. — ‘గట్టి నిశ్చయముతో.’

నిబ్బరముగా చిత్తశ్చైర్యముగాని ‘గట్టి నిశ్చయము’ కాదు. “నిబ్బరము =
Firmness, మనసు నిబ్బరముగా వుండుట, to restrain the affections, to
curb the mind. నిశ్చయము.” జాను. (ఈ యర్థము శ. ర. లో లేదు.)

* శా. పా. — ‘గ్రస్త’ (‘గ్రస్తపతయాభు = బాతిపడినట్టి’ అని పూ. టీ.)

కాశ్మీరానికి దొరకైనమూలమున ‘గ్రస్త’ అనియు, టీకలో ‘గ్రస్త’ అనియు
నున్నది కాబోలు. వాగ్దలే ముద్రించినారు; శా. ప్ర. చూచి, మూలము మాత్రమే
ముద్రించిన వావిళ్ళవారు ‘గ్రస్త’ అనియే ముద్రించినారు. క్రిమిచేకదా?

‘గ్రస్త’ పూ. మూ. పా ‘గ్రస్త’ తంజ. తా. పా.

రా. వాడగై జక్క (తెగిపడు క్రమముదోచు. ౧౨౭

టీక. — సాధ = మేడలమీది, కేతన = జెండాలయొక్క, పట అంచల
వాత = వస్త్రముల అంచులన పుట్టిన గాలిచేత, ధూత = ఎగురగొట్టబడి, నిర్గత =
బయలు వెడలి - క్రిందికివచ్చుచున్న. గంగ = గంగాసంబంధమయిన (అనగా గంగ
లోని) డిండిరఖండము = నురుగు తునక, అనంగ = అననట్లును; సితహాని =
నారడమునిచేత (నారదుడు తెలుపు -) పూర్వ - అవసర = మును పెరిగింపబడిన
(బుద్ధబుద్ధితం మనితం విదితం ప్రతిపన్న మవసితావగ తే - అను) భూ = భూమిని,
పునః = మరల, దిద్వత్తా = చూడవలెనను ఇచ్చచేత, అగత = వచ్చిన,
* ఇంద్ర + అగ = ఇంద్రుని వృక్షమయిన పారిజాతముయొక్క, లతాంతము =
పుష్పము, అనంగ; నర = నూతనములయిన, హర = రతనాలదండలయొక్క,
సంకుప్తనక = ఒరయికచేత, స్రస్త్ - ఫలయాశు = (తెగి) జారి పడుచున్న,
గగనలక్ష్మీ = ఆకాశ లక్ష్మీయొక్క, మాత్రికంబు = మత్యము, అనంగ.

౧. కా. పా. — 'తెగిపడు' (ఇది పూ. ము. పా.)

'తెగిపడు' తంజ. పా. ఆకాశమునుండి క్రిందికి దిగుచున్న పక్షి వర్ణము
గావున 'పడ్డనుక్కు'తో పోల్చుట తగదు. 'పడు' అనుటయే యుచితము.

* పూ. టీ. — 'ఇంద్ర అగ = కల్పవృక్షముయొక్క'. నారడమునిచేత
భూలోకమునకు కొని తేబడినది పారిజాత తునుమముగాని, కల్పతునుమముకాదు.
పారిజాతము, కల్పము భిన్నవృక్షములు. కల్పశబ్దమునర తరువులకై దిండికిరి చెల్లినను,
ప్రత్యేకించి చెప్పవలసి వచ్చినప్పుడు దీని పేరుదానికే చెప్పవలెను.

“రథాజ ధామార్ద్రము నూను శేవ

కల్పదుర్మాణా మివ పారిజాతః” (రఘు. 6. 6)

'పారిజాతాపహరణ' మనుటకు బదులు, కల్పాపహరణమనిన చెల్లదు,
కావున ప్రకృతమున 'ఇంద్రాగ = పారిజాతముయొక్క' అనుట యవసరము.

† పూ. టీ. — 'ఫలయాశు = పడినట్టి'

ఆకుచే ప్రత్యయము తాచ్చిల్యార్థము. దానికి భూతార్థము చెప్పటతప్ప.
ఫలయాశువు = పడునట్టిది. 'పడినది' పతితమనబడును. “ఫలయాశువు - Falling,
cadent, deciduous, liable or accustomed to fall.” (బౌను)

“ఫలయాశుః — Tending or prone to fall, liable to fall.” (అష్టే

మధ్యంజన = మధ్యాహ్నమునందలి, అనంతమణి = (అకాశమునకు మణివంటివాడైన) నూర్యునిచేత, ('అనంతంసువర్త్యఖమ్' - 'మ్యమణిస్తరణిర్మితో' అను) లూన = ఛేదించబడిన, మండేహ = మండేహుడైన రాక్షసునిచేత, సంత్యక్త = విడువబడిన, బిరుదాంక = బిరుదువిహ్వమైన, శంఖము, అనంత, (మండేహులను రాక్షసులు [౩ కోట్ల ౮౦ లక్షలు] తినుభ్యమునందు నూర్యుని నెదిరింపునని ప్రమాణమున్నది)

† పంకరుహసంభవ = బ్రహ్మజేవునియొక్క, కళత్రి = భార్యయైన సరస్వతి, పత్ని = వాహనమైన హంస, వృత్తి = కుమారుడైన నాగగుడు; — సురకుల సురీణ = జేవేయనియొక్క, కృపాణ = సుష్టుమైన ఉద్యైశ్చివము, కరి = ఏనుడైన విరావతము, కృపాణ = కట్టయైన వజ్రిము, అనువానియొక్క, రమ్య = మనోహరమైన, ధావళ్య = స్వచ్ఛతను, శైత్ర = జయించునదియైన (అనగా నైవిశ్కోనినబడిన వస్తువులకంటెను తెల్లనిదైన) పారావతంబు = పావురము, చుక్కతెగిపడు క్రిమముతోఁపక.

తెల్లనికాంతితో అకాశమునుండి క్రిందికి దిగుచున్నందున తెగిపడుచుక్కతో సామ్యము. ఈసామ్యమునకొక్క యువాచారణము. —

“ తెగినచుక్క ధరణికి నేతెందు కరణిఁ
దరణిజిత్రభతో మేఘసరణి డిగ్గి
నందనీట శతానంద శుద్ధనందు
మజ్జనంబాడి బాలేందుమార్చి భాడి”.

— పాండు. 2. 172.

అకాశమునుండి దిగుచున్న పిట్టను క్రిందపడిన ముత్యముతో పోల్చుట తప్ప. పడుచున్న ముత్యముతో పోల్చుట ఒప్పు.

† పూడి. — “పంక...కృపాణ=సరస్వతి, నారదుడు...వజ్రియధము— అను వానివలెనే, రమ్యధావళ్య=మనోహరమైన తెలుపుగలిగిన- శైత్ర = జయశీలమైన- పారావతంబు.”

‘...కృపాణ రమ్యధావళ్యము, అని బహువ్రీహిచేసి, ‘కృపాణము వలెనే...ధావళ్యముకలది’ అని యర్థము చెప్పట సరికాదు. ఆ బహువ్రీహికి ‘శైత్రము’ నతికించి, పిమ్మట ‘పారావతముతో గుడిగూర్చుటయు సరియైనమార్గముగాదు అది యట్లుండగా, పారావతము డిండిరఖండ లతాంత మాత్తికాదులతో పోలుటకు ‘శైత్రము’ కావలసిన అక్కరయునులేదు.

గీ. అంతలోననే చిత్రాంగి యది యెఱింగి

కీడ్ సలుపుచు బంగారుమేడమీద

† మొలకవన్నెలు చిలుక రాచిలుకఁ బట్టి

‡ చిలుకపలుకుల నటు చూపి పిలిచె నంత.

౧౨౮

టీక. — * మొలకవన్నెలు = శేఖ్రియపుటోయ్యారములు, చిలుక = చిందగా, రాచిలుక, పట్టి = చేతపట్టుకొని, చిలుకపలుకుల = చిలుకపలుకుల వంటి పలుకులతో, అటుచూపి = చిలుకను పావురమునుచూపి, పిలిచె.

చిత్రాంగి, మిక్కిలి యెక్కువగా చిలుకచేతపట్టుకొని - మేడమీద కీడించుచు, ఆకాశమునుండి దిగుచున్న పావురమునుచూచి, తనచేతి చిలుకనుచూపి దానిని పిలిచెను అని, శా.

— పావురము చిత్రాంగిమేడమీద వాలుట —

మ. కని చిల్కొన దనపెంటిగాఁదలఁచి యాకైలాటపుంబుల్లు + గ్ర

క్కన విన్నందినమేడమీఁది కటుచక్కందేలి వెళ్ బాల్చి వి

† శా. పా. — ‘మొలకవన్నెలు చిలుకు రాచిలుకఁబట్టి.’ (మొలక వన్నెల జిలుకు... పూ. ము. పా.) ‘మొలకవన్నెల చిలుక’ తంజ. పా.

‡ సాతా: — ‘వలసియొల్లమనటుచూచి’ - పూ. ము.

‘వలసివల్లము నటుచూపి పిలుచునంత.’ తంజ. - పా.

* పూ. టీ. — ‘మొలక వన్నెల = మొలక కాయవన్నెగలిగినటువంటి - అనగా పచ్చని వల్లముమీద తెల్లనిచుక్కలు గలిగినటువంటి.’ — మూలములోని ‘వన్నెలు’ టీకలో ‘వన్నెల’ అయినవి. ‘చిలుకు’ అనుకొను అసలే శేచిపోయినది. ‘మొలక’ వ మొలకకాయ - అను అర్థము బలాత్కారముగా తేటదినది. నిజాని కీటిక కాశ్రి గారి సొంతముకాదు. అసలు పూ. టీ. వాగ్విధిలో ఇట్లున్నది. —

‘మొలకవన్నెల - మొలక కాయ వన్నెగలిగినటువంటి - అనగా పచ్చని కాయమీద తెల్లని చుక్కలు గలిగినదనుట.’ —

‘మొలక’ను ‘మొలక’ గను, ‘పచ్చనికాయ’ను ‘పచ్చనివల్లము’ గను, ‘సవరించి, కాశ్రిగారు మ్రోహటలనే యనునదిచిన్నారు. పాఠ్యముగా వారి టీకలన్నియు విమర్శముననే నడుచుచుండును.

† శా. పా. — ‘గ్రక్కన...మీఁదికిదగుమ్మంగాతితో జాఱి.’

చ్చినతెక్కల్ పయిడంచె మ్రోతలు దగ్గ జిత్రాంగి రత్నాంగినం
దనుఁ గారింకఁగ వచ్చినట్టివిధియో నా వచ్చివారెక దమిక.

టీక.— ఆ కైలాటపుం బుల్లు = ఆ మాయలమారి పక్షి, చిల్కణ, తన, పెంటిగాణ = ఆడు పావురముగా, తలఁచి, గ్రక్కణ = శిశువుగా, మిన్నందిన = మిక్కిలియె త్తయిన— మేడమీదికి, ఆటు- చక్కండేలి = చక్కగా వచ్చి, పెణ్ణాళి = (పెంటిమీది) విస్తార ప్రేరుచేత, — విచ్చిన తెక్కలు, పయిడంచె = కాలిబంగారుకుండ యొక్క, మ్రోతలు, తగ్గ = ఒప్పుగా, చిత్రాంగి, రత్నాంగినందనుక = సారంగధరుని, కారింపఁగ = బాధించుటకు, వచ్చినట్టి, విధియో, నాణ = ఆనగా, వచ్చి, తమిక = త్వరగా, వారెక.

చ. కెలకుల నిట్లు వ్రాల, నలకేలను మెల్లనఁ బట్టి దువ్వి యా
నళినదళాక్షి 'పక్షి యనునామము దీనికెచ్చెల్లుఁ బిచ్చియుం
బిలువక మున్నె వచ్చె నిటుప్రేరు దొలంకఁగ; నింక దీనిచేఁ
గలుగు నిజంబుగాఁ దనకుఁగొంతులుదీర నుఖంబుచెందఁగ ౧౩౦

శబ్దము 'తకుకు' గాని, 'తకుక్కు' కాదు. తకుక్కు - అను రూపము అనుకృతియందు మాత్రమే 'తకు' క్కనునుగాని వేరుగా కనబడదు. కావున 'తకుక్కుఁగాంతి' పాఠము సరికాదు. (కాశ్మీరీగారి మీది విశ్వాసముచేత; నూ. ని. ఈ యసాధుపాఠమునే గ్రహించినది. చూ. కైలాటము.)

పాఠభేదములు—

'గ్రక్కణ... మీదికయి చక్కండేలి నైవ్రాలి.' (మద. తా. పా.)

'గ్రక్కుణ... ,, కటు ,, నైబాలి.' (పూ. ము. పా.)

'గ్రక్కణ... ,, ,, ,, పెణ్ణాలి.' (తంజ. తా. పా.)

* తా. పా.— 'కాంతులు దీక్ష' (ఇది పూ. ము. పా.)

తీరు = చక్కఁబడు; తీటు = నశించు. (శ. ర.)—చిత్రాంగి యభీష్టము, 'కాంతులు సిద్ధింపవలె'నని గాని, 'నశింపవలె'నని కాదు. ముక్తులయిన మహానుభావులకుగాని కాంతులునశింపవు. కావున 'కాంతులుదీర' అనియుండవలెను. కాశ్మీరీగారి వ్రాతలలో 'కోర్కుదో తీరుకు' బదులు 'తీటుకు'యే తరుచుకనబడుచున్నది:-

(i) శృం. నైవధము— "అసిద్ధఅర్థఁగాక - (తీక్షిణకోరికగలవాఁడు కాని

టీక. — * కెలకులక = తనప్రక్కన, వాల్లక = వాల్లగా. వలకేల నుపట్టి = కుడిచేతితో పట్టుకొని దువ్వి, అనలినదళాక్షి = అయింతి = చిత్రాంగి, (ఇట్లు నెను) పిల్చియుంటినుకమున్నె, నిలుపేమ తొలంకగ్గ = మిక్కిలి పేమ యుట్టిపడగా, వచ్చెను, కావున, పక్షి - అను నామము దీనికె చెల్లుక = ('పక్షి' పక్షులు = అక్కలుకలది, అనియర్థము, పక్షుము = తనయెడ నభిమానముకలది, అని సారస్వము.) సారంగధరుడు పిల్చినపోక, తన పక్షుమువచ్చిన దని భావము.

గీ. సందియము లే దొకింతయు నిందు కిపుడు

వచ్చు సారంగధరుఁ డిందు వచ్చినపుడె

తగులు నాచేత, ననుచు సంతసము నొంది

మేడదిగి వచ్చి యప్పు డామెఱుంగుబోడి.

౧౩౧

టీక. — నాచేతక తగులుక = నాచేతికి చిక్కును.

శా. బుగారాన మెఱుంగు వెట్టినగతిం బైపై గుబాళించు లేఁ

జెంగల్వం గనుఁ దావి గట్టినలులకఁ జిన్నారెజాబిల్లిమీఁ

వానిగా - కోరిక తీరినవానిగా) - అత్మక. - తలఁచుక, తనకోరిక తీరినది కాదని." (పుట, 849)

(ii) వికృతార్థము. — క. "ఎల్లరక్కోళ్లు వీలుత, మెల్లరు నందింతు"గాత మెల్లధరిల్లిక. (5-129)

* పూ. టీ. — 'కెలకులక = పార్శ్వములయందు.'

పావుర మొక్కటే కావున బహుపార్శ్వములయందు వాఁడు అనంభవము. 'కెలకులు' అని బహువచనమునున్నను, పార్శ్వమున, అని ప్రకరణముంబట్టి యేకవచనముగా అర్థము చెప్పవచ్చును.

సీ. 'కెలకులనున్న తంగెటిజున్న గృహమేధి' (మను. 1-23)

కెలకులనున్న = సరసనున్న - అని. జూబారివారి టీక.

* శా. పా. - 'వచ్చునపుడె' (ఇది, పూ. ము. పా.) 'వచ్చినపుడె' తంజ. పా.

'వచ్చెనేను, తగులు నాబారి' - పా. కాం.

(పా. కాం. — 'శితాంశువంబునక

దం గన్నట్ట సుధారసం బిడుక్కియన్ దన్మోహనాంగంబునన్

సింగారించె వధూటికామణి మనీశ్రేణీపరిష్కారముల్. ౧౩౨

టీక. — పై పైకై గుఠాళించు = మిక్కిలిగా పరిమళములను విరజిమ్ము, రేచెంగల్యన్ = రేత చెంగలువ పుష్పమునకు, తావికట్టినటులన్ = సారభమును పట్టించినట్లును, (గంధకూన్యపదార్థములకు సుగంధకుసుమములనుకట్టి సువాసనలు కలిగించుటకు తావికట్టుట యని పేరు.) * చిన్నారి = ఇంపైన, బాబిల్లిమీదన్ = చందమామమీద, సుధారసంబు = అమృతమును, ఇడుక్కియన్ = ఉంచినట్లును, వధూటికామణి = స్త్రీ రత్నమయిన చిత్రాంగి, తన్ - మోహనాంగంబునన్ = మోహింపజేయునదియైన తన శరీరమున, మణీశ్రేణీ పరిష్కారముల్ = మణిమయ ములైన భూషణములను, సింగారించెను = ఆలంకరించుకొనెను.

సహజముగ నే మెరుగుగల బంగారమునకు మరల మెరుగు పెట్టినట్లును, స్వభావముగ నే వెల్తావులనీను రేత చెంగలువకు సువాసనలు పట్టించినట్లును, పుట్టుకతో నే అమృతమయమైన చంద్రునిమీద మరియు నమృతరసము చిలికినట్లును, చిత్రాంగి స్వయంసుందరమైన తన తనువున ననేక మణిభూషణముల నలంకరించుకొనెను.

† పూ. టీ. — 'గుఠాళించు = పృకాళించునట్టి.'

గుఠాళించుట యనగా వాసనకొట్టుటగాని పృకాళించుట గాదు. (చూ. శ. ర.) — "గుఠాళించుట - To be emitted or burst forth as scent కమ్మతావి గుఠాళించు తమ్మికొలను. Vijaya." (జౌను)

సీ. 'తావిగుఠాళింపఁ దగు గండవొడియయ్యెఁ

బాదులు తృప్త్యలైబడిన దుమ్ము'. (మల్ల. విప్). ౩-40)

* పూ. టీ. — 'చిన్నారిబాబిల్లి మీదన్ = బాలచంద్రుని మీద.'

చిన్నారి, 'చిన్న'కు పర్యాయమునకొని, 'బాలచంద్రు' డన్నార. పార పాటు. 'చిన్నారి = మనోజ్ఞము. (చిన్నారిచిగురు. చిన్నారిబాబిల్లి; - శ. ర) 'చిన్నారి - Delicate, pretty.' (జౌను.)

సీ. 'చిన్నారి పొన్నారి చెక్కుటద్దములపైఁ

జిఱునవ్వు మొలకలు చెంగలింప.' (విశ్వ. 7-172.)

బాలచంద్రుని యం దమృతము పూర్తిగానుండదు కావున అమృతము చిలు కుట అవసరమే కావచ్చును. ఆ యుపమానమునుబట్టి చిత్రాంగి మేనియందును అందచందము లరగారమున యు, ఆకొరతను పూరించుట కలంకారము లవసరమే యనియు నేర్పడి కవిరచన మంతయు న్యర్థమగును కావున పూ. టీ. సరికాదు.

వ. ఇవ్విధంబున బహువిధాభరణభూషితయై యయ్యెడ.

౧౩౩

సీ. రహి గట్టి తగె గర్జచుచానీయ విభవంబు
తాటంకములమీఁదితగులు గల్గి,
యచలాయత నిలంబ నుతిశయిల్లి చెలంగె
గాంచి వజ్రప్రభాకలనఁ దనరి,
కృతమై కవును పేదటికము వాయక యొప్పె
బ్రొబుశింకఁ దగు నీవిఁ బరిధవిల్లి,
యలరారె మిన్నంది యరుణకరంబులు
ఘనకంకణములతో ననఁగి పెనఁగి,

గీ. యశార! యద్భుతశృంగార మభినుతినంపఁ
దరమె? వాసనకుల్కుకుందనపుబామ్మ,
కలికిరూపైన రత్నమో, కాక యల్ల
మోహినియొ, నాఁగఁ జిత్రాంగి మురు వెసఁగి.

౧౩౪

టీక. — (1) కర్ణమహనీయ విభవంబు = కర్ణనియొక్క గొప్పదనము, తాటంక ములమీఁది తగులు = కుండలములమీఁది లోభము - కలిగియును, రహిగట్టితగె = వాసిగాంచియొప్పెను. — కర్ణుడు సహజములయిన కరచకుండలములు కలవాడు. ఆకవచమును కుండలములను అమృతమయములు. వాని ప్రభావముచేత నాతడు కత్తివుల కజమ్యుడైయుండెను. అతత్త్వమునెఱింగి యింద్రుఁ డర్జునపక్షపాతమున పేదపానని వేచమున కర్ణునికడ కరిగి, ఆ కవచమును కుండలములను యాచించెను. ఆ మహనీయ వస్తువుల ప్రభావమును, ఇంద్రుని కపటవర్తనమును నెఱింగియు, కర్ణుడు అమోఘదానశీలుడు కావున కాదనక కవచమును కుండలములనుగూడఁ యిచ్చివేసెను; అని భారత కథ. కావున కర్ణుని విభవము కుండలములమీఁది లోభమున దగిలి వాసిగాంచెననుట నిరోధము.

తాటంకములు (=కమ్మలు) ధరించుటచేత కర్ణములు మిక్కిలి ప) కాశించిన చని - పరిహారము.

క. సా. — నీవి పరిధవిల్లి - పరిధవిల్లినది నీవి కాదు; కవును. పరిధవిల్లుట నీవేత. కావున 'నీవిఁబరిధవిల్లి' అనవలెను.

(2) * వజ్రప్రభాకలనక తనరి = వజ్రాయుధముయొక్క కాంతిచేత నొప్పి, అచల = కొండయొక్క, ఆయత = విశాలమైన, నితంబము = నడుముపైదేశము (‘కటకోఽస్త్రీ నితంబోదే’ అను.) అతిశయిల్లి, చెలంగెళ్ = ప్రకాశించెను. - పూర్వకాలమున కొండలకు చెక్కలుండెడివనియు, వానిని ఇందుకు వజ్రాయుధముతో నరికివేసెననియు పురాణగాధ. కావున పర్వతమధ్యము తనకు వైరియైన వజ్రాయుధము కాంతిచేత మిక్కిలి ప్రకాశించిన దనుట విరోధము.

అచల = కొండనలె, ఆయత = విశాలమైన, నితంబము = పిరుగుభాగము, (‘పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకల్యాణః’ అను) కాంచి = మొలనూలియందలి, వజ్రప్రభాకలనక = వజ్రముల కాంతిచేత, తనరి. చెలంగెళ్, అనుట పరిహారము.

* పూ. టీ.— ‘కాంచి...దనరి = మొలత్రాటి వజ్రమణుల యొక్క కాంతియను వజ్రాయుధకాంతి యొక్క సంబంధముతో ఒప్పి, అచలా...చెలంగెళ్ = పర్వతముయొక్క విశాలమైన శిఖరము అతిశయించి ప్రకాశించెను, అని విరోధము.’

‘చిత్రాంగియొక్క మొలత్రాటి వజ్రమణులకాంతితో, పర్వతముయొక్క...శిఖరము ప్రకాశించె’ ననుట అసంబద్ధలాపము. — ‘కాంచి = మొలత్రాడు’ అనుట తప్ప. మొలత్రాడు పురుషులకేగాని స్త్రీలకుండదు. స్త్రీభూషణమయిన కాంచి ‘మొలనూలు’గాని మొలత్రాడుకాదు. పురుషుల మొలత్రాటిని - మొలనూలుననుటయు, స్త్రీల మొలనూలును, మొలత్రాడనుటయు సంప్రదాయ విరుద్ధము. మొలనూలు- మొలత్రాడుల భేదము సెరుగనివారి కొరకు వ్రాసినవార యిట్లు విశ్రులముగా వ్రాసియున్నాడు —

“మొలత్రాడు - The small string tied round a Hindu's waist whence is suspended the bit of cloth which covers the privities కటిసూత్రము. బంగారు మొలత్రాడు a woven cord of golden wire. — మొలనూలు- A girdle, a zone: a cestus of gold or silver: which in old times was set with small bells: as that worn by infants still is made. కాంచి, రశనా.”

ఆ కాస్త్రీగారి యితర టీకలలోను, కాంచి మేఖలాదులు ‘మొలత్రాడు’గానే టీకింపబడియున్నవి. (మా. శృం. వై. పు. 494; అముక్త. పు. 717.) మరియు, ‘నితంబము = శిఖరము’ అనుట పొరపాటు. నితంబము- కొండయొక్క

(3) ప్రజులింపందగు- నీవిక్ = కొనియాడదగినంతటి మూలధనముతో (నీవీపరిణామూలధనమ్.' అను.) పరిధవిల్లి = ఒప్పియును, కవును = నడుము, కృశమై, పేదటికము పాముక ఒప్పెక్ = దారిద్ర్యము తొలగక, అట్లేయుండెను.

కావలసినంత ధనము కలిగియుండియును పేదరికము పాముకయున్నదనుట విరోధము.

ప్రజులింపందగు, నీవిక్ = పోకముడిచేతఁ పరిధవిల్లి, కవును, పేదటికము పాముక = బలిసి వికారము కాక, కృశమై = పలుచవై, యున్నదనుటచేత పరిహారము.

(4) అరుణకరంబులు = నూర్యుని కిరణములు ('మిహిరారుణపూవణః' అను.) ఘన- కంకణములతో = మేఘములతోను- జలబిందువులతోను ('కంకిరోంబు నోః' అను) కూడియుండియును, (మేఘ జలబిందువులచేత అడ్డగింపబడియు, నన్న మాట.) మిన్నంది = ఆకాశముముట్టి, అలరారెక్ = ప్రకాశించెను. - మేఘముల చేతను వర్షబిందువులచేతను అడ్డగింపబడిన నూర్యుని కిరణములు ప్రకాశించెననుట విరోధము.

అరుణకరంబులు = ఎఱ్ఱని హస్తములు. ఘనకంకణములతో = గొప్ప భూషణములతో ('కంకణంకరభూషణమ్' - అను) కూడి, మిన్నంది అలరారెక్ = మిక్కిలి ప్రకాశించెను- అనుటచేత పరిహారము.

నడుముగాని నెత్తము కాదు. (మా. శ. ర.) 'నితంబః- The slope, ridge, side, flank of a mountain.' (ఆప్టి) నెత్తము = కొండవైభాగము. ('నెత్త మధ్యవనః బ్రస్థమలరును; ఆం. భా. 2-29.)

నీ. 'నెత్తమ్ము లేకొండనెత్తమ్ములందాడు

విద్యాధరీకోటి విటులతోడ.'- (మమ. 4-115.)

'నెత్తమ్ములందు = అగ్రభాగములయందు.' అని జూలూరివారి టీక.

విరోధము - ఆభాసము.

పూ. టీ. కర్తలు—'కర్ణనియొక్క పొగడఁదగిన యైశ్వర్యము కర్ణభూషణములమీఁది లోభముగలిగి కోభనుపొంది యొప్పెను, అని విరోధము; కమ్మలు ధరించుటచేత చెవులు ప్రకాశించినవని ఆభాసము.'— అని, యిట్లే కక్కిన సాదములలోను శ్లేషార్థమును 'విరోధ' మనియు, వాస్తవార్థమును 'ఆభాస' మనియు

జౌర = ఆశ్చర్యము, అద్భుతకృంగారము = ఈశ్వంగారము మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరమైనది. అభిమతింపడరమె = పొగడకకృమా! వాసన కుట్టుకుండనపుటామృతము = సువాసనల విరజిమ్ము బుగారుటామృతము, కటికి యైనై నత్తుమో = స్త్రీయౌవనము ధరించిన రత్నమో, కాక = కానియెడల, అల్లమోహినియో, నాగ్ = అనగా, చిత్రాంగి, మురుకెసంగి = సింగారమతికయించి.

క. ప్రియమై రమణీయ మణి

మయమై ముత్యచిత్రచంద్రమయమై

నయమైన బిలుకపలుకుల

నయగారమున జెలంగిన యగారమునక.

౧౪౩

టీక.—ప్రియమై = ప్రేమపాత్రమై, రమణీయ మణిమయమై = మనోజ్ఞములయిన రత్నములతో నిర్మింపబడినదై, అతి...నయమై.—అతిచిత్ర = మిక్కిలి చిత్రమయిన, చిత్ర = చిత్రములుయొక్క, చంద్రమయమై = సొబగు పొందిక కలదై, (చిత్ర)చిత్రములయిన చిత్రములుతో అలంకరింపబడి, అని భా. 'నయః Behaviour' అప్రి. నయమైన=మృదువైన (=చిన సాంవైస) చిలుకపలుకుల, *నయ గారమునక= ముద్దుముచ్చటలచేత, చెలంగిన = ఒప్పిన, అగారమునక = మేడయందు ('భవనాగార మందిరమ్'— అను.)

క. వెయ్యాటలు తనయుడిగవు

టాయారులు గొలువ జెలువ మొలుకంగ గొలువై

నగవారింపినారు. గొప్ప పొరపాటు.

అపాతతః స్ఫురించు విరోధార్థమానకు, వాస్తవార్థము పరిహారముగాని ఆభాసముకాదు. పరిహారోక్తిచేత ఆభాసముగా పర్యవసించునది విరోధము. కావున వాస్తవమయిన అర్థమును ఆభాసమనుట సరికాదు.

*కా. పా.— 'అతిచిత్రాభిత్తి' — 'అతిచిత్ర' మంజు మణిరములక' (పూ. ము; క. ర.)— 'అతి చిత్ర' చిత్ర తంజ. తాళ. పా.

*పూ. టి.— 'నయగారమునక = అతిప్రేమచేత'

నయగారమునకు అతిప్రేమ యను నర్థములేదు.

† పాకాం.— 'తనమడిగవు.'

గయ్యాళి చిలుక తేజీ

వయ్యాళి పిసాళియాలివలె నున్నంతన్.

౧౩౬

టీక. — ఉడిగపు టాయ్యారులు = పనికితైలయిన విలాసవతులు, *కొలువక = సేవించుచుండగా, చెయ్యము - ఒలుకక = అందము చిందగా, గయ్యాళి = ధూర్జ రాలయిన చిత్రాంగి, *చిలుకతేజీవయ్యాళి = చిలుక పెక్కి విహరించువాడైన - ముష్క గుని, పిసాళి అతివలె = మిటారపురాణివలె, అసగా రతివలె, కొలువై ఉన్నంతన్ = కొలువుతీరియుండగా.

గయ్యాళియు రతివలె విలాసవతియైన చిత్రాంగి తన చెలికత్తెలంగూడి కూర్చుండియుండగా, అని తా.

†ను. సరసాగోసర వాసరప్రభుతనూజనూలలక్షా పురం

దరవిబోగధురంగధరా భరతశాస్త్రప్రపాథమార్ద్రైకలా

స్యరసోత్పాదనకోవిదా శోవణభూషాదివ్యరత్నప్రభా

తరణి శీకరగల్గభా విభవభృత్తంజాపురీవల్లభా.

౧౩౭

క. తరుణీమన్మథ యాశ్రిత

భరణగుణాభరణ శౌర్యబహురాజ్యధురం

ధర సత్యాదిమచక్రే

శ్వర యభినవభోజరాజవరబిరుదాంకా.

౧౩౮

*తా. టీ. — 'చిలుక... సాళి = చిలుక గుడ్డుపు విహారముగల కుత్సితునిభార్య - (రతి) కలె.'

ప్రకృతమున వక్రవ్యము, చిత్రాంగియొక్క విలాసాతిశయముగాని మన్మథుని కుత్సితవ్యముకాదు. కుత్సితుని భార్యగా చెప్పటచేత రతియొక్క సౌందర్యాతిశయము నూచితమునుకాదు. మొదలు మన్మథుని కుత్సితుడనుటకు హేతుచేమి?

† ఈ పద్యములు మాడును విజయవిలాసము ప్రథమాశ్వాసమున నున్నవే. ఆంధరినాలుగవ పద్య మిందు తల్లివ్రతము.

సాతాం. — 'త్విషా.'

(శ్రీ) సారంగధర చరిత్రము

ద్వితీయాశ్వాసము

† శ్రీజానకీమనోహర

‡ పూజాచిత హృత్పయోజ పోష్యాఖిలది

గ్రాజ సకలార్థిజనని

ర్వాజకృపా యద్యుతేంద్రరఘునాథస్మపా. ౧

వ. అవశరింపుము. ౨

క. ఆరీతిఁ బాగువము పో

సారంగధరుండు తోడిజననాథనుతుల్

సారెసుఁ గేకలు వేయఁగఁ

గారాకూర మును మనసు కళవళపడఁగఁ. 3

టీక.— పారువము = పావురము, పోక = పోగా, కారాకూరమయి = చిందరవందరయై, కళవళపడఁగఁ = తహ తహ పడగా.

ఉ. 'బుగ్గ లిడంగ గెంటి యిటు పెంటినిగానక తేలిపోయి; చి

త్రాంగి విచిత్రతన్న భవనాంగణ సీమను దేలవారై నా

† ఈపద్యము విజయవిలాసము కృతీయాశ్వాసప్రారంభమున 'రఘునాథమణి' అను పాదముతో నున్నది.

‡ పాఠాం.— 'పూజాన్విత.'

• కా. పా.— 'యటుఁబెంటిని...దేలి'

'యిటు పెంటిని...తేలి' క. ర. పా. 'యటు పెంటిని...దేలి' వ్యా. పా;

'యటుఁబెంటిని...దేలిపోయి.' రంజ. పా.

౧ పాఠాం.— 'సీమనదేలి'

బంగారుముద్దు పావురము; బాపురే. యంతిపురంబుబోని కే
భంగుల నమ్యల న్వదకం బంకరా దిక నేమి సేయును

టీక.—తెంగలు + ఇదంగణ = (వీరందరును) కేలు పెట్టుటచేత. ౧౦౮ =
చవరి, + చిత్రాంగ... సీమను = చిత్రాంగి దేవియొక్క విచిత్రమయిన రత్నాల
పేరుముంగిటు. (= లోగిటిలో) తేలవారెణ = వెన్నుదిగా వాలెను.

గీ. తామసము సేయఁ దగ నిక దీమసమున,
నేరుకరి నైననే బోక పీఠ' ననుమఁ
బోవ, నుటమంతుఁడును నుబుద్ధి ప్రియ
దర్శి గావున సారంగధరున కనియె.

టీక.— దీమసమున = *దిమాకుచేత, తామసము = ఆలస్యము, ఇంకచే
యఁదగదు; వీర్లుదర్శి = మార్పు మోచనకలవాడు. సారంగధరునకు = సారంగ

౧ కా. పా.—‘మద్దుఁ బావురము’ (మద్దుపావురము) అని, పూ. ము. పా.)

‘మద్దుపావురము’ అనుట తప్పని ‘మద్దుఁబావురము’ అని సవరించినారు. సవ
రింపనక్కరలేదు. ‘మద్దుఁబావురము; కొలువుఁగూటము; ఆడుఁగుక్కు’ ఇత్యాదులు
కుత్తికటువులు : శాస్త్రీగారి వ్రాతలలోనే తరుచుగా కనబడుచున్నవి. ‘ఆగమ
శాస్త్ర మునిత్యముగావున ఈనుగాగమసంధి చేయకపోయినను తప్పకా’దని వైయాకి
రణుల సిద్ధాంతము. (చూ. ఆం. భా. కాసనము. సంధి. గీర.)

+ పూ. టీ.—‘అంగణసీమణ = మధ్యప్రదేశము.’

‘అంగణ’ మనగా, ముంగిలి - లోగిలి, యగునుగాని ‘యంతి మధ్యప్రదేశము’
కాదు. “అంగణ - మెఱుంగందగు ముంగిలియన” (ఆం. భా. 2-19) ‘మధ్యప్ర
దేశము’ అనవలసినచోట పాఠజ్ఞులు ‘నడియంగణ’ మన్నారు. “విరిలోగ చందువా
తెగల వేడుకయో నడియంగణంబులోఁ, బఱచిన రత్నకంబలిని.” (ఉ. రా.
6—128.)

అంగణము - ఇంటిలోని మధ్యప్రదేశమేయైనయెడల - అచటికి పావురము
దూరవలెగాని వాలుటయెట్లు? అది యసంభవము. కావున పూ. టీ. తప్పు.

* పూ. టీ.—‘ధైర్యముచేత.’

ఇక్కడ ‘దీమసు’ మనగా ధైర్యముకాదు. నాపావురము రాక యె

ధనునో (మా. భా. కార. 6,) అనియె = ఇట్లు నెను.

— సుబుద్ధి ప్రబోధము —

ఉ. మన్నన చేసి మీరు బహుమానముతో¹ నను నేలినారు, నేఁ
గన్నది దెల్పుకుండిన నఘం బగుఁ, గా దని² వెగ్గలింప కీ
విన్నవ³ మాలకింపుము, ⁴వివేకివి గాని మఱొండు గావు, నీ
కెన్నఁడు లేనియోజ యిది యేఁగుటు పోయినహానియయ్యెడుకొ.

టీక.— వెగ్గలింపక = నిరసింపక, ఎన్నఁడులేని ఓజ = ఏనాడులేనిపద్ధతి.

ఉ. రా జొక్క దూరలేడు, చెలి * ప్రియపుబిత్తరి, నీవు రూపరే
ఖాజితమన్నఘృద, నటు కావునఁ బోఁ దగదయ్య నీకు నో

పోతుండిలే— అను నిమాకు. (=హామిక). ‘తామసముచేయఁదగదు. ఇంకదీమసమున
...నే బోకితరను’ అని పూ. టీ. అన్వయసరణి. సరికాదు.

‘పాశాం.—మము.’² ‘వేగిరింప కీ’³ ‘మాదరింపుము’⁴ ‘వివేకివి గాన నె
ఱుంగరాదె.’

† కా. పా — ‘అటుఁపోయిన.’

ప్రియపు ‘అటు’ గాని ‘అటుకొ’ కాదు. ‘అటుపోయిన’ అని పూ. ము.
కా. పా. లోని (అటు మీది) యరసున్న పృమాదపతితము. ఏతేయేమి?
దానిని తొలగించుటకు ధైర్యములేక వావిశ్యవాడు, ‘పో’ ను ‘బో’ గా మార్చి
ముద్రించి నాడు. శాస్త్రీగారి యెడఁగల భ్రమకు గల చిగునట్టిది.

ప్రియమైన కృతులలో, ‘అచటికి’ అను అర్థమున ‘అటు’ యనియే గాని ‘అటు’
‘అటుకొ’ అనుట కనబడదు.

‘ఇటు యటు వోవంకాలక.’ (శాంతి. 3—285.)

‘అటుపోవఁ బోవంగెలనకొ.’ (,, 3—475.)

‘అటువోపుచుండ.’ — (ద్రోణ. 3—169.)

‘అటుయిటు యేఁగుచు వాత్సలోపలను.’ (బసవ. పుట. 84.)

* కా. పా.—‘ప్రియపుబిత్తరి.’ (‘ప్రియముబిత్తరి’ పూ. ము.)

‘ప్రియము’ను ‘ప్రియపు’ అని నవరించుట సరియే కాని ‘పు’ వర్ణమునకు
ముందు— అరగున్న పెట్టుటచాలాము సరికాదు, మువర్ణకమున కాదేకముగావచ్చిన
‘పు’ లోని నెరగున్న అరగున్న కాసేరదు. కావున ‘ప్రియపు’ అనిముద్రించుట

రాజకుమార, యెక్కడినురా కిటు సూడఁ గనయ్య భామినీ

రాజులచిత్తము తెలియ రా / యెటుపో యెటువచ్చునో కవా. ౭

టీక. — చెలి - చిశాగిరి, సామపుదిత్తరి = నయస్సులోనున్న మిటారి
నీవు, మావ... ఘండపు శాసనపుత్రుడవలె మన్నింపబడినవాడవు. భామినీ
రాజుల చిత్తముల్ - స్త్రీలయొక్కయు రాజులయొక్కయు చిత్త స్వస్థులు.
ఎటుపోయి-ఎటువచ్చునో = ఎక్కడనుండినుండినునో, ఎటుచూచునా!

పోయి + ఎటు = పోయెటు; యెక్కడెక్కడనుండి. సామవే (మా. పా.).
పద్య. ౭.)

క. వలపు సట, వావులా నహి,

యని సోమము సున్న, తలపు లభిచ్చాయల్;

తలఁ నడవి బాస చేసిన

జలజాత్యుని నన్నురాను సారంగధరా.

౮

టీక. — వలపు = మోహము, సట = కట్టిమోహము, వావులా = తల్లి-కొడు
కు; అన్నా-చెల్లెలు, అనుక్రియములా. నహి - లేవు. తలఁపులు - ఆభిచ్ఛా

తప్పు. తపో-ఒప్పో, కా. పా. ను బట్టి వానిల్లవారును 'పామియపు' అనియే
ముద్రించినారు. ఎందుకు ముద్రించదు? 'యద్యదాచరత్రిశేష్ట స్తత్తదేవేతతోజనః.'

౧ కా. పా. — 'యెటు బోయెటు'

ఎటుపోయి; ఎటువోయి; అనవచ్చునేగాని 'ఎటుబోయి' అనగూడదు.
కళమీది 'మ' 'మ' కాదు.

౨ కా. పా. — 'తలఁదడిపి' (= 'శిరఃస్నానముచేసి' అని, పూ. టీ.)

బాసచేయుట, యెదుటివాని శిరమును 'తడవి' గాని 'తడిపి' కాదు. మద.
తా. ప్రతులలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో కొన్నింటిను - 'తలఁదడిపి' అని
యన్నది. పూ. ము. నను, వానిల్ల, ప్రతులలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో కొన్నిం
టును, తుదకు కొండపల్లివారి ప్రతిలోను. — 'తడవి' అనియేయన్నది. వారు
'తడిపి' అను పాతమునుచూచి 'వి' - 'పి' గా దిద్దియుందురు. అదిపొరపాటు.
కవులెల్లరును - 'తడవి' అనియే వాడియున్నారు. ఒకకొన్ని ప్రయోగములు. —

ఈ సారంగధరకు ముందటి వెనుకటి సారంగధరలన్నిటిలోను, 'తడవి'
యన్న యర్థమే స్పష్టముగా కనబడుచున్నది.

యర్ = భావములు మణ్బులనీడలు (= నిలుకడలేనివి) కాబట్టి, తలతడవి బాస చేసినట్లు = (మన) తలపై చేయిపెట్టి ప్రమాణముచేసినను, జలజాక్షులకొ = స్త్రీలను, నమ్మరాదు.

(1) సః : చరిత్ర. —

‘సగ్రచేయక నాకు నమ్మికపుట్టఁ
గొచ్చుట నొకబాస గావించుడనుచుఁ
జెచ్చెరఁదనతలఁ జెయ్యిపెట్టించి, కొని.’ (పు. 152.)

(2) ‘నవనాథ’ కవి తన పారిశ్చంద్ర్యకోగూడా, యీబాస నిట్లువాడినాడు.

‘రిత్యమొక్కలుమొక్కెక్కి ప్రియములు నలికి
పెట్టిజేతులుపెట్టి నిక్కముల్ నొడివి’ (2-614)

(3) బాజాల శంభునామని సారంగధర: —

‘పాలతోఁ, దలయంటి, బాసచేసినను
స్త్రీల నమ్మంగరాదు చిత్తెంబులోన.’ (పు. 17.)

పాలతో బాసచేసినను, తలయంటి = శిరస్సుమట్టి, బాసచేసినను, అని యర్థము. పాలలో చేయి బాసచేయుట లోకముననున్నది. (జా)ను ‘పాలతో తలయంటి’ Even though they wash their heads in milk and then swear’ అని యర్థముచెప్పినాడు. కొని యది యంతయుచితముగా తోచుటలేదు.)

(4) పాలమంచి తిమ్మకవి సారంగధర: —

‘పలుమరు తలముంటి బాసచేసినను
తలిరుఁదోడుల నమ్మదగదు మమార.’ (పు. 6.)

ఇక నికర కవుల ప్రయోగములు —

(5) ‘తలతడవి బాస చేసిన
వెలయాలిని నమ్మరాదు వినరా నుమతి.’

(6) ఈపద్యమునకే సంస్కృతానువాదము. —
‘శ్రువపి శిరోస్సుప్తే
ప్రకీర్తయ్యా న కామిన్యః.’ (వీతి గీతలు - 55.)

(7) గీ॥ ‘చెంచునింటికొఁబొయి చెంచుకుఁ బ్రియము
చెప్పినమ్మించి, తలమీఁదఁజేయిపెట్టి
వెఱకు మని’.

(కాశీ. 5. 71.)

గీ. వయసువాడును పెనుల నా గయినవాడు
నన్నిట నోయారి మై యునునట్టివాడు
దైవగతి నొంటిపాటునఁ దగిలెనేని
యోజ చేసి పైకొనదె యెట్టియువికయైన?

టీక.—బాగయినవాడు = అందమునునవాడు ఓజచేసి - నీతిమాలి;
ఉచిత = యువతి.

న. అని యెట్లున నిన్ను. ౧౦

ఉ. ఇంతలమాపు నాటుకొను *తుం దనుదే మగవారిచిత్తము?
గాంతలకన్నుసన్నుల మెలంగుఁ గదా చురునంబకాబు లా

(8) చ. 'సందేశాడ నిటు నచ్చెదనంచు భవచ్చిగంబువై
గరమిడిపోయినట్టి తిలపూతకుగాలి...' (శ్రీనాథునిచాటువు.)

(9) విభవచైతాని భాగతిగా శ్రీజేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగా రిట్లు వ్రాసి
యున్నారు.

“తలదడపి = స్నానముచేసి, అని తిప్పణిలోనున్నది. ఇందు
‘తలదడవి’ అను సాతముండనలెను. ఇట్టిప్రమాదము లింకనుగొన్ని సారంగధరచరిత్ర
తిప్పణిలోగలవు.”

అయితే ఒకమాట.- ‘తలదడపి’ కాదుగాని “తలకుమునిగి” బాసచేయు ఆచారము
రముమాత్రము లోకముననున్నది. ఆచారమును పెద్దన్న గారు చెప్పియునున్నారు.

చ. “జిలుగులఁ బెట్టుచుందొడలఁ జెందికపావడ యంట మైతడిఁ
బెళబెళలేని చీరఁ గటి లింకపు చన్నులఁ జేర్చికొంచు, నే
జలకములాడి యాడి యొకచాన కరణితకేకయై నృపుఁ
వెలునడిచాచె, లోబడితి నీకని బాసకు నిల్చెనోయనఁ.” (౧-౧౨)

తలకుమునిగి ప్రమాణముచేయుట లోకముననుండుగాక. అంతమాత్రమున
‘తలదడవి’ — అను సాతమును ‘తలదడిపి’ అని జుద్దగూడదు. అందును సారంగధర
చరిత్రవ్రాసిన కవులెల్లరును ఏకగ్రీవము గావాడిన ప్రకారమును సారంగధరలోనే
నిడుట మిక్కిలి సాహసము.

కా. పా.— ‘ఎంతరుదే’ ? ‘కన్నుసన్ను నె.’

ద్యంతము లెంచి చూడ జవరాండ్రయెడటములందు శక్యమే

యెంతటివాని కైనఁ జలియింపక బిగ్గ మనంబు నిల్పఁగదా, ౧౧

టీక.—ఇంతులచూపు, మగవారి- చిత్తముకాదు = మనసునందు, నాటుకొనుట, ఎందు = ఎచటగాని, అరుజే = ఆశ్చర్యమా? - ఆశ్చర్యముకాదు; ఎందు వల్లననగా? ఆద్యంతములెంచిచూడకాదు = పూర్వోత్తరములను పరిశీలించి చూచిన యెడల, మరు సంబంధములు = మన్మథుని బాణములు, కాంతల కన్నుసన్నులకాదు = స్త్రీల కన్నులనుబట్టియే - మెలంగుకదా? (స్త్రీ యెవనిని వలచిచూచునో వానినే మన్మథుడు బాణములతో కొట్టునని భా.)— ఎంచిచూడకాదు, మరుసంబంధములు = అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలొత్పలము - అను వానిలో * ఆద్యంతములు = అదియైన అరవిందము - అంతమైన నీలొత్పలమున్ను, కాంతల కన్నుసన్నులకాదు = కాంతల కన్నులన్ను సంజ్ఞతోనే - మెలంగుకదా? కమలము - కలువ, కాంతల కన్నులుగానే చెప్పబడుచున్నవిగదా - (అని చమత్కారము.) ఎంతటివానికైనకాదు = ఎంతటి ప్రజ్ఞాశాలికినను, జవరాండ్ర + ఎడటములందకాదు = యువకుల విషయమున, మనంబు, చలింపక = చెడరకుండ, బిగ్గనిల్పఁగదా = గట్టిగా నిల్పియుంచుటకు, శక్యమే = శక్యముకాదు.

అ. వె. నిజము భీష్మునంతటి జితేంద్రియునైన కైన

నాశ పుట్టు మది నిరాశ పుట్టు

దితరు లనఁగ నెంత యేకాంత మైయున్న

ధనముపట్ల యువతి జనముపట్ల?

* ఆద్యంతచమత్కారము పూ. టి. లోలేదు. ఆ చమత్కారము వసుచరిత్రమున నిట్లు ప్రయుక్తమైయున్నది.—

ఉ. “ఇంతి మృదూక్తిమాధురికి నిశురసం బెన వోలఁబాలకా

ద్యంతమునోడి దుధ్యమ గుణాశ్రియమై నెఱకాఁక నెన్ని జ

న్యాంతరములో వహించియుఁ దనంత నె ఖండములయ్యెగాని, యా

వంతయుఁ బూన దెంత పొడియయ్యె నఖండతదీయసంపదకా.” (2-46.)

† పూ. టి. — ‘ఎడటములందుకాదు = క్రీడలందు.’

స్త్రీల క్రీడలలోనికి దిగినవిమ్మట - మనసు నిల్పలేకపోవుటలో వింతలేదు.

కావున ‘స్త్రీలవిషయమున’ అని చెప్పుట సముచితము.

క. వినమే తొల్లిటి తపసుల?

వనితలకు లోనుగానివాడు గలరే?

మన మనగ నెంత కరగక

మన మనగా నెంత కలికి మటుమాయలకున్? ౧౩

టీక.— తొల్లిటి తపసుల = పూర్వకాలపు తపస్సులను గురించి, వినమే = మనము వినటలేదా. (వారిలో) వనితలకు — లోనుగానివారు = లోబడనివారుకూడా. కలరే? (= లేనవి భా.) అంతటివారే అట్లుయిరనగా, కలికిమటుమాయలకు = అడుదానిమాయలకు, కరగక = సంతసించిలోబడక — ఉండుటకు, మనము-అనగ—ఎంత = మనమంటే — ఎంతమాత్రపువాండ్లము? మనము-అనగా—ఎంత = మన మనస్సనగా ఏపాటిది?

చ. గుఱుతుగ స్త్రీలకు మగలకు మది నిల్కడ లెందు లేవు. నీ వెఱుగనినీతియుం గలదె? యేటికి దత్తపాటు ‡ మీదిచే తెఱుగవు నీవివేక మిపు డెక్కడఁ బోయె విచారహీనతఁ గఱటితనంబునక బదరి కార్యము సేసిన మెత్తురే * ఘనుల్. ౧౪

టీక.— మీదిచేటు = తరువాతవచ్చుకీడు. ‡ కఱటితనంబునక = మూర్ఖత్వముచేత. పదరి = తొందరపడి.

‘ఎడటమునక = విషయమున’ అనుటకు.—

- (1) సీ. ‘వెపమేమియునులేక నీయెడటమునక బాడిఁ దప్పడుగదా ధైరవుండు.’ (భీమ. 2-88.)
- (2) ఉ. ‘అన్నలపట్లఁ దమ్ములయెడటమునక సముడంచు.’ (విజ. 1-27.)
- (3) ప. ‘ఈయనుచిత ప్రయోజనంబులెల్లఁ బరులయెడంగాక మాయెడటంబునం దగవులగునే.’ (మల్ల. విప్ర. 4-69.)

‡ కా. పా.— ‘మీదితెఱెఱుగవు.’ * ‘ఘనుల్’

‡ పూ. టీ.— ‘కఱటి తనంబునక = దుర్జ్ఞనస్వభావముచేత.’

సారంగధరుడు చిత్రాంగి మేడకుపోరలెనని పట్టుపట్టుట, సుబుద్ధిమాట వినక పోవుటయు చిత్రాంగి తత్త్వము వెఱుగకగాని, దుర్జ్ఞనస్వభావముచేతకాదు. కావున అతని కఱటి తనము ‘మూర్ఖత’ గాని దౌర్జ్ఞనముకాదు.

“కరటి అనగా మంకు stubborn, brutish.” (చౌ.సు.)

చ. నృపతీకుమార లోకమున నీసరి చక్కనివారు లేరు, నీ

విపు డటు సోమునప్పుడె కయింబడి నిన్వలవంతఁ బట్టు న
చ్చపలమ్మగాఱి; నీ వది పొసంగక వచ్చితి వేని రాజుతోఁ

.. పటముగాఁగఁ జెప్పి నినుఁగల్గిఁ జేయుఁజుమీ నిజంబుగఁ. ౧౫

టీక — అచ్చపలమ్మగాఱి = అచిత్రాంగి. (వంచలములైన చూపులుకలది. అనగా కనువేదురు కలది అనిభావము.) పయింబడి, వలవంతఁ = మన్మథవ్యధచేత - (కామోదోక్తముచేత) పట్టుఁ = నిన్ను పట్టుకొనును. (పిమ్మట) నిన్ను, కల్లరిఁ చేయుఁ = అసత్యమాడినవానినిగా చేయును.

క. తల గలిగినఁ గుల్లాయులు

గల వేచగనైన నీవు గలిగినఁ దావృ

క్కలరవము లెన్ని యైనఁ

గలిగెడుఁ బోకు మని * యడఁగా లేవ్వయంగన్. ౧౬

వ “వ్యావహారిక సత్యత్వంబుపొకటింపు పృపంచంబుచేత వంచితులగు నెఱుక లేని కఱటులకలది హరిణంబులు మరీచికాపీచికాపానవికళంబులై దిశలఁబరి భ్రమించె” (పాండు. 4- 18.)

శ. ర. లో “కఱటి = వంచకుడు” అని యున్నది. పూ. టీ. కర్త లాభావ మునే గ్రహించినారు. పొరపాటు.

సం. 205. (తంజావూరు) తాళపత్రపత్రిలో ౧౫ తర్వాత ఈక్రింది అధికపాఠ మున్నది.

వ. అదియునుగాక

క. చిత్రాంగి నిన్నుఁ దలఁపున

పుత్రుడవని చూడలేక పొగులును నినుమా

శక్రువురా లటు పోకుము

చిత్రాంగి యున్నట్టి (?) మేడచెంతకునధిపా.

* కా. పా — “అడ్డఁగాలేవ్వయంగన్.” (“అడ్డఁగాలేవ్వయంగన్ = కాలు పెట్టఁగా” అని పూ. టీ.)

కల్పము ‘అడ్డగాలు’ గాని ‘అడ్డఁగాలు’ కాదు. శ. ర. కర్త “అడ్డగాలు డ్డము + కాలు అడ్డకట్ట = అడ్డి; విఘ్నము.” అనివివరించి అక్కడ ఈపద్యము నే యుదాహరించెనున్నాడు. — కాశ్మీరారు ‘గా’ కు ముందరనున్న పెట్టుట

టీక.— తాద్యక్ కలరవములు = అటువంటి పాపురములు, ఏవగనైనక్ = ఏవిధముననైనను, కలిగెడుక్ = వచ్చును. పోకుమని, అడ్డగాల్ వేయంగక్ = అడ్డ మాటులు చెప్పి నిరోధింపగా.

క. కోపమునఁ జూచి యపు డా

భూపాలకుమారుఁ డను సుబుద్ధికి 'నౌనా'

పోపా మూర్ఖక వలవని

పాపము గట్టెదవు చాలుఁ బదివే ల్వచ్చెక్. ౧౭

టీక.—వలవని పాపము = లేనిపోని పాపము. పదివేలువచ్చెక్ = నీయుప దేశమున పదివేలు (ధనము) లభించినట్లయినది— (ఇంతట ఊరక పో-పో- అని హేళన.)

‘పదివేలువచ్చెక్’ - ఇదియొక జాతీయము,

గీ. “చాలు పదివేలువచ్చె పాంచాలిదొరికి

నట్టెకద గేడు మనయూరి గట్టుగన్న.”

పాంచా. పరి. పు. 17

పొరపాటు. ‘అడ్డగాలు, అడ్డకత్తి, అడ్డపాప, అడ్డచావు మొదలగు పదములకు ‘అడ్డంగాలు, అడ్డంగత్తి, అడ్డంబాప, అడ్డంబాచు.’ అను సన్నివృత్తపదములను కల్పించుట తప్పు.

‘అడ్డగాల్ వేయంగక్’ అను జాతీయమునకు ‘కాలు అడ్డముపెట్టెగా’ అని టీక వ్రాయుటవలన పూ. టీ. కర్తలకు జాతీయమైన తెనుగుతో పరిచయముచాల తక్కువఅని యేర్పడుచున్నది. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మదొర “అడ్డకర్తల Obstacles, obstructions, hindrances - విఘాతము. నాపనికి అడ్డకర్తలు వేస్తున్నాడు he throws difficulties in my way.” అని ఎంతో చక్కగా చెప్పియున్నాడే; చూచుకొనగూడదు?

‘అడ్డగాల్వేయట = అడ్డముగా కాలుపెట్టుట.’

‘అడ్డపుల్లవేయట = అడ్డముగా పుల్లపెట్టుట.’

‘కయ్యానికి తలపడుట = యుద్ధమునకు కిరసుని పడిపోవుట.’

అను రీతి టీకలు పెద్దలని పేరుపడినవారి వ్రాతలలో నుండుటవలన, భవిష్యత్కాలమునభాషకు కలుగు ముప్పు గొప్పదికదా!

చ. అరమర లేక నీ వహరహంబును మచ్చికఁ గూడిమాడిముక్

‡ పెరింగిన మందెమేలమున భీతిల కంటివి గాక యిట్లు లొం

డొరు లని పోవ నోపును రఁటోయి ప్రధానికుమార, నేడుని

వ్యురతర ఘోరపాతకపుసుద్దులు నీవలనక విసంబడెన్. ౧౮

టీక.—‡ ప్రధానికుమార = మంత్రీపుత్రా, అరమరలేక = ఎట్టిభేదమును లేక, అహరహంబును = ఎల్లప్పుడును, కూడిమాడి = కలసి మెలసి, పెరింగిన, *మందె మేలమునక = చనవుచేత;...పాతకపుసుద్దులు = పాపపు కథలు,

‡ కా. పా.—‘ముక్, పెరింగిన’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘మును’ కళ గాని పుత్రప్రకృతికము కాదు.—

క. ‘మునుకలు గంగా నదిలో

మును కలుగంగా దిగి.’ (విజు. 1—120)

‘మునుచెడిన రావణాదుల’ (విరాట. 2-58) ‘తన మునుపడ్డ బన్నులు’ (ఉద్యో. 8-102) ‘మండిచి ముక్పోయి, (కాశీ. 6-37.) ‘మునుముక్, గన్నం దగలై కొందు’ (ఉద్యో. 1-70) అనుచోట కకారము గకారమగుట కళా కార్యముగాని దుర్నితకార్యముకాదు. కాబట్టి ‘ముక్, పెరింగి’ అనుట తప్పు. పూ. ము, ను బట్టి కాశ్రయిగాదు, వారిని నమ్మి వానిల్ల వారును పొరపాటుచేసినారు.

* ‘ప్రధాని (క. ర. లో లేదు) A superior or governor. A minister, a president. A principal’,—(జాన్సు.)

* పూ. టీ.—‘మందెమేలమునక = పరిహాసముచేత.’

‘పరిహాసముచేత’ అనుట సరికాదు. పరిహాసమునకు, అనియే లోకమున వాడుక. అది యట్లుండగా, కూడిమాడి పెరుగుటచే కేర్పడఁగది ‘చనవు’ గాని పరిహాసము కాదు. సుబుద్ధి చొరవచేసికొని హితవు చెప్పినదియు ‘చనవు’ చేతనే ఆ రచనకు మూలమయిన నవనాథచరిత్రమున నిట్లున్నది.

“నను నీవు పిన్నటినాట మండియును

మననూదఁ గొలిచిన మందెమేలమునఁ

బలికెతి గాక” (పుట. 41.)

“మందెమేలము. Over familiarity, leading to insolence, meddling, impertinence. మించిన చనవు.” (జాన్సు.)

ఉ. ఎక్కడినున్న లయ్య యిచి? యెవ్వరి కై నను జెల్లుఁ గా కిలం
దక్కినయోజ లా విమలాతామరసాక్షికిఁ గల్గ నేర్చునే
యక్కట తప్పి దారి యటు లైనను నా హృదయాంబుజాత మా
దిక్కునఁ జిక్కునే పరసతీవిముఖం బని నీ వెఱుంగవే? ౧౯

టీక — ఎక్కడి నుద్దులు = ఎక్కడి మాటలు; (పనికిమాలినవి- అని భా.). — † తక్కినయోజలు = (కృమము) తప్పినవర్తనములు, — ఆ - విమల తామరసాక్షికి = స్వచ్ఛములయిన తామరలవంటి కమలంగల - ఆచిత్రాంగిదేవికి (పరిశుద్ధురాలికి - అని భా.) కల్గనేర్చునే = కలుగనే కలుగవు. తప్పిదారి = పొర పాటున. అటులైనను = అట్టి దుర్బుద్ధి ఆమెకు కలిగినను, నా హృదయాంబు జాతము = నా మనస్సు, అదిక్కునక = అచ్చట, చిక్కునే = పట్టుపడునా (-ఆమెకు వశమగునా?) నామనసు - పరసతీ విముఖంబు = ఇతర స్త్రీలవిషయ మున ఇచ్చలేనిది. అని నీ వెఱుంగవా?

‘తప్పిదారి.’ జాతీయము. తప్పి + తారి (కళమీద దశారాజేశము.) = తప్పి-దారి. పొరపాటున; ఎట్టుకేలకు; ఎట్టైననుసరే; అనునర్థములలో వాడుక.

గీ. ‘కళమతికి, వాస్తవనకుఁ బాపండునకును,
గర్భముగుఱించి యాచించు గర్భిణునకు
నీ పరమగోప్య మా పుక్తి, యోపురంధి,
తప్పిదారియు వెఱింగింపఁ దగవుగాదు.’ (పాండు, 1—211.)

గీ. ‘దారితోత్సాహలై, తప్పిదారియతనిఁ
జూచితమె యంచు.’ (ఉ. రా. 1—123)

(‘తప్పితారి’ అని వావిళ్ల ప్రతిపాతము. ఆసాధువు.)

గీ. ‘ఆసాధ కుద్ధ పంచమ్యాం వచ్చునే వృద్ధగౌతమీ;
అథవా తప్పిదాలైన ద్వాదశ్యా మదితప్పదూ.’

[‘వచ్చునే’ అని కా. పా. (ఆముక్త. పుట. 122) సరికాదు.]

† పూ. టీ — తక్కినయోజలు = మిగిలినకృమములు.—

కొన్నికృమములు ముందుచెప్పియుండినగాదా ‘మిగిలినకృమములు’ అనవలసి నది? వారు ముందేమి కృమములుచెప్పిరి? ‘మిగిలిన = నిలవయున్న, కృమములు ఆమెకు కలుగనేర్చునే’ అనునది ప్రకరణానుగుణమయిన యర్థము కాదు. తక్కు = తప్పు. (చూ. క. ర.)

క. ఆదేవి యొక్కటియు నుటి

యీదేవియు నొక్కటియు నె యిద్దఱు నాకున్

గాదిలితల్లులు గా రే

భేదములు గలవె తల్లివిడల కెండున్.

౨౦

టీక. — గాదిలి = ప్రియమైన.

క. * ఆమె యట నన్ను బలిమిన్

గామించు నట యొకబడక క్రమ్మటి నే రా

స్వామికి వెగటుగ నను నట

యామాటకె యాజ్ఞ వెట్టు నట విభుఁ డహహా! ౨౧

టీక. — నేక = నేను, ఒడబడక = ఇష్టపడక, క్రమ్మటిరాక = తిరిగిరాగా, స్వామికి = పరిభ్రష్టకు, వెగటుగ = రోతపుట్టునట్లు, అనునట = చెప్పునట, విభుఁడు = రాజు, అమాటకె, ఆజ్ఞవెట్టునట = శిక్షించునట.

ఉ. ఆ యను పాతకం బని భయంపడ కూరక యేల నాపయిన్

మాయలువన్ని భూవరుమనంబుఁ గనారిలఁజేయు? జేసెఁబో,

యాయనయేలపుత్తుఁడని యాత్మఁదలంపకనొంచు? నాయెనా

లే యిది వట్టిశంక పని లే దిటు వంటివె నీతిమార్గముల్? ౨౨

టీక. — కనారిల = కోపయుక్తమగునట్లు, ఏలచేయును, ఏలనొంచు = ఎందుకు నొప్పించును?

క. నామదికి సరి పో దిది

యేమి, యవశ్యంబు పోదు నిప్పుడె దెత్తున్

* పా. కాం. — 'ఆమఁట నన్నట'

కా. పా. — 'కలంగఁగ' (ఇది పూ. ము. పా.)

కంజ, తాళ - ప్రితులలో నాటగించిలోను - (కనారిల) అను పాతపేరున్నది.

నా మున్న పాపురము నని
భూమివరసుతుడు గడది పో, నరఁ డనియెన్. ౨౩

ఆ వె. ఈ సుబుద్ధిమాట లెంతలే యని పోయె
దీసు బుద్ధి నికుఁ జూచి లతాంగి
నిలు పరాకు మాని తలపోసి చూడుమా
నిలుప రాకు మనుచు నలుగ నేల. ౨౪

టీక.— ఈ - సుబుద్ధిమాటలు, ఎంతలే = ఏమిలెక్క, అని, పోయెదవు,
లతాంగి = ఆచిత్రాంగి, ఈసు-బుద్ధి-ఇడును = మనసులో నీమీద ఈర్ష్యపహిం
చును, నిలుప-రాకును = నన్ను నిరోధింపనట్లు, అనుచుక; అలుగనేల = ఎందుకు
కోపించెదవు, నిలు - పరాకుమాని.

గీ. నిన్నుఁ జూచిన నెటువంటి నెలత కైన
మనసు గరఁగక యుండునా † మనుజనాథ
తనయ, 'చిత్రాంగి తల్లి నా' కనియె దకట
వారకాంతల కెందైన వావి కలదె? ౨౫ *

టీక.— వారకాంతలకుక = బోగమువాండ్రకు, వావి = కొడుకు, తమ్ముడు,
అను నిమిషము, కలదె = లేదు.

† కా. పా.— 'మద్దుబాపురము' ('మద్దుపాయవము' నని పూ. ము.పా.,
తంజ తాళ. పాఠమున్ను.)

'మద్దుపాయవము' ను 'మద్దుబాపురము' గా మార్చుట లోత. (చూ. ౪-వ
పద్యముకింద.)

† కా. పా.— 'మనుజనాథ, యల్లచిత్రాంగి' ('మనుజనాథతనయ,
చిత్రాంగి' అని తంజ. పా.)

పారంగధరు డప్పటి కింకను 'మనుజనాథుడు' కాలేదు. కావున. కా. పా.
సరికాదు.

* ఈ ౨గ్గి మొదలు ౨౯ వరకు గల పద్యములు, పూ. ము. నను, కొన్ని
వ్యాకృప్తులలోను లేవు.

క. ఏకాంత నైన బురుషుం

దేకాంతమునందు జేరు నేనియు నతనిక

బోకాపవాద మంటదె?

చీకాకుగ ధైర్య మెడల జేయఁడె మరుఁడుక?

౨౩

టీక.—బోకాపవాదము = బోకముపలనినింద, అంటదె = చుట్టుకొనదా?
మరుఁడుక = మన్మథుడును, చీకాకుగ = చిందరవందరగా (చేసి) ధైర్యము,
ఎడలకచేయఁడె = పొగొట్టుదా?

క. వేగ నరేంద్రుడు రాకే

బాగా యిటు చనఁగ వాడిపలు మొన సోఁక

భోగంబున నిరు ‡ మెదుపదె

భోగిని యైనపుడు చేరఁ బోరాదు సుమీ.

౨౪

టీక.—(ఈపద్యమున చిత్రా)ంగి భోగినీశబ్దజ్ఞేషచేత సర్వముగా చెప్పి
బదులున్నది.—) నరేంద్రుడు = రాజు, (విషవైర్యుడు. అని, అర్థాం) రాకే =
రాకమును పే.— ఆతడు లేని సమయమున' అని భా. వేగ- ఇటుచనక = ఇట్లు
తొందరపడిపోవుట, బాగా = మంచిదా? (మంచిదికాదనుట.) అచిత్రా)ంగి
(భోగినియైనపుడు = భోగకాంత అయినందున, [ఆడు- పాముకాబట్టి, అని-
అర్థాం.) వాడి పలుమొన సోఁక = దంతక్షరములు కలుగునట్లుగా, (తీక్షణము
లైన కోరలు నిగబడునట్లుగా, అని- అర్థాం.) భోగంబున = సంభోగమునందు,
(పడగచేత, అని అర్థాం.) నినుక మెదుపదె = నిన్ను నలిపివేయదా? (= నలిపి
వేయును) కాబట్టి, దానిని- చేరబోరాదు సుమీ.

‡ వాకాం.—బదులద.

త్రా.టీ.- 'భోగశ్రీమైనందున. (పగడవిప్పియున్న పుడవి యర్థాంతరము.)'

పాము పడగవిప్పియున్నప్పుడు 'భోగిని' యే, ఇతర సమయమున
'భోగిని' కాకపోదు. అది యెప్పుడును 'భోగిని' యే. 'భోగిని' యనగా 'పడగ
కలిది' అని యర్థము. పడగను విప్పినను- ముడిచినను, భోగిని- భోగినియే. కావున
'భోగినియైనపుడు' అనగా- 'భోగిని కాబట్టి' అని సరియైనయర్థము. త్రా. టి. రెప్పు.

ఆ. వె. ఉగ్రశాసనముడు * నిగ్రహింపఁగ రాజు,
తనయుఁ డనుచుఁ దప్పు † తాళి వినఁడు
తండ్రిసేయు నాజ్ఞ తాళెద నంటివా
నింద నిజము గాఁగ నిలుచు నీకు.

౨౮

టీక.— నిగ్రహింపఁగ = తిరస్కరించుటకు, రాజు, ఉగ్రశాసనముడు =
చండశాసనముడు. (రాజు చండశాసనమునుగావున నీవు తిరస్కరింపజాలవు) అతడు,
తనయుఁడనుచు = మా అబ్బాయిగదా అని, తాళి = నిదానించి, తప్పు = నీ
సోమును, వినఁడు = వినవైననువినదు (వెంటనే శిక్షవిధించునని భా.).— శిక్షను
పొందుననుచువా? లోకమున నిందపడుచువు.

గీ. చమవుకొంటివి నీతిశాస్త్రంబు లెల్ల
నీ చెయిగనిమేరలు లేవు జగతి
నైనఁ చెలిపితి నీమన సయ్య యింక
ధాత వ్రాసినవాతకుఁ దప్పుగలదె?

టీక.— మేరలు = ధర్మములు.

క. 'ఈ రాసుతుసమ్ముఖమునఁ
జేరి యెవరు బుద్ధిమతులు చెప్పెడివారల్'

* కా. పా.— 'నిగ్రహింపక' ('నిగ్రహింపఁగ' తంజ. పా. ఉచిత
శబ్దము.—)

† కా. పా.— 'తాళిమిడఁడు' (తాళిమిడఁడు = ఓర్వఁడు, అని పూ.టి.)
'తాళు' యొక్క కృహస్పము 'తాళిమి' గాని తాళిమికాదు.— "తాళు
అని ధాతువుగానున్నపు డలఘు లకారముతోనుండును. ఈ లకారము కృదంతత్వా
వ్యయందు లఘు లకారములు 'తాళిమి' అగు. యా.పా.— తాళి" (గుప్తా.ప్రకా.
పుట. 484.)

నిదానించు, ఓర్పు, అనునర్థమున 'తాళిమిడు' అను క్రియయున్న దేమో?
'తాళిమిడు' తంజ. తా. పా. (౨౮; ౨౯) పద్యములు పూ. ము. నలేవు.)

లేరై రాయని పెద్దలు

1 దూఱును † రందుకొఱ కళుకుతో ననవలసెన్. 30

టీక.—సమ్ముఖమున = ఒద్ద, చేరి- బుద్ధిమతులు = హితములు (=మంచి మాటలు), దూఱుదురు = నిందితురు, అళుకుతో = జంకుతో, అనవలసెన్ = చెప్పవలసివచ్చినది.

‘బుద్ధిమతులు చెప్ప’ - ఇదియొక జాతీయోక్తి.—

ఎ. గీ. బుద్ధిమతిఁ జెప్పి స్వాములు దిద్దుకొనిన

నేపనికి నైన దాసురా లోపఁగలదు.” (వైజ. 2-111.)

“బుద్ధి- వ్రాయగల బుద్ధిమతులకు వ్రాయించి పఠిస్తారావలెను. This is a common phrase at the end of letters, implying “I request a reply”- (ప్రా.)

క. † నావల్ల † గొదవ లే దిఁక

దేవరకును విన్నవించితిని, మీచిత్తం;

బీవిధముఁ దెలుపకున్న ధ

రావరసుత మీ రెఱుంగరా సర్వజ్ఞుల్? 30

టీక.— ధరావరసుత = భూపాలకుమారి, సర్వజ్ఞుల్ = అన్ని సంగతులు ఎరిగినవారు.

1 కా. పా.—‘దూరుదురు.’ తప్పు. దూఱుదురు. ఒప్పు. (చూ. ౬౧ క్రింద)

† కా. పా.—‘రటుగాన నళుకుతో.’

పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలో నాలుగింటను ‘రందుకొఱ కళుకుతో’ అను పాఠ మేయున్నది.

‡ కా. పా.— ‘నావలన’ (పూ. ము. పా.)

వ్రాతప్రతులలో పెక్కింటిలో ‘వల్ల’ అనియేయున్నది. ‘వలన’ అని దిద్దనక్కరలేదు. (వివరములకు, ‘అంధ్ర’పండితభిక్షుక్కుల భాషాభేదము’ 102-105, వేరాలను, బాల. శర. న, ‘వల్ల’ అను ప్రకరణమును చూచునది.)

† కా. పా.— ‘కొదువ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘కొదవ’ తంజ. పా. క. ర. లోగూడా ‘కొదవ’ ‘కొద’ అను రూపములే గాని ‘కొదువ’ లేదు. ‘ఇట్టి కొదవ మాకొదవనెల’ (రామా. 3. ఆ.) అని యిదుకు

క. అనిన నగి యెందుఁ గలదే.

మన నెఱుంగనికల్ల యొడలు మఱచిన సివము?

కనె దందుకేమి, మనసుకు.

మనసే తార్కాణ మని కుమారుఁడు వేగ్. 3౨

టీకా.—మనసు + ఎఱుంగని, కల్ల = అబద్ధము, ఒడలు = శరీరమును-
మఱచిన- సివము = దేవతావేశమున్ను, ఎందుక-కలదే? (=లేదనుట.)- అందు
కేమి = దానికేమి? (నీకుతోచినమాట నీవు చెప్పితివి. నామనస్థైర్యమును) కనెడు =
నీవేచూచెదవు. (నామనసు దృఢమైనది; పవిత్రమైనది. అనువిషయమున, నా)
మనసుకుఁ నా) మనసే, తార్కాణము = సాక్షి.

‘మన పెరుగనికల్లా? ఒక్కెరుగనిసివమా?’ అనిలోకోక్తి. కల్ల చెప్పబూనుకొన్న
వాడు, ముందుగా మనసులో సరిపరచుకొనిగాని చెప్పడు; సివమెక్కి (ంచుకొని)
యెగురువాడు శరీరమునకెట్టి యాపదయురాకుండ చూచుకొనుచునే యెగురును.
కావున మనపెరుగని కల్లయు, ఒడలెరుగని సివమును నుండవని లోకోక్తి యొక్క
భావము.

‘పరసతీ విముఖమైన నామనసున నాకెరుకలేకయే కామము కలుగుట
అసంభవము. చిత్తాంగి మదననావేశ మెక్కించుగాక; ఎక్కించినను నేను ఒడలు
మరచి వర్తింపను’ అని సారంగధరుని పలుకుట తాత్పర్యము.

మన నిబద్ధమైయున్నది, కొదవ, అంతిమాక్షర లోపమునుచెంది ‘కొద’ అవుచున్నది.
(చూ. శ. ర.) నట్టువ, నట్టు; తట్టువ, తట్టు; చట్టువు, చట్టు; రట్టువు, రట్టు;
కొలఁకువు, కొలఁకు; పుట్టుక, పుట్టు; నడక, నడ; పొదరు, పొద; పృథ్వుతులీశర
గతికి చేరినవే. కావున కొదయొక్క తొలిరూపమైన ‘కొదవ’ను ‘కొదువ’ అనుట
సరికాదు. కాశ్మీరీగారి వా్రితలలో సర్వత్ర ‘కొదువ’ యే కనబడుచున్నది.

౨ కా. పా.—‘కలదె మన నెఱుంగనికలయు.’

‘కల’ మనస్సుకు జాగ్రత్త తొలగినప్పుడు గలిగెడి యొక యవస్థ. అది యాక
స్థితిము. జాగ్రత్త లేని సమయమున ఆకస్మికము గా గలుగు కలను మనసు ముందుగా
పెరుగుట కానివని. కావున కలలు మన పెరుగనివేగాని యెరిగినవి కావాలవు.
కల ఆకస్మికము, అనుటకు.—

క. వల దన్న మాన కరిగెన్

జలమునఁ దనపాలివిధి వెనక గొనిపోవక;

దొలుజన్మంబునఁ జేసిన

కొలయును బుష్కరింబు కట్టికుడుపక *పోనే.

33

టీక.— కొల = పాపము, కట్టికుడుపక = నిర్బంధించి ఆ యా కృత్యముల
ఫల మనుభవింపజేయక, పోనే = పోవునా;

క. చనుచో వాకిటిపెద్దలు

గని పెగ్గున లేచి †రాజుగా నిట లేరే'

౧ “పాత్రభూతులెన్న పరికించి యతఁడడు

గకయునొకఁడు నెప్పకయు మునుపుగఁ

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ స్వప్నముగన్న

నెత్తిగ, నొసఁగి వెళ్ళఁగు పఱుచుటొప్పు”.

(ఆము. 4-274)

‘స్వప్నముగన్న నెత్తిగ = ఆకస్మికముగాననుట.’ — సంజీవన.

‘మనస్సున కెరుకలేకుండా కలరానియట్లే నాకెరుకలేక కామముకలుగ’దనుట
సరి కాదు. కలనంటిదికాదు కామము. కామమును మనసునిరోధింప వచ్చును. కల
నట్లు నిరోధింపరాదు. సారంగధరునికి గలుగు కామము కల నంటిజేయుచో అది యని
వార్తమగును. అప్పుడాతని పరసతీవిముఖత భంగమగును. కావున ‘కల’ పాపము
గాఢ్రాముకాదు. తూ. ము. నను, తంజ. పృథులు నాలుగింటిలోను గూడా ‘కల్ల’
పాతమేయున్నది. కల్ల చెప్పట మనసుకు లోబడిన పని. ప్రియత్న పూర్వకమగు
కృత్యము. కామమునట్టిదే.

* కా. పా.— ‘ఉన్నే’

తూ. ము. నను, పెక్కు వాగ్రతప్రకులలోను, ‘పోనే’ అను పాఠమున్నది.
బా. కం. అనువాదమనను, ‘కట్టి కుడ్పకపోనే కర్మబంధములు’ (3-172.) అని
యున్నది. కావున నదియే సరియైన పాఠము.

పోవునే, వు లోపముచేత ‘పోనే’యవుచున్నది. కా. ‘నీకార్యాధ్యమే తూని
తా నెచటికేనిం. గొంచుపోచున్నవాడో.’ (కళా 3-88)

† కా. పా.— ‘రాజుగారిటలేరే! యని కొదుకును, ననలేకుంపిన’ (కొదుకు
చుక = నోరుకడఁబడుచు) అని తూ. జీ.) ‘కొతుకుచు’ పాఠాం.

౨ ఈపద్యమునకు కాశ్రిగాను వ్రాసిన టీక చాలా పొరపాటుగానున్నది.

యని కొగుకుదు నన, 'లేకుం

డిన నే మాయె' నని మందటిలఁ బల్కి తగఁ. 3౪

టీక.—వాకిటి పెద్దలు = చాచారపు కావలి పెద్దలు. రాజు గారిటలేలే-అని, కొదుకుమఁ అనఁ = సంకోచించుచు, అనగా.—మందటిలఁ పల్కి = సంకోచముదగునట్లుపలికి (-లేకుంలేమేమి? పగవాలేదులే, అని)

సీ. సకపువ్వు †తెత్తుతానికి వెంటఁ బడుతేంట్లు
ఝాకృతి మాగళ్ల స్తవము గాఁగ,
గడిచి రాదుకుమార గండ పెండేరంపు
రవలి నందుకిలోక రవముగాఁగఁ,
దల చుట్టివచ్చు దృగ్దాశశ్యప్రభ
లిరువంక వేయు చామరలుగాఁగ,
నలుదెస ల్మిఱుమిట్లు గొలుపు దేహచ్ఛాయ
తలఁగఁ దోయఁగ రాని బలము గాఁగ,

గీ. రాజసంబునఁ గర్మైంతరములు గడచి
యరిగె నపుడు జగన్మోహనాంగవిజిత
రాజరాజకుమారసారంగధరుఁడు
రాజరాజకుమార సారంగధరుఁడు.

3౫

టీక.—జగన్మోహ...ధరుఁడు.—జగన్మోహన = లోకమును మోహింప జేయునట్టి, అంగ = శరీరముచేత, విజిత = జయింపబడిన, రాజరాజకుమార = (కుబే

ల కావలివారు, ఏమియుననలేకయే యుండినయెడల, మరి సారంగధరుడు 'మందటిలఁబల్కి' వలసినపనియేమి? ఏమియునుండదు. కావున ఆ యన్వయము సరి కాదు. మరియు, కావలివాఁడు ఏమియుననలేకుండుటకు కారణము 'సంకోచము' కాని 'నోరు తడలుదుట' కాదు.

కొదుకు = సంకోచించు, అనుటకు.—

క. 'తనకు నవిష్టంబగునో, యని కొదుకుట-శంక.' (న. భూ. ౩-58)

"కొదుకుట - కొతుకుట. To doubt, hesitate, pine" (కౌను)

† కా. పా.—'తెత్తుతానికి' ('తెత్తుతానికి' అని పూ. ము.) 'ఎత్తుతాని'

నుని కుమారుడైన) కలకూబరుడును, సారంగధరుడు = చంద్రుడును. కలవాడు (అనగా - కలకూబరచంద్రులవలె అదిగాడు) అయిన, రాజరాజ కుమార సారంగధరుడు = రాజరాజయొక్క కుమారుడైన సారంగధరుడు - సిగళువుపైతృతా విక్రీ = సిగళుచుట్టిన పూలదండల సువాసనకు (సరములెత్తులు దండలు సరుల నంగ, నాచుధేయంబులగుఁ బుష్పదామములకు' ఆం. సం. స్థా. 29) వెంటఁబడు, తేంట్ల యుంకృతి = తుమ్మెదల యుంకారము. మాగధ స్తవము కాంగ్ = స్తుతిపాఠ కుల పాగ ద్దకాగా, కడిది...రవళి. *కడిది రాయకుమార = వీరులయిన రాజ కుమారులకు, ('రాయః A king, prince It is a corruption of రాజన్' అష్టి.) గండ = మగడు, అను బిరుదుచిహ్న మైన, గండ పెండేరంపు రవళి = కాలియందెము క్కశబ్దము, కంచుకిలోకరము = అంతఃపురపు కావలివాండ్ర క ఇకలము, కాంగ్;-

అను పూ. ము. పా. తప్పనికాబోలు కాస్త్రీగారు 'ఎత్తుతావి' అని సవరించివారు. సవరణ సరియైనదికాదు 'ఎత్తుతావి' మ. త. కావున ను గాగమసంధిచేయుట తగదు. ఇట్లేవారు 'కొడుకుఁబరిణయము' (౧-౬౧) 'కొప్పగప్పడాలు' (౨-2౧) అని మరి రెండుతావులలోగూడా ఈ సంధిని చేసినారు.

*పూ.టి. — కడిది = గొప్పయైనటువంటి, రాయకుమార = సారంగధరుని యొక్క, గండ పెండేరంపు = బిరుదుటందెయొక్క, రవళి.'

(a) రాయకుమార - గండ పెండేరము' అని, వస్త్రీ తత్పరుమమా? 'రాయ కుమారులు' 'రాయకుమారయన్న'; 'రాయకుమార పెండ్రాము' అని మ. త. చేయవచ్చునా? 'కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు.' (బ్రా. సమా. 8.) కావున 'కుమార' శబ్దముతో 'గండ పెండేరము' ను గుదిగూర్చుట సరి కాదు.

(b) 'గొప్పదియైన - రాయకుమారుని (=సారంగధరుని) యొక్క - బిరుదుటందెరవళి. కంచుకిరవము కాగా, సారంగధరుడవగె' — సమరవన 'సౌం దర్యవతియైన - రాజతనయుని భార్య (=నీత) తనకు సహచరికాగా - రాము డరణ్యమునకరిగెను' అనుటవలె హాస్యభావముగానున్నది.

(c) పద్యమునగల, సిగళువుపైతృతలు, నేత్రీకాంతులు, దేహచ్ఛాయ, అనువానికడచెప్పక, ఒక్క 'గండ పెండేరము' కడమాత్రము 'సారంగధరుని యొక్క' అని చెప్పుటవలన, పువ్వుపైతృతలు మొదలైనవి అతనివికావనియు, గండ పెండేరము మాత్రమే అతనిదనియు నొక విభిన్నాభిప్రాయమున్నది. కావున పూ. టీ. యన్వయమార్గము సరియైనదికాదు.

తలచుట్టినట్లు = తలచుట్టును వ్యాపించియున్న (= వికారములైన) దృక్
 భావభక్తి ప్రభలు = 'సేతి'మల భక్తిభక్తి కాంతిలు, ఇరువంక = రెండువైపులను,
 సేయు; చామరలు (చామరము. మాటాం. — 'చామర') కాంతి; — నలుదెసల్ =
 నాలుదిక్కులను, మిలుమిట్లుకొలుపు = మిలుమిట్లుకొనజేయు, దేహచ్ఛాయ, తలఁగ
 దోయఁగరాని = ఎడబాయరాని, బలముకాంతి = సిద్ధిందికాగా; — రాజనలు

తత్త్వపేరునగా? — 'కడివి రాయకుమారగండ - పెండేరపు రసలి' అని
 నడిచిన విభాగము. 'గండ' కబ్బము పెన్నడము, 'మగడు' అనియర్థము.

(1) "మారురాయగండ పెండేర వజి మ

రీవి వింభోగిలయ నావృత్తిములగును." (మను. 1-15.)

'మారు...పెండేర = ఆశ్వపతి గజపతి నగపతి అనే ముగ్గురు రాజులకు
 మగడనే - విరుదుగల కాలియందె యొక్క,' అని జాలారావారి టీక.

(2) "ఎం, తెంబరగండం - యతులధృతినిశ్చంకా." (మను. 3-187.)

'ఎం తెంబరుండనెడు రాజునకు మగండపు గనుక' నెంతెంబరగండం డనెడు
 విరుదు గలవాడా.' అని వ్యాఖ్య.

(3) "గద్దెమన్నెకుమారగండ - పెండారంపు

జగి పదాగ్రంబువై కెంగలింప." (విజ. 1-36)

'గద్దె...జగి = గద్దెతులయిన మన్నెరాకొమరులయొక్క శేత (యని
 తెలుపుటకై విరుదుగా భరించినట్టి) యందెయొక్క కాంతి' అని టీక.

'రాజదోహరగండ', 'ఉభయరగండ'; 'జగనొబ్బగండ', 'గండరగండ',
 'రాయకుమారగండ' అనునవి విరుదుపదములు. విరుదుపదములలో సమాసదుష్టత
 లేదు.

౪. "గండండు, శంభుదోహర

గండండు, మహి నన్దదైవగండరులకుదా

మండండుగు వీరభద్రుడు

దండెత్తె." — (వీరభద్రుడు. 5-79)

సీ. దర్పితాపితనృపాత్తములు నిన్నెదిరింప

గలరె ధీరాత్తమగండ విరుదు." (నరస- 5-167)

నన్ = రాచకీవితో, ‡ కక్ష్యాంతరములు = హఠాసములు, కడచి = చ.టి, అగ్నిశక్తి = పోయెను.

—: చిత్రాంగివలపు :—

గీ. అంత నొక కాంత యరుదెంచి యతనిఁ గాంచి

సరగఁ జని 'యమ్మ సారంగధరుఁడు వచ్చు

చున్నవాఁ' డని దెలుప న య్యుత్పలాక్షి

కోర్కు- లీడేతె నని మెచ్చుకొనుచు నపుడు.

3౬

ఉ. కంతుఁడో? కాక యారజని కాంతుఁడో? లేక ‡ జయంతుఁడోయితం,

డెంతవిలాస మెంతకళ యెంతయొయార మటంచువిస్మయా

క్రాంతమనంబు*తోడఁ బులకల్ దొలకల్ గనుతెప్పవేయక

కాంత మహాభిలాషఁ దటకాపడి చూచెఁగుమారశేఖరుఁ. 3౭

టీక. — కంతుఁడో = మన్మథుఁడో, రజనికాంతుఁడో = చంద్రుఁడో, జయంతుఁడో = ఇంద్రునిమారుడో; ఎంతవిలాసము! ఎంతకళ! ఎంతఓయారము (కం

‡ పూ. టీ. — 'కక్ష్యాంతరములు = లోఁగళ్లు.'

వ్యవహారమున 'లోగిలి- లోగిండ్లు-లోగిళ్లు' అనియేగాని 'లోగిలి-లోగిండ్లు-లోగిళ్లు' అని వివరింపబడలేదు. శ. ర. క ర 'లోగిలి. లోగిలి యొక్క రూపాంతరము. (వాడుకయందెట్లు కనబడుచున్నది కాని దీనికిఁదగిన ప్రయోగము చిక్కినదికాదు.)' అన్నాడు. అందువల్ల 'లోగిండ్లు' అంటే, యొక్కడ గ్రామ్యతాదోషము తటస్థించు నో అన్న భయమున పూ. టీ. వారు 'లోగిళ్లు' అన్నారు. పాపము, వారికి (శ. ర.) నిఘంటు భాషాపరిచయమేగాని వ్యవహారభాషతోను - కావ్యప్రయోగముల తోనుగూడా - పరిచయములేక్కువ. 'లోగిలి' కావ్యములందెల్ల కలదు.

(1) "నికర్షణమొప్పు లోగిలియన." (ఆం. భా. 2-28.)

(2) "నీ, లోగిలిటఁజేర్పనే యుభయలోకసుఖంబులు నన్నుబొందినక" (ఉ-హరి. 1-64)

(3) "గంటి చిత్రాంగి లోగిటికేలవాలె." (నవనాథ- పు. 28.)

‡ పాశాం. — 'వసంతుఁడో,'

* 'తో సపులకప్రసియై' అని కా. పా.

కునివలె విలాసవంతుడనియు, రఘునికాంతునివలె కళానిధియనియు, జయంతునివలె విమోచకము కలవాడనియు, క్రమముగా అన్వయము.) విస్మ...బుతోక్తా = మనమున అశ్చర్యము నిండుకొనగా. సప్త...నియై = పంచములు పులకరింపగా, అక్కంత = చిత్రాంగి, కుమార శేఖర = యువకులలో మేటియైన సారంగధరుని. మహాభిలాష, * తటకాపడి = అశ్చర్యాతిశయముచేత. రిచ్చపడి కను తెప్పజేయకచూచెను.

చ. ఉరుకుచడెంద మెంతమృదువో మఱి తియ్యనితుంటుంటునే

‡ విరవిరవోవు నాఁగి గొని పెన్నెటి గొజ్జెగతూపు చేత 1 న

చ్చైరువుగఁ బొంది కంటికి దిసింపనివాడవు డేసి యార్చెఁబో

సురసుర సుకీక్త; మెత్త నగుచోటనె గుద్దలి వాడియఁ గదా.

టీక. — ఉరుకుచ = (గొప్పకుచములుగల) అచిత్రాంగియొక్క, డెందము = చిత్తము, ఎంతమృదువో = ఎంత మెత్తనిదో, మఱి. † కంటికి దిసింపనివాడు = కంటికి కనబడనివాడయిన మన్మథుడు = అతనుడు. (కంటికాగనివాడు. అత్యల్పుడని సారస్వము) అచ్చైరువుగ, తియ్యని తుంటు వింటునే = కమ్మని చెరుకుగడ ధనువు

* పూ. టీ. — ‘తటకాపడి = తొట్టుపడి.’

‘తటకాపడుట’ యనగా ‘రిచ్చపడుట’ గాని - తొట్టుపడుట కాదు. తొట్టుపడుట = తడఁబడుట. (చూ. శ. ర.) ‘అశ్చర్యమును జెందెనుమాట కర్థమా, తటకాపడెననంగ.’ (ఆం. భా. 8—101.) “తటకాపడుట. To be surprised” (శాన్త.) శ. ర. కర్త ‘తటకాపడు = చేష్టలు తప్పు’ అని యర్థముచెప్పి, ఆండుకీపద్యమునే యుదాహరించివాడు. కావున పూ. టీ. సరికాదు.

‡ కా.పా. — ‘విరవిరవోవు’ — ధాతువు ‘విరవిరవోవు’ గాని ‘విరవిరంవోవు’ కాదు.

§ పా.తా. — ‘మచ్చరమునఁ బొంది చచ్చియును చాపనివాడవు డేసియార్చె’ (‘విరవిరవోవు’ అనియొక పాఠము. అర్థాంతర చమత్కారములేదు గావున గ్రాహ్యము కాదు.)

* పూ. టీ. — ‘దిసింపనివాడు = అందగింపనివాడు.’

‘దిసింపు’ అను క్రియ నిఘంటువులలోలేదుగాని, లోకవ్యవహారముననున్నది. కొన్ని కావ్యములందును ఉన్నది. కాని, అక్రియకు ‘అందగింపు’ అను నర్థములేదు.

.తోనే [‘తియ్యని’ అనుటచేత, ఆధనువు అనందదాయకమైనదిగాని బాధాకరమైనదికాదనిన్ని - ‘తుంట’ అనుటచేత, అదియును తునుకయేగాని సమగ్రమయినది కాదనిన్ని, అట్టి యాయుధముతో గొట్టుట అచ్చెరువుగదా యనిన్ని, సారస్వము) విరవిరపోవు వారికి కొని = తురతురలేచిపోవు తుమ్మెదలబారు వారిగా గ్రహించి (ఒకటిగానేర్పడక విరవిర విరిసిపోవు వారి అని సారస్వము) వెన్నెటి గొట్టెఁగ తూపుచేతకా. - * వెన్నెటి = గొప్ప కలకట్టులోని, గొజ్జఁగిలూవు బాణము చేతనే (చాలాదృఢమయిన పుష్పముతోవే అని సారస్వము) పొంచి = చాటుగా నుండి కనిపెట్టి, సురసురసుక్కిల్కా = మిక్కిలి సోలి పడిపోవునట్లుగా, ఏని = కొట్టి, అర్చకపో = సింహనాదముచేపెను. —

‘మెత్తనగువోటనె గుద్దలి వాడియాఁగదా’ (ఇదిలోకోక్తి) భూమిమెత్తగా నున్నవోట గుద్దలి చాలవాడిగలదియై తెగునుగదా! అట్లే చిత్రాంగి మనసు

‘ఏమిరా నీకంటికి నేను దిసాయించడంలేదా’ - అని వ్యవహారము. అంటే, ‘నీకంటికి నేనొక లెక్కగా కనబడుటలేదా’ అని యర్థము. ‘దిసింను’ నకు ‘దిసాయించు’ వ్యావహారిక రూపము, — ఇట్లే, హరించు - హరాయించు; భరించు - భరాయించు; పరికించు, పరకాయించు. ‘దిసింను’ న కొక్క ప్రయోగము. —

న. “తెరువరులైనయట్టి పరదేశ మహీసురు లర్థవాంఛఁ ద

త్పురమున కేఁగుదేర వెవదోస్యములం బచరించి వారిని

ర్భరగతితోడఁ గూయుఁ, దమబాఁపఁడె గెల్చెనటంచుఁ గాఁపు ల

చ్చెరువద ‘నాడుకంటికి దిసింతురె వీ’ రని యాతఁడుబునకా.” (శుక. 2-489)

* పూ. టీ. — ‘వెన్నెటి = గొప్ప, గొట్టెఁగతూపుచేతకా’

‘(వెను + నెటి) వెన్నెటి = మిక్కిలిగొప్ప’ అనియర్థముచెప్పటం సరికాదు. ‘నెటి’ కి ‘గొప్ప’ అను నర్థమున్నను ఇక్కడ పనికిరాదు. చిత్రాంగి చిత్తము చాలమృదువనియు, అందుచేతనే మదనుడు అల్పములు - అసమగ్రములు - అందదుకులు నైన సాధనములతోనే సుక్తిపడగొట్టెననియు కని చెప్పుచుండగా పూ. టీ. కర్తలు మిక్కిలి గొప్పబాణముతోకొట్టినట్లు చెప్పటం యేమిసబబు?

‘వెన్నెటి = గొప్పకలకట్టు’ అనునది ప్రకరణోచితమయిన శుద్ధము. (‘నెరి Hair, tresses’. శా్మను.)

ఉ. ‘గండఫలకామృతభానుశిలాశలంబులకా, వేమలు జారి యూఁతఁ గొను నిద్రపు వెన్నెటి తీన జొంపముతో.’ (నను. 2-67.)

మెత్తనైయున్న కారణమున, తనువేలేని ఆతనుడు, అరగొర ధనుస్సుతో, విరవిర బోవునారితో, ఆమె తలలోని మెత్తని పూవువేణాణముగాచేసి, సాక్కిపడ గొట్టి తనపరాక్రమమును ప్రకటించెను. [మెత్తవడవి చిత్తములపై ఆతనుని పరాక్రమ మంత తెగువగా పనిచేయజాలదని - భావము.]

క. ఇంతంతగాని తమి న

క్కాంతామణి యట్టులతనిఁ గనుఁగొని మణిపీ

తాంతరము డిగ్గి యతఁ డ

ల్లంతట రా హర్షమగ్నయై తనబోనక.

౩౯

టీక.—తమి = మోహముచేత, మణిపీతాంతరముకొడిగి = రత్నాలపీట నుండి దిగి, హర్షమగ్నయై = ఆనందమున మునిగి పోయినదై.

క. *సారంగనయన తన మన

సారంగను గొంగిలించి యలరంగ నపు డా

సారంగధరునిఁ గూర్చుండె

సారంగధరుం డటంచు సారెం గలఁగున్.

౪౦

టీక.—సారంగధరుండు = (జింకనుచేత ధరించువాడు) శివుడు, తన మనసారంగను = తనయొక్క కోరిక తీరునట్లు, గొంగిలించి, అలరంగ = ఆనందముగా, సారంగధరునికొ, కూర్చుండె = కూర్చుకపోవునా? అని, సారంగనయన = (జింక కన్నులవంటి కన్నులుగల) చిత్రాంగి, సారెన్ = మాటిమాటికిని, కలఁగున్ = కళ్ళవళ్ళపడుచుండెను.

ఆ. వె. ఔర వీని మోహనాకార* రేఖలే

మారు మాటు, హరికుమారు మాటు;

వీని కన్నుదోయి విరిదమ్మితొగలతీ

రేపు మాపు బాపు! రేపుమాపు.

౪౧

* పూ. ము. నను, కొన్ని వ్యాకృతపృథులలోనుగూడాలేదు.

*కా.పా.— 'రేఖవేమాటుమారు హరికుమారుమాటు.' ('వేమాటున్ = వలు మాటును, మారున్, హరికుమారున్, మాటున్ = తక్కువపలుచును.' అని, పూ. టీ.)

టీక.—వీని = ఈసారంగధరుని, మోహన ఆకార రేఖలే = మోహమును గలిగించునట్టి రూపులొని రేఖలే, మారుమాటు = మన్మథునికి ప్రతి (అనగా సమానము) హరితుమారు మాటు = ఇంద్రుని కొమరుడైన జయంతునికి ప్రతి. (రూపులొని రేఖలే మన్మథ జయంతులకు సాటి యనుటచేత అతని సంపూర్ణరూపవైభవము నిరుపమానమని భావము.) వీని- కన్నుదోయి, బాపు = బేరా! రేపుమాపు = ఉదయమును- సాయమును, (రేలుంబవళ్ళు - అన్నమాట) విరిదమ్మిలోగలతీరు = వికసించిన కమలములయొక్కయు, కలువలయొక్కయు సోయగమును, ఏపుమాపుకై = గర్వభంగముచేయును. (ధిక్కరించును) పగలు కమలములను - రాత్రికలువలను అని కృమముగా అన్వయము.—

‘ఏపుమాపుకై’. సామ్యవాచకము.—

“స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి దుశ్శ్రాంతి ప్రితిగర్జతి

ఆకౌశ త్యనజానాతి కదర్థయతి నిందతి...

తస్యచానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః

ఉపమాయామి మే పోక్తాః కవీనాంబుద్ధిసౌఖ్యదా” —గండి.

శబ్దాలంకార సరణినిబట్టి—‘మారుమాటు, (హరితు) మారు మాటు’ అని యుండవలెగాని ‘మాటు మారు- మారుమాటు’ అని తారుమారుగా నుండమాడదు. అది యట్లుండగా ‘మాటు’ అను అకర్మకక్రియకు ‘తక్కువపఱచును’ అని సకర్మకర్థము చెప్పట తప్పు. అసలు, పద్యములొని ‘మాటు’ విశేషణముగాని క్రియకాదు. క్రియయనుకొనుట. ప్రమాదము. అక్రియఅకర్మకమో సకర్మమోగూడా గమనింపక టీకవ్రాయుట సాహసము.

‘మాటు’ను విశేషణముగా కవులు వాడిన విధము తెలియుటకు కొన్ని యుదాహరణములు.—

(1) ‘అపేయపరాక్రమ నీకుఁ బాండవులే, మాఁత’ (భా. కర్ణ. 8-10.)

(2) మారుని మాటు సాగరపుమారునిబట్టము గట్టె నోయనకా. —(శకం. 8-12)

(3) ‘కుండెనమాటునోరు, వసిగొయ్యలదండులు పండులు.’ (వేం. పం. 8-224)

పై శబ్దాలంకారమును తలపించు మరియొకరచన.—

‘మారశౌరిరూప మహిమాస్పదంబున

మారుఁబోలుఁ గూచిమారుఁబోలు,

వీరవైభవముద వికృష్ట కీడఁ గాం

తేయుఁబోలు, వైనతేయుఁబోలు.’ (దశ. చరి. 1-42.)

స. చక్కగా సోగయై ముక్కు కోలేరు పె
 ట్టిసరితి సంపెంగులెక్కు దెగడ,
 లచ్చియన్నకుఁ దమ్ములకును వాదులు పెట్టి
 † కలకల నగు మోము కళల నీన,
 కండెము బ్రిదిగి బల్గొండలు దాపించి
 నటువలె నెగుబుజు లతిశయిల్లఁ,
 గమ్మిఁ దీసినలీలఁ గనుపట్టునెమ్మేని
 మిసమిస ల్కడు మిఱుమిట్లు †గొలుప,

† కా. పా.— ‘కళకళ నగుమోము.’ (‘కలకల...’ పూ. ము. పా.)

నవ్వుటయందగుప్పనికి అనుకరణము ‘కలకల’ గాని ‘కళకళ’ కాదు. (చూ. శ. ర.) ‘కలకల Aloud. కలకల నవ్వుట to laugh heartily or aloud (జానెను.)’ “నవ్వుకొంటూ, పిటికితనమింతయలవడఁ, గఱపిన వారనుచు శా. కల కల నవ్వుకొ.” (భా. ఉద్యో. ౩-57.)

‘కలకల’ అను పాఠముతప్పని సంస్కృతము ‘కళకళ’ అని సవరించివారు. సరికాదు. (లకారమునకు శకారము వాడుట అరవసంప్రదాయము. శాస్త్రీగారు గూడా ‘అముక్త’ (పు. ౩57.) లో ‘మద్దెల’ ను ‘మద్దెళ’ అని అరుమారు లన్నారు. కా. పా. ను బట్టి వావిళ్లవారును ‘కళకళ...’ అనియే యన్నారు.

‡ పాఠాం.— ‘కీల్గొండ.’

† కా. పా.— మిఱుమిట్లు గొనఁగ.

మేని మిసమిసలు, మిఱుమిట్లు కొలుపునుగాని, కొనవు. మిఱుమిట్లు కొనుట యనగా అత్యంత కాంతిని చూచుటచేత దృష్టిచెదరుట.—

“కనులు చెదరంగ జీకట్లుక్రిమ్మెననుట

కలరు మిఱుమిట్లు గొనెనన.” (అం. భా. ౩-109.)

‘మిరిమిట్లుకొనుట— To be dazzled దృష్టిచెదురుట.’ (జానెను.) ఏతా వతా మిఱుమిట్లు కొనునవి కన్నులుగాని, కాంతులుకావు; కావున కా.పా. తప్ప. పూ. ము. నను, వాగ్రీతప్రతులలోనుగూడా “మిఱుమిట్లుగొలుప” అనియే యున్నది. వావిళ్లవారు కా. పా. నే గ్రహించినారు.

గీ, నమగులబెడంగు హంసల నాన గొల్పు
జెలగి యమ్మక్క *యొకట నొచ్చెమ్ము లేక
నిలువునీరున బుడివ ట్లరినాడు
వేయు గన్నులు వలయు బో వీని జూడ. ర-౨

టీక. — మమ్మ, గోపేరు పెట్టినరీతికై = తలకిందుగా కాడికి కట్టు
డిన నాగలివలె (ఉండి) సంపెంగ లెక్కకై = చంపక పుష్పము యొక్కరీతిని, తెగ
డకై = నిందింపగా, (తెగడు - ఉపమానాచరము.) తలకిందుగానుండు నాగలియు

* గా. పా. — “ఒక్కయొచ్చెమ్ము.” (“ఒకట నొచ్చెమ్ము” పూ.ము తంజ.
పత్రికలు.)

† పూ. టీ. “గోపేరు పెట్టినరీతికై = నాగటి చాలవలెనే.”
మమ్మను నాగటి చాలుతో పోల్చుట అపరిశీల్యము. అసలు “గోపేరు
= నాగటి చాలు” అనుటే తప్పు. బానిస ‘గోపేరు అనగా నాగటిచాలు.
The plough share గోపేరు పెట్టినరీతిగా వుండే మమ్మ A long sharp
nose’ అన్నాడు. కాని, గోపేరును గోపేరునుట; గోపేరు = నాగటిచాలు;
అనుట పొరపాటు. అపొరపాటునే మన పూ. టీ. పెద్దలు గ్రహించినారు.
అదివారికలవాలు.

(a) “గోపేరు = దుక్కిరిక బోవునపుడుగాని దుక్కియై మరలినప్పునపుడు
గాని మీందుగా కాడికి తగిలించిన నాగలి.” (శ. గ.)

(b) “గోపేరనంగను గొజలు వివర్ణయ
బద్ధలాంకల సంజ్ఞ.” (అం. భా. 2-832)

(c) “మీలైన యెద్దలమెడకాడి మీడ
గోపేరువైచి.” — (పరమ. 7-881)

(d) “అడుగుదుక్కియై యామడి కరుగుదెంచె
వారికుడొక్కడు తన్నరాశ్రయందు
చేతి యంగుపు గుండతో జేర్లతోల
తోడ నాగంటి గోపేరు దోలకొనుచు.” (పరమ. ౫ అ.)

(e) “అరగబట్టి రెడ్డిమడియల్ ములుగోలలఁ బూనియెడ్ల గో
పేరులువైచి దున్నుటకునే. 88 కొండకు పోలివచ్చినక.”

సంపెంగ శువ్రము, ముక్కునుసోలియందును. — లచ్చి- అన్న తుక్ = చంద్రునికిని, తమ్ములతుక్ = పద్మములను, వాదులు పెట్టి = లోపములారోపించి, కలకల నగుమోము=కలకలనవ్వి పరిహసించునట్టి మోగము, (ఆ మోగము చంద్రుని కంటెను- కమలముకంటెను సాంప్రదించి భా. — ‘కలకలనగు’ ఉపమానాచకము. మరియు, ఆ ముఖము ఆన్నదమ్ములకు (వాదులు=) తగాదాలు పెట్టి తమాషా చూచునది యని చమత్కారము.) కళలనీనక్ = కాంతులను చెనజల్లుచుండగా. — ఎగుబుజాలు = ఉన్నతములైన భుజములు, కంఠముల్ తిరిగి = వ్యాయామ పరిపాటిచేత- ముఖములు గట్టిపడి, (కండలుతిరిగి - ఆన్నమాటు) బలుకొండలు *తాపించినటువలె = పెద్దకొండలు స్థాపించిన విధమున, అతిశయిల్లక్ = అగ్గరింపగా; (గిరికీపులు మూపులు, మనుచరిత్ర. —)

† పూ. టీ. — ‘కంఠముల్ తిరిగి = బలిసినదై.’

కంఠముల్ తిరిగిన ‘బుజాలు’ బహువచనముకావున ‘బలిసినదై’ యనుట తప్పు. బహువచనకర్తకు ఏకవచనక్రియవాడుట అరవసంప్రదాయము. (‘నిండా జనాలు వుండి’) దానికేమిగాని, కంఠముల్ తిరుగుటయనగా బలియుటకాదు; కండలు గట్టిగా నేర్పడుట. (Formation of Muscles) చూ. క.ర. “కంఠము A collop of flesh or sinew.” (జా)ను.)

* పూ. టీ. — ‘తాపించినటువలె = (కొండలు) మలిచినట్లుగా.’

తాపించుటయనగా మలుచుటకాదు. ‘తాపించు’, ‘మలుచు’ అను క్రియలు భిన్నార్థకములు. — తాపించు (ప్ర). స్థాపించు నెలకొలుపు. అనగా ఒకనస్తువును మరి యొకనస్తువున నిమిడ్చుట (=ఖచించుట.) తాపించు = తాపు = తాచు. (చూ. క. ర.) “తాపుట To fix, stick, set precious stones.” (జా)ను.)

సీ. ‘బాలార్కమనియెడు పద్మరాగము తాచె

నొకతాత కంచినాయకుని నాథి.’ (నార. వీరిక. 10.)

క. ‘సురుచిరపల్లరయచి నుం

దరతనువగు నీతఁగదిపి దశముఖుఁ డొప్పెక్

బరఁగఁగఁ గాంచన కాంచెక్

చెరవుగఁ దాపించియున్న నీలమునోలెక్-’ (రా.అర.కాం.) క.ర.

† కమ్మి తీసిన లీలక = కమ్మిచ్చున తీసిన బంగారు తీగవలె, కనుపట్టు, నెమ్మేని
మిసమిసలో = (నెటి + మేని) సాగ నైన శరీరముయొక్క కాంతులు, మిఱుమిట్లు
కొలుపక = చూపును చెదరజేయగా - అడుగుల బెడంగు = అడుగులు పెట్టి నడచు
తీరు, హంసలక, అనగొలుపక = అజ్ఞాపింపగా, (అనగొలుపు - ఉపమానాచ
కము.) అమ్మక్క = బేరా, ఒకటక = ఏవిషయమున గూడా, ఒచ్చెమ్మలక =
లోపము లేకుండా, * నిలుపు = శరీరము, నీరునక = పండినట్లు = నీరుపోసి పెంచిన
విధముగా, అలరినాడు = ఒప్పియున్నాడు; వీనిజూడక - వేయకన్నులువల
యక (= రెండుకన్నులు చాలవని భా.) పో - (నిశ్చయార్థకము. చూ. పౌ. వాక్య. 22.)

(‘మలుచుట’ అనగా, ఒకపస్తువును దానియాకృతినుండి మరయొకయాకృతికి
మాపుట. - ‘మలుచు = తటిమెనబెట్టు; తాతిని తొలుచు.’ (శ ర.) ‘మలచుట.
To chip, to cut stone with a chisel, to engrave a stone’ (చౌను.)

చ. ‘మలచినరాలయందు గుసుమంబులు వోయగమీద వెన్నచేక

ఫలమొకనాడు గల్లనను పల్కడియెవ్వడు నమ్మినాడు.’

— (కృం. వై. 7-10.)

చ. ‘మలచినఁ జాలుఁగాక మగమానిసి రూపులు గాలకైనఁ జె

మ్మలు పులకింపజేసి యిదిగో వలపింతుము.’ — (రామా. 2-88)

గీ. ‘మంటివైనను లింగంబు మలిచికొలుండు

శేడవైనను లింగంబు పెట్టికొలుండు.’

(భీష్మ. 8-102.)

† పూ. టీ. — ‘కమ్మి తీసిన లీలక = కమ్మిచ్చులా కమ్మిదివించిన తేజస్సుతో’

ఇక్కడ ‘లీలక’ అనగా ‘విధమున’ అని యర్థముగాని, ‘తేజస్సుతో’ అని
కాదు. ‘కమ్మి - దివించిన (= లాగిన) తేజస్సు’ అంటే యర్థమేమో పెద్దలు పరికిరిం
పవలె.

* పూ. టీ. — నిలుపు నీరునఁ బండినట్లు = మానిసి ప్రమాణపు నీళ్లునిలిచిన
చేనిలో వైరుపండినరీతిగా.

పూ. టీ. వాస్తవ్యునిలో ‘నిలుపు...నట్లు - అనగా మనిషి ప్రమాణము నీర్లు
నిలిచినచేలొనన్న వైరు పండినట్లుగానే - అలరినాడు’ అని యున్నది. ‘మనిషి’

(కావ్యీగారు ‘అముక్త’ (పు. 58.) లో ‘మలుచు’ కు అర్థము తప్పుగా
చెప్పినారు.

ఉ. *తీరయి మల్పివేసిగతిన్ దొడలున్నవి; తొమ్ములోని వి
స్తారము చెప్పరాదు బలుదల్పు నదల్పును; పాలు గాఱునా
రార! మొగమ్ముచక్కదన; మన్ని యటుండంగ నిమ్ము,వీని యొ
య్యారమెలక్ష సేయునహహా! యనుచున్ దలయాచుసారెక్క.

టీక. — తొడలు, తీరయి = సాగవై, మల్పి వేసిగతిన్ తరిమెనబట్టి
తయారుచేసిన విధమున- ఉన్నవి. తొమ్ములోని, విస్తారము = వైశాల్యము, చెప్ప
రాదు = ఇంతయని చెప్పటకువీలులేదు. బలుదల్పున్ = (బలు + తల్పు) పెద్దతలు
పును, అదల్పును = అదలించును- (ఇది ఉపమానాచకము. రొమ్ము పెద్దతలుపునరె

‘చేలా’ అను పదములకుమాత్రము గాంధీకవేదమువేసి కాశ్రీగారు, వైమాటలనే
యనువదించినారు. కాని చేనిలో మానిసి ప్రమాణపు నీరునిలుచుట, అందు పైర
పండుట లోకమున పెక్కడనులేదు. నిలివెడు నీరు నిలుచుచోటు చెరువో- దొర
వో అగునుగాని చేనుకాదు. ‘పైరు పండినట్లు సారంగధరుడున్నాడనుట యర్థము
లేని యాలాపము.

పద్యములోని ‘నిలువు’ కరీరముగాని పరిమాణార్థకముకాదు. ‘నిలువు = అకృ
తి’ యని శ. ర. లోనే యున్నది. ‘సర్వలక్షణ సంపన్నాకృతి’ అను నర్థమున
‘నిలువు - నీరున పండినట్లున్నాడు’; ‘చెట్టున పుడికినట్లున్నాడు,’ అనుట లోకమున
వాడుక. తెనుగువారికిగాని తెనుగువాడుకలు తెలియవు. ఆకారస్థాప్తవమున ఏలో
పమునలేని సారంగధరుడు, ‘ఈ యాకృతి దోహదవిశేషములతో నీట బెరిగినదికా
బోలు’ నన్నట్లు, అపూర్వ సాభాగ్యముతో అలరినా డని సరియైన యర్థము.
‘చెట్టున బుడికినట్లు’ అనుటకు;

క. ఏవేదము ధరియించిన

నావేదము తనకు నందమై యద్భుతీ

దేవుడు చెట్టున బుడికిన

భావంబున నుండు యాపు ప్రియముకలిమిన్.

కాశీ - 7-282.

*కా.పా. — ‘తీరయి’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తీరయి’ తంజ. పా. సరసము.

వెడలుపుగా మన్నదని భా.) 'అదల్పాక్' అనుటకు బదులు 'అదల్పాక్' అనుట యనుకాలంకార నిర్వహణార్థము.)

వక్షమును కవాటముతో పోల్చుటకలదు;- మ. 'అధాత్రీశువక్షఃకవా, టముచై నెష్టాకా గండపట్టైగతినుండక్ వాడుకేల్ నేర్పుటల్.' (కళా. 7-111.)

ఉ. చక్కనివారిలో మిగులఁ జక్క-నివార; డిటువంటివాని నే
నెక్కడఁ జూచి కాన; జగత్స్వర! చిత్తరువందు వ్రాయ రా
దిక్కుమనీయరూప మొకయింతయు; భాగ్యముగాదోయ్యెచ్చెము
ల్దిక్కినకూర్చి నాకితఁడు దక్కినఁ దక్కినమాట లేటికిఁ. రర

టీక.—ఇక్కమనీయరూపము = మనోజ్ఞమయిన యీ యాకారము, ఒకింత యుక్, చిత్తరువందు వ్రాయరాదు. ('అరేఖ్యతనూవిలాస' మన్నమాట.) ఒచ్చెముల్ తక్కినకూర్చి = లోపములేని పేర్లుతో, ఇతఁడు వాడు, దక్కినన్ = కనుదైన యెడల, (అది) భాగ్యముకాదే!

* క. ఎవ్విధమున నేనీతని

జవ్వన మిపు డవహరింతు సరగ నని మనం

బువ్విల్లూరంగ వెనుకన్

బువ్విల్లుదొర కలువతూపు మొనఁదీడంగన్. రగి

† పాఠాం.—'పొచ్చెముల్'

* కా. పా.—'ఇవ్విధమున' (ఇతి పూ. ము. పా.)

పూ. ము. పా. చూచి కాశ్రిగాయ, వారిని బట్టివానిల్లవారును 'ఇవ్విధమున' నని యేతన్నారు. కాని యర్థమును విచారించినవారుకారు. 'ఇవ్విధమున' ననగా, ఎవ్విధమునో? ('ఎవ్విధమున' తంజ. తా. పా.)

ఇంకొక విశేషము; కాశ్రి వారిల్లవారి పృథులలో ఈపద్యము 'చక్కని వారిలో' అను (రర) పద్యమునకు ముందున్నది. అట్లుండుట సరికాదు. పూ. ము. నను, తంజ పృథిలోను రగి పదిగా క్రియముగా నేమొన్నది.

‡ పాఠాం.—'దీటుంగన్'

టీక.—ఈతని, జన్మము = యోవనమును, వీవిధమున అపహరింతును = వీరితిగా చూరగొందును. అని, మనము ఉద్విగ్నారంజక = మనము తొందరపడుచుండగా,—వెనుక, పువ్విలుదొర = మన్మథుడు, కలువతూపుమొన = కలువబాణముయొక్క అలుగును, తీదంజ = పరును పెట్టగా.

చ. వలపు దువాలి సేయఁ, బికవాణి కదంబపుంగమ్మవాసనల్
 ‡కులుకు పయోధరంపు మెఱుంగుల్ హృదయంబున నాటునంబకం
 బులబెడిదంపువాడితనమున్ గనిపింపఁగ, బాటుపైటతో
 సాలపుఁ బిసారి వాలుఁదెలిచూపులతోఁ దమకంబుతోడుతన్ రఁ

టీక.— వలపు = మోహము, దువాలిచేయన్ = దొడుచేయగా (=అతిశయింపగా.) *పికవాణి (కోకిలపలుకులవంటి పలుకులుగల) చిత్రాంగి, కదంబపుకమ్మవాసనల్ కులుకు- పయోధరంపు మెఱుంగుల్ = చందనము మొదలగు సుగంధద్రవ్యముల మిశ్రమయొక్క కమ్మని తావులను గుప్పించుచున్న సాగపైన కుచములయొక్క కాంతులు; హృదయంబుననాటు నంబకంబుల = మనమున నాటుకొనియున్న మన్మథబాణములయొక్క, బెడిదంపు వాడితనమున్ = మొక్కలపువరుసును, కనిపింపఁగన్ = చూపించుచుండగా (ఇక్కడ 'కనిపించు' ప్రేరణ క్రియగా వాడబడినది.) [కుచముల మెరుగులు, మనమున గాఢముగా గుచ్చుకొనియున్న మదనబాణముల అలుగుల కాంతులతో యన్న ట్లున్నవని ఉత్పేక్ష.] బాటుపైటతో = పైటపలుమారులు తొలి పడిపోవుచుండగా, సాలపు *పిసారి వాలు తెలిచూపులతోఁ.— సాలపు = సారవశ్యముతోగూడినవియు, పిసారి = వలపుహాయిలును ప్రకటించు విశాసములకలవియు, వాలు = విడుదలును, అయిన, తెలిచూపులతోఁ = నిర్మలము (పుష్పము) లగు చూపులతో, తమకంబుతోడుతన్ = మోహముతోను.

‡ కా. పా.—'కులుకుపయోధరంపు.'

'వాసనల్ కులుకు-పయోధరము' అనునప్పుడు 'కులుకుంబయోధరము' అని నుగాగమసంధిచేయుట కాస్త్రవిరుద్ధము.

* పూ. టీ.—'పికవాణి = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగల చిత్రాంగి' 'పిక' మనగా 'కోకిల' గాని 'చిలుక' కాదు. ('కోకిలః పిక ఇత్యపి'-అమ.)

పూ. టీ.—'పిసారి = కూర మైన - దృష్టులతో'

సీ. రూకంత గాని లే దే కైవడి సమంబు
 వచ్చు బంగారు మైహెచ్చుజిగికి?
 గోరంత గాని లే దేరీతిఁ బ్రతి వచ్చు
 యావర క్తిను మించు మోవిరుచికి?
 నిసుమంత గాని లే దెటువలె నెన వచ్చు
 సైకతంబు విశాలజఘనమునకుఁ?
 గంటిలోఁ బడునంత గాని లే దెటు లీడు
 వచ్చు కాటక కప్పునాల్కురులకు?

గీ. ననుచు సఖలాంగశృంగార మభినుతించు
 గతిఁ దులారాకోటి మణికోటి కాంచదామ
 కింకిణీగణ కంక ణాకీర్ణ కలక
 లారవమ్ములు గులుక నొయ్యార మొలుక. ౪౨

తాను వలచినవానిని అత్యంతాభిలాషతో చూచు కామిని కూర్చున్న చూపులతో చూచె ననుట స్వభావ విరుద్ధము. కవులు వలపు ప్రేమతోడిచూపులనే పిసారి చూపులందురు. పిసారినవ్వు; పిసారి మెరుంగులు; మొదలయినవియును ప్రేమనూచకములేగాని కూర్చుండుకావు. ‘పిసారి = పృథాకముకలది’ (శ. ర.) “పిసారి - Brilliant. ‘మే తులకింపుల పిసారి మిసిమికి కొమ్మించే తుల’ టీక. — పిసారిమిసిమికి = మనోహరమైన కాంతికి” (బ్రామ)

(a) ‘అలఁది పిసారినవ్వు చుడురాధరబింబము’ (సాండు. 4-182)

(b) ‘ప్రాణనాథుతో, నొక్కపిసారి నవ్వు ననలొత్తఁగ నవ్వెడు వాణిగొల్పె దక్ష.’ (నిరంకు 1-8.)

(c) ‘నకియ కొందఱును పిసారి చూపుల కోపు

ముగుడ నిద్దపు ముద్దుమోముగోము’ (రసి. మనోభి. 3-188)

పూ. టీ. కర్తలు ‘మొరనుమోటు పిసారి నా మాఘుడొప్పు’ (అం. భా. 3-7.) అను పద్యమును చదువుకొని ‘పిసారి = కూర్చున్న’ అని అనియంటారు, కేచిత్రము నేరుగని యర్థము హాస్యభావము.

* తా. సా. — ‘బడినంత’ (‘పడునంత’ పూ. ము.; తంజ. పు.)

టీక.—బంగారు, రూకంత గానిలేదు = నిండా రూకంతయైననులేదు, (రూక కంటెను తక్కువ)=చాల కొంచెముగానున్నది. * మైపా చ్చుటికిక్ = చిత్రాంగి-దేహముయొక్క గొప్ప కాంతికి, ఏకైకదేహమునందున్నట్లు = ఏరీతి సాటిరాగలదు? (బంగారు రూక [నాణెము]ల మామన అల్పముగానున్నదేగాని అధికముగాలేదు గనుక దేహమునకు సమముకాదని చమత్కారము. ఇట్లే తక్కిన పాదములందును.) యావ = క్క, గోరంత గానిలేదు = మిక్కిలి తక్కువగానున్నది. (స్త్రీలకులక్కరనున్న గోళ్లకు పూసికొందురు. కావున, గోటికి అంటుకొనుమాత్రమే యున్నదని చమత్కారము.) పక్షిమమించు మోవిరుచికి = ఎక్కువ యెరుపైన మోవికాంతికి, ఏరీతి ప్రతివచ్చును?—చైతంబు = ఇసుకదిబ్బ, ఇసుమంతగాని లేదు = చాలా అల్పముగానున్నది. (దిబ్బయంతయును ఇసుమే కావున, ఇసుమంతగానేయున్నదని చమత్కారము.) వికాలజనునమునకు = వెడలుపైన పిరుదు భాగమునకు, ఎటువలె ఎనవచ్చును? కాటుక, కంటిలో బడునంత గానిలేదు = చాల తక్కువగానున్నది. (కాంతలు కాటుకను కన్నులకు పెట్టుకొందురు. కావున నిజముగా కంటిలో బడునదే నని చమత్కారము.) కష్టవాలకురులకు = నల్లని పాడునైన తలవెండ్లుకలకు, ఎటులు ఈడువచ్చును? అనుచు = అని, అభిలాంక్ష శృంగారము = అన్ని అనయముల సౌందర్యమును, అభినుతించుకొన = పొగడుచున్నవో అన్నట్లు, తులనోటి-మగికోటి=అందెలలోని రత్న సమూహముయొక్కయు, (‘తులనోటిర్పంజీరో నూపురోఽస్త్రీ యామ్.’అను.) కాంచీదామ - కింకీణిగణ = మొలనూలి చిరుగంటలయొక్కయు, కంకిణ = చేతిసొమ్ములయొక్కయు, అకిర్ణ = ఒండొటితో కలిసి బలిసిన, కలకలారవ

* పూ.టీ.—‘మై - జిగిక్ = దేహముయొక్క కాంతిమందలి, రూకంత గాని లేదు = ఇంచుకంతయేనిలేదు. (బంగారు రూకలేదనియు భావము.)’

‘జిగిక్ రూకంత గానిలేదు’ అని యన్వయించుట సమంజసము కాదు. ‘జిగిక్ - ఏకైకదేహ సమంబువచ్చును’ అని యన్వయించుట సరియైనమాగ్గము.

‘రూకంత గానిలేదు’ అనగా ఇంచుకంత గానున్నదని యర్థముగాని, ‘ఇంచుకంతయేనిలేదు’ అని కాదు. ‘రూకంత గానిలేదు; గోరంత గానిలేదు’ అను పలుకుబడులకు, ‘రూకపరిమాణమునకును, గోటి పరిమాణమునకును తక్కువగానున్నది’ = కొంచెము’ అని యర్థము బొత్తిగా - కొంచెమేనియు లేదనియర్థము కాదు. ‘రూకలేదు; గోరులేదు’ అని భావమును కాదు.

మృత్యు = గలగల కబ్బములు, కులకృత్ = అందగింపగా, ఒయ్యారము - ఒటుకకృత్ = హయలు వ్రాసకగా, (అవ. అన్వ.)

బంగారు రూకంతగానిలేదే మంచిత్రాంగి మేనిటికి వీక్షితది సమమగును! లత్తుక గోరంతగానిలేదే మోనిరుచికెట్లు ప్రతివచ్చును? ఇనుకదిబ్బ యగుమంతగానిలేదే పిరుదు భాగమున కెట్లైనవచ్చును? కాటుక కంటిలోబడునంతగానిలేదే నల్లనితలకట్టునకెట్టునీడువచ్చును? అని చిత్రాంగి యవయవసౌభాగ్యమును ప్రశంసించుచున్నవోయన్నట్లు కాలియందెలవలను, మొలమాలిగంటులును, చేతికంకణములును గలగలలాడుచుండగా చిత్రాంగి కదలిన దని తా.

కవులు 'గాని' ని వాడిన విధముచూడండి.—

(1) గీ. * 'వీరుమైలారు దేవర వీరభటులు

గొండ్లియాడించుచున్నారు గొరగపడుచు

వాడుచున్నది మాడు మూర్ఖాభివయము

తాను పెట్టిక సీలంతగాని లేదు' (కీడాభి. పు. 48.)

పెట్టిక సీలంతగాని లేదు - అనగా. చాలాచిన్నదిగానున్నదని యర్థముగాని బొత్తిగాలేదని యర్థము కాదు. 'పెట్టికసీలలే' దని భావమును కాదు.

(2) క. 'ఇనుమంతగాని లేదీ

పసిబాలుడు' (పాండు. 4-180.)

అంటే, పసిబాలుడు కొంచెముగూడలేదని యర్థము కాదు; ఇనుము లేదే లేదని భావమును కాదు. చాలాచిన్నవాడుగానున్నాడన్న మాట.

(3) సీ. 'వెఱవెఱుంగుటమనై వెఱపింతునందునా?

కలిగి లేకొక్కడుగాని లేడు.' (భాగ. 10. పూ. 844.)

'ఒక్కడుగానిలేడు' అనగా ఒక్కడేగాని యెక్కువమంది లేరని యర్థము. అట్లే ప్రకృతమునను 'రూకంతగానిలేదు' అంటే రూకంత కొంచెముగానున్నదిగాని అధికముగాలేదని యర్థము.

మ.రా.— పూ. టీ. వాగ్విప్రతిలో 'రూకకంటే అధికములేదని అర్థము; బంగారు రూకలేనని భావము' అని సరిగానేయున్నది.

* 'వీరుమైలారు... భటులు, గొండ్లియాడుచునున్నారు - గొరగపడుచు, వాడుచున్నది ...మూర్ఖాభివయము,' అని నూ. ని. పా.; (చూ. 'గొరగ.')

గీ. ఇంద్రనందనుఁ గాంచి మోహించి వచ్చు
 నుర్వశి తెఱంగు దోప న య్యుర్వసితప
 యోదకచ పాకశాసని యొఱపు నెరపు
 నక్కుమారునిఁ గని చేర నరుగుదేర.

ర౮

టీక.—ఉద - అనిత పయోదకచ = గొప్ప నల్లనిమేఘమునంటి తలకట్టు
 (= తలబెండుకలు) కలదియైన - అచిత్రాంగి, † పాకశాసని = జయంతునియొక్క,
 ఒఱపునెరపు = సాందర్యమును ప్రకటించుచున్న = తత్తుల్యుడైన ('జయంతుఁపాక
 శాసని' - అను.) అ-కుమారునిఁ కని = అకుఱ్ఱవానినిచూచి, — ఇంద్రనందనుఁ =
 అర్జునుని, కాంచి, మోహించివచ్చు. ఊర్వశి - తెఱంగుతోఁడఁ = ఊర్వశియొక్క
 విధముకనుపట్టగా, చేరఁ అరుగుచేరఁ = సమీపమునకురాగా.

పాకశాసని - పదముచేత సారంగధరునియందు - అర్జునత్వమును, 'ఉర్వశి
 (శి)' పదముచేత, చిత్రాంగియందు - ఊర్వశీత్వమును, ధ్వనితములు.

ఈపద్యము, పూ. టీ. కాగితపువ్రాతపత్రిలో ఆ. వె. అని యున్నది.
 కాస్త్రీగారు 'వె.' తొలగించి 'ఆ' యని ముద్రించివారు. అంతేగాని, ఇది తే. గీ.
 యన్నసంగతి గమనింపలేదు. (మా. ౧-గీ. ౨; ౨-౨౮.)

† పూ. టీ.—పాకశాసని ఒఱపునెరపు = అర్జునునియొక్క సాందర్య
 మును వ్యాపింపఁజేయుచున్న'.—

'పాకశాసని' - శబ్దము జయంతునియందురూఢము. అంతేగాక సాందర్యమున
 చెప్పదగినవాడు 'జయంతుడు' గాని, అర్జునుడుకాదు. అర్జునుడు వీరుడు; జయం
 తుడు అందగాడు. ఇందులకు గ్రంథకాలమంతయు ప్రమాణమే. ఒకటిరెండుదా
 వారణములు.

(a) మ. 'అనతారాతి వసుంధరారమణ సప్తాంగాపహరిక్రియా
 ఘనసంరంభ విజృంభమాణ పటుదోః ఖర్జుద్విరీయార్జునుం
 దు...మామిడన్న సుతుఁడు.' (కృం. నై. 1-27.)

గీ. 'వేయువేటికి' నల సాండవేయుసాటి
 వీరుఁడిలరేడు; పత్రి రఘువీరుఁడొకఁడె' (విజ. 1-94.)

(b) ఎ: గీ. 'అజయంతుఁ, దాపుల స్త్రీజుమనుఁడీ యధిపుతోడ
 సాటియగుదురె...భావనమ్మోహ నాతి సాభాగ్యరేఖ.'
 (కృం. నై. 6-78)

ఉర్వశి తనకు కొడుకువరుసవాడగు అర్జునుని వరించి తిరస్కృతయైనట్లే చిత్రాంగియు తనకు కొడుకువరుసవాడైన సారంగధరుని వరించి తిరస్కృతయగు ననియు ఉర్వశి అర్జునునికి అపకారము కావించినట్లే చిత్రాంగియు సారంగధరుని కపకారము కావించుననియు ఉపమాన సారస్వముచేత వ్యంగ్యము.

గీ. అప్పుడు మంజీరకలకలం బాలకించి

వలదు వల దన్న గతి దోఁడఁ బలికి పెనఁగు

నంచగమిఁ కాళ్ళు దోచి యేతెంచె; శకున

మడ్డగించినపని నేయ నగు నె యెందు?

౪౯

టీక.—మంజీర కలకలంబు = కాలికుండెల శబ్దమును, ఆలకించి, వలదు వలదన్నగతితోఁపక = పోవద్దు - పోవద్దు అనుచున్నచోయన్నట్లు, పలికి = శబ్దించి, పెనఁగు అంచగమిఁక = కాళ్ళకు చుట్టుకొనుచున్న హంసల గుంపును, కాళ్ళతోచి = కాళ్ళతో నెట్టిచేసి, ఏతెంచె = చిత్రాంగి సారంగధరుని కడకు వచ్చెను.—శకునము అడ్డగించినపని = అపశకునమైనపని (పక్షియడ్డగించినపని - యని చమత్కారము) చేయనగునె = చేయకూడదు. [శకునము = శుభాశుభనూచన; పక్షి. 'శకునం మంగళాశంస నిమిత్తే శకునఃఖగే,' నా. ర.]

మంజీర కలకలమును హంసపలుకులతో పోల్చుట కవులకు పరిపాటి.—'బిల బిలబిలాసినీ వాచాలతులాకోటి కలకలాహూయమాన మానస మదాలస మరాళం బగు రజతనైలంబు.' (మను. 1-80)

క. తనుఁ గన్నవారి కీనామట

గను మన్నది వేటపడఁగఁ గడువదుకలఁ

ఉ. 'ఎక్కడివాడో యత్తుతనయేందు జయంత శనుంతకంతులక'

జక్కఁదనంబునం గెలువఁజాలినవాఁడు.' (మను. 2-55)

(అర్జునునివర్ణనము)

చ. 'అతనినుతింప శక్యమె జయంతునితమ్ముఁడు సోయగంబునక'

(విజ. 1-98)

క. పా. — 'అమడ' (అమట - పూ. ము. తంజ పృథుల.)

వినతల్లికి నెమరుగ వే

చని యపు డింపెనయ వినయసంభ్రమపరుడై. గీ०†

టీక.—తను...మన్నది = తన్ను గన్నతలిదండ్రులను ఆమడదూరమున
మన్నను పోయి చూడవలసినదన్న లోకవాక్యము, లేటపడఁగ్గ = తార్కాణ
కాగా, విషయసంభ్రమపరుడై = సమృతవలని వేగిరపాటుకలవాడై.

ఆ. వె. రాజు లేని*వేళ రాఁ జెల్ల దిందు నా

వలనఁ దప్పు గలదు లలన *నైచి

మనుచు మనుచు వేడుకొనురీతి మొక్కుకొన

రంగధరున కనుఁ గురంగనయన.

గీ०

టీక.—నైచి = సహించి, మనుచుము- అనుచుక్ = మన్నింపుమనుచు.

క. వసుధేశుఁడు నీవును నొ

క్కననుంబు మదిం దలంపఁగా నాకు నయో

యసమాంబకుండ వయ్యుక్

బొసఁగునె తొడిబడఁ బ్రణామములు ఘటియింపఁ. గీ ౨

టీక.—అసమాంబకుండవయ్యుక్ = వేరుతల్లి కలవాడవైనను (సవతిబిడ్డవై
నను - అన్నమాట.) అసమ + అంబకుండు = బేసిసంఖ్యభాగములుకలవాడు =
మన్మథుడు; సౌందర్యమున కేవలము మన్మథుడవే అయ్యుండియును (అని - అర్థం)

† ఒక తాళపత్ర పృతిలో గీ० కి తర్వాత, ఈక్రింది పద్యమున్నది.

ఉ. మొక్కిన నక్కనంబొదిచి, ముద్దులమోమున మోముఁజేర్చి, లే

జెక్కిలినొక్కె, చొక్కునలచేడియఁగాంచి కుమారుఁడెంచి, యిం

పెక్కఁగ గారవించి నెనెక్కెడుమాపిన తల్లి తల్లికిం

దక్కువగాదటంచు, నది తక్కువగల్ గనఁడయ్యె నయ్యెడఁ.

పాతాం.—లేనిజనక.

*కా. పా.—*నైపు.*

*కా. పా.—*ననుంబుని మదిఁ *ప్రణామములు.*

ఇట్లు, † తోడిబడక = తోట్రుపడుటయు, పృజామములుఘటియింపక = నమస్కారములుచేయుటయు పాసగునె = తగునా?

* సారంగధరుడా, నాకు రాజుగారియెడ పెట్టిగౌరవమో నీయెడను అట్టి గౌరవమే. నీవు సతతిబిడ్డవైనదేమి? నన్నుజూచి తోట్రుపడుటయెందుకు? నమస్కరించుటయెందుకు? (అని యర్థము); ఓయీ, రాజువలెనే నీవును నాకు మనోహరుడవు. మస్మధునింబోలిన అందగాడవైయుండియును జంకెదవేల? నాతో గలిసి సుఖింపక ఊరకవట్టి నమస్కారములు చేసెదవెందుకు? (అని యర్థం)

గీ. అని సుశీలయుబలె నా గయాళిజంత

చేయి చూపి † ముంగలిగ విచ్చేయు మనుచు
నయ్యనఘుఁ దోడుకొని యేగె నతివినయము
ధూర్తలక్షణ మని మదిఁ దోఁప నపుడు.

గీ 3

టీక. — అగయాళిజంత = లోకమునకు వెనువని ఆధూర్తరాలు, సుశీలయు బలె = ఉత్తమరాలినలె, ముంగలిగ * విచ్చేయుచునుచుక = ముందు నడువుమని చేయిచూపి, అయ్యనఘుక = పవిత్ర హృదయుడైన ఆ సారంగధరుని, తోడుకొని = కూడా తీసికొని, అతివినయము = మితిమీరిన విధేయత, ధూర్తలక్షణ

† పూ. టి. — 'తోడిబడక = తోట్రుపాటుతో' (ఇది సరికాదు)

* ఈవిషయము శం. సారంగ. లో ఇట్లున్నది. —

‘రాజంతవాడవు రాజకుమార, నేఁ జెల్లమొక్కదు నిన్నేమనందు?

త్రీలకు మొక్కంగఁ జెల్లనటయ్య, బాఁడ నీబుద్ధి బంగారుగాను
(పుట. 22)

† కా. పా. — ‘చూపి ముందఱగ’ (‘చూపుచుమందు’ పూ. ము.) ‘చూపి ముంగలిగ’ అని, తంజ. పా. ‘ముంగలిగ’ అనునదే సాధుపాఠము. ‘ముంగలి = ముందునడచువాడు’ (శ. త.)

ఉ. ‘మొదమునం దనూభవుని ముంగలిగా నడపించి’ (నిర్వ. రా. 6-146.)

చ. ‘నేనాపతియగు నా దుర్యపదనందనుండు ముంగలియై నడపించుచుండ.’

(భా. భిష్మ. 1-118.)

* పూ. టి. — ‘విచ్చేయుము = విజయించేయుము - రమ్య.’

మని, మదిక్ తోచక = (సారంగధరుని) మనసుకు స్ఫురింపగా, ఏగెను.-
'అతివిషయం ధూర్జలక్షణమ్' అని శుభాషితము.

క. గంబూర గులికి † యనురా

గం బూర, మనంబు చల్లంగా, బన్నీటక్

బింబోష్టి యతనిపాదా

బ్రాబులు గడిగించె గూర్చినకిములచేతక. గిర

టీక.—బింబోష్టి = దొండపండువంటి యధరముకలదై - చిత్రాంగి,
అనురాగంబు + ఊరక = ప్రేమ యుప్పతిల్లగా, మనంబుచల్లంగా = (తన)
మనసు చల్లబడగా, గంబూర = కర్పూరమును, కులికి = (పన్నీటిలో) వేసి, (గం
బూర కర్పూరమనవలయుఁ జంద్రంబు. ఆ. సం.) పన్నీటక్ = ఆపన్నీటితో,
అతని, పాదాబ్రాబులు = కిములములవంటి పాదములను - కూర్చి = తనకు ప్రియు
రాండ్రయిన - సకిములచేతక - (తనకు మారుగా - అని భా) కడిగించెను.

ఇక్కడ 'ముంగలిగ విచ్చేయుము' అనగా 'ముందునడువుము' అని ప్రకర
ణోచితమైన యర్థము. 'ముందురమ్మనుట యనుచితము. 'విచ్చేయు = వచ్చు;
పోవు.' (క. ర.) "నీ, వెచ్చోటికివిచ్చేయక, కుచ్చితో నుండునుయ్య మానగర
మునక." (భా. గ. 1-258)

కావున 'విచ్చేయుము = వచ్చు' అనుట తప్పు. ఇట్లే కాశ్మీరీగారు శృం. వై.
(3-11) లో గూడా ఏగుదెంచువోక్' అనుక్రియకు 'వచ్చునప్పుడు' అని చెప్పవల
సినదానికి 'పోవునపుడు' అని యనుచితార్థముచెప్పినారు.

† కా. పా.—'అనురాగం బూరమనంబు, చల్లంగా...' ('మనంబు అను
రాగంబు ఊరక = మనస్సులో ప్రేమ ఉప్పతిల్లుచుండగా' అని పూ. టీ.)

'ప్రేమ ఉప్పతిల్లుచుండగా మనస్సులో చల్లంగా పాదములుకడిగించెను'
అను రచన 'నీతనుజంపి రావణుని జెచ్చెరఁ దెచ్చెను దానయోధ్యకుట్'
అనుటవంటిది. 'ఊరకగా' — అను క్రియ కనంతరమున్న 'మనంబు' అను
ప్రథమాంతపదమునకు 'మనంబులో' అని సప్తమ్యర్థకవస్థి చెప్పటయు, దానిని
క్రియకుముందున్న 'అనురాగము' ముందరికి లాగుకొనిపోవుటయు అక్రమము. సంక్ష
దాయవిరద్ధముగూడాను. ఇట్టి ద్రావిడ ప్రాచార్యమాన్యయపురచనలు ప్రాచీన
కృతులలోనే కాదు నేటి సరసకవుల కావ్యములందును కనబడవు. క. "ప్రణమి
ల్లగ నాకు మీరు వచ్చినవారల్." ఇత్యాది కూర్పులు కీ కాశ్మీరీగారి గృంథము
లలోమార్తము కనబడుచున్నవి. (చూ. మాళ. 4-17.)

చ. జనవరసూనుఁ డందులకుఁజాలఁ బ్రియంబు దొలంక నన్నెలం
తను గని నీ కుమారుడఁ గదా యిటు తక్కిన వారికిఁ బలెఁ
జననియో నాకు నిత యుపచారము సేయఁగ నేటి కమ్మ నే?
డనవుడు నాకు మూరుడవె యూటచుజేయుదు నంచు నేర్పునఁ.

టీక.—నీ కుమారుడనుగదా, తక్కినవారికిఁ బలెఁ = ఇతరులకువలె,
ఇంతయుపచారము చేయఁగ నేటికమ్మ, అనవుడుఁ = అనగా, నాకుమూరుడవే =
నాపుత్రుడవే. (నాకు, మూరుడవే = మన్మథుడవే అని యర్థం.) ఔటను =
కాబట్టియే, చేయుదును = ఇంత యుపచారముచేయున్నాను. అని, నేర్పునఁ =
అర్థచమత్కార మేర్పడునట్లు; నేర్పుతో - అంచుఁ = అనుచూ - (అవతలికి
అన్వయము)

క. వర్చినబలుమానికములు

సేర్చినయొక జాళువాపసిఁడిగద్దియవైఁ

గూర్చుండఁబెట్టి వినయము

గూర్చి శృచాలసుతుఁ గూర్చి గూర్చి పొసంగఁ. ౧౬

టీక.— వర్చిన = మంచివిగా వీరితీసిన; జాళువాపసిఁడి గద్దియవైఁ
మేలిమి బంగారపు పీఠముమీఁద.

గీ. తలిరుఁగెమ్మోవిఁ జిలునవ్వు మొలకలెత్త,

నలరు కమ్మనివాసనల్ గులకరింపఁ,

గెలనఁ దియ్యని తేనెలు చిలుకుచుండఁ,

గలికిలతకూస యాకొమ్మ పలికె నపుడు. ౧౭

టీక.—తలిరు కెమ్మోవిఁ = † చిగురుటాకువంటి యెఱ్ఱని యధరమునంచు,
చిలునవ్వు, మొలకలెత్తఁ = అంకురింపగా, అలరు = ఒప్పునట్టి, కమ్మనివాసనల్
(అలరు కమ్మనివాసనల్ = పూలతావులవంటి కమ్మని వాసనలు అనియును.) గులక

† పూ. టీ.—చిగురుటాకులవంటి, కెమ్మోవిఁ'

'కెమ్మోవి' ఒక్కటియేగావున దాని కుపమానమైన 'చిగురుటాకు' నన్ని
ఒక్కటియేకావలెను. కావున 'చిగురుటాకులవంటి' అని బహువచనముగా చెప్పఁట
కష్టము.

రింపక = గుబాళింపగా, కలికిలతకూన = ఒక్కొక్కరకు కన్నె పడుచైన, అకొమ్మ = అయింతి - చిత్రాంగి. (కలికి - లతకూన = సోగచైన లేదీగ; కొమ్మ = చెట్టు కొమ్మ - అని అర్థం.) కెలనక = పోక్కన (నిలుచుండి) తియ్యని తేనెలు - చిలుకుచుండక = చిందుచుండగా, పలికెక [తేనెలె తియ్యనైన పలుకులతో నిట్లనెను అని భా.] అయింతి, లేతతీగయు - కొమ్మయు కావుననే అందు, తలిరు, అలరు, తియ్యని తేనెలు, కలనని చమత్కారము.]

ఉ. నీనుగుణత్వమున్ జెలుపు నేర్పును నెచ్చెలులెల్ల జెప్పగా
వీసరవోనిమోహమున నీనులవిందుగ విందు నవ్వరే
భాసురుకాండ నేడు పొడగంటిని; గన్నులపండువయ్యె; నే
జేసినభాగ్య మెవ్వరును జేయ రయారె. ఫలించె గోకల్. గౌ

టీక.—వీసరవోని మోహమునక = వెలితిపడని వలపుతో, విందుక = వినుచుందును; నవ్వరేభా సురుకాండ = నూతన పొందగ్యముతో నొప్పు పుష్ప బాణుడా; గోకల్ ఫలించెక. (ఫలించెనని భూతార్థముగా చెప్పట నీవునాకు దక్కితినని పోధముగా నూచించుట.)

(పూ. టీ.—కలికి = కలాగవతియైన, లతకూన = లేదీగవంటిదైన, అకొమ్మ = కాళాయాపయైన యాచిత్రాంగి.)

‘లతకూన’ యనుపదమునకు లేత్రాసుపు స్త్రీ అని రూఢ్యర్థము. శ. ర. కర్త ‘లతకూన = లేతతీగవంటి ఆడుది’ అన్నందున, పూ. టీ. కర్తలును ‘లేదీగవంటిదైన’ అన్నారు. పొరపాటు. శ. ర. కర్తవ్రాసినది వ్యుత్పత్తి, ‘లతకూన’ స్త్రీకి పర్యాయపదముకావున ‘లతకూన = ఆడుది’ అనుట యుచితము. చూడండి.—

‘లతకూన - A spring, poetical phrase for a girl బాలిక’
(శ్రామ.)

సీ. “అన్నలతకూన యొక్కారితవ వెలది.” (సాంబ. మాన - 20)

సీ. “కనుగొంటి లతకూననని డాయుగారున్న

నభినవకరలతా వాస్తీదెలపు” (కను. 3-82.)

‘లతకూన’యనగా X కన్నె పడుచును - లేత తీగయును’ అని వ్యాఖ్య.

కావున ‘లతకూన - అకొమ్మ = లేదీగవంటిదైన కొమ్మ’ అనుట కుచితముకాదు. మరియు, ‘కొమ్మ = కాళాయాపయైన యాచిత్రాంగి’ అనుటయును సరికాదు. చిత్రాంగి, కొమ్మ (= స్త్రీ) యేగాని ‘కాళాయాప’ కానేకాదు.

ఉ. చుమరునిజ జయంతుని వసంతునిఁ గంతుని నాదిగా జనుల్
కొండలు మోహనాంగులనుకో విని పోవుటెకాక చూడ లే
దెందును వారిరూప మదియెట్టిదియో యిదె నిన్నుఁగంటి నా
నందము గాఁగ నేడు సుదినంబగు శివాసదనంబు రంజితె. ౧౯

టీక.—జనుల్ కొండలు, జయంతుని...అనిగాఁ = జయంతుడు, వసంతుడు, మన్మథుడు మొదలగువారిని, మోహనాంగులు - అనుకోఁ = అందగాండ్లని యనుకొనుచుండగా, వినిపోవుటెకాక = ఊరకవినుటయేగాని, వారిరూప మదియెట్టిదియో, ఎందునుచూడలేదు. ఇదే = ఇదిగో, అనందముగాఁగ, నిన్నుఁగంటి = నిన్నుచూచితిని. (వారు సుందరులగుదురో? కాశోగాని నీవుచూత్రిము వాకానందము గలిగించిన సుందరుడవు. అని, భౌ.) నేడు, సుదినంబగు = చాలా మంచిదినము. వాసదనంబు రంజితె = (నీవుకచ్చుటచేత) వాధవనము శోభావంతమైనది.

1 కా. పా.—‘మది యెట్టిదయో’ (ఇది పూ. ము. పా.)

పూ. ము. ను చూచి కాశ్రిగారును, వారినిచూచి వావిళ్లవారును ‘ఎట్టిదయో’ అన్నారు. కాని అది ‘అయో’ యని సంతాపించుననుము కాదు. ‘ఎట్టిదయో’ అని సరియైనపాఠము; తంజ. ప్రతులలోనున్నది. ఊహించియైనను సవరింపదగిన యల్ప విషయము.

2 కా. పా.—‘నేడు సుదినంబుగ.’ (ఇదియును, పూ. ము. పాఠమే) అర్థమేమో? పూ. టీ. లేనేలేదు. ‘సుదినంబు’ అని చేను సవరించినాను.

3 కా. పా.—‘వాసదనంబు.’ (వదనంబు = ముఖము, రంజితె = ప్రసన్నమాయెను. అని, పూ. టీ.)

తూర్పులును, ప్రియులును, ఇంటికివచ్చినపుడు ‘మీరాకచే మాగృహము పావనమైనది; మాయిల్లు మూతన శోభనుకాంచినది, అని యనుట లోకమునగలదుగాని ‘మీరాకచే నాముఖము రంజితిన’ దనుట యెందునులేదు. ‘వా సదనంబు రంజితె’ అనియే, పూ. ము. పా. ఆపాఠమే తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోనున్నది. కవుల ప్రయోగము లొకటియెందు.—

౧. ‘అస్పద్యహంబు, పావనముచేసి చనుమన్న బ్రాహ్మణుండు.’

ఉ. తొల్లి మనంబులోఁ గలుగు తుండుకెల్లను బాసెఁ, గామినీ
హల్లకబాణ యెంతపని కైన నిధానము నీవు గల్గి నేఁ
డల్లవిభుఁడు రాఁ డని మహాపరితాపము నొంది యేల చిం
తిల్లగ? వెన్నఁ బెట్టుకొని నేటికి నేటికి నంగలార్పగ? ౬౦

టీక.—తుండుడు = సంతాపము, కామినీహల్లకబాణ = వలపుకత్తెలపాలిటి
మస్మధుడా, (హల్లక = ఎత్తుకలువలు, బాణ = బాణములుగాగలవాడు.) నిధానము =
నిత్యేషము - వలె, నీవుగల్గె = నీవుండగా, నేడు, అల్లవిభుండు = ఆరాజు -
రాఁడని; అంగలార్పగ - ఏటికి = పరితపింపవలసిన పనియేమి?

‘ఇట్లో వెన్న పెట్టుకొని నేటికి వెదకినట్లు’ అని లోకోక్తి. సారంగధరుడు
వెన్నవలెనే కరగింపవలసిన దశలో నున్నాడనియు, కరగించినచో వినియోగపడు
ననియు సారస్వము.

క. ననుఁ జూడరాఁ డ దేమో

యని నిను * దూఱుకొనుచుండు ననయము; న్నాపె
నెనరు గలందుకు గుఱు తిదె

కనిపించెను మనము వేడుకలు గనఁ గల్గె. ౬౧

టీక.—నినుకొ, దూఱుకొనుచుండును = నిందించుచుండెడిదానను.—
‘దూఱుకొను.’ ఇందు స్వార్థముననే ‘కొను’ అనుప్రయుక్తము. ఒక్కప్రయోగము.

క. ‘ఎద్దిక్కడకుఁ దీసిన

గ్రద్దటియెనుఁబోతు నొక్కడకీడ్పుటయుక

బెద్దమునికోలచేఁ జే

కొద్దికొ వడియడర బాఁడుకొనుచుకొ దున్నెకొ.’ (శేష. ౪. అ.)

‘బాఁడుకొనుచుకొ = బాఁడుచు’ (శ. ౪.)

గీ. ‘వెన్నవోత్తమ మీపాద పద్మ

వలన మాయిల్లు పావనత్వంబునందె.’

(శ్రీవణా. 2-3)

* కా. పా.—‘నేనల్ల.’

* కా. పా.—‘దూరికొనుచు’ (నిను ‘జూచుకొనుచు’ పూ. ము.)

నిందారకమయిన ‘దూఱు’ లోనిది. శకటరేఫముగాని లఘురేఫము కాదు,

ఉ. నాయపరంజిమేడ యొకనాఁడునుఁ జూడవుగా, యగోచరం
బా యురుమంజము క్రియపుటన్నువసోరణగండ్లయంద, మా
చాయల కెంపుటోవరుల చందము, నా చలువ ల్దొలంకురే
రాయల రా యరంగులసరాగము, నామణికుడ్యభాగముల్. ౬౨

టీక.— నా, అపరంజిమేడ = బంగారుమేడ, చూడవుగా = చూడలేదుగదా,
* అగోచరంబు = అది 'యిట్టిది' యని యూహచేయరానిది. (అవశ్యము చూడద
గిన దని భా.) ఆ ఉరు...యందము = హరుమంజిదేశపు ముత్తైముల జాలరులు
కూర్చిన ‡ సాగనైన గవాక్షములసొంపు, ఆ చాయల...చందము = పృథాకశేవత
(చూ. 30 క్రింద) 'చూటికొను'. అనుటకంటెను 'చూటుకొను' అనుట వ్యవహార
మునకు దగ్గర.

* పూ. టీ.— 'అగోచరంబు = చూడఁదరముగానివి.'

'అగోచరంబు' అను, ఏకవచనమునకు 'చూడఁదరముగానివి' అని బహువచ
నార్థముచెప్పట తప్ప. కవి 'సోరణగండ్లయందము, ఓవరుల చందము, అరుగుల
సరాగము, గోడలయొక్క భాగములు- అగోచరము' అని భిన్నవచనతాదోషమున
కాస్పదముగా రచనకావించెనని పూ. టీ. కర్తలనుకొనుట భ్రాంతి. 'నా యపరంజి
మేడ, అగోచరము = అవశ్యము చూడదగినది. ఆ గవాక్షములయందము, ఓవరుల
చందము మొదలగునవియు, అందలి వినోదమార్గములు- విశేషములు...చూచి,
అందు కొంతసేపు విశ్రమించిపొమ్ము' అని అవతలిపద్యముతో కలిసి సరియైన యన్వ
యము. ఆపాటి గమనింపక పూ. టీ. వారు అక్రమాన్వయమున కుపక్రమించి 'అగోచర
ము'నకు లేనియర్థమును కల్పించినారు.

‡ పూ. టీ.— 'ఉరుమంజి = పసుపునీరుగలిగినట్టి.'

'ఉరుమంజి' హరుమంజికి రూపాం. అది యొక దేశముపేరుగాని విశే
షణముకాదు. శ. ర. కర్త 'ఉరుమంజి = దేశ విశేష' మని చెప్పి అందుకీపద్య
మునే చూపించినాడు. మరియొక ప్రయోగము —

సీ. 'నిఁహళంబున గంధసింధురంబులుదెచ్చి

హరుమంజి బలుతేజి హరులుతెచ్చి, (హర. పీఠిక - 25)

పూ. టీ. కర్తలకు 'హరుమంజి' తత్త్వము తెలియదు. (చూ. ౮౫ పుట.)

‡ పూ. టీ.— 'అన్నన = నూక్కుమైన - సోరణగండ్ల = గవాక్షముల
యొక్క.

ములయిన కెంపులు చెక్కిన, ఓవరుల = నైమేడల - అందము, ఆ చలువతో... సరాగము. — చలువలో లొలంకు = చల్లదనముననుచుండు, రేరాయల రా = చంద్ర కాంతమణుల (తో కట్టబడిన), అరంగుల సరాగము = అరుగుల చక్కదనము, ఆ మణి...మలో = అరత్నాలగోడలు, (అవతలి పద్యముతో అన్వయము.)

ఉ. అందు వినోదమార్గములు, నును విశేషము, లందు హర్షు, లిం

పొందఁగఁ జూచి, మానికపు టోవరిలో సాగను ల్పటెంపఁగా

గందము వక్కలాకులును గైకొని, వేడ్క నొకింతసేపు నీ

వందుల విశ్రమించి, చనుమా చనుమానముతోడ నావుడున్. ౬౩

టీక. — అందు = అందలి, వినోదమార్గములు = వేడుకగా ప్రోద్బుధుచ్చుటకు చేసిన యేర్పాటులు, విశేషములు = కొత్త కొత్త రచనలు (= నిర్మాణములు) హర్షులు = సోయగపు పనులు, ఇంపొందఁగఁ = అందముకలుగగా, చూచి, మానికపు టోవరిలో = మాణిక్యములతో కట్టిన గదిలో. — ఒకింతసేపు, చనుమానముతోడ = చనువుతో (అనగా మనసుకలిసి) విశ్రమించి, చనుమా, నావుడున్ = అనగా,

‘చనుమానము’- నిఘంటువులలోలేదు; వ్యవహారముననున్నది.

చ. వెడనగ వంకురింపఁ బృథివీవరసూనుఁడు వల్కు- నప్పు డ

పుడఁతుకతోడ ‘నా కిప్పుడు ప్రాణపదం బగుపాపురంబు పైఁ

గడుఁ బొడవేగి పెంటిఁ బొడగానక యిచ్చుట వాల్లె; దానివెం

బడిఁ బడి రాజు లేనియెడ మావినతల్లివి నీవు గావునన్. ౬౪

చిత్రాంగి మేడకు పెట్టిన కిటికీలు ‘నూత్నుమైన’ వని పూ. టీ. వారు వింత విషయమును చెప్పినారు. గవాక్షములకు విశేషణమునప్పడు- ‘అన్నవ’కు మనోహరమైన, సాగమైన, అని యర్థముచెప్పట యుచితముగాని ‘నూత్నుమైన’ అని చెప్పట యుచితముకాదు. క. ర. లో ‘అన్నవ = అల్పము’ అని యున్నది. అందు వల్ల పూ. టీ. కర్తలును ‘అన్నవ = నూత్నుమైన’ అన్నారు. కాని అది ప్రకరణోచితమైనయర్థముకాదు. చిత్రాంగి మేడవంటి పెద్దపెద్దమేడలకు నూత్నుమైన కిటికీలు పెట్టుటగాని - అట్టివానినొక గొప్పగా చూడరమ్మనటగాని సంభవముకాదు. కావుననే నూ. ని. ‘అన్నవ = మనోహరమైన, సోరణగండ్లు’ అని యర్థముచెప్పినది (మా. ‘అన్నవ’.)

టీక. — * వెవనగవు = అవంగీకారమును - నిరాదరమును నూచించు వింతనవ్వు. నాకు, ప్రాణపదము = ప్రాణస్థానము (ప్రాణసమానమని భా.) అగు పావురంబు, వైక = వైకీ,

చ.¹ రవియణు రశ్మికి జొరంగరాని భయానక మైన నీ మణి
భవనము వచ్చి సొచ్చి పదపంకజము ల్గని మొక్కగంటి; నీ
దవు కరుణావిశేషమున నన్నియు నున్నవి; యేటి కమ్మ? పా
రువమునొసంగు పోయెద సరోరుహలోచన యన్న నవ్వుచుక. ౬గి

టీక. — రవియణు రశ్మికి = సూర్యుని సన్నని కిరణమునకైనను, చొరంగరాని = ప్రవేశింపబడుటగానిదియు, భయానకము = భయంకరమును - ఐన, నీమణి

* పూ. టీ. — 'వెవనగవు = చిలునవ్వు.'

పినతల్లి వాచిమాలి వలపుమాటలాడగా, అందుకేగించుకొను సారంగధరుడు 'చిలునవ్వు' నవ్వునా? ఇది స్వభావ విరుద్ధమయినచారిత. ఈపద్యమునకు మూల మిట్లున్నది.

"మేడలోపలికి, వచ్చి యొకించుక వడి విశ్రమించ

విచ్చేయు మనినదా ‡వింత నవ్వొలయ, నచ్చారలోచన కతఁడునిట్లనియె."

(నవనాథ. పుట. 44.)

1 కా. పా. — 'రవి శశి రశ్మికి' (సూర్యునియొక్కయు - చంద్రుని యొక్కయు కిరణమునకు' అని పూ. టీ.)

సూర్యచంద్రుల కిద్దరికిని, ఉమ్మడిగా - ఒక్క కిరణమునే చెప్పట యొప్పు కాదు. ఎవరికిరణము వారిదేగనుక 'కిరణములకును' అని యనవలసియుండును; కాని పద్యమున 'రశ్మి' ఒక్కటియేయున్నది. కాబట్టి కా. పా. తప్పు. అర్థమునుతప్పే. 'రవిఘనరశ్మికి' అని పూ. ము. పా; 'రవియణురశ్మికి (యొక్క)' అని తంజ-పా. మూలగ్రంథమున నిట్లున్నది. —

"రవి రశ్మికిని జొరరాని నీవున్న, భవనాంగణమునకు భయమింత లేక

చనుదెంచి నీపాద జలజంబు లెఱమి, గని మొక్కగంటి."

(నవనాథ - పుట. 45.)

‡ 'వింతనవ్వు' అని ముద్రితప్రతి. (?)

భవనము = నీరత్నాలమేడకు, (వ్యక్తిగతమున ప్రభువు.) వచ్చి; * సహారుహలోచన-
(స్త్రీమాతృ) సంబోధనము.)

క. పోయెదు గా కిప్పుడే మని

యాయనచెయివట్టి వట్టియాసల నపు డా

గాయకపుజంత యెంత

† బాయక తోడుకొని మేడపయికిం జనియెన్. ౬౬

* పూ. టీ.—‘సహారుహలోచన = పద్మములవంటి నేత్రములుకలదావా.’

తల్లిని సంబోధించుటలో, అందును ఆమెకు నీతిని బోధించుపట్టున, వాడిన
‘సహారుహలోచన’ యను పదమునకు అవయవార్థముచెప్పట యనుచితము. అట్టి
తావులలో - అట్టి సంబోధనలకు అవయవార్థముచెప్పట కవి హృదయముకాదు.
ఈ సందర్భమునుగూర్చి శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు వ్రాసిన యీక్రింది పంక్తులు
పఠింపదగినవి.

(భారతవిశేషములు 18. అవివక్ష)

“వ॥...గరు డుండు తల్లికిట్లనియె.

ఉ॥...పనుల్ నేయగ నేమి కారణము చెప్పమనాకుఁ బయోరుహానవా.”

భా. అది-2.

ఈ సంబోధమున కిటు నవయవార్థమును వివక్షింపవలసినదని కవి హృదయము
కాదు. స్త్రీత్వమాత్రే బోధకమనియు నందునను బృకరణముంబట్టి ‘అమ్మా’ అను
సర్థముమాత్రేమే వచ్చుననియు నెఱుంగఁదగును. సంస్కృత మహాకవుల కవిత్వ
ములో నిట్టివెన్నో కలవు. అంతమాత్రమున వారి కజ్ఞతకల్పించి యాచిత్యభంగ
మయ్యెనని యనుట సాహసము; వాస్తవదూరము.— దీనింబట్టి, ఆరణ్య. 7 ఆ. లోని
‘తసులతాంగి’ ఇత్యాది సంబోధనములుగూడ సమర్థించుకొనఁదగు. అవిశేషములు
యముడు సావిత్రింగూర్చి పల్కినవి. ఆమె యశుడు మహాపదలోనున్నయది. వైగా
అఖండ పతివ్రత. యముడో ధర్మస్వరూపుఁడు. ఇట్టిండట్టి దుస్థితిలోనున్న
సాధ్వీ వట్లు సంబోధించునని యెఱుఁగగారమకొందురా! వారి తాత్పర్యమేమి? అవ
యవార్థమునకు వివక్షచేయక స్త్రీ మాత్రేబోధకముగా నర్థముచెప్పికోవలసినది
యనియే. ఇట్లే కవులయోచారమని యెఱుంగఁదగును.”

(శ్రష్టిపూర్తి సంచిక. 7 సంపుటము.)

† కా. పా.—‘బాయక దోడుకొని.’ (‘బాయక తోడుకొని’ అని పూ.ము. పా.)

టీక. — వట్టియాసలక = అడియాసలతో, గాయకపుజంత = టక్కురి
ఘాస్తరాలు. చెంతంబాయక = అండవదలక.

వ. అయ్యెడ.

౬. ౨

ఉ. 'పాయని మోహతాపమున భామిని యుండంగ నందుమీఁద నేఁ
డీయెడ హాని వచ్చు నని యెంచక ¹ యూరక పిట్టరేపుచే
నీయన † కన్ను గాన కిప్పు డిచ్చట వచ్చునె! యన్ముచ్చెల్ల! యే
మో యిది కారణంబుచు నూహలుసేయుచుఁ బ్రోడచేడియల్ ౬౮

టీక. పాయనిమోహతాపమునక = ఎడతెగని వలపువేదనతో, భామిని =

వ్య. క్షౌర్ధకమయిన 'పాయక' కళగాని దుశ్రప్రకృతికముకాదు. కావున
'ఁదోడుకొని' అనుటతప్పు; 'తోడుకొని' అనుటయే ఒప్పు. శాస్త్రిగారు ఒప్పును
తప్పుగా నవరించినారు. వావిళ్లవా రాతప్పుపాఠమునే గ్రహించినారు. (వివరము
లకు చూ. 'నూరక'.)

¹ శా. పా. — 'నూరక' (ఎంచక 'యూరక' అని, పూ. ము. పా.)

'ఎంచక - యూరక' అనుట తప్పునుకొని శాస్త్రిగారు 'నూరక' అని సవ
రించినారు. (ఆసవరణనే వావిళ్లవారంగీకరించినారు.) శాస్త్రిగారు ఇద్దిముద్రిం
చిన యితర గ్రంథములలోను - పెత్తుతావుల నిట్లే, వ్యతిరేకక్షౌర్ధకము ద్రుత
ప్రకృతికముగానేయున్నది. చూడండి. —

బా. శం. సారంగధర. —

'బుద్ధి చెప్పకనేల పోనిచ్చిరనిన.' (పుట. 19.)

'చిలుకనూరకఁజూపి చిత్రాంగిదేవి.' (పుట. 14.)

వ్య. క్తా. కళగాని దుశ్రప్రకృతికముకాదు. కావున శా. పా. సరికాదు.

† శా. పా. — 'కన్ను గానక...'

'కన్నుంగానక'; (వాడు గర్వమున) 'కన్నుంగానడు' అను రూపము లసాధు
వుట. 'కన్ను గానక' అను క్రియలోని 'కన్ను' ప్రథమగాని ద్వితీయముకాదు. "అతను
దర్పాంధకారమంతంతఁ గవీయఁ గన్నుగానక" (రామా. 5-70.) "మానసారండు
రాజ్యగర్వంబునఁ గన్నుగానక" (దశకు. 2-4.) వివరములకు చూ. నూ. ని. 'కన్ను
గానక'. ('కన్నుంగానక' అనియే వావిళ్ల ప్రతిపాఠము సరికాదు.)

చిత్రాంగి, ² పిట్టరేపుచేత = పిట్టప్రేరణచేత. ఇదియేమోకారణంబు = ఇది యేదోహానికనుకలము. పోదచేడియల్ = పోదనైన చెడికట్టలు.

ఆ. వె తత్తఱింపఁ దొణిగి 'రిత్రఱి నిది యేమొ

సూటి గాదు తలఁపఁ బాటిగాదు;

తగదు మాను మన్నుఁ బగవార మగును. † మీ

కటికి మనము పులిసకటికి మనము.

౬౯

టీక.—తత్తఱింపఁదొణిగి = తత్తరపడజొచ్చిరి. (కర్త. వెనుకటి పద్యము లోని పోదచేడియలు.) ఇదియేమొ - సూటికాదు = అలోచించిచూడగా ఈపని మనసునకు సరిపడుటలేదు. పాటికాదు = న్యాయమునుకాదు. తగదు - మానుమన్ను, ఈకటికిమనము పులిసకటికికాదు. — * కటికిమనము = కఠినమైన మనస్సుగల, పులిసకటికి = సైతతశ్రోణికి, (చిత్రాంగికి) మనము - పగవారమగుదుము. (అపతలికి అన్వయము.)

2 పూ. టీ.—'పిట్టరేపుచేత' = పక్షి (పావురము) యొక్క విజృంభణచేత.

'రేపు = విజృంభణ' అని నిఘంటువులోలేదు. సారంగధరుడు చిత్రాంగి మేడకువచ్చుట పిట్టయొక్క ప్రేరణచేతగాని 'విజృంభణ' చేతకాదు. — రేపు (= ప్రేరేపణ) 'రేచు' అనుకీయనుండి పుట్టియుండునేమో? ప్రేరేచు - అను అర్థమున 'రేపెట్టు' అనువాడుకయున్నది. పెద్దలు పరికిలింతురుగాక.

† కా. పా.— 'దొణిగి యిత్తఱి' ('దొడగి రిత్తఱి' పూ. ము. పా.) పూ. ము. పాతమే సాధువు.

‡ కా. పా.—'మిక్కిటికి' ('మికటికి' పూ. ము. పా. తంజ. పాతమున్ను.) 'కటికి - కటికి' అని శబ్దాలంకారముకావున 'క్కిటికి - కటికి' అనుట సరికాదు.

* పూ. టీ.—'కటికి = కూరమయిన'

'కటికి' 'కూరమయిన' అను నర్థములేదు. — "కటికి = కఠినము" (త. ర.) "కటికి - Mere, utter- కఠినము. గట్టి" (శాను) 'కటికి' - మనస్సుకు విశేషణ సైనప్పుడు 'కఠినము' అనునదీ ప్రసిద్ధమయిన యర్థము.

చ. 'వండిరి సిరియాలనికా' గటికి డెందమునకా దరళాక్షులిద్దఱుకా,

హర. 2. 1201

'చిత్రాంగి గట్టి మనసుకలది; మన మాటనుపట్టి మనసును మార్చుకొనునది'

క. అటు గనుక నీమెచ్చెప్పిన

యటువలె ! నియ్యకొని లియ్య మై యుండంగా,

నటుమీఁద దైవ గతి' యని

యటు నిటు † నడయాడుచుండి రా చెలు లంతక. ౨౦

టీక. — అటుగనుక = అందువల్ల (=అమెతు పగవారమగుదుముకాబట్టి.)

ఇయ్యకొని = ఒప్పుకొని, లియ్యమై = ఆమెతో ఏకీభవించి; —

ఇయ్య + కొను = ఇయ్యకొను. ఇయ్య = ఇవ్వము. క. ర. కర్త 'ఇయ్యకు ప్రత్యేక ప్రయోగము లేదన్నాడుకాని భారతమున కలదు.

(1) మధ్యాక్కర. — 'ఒనర నాసుతునకు భార్యగనుమన్న నొడఁబడి యియ్య యనియె.' (ఆది. 4—142.)

(2) క. 'చక్కనగుమనిన రక్కసుఁ

డక్కజముగఁబెరింగి యియ్యయగునిప్పుడు నీ

యొక్కను బీరముఁజూచెదఁ

జక్కిన నిలుమనుచుఁగడు విజృంభించినడిక.' (ఆది. 6—205)

సీ. నిశ్చేడి శోణమణిశ్చేడి కాంతులఁ

జరణాబ్జరాగంబు శిరము దన్న,

జాతరూప కవాట జాత రూప స్ఫూర్తి

నంగవల్లిచ్చాయ యవలఁ దోయ,

జాల మాక్తిక వజ్ర జాల మంజుద్యుతిఁ

గనుదోయి జిగి యోరగంటఁ జూడ,

నస్తంభ * నీలమయస్తంభ రుచితోడ

నెఱిగొప్పు † కప్పుడా లొరసికొనంగ,

కాదు. కనుక మనము పలుకకుండుటయేమేలు' అనియే ఆ 'పోదచేడియ' లను కొన్నదియు. ('గట్టి కటికియనంగఁ గన్నట్టు దృఢము.' ఆం. భా. ౩—23)

* పాతాం. — 'జేసుకొని' + 'తిరుగాడు'

* పాతాం. — 'నీలమణి' † కా. పా. — 'కొప్పుగప్పు'; కొప్పుకప్పు - అను తియ్యపు. (మా. 3గి క్రింద 'ఎత్తుదాని').

గీ. నవ్వలాసిని యతిమనోహరము లైన
చవికె ‡ అరుగులు * పాకలు చప్పురములు
నాది యైన విశేషమ్ము లన్ని యతని
కెచ్చరించుచు మేడపై కేగునపుడు.

2౧

టీక.—నిశ్చేణి = (నిచ్చెన) సోపానముల (యందు చెక్కబడిన), శోణమణి
శేణి కాంతులక్ = కెంపుల వరుసలయొక్క మెరుగులను, చరణ అబ్జరాగంబు =
పద్మములవంటి పాదముల యెరుపు. శిరముదన్నక్ = తలదన్నగా; (పాదముల
యెఱ్ఱదనము కెంపుల కాంతులనుమించినదనియు, చిత్రాంగి మెట్లెక్కినదనియు,
భా.—‘తలదన్నుట’ యనగా, కాంతులపక్షమున తిరస్కరించుట, [ఎక్కువప్పుడు
మెట్లమీద పాదములుంచుట సహజము కావున,] చుట్టలపక్షమున నిజముగా శిర
మునేతన్నుట.

జాతరూపకవాట = బంగారు తలుపులనుండి, జాత = పుట్టిన, రూపమ్మార్ప
ర్తిక్ = శోభావిశేషమును, (‘రూపంస్వభావే శుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకేపిచ.’
నా. ర.) అంగవల్లిచ్చాయ = తీగవంటి శరీరముయొక్క చాయ, 1 అవలదోయక్;
(శరీరముయొక్కచాయ బంగారు కాంతులను మించినదనియు, చిత్రాంగి తలుపులు
తెరిచినదనియు, భా.— ‘అవలదోయ్’ యనగా, చాయ పక్షమున తిరస్క
రించుట; [తలుపు తెరిచి నెట్టుట స్వభావము గావున] తలుపులపక్షమున నిజముగా
అవతలికిదోయ్’ యుటయే.) ‘అవలదోయ్’ = తిరస్కరించు’ అనుట కొక్క యుదా
హరణము.—

‡ కా. పా.—‘అరుగులు’

పూ. ము. నను, వాస్తవతలలోనుగూడా ‘అరుగులు’ అని యున్నది.
‘అరుగులు’ అనియే లోకవ్యవహారము. ఆరూపము ప్రాప్తిన కవులను సమ్యక్తించినదే.
చ. ‘చిసచిసః పోక యోయ్యనడపింపు డరుంగు మెఱుంగు మెట్టికల్’

(పాంచా. 4-21)

కాశ్మీరమూత్రము ‘అరుగు’ అనియే అందురు. (మా. ఆముక్త. పు. 54-55.)

* పాకాం.—పూ. ము. న ‘దాకులు’; తంజ. ప్రితులలో ‘దాకులు’
‘టాంకులు’ అని పాతములున్నవి. సరియైన రూపమేమో? అర్థమేమో? నాకు
తెలియలేదు.

1 పూ. టీ.—‘అవలదోయక్ = వెడలదోయక్’

సీ. 'కేతనంబుల మణివృత్తంబుతోచులు

రవి కిరణంబుల నవలంబోన.' (భా. భీష్మ. 1-104.)

జాల = కిటికీల (కు దిగవేసిన), చాక్కిక వజ్రజాల = ముత్యాల - వజ్రాల
జాలకులయొక్క, మంజుద్యుతిక = ఇంచిన కాంతిని, కనుదోయిజిగి = కన్నుల
ధావశ్యము, 2 ఓరగంటంజూడక; (కన్నుల ధావశ్యము ముత్యముల కాంతిని
వజ్రముల కాంతినిగూడా మించినదనియు, చిత్రాంగి కిటికీలగుండాచూచినదనియు,
భా.—ఓరగంటం జూచుటయనగా, ధావశ్యపక్షమున తిరస్కరించుట; [కిటికీల
గుండా ప్రక్కలకుచూచుట మామూలు కావున] ఆ పక్షమున నిజముగా ఓరగంటం =
పక్కచూపుటతో చూచుటయే.)

1 ఆస్తంభ = నీలకడలేని (తళతళలాడునట్టి) నీలమయ స్తంభరచితోడక =
నీలాలు పొదిగిన స్తంభముల కాంతితో, నెటికొప్పు కప్పుడాలు = సొగసైన కొప్పు
యొక్క నల్లనికాంతి, 2 బరసికొనగక, (కొప్పుయొక్క డాలు నీలముల నిగనిగ
లను మించినదనియు, చిత్రాంగి నీలమణి స్తంభములదగ్గర నిలిచినదనియు, భా.—
'బరసికొనుట' యనగా డాలుపక్షమున, ఎదిరించుట = తిరస్కరించుట; [స్తం
భముకడ నిలిచినప్పుడు కొప్పు స్తంభమునకానుట సహజము కావున] కొప్పుపక్ష
మున నిజముగా, బరసికొనుట (=అనుకొనుట)యే.—

ఆ విలాసిని = హాయిలకత్తెయైన ఆచిత్రాంగి, ఆతి మనోహరములయిన,
చవికెలు = చావిళ్లు, అరుగులు, పాకలు = వసారాలు, చప్పరములు = పందిళ్లు,
అదియైన = మొదలయిన, విశేషములు, ఆతనికిక = సారంగధరునికి, ఎచ్చరించు
చుక = తెలియజెప్పుచు, మేడపైకి - ఏగునపుడు. (అవతలికి అన్వయము.)

ఎఱ్ఱని పాదమాలను, బంగారువంటి శరీరమును, స్వచ్ఛములయిన కన్నులును;
నల్లన కురులును గల చిత్రాంగి, సారంగధరుని పిచ్చికొని, కంపుల మెట్టమార్గమున

2 పూ. టీ.—'ఓరకంటక' = అపొంగదృష్టిచేత, చూడక;

3 'బరసికొనగక.' (పూ. టీ. లేదు.)

ఈ మూడు క్రియలు వాడుటలో కవి యుద్దేశించిన లక్ష్యార్థ వాచ్యార్థముల
చమత్కృతి పూ. టీ కర్తల కవగతముకాలేదు.—తలదన్న, అవలంబోయు; ఓర
గంటంజూచు; బరసికొను, అను క్రియలకు యనగా, ఆతిక్రమించు; తిరస్కరించు;
అనాదరించు; ఎదిరించు, అని లక్ష్యార్థములు.— తలనుతన్న; అవతలితోము;
కడగంటితోచూచు; అనుకొను, అని వాచ్యార్థములు.

1 పూ. టీ.—'ఆస్తంభ = అమందమైన' ఈయర్థము సరికాదు.

మీది యంతస్తుకుపోయి బంగారు తలుపులు పాముదట్టి, లోపల ప్రవేశించి, కిటికీ లలో తొంగిచూచుచు, నీలాలకంబాలకడ నీటుగానిలుచుచూ ముద్దులుగులు కుచూ, అచటి వివేకములనెల్ల సాగంగధనునికి వివరించెనని తా.

గీ, చంద్రకాంత వితర్దికా సాంద్రకాంతి,
యింద్రనీల మయస్తంభ రుంద్రదీప్తి,
రెండుఁ బెనఁగొని యరు దొనరించె మదికి;
గంగ యమునయుఁ గూడినభంగి మెఱసి.

౭౨

టీక.—చంద్రకాంత వితర్దికా = చలువరాళ్ళ అరుగులయొక్క, సాంద్ర= దట్టమైన. కాంతియు, ఇంద్రనీలమయస్తంభ (ములయొక్క) - రుంద్రదీప్తి = విస్తారకాంతియు, పెనఁగొని, గంగ యమునయును కూడినభంగి = సంగమించినవిధమున, మెఱసి = ఒప్పి, మదికి - అరుదొనరించె = ఆశ్చర్యమును కలిగించెను. (చంద్రకాంతములకాంతి గంగవలె తెలుపును, నీలమణులకాంతి యమునవలె నలుపును, కావున అరెండుకాంతుల కలయికకు గంగా యమునా సంగమముతోపోలిక. గంగా యమునలు ప్రయాగకడ సంగమించును.)

ఉ. నాయకమైనకెంపుగమినాటినచోటులు సాంధ్యరాగమున్
జేయఁగ, నింద్రనీలముల చెక్కడపుంబనిచక్కి యంధకా
రాయితమై వెలుంగ, మగరా లమరించినపట్లు వెన్నెలల్
గాయఁగ, మువ్వెలుంగులకుఁ గందువయో యన మించె; సందులన్.

టీక.—నాయకమైన - కెంపుగమి = మేలయిన పద్మరాగముల మొత్తము, నాటినచోటులు, సాంధ్యరాగమున్-చేయఁగ = సాంధ్యాకాలపు ఎఱ్ఱదనమును కలిగింపగా, ఇంద్ర...చక్కి = నీలములు పొడిగినచోటు, అంధకారాయితమై = చీకటివలెనై, జెలుంగగా, మగరాలు = వజ్రములు, అమరించినపట్లు, వెన్నెలల్ కాయఁగ, (అభవనము) మువ్వెలుంగులకున్ = ఎరుపు, నలుపు, తెలుపు అను మూడుకాంతులకును, కందువయో = ఉనికిపట్టో, అనన్, మించెన్. అందులన్ = అట్టిభవనమునందు. (అన - అన్వ.)

చ. పరిమళపేటు, లారజపుబుల్కులచిల్కలు, పారువాల పం
జరములు, తూంగుయ్యెలల చప్పురమంచము, లించు తావిపూ
సరములు, ధూపవాసనలసాగభిముముల్, గల కేళి రత్న * మం
దిరమున నక్కుమారుని మణిమయవేదికనిల్పి చెంగటక. ౨౪

టీక.—పరిమళపేటులు = సుగంధద్రవ్యముల పెట్టెలు, అరజపు పల్కుల =
ముద్దుపలుకులు పలుకు - చిలుకలు, — చప్పుర మంచములు, ఇంచుతావి = ఇంచిన
వాసనగల - పూసరములు, ధూప...ముముల్ = అగరు మొదలగు ధూపముల సువా
సనల సంచారములు, కల, కేళిరత్నమందిరమునక = రత్ననిర్మితమయిన కేళిగృహ
మునందు, అక్కుమారునిక = సారంగధరుని, మణిమయవేదిక = రత్నాలయరు
గుమీద, నిల్పి = కూర్చుండబెట్టి, చెంగటక = సమీపమున (తాను నిలుచుండి.-
అవ. అన్య.)

ఉ. ఏకడఃజూచినక రతుల * యేకట తీరగ వ్రాసినట్టి కొ
క్కొక్కకళారహస్యములు, గోప్యము లాచవునీతిబంధముల్,
నాకపురీ విలాస కలనా గణికామణికాముకాది నా
నాకృతులుక, విచిత్రగతు, లచ్చట నచ్చపలాషీ చూపుచుక. ౨౫

టీక.—ఏకడఃజూచినక = ఏప్రక్కచూచినను, రతుల - ఏకట - తీరగ
గక = రతిసంబంధమైన పేరాసతీరునట్లుగా, వ్రాసినట్టి, కొక్కొక్క కళారహస్య
ములు = కొక్కొక్కనిచే చెప్పబడిన కళామర్మములును, చవునీతిబంధముల్ = ఎను
బడినాలుగు విధములైన రతి బంధములును, నాక...తులుక — నాకపురీ = స్వర్ణపు
రమునందలి, విలాసకలనా = శృంగార చేష్టలుగల - గణికామణి = వేశ్యారత్న
ములు; కాముక = విటులు; ఆది = మొదలైన నానాకృతులుక = అనేక రూప

* కా. పా.—‘మందిరముల’ (ఇదే, ‘వావిళ్ల’ పాఠమున్ను.) అనేక మంది
రములయందు, ఒక వేదికమీద నిలిచెననుట అర్థములేనిమాట. పూ. ము. నను, వా
తపిత్రులలోనుగూడా ‘మందిరమున’ అనియేయున్నది.

* కా. పా.—‘రతుల - కేటక.’ (‘రతులకుక’ = క్రీడలకు, ఏకట =
మిక్కుటమైన కొరిక’ అని పూ. టీ.)

ఏకట - తీరుట, మానవులకుగాని ‘రతులకు’ కాదు. కావున ‘రతులయే
కట’ అని యుండుట యుచితము. ‘రతుల కేటక లేటక’ అని, పూ. ము. పా

ములును, † విచిత్రగతులు = కామకీకామకుల చిత్రవిచిత్రవర్తనములు. అచ్చటన్ = అకేశీగృహమున, అచ్చపలాశీ = అచిత్రాంగి, మాపుమన్ = సారంగధరునికి చూపించుమా.

ఉ. ఈవిటు లెస్స చూచితె మహి న్నెఱజాణవు వల్లవీకుచే

ప్రావిరతానురాగయుతుడై † తగ నెయ్యపుటాలమందలో

నావగ లెల్ల నగ్గలిక నారసి గైకొని యున్ని నో వయో

హావకళాభిరామ జలజాంబక కేళివినోద † వైఖరుల్.

౮౬

ఈపద్యమున చిత్రాంగి కృష్ణుని బాల్యక్రీడనుగూర్చి చెప్పమా, అతని విట వర్తనమునుగూడా స్ఫురింపజేయుచున్నది.

టీక.— ఓ వయో...రామ. — వయః = వయస్సుచేతను, హావ = శృంగారచేష్టలచేతను; కళా = తేజోవిశేషముచేతను, అభిరామ = మనోహరుడైనవాడా, జలజాంబక = కమలములవంటి శేత్రములుకలవాడా, ('అంబకం నయనం శేత్రమ్' అను.) 'వయోహావములచేతను, కళా = రతికళచేతను అభిరాముడైన - జలజాంబక = మన్మథుడా' (అని వలపుపిలుపు.) ఈవు = నీవు, మహిన్ = భూమియందు, నెఱజాణవు = మంచి తెలివికలవాడవు. ('జాణ = Clever, wise' త్రాగిను) నెఱజాణవు = శృంగార నాయకులలోమేటివి - (అని అర్థాం) ఇటు లెస్సచూచితె = ఈపటమును చక్కగా చూచితివా? (ఈవిటున్ = విటుడైన యీకృష్ణుని, లెస్స చూచితె? ఈతడు - నెఱజాణ. † అవున్; అని అర్థాం.) వల్లవీ...యుతుడై, (కర్త - కృష్ణుడు). వల్లవీ = గోపకాంతలతోడి, కు-చేష్టా = కొంటెపనులయందు.

'రతుల కేటుగ తేటగ'; 'రతుల కింపుగ తేటగ.' అని పాతాం. మరియు - 'రతులకున్ = క్రీడలకు' అనుటయునుతప్పే. - 'రతి' యనగా 'సురతము'గాని క్రీడకాదు.

† పూ. టీ.— 'విచిత్రగతులు = అద్భుత మార్గములను.' — ఏమియన్ను తమో? ఏమిమార్గములనో?

‡ కా. పా.— '...యుతుడైతగ, నెయ్యపు...నావగలెల్ల - నక్కలికియారసి.' — ఇంచుమించుగా అన్ని ప్రతులలోను పాఠమిట్లేయున్నది. 'యుతుడైతగ' అను అన్వయము సరికాదు. 'నక్కలికి'ని 'అగ్గలికి' గా నేను సవరించినాను.

† కా. పా.— 'వైఖరిక' (పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను 'వైఖరుల్' అనియే యున్నది.

ఈ పద్యపాఠమునుగూర్చియు - పూర్వ టీకనుగూర్చియు పూరి పదమును

అవిరత = ఎడతెగని (=మిక్కిలి) అనురాగ = అసక్తితో - యుతుండై = కూడిన వాడై, [వల్లవీ = గోపకాంతలయొక్క, (కుచ + ఇష్ట = కుచేష్ట) కుచ = పాలిండ్ల యందు, ఇష్ట = ఇష్టమును, ఎడతెగని అనురాగమును, కలవాడై, అని అర్థాం.] తగ్గ = ఒప్పునట్లుగా, నెయ్యపుటాలమందలొక్క = ప్రియమయిన ఆవులమందలొ, (ఆలమంద = గోకులము = వేపల్లె-లో, అనియును.) అగ్గలిక్క = ఉత్సాహాని శయముచేత, ఆ పగల్లెక్క = ఆవు - ఆబోతుల చేష్టలన్నియును, అరసి = చూచి, కైకొనియున్నెక్క = ఆవర్తనములను తానును గ్రహించి వర్తించుటను; (కృష్ణుడు తాను ఆబోతుగను - గోపికలపురుగును, క్రీడించెనని భా.) కేలివిసోదవైఖరుల్ = ఇంకనుగల పసితనపుటాటల తమాషాలను; (అనగల్లెక్క = శృంగారవిహారలక్షణములన్నియు, కైకొనియున్నెక్క; జలజాంబక కేలి విసోదవైఖరుల్ = రరిసంబంధమయిన చిత్రీచిత్రీ వర్తనములను - అని అర్థాం.) రెస్స చూచితే? (అని వెనుక కన్వయము.)

భాగవతమున కృష్ణుని బాల్యచేష్టితములలో ఈక్రింది వర్ణనమున్నది.—

సీ. 'గోవల్లభుడ నేను గోవులమీరని

వడిజంక వైచుచు వంగియాడు.' (10. పూ. ౩05.)

విమర్శించుచో గ్రంథము విస్తరించునన్నభయమున పూ. టీ. యథాక్షరమిందుదాహరించుచున్నాను. పాఠకులే పరిశీలింతురుగాక.

“ఈవు = నీవు - ఇటు = ఈదెసను - (ఈవిటుక్క = ఈవిటుకానిని - కీ)కృష్ణులవారిని అనుట) రెస్స, చూచితే = చూచితేవా (చూడుముఅనుట.) (జేని ననగా), మహిక్క = భూమియందు, నెజజాణవు = నీవు మిక్కిలి నేర్పరివి. (ఈ విటుడు నెజజాణ + అవును), వల్ల...డై—వల్లవీ = గోపికలయొక్క కుచ = పాలిండ్లకు - ఇష్ట = అనుకూలమైన - అనురాగ = ప్రేమతో - యుతుండై = కూడుకొన్నవాడై, తగ్గ = ఒప్పుగా; నెయ్యపుటాలమందలొక్క = ప్రియమైనయావులమందలొ, అనగల్లెక్క = ఆవన్నెలన్నిటిని, అగ్గలిక్క = అచెలక (రాధ అనుట), అరసి = కనిపట్టి, కైకొని = (ఆకృష్ణుని) చేపట్టి, ఓక...బక—ఓయి-వయః = యౌవనముచేతను - హావ = నేర్పుచేతను - అభిరామ = మనోహరుడయిన-జలజాంబక = తామర పూబాణముకలవాడ (మన్మథుడ), కేలివిసోదవైఖరుల్ = క్రీడాకాతూహల ప్రకారమందు (ఓయి వయో హావకాభిరాముడ) ఈవిటుని కైకొని యాకలికి కాతూహల ప్రకారమందు, ఉనిక్కి = ఉండుటను (రెస్సచూచితే? అని అన్వయము).’

పై సాదాగధర పద్యమునకు అనువాదమిట్లున్నది.—

‘బాలకదా, చూడు గోపాలకృష్ణుండు, బాలత్వమునను ప్రేమలైలాపలను,
గొల్లభామల బెండ్లికూతులఁజేసి, కొల్లగాఁదా బెండ్లికొడుకాయెఁజూడు;
కన్నెలనెల్లఁదా గదుపులఁజేసి, యెన్నఁగ నాలపోతెద్దాయెఁజూడు.’

బా. శం. సారంగ. పు. 25.

క. ఒకఁ డూరువూనఁ జెలి * యం

దుకె జంకెనచూచెఁ జూచితో మఱి కటిసే

మకుఁ ! బెనఁగెడు ‘గొ’మో నా

స్తికుత స్తీమా’ యటంట సిద్ధం బయ్యెన్.

౭౭

టీక.— ఒకఁడు = ఒకవిటుడు, ఊరువూనఁ = (ఊరువు + ఊనఁ)

‘అక్కలికి’ పాఠమును, దానికి ‘రాధయనుట’ అను నర్థమును అసంగతము గానుండుటచేతను, అపాఠమున - అర్థాంతర చమత్కృతిలేకపోవుటచేతను- పద్యమున స్ఫురించుచున్న- ఆవు-అబోతుల కథ అనువాదమున స్పష్టముగా కనబడుట చేతను- నేను కొలది మార్పుచేసి- నాకుతోచిన యర్థమును చెప్పినాను. పా్జ్ఞాను పరిశీలించుదుగాక.

‘హా’ మనగా శృంగారభావజమైన చేష్టగాని ‘నేర్చుకాదు. “హేలాల్ రీత్యమీ హావా క్రియా శృంగారభావజా” అను.

“హావము. Amorous gesture: dalliance, Clandishment. (స్త్రీల శృంగారరసభావముల వల్లకలిగే క్రియ.” (భాగ్యను.)

* కా. పా.— ‘అందుకె జంకెన చుంగఁజూడఁదా మఱి.’ (‘అందుకె = అంతమాత్రమునకే, జంకు ఎనఁచుంగఁ = (వానికి) భయముకలుగునట్లుగా. తోఁ = వెంటనే (వాడు).’

కా. పా. లో మొదటి తప్ప యతిభ్రంశము. (చూ. ౨-౨౬౩) రెండవది ‘తోఁ’- అనుటీక; అమూలకము. ‘అం, దుకె...జూచితో’ అని పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను సరియైనపాఠమున్నది.

! కా. పా.— ‘బెనఁగుడు’ (‘బెనఁగుడు’ = కలహించుచుండఁగా’) అని పూ. టీ.)

తొడనుముట్టుకొనగా, (‡ ఊరు + పూనక = గ్రామము, పట్టుకొనగా = అక్క) మింపగా-అని అర్థం) అందుకే ఆమాత్రమునకే, చెలి = ఆశ్రయ, జంకనక మాచెను = బెదరింపు చూపుతోచాచెను, (= అసమ్మతిని తెలిపెను), చూచితో = చూచితివ్వు? మఱి = మళ్లీ (వాడు) కటిసీమకు = కటిప్రదేశముకొరకు (సీమకు = పొలిమేరకొరకు, అని అర్థం.) పెనఁగెడు = పెనగులాడుచున్నాడు. గ్రామోనాస్తి-సీమావృతః = ఊరేలేదు-పొలిమేరయొక్కడ? అటుంటు = అని లోకమున సామెతిగాఅనుట, నిద్ధంబయ్యెక = అవిటునియెడ నిజమేఅయినది.

‘గ్రామోనాస్తివృతసీమా,’ అని సంస్కృతమున లోకోక్తి. కవి ‘ఊరువు’ లోని ‘ఊరు’ నుబట్టి ‘గ్రామము’ను, ‘కటిసీమ’-నుండి ‘సీమ’ను సంపాదించి వైలోకోక్తిని సమర్థించినాడు. ‘ఊరులేనిపొలిమేర’ అని తెనుగునను ఒకలోకోక్తి కలదు. ‘తలఁపనెచ్చటవైనఁదానూరులేక, పొలిమేరగల్గునేభువిఁ బురాణోక్తి.’

(బసవ.) — బౌద్ధ.

క. అనుచు విటివిటసంఘము

కనఁబడ గోపాలుఁ జూపి కడు నేర్పుగ నా

డిన సరసవాక్యములు విని

వినములు చేసికొనఁ దెలియ విను మని పల్కెన్. ౭౮

టీక.— వినివినములు చేసికొనక = వినివిననట్లు ఉపేక్షించి యూరకుండగా, (వినికి + వినమి = వినివినములు. చూ. పౌ. సమాస. 81.)

‘వాడుకలహించుచుండగా ‘గ్రామోనాస్తివృతసీమా’ అనుట నిజమాయెను’ అమటసరికాదు. పూ. ము. నను, తంజ. పుటలలోనుగూడా ‘పెనఁగెడు’ అని సరియైనపాఠమున్నది.

పాఠాం.— ‘ఒకఁడూరు కంటఁ జెలియం

దుక జంకెనఁజూచెఁ జూడఁదొయ్యలి కటిసీ

మకుఁబెనఁగెడు.’

‡ పూ. టీ.— ‘ఊరుపూనక = గ్రామమువహింపఁగానే.’

గ్రామమునేమి! వహించుటయేమి! చాలాఅసంగతమైన పరిసంగము.

‡ పాఠాం.— ‘అనియచ్చటవిటు,’

ఉ. 'అల్లన గాధిరాజసుతుఁ డర్చిలి మేనక ము ద్దొనర్చ రా

గిల్లి కుచంబు లాన * యదమకించుట గంటివె రాకుమార?' 'యా

నల్ల నగాధిరాజసుతుఁ డర్చిలి మేనక ము ద్దొనర్చ రా

గిల్లి కుచంబు లానఁదమకించుట బాల్యముగాదె మానినీ?' ౭౯

టీక. — చిత్రాంగి వచనము. — అల్లనఁ = మెల్లగా, గాధిరాజ సుతుఁడు = విశ్వామిత్రుడు, అర్చిలిఁ = ప్రేమతో, మేనక = మేనకయను అప్పరస, ముద్దొనర్పఁ = ముద్దు పెట్టుకొనగా, రాగిల్లి = అను రాగమునుపొంది (=వలపు చెంది) కుచంబులు, అనఁ = తాకుటకు (=గృహించుటకు) తమకించుట = త్వరపడుట, కంటివె! రాకుమార - (సంబుద్ధి); రాకుమారుడైన విశ్వామిత్రుని కభయము చూపి, రాకుమారా, అని సంబోధించుట - ఆ రాకుమారునివలెనే వర్తించుమనుటకు నూచన.

సారంగధరుని ప్రత్యుత్తరము. — మానినీ (=స్త్రీ మాతృసంబుధి) అల్ల-నగాధిరాజసుతుఁడు = (హిమవంతుని కొడుకు -) 'పైవాకుడు, అర్చిలిఁ, మేనక = తన తల్లియైన మేనకాదేవి, ముద్దొనర్పఁ = ముద్దుసేయగా (=ప్రేమించగా) రాగిల్లి = అను రాగమును చెంది, కుచంబులు, అనఁదమకించుట, = (పాలకొరకు) గృహింప తొందరపడుట, బాల్యముకాదె = పసితనపు చ్ఛేద్యకదా!

'ముద్దొనర్చు = ముద్దుసేయు' అనుటకు. —

గీ. 'అతని చేవులిద్దఱును గర్భాభిరామ

మాత్రలయి రన్నరేందుగిండు 'ముద్దుసేయు.' (ఉ. హరి. 4-7.)

మ. 'పలునొక్కుల్ని గుడఁగ, గళ త్వలయఁగాఁ, బైవెఁజెమర్ప, సముత్కలికల్ పెంపు దగం, బెనంగి, యలసత్వం బొప్పు, సం దీక వింతలు గా నుండుటఁ గంటివా రతివినోదపౌఢి రాచూలి?' 'యాఁదలిరుంబోఁడిరో కంటి వా రతివినోదపౌఢిజెల్తుఁగదా.' ౮౦

* కా. పా. — 'గమకించుట' లా. ము. నను, కొన్ని వ్యాకృతపృథులలోను 'దమకించుట' అను పాఠమున్నది; ఉచితతరము. విశ్వామిత్రపక్షమున 'తమకము'ను చెప్పుట ముఖ్యము.

'ముద్దొనర్చ' అను క్రియలోగల చమత్కారమును పూ. టీ. కర్తలు గుర్తంపలేదు.

చిత్రపటమునందు మదనక్రీడలలోనున్న నాయికా నాయకులను చూపి చిత్రాంగి అనుచున్నది —

టీక. — పలునొక్కుల్ = దంతక్షతములు, నిగుడక = ఏర్పడగా, *కళల్ వెలయఁగాక = కళలుదయింపగా (=రజఃస్థానములు కరగగా), వైవైక్ - చెమర్పక = మీదమీద చెమటలుకొమ్మగా, సముత్కలికల్ పెంపుతగ్గ = శృంగారచేష్టలు విస్తరిల్లగా, పెసంగి = క్రీడించి, అలసత్వంబొప్పుఁగాక = మాంద్యమేర్పడగా, సందీక = ఎడమియ్యక, వింతలుగానుండుట = చిత్రచిత్రగుతులతో నుండుట, (వారి) రతివినోదప్రాధి, రామాలి = రాజొమరుడా, కంటివా?

వేరొకపటమున, సోరాడుచున్న జెట్టిలనుచూపి సారంగధరుడనుచున్నాడు. 1 పలునొక్కుల్ నిగుడక = క్రిందిపెదవులయందు పంటినొక్కులేర్పడగా, (కోపముద్రేకించినపుడు, పెదవి కొరుకుకొనుట స్వభావము; దానినే బొడుకరచుటయందురు. — ('బొడుగరచుట - to bite the underlip from anger' - చా)ను. 'పేదవాడికోపము పెదవికిచేటు' అని లోకోక్తి.) జెట్టిలిద్దరు, కొర్రాధాతిశయమున బొడుకరచి రని అర్థము. 2 కళల్ వెలయఁగాక = వ్యాయామ విద్యావికేషములు

* పూ. టీ. — 'కళల్ = కాంతులు'

రతి సందర్భమున 'కళ' లనగా రజఃస్థానములుగాని 'కాంతులు' కావు. 'కళలంటుట', 'కళలు గరగించుట' శృంగారకావ్యములతోపరిచయముగల పండితులకు కొర్రులుకావు. అట్టి పరిచయములేనివారికిరకు ప్రానుపండితు డెంతవివరముగా వ్రాసినాడోచూడండి. — 'కళలంటి. (ఉ. హరిశ్చంద్ర. 4-159.) Touching her to the quick. కళాస్థానములు - the nerves. కళలు చెమ్మగిలక - తా. శ. 2-82 her heart melted: it touched her to the quick."

పూ. టీ. — 'సముత్కలికల్ = వేడుకలు'

— 'ఉత్కలిక' యనగా బొత్తుకృమ నెడి సంచారి భావము. బహుచనముచేత శృంగారరసమందు ప్రేమక్రమములగు శంకానూయాది సంచారిభావములు. — చ. 'ఒకరె నఖండవాసనలు నుత్కలికల్ విలసిల్లె' (వసు. 3-48.) వివరములకు వ్యాఖ్యానము నుచూచునది.

1, 2, 3, 4, 5, పదములకు పూ. టీ. లో జెట్టిలపరముగా అర్థములేదు. కాని టీక. చిట్టచివరన (అతి వినోదప్రాధి జెట్టు = మిక్కిలి వినోదమందు దిట్టతనము గల మల్లులు' అని యున్నది. మల్లుల ప్రస్తావము మరి లేనేలేదు.

ప్రకటముకొగా, వైవై చెమర్పణ, ౩ సముత్కలికల్ = విజయోత్కళ, పెంపు తగ్గ = విస్తరిల్లగా, పెనంగి = కుస్తీలుపట్టి, 4 అల సత్వంబు = ఎన్నదగిన దేహ బలము, ఒప్పణ, 5 సందీక = పట్టుపట్టుట కెవరును సందియ్యకుండా, వింతలుగా నుండుట = ఆశ్చర్యకరముగా పోరుచుండుట, కంటిక్ = చూచితిని. * తలిరుంబోడిరొ = తల్లీ, వారు అతి వినోదప్రాధిక్ = మిక్కిలి విచిత్రమున కుస్తీ నేర్పున, కెట్లు = కెట్టిలు; బొంగదా? = నామాట నిజమేగదా!

ఉ. 'నిక్కుగఁ జూడు చిత్రముది నెమ్మది వేడుక నోలలాడు న మృక్కలగుట్టు బట్టబయలై ‡ కనిపింపఁగ † బొన్నకొమ్మమీఁ దెక్కిరమించు చున్ని'; 'యవునే! మగువా యది చిత్రమాట తా నిక్కుము; కృష్ణలీల గద నీవిపు డెన్నినమార్గమంతయున్.' ౮౧

టీక.—(చిత్రాంగి) నిక్కుగఁజూడు = నిక్కుమాడు; చిత్రము - అది = అది బరేచిత్రము. నెమ్మది - వేడుకన్ ‡ ఓలలాడున్ = (ఆ పటములోని చిత్రము చూచినయెడల) మనసు ఆనందమున మునిగి తేలును, అమృక్క = బొర్రా; అలగుట్టు = రహస్యప్రదేశము - బట్టబయలై కనిపింపఁగన్, పొన్న = అదిగో, కొమ్మమీఁద † ఎక్కి = ఆయువతిని వైకొని, రమించుచున్ని - (కర్త. యవకుడు. అధ్యాపకము.)—

* పూ. టీ.—తలిరుంబోడిరొ = చిగురువంటి మేనుగల యోచిత్రాంగి.' చిత్రాంగి మేనివర్ణనము సారంగధరునికి ప్రకృతముకాదు. ఈ టీక ప్రకరణ మునకు కేవలమునుచితము. (మా. ౬గి వ పద్యముక్రింద.)

‡ పాఠాం.—'కనిపింపఁగ' (పూ. ము.)

† శా. పా.—'శాపిపొన్నవై.'— ఈ పాఠమున అర్థాంతర చమత్కారము లేదు. పూ. ము, నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను, 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి' అను పాఠమేయున్నది. చిత్రాంగి వాక్యమున 'పొన్న - కొమ్మమీదెక్కి' యనియు 'సారంగ' వాక్యమున 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి' యనియు సంగతైన విభాగము.

మరా.—పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి = పొన్న చెట్టుకొమ్మవై నెక్కుకొని' అనియున్నది. కాబట్టి శా. పా. కల్పితము. అనుచితము.

‡ పూ. టీ.—ఓలలాడు = జలక్రీడలు సేయుచున్న.

ఉభయుల వాక్యములకును ఒకచే యర్థముచెప్పుటచేత పూ. టీ. వానికి పద్యములోని ఆర్థచమత్కృతి అవగతముకా లేదనుట స్పష్టము.

(సారంగధరుడు) అవునే - మగువా, అవునులేవమ్మా, అది చిత్రమాట, నిక్కము = నిజమే. నీవిపుడెన్నిన మార్గమంతయుకా = నీవిప్పుడు వర్ణించిన విధమంతయును, వేడుకకా = వినోదముగా, ఓలలాడు = జలకీర్ణలాడుచున్న. అమ్మక్కల = స్త్రీల (=గొల్లపడుచుల) యొక్క, గుట్టు బయ్యలై కనిపింపరాక, (వారి వస్త్రములను తీసికొనిపోయి) పొన్నకొమ్మమీదెక్కి, రమించుచున్న = ఆటలాడుచుండుట, కృష్ణలీలగద!

క. అని యిటు లతఁ డాకామిని

యనువాక్యము లెల్ల వేతె యర్థముగా నే

ర్చన విఠిచి మాట లాడిన

మన సేమియు విఱుగ కపుడు మదవతి కణకన్. ౮౨

టీక.—వేతె అర్థము - కాక = అగునట్లుగా, విఠిచి = పదములను విభజించి, మాటలాడినను, మనను, ఏమియుకా = ఏమాత్రమును, విఱుగక = తన చెడ్డప్రయత్నమునుండి మరలక, మదవతి = యౌవనపు మదముననున్న అచిత్రాంగి, కణకకా=మానని భూనికతో. (ఆ మదవతిమనను, విఠిచినా విఱుగలేదని సారస్వము.)

క. * పసనికదంబము, మంజుల

వసనకదంబము, నవర్ణ పరమణిభూషా

విసరంబులు, విరినెత్త

విసరంబులు, దిగిచి వలపు వెలివిసరంగక. ౮౩

* కా. పా.—‘పసిడికదంబము.’ (=‘బంగారు సమూహము.’ అని పూ. టీ.)

బంగారు సమూహము, వెండిసమూహము, ఇనుపసమూహము, అను వాడుక తెనుగుదేశమునలేదు. ‘బంగారు సమూహ’ మనగా ‘బంగారు సొమ్ముల మొత్తి’ మని కాబోలు, పారిభాషము? అది సరియైన మార్గముకాదు - సొమ్ములను - ఊరక సమూహమనుట భాషా సంప్రదాయముకాదు. అసలు, పారిపాఠమేకప్రకారము నను, తంజ. వాక్రప్రతిబింబముగూడా ‘పసనికదంబము’ అను పాఠమున్నది. ‘పసని’ పాఠము తప్పనకొని కాస్త్రీగారే పసిడియని దిద్దివారు. పోరపాటు. ‘పసను’ క. ర. లోనున్నది. ‘కదంబము’ నకు సరియైనయర్థము, క. ర. లో లేక పోయినను ఇతర నిఘంటువులలోనున్నది.

టీక. — పదని = ఎఱపుమించిన పసుపుకన్నెగల, కదంబము = సువాసన ద్రవ్యములు కలిపిన చందనము, మంజుల - వసన - కదంబము = మనోజ్ఞములైన వస్త్రములయొక్క మొత్తమును, అనర్ఘ...రంబులు: — అనర్ఘ = వెలచెప్పరాని, వరమణిధూపా - విసరంబులు = మేలయిన రత్నాల సామ్యుల మొత్తములును, విరినెత్తెవి - సరంబులు = మంచి సువాసనలుగల పూలదండలును, తిగిచి = తీసి, వలపు - పగిచుట. (మోహమని యర్థం) వెలివిసరంగ = గుప్పన గుఱాళిం పగా, (బయలుపడగా, అని అర్థం.)

క. 'ఓయి నెఱజాణ తలకొనఁ

జేయుము విను లివె, జవాది / చెయి పట్టుము, వా

లాయ మెదఁ జేర్చు కలపము,

కో' యని యీగొనె మరుఁడు కో యని యార్చె. ౮౮

(a) సీ. 'యక్షకర్దమసంజ్ఞ యలరుగదంబమ్ము, కలపమునాగను.'

(ఆం. భా. 2-168.)

(b) "కదంబము. An olio or mixture: కదంబపాడి Pouncet. A fragrant powder compounded of various esences." (జానన) కదంబము కాన్యములయందును ఉన్నది. —

ఉ. 'కమ్మకదంబమేల! చెలిఁ గొగిటఁగూర్చినఁజాలు.' (రాజ - విజ. 4-92)

వ. 'చిక్కనయిన యాచొక్కపు కదంబములు పూయు విద్యాధరీ కదంబం బులయాటపాటలకుమెచ్చి.' (నను. 2-11); 'చొక్కపు కదంబములుపూయు = చొక్కమైన యాయనలేపనముల నలఁగుకొన్న.' అని వ్యాఖ్య.

కవి కదంబ శబ్దమును రెండుమారులు రెండర్థములలో చతురముగా ప్రయోగించినాడు. పూ. టీ. వా రా రెండర్థములకును అద్వైత మత మిప్పించినారు.

౧. పా. — 'చెయింబట్టుము.' (= 'చేతగ్రహింపుము, చెట్టెంబట్టుమని భావము' అని పూ. టీ.)

'ఇదుగో అత్తరు - చెయ్యిపట్టు' 'ఇదిగో మందు - నోరుపట్టు' అనునప్పుడు, చెయ్యి, నోరు, పరిధమలుగాని ద్వితీయలుకావు. చెయ్యిపట్టు = చెయిచాచు; నోరుపట్టు = నోరు తెఱచుము' అని ప్రకరణమునుబట్టి యర్థములు. 'చెయ్యింబట్టు' 'నోరుంబట్టు' అనగూడదు. 'నన్ను పరిగ్రహింపుము'; 'నన్ను మన్నింపుము' అను

టీక.—ఇవే విరులు = ఇవిగో పుష్పములు, † తలకొనఁజేయుము = ధరింపుము. (నన్ను సుఖానుభవమునకు పూనుకొనునట్లుచేయుము.— ‘తలకొను = యత్నించు, to make an effort.’ ప్లాను.) జవాబి. (ఇదిగో) చెయిపట్టుము = చేయిచాచుము, (చేతికి పూసెదను - అని భా.) నన్ను చేపట్టుము = పరిగ్రహింపుము. (అని - అర్థాం). కలపము = చందనము, వాలాయము = తప్పకుండా, ఎదఁజేర్చుము = వత్తుమున పూసికొనుము, (నన్ను - వాలాయము = నిరంతరము, తొమ్మనజేర్చుకొనుము - అని. అర్థాం) కో = ఈగండము మొదలగువానిని తీసికొనుము, (నన్ను కైకొనవోయి, అని ధ్వని) అని, ఈఁగానె = చిత్రాంగి, ఇయ్యగానే, మరుఁడు, కో అని - ఆర్చెక్ = కేకపెట్టెను (తన మంత్రము చక్కగా పాఠంచున్నదని మదనుడు సంతోషమున కేక వేసెనని - భా.)

‘కో’ సంతోషనూచకధ్వనికి అనుకరణము.—

క, ‘కోయని కవిసినఁగని కాఁ

లేములు నందఱుఁ గడంగి లేరులువఱపఁజే.’ (భీష్మ - 2-100.)

ఉ. ‘కోయనితాఁకి టుగ్రరణకోవిమలై కుఱరాజనైనవయిల్.’ (ఆరణ్య - 5-391)

గీ. ‘మంచిమేలైన † దిదిగో కొ’ మృంమఁ గప్పు

రంబు సగపాలు నింది వీడెం బొసంగి,

‘పూనుమీ మెయి భోగంబు భూషణంబు

లెసఁగ నీ’ వని యాతాఁగ యొసఁగ రాఁగ.

౮గీ

సర్థములలోను ‘చేపట్టు’ - ‘చెయిపట్టు’ అని చే - చెయి, ప్రభవవేగాని ద్వితీయలు కావు. ఒకటిరెండుదాహరణములు.—

క. ‘నన్నుం, జేపట్టునునుము, కంఠుని

తూపులనగు నాదు మనసుతుండుడు కడఁగున్.’ (నల్ల. విప్రి 4-79)

ద్వి.—‘చేపట్టి కఱకఱఁజేసితివనుచు

నావిదురీమాధరి యలయుచునుండె.’

(నవనాథ - పు, 68.)

† పూ. టీ.—‘తలకొనఁజేయుము = నిన్ను తలంచుకొనునట్లు చేయుము.’ తలకొను = అను క్రియకు ‘తలంచుకొను’ అను సర్థములేదు. కావునపూ. టీ. సరికాదు.

† కా. పా.—‘ఇదిగోఁగొమ్మంచు’ (‘ఇదిగో కొమ్మంచు’ పూ. ము.)

‘ఇదిగోఁ’ అనుట సరికాదు. (మా. ౧-౨౭ వ పద్యముకింద) నూ. ని.

ఇదిగోఁ గొమ్మంచు’ అను పాఠమునే గ్రహించినది.

టీక— సగపాలు = అర్థభాగము, కప్పురము, నించి = వేసి, మంచి మేలయి నది (విడెము) ఇదిగో, కొమ్ము - అంచుక్ = తీసికొనుమని, వీడెంబు - ఒసంగి = తాంబూలమిచ్చి, (ఇదిగో మంచి మేలయిన, (కొమ్ము + అంచుక్) కొమ్ము = జవ రాలు, అనుచు; చిత్రాంగి తననేమాపి పలుకుట - అర్థాం.)— భూవణంబులు = సొమ్ములు, ఎసంగ్ = అలరారగా, భోగంబుక్ = భోగమును, మెయిక్ = శరీరమున, పూనుమీ = ధరించుము. (భూవణంబులెసంగ్ = అలంకారములొప్పి యుండగా, ఈమెయిక్ = ఈనాశరీరమునందు, భోగంబుక్ = రతిసుఖమును, పూనుము = పొందుము; అని అర్థాం.)— అని, అతాంగ = ఆగయ్యాళి, ఒసంగరాఁ గ్ = (వీడెము మొదలయినవి) ఇయ్యరాగా; (అవ - అన్వ.)

—: సారంగధరుని నిగ్రహము :—

మ. అవి చే నంటి చెనంటిజూచి యతఁ డిట్లక్ ‘దల్లిదండ్రుల్ మనం బు విరాజిల్లంగఁ గూడఁ బెట్టినధనంబుల్ లోకమందుక్ ‡ గొమాల్లవిగాకెవ్వరి వమ్మ! కావలయువేళక్ వచ్చి కొంపోడు † నే నివి నీపెట్టియ నాదుదాపురముగా నిందుండ నిమ్మన్నియుక్’ ౮౬

‡ “కొమాల్లవి” గ్రామ్యము” అని శాస్త్రీగారి అక్షేపము. అందుకు గిడుగువారి సమాధానము.— “ఏ. ప. కొమారుడు బ. ప. కొమారులు. కొమార్లు = కొమాల్లు, అని వాడుకఉన్నా కళాప్రపూర్ణ కీర్తివేదం వేంకటరాయశాస్త్రీగారు గాగ్రమ్య మన్నారు. అయితే శబ్దరత్నాకరమందు అది సాధువుగానే ఉదాహృతమయిఉన్నది. కవులు అది వాడినారు. డకార లకారములు కలిసి శ కారమయినట్లే, కొన్ని శబ్ద ములలో రకార లకారములున్న శ కారములయినవి. ఉదా.— నీరుల్లు = నీళ్లు; విస్తరులు = విస్తళ్లు; పండిళ్లు, గోళ్లు; వేళ్లు; మొదలగునవి.” (బాల. శర. పు. 161)

† కా. పా.— ‘నేడివి.’

కాస్తులవారు ‘కొంపోడు.’ అని ‘పురోహితు’ పెట్టి, నేడివి - నీపెట్టియ నుండనిమ్మ! అని యన్వయించినారు. పెట్టియనుండ నిచ్చుట నేడుమాత్రమే కాదు; సారంగధరుడువచ్చి కొంపోవువరకున్న; కాబట్టి ఆ యన్వయము సరికాదు. అసలు, వారిపాతమే సరియైనదికాదు.— పూ. ము. నను, తంజ పృథులలోను దా ‘కొంపోడునే, నివి’ అని సరియైనపాతమున్నది. మూలగ్రంథమిట్లున్నది.—

టీక. — అవి = అభూషణములు, చేక్ + అంటి = చేతితో తాకి, చెనంటి = దుర్బాధ్యురాలయిన - ఆ చిత్రాంగిని - చూచి - ఇట్ల (ఇట్లు + అక్) = ఇట్లు నెను కావలయు వేళక్ - వచ్చి, నేక్ - కొంపోడుక్ = నేను తీసికొనిపోదును. ఇవి = ఈ వస్తువులన్నియు, నీ పెట్టియక్ = నీపెట్టెలో, నాదు దాఁపురముగాక్ = నేనే దాచి పెట్టుకొన్నట్లుగా, ఉండనిమ్ము.

‘అనుక్’ అను క్రియకు ‘అక్’ సంగ్రహరూపము. —

అ. వె. ‘వైశ్యసతికి నొక్కవరము, సత్ క్షత్త్రియ

సతికిరెండు, శూద్రసతికి మూడు’

విప్రసతికి నూడు వేడఁజన్వరములు.’ (భా. సభా. 2-268.)

‘అనుక్’ అనుటకును ‘అక్’ అను సంగ్రహరూపము కనబడుచున్నది. “ఇన్న గంబు హిమవన్నగమక్ దనరాయ భూవరా.” (నను. 2-12)

క. అని, ప్రియము గడల్కొనఁ బ

క్రియ నెంతయు హావభావలీలాగతులక్

ధ్వనిచతురోక్తులచే నా

యన నుది మేకొలుప లేక వ్యాకులమతియై.

౮౭

టీక. — అని, ప్రియము = ప్రీతి, కడలుకొనక్ = అతీతయింపగా, పల్కినక్ = పలుకగా, (చిత్రాంగి - తన) హావ... గతులక్, — హావ = భోగేచ్ఛును ఇంచుకగా వెలిబుచ్చునట్టి భూసేతాగ్రది వికారములయొక్కయు. భావ = మదనోదయమును తెలుపు మనోవికారముయొక్కయు - (వికారో మానసోభావః - అను) లీలాగతులక్ = విలాసరీతులచేతను, ధ్వని - చతుర + ఉక్తులచేక్ = వ్యంగ్యాగ్రముచేత చమత్కారములయిన మాటలచేతను, —

“తల్లిదండ్రులు కూర్చి దాచిన ధనము, తెల్లఁ బుతులనిగా కెవరిసొమ్ము, నలసియప్పుడే వచ్చి + కొంపోడు - నలినలోచనవీని వాదాఁపరముగ, నలవి పెట్టెలఁ బెట్టుచుని ప్రియంబెసఁగ.” (పుట. 46.)

కా. పా. — ‘తన’; (‘ధ్వని’ పూ. ము.; తం. వాస్తవములు)

తన (వట్టి) చతురోక్తులకంటెను ‘ధ్వని చతురోక్తులు’ శ్రేష్ఠతరములుగదా.

† ‘కొంపోడు’ అని ముదిత ప్రితిపాదము. అంధు గణభంగము.

అయిననుదికొ, నేకొలుపతేక = ఒప్పింపలేక, వ్యాకులమతియై = కలతనొందిన మనసు కలదియై.

‘హావము’ను గూర్చి సాహిత్యదర్పణము.—

‘భూనేత్రాది వికారైస్తు సంభోగేచ్ఛా ప్రకాశకః

భావ ఏవాల్పసంలక్ష్య వికారో హావ ఉచ్యతే.’

ఉ. ఆతరభాషి డెందమున నారలు మొందుచు ‘నేమి నేయుదుకొ
రాతికిఁ దోడు వోయినది రాసుతుఁ డెందము మెత్తగాదు, దా
దాటికి వచ్చి యుండ నికఁ † దాల్చి చెల్లునె? మారుడంటిమా
ఘాతకుఁ, ఘోర్వరాదు; సముఖంబున నేటికి రాయబారముల్?’ ౮౮

టీక—ఆ తరభాషి = చంచలసేత్రమైన ఆచిత్రాంగి;— రాసుతుడెం
దము = రాజకుమారుని మనసు, రాతికిఁ తోడువోయినది = రాతితో సమానమై
నది. (రాసుతుడు గనుకనే వాని మనసు రాతితో సమానమైనదని సారస్వము.)
మెత్తగాదు = మెత్తబడుమార్గము కనబడుటలేదు. ఏమిచేయుదును? ‡ దాటికిఁ =
దాకలిమిదికి - వచ్చియుండఁగా, ఇక, తాల్చి = తాళుట (=ఉపేక్షగా ఊరకుం
డుట.) చెల్లునె = చెల్లదు. మారుడంటి మా = మన్మథుడో, * ఘాతకుఁడు =
హింసించువాడు. ఘోర్వరాదు = వానివలనిబాధ సహింపరాదు. (కావున) సముఖం

† కా. పా.—‘తాల్చి’ (‘తాల్చి’ పూ. ము.; తంజ. వాగ్. ప్రి.)

‘తాల్చి, అను రూపము సాధువుకాదు. (చూ. ౨౮-వ పద్యముక్రింది

‡ పూ. టీ — ‘దాటికిఁ = సమీపమునకు.’

ఈ టీక నిరాకరము. ‘దాయి’యనగా, కమ్మరివానిదాకలి (శ. ర.)

చ. ‘దిక్కురటి కిరంబుదాయి, లయకాలుఁడు కమ్మరి, వైరివీర సం

హరణ గుణాభిరాముఁడగు మైలమభీముని ఖడ్గస్పృశికిఁ’

— భీమకవిచాటువు.

సారంగధరుని మనస్సు అను లోహము తన సముఖ మను దాల్చిమిదికి వచ్చి
యున్నది. కావున ఆలసింపక (ఆలసించిన కాక చల్లారిపోవునుగావున) గట్టిగా పట్టి
మెత్తగా నలుగగొట్టవలె ననుకొన్నది, చిత్రాంగి.

* ఘాతకుఁడు = ఘాతుకుఁడు.— ‘స్నాతకుల ఘాతకులఁగాఁగ సంస్కరిం
చు’. (శృం. వై. 7.127.)—‘ఘాతక - a killer, murderer’ (అప్టే).

బునక్ = ఎదుటబడిన తర్వాత, రాయపారముల్ = మధ్యవర్తి మాటలు, ఏటికిక్ = ఎందుకు?

మ. అని యూహించుచు, లజ్జఁ బో విడిచి, యేకాంతంబుగా నలైన
ల్లనుచున్, బైట దొలంగ, నీవి వదలన్, గామాంధకారంబు నె
మ్మనమున్ గప్పిఁగ గన్ను గాన, కప్పు డా మత్తేభగంభీరగా
మిని యత్యంతనిరంకుశోద్ధతిని బల్మిక్ బట్టఁగాఁ జూచినన్. ౮౯

టీక.—ఆ మత్తేభ గంభీరగామిని = మదగజమువలె దీనునపునడకగల
ఆ చిత్రాంగి, లజ్జఁపోవిడిచి = సిగ్గువదలి; నీవివదలన్ = పోకముడిపడగా, కా
మాంధకారంబు = కామమనెడి కటికి చీకటి, నెమ్మనమున్ కప్పినన్ = మనస్సు
నాశ్రమింపగా,— ఆత్యంత నిరంకుశోద్ధతిన్ = జంకుకొంకులేని మొక్కలపు
సాహసముతో, పట్టఁగాన్, చూచినన్, (నిరంకుశ- మత్తేభ, శబ్ద ప్రయోగము
వలన ఆప్పుడాచిత్రాంగి అంకుశశిక్షలేని మదగజమువలె విడివడినదని సారస్వము.)

క. గడగడ పాపభయంబున

వడఁగుచు, 'నిది యేటిగొడవ వచ్చె' నటంచున్,

వడి లేచి యతఁడు 'తల్లి

తడ వాయెను †వచ్చి; పోయెదను నే' ననుడున్. ౯౦

టీక.—గొడవ = కష్టము. (= లేనిపోని పీడ.)

క. 'ని న్నెదు రెదురే చూడఁగ

నిన్నాళ్ళకు నెలపు గాఁగ నిట వచ్చితి; విం

క న్నీవు 'తిరిగి పోయెద'

నన్నున్ నేఁబోవ నిత్తునా నవమదనా? ౯౧

టీక.—ఇన్నాళ్ళకు నెలపుగాఁగన్ = ఇంతకాలానికి.

మ. 'అతిమోహంబున మించుతల్లి నిట నీ కాసించియున్నా; ననా
రత సౌఖ్యోన్నతి చెందఁగోరి. సుకుమారా, రాసుతా, యాతృజ్ఞా

† పాశాం.— 'పోయివచ్చెదను నేననుచున్' (పూ. ము.)

కృతి నన్నేడుకఁ జేల్పుమీ; తలఁపఁగా నేణీకికోరాక్షి స

మృతి సారంగధరుండ వయ్యు నలయుంపక జెల్లునే నావుడుక.౯౨

టీక.—సుకుమారా = కోమలుడా, రాసుతా = రాజకుమారా, మించు తల్లిని = మెరుపు తీగెకు తల్లివంటిదానను (మెరుపు తీగెకంటెను మెరువైనదానను.) *నను + అరత సౌఖ్యోన్నతి చెందకకోరి = నన్ను అరతి సుఖాతిశయము చెందుగాకయని (రతి సౌఖ్యము నర్థించి- అని భా.) అతి మోహంబునక = మిక్కిలి వలపుతో; నీ కాసిందియున్నా = నీ మీద ఆశపెట్టుకొని యున్నాను. 1 ఆత్మభాకృతి = మన్మథునివంటి మందరాకారము కలవాడా నక, వేడుక జేల్పుమీ = నన్ను అనందమునముంచి జేల్పుము. + సమృతి = మంచియనను కలవాడా, సారంగధరుండవయ్యుక = చంద్రునివంటి అందగాడవైకూడా (చంద్రుడు లేడిని ధరించువాడు.) ఏణీకికోరాక్షి ననుక = సొగసైనకన్నులు గల అందగత్తెను- నన్ను. (కొదమ లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల నన్ను.) అలయుంపక = బాధింపగా, చెల్లునే (నీవు సారంగధరుండవయ్యెను- సారంగనయనైన నన్ను బాధింపవచ్చునా? సారంగసంబంధ బాంధవముననైనను మన్నింపరాదా?) నావుడుక = అనగా.

‘ఉన్నాను’ యొక్క సంగ్రహరూపము ‘ఉన్నా’. వ్యవహార సిద్ధము. అనుకృతియందున్నది కావున ఆక్షేపార్హముకాదు. (శాస్త్రిగారు ‘ఉన్నాను’ అనురూపమునే ఆక్షేపించినారు. అందుకు గిడుగువారు తగినసమాధానము చెప్పినారు.— చూ. బాల. శర. పు. 226.) ‘నను + అరతసౌఖ్యము = నవారత సౌఖ్యము’ అనునంధి, ‘జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాది స్వరంబు గూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు’ అను భా. ప్రకీ. 9.) నూత్రము ప్రకారము ఆసాధువయినను,

“శిల మీఁదఁ దెంచివేసిమునున్నయట్టె” (నవ. పు. 80)

అన్న పొచ్చిన ప్రయోగబలమునను, శ్లేషకలిమిచేతను సాధువేయగుచున్నది. అట్టి సంద్ధి కొడబడనియెడల, చిత్రాంగివాక్యమునను - సారంగధరవాక్యమునను కూడా ‘అనారత సౌఖ్యమే’ యేర్పడి చమత్కార మంతరించును. నిజానికి చిత్రాంగి యభిలషించినది ‘రతసౌఖ్యము’ గాని, కట్టి ‘అనారతసౌఖ్యము’కాదు.

*పూ. టీ.—‘అనారత = స్థిరమైన.’ 1 ‘ఆత్మభాకృతిక = మదన రూపముచేత + సమృతి = ఇష్టమైన లేడిని ధరించు చంద్రుండవు.— ఈ యర్థములు సరియైనవిగావు.

చేమహారసుకవి చమత్కార పృథానుడుగాని కేవల వ్యాకరణ నూత్రిములకు దానుడుకాడు.

మ. 'అతిమోహంబున మించుతల్లి నిట నీ కాసించి యున్నా, ననా
రతసౌఖ్యోన్నతిఁ జెందఁ గోరి సుకుమారా, రా, సుతా, యాత్మజా
కృతి నక వేడుకఁ దేల్పు' మంటివి; ధర్మిత్రి 'సత్యవాణి సర
స్వతి' యన్వాక్యమ దేల తప్పు? నిజమే వాక్రుచ్చినా వియ్యోడక'
సారంగధరుడు చిత్రాంగి వాక్యములకే అర్థాంతర కల్పనము చేయుచున్నాడు.

టీక, — అతిమోహంబునమించు = అత్యంతమయిన ప్రేమచేత అతిశయించు
(=నిన్ను మిక్కిలిగా ప్రేమించునట్టి) తల్లిని, అనాతర = ఎడతెగని, సౌఖ్యోన్న
తిని చెందఁగోరి - నీ కాసించియున్నాను. సు - కుమారా = సుపుత్రుడా, రా =
రమ్ము, సుతా = కుతుడా, ఆత్మజాకృతిక = కుమారరూపమున, వేడుకక దేల్పు
మంటివి; ధర్మిత్రి = లోకములో + సత్యవాణి సరస్వతి = వాక్కు - (ఎప్పు
డును) నిజమునేపలుకును, ('సరస్వతి = వాక్కు. సత్యవాణి = A true state-
ment.' జూను.) అకవాక్యము, అదేలతప్పుక = ఎందుకు అబద్ధమగును. నిజమే
వాక్రుచ్చినావు. (నేను నిజముగా నీకు కుమారుడనే. నీవు నిజముగా, అత్యంత
మయిన పుత్రమోహమున మించు తల్లివే - అన్నమాట.)

మ. అని పోఁ గుచ్చెల వీడ, లేనడుము జవ్వాడక, జగన్మోహన

+ పూ. టీ. — 'సత్యవాణి సరస్వతి అక = యదార్థవాక్కుగలది సరస్వతి
యే యనెడు.'

ఈ టీకవలన నేర్పడు భావమేమో నాకు గోచరించలేదు.

శా. పా. — 'కుచ్చెలు' ('కుచ్చెల' అని పూ. ము. పా.)

'కుచ్చెల' అను పాతము తప్పనుకొని 'కుచ్చెలు' అని సవరించినారు. పార
పాటు. 'కుచ్చెల' యనగా కటివస్త్రము. కుచ్చిలి; కుచ్చియ; అని పాఠాంతరము.
(వివరములకు చూ. 3-౧౪3 క్రింద.)

కావ్యిగారికి 'కుచ్చెల' తెలియదు. అందువల్లనే విజ. (1-141) లో కూడా
'సోగసుకుచ్చెల నీటువగలు కన్నులపండు - గలుగ మాయపుఁ గొనుఁగలుగఁజేయ.
అన్నచోటగూడా 'కుచ్చెల = కుచ్చిల్లయొక్క' అనియే టీక వ్రాసినారు.

♦ స్తనకుంభంబులమీద హారములు నృత్యంబాడ, లోఁదాల్చి † యూ
డనిఁబాడ, బులకాంకురంబు లొనఁగూడ గట్టివాయుతి వే
చని యవాకిటి కడ్డమై నిలిచి కాంక్ష బట్టఁగాఁబోయినట్లు. ౯౮

టీక.—అని - పో = సారంగధరుడు - పోబోగా, కుచ్చెలపీడ =
కటికఁబ్రూడగా, లేనడుము - జవ్వాడ = సంఘటింపగా, జగన్మోహన స్తన
కుంభంబులమీద = హారములు, నృత్యంబాడ = నటించగా, లో = మన
స్సున, తాల్చి = ఓర్పు. ఊడనిఁబాడ = తొలగిపోగా, పులకాంకురంబులు - ఒనఁ
గూడ = శరీరమున పులకలు మొలకలెత్తగా, గట్టివాయుతి = నోటి గంధ్రితనము
గల అచిత్రాంగి, వేచని = త్వరగాపోయి, వాకిటికి అడ్డమైనిలిచి, కాంక్ష =
కోరికతో, పట్టఁగాఁబోయినట్లు = పట్టుకొనబోగా.

ఉ. 'అంటకుమీ లతాంగి నను'; 'నంటిన నేమి మనోహరాంగి? నే
నంటు పడంగ లేదనుచు * నంటెదనిన్ను'; 'నంటంటాదు; న
న్నంటఁగఁ జెల్లు నే జనకు నంటినవిమ్మట?' † 'నైననేడు నీ
యంటున నంటుగామి నెటు లంటును గెంటక మేనల్ బాణముల్? ౯౯

టీక.—(ఈపద్యమున చిత్రాంగి సారంగధరుల సంభాషణము ప్రశ్నోత్తర
రూపమున జరుగుచున్నది.—)

సారం.— లతాంగీ నను అంటకుమీ.

♦ కా. పా.— 'స్తనగుచ్ఛంబులమీద.'

'స్తనకుంభంబులమీద' అని పూ. ము. పా. హారములు నృత్యమాడుటకు
కుంభములే యనుకూలతరములుగదా?

† కా. పా.— 'ఊడని బాడ.''

'ఊడని బాడ' అను నిరసస్వారరూపము తప్ప. 'ఊడనిఁబాడ' అనుట
యొప్పు. దండకము.— "దిగ్భిత్తికల్ పట్టువీడె... వెలుంగూడనింబాడె."

దశా. 4-232.

* కా. పా.— 'అంటెదఁగాని, యంటంటాదు.' ('అంటెదనిన్ను,
నంటంటాదు' పూ. ము., తంజ. తా. పా.)

† కా. పా.— 'నంటినైన' (ఇది పూ. ము. పా.) 'నైననేడు' తంజ. పా.

చిత్రాం.— మనోహరాంగా, అంటిననేమి? నేను, ‡ అంటుపడంగలేదనుచున్ =
(పరపురుష స్పర్శచేత) మైలపడలేదని, నిన్ను- అంటెదన్ = నిన్ను
ముట్టిప్రమాణము చేసెదను.

సారం.— అటు-అంటుకాదు = నేనట్లునుటలేదు. (మరేమనగా?) జనకునంటిన
పిమ్మట, నన్నంటుఁజెల్లునే? (అనుచున్నాను.)

చిత్రాం.— ఐనన్ = అట్లయినయెడల, నీ అంటునన్ = నీతోడిన్నేహమున,
అంటుకామిన్ = సంబంధపడకపోతే (అనగా నీచెలిమిలభింపనియెడల)
ప్రాణమల్, గెంటక = చలింపక (=లేచిపోక) మేనన్ = నాశరీర
మున, ఎటులంటును = ఎట్లునిలుచును! (నిలువవుకావున నేనునిన్నంటు
కొనకమాననని బాసము.)

‡ పూ. టీ. 'నేనంటుపడలేదని యంటుచున్నాను - అనగా, పుష్పిణిని
కాలేదనుట.'

అంటుపడుటయనగా మైలపడుటగాని పుష్పిణియగుటకాదు. 'అంటుపడుట'
లోకములో పురుషులకునుకలదు.—

1. 'అంటుపడు = అశుచియగు' (శ. ర.)

2. 'అంటుపడ్డాడు - he was polluted, he became unclean, అంటు
బడ్డవాడు One who is not to be touched.' (ప్రాసు.)

3. ప|| 'వాఁడువినక యా యువతింబట్టుకొనియె; నంతనదిచూచి నన్నంటిన
కతన నంటుపడితివి; సచేలస్నానంబొనర్చి యింటికరుగుము.' (వేంక-మాహా. 4.80.)

4. ఉ|| 'అంటితివేమొ పుష్పవతియో లతకూన నటైననంటు, నన్నంటుకు
ముగ్ధదాఁకనని యవ్వలికేఁగిన.' (ఉ. రా. 6. 57.)

5. 'అంటు = మైల' (మా. నూ. ని.)

'అస్త్రీ పుష్పిణియైనది' అనునర్థమున 'అంటైనది'; 'ముట్టైనది' అనవలెగాని
'అంటుపడినది'; ముట్టుపడినది' అనగూడదు. 'అంటుది - a menstruous-
woman.' (ప్రాసు.)

మ. 'అభిజాతత్వముగల్గుచాన, సతి, అంటైయండఁగా దుర్మదా
రథటిక గొల్వన కీడ్చి తెచ్చి.' (పాండవోద్యోగము.)

క. 'మే లాఱిడి వెట్టంగా

మేలా? నిలు + పో వలదు సుమీ, చలమేలా?

!మేలావర సద్రాపక

మేలా? *వరియింపు' మనుచు మీందొక బడినన్. ౯౬

టీక.— మే = దైవానుగ్రహమున సంపాద్యమయిన యాశుభమును, అఱిడి వెట్టంగా. మేలా = రట్లుచేసి వ్యర్థముకావించుట చుంచినా? నిలు-పోవలదు సుమీ; చలమేలా = నీ కీ మొండి పట్టుదల మొందుకు? మే-లావు - ఆర (=అ)క = శరీరముమొక్క బలము తగ్గినవెనుక, సద్రాపకము-మేలా = చక్క

+ కా. పా.— 'నిలుపోవలేఱుమీ.' — 'నిలుపోవలదు సుమీ' అని పూ. ము. పా. ఉచితతరము.'

౧ కా. పా.— 'మేలావరసుత, తామసమేలా?' (మేలా (మా + ఇలా) వరసుత = మన్మథుడు. పూ. టీ.)

'మా = లక్ష్మీకిని, ఇలా = భూమికిని, వర = భర్తయైన నారాయణుని, సుత = కుమారుడా = మన్మథుడా' అని పూ. టీ. కర్తలు చేసిన యూహ. చాలా డొంకతిరుగుడు; వైపెచ్చు - అనుచితము కూడాను. నిజానికి సారంగధరుడు రాజనరేంద్రుని కొడుకుగాని, 'మేలావర-సుతుడు' కాడు. "మేలావర సద్రాపకమేలా?" అని తంజ. పా. ఇందు. 'లావు + అఱి' అన్నచోట శబ్దాలంకార సౌందర్య నిర్వహణార్థము అలఘురేఫమునకు బదులు లఘురేఫమువాడ బడినది. ఆరహస్యమును గుర్తింపలేక పూ. టీ. వారు డొంక తిరుగుడు టీకలు వ్రాసినారు.

* కా. పా — 'రమియింపుమనుచు.' (తక్కిన పృథులలోను పాతమిట్లే యున్నది.)

రమియింపుమనుట కేవలమసభ్యము. కావున కా. పా. సరియైనదికాదు. అసలుపాతము 'వరియింపుమనుచు' అనియుండునని నాయూహ. ఈపాతమున అసభ్యత తొలగుటయేగాక కవికత్వంతమిష్టమగు- 'మేలావ; మేలావ' అను శబ్దాలంకారముగూడా సిద్ధించుచున్నది. 'వరించు' అనుక్రియకు - పొందు = పరిగ్రహించు అను నర్థమున్నది. "వరించుట - over = పొందుట." (బ్రౌను)

గీ. '...అది తప స్థిరతఁబూని, పరివరింపంగనొల్లక బ్రహ్మచర్య

మున నెరింగి యయ్యాశ్రమమున వసించి.'

(భా. శబ్ద. 2-208.)

దనముతోనేమి ప్రయోజనము? (జనసత్వము లుడిగినపిమ్మట నెంతటి సుందర
దేహములును నిష్ప్రయోజనములగును; కాబట్టి యిప్పుడే.) వరియింపుము = పొందుము
అనుచుక, మీదక పడినక - (నాల్గవచరణమున యతి విచార్యము.)

గీ. 'హా మహాదేవ' యని చెవులంటి కేల

వడిఁ గడకుఁ బోవ; నప్పు డవ్వనిత * పనిత

మణిగణోజ్జ్వల కంకణకృణాన మొలయఁ

బట్టుదుప్పటి చేఁ జుట్టి పట్టుకొనియె.

౯౭

టీక. — కేలక - చెవులంటి = చేతులతో చెవులు మూసికొని, పనిత...
నము. — పనిత = కొనియాడబడిన ('పణిత పనితాని...స్తుతార్థాని.' అమ.)
మణిగణోజ్జ్వల = మణుల మొత్తములచేత ప)కాశించుచున్న కంకణ = హస్త
భూషణములయొక్క, కృణానము = శబ్దము, ఒలయక = ఒప్పగా. (ప)శస్త్రము
లయిన మణులు చెక్కిన కంకణములు మోయగా - ననుట.)

క పట్టి చలపట్టి యా రా

పట్టిని గూర్చుండఁ బెట్టి పకపక నగి 'యా

కట్టిడి యగు మరునకు ననుఁ

గట్టిడి మొప్పించి యెందుఁ గదలెద వింకక.

టీక. — పట్టి = (అసారంగధరునిచేయి) పట్టుకొని, చలపట్టి = మోడిచేసి,
పకపకనగి = 'ఇక నెక్కడికి పోగలనోయి' అని అర్థమగునట్లుగానవ్వి. కట్టిడి
అగు మరునకుక = దుర్మార్గుడైన మన్మథునకు, ననుక, కట్టి + ఇడి - కట్టిడి.
(క్రాంతికారసంధి. పా)చీనులు సమృత్తించినదే చూ. బాల. శర. పుట. 287-297.)
'కందర్పనకునన్నుఁ గట్టొప్పగించి' (నవనాద. పు. 46)

*కా. వా — 'రణిత' ('రణిత = ధ్వనిచేయుచున్న - రత్నసమాహములచేత
ప)కాశించుచున్న కడియములయొక్క శబ్దము.' అని పూ. టీ.)

'ధ్వనిచేయుచున్న కడియముల ధ్వని'యనుట యనుచితము. అదియట్లుండగా
ముంజేతి కంకణములను - 'కడియము' లనుట సరికాదు. ('జనిత' పూ. ము. పా.;
'పనిత' తంజ. పా.)

సీ. చూపుకన్నెటికంబు † వాపె మే నది మెచ్చు
 గుచ్చి కొఁగిటఁ జేర్చికొనఁగ వలదె?
 చెవులలో నమ్మలంబుఁ * జలికె నో రది మెచ్చు
 తీయవాతెర విందు చేయవలదె?
 భగభగ వాసనల్ † నిగుడించె గెమ్మావి
 యది మిచ్చి నొక్కి ముద్దాడ వలదె?
 యల్లంబుఁ † గరచె నీ యొయ్యార మది మెచ్చుఁ
 బాసఁగ దానికి నీవి యొసఁగ వలదె?
 గీ. రమ్మ సారంగధర వేగిరమ్మమాని
 † గలరవమ్మల నణకించు గలరవమ్మ
 నాదు మొలనూలి గంటల నాదు వినక,
 చంట నీయుర మానక, చంట, దగునె?.

టీక — మేను = నీ శరీరము, చూపు కన్నెటికంబు - పాపెక్కు = వాకన్ను

† శా. పా.—‘వాప...మెచ్చి’ (‘వాపె...మెచ్చి’ అని పూ. ము. పా.)
 నేను పూ. ము. పా. తీసికొని ‘మెచ్చ’ అని సవరించినాను (ఇట్లే తక్కిన చరణ
 ములలోను.)

* శా. పా.—‘జిలుక...మెచ్చి’ (‘జలికె...పూ. ము. పా.’)

† శా. పా.—‘నిగుడంగఁ గెమ్మావి - యది మెచ్చి మోము.’

‘నిగుడు’ అకర్మక క్రియ, కావున ‘కెమ్మావి వాసనల్ నిగిడినది’ అనుట తప్పు.
 అది యట్లుండగా ‘కెమ్మావి వాసనలను నిగిడించినందుకు’ దానిని ముద్దాడక - ‘అది
 మెచ్చి - మోము ముద్దాడవలదె’ అనుట బొత్తిగా తగదు.

‘నిగుడించె నెమ్మొగం బది నేను మెచ్చి’ అని పూ. ము. పా.

‘నిగుడించి కెమ్మావి యది మెచ్చి నొక్కి’ అని లంజ. పా.

‡ శా. పా.—‘కలఁపఁగా...మెచ్చి’ (‘గరచెనీ...మెచ్చి’ అని పూ. ము. పా.)

‘కలఁచుట’ యనగా వ్యాకులపరచుట = ఖోభ పెట్టుట. - మరి మనసును
 కలఁచి (= ఖోభ పెట్టి) న వారి కెరుగగాని ‘ఈవి’ యిత్తురా? ‘నీవి’ నిత్తురా?

† శా. పా.—‘కలరవమ్మల...గళరవమ్మ’

లకుగల మాధ్యమును పోగొట్టినది, అదిమెచ్చక = ఆమెను మెచ్చుకొనునట్లు, గుచ్చి...వలదె = బిగియార కాగిలించుకొనవద్దా (ఓయీ, నీవు నన్ను నిరాదరించి నను నీమేను మన్నించి నా కనులకానందమును కూర్చినది. అట్టిమేను మెచ్చునట్లు కాగిలించి నాకృతజ్ఞతను నేను తెలుపుకొనవలదా! కాబట్టికాగిలించుకొననిమ్ము - అని భా. ఇట్లే తక్కినపాదములలోను.); నోరు చెవులలో, అమృతంబుకా చిలి కెక = అమృతమధురములయిన పలుకులనునించెను, అదిమెచ్చక = అనోరుమెచ్చు కొనునట్లు, తీయవాలెర = కమ్మనినానాధరమును, విందుచేయవలదె? (నామోవిసం దుకొనుము. అని భా.) కెమ్మోవి = నీయెఱ్ఱనియధరము, భుగభుగవాసనల్, నిగు డించెక = గుఱాలించెను, అదిమెచ్చక = ఆ యధరము మెచ్చునట్లు, నొక్కి - ముద్దాడవలదె? (నీ యధరమును పంట నొక్కినిమ్ము. అని - భా.) ఒయ్యారము = నీహాయిలు, ఉల్లంబుకా కరచెక = నామనసున కానందమును కలిగించినది. (కరచు = కరగించు) అదిమెచ్చక, దానికి = అయ్యెయ్యారమునకు, ఈవి = బహుమా నము - లేక నీవి = ధనము, ఒసంగవలదె? (నాపోకముడిని సడలించుమని - భా.) కావున, సారంగధర, (సంబోధనము) వేగిరమ్ముమాని = లొందరపాటుమానుకొని (అనగా లొందరపడివెల్లిపోక) రమ్ము - కలరవమ్ములకా = పావురములను (=పావు రముల కూతలను) అణకించు = పరిచాసించు, గలరవమ్ము = నాకంతధ్వనిని (=మణి తమును) నాదు, మొలనూలిగంటల - నాదు = కబ్బమును, వినక, - * చంటుకా = నాకుచములయందు, నీయరము, అనక = మోపక, (=నన్ను కాగలింపకయే) చంటు = చనుట, తగునే = తగదు.

‘గలరవమ్ము - గలరవమ్ము’ అని శబ్దాలంకారము కావున ‘కల - గళ’ అను పాఠము సరికాదు. ‘మాని’ అనుత్వార్థమువీధి ‘కల’ గల - యగుటలో విప్రీతి పత్తిలేదు. ఒక్క పురోగము. —

సీ. ‘కపురాలవన్నె చొక్కపురాలనగుమేని - కపురాలంబోతు బింకంబునణచి,
దనరుచులు లోకములనీండఁ దనరుచుండు.’ (నరస.)

‘గళ’ కబ్బము ‘గల’ యగుటలోను ఆత్మేపములేదు. —

౪. ‘సాలసి తటిల్లతాంగి జగనూపు వెలుంగులచేఁ గలధ్వజల్
గల కలకంతులం గదిమి.’ (నస. ౩-67.)

*పూ. టీ. — చంటుకా = కుచములతో, నీయరము = నీవత్కుష్ఠలమును.

‘నా మణితమునువినక - నా మొలనూలిగంటల మోతవినక - నాయురోజ ములయందు నీయరమునుమోపక పోవుట నీకు తగునా’ అని చిత్రాంగి భావనము.

‘చూపు కన్నెటికము; అను నుడికారము నవనాథ చరిత్రములోనిదే.—

‘కన్నుల కన్నెటికము కడుఁబాయఁ

జెన్నారఁగోరి చూచిన ఫలంబయ్య.’ (పుట. 47)

మ. అనినం గాలినశూలము ల్చెవులలో నంటించినట్లైన నూ

నినవెరిమ్మున సొమ్మసిల్లి, మగుడఁ * వే తేటి యమ్మంత్రి నం

వనువాక్యమ్ములు నిక్కమయ్యె నని విన్నంబోయి, కన్నీళ్లుగా

అనునుంజెక్కుల, వాతెఱం దడుపుచుక రామాలి లో జాలిగఁ.

టీక. — దిమ్ము = మనస్సంకటము, మగుడఁ = తిరిగి, వేతేటి = వెంటనే
తెప్పరిల్లి, విన్నంబోయి = వెలవెలపాటునంది. నునుంజెక్కులక = నునుపైన
చెక్కిళ్లయందు, కన్నీళ్లు, కాఱక = పశివహింపగా, రామాలి = ఆరాజకుమా
రుడు, లో - జాలిగఁ = మిక్కిలి దీనముగా.

గీ. పులుకుపులుకునఁ జూచి యక్కలికితోడఁ

బలుకుపలుకున దై న్యంబు † దొలుకఁ బలికె

† ‘ననుఁ బెనుప నోపు పినతల్లి వనుచు నమ్మి

చెల్లఁబో! యిటు వచ్చిన దెల్లఁగలిగె.

౧౦౧

‘నాకుచములతో నీయారమును ఆనక’ అను పక్షమున, ఆనవలసినదియు - ఆనకపో
వునదియు, చిత్రాంగియగుచున్నది. కావున కుచములతో అని తృతీయగా చెప్పుట
యొప్పుకాదు.

మరియును పూ. టీ. కర్తలు ‘ఈపద్యమందు మేను, అమృతము, నోరు,
కమ్మవి, ఒయ్యారంబును - సారంగధరునివి; చూపు, కాగిలి. చెవులు, వాతెఱ,
మోము, ఉల్లంబును - చిత్రాంగిని’ అన్నారు. ఆ లెక్కలో, సారంగధరునిమోము
చిత్రాంగి పద్మక్రింద జమకట్టబడినది; చిత్రాంగి ‘నీవి’ లెక్కకురాక అసలే యెగిరి
పోయినది. మొత్తముమీద శాస్త్రీగారి గ్రంథములో పద్యము - అర్థముకూడా
ఒకదారికిరాక అణకలువేయుచున్నవి.

* కా. పా. — ‘వేతేరి’

‘తెప్పరిలు’ అను నర్థమున ‘తేఱు’ కకటరేఫముగాని లఘురేఫము కాదు.
(చూ. క. ర.) పాశాం. — మగుడఁకఁ దెప్పిర్తి.’

† కా. పా. — ‘దొలక’ (‘దొలుక’ బొ. క. ర. పా.)

† పాశాం. — ‘నన్ను బెనిచిన పినతల్లి’ (పూ. ము.)

టీక.—పులుకుపులుకునన్ = (భయసంభ్రమములతో) మిణకరిస్తూ - చూచి (చూ. శా.).) | చెల్లెంబో = ఆయ్యో, ఇటు...గలిగెను ఇక్కడికి వచ్చినందుకు కావలసినదంతయు ఆయినది. (పినతల్లివని నమ్మివచ్చినందుకు మంచిపనిచేశావు. అని నివృత్తము.)

చ. మదిఁ దలఁపక వినుం దగనిమాటలు నోరెటు లాడెఁ జెప్పఁగా?

నెదిరి మనంబు లోఁ తెలుఁగ * కేమిటి కీవలవంత? దల్లిడి

చెదు మది వావిఁ బో విడిచి చెల్లెరె! తల్లియ దెవ మంచుఁ గో

విదులన విందు; నాకు వినవే శరభామలు దోడఁబుట్టువుల్. ౧౦. ౨

టీక.—ఎదిరి మనంబు లోఁతు ఎఱుంగక = ఎదుటి (వాని) మనస్సును చక్కగా తెలిసికొనక, ఈ - వలవంత = వలపుబాధ, ఏమిటికీ = ఎందుకు? † చెల్లెరె = ఆయ్యో, వాని పోవిడిచి = వీడునాకు కుమారుడుగదా అన్న భావమునుగూడా నదలి. మదిక, తల్లికించెదవు = తోభపడెదవు. తల్లిను - దైవమంచుకొ, కోవిదులన = పెద్దలనుచుండగా, విందుక = వినియున్నాను, నాకు శరభామలు, తోడఁబుట్టువుల్ = అప్పాచెల్లెండ్లవంటివారు, వినవే = ఈసంగతి నీవు వినలేదా? మ. వలదమ్మాయిటువంటి † కానిపని యో వామాక్షీ, యీ వెట్టిబుద్ధులు నీ కేల ఘటిల్లె నమ్మ? తెగువక దుర్భాష లిట్లాడి యీ

† పూ. టీ.—‘చెల్లెరె’ = ఆశ్చర్యము.

‘చెల్లెరె’ ఇక్కడ సంతాపార్థకముగాని ఆశ్చర్యార్థకముకాదు.

“చెల్లెరె = సంతాపమును తెలుపునది” (త. ర.) “చెల్లె - Alas” (శా.)

* కా. పా.—‘ఏమిటికీవలవంతఁ దల్లిడించెదు’ (‘వలవంతకొ = మదనవ్యధ చేత’ పూ. టీ.)

ఎదుటిమనసు నెరుగక వలవంతనొందుటయే తప్ప. అదియట్లుండగా, నీవు వావిగూడా గణింపక యిట్లు తల్లిడిట్లుట అంతకంటెనుతప్ప; అని సారంగధరుడు రెండుతప్పులను వివరించినాడు. కావున, అతనివాక్యము నేకముగా నన్వయించుట సరికాదు.

† పూ. టీ.—‘చెల్లెరె = ఆశ్చర్యము’

‘చెల్లెరె’ వలెనే ‘చెల్లెరె’ యను సంతాపార్థకమే. ఆశ్చర్యార్థకముకాదు. (‘చెల్లెరె = బతార్థకము’ లక్ష్మీనారా.)

† పాతాం.—‘కానిపనిలో’

కొల నా కేటికి గట్టెదమ్మ? మఱి లోకుల్ విన్న నేమందు రమ్మ? లఘుత్వంబుగఁ జూతురమ్మ తగదమ్మా ధర్మమూహింపుమా.

టీక.—ఓ— *వామాక్షి, (స్త్రీ మాతృసంబోధనము,) కానిపని = తగనిపని, కొల = పాపము. లఘుత్వంబుగఁ = చులకనగా.

క. తమతల్లి పురంధ్రీ జా

త మతల్లి గదా? దదీయ తనుజుడ నట † హ

రమణీ, యేతఱి నైనను

రమణీయేతరగుణంబు రా నేర్చునొకో?

౧౦౮

టీక.—తమ తల్లి = మాతల్లి, పురంధ్రీజాత - మతల్లి = కుటుంబినీ సమాహమున నుత్తమరాలు, తదీయతనుజుడనట = ఆమె కుమారుడనట, రమణీ = అమ్మా, ఏతఱి నైనను = ఎట్టిసమయముననైనను, రమణీ యేతరగుణంబు = మనోజ్ఞము కాని (=చెడ్డ) గుణంబు, రానేర్చునొకో = రాగలదా. (నాకు దుర్గుణము కలుగ నే కలుగదు - అనుట)

గీ. ఈతలపు † నుజ్జగింపు భూమిశునాన

యొకఁ బదివేలు ‡ నేల? నాహృదయ శుద్ధి

యొగు లెఱుంగరు మదనాఠి యొకఁడె గాక

యనుచుఁ †దర్జనిఁ జూపి యయ్యనఘుఁ డనిన.

౧౦౯

టీక.— ఈతలపును - ఉజ్జగింపు = ఇట్టిచెడ్డకోరికను మానుకో. భూమి

* పూ. టీ.—‘వామాక్షి’ = ఓ సుందరనేత్రా.

ఈయర్థమనుచితము. (చూ. ౨-౬గీ క్రింద.)

† పాశాం.—‘తా రమణీయ గుణమువిడిచియు, రమణీ నాకితర గుణము రానేర్చునొకో.’ (తంజ. పత్రిక) ‘...తదీయ తనయుడ, దనకో...’ (పూ. ము.)

‡ పాశాం.—‘పదివేలు’ † ‘పదివేలు వచ్చె’ † ‘తర్జినిపలికి’

నవనాధచరిత్రమున నిట్లున్నది.—

“వదలు మీతలపు భూవల్లభునాన

పదివేలునేల; నాభావసంశుద్ధి

మదనాంతకుండు తక్కు మనుజులెద్దనురె.” —(పుట. 48.)

శునాన = ఇందుకుతప్పితివా- రాజుతోడు. (ఒట్టు పెట్టుట.)— మదనారి = ఈశ్వరుడు.— తగ్గని = చూపుడువేలు.

శా.ఆనీలక † లేతన వొలయ నిట్ల గ్రమ్మఱ్ఱ, 'నిజ జగం
బా నా మే లన నీవ తెల్పుకొన నేలా నీగుణంబుల్? సతీ
సూనుగ్రామణి వాడు; నీహృదయ మిచ్చో గంటి; నే దేవతం
గా, నే నీసేనతల్లి గాను, విభుభోగస్త్రీని భావింపఁగఁ. ౧౦౬

టీక.—ఆ నీలక = ఆ చిత్రాంగి, లేతనవృత్తి- ఒలయఁ = నిర్లక్ష్య
నూచకమయిన తేలికనవృత్తి కనుపింపగా,— ఇట్లఁ = ఇట్లనెను. సతీ...వాడు =
పతివ్రతా పుత్రులలో మేటివగుదువు.— విభు = రాజయొక్క, భోగస్త్రీని=
ఉంపుడుగత్తెను.

క. భావజునిబారిఁ బడుచో

వావిఁ దలఁప నేల? ధర్మవర్తనమేలా?

నీ వింత యేల వెనఁగెడు?

నే విడ, నాకన్ను లాన నినుఁ గూడ కింక. ౧౦౭

టీక.—భావజుని బారిక పడుచో = మదనబాధలో తగులుకొన్నప్పుడు.—
నాకన్నుల + ఆన = నాకండ్లతోడు, నినుఁగూడక - ఇంక-నే, విడక = నిన్ను
విడిచి పెట్టను.

గీ. తక్కునుడువులు విడువుము, పెక్కు లేల?

యొకగడియమాత్ర † మిట గూడి యున్నజాలు'

ననుచుఁ గదియంగఁ దలుపు మూయంగఁ దివురు

నాకలికితోడ ధీరత నాతఁడనియె. ౧౦౮

టీక.—ఒకగడియ (నేపు) మాత్రము, ఇట = ఇక్కడ, కూడియున్నక-

† పాఠాం.—'తీరగ'

‡ కా. పా.— 'ఇటుగూడి' (ఇది పూ. ము. పా.)

అప్పటికి కూడియుండలేదు కావున 'ఇటు' అనుటపొసగదు. 'ఇంక' అని వేరొక
పాఠము.

చాలును, అనుచుకొ, తలుపు. * కదియంగ - మూయంగఁదివును = తలుపు పూర్తిగా మూయుటకు యత్నించుచున్న. అకలికితోడకొ = చిత్రాంగితో, అతఁడు, ధీరతకొ = ధైర్యముతో, ఇట్లు - అనియెను.

చ. 'వడి నరపాలు భోగసతి వావులు నాకుఁ బ నేమి యంటి 'వం
గడమున కెల్ల సా' డ్దనినఁ 'గాదటు నే నలచిన్న నాడ వే
ర్పడితి' నటన్నఁ బోవునె స్వభావము? తల్లివి నాకు; నేక్రియం
బడఁతుకనీవు * వావి చెడు మందు? మహిం గలదమ్మ యెందులకొ?

టీక.—భోగసతికొ = ఉంపుడుగఁతెను. వంగడము = వంకము. సాడ్డు = తప్పు (= అంతు). స్వభావము = సహజగుణము. వావి యే క్రియకొ చెడుమందు = ఎట్లు వావిచెడుమనెదవు? ఎందులకొ = ఎక్కడగానీ, మహికొ = లోకములో, కలదమ్మ = ఇంతటి అస్థాయము కలదటమ్మా; (లేదని భా.)

* పూ. టీ.— 'కదియంగకొ = పొందుటకు'

అప్పటిప్రయత్నము తలుపుమూయువరకే గాని - 'పొందు' దాకాలేదు. ఈసారంగధరు పూర్వోత్తర రచనలుచూచినచో ఈవిషయము తేలగలదు.

“ చతురతనీతోడి సరససంభోగ - లీలఁదేలక వదలి చనిపోలేను,
వాలాయ మింక నని వాకిలిమూయఁ - దివురుచిత్రాంగితో ధీరతఁబలికె.”

(నవనాథ. పు. 48.)

“ చలము సేయకుమని చక్కనిమేడ, తలుపుమూయఁగఁబూనుఁ
దత్తజంబునను.” (బా. శం. సారంగ. 1-615.)

“ కావు నకొ మరుకాఁకలఁ గుందనీక, యనుచు వాకిలిమూయ నటునిటుఁ
జూచు, వనితచొప్పెటింగి భూవరసుతుడవుడు.” (కూ. తి. సారంగ. పు. 17)

* కా. పా.— 'వావి చెడ మందు'— అన్ని ప్రతులలోను ఈపాఠమే యున్నది. పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'వావిచెడకొ = వరసదప్ప, మహికొ, మందు = కౌషధము, కలదమ్మా = కద్దాతల్లి' అని యున్నది. కూచిమంచి - తిమ్మకవియు, ఈపాఠమునే గ్రహించి,— 'ఇవళివా మతి వావిచెడమందుగలదె' అనియే అన్నాడు.

కాని, వావిచెడుట ఒక జబ్బుకాదు కావునను, మందున్నచో వావిచెడుటకు సారంగధరుడు సిద్ధపడినట్లు అర్థమగును కావునను, మందు ప్రస్తావనంతయుచిత్రముగా నాటతోచలేదు. అందువలన 'వావి యే క్రియంజెడుమందు'— అని సవరించి. కాదు.

తల్లీ, 'నేను రాజుగారికి ఉంపుడుగత్తెనుగాని యిల్లాలిని కాదు. కావున నాకు వావితో పనిలేదు' అనెదవుగాని అది యతుకనిమాట - ఎట్లనగా, 'మీకులానికితప్ప' అనగా, ఒకడు - 'నేను చిన్ననాడే వేరుపడ్డా' నన్నాడట! వేరుపడినంతమాత్రాన కులానికి గలిగిన తప్పుపోవునా? అట్లే, నీవు భోగ కాంతవగుదువుగాక; మాతండ్రి సంబంధమున నాకు తల్లివికాకపోవుచెట్లు? నన్నెట్లు వావిచెడునునెదవు? అది జరుగనిమాట' అని తా.

క. వల దిటువలె గక్కుఁజితి

పలుకులు పలుకంగ, నింత పదరం దగునే?

తలపోసి చూడు లెస్సంగ

నెలఁతా; రత్నంగి యొకటి? † నీవొకటియునే? ౧౧౦

టీక — కక్కుఁజితి పలుకులు = కార్యాసక్తిచేత ఔచిత్యమును పాటించని మాటలు. ఇంత పదరత్నమునే = ఇంతగా తొందరపడవచ్చునా?

క. కాయములుఁ గొమరుఁ దిమిరపుఁ

బ్రాహ్మములుఁ దలంప నస్థిరంబులు; వీనిక

స్థాయిగ నమ్మి యకృత్యము

సేయఁగఁ బూనెదవు మీఁది సిలుఁ గెఱుంగవుగా! ౧౧౧

టీక. — కాయములు = దేహములు, కొమరు-తిమిరపు- బ్రాహ్మములు = పడుచు దనపు పొగరుతోడి వయస్సును, అస్థిరంబులు = చంచలములు (కలకాలము నిలుచునవికావు) వీనిక = అట్టి చంచల విషయములను, స్థాయిగ = స్థిరముగానుండునవి అని, నమ్మి, అకృత్యము = చేయరాని పనిని, చేయఁగఁబూనెదవు మీఁదిసిలుంగు = ఆవైనివచ్చు ఆపదను. ఎఱుంగవు గదా?

† కా. పా. — 'నీవొక్కటియే' ('నీవొకటియునే' పూ. ము. తంజ. తాత్. పా.)

* కా. పా. — 'కొమిరె, తిమిరపు' ('కొమిరె = ఓకుమారీ (చిత్రాంగి) అని పూ. టీ.)

సారంగధరుడు పినతల్లిని - ఓకుమారీ, అని పిలిచినట్లు టీకా కర్తలకు లోచుట వింత. మరియు, 'కొమిరె' అనుపదమునకు 'యావనవతి'యన్న యర్థ మొక

ఆ. వె. ఇపుడు ధైర్య మూని యిసుమంత పుష్పకో

దండధరునిబాధ తాళలేవు;

పాప మెంచి మీఁదఁ బటుకార్లఁ బట్టించు

దండధరునిబాధ తాళఁ గలవె?

౧౧౨

టీక. — ఇపుడు, ఇసుమంత = కొంచెమైన, పుష్పకోదండధరుని = పూవంటి వాని (= మన్మథుని) బాధ, తాళలేవు. మీఁదఁ = పరలోకమున, పాపమెంచి = నీవుచేసిన చెడ్డపనిని విచారించి, పటుకార్లఁబట్టించు = ఇనుపపట్టుకార్లతో పట్టి నొక్కించు, దండధరునిబాధ = యమబాధ, తాళఁగలవె?

తల్లీ, ఇప్పుడు, సుకుమారములయిన పూలదెబ్బలకే తాళజాలనిదానవు, పిమ్మట కఠినములయిన యినుపపట్టుకార్ల నొక్కలకెట్లు తాళగలవు? తాళజాలవు కావున నిట్టితలపుమానుకో, అని తా.

తిప్పచేసినవారిని కట్టివేసి పట్టుకార్లతోపట్టి నొక్కి బాధించుట పూర్వకాల మున నొక తెగగుశిక్ష. —

౪ “నగకంబులయందు...పట్టుకార్లం బట్టించియు...బాధపెట్టుదురు.”

—కాశీ. ౩-156.

౫. “†సున్నము మెత్తుటయుం బట్టుకాఱులం బట్టుటయు సాధ సావర్ణ భూషణాది నిర్మాణంబులయంద.”

(అముక్త. 4-187)

టియున్నది. యావనవతియు మదనవతియునైన చిత్రాంగిని, కామమెనలేగి కన్ను మిన్నెరుగక మాటలాడుచున్న సమయమున - ‘కొమిరె’ అని సంబోధించుట యెంత యపాయకరము? ‘కొమరు - తిమిరపు - పొర్రయములు’ అని సరియైనపాఠము పూ. ము. నను, — మద. తాళ. పృ. లోనునున్నది. ‘కొమరు’ విశేషణము. (కొమిరె శబ్దమే వృత్తియందు ‘కొమరు’ గా మారునని శ. ర. కర్త చెప్పియున్నాడు.) ‘కొమరుంబొర్రయము’ (కళా. 4-46) ‘తిమిరంపువయసు’ (మను. 4-88) అని, కొమరు తిమిరములనుపొర్రయమునకు విశేషణములుగా వాడుట పరిపాటి. అంతే కాక, ‘కాయములు - పొర్రయములు, అస్థిరములు’ అని చెప్పవలెనని కవియైనవాడు ఆ రెండుపదములకునడుమ ‘కొమిరె’ అని యొక సంబోధనమును పెట్టుననుకొనుట సరి కాదు. ఇట్లున్న విధములను ‘కొమిరె’ పాఠము అసాధ్యవేయగుచున్నది. నూ. ని. ఈ పాఠమునే కైకొన్నది.

†క. పా. — ‘సున్న మెత్తుటయు’ (సున్నముఎత్తుట, మోయించుట) అని

మ. ఖరభానుప్రియసూనుఁ † డెప్పుడో నినుఁ గారించునే కా; విభుం
డఱచేలోపలి నిమ్మ / కంటివలె నత్యాసక్తి మన్నింప సా
ఖ్యరసైకస్థితి నుండి కావరమునక గ న్గాన కాపత్పరం
పర రాఁద్రుల్లెద వే, అయో! విధిఁ దరింపక నీతరంచే మహి? ౧౧౩

టీక.—ఖరభాను ప్రియసూనుడు = సూర్యునికొడుకు = యముడు (ఖరభా
నుడు = తీక్షణములయిన కిరణములకలవాడు. అట్టివాని కొడుకునటచేత మిక్కిలి
ప్రేమగా బాధించువాడని, సారస్వము.) ఎప్పుడో = ఏదోయొకదినమున, నినుకా,
† గారించునేకా = బాధించనే బాధించునుగాదా!, విభుండు = భర్త, అఱచేలోపలి
నిమ్మపంటవలె = అరచేతిలో నిమ్మపండువలె (ఇది ప్రేమను తెలుపు లోకోక్తి)
అత్యాసక్తి = మిక్కిలి ప్రేమతో, మన్నింపక = గారించుచుండగా, సాఖ్య
రసైకస్థితిక = ఉండి = సుఖముగానుండి, కావరమునక = ఒడలిపాగురుచేత,
కన్దానక, అపత్పరంపరరాక = అనేకాపదలు తటస్థించునట్లు, ద్రుల్లెద వేల = ఎందుకు
మిడిసిపడెదవు! (నీ యీ దుశ్చరితము నెరిగినచో రాజు నిన్ను దండించునుగాని
మన్నించడు.) అయో, విధి తరింపక = తలవారితను తప్పించుకొనుట, నీ
తరంచే? = నీశమా?

చ అనవుడు నవ్విశాలతరళాక్షి కటాక్షములందు నంకురిం

చిన † కిరుకక బటాబయలు సేయక నవ్వుముసుంగు వైచియి

సంజీవనీటీక.)—పాతము, అగ్గము, రెండును అసాధువులే. శిశు శరీరమునకు సున్నము
మెత్తుటగాని, సున్నము (గంపకుపోసి) నెత్తికెత్తి మోయించుటకాదు.

† కా. పా.—‘ఇప్పుడు’ (‘ఎప్పుడు’ పూ. ము.; తంజ. పా.)

ఇప్పుడు (=బ్రతికియుండగానే) యముడు బాధించననుట సరికాదు.

౨ పాతాం.—‘నిమ్మపండువలె’

† పూ. టీ.—‘గారించునేకా = బాధపెట్టునుగాదా.’

ధాతువు ‘కారించు’ గాని ‘గారించు’ కాదు. (చూ. శ. ర.) “కారించుట
To inflict, kill or destroy” (శాన.)

† పాతాం.—‘యలుకక’

ట్లను సతనిం గనుంగొని; యనంగునిమామ వెలుంగుసానఁ దీ

రిచ † కరవాడితూపుఁగికురించిన యొర మిటారి చూపునక. ౧౧౮

టీక.— విశాలతరళాక్షి = (విశాలములును చంచలములును నైన కన్నులుగల-) ఆ చిత్రాంగి కటాక్షములందు = కడకన్నులయందు, అంకురించిన కినుకక = మొలక యెత్తిన కోపమును, బటాబయలు సేయక = పూర్తిగా వెలువరింపక, నవ్వు ముసుంగు వైచి = నవ్వుతో కప్పివేసి - (అనగా తనకువచ్చిన కోపము బయటపడకుండానవి) అనంగునిమామ వెలుంగుసానక = (మన్మథుని మామయైన చంద్రుని కాంతి= వెన్నెల యను సానమీద, తీరిన = చికిలియైన, కరవాడితూపుక = మిక్కిలి పదనైన బాణమును, కిరురించిన = వంచించిన అనగా జయించిన - (ఉపమావాచకము) ఓర మిటారి చూపునక = సాగసు గర్వముతోగూడిన వాలుచూపుతో, కనుంగొని ఇట్లునక = ఇట్లుపలికెను.

ఆ చిత్రాంగి, తనకువచ్చిన కోపము తెలియబడకుండునట్లు ప్రాధముగా నవ్వుచు, సానబట్టిన మదనసాముకంటెను తీవ్రమైన ఓరచూపుతో చూచి యిట్లు పలికెను; అని తా.

ఉ. 'ఎన్నఁడు నేర్చినాడెపుర యీ మటామాయపుమాట లీవు? నా

కిన్నిదలంప నేమిటికి? నిప్పుడు దోసము పెద్ద చేసి, యా

దున్నవరూలికానిఁ గడు * దొడ్డగఁ జెప్పి, భయంబు నూపి, చ

క్కన్నను దుద్దు పెట్టి, యుటుకంగఁ దలంచెను; మానుమీవగల్.

టీక.— మటామాయపుమాటలు = మిక్కిలి మాయలమారిమాటలు - (మాయ ము + మాయము = మటామాయము.) దోసము పెద్దచేసి = ఇదియొక పెద్దదోష ముగా ఉద్గడించి, ఆ-దున్నవరూలికానిక = (దున్నపోతు వెక్కువానిని) యమని, కడుక దొడ్డగఁజెప్పి = మిక్కిలి గొప్పగాచెప్పి, భయంబునూపి = వెరపుగల్పించి, (భయపెట్టి), ననుదుద్దుపెట్టి = నన్ను మోసముచేసి 2 చక్కక ఉటుకకతలంచెదవు =

† కా. పా.— 'కరవాడి' ('కరవాడి' ప్రా) ము; కరము + వాడి = కరవాడి' నూ. ని.

* పాతాం — 'దొడ్డగ'

2. పూ. టీ.— 'చక్కక' = చక్కగా, ననుక = నన్ను (చక్కన్నక = మన్మథుని - అనియేని). దుద్దు పెట్టి = మోసముచేసి.

చక్కా పరుగెత్తవలెననుకొనుచున్నావు. ఈవగలో మానుము = ఈవగలన్ని మానవోయ్.

‘దుద్దువెట్టు’ (జాతీయము - శ.ర.లొలేదు) ‘To evade, elude’ (క్రాసు.) ‘చక్క- ఉఱుకుట’ ఇదియును జాతీయమే. ‘వాడు చేతులు జాడించుకుంటూ చక్కా పోయినాడు; పోయినవాడు పోయినట్లే చక్కా వచ్చాడు’ అని వ్యవహారము. “చక్కపోయినాడు- he departed straightway. He went away. దర్శనము చేసి చక్కావస్తాము. I’ll visit him and return at once” (శాస్త్రి.)

గీ. ‘నినుఁ † కలఁచు భర్త కోపగాఁ’ డనఁగ నేల?

‘కోల బుజమున నిడి దున్నదోలువాఁడు’;

‘అవ్వ’ యన నేల? రాజానా? రడ్డి యానా?

వాఁటి; కిప్పు డేమి రారాదెయ్యెటి * కలఁచ? ౧౧౬

టీక. — కలఁచు = బాధించును; † కోల బుజముననిడి దున్నదోలు వాడు = దండమునుధరించి - దున్నపోతునెక్కి సవారిచేయువాడు, అనగా యముడు, (యమునికి ఆయుధము దండము; వాహనము మహిమము.) — ‘కోయ్య బుజా నపెట్టుకొని - దున్నపోతును తోలుకొనిపోవువాడు - అనగా, సేద్యగాడు, (అని అర్థం) * అవ్వ = (లోకమున) నింద, రడ్డి = రెడ్డి. అలఁచక - ఏటికి = ఎందుకు తిప్పలు పెట్టెదవు?

‘చక్కఁగా నన్ను మోసముచేసి’ అనుట సరికాదు. ‘చక్కకొ’ ఉఱుకుటకు విశేషణముగాని దుద్దువెట్టుటకు కాదు. — చక్కని + అన్న = చక్కని యన్న; చక్కనన్న, అగునేగాని ‘చక్కన్న’ యెన్నటికినికాదు, ‘చక్కని + అయ్య = చక్కయ్య; చక్కని + వాడు = చక్కవాడు’ అనురీతి సంధికార్యములు విన నింపుగానివి. శాస్త్రవిరుద్ధములున్నూ.

† కా. పా. — ‘కలయుభర్త’

కలయుభర్త; కలయనిభర్త, అని భర్తలరువుపండచు. ‘కలఁచు - భర్త’ అను పాఠము, పూ. ము. నను, తంజ. మద. వాత్ప్రతులలోనున్నది. (‘ననుఁగలఁచు’ అని, పాఠం.)

* కా. పా. — ‘అలఁచ’ (అలఁచ - పూ. ము.; తంజ. తా. పా.)

† పూ. టీ. — ‘కోల... వాడు = సేద్యగాడు’ అని మాత్రమే.

♦ పూ. టీ. — ‘అవ్వ = కలహము’

‘సీ భర్త కోపగాడు; నిన్ను బాధించును; యముడు నిన్ను సరకమున మిక్కిలి కష్టపెట్టును; నీకు లోకమున పెద్ద నింద కలుగును;’ అని నీవు నన్ను బెదిరించుట యెందుకు? నాటికి (=పాపవిచారణ కాలమునాటికి) రాజేయగునో రెడ్డేయగునో ఆమాటలతో నిపుడేమిపని? రావోయ్, నన్నెందుకు బాధించెదవు.—అని, తా. ‘రాజో-రెడ్డో’ అని లోకోక్తి. లోకములో-రాజు-రెడ్డి, న్యాయాధికారులు. ప్రకృతమున చిత్రాంగిని విచారించి దండించు భర్త-‘రాజు’; సరకమున శిక్షించు యముడు (దున్నును తోలువాడుగావున) ‘రెడ్డి’ యని చమత్కారము.

క. ఇక్కల్ల దెలిసి విభుఁ డిం

కొక్కప్పుడు పేయుచేత కొప్పిలి; బని లే

దెక్కడితగ? వెక్కడికొల?

యెక్కడినా? వేల? కొమ్మ తెవ్వరి సొమ్ముల్.? ౧౧౭

టీకా.—ఇక్కల్ల = ఈతప్పుపని, - తగవు = ధర్మము; కొల = పాపము; వావి = నరున; ఏల = లేనిపోని ధర్మవిచారములెందుకు? కొమ్మలు = స్త్రీలు, ఎవ్వరి సొమ్ముల్ = ఒకరి సొత్తు? (వావి + ఏల = వావేల.)

గీ. వలచి వట్టిసఁ దాలిమి వదల కిప్పు

డెన్ని చెప్పెను తగవు * లీ వేకతమున!

మొనసె యూరకె రతిరంగమునకు రాని

సుద్దు లివి యేల చాలించు † సుగుడి వాడు. ౧౧౮

కలహమెవరికి! ఎవరిలో? ‘అవ్వ’ కు కలహము అను సర్థముకలదా? లేదు. “అవ్వ = నింద” (శ. ర.) “అవ్వ ill fame, bad name. Clamour, disturbance. అపకీర్తి. రచ్చ. రట్టడి” (బొగ్గిను)

* పాతాం.— ‘తగవు-వివేకతనము.’ (శ. ర. చూ. ‘సుగుడి.’)

† శా. పా — ‘సుగుణివోదు.’ (‘సుగుణివోదు’ పూ. ము. పా.)

‘సుగుణి’; ‘దుర్గుణి’ యను రూపము లసాధువులు. సుగుణములు కలవాడు ‘సుగుణుడు’ కాని ‘సుగుణి’ కాడు. శ.ర.లో. ‘సుగుడి’ అను పదముక్రింద చూపబడిన ప్రయోగములలో ఈ పద్యమునొకటి. కావున శా. పా. తప్ప. ‘సుగుడి’ సాత మొప్పు.

టీక.— వలచిపట్టినక = పేమించి ఆశ్రయింపగా, తాలిమి = ఓర్పు, వదలక, ఈవు = నీవు, ఏకతమునక = ఈ యే కాంతసమయమున, మొనసి = అది యొక పనిగా పూనుకొని, తగవులు = నీతులు, ఎన్ని చెప్పెడు = ఏకరువు పెట్టెదవు, రతిరంగమునకురాని సుద్దులివి = (జాతీయము) ఇవి పనికిమాలిన మాటలు. (సురత క్రీడ కుపకరింపని ప్రసంగములు అని, భా.) ఏల = ఎందుకు? సుగుడివి- బొడు = మంచి బుద్ధిమంతుడవగుదువు. చాలించు = ఆప్రిసంగములు కట్టిపెట్టుము.

క. ‡వలవదురా రతి మనునకు?

వలవదురా రంభ యక్షవరసూనునకు?

వలవ దురాశలఁ బెట్టంగ

వలవదు రావట్టి †జాలి వార్తలు ‡విడరా. ౧౧౯

టీక.— రతి = రతీదేవి, మరునకుక = మన్మథుని; యక్షవరసూనునకుక = వలకూబరుని, రంభ, వలవదురా = కామించలేదటరా? వలవక = శ్రీ కామిం

‡ కా. పా.— ‘వలవదుగారతి.- ‘వలవదుగా రంభ’. (ఇది పూ. ము. పా.) ‘వలవదుగా = మోహింపలేదా’ అని పూ. టీ.

మద. తంజ. వాగ్గేపొత్తులలో ‘వలవదురా’ అను పాఠమున్నది. పద్యమున క్రింది రెండు చరణములయందువలెనే వై రెండు చరణములందును ‘వలవదురా’ అని యనుక ముద్దిష్టము. కావున కా. పా కంటెను వాగ్గేపొత్తులపాఠము రుచితరము. ‘వలవదుగా = మోహింపలేదా’ అను అర్థము సమర్థముకాదు.

† కా. పా.— ‘జాలివార్తలు’ (ఇదియును - పూ. ము. పాఠమే) అర్థమే నా? పూ. టీ. లో లేదు. ‘జాలివార్తలు’ అని తంజ. పా.

తంజ. పా. సరియైనదని యీక్రింది పంక్తులు చెప్పుచున్నవి.—

‘మంచివాడవునీవు మరవునీ వట్టి

జగజాలిమాటల జరిపెదుసౌంద్య’

(నవనాథ - పు. 49)

‡ కా. పా — ‘విడుమీ.’ (‘విడురా’ అని పూ. ము. పా.)

సామ్రాజ్యమును గైకొని రాజొట్టిపిలుచు పట్టున ‘విడుమీ’ అను పాఠము కంటెను ‘విడరా’ అను పాఠముచితకరముగదా? ‘విడురా’ అనుట తప్పు. (‘వినురా; కనురా; చేయరా, ఇత్యాదు లసాధువులు.’ సులభవ్యా. క్రి. 3౮.) “ఏలరయీ చలంబుడిగియేలర.” (మను. 8-98) “ఏలర యంత వింతచలమేలర నన్ను” (శివ లీలా. 2-68)

చగా, దురాశలఁబెట్టఁగఁ = అడియాసల పొలుచేయుట, వలనను - వద్దు (= పనికి రాదు) రా = రమ్ము. వట్టిజాలివార్తలు = పనికిమాలిన విషాదకర కథలు, విడరా = విడిచిపెట్టరా.

‘మరునకు వలచు’ - ‘వలకూబరునకు వలచు’ అను పలుకుబడి గౌరవదే. —

‘వలదుట కష్టమా? వలవదేరంభ, నలకూబరునకును? నలమహిపతికి

వలవదె దమయంతి? - వలరాజునకును, వలవదె రతిదేవి? - వలపేమిచేసె?

(నవనాథ - పు. 49)

సీ. దారువనస్త్రిలఁ దగిలెఁ గాని, య దేమొ

సీవలె ముక్కంటి నేరఁ డయ్యె;

గారాబుఁగూతురి గవినెఁ గాని, య దేమొ

సీవలె బరమేష్ఠి నేరఁ డయ్యె;

అలయహాల్యాకాంత సంఘెఁ గాని, య దేమొ

సీవలె జంభారి నేరఁ డయ్యె;

గురునియిల్లాలితోఁ గూడెఁ గాని, య దేమొ

సీవలె నుడురాజు నేరఁ డయ్యె;

గీ. వారికంటెను హెచ్చైనవాఁడ వార!

నీకుఁ గలబుద్ధి వారికి లేకపోయె;

నీవు నాఁటికి లేక పోయితివి గాక,

చేరి వారలయోజలు చెఱుప లేవె?

౧౨౦

వేంకట్రాయకాశ్రిగారి వ్రాతలలో ‘వేయూరా - పాడురా - అడుగురా’ అను రూపములే కనబడుచున్నవి. “ఓరీ బాణా - బాణా, వరమడుగురా, అడుగురా, అని దీనముగా బలిమాలుకొనఁగా.” (ఉష - పు. 13)

† కా. పా. — ‘కూఁతునే’ (‘కూతు రిగదిసి’ పూ. ము. పా. ‘కూఁతురు’ తంజప్రతులపాఠము.)

చిన్నయనూరి ‘కూఁతురి నిష్ఠాదిరూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది’ (బా.అచ్చి.౯) అన్నాడు గనుక కాశ్రిగారు ‘కూఁతురికొ’ అను పూర్వపాఠమును ‘కూఁతునే’ అని దిద్దివేసినారు. దిద్దుట పొరపాటు. అధర్వణుడు; అహోబలపండితుడు—

టీక.— ముక్కంటి = ఈశ్వరుడు, దారువనశ్రీలక్ష్మీ = దారుకావనమున నున్న మునిపత్నులను. — పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, గారాబుకూతురిక్ = ప్రేమ పాత్రమయిన బిడ్డను (సరస్వతిని), జంభారి = ఇంద్రుడు, అహల్యాకాంతక్ = గాతముని భార్యయైన అహల్యను. — ఉడురాజు = చంద్రుడు, గురుని యిల్లాలి తోక్ = బృహస్పతి (గురువుగారియొక్క - అనియును) భార్యయైన తారతోను. — కలిసిరిగాని, నీమాత్రముధర్మము నెరుగకపోయిందా! నాడు నీవేయున్నవో - వారి ఓజలు = బుద్ధులు, చెఱుపలేవె = చెడగొట్టియుండవా?

ఉ. నావుడు నిట్లనుక్ సుజననాయకుఁ డీ వెడమాట లేల త

శ్రీ వినవమ్మ యీజగము లెల్ల సృజింప భరింప నొంపఁ జా
లేవత లెట్లు వర్తిలిన తె సువుగకవి † చెల్లవొడ్లకుక్

నీ విపు డెన్నురంభ, రతి, నీగతిఁ బుత్తులఁ బల్కి బట్టిరే? ౧౨౧

టీక.— సుజననాయకుడు = సుజనశ్రేష్ఠుడైన సారంగధరుడు, ఇట్లనుక్ = ఈరీతిగాపలికెను. తల్లి, ఈజగములెల్లను, సృజింపక్ = పుట్టించుటకును, భరింపక్ = పోషించుటకును, నొంపక్ = నశింపజేయుటకును, చాత్ = సమర్థులయిన, దేవ తలు, ఎట్లు వర్తిలినక్, తెన్ను+అవుంగాక = చెల్లుబడియగునుగాని, అవి = అవర్తనలు, ఒడ్లకుక్ = ఇతరులకు, చెల్లవు = తగవు.

క. గ్రీమన నేరవు పతిమతి రాఁ

గన నేరవు సుగతి; తగవు గా దన్న నహా

మొదలగు వైయాకరణులు 'కూతురిక్' అనవచ్చునన్నారు. వ. సు. కర్త మొదలగు కవులు - అనియునున్నారు. (వివరములకు చూ. బాల. శర. పు. 23.)

ఇంకొక్క ప్రయోగము.—

మ. “వెండికూ, తురింగావింబిరి పేరటాండ్రు మహిభృ

త్పుత్రిక్ బ్రహ్మదంబునక్” కులశేఖరమాహాత్మ్యము. 4. ఆ. (నూ. ని.)

† కా. పా.—‘గాకవి’ (ఇది, పూ. ము. పా.) ‘గాకవి’ తంజ. తా. వా. ఉచితతరము.

† కా. పా.—‘చెల్లవేరికి’ (‘చెల్లవొడ్లకుక్’ పూ. ము; తంజ. పా.— ఉచితతరము.)

గ్రీ కా. పా.—‘మననేరవు; పతిమతిరాఁ గననేరవు సుదతి;’—

యన నేర, వెంత సెప్పిన

విన నేరవు, చాలుఁ జాలు విడు పోవలయున్. ౧౨౨

టీక.—పతిమతిరాజ్ = భర్త మనసువచ్చునట్లు (అనగా ఆతనికి నీవై నను గ్రహము కలుగునట్లు) మననేరవు = వర్తింపనేరవు.—(మను = వర్తించు. శ. ర. 'హా, టు చిత్తములకు వేగగు, కొలదిమనన్ గుంతి పెద్దకొడుకున కమరున్.' విరాట. 2-190. 'ఇట్లు గామనిగ వామయోవామ' వసు. 6-57).—సుగతిక్ = మంచి మార్గమును, కననేరవు = నీకై నీవు తెలిసికొనలేవు. తగవుకాదన్నన్ = ఇది ధర్మ ముకాదని చెప్పినను, అహా. అననేరవు = అహా, ఇదియిట్టిదా యని గ్రహింపజాలవు. ఎంత చెప్పినను విననేరవు.

క. అని పల్కు నతనితాల్మికి

మనమున నెఱి విఱిగి చాల, మఱియును గలిఁ బో

సిన ♦ వెనుక నుట్లకడఁ జూ

చినగతి నను, నతివ; యాన చెడ్డది గాదే! ౧౨3

టీక.—అని, పల్కు = పలుకుచున్న, అతని - తాల్మికిక్ = తనకు లోబ దని ఆ సారంగధరుని మనోనిగ్రహమునకు, మనమునక్. నెఱివిఱిగి = ఉత్సాహ ముచెడి (=చైర్యము సడలి)యును, కలిపోసినవెనునక్ = (అన్నములో) పుల్లనీళ్లు పోసినతరువాతగూడా, ఉట్లకడక్ మాచినగతిక్ = (పెరుగుకొరకు) ఉట్లవంక చూచినవిధముగా, అతివ = అత్రాంగి, అనున్ = 'ఇట్లునెను. ఆన చెడ్డదిగాదే = అశ చెడ్డదిగా (అవునన్నమాట)

క. తా యైనఁ గరఁగు నేనిపు

డీ యాడినమాటలకు నొకింతఁ గరఁగ వే

మోయి యిది నీకు మంచిదొ

కో? యాడుది యుసుగు మన్నఁ గొఱ గాదుసుమీ. ౧౨౪

వారిటీకిలేదు. కాని వారుంచిన విరామచిహ్నములనుబట్టి యేర్పడు అర్థమిది. 'సుదతి, మననేరవు = నీవు బ్రతుకజాలవు. పతిమతిరాజ్ = భర్త మనసురాగా, కననేరవు = చూడజాలవు.— పా. ము. నను, తంజ. పృథులలోనుగూడా 'సుగతి' అను పాఠమున్నది. (నూ. ని. 'సుదతి' పాఠమునే గ్రహించినది.)

♦ పాఠాం.—'వెనుక'

టీక.—అడుది, ఉసురుమన్నె = దుఃఖపడినయెడల, కొఱ గాదుసుమీ = మంచిది కాదుసుమా; (నీకు తప్పక కీడుకలుగునని బెదిరింపు.)

వ. కలికి పిసాళి వాలుఁ దెలిగన్నులపై నిడనేల కెంపు? నా పలుచనిమోవి కెంజివున్నపై నిడరా, నెఱజాణ; నాయెదక నిలుపఁగ నేల గోళ్లు? బలునిబ్బర పబ్బర పుబ్బు గబ్బి గు బ్బలపయి నిల్పరా, నుగుణ; వైపము రేఁపకు కోపతాపముల్.

టీక — నెఱజాణ = ఓయి రసికశ్రేష్ఠుడా. కెంపుక = రక్తిమను, కలికి... కన్నులపైకె = మనోజ్ఞములును — పృథాకవంశములును — నిడుదలును — నిర్మలములును — నైన నీకన్నులయందు, ఇడనేల = ఎందుకుచేర్చెదవు? పలుచని...నిడరా = చిగురాకువలె ఎఱ్ఱినై — పలుచనై యున్న నాయధరమునందు చేర్చరా — (కోపము చేత నీవు కన్నులెఱ్ఱిజేయుటయెందుకు? దంతక్షతములచేత నామోవి నెఱ్ఱిజేయుము, అని భా. ఎఱ్ఱిదనమును తెల్లని కన్నులపై చేర్చుటకంటే, ఎఱ్ఱిని మోవిపైచేర్చుట యుచితమని చమత్కారము.)

గోళ్లు = (గోడులు) దుఃఖములు, నాయెదక నిలుపఁగ నేల = నామనసునకు కలిగించుటయెందుకు? గోళ్లు = గోరులు, నా...గుబ్బలపయిక నిల్పరా; (నన్ను నాదరించి యెందుకు గోడుపెట్టెదవు? పాలిండ్లుపట్టి ముఖింపరా, అని భా. — గోళ్లు ఉంచదగినతావు గుబ్బలుగాని హృదయముకాదని, చమత్కారము.) కోప తాపముల్ వైపముక రేఁపకు = నా కూరక కోపమును తాపమును కలిగింపకుము — (నీవు కన్నులెఱ్ఱిజేయుటచేత కోపమును, నిరాదరించుటచేత తాపమును నాకు రేగుచున్నవి. అట్టి పనులుచేయకుమని, భా. — కెంపును — గోళ్లను, పైపై నెక్కిడనో యుంచి వ్యర్థముగా తాపమును కలిగింపకుమని చమత్కారము.)

ఉ. వేదన మించునీవిరహవేదన తాళఁగఁ జాల; గంతునిక

సాదన రాదుగా! శనదుపాదన చూడఁ దొడంగె; గాడ్పుదా
నీదన వచ్చునే? మెదల నీ, దనలాకృతి వేడి సూపుచుక;
బోదనఁజెల్లునా? కడకుఁ బోదనయంబు శుకంబు, ప్రేలుచుక.

టీక.— * వేడు + అనక = ఏడుపండియొలన్నట్లు, మించు = అంతకంత

* పూ. టీ.— ‘వేడు అనక = వెట్టియనునట్లుగా’.

కుసతిశయించుచున్న (ఏనుపంది చలపట్టినయెడల ముండ్లతో పొడిచి ఇజ్జరముజ్జరచేసి మిక్కిలి బాధించును. అట్లే బాధించుచున్న) ఈ విరహవేదన — తాళగఁజాలను = సహించలేను. కంతునిక = మచ్చును, సాను = మందివాడు, అనరాదు గదా, (ఎందువల్లననగా) తనను సాదనక = తన శరప్రయోగకాలమును, (శామిద) చూపవొడంగెను. గాడ్పుక = ఈ గాలిని, ‡ ఈఁద = చల్లనిగాలి - అనవచ్చునే = అనరాదు (ఎందువల్లననగా) అనలాకృతిక = అన్నిచలె, వేడిచూపుచుక = వేడి

వేదు, అను పదమునకు వెట్టి యనునర్థము నిఘంటువులలో లేదు. ఆ యర్థము గలపదము 'వేదురుగాని' 'వేదు' కాదు. ప్రాచీనముగా 'వేదు for ఏను. A porcupine.' అని యున్నది.

మానసిక వ్యాపారమయిన విరహతాపమును ప్రాణియైన యేదుపందితో పోల్చినదా? యని శంకింపవలెదు. కల్పనము కవి వివక్షాధీనము. —

చ. 'అలకకు మన్నదేతె; మఱియంతటనుండియు వేళవేళ నె

చ్చెలులికు తెల్పులక మగువఁ జింతలసంతమసంబులక సమా

కలితతమించె సామిడని కార్యమునక హృదయంబునక సదా

పలపలగాఁగ నీలముల బన్న సరంబయి నిర్మలాంగికి' (ఆముక్త. 5-83,)

ఈపద్యమున స్వాస్థ్యమును - చింతయును, ఒకదానివెనుక నొకటివచ్చుట ఎడమెడముగా నీలాలుకూర్చిన వజ్రాలసరముగా చెప్పబడినది.

గీ. 'ఎలసి యేప్రాప్తఁ గను వొండనీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాండయి కాలుద్రవ్వఁ

బాండుబహుళ తుపా పరంపరలువెడల

కింటిలో నేదుము ల్లయ్యె నిందుముఖికి.' (ఆము. 5-84)

ఈ పద్యమున శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రుల పరంపర యేదుముల్లుగా అధ్యవసంపబడినది.

‡ పూ. టీ. — 'ఈఁదు = చలి'

గాడ్పును 'చలి' అనవచ్చునా? అని వారిటీక. గాడ్పును 'చలి' యనగూడదు సరేగదా, అసలు 'ఈఁదు' అను పదమునకు చలియను నర్థములేదు. కావున ఆ టీక అంతయును తప్పే. పద్యములోని పదము 'ఈఁదు' గాని 'ఈఁదు' కాదు. "ఈద Breeze" (ప్రాను.) శ. ర. లో. 'ఈఁదు = వాయువు' అని యున్నది. విచార్యము.

కలిగిందుచు, మెదలనీడు.— శుకంబు = చిలుక, † బోద = పసిడి, అనవచ్చునా? = అనరాదు (కారణమేమనగా) అనయంబు పేలుచుకొ = ఎప్పుడును వదరుచూ, కడకుకొపోదు = వదలి అవతలికి పోనేపోదు.

సీ. లతకూన యని తగు ల్మృతిఁ దలంపఁడు గదా

వేడితావులఁ జల్లి వేచుఁ గాని,

జలజగంధి యటంచు సంభ్రమింపఁడు గదా

చుఱుకుసోఁకుల మీఁద నుడియుఁ గాని,

చిలుకలకొలికి యు † చెలమిఁ బైకొనఁడు గా

‡ చిగురుటాకుఁగటారిఁ జిమ్ముఁ గాని,

కలువకంటి యటంచు నలరఁ జేయుఁడు గదా

యుడుకువెన్నెల గాయఁ దొడఁచుగాని,

గీ. మధుఁడు * సారంగరథుఁడు మన్మథుఁడు విధుఁడు

‡ వసులపాతఱు లై వీరు నుసుల నీయ

† పూ. టీ.—‘బోదు అనకొ చెల్లునా = పెంపుడని చెప్పదగునా?’

నిజముగా ‘బోదు=పెంపుడు’ అని చెప్పదగదు. ఎందువల్ల? ఆపదమున కా యధము లేదుగనుక. “బోదు = ఎద్దుగంత; గోము” శ. ర.—“బోదు = The sacking in which oil bottles are packed on bullock. సాగరము మోసే యెద్దుకు గంతమొకవేసేది”. (జౌను.)

పద్యములోని పదము ‘బోద’ గాని ‘బోదు’ కాదు. (బోద + అనకొ = బోదనకొ) ‘బోద = పక్షిలోనగువానిపిల్ల. అంచబోద; లేటిబోద’. (శ. ర.)

ఉ. “వీణియముట్టుటల్ మిగుల వింతలు, పెంపుడు చిల్కబోదతో

రాణదలిర్పఁ బల్కుట కరంబపురూపము”. (కాశ. మా. 2-83)

† కా. పా.—‘చలమివై.’ - ‘చెలమివై’ అని పూ. ము. పా. గుణ వత్తరము.

‡ పాతాం.—‘చిగురుటాకెదనాటి.’

* కా. పా.—‘సారంగధరుఁడు.’ (ఇని. పూ. ము. పా.)

‡ కా. పా.—‘వసులపాతఱులై.’ - ‘పాతఱు’ సరియైన రూపము (మా.శ.ర.)

రెటుల †నిక దాళఁ గల' దని యెఱుంగ వైతి;

కటకటా నీకు దయ లేమగా! యొకింత.

౧౨౭

గీతములోని మధుఁడు, సారంగరథుఁడు, మన్మథుఁడు, విధుఁడు, వరుసుగా నీసపాదములు నాలుగింటను కర్తలు. శ్రీ పర్యాయములయిన లతకూన, జలజగంధి, చిలుకలకొలికి, కలువకంటి, అను పదము లీ పద్యమున సాభిప్రాయములు.—

టీక. —మధుఁడు = వసంతుడు, వేడితావులను చల్లి = వేడివేడి పరిమళము లను విసరి (విరహాలతు నెత్తావులు, వెన్నెల మొదలగునవి తాపకరములు) వేచుకొ = బాధించునుకాని- 'లతకూనయని = ఈ చిత్రాంగి కన్నెపడుచు గదాయని, తగుల్ = స్నేహమును' (లతకూన కావున తగులుకొనుట స్వభావము) మతికొ = తలంపఁడుగదా? (లతలయొడ స్నేహము కలిగియుండవలసిన వసంతుడు, కేవలము 'లతకూన' యే యైన చిత్రాంగియొడ స్నేహమునుమాత్రం భాధించుచు న్నాడని భావము; మధుఁడు అను నాయకుడు, లతకూన = పడుచుపిల్లగదా- అని, (చిత్రాంగియొడ) తగులు = వలపు సంబంధమును, మతికొ, దలంపఁడు = భావించుటలేదని ధ్వని.-)

♦ సారంగరథుఁడు = (సారంగ = జింక, రథుఁడు = వాహనముగాగలవాడైన) వాయువు, చుఱుకు సోఁతులకొ, మీద-నుడియుకొ = సుఖ్యసుఖ్యగా వైనబడును-కాని, జలజగంధి = ఉత్తమశ్రీ- అటంచుకొ. సంభ్రమింపఁడు = సంతోషింపడుగదా? (జలజగంధమును, మెచ్చివహించి తిరుగవలసిన వాయువు,

† కా. పా. — 'నిటుదాళఁగలదని.' — అంటే అర్థమేమో వారుచెప్పలేదు. ('ఎటులనిగదాళ.' అని పూ. ము. పా.; 'ఎటుల నిక...' అని. తంజ.పా.)

♦ పూ. టీ. — 'సారంగధరుఁడు = వాయువు.'

మూలమునను, టీకలోనుగూడా 'సారంగధరుఁడు' అనియేయున్నది; కాని సరికాదు. మధుఁడు; మన్మథుఁడు; విధుఁడు, అనుపదములమహుసలో నడును (సారంగ) ధరుఁడు - అనియుండుట శబ్దాలంకార మర్యాదకు విరోధము. అంతేకాక 'సారంగధరుఁడు' అను పదమునకు 'వాయువు' అనే యర్థము భావలో లేదు. వాయువు సారంగమును (= జింకను) ఎక్కువాడుగాని ధరించు (=ఎక్కించుకొని తిరుగు) వాడుకాదు. కావున శాస్త్రీగారిపాఠము అర్థముగూడా తప్పే. అలంకార మర్యాదనుబట్టియు; అర్థమును బట్టియు పాఠము- 'సారంగరథుఁడు' అని యుండవలెనని నేనూహించినాను.

ఉత్తమమైన జలజగంధముగల చిత్రాంగిని మెచ్చి సంతోషించుటలేదని - భా; సారంగధరుడు - అనునాయుడు, జలజగంధి = పద్మినీజాతినాయకకవా - అని, సంభ్రమింపఁడు = (ఎత్తుకొని తిరుగుట లేదు) అని ధ్వని.

మన్మథుఁడు, చిగురుటాకు కటారిక్ = చిగురాకుకత్తిని, చిమ్ముక్ = విసరిబాధించును - కాని; చిలుకలకొలికి = సాగసైన కనుకొలుకులంగలది. అని, ఎలమిక్ = ప్రేమతో. వైకొనఁడు = కవియుడుగదా? (చిలుకనెక్కిడు వాడైన మన్మథుడు చిలుకలకొలికియైన చిత్రాంగియెడ ప్రేమమాపుటలేదని - భా; మన్మథుడు - అనునాయుడు, చిలుకలకొలికి = చిలుక కొలుకులవంటి సాగసైన కనుకొలుకులు కలది. (= (Bright-eyed) గదా యని, తమకమునవచ్చి వైబుడుట లేదని - ధ్వని.)

విధుఁడు = చంద్రుడు, ఉడును = వేడియైన, వెన్నెలఁగాయక్, తొడరుక్ = పూసుకొనును - గాని; కలువకంటి = కలువలవంటి కన్నులుగలది. ఆటంచుక్, ఆలరఁజేయఁడు = సంతోషింపజేయుడు - గదా? [కలువలను ఆలరింపఁ (=వికసింప జేయవలసిన చంద్రుడు కలువతేకన్నులుగాగలదియైన చిత్రాంగిని, ఆలరింప (సంతోషింప) జేయలేదనిభా - చంద్రుడు - అను నాయుడు, ఇది కలువకంటి = సాగసైన కన్నులుగలది] గదాయని వచ్చి కలపి రతిసుఖములచేత నలంకరించుటలేదని - ధ్వని]

ఇట్లు, మధుఁడు, సారంగధరుఁడు, మన్మథుఁడు, విధుఁడు, అను నలువురును * వసులపాతరలై = వసులపాతరయను పందెపు పుంజులవంటివారై, నుసులనీయరు = మెదలనీయరు. ఇంక నెటుల తాళఁగలదు' అని, ఎఱుంగవైతి = తెలిసికొనలేకపోతివి. కుటకుట = ఆయ్యా, ఒకింత = కొంచెమైనను, నీకు దయలేదుగా.

* పూ. టీ. — 'వసులపాతరలై = వసులనఁగా తాళవృత్తాదులను చీల్చుటకు సాధనమైన యినుప మేకులు - వానికి స్థానములై నుసులనీయరు.'

ఇనుపమేకులుగాని, వానికి స్థానములగు వెట్టెలు - బుట్టలు మొదలగు వస్తువులుగాని తమంతట తా మెగిరివచ్చి మానవులనుబాధించుట లోకమున నెందునుకనబడదు. ఇక పాతర యన్న నో నేలమండు 'గొయ్యి. గోతులు - నూతులు కదలునవికావు. కదలింపబడునవియునుకావు, కావున 'మేకుల పాతరలు బాధించు' నను వాగ్రిత వెట్టివాగ్రిత. 'వసులపాతర' నామరూపముల నెరుగని యనుచితపువాగ్రిత.

క. ర. క. ర్త. 'వసులపాతర' = ఒక దినుసు కోడిపుంజు' అని యర్థముచెప్పి ఆయర్థమున కీ పద్యమునే యుదాహరించియున్నాడు. విదేశీయుడైన వ్రాసు. 'వసు

ఓరి సారంగధరుడా, ఎంత కనినుడవురా! ఇది పోయపు పడతియ్యెను. ఏకాంతమున నొంటిరి గానుండెను. మధు మన్మథులు పురఃపులయ్యెను - ఏవిధమైన జుఖమును కలిగింపక నైవెచ్చు నొగిలించుచుండిరి. కామపీడితయైన యీజుబలయిక నెట్లు తాళగలదు? అని అయ్యో! ఇంతమాత్రమో యోచింపకపోయితివిగదా? అని తా.

గీ. *తిమ్మిరి గదా నదాగతి తెలిసి చూడ,

నెఱియఁడు గదా యనంగుఁ డేతటి, మఱి మడి

లపాతర A sort of fighting cock వొకవిధమైన పందెపు కోడిపుంజు' అని వివరించి యీక్రింది పద్యమునుగూడా నూచించియున్నాడు. —

సీ. 'కత్తులపొది'సింహగాలి బేతాళుండు - వసుల పాతర పాదరసముచిలుకు,
టుమ్ము నుడిగాలి చక్రింబు నలజడదరి, యనెడు పేరుల పుంజులఁగొని ముగించి.
(నాంస. ౩-215.)

శుద్ధాంధ్రనిఘంటువులో 'అరజుట్టు' క్రింద పందెపు కోడిపుంజుల భేదములలో 'వసులపాతర' పేర్కొనబడియున్నది. పూ. టీ. కర్త లేదయు నెరుగరుగదా!

* కా. పా. — 'దిమ్మరి' ('దిమ్మరి = సంచరించువాడు. తిరుగుపోతు అని యర్థాంతరము.) - అని పూ. టీ.

'దిమ్మరి' యనగా దిమ్మకలవాడు (దిమ్మ + అరి) గాని 'సంచరించువాడు' కాదు. (చూ. శ. ర.) సంచరించువాడు 'తిమ్మరి'. (= తిమ్మరు స్వభావము కలవాడు.) 'తిమ్మరు = సంచరించు' (శ. ర.)

ఉ. 'అమ్మకచ్చెల్ల నేను వెలయాలనొ దిమ్మరినై పురంబునక'

దిమ్మరఁ జూచెనో' - (శుక 2-217) శ. ర.

('తిమ్మరినై పురంబునక' దిమ్మరు.) అని వావిళ్ల ప్రతిపాతము. అసాధువు.) దేశదిమ్మరి (దేశము + తిమ్మరి) = దేశములు తిరుగువాడు. (బి. వే. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'దేశదిమ్మరి' అన్నారు. చూ. కీర్తి. పీఠిక. పు. 95.) బౌద్ధమున "దిమ్మరి, దిమ్మరి, దేశదిమ్మరి A vagabond" అనియున్నది. దానిని చూచియే కాబోలు పూ. టీ. కర్తలు 'దిమ్మరిగదా' అన్నారు. పొరపాటు. 'తిమ్మరి' యే 'దేశదిమ్మరి' యను సమాసమున సంధివశమున 'దిమ్మరి (=దిమ్మరి) అయినది.

యఁడు గదా యల్ల జై వాత్సకుఁడు నలంప;

నిట్టిచెడుగులచే †బాధ లెట్లు లోర్తు.

౧౨౮

టీక.— సదాగతి = వాయువు, ('వాయుర్మాతరిశ్వాసదాగతిః' అను.)
 త్రిమూరి = తిరుగుబోతు = నీతినియమములేక వర్తించువాడు, అని యర్థము.
 (గాలి మెల్లపుడును తిరుగుచుండుట స్వభావముగలది యని భావము. - గాలి, సదా
 గతి (=సర్వదా సంచరించునది) కావుననే త్రిమూరి (=తిరుగునది) యని సారస్వము.);
 అనంగుఁడు = మన్మథుడు, మెటియఁడు = మూఁఁడు = మొరటువాడు. అని
 యర్థము.

[మెటియ = గుండ్రాయి, మెటియయైనవాడు = మెటియఁడు = (బిడ్డఁడు
 కొడుకఁడు; వంటిపదము.) బండనంటివాడు = కఠినడు; 'మెటియలవంటి' రక్క
 నులు మిక్కిలి లెక్కకుమితి' పృ. పృ. 1-81)

మెటియఁడు = పృకాశింపడు = కంటి కగపడదని భా. మన్మథుడు, అనం
 గుడు (= అంగములేనివాడు) కావుననే, మెటియఁడు = (కంటికగపడడు) అని,
 సారస్వము.

జై వాత్సకుఁడు = చంద్రుడు, ('అబ్బో జైవాత్సక స్సోమః' అను) మడి
 యఁడుగదా = మడ్డివాడు (Stupid) గదా, అని యర్థము. (మడియఁడు = చావడు.
 అమృతమయడని భా. చంద్రుడు, జైవాత్సకుడు = దీర్ఘాయుష్మంతుడు, ('జై వా
 త్సక స్యాదాయుష్మాక్' అను.) కావున మడియఁడు = చావడని సార.) ఇట్టి చెడు
 గులచేత = త్రిమూరులు, మెటియులు, మడియలు నగు ఇటువంటి దుర్మార్గులచేత
 (=మలయపవన మదన చంద్రులచేత) అగు (అధ్యాహార్యము) బాధ. ఎట్టులోర్తును?
 = ఓర్వబాలను)

అంతేగాని అది సరళాదిపదముకాదు. పూ. ము. నను, 'మడియఁడు' అను పదము
 క్రింద. శ. ర. లోను, 'త్రిమూరి' గదా' అను పాఠమున్నది. పూ. టీ. కర్తలు గను
 నింపలేదు. మరియును వారు 'దిమూరి = తిరుగుబోతు' అన్నారు. 'తిరుగుబోతు'
 అను రూప మసాధువు. 'తిరుగుబోతు' సాధువు. (శ. ర. లో ఉన్నది.)

† కా. పా.—'బాధకెట్టులోర్తు' ('బాధయెట్టులోర్తు'. పూ. ము.; శ.ర.;
 'బాధలెట్టు' తంజ. తా. పా.)

* 'మలయపవనుడు నీతినియమములేక వర్తించువాడు, మన్మథుడు కఠినుడు = కనికరములేనివాడు; చంద్రుడు మడ్డివాడు = మంచిసెబ్బిలెరుగనివాడు; ఇట్టి దుష్టుల వలన గలుగుబాధ యెట్టులోర్వగలను' అని, తా.

క. రారాపు లేల సేసెను

రారా చనుఁ జలువ కలువరా రా మేడక

రా రా యని తలరాకుజి

రా రాయనికేళి నేలరా రాకొమరా.

౧౨౯

టీక. — రారాపులు + ఏలచేసెను = ఎందుకుబాధపెట్టెదవు? రారా; ననుక = నన్ను; చలువ...మేడక = చలువ = చల్లవైన, కలువరా - రా - మేడక = చంద్రకాంత శిలాభవనమునందు. రారా అని = రమ్మరమ్మని, ‡ తలరు - ఆకు జిరా - రాయని (చిగురుకు కత్తిగాగల శూరుని =) మన్మథుని, కేళి యందు = రతియందు ఏలరా = ఏలుకోరా.

* 'వాయువు సంచరించువాడు; మన్మథుడు ప్రకాశింపడు; చంద్రుడు నశింపడు; ఇట్టిచెడుగులబాధ యెట్టులోర్తును' అని పూ. టి. అర్థసరణి.

సంచరించువాడు, ప్రకాశింపనివాడు, చెడుగు లనుటలో అర్థములేదు. కావున అసరణి సరియైనదికాదు.

అధికపాఠము. (తంజ. వాగ్గతపతి.)

గీ. రసికుడవుగావు. ఏమిరా రాకుమార,

యెంతరారాపుసేసెద వింతపనికి!

అసపడి వచ్చినుటువంటి యాటచాని

తలఁపెఱుంగవు నెఱజాణతన మదెంత!

‡ పూ. టి. — 'తలి...రాయని = చిగురుటాకు కవచముగల వానియొక్క - అనఁగా మన్మథునియొక్క'.

మన్మథునికి చిగురుటాకు ఆయుధముగాని కవచముకాదు.

"జిరా = బాణము. 'తలరు జిరా వజీరు బలుఁజాడికినోడి'. నీలా. ౪. ఆ" (శ. ర.)

"జిరా (హిం) A dagger కటారి. 'చిగురుకుజిరాదొర' నాగ్నజి. 2-29." - (హౌణ్యము)

మ. 'పరిరంభం బొనరింపరా, కరుణ నాపై నింపరా, యాలకిం
పర, యేరా? యధరామృతం బొసఁగి నక్షామన్నింపరా, యంచుడై
స్యరసం బుట్టిపడ న్నెలంత వలవంతం* కొల్కులంజిల్కిపాం
డరగండ చ్యుత బాష్పధార కొనగోట కొంటుచు బల్కగన్.

టీక.— పరిరంభం బొనరింపరా = కాగిలింపరా;— దైన్యరసంబు =
దీనభావము. (=జాలి) ఉట్టిపడ = అతిశయింపగా, అన్నెలంత = అయింతి
(చిత్రాంగి) వలవంత = మన్మథమన్మథచేత, (= వలపుబాధచేత) కొల్కులంజిల్కి
చిల్కి = కనుగొనలనుండి వెడలి ('చిలుకుట To be shed: to distil or
trickle. ప్రాస.) పాండర = తెల్లనైన ('వికడ శ్వేత పాండరా' అను.) గండ =
చెక్కిల్చునీడ, చ్యుత = జారిపడిన, బాష్పధార = కన్నీటిజాలును.

చ. విని విననొల్ల కావలికి వేతె పరామగఁ జూచి చూడఁ, డే
మన నెటు వచ్చునో యని భయంబున నోరు మెదల్చు, డెవ్విధం
బున నిది యూడ వేసికొని పోదు నటంచు నుపాయ మెంచు, న
మృదుజవరాగ్రిగణ్య సుకుమారుడు లోభియుఁబోలె నయ్యెడఁ.

ఈపద్యమున సారంగధరునికి లోభితో పోలికచెప్పబడుచున్నది.—

ఉ. 'నూజఁగఁజొచ్చెవెంట నే, పచ్చనివింటివాడపుడునైదలివైఁ
దలిరాకుకైదువుల్.' (విజయ. 2-167.)

క. 'వెడవిలుతుకేలిఁ జిగురా

కడిదపుజేటునకులోఁగి నుతిమోహితుడై.' (భాగ. 9-569.)

సీ. సుగుణులు మామోము జిగిగను నపుడెల్ల

వలరాజు జలిపించు దలిరువాలు.' (రామా. 2-125.)

౨ కా. పా.— 'ఉప్పతిల' ('ఉట్టిపడ') పూ. ము.— ఉచితతరము.)

* కా. పా.— 'కుల్కులం జిల్కి' ('కొల్కులంజిల్కి' పూ. ము. పా.;
'కొల్కులంజిల్కి' తంజ. తా. పా.)

'కుల్కులంజిల్కి' అనుపదమునకు పూ. టీ. లేదు. వలవంతచేత 'చిలుకుట'ను
చిలుకుట' స్వభావము కాదు. కన్నీరు కనుగొనుటలనుండి చిలుకుట స్వభావము.
కావున నేను 'కొలుకుట' పాఠమునే కైకొన్నాను.

టీక.—మనుజువరాగ్ర గణ్య ము కుమారుడు — రాజులలో మేటియైన రాజునరేంద్రుని కుమారుడు, సారంగధరుడు, లోభియుఁ బోలెఁ = యాచకుని బారినండి తప్పించుకొనజూచు పిసినారినలె, వేతె పరాభగ్న = ఏదోయితర విషయమున మనసు లగ్నమయినవానివలె. (కడమసులభము.)

క. ఇట్లు చూచి *యీచెలిఁ

బట్టిన వలరాచ గబ్బి బలుబూతుబుక్

నెట్టుకొని వీడఁ జేయఁగ

గట్టిగ మాటలవశబుగా దని వేగఁ.

౧౩౨

టీక.—వలరాచగబ్బిబలుబూతుబుక్ = మన్మథుడనెడు గొప్ప దయ్యి మను, నెట్టుకొని = పూని, వీడఁజేయఁగ = వదలించుట. మాటలక్ వశంబు కాదు- అని, (తప్పించుకొని పోవలసినదేగాని మంచిమాటలతో ఈమె మనసును సరిపరుచుట కానిపని యనుకొని) వేగఁ = వేగముగా (అవ - అన్య.)

‘వేగ’ భారతకవులమతమున కళ. (చూ. ఉద్యో. ౩-25)

*శా.పా.—‘యీచెలి’ (యీచెలి’ తంజ. పా.)

సారంగధరుడు తనయెదుటనున్న స్త్రీని గూర్చియనుకొనుమాట గావున ‘ఈచెలి’ అనుటయే యుచితము.

† శా.పా.— ‘వీడఁజేయఁగ’ (వీడజేయఁగ’ పూ. ము)

‘వీడు’ అనుక్రియలో అరసున్న పెట్టుటప్రమాదము. శాస్త్రీగారినిబట్టి వానిశృవారును ‘వీడ’ అని సార్థబిందువుగానే ముద్రించివినారు.

‡పూ. టీ.—‘నెట్టుకొని = ఎదిరించి.’

నెట్టుకొనుట యనగా గట్టిగా పూనుట గాని యెదిరించుటకాదు. (చూ. శ.ర.) “నెట్టుకొనుట. To be firm, to maintain his ground, to remain.— ‘నెట్టుకొనియాళియింతురు.—నుమతి.’ టీ. నెట్టుకొని, పాదుకొని. నెట్టుకొనె అనగా అభిముఖముగా యత్నపడెనుట.”—(బ్రౌను.)

క. ‘నెట్టుకొని కొలుకు నన్నయ, భట్టారకు’ (భీమ. 1-8.)

గీ. ‘నెట్టుకొనికాయ వీ రెండ పట్టుపగలు’ (కాశీ. 7-184)

గీ. అప్పుడు గురుభామ చిత్రాంగి యలమి బలిమి

నాడిసి పట్టిన పైకోక విడిచి చనియె:

దా నవీనకళానిధి యై నెగడిన

యట్టి సారంగధరుఁ డయ్యె నబ్బురంబు!

౧౩౩

టీక. — తా = తాను, † నవీన-కళా-నిధియై = నూతనములైన శృంగార కళలకు నెలవై (= నవయావన లక్షణసంపన్నుడై.) నెగడినయట్టి = ఒప్పినట్టి, సారంగధరుఁడయ్యెను; † గురుభామ = తండ్రియగుచున్నట్లై, అలమి = పైకొని, బలిమి = బలాత్కారముగా, ఒడిసిపట్టిన, పైకోక = పైయుత్తరీయమును, విడిచి, చనియె = పారిపోయెను. అబ్బురంబు = ఆశ్చర్యము. — (సారంగధరుడు నవయావన సంపన్నుడయ్యెను, తన్నుచలచి పట్టుకొనిన (తండ్రిగారి) బోగపు జవ చాలిని నిరసించి పరువెత్తెను. అబ్బురముగదా?) తాను, నవీన, కళా (= కాంతులకు) నిధియై నెగడిన, సారంగధరుఁడయ్యె = చంద్రుడయ్యెను, (నవీనకళానిధి-యనుటచేత కొత్తకొత్తగా కళలు సమకొనుచున్న తరుణచంద్రుడని- భా.) తన్నొడిసిపట్టిన, గురుభామను = గురువుగారిభార్యను- (బ్రహ్మసృతి భార్యననియు) తారను, విడిచి చనియెను; అబ్బురము. (అని- అర్థం). సారంగధరుడైనవానికి గురుభామను పైకొనుట స్వభావమైయుండగా- ఈసారంగధరుడు - గురుభామ తన్ను బలాత్కరించినను లొంగక తిరస్కరించి పారిపోయినాడు. ఆశ్చర్యము గదా? అని చమత్కారము.

† పూ. టీ — ‘నవీనకళానిధి = నూతనమైన విద్యానిధి - (బాలుఁడనియు) భా.’

ఈ టీక సరియైనది కాదు. ఎందువల్లననగా? (a) ‘నూతనమైన విద్యానిధి’ యనగా (కొత్తదియైనవిద్యాస్థానము) కొత్తపండితుడు, అనికాబోలు! వారియర్థము? మరియుదుల! ‘బాలుఁడనియు’ భావము కలుగుటెట్లు? ఏమీ! కొత్తపండితుడు వృద్ధుడుగానుండగూడదా? (b) విద్యానిధి. (మంచిచెడ్డల నెరిగినవాడు,) కావుననే గురుభామ దురుద్యమమున కొడబడక తిరస్కరించినాడు. అం దబ్బురమేమి? (c) బాలుడే యైనచో అసమర్థుడుగావున భయపడి పరుగెత్తుట భావ్యమే. అందు ఆశ్చర్య మేమున్నది?

† పూ. టీ. — ‘గురుభామ = తండ్రిభార్య.’

గీ. సాము సేసినగతి దట్టిచల్లడముల

తో వెడలె స్త్రీకి లోకాక దేవుడనంగ;

* ఇంతి వైకొని వచ్చిన నేరి కైసర

గోక యనుబుద్ధి గల్గునే లోకమునను?

౧౩౪

టీక. — స్త్రీకిలోకాక = స్త్రీకిలోబడక, దేవుడనంగ — వెడలె. (అడదానికి లోబడనివాడు దేవుడేని భా.)

క. † లేగ పులిచేతఁ దడబుడి

యెఁగెడుగతి నట్లు లేగ † నెంతయు గినుక

చిత్రాంగి, సారంగధరుని తండ్రికి భార్య కాదు. ఉంపుడుగత్తె. (=భోగిని.)
‘భోగిని’కి భార్య - పర్యాయపద మనుకొనుట గొప్ప ప్రమాదము.

“భోగిని. A royal concubine: or left handed queen. రాజపుం-
చిన బోగముది.” — “భార్య. A wife. ” (బ్రాహ్మ.) “భోగిని- A woman be-
longing to the king’s harem, but not consecrated with him,
the concubine of a king.” — “భార్య- A lawful wife;” (అష్టి.)

“సా భార్య యా గృహే దక్షా సా భార్య యా ప్రజావతీ,

సా భార్య యా పతిపాత్రా సా భార్య యా పతివ్రతా.” (హితో.)

* కా. పా. — “నీరువైకొని... నేరికైన, కోక.....లోకమునకు”

“ నీరు...గల్గునే = నీటమునిగి పోవుచున్నవాడు వస్తుము వీడి కొట్టు
కొనిపోయినదని చింతించునా - చింతింపడనుట — అని. పూ. టీ.

ఈపద్యమునకు పాఠము లిట్లున్నవి.

1. ‘ఇంతివైకొనివచ్చిన నెరికైన’, 2. “నెలత యటుతన్నుఁబ్రెకొన నేరికైన
లోగమనుబుద్ధిపుట్టునే”. 3. ‘నెలతయిటుతన్ను పట్టిననేరికైన, కోకయను
బుద్ధి గలుగునే లోకమునను”

‡ కా. పా. — ‘నేగ’ (ఇదే ‘వానిల్ల’ పాఠమున్ను.)

పూ ము నను, వాగ్రీతప్రతులలోనుగూడా ‘లేగ’ అను పాఠమున్నది.
ఆపాఠమున చక్కని యుపమానమున్నది. కాస్త్రీగారిపాఠమున ఉపమానము పరా-
యనమైనది.

† కా. పా. ‘అట్లులేగ నెంతయుచుటి యలోఁగామిని’

లోఁ గామిని తన కాతఁడు

లోఁగామిని వంత జింతిలుచు నిట్టనియెన్.

౧౩౧

టీక. — లేఁ = పసిదూడ, పులిచేతఁ = పులియడ్డగించుటచేత, తడఁబడి = తొట్టుపడి, ఏగెడుకత్తిఁ; (సారంగధరుడు) అట్టులేఁకఁ = అట్లుపోగా, అతఁడు — తనకు, లోఁగామిని = లోబడకపోవుటచేత, కామిని = కామకురాలయిన చిత్రాంగి, లోఁకఁ = మనసులో, కినుకఁ = కోపముతోను, వంతఁ = దుఃఖముతోను, చింతిలుచుకఁ - ఇట్టనియెను.

క. ఎటువంటి సుగుడి వయ్యో

యిటువంటిదె రసికముద్ర యేఁగెను పై దు

ప్పటి విడిచి, నేర్పు చెలి †నేఁ

చుటె? మఱి నీయంగ మెల్లఁ జూపితివిగదా!

౧౩౨

టీక. — ఎటువంటి సుగుడివి = ఎంతటియోగుడవు? (అనిశ్శేష) రసిక ముద్ర = రసిక లక్షణము. నేర్పు - చెలికఁ ఏఁచుటె = స్త్రీని విడికించుటయేనా? నీ అంగమెల్లకఁ = నీవిభవంతయును (వైమలవ తొలగవిడిచి నీశరీరమంతయును— అనియు.) చూపితివిగదా!

క. *ఓరి, మదినిల్ప నోపక

కోరిక నినుఁబట్ట †నోరికొలఁదులు †నిగులక

ఈపాతమున అర్థముసరిగా సరిపడుటలేదు. — ‘అట్టులేఁకఁ వెంతయుఁ గినుకఁ’ అనుసాధుపాతము, పూ. ము. నను, వాతప్రతులలోనుగూడా ఉన్నది. † కా. పా. — ‘సుగుడి’ (ఈరూపము సాధువుకాదు. చూ. ౨-౧౦౮) క్రింద.)

† పా.కాం. — ‘నేఁచుటకే’ (పూ. ము.) ‘మించుటె’ (తంజ. పా.)

* ఈపద్యము కాస్త్రీప్రతిలోలేదు. పూ. ము. నను, వెక్క-వాత ప్రతుల లోను ఉన్నది. దీనికిమూలము నవనాథచరిత్రమున నిట్లున్నది.

ఓరిమానమునిలప నోపక నిన్నుఁ గోరిపట్టిన నో (ర?) రి కొలఁదులు పలికి

.....విరహాగ్నిఁబోచి.” (పుట. 51.)

† పా.కాం. — ‘నోర’ † ‘కర్ణకూరములు - పదవి’

గూర్ముగ వదరి నన్నుం

జీరికి గొనకేగె దేల ‡చెడిపోయెదురా? ౧౩౬

టీక. — నోరికొలదులు = నోటికివచ్చిన దుర్భాషలు, వదరి = కూసి, ఏగుడు = పోవుచున్నావు. ఏలచెడిపోయెదు = వృథాగా ఎందుకు చెడిపోతావు. రా = రారా, (నీవిట్లు నన్ను తిరస్కరించి పోవుట మంచిదికాదని బెదరింపు)

క. ఆరోపితును నాపై

నేరము విపరీతముగను నీపై, రారా

! యూరక యిక్కైన రాజకు

మారక, నామాట వినుట మంచిది సుమ్మీ. ౧౩౭

శా. బొనా, పోయెదవా ననుం గడచి? యేలా యింక నీతోడ? నెం
తే నేమించగ నాడఁ జిక్కెనిదిగో నీయంగమచ్చంబు నా
చే, నీలోననె రాజు రావలెగదా; చెక్కింతు నీ కీలుకీల్,
గానీ, యిందుల కేమి తాళు, మని కేలక టొమ్ముతాటించుచున్.

టీక. — ననుక - కడచి = నామాటనతిక్రిమించి, పోయెదవా? ('కలచి' అనుపాఠమున. 'నన్నుఁజోభపెట్టి' - అనియర్థము.) ఏలాయింకనీతోడక = ఇక నీతోనాకెందుకు? ఇదిగో, నీయంగమచ్చంబు = నీగుర్తు. ఎంతే - నేమించగక అడక = చక్కగా నిశ్చయించుటకును - వాదించుటకును, నాచేక చిక్కెక = నాచేతికి దొరికినది. — ఈలోననే = ఇంతలోనే, రాజురావలెగదా; (జాతీయము. అతడురాగానే) నీకీలుకీల్ = నీప్రతియవయవమును, చెక్కింతు = ముక్కలుముక్కలు చేయింతును.

‡ 'సిగ్గటితారా;' 'సిగ్గరివారా.'

కా. పా. — 'యూరక' 'యూరకికనైన' పూ. ము.; 'యూరక' తంజ. తాళ. పా.

పద్యమున 'యూరక - మారక' అని పాస్రయమకము కావున 'యూరక' - యూరకిక, అనుపాఠములు గాగ్రహ్యములుకావు.

క. సారై బగ చాటి పలుకం

గారిచ్చల విటిగి పోవఁ గా శ్వాడక యా

భూరమణసుతుఁడు సద్గుణ.

హరుం డడట నిలిచి యిట్టులను బటుబుద్ధి. ౧౩౯

టీక. — రిచ్చల = వితాకుచేత విటిగి = దిటపుచెడి, సద్గుణహరుఁడు = *మంచి గుణములే హరములుగాగలవాడయిన, భూరమణసుతుఁడు = రాజ కుమారుడు — సారంగధరుడు.

గుణములను హరములుగా చెప్పవచ్చును. ఒక్కప్రయోగము. —

సీ. 'అణిమాది గుణమణి' హరమ్ములరమున

హరంబుగా నిడఁగోరువారు.' (నన్నె. కుమా.)

† కా. పా. — 'అటనిలిచి' (అటనిలిచి' పూ. ము.; తంజ. పా.)

♦ పూ. టీ. — 'రిచ్చలు విటిగి = విస్మయములడఁగి.'

'రిచ్చ' యనగా 'నిశ్చేష్టత' గాని 'విస్మయము' (ఆశ్చర్యము) కాదు. శ. ర. కర్త 'టిచ్చ' యని అలఘురేఫముతో పఠించి 'నిశ్చేష్టత' అనియే యర్థము చెప్పినాడు. పౌణ్యమున; 'రిచ్చ- Horror, terror, stupefaction. నిశ్చేష్టత్వము. దిగులు. వితాకు. మౌనపాటు' అనియున్నది. రిచ్చకు, ఆశ్చర్యమును అర్థమున్నను - 'ఆశ్చర్యము అడగుటచేత పోన గాశ్వాడకపోవుట' లోకానుభవ విరుద్ధము. కావున, పూ. టీ. సరియైనది కాదు.

దైర్యముచెడు - అనునర్థమున 'రిచ్చలవిరుగు' అనుబాతీయము నెల్లారు మండలమున వాడుకలోనున్నది. (విచ్చలవిరిగి' అని గుంటూరు మండలమున వాడుక.) 'రిచ్చల' = వితాకుచేత, విరిగి = దైర్యముచెడి' అని సరియైనయర్థము.

"విరుగుట - To fail, to be defeated, counteracted." (బ్రాహ.)

పూ. టీ. — 'మంచిగుణమే హరముగా గలవాఁడు.'

సారంగధరునికి గల మంచిగుణము ఒక్కటేగాదు; ఎన్నోయున్నవి. మరే పూ. టీ. కర్తలు 'గుణమే - హరముగా' అని యేకవచనముగా చెప్పుటకు కారణమేమి? ఏమంటే! — 'సద్గుణహరః' అను సమానమున గుణశబ్దము హర శబ్దముకూడా ఏకవచనముననే కనబడుచున్నందున, ఆగుణమును - హరమును, ఒక్కొక్కటియే అయ్యుండవలెనని వారికిఁ జూపింతు. అందువల్ల వారు ఇంకచాలతావులతో

క. 'తల్లీ, నాపై నీకు

జెల్లునె కోపంబు? మదన శిత శర పాళీ

♦ హల్లక నిహతి వ్యథచే

దలడపడి వట్టిదూఱు తగవా పూనక?

౧౪౦

టీక. — మదన... వ్యథచే. — మదన = మన్యభునియొక్క, శిత = వాడి

ఈతప్పుచేసినారు. (మా. ౧౫౨; ౧- ౮౭; ౩-౧౪౨.) ఈతప్పు వారి యితర టీకల లోను జరిగియున్నది: — ఒక్కయదాహరణము.

“కీలాభ, లోలజిహ్వరుణ లోచనంబగుచు

గ్రామిణిధనుషము భీకరముగా ముడిచి.” (కా. మా. పు. 204)

‘కీలా = జ్వాలవంటి. ఆభ = పృ కాశముకలదైన. లోల = చలించుచున్న జిహ్వ = నాలుకయును, అరుణలోచనము = ఎఱ్ఱనికన్నును కలది.’ అని వారిటీక.

పాముకు నాలుకలురెండు. అది ద్విజిహ్వము. అన్నిజంతువులకువలెనే దానికిని కన్నులురెండు. మరి టీకాకర్తలు ‘చలించుచున్న నాలుకయును- ఎఱ్ఱనికన్నును కలది’ అని ఆ పాముకు ఒక్కనాలుకను- ఒంటికంటిని చెప్పుటకు కారణమేమో పాఠములు పరిశీలింతురుగాక.

♦ కా. పా. — ‘హల్లీసక నిహతి వ్యథ.’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘శరపాళీ = బాణ సమూహముయొక్క, హల్లీసక = నటనముయొక్క, నిహతిక = కొట్టుటచేత నైన, వ్యథక = బాధచేత.’ అని పూ. టీ.

‘హల్లీసక’ మనగా కోలాటము. —

సీ. ‘అటు యంచనగ నాట్యం బొప్పుఁ గోలాట

మనగ హల్లీసకం బలరుచుండు.’ (అం. భా. 1—130.)

‘మందలేన తు యన్నత్రం హల్లీసక మితి స్మృతమ్,

ఏకస్తత్రీతు నేతాస్యా స్తోప స్త్రీణాం యథా వారిః” (హేమచంద్రుడు.)

బాణములయొక్క కోలాటమనగా అర్థమేమి? ఆకోలాటముకొట్టుటేమి? పూ. టీ. వారు పూ. ము. లోని అపపాతముమీదనే ఆధారపడి ఆతుకని యర్థము చెప్పినారు. సరియైన పాతము తంజ. ప్రతులలోనున్నది.

యైన, శరపాశీ = బాణజాలమయిన, హల్లక = చెంగలవలయొక్క, నిహతి = దెబ్బవలని, వ్యధచేత్ = బాధచేత, తల్లడపడి = తహతహనొంది, వట్టిదూలు = ఉత్తనిండ, పూనక్ తగవా = వహించుట తగునా?

తల్లి కానుబాధకు తాళలేక అక్రమముగా నన్నరికట్టి అడియాసలచే నెందు కల్లరిపా లయ్యెదవు. నేను నీకు వశుడను కాను. ఈ యుద్యమమునుండి విరమింపుము. అని. తా.

మ. ఇపు డీ వాడు భయంకరోక్తులకుఁ గా నే లోఁగి మువ్వత్తి న ల్పపుసాఖ్యం బగు నీమనోరథము దీర్చు బూనినక్, లోకమం

౨ పూ. టీ.—‘నిహతిక్ = కొట్టుటచేతనైన.’

(a) ‘నిహతివ్యధ’ అను సిద్ధసమాసములోని ‘నిహతి’ ని వేరుపరచి దుర్భాస తముచేయుట తప్ప. (b) ‘నిహతిక్’ అను ద్వితీయాంతరూపమునను— ‘కొట్టుటచే నైన’ అని విశేషణార్థము చెప్పుట సాహసము. (c) ‘నిహతి’— ‘వ్యధ’ అనివ్యస్త పదములుగా చెప్పుటచేత గణభంగము. కావున సర్వవిధములను పూ. టీ. దుష్టము.

* కా. పా. ‘దువ్వత్తి’.—కాగితపు వ్రాతపీఠిలో ‘య్య’ అనియున్నది. అపారిత తప్పని శాస్త్రీగారు ‘వ్యక్’ అని సవరించినారు. సవరణయును తప్పే. ఎట్లనగా? వలపలగిలక (క) రేఫ చిహ్నము. దానిని వకారమునకు వలపల (=పిమ్మట) నుంచి ‘వర్’ అనివ్రాసి ‘ర్వ’ అని యుచ్చరించుట పారిత కాలపుసద్ధతి. ఆ పద్ధతి సరియైనదికాదని అప్పకవి యిట్లు విమర్శించియున్నాడు.

తే. ‘మొదల రేఫాక్షరంబు నాపిదప దాని

జడ్డయును గూర్చి యొకటిగా జదువుకొనుచు

మందు జడ్డయు వెసరేఫమునకు బదులు

*గిలక లిఖించియు వచింతు రిలగుమతులు.’

మగువారిప్రతి.— పుట. 52.

+ ‘వావిళ్ల’ పా.— ‘దేర్చబూనినక్’.— మనోరథము తీరుట, తీర్చుట, కలదుగాని లేరుట, లేర్చుట, యెందునులేదు. కావున అపార మసాధువు.

* ‘గిలక విభజించియు లిఖింతు రలఘుమతులు’ అని నూ. ని. పాఠము. (చూ. గిలక.)

దపక్రీరింబడి మీదఁ దెల్లి కిముమబాధానీకముఁ జెంది హీ
నపు †జాతిం దుది బుట్టగా వలయుఁ గాంతా పెక్కువేలేండ్లిలఁ.

టీక.—బాధా + అనీకము = బాధల సమూహము (అనేక బాధలు.)

గీ. అట్లగుటకంటె నిక విన వచ్చు యొకటి,
జగతిలోఁ గీర్తి వెలయుఁగాఁ దెగువమీఱ
నీకు రాజున కిప్పు † సంధిల్లజేత

కియ్యకొని యుండ † నటమీద నీశ్వరాజ్ఞ. ౧౪౨

టీక.—జగతిలో, కీర్తివెలయుఁగాఁ = నాకు మంచిపేరు వచ్చునట్లుగా
నీకుఁ-రాజునకుఁ, ఇంపు- సంధిల్లజేతకుఁ = వన్నె-వాసి, కలుగజేయుటకు,
తెగువమీఱ- ఇయ్యకొనియుండఁ = ఎన్నికష్టములవచ్చినను రానిమ్మని- సాహ
సించి, నిశ్చయము చేసికొనియుంటే, అటమీద నీశ్వరాజ్ఞ = వైన భగవంతు
డెట్లుచేసినను సరే.

ఉ. కావక రాజు చితము వకావక లె తెగజూచునట్లు లా
హా! విపరీత మైనవలు కాడెద నంటివి, ముఖ వినిశకా

౧ కా. పా.—‘శుమబాధక’ నిక్కముండెంది.’—‘బాధక’ చెందుట,
సరేగాని ‘నిక్కము’ చెందుటయనగానేమో? (పూ. టీ. లేదు) అది యట్లుండగా-
‘బాధక’ అనుపాఠమున యతిభ్రంశముకూడా ఉన్నది. పాపము! శాస్త్రిగారు
గుర్తింపలేకపోయినారు. (చూ. ౧-౧౩) పూ. ము. నను, మద. తంజ. పృథ్విలోను
‘బాధానీకము’ జెంది అని చక్కనిపాఠమున్నది.

‡ కా. పా.—‘యోని.’ - పూ. ము. నను, మద, తంజ. వాగ్విప్రతుల
లోనుగూడా, ‘హీనుపుజాతిందుది’ అను పాఠమేయున్నది. మూలమునను “జముని,
దూతలచే నొచ్చి తుదివచ్చి హీన, జాతి బుట్టుటకంటె జగములో.” (నవనాధ.
పు. 51) అనియేయున్నది.

♦ కా. పా.—‘సంధిల్లచేతకు.’ (‘సంధిల్లజేతకు’ అని పూ. ము. పా.)

‘చేత’ ఇంపును ‘సంధిల్లజేయునది’ కావలెగాని ‘సంధిల్లు’నది యగుటెట్లు?
“సంధిల్లు” అ. కీ. (చూ. శ. ౪.)

† కా. పా.—‘అటమీద.’ (‘అటమీద’ సాధురూపము. చూ. ౨౪౩.)

లే విపరీతబుద్ధి' యని లెస్స బయల్పడఁ జెప్పినారె కా;

*నీ విధి యాడుమీ యనగ నీవిధి నాడెను సుమ్ము భామినీ. ౧౮౩

టీక.—కావక = మన్నింపక, తెగఁ జూచునట్లు = నన్ను - చంపునట్లు, వినాశకాలే విపరీతబుద్ధి = చెడిపోవు కాలానికి చెడ్డబుద్ధిపు(ట్టుచు,) అని చెప్పినారె కా = చెడ్డలుచెప్పియే యున్నారగదా! నీవిధి = నీపార్శ్వకర్మము. ఆడుమీ-అనగఁగ్ = ఆడవలసిన దని ప్రేరించుటచేత, ఈవిధిగ్ = ఈవిధముగా, అడెదు = పలుకుచున్నావు, (ఇక్కడ అడుట యనగా మాటలాడుట యనియు, వేసాటు పడుట యనియు, రెండర్థములు.)

క. నీకపటోక్తులె వట్టి మ

హీకాంతం డలిగెనేని యీ ధారుణి య

య్యాకాశవాణి యెఱుంగరె?

నీ కా కొల తోడుతోడనే సిద్ధించున్.'

౧౮౪

టీక.—పట్టి = ఆధారముగాఁగైకొని (= నమ్మి). ఆకొల = ఆపాపము, తోడుతోడనే = వెంటనే, నీకున్, సిద్ధించున్ = ప్రతిఫలమును ముట్టజెప్పను.

గీ. అని పలికి, పోయి వచ్చెద ననుచుఁ జక్కఁ

దన నగరి కేగి యువరాజు తగిలరీతి

దొరల భృత్యుల సఖుల నందొఱును బనిచి

తుంచుడుకు డెదమునఁ జాల సందడింప.

౧౮౫

టీక.—దొరలను = సామంతులను, అందొఱును = అందరిని, తుంచుడుకు = కలతపాటు, సందడింపఁగ్ = అతిశయింపగా.

నీ. పట్టు పాటు మటంచుఁ బారావతంబును

వెకలిన్ నేనేల విడువఁ బోతి?

విడువమా యిన్నాళ్లు విడిచిననది పోయి

యేటికిఁ జిత్తాంగియింట వ్రాలె?

*ఈపాదమున యతి విచార్యము. ‡పాశాం.—'నేడది'

వ్రాసిన నది యట్టే వఱదఁ బోనిమ్మని
యూరక యేమిటి కుండ నైతి?
జనపుమై నుండక పినతల్లి యని పోవఁ
జెడుగుణం బొమెనుఁ బొడమనేల?

గీ. పొడమెఁ బో యిది బుద్ధిగా దుడుగు మనిన
మాన కిటువలెఁ జెల్లునే మచ్చరింపఁ?
గారణం బిన్నిటికి నల్లపారువమె క
దా! య దెక్కడఁ దాఁపురమాయె *నాకు! ౧౪౬

టీక.—పట్టు - పాటు మటంచుక = (ఇది బాలీయము) బార బూరు
మని; వెకలినై = తెలివిమాలినవాడనై. అట్టే వఱదఁబోనిమ్మని = పోతేపోయె
లెమ్మని. నాకు, అది = ఆ పాడుపాపురము, ఎక్కడదాపురమాయెక =
ఎక్కడ తటస్థించెనురా- భగవంతుడా అని, విడుగును తెలుపుమాట.—
“యీ మొగుడు నాకెక్కడ దాపరమైనాడు. How was I so unhappy,
as to have this husband? = తటస్థమైన” (ప్రా)ను.)

క. మాయ నెట్టులైన మీఁదట
నాయచు బాధలను బడుట యది నిశ్చయమే;
మాయ నెట్టులైన మీఁదట
నా యచు బాధలను బడుట యది తప్పె గదా. ౧౪౭

టీక.—మాయక = తల్లియొక్క కపటకృత్యముచేత, మీఁదటక = నేడో
రేచో, ఆయమ-బాధలను = ఆయమ్మ - చిత్తాంగి పెట్టుబాధలను, పడుట =
ఆనుభవించుట, అది నిశ్చయమే. కాని. శ్రీమాయక = మరణింపగా, మీఁదటక =

* పాఠా.—‘దనకు’

శ్రీపూ. టీ.—‘మాయక : కపటముచేత’

పూ. టీ. వారు తెండు ‘మాయలు’ ను విశేష్యములే యనుకొన్నారు. ఈ
మాయ క్రియగాని విశేష్యముకాదు. మాయు = నశించు, (మా. శ. ర.) ‘ఓర్చి
నీమచ్చమాయా!’ అని లోకమున సాధారణమయిన తిట్టు.

పిమ్మట, ఆయమబాధలనుపడుట = † ఆ యమునివలని బాధలనుపడుట. తప్పెనా గదా!

గీ. అని ప్రమాదించు, నును రను, నలతల గుండు,
గుడిచి కూర్చుండి తన చేసికొనిన నేర
మికి వగచు, బాన్పుపై వ్రాలు, మిన్నువిడిగి
పైఁ బడినరీతి * నివ్వెఱపాటు నొందు. ౧౮౮

టీక.—ప్రమాదించు = (యమునివలని బాధలుతప్పినవిగదాయని) సం
తోషించును, ఉసురను = (తల్లివలని బాధలు తప్పవుగదాయని) దుఃఖించును.
అలతల గుండు = మనోవ్యధచేత బాధపడును, — నివ్వెఱపాటునొందు =
నిశ్చేష్టుడగును.

క. మదవతికిఁ గోక చేపడి
నది మొదలుగఁ గుట్టు పాటి యడఁగుఁ గుమారుం
డెదఁగోనఁ, జీర చిక్కిన
యది మొదలుగ బిడ్డకుట్టులను లేర్పడఁగఁ. ౧౮౯

టీక.— † చీరచిక్కినయది మొదలుగ = గర్భమయినది మొదలుకొని,
బిడ్డకుట్టులు = ప్రసవవేదన, అనుట = అని లోకమున సామెతగాననుట, లేర్పడఁ

క. 'నేయి పాలుపటిన దీవియ
మాయుకరణిఁ గర్మశుద్ధి మలఁగిన హీన
త్వానుత్తంబై తానును
మాయును దైవానుకూల్యమహిమ మహిళా.' (భా. ఆను. 1-139)

† పూ. టీ.—'యమబాధల' = యమునియొక్క శ్రమలను'.
నరకమున గలుగునది యమునివలని శ్రమలుగాని యమునియొక్క శ్రమలు
కావు. యముని యొక్కశ్రమలు యము డనుభవించవలసినవేగాని సారంగధర
డనుభవించుటకు వీలులేదు.

* కా. పా.—'నివ్వెఱపాటు'
'నివ్వెఱ'లోని రేఫ మలఘువుగాని లఘువుకాదు. (చూ. శ. ర.)

† పూ. టీ.—'చీర...లనుట = చూలయినది మొదలు వేలిళ్ళు అనుట.'

గజ్జ = నిజమే కాగా, కుమారుడ = సారంగధరుడు, మదనతిక్తిక్తి = (యావనమదము కలదియైన) చిత్రాంగికి, కోకచేపడినది మొదలుగజ్జ = తన యుత్తరీయము చిక్కిన దాదిగా, కుట్టుపాటి = కలతయేర్పడి, ఎదలోనజ్జ = చిత్తమున, అడలుగజ్జ = భయపడ దొడగెను.

చీరచిక్కినది మొదలు బిడ్డనొప్పులు, అనిసాచెత. 'తదేక చింత'యని ఆ సామెతకు లక్ష్యార్థము. (చీరచిక్కుటయనగా గర్భముగుటు; గర్భమయిన పడినెల లకుగాని బిడ్డనొప్పులురావు అట్టి నొప్పులను, నెలతప్పిననాటినుండియే భావించుట = తదేకచింత,) ప్రకృతమున, చిత్రాంగిచేతికి నిజముగా చీరయే (ఉత్తరీయము) చిక్కుట, అది మొదలుకొని (సారంగుని మనసున) కుట్టుకలుగుట, ద్వారా, ఆ సామెతకు వాచ్యార్థము కలుగజెప్పుట చమత్కారము.

‘చీరచిక్కుట’ నిఘంటువులలో లేదుగాని కావ్యములలోనున్నది.-

చ. ‘కులమణియైన యన్నెలకకజ్జ మసలెజ్జ నెల, చీరచిక్కి.’ (రామా. 8-9)

క. ‘నెల మసలెం జీరచిక్కి నెలతకు నధిపా.’ (భాగ. 8-493.)

బిడ్డకుట్టులను వేచిల్గునుకొనుట గొప్ప ప్రమాదము.- “బిడ్డకుట్టు = (ప్ర)స వవేదన, అమనస్యము. వేచిల్గు = భక్షణవస్తు వాంఛాతిశయరూప గర్భలక్షణవిశేషము.” (త. ర.)

“బిడ్డకుట్టు - The pains of parturition. వేచిల్గు - The longing, laziness, and other affections of a pregnant woman - గర్భిణీ శ్రీ యొక్క వాంఛాది వికారములు.” (భా.)

‘గొడ్రా లే మెరుగురా బిడ్డనొప్పి’ (కుట్టు) అని లోకమునసామెత.

క. ‘కీలెఱుంగక చెలిచెను విధి

కూళయి గొడ్రాలు బిడ్డకుట్టే మెఱుంగుక.’ (వైజ. 3-126)

నీ. ‘గొడ్రాలెఱుంగునే బిడ్డకుట్టునుట మా

నిప్పవ వంధ్యకు నినువొసంగి.’ (రాజ. విజ. 1-86.)

చ. ‘చెలువకు బిడ్డకుట్టు విలసిల్లగ భిల్లపురంధులింతలోఁ

బిలువరె మంత్రసాని.’ (కాళ. మా. 4-7.)

భూ. టీ.—‘కుట్టు = వేదన, పాటి = వ్యాపించి.’

‘కుట్టువాలు’ క్రియగాని ‘కుట్టు’ వేరు, పాటు’ వేరు కాదు. గడుసువాలు, మొద్దుపాటు, తెల్లవాలు, పండఁబాటు, మొదలగు క్రియలలోని ‘పాటు’ను వేరుపరచి యర్థము వ్రాయుట సంప్రదాయముకాదు.

గీ. అంతః జిత్రాంగి మదనబాణాన్ని వేచి,
హస్తగత మైనసొమ్ము పో నాడుకొన్న
కరణిఁ బరితాప మంది, యేసరణి నైనఁ
జెఱుతు సారంగధరు, నింక సిద్ధ మనుచు.

౧౧౧౦

టీక.—మదన బాణాన్ని = మన్మథునిబాణముల వేడికి, వేచి = తపించి. హస్త...కరణి = చేతికి చిక్కినసొమ్మును పోగొట్టుకొన్నట్లు పరితాపమంది, ఏసరణినైన = ఏవిధముననైనను - చెఱుతు = చెడగొట్టుదును (బాధలు పెట్టుదును) సిద్ధము = తప్పదు.

సీ. పాయని యపకీర్తి పొపించుఁ దన కన్న
పోలిక నల్లనిమైల గట్టి,
తల చూపఁ బాసె నందఱలోనఁ దన కన్న
కైవడి వాసెనకట్టు కట్టి,
తనుఁ దోయుదు రగాధ † ఘనకూపమున నిట్టు
లనుభాతి మూలయింటను వసించి,
తనదేహ మిటులఁ జిందఱ లౌ ననెడురీతిఁ
గులుకుగుబ్బలు వాడిగోళ్ళ వ్రచ్చి,

గీ. యెంతపాపాత్మురాలని *యిటులనింక
బ్రహ్మ నిజఫలఫలకాక్షరములు గట్టి
†పెట్టునన్నట్లు కస్తూరిపట్టు వెట్టి,
సొటసొటలు వోవు విన్ననై సొంపు దఱిగి.

౧౧౧౧

టీక.—అపకీర్తి = చెడ్డ పేరు; నల్లనిమైల = నల్లగామాసినగుడ్డ; (అపకీర్తి నలంపని కవిసమయము.— ‘శుక్లత్వం కీర్తిహాసాదౌ, కార్ణవ్యం దుష్కీర్త్యఘాదిభు.’ కా. క. ల.) వాసెనకట్టు = తలమూయగట్టు నట్టికట్టు; అగాధ ఘనకూపమున =

†శా. పా.—‘దురుగ దాఘన...’—* ‘యింకఘోర.’

†‘పెట్టునటుల’

మిక్కిలి లోతయిన పెద్ద సరకకూపములో; వాడిగోళ్ళక, వ్రచ్చి = చీల్చుకొని; బ్రహ్మ, ఇది యెంత సాపాత్యురాలు రా, అని భావించి, నిజ = చిత్రాంగియొక్క, ఫాలఫలక = నోసలనెడి పలకమిది, అక్షరములు, గట్టిపెట్టనన్నట్లు = తుడిచి వేయునన్న విధముగా, కస్తూరి పట్టుపెట్టి = కస్తూరితో నల్లగా పట్టువేసికొని, (ఆచిత్రాంగి) విన్ననై = వెలవెలపోయి, సొంపు తఱిగి = సొగసుచెడి, సొం సొటలుపోవుక = చిడిముడి పడుచుండెను.

చిత్రాంగి సారంగధరునిమీద నేరముమోపుటకుగా సాహసకృత్యములు చేసికొని - వికృతపు వేషమువేసికొని ననియు, అవేషము దాని భవిష్యద్దశకు నూచకముగా నుండెననియు తా.

‘గట్టిపెట్టు’ కొయ్య పలకలమీద తేనెబలపములతో వ్రాయుకాలమున, ఆ అక్షరములను తుడుపవలసినవచ్చినప్పుడు బొగ్గుపొడి, ఆకుపసు, కలిపి ఆపలకపైని పూసెడివాడు. ఆపనికి ‘గట్టించుట’ ‘గట్టిపెట్టుట’ అనివేరు. (క. ర. లో లేదు) “*గట్టించు - to rub out what is written (on a plank which is used in Hindu schools like a slate.)” (జౌను)

ఉ. “దేవి, తమోమీరసము తేటపొసంగగ ‘గట్టిపెట్టి’ యం
కావలి వ్రాయఁగాదొడఁగె, నంబర సంపుటి కాంతిరంబునక
బూనిల కాని శౌర్యగుణముల్ హరితాంకుడు; ముత్తినంబులం
దాడముల్ (ఇచ్చించిన విధంబున, రుక్ ఖటికా ముఖంబులక.”
(శృం. నై. 8-170.)

క. ర క్తిగల చెలులయెడ నా

సక్తియు సూక్తియును లేక జాలి విరాళిక

ముక్తాహార మనోహర

ముక్తాహార యయి కోధమున సౌధమునక. ౧౫౨

*గుంటూరు మండలమున ‘కట్టించుట’ యందురు.

౨ ‘రచించిన’యని కా. పా.; సరికాదు.- ‘ఇచ్చించిన’ అని పూ. ము. పా.;
క. ర. పాఠమున్ను.

“ప్రబలమై యంధకారంబు బలిసియుండఁ

దారకంబులు కాంతినెంతయును బెరసె;

నీలిపుట్టంబుఁ బఱచివై నిలిపినట్టి

వలుడముక్తాఫలముల తావళము లట్లు.” (భీమ. 2-86.)

టీక. — రక్షిగల చెలులయెడఁగ్గ = అనురాగముగల చెలికత్తెల విషయమున, ఆసక్తియుక్త = ప్రియము, నూక్తియుక్త = వారితో మంచి మాటలాడుటయును, లేక, (చిత్రాంగి) జాలిక్ = విచారముచేతను, విరాళిక్ = విరహతాపముచేతను ‡ ముక్త - ఆహార - మనోహర ముక్తాహార - అయి. — ముక్త = వదలిపెట్టబడిన, ఆహార = భోజమును, మనోహర - ముక్తాహార = ఇంచిన ముత్యాలహారములును, కలదియై, (ఆహారమును- హారములనుగూడా త్యజించి, అన్నమాట.) కోరిధమునక్ = కోపముతో, సాధమునక్ - (అర్థియుండగా- అని అవతలికి అన్యాయము.)

చిత్రాంగి, విరహతాపముచేతను కోపావేశముచేతను చెలులతో పలుకుట మాని, హారములు తీసివేసి, తుదకు ఆహారమునుగూడా మానుకొని, అలకతో నుండినని తా.

— రాజు చిత్రాంగి కై విరాళిగొనుట —

గీ. జంత యిటులల్లియుండ, రా జంత నచట

సరసిచెంత బిసాగ్రింబు సరసి కొంత

మగని కందిచ్చుకోకిలేమి గని తనదు

†నుండియెడఁ దగు లెంచి యం దుండి యపుడు. ౧౩౩

టీక — జంత = గయ్యాలి (యైన చిత్రాంగి) ఇటులు = ఈరీతిగా, అన్తి యుండఁగ్గ, రాజు - అంతఁగ్గ, అచటఁగ్గ = అరణ్యమున, సరసిచెంతఁగ్గ = కొలని యొడ్డున; బిసాగ్రింబుఁగ్గ = తామరతూటి చివరభాగమును, *సరసి = చక్క పరచి (= శుభ్ర)పరిచి మగనికి - అందిచ్చు = మగపక్షి నోటికందిచ్చుచున్న,

‡ పూ. టీ. — ‘ముక్త = విడువబడిన - ఆహార = భుక్తికలది. మనోహర = మనోజ్ఞమైన - ముక్తాహార = ముత్యాలహారము కలది.’

విరహతాపముచేత ఆహారమునే మానుకొన్న చిత్రాంగి ముత్యాలహారమును భరించినదనుట స్వభావవిరుద్ధము. ‘ముక్తాహార’ - ‘మనోహర ముక్తాహార’ అని భిన్న సమాసములనుకొనుట పొరపాటు.

‘మనోజ్ఞమైన ముత్యాలహారము - ఒక్కటే కలిగియుండె’ ననుటయును పొరపాటే. సమాసముతుదిని హార శబ్ద మేకనచనమున నుండియు బహువచనార్థము నిచ్చుచుండును. (చూ. ౧౩౩ క్రింద ‘సద్భూహారుండు’)

†పాఠాం, — ‘దుండి వెడ తగులెంచె నందుండి’

*పూ. టీ. — ‘సరసి = సద్భూకొని.’

కోకి = చక్రివాకియొక్క, పేమగని. తనను దుండియెడల - తననుంచి = తనభార్యను తలచుకొని,

‘దుండి= దొరసాని’ (శ. ర.) ‘అవ్వోళ దుండి! అవ్వోయవ్వ’- (వీరభద్ర) విజయనాటకము)

ఉ. కేలుఁ జొకాటపుం దలిరు, కేశమదాళులు, కొనుదీఁగె లే
నూలును, జన్ను మొగ్గులు, గనుంచెలిదమ్ములు, మోవితేనెయు,
జాలగునవ్వుదేటయు, భుజాబిసము, ల్లని యవిలొస పాం
చాలుఁడు ప్రేమఁ బెద్దిని నెచ్చెఁముఁగా మదిలోఁ దలంచుచున్.

టీక. — అవిలొస పాంచాలుఁడు = విలాసముగల - పాంచాలజాతి పురుషుడనయిన ఆరాజునకేంద్రుడ, (పురుషజాతులు నాలుగు. - భనుడు; దత్తుడు; కూచిమారుడు; పాంచాలుడు.) కేలు చొకాటపుందలిరు = హస్తములవంటి సొగసైన పల్లకములు, కేశమదాళులు = కురులవంటి గండులు మొదలు, కాసు తీఁగె లేనూలు = నడుమువంటి (నన్ననైన) తీగయును, చన్ను మొగ్గులు = మదములవంటి తామర మొగ్గులును, కనుం చెలిదమ్ములు కన్నులవంటి జెల్లతామరపూలును, మోవి తేనెయున్ = అధరమువలె మధుర

శ. ర. కర్త ‘సరసు = సరదు = సమభాగముగా పంచు’ అని యర్థము చెప్పి, అందుకీ పద్యమునే యుదాహరించినాడు, కాని అది సరియైన యర్థము కాదు. సమభాగముగాపంచిన పిమ్మట ‘కొంత’ యిచ్చుటే? ‘శుభి’వరచి - అందులో కొంత యిచ్చెననుట యుచితముకాదా? జాగ్రత్త, “సరసుట- సరదుట- To make even; level. To arrange. సమముచేసుట.” అనియే చెప్పినాడు. కావున ‘సరసి = సరది = సమభాగముగాపంచి’ అనుట సరికాదు.

పూ. టీ. కర్తలు శ. ర. లోని ‘సరదు’ నే అందుకొని దానిని ఉత్తర మధ్యము కావించి - ‘కొని’ని చేర్చి ‘సర్దుకొని’ అన్నారు. పొరపాటు. సరసి = సర్ది, గాని ‘సర్దుకొని’ కాదు. ‘సర్దు’- ‘సర్దుకొను’ అను క్రియల కర్తమున నెంతో భేదమున్నది. క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగునప్పుడేగాని ‘కొను’ ముఖ్యధాతువున కనుప్రయుక్తముకాదు. (చూ. బాల. క్రి. 52.) పూ. టీ. కర్తలు జాగ్రత్తమును చూచియున్నను సర్దు- సర్దుకొనుల భేదము తెలిసియుండెడిదే. అందిట్లున్నది. — “సరుదుట. చాలీచాలకవుండేవాన్ని నలుగురికి సమముగా పంచిపెట్టుట. — సరుదు కొనుట- చాలీచాలకవుండేవాన్ని తలాకొంచెము తీసుకొనుట. వారిలోవారు సర్దు కొన్నాడు.”

మయిన మకరందమును, జాలు అగు నవ్వుతేటయుక్ = జాలువారు నవ్వువంటి ప్రిసన్నతయు (=స్వచ్ఛత) భుజాభిసముల్ = బుజములవంటి తామరతూడులును, కని = జూచి, పేర్మక్, పద్మినిక్ = సరస్సును, నిజప్రియఁగాక్ = తనప్రియురాలయిన చిత్రాంగిగా, హదిలోక్-తిలంచుచుక్ = అనుకొనుచు.

చిత్రాంగియొక్క కేలు చిగురాకువంటిదనియు, కేశములు గండుతుమ్మెదలవంటిదనియు, కాను తీగవంటిదనియు, చనులు మొగ్గలవంటిదనియు, కనులు తెలిదమ్మలవంటిదనియు, మోవి తేనెవంటిదనియు, నవ్వు తేటనీటివంటిదనియు, బుజములు తూడలవంటిదనియు, ఆమె పద్మినీజాతి స్త్రీయనియు, వ్యంగ్యము.

చ. *దళ మగుతమ్మిపూఁగొలనితావిసెకల్ †గవియంగ ముంగలక్,

జలుకలు గోయిలల్ చెవులు చిందటవందటసేయ సూరెలక్,

మలయసమీరముక్ వెనుకమర్లన నుల్కిపడం బయింబడక్,

గళవళ మంది చుట్టుకొనె గంతునిచుంది యటంచు నాత్మలో.

టీక.—ముంగలక్ = ముందువైపున, దళ... సెకల్ = తామరకొలనిలోని దట్టమయిన సువాసనలవేడి. కవియంగక్ = ఆవరింపగా. సూరెలక్ = పార్శ్వములయందు, చిలుకలు... సేయక్ = చిలుకలును, కోవెలలును చెవులు చిల్లులు పడునట్లు కూయగా, వెనుకమర్లనక్ = వెనుకప్రక్కన, ఉల్కిపడక్ = జడిసి యెగిరిపడునట్లు, మలయ సమీరము, పయింబడఁగా, గళవళమంది (రాజు) తక్కిన కంతునిచుంది = మన్మథుని సేన - (కమలములతావి, చిలుకలు, కోయిలలు, మలయమాయతము - మదనుని సైన్యమే) చుట్టుకొనెను.

ఉ. అక్కట యేమి సేయుదు రయంబున నిప్పుడె పోదు నంటినా

మిక్కిలి దూరదేశము; సమీపమె? మాళవభూమిమండలం

బెక్కడ? దండకావన మిదెక్కడ? చక్కనిముద్దుగుమ్మ నా

చక్కెర బొమ్మజూడ కిట సైఃపంగఁ జాలనియోగవేదనన్. ౧౫౬

వ. అని యత్యంత సంతాపంబున నాందోళించుచు. ౧౫౭

టీక.—ఆందోళించుచుక్ = ఉరియాడుచు.

* పాఠాం.— 'దళముగ'

† కా. పా.— 'కవియంగ' ('తావి నిశ్చలయంగ' పూ. ము.; 'సెకల్ కవియంగ' తంజ. పా.)

క. రాజుత విభ్రము లవ కల

నాజుత సుర మానవాంగనక జిత్రాంగిక

లేజవ్వని మదిలో నిడి

రా జవ్వనిలోపలక విరాళిం గ్రాగెన్.

౧౫౮

టీక. — రాజుత = పృథాకంఠుచున్న, విభ్రము = విలాసముయొక్క, లవ = లేశముయొక్క, కలనా = కలిమిచేత, (విభ్రములవముచేతనేనుట) జిత్ర = జయింపబడ్డ, సురమానవాంగనక = దేవకాంతలు - మనుష్యకాంతలును గలదియు, లే జవ్వనియు, నైన, చిత్రాంగిని, మదిలో ఇడి = మనసునతలచి, రాజు, అవ్వని లోనక = ఆ బుడవిలో, విరాళిక = వియోగతాపముచేత, గ్రాగెన్ = తపించెను.

విలాసలేశముచేత మానవాంగనలనేకాక వేవాంగనలనుగూడా జయించిన తన ప్రియురాలిని తలచుకొని రాజు వియోగ వేదనను పొందెను, అని తా.

గీ. అట పరావనిభృన్మౌళి ఘటితపాదుఁ

డైన చక్రేశ్వరుండు సహస్రికరుండు

రామనిశిఖాగ్ని తేజఃస్ఫురణ హరించ

వ్రాలె నన వ్రాలె జరమాంబురాళిలోన.

౧౫౯

* ఈపద్యమున సూర్యాస్తమయము అభేదాధ్యవసాయముగా కార్తవీర్యార్జునాస్తమయముతో పోల్పబడినది.

టీక. — అట = తర్వాత, పర అవనిభృత్ = శత్రురాజులయొక్క, హరి = శిరస్సులయందు, ఘటిత = కూర్పబడిన (= ఉంచబడిన) పాదుండు = పాదములు కలవాడును, చక్రేశ్వరుండు = భూమండలమున కధిపతియు నైన, సహస్రికరుండు =

* పూ. టీ. కర్తలు, 'ఈ పద్యములో కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వ రోపణముచేసి' అభేదాధ్యవసాయముగా చెప్పబడియున్నది' అన్నారు.

ప్రకృతమున వర్ణము సూర్యాస్తమయము. కార్తవీర్యార్జునుని కథ శ్లేషసామ్యముచేత ఉపమానముగా చెప్పబడినది. అంతేగాని, కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వ మారోపింపబడలేదు.

* పూ. టీ. — 'అట + అ = అట్లే'

(వేయిచేతులు కలవాడు) కార్తవీర్యార్జునుడు, రామ = పరశురామునియొక్క, విశిఖాగ్ని = బాణమహి, లేజ్య స్ఫురణక్ = తన-పరాక్రమ విజృంభణమును, - (అధిష్టాపావమానాదేః ప్రయుక్తస్య పరేణయత్, పాణిణాశ్చయే ప్యనస్థానం తత్రేజ సముదాహృతమ్) హింపక్ = అణగింపగా, వ్రాలెక్ = పడెను, అన్నట్లుగా, -

అటు = అట్లు, అపర ఆవనిభృత్ = పడమటికిండయొక్క, మూలి = నెత్తమున, ఘటిత = ఉంచబడిన, పాదుఁడు = కిరణములుగలవాడును, చక్రేశ్వరుఁగు = చక్రవాకములకు ప్రభువు నైన, సహస్రకరుఁడు = (వేయికిరణములుగలవాడు) నూర్చుడు, * రామ = మనోజ్ఞములైన, విశిఖ = అనేకజ్వాలలుకల - అగ్ని, ('శిఖావా

అక్కరలెని ఆవధారణార్థకమును చేర్చి 'అట్లే' అనుటలో సారస్వమేవీ కనబడలేదు. వారలా మార్పుటకు కారణమేమనగా? వారిదృష్టిలో 'అట' - ఎటులు; అక్కడ - ఎక్కడలు దురిత ప్రకృతికములు. -

క. 'మృగ శిశువుల సరిఁబెరుఁగు నాటవికియెటఁ?' (భావం. 2-52)
 భుజం. 'బృహత్సోటితీక్షణం డహిద్వేషియేడక్'
 సహంబోష్ణ నీశుద్ధసత్త్వాత్మైడేడక్.' (నాగా. పు. 40)

కాని, 'నాపుస్తకమెటఁ?' ... 'మా పిల్లవాడెక్కడఁ?' అనుట సరిప్రదాయముకాదు.]

కావున 'అటఁ - పరావనిభృత్' = అటఁ బరావనిభృత్, కావలసివచ్చును. అప్పుడు - 'అపరావనిభృత్' అను అర్థాంతరమున కనకాశము లేకపోవును. అందునలన వాగ్దామార్పు చేయవలసివచ్చినది. కాని నిజానికి 'అట' కళగాని దురితప్రకృతికముకాదు. భారతాది పాఠీన కావ్యములలో, అట - ఇట - ఎటులు కళలుగానే ప్రయుక్తములైయున్నవి. అసలు చేమకూర కవిమతమున 'అట? కళగాని దురితప్రకృతికముగాదు. - సీ. "అటకలియడెలెన్న - అటకలికియొకర్లు" - (మా. పద్య. ౧౩) కావున 'అట - అపరావనిభృత్; అటు - అపరావనిభృత్' అను విభాగమే కవి యుద్దేశించినది.

మ.రా. - పూ. టీ. వాగ్దామార్పులో 'అట = అమీదటను, పరావనిభృత్' అని సరిగానేయున్నది. అది తప్పనుకొని కామ్రొగారు మైరీతిగా మార్చినారు.

* పూ. టీ. - 'రామ = మూఁడైన, విశిఖ = గొప్పజ్వాలలుగలిగిన, అగ్ని.'

నాశుశుక్షణః - ఆమ.) తేజః స్ఫురణః = తన ప్రకాశవ్యాప్తిని, హరింజ = గ్రహింపగా, చరమ అంబురాశిలోఁ = పడమటి సముద్రములో, వాల్మీకీ = పడెను - (=అస్తమించెను.)

శక్తిగ్రాజులచే మొక్కిబడిన పాదములు కలవాడును, భూమండలాధిపతి యునైన కార్తవీర్యార్జునుడు పరశురాముని బాణములదెబ్బకు తన పరాక్రమమును కోలుపోయి రణరంగమున పడిపోయినవిధముగా, పడమటికొండ నెత్తెమున నెలకొన్న క్షణములకలవాడును, చక్రవాకములకు ప్రభువునైన నూర్యుడు, అగ్నిచే తన తేజమును కోలుపోయి, పడమటి సముద్రమున పడెను.

దివాంతమున నూర్యునితేజస్సు అగ్నియందు ప్రవేశించును. అందుకు 'అది త్యోవాస్తమయన్నగ్ని మను ప్రవేశతి అగ్నింవా వాదిత్యస్సాయం ప్రవేశతి' - అను కృతి ప్రమాణము.

మ. తమి మందేహాలలతోడఁ బోరి యిరుఁడంతఁ నేగి తఁజేరి, నస్తమహీభున్ద్రుణి వెన్క వేసికొని మిత్తప్రేమ రక్తప్రవాహముగాఁ బోరె ననంగఁ జిక్కి యలదైత్యశ్రేణి కాన్పించుటఁ డ మొగుల్పాములు వన్నెనాఁ, దనరెఁజూడఁగఁసంజక్రొంజీఁకటుల్.

అగ్నికిగలబాహులు 'మూడే' అనుటకు ప్రమాణము మృగ్యము. 'విశిఖ' శబ్దములోని 'వి' అనేకార్థకము.

శా.పా. — 'పోరెననంగఁజిక్కి, యల...' - వారు భావించిన యర్థ మేమో మనకు తెలియదు.

† శా. పా. — 'సంజ కెంజీఁకటుల్' (= 'సాయం కాలముయొక్క యెఱ్ఱ చీకటుల్' - అని, పూ. టీ.)

ఎఱ్ఱని చీకటులు ప్రకృతిలోలేవు. చీకటి యెరు పన్నచో కన్నులున్నవారు నమ్మరు. 'చీకటి యెరుపు.' - 'చీకటి తెలుపు' అను పెద్దలు భావికాలమున ప్రభ వింతురని ముందుగానే అనుమానించి, 'కృష్ణాని, కుహూ శస్త్రాగ్రురు పాప తమో నిశాః.' అని, వ్రాసిపెట్టిపోయిన మహానుభావునికి, కావ్యకల్పలతాకర్తకు, దేవేశ్వర మహాకవికి పదివేల వందనములు. సంజ యెరుపనియు, చీకటి నలుపనియు, పూ. టీ. కర్తలు కావ్యములయందైనను చూచియుండరా?

ఒకటి రెండుదాహరణములు. —

టీక.—ఇనుడు = నూర్యుడు. (ఒకానొకరాజు, అని-అర్థం.) *తమిక్= విజయోత్సాహముతో, మందేహులతోడక్ = మందేహులను రాక్షసులతోడ (ఉదయ మధ్యాహ్న సాయంసంధ్యలయందు మందేహులను రాక్షసులు నూర్యు నడ్డగింతురనియు, బ్రాహ్మణులు వదలు అర్ఘ్యప్రదాన జలములచే నడగుదురనియు శాస్త్రము.— ‘మందేహ దేహ నాశార్థ ముదయే స్తమయేరవి, సమీహతే ద్విజో తస్మిష్ట మంత్రీ తోయాంజలి త్రియమ్.’- స్కాందము.)—’ మంద + ఈహ = మందేహ - అల్పాభీష్టులు (= నీచులు) అయిన, శత్రువులతో, అని, (అర్థం.) పోరి = యుద్ధముచేసి, వీరి = ఓడిపోయి, తక్చేరక్ = తన్నాశ్రయం పగా, అస్తమహీభృత్ మణి = కొండలలో మేటియైన అస్తపర్వతము(అస్తనా మకుడైన రాజశ్రేష్ఠుడు, అని. అర్థం.) మిత్త్రీపేమక్ = నూర్యునియందలి ప్రీతి చేత, (చెలికొనియందలి ప్రీతిచేత, అని - అర్థం.) వెన్కవేసికొని = తనమరుగున నుంచుకొని;—నూర్యుడు పడమటి కొండవెనుకకు పోయినాడని, భా. ‘వెన్కవేసికొని’ = (జాతీయము) రాజుపక్షమువహించి = ఆతనికి బదులు తానే యుద్ధ మునకు పూనుకొని, అని అర్థం.) రక్తపహామముగాక్ = నెత్తురు వరదలైపారు

గీ. ‘సంజ కెంపును తిమిరంపు జంపునలుపు

గమిచి బ్రహ్మాండ భాండంబు కరము మెఱసె;

‘పరమ పరిపాకవశ వృంత బంధమెడలి

పతనమగు తాటి పండుతోఁ బ్రతిఘటించి.’ (భీమ. 2-80.)

క. ‘సగపాలు సాంధ్యరాగము

నిగిడిన కెంజాయఁ దనరి నెఱ చీకటిచే

సగపాలు నలుపు నొందుచు

గగనము గురువెందగింజ కైవడిఁ బొల్పెన్,’ (చిత్రభా. 6-107)

సంధ్యాకాలమున తలచూపునవి ‘కొంజీకటులు’ గాని కెంజీకటులుకావు.

మ. “పటుపాథోలవధారఃతార లెవఁగెం దద్వింశ సంవానితో

తక్కుట సంధ్యానల ధూమ కందళములై కిన్నట్టెఁ గొంజీకటుల్.”

(వసు - 4-10.)

పూ. ము. నను, వాగిత పృథులలోనుగూడా ‘కొంజీకటుల్’ అనుపాఠ మున్నది. ‘తనరి సంధ్యారాగముక్ ధ్వాంతముక్’ అని, పాఠం.—

*పూ. టీ.—‘తమిక్ = కాత్రియందు’

†‘తారతగనెక్’ అని వానిశ్య. పా. విచార్యము.

నట్లు, పోరనంగ = యధముచేసెను కాబోలు నన్నట్లుగను; కలతైత్యశ్రేణి = ఆ మందేహరాక్షసులమూక, (అశతు) సమూహము, అని అర్థం.) చిక్కి = పట్టువడి (=రాజునకు దొరకి) కాన్వింపకుండక = తమపాలకువ యైకగపదకుండునట్లు, మొగుల్మాయలు = మాయమబ్బులు, పన్నెనా = కల్పించెను కాబోలు నన్నట్లుగను, సంజ = ఎఱ్ఱని సంధ్యాకాంతియు, కొండీకటుల్ = కొత్తచీకటులను, తనరె = ఒప్పెను.

ప్రాద్దుపడమటి కొండచాటుకు పోయెను. అంతట సంధ్యాకాంతియు దాని వెనుక చీకటులును వచ్చెను. ఎఱ్ఱని సంధ్యాకాంతియు, నల్లని చీకట్లును ఎట్లుండెననగా? నూర్యునికిని మందేహులకును సాయం సమయమున జుగురు యుద్ధమున అస్త

నర్ణ్యము సంధ్యాసమయముగాని రాత్రికాదు. నూర్యునికి మందేహులతో పోరు సంధ్యయందేగాని 'రాత్రియందు' కాదు. రాత్రివేళ నూర్యుడుండడు. ('నేందుస్తీవో'ననిశ్చ్యక్తి.- చంద్రాలోకము.) బ్రాహ్మణుల ధ్యోదకము వదలుటయు దానిచేమందేహులడగుటయును సంధ్యాసమయముననేగాని 'రాత్రి' యందు కాదు. సాయం సంధ్యను నూర్య డస్తమింపకమునుపే వార్వలయనని విధి-

“సంధా సంధ్యా ముపాసీత వాస్తవే నోద్ధతేరవా.” (సంధ్యాభాష్యము.)

“రేపు చుక్కల జూచుచు మాపు తిమిర

వైరి జూచుచు సంధ్యవార్వంగలయు.” (విష్ణుపురా.4-218.)

కావున బ్రాహ్మణులు రాత్రియందు సంధ్యవార్వరనుటయు, ఆ సంధ్యా మందన జలములచే నూర్యునికి మందేహబాధ తొలగు ననుటయు సరికాదు. కాని 'వేదం' వారి మతమున సాయంసంధ్య రాత్రియందు వార్వలయనెట్లేయున్నది. 'ఆముక్త'లో,—

క. 'నేవించిపోవుతటి, మధు

రా విభవముఁ జూడవచ్చి కాంతి మెయిన్, మా

పా వైఘనీటఁ గృత సం

ధ్యావిధియై నృప పురోహి తావాసమునన్' (2-72.)

అన్నచోట,— 'మాపు = రాత్రియందు, చేయఁబడిన సంధ్యాకర్మగల వాడై' అని స్పష్టముగా వాసియున్నారు. గొప్ప పొరపాటు. 'సంధ్య' సంధి వేళలలో అనుష్ఠింపబడు కర్మ. కావుననే 'సంధ్య' అనబడుట—

పశ్యతరాజు నూర్యుని తెనుక వేసికొని అతనికై తాను యుద్ధముచేయగా ప్రవహించిన రక్తమో యన్నట్లు సంధ్యారాగమును, ఆయుద్ధమున చిక్కువడిన రాక్షసు లాత్మ రక్షణార్థము కల్పించుకొనిన మబ్బులాయన్నట్లు చీకట్లును, ఒప్పెనని తా. ఉ. ♦దోహమే నీతిగాఁ దలఁచి దుర్మనుడై కనుఁ గాన కాత్మప త్నీహరణం బొనర్చె నని దేవగురుండు శపింపఁగాఁజుమీ యాహరిణాంకుఁ డిట్లు తుము రాయె * నటంచన, జారచోరు లు త్సాహము మీఱఁగా, నపుడు తారకముల్ నెరసెన్ సభంబునక.

‘ఉపాస్తే సంధివేలాయం, నికాయాదివసస్యచ,
తామేవసంధ్యాం తస్మాత్తు ప్రవదంతి మనీషిణః.’ (సం. భా.)

‘సంధ్య’- ‘రాత్రి’, అనునవి భిన్న కాలములు.—

‘ఉదయాత్పూర్వే నీ సంధ్యా- ఘటికాత్రయముచ్యతే,
సాయంసంధ్యాతిఘటికా - అస్తా దుపరి భాస్వతః.’

అనగా, నూర్యుడుదయించినపిమ్మట మూడుగడియలవరకును పూర్వసంధ్య; అటు పిమ్మటికాలము దివసము. నూర్యుడై ప్రవహించిన పిమ్మట మూడుగడియల వర కును సాయంసంధ్య; ఆమీదటి కాలమునకే రాత్రి యనిపేరు. కాబట్టి, ‘సంధ్య’ అనవలసినచోట ‘రాత్రి’ అనగూడదు. ‘రాత్రి, సంధ్య నంటివచ్చునదేగదా, మరి సంధ్యాసమయమున వార్షవలసిన సంధ్యను ‘రాత్రియందు’ వార్షినంతమాత్రమున తప్పేమి?’ అనే వాదము నిరర్థకము. — అకాలానుష్ఠిత సంధ్య వంధ్య వంటిదగునని పెద్దలు నొక్కి చెప్పినారు.

“కాలేతు వందితా సంధ్యా స్వర్గమోక్ష ప్రదాయినీ,
అకాలేవందితా సంధ్యా, సా చ వంధ్యావధూరివ.” (సం. భా.)

కాబట్టి, సంధ్యరాత్రియందువార్చుటగాని, వార్షినట్లు చెప్పటగాని పనికి రాదు. ఎందుకు విస్తరము?

‘తమి’ తత్సమమైనప్పుడు, రాత్రి; తెనుగయినప్పుడు, ఉత్సాహము. పూ. టీ. కర్తలు తత్సమముగా గ్రహించి, అనచితార్థమువ్రాసినారు. ‘మాపు’ అనుపదమునకు, రాత్రి, సాయము, అనునర్థములు రెండునున్నవి. (మా. శ. ర.) ప్రకరణోచితార్థమును గ్రహింపలేక చెరచినారు. కాశ్మీరీగారు.

♦ ఈపద్యము, పూ. ము. నను, పెక్కువారితప్రతులలోను లేదు.
* కా.పా.— ‘నటంచును’ (‘నిజంబని’ - పాతాం.)

టీక.— ఆత్మపత్నీచారణంబు— ఒనర్చినని = తనభార్యను ఆపహరించెనని, దేవగురుండు = బృహస్పతి, శపింపఁగాఁజుమీ = శపించుటచేత నేనుమా, వారి జాంతుండు = చంద్రుడు, ఇట్లు = ఈ సత్కృతిములరూపమున, తుమురాయెఁ = ముక్కముక్కలయ్యెను, అటంచు— అనఁ = అని లోకమనగా; జారవోరులు, (తమ ప్రచారమున కనుకూలమయినరాత్రు) వచ్చినదా యని) ఉత్సాహము మీఱఁ గాఁ = సంతోషముచేత ఉప్పొంగగా— ('ఉత్సాహము' తృప్తిమార్గమున ప్రథమ- చూ. బాల. శా. 21.) తారకముల్ = సత్కృతిములు, నభంబునఁ = ఆకాశమున, నెరసెఁ = నిండెను. ('మెఱసె' - పాఠాం.)

గీ. *నల్లమూఁకలపై దండు వెల్లఁ దలఁచి

రాజు వేయించు వెలిగుడారం బనుగఁ

దోచె బాండిసు పొచ్చి దోడ్తొన; యపుడు

గువలయదళమ్ము లుదెల్లఁ గూచియయ్యె.

౧౬౨

టీక.— రాజు = చంద్రుడు (ఒక - ప్రభువు, అని అర్థాం) నల్లమూఁకలపైఁ = చీకటిగుంపులమీద, (తన్నెదిరించిన యడవిజనుల మూకలమీద, అని - అర్థాం) దండు వెల్లఁదలఁచి, వేయించు = వేయించిన, వెలిగుడారంబు = తెల్లనిదేరా, అనంగఁ = అన్నట్లుగా, దోడ్తొన = చుక్కలుపొడిచినవెంట నే, పొచ్చి = తూరుపు

గురువు భార్యనుకూడుటచేత జారుడును, ఆమె నపహరించుటచేత చోరుడును అయిన చంద్రుడు పాపకృత్యములకు ఫలముగా 'తుమురాయెనటంచును జార వోరులు సంతోషించి'రనుట స్వభావవిరుద్ధము. దుర్జనులు దుర్జనుల దుర్వృత్తిని మెత్తురు; సమర్థితులు; అంతేగాని నిరసింపరు. కావున 'అటంచును' అనుటకంటెను, 'అటంచన' అనుట యుచితమని నేను భావించినాను. (ఈ పద్యమునకు పూ.టీ.లేదు.)

* శా. పా.— 'నల్లప్రజవైసరగ' (= 'చీకటియను జనులమీద. రాజు = చంద్రుడు' తేడదు.) అని పూ. టీ.)

'నల్లప్రజ' యనుపదము అడవిజనులు - దొంగలు, అను అర్థములయందు రూఢము.—

క. 'ఏలల బాడుచుదగ విలుగోలలగొని 'నల్లప్రజలు' గుములైనదనఁ

నీలాంబుడై విభుండు, ద్వేలాకుశా విరాజి లేతీ నెక్కె. (వేం. పంచ. 2-198)

(ఇక్కడ. నల్లప్రజలు = అటవికులు)

దిక్కున, పొండిమతోఁచెన్ = తెల్లని కాంతి యుదయించెను. ఆపుడు, కువలయు, దళములు = కలువలేకులు, కూచియయ్యెన్ = వాడియయ్యెను, (కు-వలయు-దళం బులందెల్లన్ = భూమండలములలోని - సేనలయందంతటను, కూచి = యుద్ధ సన్నాహవాద్యములు మోయుంచుట, అయ్యెను = జరిగెను. అని అర్థం.)

వ. 'చెట్లు వెడలి విండ్లుపంచుకొని ముంచుకొను 'నల్లప్రజంచూచి.' (ఆముక్త-7-12)

(ఇక్కడ, నల్లప్రజ = దొంగలు)

గీ 'ఇరులు గవియచు నేరాళ మెట్టయెదుర

నల్లనల్లన నేతెంచె † నల్లమంది.'

(శృం. ౧౭. 7-39)

(ఇక్కడ నల్లమంది = కలిపరివారము)

ఉ. పార్వతా, గమ్ముల నల్ల నల్లప్రజ గ్రమ్ముకొనన్... జెంచుపాలెగాఁ

డమ్మును జెంద్రుకొల్పెను...వచ్చె."

(కుక. 1-244)

(ఇక్కడ నల్లప్రజ = వేటగాండ్లు)

కావున 'నల్లప్రజ' = నల్లని జను లగుదురేగాని 'చీకటియును జను' అని యర్థము కాదు. చంద్రుడు - తేఁడు, కూడా 'చీకటి' యను జనులమీద దాడివెడలి నట్లుచెప్పుట సమంజసమును కాదు. 'నల్లమూకలపై' అని తంజు తా. పా. 'నల్ల మూకలనగా నలుపుగుంపులు = చీకట్లు' అనియర్థము. నల్లని జనులగుంపులని యర్థం తరమున్ను. కావున, తా. పా. పూ. టీ. రెండును సరియైనవి కావు.

౨ పూ. టీ. — 'కువ...ములు = కలువలేకులు = కలువల నెడు దండలు, కూచియయ్యెన్ = వికసించెను (యుద్ధవాద్యములను వాయింపఁబఱచుట.)'

కలువలేకులు 'కూచియయ్యె'ననగా అంతకుముందు వాడివత్తలైయున్న విమరల గట్టిపడి నిక్కిన పని యర్థముగాని 'వికసించిన' పని యర్థము కాదు. 'కూచి యగుట = వికసించుట' అనుటకు సరియైన ఆధారములేదు. ('సారంగ' టీకమీదనే ఆధారపడి నూ. ని. 'కూచి = విరిసినది, వికసించినది' అని యన్నది. 'కలువలేకులు వికసించెను; కలువలేకుల నెడి దండలు యుద్ధ వాద్యములను వాయింపెను' అనుటలో చమత్కారములేదు.

† 'నేతెంచెను, అల్లమంది = అజనసమూహము' అని, సర్వం. వ్యాఖ్య. — (సరికాదు) 'జనాఘనమనీర్తివమ్' (జనాఘనమనీర్తివమ్-పాతం.) అని మూలము.

క. కలువలు కిలకిల నవ్వెన్

దొలిమల సెలయేటి యవలి తుహినాంశు కరం

బులు గని; యపు 'డేటావలి

గిలిగింత' లటంట వానికి సరి దాఁకెన్.

౧౬౩

టీక.—తొలి...అవలి = తూరుపుకొండనుండలి సెలయేళ్లు అవతలఉన్న, తుహినాంశు = చంద్రునియొక్క, కరంబులు = కిరణములు. ('చేతు' లనియును) కని = చూచి ('పొంది'-అని.) కలువలు (కలువలనెడి నాయకలని, వ్యంగ్యము.) కిలకిలనవ్వెన్ = వికసించెను. (కిలకిల నవ్వరి - అని నాయకల పరము.) ఏటావలి గిలిగింతలు = ఏటి యవతలిగట్టుననుండి ఇవతలిగట్టువారికి పెట్టు గిలిగింతలు, అటంట = అని లోకమున సామెతగాఅనుట. వానికి = ఆకలువలకు, సరిదాఁకెన్ = సత్వమే అయ్యెను.

ఏటియవతలనుండి యవతలికి కరములుచూచి గిలిగింతలుపెట్టుట అసంభవము గనుక - 'కానిపని' అను అర్థమున 'ఏటావలి గిలిగింతలు' అను సామెత లోకమున జెలసినది. పృథ్వీమణి 'అట్టి గిలిగింతలు జరుగ నే జరిగినవి. కావున ఆసామెత లోకమునగల యర్థమును కోలుపోయి, యధార్థమే అయినదని చమత్కారము. పువ్వులు వికసించుటను నవ్వుటగను, వికసించజేయుటను నవ్వించుటగను చెప్పట కవులకు పరిపాటి.

'రాత్రి గమివ్యతి భవివ్యతి చ పృథాతం

భాస్వానుడేవ్యతి హసివ్యతి పంకజక్రీ;

ఇత్థం విచింతయతి కోశగతే ద్విశేషే

హ హంత! హంత! నలినం గజ ఉజ్జహర.'

పాస్త్రావికము.

సీ. 'కటికి చీకటి తిండి కరముల గిలిగింత

నెవ్వాఁడు లోగక న్నెనవ్వజేయు.'

మను. పీఠిక. 18.

సీ. కరము లోయ్యనఁ జూచి యిరుల నెఱుల్ చక్క

గా దీర్చి తెల్వి సంఘటిలఁ గూర్చి,

కడు నయనచకోరికల ముద్దుగావించి,

చనుజక్కవల గోళ్ల నెనయ నాని,

కళలు రంజిల్లంగఁ దొలునాఁడు తనుఁగూడి

† 'యిట పొద్దు గ్రుంకునప్పటికి రేపు

వడి వచ్చి నిలుతు నీ కడల నేటికిఁ జాలు'

నని యేగుటచు జేసి యవ్వినమునఁ

గీ. దామరల నిక్కువమ్ముగఁ దనకుముదము

లతిశయిల్లంగ వే వచ్చి యపుడు నిల్చెఁ

దమిమిలుడు తూర్పుదిక్కు ? లేఁ గొమరువ యసు

బి త్తరిముఖుఁబునను ‡ బొట్టు పెట్టినట్లు.

౧౬౮

టీక.—* శమిమిలుడు=చంద్రుడు [తమి=రాత్రి]యొక్క; మిలుడు= నాథుడు.

† కా. పా.—'ఇటఁ బొద్దు'.— 'ఇట' కళగాని ద్రుత ప్రకృతికముకాదు.
(చూ. ౧౧౯ పద్యముక్రింద) కొన్ని ప్రయోగములు.—

'ఇట తెచ్చియిచ్చు' (భా. ఆది - 6-298)

'అట యెఱుంగమనంగలవారు.' (వికాట 1-115)

'ఇట యెవ్వరోర్పువారు.' (ఉద్యో. 3-208)

'ఎట యేనియంబోయిన' (ఆరణ్య. 2-100)

'ఎటవోయెడునని.' (, 2-108)

'ఇటయేజను దెంచితి.' (, 2-299)

'ఇట యపనగ్గ.....' (బసవ. పు. 52)

'అట యిట కడలకుచుమ్మ' (, పు - 70)

'అట యిట యేగుచు' (, పు - 84)

'అట యట వరికించి.' (, పు - 119)

‡ కా. పా.—'లేఁగొమరె వయసు'.— 'కొమరు వయసు' సాధురూపము.
(చూ. ౧౧౧ పద్యము క్రింద.)

‡ కా. పా.—'బొట్టు పెట్టినట్లు'

ఒక్క బి త్తరి ముఖమున పెక్కు 'బొట్టు' పెట్టుట అసహ్యము. అంతేకాక ఒక్కచంద్రుని పెక్కు బొట్టులతో ఉపమించుటతప్పు. పూ. ము. నను, వాగ్ధి ప్రతులలోనుగూడా 'బొట్టు పెట్టినట్లు' అని సరియైనపాఠమేయున్నది. కా. పా. నమ్మి, వానిళ్ల - కొండపల్లి, వారుగూడా 'బొట్టు' అనియే అన్నారు.

* పూ. టీ.—'మిటస్వరూపుడయిన చంద్రుడు.'

‘రజనీ యామినీతమి.’ అను. విట భుజుగాది శబ్దములు - వేశ్యాపతి; ఉపభర్త, అను సర్గమునిచ్చునయ్యెనను, పౌషచారికముగా ‘భర్త’ యను సర్గమునను వాడ బడును — “ఎటువంటి వేర్పరినికా, విటునల్లుడు.” విజయ. 2-202. “కల్లాల్లినీ విటుచుధ్యంబునవారిలె నభిమణి”వను. 4-10] ఒయ్యనక = మెల్లగా, కరములుచాచి = కిరణములు ప్రసరింపజేసి, * ఇరుల- నెఱుల్ = చీకటుల విజృంభణములను, చక్కగా, తీర్చి = నశింపజేసి (తీఱు = నశించు. చీకట్లనుపోగొట్టి, అన్నమాటు) తెల్వి సంఘటింక కూర్చి = తెల్లని కాంతిని (= వెన్నెలను) కిలిగించి, నయన చకోరకలక = నయనములవంటి చకోరపక్షులను, కడుక ముద్దుగావించి = మిక్కిలిగా ప్రేమించి (ముద్దు = అదరము. చూ. శ. ర.) ‡ చనుజుకలక = (తెన్నుకొని భయపడి) పోవు చక్రి వాకములను, గోళ్ళు = (గోడులు) దుఃఖములు, ఎనయక = పొందునట్లు, అని = అక్రిమించి, (చక్రి)వాకములను బాధించి, అన్నమాటు. చంద్రుడు చకోరముల కానందకరుడు; చక్రివాకములకు దుఃఖకరుడు.) కళలు రంజిల్లగక = కాంతులు వెలయగా, తొలునాడు = ముందటిరోజు, తనకమాడి = తూర్పునకునుచేరి, నేటికిచాలక, రేపు, ప్రాస్తవ్యంకునప్పటికిక = నూర్యుడ ప్రమించు సమయ మునకు, ఇటువచ్చి, నీ- కడలక = నీదిక్కున, నిలుతుక, అని, ఏగుటనుచేసి = చెప్పిపోయినందున, అవిధమునక = చెప్పినచొప్పుననే, తామరల- నిక్కు = కమలముల గర్వము, కమ్మక = వ్యర్థమగునట్లును, (= కమలములు ముడుగునట్లును) తన- కుముదములు = తనకు ప్రీయములయిన కలువలు, అతిశయిల్లంగక = సంతో

పద్యమున ‘తమిషుండు’ అను పదమునగల అర్థాంతర స్ఫురణచేత విట వృత్తాంతము అప్రకృతశ్లేషగా చెప్పబడినదేగాని చంద్రుడు విటస్వరూపుడుగా చెప్పబడలేదు.

* పూ. టీ — ‘ఇరులనెడి కురులను - తెల్విక = ప్రికాశముతోడ.’ - ‘తీర్చి’ అను క్రియకు వారగ్ధముచెప్పనేలేదు. ఆక్రియకు ‘దిద్దు’ - ‘నాశముచేయు’ అని రెండర్థములున్నవి. చంద్రుడు చీకటులనుదిద్ది చక్కబరచెననుటగాని, విటుడు తన ప్రియురాలి కురులను నాశముచేసెననుటగాని సరికాదు. కావున పూ. టీ. సరియైనది కాదు.

‡ పూ. టీ. — ‘ప్రసములవంటి చక్రివాకములను దుఃఖమొందునట్లుచేసి’ దుఃఖమొందజేయుటకు చక్రివాకములను ప్రసములతో పోల్చుటలో సారస్యమేమో? ఎంతటి దుర్విటుడైనను ప్రసములను దుఃఖమొందజేయునా?

వమున నుబ్బునట్లును (= వికసిల్లునట్లును.) వే వచ్చి, లేఁగొమరు... పెట్టినట్లు = ఎలప్పుడును సుందరిమొగమున దీర్చిన బొట్టువలె, తూర్పుదిక్కు - నిల్వెక్క = తూర్పున ఉదయించెను.

అర్థాంతరము.—తమి విటుఁడు = వలపుగల ఒకానొకవిటుఁడు, ఒయ్యనక్క, కరములు = చేతులు, చాచి, ఇరులనెఱుఁ = చీకటులవంటి (నల్లని) కురులను, తెల్విక్ = సేర్పూతో, తీర్చి = దిద్ది, సఁఘటిలక్ - కూర్చి = చక్కగా ఆమర్చి; నయనవకోరికలక్ = చకోరములవంటి నయనములను, ముద్దుగావించి = ముద్దుపెట్టుకొని.—(నయనములు చుంబనస్థానములు; “లలా టాలక కిపోల నయనవత్తుఁ స్రనో ష్ఠాంతమ్మభేషు చుంబనమ్.” వాత్సయ. సూ. ౨-3-౬) చనుజక్కవలక్ = జక్కవలవంటి చనులయందు, గోళ్లు = నఖములు, ఎనయక్ = దిగబడునట్లు, అని = అంటి (నఖత్తుతము లేర్పడునట్లు కుచములవంటి అని, భా.) కళలు రంజిల్లంగక్ = రంజిస్తానములు ద్రవించునట్లు, తొలసాఁడు, తనుక్, కూడి = కలిసి (=సంగమించి) శేపు - పొద్దుకుంకునప్పటికి - ఇటువచ్చినిలుతుక్, నీవక్ = అడలనేటికిక్ = నీవు భయపడుటయెందుకు? చాలక్ = ఊరకుండుము, అని యేఁగుటనుచేసి, అవ్విధమునక్, తాక్ = తాను, మరలక్ = మళ్లి, నిక్కువమ్ముగక్ = నిజముగా, తనకుక్ - ముదములు = సంతోషము, అతిశయిల్లంగక్, వే వచ్చి, తూర్పు...బునను = తూర్పుదిక్కునెడి లేఁబొయ్యపు బిత్తరియొక్క - ముఖంబునను = ఇంటిమందర, (‘ముఖము = ఇల్లులోనగువాని ముండటిభాగము.’ శ. ర.) బొట్టు పెట్టినట్లు = నిమ్మర్ప గా.’ (చెప్పిపోయినవిధముగానే) - వచ్చి నిల్వెను.

‘బొట్టు పెట్టినట్లు’- జాతీయము. “యొక్కడవున్నా సరిగ్గా బొట్టు పెట్టినట్లు వివృతమిది. Wherever it is he finds it in a moment.” (శాసన.)

శీ. రిక్క లెనయంగ నుదయభూభృతటమునఁ

† దెలివిఁ బొదలుమ్మగాంకమండలముఁ జూచి

వేగ విల్లెత్తి పచ్చని వింటిబోయ

యట విరహిజాలములను వేటాడఁ దలఁచె.

౧౩౫

† కా. పా. — ‘దెలివిఁబొదల’ (‘దెలివిఁబొదల’ పూ. ము)

టీక. — † రిక్కలు - ఎనయంగ్ = నక్షత్రములుదయంపగా, ఉదయభూ
భృత్ తటమునక = తూరుపుకొండదరియందు, * తెలివితో పాదలు = తెల్లని కాంతితో
ప్రకాశించు, మృగాకంఠమండలముకొ మూచి = చంద్రమండలమునుమూచి, ‡ పచ్చ
వింటిబోయ = మన్మథుడు, వేగ = శిఘ్రముగా, విల్లెట్టి = భనుస్సుధించి, విరహ
జాలములకొ - వియోగిజన సముదాయమును, వేటొడదలచెకొ = నొగిల్చిప
సెంచెను. (ఎంచెనగా మొదలుపెట్టెననియే బా.)

చుక్కలు పొడిచెను; పిమ్మట తూరువుదిక్కున తెల్లని కాంతితో చంద్రు
డదయించెను. అతట మదనుడు విరహులను బాధింపవడెను. అని తా.

వింటినిగలిగియుండుటచే మన్మథుడు బోయగను, అతడు విరహులను బాధిం
చుట వేటలాడుటగను చెప్పబడినది. అది చమత్కారము. అచమత్కారమును గమ
నింపక పూ. టీ. కర్తలు 'ఈ పద్యములో మన్మథునియందు కిరాతత్వ మారోపించి
అర్థద్వయము చెప్పబడియున్నది' అన్నారు. పొరపాటు. 'బోయ' 'వేట' అను
పదములవలన విరహులయందు మృగత్వమును, మదనునియందు కిరాతత్వ
మును, స్ఫురణమౌత్రమే; చమత్కారము. అంతేగాని, మన్మథునియందు కిరాత
త్వారోపణముగాని, అర్థద్వయముగాని, పద్యమున నుద్భవములుకావు. ఇట్టి రచన
కొక్క తార్కాణము—

† పూ. టీ.—('ఉదయ... తటమునక') నక్షత్రములు ప్రకాశింపగా.
మన్మథపరము) రిక్కలు = ఎలుగుబంటు (కిరాతపరము)

'ఎనయ' ధాతువునకు 'ప్రకాశించు' అను నర్థములేదు. అశ్వేన్యాదులతప్ప
తక్కిన నక్షత్రములు అకాశమున నందందు పొడమునవియేగాని సూర్యచంద్రులవలె
తూరుపుకొండ తలమీదిగావచ్చి పడమటి కొండవెనుకకు దిగ పోనవికావు. కావున
సాయంకర్ణమున 'పొడుపుగుబ్బలిదరియందు నక్షత్రములుదయించినట్లుగాని - ప్రకా
శించినట్లుగాని చెప్పట యొప్పుదు. రిక్కయను పదమునకు 'ఎలుగుబంటి' యను
నర్థములేదు. ఉన్నను పద్యమున కిరాతవిషయములేదుగావున అయర్థమును కర్థమే.

* పూ. టీ.— 'తెలివితో = తెలివితో, పాదలకొ = లతాగృహములందు,
మృగముల గుర్తుల సమూహమును, అని కిరాతపరము.'

కిరాతపరమయిన యర్థమునకు ప్రసక్తిలేదు గావున ఈయర్థము నిలువదు.

‡ పూ. టీ.— 'అప్పుడే పచ్చి వెదురుబద్దతో' చేసిన విల్లుగల కిరాతుని రూప
ముగల పచ్చవిల్లుడు, విరహిజాలములకొ = వియోగిజనసమూహమును.'

గీ. 'అభిల మోహినియైన యయ్యలరుఁబోడి

శైశవము వీడుకొన్నది సందుగాఁగ

ననుదినంబును రాజనందనుల మీఁద

వేటలాడుచునున్నాఁడు విషమ శరఁడు.' (శృం. వై. ౩-26)

వేటలాడుచు నున్నాఁడు' అనుటచే విషమశరునియందు మృగయు వ్యాపా
గము స్ఫురించుచున్నది గావున సమాసోక్త్యలంకారము.' (సర్వకామ.)

వ. అప్పు డల్ల హల్లకహితాభిజన జనవల్లభ తల్లజుం డాయల్లకానల
దండహ్యమాన మానసుం డగుచు నిబిడ రస కుసుమ కిసలయ విసర
కీతల చూతలతికా నికాయ కాయమానంబున నిశాకాంతకాంత మణి
వేదికా నితాంతకాంత లతాంతశ య్యాంతరంబున మేను సేర్చి, పరి
చారకుల నందఱుం బనిచి యేకాంతంబున, నొక్కరుండ చిత్రాంగీ
లతాంగీ దిదృక్షాసదృక్షాతిజాగరూక రూక్షాక్షుండై, యుపరిప్రదేశ
ప్రసూనవితాన నిర్గళ దనర్గళమరందోదకబిందు ధూళిపాలికలు చందన
చర్పలుగా, మరు ద్రోదూయమాన ప్రాంత శారదభూరుహ దళ
ప్రజంబులు వ్యజనంబులుగాఁ దన్నివాసం బయత్తు శిశిరకృత్య్రాబులు
ఘటియించుచుండ నిమ్మకెరువు వేసిన చందంబున నందు సంతకంతకుఁ
బరితాపం బగ్గలం బై యావల నీవలం బారలం దొడంగె. ౧౬౬

టీక. — అల్ల...తల్లజుండు. — అల్ల = ఆ, హల్లక = కలువలకు, హిత =
మిత్రుడైన చంద్రునియొక్క, అభిజన = గోత్రమునందలివాడైన, జనవల్లభతల్ల

విరహి జనులను వేటలాడుటకు వట్టి 'పచ్చ విల్వదే' చాలియుండగా అనవ
సరముగా ఆతడు 'అప్పుడే పచ్చి వెదురుబద్దతో' చేసిన విల్లగల కిరాతుని రూపము
గల' వాడగుట యెందుకు? కిరాతుడయ్యను 'విరహి జనులనే వేటాడెనా?
వియోగులను బాధింప దలచిన మన్మథుడు కిరాతరూపమును దాల్చి 'ఎలుగుబంట్లను,
తెలిపిచేత - పొదలలోని - మృగముల గుర్తుల సమూహమును, చూచుకొని తన
పనికి ప్రారంభించెనా? అర్థద్వయమనగా నిట్టిదేనా?

జుండు = రాజశ్రేష్ఠుడు (= రాజనరేంద్రుడు) అయ్యక + అనల = విరహాగ్ని
చేత, * దందవ్యాచన = మిక్కిలి దహింపబడుచున్న, మానసుండు = మనసు
కలవాడు, అగుదు, నిబిడ=దట్టమైన, రస = మకరందముగల, కుసుమ = పువ్వుల
యొక్కయు, కిసలయ = చిగురాకులయొక్కయు, వినర = మొత్తములచేత,
శీతల = చల్లనైన, చూతలలికానికాయ = మామిడిగున్నుల గుంపులోని, కాయ
మానంబునక = పండితుండు, నిశాకాంతకాంత మణివేదికా = చంద్రకాంత
మణుల యరుగుమీది, నితాంతకాంత = మిక్కిలి మనోజ్ఞమైన, † లతాంత
శయ్యాంతరంబునక = పూలపానుపునడుచు, మేనుచేర్చి = పరుండి, పరిచారకులక,
పనిచి = అవతలికి పంపి, ఏకాంతంబునక = ఒంటిపాటున, చిత్రాంగీ...త్తుడై
. — లతాంగీ = తీగపంటి శరీరముకలదియైన, చిత్రాంగీ = చిత్రాంగిని,
‡ దివ్యతా = చూడవలయు ననెడి యిచ్చచేత, అనదృక్ష = సాటిలేనట్లు (=మిక్కి
లిగా) జాగరూక = మేలుకొనియుండుట చేత. రూక్ష = తీక్షణములైన, అత్యండు =
కన్నులుకలవాడయి, (చిత్రాంగిమీది చింతచేత నిద్రపట్టక కన్నులెఱ్ఱవారిన పని
భా.) ఉపరి ... పాలికలు. — ఉపరిప్రదేశ = నైభాగమునందలి, ప్రమాన

* పూ. టీ. — ‘మిక్కిలి తపింపబడుచున్న.’

‘తపింను’ ధాతు వకర్మకము. కావున ‘తపింపబడు’ అను రూపము పుట్టెను.
‘తపింపజేయఁ బడుచున్న’ అనుట యొప్పు, ‘తపనః = తపింపఁ జేయువాఁడు’
(గురు. పృబోధిక.) — అదియుటులుండగా ‘దహ్యామాన’ మనగా ‘దహింపఁ
బడుచున్నది’ గాని ‘తపింపజేయఁబడుచున్నది’ కాదు. దహిందు, తపిందు,
అను క్రియలు భిన్నార్థకములు. —

“తపతితనుగాత్రి మదన స్తాస్య మనిశం మాం పున ద్దహత్యేన.” (శాకుం. ౩-70)
దహనుడు; తపనుడు; భిన్నులు. ‘ఖాండవదహన’ మనుటకు మారుగా, ‘ఖాండవ
తపన’ మనగూడదు.

† పూ. టీ. — ‘లతాంత = చిగుళ్లయొక్క’.

పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో ‘లతాంత = చిగుళ్లయొక్క’ అని యున్నది.
శాస్త్రీగా రామాట నట్లే కాపీ చేసినాడు. గొప్ప పొరపాటు. లతాంత మనగా
‘పువ్వుము’గాని ‘చిగురు’కాదు.

‡ పూ. టీ. — ‘దివ్యతా = చూచుటయందు.’

ఇదియును వ్రాతప్రతిలోని టీకయే. సరియైనదికాదు. ‘దివ్యత్వ’యనగా
‘చూడవలెననెడి యభిలాష’ గాని ‘చూచుట’ కాదు. (ద్రష్టమిచ్ఛా దివ్యతా.)

వితాన = పూలమొత్తములనుండి, నిర్గళత్ = జారిపడుచున్న. అనర్గళ = అడ్డులేని, మకరంద ఉదకబిందు = పూదేనె జొట్టులయొక్కయు, ధూళి = పుప్పొడియొక్కయు, పాలికలు = సమూహములు, చందనచర్పలుగాఁ = గండపుపూతలు కాగా, మరుత్ ... ప్రజంబులు. — మరుత్ = గాలిచేత, * దోధూయమాన = మిక్కిలిగా కదిలింపబడుచున్న, ప్రాంత = సమీపపు. శారదభూరుహ = ఏడాదుల అరటిచెట్లయొక్క, ('సప్తపల్లవే విశాలత్వక్చారదో విషమచ్ఛదః' అమ.) దళప్రజంబులు = ఆకుల మొత్తములు, వ్యజనంబులుగాఁ = విసనకజ్జలు కాగా. తత్ నివాసంబు = ఆయున్నచోటు, ఆయుత్న = యత్నములేని (సహజములైన) శిశిరకృత్యంబులు = శీతలీపచారములు, ఘటియించుచుండఁ = సమకూర్చుచుండగా, నిమృక్ష్ ఎరువు వేయుటచేత నిమృ స్ఫులికివచ్చినట్లుగా, (అశిశిరకృత్యములచేత) పరితాపంబు = విరహపాప, అగ్గలంబై = అధికమై, (రాజు) పారలందొడంగెను.

క. మధుమాసం బట, శుకపిక

మధుపాదిచునోజబలసమన్వితవనమే

యధివాసం బట, యాపై

విధుఁ డుదయించె నట, విరహి వేఁగుట యరుదే? ౧౬౭

టీక. — మధుమాసంబు = చైత్రము (మధువు = మద్యము - పుట్టుకాలము అని, సారస్వము.) శుక = చిలుకలు (తిరుగుబోతులు - అని, సా. — 'శుకతీతి శుకః, శుకగతా? అని, వ్యు.) పిక = కోయిలలు (చాటుననుండి తప్పుడుకూతలు కూయువాడు. అని, సా. — 'అపికాయతీతి పికః, కైకైశబ్దే, చాటుననుండి కూయునది. అపిరంతర్థా.' అని వ్యు.) మధుప = తుమ్మెదలు, (త్రాగుబోతులు, అని-సా. 'మధు మద్యం పిబతీతి మధుపః' అని వ్యు.) ఆది = మొదలయిన, చనో... వనసే = మన్మథుని సేవతో గూడిన యరణ్యమే, అధివాసంబట = నివాసముట, విధుఁడు = చంద్రుడు.

వసంతము, చిలుకలపలుకులు, కోకిలలకూతలు, తుమ్మెదలర్పుకారములు, వనవిహారము, చంద్రోదయము, అనువానిలో ఒక్కొక్కటియే విరహులకు సంతాప

* పూ. టీ. — 'దోధూయమాన = మిక్కిలి కదలింపబడిన.'

('దో' దూయమాన = కదలింపబడిన' అని భూతార్థము చెప్పట తప్పు. 'కదలింపబడుచున్న' అని కర్మణి వర్తమానార్థము చెప్పట ఒప్పు. అరటియాకు ఒక్క మారే కదలింపబడినయెడల 'వీవన'తో పోలికయును పొసగదు.

జనకము; అట్టివన్నియు కూడినచోట విరహి వాధపడుటలో వింతయేమి ? అని, తా.

ఈపద్యము, 'వసు-'లోని యీక్రింది పద్యమును తలపించుచున్నది. —

“ఇచ్చ హితాహితంబు గణియింపని గోలవుగానఁగానకున్
వచ్చితిగా కహో! పథివవగము నొంటిఁ జరింపనిచ్చునే
యిచ్చటి యన్యపుష్టచయ మిచ్చటి మత్తమనువ్రతవ్రజం
లిచ్చటి పల్లవోత్కరము లిచ్చటి పాంసులపంకజావళి!” (8-122)

ఉ. వెట్టగ మందమారుతము వీవఁగఁ దోడనె †రాలె బై విరుల్
మిట్టిపడంగఁగిడె దవలెం బధికుం డడకొత్తులోనిపోఁ
కట్టల నంచు, గాలి గలయప్పుడె తూరుపుపాఱఁ బట్టుము
న్నట్టివ్రకార మేర్పడ ననంగుఁడు నించిన తూపులోయన్. ౧౨౮

టీక. — వెట్టగ = వేడిగా; — పధికుండు = బాటసారి (వియోగి),
తూపులో = బాణములో.

అప్పుడు మెల్లనిగాలివీచెను. ఆ గాలిదెబ్బకు పూలు రాజుమీద జల్లున రాలెను. ఆరాలినపూ రెట్లుండెననగా ? వియోగియైన రాజు అడకొత్తులో పోకవలె
తన బలగమునడుచు చిక్కువడియుండుటచూచి మన్మథుడు ‘గాలికొట్టినప్పుడే
తూరుపు పొరబట్టు’ మన్న సామెతగా (= ఇదేసమయమని) ఆ విరహిమీద
గుప్పిన బాణములో అన్నట్లుండె నని తా.

నిజముగా గాలికొట్టుటయు, పూలు తూరుపొరుటయు నిందు చమత్కారము.
ఆపూలు మన్మథుని తూపులేయగుట మరియు చమత్కారము.

† కా. పా. — ‘వ్రాలె బై విరుల్’

పూలు, పండ్లు, అకులు మొదలయినవి పడుటయందు వాడదగిన క్రియ
‘రాలు’ గాని ‘వ్రాలు’ కాదు. ‘అకులు వ్రాలినవి’; ‘పండ్లు వ్రాలినవి’ అన
వాడుకలేదు. పూ. ము. నను, వ్రాలే ప్రతులయందును ‘రాలె’ అను పాఠమున్నది.

• కా. పా. — ‘పాఱఁబట్టుకొన్నట్టి,’ —

పూ. ము. నను, తంజ. ప్ర. లోను ‘పాఱఁబట్టుమన్నట్టి’ అనియేయున్నది.
లోకోక్తిని అనుకృతిలో చెప్పటయే యుచితము.

చ. వెనుకొని యంతలో మరుడు వెండ్రుకపట్టెడుతూపులేర్చి బో
రున నలయించువిల్లుగొని, త్రొక్కనిచోటులుద్రొక్కు తేజిమై
బనుపడ నెక్కి, నీళ్ళపయి బాతెడులీలఁ జెలంగు మంచి తి
య్యనిపదనైన వాల్చుటపి యట్టిటుచేసి నృపాలుడెదమాన్. ౧౬౯

టీప. — మరుడు = మన్మథుడు, వెనుకొని = వెంటదగిలి, * వెండ్రుక
పట్టెడు తూపులు = మిక్కిలి పరునుగలబాణములు, (వెండ్రుకపట్టుట = వెండ్రు
కను తెంచుట. — జాతీయము.) పుష్పబాణములని, అర్థాం, (పుష్పములు కురుల
యందు ధరింపబడునవిగా.) — * ఏర్చి = ఏరితీసికొని; † బోరున = బోరు
మని, అలయించు = మిడికిందు, విల్లుగొని = ధనుస్సు తీసికొని, (బోరున =
శీఘ్రముగా, అల = ప్రసిద్ధమైన, ఇంచువిల్లు = చెఱకు ధనుస్సు, కొని, అని-అర్థాం.)
రీత్రొక్కనిచోటులు త్రొక్కుతేజిమై = మిక్కిలి వేగముగాపోవు గుఱ్ఱముమీద.
(ఎవరును త్రొక్కనిచోటు - ఆకాశము; అట్టిచోటు పోగలిగిన చిలుకమీద, అని -

* పూ. టీ. — ‘పువ్వులను తుఱుములలోఁ దాల్చురుగావున - పుష్పబాణ
ములను అని భా.’

కేవల బాణపర్యాయమున ‘వెండ్రుకపట్టు’ అను విశేషణమునకుగల జాతీయ
మైన యర్థము పూ. టీ. వారికి తెలియలేదు. అందుకల్లనే చెప్పలేదు.

* పూ. టీ. — ‘ఏర్చి = సంధించి’

పద్యమున, తొలుత తూపులేర్చి, పిమ్మట విల్లుగొని, అటుపిమ్మట తేజిమై
నెక్కినటులున్నది. యుద్ధమునకు బోదలచిన వీరుకు ‘కంచులో దొంగిలించుటకు
కాళచాస్త్రముండియే వంగిపోయే’ నన్న సామెతగా ముందుగానే వింటబాణములు
సంధించుకొని, పిమ్మట గుఱ్ఱమునెక్కి రణరంగమునకు బోవునా? అని స్వభావ
విరుద్ధము. ‘ఏర్చి = ఏరితీసికొని’ అనియే ప్రకృతమున కుచితమైన యర్థము.

ఏర్చు = ఏరు. అనుటకు. —

సీ॥ ‘ఆకలిగొనినప్పు డబ్బనాళములలో

నూటికొక్కటి ధీయేర్చి నోటికొనఁగూ.’ (క.ర.) శుక. 1-891.

† పూ. టీ. — ‘బోరున = శీఘ్రముగా, అలయించు = బాధపెట్టునట్టి
ధనుస్సును.’

రీ పూ. టీ. — ‘త్రొక్కరానిచోట్లుద్రొక్కు చిలుక గుఱ్ఱముమీద.’

† ‘తెచ్చి’ వాచిత-పా.

అర్థం.) పనుడక్ష వాటముగా, ఎక్కి; సీళ్లపయి:బాఅడ:తీలక = అవలి
లగా, చెలంగు = నరుకునట్టి, మంచి ‡ తియ్యని - పన్నైన వాలు = ఏమాత్రమును
తరుగని మంచి పనుడుగల కత్తిని, (నీటివీడ విహరించు విలాసముతో చెలంగునట్టి

అంటే యర్థమేమో వాచికోయెరుక. 'త్రొక్కినిచోటులుత్రొక్కు' అనునది అశవీ
గమనవేగమును తెలుపు జాతీయము. ('త్రొక్కినిచోటులు త్రొక్కు' అనుటతప్ప)
ముందరిపాదములతో త్రొక్కినిప్రదేశమును వెనుకటిపాదములతో 'త్రొక్కునట్టి'
యని యర్థము. ముందరి యడుగులనుద్రలను మించునట్లు వెనుకటి యడుగులను చాచి
వేసి నడచునది ఉత్తమజాతిగుఱ్ఱము. వై జాతీయము కావ్య పరిచయముగలవారికి
క్రొత్తది కాదు.—

కొన్ని యుదాహరణములు:—

- (1) క. 'ఎక్కినఁ ద్రొక్కినిచోటులు
(ద్రొక్కుచు గుఱ్ఱుంబునడువ.' (శేం. పంచ. 2-199)
- (2) సీ. 'త్రొక్కినిచోటులు త్రొక్కుచు మిన్నందు
అక్కలుగల తేజి నెక్కుకున్న.' (ఉద్భటా. 2-119)
- (3) సీ. 'ఎక్కి త్రొక్కినిచోటుఁ ద్రొక్కించునీయాజ్ఞఁ
గడవఁడు పద్మినీ కాముకుండు.' (వసు. 3-177)
- (4) ద్వి. '... త్రొక్కినిచోటు ద్రొక్కు
తురగరత్నము నెక్కి తూర్యముల్ మోయు.' (నవనాథ. పు. 36.)

'త్రొక్కినచోటులు త్రొక్కుక' అను వాడుకయును కలదు.—

- (5) 'చ. పరిపరిలాగులం గువియఁ బట్టుచురా, వలనత్రయంబునకే
దురగము లేగుదెంచె నెవె 'త్రొక్కినచోటులు త్రొక్కుకుదతికే.'
(శైమిని 2-15.)

ఈ జాతీయము 'చొచ్చుకొనిపోవు' అనునర్థమునను ప్రయోక్తమై యున్నది:-

- (1) చ. 'మెఱుంగులు గ్రుమ్మరింపఁ గను
మించులు త్రొక్కినిచోటు ద్రొక్కు.' (శేం. పంచ. 3-249)
- (2) ద్వి. - 'కనుదోయి మెఱుంగు త్రొక్కినిచోట్లద్రొక్కు.' (నవనాథ. పు. 43)
‡ 'తియ్యనిపదను' అను పదమునకు పూ. టీ. లేదు.
తియ్యని = తీయని = తగ్గని. తీయు = తగ్గు. (జ్వరముతీసినది. అనివ్యవహారము)
క. 'శ్రమల్ - దీయ, ముదమొనరిచి, కడుఁ
దీయము గనుపి పఁగా యుధిష్ఠిరుండనియెక.' (విజయ. 3-180)

దియ, మధురమయిన మకరందపుతడిచే చల్లనిదియైన తామరకేకును, అని - అర్థం) పఱసి = ప్రయోగించి, నృపాలుడెందముకొ = రాజువృద్ధయమును, ఇట్టట్టు చేసికొ = బాధించెను.

వ. అత్తఱి దత్తఱి చిట్టాడిన గుట్టున నెట్టనం ♦ దెట్టగిలం బడి † చుట్టు ముట్టినట్టి మరుకరాళితేజీల శిశిరకరాళిమలయానిల రమాసూనుల నుద్దేశించి వసుధేశుండు సుప్రలాపవిప్రలాపంబుల నిట్లనియె.

టీక. — * చిట్టాడిన గుట్టునకొ = చలించిన మర్మముతో (= 'మర్మము' చలించి) తెట్టగిలంబడి = నీరస్థిలి, చుట్టుముట్టినట్టి = తన్నుముట్టడివేసిన, మరుకరాళి తేజీలకొ = మన్మథునియొక్క భయంకరములయిన గుట్టుములను (= చిలుకలను) శిశిరకర ... సూనులకొ = చంద్రుడు - తుమ్మెదలు - మలయానిలము - మన్మథుడు, అను వారలను, ఉద్దేశించి, సుప్రలాప = మంచి మాటలచేతను, విప్రలాపంబులకొ = దుఃఖనచనములచేతను, ఇట్లనియెను.

ఉ. 'హూ,లాయుధు నొక్కమాత్రమున సంగము వ్రయ్యగఁగొనెడి, మించి, తొఁ దీయనివింటనే, వెనుకదీయని బీరమునకొ మనోభవా.' (విత్రభా.)

† కా. పా. — 'తెట్టిగిలంబడి' (ఇదే 'వావిళ్ళ'వారి పాఠమున్ను.)

భావలో 'తెట్టిగిలు' - 'తెట్టిగిలంబడు' అను క్రియలేగాని 'తెట్టిగిలు' - 'తెట్టిగిలంబడు' అను క్రియలులేవు. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోనుగూడా 'తెట్టిగిలంబడి' అనియే యున్నది.

† కా. పా. — 'చుట్టు ముట్టినట్టి' (అర్థమేమో ? పూ. టీ. లేదు.)

'చుట్టుముట్టినట్టి' అని పూ. ము. పా.; 'వెంబడి జుట్టుముట్టినట్టి' అని తంజ. తా. పా.

* పూ. టీ. — 'చంచల వృద్ధయముచేత.'

'గుట్టు' అనగా వృద్ధయముకాదు. (చూ. శ. ర.) 'వృద్ధయము 'చేత' అనుట తప్పు; వృద్ధయముతో అనుట యొప్పు.

— • రాజు చంద్రాదులను దూషించుట —

సీ. ఓచందమాను, నిన్ జూచినయపుడె మా
చిత్రాంగి మొక మింత చేసికొనును,
రాచిల్కలార, మీరాక గన్నపుడె మా
మదిరాక్షి * నోరార మాటలాడు,
నెల దేలులార, మిమ్మిక్షించినపుడె మా
గజమూన తల గ్రుచ్చి కౌగిలించు,
దమిఁ జకోరములార మిముఁ గాంచినయపుడె మా
కలకంతి కన్నులఁ గప్పుకొనును,
గీ. దయ గలిగి కూర్చుచుట్టంబు లయితి లేని
యటకు మీ కేగి నా విరహార్తి * వేగ
దెలిపి మా పద్మగంధిఁ దోడ్తెచ్చి నన్నుఁ
గూర్పఁగదరయ్య మిము వేడుకొనెదఁకాక. ౧౭౧

* కా. పా. — ‘నోరూర’ (‘నోరూరక’ = తీసుఁగా) అని, పూ. టీ.)
‘నోరూరుట’ యనగా నోట జలమూరుట, (‘The mouth to water.’ బ్రౌను)
అశగలుగుట — సీ. “ఊరకమాచి నోరూరు టింతియ కాని, యందని మ్రొనిపండ్లంద
వశమె.” (దశా. చ. 7. 1-101) మచిత్రాంగి నోట నీరూరునట్లు మాట్లాడుననుట
యచితము కాదు. లోకవ్యవహారమున, చెవులారవినుట; కనులార చూచుట; నోరా
రమాటలాడుట కలదుగాని, ‘చెవులారవినుట; కనులారచూచుట, ఇత్యాదిగా
వ్యవహారములేదు. ‘నోరూర’ పూ. ము. పా. ‘నోరూర’ తంజ. తా. పా.

౭ కా. పా. — ‘తా విరహార్తి’ — అర్థమేమా?

కా. పా. ను నమ్మి ‘వావిళ్ల’ వారును ‘తా’ అనియే అన్నారు. —
పూ. ము. నను, తంజ. పోతులలోనుగూడా ‘నా విరహార్తి’ అని యున్నది.

* కా. పా. — ‘వేగదెలిపి’

‘వేగ’లో అరసున్న పెట్టుట పొరపాటు. ‘వేగక’ అనుటయును తప్పే.
‘వేగ’ కళగాని ద్రుతప్రకృతికము కాదు. (చూ. శ. ర.) క్షుంఢలమ్ములు వేగకొని

టీక.—మొకమింత చేసికొనును = ఆనందమున ముఖమును వికసింపజేసికొనును, అని యర్థము. (చిత్రా)ంగి దండునితో సమానమయిన ముఖముకలది, అని భా.)—నోరార మాటలాడుకొ = శ్రీతితో మాట్లాడును, అని అర్థము.—(ఆమె పలుకులు చిలుకపలుకులవంటివని భా.) † తలగుచ్చి కాగిలించుకొ = అతి ప్రేమచేత తలయొగ్గి ఆలింగనము చేసికొనునని యర్థము. (ఆమె తలకట్టు (=కురులు) తుమ్మెదలవంటిదని భా.)— కన్నులగప్పకొనును = మిక్కిలిగా మన్నించునని యర్థము. ('To eye, leer at, devour with glances'. జాగ్రు.—(ఆమె కన్నులు చుకోరములవంటివని భా.) కూర్చుచుట్టుంబులు = నిజముగా ప్రేమించు బంధువులు. మా పద్మగంధి = మా చిత్రా)ంగిని ('మా' ప్రేమ మునకు నూచన; 'పద్మగంధి' యనుటచేత ఆమె పద్మనీజాతి స్త్రీ యని వ్యంగ్యము.)

దమ్మ' (భా. ఆది. 1-115.) పూ. ము. లో 'జేగతెలిపి' అని సరియైన పాఠమే యున్నది.

† పూ. టీ.—శిరస్సును పొడిచి అలింగనముచేయును.'

పూ. టీ. కర్తలు, 'తల = శిరస్సును, గుచ్చి = పొడిచి' అని యర్థము చేసికొన్నారు. పాపము! తెనుగు మర్యాదయెరుగరు. 'శిరస్సును పొడుచుట - కాగిలించుకొనువారు చేయదగినపని కాదు. 'తలగుచ్చి కాగిలించుట' యనగా తల కడుపున కానించి కాగిలించుకొనుట.

ఉ. 'కోమలిజేరఁ బిల్చి తలగుచ్చి కవుంగిటుజేర్చి.' (వసు. 6-54)

'తల...జేర్చి = తల కడుపులోనుంచి కాగిలించుకొని' అని టీక.—

ఉ. 'అచ్చటికేగి పొండవుల యందఱమాటనిచెప్పి మొక్కుచుకొ

గుచ్చియ కాగిలించుకొని కుండిన చిత్తము నొప్పిదీర్చుమా.' (ఉద్యో. 3-134)

పూ. టీ. ప్రకారము గుచ్చి (= పొడిచి)- కాగిలించుకొన్నయెడల చిత్తము నొప్పితిరునా? తలగుచ్చి కాగిలించుట నెరుగని పెద్దలకొరకు గౌరవకవియెంత చక్కని వివరణము వాగినాడో చూడండి.—

'అపశుఫాలుని నత్యాదరంబు- దీపింపఁబిలిచి తదీయ మస్తమన,

నక్షణంబు మోహగఁ గొగిలించి.' (నహ. పు. 111)

'తలగుచ్చి = శిరస్సును పొడిచి' అని, హత్య (Murder) సందర్భమున చెప్పవచ్చును; కాని ప్రేమాలింగన సందర్భమున చెప్పగూడదు.

గీ. తనమపే రైన యిరులు చిదఱులుసేయు

దనుచు నినుఁ బట్టఁ జూచుఁగా యా తమఁబు

రాజ, నీచేరివాడ; గోత్రపతి వీవు;

వల దనక మారుతోఁ గూడి కలఁచ నేల?

౧౭౨

ఈ క్రంద పద్యమును గమనించండి. —

క. 'మెడగుచ్చి కాగిలించును

నొడలెల్లం బారవశ్య మొందించు నరిక

వడి మోహనిద్రపుచ్చును

బుడమి నృసింహండు) ఖడ్గపుత్రిక యారా!' (కావ్యా . సం. 2-151)

ఖడ్గపుత్రిక, మెడగుచ్చి = మర్దుకనుపొడిచి, అరిని కాగిలించునట. శిరస్సును పొడిచి కాగిలించుటయు నట్టి దేయగును. —

'తలగుచ్చి' యనగా కడుపుతో తలనుకూర్చి యని సరియైన యర్థము. 'కూరుచు' భాతృపుయొక్క మారునూపము 'మచ్చు'. కళలమీదను, దురితపరికృతి కములమీదను 'మచ్చు' 'గుచ్చు' అయి, కాలక్రమమున సరళాదిగానే వ్యవహారమున రూఢమయినది. ఈ తత్త్వము నెరిగిన పెద్దలచే పరిష్కృతములయిన కృతులలో 'మచ్చు' అను పద మెదిరూప మేకనబడుచుండును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఒకటియెండు వాచారణములుమాత్రమే చూపుచున్నాను.

(a) గీ. 'మచ్చిమద్ర విధుండు నీ కొడుమఁ గొగి, లించి.'

(కర్ణపర్వము. 1-308)

(b) చ. 'కొమిరె మనోవ్యథం బొగులఁగుచ్చి కవుంగిటఁజేర్చి'

(వసు. 8-104)

'మచ్చి కవుంగిటఁజేర్చి = బిగియఁ గొగిలించుకొని' అని టీక —,

(c) సీ. 'సురభిశ్శవ్వననలు నెరవె సింధుకవల్లి

గుచ్చెన్ దావులుసోఁకఁ గోవిరెమ్మ.' (వసు. 1-158)

తావులుసోఁక = పరిమళముల నెడు కళాస్థానము లంటునట్టులుగా, గ్రుచ్చెన్ = కాగిలించెను.' అని టీక. —

(కేవలము 'గుచ్చు' (= మచ్చు) అను క్రియకే 'కొగిలించు' అను నర్థముండుటను పాఠకులు గమనింతురుగాక.)

టీక.— ఆ. తమంబు = రాహువు. ('రాహుకాధ్యాంతే గుణే తమః' అను.)
 తనదుకేరైన యిరులు = తనకు పేరయిన 'తమము' అను పేరుగల చీకట్లను
 చిందఱచేయును. అనుచుకొన = నీవు నాశముచేయుదువని, నినుకొ. (గ్రహణ కాలమున)
 పట్టజూచుకొన = పట్టుకొన జూచుచుండునుగదా? రాజ = చంద్రుడా, నీ పేరి
 వాడకొ = నీవు రాజువు; నేనును రాజును, అంతేకాక, ఈవునోతపతివి = నీవు
 మావంశమునకు మూలపురుషుడవున్ను. — (రాజు చంద్రవంశమువాడు.) ఇట్టి నీవు,
 వలదనక = ఈపనివద్దని చెప్పక, మారుతోకూడి = మన్మథునితోచేరి, కలఁచ
 నేల = నన్ను బాధింతువేల?

చంద్రా, తమము (= రాహువు) తమమును (= చీకటిని) అభిమానించిన
 మాత్రము. రాజ వయిన నీవు రాజయిన నన్ను అభిమానింపవలదా? మన్మథునితోచేరి
 నను నీవు బాధించుట తగునా? అని తా.

మ. 'ననునీగోత్రజుఁ † నేఁచ నేల' యనుటల్ న్యాయంబుగా దబ్బ, చ
 య్యనఁ దోఁబుట్టువులైన యబ్జముల నీ వయ్యో? పగల్ *మీఱ ది
 మ్మైనయంచేయును, (వౌనపుక, గువలయాపేక్షల్ మంకిగల్గురా
 జునకుం దమ్ముల మీఁదఁగొంతు లవియెచ్చొ బుట్టఁగా నేర్చునే?

టీక.— అబ్జ = చంద్రుడా, (అబ్జో జైవాత్మకస్సోమః' అను.) నీగో
 త్రజుకొ = నీవంశమున బుట్టిన, ననుకొ, ఏఁచనేల = ఎందుకు బాధించెదవు?
 అనుటల్ = అని నిన్ను నేను నిష్ఠురమాడుట, న్యాయంబుకాదు. ఎందువల్లననగా?

† కా.పా.— 'నింతయేఁచుటకుఁగా నాయంబె నీకబ్బ?'

పూ. టీ. లేదు. నాకర్థము కాతేదు.

* కా.పా — 'మీఱఁగా, ననయంబుకొ గతిగందఁ జేయుదువు. నీకట్లాగె;
 యెట్లేనిరా, జునకుం దమ్ములమీఁదఁ బ్రేమగలదా సాంపారఁగా నెందులకొ.
 ('గతిగందకొ = అక్కమాడునట్లు = నశించునట్లు' అని పూ. టీ.)

'నశించు' అనునర్థమున 'గతిగందు' అనువాడుకకలదేమో? పూవురేకునకు 'గతి,
 అను పేరుమాత్రము లేదు. 'నీకట్లాగె యెట్లేనిరాజునకుకొ' అంటే యర్థమేమో?
 రాజునకు తమ్ములమీద ప్రేమ (సాంపారఁగా) లేకపోవుటకు కారణమేమో?
 (ఈ పద్యమునకు సరియైనపాఠమును, పూ.ము.నుబట్టియు, తంజ. తా. పాఠములను
 బట్టియు సమకూర్చుకొన్నాను.)

నీవు, తోబుట్టువులైన అజ్ఞములక = నీతోబుట్టిన కమలములను. (చంద్రుడును, కమలములును నీటుబుట్టినందున తోబుట్టువులని సారస్వము.) పగల్మిఱక = విరోధముతోకొనిపగా, (పగలు = పగటివేళ, మిఱక = కడచి పోగా = సాయం సమయమున, అని అర్థం.) దిమ్మెనయంజేయుదు = బాధపెట్టుదువు [(చంద్రుడుదయింపగానే కమలములు ముడుచుకొనును.) అట్టి నిన్ను న్యాయనిష్ఠురములాడి యేమిలాభము? తోబుట్టువులనే బాధించువాడవు నన్ను మన్నింతువా అని యెత్తిపాడువు. ఔనపుక = నిజమే, అది నీతప్పుకాదు; కువలయాపేక్షలో మదిక కల్గు రాజునకుక = భూమండలము మీది యాశగల రాజుకు, తమ్ముల మీదక = సోదరులమీద, కాంక్షలు = ప్రేమ, పుట్టినేరదని భా. (కువలయ + అపేక్షలో మదికగల్గురాజునకుక = కలువలమీదప్రేమగల చంద్రునినకు, తమ్ముల మీద = కమలములమీద కాంక్షలోపుట్టఁగానేర్చునే? అని అర్థం) రాజ్యకాంక్ష గలవారు అన్నలను తమ్ములను తుదకు తండ్రినినైతము వివప్రయోగాది దుష్కృత్యములకు పాలుసేయుట లోకమున కలదు. ఔరంగజేబు ప్రభృతు లిందుకు తార్కాణము. —

‘దురితైరపి కర్తు మాత్మసా త్స్వయంతంతే నృపనూనవోహియత్.’

— (రఘు. 8-2.)

“రాజపుత్రా మదోద్వృత్తా, గజాశవ నిరంకుశాః

భ్రాతరం శితరంవాపి, నిఘ్నంత్యే వాభి మానసి.” — సుభాషితము.

గీ. పాము ♦ తనర గా మనియెడు పలుకు నిజము

గా మెలంగినరాహువు గఱచి నిన్ను

నేమి సేయక పోయె! న దేమి యకట!

యోషధీశుండ వీ వాటనో మృగాంక?

౧౭౪

టీక. — మృగాంక = చంద్రుడా, పాము (తనరక) గాము = పామే కొంతకాలమునకు గృహము, అనియెడు పలుకు = అను కింపదంతి, నిజముగాక మెలంగిన = సత్యమేఅగునట్లుగా వర్తించిన (అనగా పామును-గామును, అయిన) రాహువు, (రాహువు సర్పరూపమయిన గృహము.) కఱచియును, నిన్ను-ఏమి

♦ కా. పా. ‘తనరఁగామనియెడు’

‘గాము’ సరళాది గావున ‘గా’ కు ముందరనున్న పెట్టుటతప్పు. శాస్త్రీగారు పెట్టినందున వావిళ్లవారు - కొండపల్లివారుగూడా పెట్టినారు.

చేయకపోయెను; అదేమి = ఎందువల్ల? అకట = అయ్యో, నీవు, ఓవధీశుండ వగుటనో = మందుమాకులకధి కారివగుటవల్ల కాబోలు! (ఈశ్వరవేరు; విసబాద్ధి, అనుఓవధులు వివహరములు. అట్టియోవధులకు చంద్రుడధిపతి. — ‘ఓవధీశో నిశాపతిః’. ఆమ)

పాము ముదిసి గృహమగునని జనశ్రుతి. —

క. ‘పాము కడుముదిసి కడపట గామగు చందమున వాగ్ధకంబునఁ గ్రోధం బేమియు మానకమండెడు నాముని మునియే? తలంపనదియుందవమే?’

(మను. 4-88)

చ. ‘సకలము కాలకూటసహజన్మి సుధాకరుఁడందు’ నిక్క మా నొకొయిది? యంచునోసితమయూఁగు నినుండెలియంగఁగోరి యూ రక యటు చేరినంతఁ దలప్రాణము దోకకు వచ్చె; లెక్క సే యకదిగమ్రుంగెనేని యకటా! యలరాహువు మన్నిగాంచునే?

టీక. — సకలము = లోకమంతయు, సుధాకరుఁడు = అమృతకిరణుడయిన చంద్రుడు. కాలకూట సహజన్మి = కాలకూట విషము(నకు) తోడబుట్టినవాడు (= పేరుకు సుధాకరుడేగాని నిలువెల్లవిషము.) అందు = అందురు. ఇది నిక్కమా నొకొ? అంచుక, నిమక తెలియంగఁగోరి = (కర్త - రాహువు) నీ తత్త్వమును తెలిసికొనవలెనని ఉబలాటపడి, ఓ సితమయూఁగు = చంద్రుడా, ఊరక, అటుచేరి సంతక = నిన్ను స్పృశించినంతనే, తలప్రాణము తోకకువచ్చెక = ఆతనికి ప్రాంతాంతకమయ్యెను. రాహువు సర్పరూపి కావున తలప్రాణములు నిజముగా తోకకేవచ్చె నని సారస్యము. — పాములు మొదలగు కొన్ని సరీసృపములకు చరమ వేళ ప్రాణము తోకలోనికివచ్చుట సహజము.) లెక్కచేయక = దానిని లక్ష్య పెట్టక, అలరాహువు, దిగమ్రుంగెనేని = నిన్ను పూర్తిగా మ్రంగినయెడల, మన్ని కాంచునే = బ్రతుకునా? (బ్రతుకడు - చచ్చునని భా.)

‘సకలము = లోకమంతయు’ అనుటకు. —

‘ఈ సకలంబునంగల మహిపతి వర్ణము’ (శృం. వై. 4-186)

† కా. పా. — ‘సకలండు’ (= కళిలుగలవాడు) అని పూ. టీ.)

చంద్రుని ‘సకలత్వ’ విచారముతో రాహువున కెట్టి ప్రయోజనమును పద్య మున నుద్దిష్టము కాలేదు. ‘సకలము కాలకూట సహజన్మ’ అని, పూ. ము. పా.; ‘సకలము... సహజన్మ’ అని, తంజ. తాళ. పా.

‘ఈ సకలంబునకా = ఈ ప్రపంచమునందంతటను’-అని, సర్వంకషావ్యాఖ్య.
‘తలపాగ్రణము తోకకువచ్చు’- అను జాతీయమున కొకటి చెందుదాహరణములు.

చ. ‘చెఱకటెవిల్లు, పువ్వులటె చిక్కని చక్కనియమ్ము, లేయుచో
గుఱియటె చిత్తముల్, హరుఁడు కోపమునం గమఁగొన్న నంగముం
బఱిపఱి యయ్యెనటై, తలపాగ్రణము తోకకువచ్చె, సెవ్వరిం
గఱచు ననంగుఁ డేమిటికిఁ గంపము చెందెదవంబుజాననా.’ (దశ. చరి. ౩-129)

ఉ. ‘కాయము వంగి తాముదినె, గమ్ములునుం బొరగప్పె, గాలు పే
దాయె, నటంచురోసి నరసాధిపనందన కృష్ణరాయ, యీ
భూయవతీలహమ నినుఁబొందిన నాది భుజంగ భర్తకు
బాయని చింతచేత దలపాగ్రణము తోకకు రాకయండునే!’ (చాటు-మంజరి.)

గీ. †మలయపవమాన బాలకుల్ మందులు గద,

యమృతకరుడవు గద సీవు కమలవైరి,

యకట యిటులయ్యుఁ బెంపు సేయంగఁ దగునె

యంగజవ్యాధులను మాన్పకం గరంబు?

౧౭౬

టీక. — కమలవైరి = చంద్రుడా, మలయపవమాన బాలకుల్ = మలయ
పర్వతమునుండి వచ్చు గాలిపిల్లలు, మందులుగద? = తెలివిలేని వాండ్లుగదా! . —
మలయమారుతములు మందములని భా; మందులుగద = బోషధమలుగదా? అని
చమత్కారము. సీవు, అమృతకరుడవుగద = మృతీలేకుండా చేయువాడవుగదా?
. — చంద్రుడు అమృత కిరణములు గలవాడని - భా; అమృతహస్తముగల వైద్యు
డవుగదా - అని చమత్కారము. ఇటులయ్యుక, అకట, అంగజవ్యాధులను =
మన్మథతాపమును (శరీరమున గలుగు జబ్బులననియును) మాన్పకం = పోగొట్టక,
కరంబు = మిక్కిలిగా, పెంపుసేయంగ = పృథ్విచేయుట, తగునె?

† శాస్త్రీగారి ప్రతిలో ౧౭గీ మొదలు ౧౮ర వరకునుగల పద్యములు
వరుసచెడి యాక్రిందిరీతిగా తారుమారుగా ముద్రితములైయున్నవి.

౧౭గీ, ౧౮౧, ౧౮౨, ౧౮౩, ౧౭౬, ౧౭౯, ౧౮౦, ౧౭౭, ౧౭౮, ౧౮౪,
వీనిలో, ౧౭గీ, ౧౭౬, ౧౭౭, ౧౭౮. చంద్రదూషణము.

౧౭౯ - మధుశ్రుత మారుతదూషణము.

౧౮౦ మారుత చంద్రదూషణము.

౧౮౧ మొదలు ౧౮ర వరకును మన్మథదూషణము.

విరహులను బాధించుట తగదని మందులయిన మలయునిల బాలకులకు చెప్పి మాన్పింప సమర్థుడవు, స్వయము ఆమృతకరుడవు, అయ్యును చంద్రా నీవు వారితో చేరి మదనతాపమును శేషి వియోగులను బాధించెనవు. ఇది నీకుతగునా? అని, తా.

నీవు ఆమృతహస్తముగల వైమ్యుడవైతివి. చేతిలో సమృద్ధిగా 'మందులు' నుండెను. రోగములను మాన్పక పెంపుచేసెదవేమోయీ? అని చమత్కారము.

'మాన్పక' అని వ్య. క్త్వా. మును ద్రుతాంతముగా వాడవచ్చునని గిడుగు వారి సిద్ధాంతము. (చూ. బాల. శర. పు. 225.)

చ. పలుమఱు పద్మరాచలువబండ్ల వ్రాలుచుఁ బారిజాతీయం
జులవలీనికుంజముల సోలుచు విన్నదిఁ దేలుచుక సురల్
నెలకొని కంటికిన్ నిదుర లేక చరించుచు నుండు టెల్ల నీ
కళ్ళలు భుజింపఁగా నయిన కాకకుఁ గాక సుమీ సుధాక రా.

టీక. — సుధాకరా = చంద్రుడా, సురల్ = దేవతలు, పలుమఱుక = మాటిమాటికిని, పద్మ...వ్రాలుచుక = చల్లని మరకత శిలలమీదపడి పొర్లాడుచు, పారి...సోలుచుక = పారిజాతములయొక్కయు, మంజుల = అశోకముల యొక్కయు, లవలీ = వెన్నెల తీగెలయొక్కయు, నికుంజములక = పొదరిండ్ల యందు, సోలుచుక = వివశులై పడియుంటూ, విక్-నదిక = అకాశగంగయందు, తేలుచుక = ఈదులాడుచు, నెలకొని = ఉండియును, కంటికిన్ నిదురలేక చరించుచు-ఉండుటెల్లక, నీకళ్ళలు - భుజింపఁగాక = భుజించుటచేత, అయిన = కలిగిన, కాకకుక = తాపమునకు, కాక మమీ = తాళలేకనే సుమా.

స్వగ్రమున మరకతమణులుతప్ప మరి రాళ్ళులేవు గాన మరకతశిలలమీద వ్రాలుటయు, పారిజాతాదులు తప్ప ఇతరవృక్షములులేవు గావున పారిజాతాది నికుంజములయందు సోలుటయు, గంగతప్ప మరి వేరు నదిలేదు కావున గంగలో తేలుటయు, అనిమిషులుగావున నిదురలేకుండుటయు దేవతలకు స్వభావము. స్వభావ లక్షణములకు చంద్రకళ్ళలు భుజించుటచేత కలిగినతాపమును కారణముగా చెప్పటం ఉపాలంభము.

+ కా.పా. — 'మంజుల.' (పారిజాత వృక్షములయొక్క, మంజుల = మనోజ్ఞమైన, లవలీనికుంజములక = తీగ పొదరిండ్ల యందు.' అని పూ. టీ.)

'పారిజాతలవలి = పారిజాతములయొక్క తీగ' అనుట పొరపాటు. 'లవలి' ఒకజాతి తీగయొక్క పేరుగాని లతాపత్యాయపదముకాదు.

చ. గరళపుముద్ద దిన్న కఱకంతుడు నీకళ దాల్చుగా నిశా

కర జడగట్టి మీఁద హిమగాంగజలంబుల నించి యందు మే
నొరయఁగ నుండఁజేసె నటు లుండియుఁ దా సగ మయ్యె హా! సుధా
కరుడవె యైన నిక వెడలఁ గ్రాయఁగ నేమిటి కల్ల రాహువున్ ?

టీక.— కళ = చంద్రునిలోపదారవసాలు, జడగట్టి = జడలు జూటముగా
బిగించి, హిమగాంగజలంబులక = చల్లని గంగోదకములను, నించి = నింపి, — సగ
మయ్యె = మిక్కిలిగా కృశించెను. (అర్ధనారీశ్వరుడయ్యెనని చమ.) సుధాకరుడవె
యైనక = అమృతకిరణములు కలవాడవే యైనయెడల, రాహువు, వెడలక గ్రాయఁగ
నేమిటికిక = వెళ్లగ్రమ్మట యెందుకు ?

ఓయిచంద్రుడా, గరళము నవలీలగామ్రింగిన కాలకంతుడు నీలోపదారవభాగ
మయిన ఒక్క కళను ధరించిన మాత్రమున గలిగిన తాపమునకు తాళలేక జడలు
జూటముగాకట్టి అందులో చల్లని గంగాజలములనింపి నిరంతరమును తాల్చుచుండియు,
తాపము తగ్గక సగమయ్యెను. ఇక నీ నిండుకళలకు ననుబోటులా తాళగలవారు ?
ఓయీ నీవు నిజముగా అమృతకిరణుడవేనా ? అయితే రాహువు నిన్ను మ్రొంగక
వెళ్లగ్రమ్మటకు కారణమేమి ? నీవు విషకిరణుడవుగాని అమృతకిరణుడవు కావు
అని - తా.

‘జడగట్టి - అందు గాంగజలమునించి’ అనుటచేత గంగను శిరస్సున
ధరించె ననియు, ‘సగమయ్యె’ ననుటచేత, అర్ధాంగమున పార్వతిని వహించె ననియు,
ధ్వని. చంద్రకళ కామోద్దీపకము. కావుననే కరకంతుడు కామారియయ్యెను, చంద్ర
కళాధారణమువలన గలిగిన కామోదేకమున కోరువలేక ఒకరికిద్దరు స్త్రీలను భరింప
వలసిన వాడయ్యెననియు, ‘గరళపుముద్ద మ్రొంగిన’ అనుటచేత, చంద్రకళవల్ల గలిగిన
తాపము గరళముకంటెను దుస్సహమనియు వ్యంగ్యము.

క. వ్రతమా యిటు లేచ మధు

వ్రతమా? నీ కుచితమా విరాళిం బడునా

రుత మాలింప వయో చా

రుతమామోదయతమా చిటుతమాటుతమా.

౧౭౯

టీక.— మధువ్రతమా = తుమ్మెదా, ఇటులు-ఏచక = ఈరీతిగా బాధిం
చుటకు - వ్రతమా = నీకిదేమి వ్రతమా? చారుతమ = మిక్కిలి మనోజ్ఞమైన, ఆమోద

యతమా = పరిమళముతో కూడుకొన్నదానా, చిరుతమారుతమా = ఓసి పిల్ల
నాయవా, విరాళిక్ పడు = వియోగబాధ ననుభవించుచున్న, నారుతము = నాగోడు,
అలింపవు, అయో, నీరుచితమా = నీరు ధర్మమేనా?

పంచచామరము.

శ్రీ జోహారు మీకుఁ జల్లగాఁగఁ జూడుఁ డోసమీరకం

జహారులార మంటమారి శంబరారిఁ గూడి నన్

గోహారు నేయ నేల సారెకున్ జలంబునం భుజం

గహారుపాద మాన మీరు కాఁక లింక † రేచినన్. ౧౮౦

టీక.— ఓ సమీరకంజహారులార = ఓ మలయమారుత చంద్రులారా, (కంజ
హారి = కమలములను హరించువాడు) జోహారు = నమస్కారము, మంటమారి =
ఎదుటిమే లోర్వలేక బాధించువాడైన, (‘మంటమారి a peevish or pestilent
fellow’ ప్రాసు.— మన్మథుడు శంకరుని కంటిమంటను పొందినవాడు కావున మంట
మారి) *శంబర+అరిక్ కూడి = (శంబరాసురునికి శత్రువైన) మన్మథునితోచేరి, నన్
గోహారుచేయనేల = ఎందుకు బాధించెదరు. ఇంక, కాఁకలురేచినన్ = నాకు తాప
మును రేపితిరా, భుజంగహారు పాదమాన = పరమేశ్వరుని పాదముమీదఆజ్ఞ (=బట్టు)

‘భుజంగహారు’ డెనుటచేత శివుడు భుజంగములచేత సమీరచంద్రులను కరిపించు
నని భా. పాములు గాలి నాహరించునవి కావునను, చంద్రునికి విరోధియైన రాహువు
సర్పరూపి కావునను, సమీరచంద్రుల కిర్వరకును పాములన్న భీతియే.

మంటమారి = మండిపడు స్వభావము కలవాడు; మండుట స్వభావముగా గల
వాడు అనుటకు.—

శ్రీ ఈపద్య మించుకమార్పుతో ‘విజ’లో ఉన్నది. (చూ. ౩-49)

† కా. పా. - ‘ఁ జేసినన్’

* కాశ్మీ్రుగారు ‘విజ’ టీకలో ‘శంబరారిక్ = మన్మథుని (నీటికి శత్రువయిన
యగ్నిని - అనఁగా - అగ్నివలె ఏర్చువానిని అనియు)’ అని విశేషారము వ్రాసినారు.
పొరపాటు. అగ్నికి నీరు శత్రువుగాని నీటికి అగ్ని శత్రువుకాదు. — క. తన గుణము
పూనియున్నాఁడని పగతుని నమ్మఁబోల దనిశము మదిలో, ననలశిఖా తప్తోదక,
మనలనివైఁజింది చల్లనార్చునో లేదో? (వేం. పంచ.)

మ. 'రవి తీవ్రద్యుతియండ్రు, పావకుని నేతామంటమారండ్రు, వా
రి విభంబుల్ పెనుపంజుక్రింది నివియల్ లేరాజ నిన్నెన్నుచో;
నవునాదావక తేజమోర్వక చుమి యబ్బాపుఁ డక్షిణబడుక
భవనంబుల్ వడిఁ జొచ్చు నిచ్చళిభి దీప్తశేణి దంభంబునక'

(చంద్రభా.)

ఉ. ¹ఆవిమలాత్ముడుక మధునిశాటమహా²బలభేది యైనలో
కావనుపట్టి వై మధునిశాట మహాబలులందుఁ గూడి లో
కావళి³ నేచనేల విరహార్తుల మీదనె ⁴ నీదు శౌర్యముల్
భావజ, యీహళాహళి⁵ హలాహలిముందఁజ జూప వైతిగా. ౧౮౧

టీక. — విమలాత్ముడుక = పవిత్రహృదయుడును, మధు...భేది. - మధు =
మధుడను పేరుగల, నిశాట = రాక్షసునియొక్క, మహాబల = గొప్పబలమును,
భేది = పోగొట్టినవాడును, అయిన, ఆ లోకావనుపట్టివై = జగద్రక్షుడైన ఆ నారా
యణుని కుమారుడవై, మధు...గూడి. - మధు = వసంతుడు, నిశాట = చంద్రుడు,
మహాబలుడు = వాయువు, అనువారిలో చేరి, లోకావళిక = లోకసమూహములను,
ఏచనేల = ఎందుకు బాధించెదవు? భావజ = ఓయి మదనా, నీదుశౌర్యముల్ =
నీపరాక్రమమంతయును, విరహార్తులమీదనె = వియోగముచే నొగిలియున్న దుర్బ
లుల మీదనే (కాని బలవంతుల మీద పనికిరాదు - ఏదీ) ఈ హళాహళి = ఈ

† 'అబ్బాపు' డని శ. ర. పాఠము. ప్రమాదము.

(1) కా. పా. — 'ఆవిమలాత్ముడే'

(2) పాఠభేదములు. — 'బల భేదియైన లో, కావళి నేచనేల విరహార్తుని
మీదనె నీదు శౌర్యము, లాభవజ యీ హళాహళి గపాలికి ముందఁజ జూపలేవుగా,
గావున నీ మహత్వ మది గానగవచ్చె గదయ్య మాకిటన్'. (పూ. ము. పా.)

'... విరహార్తుని మీదనె నీదు శౌర్యముల్, భావజ యీ హళాహళిఁ
గపాలికిముందఁజ జూపలేవుగా'. (శ. ర. పా.)

నీవు విరహార్తుల మీదనె జూపు శౌర్యముల్, భావజ యీ హళాహళియు
భర్తని ముందర జూపవైతిగా' (జా)ణ్య. పా.)

'...మీదనె నీదు...హళాహళి హలాహలి ముందఁజ...లేవుగా'

(తంజ, తా. పా.)

(3) కా. పా. — 'నేచ నీవు.' (4) 'చూపు' (5) 'యుభర్తని'

యాటోపము, హలాహలి ముందఱన్ = ఈశ్వరుని యెదుట (హలాహలము = హాళా హలము) చూపవైతిగా = చూపింపకపోతివి గదా.

ఓరీ మదనా, నీవు పితృద్రోహివి. నీ తండ్రి మధునిశాట సహాబల ద్వేషియై యుండగా, నీవు మధునిశాటసహాబల మిత్రుడవైతివి. నీ తండ్రి లోకములను రక్షించువాడైయుండగా, తద్విరుద్ధముగా నీవు లోకములను బాధించువాడ వైతివి. ఇంతకును నీపరాక్రమమంతయును బలహీనులైన విరహుల మీదనేగాని బలవంతుల యెదుట పనికిరాదు. ముక్కుంటి ముందేమాత్రము పనికివచ్చినది? అని, తా.

సీ. కరమండలాగ్రైకకలన భాస్వద్విజా

వలిఁ బాటఁ దోలెడుతులువ వీవు,

నెమ్మి నెక్కుడు గాఁగ నమ్మి యుండెడు మేటి

గురుని కె గ్గొనరించుకుమతి వీవు,

మిత్తుండు వడినంత మెఱసి ధామంబు ముం

దుగ నాక్రమించెడు ద్రోహి వీవు,

తమ్ముల మిగులఁ బాదమ్ములఁ గారించి

యల *మింటఁ గనిపించుఖలుండ వీవు,

గీ. కటకట †వియోగిలోకంబు కటకటపడ

ననలశరముల నేచకు మనిన నీవు

మానుదువె నీగుణంబు? తా నాను మేన

మామపోలిక యిది గద మాకుమార.

౧౮౨

*శా. పా.. 'అలమింట' (= 'అ చెఱువమింటిచేత' అని పూ. టీ.)

కనిపించుట 'మింటిలో' (= సశరము) గాని 'మింటిచేత' కాదు. సహారమున వాడవలసినది 'తోడ' వర్ణకముగాని 'చేత' వర్ణకముకాదు. (చూ. బా. కార. 5.) 'మెఱుంగుఁజూచునిచూచు మేనితోడ...' నెదుటఁ బ్రత్యక్షమయ్యె లక్ష్మీశ్వరుండు. (మను. 6-101) 'అలమింట' అని సాధుపాఠము. పూ. ము. న నున్నది.

†శా. పా.. 'వియోగలోకంబు.'

'వియోగము' ధర్మము; 'వియోగి' ధర్మి. ధర్మిని చెప్పవలసినచోట ధర్మమును చెప్పట తప్ప. పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'వియోగ' అనియున్నది. దానిని చూచి శాస్త్రీగారును, వారిని నమ్మి వావిళ్లవారును 'వియోగ' అనియే ముద్రించినారు. గొప్ప పొరపాటు.

ఈపద్యమున విషయము మన్మథదూషణము. మన్మథునికి చంద్రుడు 'మేనమామ. 'మేనమామపోలిక' అను లోకోక్తి నందుకొని కవి మన్మథునియందు 'మేనమామ (= చంద్రుని) పోలికలను పొంకముగా పొందుపరిచి ఉపాలంభించినాడు. ఆయుపాలంభము మన్మథచంద్రుల కభేదాధ్యవసాయమున సమానము. ప్రతిపాదమునను ఉపాలంభము; మన్మథార్థము; చంద్రార్థము; క్రమముగా నిబంధింపబడియున్నవి. —

టీక. — (a) కర = చేతియందలి, మండలాగ్ర = కత్తియొక్క ('కాక్షేయ కోమండలాగ్రః' అను.) ఏకకలనక్ = కలిమిచేత (= చేత కత్తినిధరించి) భాస్వత్ ద్విజావళిక్ = తేజస్వలయిన (= పూజ్యులైన) బ్రాహ్మణసమూహమును, పాఱు దోలెడు తులువవు = వెళ్లదరిమెడు దుర్మార్గుడవు. (అని * ఉపాలంభము) — ధీ కర... కలనక్ = చేత (చిగురాకు) కటారినిపూని, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న (= అందమయిన) ద్విజావళిక్ = పక్షిసమూహమును (అనగా చిలుకలను) పాఱుక్ = పరుగెత్తునట్లు, తోలెడు = నడిపించు (= స్వారిచేయు) తులువవు = పోకిరివి. (నుభవ మార్ములయిన పిట్టలనెక్కి పరువులు పెట్టించు పోకిరివి) అని, మన్మథపరము. 'తోలు' అను క్రియ స్వారి చేయుటయందు రూఢము.

"మింటుక్, లీలాహరిదోల నింత నేర్పరియయ్యుక్". (కళా. 3-72)

"లేదీగ్ర పులికి గల్గెమువెట్టి వయ్యాలి

దోలు గాఱడవి నీ దుండగీడు." (ఉ. రా. 7-392)

కరమండల - అగ్రైక కలనక్ = కిరణసమూహముల మొన పోటులచేత ('కర- మండలాగ్ర - ఏకకలనక్ = కిరణములనెడి కత్తులతో' - అనియును) భాస్వత్ + ద్విజావళిక్ = సూర్యసంబంధి పక్షిసమూహమును = చక్రవాకములను, పాఱు దోలెడు = వెళ్లదరిమెడు, తులువవు (అని, చంద్రపరము) చక్రవాకములకు సూర్యుడు మిత్రుడు; చంద్రుడు శత్రువు అనుట ప్రసిద్ధము.

* పూ. టీ. లో ఇట్లు పాలంభము - ప్రత్యేకముగా పేర్కొనబడలేదు.

ధీ పూ. టీ. — 'కర... కలనక్ = హస్తములయొక్క - కత్తితో - మిక్కిలి, కూడుకొనుటచేతను, ప్రకాశించుచున్న - బ్రాహ్మణ సమూహమును. (అని మన్మథ.)' మన్మథుడు, 'కత్తులతో' కూడుకొనుటచేత ప్రకాశించుచున్న బ్రాహ్మణులను 'పారదోలినట్లు కథ యెందును కనబడదు. కావున, ఈటిక సరియైనదికాదు.

† పూ. టీ. — 'ద్విజావళిక్ = చక్రవాక సమూహమును (అని - చంద్ర)'

'ద్విజ' శబ్దము పక్షి సామాన్యపర్యాయముగాని, చక్రవాక పర్యాయముకాదు. భాస్వత్ - ద్విజ = సూర్యసంబంధి పక్షుల - అవళి' అని సరియైన యర్థము.

(b) నెమ్మిన్ = ప్రేమతో, ఎక్కడుగాఁగ = మిక్కిలిగా, నమ్మియుం
డెడు, మేటి - గురునకుఁ = గొప్పవాడైన, తండ్రికి, ఎగ్గనరించు కుమతివి =
కీడుగావించు కుత్సితదత్తు = పితృద్రోహివి, (అని. ఉపా.) - నెమ్మిన్ = నెమలిని,
ఎక్కడు కాఁగ = వాహనముగా, నమ్మియుండిన - మేటి (=వహారస్వామి)
యొక్క, గురునికిఁ = తండ్రికి, (=శివునికి) ఎగ్గనరించు కుమతివి. (అని, మన్మ) -
నెమ్మిన్ = ప్రేమతో, ఎక్కడుగాఁగ నమ్మియుండెడు, * మేటిగురునికిఁ =
పూజ్యుడైన ఆచార్యునకు (=బృహస్పతికినియును), ఎగ్గనరించుకుమతివి = ఆతనిపత్ని
నపహరించిన ద్రోహివి - (అని చంద్ర).

(c) మిత్రుండు పడినంతఁ = స్నేహితుడు మరణించగానే, మెఱసి = సంతో
షమున తేజరిల్లి, ధామంబుఁ = ఆతనియింటిని, ఆక్రమించెడు ద్రోహివి. (ఆత్మదైనవా
డంతరించి తే ఆనందముతో ఆతనికొంప నాక్రమించే - మిత్రద్రోహివి. - అని ఉపా.)
మిత్ర...నంతఁ = సూర్యుడ స్తమించగ నే, మెఱసి = విజృంభించి, ధామంబున్ = ఇంటిని.-
(అనగా ఇల్లాండ్రు = శ్రీలను) ఆక్రమించెడు = ఆవేశించెడు, ద్రోహివి. (అని -
మన్మ) ప్రార్థు ప్రంకుటయే తడవుగా తరుణులు చక్కగా అలంకారములు చేసికొని
సవిలాసముగా నుండుట స్వభావము. ఆవిలాసములే మదనావేశ లక్షణములు. సాయం
కాల వర్ణనమున శ్రీ 'పరిపతతి, యువతిజనేషు శనైశ్చనైరనంగః' అన్న కాళిదాస
మహాకవి వాక్యమిటు స్మరింపదగి యున్నది. మిత్రుండు పడినంతఁ = సూర్యుడ స్తమిం
చగ నే, మెఱసి = ప్రకాశించి, ధామంబుఁ = కాంతిని - తేజస్సును, ఆక్రమించెడు -
ద్రోహివి. (సూర్యుడున్నంతవరకు నణగియుండి ఆతడు పడిపోయినంతనే ఆ తేజస్సు
నపహరించి తేజరిల్లు దుండగిడవు - అని, చంద్ర).

(d) తమ్ములకొ = తోబుట్టువులను, పాదమ్ములకొ కారించి = కాళ్ళతోతన్ని
బాధించి, అలమి = ఆక్రమించి, ఇంటకొ కనిపించు ఖలుండవు = ఇంటియందు ప్రవే

* పూ. టీ. — 'శ్రేష్ఠుడైన బృహస్పతికి'

శ్రేష్ఠుడైన బృహస్పతి - శ్రేష్ఠుడుకాని బృహస్పతి, అని బృహస్పతులలో
రెండవరకములా ?

శ్రీ 'పరిపతతి పయోనిధౌ పతంగః

సరసిరుహముదరేషు మత్తభృంగః

ఉపవన తరుణోటరే విహంగః

యువతిజనేషు శనైశ్చనై రనంగః.'

ఇందు తుదిపాదము మాత్రమే కాళిదాసమహాకవిది.

శించు దుష్టుడవు. (తమ్ములను తన్ని వెళ్ళగొట్టి యింటిని స్వాధీనము చేసికొనెను దుష్టుడవు - అని, ఉపా.)— ¹తమ్ములు + అక = కమలములనెడి, మిగులక బాదు + అమ్ములక = మిక్కిలిగా ప్రహరించేడి బాణములచేత (యువతీయువకులను) కారించి = బాధించి, ²అలమి + యింటుం గనిపించు ఖలుండవు = ఆక్రమించి యిట్లు వదలకుండు తుంటరివి. (యువతీ యువకులను తామర తూపులతో కొట్టి బాధించు వాడవు.— అని, మన్య.)—

[‘పాదమ్ములక’; ‘బాదమ్ములక’ అనుటలోగల అర్ధానుస్వార వ్యత్యయ మున్ను, ‘బాదు + అమ్ములు’ అనుచోట ‘బాదునమ్ములు’ అని ను గాగమము రాక పోయుటయు క్లేషకలిమిచేత సాధువులే.]

తమ్ములక = కమలములను, పాదమ్ములక = కిరణములచేత, మిగులక, * కారించి = బాధించి, అల - మింటున్ = ఆకాశమునందు, కనిపించు ఖలుండవు. (అని చంద్ర.)

కటుకట = అయ్యో, వియోగిలోకంబు = విరహీనమూహము, కటకటపడక = సంతాపపడగా, † అనలశరములన్ = అగ్ని (సదృశ) బాణములచేత (ననల శరము లక = పూలబాణములచేత - అనియును) ఏచతు మనిన్ = బాధింపవలదీయూ అన్నను, నీగుణంబుమానుదెవె ? (=మానవు). మాకుమార = లక్ష్మీకుమారుడవైన

1 పూ. టీ.— ‘తమ్ములక = తామరలతో, పాదమ్ములక = పాదుకొనునట్టి బాణములతో - అని, మన్య’.

‘తామరలతో పాదుకొనునట్టి బాణము’ లనగా అర్థమేమో? ‘పాదు = పాదు నట్టి; పాదుకొనునట్టి’ అనుట తప్ప. ‘పాదు’ విశేష్యముగాని క్రియకాదు.

2 పూ. టీ.— అలవింటుక = ఆ చెఱకు వింటిచేత.

‘వియోగులకు’ మన్యభుడు ‘చెఱకువింటిచేత’ కన్పించుననుట భాషా మర్యాదను బట్టియు, లోకానుభవమును బట్టియు తప్పే. కనిపించుట ‘వింటితో’ = ధనుస్సుపా తుడై కాని ‘వింటిచేత’ కాదు.

* పూ. టీ.— ‘కారించి = నశింపజేసి’

‘కారించు’ అను క్రియకు శ. ర. లోను, నూ. ని. లోను, ‘బాధించు; వీడించు’ అను అర్థములే యున్నవి. త్రాణ్యములో మాత్రము - ‘కారించుట’ To inflict, kill or destroy’ అనియున్నది. కాని ఆయర్థము ప్రకృతమున కుచితముకాదు. చంద్రుడు కమలములను ముడుగుజేయునేగాని నాశము చేయడు. కావున ‘కారించి = బాధించి’ అనుట యుచితము.

† పూ. టీ.— ‘ననలశరములన్ = పుష్పబాణములచేత’ అనిమాత్రమే.

మన్మథుడా, మేనమామపోలికయిదిగద = లోకములో 'మేనమామ పోలిక' అను మాట కర్మమిదేకదా! నీవు నీ మేనమామయైన చంద్రుని పోలికలే కలిగి - అతనివలెనే లోకమును బాధించుచున్నావు.

ఉ. విం ఖరవృత్తిఁ జూపఁ దగవే విరహార్తులవై? ¹మరందవ
త్తుంఖశరేక్షుచాపములు పూ నిటు లేటికి సాము సేసెద
లగం ఖల మా శరీర మని కాన కనంగ? యయో 'శరీర మా
ద్యం ఖలు ధర్మసాధన' మటన్నది విన్నది లేదో యెన్నఁడు?

టీక.- అనంగ = మన్మథుడా, క్ = నామాట వినుము, విరహార్తులవై = వియోగముచే బాధపడుజనులమీద, ఖరవృత్తి = క్రూరవర్తనమును, చూపకొత్తగవే = ప్రయోగించుట న్యాయమగునా? (= కాదనుట).- శరీరము, ఖలమానని = చినిగి చెడిపోవునని, కానక = ఎరుగక (అనంగుడు = అంగములేనివాడు కావున ఎరుగడ ని భా.) మరందవత్ పుంఖశర = మకరందముతోకూడిన పింజలుగల బాణములు. (= పుష్పబాణములు) ఇక్షుచాపము = చెరుకుబిల్లు, పూని, ² అల్కై = కోపముతో, ఇటులెందుట సాముచేసెదవు = ఇట్లెందుట బాణములతో కొట్టి మమ్ము బాధించెదవు? శరీరమాద్యంఖలు ధర్మసాధనమ్ = ధర్మాచరణమునకు శరీరమే మొదటి ఉపకరణము, అటన్నది = అన్నవాక్యమును, ఎన్నఁడు, విన్నదిలేదో = విననేలేదా!

ఓయి యనంగుడా, మాశరీరమును నీవు పూవుటమ్ములతో చినిగి చిల్లులువడ కొట్టుచున్నావు. దీనివలన నీకే నష్టి. ఏమందువా? ఏధర్మము నాచరించుటకైనను శరీరమే మొదటి సాధనము. మాశరీరములు చక్కగా నుండినచోదా మేము నిన్ను రాధింపగలుగుట.

1 కా. పా.- 'ధురంధరత్ పుంఖ' (ధురంధరత్ = సమర్థములయిన, శర ఇక్షుచాపములు = బాణములను చెఱుకువంటిని) అని పూ. టీ.)

'చాపమిక్షువు' అని చెప్పినప్పుడు శరములును 'ఫలనివి' యని చెప్పటం అవసరము. తంజ - ప్రతులలో 'మరందవత్' అను పాఠమున్నది. 'ధురంధరత్' పూ. ము. పా. అసాధువు. 'ధురంధరత్' అను రూపము పుట్టదు.

2 పూ. టీ.- 'అల్కై ఖలము క్' = కోపముచేత దేహము నశించును.'

వట్టిమాట. మితిమీరిన కోపముగల అభినవదుర్వాసు లివ్వడందో యున్నార గదా! మరి వారందరి దేహములును నశించినవా? లేదే! పూ. టీ. అన్వయమార్థము సరియైనదికాదు.

చ. చిడిముడిపాటునక జెఱకుసింగిణిఁ బూని మధుప్రియత్వమే
 ర్పడ వడిలావు లున్నహరివైని జివుక్కున నెక్కి యుక్కునన్
 †వెడలెడు *సందుచూచి తమి నేడిదె గోవధమాచరించు పూఁ
 పడరంగ నీవు పచ్చితుర కాదువు పాంథులకున్ మనోభవా. ౧౦౪

టీక.— (ఈపద్యమనందు మన్మథునకును తురకకును అభేదాధ్యవసాయము.)
 మనోభవా = మన్మథుడా, చిడిముడిపాటునక = కోపావేశపు తొందరతో, చెఱకు
 సింగిణికృపాని = చెరకువింటిని ధరించి (శ్రీ చెఱకు = ఇతరులను చెఱబెట్టుట (=బాధించుట)
 కొరకు, సింగిణికృ = ధనుస్సుపూని, అని తురకపరము) మధుప్రియత్వము
 ఏర్పడక = వసంతునితోడి చెలిమివెలయగా, (మద్యమునందలి ప్రేమ - అని తు.ప.)
 †వడిక = వేగముగా, లావులు + ఉన్న - హరివైని = రెక్కలుగల గుఱ్ఱము

† కా. పా.— ఉక్కునక - 'వెడలెడు' - చంద్రుఁజూచి

వధమాచరించు పూఁపడరంగ - ఉక్కునక - వెడలెడు వాడు మనోభవుడు
 గాని చంద్రుడు కాడు. కావున 'ఉక్కునక వెడలెడు' అనుట ఉచితమని హకు
 తోచినది.

* కా. పా.— 'చంద్రుఁజూచి'.

'చంద్రుఁజూచి' అనుటకంటె 'చంద్రుఁజూచి' అనుటలో సమత్కారమున్నది.
 తురకపక్షమున 'చందు' తగినపదము. 'విజ' (31-66) లో, ఈ పద్యము 'చంద్రుఁజూచి'
 అను పాఠముతోనే యున్నది. 'సందుచూచి' అను పాఠము సరసతరము, వెడలెడు +
 చందుచూచి = వెడలెడు సందుచూచి; కళాకార్యము. సమయము కనిపెట్టి - అనే
 యర్థమున 'సందుచూచి' అనుట జాతీయము. ('సందుఁజూచి' అనరాదు.)— 'సందు
 చూచి లోగా జొరబడ్డాడు - he took an opportunity and rushed in'.
 (బ్రాసు) కాబట్టి, 'చందుచూచి' అనుపట్టున 'చందు' ద్వివీధార్థమున ప్రథమ యని
 గ్రహించునది.

శ్రీ పూ. టీ.— 'ఇతరుధనుస్సును (ప్రియమైన వింటినిఅనియు.)'

† పూ. టీ.— 'వేగమైన అెక్కలుగల చిలుక (గుఱ్ఱము) మీద-అని, మన్మ.'

'వేగమైన అెక్కలు' అనుటతప్పు; 'వేగముగల అెక్కలు' అనవలెను. 'వడి'
 విశేష్యముగాని విశేషణము కాదు. కావున 'వడిలావులు' కర్మధారయ మనుకొనుట
 భ్రాంతి.

(=చిలుక) మీద (గ్రీ వడిలావులు - ఉన్న హరివైని = వేగమును - బలమునుగల గుఱ్ఱము మీద, అని తు. ప.) చివుక్కువ నెక్కి = తటాలవ ఎక్కి, సందుచూచి = సమయమును కనిపెట్టి; 'చందుచూచి = చంద్రునిచూచి' అనియును, (చందుచూచి = 1 నెలపొడుపునుచూచి, అని, తు. ప.) ఉక్కునన్ = పరాక్రమముతో, వెడలెదు = బయలుదేరెదవు, ఇదిగో - నేడు, వధమాచరించు - పూవు = వధచేయవలెననే పూనిక, అడరంగన్ = ఒప్పగా 2 తమిన్ = శభోత్సాహముతో, (తమిన్ = రాత్రియందు, గోవధమాచరించు పూవు - అడరంగన్, అని తు. ప.; తురకలు బకిరీదు - పండుగరాత్రి, నెలపొడుపునుచూచి గోవధ చేయుదురు,) నీవు, వచ్చితి + ఉరక = రానే వచ్చితివి. పాంధులకు = విమోగిజనులకు, (మన్మథుడా) నీవు, పచ్చితురకాదువు = దయాదాక్షిణ్యములులేని కరకు తురకవోదువు. (=తురకవలె బాధించువాడవు - అని భా.).

'నీవు - వచ్చితి + ఉరక' అని ఒకమారును, 'నీవు - వచ్చితురక + బోదువు' అని మరయొకమారును, అన్వయము. 'నీవు' మీది 'పచ్చితురక' వచ్చితురక - అగుట కళాకార్యము.

గ్రీ పూ. టీ.— 'మిక్కిలి వేగమైన గుఱ్ఱము మీద - అని తురుమ్మ.' 'వడిలావులు ఉన్నహరి = మిక్కిలి వేగమైన గుఱ్ఱము' అనట అసమంజసము. 'వడిలావులు' ద్వందము (=వడియును - లావును). గుఱ్ఱములకు 'వడి' ని 'లావును' జెప్పట సంప్రదాయము.

నీ. 'వడిగల జింక తత్తడి నెక్కునెఱ రాతు' (అం. నా. సం. 1-22.)

క. 'లావుగల యద్దె గుఱ్ఱపు

జావడముల మీద మాత్రసంచులు దూలన్.' (ఆముక్త. 2.96.)

1 'నిజ' టీకలో, శాస్త్రిగారు 'ఉదయించుచున్న నెలపొడుపును - చూచి' అన్నారు. తప్పు. 'ఉదయించుచున్న నెలను చూచి' అనిగాని, 'నెలపొడుపును చూచి' అనిగాని అవసరము. ఉదయించునది 'నెల' గాని 'నెలపొడుపు' కాదు. 'పొడుపు' అనగా ఉదయమే. 'నెలపొడుపు; ప్రొద్దుపొడుపు' అను పదములు సుప్రసిద్ధములు.

2 పూ. టీ.— 'తమిన్ = ప్రేమచేత, గోవధము - గో = భూమియొక్క (అనగా భూమిలోని వారియొక్క) - వధము = మారణము, (అని మన్మ) గోవధము = ఆవును చంపుట, (అని తురక.)'

మన్మథుడు - తురక - గూడా 'గోవధము' ను 'ప్రేమచేత' చేయుదురట ! వింతకాదా? వధ ప్రేమలక్షణము కాబోలును !!

వ. అని యనేక ప్రకారంబుల నవ్విశ్వంభరాజంభారి యుపాలంభం బొసరించి, మందరగిరియునుం బోలె వనరాశిమధ్యంబున మరున్నిశాచర కర భ్రమితుండై, లోభియునుం బోలె నతనుదుష్టమార్గణ గణక్షుభితుండై, పద్మాకరంబునుంబోలె మధుపరాజిత సుమనఃపాళి యై విరాళిం దూలి యున్న సమయంబున.

౧౮౫

టీక:— అవ్విశ్వంభరాజంభారి = అభూమిపతి, అనేక ప్రకారంబులన, ఉపాలంభంబు - ఒసరించి = చంద్రాదులను నిందించి, మందరగిరియునుం బోలె = మందరపర్వతమువలె, వనరాశిమధ్యంబునకై = సముద్రమునడుమ, (వనే సలిలకాననే, అను.) మరుత్ = దేవతల యొక్కయు, నిశాచర = రాక్షసుల యొక్కయు, కర = హస్తములచేత, *భ్రమితుండై = తిప్పుబడినవాడై, (వనరాశిమధ్యంబునకై = నట్టడవిలో, మరుత్ = చల్లని గాలిచేతను, నిశాచరకర = చంద్ర కిరణముల చేతను, భ్రమితుండై = భ్రమింపజేయబడినవాడై, అని - రాజపరము - ప్రకృతారము) లోభియునుంబోలెకై, పిసి నారివలె, అతను = విస్తారమైన, దుష్టమార్గణ గణ = దుర్మార్గులయిన యాచకుల సమూహముచేత, ('మార్గణో యాచకార్థినా' అను) క్షుభితుండై = ఊభ పెట్టుబడినవాడై, (అతను = అనంగునియొక్క, దుష్టమార్గణగణ = క్రూరములయిన బాణముల సమూహముచేత, ('కలంబమార్గణ శరాః' అను) క్షుభితుండై, అని,

* పూ. టీ.— (a) 'వాయువుచేతను చంద్రకిరణముల చేతను భ్రమపడినవాడు - (అని రాజు.) (b) దేవదానవులచేత తఱవబడినది (అని మందర.)' —

(a) భ్రమితుండనగా, 'భ్రమింపజేయ బడినవాడు' గాని 'భ్రమపడినవాడు' కాదు. 'రాజు చంద్ర కిరణములచేత భ్రమపడెను'; 'మందరము దేవదానవులచేత భ్రమపడినది,' అను వాక్యములు దుష్టములు.

(b) 'దేవదానవులచేత 'తరువ' బడినది - మందరము' అనుట పొరపాటు. తరువబడినది - పాలసముద్రము గాని 'మందరము' కాదు. నాడు జరిగినది సముద్ర మథనముగాని మందర మథనముకాదు. - క. 'అమరాకుర వీరులు ము, న్నమల ప్రయోరాశి త్రచ్చి.' (ఆది. 2—8.)

'తఱవబడినది' అనుటయును తప్పే. ధాతువు 'తరుచు' (రూపాం - త్రచ్చు) గాని 'తఱచు' కాదు. (చూ. శ. ర.)

సీ. 'తరుచుట చిలుకుట శ్రచ్చుట యన మథనాభిధానంబు.' (ఆం. భా. 2—165.)

సీ. 'తరిచిన మట్టిగ తరువాయి దేహంబు.' (సర్వ. సా. సం. 3—10.)

రాజ. ప్ర.) పద్మాకరంబునుం బోలెక = తామరకొలనువలె, మధుప-రాజిత = తుమ్మెదలచేత ప్రకాశించుచున్న, సుమనఃపాలియై = పుష్పసమూహము కలవాడై, (* మధు = మధ్యముచేత, పరాజిత = ఓడింపబడిన (= వశపరుచు కొనబడిన) ను - మనఃపాలియై = (మంచి) మనసుకలవాడై - అని, రాజ. ప్ర. వియోగబాధ తెలియకుండుటకై మధువును క్రోలి తన్మూలమున స్పృతి తప్పియున్నాడని భా) విరాళిక తూలి = విరహబాధచేత దిటవుచెడి.

చ. ఇనుఁ డుదయాద్రి నండగొని యిప్పుడె సంజను ¹ ముట్టడింపఁగన్ బనిచి ² రయంబుతోడ నసమాన జవాళ్ళములేర్చి దాడి దా

* పూ. టీ.— మధు = మకరందముచేత, పరాజిత = జయింపబడిన - అనగా అధికముగా మకరందము గలిగిన, పుష్పసమూహము గలవాడు. (అని రాజ.) 'తుమ్మెదలచేత ప్రకాశించుచున్న పూలమొత్తము గలిగినటువంటి. (అని పద్మా.)'

రాజు 'పుష్పసమూహములు గలవాడు' అనుటలో భావమేమో వారు చెప్పలేదు. రాజు పద్మాకరముగూడా పూలు గలవారుగనే చెప్పబడుటలో కవితాచమత్కార మేమున్నదో నాకు తోచలేదు. 'పరాజిత = అధికముగా గలిగిన' అనునది వింతటిక. అధికధనము కలవాడు; అధిక సంతానము కలవాడు; అనునర్థమున 'ధనపరాజితుడు'— 'సంతానపరాజితుడు' అనవచ్చునేమో!

1 కా. పా.— 'ముచ్చిలంబడన్' ('సంజను = సంధ్యను, (అనినూర్త్య) సంధ్యయందు (అని ప్రభు), ముచ్చిలంబడన్ = అపహరించుటకు' - అని పూ. టీ.)

'అపహరించు' అనే యర్థమున 'ముచ్చిలు' అనుక్రియయున్నదిగాని, 'ముచ్చిలంబడు' అను క్రియలేదు. 'దొంగ సొమ్ములు ముచ్చిలంబడెను'; 'రాజు ఆదేశమున ముచ్చిలంబడెను' అను వ్యవహారము లోకమునలేదు. — అది యిట్లుండగా, రాజునునవాడు బలిమిచేత రాజ్యాదులను కైకొనుట 'ముచ్చిలుట' గా చెప్పబడు అనుచితము.

'ముచ్చిలింబడన్' అని పూ. ము. పా.; 'ముచ్చిమింబడన్' అని తంజ. తా. పా. 'ముట్టడింపఁగన్' అని నేను చేసిన సవరణ.

2 కా. పా.— 'రయంబుతో వెనుకఁ బ్రాజ్ఞుభిపార్వము లేర్చి'.— ('ప్రా...లు = తూర్పు తొలిభాగముయొక్క ప్రక్కలు, ఏర్చి = ఎండకాయునట్లు చేసి' అని పూ. టీ.)

'ఏర్చు' అను క్రియకు 'ఎండకాయునట్లుచేయు' అనే యర్థము లేదు. తూర్పు భాగముయొక్క ప్రక్కలు - ఎండకాయునట్లు, నూర్చుడు చేసిననుటలో అర్థము లేదు. నూర్చుడు స్వయముగా - ఎండకాయునేగాని, ఇతరులచేత 'కాయించడు'

నొసరిచె ³ నొంటిమై బయట నుండక పొమ్మని వేగుడెల్పు వచ్చినగతి ⁴ వేగుజుక్క పొడిచెక్; జనె ⁵ రాజునుబల్చిమా ద్రిక్కి.

ఈ పద్యమున వేగుచుక్క వేగులవాడుగా ఉత్పేక్షింపబడుచున్నది.—

టీక.— ఇనుడు = నూర్యడు (ఇనుడనెడి ప్రభువు. అని అర్థం) ఉదయాద్రిక్ = పొడుపుకొండను, ('ఉదయగిరి' యను ప్రదేశమును - ప్రభు) అండగొని = ఆసరాచేసికొని, సంజను = ప్రాతస్సంధ్యను, ముట్టడింపగ్గె = ఆక్రమించి వశపరుచుకొనుటకు = ఇప్పుడే, పనిచి = అరుణుని నియోగించి; అరుణోదయము కాగానే సంధ్య అంతరించును, ('సంజ' యను స్థలమును ముట్టడి వేయుటకు తగిన వారిని నియోగించి, అని ప్రభు) రయంబుతోడెక్ = వడిగా, అసమాన - జవాళ్ళములు - ఏర్పి = సమానసంఖ్య కానట్టి (= బేసి=సప్త) సంఖ్యగల వేగవంతములైన గుఱ్ఱములను ఏర్పరచుకొని, (అసమానజవ = సాటిలేని వేగముగల, అశ్వములెక్, అని-ప్రభు) తాక్ = నూర్యడు (ప్రభువు) దాడిక్ - ఒనరిచెక్; (ఉభయత్ర సమానము) కావున, ఒంటిమైక్ = ఒంటరిగా, బయటెక్ - ఉండక = ఆకాశమున నుండక;— 'మిన్ను బయలు' ఆం. భా. 1-69 (ఇంటి వెలుపలనుండక, అని ప్రభు) పొమ్మని = చాటునకు - పొమ్మని, వేగుక్ - తెల్పవచ్చినగతిన్ = చంద్రునికి సమాచారము తెలుపవచ్చిన విధముగా, * వేగుజుక్క = వేగువచుక్క (= శుక్రనక్షత్రము) పొడిచెక్ = ఉదయించెను ('వేగు'చుక్క కావుననే 'వేగు' తెలుప వచ్చినదని సారస్వము.) రాజును = చంద్రుడుగూడా, (పరాజితుడైన రాజున్న - అనిఅర్థం) పల్చిమాద్రిక్ చనెక్ = పడమటికొండ చాటుకు పోయెను = క్రుంకెను. (పరాజిత ప్రభువు పడమటికొండ వెనుక తలదాచుకొనెను అని, అర్థం).

'పవమానజవాళ్ళము పేర్చి' పూ. ము. పా.; 'తా ను న స మ ప్రజవాళ్ళము లేర్చి,' తంజ. తా. పా.

3 కా. పా.— 'ఓటమిన్' ('అపజయముచేత - (అపజితుడవైయునుట)' అని పూ. టీ.)

'అపజయముచేత బయటనుండక పొమ్మ' అనుటలో అర్థములేదు; 'ఓటమి' అని మద. తా. పా.

4 కా. పా.— 'వేగుచుక్క'— 'వేగుజుక్క' సాధురూపము.

(చూ. క. ర.)

5 పాతా.— సోముడు' పూ. ము.

* పూ. టీ.— "వేగుచుక్క = శుక్రడు." అని మాత్రమే.

‘సూర్యుడు, సంధ్యను హరించుటకు అరుణుని నియోగించి, తాను నీవైకి దాడి వెడలి మహారయునున వచ్చుచున్నాడు. నీ విట్లాంటిదిగా బయటనుంటివా ఆపద వచ్చును. ఎక్కడనేని తలదాచుకో; పొమ్మ’ అని చంద్రునికి వార్త తెలుపవచ్చిన బంటువలె వేగుచుక్క పొడిచెను. ఆవార్తను వినియే కాబోలు నన్నట్లు చంద్రుడు పడమటికొండ చాటుకుపోయెను అని తా.

జేతయైన యొక యినుడు; అతడు ఉదయగిరి నండచేసికొని విజృంభించి యుద్ధ యాత్రకు వెడలుట, ఆ సంగతిని వేగులవాడొకడు పరాజితుడైన రాజుకు తెలుపుట, అంతట పరాజితుడు పడమటి కొండచాటున దాగుట, అనుకథ అనువంగికము.

ఈకల్పనము గౌ. హరిశ్చంద్రలో ఇంచుకగా చేయబడి యున్నది.—

“పదపడి యుడురాజుపై దిన నాథుఁ
డెవచెప్ప ననిచెప్ప నరుదెంచు రీతి
వేగువాడును బోలె వేగురుజుక్క
బాగుగాఁ బొడిచినఁ బలపలవేగె.” (పుట. 27)

మ. ఇనుఁ డన్రాముఁడు ప్రేమ సారసవనం బీడేర్పఁగాఁ జొచ్చి మిం
చినసంధ్యారుచి రక్తధారలు ప్రవర్షింపంగ వింటం గరం
బను వంద న్నిగిడించుచో సమయవాయవ్యాస్త్ర ముద్వృత్తి *వె
న్నొన మారీచనిశాచరుం డన మృగాంకుం డంబురాశిం బడెన్.

ఈ పద్యమున చంద్రాస్తమయము మారీచ సముద్రపాతముగా వర్ణింపబడు చున్నది.

టీక.— ఇనుఁడు అక్రరాముఁడు = సూర్యుడను శ్రీరాముడు, ప్రేమక = ప్రీతితో, సార = శ్రేష్ఠమైన, సవనంబుక = (విశ్వామిత్రుని) యజ్ఞమును, ఈడేర్పఁగాకచొచ్చి = సెరవేర్ప బూనుకొని [సారస - వనంబుక = కమలసమూ హమును (‘వనం - A cluster, group, a quantity of lotuses’ అట్టే) ఈడేర్పఁగాక చొచ్చి = వృద్ధిపొందింప బూనుకొని, అని సూర్య.] మించిన =

కా. పా. - ‘నెక్కొన’

నెక్కొనుటయనగా సిరముగా ఒకచోట పాడుకొని యుండుట. అస్త్రము వింటియందు పాడుకొని యున్నచో తక్కిన కథయంతయు నబద్ధమగును. కావున ఆపాతము తప్పు. ‘వెన్నొన’ అని తంజ. పా.

ఆతిశయించిన, స్థ సంధ్యరుచి రక్తధారలు = సంధ్యాకాంతినంటి కాంతిగల ఎఱ్ఱని నెత్తురు ధారలు, ప్రక్షలంపంగళ = మిక్కిలిగా కురియగా; - ఆకాశమునుండి యజ్ఞ వేదికలమీద ఎఱ్ఱని రక్తము కురియగా, అన్నమాట. - (మించిన, సంధ్యరుచి = ప్రాతఃకాంతియొక్క, రక్తధారలు = ఎఱ్ఱని రేఖలు, ప్రక్షలంపంగళ = విరియవారగా, తూర్పుదిక్కున అగుణ కాంతులు ప్రసరింపగా అని నూర్చు.) † సమయక = ఆకాశ మునుండి కురియు రక్తధారలు శమించుటకు, * వాయవ్యాస్త్రము = వాయు దేవతాకమైన బాణమును, ‡ కరంబు - అనువందన్ = చక్కగా, వింటక =

§ పూ. టీ.— ‘సంధ్యాకాలమునకు సంబంధమైన యెఱ్ఱని కాంతులు. (నెత్తురువానలనియును.)’

‘రక్తధార’ అనగా ‘ఎఱ్ఱని రేఖలు’ గాని ‘ఎఱ్ఱని కాంతులు’ కావు. ‘సంధ్య రుచి’ శబ్దమును కవి ప్రయోగించిన విధమునగల రుచి పూ. టీ. కర్తల కంఠపట్టలేదు.

† పూ. టీ.— ‘సమయక = నశింపజేయుటకు’

సమయముట యనగా ‘నశించుట’ గాని ‘నశింపజేయుట’ కాదు. “సమసేనె కారవేశ్వరుని సంపద యంచు విషణ్ణమూర్తియై.” (ద్రోణ. 1—28)

* పూ. టీ.— ‘వాయవ్యాస్త్రము = వాయవ్యాస్త్రమును బాణము.’ వాయ వ్యాస్త్రమునగా వాయవ్యముయిన ఆస్త్రముగాని ‘వాయవ్యాస్త్రమును బాణము’ కాదు. అస్త్రమున్నను - బాణమున్నను - ఒక్కటే. కావున ‘అస్త్రమును బాణ’ మనుట తగదు. ‘వాయవ్యాస్త్రము’ అనునది యొకబాణముయొక్క పేరుకాదు. ‘వాయవ్య- Relating to the wind, aerial.’ (ఆప్టి.)

“ఆగ్నేయాస్త్రము - a fiery weapon, a weapon having the power of fire. నాగాస్త్రము - a serpent weapon; having a snaky power” (బౌను.)

వాయవ్య = వాయుసంబంధమైన = వాయు దేవతాకమైన, అస్త్రము = బాణము అని సరియైన యర్థము.

‡ పూ. టీ.— ‘ధనుస్సునందు - కరంబు = హస్తమును, నిగిడించుచో.’—

ధనుస్సునందు ‘నిగిడింప’ వలసినది ఆస్త్రముగాని హస్తముకాదు. ప్రాచీన కావ్యములందు ‘నిగిడించు’ ధాతువు ‘బాణమును ప్రయోగించు’ అను అర్థమున రూఢము. (నిగుడించుట - To discharge, shoot, cast, emit -” (బౌను.)

(1) వ. ‘అని పలికి యార్చియమ్ములు నిగిడించుచు.’ (ద్రోణ. 2-49.)

(2) సీ. ‘సాత్యకి డిభకువై సాయకదశకంబు, నిగిడింప,’ (ఉ. హరి. 4-250)

వింటియుండు, నిగిడించుచోక్ = సంధించి ప్రయోగింపగా, (అయ్యత్తము) ఉద్వృత్తిక్ - వెన్కోగన్ = మహావేగముతో వెంబడింపగా (అవేగముకు) మారీచ నిశాచరుండు = మారీచరాక్షసుడు, అనన్ = అనువాడు, శ్రీ మృగాంకుండు = మృగవేషము కలవాడు. (=ఒకప్పుడు మృగరూపి యైనవాడును, మారీచనామకుడును అయిన నిశాచరుడు.) అంబురాళిక్ పడెన్ = సముద్రములో పడిపోయెను. (వింటన్ = అకాశమునందు, కరంబు = కిరణము(లు), అనువందన్ = చక్కగా (= సమగ్రముగా) నిగిడించుచోన్ = వ్యాపింపజేయుగా * సమయ వాయవ్యాత్మము = తన అస్తమయ సమయమనెడి వాయవ్యాత్మము, ఉద్వృత్తిక్ - వెన్కోగన్, తీవ్రముగా వెంబడింపగా, మారీచనిశాచరుండు - అన్ = పూర్వము వాయవ్యాత్మపుదెబ్బకు సముద్రమునపడిన మారీచుడో అన్నట్లు, మృగాంకుండు = చంద్రుడు, అంబురాళిక్ పడెన్ = పడమట అస్తమించెను.

రాముడు విశ్వామిత్రయోగము రక్షింపబూసుకొనియుండగా మారీచాదులు యజ్ఞవేదికలమీద రక్తవర్షము కురిపించిరి. ఆ యకృత్యము శమించుటకు రాముడు మారీచునిమీద వాయవ్యాత్మమును ప్రయోగించెను. ఆ గాలిదెబ్బకు కొట్టుకొని పోయి వాడు సముద్రమున పడెను అని రామకథ.

మారీచుడు సముద్రమున పడెననుటకు. —

“మారీచ నీచమతి రాహవమారచయ్య

క్షీప్తఃక్షణేన రఘునాయక సాయకేన

మధ్యేపయోనిధి భయేన నిమగ్నమూర్తి

ర్వేషం పుటోష జలమానుష నిర్విశేషమ్” (చంపూ. రామా.)

శ్రీ పూ. టీ. — ‘మృగాంకుండు = చంద్రుడు.’

రామపరమయిన అర్థమునను ‘చంద్రుడే’ సముద్రమున పడినట్లు చెప్పట సరికాదు

పూ. టీ. — ‘సమయ = ఉదయకాలమందలి, వాయవ్యాత్మము = బాణము వంటి వాయువును.’

వాయవ్యమనగా వాయుసంబంధమైనదిగాని ‘వాయువు’ కాదు గనుక ‘బాణము వంటి వాయువు’ అను టీక తప్ప. అది యట్లుండగా - “నూర్చుండు వాయువును ప్రకాశింపజేయుంగానే చంద్రుడస్తమించెను” అన్నారు పూ. టీ. కర్తలు.

నూర్చుండు వాయువును ప్రకాశింపజేయునా? వాయువు ప్రకాశించునా? ప్రకాశమనకు కొట్టుకొనిపోయి చంద్రుడు సముద్రములోపడునా? ఇవి యేటివ్రాతలు!

విశ్వామిత్రయోగమునాటికి మారీచుడు (మాయా) వృగవేషధారి కాకపోయినను 'వృగాంకుడు' గా చెప్పబడు తప్పుకాదు. అట్టి కల్పనలు కావ్యములలో ఎన్నోయున్నవి. మనుచరిత్రలో వరూధిని 'గాండీవము నీచేఱిది పొండవునిం జేరబట్టి బ్రదికితిమి' అని చంద్రుని దూరినది. మరి వరూధిని నాటికి పొండవులకథ ప్రవృత్తమైయుండెనా ?

ప్రకృతము - సూర్యుడు సారస వనములను వర్షిలజేయుటకు అరుణరేఖలతో బయలుదేరి తన కిరణముల నాకాశమున ప్రసరింప జేసెను. అది చంద్రునికి అస్తమయ సమయ మగుటచేత - సమయమున వాయవ్యాస్త్రముచేత హతుడై చంద్రుడు పూర్వము మారీచునివలె - సముద్రమున పడిపోయెను; అనునది సూర్యపరమయిన కథ. సూర్యుడుదయించెను; చంద్రుడస్తమించెను, అని సారాంశము.

—+ చంద్రాస్తమయము +—

గీ. ద్విజకులమ్ములకూతలు దెసల నెగసె

నింకె సద్గుణ తేజముల్ పంకజాత

మటు విజృంభించె గువలయం బట్టిటు వడె

నట్టు లగుఁ గా యరాజకం బైసయెడల.

౧౮౮

ఈ పద్యమున చంద్రాస్తమయమునకును అరాజకదేశమును అభేదాధ్యవసాయము.

టీక. — * ద్విజకులమ్ములకూతలు = అనేకజాతిపక్షుల కలకలారావములు, (బ్రాహ్మణసమూహములుపెట్టు మొరలు, అని దేశపరము.) దెసలకె - ఎగనెకె = ఎల్లయెడలను అతిశయించెను; సత్ + గుణతేజముల్ = సత్త్రముల కాంతులు, ('భవాన్యాంతు సతీ స్త్రీస్యాన్నత, తేత్రు నపుంసకమ్.' ఆమరకేవము.) సత్పురుషులయొక్క ప్రభావములు - (అని దేశ.) ఇంకెకె = తగ్గిపోయెను; పంకజాతము =

* పూ. టీ. — 'ద్విజకులమ్ముల కూతలు = బ్రాహ్మణసమూహముల వేదపాఠములు.'

అరాజకమై దేశ మల్లకల్లోలమై యుండు సమయమున - బ్రాహ్మణుల వేదపాఠములు ఎసగె, ననుట లోకవిరుద్ధపు ప్రసంగము. వేదపాఠములను, 'బ్రాహ్మణుల కూత' లని 'వేదం' వారు నెలవిచ్చుట ఆఘోరమైన ప్రమాదము. కూత - యనఁగా మొర; ఆ ర్థధ్వని వేదపాఠముకాదు.

గీ. 'మొఱయున మొఱయునఁగ వాపోక యనఁగ

గూయినాఁ గూత నాఁగ నాక్రోశ మొప్పు. (ఆం. భా. 1-115.)

కమలము, అటు విజృంభించేక = సంతోషమున మిక్కిలిగా నిక్కను = వికసించెను.
 (పంక = పాపములయొక్క, జాతము = సమాహము, అధికమయ్యెను, అని - దేశ)
 కువలయంబు = కలువ, అటుపడియెక = ముడుచుకొనిపడిపోయెను, (కు - వలయంబు =
 భూమండలము, అల్లకిల్లాలమయ్యెను, అని - దేశ.) అరాజకంబు - అయిన యెడ
 లక = (న + రాజకము) చంద్రుడులేని సమయమున, (ప్రభువు లేకపోతే -) అట్లు
 లగుంగా = అట్లే యగునుగదా!

— సూర్యోదయము —

చ. కొలదిగఁ జక్రైరవ చకోర సరోజదళంబులక జలం
 బలవడఁ గూర్ప విప్పఁ గలయట్టియినుం, డలచందమామ క
 ర్మిలఁ గర మిచ్చి పుచ్చుకొనుమిత్తుడు, ¹ చీకటి కాన నీటుగా
 నలఁచువిభావసుండు, గననయ్యెఁ బతంగుండు ప్రాజ్ఞుఖంబునన్. ౧౮౯

ఈ పద్యమున నూర్మడు - ఇనుడు; మిత్రుడు; విభావనుడు; అను శబ్దముల
 మూలమున ప్రభువుగను; స్నేహితుడుగను, అగ్నిగను, అధ్యవసించుటచున్నాడు.

టీక. — కొలదిగక = తగురీతిగా, ² చక్రైరవ దళంబులక జలంబలవడఁ
 గూర్పక; చకోర సరోజ దళంబులక ³ జలంబలవడ విప్పక. — చక్రదళంబు
 లక = చక్రవాకముల సమాహములను = దంపతులను, జలంబలవడక = వలరస
 ముదయించునట్లు, ⁴ కూర్పక = (అంతకుముందు విడిచివేయుననెడివానిని) జతకూర్పు

1 కా. పా. — 'చీకటులెల్ల నీరుగా' ('.....నీటుగా' పూ. ము.
 'చీకటికాన నీరుగా' తంజ. పా.)

2 పూ. టీ. — 'చక్ర = చక్రవాకపక్షులయొక్కయు - సరోజ = తామర
 యొక్కయు - దళంబులక = సమాహములను.'

తామరల పక్షమున దళ శబ్దమునకు 'సమాహము' అని టీక వ్రాయుట అనుచి
 తము. పూ. టీ. లో 'చకోరకైరవము' లనలే యెగిరిపోయినవి. నేనల ప్రస్తావము
 చేసలేదు.

3 పూ. టీ. — 'జలంబు = ఉదకము. (చలంబు = ద్వేషమును.)'.

ఏమి ఉదకమో? ఎవరియెడ నెవరికి ద్వేషమో? దేవునికి యెరుక.

4 పూ. టీ. — 'కూర్పక - విప్పక = సంకుచిత వికసితములను చేయుటకు'.
 వేనిని సంకుచితములను చేయుటకో, వేనిని వికసితములను చేయుటకో, పూ. టీ. లో
 తేలదు.

'కూర్పక - విప్పక,' అను పలుకుబడి కొక ప్రయోగము. —

నీ. 'కలికి జక్కవ పిట్ట కవగూర్ప విప్పంగ

దరమైన కనుదోయి దయదలిర్ప' (దశా, చరిత్ర. 5-46)

టకును; (చక్రవాక మిధునములు రాత్రి విడివడియుండును; పగలు జతకూడును-) కైరవదళంబులకొక = కలువల రేకులను, చలంబు - అలవడకొక = మచ్చరమేర్పడగా (= మచ్చరము పూని) కూర్పకొక = (అంతకు మునుపు వికసించుటచే విరియబడి యున్నవానిని) ఒక చోటికి చేర్చుటకును, (= కలువలను మడుచుకొనునట్లు చేయుటకును.) చలంబులవడకొక, చకోరదళంబులకొక = చకోర దంపతులను, విప్పకొక = జతకూడియున్నవానిని విడిపోవునట్లు చేయుటకును, (చకోర మిధునములు రాత్రి కూడియుండును పగ లెడబడియుండును.) జలంబులవడకొక = ప్రేమరస ముదయింపగా (= ప్రేమతో) సరోజదళంబులకొక = తామరరేకులను, విప్పకొక = (ముడిగియున్నవానిని) విరియజేయుటకును, కలయట్టి = సమర్థుడయిన, 5 ఇనుడు = నూర్చుడు. (నూర్చుడు చక్రసరోజములకు మిత్రము; చకోర కైరవములకు శత్రువు. సూర్యోదయమున చక్రవాకదంపతులు కూడును; సరోజదళములు విప్పబారును. చకోరదంపతు లెడబడును; కైరవదళములు ముడుచుకొనును). —

ఇనుడు = ప్రభువు ('ఇనస్సార్యేప్రభౌ.' అను.) కావుననే, దళములను = సేనలను, కూర్పకొక = కూర్చుకొనుటకును, విప్పకొక = పరసేనలను చెదరగొట్టుటకు సమర్థుడు; అని సారస్వము.

చందమామకుకొక = చంద్రునికి, అర్జులకొక = ప్రీతితో, 6 కరము = కిరణము (ల) ను, ఇచ్చి = శుక్లపక్షమున నిచ్చి, పుచ్చుకొను = కృష్ణపక్షమున మరల తీసికొను, 7 మిత్రుడు = నూర్చుడు. (నూర్చుడు చంద్రునికి శుక్లపక్షమున ననది నాభి వృద్ధిగా తనకిరణములనిచ్చి అమృతచయుని జేయునని శా.ము. "కలాఃపాదశసోమ స్యశుక్లకేవర్యతే రవిః, అమృతేనామృతం కృష్ణే పీయతే దేవతైః క్రమాత్." మిత్రుడు = స్నేహితుడు; కావుననే అక్కరకిచ్చి మరలపుచ్చు కొనుచున్నాడని సారస్వము.

5 పూ. టీ.— 'ఇనుడు = నూర్చుడు (ప్రభువనియు.)' ప్రభువనియు - చెప్పవలసిన యక్కరయేమో? వారు తెలుపలేదు.

6 పూ. టీ.— 'కరము = కిరణము (కప్పుము ని ప్రభు)' ఈవాక్యము ప్రభుపరమయిన అర్థాంతరమున్న దనుకొనుట భ్రమ.

7 పూ. టీ.— 'మిత్రుడు = నూర్చుడు స్నేహితుడు అని ప్రభు.' 'కప్పమిచ్చి పుచ్చుకొను స్నేహితు' డని ప్రభు పరమన - అర్థాంతరమట! స్నేహితుడైనవాడు - ప్రభువునకేమి? కప్పమిచ్చుటయు, పుచ్చుకొనుటయు సేమి? అసంగత ప్రసంగము.

౩ చీకటికానక్ = కాన (=అడవి) వంటి దట్టమయిన చీకటిని, నీటుగాక్ అలఁచు = రూపము లేకుండా ధ్వంసముజేయు (ఈయర్థమున 'నీటుగావించు' జాతీయము -) విభావసుండు = నూర్వడు.

విభావసుండు = అగ్ని ('నూర్వవహ్ని విభావనూ.' అమ.) కావుననే, (చీకటి) కానక్ = అడవిని, నీటుగాక్ = భస్మముగా, అలఁచక్ = ధ్వంసము చేయగలగినాడని సారస్వము.

అట్టి పతంగుండు = నూర్వడు, ప్రాజ్యుఖంబునక్ = తూర్పుదిక్కున, కనశయ్యక్ = చూపటైన.

౩ పూ. టీ.— 'చీకటులు = అంధకారములను (అజ్ఞానములను) నీరుగా నలఁచు = నీళ్ళు అగునట్లుగా శ్రమపెట్టు, విభావసుండు = నూర్వడు (జ్ఞానియు:)'

'అజ్ఞానాంధకారము' అని అజ్ఞానమును చీకటిగా రూపించుట కలదుగాని 'చీకటి' అను పదానికి 'అంధకార' మను నర్థములేదు. 'విభావసు' శబ్దమునకు 'జ్ఞాని' యను అర్థముకూడా నా కెక్కడను కనబడలేదు. నూర్వడు అంధకారమునుగాని, జ్ఞాని అజ్ఞానమునుగాని 'నీళ్ళు అగునట్లుగా శ్రమ పెట్టుదు' రనుట అర్థములేనిమాట. 'రూపడంతు' రనుట యుచితము. ఆయర్థమునిచ్చు జాతీయము 'నీటుగావించు' = నీటుగానలఁచు.— ('నీరు, కాదు 'నీటు'.)

ద్వి. 'క్రూరాత్మ మధ్ధన ఘోరకాపాగ్ని

నీరాష్ట్రమును నిన్ను నీటుగావించు.'

(గౌ. హరి. పు. 68.)

అ. వె. 'మాటుకొన్నవారి నీటుసేయుము, ప్రజ

నరసి మనువు ధరణి సురులఁ బ్రోవు.' (కాంతి. 1-370.)

'చీకటికాన నీటుగా నలఁచు విభావసుండు' అని సరియైన పాఠము. విభావసుండు = అగ్ని, కావున, కానను నీటు = భస్మముకావించుట చెప్పబడినది. చీకటిని కానగను నూర్వని విభావసుడుగను చెప్పిన ప్రాచీన రచనలను ఉన్నవి.—

సీ. 'శ్రీమించు పద్మినీ భామామణి కినుండు

నిరత సంసార వార్నిధికి దరణి,

అజగతి సజ్జనశ్రేణికి మిత్రుండు

బహుతమోవనికి విభావసుండు.' (కావ్యా. సం. 1-29.)

— రాజు రాజధానికేగుట —

వ. అయ్యెడం ‡ గాలోచితకృత్యంబుల నిర్వర్తించి సమస్త చమూసమూహ సమేతుం డై నరపాలపురుహూతుండు గదలి నిజరాజధానిఁ జేరం జనుదెంచి నగరు ప్రవేశించుసమయంబున. ౧౯౦

టీక.— కాలోచితకృత్యంబులకొ = ఉదయకాలమున కావించదగిన పనులను, —చమూ = సేనలయొక్క, - నరపాల పురుహూతుండు = రాజేంద్రుడు.

సీ. శృంగారము ¹ లెసంగు బంగారపుమెఱుంగుఁ

బోండ్లు కురుజులపై గొండ్లి సలువఁ,

² బణ్యాంగణములందుఁ బుణ్యాంగనల్ గ్రందు

గా సారె ముత్యాలసేన చల్లఁ,

జెలరేగి మణిసాధముల మూఁగి యవరోధ

కామినుల్ సోరణగండ్లఁ జూడఁ,

వాద్యఘోషణముల హృద్యభాషణముల

వందిమాగధులు చెల్వొంది పొగడఁ,

గీ. గడలపాఁజులరొద్ద లిరుగడలఁ జెలఁగ

దొరల నందఱ మన్ననల్ దొరల ననిచి

వడి నిగుడఁ దేజఁ గొల్పు చావడిని డిగ్గి

యరిగె న త్తటి మహిభ ర్ల యరిగె లె త్త. ౧౯౧

పాఠాం.— ‡ ‘కాల్యకృత్యంబుల’

1 శా. పా.— ‘లెసంగ’ (‘లెసంగు’ పూ. ము.; తంజ ప్రతులన్నింటిలోను)

‘లెసంగు - మెఱుంగు’ అని అంత్యనియమము. ఈ నియమము నాలుగు పాదములందును కనబడుచున్నది. కాబట్టి ‘లెసంగ’ అను పాఠముతప్ప.

2 శా. పా.— ‘పుణ్యాంగణములందు’. (ఇది పూ. ము. పాఠము) వావిళ్ళ వారును ఈపాఠమునే గ్రహించినారు. ‘పుణ్యాంగణములందు’ అని సాధుపాఠము తంజ. ప్రతిలోఁజూన్నది. అంగణములలో పుణ్యమేమి? పాపమేమి? పణ్య - పుణ్య- అని అనుప్రాసము. నాలుగుపాదములలోను కలదు.

టీక.— శృంగారము లెసంగు = విలాసములుగల, బంగా... బోండ్లు = బంగారు నన్నెగల పడతులు, * కురుంజులవైక = అటమంచెలమీద, గొండ్లిసలుపక = నృత్యము చేయుచుండగా; పశ్యాంగణములందు = అంగడి ప్రదేశములయందు, పుశ్యాంగ నల్ = ముత్తైదువలు, క్రందుగా = గుంపులుగాఁ జేరి ముత్యాలసేసచ్చలక = ముత్యములనే అట్టితిలుగా చల్లుచుండగా; అవరోధకామినుల్ = అంతఃపుర స్త్రీలు, మణి సాధములక, మూఁగి = క్రమ్మకొవి, సోరణగండ్లక = గవాక్షములనుండి, చూడక, వందిమాగధులు = వందులు - మాగధులు - అనబడు బట్టువాండ్రు; - వాద్యఘోషణములక = వాద్యశబ్దములచేతను, హృదయ = మనోహరములయిన, భావణములచేతను, పొగడగా; గడలపాఞుల రొదలు - ఈటెదండుల కలకలధ్వనులు, ఇరుగడలక - చెలగక; వడినిగుడక = వడిగా, తేజిక్కిడిగి = గుఱ్ఱమును దిగి, అరిగెలెత్తక =

* పూ. టీ.— 'కురుంజులవైక = కోటకొమ్మలమీద.'

'కురుంజు' అనగా కోటలము పేయుటకును - వారాంగన లాడుటకును, ఎత్తుగా నిర్మింపబడు 'మంచె' గాని 'కోటకొమ్మ' కాదు. "కురుంజు నా స్థిరరథమగు" (ఆం. భా. 2-17).

వ. 'ఎడనెడంబన్నిన యపరంజి కురుంజులవై రంజిలుచు, మృదంగ ధిమిధిమి ధ్వానంబులకు నాడు యంత్రపాలికా సముదయంబు.' (నను. 6-9).

అప... జులవైక = పేలిమిబంగారు చప్పరములమీద' అని వ్యాఖ్య.

'కోటకొమ్మ'గా కోట బురుజుమీది చేపట్టు గోడపై నెడమెడముగా అలంకారము కొరకు కట్టెడి చిన్న శిఖరము = కపిశీర్షము (= 'The upper part (coping) of a wall'. ఆప్టి.)

చ. 'జలజపరాకరాగరస సంగతమా పరిభా జలంబులో'

పలఁ బ్రతిబింబితంబులగు బంగరుకోటకుఁ బెట్టినట్టి కొ

మ్మల చెలువంబునం బురిరమారమణీమణి యొప్పు రావియా

కుల మొలనూలు వెట్టెననఁ గోరి కనుంగొను వారు మెచ్చగన్.'

(పాండు. 1-104).

చ. 'రాజగృహకల్పన కరిక గాఁగ, గంధ సిం

ధరములు తేటులై మొరయ, దోరపుఁ గొమ్మలు తేటలట్లుగా

ధరయను కొల్మిలో మొలచు తామరపూవనఁ గోట మీటగుక.'

(పాండు. 1-106.)

కావున అటకత్తెలు - అకోటకొమ్మలవైకెక్కి అడిరనుట హాస్యాస్పదము.

పరిజనులు పెరుదు చిహ్నములయిన గుండ్రని ధ్వజములు పట్టగా, మహిభర్త - అరి
7౯ = అంతఃపురములోనికి పోయెను.

గీ. అటుల నంతఃపురంబున కరిగి విభుండు

కొలుపుసింగార మెడలించి కొందఱ నుడి

గంపుఁగుంభ స్తనుల జలకంబుఁ బట్టుఁ

డనుచు నానతి యీ నంత నతిరయమున.

౧౯౨

టీక. — ఉడిగంపు కుంభ స్తనులక = దాసీజనమును, జలకంబు పట్టుడు =
నీళ్లు తోడండి, అనుచు. - (నీళ్లు తోడవలసినవాండ్లు గావున కుంభ స్తనులుగా ఉం
డుట ఉచితమని కవిహృదయము.)

సీ. రమణి నిల్పె మనోహరమణిపీఠి యొకర్తు

తల యంటె నీలకుంతల యొకర్తు

అటకలి యిడె లెస్స యట కలికి యొకర్తు

¹ జలజగంధి యొకర్తు జలక మార్చెఁ

తడి యొత్తె నొక్కపుత్తడిబొమ్మ నృపతికిఁ

శీ జెలు వొచలువ లిచ్చెఁ జెలువ యొకతె

నీకఁ జుట్టె విరు లొక్క నీకతామయనితంబ

వెలదికస్తురి నొక్క-వెలది యలఁదె

గీ. ధూప మొనరించె నొక్క-విధూప మాన్య

తిలక మొనఁగూర్చె భామినీతిలక మొకతె

² మించుదొడవు దొడిగెనొకమించుబోణి

భోజనము వెట్టె నొక్క-యంభోజనయన.

౧౯౩

టీక. — నీలకుంతల = నల్లని కురులు కలది, అటకలియిడెక = సీకాయనీరు
చల్లెను. — (“అటకలి = అభ్యంగనలైహారక ద్రవ్యము” - శ్రాసు) జలకమరిచెక =
జలకమాడించెను. (‘అడు’ అను క్రియకు ప్రేరణరూపము - ‘అరుచు’ -) పుత్తడి
బొమ్మ = బంగారు బొమ్మవంటి యింతి, చెలువు - బొం చలువలు = అందమయిన

1 పా.తా. — ‘జలకమరిచె నొక్క జలజగంధి’

శీ పా.తా. — ‘చెలువైన చలువొక చెలువ యొనఁగె’ (శ. ర. చూ. ‘చలువ’)

2 పా. పా. — ‘మించుదొడవులు దొడిగెను - మించుబోణి’

వస్త్రములు.- సికతామయనితంబ = ఇసుక దిబ్బలవంటి పిరుదులుగల యువతి. -
 వెలది కస్తురిక = పరిశుద్ధమయిన కస్తురిని. - విధు + ఉపమ + ఆస్య = చంద్రుని
 వంటి ముఖముగల స్త్రీ. - భామినీ తిలకము = స్త్రీరత్నము. - మించుబోణి =
 మెఱుపుతీగవలె మనోజ్ఞురాలు. - అంభోజనయన = కమలములవంటి కన్నలుకలది.

క. ఈరీతి శిరసుమజ్జన

శ్రీమారోగిణ మయి మణిమయపుఁ బాదుక లొ

య్యారముగ మెట్టి యుడిగపు

నీరజముఖి కేలువట్టి నృపుఁ డింపెనంగఁ.

౧౯౮

టీక:- శిరసుమజ్జనము = శిరఃస్నానము, ఆరోగిణమయి = భోజనముచేసి.-
 పాదుకలు, మెట్టి = తొడిగి; ఉడి...వట్టి = పరిచారికహస్తమును ఊతగాపట్టుకొని.

క. సోగలగు వెండితేకుల

లాగునఁ దెలనాకు మడిచి లలన యొసంగఁ

బాగాలు వేసికొని తన

బాగా లున్నట్టిమేడపజ్జకు నేఁగెఁ.

౧౯౯

టీక:- ఆకుమడిచి లలన ఒసంగఁ (తీసికొని), * బాగాలు = వక్కలు,
 వేసికొని, తన (బాగు + అలు =) బాగాలు = అందగత్తయిన భార్య, ఉన్నట్టి,
 మేడపజ్జకు = మేడకు ఏఁగెఁ.

శ్రీ కా. పా.- 'ఆరోగణమయి' ('ఆరోగిణమయి' పూ. ము.; శ. ర. పాఠ
 మున్ను.) 'ఆరోగిణమొనర్చె...ననభక్తి గొనుట' (సాంబ. మాన. 22,) 'ఆహా
 య గొడగి రింట నారోగిణము'. (ధర్మగుప్తాభ్యుదయము. బస. పీఠిక నుండి.)

శ. ర. లో 'ఆరోగణము' - అనురూపములేదు; కాని ఆంధ్రపదపారిజాత
 మున ఆరోగణము - 'ఆరోహణ' శబ్దభవమని నూచింపబడినది. కొన్నిప్రయోగములు.-

'నరపతి యారోగణము నెమ్మిఁ జలుప.'

'ఆరోగణముచేసి యందఱుఁజూడ' (బస. పు. 165.)

* పూ. టీ.- 'బాగాలు = తాంబూలము.'

'బాగా' లనగా వక్కలు; వక్కపొడియే, గాని తాంబూలము కాదు.
 "పూగభాగములు పాలుచు బాగాలన" (ఆం. భా. 2—167.)

"బాగాలు - Areca nut ready cut into pieces for eating". (త్రాసు)

క. 'క, రూరంబుతోడి బాగా

రీరాదో? ఆకుమడిచి యీరాదో? చెల్లీ.' (కళా. 4—69)

దాసియిచ్చిన ఆకుమడుపు నందుకొని వక్కలు నమలుచూ, గాఙు చిత్రాంగి మేడకు పోయెనని, తా. (పోకలు నమలుచూ, ఆకులు చేతపట్టుకొని పోవుట అవి యొక హాసము. అది యట్లుండగా, చిత్రాంగి కడకుపోవు తమకమున తాంబూలము వేసికొనుపాటి తాలిమిగూడా లేక వక్కలు మాత్రమే వేసికొని అదరబాదరగా పోయెనని సారస్వము.)

గీ. ఏగుచోఁ దొంటిచందాన నించు కైన
మెలగుచెలిక త్రియల యలబలము లేక
ప్రాణవల్లభపాలకువ గాన రాక
విన్ననై యున్న యాసాధవీధిఁ జూచి.

౧౯౬

టీక.— చెలిక త్రియల, అలబలము = సందడి, ప్రాణవల్లభ పాలకున = ప్రియురాలిజాడ, విన్ననైఉన్న = చిన్నబోయియున్న, సాధవీధి = మేడను, చూచి.

క. వాలిక మెఱుంగుజూపు ని

వాళిగ నొనరించి యెపుడు వడిఁ జేయును దా
నాలింగన; మేమో యిపు

డాలిం గన మనుచు నృపతి వ్యాకులమతి యై.

౧౯౭

టీక.— తాక = మాచిత్రాంగి, ఎపుడుక = నేనింటికి వచ్చినప్పుడెల్ల, వాలిక మెఱుంగుచూపు = దీర్ఘ మును - కాంతిమంతమునునైన తన చూపును, నివాళిగ నొనరించి = హారతిగాచేసి (=చుట్టిచుట్టి నన్నుచూచి - అనుట) వడికొ, అలింగనము, చేయుక = చేయుచుండెడిది. ఇప్పుడు, (కారణము) ఏమో, అలిక - కనము = నాప్రియురాలు కనబడనేలేదు.

—: చిత్రాంగీ సాంత్వనము :—

క. అరుదెంచి యలిగి యుండెడి

యరు దెంచి మదిక వితాకుఁ డై తహతహతోఁ

దరియంగ నరిగి శాతో

దరియంగం బపుడు గాంచి దయ దయివాఱక.

౧౯౮

టీక. — అరుదెంచి = లోనికిపోయి, అలిగియుండెడి - అరుదు + ఎంచి = తన ప్రియురాలు కోపముచేత పూనియున్న క్రొత్తతీయనుచూచి, ఖి మడిక, వితాకుడై = విభ్రాంతుడై, (కలవరపోయి - అన్నమాట.) తహతహతోక = తత్తర పాటుతో, దరియంగక - అరిగి = సమీపమునకుపోయి, శాతోదరియంగంబు = (పలుచని కడుపు కలదైన) ఆచిత్రాంగి శరీరమును, కాంచి, దయ దయవాఱక = కనికరము అతిశయింపగా.

గీ. హంసతూలికాతల్ప మం తల్పమే ల

తాంగి, కడఁద్రోచి నేలఁ బడంగ నేల ?

వెలఁగఱపునేయు * కాశేయములు గలుగఁగ

నూనమెనట్టి మెల మె నూననేల ?

౧౯౯

శ్రీ పూ. టీ. — ‘మడిక’ = మనసునందు, వితాకుడై = నిశ్చేష్టితుడై.

‘నిశ్చేష్టితు’ డగునది మనసునందు కాదు. వింత విషయమును అదాటున చూచినపుడు మనసుకు కలుగునది విభ్రాంతి; తన్మూలమున శరీరమునకు కలుగునది నిశ్చేష్టత. అందు కీక్రింది భావతపస్తలే ప్రమాణము. —

“మ. మహాత్పలగంధిక, మృగరాజ మధ్యగని విభ్రాంతాత్మలై రందఱుక.”

వ. మఱియు నయ్యంతి దరహాస లజ్జావలోకనంబులం జిత్తంబు లేమఱి, ధైర్యంబులు దిగనాడి, గాంభీర్యంబులు విడిచి, గౌరవంబులు మఱచి, చేష్టుమాని.” (10-1747)

* కా. పా. — ‘వెలచేలములు’ (‘వెల = వెల్ల = తెల్లని, చేలములు = చీరలు’ అని పూ. టీ.)

‘వెల్ల’ కు ‘వెల’ రూపాంతరము. వెల విశేషణమైనప్పుడు ‘వెలి’ అను రూపమును పొందును. ఉ. - వెలిగారు; వెలిగిడ్డి; వెలిమాపు. (తెలి, చలి, పులి, అను విశేషణముల తత్త్వమును ఇట్టిదే. — తెలికొండ; చలిగాలి; పులిమజ్జిగ.) కావున ‘వెలచేలము’ అనట తప్ప. అది యొప్పైనచో, వెలగారు, వెలిగిడ్డి, వెలమాపు, తెల కొండ, చలగాలి, పులమజ్జిగ, అను అనిష్టరూపములు పుట్టవలసి వచ్చును.

‘వెల మిగులజేయు కాశేయములు’ అని పూ. ము. ‘వెలగఱపునేయు కాశేయ’ తంజ. పా. -

టీక. — లతాంగీ, శ్రీ హంసతూలికాతల్పము = హంసయొకల దూదిపానుపు, అంత - అల్పమే = అంత నిరసింపదగినదా ? కడఁద్రోచి = దానిని దూరముగా త్యజించి, నేలకొ - పడంగనేల = కఠినమైన నేలమీద పండుకొనుటకు కారణమేమి ? ('పడు = శయనించు' శ. ర.) వెలకొ కఱపుచేయు = వెలలేని, కాశేయములు కలుగఁగక = పట్టుచీరలుండగా, ఊనమైనట్టి మైలకొ = చాలీచాలని మాసిన గుడ్డను, ('హీనమృతానాపూనగర్వా' అమ.) మైకొ = దేహమున, ఊననేల = చుట్టుకొనుటకు కారణమేమి ?

హంసతూలికాతల్పలక్షణము. — (పారిజాత పరిమళోల్లాసమునుండి.)

“మరాఠ్ జరరోద్భూతైః మృదుభిః పింఛ గుచ్ఛకైః
శ్లఙ్ఘన చర్మణానదైః శయ్యాహంసో మహీభుజామ్.

శ్రీ పూ. టీ. — ‘= జిల్లేడుదూదిశయ్య.’

‘హంసతూలిక’ యనగా హంసయొక గాని జిల్లేడుదూది కాదు. నూల దృష్టులు కొందరు జిల్లేడుదూది పరుపునేకాదు, బూరుగదూది పరుపునుగూడా హంస తూలికాతల్పమనుట కలదు. అందువల్లనే శ్రావణదోర యిట్లు వ్రాసినాడు.

“హంసతూలికా తల్పము - A swan's down bed or couch. Some say a bed stuffed with the wool of the జిల్లేడు shrub, or of the (శాల్యలి or బూరుగ) silk cotton tree. హంసరెక్కల పరుపు. బూరుగదూది పరుపనిన్ని అంటారు.”

తత్త్వము నెరిగిన పండితు లెవరును ‘జిల్లేడుదూది’ అనలేదు. ‘హంసరెక్కల దూది’ అనియే అన్నారు. కొన్ని యుదాహరణములు:—

(1) ‘హంసతూలం-తూలః, The soft feathers or down of a goose (ఆప్టి).

(2) ‘రత్నఖచిత హేమపర్యంకే హంసతూల గర్భశయన మానీయతరుణిం’ (దశ. చరితమ్. పుష్ప-). ‘హంసతూల’ గర్భేయస్యతత్’ (వ్యాఖ్య).

(3) ‘హంసతూల గర్భకోమల శయ్యాపథానశాలిని కుసుమలవచ్చురిత పర్యస్తే పర్యంకతలే.’ (అపహరవర్మచరిత్ర) ‘హంసతూలః పక్షిపక్ష్యాణి గర్భేయస్య ఏవంవిధా శయ్యా.’ (వ్యాఖ్య).

(4) ‘హంసతూలికాతల్ప మనఁగా హంసల యొడలిపైనున్న చిన్నని యీకెలను దెచ్చి యీ నెలుతీసి ప్రతికి బదులుగా నుపయోగించి కూర్చిన లేపు.’ (రాయలనాటి రసికత.)

వసంతే హంసశయ్యా.— భోగార్హములైన తల్పము లేడు విధములు.
 హంసపింఛమయీ క్వాచి చ్చాల్మలీ తూలజాపరా
 కార్వాస రచితా చాన్యా కేసరై రితరాశ్పతా
 పల్లవైః కల్పితాకాచి త్కాచిత్కుసుమ నిర్మితా
 షానీయపూరితా కాచి చ్చయ్యైవం సప్తధా స్మృతా.”
 —తత్త్వరత్నాకరము.

- (5) స. ‘సరిలెని మంచి గుజ్జరి నేతపట్టయొం
 బఱవైన రాయంచ గఱుల పఱువు.’ (ఉ. రా. 6.160)
 (6) గీ. ‘చలువచప్పరకోళ్ళమంచంబులోన
 నంచ రెక్కల నెజ్జవై.’ — (రాధికా. 2 ఆ.)
 (7) వ. ‘కాంచనమంచంబున నంచదూది పఱువుం బఱపించి.’ (సంజీ. దశ.)
 (8) ‘అంచగఱులపాన్పు = హంసతూలికాతల్పము,’ (నూ. ని.)

“జిల్లేడు చెట్టుకు ‘అర్క’ అని పేరు; ‘అర్క’ కు ‘హంస’ పర్యాయము; కాబట్టి, హంసతూలిక = అర్కతూలిక = జిల్లేడుదూది” అని యొక పిడివాదము. వాదసరణి బాగానే యున్నది. కాని ‘అర్కతూలికాతల్ప’ మను వ్యవహారముండిన గదా తత్పర్యాయముగా ‘బ్రహ్మ తూలికా - విరోచనతూలికా - తల్పము’లేర్పడుట ! మరియెంచేని ‘అర్కతూలికా తల్పము’ కలదా !

హంసపర్యాయమయిన మరాళశబ్దముతో పాన్పును చెప్పువాడుక కలదు.—

చ. ‘అమలనివాతసౌధములయందు మనోజ్ఞ మరాళతూల త
 ల్పములశయించి.’ (భా. ఆరణ్య. 5.329.)

‘తారాశారద నీరదామరధునీభారాజసౌధోపరి

స్సారాగారమరాళతూలశయనద్వారాగ్రదారాన్వితాః’ (కాళీసహస్రము)

ఎట్లో ద్రావిడప్రాణాయామమార్గమున శ్రమపడి జిల్లేడు దూదిశయ్యను సాధించినను, అది అత్యుష్ణమనియు - వాతరోగులు చికిత్సార్థము వాడదగినదేగాని, సుకుమారులయిన భోగులు సుఖము కొరకు వాడదగినది కాదనియు వైద్యులు చెప్పుదురు. అందువల్లనే కాబోలు నది సప్తవిధశయ్యలలో పరిగణితము కాకపోవుట. మరి, యట్టి పనికిమాలిన పరువును పూ. టీ. కర్తలు, మహారాజయిన రాజనరేంద్రుని ప్రియురాలును పరమ సుకుమారియనగు చిత్రాంగి పడకమీద ప్రవేశపెట్టుట మంచిపనియగునా?

ఉ. కప్పురపుక విడెంబు కుతుకంబునఁ జేయ వ దేల? వాసనల్
చిప్పిలు కుంకుమంబు మయి లేప మొనర్ప వ దేమి? చీకటల్
గప్పెడుకీలుకొ ప్పొటపుగా నవరింప వ దేటి? కిప్పు డో
యొప్పులకుప్ప నీ వలిగియుండెడికారణ మేమి? తెల్పవే. ౨౦౦
టీక. — వాసనల్ చిప్పిలు = సువాసనలనుగుప్పు, — లేప మొనర్పవు = పూసికొనవు.

నీ. ఇం పైననీపాట కెన గా దటంచునో

యెలనాగ వీణ వాయించ వేల?

నీరీతి మాటాడ నేర దటంచునో

కలకంఠి చిలుకతోఁ బలుక వేల?

తఱుకొత్తు నీదుచెక్కులఁ బోల వంచునో

శుకవాణి యద్దముల్ చూడ వేల?

యొరయునీపాల్గొన్లు కుద్ది రా వంచునో

యలివేణి పూబంతు లంట వేల?

గీ. కడు నొయారంబు లైన నీనడలకరణి

నడువఁగ నెఱుంగ వంచునో నంటుతోడ

నంచబోదల నడిపించి పెంచ వేల

మోద ముప్పొంగి చిత్రాంగి మోహనాంగి? ౨౦౧

టీక. — ఎన, ఉద్ది = సాటి; నంటుతోడ = స్నేహముతో.

*ఆ. వె. పోతుటోగ కైనఁ బొలయంగ రాదు నా

యానఁ జేసి మందయాన ¹ నిన్ను;

నెవ్వ రెగ్గు సేసి రెఱింగింపవే మది

² నలుక వలదు నీకు నలుక వలదు. ౨౦౨

*కాశ్మీరీగా రీ ఆటవెలదిని 'తేటగీతి' అన్నారు; ప్రమాదము. ఈప్రమాదము వారి కనివార్యము. (చూ. రూ పద్యముక్తింద) ఇంకొక్కమాట. — పూ. ము. లో 'ఆ. వె.' అనియేయున్నది. అది తప్పునుకొని వారు తే. గీ. గా దిద్దినారు.

1 పూ. ము. పా. — 'నీకు'

2 కా. పా. — 'అశుక' ('అశుకు అ = భయమే' అని పూ. టీ.)

, భయమే (గాని వేరొకటి) వలదు' అనుటలో భావమేమో? సారస్వమేమో? 'అలుకవలదు' అనియే పూ. ము. పా.

టీక.— నిన్ను - పోతుటీగకైనను - పొలయంగరాదు = నీమీద మగయీగ యైనను వాలుటకు వీలులేదు. నా ఆనఁజేసి = నాశాసనమంత తీవ్రమయినది (అని భా.)— మదిక, అలుకక - వలదు = భయపడనక్కరలేదు. అలుకవలదు = కోపమును పనిలేదు.

సీ. తరుణి మహాప్రసాదం బని నీమాట
మంతురుల్ శిరసా వహింతు రెప్పుడు,
రమణి నాబాంధవరాజహంసాలి నీ
యడుగుల కేవేళ మడుంగు లొత్తు,
నండజవరయాన యవని నీపేరు సె
ప్పినఁ బాటుపా మైనఁ బెగడి నిలుచుఁ,
గమలపాణి యొకింత గదిసి ని న్నొకనాఁడు
నటునిక్కి చూడ బ్రహ్మయును వెఱచు,

గీ. నింత చన విచ్చి యరమర యింత లేక
నిన్ను నత్యాదరమున మన్నించ లేదె?
మగువ, నే నన కున్న నీమన సెఱుంగదె?
నీకు నేమిటఁ గొద వయ్యె నేఁడు సెప్పును. ౨౦౩

టీక.— మంతురుల్ = మంత్రులు, నీమాట = నీయాజ్ఞలు, మహాప్రసాదం బని = అదియొక గొప్ప అనుగ్రహమని, శిరసావహింతురు = మిక్కిలి వినయముతో నెరవేర్తురు. (భగవత్ ప్రసాదమైన పూలు మొదలగువానిని వలె శిరస్సున ధరింతురని చమత్కారము)

బాంధవరాజహంసాలి = బాంధవులయిన రాజశ్రేష్ఠులసమూహము, నీఅడుగులకు - పడుంగులొత్తుక = నీకు పాదసేవలు చేయును. (రాజహంసలు నీగమన సౌభాగ్యము నలవరించుకొనుటకు నీ అడుగుల నాశ్రయించునని చమత్కారము.)

[అడుగులకు మడుగులొత్తుట యనగా, పూజ్యులయినవారు నడచునపుడు వారి పాదములక్రింద బట్టలుపరుచుట. చూ. కళా. 7-70.]

అండజవరయాన = హంసగమనా, నీపేరు చెప్పినక, పాటుపామైనక = పరుగెత్తుపామైనను - బెగడినిలుచుక = ఎంతటివాడైనను విభేయుడైపోవును అనిభా.

(అండజవరుడు - అనగా గరుత్మంతుడు కావున - ఆపేరు చెప్పినంతనే పాఠశాలము నిలబడునని చమత్కారము.)

కమలపాణి = కమలములవంటి హస్తములు కలదానా, నిన్ను - బ్రహ్మాయను నిక్కిచూడ వెఱచును. — ఇక సామాన్యులైన పరపురుషులమాట చెప్పవలెనా? (నా శాసనమంత తీవ్రమని రాజు చెప్పికొనుట). — కమలపాణి = లక్ష్మీ; కావుననే బ్రహ్మ భయపడును. — అని చమత్కారము. (లక్ష్మీని గమిపించుటకు బ్రహ్మ కథికారములేదు. చూ. కళాపూర్ణోదయమున తుంబుర సంగీతసభాఘట్టుము. —)

లక్ష్మీ, కమలపాణియనుటకు. —

‘నిత్యంసా పద్మహస్తా మమవసతుగృహే సర్వమాంగల్యయుక్తా’ — (శీనూక్తము.)

క. వలపు మదిఁ దెలియ ¹ నూరక

యలిగితో? నినుఁ దక్క వేతె యతివలపొందుల్

కల నైన నెఱుంగ దీనికి

తలిరుక విల్తుండె సాక్షి తామరసాక్షి.

౨౦౮

టీక. — వలపు మదిక తెలియక = నీయెడ నాకుగల వలపును పరీక్షించుటకు, ఊరక = తమాషాకు, అలిగితో? తలిరుక విల్తుండె = మన్మథుడే, సాక్షి.

సీ. తరుణి నీనూఁగారుసరి యెందు లేదని

డగ్గటి పాముఁ బట్టంగవచ్చు,

వనిత నీముఖకాంతి కెన యెందు లే దని

గెంటక ద్విజరాజు నంటవచ్చు,

నింతి నీకొనుతో నీ డెందు లే దని

యెదురుగా హరికిఁ జేయె త్తవచ్చు,

1 శా. పా. — ‘కూరక’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘తెలియ నూరక’ తంజ. ప్రతుల పాఠము. ఈ పాఠమే మూలమునకు సమీపము. మూల మిట్లున్నది.

“అలుగఁ గారణమేమి యల పూవుఁబోలు

లలుగుదు రొకవేళ నాత్మ నాయకుల

వలపొత్తిచూడ భావంబునఁ దలఁచి

కలకంతి నినుదక్కఁ గలనైన నొండు

వెలది పొందెఱుంగఁ బూనిలుతుండు సాక్షి.” (నవ. పు. 55)

నువిద నీకనుదోయిసవ తెందు లే దని

ధాత్రిఁ దమ్ముల వైచి దాటవచ్చు,

గీ. నతివ నీకనుబామల కప్రతి యటంచు

నెట్టి ధర్మంబుపై నాన యిడఁగ వచ్చు,

నిచ్చకము గాదు సుమ్ము నేఁ డిది నిజమ్ము

భద్రగజయాన వలరాజుపాద మాన.

౨౦గీ

టీ.— పాముఁబట్టంగవచ్చుకొ = పామును పట్టుకొని ప్రమాణము చేయవచ్చును. (నూగారు సర్పమును పోలియున్నదని, భా.) నూగారును సర్పముతో పోల్చుట కలదు.

క. 'చేమంతి చెట్టుక్రిందను

భామామణి నిదురవోవఁ బయ్యెద జాఱకొ

రోమావళి పామెయని

కామిని తుచమధ్యమందు గరుడుండాడెకొ'. (చాటు. రత్న. పు. 78.)

గెంటక = తప్పక, ద్విజరాజుకొ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని = ఈ శ్రమ బ్రాహ్మణుని, అంటువచ్చుకొ = తాకి ప్రమాణము చేయవచ్చును. (ముఖము - ద్విజరాజుతో = చంద్రునితో, సమానమని, భా.) హరికికొ - ఎదురుగా - చేయెత్తవచ్చును = విష్ణువు నెదుట నిలిచి చేయెత్తి ప్రమాణము చేయవచ్చును. (కాను = నడుము, హరితోకొ = సింహము (నడుము) తో సమానమని భా.) ధాత్రికొ = భూమిమీద, తమ్ములనువైచి = తోబుట్టువులను పడవేసి, దాటవచ్చును = దాటిప్రమాణము చేయవచ్చును. — పసి బిడ్డనుదాటి ప్రమాణము చేయుటకలదు. (కనుదోయి, తమ్ములవంటివి = పద్మముల వంటివని భా.) అప్రతి = సాటిలేనిదని, ఎట్టిధర్మంబుకొ = ఎటువంటి ధర్మకార్యము మీదనైనను, ఆనయిడఁగవచ్చుకొ = ఒట్టుపెట్టవచ్చును. (కనుబొనులు, ధర్మము = ధనుస్సువంటివని భా.) ఇచ్చకముగాదు = ఇచ్చి ముఖస్థితి మాటలుకావు; నిజమ్ము. వలరాజుపాదమాన = మన్మథుని పాదములతోడు.

గీ. ఉప్పు నై నట్టిచక్కెరలప్పు లీడె?

చేడువగ గల యమృతంపుఁజెలమ యెనయె?

పుల్ల నుండెడితేనెకరుళ్లు సరియె?

వనిత కడుఁ దియ్య నొనీనువాతెఱకును.

౨౦౬

టీక.— కడుక తియ్యనా నీదువాలెఱుకును = మిక్కిలి మధురమయిన నీయధరమునకు, ¹ ఉప్పనైట్టి = (ఉప్పక + ఐట్టి) ఉప్పటచేత ఏర్పడినట్టి, చక్కెరలప్పలు = పంచదారబిళ్ళలు (= మిఠాయిదినసు) ఈడె = సమానమా? (కావనుట.) పంచదారబిళ్ళలు, ఉప్పిచేయుటచేత ఏర్పడునవి గావున కృత్రిమము లనియు, ఇతర పదార్థముతో చేరియుండునవి కావున పూర్ణమధురములు కావనియు, అందువలన సహజమును పూర్ణమధురమును ఆయిన అధరమునకు ఈడుకావనియు భావము. ('ఉప్పన + ఐనట్టి' అను విభాగముచేత, అవి ఉప్పనివి = ఉప్పగానుండునవి అనియు అందువలన కడుక తియ్యనా వాలెఱుకు సమము కావనియు చమత్కారము.)

[‘ఉప్పట’ యనగా - అవిరిపోకుండా ఉడికించుట. (శ. ౮.) వ. — “కీచక తండులంబులం బిండిగొట్టి కొట్టఁబోసి ‘యప్పి’ గొప్పలుగాఁజేసి యావించిన కుడుముల బాసలు.” కాళ - మహా - ౩ - ౩6.]

చేదువగగల = చేదుటయను శ్రమతో గూడిన, అమృతంపు చెలమ = అమృతపు ఊటబావి, వాలెఱుకుక, ఎనయె = సమానమా? (కాదు) చెలమలోని అమృతము చేదుకొనినగాని రాదు. అధరములోని అమృతమును కొనుటకట్టి శ్రమమక్కుర లేదు. కావున అమృతపు చెలమ అధరమునకు సరికాదని భావము. (అమృతము, ² చేదువగ = చేదురుచి కలదనియు, అందువలన - తియ్యనా వాలెఱుకు సాటికాదనియు చమత్కారము).

పుల్లనుండెడి = (పుల్లక + ఉండెడి) పుడకయందుండెడి, తేనెకరుళ్ళు = తేనెగడ్డలు (నెరతేనె; పుట్టతేనె; పుడక తేనె, అని తేనె మూడువిధములు. అందు

1 పూ. టీ.— ‘ఉప్పనైట్టి = గొప్ప.’

‘ఉప్పన’ అను పదమునకు ‘గొప్ప’ అను అర్థము భావంలోలేదు. ‘చక్కెరలప్పలు’ వాలెఱుకు ఈడు కాక పోవుటకు కారణము గొప్పదనమనుట అసంగతము.

2 పూ. టీ.— ‘అమృతపుఁ చెలమచేదు, అని భావము.’

‘చెలమ’ యనగా చిన్న నీటిగుంట. చేదు - తీపు. అను రుచి భేదము గుంట లోని నీటికేగాని గుంట కుండదు. కావున ‘చెలమ చేదు’ అనుట తప్పు.

3 ‘కరుళ్ళు = తెల్లలు.’

‘కరుడు’ అనగా ‘గడ్డ’ గాని ‘తెల్లె’ కాదు. ‘తేనెకరుళ్ళు’ అనగా ‘తేనెలో ఘనీభవించిన భాగములు. తేనెతెల్లెలో కొంతభాగము గడ్డలుగట్టి యుండుటయు - అట్టి గడ్డలు పుడకకంటుకొని యుండుటయు నెల్లరెగిన విషయమే. అధరమున కుపమా

పుడక తేనె శ్రేష్ఠమందురు.) వాతెఱుకుక, సరియె = (సరికావనుట) తేనెకరుళ్ళు, నీచమును నీరసమునునైన పుల్లకంటుకొని యుండునవి. అధరమో మనోహరమును రసభరితమునునైన నెమ్మైన నమరియున్నది. కావున తేనెకరుళ్ళు - అధరమునకు సమముకావని భావము. (తేనెకరుళ్ళు పుల్లన + ఉండెడివి = పులుపుగలిగియుండు నవియనియు, అందువలన తియ్యనావాతెఱుకు సరిరావనియును చమత్కారము).

‘లప్ప’ యను పదమునకు - బిళ్ళ; గడ్డ; ముద్ద; అని యర్థములు. — “లప్ప, A lump (as of sugar or of civet) ముద్ద; గడ్డ” (చూ. జ్యోతి.) క. ర. కర్త “లప్ప = రాశి” అని చెప్పి, అందుకు ‘మంచులప్పలమించు మండెంగ మడుపులు’ (శృం. నై. 6—124) అను ఉదాహరణ మిచ్చినాడు. దానిని బట్టి సర్వంకసా వ్యాఖ్యాతలు ‘మంచులప్పలక = మంచురాసులను’ అని టీక వ్రాసినారు; సరికాదు. లప్ప - చిన్న గడ్డయగు నేగాని రాశి కాదు. రాశి యనగా పెద్దకుప్ప. ఒక రాశిలో పెక్కు లప్ప లుండవచ్చును. ‘లప్ప’కు ‘రాశి’ని పర్యాయముగా వాడుట పొరపాటు. జలరాశి, ధనరాశి, ధాన్యరాశి, అనుటకు నీటి లప్ప; డబ్బు లప్ప; ధాన్యపులప్ప, యనగూడదు. ఏతావతా మండెంగలకు పోలికగా చెప్పబడిన మంచులప్పలు - ‘మంచుగడ్డలు’ గాని మంచురాసులు కావు.

ఉ॥ ‘లప్పలతోడఁ గ్రొందెరుగు లక్ష్మణవజ్జలయింట రూకకుక. (క్రీడాభి.)

‘లప్పలతోడ పెరుగు’ అంటే గడ్డలతో కూడిన పెరుగు — (నీళ్ళ పెరుగు కాదు) అనియర్థము. గడ్డ పెరుగు శ్రేష్ఠము. “చేతి జిడ్డువాయని మంచిగడ్డ పెరుగు.” (వేమవరపు శతావధానము.) కాబట్టి * ‘లప్ప = రాశి’ అనుట సరికాదు.

నము తేనెకరుడు’గాని ‘మొత్తము తెట్టె’ కాదు. తెట్టె యనగా, తేనె - మగినము - పురుగులు - ఇతర మలినపదార్థమున్న కూడిన మొత్తము. ఒక్క పుల్లన ఎన్నో తెట్టెలుండవు. ఒక్క తెట్టెలో పెక్కు (తేనె) కరుళ్ళుండవచ్చును. కావున కరుళ్ళు = తెట్టెలు’ అనుట తప్ప.

4 పూ. టీ.—‘తేనె తెట్టెలు పులుపుగా నుండునని భావము.’

పులుపు - తీపు, అనురుచి భేదము ‘తెట్టె’లోని తేనెకుగాని - తెట్టెకుకాదు. తెట్టెను రుచిచూచు మానవుడును ఉండడు.

* ఈ ‘లప్ప’నుగురించి ఆంధ్రవిశారద శ్రీతాపి ధర్మారావునాయుడుగారును, కవిమాదామణి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారును విపులముగా విమర్శించి యున్నారు. (చూ. భారతి. విభవచైత్ర వైకాళములు.)

క. ¹ అతిసమ్మోహ మొనర్చుట

నతిమధురిమ సారె జలుక నలరించుట నో
లతకూన నీదుమోవికి

బ్రతి బింబమె కాక లేదు ప్రతిబింబ మిలక. ౨౦౭

ఈ పద్యమున అధరమునకును దొండపండుకును సాధర్యము చెప్పబడుచున్నది.

టీక. — అతిసమ్మోహ మొనర్చుటక = అత్యంతమయిన కామము కలిగించుట యందు, (అధికమయిన మూఢత = బుద్ధిహింసయును కలిగించుటయందు, అని అర్థం.) అతి...రించుటక. — ² అతిమధురిమ = అత్యంతమాధుర్యము, సారెక = మాటి మాటికిని, చిలుకక = చిందగా, అలరించుటక = సంతోషపెట్టుటయందును. (అతిమధురిమన్ = అత్యంతమాధుర్యముచేత, సారెక, చిలుకక - అలంకరించుటక - చిలుకను సంతోషపెట్టుటయందు, అని - అర్థం) లతకూన = జనరాలా, నీదు, మోవి కిక = అధరమునకు, ప్రతి = సాటి, బింబమె కాక = దొండపండులేప్ప; ప్రతిబింబము = దానిని బోలిన మరియొక వస్తువు, ఇలక = భూలోకములో, లేదు.

దొండపండు బుద్ధిహింసయును కలిగించునని శాస్త్రము. —

“సద్యో బుద్ధిహరం బింబం, సద్యో బుద్ధికరీ వచా.”

మ. “ ఏలబ్బడిక, దలక్రిందైన ననూన వాగ్గోహణ మేధాశక్తి బింబాశిక్.”

(వసు. 3-143.)

నీ. అతివ నీమోవి ముద్దాడగల్గినఁ జాలు

దివ్యామృతంబు సిద్ధించినటుల,

తొయ్యలి నీపైఁటఁ దియ్యఁ గల్గినఁ జాలు

దుర్గాధిపత్యంబు దొరకినటుల,

1 శా. పా. — ‘మతి’ (‘మతిక’ = మనసునకు’ అని పూ. టీ.)

మతిక = మనసునకు, అను టీక సరికాదు. ‘అతిసమ్మోహ మొనర్చుట’ అని తంజ. పా.

2 పూ. టీ. — ‘అతిమధురిమక’ = మిక్కిలితీపుచేతను, చిలుకక = చిలుకుట చేతను’ (అని - మోవిపరమున.)

ఈటీక నాకు బోధపడలేదు. ‘చిలుకక’ అను తుమున్నర్థక క్రియకు ‘చిలుకుట చేత’ అను నర్థమెట్లు వచ్చునో?

ముదిత నీమొలనూలు ముట్టఁ గల్గినఁ జాలు
భూలోక మంతయు నేలినటుల,
యలివేణి నీ నీవి యంటఁ గల్గినఁ జాలు
నలమూలధనము నా కబ్బినటుల,

గీ. ఇంతమాత్రము సేయవే యిందువదన
తాళఁ జాల మనోజాగ్నిఁ దలిరుఁబోణి
మనవి చేకొను మిఁక నైన మందయాన
యేల దయఁ జూడవే నన్ను లోలనయన? ౨౦౮

టీక.— దివ్యా...నటుల (లు+అ) = దివ్యమయిన అమృతము లభించినట్లే.—
అంతటి సంతోషమని భావము. (మోవి అమృతతుల్యమని ధ్వని.) దుర్గా...నటుల =
గొప్ప దుర్గములు వశమైనట్లే.— అంతటి యానందమని భా. (కుచములు దుర్గముల
వలె ఉన్నతములని ధ్వని.) భూలోక...నటుల = భూలోకమంతా యేలినట్లే.— అంతటి
యామోదమని భా. (కటి భూమండలమువలె వికాలమని ధ్వని.) మూల...నటుల =
ప్రధానధనరాశి లభించినట్లే.— అంతటి సుబరమని భా. (నీవి = పోకముడి, నీవి =
మూలధనమువంటిదని - ధ్వని.)

క. కుటిలాలక నీ గుబ్బలు

బటువులయి మొగాని కెగయు, బంగరునిగ్గుల్

పొటమరిలు, బుట్టచెండ్ల;

నటుగా దే నింత పట్టి యాడుదునటవే ?

౨౦౯

టీక.— † కుటిలాలక=ఉంగరములు తిరిగిన ముంగురులదానా, నీగుబ్బలు,
బటువులయి = వట్టువలె, మొగాని కెగయు = ఉన్న తిచేత ముఖమును తాకునట్లు
న్నవి. (వానియందు) బంగరునిగ్గుల్ = బంగారుకాంతులు, పొటమరిలు = వెలయు
చున్నవి. (కావున - అవి) పుట్టచెండ్లు - ఔసు = నిజముగా పుట్టచెండ్లే. (వట్టువలె
యుండుటయు, (నేలపై గొట్టినంతనే) మొగాని కెగయుటయు, బంగారు కాంతులు
కలిగియుండుటయు - పుట్టచెండ్ల లక్షణములు.) అటుకాదేని=అవిపుట్టచెండ్లవలె మనో
హరములు కాకపోతే, ఇంతపట్టియాడుదునటవే=వానికొరకింతగా అక్కరపడి పెనగు
లాడుదునా? (అవి చెండ్లుకావుననే పట్టి ఆడుచున్నానని చమత్కారము.)

† పూ. టీ. లఘుపుగానైనను లేదు. టీక వ్రాయదగిన పద్యము కాదని
కాభోలును - ఉభేక్షించినారు.

‘బట్టియాడు’ జాతీయము. — “వ. అని హరిశ్చంద్ర స్మృతుండును నాచండా
లుండునుం బట్టియాడ నట్టియెడం గదిసి నక్షత్రకుండు.” (హరిశ్చ. 4-224.)

బంటిమొగాని కెగయుటను ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించి నాడు. —

“విదితం ననుకందుక తే హృదయం, పృమదాధర సంగమలుబ్ధ ఇవ
వనితా కరతామరసాభి హతః, పతితః పతితః పునరుత్పత్తసి”

గీ. మదవతీమణి రాలతో మాట లాడుఁ

గదవె నీవట్లువమెఱుంగు గబ్బి కులుకు

టిఱుకు సిబ్బెపు గుబ్బ పాలిండ్లు దెలియ

నీవు మా టాడ కుండెడి దేమి చెవును.

౨౦౦

టీక. — మదవతీమణి = యవతీరత్నమా, (‘మదవతి’ యనుటచేత చిత్రాంగి
మంచి యావనపుపాగరులోనున్నదని నూచన.) నీ పాలిండ్లు, రాలతో (నైనను) మాట
లాడును. నీవు నాతో మాటాడకుండుటకు కారణమేమి? అని ప్రశ్న. శ్రీ ‘రాలతో
మాటలాడును’ - అనగా రాళ్లతో సమానములని భా. అదియొక జాతీయము. (‘మాట
లాడు’ ఉపమావాచకము) ఒక్కయుదాహరణము. —

సీ. “కరటి ఘటాకోటి కటనిర్దళన్మదా

సారంబు దొలుకారుఁ జేరఁ బిలువ,

శ్రీ పూ. టీ. — ‘మచములురాలను నిందించును - అనగా రాలవలె కఠినము
లని భా.’

‘అశ్రోశత్యవజానాతి కదర్థయతినిందతి... కస్య చానుకరో తీతి కబ్ధః
సాదృశ్యవాచకాః’ అను దండివాక్యమున ‘నిందతి’ అని యున్నందున ‘నిందించును’
అని యన్న నేగాని ఉపమావాచకము కాదనుకొని పూ. టీ. కర్తలు ‘మాటలాడు’
క్రియకు ‘నిందించు’ అని యర్థము చెప్పినారు; పొరపాటు. (పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో
‘రాళ్లతో మాట్లాడునుగదా - అనగా రాళ్లవలెనే కఠినమైనవనుట’ అని సరిగానే
యున్నది.) ఇంకొకవిశేషము. ‘మాటలాడు’ అను క్రియకు ‘నిందించు’ అనునదే యర్థ
మైనయెడల కర్మయైనపాలిండ్లు ద్విత్వీయలోగదా ఉండవలసినది? (చూ. భా. కా. 2.)
‘వాడు నాతో నిందించుచున్నాడు’ అనే తెనుగువారున్నారా? తెనుగువాడు
కాకపోయినను బ్రాహ్మ - ఎట్లు వ్రాసినాడో చూడండి. — “మాటలాడుట - To
speak or to reproach. నన్నెయకు పూరికెమాటలాడుతావు, ‘why reproach
me. ‘వున. పూ. టీ. సరియైనదికాదు;

రథనేమి నిర్భిన్న పృథివీపరాగంబు

సీహారసమయంబు నేర్పడెగడ,

సుభట భుజోద్భట తురికా ప్రభాభంగి

మండుచేసవిలోడ మాటలాడ." (ఉ. హరి. 4-223.)

శా. ఏమే పల్కవు మోహనాంగి? యిటు లేలే యల్క చిత్రాంగి? ని
న్నే మంటిం గలకంతి? నావలనఁ ద ప్పేమే యొయారీ? యయో!
నామీఁదం దయ లే దఁటే చెలి? నను స్మన్నింపవే కోమలీ,
నీమాటల్ జవదాట కుందుఁ గదవే నీరేజ పక్షేక్షణ. ౨౦౧

క. ఇంతి, మదనునిపట్టపు

దంతి, యొసపరి మిటారి తండములో మే

ల్పంతి, యేమే రతిపూ

బుంతి, దయఁ జూచి నన్ను బ్రతికింపఁగదే!

౨౦౨

టీక.— ఒసపరి మిటారి తండములోక = అందకలైన ఒయ్యారులలో,
మేల్పంతి = మేటియైన దాశా. ('మేల్పంతి నికరము మేటిమేలు'—ఆం. భా. 8-15.)

వ. అని బహుప్రకారంబులఁ బ్రార్థించి.

౨౦౩

క. ఏ మనిన వివని యగ్గజ

గామినియలు కార్పఁ దరము గామిని నృపతి

గ్రామణి సాగిలి మ్రొక్కెను

గాముకులకు నెగ్గు సిగ్గు ¹ గలదే యెందున్.

౨౦౪

టీక.— గజగామిని = (ఏనుగు నడకవంటి నడకగల) చిత్రాంగియొక్క,
అలుక; అర్పక = తీర్చుటకు, తరముగామిని = శక్యముకాకపోవుటచేత.

చిత్రాంగి గజగామిని కావుననే రాజెన్ని విధముల బతిమాలినను వినక గజనిమి
లితములు కావించినదని సారస్వము.

గజనిమిలితము = నిరాదరణము.— 'ఉద్దామదర్ప శ్వయధుస్థగిత శ్రవణ వివ
రాశోపదిశ్యమానమపి తే నశ్యణ్వంతి; శృణ్వంతోపిచ గజనిమిలితే నావధీరయంతః
భేదయంతి హిలోపదేశాయినో గురూక్. (కాదంబరి.)

శా. పా.— 'కలదే' (కలదే - పూ. ము. తంజ. పా.)

— చిత్రాంగి సారంగధరునిపై నేరముమోపుట —

క. ఆ సతిఁ గైకొని, యాతని

యాసతి మీఱనిది వోలె నత్తఱి జత్తం

బూనినకపటము నెఱపం

బూనినదై యాగయాళి బూమెలు మెఱయన్. ౨౧౧

టీక. — ఆ, సతిఁ = నమస్కారమును, ఆతని, ఆసతిఁ = ఆజ్ఞను. చిత్రంబు - ఊనినకపటము = తాను మనసున ననుకొనియున్న దుస్సంకల్పమును, బూమెలు = అబద్ధపుకల్పనలు = మాయలు.

క. ఒడలు వసివాళ్లు వాడన్

వెడయూర్పు నిగిడ్చి మెల్లనె కరాంబుజ మ

య్యెడ నూది లేచి బడిబడి

బుడిబుడియేడుపు లెసంగ భూవరుతోడన్. ౨౧౨

టీక. — ఒడలు = శరీరము, వసివాళ్లు వాడన్ = మిక్కిలిగా వాడివత్తలు కాగా, వెడయూర్పునిగిడ్చి = పెద్ద నిట్టూర్పువిడిచి, కరాంబుజమున్ ఊదిలేచి = (కమలమువంటి) చేయూనుకొని లేచి, బడిబడిఁ = మాటిమాటికిని, బుడిబుడి యేడుపులు = వచ్చీరాని వగలమారి యేడుపులు, ఎసంగన్ = అతిశయింపగా.

గీ. † నిబ్బరిక మేది యును మేదిసీవరేణ్య

నీ వరణ్యమునకు వేట పోవఁ బ్రాదు

† కా. పా. — 'నిబ్బరిక మేది విను' ('నిబ్బరికము ఏది = పిరతను కోలు పోయి.' అని పూ. టీ.

'నామాటను, తొందరపడక నిబ్బరముగా విను' మనుట లోకమున కలదు గాని 'నిబ్బరమును - కొలుపోయి విను' మనుట (వివేకిలోకమున) లేదు. కావున పూ. టీ. యుచితమైనది కాదు. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రథమలోను గూడా 'నిబ్బరిక మేది యును' అను పాఠము కనబడుచున్నది. అంతేకాక శ. ర. కర్త నిబ్బరికమునకు 'కరుణ' యని యర్థము చెప్పి అందు కీపద్యముననే యుదాహరించి యున్నాడు. అందును 'నిబ్బరిక మేదియును' అను పాఠమే యున్నది. కావున కా. పా. సరియైనది కాదు. (కొన్ని వ్రాత ప్రథమలో 'నిబ్బరిక మేది యను' అను పాఠాంతరమున్నది. 'చిత్రాంగి నిబ్బరిక మేది = ధైర్యమును కోలుపోయి, అనుక = ఇట్లు నను' అని ఆపాఠమున సర్థము.)

గడప లే కెందుఁ, జేతఁ జిలఁగ గొని దాని

‡ చేతఁ గొంత యుబుసుపోయి చెలఁగు నంత. ౨౧౭

టీ. క. — మేదిసీవరేణ్య = రాజా, నీవు, నిబ్బరిక మేదియును = కరుణమాలి,
(= నన్ను ఒంటరిగా నింటవదలి - అని భా) అరణ్యమునకు, పోకక = పోగా,
ఎందుక = ఏవిధము చేతను - ప్రొద్దుకడపలేక, చిల్క - చేతఁగొని, కొంత
ఉబుసుపోయి = అచిలుకతో క్రిడించుటలో కొంత ప్రొద్దుపోగా - చెలఁగునంతక =
అట్లున్న సమయమున.

క. సూరెల ముదికొముది¹సిం

గారము గార, మయిఁ బాముకన్వలె మెఱుంగుల్

‡ కా. పా. — 'చేతనేనటు లుబుసుగాఁ జెలఁగు నంత' ('ఉబుసుగాక =
ప్రొద్దు పోవునట్లు' అని పూ. టీ.)

ఉబుసు - అనగా ప్రొద్దుపోక పోవుటగాని ప్రొద్దు పోవుటకాదు. 'ఉబుసు =
పనిలేనికాలము (ఈయర్థమున పోవు - పుచ్చు - అనువానితోఁ గలసియేయుండును."
(నూ. ని.) "ఉబుసుగా - idly" (బా)ను.)

కాబట్టి 'ఉబుసుగాఁ జెలఁగుట' యనగా ప్రొద్దుపుచ్చుకోకుండా సోమరిగా
నుండుట యని లేలినది. అందువలన పూర్వటీకయేకాక ఆపాదముగూడా సరియైనది
కాదని యేర్పడినది.

'దానిచేతఁ గొంత యుబుసుపోయి' అని వ్రాత ప్రతులపాఠము. — 'గొంత
యుబుసుపోక' అని శ. ర. పూ. మ. పాఠము. వ్రాత ప్రతులపాఠమే గ్రాహ్యమని
నాకు తోచినది.

1 కా. పా. — 'సింగారము గారమయి, పాముకన్వలె'

'సింగారము, గారము + అయి' అని వారు భావించిన విభాగము, మరి
వాదూహించిన యర్థమేమో? దేవునికే యెరుక. (పూ. టీ. లేదు.) 'మయిఁబాము'
అని నేను కావించిన సవరణ. ఆపాదపు దేహము మిసమిసలాడు మెఱుంగులు
కలదియని మూలగ్రంథమున నున్నది. చూడండి. —

మిసమిసములీల మిసమిసమించు

మేని క్రొమ్మించుల మెఱుంగు వెన్నెలల

వెదజల్లు నొకమంచి వెల్లపావురము

ముదము దీపింప నా ముందట వ్రాలె". (పుట. 57.)

వాలు చెలువారు నొక తెలి

సారువ మీటు వ్రాలె² వెరంగుపడి వడిఁ జూడక. ౨౧౮

టీక.— నూరెలక = పార్శ్వములయందు, ముదికాముది సింగారముకార (= అ)క = ముదురు వెన్నెలవంటి తెల్లనికాంతులు వెల్లివిరియుచుండగా (ఆపారువము తెల్లనిది - అని భా.) ముయిక్ = శరీరమునందు, పాముకక వలెక్ మెఱుంగుల వాటు = పాముకన్నువలె మినమిన లాడెడు - చెలువు = సోయగము, ఆరు = ఒప్పు నట్టి (= కలిగిన), ఒక, తెలిపారువము; (నేను) వెరంగుపడి = ఆశ్చర్యపడి, వడిక్ - చూడక, ఇటు వ్రాలెను.

* ఉ. రింగులవల్లెవాటు సవరించి, మెయిక్ మృగనాభి నించి, వే భంగులనీటు వెట్టి, యలపార్వముఁ బట్టు నెవంబు వెట్టి, సారంగధరుండు నేమము దొఱంగుమదిం జనుదేరఁ గొంతు మీఱం గడ కేఁ దొలంగి వడి రాఁ గని రాగనిమగ్నచిత్తుడై. ౨౧౯

టీక.— రింగుల వల్లెవాటు సవరించి = చక్కగా కుచ్చిపెట్టిన ఉత్తరీయమును వల్లెవాటుగా వేసికొని, మెయిక్ - మృగనాభి = కస్తూరి, నించి = మెండుగా పూసికొని, వేభంగులక నీటువెట్టి = అనేకవిధములుగా సొగసుచేసికొని, పార్వముక పట్టు, నెవంబువెట్టి = నెవమువెట్టి, నేమముతోఱంగుమదిక = నీతిమాలినతలంపుతో, చనుదేరక = రాగా, (చూచి) ఏక = నేను, † కొంతుమీఱక = భయమధికము కాగా, తొలంగి, కడకురాక = ఇవతలికిరాగా, కని = నన్నుచూచి, రాగనిమగ్నచిత్తుడై = మోహమున మునిగిన మనసుకలవాడై:-

2 శా. పా.— 'వెరంగుపడి.'

పూ. ము. నను, వ్రాతప్రతులలోను గూడా 'వెరంగు పడి' అని యున్నది. 'వెరంగువడు; వెరంగువాటు' అను రూపములు కోశములయందును కనబడవు.

* ఒక తాళపత్రప్రతిలో ఈ పద్యమువెంట ఈ క్రిందిపద్యమున్నది.—

‘కలదు లేదన నసియాడు కానుతీరు
తళుకుమొగమున కెగయు గుబ్బులబెడంగు
చూచి, యాతని నిడువారుఁ జూడ్కులపుడు
నిండువేడుక మిన్నుండి కొండఁదాకె.’

† పూ. టీ.— 'కొంతు = సిగ్గు'

నీతిమాలిన తలపుతో తనపైకివచ్చు పరపురుషుని జూచినపుడు ఉత్తమస్త్రీకి కలుగునది 'జంతు'గాని 'సిగ్గు'కాదు. 'కొంతు' అను పదముకు 'సిగ్గు' అనేయర్థమును లేదు. 'కొంతు = జంతు' (చూ. సూ. ని.)

ఉ. ఎక్కడ నేర్చెనో నలువ యీ చెలువకొ సృజియింపఁజూడ మీ
చక్కనిమేను నీమెఱుంగుజన్మవ యీనగుముద్దుమోము నీ
చెక్కులకాంతు లీపిఱుండుచెల్వము నీనునుఁగొనుతీరు నీ
చొక్కపుఁగొప్ప సీతళుకుఁజూపులు నీకలహంసయానముల్. ౨౨౦

గీ. అని వయఃస్మయవిస్మయాయత్తుఁ డగుచుఁ
జిత్రజవికార దుర్వార చిత్తుఁ డగుచు
మరులునను జేరి ననుఁ జీరి మత్తుఁ డగుచు
ని ట్లనియె మాననయహీనవృత్తుఁడగుచు. ౨౨౧

టీక. — వయః స్మయ = యౌవనపు పొగరుపలని, † విస్మయ = గర్వమునకు,
(‘విస్మయః - Pride, arrogance’ అప్పి.) ఆయత్తుఁడు = అధీనమయినవాడును,
చిత్తజవికార = కామవికారముచేత, దుర్వార = వారింపరాని, చిత్తుఁడు = చిత్తము
కలవాడును, అగుచుక = ఆయి, మరులునను - చేరి = వలపుతో దగ్గరికివచ్చి,
నసక, చీరి = పిలిచి, మత్తుఁడగుచుక, మాన...వృత్తుఁడగుచుక = అభిమానము
నీతిమాలిన వర్తనముకలవాడగుచు, ఇట్లనియెక = కండ కావరమున ఈరీతిగా పలికెను.

క. వనిత గజనిమ్మపండ్లను

ఘనముగ నో రూరఁ జెప్పఁగా విందుము నీ

చనుగుబ్బల ¹లావణ్యము

వినినప్పుడె వానిపులుసు విఱుగుం జుమ్మి. ౨౨౨

† పూ. టీ. — ‘విస్మయాయత్తుఁడు = ఆశ్చర్యమునకు స్వాధీనమయినవాడు.’
యౌవనపు కలిమిచేత కలుగునది ‘గర్వము’ గాని ‘ఆశ్చర్యము’ కాదు. ఆశ్చ
ర్యపడినవాడు - వలపుమాటలాడుట స్వభావమును కాదు. కావున పూ. టీ. సరియై
నది కాదు.

1 కా. పా. — ‘యొయ్యారము’ (‘వయ్యారము’ పూ. ము. పా.) ‘వయ్యార’
మనుట తప్పని శాస్త్రీగారు ‘యొయ్యార’ మని దిద్దినారు. కాని పులుసును విరుచు
ప్రజ్ఞ ‘వయ్యారమునకెంత కలదో ‘యొయ్యారమున’ కంటేగలదు. అందుకు రెండును
సమర్థములుకావు. ‘గుబ్బల - లావణ్యము’ అని సరియైనపాఠము తంజ ప్రతులలో
ఉన్నది. అసలీపద్యమునగల చనుత్యారము పూ. టీ. కర్తలకు గోచరింపనేలేదు.
అందువల్లనే అర్థము వ్రాయక నెట్టిచేసినారు.

టీక. — పనిత, గజనిమ్మపండ్లను (గూచ్చి) ఘనముగఁ = గొప్పగా (ఆకృతి చేత పెద్దదిగా - అని, అర్థం.) నోరూరఁ - చెప్పఁగా = ఆశ్చర్యగునట్లు (లోకులు) ప్రశంసింపగా, (నిమ్మపండ్లు పులుపు కావున - ఆస్మరణచేత, నోరూరఁ = నోటు నీరూరునట్లుగా, అని అర్థం.) విందుము = వినుచుందుము, కాని, నీ చనుగుబ్బల, లావణ్యముఁ = కాంతివిశేషమును, = నైగనిగ్యమును;

[మత్స్యములోని నీరువలె అంగములయందు నిగనిగలాడెడికాంతి విశేషమునకు లావణ్యమని పేరు; “ముక్తాఫలేషుచ్చాయా యాస్తరశత్రవీవాంతరా, ప్రతిభాతి యదంగేషు, తల్లావణ్యమిహోచ్యతే” శబ్దకల్పదుగ్రము.]

వినిపప్పుడె = విన్నంతనే, వాని పులుసు = ఆకృతి గొప్పదనముచేత వానికి గలిగిన గర్వము, విటుగుఁ - చుమ్మి = అణిపోవునునుమా. (గజనిమ్మపండ్లు ఆకారముచేత నీగుబ్బలకంటె గొప్పవైనను, వానికి నీగుబ్బలకు గల లావణ్యము లేదు. కావున వీనితో అని సరిపోలవు అని యర్థము.) గజనిమ్మపండ్లలో - పులుసున్నది. ఆ పులుసును విరుచు లావణ్యము = లవణభావము (= ఉప్పుదనము) కుచములయందున్నదని చమత్కారము. (ఉప్పు తగిలినయెడల పులుసు విరుగుట సహజము.)

గర్వము - అను అర్థమున ‘పులుసు’ జాతీయము. (శ. ర. లో లేదు.) “పులుసు Pride, self-conceit. అతనిపులుసువంచిరి. they humbled him” (బ్రాణ్యము.)

లావణ్యశ్లేషకోక్త యదాహరణము. —

“వీతో యతః ప్రభృతి కామ పిపాసితేన

తస్యా మ యాధరరసః ప్రచురః ప్రియాయాః,

తృప్తా తతఃప్రభృతి మే ద్విగుణత్వమేతి;

లావణ్యమస్తిబహు తత్ర కి మత్ర చిత్రమ్.” (అమరుకము).

లావణ్యమ్ = కాంతి. † ఉప్పుదనము’.

క. ¹ తలతల మనువజ్రంబుల

తలతల మనునీదురదనతతిఁ బోలదె కా

† ‘ఉప్పుదనము’ అని శాస్త్రీగారి టీక. వారు ‘అముక్త’ (పుట. 141) లో గూడా ‘లావణ్య = ఉప్పుదనముయొక్క’ అనియే అన్నారు. కాని ‘ఉప్పుదనము’ అనుట తప్పు; ‘ఉప్పుదనము’ అనుట ఒప్పు. “ఉప్పుదనము or ఉప్పున - Saltiness” (బ్రాను.) ఇట్టి శబ్దదోషము లా శాస్త్రీగారి వ్రాతలలో వందలతరబడిగా నున్నవి.

1 క. పా. — ‘తళతళ.’; ఈపాఠము యమకసారస్వమునకు భంగకారి,

యలచుక్కలనిగనిగ యో

పొలఁతీ, నీకాలిగోరుఁ బోలదు సుమ్మి. ౨౨౩

టీక. — ఓ పొలఁతీ, అల - చుక్కల నిగనిగ = నక్షత్రములయొక్క నిగనిగ కాంతి, తల...తతిక. — శ్రీ తలతలమున వజ్రంబులక = తళతళ మెరసెడి వజ్రము లను, తలతలము + అను = తొలగుతొలగు అనునట్టి (అనగా వజ్రములయొక్క తళ తళలను తిరస్కరించునట్టి) నీదు రదన తతిక = నీపలువరుసను, పోలదెకా = పోలనే పోలదు - సరిగదా, నీకాలి గోరుఁనైనను) పోలదుసుమీ.

ఇంతి నీ పలువరుస వజ్రములనే తిరస్కరించునది. 'కావున చుక్కలు నీ పలు వరుస ననలే పోలజాలవు. అంతేకాదు నీ కాలి గోటికి గూడా సరిపోవు, అని తా. (పండ్లు వజ్రములవలె తళతళ లాడుచున్నవనియు - గోళ్లు చుక్కలవలె నిగనిగలాడు చున్నవనియు భావము.)

తలతల + అను = తలతలమును. — (ముగాగమసంధి. ప్రాథ. సంధి. 19)

తలము + తలము = తలతలము. (ఆమ్రేడితమున మువర్ణకలోపము. — బాల. సంధి. 49.)

శ్రీ పూ. టీ. — 'తళతళ ప్రకాశించు వజ్రములయొక్క (తలతలక) తలల యందు (మను) ఉండునట్టి నీ పలువరుసను.'

నిత్రాంగి పలువరుస వజ్రముల తలలయందు మనెడిదట! మనుట యనగా ఉండుట యని యర్థమట!! అపూర్వమైన వ్యాఖ్య.

పూ. టీ. కర్తలు 'తలతలము + అను, అని విభాగించుటకు మారుగా, 'తల తల - మను' అని తప్పగా విభాగించి అంతకంటె తప్పగా అర్థమును పులిమి పుచ్చి నారు. వారి కేల తెలియలేదోగాని తల; తలతల; తలము; తలతలము, అను క్రియా రూపములు తెనుగుకావ్యములతో పరిచయముగలవారికి క్రొత్తవికావు. గ్రంథములలో వందలకొలదిగా ప్రయోక్తములయియున్నవి. పాఠకవినిోదమున కొక కొన్ని యుదాహరణములు. —

(తలము -)

(1) 'తలమనక భీష్మనందను.

తలయును మాతీయును గొఱుగఁదగవే' (భాగ - 10 పూ. 1770)

(2) 'సంబలి సంబలి యశుకు సందడికిం దలమంచుబల్కినక' (శివరాత్రి - 3-40)

(3) 'నెరయ నీఁగొనలేని నీవనునట్టి

సరవ (?) మాటలు సయింపపు దలమనిన' (గౌ. హరి. 2-672)

క. షీ నీ కలికితనమునకు బి

బోక శ్రీకి వయోవిభూతికిఁ దలఁపక

(4) 'తలమని ముంగలఁ దలఁబాయఁ ద్రోచి' (గౌ. హరి. 2-1924)

(5) 'కనికనఁగరాని చంచలఁ

దనలత యచలంపురోచిఁ దలఁచునానికొ' (కాళింపి. 5-27)

(6) 'తలమని మఱియు నత్తఱిని యొండొరుల (నకనాధ - పుట. 16)

(తలతలము -)

(1) 'తలతలని తరణి మెఱుంగులఁ

దలతలమను మణులమెఱసి' — (మను. 5-100)

(2) 'తలతలమని రెండు దడములవారు' — (నిర్వ. రా. 1-44)

(3) 'తలతలమనఁ బతియుఁ జతురతరముగ నడచెకొ' — (8-68)

(4) 'తలఁగ కాతనిఁ దలతలమని నిలిచి' — (బసవ - పుట. 103)

(5) 'తలతలమని కొందఱపెద్దల వారెడఁగలుగ జడియ' — (శుకసప్తతి.)

(6) 'తలతలమను నపరంజికొ

తలతలమను జెలువ బల్లిదపుడాల్ పలంపి

తల తలరారెడు నమ్మెలఁ

తలతలమానికము నెన్నఁ దరమేమాకుకొ' (అచ్చ. రా. బా. కాండ.)

తలతల = తొలతొల.

'తొలతొలఁడనుచును ద్రోవకడ్డంబు

నిలిచివాచర్యక నిలునిలుఁడనుచు.' (బస. ఘ. 161.)

ఇంత యెందుకు? తలము - తలతలము, కూడా నిఘంటువులందున్నవి.

"తలము - Stop. stand back - లాకు" (బ్రాణ్యము.)

"తలతలము = తొలఁగుము తొలఁగుము." (శు. ప. పారిజాతము.)

ఒక్కమాట. — పూ. టి. క. ర్తలు, 'తల' యెరుగనివారుకారు. — 'జొండల ధరణీపాలక' (2-233.) అన్నచోట. — తల = తలగుము. అని వ్రాసినారు. అయితే, ఇక్కడ 'తలతల' మనుటలో భ్రమించి తప్పుదారిని పడ్డారు.

షీ పాఠాం. — 'కాకి ధరలోనఁచిక, శ్రీకెటను పయో విభూతిఁ జెల్లునె తలఁపక.' —

నీకు తోనికి దగునే?

నాకు నీకుందగుఁ గాక; నాళీకముఖి. 228

టీక. — నీ, కలితమునకు = మనోజ్ఞతకు, బిబ్బోకక్రికె = శృంగార విలాససంపదకు, వయోవిభూతికె = నిండుజన్మమునకును, నాళీకముఖి = కమలము వంటి ముఖము కలదానా. — బిబ్బోకము = (బిబ్బోకము.) సాపరాధుడైన ప్రియుని కథను వినునపుడు గర్వముచేత ఇంచుకంత అనాదరము చూపుట - యను శృంగార చేష్ట. ('మనాక ప్రయకథాలాపేబిబ్బోకోనాదరక్రియా.' ప్ర. రు.)

క. నెమ్మేను గంధవహము, మొ

గమ్ము కళానిధి, యనంగకలితము నడు, మా

కెమ్మోవి మధువు, నొక గద

కొమ్మా యెటు లోర్తు నేలుకొమ్మా నన్నున్. 229

టీక. — నెమ్మేను (నెఱి + మేను) = మనోజ్ఞమున నీదేహము, గంధ వహము = కమ్మ కమ్మని తావులను కలది. (మలయమారుతమే; అని చమత్కారము.) మొగమ్ము, * కళానిధి = శృంగారకళలకు తావు. (కేవలము చంద్రుడే, అని - చమ.) నడుము, అనంగకలితము = అంగముతో కూడుకొననిది = శూన్యము = మిక్కిలి సన్న మని భా. (మన్మథుడే - అని చమ.) కెమ్మోవి = ఎఱ్ఱని నీయధరము, మధువు = తేనె. అంత మధురమని భా. (వసంతుడని చమ.) బేనుగదా! కొమ్మా, మరి యెటు లోర్తును? = ఓగువజాలను, ఏలుకొమ్మా = మన్నించి నన్ను పరిగ్రహింపుము.

కమ్మని కువాసనలను గుబాళించు నీమేను కాగిలింపక, కళకళలాడు నీ మొగ మును ముద్దుగొనక, కలదో లేదో అన్నట్లున్న నీనడుము నొరయక, తేనెవలె మధుర మయిన నీమోవియానకనే నెట్లుండగలను? దయచేసి నన్నేలుకో - అని తా.

కామోద్దీపకులయిన మలయమారుత చంద్ర మదన వసంతు లొక్కొక్కమడిగా నీవయి నన్ను బాధించుచున్నారు. నేనెట్లు సహింపగలను - నీవు మన్నించుట వారెల్లరు నన్నుగ్రహించుటయే! అని చమత్కారము.

* పూ. టీ — 'కళానిధి = విద్యలకు తావు. (చంద్రుడనియును.)'

కామిని ముఖము విద్యలకు తావైనచో కాముకుని కేమబాధ? అతడు 'నేనెటు లోర్తు' ననుటయెందుకు? మరియొకమాట; విద్యలకు తావగు 'ముఖము' నోరుగదా? నోటిని చంద్రుడుగా చెప్పవచ్చునా? విస్తరమెందుకు? పూ. టీ. తప్ప.

నడుము బొత్తిగా లేనట్లు చెప్పుట కవిసమయము. అదియొక అలంకారము కూడాను. ఒక్క యుదాహరణము. —

“ అరమ్య భావం భజతే జగత్యా
మంగళపు కించి ద్వికలోపి లోకః
సందృశ్యసే త్వం నిఖిలేన బాలే
మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞ మూర్తిః,” (చంపూ భారతిము. 6-౪౮.)

సీ. నెఱిగొప్ప కొనగోర నివిరి చూచెద నన్నఁ
జెలి నీ వది ఘనంబు చేసికొనెను,
గట్టిచన్దవ చేత ముట్టి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది యొకకొండ¹ చేసికొనెను,
† పసిగొను విడికిటఁ బట్టి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది గగనంబు చేసికొనెను,
మించుమే నటు కౌగిలించి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది బంగారు చేసికొనెను,

1 శా. పా. — ‘కొండఁజేసికొనెను.’

‘కొండఁజేసికొనెను’ అనుట తప్పు. ‘కొండచేయు’ అని క్రియ. గొప్పచేయు — అని యర్థము. ‘కొండ = గొప్ప’ అనుటకు —

క. ‘కొండఁ బెకలించితెచ్చుట

కొండొక పనిగాక యొక్క కొండా తలఁపక.’ (భాగ. 10 పూ. 914)

సీ. ‘ఈకొండమణికాంచ నాకార రుచిగాంచె

గొండలెల్లను దన్ను *గొండచేయ.’ (విక్ర 2-15)

కొండచేయుట యనగా కొండంత (గొప్ప) చేయుటగాని, కొండను చేయుట కాదు. ‘ఘనంబుచేసికొను’ - ‘గగనంబుచేసికొను’ - అను క్రియలెట్టివో ‘కొండ చేసికొను’ అను క్రియయు నట్టిదే. ‘గొప్పంజేయు’ అనుటలో గల దోషమెట్టిదో ‘కొండంజేయు’ అనుటలో గల దోషమును అట్టిదే.

† పా.తా. — ‘అసిగొను’, — ‘వలిగొను’, — ‘మినుకుగొ నొకసారి పుణికి చూచెదనన్న.’

* ‘కొండఁజేయ’ అనియే నూ. ని. పా. మరియు నందు ‘కొండఁజేయు = పెద్దచేయు’ అని గూడా ఉన్నది. ‘పెద్దజేయు’ అనమి యెందువల్లకో?

గీ. జెప్ప లె తిటు చూడవేయొప్పులాడి,
యెంత దయలేనిదానవే యేణనయన,
యాసపడువారి నెఱుంగవే యలరుఁజోణి,
చాటు కేఁగెద వేటికే జలజగంధి.

౨౨౬

టీక.— ఘనంబుచేసికొనెడు; కొండచేసికొనెడు; గగనంబుచేసికొనెడు = బంగారు చేసికొనెడు; అనగా వానినేమో గొప్పగా భావించుకొని దాచుకొను చున్నావని నిఘోరమాడుట. (కొప్పు, ఘనంబు = మేఘమువలె నలుపనియు, చంద్రుని, కొండలవలె నున్నతములనియు, కాను, గగనమువలె కలదో లేదో అన్నట్లున్నదనియు, మేను, బంగారుచాయ కలదనియు, ధ్వని.)

గీ. అనుచు నాకేలు వట్టినయప్పు డధిప
యేమి చెప్పుదు నానెగు లీశ్వరుండ
యెఱుంగు నాసిగ్గుఁ గాచువా రెవరు లేక

† మిట్టి మీ నై పడు చెనంటి నిట్టు లంటి. ౨౨౭

టీక.— కేలు = చెయ్యి, నెగులు = మనోవ్యధ, మిట్టిమీనై పడుచెనంటి = జవ్వనపు పొగరున (బేడినవలె) మిడిసిపడుచున్న ఆదుష్టనితో ఇట్టులంటిని.

‘మిట్టిపడుట’ అనగా కంఠకావరమున త్రుళ్ళిపడుట. — ‘To be puffed with pride or insolence - మిడిసిపడుట’ - (బ్రాణ్యము).

శా. ఓరీ నాపతి లేనిచో భయము లే కొక్కింత శుద్ధాంతమొ
య్యారం బేర్పడఁజొచ్చి నన్నుఁ గని కామాంధుండవై ప్రేలేదీ,
వారాజన్యునిసొమ్ము ప్రాయమును నాప్రాణంబుఁ బొమ్మూరకే
యారీతిక విసతల్లెఁ బట్టిన ఖలుం డెచ్చోఁ గలండే మహిళా? ౨౨౮

టీక.— శుద్ధాంతము = అంతఃపురము, కామాంధుండవై = కామము కన్ను లకు గప్పటచేత. గ్రుడ్డివాడవై. (కన్ను మిన్ను గానక - అన్నమాట.)

క. అనినం గామవికారము

నను బలిమిం గొంగిలించి నఖముల వ్రచ్చెన్

† శా. పా — ‘మిట్టి మీనై - పడి ... నిట్టులంటి’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘నేను మిట్టి మీనైపడ్డా’ నని చిత్రాంగి చెప్పికొనెనా? అట్లు చెప్పికొను వారును ఉండరా? ‘మిట్టి మీనై పడు చెనంటి’ నని తంజ. శా. పా.

జనుగవ 'ముంజేకంకణ

మున కద్దం బేల' చూడుము మహీపాలా.

౨౨౯

టీక.— నఖములక = గోళ్ళతో, వచ్చెక = చీల్చెను. - ముంజే... బేల = ముంజేటికి పెట్టుకొన్న కంకణము ప్రత్యక్షముగా కనబడుచుండగా, దానిని చూచుట కొక అద్దమెందుకు? (వాడుచేసిన దుశ్చిత్త కనబడుచునే యున్నది కావున ఇక సాక్ష్యముతో పనిలేదని భా.)

వ. అని రయంబున నాఖండలభుజాగ్రధారా నవవిదారిత
ధరాధరావరణధారాధరంబునుంబోని పయ్యెద చెఱంగు మఱుంగు
వాయం దిగిచి యయ్యెడ.

౨౩౦

టీక.— అఖండల = ఇంద్రునియొక్క, భుజాగ్ర = భుజశిరముమీది, మండ
లాగ్ర = కత్తి (=వజ్రాయుధము) యొక్క, ధారా = వాదరచేత; నవ = క్రొత్తగా,
విదారిత = భేదింపబడిన, ధరాధర = పర్వతములకు, ఆవరణ = మాతగానున్న,
ధారాధరంబుంబోని = మబ్బువలెనున్న, పయ్యెదను, మఱుంగుపాయందిగిచి =
పూర్తిగా తీసివేసి.

క. † కుమ్మెలు వోయినబంగరు

బొమ్మరములయెమ్మె గడకుఁ బొమ్మను రేఖా

సమ్మిళిత స్తనకుంభత

టమ్ము ధీ దిటమ్మునను జూపి డగ్గుతికతోన్.

౨౩౧

టీక.— కుమ్మెలువోయిన = దెబ్బలుతగిలి పగుళ్ళువారిన, బంగరు బొమ్మర
ముల యెమ్మెక = బంగారు బొంగరాల తీరును, కడకుఁ బొమ్మను = తిరస్కరించు
నట్టి (= పగుళ్ళువారిన బంగారు బొంగరాలవలె నున్న) రేఖా... తటమ్ముకే.—
రేఖా = గోటిగీరలతో, సమ్మిళిత = కూడియున్న, స్తనకుంభ తటమ్ముకే, దిటమ్ము
నను = ధైర్యముతో (జంతు - కొంతులేక నన్నమాట) చూపి, డగ్గుతికతోకే =
దుఃఖాతిశయమువలని గద్దదస్వరముతో.

† పాఠాం.— 'కుమ్మెలుదాకిన.'

ధీ కా. పా.— 'దిటమ్ముగనుజూపి' ('దిటమ్ముగకే - దృఢముగా అని పూ. టీ.)

'దిటమ్ముగకే = (దిట్టముగా) దృఢముగాచూపి, అనుటకంటే, 'దిటమ్మునను =
ధైర్యముతోచూపి' అనుట ఉచితముకాదా? చిత్రాంగియొక్క దిట్టతనముగదా ప్రకృ
తమున ప్రకటము కావలసినది?

ఉ. † ఇంతకుఁ గీర్తిరాఁగఁ ద్యజియింతును ప్రాణమదెంత? యీవిధం
బంతయు నీకుఁ దెల్పుటకు నై * యిటులుండితి; నీదుపట్టి ‡ న
న్నెంతయుఁ బ్రేమఁబట్టి రమియించిన యప్పుడె మామ వైతి; నీ
కింతటనుండి కోడలఁ జూచి నను ముట్టకు రాజశేఖరా. ౨౩౨

టీక. — ఇంతకు = ఈపాటికి, కీర్తిరాఁగ = 'ఎంతటి గొప్పయిల్లాటరా' అని లోకము ప్రశంసించునట్లు, ప్రాణమున్ త్యజియింతును = ప్రాణమును వదలియేయుండును. అదెంత = అదియేమాత్రపుపని? (కడమసులభము.)

గీ. కలికి రత్నాంగి నీకులాంగన రమించు

మించుమేడకు నరుగు; మమ్మెఱుంగుఁబోడి

పోడిమిగ నిన్ను రతిఁ దేల్చి పొందఁజాలు;

జాలు; నాతోడి గొడవ నీ కేల యధిప? ౨౩౩

టీక. — నీ కులాంగన = నీ యిల్లాట, రమించు = క్రీడించునట్టి, మించుమేడకు = గొప్ప భవనమునకు. — నాతోడి, గొడవ = పాద. ('గొడవ-Difficulty. puzzle'-ప్రాసు.)

† కా. పా. — 'ఇంత కీర్తిగాఁగ, ఘటియింతునె ప్రాణము'. —

ఘటియించుట - యనగా; ఘటిల్లజేయుట; కలుగజేయుట. ('To effect, accomplish' - ప్రాసు.) మరి యిక్కడ ప్రాణమును ఘటిల్లజేయుట యెవరికి? కా. పా. సరియైనదికాదు. సరియైన పాఠము పూ. ము. న నున్నది. అదే మూలము నకు సరిపోవు పాఠము. మూల మిట్లున్నది. —

'ఈవిధంబంతయు నెఱింగింపఁగోరి, నీవు వచ్చినదాఁక నిలిచితిఁగాని, చావఁ బంతము నాకు'. (పు. 59.)

* కా. పా. — 'నీకుఁ దెల్పుటకునై - యిటు నుండిని. '

లేకున్న తా నెక్కడికి పోయెడిదో? 'యిటులుండితి' అని సరియైన పాఠము; పూ. ము. నందే యున్నది.

‡ కా. పా. — 'నీదుపట్టి - నన్నింతటనుండి బట్టి.'

అంటే అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. సరియైన పాఠము పూ. ము. ననే లభించినది. — మరియొక విశేషము. — 'ఉండి' మీది 'పట్టి' అయితే "పట్టి" కావలెను గాని 'బట్టి' కానేకాదు. కాబట్టి 'బట్టి' పాఠ మపపాఠము.

చ. అని, యపు డంతః బోశ మఱి యాయస్యతోదరి రాజుచేత నుం
డిన బెడిదంపుఞాయల పిడెం బొర వెళ్ళ జరిస దూసి గొ
బ్బున మెడమీఁదఁ బెట్టుకొనఁ బోవ నహాయని సంభ్రమించి మిం
చినతమిఁ బట్టి యింతపని సేయుదువా మదిరాక్షి నీవనక. ౨౩౪

టీక.—అస్యతోదరి = పలుచని గర్భముగలది (=కృతోదరి) అనియు (అబద్ధాల
మారియనియును) బెడిదంపుఞాయల పిడెంబు = భయంకరముగా మెరయుచున్న
బాకును, ఒరవెళ్లక జరిసదూసి = ఒరలోనుండి తటాలున పైకిలాగి;—

క. ఔఁ దల ధరణీపాలక;

యూ! దలవం పాయె నిప్పు ‡డందఱిలో నె

చ్చోఁ దలపెట్టక నెన రి

చ్చోఁ దలపెట్ట కటు విడువు; చూతువు నన్ను. ౨౩౫

టీక.—ఔ = అవును (కంతమునేకోసికొందును) తల = నీ వవతలికిపో,
ధరణీపాలక, ఔ = చాలు - చాలు; ఎచ్చోక తలపెట్టక = ఎక్కడగానీ తల
చూపే పిలులేకుండా, ఇప్పుడు అందఱిలోనక, - తలవంపాయెక = అవమానమాయెను.
ఇచ్చోక = ఈసమయమున, నెనరుతలపెట్టక = దయతలపక, అటు విడువు - నన్ను
చూతువు = నేను గొంతుకోసికొందునో లేదో నీవే చూచెదవు. (అని బెదిరింపు)

క. అని ¹మఱిబాములఁ బడ లే

నని కైదువు దుస్సి దాటునాయితముబలెక

బెనఁగు నల యుటియచే సురి

య నులిమి బలిమి విడిపించి యను ననురక్తి. ౨౩౬

‡ కా. పా.—‘అందఱిలో’ (‘అందఱిలో’ అని పూ. ము. పా; తంజ. తా.
పాఠమున్ను.)

¹ కా. పా.—‘మరుబాముల.’

మరుబాము లనగా మన్మథబాధలు. (=కామమువలని పీడ). ‘బాము -
Embarrassment, entanglement’ (బ్రాహ్మ.) పరపురుషుడు తన్నంటినయవమానమున
కోరుపజాలక గొంతు కోసికొన బోవుచున్న స్త్రీ ‘నేను మరుబాములఁ బడలేననునా?
‘మఱి బాముల’ అని సరియైన పాఠము. పూ. ము. న నున్నది. కా. పా. మీది నమ్మ
కముచేత నావిశ్వవారే కాదు. నూ. ని. కూడా ‘మరుబాముల’ ననియే అన్నది.—
(చూ. ‘ఉటియ.’)

టీక. — మఱి = ఇకమీద, బాములకొ పడలేనని = అవమానముల ననుభవించ
జాలనని, కైదువు దుస్సి = కత్తిని లాగుకొని, దాటు = పోవునట్టి, ఆయితమువలెకొ =
సన్నాహము వలె. (కత్తిని లాగుకొని పోవుటకు సిద్ధమయిన విధముగా) 'పెనగు =
'పెనగులాడునట్టి, అల - ఉరియ - చేసురియ = అసాహసికురాలి చేతికత్తిని, 'సులిమి =
చేతులునలిమి, బలిమి = ఎంతో ప్రయత్నముమీద, విడిపించి, అనురక్తి =
మిక్కిలి ప్రేమతో, అనుక = ఇట్లునెను. (కర్త - రాజు.)

రాజా, నా కిప్పటికయిన అవమానముచాలు. ఇంకను బ్రతికి అవమానములను
పొందజాల నంటూ, నిజముగా గొంతుకోసికొను దానివలెనే కత్తికొ పెనగులాడుచున్న
చిత్రాంగి చేతికత్తిని లాగుకొని రాజు మిక్కిలి యనురాగముతో ఇట్లునియె.

క. నిను మానము గొను హీనుని

ననుమానము మాని సూనుఁ డనుమోహముచే

తను ¹ మానక తునుమాడుదు

వినుమా యణుమాత్రమధ్య వెత వీడ్కొనుమా. ౨౩౭

టీక. — అణుమాత్రమధ్య = సన్నని నడుముకలదానా, వెత వీడ్కొనుమా =
దుఃఖమును వదలుమా.

౨ భా. టీ. — 'సులిమి = ఒడిసి'. సులుము; ఒడియు, భిన్నార్థక క్రియలు. —

సీ. నిజశిక్షలో బుద్ధి నిలక విస్వరములు

వలికిన బుగ్గలు సులిమి సులిమి' (కళా. 4. 41)

(బుగ్గలు-ఒడిసి యొడిసి, అనగూడదు). —

ఎ. గీ. 'ఒడిసి తలపట్టి తిగిచి మహోగ్రవృత్తి' (విరాట. 2-128.)

('సులిమి తలపట్టితిగిచి' అనుట యుచితముకాదు.)

క. 'చన్నొడిసి పట్టి చీరెను

చిన్ని కుమారుండె యితఁడు శీతాంశుముఖి.' (భాగ. 10-34.)

ఎ. గీ. 'ఒక్కమకరేంద్రుఁ డిభరాజు నొడిసిపట్టె' (భాగ. 8-51)

(పై రెండుతావులలోను 'సులిమిపట్టి'; 'సులిమిపట్టె' అనుట అసందర్భము.)

కావున 'సులిమి = ఒడిసి' యనుట తప్ప.

1 భా. పా. — 'మాండక.'

మాండట యనగా దగ్ధమగుట (చూ. క. ర.) 'మోహముచేత దగ్ధముగాక'
అనునర్థము ప్రకరణమున కుచితముకాదు. కావున భా. పా. తప్ప. భా. ము. నను
తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను గూడా 'మానక' అనియే యున్నది. అపారమే యొప్పు.

— రాజు మంత్రులతో ఆలోచించుట —

వ. అని బరవసంబుగాఁ బలికి యక్క-లికి నూటసింఁచి మేరడించిన కోపాటోపంబున నచ్చోటు వాసి మాటవాసిగల రాజమహేంద్ర వాసి యుగ్రకారుం డై మండుచు సభామండపంబున కేతెంచి బద్దల వారి నలుగడలం బంచి యాప్తామాత్యబంధుజనంబులం దగిన వారల రావించి యథోచితాసనంబుల నుండ నియమించి కొండొకసేపు చింతించి కొంత సంకోచించి చెప్పక దీర దని నిశ్చయించి చిత్రాంగి తన కెఱింగించిన తెఱుగును జెయ్యులకరణియుం దన కన్న విన్న సరణియు నామూలాగ్రంబుగాఁ దెల్పి యింక నెయ్యది కర్జం బనిన సభ్యులందఱు డెందంబుల విస్మయంబును సంశయంబును బాపభయంబును జెనఁగొన ముందు వెనుక దెలియక బహిర్నిఖిత చిత్రాకారంబుల ప్రకారంబున నిశ్చేష్టితులై హారీ యనక హారా యనక నూరకున్నయెడ నందు నయార్జువుండను మంత్రీపుంగవుం డిట్లనియె.

౨౩౮

టీ. క. — బరవసంబుగాఁ పలికి = నమ్మకముగాచెప్పి, (బరవసము. ప్ర. 'భరోసా'. హిం. "భరవస for భరోసా - confidence, trust, belief" - బ్రౌను.) మేరడించిన = మితిమీరిన, మాటవాసి = పలుకుబడి, బద్దలవారిక = వేత్రధరులయిన - బంట్లను, తనకన్న - విన్న సరణియుక = తానుచూచిన విధమును - విన్న విధమును, కర్జంబు = కార్యము, బహి...బునక = బయలులో న్రాయబడిన చిత్రపులవలె, నిశ్చేష్టితులై = కదలికమాని, హారీ అనక హారా అనక = తప్పనక - ఒప్పనక.

'మాటవాసి' (శ. ర. లో లేదు.) 'వానికి ఆ వూరిలో మాటవాసికద్దు he has influence throughout the town' బ్రౌను.

బహిర్నిఖిత చిత్రములు — చిత్రములు గోడ, కాగితము మొదలగు ఆధారముల మీదగాని న్రాయబడవు. సభ్యులు చిత్రములవలె (నిశ్చేష్టితులై) నున్నను - ఏయాధారమునలేక బట్టబడ్డట నున్నారు. కావున 'బయట లిఖింపబడిన చిత్రములు' గా చెప్పబడినారు.

గీ. ఘోర మగుపాతకం బిది నోర నుడువ

రాదె కా మదిఁ దలఁపంగ రా ¹ దెవరికి

నిట్టి యన్యాయ మేజాతి నెన్నఁ దైనఁ

దొంటికతలందుఁ జెప్పఁగా వింటగలదె!

౨౩౯

టీక. — నోరనుడువరాదెకా = నోట బలుకరాదు సరేకదా, ఎవరికికొ, మదికొ
తలపంగరాదు = మనసులో అనుకొనుటకైనను తగదు.

మ. తననీటు ల్మెఱయ్ రయం బడరఁ దొల్త రాణివాసంబులోఁ
జనుటే నేరమి యాఁ గదా సవతి యీర్వ్యం బట్టి చంపింప నే
ర్పున నీకైవడి మాయ వన్నినది పోపొమ్మంటిమా యామె నీ
కనుమానంబు దొలంగఁ దెల్పెఁగద యూహాపోహ లింకేటికిక.

టీక. — రాణివాసంబు = అంతఃపురము, ఊహాపోహలు = పనికిమాలిన వితర్కములు.

మ. అలఘుప్రాభవ యింక †నీకొలను రాజ్యంబేమి గానున్నదో?
తొలగెగ గీర్తి; భవత్ప్రతాపబలముక దూరీకృతం బయ్యె; న
క్తులకాంతారకుతారకుం దనయుండక కూర్చొ గృహజూచి భూ
స్థలిలో వెల్వడఁ †గొట్టినట్టయిన నాజ్ఞల్ జబ్బు దాఁకుక బయిక.

† కా. పా. — ‘నీకొలను రాజ్యంబేమి కానున్నదో’ (పూ. టీ. లేదు)

‘కొలను’ ప్రస్తావ మప్రసక్తము. కొలను, రాజ్యము, రెండు కావున ‘ఏమి
కానున్నదో’ అని యేకవచనాంతముగా చెప్పట తప్ప. పూ. ము. నను, తంజ.
ప్రతులలోనుగూడా ‘కొలను’ అనియే యున్నది. అంతేకాక మూలమున సైతము
‘ఈపాపమున రాజ్యమేమిగాఁగలదో’ (నవ. పుట. 60) అని యున్నది. కాబట్టి
కా. పా. నిష్కర్షగా తప్ప.

† కా. పా. — ‘వెల్వడఁ - గొట్టినట్టయిన.’ (పూ. టీ. లేదు.)

ఈపాతమునుబట్టి నయార్జువుడు, సారంగధరుని దేశమునుండి వెళ్ళగొట్టవలసిన
దని సలహాచెప్పినట్లేర్పడుచున్నది. కాని, తరువాతి పద్యములలోని ‘జననిదొడరిన
పాపాత్మునిఁ బట్టి తెచ్చి తునిమింపఁదగుక’ అను వాక్యముచేత నయార్జువుడు
చెప్పలేదనియు - పై పాతమే తప్పనియు సిద్ధాంతమగుచున్నది. అదియునుగాక
నవనాథ చరిత్రములోని,

“వలదు పుత్రుండను వాత్సల్యమునకుఁ, గృహజేసి వెళ్ళిపోగొట్టిననైనఁ

జపచపనై యాజ్ఞసాగదు మీఁద.” (పుట. ౬౦)

అను పంక్తులుకూడా, కా. పా. తప్పనుటకు తగిన తార్కాణమగుచున్నవి.

టీక. - అలఘుప్రాభవ = గొప్ప దొరతనముగల రాజు, ఈకొలను = ఈపాపము చేత, ఇంక = ఇకమీదట, రాజ్యము, ఏమికానున్నదో = ఎట్టి దుస్థితినిచెందనున్నదో?, కీర్తితొలగెడ = నీకుగల మంచి పేరు చెడిపోయెను, భవత్ - ప్రతాపబలము = నీ ప్రతాపముయొక్క పటిమగూడా, దూరీకృతంబయ్యెడ = దూరమైపోయెను, ఆ - కులకాంతారమతారకు = కులమనెడి వసునకు గండ్రగొడ్డలి (= భయంకరుడు) అయిన అదుర్దార్థుని, తనయుడెడ కూర్చి, కృపక చూది = మన్నించి, భూస్థలిలో వెల్వడగొట్టినక = (చంపక) ఊరక మనభూమినుండి వెళ్ళగొట్టినయెడల, పయిక = రానున్న కాలమున, ఆజ్ఞల్ = తమ యుత్తరువులు, జబ్బుదాతుక = దుష్టలములగును. (జరుగవని భా.)

క. జననిం దొడరినపాపా

త్తుని గొబ్బనఁ బట్టి తెచ్చి తునిమింపఁ దగున్

పని లే దింక సంకోచము

మనుజాధిప కార్య మనుడు మతిమంతుఁ డనున్. ౨౪౨

గీ. అధిప యిది శాస్త్రమతముగా దరసి చూడ

ధనము వోయిన, ఘన మనస్తాప మయిన,

నొకటి తనయింట దుశ్శీల మొదవిన, నది

బయలు సేయంగఁ దగ దను నయము గలదు. ౨౪౩

టీక. - ధనము పోయినను = ధనమును తెలివి తక్కువచే పోగొట్టుకొన్నను, ఘనమనస్తాపమయినక = గొప్పఅవమానమును పొందినను, తనయింట, దుశ్శీలము ఒదవినక = దుశ్చరిత్ర తటస్థించినను, బయలుచేయతగదు, అను, నయము నీతి (శా.) ము, కలదు.

‘అర్థనాశం మనస్తాపం గృహే దుశ్చరితానిచ

పంచనం చావమానంచ మతిమా న్నప్రకాశయేత్.’ (పంచతంత్రము.)

చ. చనవున నొక్క-వేళ రభసంబుమెయిన్ బినతల్లులిండ్లకున్

దనయులు, ప్రేమతోఁ జనుట త ప్పగునే? తమచేయుతప్పు తె

ల్లను మగవారిపై నిడి చలంబున బొం కొనరింతు; రెండు జ

వ్వనుల మనోగతు లైలియువా రిల నెంతటివారు గావలెన్. ౨౪౪

టీక.— జవ్వనుల మనోగతుల్ తెలియువారు = స్త్రీలచిత్తములను తెలియ
గలవారు, ఎంతటివారు కావలెన్ = ఎంతోగొప్ప ప్రతిభగలవారు కావలెను; (అల్ప
బుద్ధుల కలవి కాదని భా.)

“ స్త్రీజాంప చిత్తం పురుషస్యభాగ్యం, దేవోనజానాతి కుతో మనుష్యః”.
(సుభాషితము.)

తల్లుల + ఇండ్లు = తల్లులిండ్లు. వస్త్రీ సమాసమున అత్వసంధి సత్కవి
సమృతమే.—

‘తామరసనేత్ర లిండ్ల బండాలుగారె’.— (మను. 2-73)

‘యావ, రాజ్యమిచ్చితి కురువృద్ధ రాజులొద్ద’.— భా. (ఆది. 5-21)

‘ఉగ్రమృగంబుల యుదరంబులో నున్న దానవే నీ తల్లి దండ్రులొద్ద ధృతి
నున్న దానవే’.— (ఆరణ్య. 2-133)

క. మనమున నిడు టొక్కటి, వెలి

నను టొక్కటి, సేయు టొక్కటి, యంతయుఁ గవటం

బె నిజంబు లే దొకింతయు

నన్మతోదరి యనుట సార్థ మతివల కెల్లన్.

౨౪గీ

టీక.— అతివలు మనములో అనుకొనునది యొకటి; వైకి చెప్పునది యింకొ
కటి; తుదకు చేయునది నేరొకటి. (ఇది చెప్పిన దానికి భిన్నమేగాని తానను
కొన్నదానికి భిన్నముకాదు) అంతయును అబద్ధమే. అందువల్లనే అతివలకు ‘అన్మ
తోదరి = అన్యతము ఉదరమున కలది, అనుపేరు, సార్థము = అర్థవంతము. (అన్మ
తోదరి = కొనులేనిది; అనగా ‘నన్నుని నడుముకలది యని సహజమయిన అర్థము.)

మ. అనిశక్రార్యము కల్గిచూపుల నె కా, దత్యంత కాఠిన్య మం
గనపాలిండ్లనె కాదు, చాపలము స్త్రీకందోయినె గాదు, త
గ్గనికొటిల్యము బోటి ముంగురులనే ¹ కా, దెప్పు డుల్లంబునం
దును ² బేటాడుచు నుండు నిక్క మిది; యెందు న్నమ్మరాదింతులన్.

1 కా. పా.— ‘కాదెల్ల నుల్లంబునందును.’ — ‘అల్లనల్లంబు’ తంజ. పా.
‘కాదెప్పుడుల్లంబు’ పూ. ము.

2 కా. పా.— ‘వేటాడుచునుండు’ (ఇది పూ. ము. పా.)

కాఠిన్యచాపల్యకొటిల్యములు ఉల్లమున వేటాడుట యెవరిని? ‘వేటాడుచు
నుండు’ అని తంజ. పా. “వేటాడు - To prowl about”. (బాసు.)

టీక.— అనిశక్తార్యము = ఎడతెగని క్రూరత్వము, కల్కిచూపులనేకాదు = శ్రీయొక్క చూపులయందేకాదు, ఎప్పుడును, (వాని) ఉల్లంబునందును, పేటాడు చునుండును = తాండవించుచుండును; కౌర్యము = చూపుల పక్షమున - చురుకు దనము; హృదయపక్షమున - (కూరస్వభావము.) — ఆత్యంతకాఠిన్యము, అంగన పాలిండ్లనేకాదు; ఉల్లమునందును పేటాడుచుండును. (కాఠిన్యము = కుచపక్షమున - గట్టితనము; హృదయపక్షమున - నిర్దాక్షిణ్యము.) చాపలము శ్రీ కందోయి నేకాదు; ఉల్ల...డును.— (చాపలము = కనులపక్షమున బిత్తరము. (Flashing) హృ. ప. నిలుకడలేక పోవుట (Fickleness). 'క్షణక్షణమున్ జవరాండ్రచిత్తముల్' (మను. 3-69).— కాటిల్యము బోటి, ముంగురులనేకాదు; ఉల్ల...ఉండును. (కాటిల్యము = కురులపక్షమున, ఉంగరములు తిరిగియుండుట - (Curliness). హృ. ప. వక్ర స్వభావము.

క. జనకు నయిన సోదరు నై
నను సుతునైన ¹నొసపరి గనం దరుణులకున్
దను పెక్కును లజ్జాపద
మని హరితో ద్రుపదపుత్రి యనె గద తొలుతన్. ౨౪౭

టీక.— ఒసపరి = అందగానిని; లజ్జాపదము = మర్మస్థానము.

1 కా. పా.— 'ఒకపరి' ('ఒసపరి' పూ. ము; 'ఒఱపరి' మద. తాళ్. పా.)
లజ్జాపదము తను పెక్కుటకు కారణము 'ఒకపరి'చూచుటకాదు; రెండుమారులు చూచుటయునుకాదు. 'ఒసపరి' (=ఒఱపరిని) అందగానిని చూచుట. పూ. టీ.
కర్తలు ద్రుపదపుత్రి వాక్యమునైన నెరుగరు కాబోలు! ఆ వాక్యమిది.—

“సుందరం పురుషం దృష్ట్వా, భ్రాతరం యదివా సుతం;
యోనిః క్లిద్యతినారీజాం, సత్యం సత్యం హి కేశవ.”

నవనాథ చరిత్రమున.—

“తన సహోదరునైన దనయునినైన, జనకునైనను గడుఁ జక్కనివాని
మనమారఁ గనుఁగొన్న మదిర నేత్రలకుఁ, దను పెక్కులజ్జాపదంబని మున్ను
పొందుతనూజుల పత్ని నిక్కంబు, పుండరీకాక్షు సమ్మృఖమునంబలికె.”

(పుట. 61)

కావున 'ఒకపరి' పాఠము తప్ప.

ఉ. ఓన్నప నాకుఁ జూడ నలయుగ్మలి సీసుతుని^౧ మనోహరా
నూనవిలాసుఁ జూచి నిలుపోపక పట్టిన లోను గామి నెం
తే నెగులూని వానిఁ బొలియింపఁగ మాయలు వన్నె నిట్లు కొం
డేనకు; ధీ ధర్మరా జలుగునిక్కముగా మిముఁ జెప్ప నేటికి. ౨౮౫

టీక.— ఉగ్మలి = శ్రీ (చిత్రాంగి) నెగులూని = అవమానరూప మయిన
దుఃఖమును పొంది, వానిక = సారంగధరుని, పొలియింపఁగ = చంపించుటకు,
కొండేనకు = చాడీకి, (ఇట్లు) మాయలుపన్నెను; (ఆమాటలనే నమ్మి మీరు కుమా
రుని శిక్షించితిరా) నిక్కముగా, మిముక, ధర్మరాజు - అలుగుక = యముడు
కోపించును, చెప్పనేటికి = ఎక్కువమాట లేదుకు?

చ. పొలఁతుక మీకుఁ గానఁబడఁ బొందుగఁ దెల్పినదే నిజంబుగాఁ
దలఁచెద రీ; ర దెంతయును దబ్బర నూ; 'మగవాఁడు బొంకెనా
యల దడి గట్టినట్లు లగు, నాఁడుది బొంకిన గోడ పెట్టిన
ట్లవడు' నన్నమాట వినరా? వనరాశిపరీతభూభుజా. ౨౮౬

టీక.— 1 వన...భుజా = సముద్రములచేత చుట్టబడిన (సమస్త) భూమికిని
ప్రభువైనవాడా, దబ్బర - నూ = అబద్ధము సుమా. ('మగవాడు బొంకితే దడిగట్ట
నట్లు; అదేది బొంకితే గోడ పెట్టినట్లు' అని లోకోక్తి.)

గీ. ఇలఁ 2 జెరవ మూయ మూఁతుఁడు గలదు గాక
నోరు మూయంగ మూకుఁ డెందులనుఁ గలదె?

ధీ శా. పా.— 'ధర్మరాజులను మిముక' ('ధర్మరాజువంటినిన్ను' - పూ. టీ.)
'ధర్మరాజువంటి నిన్ను నిక్కముగాఁ జెప్పనేటికి' అంటే అర్థమేమో?
పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో, 'కొండేనకు, అనగా చాడిమాటలను నిజముగా నమ్మేటందుకు
ధర్మరాజులగు = ధర్మరాజులవంటి మిమ్ము' అనియున్నది. 'ధర్మరాజులగు' తంజ. పా.
ధర్మరాజులుగు' పూ. ము. పా.

1 పూ. టీ.— 'సముద్రముచేత చుట్టబడిన భూమిని ఏలువాఁడా'.
భూమి చుట్టబడుట ఒక్క సముద్రముచేతనేకాదు; నాలుగు సముద్రములచేతను.
'వనరాశి' ఏకవచనమున నున్నను బహువచనార్థము నిచ్చునని పూ. టీ. కర్త లేదుగదా.
(మా. ౧-౨౭; ౨-౧౩౯ క్రింద.)

2 శా. పా.— 'చెఱువు.' ('చెఱవ' అని పూ. ము.)
'చెఱవ' తప్పని శాస్త్రీగారు 'చెఱువు' అని దీర్చినారు. కాని లోకములలో
చెఱువుకు మూతగాని, ఆమూతకు మూతుడని పేరుగాని, ఉన్నట్లు నేనెక్కడను

యెరు లనుట కేమి సారంగధరునిమీఁద

నాకు సంశయ మొదవ దో నరవరేణ్య.

౨౫౦

టీక. — చెరవ = పాత్ర (=కుండ) 'కుండమాయ మూకుడున్నదిగాని నోరు మాయ మూకు డున్నదా? అని లోకోక్తి.

క. ఏతస్మాత్త్రుడే చేతో

జాతారికృపాకటాక్షజాతుఁడు సుగుణ

స్వీతుఁడు; తెలియక యాడెద

* రాతని కటువంటిగుణములా నరనాథా.

౨౫౧

టీక. — చేతో...తుఁడు. — చేతోజాత = మన్మథునికి, అరి = శత్రువైన, యీశ్వరునియొక్క, కృపాకటాక్ష = దయాదృష్టిచేత, జాతుఁడు = పుట్టినవాడు (సారంగధరుడు) ఏతస్మాత్త్రుడే=ఇంతటి సామాన్యుడా? కాదు, సుగుణాస్వీతుఁడు= మంచిగుణములతో కూడినవాడు. — తెలియక అడెదరు = అతని గుణసంపత్తి నెరుగక పలికెదరు. అతని కటువంటి గుణములా? — (అతనికట్టి చెడ్డగుణములుండవని భా.)

వినలేదు. కుండకు మూత, ఆమూతకు మూకుడను పేరు లోకమున నున్నది. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మ, "మూకుడు An earthen platter used as a cover. శరావము. కుండమీద కప్పేది" అని వ్రాసియున్నాడు. విస్తార మెందుకు? 'చెరవ' అను పదము నెరుగక శాస్త్రీగారు ప్రాచీన పాత్రమును - అర్థమును గూడా చెరచినారు. 'చెరవ = పాత్ర.' అని యెల్లనిఘంటువులలోను ఉన్నది; చూడండి.

(1) సీ. 'తామ్రాది భాండముల్ దనరు బిందె యనంగ

విస్తృత తత్సంజ్ఞ వెలయుచుండు

'జెరవ' యనంగను జెరవమనంగను'. (ఆం. భా. 2-245).

(2) 'చెరవము = (రూ. చెరవ) వంటకును, నీళ్ళు కాంచుటకును ఉపయుక్తమయిన యిత్తడిపాత్రము' (శ. ర.)

(3) 'చెరవము - A brass kettle or boiler.' (బ్రాహ్మ)

(4) 'చెంబెడు దుత్తెడు చెరవెడు బిందెడు.' (అప్ప. 5-72)

సంస్కృతభాషాశాస్త్రమున 'చెరవ' చెఱువులో కలసినది. అనంగతిని గమనింపక వావిళ్ళవారు 'చెఱువు' పాత్రమునే కైకొన్నారు.

*పాతాం—'పాతని'

క. చెలిమాటలకై తొడిబడి

ఖలుఁ డని సుతుఁ దునిమి తేని కైకకొఱకుఁ గా
నలకు రఘురాము ననిచిన

యలదశరథుమాడ్కి- బిదప నడలుదువు సుమీ. ౨౧౨

టీక.—తొడిబడి = తొందరపడి, — అడలుదువు = శోకింతువు.

వ. అని పలికిన మొగంబులు దెలివొంది కొలువువా రెల్ల మతి
మంతుం గొనియాడిరి. నృపాలుం డిట్లు నానాప్రకారంబుల మంత్రుల
నొరసి యడుగ వార లాడునుడువులకు నుట్టుఁతలూఁగు నుల్లంబునఁ
గార్యనిశ్చయం బిద్ది యననేరక యపారమోహసాగరంబున మునింగి
తనలోన. ౨౧౩

టీక.— ఉట్టుఁతలూఁగు ఉల్లంబునక = అందోళనము పొందుచున్న మన
స్సుతో, — అపారమోహసాగరంబునక = అంతలేని అజ్ఞానముద్రములో - మునిగి.

క. ఇటు చూచినఁ జెలిపైఁ ద

పుటు చూచిన సుతునినేర మవుఁ గా దనఁగా

నెటువలె వచ్చునొ మీఁదట

నటమటమో లేక నిజమొ యది యెఱుఁగముగా. ౨౧౪

టీక.— అది = ఆజరిగినకథ, అటమటమో = అబద్ధమో, లేక నిజమో?

ఆ. వె. అల్లసీశ్వలోనిము ల్లయినది యిది

యిట్టు లనుచు నిశ్చయింప రాదు

కప్పి పుచ్చ రాదు, ఖండించి యాడరా,

దేమి సేయువాఁడ నింక ననుచు. ౨౧౫

టీక.— ౧ సీశ్వలోనిముల్లు = తెలియరాని విషయము, కప్పిపుచ్చరాదు =
లోకమునకు తెలియకుండ మరుగుపరచగూడదు; ఖండించి - ఆడరాదు = ఇది -
యిట్టిది, అని నిశ్చయించుటకు వీలుకాదు. ఇంకనేమి చేయుదును? (ఖండించుట
To decide, settle, determine.' (జాను.)

౨ పూ. టీ. వ్రా. పృథిలో “సీశ్వలోనిముల్లయినది = అజలములోపలనున్న
సామ్యము”- అనియున్నది.

క. వ్రాలినతెప్పలు, వెతఁ గై

వ్రాలినహృదయాంబుజంబు, *వసుమతిమీఁదన్

వ్రాలినచూపులు, †మొగమున

వ్రేలుకనలు, ముక్కుమీఁదివ్రేలుం దనరన్.

౨౫౬

టీక.—వ్రాలినతెప్పలు = వాలిపోయిన కనురెప్పలు, వెతఁ = దుఃఖముచేత, వ్రాలిన = వాడబారిన, హృదయాంబుజంబు = మనస్సును; వసుమతిమీఁదఁజ = నేల మీద - వ్రాలినచూపులు; మొగమునక, వ్రేలు = తాండవించుచున్న - కనలు = కోపమున్న; ముక్కుమీఁది వ్రేలుక, తనరక = ఒప్పగా.

కనురెప్పలు వాలిపోగా, నేలచూపులు చూచుచు, వికలమైన మనస్సుతో, మొగమున ముడివడుచున్న కోపముతో రాజు తనలో తాను తర్కించుకొని - చింతించి, ఆచెరువున ముక్కుపై వేలుపెట్టుకొని, యన్నాడని తా.

క. ఉన్నంత సృపాలున కని

యె న్నీతిజ్ఞుఁ డనుమంత్రి యీ మతిమంతుం

డెన్నిన ప్రకారముననే

యన్నులు చపలాతిచంచలాత్మలు సుమ్మి.

౨౫౭

టీక.— ఎన్నిన = చెప్పిన, అన్నులు = స్త్రీలు, చపలా = మెరుపుకంటెను, అతిచంచల + అత్మలు = మిక్కిలి చంచలమైన, స్వభావముకలవారు.

క. తనకల్ల తెలుపదే కద

మన కల్లలితాంగి, బుద్ధిమంతు నొకని నే

ర్వున మెల్లన రాకొమరుని

మన మెల్లను చెలిసి చూడ మన మంపఁ దగున్.

౨౫౮

టీక.— తనకల్ల = తాను కావించిన అబద్ధకల్పనము, రాకొమరుని, మనము + ఎల్లను = మనసుతీరంతయును.

వ. అనిన మతిమంతుం డందుకొని యవ్వభున కిట్లనియె. ౨౫౯

* పాఠాం.— 'వసుమతి నెలకొక' - వాలుంజూపులు.'

† శా. పా.— 'మొగమున - వ్రేలంగను.' ('వ్రేలం - దన' పూ. ము. పా.) ఏమి వ్రేలంగనో? (పూ. టీ. లేదు.) 'మొగమున - వ్రేలంగనలు' అని తంజ. తా.పా. వావిళ్ళవారును, నూ. ని. వారును, శా. పా. నే గ్రహించివారు.

చ. మిగుల ధృఢంబు చేసి కద మీ ¹రడుగం దగఁబంపఁజెల్లు? ని
 మృగువనె ²యింక నిక్కమగు మాటకు నిం దడిసింపుఁ, డూరకే
³బగడకుమారు నాటడిని బెట్టఁగఁ జెల్లునె? వింట లేదే 'యిం
 ట గెలిచి రచ్చ 'గెల్పు'మనునానుడి? నానుడినానుఁడీ చెవిక. ౨౬౦
 టీక.— నానుడిక = లోకోక్తిని, నా నుడిక = నా మాటను, చెవిక +
 అనుఁడీ = వినండి.

క. మదిరాక్షుల నమ్మకు నయ

విదుఁడవు గద వేగిరంబు వెరవరిఁ జెఱుచుక;

బదరకుమీ, లెస్స పదిం

బదిగ విచారించి సేయ మంచిది సుమ్మి.

౨౬౧

టీక.— మదిరాక్షులక = శ్రీలను, నమ్మకు; నయవిదుఁడవుగద = నీవు
 నీతిశాస్త్రము నెఱిగినవాడవుగదా, వేగిరంబు = తొందరపాటు, వెరవరిక = నేర్పరి
 యైన వానిగూడా, చెఱుచును. (కాబట్టి) ‡పదరకుమీ = వేగిరపడవలదు, లెస్స =
 బాగుగా, పదింబదిగక = ఒకటికి లెండుసారులుగా, విచారించి చేయుటమంచిది.

'మదిరాక్షి' యనగా, మదముగప్పిన కన్నులుగల ఆడుది' అని, క. ర. క ర్త
 'a woman with fascinating or bewitching eyes'— అని, ఆప్టి.

1 కా. పా.— "అడుగం - 'దగ; వేడఁ' జెల్లు" (తగవు = న్యాయము,
 వేడక = ఎందును' అని పూ. టీ.)

2 కా. పా.— 'యందు.'

3 పాఠాం.— 'బెగడి'.

‡పూ. టీ.— 'పదరకుమీ = కోపపడకుమీ'

'పదరు' అను క్రియకు 'కోపపడు' అను నర్థమును కలదుగాని యిక్కడ
 తగదు.— 'వేగిరము వెరవరి సైనను చెరుచును, కాబట్టి కోపపడకుము' అనుట అసంబద్ధ
 ప్రలాపననిపించుకొనును.

'పదరకుము' (= తొందరపడకుము,) విచారించి చేయుము' అను పలుకు
 తీక్రింది శ్లోకమునుండి యనువదితములు.

'సహసావిదధీతసక్రియా, మవివేకః పరమాపదాంపదమ్

వృణితేహి విమృశ్యకారిణం, గుణులుబై స్వయమేవసంపదః' — భారవి,

క. అనవుడు జనపతి యమగం

బసవిన నే మాయె దోసమా 'ని' పునినం

తనె నోరు పొక్కదు గదా

యనిపి యటుం దెలిసి చూత మని కడు వేగఁ. ౨౩౨

క. సడిసన్న పెద్దవారలఁ

గడఁకఁ దగువారిఁ బిలిచి కల్ల గలిగినఁ

నుడువులవల్లనె కానం

బడుఁ గద తెలియుఁ డని పెట్టి పంపిన వారల్. ౨౩3

టీక.- 1 సడిసన్న = పేరు ప్రసిద్ధిగల, పెద్దవారలకే = పెద్దమనుష్యులను,

పదరుట = తొందరపడుట, అనుట కింకొక యుదాహరణము.

క. 'పదరిన గార్యముచెడు, సం

పదచెదరు, మహాపదలకుఁ బదపడు, 'సహసా

విదధీత సక్రియా' మను

చదువార్యులు చదువనివె శశివంశమణి?' (రాజవాహన విజయము.)

3-౨౨2 లో, 'పదరితి నయయో' అని రాజే మొత్తుకొన్నాడు. కాబట్టి, యిక్కడ - 'పదరకుమీ = కోపపడకుమీ' అనుట తప్ప.

1 పూ. టీ.- 'సడిసన్న = చిహ్నమునుబట్టి నిజము నూహింపఁగల'.

ఇది, ఉజ్జాయింపుటీక. పూ. టీ. వారికి 'సడిసన్న' తత్త్వము బొత్తిగా తెలియదు. అందువల్లనే పలుతావుల పలురకముల అర్థములు వ్రాసినారు; చూడండి.-

(1) ౨-౨౦౦. 'సడిసన్నవారు = సన్మార్గులు'.

(2) ... 'సడిసన్నవానిగాక = నిందితునిగా.'

(3) 3-౫3. 'ఏసడిసన్నమానిసివో = ఎట్టి యింగితజ్ఞురాలవో.'

'సడిసన్న' పెద్దల సారంగధరుని, నడిగిరాఁదగు వారి సంపింపవలయు'.

(బా. శంభు. సారంగ. పు. 45.)

(4) 'సడిసన్న = అపకీర్తి - పెద్దలకే' అని కామ్రీగారిదే టీక.

ఇట్లు 'సారంగ' పూ. టీ. లలో 'సడిసన్న' యర్థము చాలా రసాభాసమై యున్నది. వారికేల తెలియలేదోగాని 'సడిసన్న' కావ్యములయందు బహుళప్రచారము

(వ్యవహారజ్ఞానముచే పేరు ప్రతిమల నార్జించిన పెద్దలను) పెట్టిపంపినకొ పంపగా
(‘పంపు’ అను సర్థముననే పెట్టిపంపు - అను వాడుక నెల్లూరు మండలమున నున్నది.)

గల పదమే. నిఘంటువులయందును పఠితమైన పదమే. బ్రాహ్మ పండితుడు “సడిసన్న-
celebrated, famous, renowned. ప్రసిద్ధిగల - పేరుబడ్డ.” అని విశదీకరించి
పెక్కుదాహరణము లిచ్చియున్నాడు. (శ. ర. కర్త ‘సడిసన్న’ను ప్రత్యేకముగా
గ్రహించలేదు. పొరపాటు.)

ఒక కొన్ని ప్రయోగములు.—

(భారతమునుండి).

- (1) ‘మన వలలుండు లావున బంటుతనమున
జను లెఱుంగఁగ సడిసన్నవాఁడు’ (విరాట. 3-152.)
- (2) ‘అని సడిసన్న యేడైతి బృహన్నలకుంగల దంబుజాననా’ (విరాట. 4-15.)
- (3) ‘శౌర్యాది గుణముల సడిసన్న యాత్తయో
ధులఁ బెల్లమర్చుటయలఘునీతి’ (కాంతి. 2-284.)
- (4) ‘భుజగర్మమునకొ సడిసన్న పాండు భూ
వర సుతవర్ధముకొ’ (కర్ణ. 1-246.)
- (5) ‘అత్రు విద్యావైదగ్యంబున సడిసన్న కవ్వడి వధింపనీకు వశంబగునె’
(సౌప్తిక. 2-74.)
- (6) ‘భుజసారమునకొ సడిసన్న రాజులకొ, ధనములు చాలఁదెండని’
(ఉత్త. హరి 4-151.)
- (7) ‘శక్తి కుమారాఖ్య సడిసన్న కొమటి’— (దశ. చరి. 10-103.)
- (8) ‘సౌందర్య సంపద సడిసన్నదావపు’ (హరవిలా. 4-23.)
- (9) ‘చలన విహీనవృత్తి సడిసన్న పరాశరుఁ డాదియైన’ (పాండు. 5-212.)
- (10) ‘సడిసను భక్తుఁడాసురియ చాడయగారి ప్రసాది’
(వృషాధిపశతకము. 95.)
- (11) ‘సడిసన్న లింగప్రసాదులు భవని’ (చరిత్ర. పుట. 165.)
- (12) ‘సడిసను లింగావసరములు చేసి’ (బసవ. పుట. 132.)

మరః— పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో ‘సడిసన్న = నైగనెరిగిన గొప్పవాండ్రను’
అనియున్నది.

పెద్దలు సారంగధరుని విచారించుట—

సీ. కల నైనఁ బరకాంతఁ దలయె త్తిచూడఁడు,
 1పఱచువారలఁ గూడి పలుకఁ బోఁడు,
 మిగుల సిబ్బితికాఁడు, మొగమోట గలవాఁడు,
 పలికి బొంకఁడు, బహుభాషి గాఁడు,
 నేర్చినవారిని నేరనివారిని
 దనవారిఁగాఁ జూచువినయపరుఁడు,
 కినిసి యెవ్వరిని 2నొచ్చిన నోరఁ బలుకఁడు,
 కపట మెఱుంగఁడు, గర్వి గాఁడు,

గీ. మేరమానిసి, సా, దుపకారి, గోల,
 నిర్మలుం; డట్టివానికి నింద మోవ
 జేసెఁగా విధి! కటకటా! దోసకారి
 దయ్యమున కేడ సత్యంబు దలఁచి చూడ.

౨౬౪

1 కా. పా.— ‘పడుచువారలఁగూడి నడువఁబోఁడు’ (‘పడుచు...పలుకఁబోఁడు’ అని పూ. ము.)

‘పఱచువారల’ అని సరియైన పాఠము. తంజ. మద. వ్రాతప్రతులలో నున్నది. పఱచు = ప్రల్లదుడు, అనుటకు.—

సీ. “పఱచుటామని యెంత పప్పులిడునో.” (వసు. 3-151.)

సీ. “తఱిద్రొక్కి యున్న యీ తలిదండ్రులం జాల
 పఱచవై సంతోష పఱచవైతి.” (పాండు. 3-36.)

క. “భీష్ముకొనిపోయిన దా, నిం బరచుం గైకొన ధ, ర్ముచే కన్యాత్వమెడలె
 మగువా నీకుకా.” (భా. ఉద్యో. 4-278.)

2 కా. పా.— ‘నొచ్చెడుమాట.’ (‘నొచ్చిననోర’ పూ. ము; తంజ. మద. వ్రాతప్రతులు.)

‘నొచ్చిననోరు’ జాతీయము. ‘నొచ్చిన నోరెత్తడు’ అని లోకవ్యవహారము. కవుల ప్రయోగములును కలవు.— “సీ. చక్కనివారిలోఁ జక్కనివాడు దాఁగఁడుఁ బిన్నగాని వేగంబువీడు, బంటు నొచ్చినోరఁ బలుకండు నెఱవాది.” (ఉ. హరి. 5-278)

టీక.- పఱచువారలకొకూడి = ప్రల్లదపు జనులతోకలసి, పలుకఁబోఁడు = సంభాషణమైనను చేయడు. సిద్ధితికాఁడు = సిగ్గరి, బహుభాషికాఁడు = అధిక ప్రసంగికాడు. కినిసి = కోపించి, ఎవ్వరిని, నొచ్చిన నోరఁబలుకఁడు = పరుషపుమాట లనడు, మేరమానిసి = మర్యాదకలవాడు, సాదు = శాంతుడు. †గోల = అమాయకుడు, దయ్యమునకుఁ = దైవమునకు.

గీ. అనుచు దమలోనఁ గడు నొచ్చుకొనుచుఁ * బనుల

జోక ధీ సొగసూను నారాజ సూనునగరి

కేఁగి యువరాజునకుఁ దమ్ము నెఱుక సేయుఁ

డనిన నవసరములవారు నపుడె పిలువ.

౨౬గీ

టీక.- నొచ్చుకొనుచుకొ = పరితాపపడుచు, పనులజోకకొ = నగిషీ పనుల చెలువముచేత, సొగసూను = సౌందర్యమును వహించియున్న [= నగిషీపనుల మెరుగులచేత మిక్కిలి అందముగానున్న] రాజసూను నగరికొ = రాజకుమారుని మేడకు, అవసరములవారు = ద్వారపాలకులు.

క. చని కని మ్రొక్కిన మితఠరి

జనయుతుఁ డగు రాజసుతుఁడు సవినయమతి యై

తనగద్దెసరస నుచితా

సనయుక్తులఁ జేసి యనుఁ బ్రసన్నాననుఁ డై.

౨౬౬

టీక.- మితఠరిజనయుతుఁడు = కొలదిమంది సేవకులతో కూడియున్నవాడు, ప్రసన్నాననుఁడు = ప్రీతిచే వికసించిన ముఖముకలవాడు.

ఇంకొక విశేషము.- 'కినిసి...నొచ్చెడు' అనుపాఠమున లక్షణదోషముకూడా ఉన్నది. కావున ఆపాఠము తప్పు.

† పూ. టీ.- 'గోల = పసివాడు.'- 'గోల' యనగా అమాయకుడుగాని పసివాడుకాదు. "విప్రవరుండు గోలయుం బాలుఁడుగాన నప్పటికిఁ బైబడఁ గొంకెనొ కాక" (మను. ౩-85)

* శా. పా.- 'పనులసోగ.' ('పనులసోగ' = 'పనులయొక్క' - 'చెల్వము' అని పూ. టీ.) 'సోగ'కు చెల్వము - అసేయరము లేదు. చెల్వమును అరముగల పదము 'జోక' గాని 'సోగ' కాదు. "సోయగంబు సొబగు జోకమురువు కొమరు." (ఆం. భా. ౩-41.) పూ. ము. నకు, తంజ. ప్రతుల లోను పాఠము 'జోక' అనియేయున్నది.

ధీ శా. పా.- 'సొగసును గలన్యపనూను' ('సొగసూను నారాజసూను' పూ. ము. తంజ ప్రతులు.)

ఉ. వచ్చినకార్య మేమి జనవల్లభుఁ డంపఁగ నన్నుఁ బిల్వఁగా
వచ్చితిరో? తగుల్లులుగు వారలకై మనవుల్ ఘటింపఁగా
వచ్చితిరో? వచింపుఁ డని వారల సారెకు వెల్ల దమ్ములన్
మెచ్చనికన్నులన్ బెదరుమేకొన నెమ్మొగమూఁచిపల్కినన్ ౨౬౭

టీక.— తగుల్ గలవారలకై = స్నేహితులు - బంధువులు అగువారికొరకు.
మనవుల్ ఘటింపఁగాన్ = సిఫారసులు చేయుటకు, వచ్చితిరో?

ఉ. భూరమణుండు మీకడకుఁ బొమ్మన వచ్చితిమయ్య; యెయ్యెడన్
మీరలు రాజు¹కంటె నినుమిక్కిలి మా, కనుర క్తిమై మమున్
గౌరవ²లీలఁ బ్రోతు, రటు గావున నొక్కటి విన్నవించు మో
భూరివివేక, వీరి నటు పొమ్మనుఁడా యని యేకతంబునన్. ౨౬౮

క. ఒకయించుక మదిఁ గొంకుచు

ముకుళితహస్త లయి వినయమున 'రాజకుమా

రక వెఱచి చెప్పదుమొ? వెఱ

వక చెప్పదుమో?' యటంచు వారలు పలుకన్. ౨౬౯

క. ఇది యేమో యని యెదవడి

యదవద యై గుండె భగ్గు మని తల్లడపా

టాదవఁగఁ బలుకుల దీనత

గదురఁగ 'నది యేమి దెల్పఁగదరయ్య' యనన్. ౨౭౦

టీక.— ఎదవడి = భయపడి, గుండె, † అదవదయై = చెదరి.

సీ. అవసీతలేశుఁ డల్లవసీతలమునకు

మొన్న వేటాడంగఁ జన్నపిదప,

నంగజాలలు గా దనంగఁ జాలఁ జలమ్ము

మీఱ మొక్కలమున మీర లలుకఁ

బారువమ్మును బట్టఁ బాటునెవమ్మున

రాణివాసముఁ జొచ్చి, ధోణిపతికి

† పూ. టీ.— 'అదవద = కలత'

'అదవదయై' అన్నప్పుడు 'అదవద' విశేషణముగాని 'విశేష్యము' కాదు.
కాబట్టి 'కలత' అని టీక వ్రాయుట తప్పు.

బ్రాహ్మపదం బైనయేనాక్షీఁ జిత్రాంగిఁ

గనుఁగొని మోహంబు పెనఁగొనంగఁ

గీ. దమకమునఁ బట్టినా రని తమ కడలుచు

నాపడంతుక దెల్పినఁ గోపగించి

† మిమ్ము నిది యంతయును నిక్కు-వమ్ముగాఁగ

నడిగి రమ్మనె నిప్పు డప్పుడమి తేఁడు.

౨౭౧

టీక.- అవనీతలేకుడు = రాజు, అల్ల, వనీతలమునకుఁ = అడవికి - అంక
జాలలు = అంతఃపురపు కావలివాండు. — 'మిక్కులమునకు' = సాహసమున,
తమకుఁ = రాజుగారికి, అడలుచుకు = ఏడ్చుచు, అపడంతుక - తెల్పినకు. —

చ. అనిన నమశ్శివాయ యని యక్కట యెక్కడనుండి సంభవించెను

వివరాని పాపమిది చెల్లరె! మాయలు వన్ని యీవిధం

బున నలయితి నాపయిని¹ మోపెను నేరమి? ² యిట్టి పలుకలే

వివలనెం గదా యిప్పుడు వీనుల ³ నే మనువాడ ⁴ నిందుకుఁ.

క. ఆయమ్మ యాగ్రహం బెడఁ

బాయక ‡మరుఁగుపడ విన్నపముచేసిన భూ

నాయకుఁడిది యకా గా దన

కీయెడ నామీద నాగ్రహింపం దగునే?

౨౭౩

టీక.- మరుఁగుపడ విన్నపము చేసినకు = కప్పిపుచ్చి చెప్పినను. —

గీ. తల్లి నామీద నఁట, లేనితప్పు మోపె

నఁట, యల యనుంగుఁడంద్రి దా నదియె నిశ్చ

యంబు సేసె నఁట, యికఁ గా దన్నఁ బోనె?

యేరి నన నేల కల్లరి నేనె యగుదు.

౨౭౪

టీక.- కల్లరికు = అబద్ధమాడినవాడను.

† కా. పా. — 'మమ్ము'

1 కా. పా. 'బూన్పెను.' 2 'యితరోతయుకు' 3 'నే మనువాడ,'

4 'దీనికికు'.

‡ కా. పా. — 'నామీద' ('మరుఁగుపడ' - తంజ - ప్రతులు.)

క. నాసాలిటిదైవముగా

భూపాలుఁ దలంతు నేను భారపొచ్చెము లే

† కేపట్లం జిత్రాంగిని

నాపినతల్లిని దలంతు నాతల్లివలె.

౨౭౫

టీక.— ఏపట్లం = ఎప్పుడును.

క. ఇది యిటువలె గా కెన్నఁడు

నెదలో, ¹ నొండాక విచార మే నెఱుంగమి కా

మదనారియె సాక్షి; యింకం

బదివేలును నేల పనికి మాలినమాటల్ ?

౨౭౬

ఉ. ఏ నిక నేమి నెప్పిన మహిపతి బొంకుగ నెంచు నెందు 'రా

జానుమతంబు ధర్మ' మని యండుగదా బుధు; లైననేమి 'యె

ద్దీనె నటన్నఁ గొట్టమున నేర్పడఁ గట్టు' మటన్నచందమే

కానఁగనయ్యె నొక్కయుపకారముసేయుఁడు మీరలీయెడఁ, ౨౭౭

టీక.— రాజానుమతము ధర్మము = రాజు ఏది ధర్మముగా భావించునో అదే ధర్మము, 'ఎ దీనిఁదంపే కొట్టములో కట్టివెయ్య మన్నట్లు' అని లోకోక్తి - విచార శూన్యవర్తనమని భావము.

క. మీమది శంకాతంకం

బేమియు లేక సభవార లెల్ల వినంగా

నామాటలుగాఁ గొన్ని మ

హీమండలవిభునితోడ నెఱింగింపఁ దగుఁ.

౨౭౮

క. మండలపతి తప్పొప్పులు

రెండు విచారించి తగినరీతి న్నీతి

దండన సేయఁగఁ దగు ను

ద్దండము సేయంగ శుభము దలకొన దెందుఁ.

౨౭౯

† శా. పా.— 'కేపట్లం' ('కేపట్లం' - తంజ - ప్రతులు.)

పినతల్లిని తల్లివలె తలచుట 'ఈపట్ల' మాత్రమే కాదు. కావున శా. పా. సరికాదు.

¹ శా. పా.— 'గొండాక' ('నొండాక' వూ. ము. తంజ, ప్రతులు.)

టీక.— ఉద్దండము = అక్రమదండనము, చేయంగఁ = చేసినయెడల,
శుభము తలకొనదు = మేలు కలుగదు (కీడు కలుగునని భా.)

అక్రమదండనము నరకహేతువనియు శాస్త్రము:—

“అదండ్యాక్ దండయక్ రాజా - దండ్యాంశ్చై వాప్యదండయక్
అయశోమహదాప్నోతి - నరకం చైవగచ్ఛతి.”

గీ. మీర లన్నిట సడిసన్నవారు దెలుప
వలదొకో నన్ను సడిసన్నవానిగా నొ
నర్చుటకు? దైవసన్నిధానమునఁ బెట్టి
నిజము సేయించి పిదప మన్నింపు మనుడు. ౨౦

టీక.—మీరలు = మీరు, అన్నిటఁ=సర్వవిషయములను, ¹సడిసన్నవారు=
పేరుపొందినవారు (నమర్చులని - భా.) కావున - నన్ను - ²సడిసన్నవానిగాఁ—
సడి = అప్రతిష్ఠ, చన్నవానినిగాఁ = (పోయిన) లేనివానినిగా, (అనిందితునిగా)
ఒనర్చుటకు. (రాజుతో) తెలుపవలదొకో? (అనగా మీరు ధర్మాధర్మవిధిజ్ఞులు
కావున నాకుగలిగిన యీ అపకీర్తి తొలగునట్లు - నా నిర్దోషిత్వము రాజుమనసున
కెక్కునట్లు చెప్పవలదా? అన్నమాట.) దైవసన్నిధానమునఁబెట్టి = దేవునియెదుట
నిలువఁబెట్టి, నిజము సేయించి = ప్రమాణముచేయించి, పిదప, మన్నింపుమనుడు =
నాయందు దోషము లేదని తేలినపిమ్మటనే - మన్నించుమనండి.

1వూ. టీ.—సడిసన్నవారు = సన్మార్గులు.

మీరు అన్నిటను సన్మార్గులు. అనగా, అర్థమేమో?

2వూ. టీ.—‘సడిసన్నవానిగాఁ = నిందితునిగా,’

రాజు తనను ‘నిందితునిగా’ భావించునట్లు సిఫారసుచేయవలసినదని సారంగ
ధరు డా పెద్దమనుష్యుల నడిగెనట! ఎంతటి యవివేకియైనను అట్లుడుగునా? అసలు
అడుగవలసిన అక్కరయేమి? ఇప్పుడు రాజు తన్ను ‘నిందితునిగా’ భావించియే
యన్నాడుగదా?

(సడిసన్ననుగూర్చిన వివరములకు ౨౬3 పద్యముకింద చూడండి.)

గీ. అసఖమతులార నన్ను జిత్రాంగియెనుట

నునిచి ¹ తారకాణించంగ ² గనుక నట్టి

కల్ల నావల్ల గోరంత గలిగె నేని

యాజ్ఞ కే నద్వైతము జుమి యని యనుండు.

౨౦౧

టీక.— తారకాణించంగగనుక = దృష్టాంతపరిచిన మీదట గూడా. అజ్ఞానము = శివుడు.

1 శా. పా.— ‘తారకాణిం-పంగ’

పూ. ము. నను, తంజ. మద. వ్రాతప్రతులలోను, పూ. టీ. వ్రాత పుస్తకమునను, ‘తారకాణిం-చ’ అను పదము క్రింద, శ. ర. లోను - ‘తారకాణిం-పంగ’ అను పాఠమే యున్నది. ‘పంగ’ అనుట తప్పని శాస్త్రీగారు ‘పంగ’ అని సవరించినారు. సవరింపనక్కరలేదు. (చూ. ప్రోథ. క్రి. 16.) చ కారమునకు పకారము రామికి శ్రీ గిడుగువారు చూపిన ప్రయోగాలు 61. (చూ. బాల. శర. పు. 166-167). అంతదూర మెందుకు? ఈగ్రంథముననే (31-185) ‘ఓర్పు - ఈ, డేర్పు’ అని ప్రాసస్థానమున ప్రయోగమున్నది. కావున ‘పంగ’ అనురూపము కవికి సమ్యక్తము. అది గమనింపక పడదెందుట పాడిగాదు.

2 శా. పా.— ‘గనగ’

పూ. ము. నను, అన్ని వ్రాతప్రతులలోను, పూ. టీ. వ్రాతపుస్తకమునను, శ. ర. లోను గూడా తారకాణిం-పంగ - గనగ అని యున్నది. ‘గనగ’ అనుట సరికాదని ‘గనగ’ అని దిద్దినారు. చాలతప్పు. ఆశాస్త్రీగారైనను ‘కనుక’ అనుపదము నెరుగనివారుకారు - వారి, ఒక్క నాగానందములోనే కనక - కనుకలు కలిసి మొత్తం 49 - కాబోలు - ఉన్నవి. కాని అవి యన్నియు ‘కాబట్టి’ అను అర్థమున వాడబడినవే. ‘తారకాణిం-పంగ - గనగ’ అనుచోట ‘కనుక’ కు ‘కాబట్టి’ అని అర్థము కాదు. అది యొక జాతీయమైన ప్రయోగము. దాని రుచి తెనుగు వారికే గాని యితరులకు తెలియుట కష్టము, కవులిట్లు ప్రయోగించి యున్నారు.—

(1) “భూసుతకోసమే గనుక బొంకితి నేనియుఁ బెద్దకాలముం

జేసిన నాతపంబు రహిఁ జెందక నిష్కలమా.” (ఉ. రా. 8-86).

(2) “ఎడలేదు వేష్టన లిటరమ్ము ముట్టెడు

గనుకఁ బ్రాతస్నానమునకు వలయు.” (మల్ల. విప్ర. 3-77.)

క. కాదే వినుఁ డొక్కటి యిం

¹కాదేవి నె 'గలది గలిగినట్టు దెలుపు నీ

వై దే నేరము జుణిగిన

గా' దని యడుగు మనుఁ డామె ²గట్టిగఁ ³దెలుపుక.

టీక. — నీవైదేనేరము = తప్పేమో నీదిగానే యేర్పడుచున్నది. గ్రీజుణిగినకాదు = ఇప్పుడు నిజము చెప్పుటకు జంకి = వెనుదీసి ప్రయోజనములేదు. కలది కలిగినట్టు = ఉన్నది ఉన్నట్లు తెలుపు, అని, ఇంకా, ఆదేవిసే = ఆచిత్రాంగిసే, అడుగుమనుడు, ఆమె, గట్టిగక = స్పష్టముగా, తెలుపుక = తప్పక చెప్పును.

(3) “బింబోష్ఠి నేఁ గన్గుఁ బీతాంబరమునైన

మెఱసి యుండుదుగదా మేనినిండ.” (భాగ. 10 - ఉ. 212.)

సంస్కృతలు తమకు తెలియని వన్నియు తప్పులే అనుకొని ప్రాచీన భాషా ప్రయోగములను దిద్దివేయుట భాష కపకారము చేయుట యగును గదా!

1 కా. పా. — ‘దేవిని’ (ఇదే పూ. ము. శ. ర. పా.)

‘ఆదేవిసే’ అని ఏవకారముండుట అవసరము. లేనిచో అర్థసాభాగ్యమంతరించును. ఏవకారసహితపాఠము తంజ. ప్రతిలో ఉన్నది.

2 కా. పా. — ఆమెఁ గట్టిగ

‘గట్టిగ’ అను పదము సరళాదిగదా? మరి ‘గ’కు ముందు అరసున్న యెందుకు? అచ్చుపారపాటంటారా? అయితే వావిళ్ళవారును - అరసున్నతో ముద్రించినారే; అందుకు గారణమేమి? పెద్ద లాలోచించండి.

3 కా. పా. — ‘తెలుపక’ — అంటే అర్థమేమో పూ. టీ. లేదు. శాస్త్రి గారినిబట్టి వావిళ్ళవారును ‘తెలుపక’ అనియే అన్నారు. పెద్దప్రమాదము. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను శ. ర. లోను గూడా ‘తెలుపుక’ అనియేయున్నది. ఎందుకుండదు?

గ్రీపూ. టీ. — ‘జుణిగినక’ = ‘డాచిన’

‘జుణుఁగు’ — అకర్మకక్రియ; ‘డాచు’ అని యర్థము. ‘డాచిన’ అని సకర్మ కార్థముచెప్పుట తప్పు. శ. ర. కర్త ‘జుణుఁగు’ కు ‘వెనుదీయు’ అను అర్థముచెప్పి ఆయర్థము కీపద్యమునే చూపినాడు.

ఇంకా + అదేవి = ఇంకాదేవి, —

‘ఇంకను’ లోని ‘ను’ లోపించుటచేత పూర్వస్వరమునకు పీఠము కలిగి ‘ఇంకా’ అయినది. (వివరములకు, చూ. బాల. శర. పుట 126.) ‘ఇంకా’ సరసకవిసమృతమైన రూపమే. ఒక్క ప్రయోగము. —

క. “పంకజముఖి బిగి కాంగిటం

బొంకముగా సురతకేళిఁ బొసంగించు నెడక

ఇంకా మఱి యింకా మఱి

యింకా మఱి యన్నమాట యింకా మఱివక”

—చాటువు.

క. ¹ అటమీదట జగదీశ్వర

ఘటనం బెటు లుండె నటులఁ గా కుండదుగా,

యి టనుం డని, వారికి నా

దటఁ దాంబూలంబు లిడి, యతం డపు డనిపెక్. ౨౦౩

టీక. — అటమీదట = అపైన, జగదీశ్వరఘటనంబు = భగవంతుని యేర్పాటు, అదట = ప్రీతితో.

¹ కా. పా. — ‘అటమీదట.’ (ఇది గుజిలీ పాఠము.)

‘అటమీదట’ తంజ. పా. ప్రాచీన కృతులలో - అటమీద; ఇటమీద; అటమున్నె - అటకమున్నె; అనియేగాని ‘అటమీద; ఇటమున్నె అటకుమున్నె - ఇటకుమున్నె’ అను వాడుక కనబడదు. —

వ. ‘అటమీద నీవ యెఱుంగుదు.’ (విరాట. 2-61.)

వ. ‘ఇటమీద నాకుం దెలియదనిన.’ (ఉద్యో. 1-102)

క. అజికి నిటమీద నెవ్వరాధారంబో.’ (భీష్మ. 1-63.)

క. ‘ఓరీ యిటమీద నూరకుండుము జగతిక్.’ (భాగ. 9-436.)

గీ. ‘వారికి నటమున్నె యిచ్చెఁ జంద్రారమాలి.’ (భీమ. 6-69.)

ద్వి. ‘ఇట క్రిందిమాటలకే దప్పుపట్ట.’ (బసవ. పు. 125.)

చ. ‘అదెయొక యల్పనైస్యమట యావల.’ (విరాట 4-245.)

సీ. ‘అరుణోదయముకాక యటకమున్నె’ (కాశీ. 7-131.)

క. ‘కొట్టువడి యటకమునుపనె.’ (మను. 4-124.)

(‘అటకమునుపనె = అంతకుముందే’ జూ. టీక.)

వారివీరి ప్రయోగము లెందుకు? మూలగ్రంథమయిన నవనాథ చరిత్రలో ‘అటమీదఁ బరమేశు నాజ్ఞ యెట్లుండె’ (పుట. 64) అనియే యున్నది.

శా.¹దాక్షిణ్యకరమూర్తి ఖండశమహాదానాదిధర్మక్రియా
దక్షా యాశీతదీసరక్షణకళాధారంధరీసత్కృపా
వీక్షా శాశ్వతకీర్తివైభవరమాభృచ్ఛశసంహసనా
ధ్యక్షా దుర్మదరాట్కిరీటదలనై కాక్షేయకాక్షేయకా. ౨౦౪

క. ²యాచనకవినుత వనితా

సేచనకతనూవిలాస శృంగారకళా

సూచనకమృకవిత్వా

లోచనకందలితహర్ష లోలుపహృదయా. ౨౦౫

సృజిణి

³దుగ్ధవారాశివిద్యోతికీర్తి సుధా

భుగ్ధరీణామనాగ్భోగవర్తి దయా

దృగ్ధతాశేషధాత్రీమరున్నిస్సృతా

స్నిగ్ధసారస్వతస్నిగ్ధసారస్వతా. ౨౦౬

గద్యము. ఇది శ్రీసూర్యనారాయణవరప్రసాదలబ్ధ ప్రసిద్ధ పాగ్విభవ
సుధాసారజనితయశోలతాంకూర చేమకూర లక్ష్మణామాత్యకుమార
సమారాధితబుధసమాజ వేంకటరాజప్రణీతంబైన సారంగధర
చరిత్రంబను మహాప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీకింకపింద్రీకుటాపంచాననేత్యాద్యనేకవిరుదవిఖ్యాతవిద్యత్క-
వీశ్వరతిరుపతివేంకటేశ్వరకృపాపాత్రీఛాత్రీ కాశ్యపసగాత్రీ దీపాలాన్వయ
పవిత్రీ సరస్వతీనృసింహపుత్రీ రాజలక్ష్మీకళత్రీ పౌంధరీబంధపతనరచనాధురీణ
పిచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతంబును, 'జితకాశి' నామకంబును నగు సారంగధర చరిత్ర టీక
యందు ద్వితీయాశ్వాసము.

1-3 పద్యములు 'విజ' ద్వితీయాశ్వాసాంతమునను 2వది ప్రథమాశ్వాసాంతమునను
నున్నవి.

శ్రీ

సారంగధర చరిత్రము

తృ తీ యా శ్వా స ము

శ్రీ ధుర్యశాన్యధైర్య

క్షౌఢరమూర్ధన్య యాదిగచ్ఛేశ్వర వి

ద్యాధిక వితరణదీక్షా

రాధా సుత యమ్యతేంద్ర రఘునాథనృపా.

౧

వ. అవధరింపు మివ్విధంబున నవ్వసుంధరావరకుమారుం డగు సారం
ధరుండు మంత్రిపుంగవుల ననిచి యనివార్యధైర్య ధురంధరుండై
యుండె నంత.

చ. అనిపినబోయి వారు † నతులై, యతులైకవినీతరీతి ని

ట్లని; 'రవధారు, ధారుణి ‡తలాధిపశేఖర, స్వామియానతిం

బనివిని యక్కు-మారుగని మామదిలో ననుమానమెల్లఁ బో

వను విశదంబుగా * నడిగి వచ్చితిమయ్య యనేకభంగులన్. 3

టీక.— నతులై = నమస్కరించినవారై ("నతుడు-One who is prostrate."
(బౌను.) అతుల...రీతిన్ = సాటిలేని మంచి వినయముగల వారి పదతితో (=మిక్కిలి
వినయముతో) ఇట్లనిరి; ధారుణి ... శేఖర = రాజశ్రేష్ఠ, అవధారు = చిత్తగింపుము.
(అవధారు - Oh Listen! O give ear' (బౌను.) స్వామి ఆనతిన్ = తమ ఆజ్ఞ
ప్రకారము, పనివిని = పోయి, మదిలోని+అనుమానమెల్లన్, పోవన్ = తీరునట్లుగా,
విశదంబుగాన్ = స్పష్టముగా.

† కా. పా.— 'నతులైకవినీతిని నీతిదోష' (ఇదే పూ. ము. పా.)

'అతుల ఏక వినీతిన్ = సాటిలేక ముఖ్యమయిన వినయముతో అని' పూ. టీ.

‡ కా. పా.— 'నయంబున నేలెడి సామియానతిం, బనిచిన'. (నయంబున
నేలెడి...) పూ. ము. పా.)

పాఠాం.— 'దెలిసి'

క. † బౌధన్యఁడు; గాఁ డన్యఁ, డ

సాధారణఁ డతఁడు; దైవసన్నిధి నిదగఁ

శోధన చేసినఁ * గాని, య

శోధన యొం దొకటి దలఁపఁ జొప్పడ దింకఁ. ౪

టీక.— ధన్యఁడు - బౌధన్యఁడు = (సారంగధరుడు) పుణ్యమూర్తి అగును (గాని) అన్యఁడుకాదు.— శోధన = ప్రమాణాదులచేత నగు పరీక్ష, ('యశోధన' అను సంబోధనముచేత, 'తొందరపడి అక్రమ మొనర్చినయెడల యశోధనమునకు హాని వచ్చును; జాగ్రత్త' అని హెచ్చరిక.)

క. మనవిగల దొకటి 'చిత్రాం

గినె ¹యీమాటు బెదరించి కినుకఁ 'నీవం

కనె ²తప్పిది, గట్టిగఁ జెపు

మన నృపులొక 'దానతెలుపు' నని యతఁడనియె. ౫

టీక.—తాన తెలుపుక = తానే చెప్పును.

† కా. పా.— 'ఆ ధన్యఁడు గాఁ డన్యఁ; డ సాధారణఁ డతఁడు; వారు భావించిన యర్థమేమో? (పూ. టీ. లేదు).— 'సాధన్యఁడు' పూ. ము. పా.; 'బౌధన్యఁడు' తంజ. పా. (మూడుప్రతులలోను ఈపాఠమే యున్నది.)

౧ కా. పా.— 'నతనిక'

దైవసన్నిధిని - శోధనచేయవలసినది 'అతని' నొక్కనినే కాదు; చిత్రాంగిని కూడాను. "ఆమెను నన్ను దేవాలయమునను, నేమించి మాటాడ నేరపరయ్య" అని బా. శం. అనువాదము. (చూ. పు. 49.) కావున కా. పా. సరికాదు. 'సన్నిధిని తగ్గక' అని తంజ. తా. పా.

* కా. పా.— 'గాక' (ఇది పూ. ము. పా.)

'గాని' తంజ. పా. "...సన్నిధి, బరిసెంబున దిబ్బు బట్టించిగాని, యొండు విచారంబు లూహింపఁగాదు." (నవ. పు. 65.)

¹పాఠాం.—'యీమాటుమాదలంచి' ²'తప్పగునిజము దెలుపు'

† కా. పా.— 'దానదెలుపు'

'తానక' - తెలుపు' అనుటలో అరములేదు. కావున ఆపాఠము తప్పు. అయితే ఏమి? కాశ్మీరీగారి వ్రాతమీది విశ్వాసముచేతను - తప్పని త్రోసివేయుటకు ధైర్యములేకను వావిళ్ళవారుకూడా 'తానదెలుపు' అనియే ముద్రించినారు. పూ. ము. లో 'తానతెలుపు' అని సరిగానే యున్నది.

-+ రాజు మంత్రులు చిత్రాంగి నదలించి యడుగుట -

చ. అన విని మంచిదే యని నృపాగ్రణి వారల నెల్ల వెంటఁ దో
డొని వెన రాణివాసమునకుం జనినం గని, నాతి నెజ్జ ది
గ్గన దిగి జాళువాపసిఁడికంబము †చెంగట నిల్చి, ముగ్ధచా
డ్చున వసివాళ్లు వాడుమొగముం గదియంగ ముసుంగుఫీదార్పుచుకా.

టీక.—ముసుంగు = మేలుముసుగును, కదియంగకా - తార్పుచుకా = సవరించుకొనుచూ.

క. కొనగోరఁ దీసి కాటుక

కనునీరు ¹చిటుక్కు మనఁగ గడ మీటుచు వం

చినతల యె తక్యుండెడు

నన్మతోదరి కనిరి రాజుననుమతి వారల్.

2

టీక.—చిటుక్కుమనఁగకా = చిటుక్కుఅని శబ్దమగుఁట్లు, కడమీటుచుకా = పోజిమ్ముచు.

†పాఠాం.—‘చాటున.’ శ్రీ కా. పా.—‘దాల్చుచుకా’ (‘దాల్చుచుకా’
పూ. ము. పా.) ‘దార్పుచుకా’; ‘దార్పుచుకా’ తంజ. పా.

ముసుగును అప్పుడు తాల్చినదనుటకంటే - తాల్చియున్న ముసుగును సవరించిన
దనుట సరసముకదా?

‘తలకొంగు సవరించి తలుపోరచేసి’ (తా. శం. పు. 50.)

‘ఒనర హేమ సంభరమాత్రగా నిలిచి

ముసుగుడగ్గఱదిగిచి ముగుదచందమున.’ (నవనాథ. పు. 65.)

1 కా. పా.—‘చుటుక్కు.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

సరియైనరూపము ‘చిటుక్కు.’ (చూ. శ. ర.) “చిటుకు or చిటుకుపాటుకు
slightly, with a low soft sound- చీమ చిటుక్కుమంటే నిద్రలేస్తాడు.”
(బ్రాను.)

(1) ‘వెవిదార్చి విను చీమచిటుకన్న’ (మను. 4-16)

‘పీఠీక చిటుక్కుమని చప్పుడు చేసినప్పటికిన్ని’—అని, జూ. టీక.

(2) ‘చిటులనిమిత్తము మెట్టెలు

చిటుకు చిటుక్కునఁగఁ దిరుగు శిష్టువగతోకా.’ (హంస. 5-25.)

మ. వసజాతేక్షణ, కేళికాకలరవవ్యాజంబునక వచ్చి, ని

న్నను సారంగధరుండు \$ హియతులసౌందర్యంబు వీక్షించి, మో
హనిమగ్నుం డయి బల్మిఁ బట్టె, నని మీ రన్నా రటం, చెల్లరు
న్వినఁగాఁ బల్మి-కుమారునిం దెలిసి రండ్డి యంచు రాజంపినక. ౮

టీక.— కేళికాకలరవవ్యాజంబునక = ఆటపావురము నెపమున.

వ. మేమాన్మపాల † బాలుపాలికింజని తద్వృత్తాంతం బంతయు
నెఱింగించి.

శా. 'ఏరా యోరి వివేకహీనమతి ద్రోహీ నందనుం డంచు ని

న్నెరా నమ్మిన దంతయుం గలిగె ‡ నే రంతఃపురీసీమకుం
బోరో, రారో, కొమాళ్ళు? వావివరుసల్ బుద్ధిక్ విచారింపకే
గారాబుంబినతల్లిఁ బట్టితివి యోగ్యంబే నినుక జూడఁగక. ౧౦

(3) 'ఇటువంటియ్యలె కారా

చిటుకుమనకయుండ సంపెచ్చికటివేళక.' (వైజ. 2-18.)

(4) 'చీమచిటుకుమన్నఁ జిమ్మెటబుట్టన్న.' (నేం. పంచ. 4-247.)

(5) 'మంధరునిబంధము చిటుకనకుండఁ దెగఁగొఱి కెను.'

(గిడుగువారిప్రతి) మిత్రలాభము. పు. 46.

ధ్వన్యనుకరణములకును సంప్రదాయమున్నది. ఒక భావలోని సంప్రదాయము
లింకొకభావ వారి కెన్నెఁడుచదివినను అంతుపట్టవు.

\$ శా. పా.— 'హియతుల...మీరన్నారటంచు.' (ఇది గుజిలీ పాఠము.)
ఇందులో భిన్నవచనతాదోషమున్నది. 'హియతుల...' అని, తంజ. పా.

† శా. పా — 'సృపాలుకడకుంజని' (ఇదియును గుజిలీ పాఠమే) సారంగ
ధరుడు సృపాలబాలుడుగాని సృపాలుడుకాదు. 'సృపాలబాలుపాలికి' తంజ. పా.

‡ శా. పా.— 'నెండ్లైన న్నగర్లోనికిం బోరో' (ఇదియును గుజిలీపాఠమే.)

క. అని యనుఁ డని యినుఁ డాగ్రహ

మున సంగారకునిచందమున మండుచు నుం

డిన వాఁడని; గట్టిగఁ జెపు

మని మే మెంతయును దూఱ నతఁ డిట్లనియె. ౧౧

టీక.— ఇనుఁడు = రాజు, అంగారకుని చందమునకొ = అగ్నివలె. (అంగారకము = అగ్ని, మహద్వివక్షచే, - 'అంగారకుడు.' చూ. బా. తత్స. 61.)

మ. అమరంగాఁ దనమీఁది నేర మిపు డాహా నాపయిక్ + మోపి, తండ్రిమనం బి ట్లెడ సేసెనే! యయినఁ గానీ గట్టిగాఁ దెల్పు నాయమ నే యింకొకమాటు మీ రడుగుఁడీ యన్నాఁడు; గాఁగాను దోసము ను మ్మొందు నిరాపనిందలు గడించు; దెల్పు నిక్కంబుగఁ.

టీక.— మోపి = ఆహాపించి, తండ్రిమనంబు - ఇట్లు, ఎడచేసెనే = చెడగొట్టినదా? నిరాపనిందలు = వట్టి తప్పులు. గడించకొ = ఘటించుట, దోసము;

ఈగ్రంథమున 'గడించు' ధాతువు 'ఘటించు' అను అర్థమున రెండు, మూడు మార్లు వాడబడినది. కవి ఈ వాడుకను గౌరవ నుండియే గ్రహించినాడు.

'అయిమ్మ నామీఁద నాగ్రహంబునను - ఈ యుపాయము గడియించిననైనఁ జేకొని తన కింత చెవి నానసేట?' (నవ. పుట. 64.)

† శా. పా.— 'నాపయింజూపె, ... బిట్లెడ సేసెనే' (ఇది పూ.ము.పా.)

తండ్రిమనము నెడసేయుట నేరముఁజూపికాదు; మోపి. కావున 'నేరముఁ జూపె' అనుట తప్పు. అది యట్లుండగా, తన మీది నేరమును నాపయిని 'మోపి' అనుట సంప్రదాయముగాని 'మోపి' అనుట సంప్రదాయముకాదు. - 'నాపయికొ మోపి' అనియే తంజ. పా.

'కటకటా! తన మీఁదికల్ల నామీఁద

నిటు మోపి, రాజున కెడలుగాఁ జెప్పి.' (నవ. పు. 66.)

'నారి చేసిన తప్పు నామీఁదమోపి' (బా. శం. సారంగ.) శ. ర.

కావున శా. పా. అసాధువు. వావిళ్ళవారేకాక, మా. ని. వారును ఆ యసాధు పాఠమునే కైకొన్నారు. (చూ. 'ఎడసేయు'.)

చ. అనవుడు, రాజుదిక్కు-మొగ మై యలుకక గలకంఠి కంచు గీ
 సిగగతి * బెద్దపెట్టు నను జిట్టుడుకుం గనునీరు సోన యై
 చినుకగ నేడ్చి, యే లగడుచేసెడు రచ్చలబెట్టి యింత? యో
 వనధిగభీర నాకు సరివారలలోఁ దలవంపు లయ్యెడుక. ౧౩

టీక. — కంచుగీసిగగతిక = కంచును మోగించినవిధమున, పెద్దపెట్టునను =
 బిగ్గరగాను, చిట్టుడుకుంగనునీరు = ఇంచుక వేడియైన శోకబాష్పములు, (దుఃఖా
 శ్రువులువేడి. చూ. ౭౯ క్రింద.) సోనయైచినుకక = చిన్నవానగా వర్షింపగాను,
 ఏడ్చి; వనధిగభీర = సముద్రమువలె గంభీరుడవైన - రాజు, రచ్చలకపెట్టి = వారి
 వీరిమాటలను విని - నన్ను వీధిలోనికిలాగి, ఏల అగడుచేసెదవు = ఎందుకు అల్లరపాలు
 చేసెదవు?

ఖంగునమోగు శబ్దమును 'కంచుగీయుట'తో పోల్చిచెప్పట కవులకు పరిపాటి.
 కంచుగీయుట యనగా కంచుపాత్రమీద ఉలివంటి యనుపమక్కుతో గీకి శబ్దంప
 జేయుట. ఈ విషయమును 'అముక్త' కర్త యిట్లు వివరముగా చెప్పినాడు.

చ. † కలియఁగ వారిదేవతలు గాంచు సరోవరదంధ దర్పణం
 బుల పయి దట్టపుం జిలుము వోవఁగఁ దా మలకంచు గీయఁగా
 బలె నలువంకలం గలయఁ బాయకతేలుచుఁ బద్మరేణువుల్
 కెలఁకులఁబాసిపోఁ జెలఁగి క్రేంకృతులిచ్చె మరాళమాలికల్. (4-180)

* కా. పా. — 'పేరెలుంగునను' (ఇది పూ. ము. పా.) 'పెద్దపెట్టునను' తంజ. పా.
 'పేరెలుంగున' అనుట కంటెను - 'పెద్దపెట్టున' అనుట చక్కని జాతీయమైన
 పలుకుబడి.

† ఈపద్యముయొక్క తాత్పర్యమును కాశ్రి గారిట్లు నెలవెచ్చినారు. —

'సరస్సులు సరస్సులుగావు, ...జలదేవతలు ముఖముంజూచుకొనెడు కంచు
 టద్దములు. వానిపై దట్టముగా చిలుముపేరినది. హంసశ్రేణులు ఆచిలుమును తోము
 చున్నవోయన...ఇటునటు...సంచరించుచుండినవి. అట్లు తోముటవలన చిలుము
 ఎడలి యెగిరిపోవుచున్నదో యవనట్లుగా పద్మరజస్సు...రేంగుచు కొలఁకుల వెలికి
 ఎగసిపోవుచుండినది. కడుదిటవుగా తోముటచేఁ గలిగిన కీమతబద్ధములో యన వీని
 క్రేంకారములు ఒప్పుచుండెను. ఈ దేశములో పూర్వకాలమున కంచుటద్దములు
 ప్రసిద్ధ

గీ. 'కంచుగీసిన తెఱంగున ఖంగురనఁగఁ

జేడియలుగూడి ధవళముల్ పాడుచుండ' (చమ. మంజరి. 3-90.)

క. 'అసమయంబునఁ గాంస్యము

గీసిన గతి...నెలుఁగడరక' (ఉ. రా. 8-126.)

కంచుగీయుట = వాదనవిశేషము (కూడాను.)

"ఊడుట, వ్రేయుట, మీటుట, వాయించుట, కంచుగీచుట, లను పంచమహా శబ్దంబులెఱింగి" (చాటు. మంజరి. పు. 155.)

ఈ 'గీయు' ధాతువును కొందరు చువర్ణాంతముగా వాడినారు. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు.—

సీ. 'కీచురాళ్ల రవళ్లు రేచె బాలకులీల

వైచినట్లును, గంచుగీచినట్లు.' ('కడుపుతీపు.')—

శృంగారనైషధము.—(1-103) 'కంచుగీసిన తెఱంగున' అనిమాలము; 'కంచు గంటయంచు చుట్టును కొడుపుతో' గీచిన కీచుమని మ్రోయును' అని సర్వంకమా వ్యాఖ్య.

త్రాణ్యము.— 'కంచుగీచినట్లు పలికె She spoke shrilly, or with a voice as clear as a bell.'

క. మానముకన్నను హెచ్చా

ప్రాణ మని † తెగింప బల్మిఁ బట్టెదు; సేయం

సదాచార పరాయణులు ... వానిని దినదినము సన్ననిబూదితోతోమి నిర్మలీ కరించు కొనుచుండిరి. ఆ యాచారము ఇటు ననుసంధించి కవియిట్లు వర్ణించినాడు.'

శాస్త్రిగారి యూహ సరియైనదికాదు. ఎందువల్లననగా కంచుపాత్రమీద సన్నని బూదివేసి తోమినయెడల క్రేంకారము వంటి శబ్దముపుట్టుదు. చిలుము బూదితో కలిసియుండునేగాని, ఎడలి - యెగిరి - రేంగి - వెలికి - ఎగసిపోనే పోదు. చిలుము రేగుటకును - క్రేంకారమువంటి శబ్దము పుట్టుటకును - ఉలితోనే గీకవలెను. హంసలు ముక్కులతో పద్మరజస్సును రేపుట - ఉలితో చిలుము నెగుర గొట్టుటను పోలునేగాని, సన్నని బూదివేసి తోముటను పోలదు.

† శా. పా.— 'తెగింప, బల్మిఁబట్టిటుసేయం - బూనితి; నగుఁబాటులు నాకా; నీకే...'

‡బూనితి నగుఁ బాటులు నా;

కా, ‡ నీకే సిగ్గు గలుగ దంట! నా కేలా. ౧౪

టీక.— తెగింపజే = సాహించి నేను గొంతు కోసికొనబోతే, బల్మిక్ పట్టెను = (వద్దు వద్దని) గట్టిగా పట్టుకొని - అడ్డముపస్తావు; (=వచ్చితివి - అని భా.) మల్లీ, ఇటు = ఇట్లు, నాకు - నగుఁబాటులు చేయం బూనితివి; ఔక = బాగానే యున్నది. నీకే సిగ్గు కలుగదంట (ఇక) నాకేలా?

క. కందోయి * చల్లగా నిటు

గం దోయిన్మపాల, లెస్సగా నిక నొకమా

అందఱముందఱ నీ, వని

చిందఱవంద అయి గుట్టు చిట్టాడంగక. ౧౫

టీక.— కందోయి చల్లగాక = నీకండ్లు (రెండూ) చల్లబడునట్లుగా, లెస్సగాక, ఇక నొక మాటు, కందోయి = చూచెదవటోయి!

శాస్త్రిగారంచిన విరామ చిహ్నముల ప్రకారమేర్పడు అర్థము సరసమైనది కాదు. మరియు 'పట్టిటు' అనుపాఠము కంటెను - 'పట్టెను' అను తంజ. పాఠమే మూలానుసారిగా నున్నది. మూలమిది.— “తెగి చావఁబోయినఁ దివిరి పట్టెదవు, నగుబాటుచేసితి నాలజ్జగొంటి, నీకు లేదంట సిగ్గు నేడు నాకేల?” (పు. 66.)

* క. పా.— ‘చల్లగా’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘చల్లగా’ అను రూపము తప్పు; ‘చల్లగా’ అనుట ఒప్పు. కందోయికి ప్రియ వస్తుదర్శనమున కలుగు గుణము ‘చల్లన’ గాని ‘చల్ల’ (=మజ్జిగ) కాదు. ‘చల్లన + కాక = చల్లగాక’ అని సంధికార్యము.— (చూ. ప్రాథ. సమా. ౧౪.) ‘చల్లగా’ అను పాఠము శ. ర. లో ఉన్నది. (చూ. చిట్టాను.) ‘చల్లంగ’ అనుటకొక ప్రయోగము.—

తే. ‘అనిన నాతండ్రి యాయెనే యనియె నేమె

ఱుంగమే యర్థి గడుపు చల్లంగఁబలికి.’ (ఆముక్త. 7-50)

ప్రయోగములతో పనియేమి? వ్యాకరణములదాకా యెందుకు? బ్రాహ్మ, ‘చల్లంగా బ్రదుకు - Long life to you’ అని చక్కగా వ్రాసిపెట్టి యున్నాడు. అంత దూరము గూడా పనిలేదు. ‘చల్లంగా - తియ్యంగా’ అను వ్యవహారము లెనుగు పల్లె లలో పసిబిడ్డలును ఎరిగినదే.— ఇంతటి సుప్రసిద్ధ పదమును శాస్త్రిగారు తప్పుగా ముద్రించుటయే వింత. వావిళ్ళవారా తప్పునట్లే ముద్రించుట మరి వింతకాదా?

‡ ‘నీకు లేదంటి’ అని ముద్రిత ప్రతిపాఠము. (?)

క. కయ్యానకుఁ గాల్ ద్రవ్వచు

గయ్యాభితనంబు మీఱఁగా డగ్గటి యా

తొయ్యలి యూచక యూచక

†పయ్యెద గొబ్బున ‡బటాన బయలుగఁ జేసెన్. ౧౬

టీక.— ఊచక - అచక = ఏమాత్రమును వెనుకముందు చూడక, పయ్యెదను, గొబ్బున = తటాలున, ‡ బటానబయలుగఁ - చేసెన్ = బట్టుబయలుగా తొలగించివేసెను.

‘ఊచక - అచక’ ఇదియొక జాతీయము. — (బందరులో శృంగారకావ్య గ్రంథమండలివారు 1936 లో ప్రకటించిన) రాధికాసాంత్వనము. —

క. ‘ఇల రాయరాయలగు మా

యల రాయలనెంచి యూచకాచక మదిలో

నలరాయల నెలరాయల

వలరాయల నెన్నదృష్టి పాత్రలుగారే?’ (2-57)

ఉ. ఆపగిదిం ద్రపారహిత యై కుచరేఖలు చూప నందఱున్

హా! పరమేశ్వరా! యనుచు నొదల వంచిరి; జంత¹యంతయున్

† కా. పా. — ‘పయ్యెద - గొంగును’

కా. పా. ను బట్టి వావిళ్ళవారును ‘పయ్యెదగొంగును’ అనియే ముద్రించినారు. కాని లోకములో ‘పయ్యెదకొంగు; వైటకొంగు’ అనియే గాని, - ‘పయ్యెదగొంగు;’ ‘వైటగొంగు’ అను వాడుకలేదు. [‘వైట - A woman's mantle, or kerchief వైటకొంగు. The skrit or end of the same’ (బ్రాహ్మ.) కావున ‘పయ్యెదగొంగు’ అనుట సరికాదు. అసలా పాఠమే సరియైనది కాదు. పూ. ము. నను, తంజ. తా. ప్రతులలోను, క. ర. లోను గూడా, ‘పయ్యెదగొబ్బున’ అనుపాఠమే యున్నది.

‡ పాఠాం — ‘బటాకబయలుగ;’ ‘గొబ్బునను బట్టుబయలుగ.’

§ పూ. టీ. — ‘పటానన్ = తటాలున.’

‘బటానబయలు’ లోని ‘బటాన’ ను ‘పటాన’ అనుకొనుట ఆశ్చర్యము. ఆ ‘పటాన’ కు ‘తటాలున’ అని యర్థము చెప్పవలసి సాహసము. ‘బటానబయలు’ తెనుగు దేశమున అబాలగోపాల విదితము.

1 కా. పా. — ‘యంతయున్’ (ఇది. గు. పా.) ‘యంతయు’ తంజ. పా.

నాపయిడప్పెయా;నిదియు నాదియొ ²యాతనిచేలయానొ కా
దో పరికింపుఁడా, యనుచు దుప్పటిముందఱఁబెట్టి వెండియుక్.౧౭

టీక.—త్రపారహితయై = సిగ్గుమాలినదై, బొదల = తల, జంతు = ఆగ్రయాళి.
ఆతని, చేల = వస్త్రము.

క. కొడుకుపయి నీకుఁ గడుఁ బ్రే
ముడి గావున 'గతకుఁ గాళ్ళు ముంతకుఁ జెవు' లీ
వడిగెదవు రాజ, నీ కె

క్కడియభిమాన మని పలుకఁ గాంతుం డలుకక. ౧౮

టీక.— కతకు కాళ్ళ ముంతకు చెవులు - అడిగెదవు = (లోకోక్తి) అసంగ
తపు ప్రశ్నలుచేసెదవు.

'కడమవన్నియు నింక నేల కతకుఁ గాళ్ళు
ముంతకుఁ జెవులుఁ గల్పింప ముజ్జగములఁ
బడుపు జవరాండ్రకును దృఢప్రాయ మహహ.' (సుద. 4-28.)

క. ఇది మాయాపట మనఁ గూ

డదు గద యింక? సంశయం బెడలఁ జూచితిరే

కద? పదపదఁ డని యానయ

విదులం దోడుకొని వచ్చి విభుఁ డలసభలోక. ౧౯

టీక.— మాయాపటము = కల్పితవస్త్రము. సంశయంబు - ఎడలక =
అనుమానము తీరునట్లుగా. పదపదఁడు + అని = పదండి పదండి అని (చూ. బా.
క్రి. ౯౮.) నయవిదులక = న్యాయము నెరిగిన ఆ పెద్దమనుష్యులను.

క. మాతృరిరంసాయతుఁ డగు

పాతకి దండన మొనర్పఁ బరిమాణం బే

² శా. పా.— 'యాతని - చేత.'

దుప్పటి ముందర బెట్టి 'ఇది నాదో? ఆతని 'చేత' యొ చెప్పండి' అనుట
సంగతమగునా? 'చేల' అని సరియైన పాఠము, తంజ. ప్రతులలో ఉన్నది. ముందర
పెట్టివది 'చేల' గాని 'చేత' కాదు.

"ముదిత దుప్పటిఁదెచ్చి ముందఱఁబెట్టి, యరయంగ నివ్వల్యయినిదొనాదొ,
వెలవొప్ప మీరెల్ల వివరించిచెప్పుడు." (కూ. తి. సారంగ. పు. 29.)

†రీతి చెప్పుడని విపశ్చి

జ్ఞాతములం గూర్చి యడుగ జననాథునితో. ౨౦

టీక. — మాతృరంసాయతుడు = తల్లితో క్రిడింపవలెనను ఇచ్చగలవాడు - (రంతు మిచ్చా రిరంసా.) అగు, పాతకిక, దండన మొనర్పక = శిక్షించుటకు, (శిక్ష) పరిమాణంబు, వీరీతి = ఎట్టిది. అని, విపశ్చిత్ జాతంబులంగూర్చి ండి తుల సమాహమును.

క. విజ్ఞాపనం బొనర్చిరి

విజ్ఞానేశ్వరము చూచి విద్వజ్జను; ల

గ్రియ్యజ్ఞుని వనిఁ గరచరణం

బాజ్ఞ నిశావేళఁ జేయ నర్హం, బనుచుక. ౨౧

టీక. — విద్వజ్జనులు, విజ్ఞానేశ్వరము - అను ధర్మశాస్త్రగ్రంథమును చూచి, అయ్యజ్ఞునిక = ఆదుర్మార్గుని, వనిక = అడవియందు, నిశావేళక = రాత్రిసమయమున, కరచరణంబు = కాళ్లుచేతులు, (కరచరణము, సమాహారద్వంద్వము.) ఆజ్ఞ చేయక - అర్హంబు = నరికించుట తగును, అనుచుక, విజ్ఞాపనంబు - ఒనర్చిరి = మనవిచేసిరి.

† కా. పా. — 'ఏ, రీతిం జెప్పుడని సద్బుధ' (ఇది పూ. ము. పా.)

'పరిమాణము - వీరీతిక - చెప్పడు' అనుట సరికాదు. — ప్రశ్నమున, 'అది యేరీతిక'; 'వాడెక్కడక'; 'నాకెందుకుక' అని ద్రుతాంతములుగా వాడు వాడుక కనబడదు. కావున 'వీరీతి? చెప్పుడు' అనుట యొప్పు.

గ్రి కా. పా. — 'అయ్యజ్ఞుని కరచరణాదుల కాజ్ఞ' (ఇది పూ. ము. పా.)

'కరచరణాదులకు' - అనుటచేత, కరములు చరణములేకాక - కంఠము; కాను గూడా నరికించవలసిన దన్నట్లు - అర్థ మేర్పడుచున్నది. ధర్మశాస్త్రవచనములలో గాని, ప్రభువులుచేయు తీవ్రశాసనములలో గాని భాష అంత అవ్యవస్థితముగా ఉండదు. మరియును - ఆపాఠములో 'అడవిలో నరికించవలసిన'దన్న నియమమున్న లోపించినది. అంతా కథకు విరుద్ధమే. మూలగ్రంథ మిట్లున్నది. —

'అట్టి దురాత్ము, గొనిపోయి నడురేయి ఘోరాటవందు, గనెలుగాఁ జేతులుఁ గాళ్ళు గోయింప, జనునని ధర్మశాస్త్రములు శోధించి, పలికిన.' (పుట. 67.)

'కాబట్టి, కా. పా. తప్పు. వావిళ్ళవారేకాక, నూ. ని. వారుగూడా ఆతప్పు పాఠమునే గ్రహించినారు. (చూ. 'ఆజ్ఞ'.) సరియైన పాఠము తంజ. ప్రతులలో ఉన్నది.

—, రాజు సారంగధరునికి శిక్షవిధించుట —

ఉ. ఆతటి వారిమాట విని యట్లనె నిర్దయవృత్తి నమ్మహీ
నేత తలారులం బిలిచి నేడు సుతుం గొనిపోయి కాళ్లునుం
జేతులు ¹నాజ్ఞసేయుడని చేముదుటుంగరమిచ్చె. గోపమే
చూతురుగాని బిడ్డ డని చూడరుగా ధరణీతలాధిపుల్. ౨౨

టీక.—కాళ్లును - చేతులుకొ, ఆజ్ఞచేయుడని = సరికిసేయుడని, చేముదు
టుంగరమిచ్చెకొ = చేతి ముద్దుటుంగరమిచ్చెను. (ఉంగరమిచ్చుట- ఆజ్ఞకు అనవాలు.)

‘ఆజ్ఞచేయు’ అను క్రియ శ. ర. లో లేదు. “ఆజ్ఞచేయుట - To sentence;
to doom.” (శాన్తీము.)— “నీప్రాగల్భ్య గర్వం బడం, గింతుం గన్నులకాజ్ఞచేసి
యని పల్కెకొ.” (పరమ. 5-363.)

ఆ. వె. పట్టి నట్టు లాజ్ఞ వెట్టె గట్టడసేసి,
సరగ లోని కరిగి, శయ్య ²కొరిగి,
యినుడు దుఃఖవార్ధి మునిగి యుండంగ నల్ల
యినుడు నంత వార్ధి మునుగుచుండె. ౨౩

టీక.—ఇనుడు = రాజు. ఇనుడుకొ = సూర్యుడును, వార్ధికొ మునుగు
చుండెకొ = అస్థమించుచుండెను.

గీ. ప్రామినుకుమానికమ్ముల బరణియైన
తరణి శరనిధి మునుంగుగా సరగఁ దిగిచి
వేయఁ బోల్ పై వసుతతి నారాయణుండు;
కా కది కృపీటజాతాప్తి గాంచ నేమి? ౨౪

1 కా. పా.—‘ఁగోసిరండనుచు’

పూ. ము. సను, ‘ముదుటుంగరము’ క్రింద - శ. ర. లోను, తంజ. తాళప్రతులు
శాలుగింటిలోను ‘ఆజ్ఞసేయుడని’ అను పాఠమున్నది. — పరిష్కర్తలు ‘ఆజ్ఞచేయు’
అను క్రియ నెరుగక ‘ఁగోసిరండనుచు’ అని దిద్దివారు.

2 కా. పా.—‘శయ్య - కొరిగి’ (ఇది. పూ. ము. పా.)

‘శయ్య - కొరిగి’ అని తంజ. పా. (ఇదియే వాతీయము.)

3 కా. పా.—‘...మానికమ్ములు భారమైనదరణి’ (ఇది పూ. ము. పా.)—
...మానికమ్ముల బరణియైన తంజ. తా. పా.

టీక.— † ప్రామి...తరణి.— ప్రామినుకు = 'వేదముల నెడి - మానిక
 మ్ముల = మాణిక్యముల (తోనిండిన) - బరణియైన, తరణి = సూర్యుడు; (సూర్యుడు
 వేదములకు నిలయును.— 'అంశుమాలీత్రయా తనుః' అను.) - [ప్రా = శ్రేష్ఠములైన,
 మినుకు = బంగారు నాణెములును - మానికమ్ముల = కెంపులును - గల ('ప్రా -
 Excellent - శ్రేష్ఠమైనది.' బ్రాను.) తరణి = ఓడ, అని అర్థం.] శరధిక్
 మనుగఁగా = అస్తమించగా, (సముద్రములో మునిగిపోగా, అని అర్థం.) నారా
 యణుండు = విష్ణువు, (మాలిమికాడు - అని అర్థం.— నారాయణ శబ్దమునకు -
 నీరు నివాసస్థానముగా గలవాడని వ్యు.) వసుతతిక్ = కిరణసమూహమును, సరగక్ -
 తిగిచి = వెంటనేతీసి, పైక్ వేయబోలుక్ = బయట (ఒడ్డుమీద) వేసియుండవచ్చును.
 [నారాయణుడు వేదోద్ధారకుడు కావున, శరధిలో మునిగిన త్రయితనువును బైటవేసి
 యుండవచ్చునని ఊహ.] ‡ వసుతతిక్ = సముద్రములో - పడిపోయిన - రత్న

ప్రామినుకులను మాణిక్యములుగను, తరణిని బరణిగను చెప్పుట సరసము;
 పరిపాటియును.—

తోచెఁబ్రాచీ మహాధరోత్తుంగ సరణిఁ

బ్రాజువు మానికమ్ముల బరణి తరణి.' (పారి. 4-49)

† పూ. టీ.— 'ప్రామినుకు మానికమ్ములు = వేదశ్రేష్ఠములు (మిక్కిలి కాంతి
 గల రత్నములనియు.)'

వేదములలో శ్రేష్ఠములు; అధమములు; అని రకములు లేవు. కావున పై టీక
 సరికాదు.—

‡ పూ. టీ.— 'వైవసుతతిక్ = మీఁది కిరణ సమూహమును (మీఁదనున్న ధన
 సమూహమును అనియు.)'

మీఁది కిరణములను - మీఁది ధనమునుమాత్రమే తీసివేసి తక్కిన కిరణము
 లను - తక్కినధనమును నీటిపాలు చేసెననుట యుచితముకాదు. సంధ్యారాగముతో
 పోలిక కావున 'వసుతతిక్ = ధనసమూహమును' అనుటయు నుచితముకాదు. ధన
 శబ్దము సంపద్యాచకముగాని కేవల రత్నవాచకముకాదు. రత్నములు - బంగారు -
 పశువులు - పంట, మొదలగు సమస్తవస్తువుదాయము ధన మనిపించుకొనును.
 ('ధనం- Property, wealth, riches, treasure, money, gold, chattels &c.'
 అప్టి.) కావున కాంతిని చెప్పునప్పుడు 'వసు' శబ్దమునకు ధనమని యర్థము చెప్పుట
 యొప్పుదు. మరియు, ధనమునకు 'కృపీటజాతాప్తి' అసంభవము. పూ. టీ.వారు,

రాణిని ('దేవభేదేనలేరక్షా వసూరత్నే ధనే వసు,' అమ.) పైకొ = ఒడ్డుమీద, వేసినాడుకాబోలు, (అని మాలిమికాని పరము.) కాక = అట్లు కానియెడల, అది = ఆ వసుతతి = కిరణసమూహము, కృపీటజాత = (నీటబుట్టిన) అగ్నియొక్క, ఆ ప్రికొ = సంబంధమును, కాంచనేమి = కలిగియుంటును కారణమేమి? నీటమునిగి బయటపడుట వల్లనే - నీటబుట్టినవానితోడి సంబంధము కలుగుట - అని చమత్కారము. (సాయం సమయమున సూర్యునితేజము అగ్నియందు ప్రవేశించునని శ్రుతి ప్రమాణము.) - కాక = అట్లు సముద్రమునుండి బయటపడవేయబడనియెడల, అది = ఆ వసుతతి = రత్నరాశి, కృపీట = నీటియందలి, జాత = పుట్టుకయొక్క, ఆ ప్రికొ = ప్రాప్తిని, (=జలములో జన్మించుటను) కాంచనేమి? (రత్నములు సముద్రమున పుట్టుట ప్రసిద్ధము. సముద్రము రత్నాకరము గదా.)

వేదములనెడి బంగారు నాణెములు - కెంపులు నింపిన సూర్యుడనెడి యొడ పడమటి సముద్రములో మునిగిపోగా నారాయణుడనెడి నావికుడు వెంటనే ఆనాణెములను - కెంపులను జవిరి బయట (సముద్రపుటొడ్డున) వేసెనుకాబోలు! (ఆయెఱ్ఱని కాంతు లా నాణెముల - కెంపుల కాంతులే కాబోలు) అట్లు నీటబడుటయే, సూర్య కిరణములకు నీటిపుట్టువు(=అగ్ని)తో సంబంధమేర్పడుటకును, రత్నాలు సముద్ర జలములలో దొరకుటకును కారణము అని తా.

చ. గగనపయోధి దాటి రవిగంధవహాత్మభవుండు రేయియొక

జగతికుమారియంతికమునక రభసంబున నిల్చి 'వచ్చు సో

యగమున రామచంద్రు' డని యాయపరాంబుధిలంక జొచ్చి పె

ల్లగఁ దరికొల్పునగ్నిశిఖలో యన † సంధిలె సాంధ్యరాగముల్.

'కృపీటజాతాప్రికొ = అగ్నిసంబంధమును, (జలసమూహసంబంధమును అనియు) - సాయంకాలమున సూర్యతేజము అగ్నియందు ప్రవేశించునని శ్రుతులయందుఁ జెప్పబడి యున్నది.' అన్నారు. మరి 'ధన సమూహము' నకును - 'జల సమూహము'నకును గల సంబంధమేమో, చెప్పక వదలినారు. రత్నపక్షమున 'జలజాత' మనగా 'నీటి యందు పుట్టుట' (= పుట్టుక) గాని - 'జల = నీళ్లయొక్క, జాతము = సమూహము' అనికాదు. ఆయర్థ మనుచితము.

† సాతాం.- 'మించెను'

టీక.— రవి - గంధహాత్మభవుండు = సూర్యుడనెడి హనుమంతుడు, గగన పయోధిక్ = ఆకాశమును సముద్రమును, దాటి, రేయి - ఆత్మ - జగతి నుమారి అంతిముసక్ = రాత్రియనెడి సీత ద్వార, † రభసంబునక్ = సంతోషముతో, నిల్చి, రామ = మనోహరుడైన - చంద్రుడు (అనెడి) రామచంద్రుడు, సోయగమునక్ = సోగసుగా, వచ్చుక్ - అని (చెప్పి), ఆ - అపరాంబుధిలంకక్ = పడమటి సముద్రమును లంకయందు, చొచ్చి; 'పెల్లుగక్' = అతిశయముగా, శ్రీ దరికొల్పు = రగులుకొల్పిన, అగ్ని శిఖలో = మంటలో, అనక్, సాంధ్యరాగముల్ = సంద్యాకాలపు ఎఱ్ఱని కాంతులు, † సంధిలెక్ = సమకొనెను. (= కలిగెను)

గీ. లోకములకంట నలమ వేలాకృశాంగి

మిహిరకరరస మూనిన మిన్ను పెంచు

గదియ సాంధ్యవిభాదీపకలిక యిడంగ

బడినకాటుక యనఁ దమఃపటలి నెఱసె.

౨౬

† పూ. టీ.— 'రభసంబునక్' = వేగముగా - నిల్చి'

వేగముగా పోవచ్చును; వేగముగా రావచ్చును; కాని 'వేగముగా నిల్చుట' యెలాగండీ? రభసమునకు వేగమనియే కాదు; 'సంతోషము' అని కూడా అర్థమున్నది. (చూ. శ. ర.)— "రభసః. joy, pleasure, delight. 'మనసిరభస విభవే సారిరుదయతు సుకృతేన' - గీతగోవిందమ్". ఆప్టి.)

శ్రీ పూ. టీ.— 'దరికొల్పు = కాల్చినటువంటి - అగ్నిజ్వాలలలో'.—

'సూర్యుడనే హనుమంతుడు కాల్చిన అగ్నిజ్వాలలు' అంటే అర్థమేమో? అగ్నిజ్వాలలను కాల్చుట యెట్లో? దేనితోనో? అంతా వింతవ్రాత. దరికొల్పుట యనగా అగ్నిని రగులుకొనజేయుట గాని 'కాల్చుట' కాదు.

ఉ. ఈ లలితాంగి చంద మొక యించుక చూచెనంచు ధూర్త గో

పాలుండు తాలవృంతమొక భామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం

దాలస లీలమై విసర, నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్యపుః

కీలిత పంచసాయక శిఖిం దరికొల్పుచు నున్నకైవడిక్'. (పారి 1-109)

సీ. 'అందఱఁ జొన్నియం దనలంబు దరికొల్చి'. (భా. ఆవి. 3-14).

† పూ. టీ.— 'సంధిలెన్' = (సంద్యాకాల రక్తిమములు) తగులుకొనెను.'

'సంద్యాకాలపు రక్తిమములు - తగులుకొనెను' అని తెనుగువారనరు. సంధిలుట యనగా సంభవించుట; ప్రకరణోచితమయిన యర్థము. 'సంధిలుట. To happen, occur, to meet.' (చొను.)—

టీక. — వేలాకృతాంగి = కాలమనే స్త్రీ, లోకములకంటె = లోకులకంటె
యందు, (కంటె - జాత్యేకవచనము. - జాతీయము. 'లోకము = జనము - 'జనవిష్టప
యోగ్లోకః' నా. ర.) అలమక = పూయుటకు, మిహిరకర రసము = సూర్యకిర
ణములనెడి పసరును, ఊనిన = పట్టించిన, మిన్నపెంచు = కదియక ఆకాశమును
పెంతుకు తగులునట్లుగా, సాంధ్యవిభా = సంధ్యాకాంతియ నెడి, దీపకళిక ఇడంగె =
దీపమువెట్టుగా, పడిన = ఏర్పడిన, కాటుక, అనక = అన్నట్లు, తమఃపటలి = చీకట్లు
గుంపు, నెఱసెక = వ్యాపించెను.

మంచుగందము, వెల్లుల్లిరసము, మొదలగు ద్రవపదార్థములను పెంతుకుపట్టించి
ఆపదార్థమునకు సోకునట్లుగా క్రిందివైపున అముదపు దీపము నుంచినయెడల కొంత
కాలమున కా ద్రవపదార్థమంతయు మసిగా మారిపోవును. (అమసిలో అముదమును
చేర్చి మర్దించినచో కాటుకయగును.) అట్లు మసియేర్పడుటకు 'కాటుకపడిన' దనుట
జాతీయము. ప్రకృతమున, ఆకాశము - పెంతు; అందు వ్యాపించిన సూర్యకిరణములే
ద్రవపదార్థము. సంధ్యాకాంతి అందు కమర్చిన దీపము. చీకటి - అందేర్పడినకాటుక.

క. చవుదంతి వియన్నదిలో

నవగాహ మొనర్చి చల్లు నలవమధులో నా

దివి *యలచుక్కలు దోచంగ,

దివియలవారిఁ గొని యపుడు తెగువఁ దలారుల్. ౨౭

టీక. — చవుదంతి = ఐరావతము, ('దైవతమదావళంబు చాదంతి యనంగ' -
ఆం. భా. 1-56.) వియన్నదిలోక = ఆకాశగంగలో, అవగాహము - ఒనర్చి =
మునిగి, చల్లు = వైకెగజల్లిన, అల, వమధులోనాక = తొండపు తుంపురులో అన్న
ట్లుగా, దివి = ఆకాశమునందు - (సప్తమికి ప్రథమ. చూ. ప్రాథ. కారక. 20.) అల-
చుక్కలు = నక్షత్రములు, దోచంగె = ఉదయించగా, దివియలవారిక - కొని =
దివిటీలవారిని వెంటతీసికొని; తలారుల్, తెగువక = సాహసముతో, (ఆవతలికి
అన్వయము.)

* కా. పా. — 'యల చుక్కలచేత దగ,' ('దివి = ఆకాశము, అలచుక్కల
చేత = ఆ నక్షత్రములచేతను - (ఆ బొట్టులచేతను - అని స్వారస్యము.) అని పూ. టీ.)

'ఆనక్షత్రములచేత ఆకాశము ఐరావతము తొండపు తుంపురులోయనునట్లుగా
తగక' అని పూ. టీ. వారు తేల్చిన యర్థము. అది సరికాదు. ఆకాశము నీటి
బొట్టులవలె నున్నదనుట యనుచితము. నీటి బొట్టులతో పోల్చ దగినవి నక్షత్రములు
గాని ఆకాశము కాదు.

ఆకాశగంగలో అవగాహనము చేయుచున్న విరావతము వైకృతజిమ్మిన నీటి బిందువులో అన్నట్లు ఆకాశమున నక్షత్రము లుదయించుచుండగా - (చీకటిపడిన తరువాత, అని భా.) తలారులు దివిటీల వాండ్రను వెంటగొని. - (పోయి రాకొమరుని యిల్లు ముట్టడించిరి - అని అవతలి కన్వయము.)

చవుదంతి. ప్రకృతి 'చతుర్దంతము.'—

'ఆబొట్టులచేతను' - అని స్వారస్యమును చెప్పట బొత్తిగా తప్పు. ఆకాశమున 'బొట్టులు' లేనే లేవు. కనుక 'ఆబొట్టులచేతను' అనుస్వారస్యము పుట్టినే పుట్టదు. అసలు, పాఠమే అసాధువు. 'చుక్కలు తోచగ' అని పూ. ము. పా. 'దివి యలరేఁ జుక్కలెనయ' అని తంజ. పా.

కావ్యీగారు తమ నాగానంద నాటకములో 'చవుదంతి'కి ప్రకృతి 'చతుర్దంతి' అన్నారు. (చూ. పు. 67.) పొరపాటు. విరావతము 'చతుర్దంతము' గాని 'చతుర్దంతి'కాదు.

(1) 'చతుర్దంతము - అ. పుం. ఇంద్రునియేనుఁగు; చవుదంతి.' (శ. ర.)

(2) 'చతుర్దంతము - Double toothed: the name of Indra's elephant.' (బౌను.)

(3) 'చతుర్దంతః. an epithet of Airavata, the elephant of Indra' (అట్టి.)

(4) 'చవుదంతి. వైకృ. (చతుర్దంతః) శుద్ధాం. ని.

(5) 'చవుదంతి - (వికృతి) చతుర్దంతము - ప్రకృతి.' (వైకృతదీపిక.)

రామాయణము - సుందరకాండము.—

'రాఘవశ్చమయాద్భుష్ట శ్చతుర్దంతం మహాగజమ్,

ఆరూఢం శైలసంకాశం చచారసహలక్ష్మణః.' (27-12)

'చతుర్దంతం గజం దివ్యమాస్తే తత్రవిభీషణః

చతుర్థి స్సచివై స్సార్థం వైహాయస ముపసీతః. (27-33)

'జవ్వనికి ప్రకృతి 'యావని' అనుకొనుట యెట్టి ప్రమాదమో చవుదంతికి 'చతుర్దంతి' ప్రకృతి అయ్యుండవచ్చుననుకొనుటయు అట్టి ప్రమాదమే,

— తలారులు సారంగధరుని నడవికి కొనిపోవుట —

సీ. రాగిదేరెడుచొకారపునీలిచల్లడం
 బులడంబు చీకట్ల బలము సేయఁ,
 1 గోరమీసములపైఁ గోపోగ్రసములు
 చిందు ద్రోక్కఁగ మొగాల్ జేవుఱింప,
 మృత్యుదంష్ట్ర) లనంగ 2 మీటైనలోవంక
 కత్తులున్నతభుజాగ్రముల మెఱయ,
 నలుకుమానుసులగుండెలు గుభుల్లన ఘల్లు
 రనుమ్రోతగుదెలు వేటాడుచుండ,

ఆ.వె. 3 కూక వెట్టి యీల గొట్టుచు బడిబడిఁ
 బాటుతెంచి చుట్టువాటుకొనిరి;
 దివ్యరత్ననికర దేదీప్యమాన మై
 యతిశయిల్లు రాజసుతుని యిల్లు.

౨౮

టీక. — డఱు = కాంతి; జేవుఱింపక = ఎఱ్ఱవారగా; మృత్యుదంష్ట్ర)లనం
 గక = మృత్యుదేవతకోరలో ఉన్నట్లు, మీటైన = గొప్పవియు — భయంకరములు
 నైన, లోవంకకత్తులు = లోవంపుగల కత్తులు; అలుకుమానుసుల = (తప్పులుచేసి -
 అందువలన) జంతుచుండు జనుల, -గుండెలు, గుభుల్లనక = భయమున ఊర్ధ్వపగా,
 ఘల్లురను-మ్రోత గుదెలు = ఘలుఘలుమని శబ్దించెడి దుడ్డుకట్టలు, వేటాడు
 చుండక = తాండవించుచుండగా; కూకవెట్టి = కేకవేసి, ఈలకొట్టుచుక =

1 కా. పా. — 'కోఱు':—కోరమీసములోనిరేఫము లఘువుగాని అఱఘువు
 కాదు. (చూ. శ. ర.; నూ. ని.)

2 కా. పా. — 'మేటైన' ('మేటి = శ్రేష్ఠము' అని పూ. టీ.)

పూ. ము. నను, తంజప్రతులలోనుగూడా 'మీటైన' అనియే యున్నది.

"మీటు Greatness, Grandeur-ఉద్రేకము, గొప్పయు. — 'సాలము వీట
 మీటగుక' చంద్రాం." (బ్రౌను.)

3 'పీకవెట్టి యీలవెట్టుచు.'

'కూకవెట్టి యీలగొట్టుచు' అని పూ. ము. పా. — 'పీకవెట్టి యీలవెట్టుచు'
 అని తంజ. తా. పా. 'ఈలకొట్టు' జాతీయము.)

ఈలవేయుచు, వచ్చి, దివ్య...మానము—వి = మేలయినరత్నముల మొత్తములచేత మిక్కిలి ప్రకాశించునదియై, అతిశయిల్లు - రాజసుతునిఇల్లు, చుట్టువాఱుకొనిరి = నుట్టడించిరి.

వ. అప్పు డందులఁ గ్రందుకొను సందడిఁ గొందల మంది పరి జనంబు లేడ్చుచు లోపలికిం బాటి యబ్బారి యెఱింగించిన నిప్పు ద్రోకిన చందంబున మిట్టిపడి ి తట్టునం బడిన పులుఁగువిధంబున † నిట్టట్టవడి, తరలి పోఁగూడక యావద్రావినవానిగతి నారటించుచు, మిన్ను విఱిగి పైఁబడిన కైవడి తిచ్చవడి, రాకుమారుఁ డాత్మగతంబున.

టీక.— 1 క్రందుకొను సందడిక = అధికమగుచున్న కలకలధ్వనిచేత, 2 కొం దలమంది = కలతనొంది, అబ్బారి = ఆయుపద్రవము, తట్టునంబడిన పులుఁగు విధంబునక = తత్తరపోయిపడిన పక్షివలె, ఇట్టట్టవడి = తారుమార్చె, ఆరటించుచుక = ఆరాటుమును పొందుచు.

శ్రీ కా. పా.— 'తొట్టిలంబడిన' (ఇది పూ. ము. పా.) 'తొట్టిలక=తొట్టిలలో' అని పూ. టీ.—

'తొట్ట' అనగా ఉయ్యాల. పక్షియేమి? ఉయ్యాలలో పడుట యేమి ? ఒకవేళ పడినను దానికి అందుగలుగు బాధయేమి? 'తట్టు (ట్ట) నంబడిన' అని సరియైన పాఠము. తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను నున్నది.—

'వెలువడి పోలేక వెనఁ దప్పినడ్డ - పులుఁగుకైవడి' అని నవ. (పు. 68.)

† కా. పా.— 'ఇట్టట్టు తరలి పోఁగూడక'

'ఇట్టట్టువడి తరలి పోఁగూడక' అని తంజ. పా. 'ఇట్టట్టువడు (శ. ర. లో లేదు.) = to be surprized or shocked' (బ్రౌను.)

(1) పూ. టీ.— 'క్రందుకొను = మ్రోగుచున్న'

'మ్రోగుచున్న - సందడి' అర్థములేనిమాట. మ్రోతకే సందడియని పేరు. మ్రోగుచున్న సందడి, అని యెవ్వరును అనరు. 'క్రందుకొను = అతిశయించు' సరియైన అర్థము. (చూ. శ. ర.)

(2) పూ. టీ.— 'కొందలము = భయము'

'కొందలము = ఊభయము; కలత.' అంటేగాని 'భయము' కాదు.— (చూ. శ. ర.; నూ. ని.) — 'కొందలము Perturbation, confusion (బ్రౌను). — 'సం, చలతం బొందె ననుంధరావలయ, మాశాచక్ర మల్లాడెఁ, కొందలమందెక' (దీదశేందు) పట్టనము' (భా. విరాట. 4-172.)

మ. జననీ నావయి లేనిదోస మిటు లీర్వ్యం దండితోఁజెప్పి, యా
యనకుం గోపము¹ రేచి, త్రుంచు మన నాహా యెట్లు నోరాడ! నై
నను బో, దా సదసద్వివేకగుణముక్ ధర్మంబుఁ బోకార్చి య
మ్మనుజాధీశుఁడు నట్లసేయఁ దగునే! †మందుల్లదా భూపతుల్. 3౦

టీక. — ఐనను - పో = నీవు చెప్పితివేపో, తాక = ఆరాజు, సత్ +
అసత్ + వివేకగుణముక్ = మంచిచెడ్డలను విచారించుపద్ధతి, పోకార్చి = నాశముచేసి,
అట్లసేయక = నీవుచెప్పిన విధముగా నే చేయుట, తగునా? భూపతుల్, మందుల్
గదా = మందబుద్ధులుగదా.

క. ఈలాగున ధర్మము ని

ర్మూలం బై పోవు తెఱుగ; మునుచే యెట కేఁ

బోలే నైతి, నయో! విధి

యేలా పో నిచ్చుఁ బ్రాప్తి యిటు లుండంగన్! 3౧

టీక. — ఎటకేక = (తప్పించుకొని) ఎక్కడికైనను, పోలేనైతిక = పోక
పోతిని.

క. కెరలిపడి జనని దూఱుట,

ధరణీపతి ననుట, వెఱ్ఱితన; మిఁక నేలా

పరితాప మొంద? నాకుం

గఱకంతుఁడె దిక్కు గాక కలరే యితరుల్? 3౨

క. అని నిర్విచారుఁ డై యా

మనుజేశకుమారుఁ డనుపమానగభీరుం

డనవద్యశుభాకారుం

డనిమిషగిరిధీరుఁ డున్నయంతఁ దలారుల్. 33

టీక. — అని = అరీతిగా నిశ్చయముచేసికొని, అనుపమానగభీరుండు = సాటి
లేని గాంభీర్యముకలవాడు; అన...రుండు = కళంకములేని మనోహరాకారము కల
వాడు; అని...రుండు = మేరుపర్వతముతో సమానమయిన ధీరతగలవాడు.

1 కా. పా. — 'వెంచి' † కా. పా. — 'మత్తుల్'

క. రాసుతుఁ డని *తొడిఁబడఁ దెగి

గాసిని బెట్ట కడియాసఁ గాచుక మన మీ

మోసాల నున్న నెక్కడ

మోసా లగునో యటంచు ముంచినభీతిక.

3౪

టీక. — తొడిఁబడకఁ తెగి = తటాలున సాహసించి; అడియాసక = (అలస్యము చేసినయెడల ఆపద తప్ప నేమోనన్న) వట్టి ఆశతో, మోసాలక = నగరిముంగిట: — ఎక్కడ మోసాలు + అగునో = లేనిపోని నేరములెక్కడ వచ్చునో, అటంచుక, ముంచినభీతిక = అతిశయించిన భయముతో.

క. క్రిక్కిరిసి నగరిలోనికి

జక్కన † దురదురన చొచ్చి చనుచో, నేమిం

జెక్కు సెమర్పక యుండెడు

నక్కొమరునిఁ గొంచి వార లతిదుఃఖితు లై.

3౫

టీక. — ఏమిక = ఏమియును, చెక్కు చెమర్పక = భయశోకాదులచేత దిటపుతప్పక. ('ఏమిక' అను 'య' లోపరూపము సాధుకే. — చూ. బాల. శర. పు. 134.)

ఉ. 'కానకుఁ గొంచుబో¹యిపుడె గాళ్ళును చేతులు గోయుడంచు లో

నూనినకిన్న రాజు ముదుటుంగర మిచ్చెను, మాకు బుద్ధి యే ?

మానతి యిండు మీ' రనిన 'నట్లనె సేయుండు గొంకనేల రా

జాన యతిక్రమింపఁ దగునా' యని యాదృఢచిత్తుఁ డాడినక. 3౬

టీక. — మాకు, బుద్ధియేమి = ఆజ్ఞయేమి? ('ఏమిబుద్ధి' జాతీయము; 'నాకు యేమిబుద్ధి చెప్పుతారు - what would you advise me to do?' - త్రాను.) రాజాన = (రాజు + అన) రాజుయొక్క ఆజ్ఞ ('రాజాన' - మొగమందము; రాజులుడు, వంటిది - చూ. ఆం. భా. కా. సంధి. 32.)

* పాఠాం. — 'రాసుతుడనుచును దొడిఁబడ'

† 'మలమలనుచొచ్చి

1 కా. పా. — 'యిపుడు' (ఇది పూ. ము. పా.) 'యిపుడె' శంజ. పా. సముచితము.

ఉ. 'ఏయెడఁ గోపగించి ధరణీశుఁడు, గొల్చిన వారి నేక్రియం
జేయుఁ డటన్నఁ గా దనక చేయవలెం గద*యంచు నట్టిట్లుక
రాయిడి చేసి కర్మశపురజ్జువుల న్నవమోహనైక రే
ఖాయుత దేహునిక విడిచి కట్టి రయో పెడచేతు లంటఁగఁ. 3౭

టీక. — రాయిడిచేసి = అటుఇటు లాగిబాధపెట్టి, కర్మశపురజ్జువులక =
విరుసైనతాళ్యతో, నవ...మోహనైక = మిక్కిలి సుకుమారయిన శరీరముగల ఆసారంగ
ధరుని, పెడచేతులు విడిచి = చేతులను వెనుకకుతీసి, అంటఁగఁ - కట్టిరి.

క. చిందె నట హారములు దెగి

క్రొందెలిముత్యములు, పెన్నెలు ల్విడి విరులుక
జిందెను, మును సింగారము

చిందుచు నున్నాఁ డటంట సిద్ధము గాఁగఁ.

3౮

టీక. — సింగారము చిందుచున్నాఁడు = అటంట = సౌందర్య మొలుకుచున్నాడు.
అనుమాట, సిద్ధముగాఁగఁ = నిజమే అగునట్లుగా, అట = ఆసమయమున, హార
ములు తెగి, క్రొందెలిముత్యములు = క్రొత్తవి తెల్లనివి అయిన ముత్యములు, చిందెక =
చెడిరిపడిపోయెను, పెన్నెలుల్ విడి = తలవెండ్రుకలు విరియబడి, విరులుక చిందెను =
తలకట్టులోని పూవులును చెల్లాచెదురుగా పడిపోయెను.

సింగారము చిందువాడు గనుకనే ఆతని హారములలోని ముత్యములును, తలలోని
పూలును చిందినవని చమత్కారము.

గీ. ఇట్లు లారాచపట్టిని బట్టి చాల

గొట్టు సేయుచు నడురేయిఁ గొంచుఁ బోయి

ఘీ నలుకుద మటంచు నప్పు డానగరికడన

యుంచి †వా రింత నంత ఁగా పుండి రంత.

3౯

* కా. పా 'యన్నక'

వై వాక్యములు భటులవి. 'ధరణీశు డాజ్ఞాపించినట్లు భృత్యులు చేసితిరవలె
గదా యనుచు - ఆభటులు సారంగధరుని రాయిడిచేసి 'పెడచేతులంటఁగట్టి' పూ. ము.
రని పద్యార్థము. కావున 'చేయవలెంగద - యన్నక' అను పాఠము సరికాదు.
నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను 'యంచుక' అను పాఠమేయున్నది.

† కా. పా. — 'నలుకుదుమటంచు.' - తప్పు.

‡ కా. పా. — 'వా, రంతనంతగా నుండిరి.' (ఇది. పూ. ము. పా.) —

టీక.— గొట్టుచేయుచున్ = బాధించుచు, కొంచుఁబోయి, ఆనగరికడన = ఆనగరికి సమీపముననే, (ఒకచోట) ఉంచి, వారు = ఆతలారులు, ఇంతనంతన్ = ఇవతల - అవతల, కాపుండిరి = కాపలాయుండిరి.

గీ. అదురుగడ గాఁగ నవ్విధం ¹ బంత దెలిసి
బెగడి యెప్పుచుఁ జేతులు పిసికికొనుచుఁ
జెమ్మరించుచు 'నో యమ్మ చెల్ల! యేమి
నేయుదుమె!' యంచు రత్నాంగి చెలులు మిగుల. రం

టీక.— అవ్విధంబంత = ఆనంగతి అంతా, అదురుగడగాఁగన్ = తెలిసి = అదాటున విని. బెగడి = భయపడి, ఓయమ్మచెల్ల = అయ్యో.

క. తల వీడఁ బాటి, తమ గా
దిలియేలికసానితోఁ దదీయవిధంబున్
దెలియఁగఁ జెప్పిన, హా! యని
²నిలువుకు నిలువుననె యొరగి నేలం బడియెన్. రం

'అంతంతగానున్నారు' (= అంతనంతగా నున్నారు) అను పలుకుబడికి లోకమున 'పట్టిపట్టక - అక్రద్ధగా నున్నారని యర్థము. దూరదూరముగా నున్నారను సర్థమున 'అంతనంత నున్నారనవలెను.

ఆ. వె. 'వచ్చి కొలువుసొచ్చి నెచ్చెలిపిండు నం

తంత నిలువఁబనిచి.' (భా. విరాట. 1-246.)

తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను 'వా, రింతనంతఁ గాపుండిరి' అను పాఠమున్నది. ఆపాఠముచిత్రతరము. 'ఇంతనంత' అను పలుకుబడి సుప్రసిద్ధము.

గీ. 'ఏను బ్రహ్మయు హరియును నింతనంత

నుండు వారము కార్యప్రయోగదీక్ష.' (హర. 6-40.)

క. 'నెఱసి తమ మెల్లయెడఁ గ్రి

క్కిఱిసిన మఱి పొసినిలిచి రింతను నంతన్.' (విరాట. 3-195.)

1 కా. పా.— 'బండుఁ దెలిసి'

'అందు తెలిసి'. అనగా ఎందుఁ దెలిసి? పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతుల లోను గూడా 'అంత దెలిసి' అని యున్నది.

2 కా. పా.— 'నిలిచిన నిలువుననె.' ('నిలువున్నిలువుననె' పూ. ము.)

తంజ. ప్రతులలో - మూడింటిలో 'నిలువుకు నిలువుననె' అని యున్నది. అది సరి యైన జాతీయము. '...సారగి' అని పాఠాం.

టీక.— తలవీడక-పాటి = కొప్పులు వీడిపోవునట్లుగావయ్యెత్తి, తన, గాని యేలికసానితోక = ప్రియమైన దొరసానితో, నిలువుకు నిలువుననె ఒరగి = నిలుచున్నది నిలుచున్నట్లుగానే విరుగబడి.—

గీ. నోరఁ దడి లేక యప్పు డానీరజాక్షి

కంటఁ బుట్టెడు కన్నీరు గాఱఁ బొరలి

పొరలి యెడ్చుచునుండ నబ్బోటు 'లేల

క స్తిపడె దమ్మ' యని యెత్తి కు స్తరింప.

౪౨

టీక.— ఏలక స్తిపడెదు = ఎందుకు దుఃఖపడెదవు. అని, ఎత్తి = లేవనెత్తి, కు స్తరింపక = ఓదార్పగా.

—♦ రత్నాంగి చిత్రాంగి సంవాదము ♦—

క. *అప్పుడట దెలిసి మదిలో

ముప్పిరిగినుపుత్త్ర మోహమున, సకియలు తక్

గప్పుకొని వెంట రాఁగా

నప్పావనచరిత మహితలాధిపు కడకున్.

౪౩

టీక.— తక్ - కప్పుకొని = తన్నుచుట్టుకొని.

మ. జలుగుంబయ్యెదకొంగు జాటి వెనుక జీరాడ, ముత్యాలపే
రులు వక్షోజతటిం బుటం బెగయఁగాఁ, ద్రోపాడఁ జన్నుల్, కటి
స్థలిపై వేనలి మొగ్గ వాల, నడుగుల్ చండింప, నేత్రాంబుజం
బులు గన్నీట వసంతమాడ, సరిగెకబూఁ బోడి ఖేదంబునన్.

టీక.— ముత్యాలపేరులు = ముత్యాలహారములు, వక్షోజతటిక = కుచపార్శ్వమున, పుటంబెగయఁగాక = ఎగిరి పడుచుండగా, చన్నుల్, ద్రోపాడక = ఒండొంటి నొరసికొనుచుండగా, వేనలి = బడ, కటిస్థలిపై = పిరుదుమీద, మొగ్గవాలక = మొగ్గవాలిన విధముగా నుండగా, అడుగుల్, చండింపక = తడబడగా, నేత్రాంబు

* కా. పా.— 'అప్పుడు దెలిసియు' (ఇది పూ. ము. పా.)

'అప్పుడటదెలిసి' అని తంజ. ప్రతులపాఠము. అట్లు (చేలికత్తెలు కు స్తరించుట చేత) తెలివినొంది... ఆమె రాజుకడకు పోయెనని యన్వయము. అప్పుడు తెలిసియు పోయి' ననుట తప్పు.

జంబులు = కమలములవంటి కన్నులు, కన్నీటక - వసంతమాడక = కన్నీళ్ళను క్రమ్మరించుచుండగా, పూజోడి = రత్నాంగి, భేదంబునక = దుఃఖముతో.

క. అరుగునెడ నంతిపురమున

నరవిరిపాన్పుపయి నొరగి యావల ధరణి

శ్వరుడును నీవల నొకయం

తరువునఁ జిత్రాంగి, చెలులుఁ దా, నుండంగన్.

రగి

టీక. — అరవిరి పాన్పుపయి = అరవిచ్చిన పూలపానుపుమీద; ఒక, అంతరువునక = మరుగుప్రదేశమున.

గీ. అనఘ చారిత్ర యెవ్వ † రేమనినఁ గాని

గెరలని సుశీల సంపన్న; గేస్తురాలు;

అత్తరుణిఁ జూచి యపుడు నోరెత్తి పలికె;

† దాళనిచ్చునె పుత్ర వాత్సల్య మెదను?

ర౬

టీక. — ఏమనినఁగాని = (తన్నుగూర్చి యెవ్వరు) ఏమన్నప్పటికిని, కెరలని = కోపపడని, సుశీలసంపన్న = ఉత్తమస్వభావసంపదకలది, గేస్తురాలు = ఇల్లాలు (అయిన రత్నాంగి) నోరెత్తిపలికె = బిగ్గరగా మాట్లాడెను. (నోరెత్తి పలుకుట యిల్లానికి ఉచితము కాకపోయినను ఆమె పుత్రకోకము భరించలేక కోపోద్రేకము నడంచుకొనలేక అట్లు మాట్లాడినదని భా.) పుత్రవాత్సల్యము, ఎదను = హృదయమును, తాళనిచ్చునె = ఊరకుండనిచ్చునా?

నీ. “మగనికూరిమి గల్గి జగములో మిక్కిలి

వన్నె కెక్కినయట్టివారు లేరె ?

యిల భోగభామినుల్ కుల¹పాలికలకంటె

మేరగా నడచినవారు లేరె ?

గీ ‘నొరగి’ అని శ. ర. పా. (చూ. ‘అంతరువు’)

† శా. పా. — ‘ఏమన నొకింత గెరలని.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

ఏమనినను = ఏమన్నను, అనవలసినచోట ‘ఏమనక’ అనుట సరికాదు. ‘ఎవ్వరేమనినఁగాని’ అని తంజ. పా. వావిళ్ళవారి ప్రతిబోనేకాదు, నూ. ని. లో గూడా కావ్యీగారి తప్పుపాఠమేయున్నది. (చూ. ‘గేస్తురాలు’; ‘కెరలు’.)

† శా. పా. — ‘తాళవచ్చునె పుత్ర వాత్సల్య మెచట’ — అర్థమేమో?

1 శా. పా. — ‘కులభామినులకంటె.’

సవతిపట్లను నీను సవరింప కేపట్ల
 గారాబమునఁ బెంచువారు లేరె ?
 నెనరుతోఁ బినతల్లి యని కొమా ఛింటికి
 వచ్చిన దయఁ జూచువారు లేరె ?

గీ. తగునె యక్కట! బుధనుతో దారగుణవి
 రాజి సన్మార్గవర్తనఁ దేజరిల్లు
 పరమసాధువు సారంగధరునిమీఁద
 నొకటికిఁ బదాఱు ²కల్పించితో లతాంగి.

౪౭

టీక.—భోగభామినుల్ = భోగకాంతలు, కులపాలికలకంటెక్ = కుల
 స్త్రీలకంటెను, మేరగాక్ = మర్యాదగా. — సవతి - పట్లను = సవతి - బిడ్డలను,
 (పట్టి - పట్టులు - పట్టు.) ఏ పట్లక్ = ఎట్టిసమయములందును, ఈను సవరింపక =
 ఈర్ష్యవహింపక, — నెనరుతోక్ = ప్రేమతో; బుధ... విరాజి.— బుధ = విద్వాంసు
 సులచేత, సుత = కొనియాడబడిన, ఉదారగుణ = ప్రసిద్ధగుణములచేత, విరాజి =
 ప్రకాశించువాడును; సన్మార్గ...సాధువు.— సన్మార్గ (సత్ + మార్గ) వర్తనక్ =
 మంచిమార్గమున వర్తించుటచేత (= మంచి నడవడికలిగి) తేజరిల్లు = వెలుగొందు,
 పరమసాధువు, (అయిన) సారంగధరుని మీద, ఒకటికి పదాఱు (తప్పులు) కల్పించితివి.
 [‘ఒకటికి పదాఱు కల్పించుట’ లోకోక్తి. ఒకటి నాధారముచేసికొని పదారు కల్పిం
 చుట యని భా. సారంగధరుడు తనయింటికివచ్చుట నాధారముచేసికొని చిత్రాంగి
 తక్కిన కథను కల్పించినదన్నమాట.]

బుధ = దేవతలచేత, కొనియాడబడిన, ఉదారగుణ = దానగుణముచేత,
 (చంద్రుడు దేవతల కమృతము నిచ్చువాడు.— ‘ఉదారోదక్షిణేఖ్యాతే దానశాంధే
 మహత్యపి’- నా. ర.) విరాజి; సన్మార్గ (సతాం నక్షత్రాణాం మార్గః సన్మార్గః) =
 నక్షత్రమార్గమున అనగా ఆకాశమున, వర్తించుటచేత, తేజరిల్లు=ప్రకాశించు, సారంగ
 ధరునిమీఁదక్ = చంద్రునిమీద, ఒకటికి పదాఱు (కళ్లు). (అని, అర్థాంతరము.)

2 సాతాం.—‘కల్పించ-నో’

౧ పూ. టీ.— ‘బుధ...ర్తనక్ = విద్వాంసులచే కొనియాడబడిన గొప్ప
 గుణములచే ప్రకాశించెడు మంచిమార్గమున నడవడిచేత.’

మార్గము గుణములచేత ప్రకాశించునా? ‘మార్గమున నడవడి’ అంటే అర్థమేమో?
 అర్థాంతరసాభాగ్యమనలే అంతరించినది గదా!

చ. పడుచుదనాన ¹ బట్టి నినుఁ బట్టి పెనంగె నటంచు, లేని యా
గడములు గొన్ని యంగమునఁ గానఁబడక సవరించి, యీసుచే
దొడిఁబడఁ బోయి ప్రాణవిభుతో నెఱిగించి, తెగించి వాని నో
పడఁతుక యాజ్ఞ సేయు మని పంచితి;² వెంతటి కెత్తుకొంటివే! ౪౮

టీక. — పట్టి = నాబిడ్డడు, పడుచుదనానక, నినుక - పట్టి = బలాత్క
రించి, ఆగడములు = అకృత్యములు, — అంగముక = శరీరమున, కానఁబడక - సవ
రించి = కనబడునట్లు కల్పించుకొని, - ఆజ్ఞసేయుమని = నరికించుమని, పంచితివి =
ఆజ్ఞాపించితివి; ఎంతటి కెత్తుకొంటివే = ఎంతటి ఘోరకార్యమునకు పూనుకొన్నావే.

‘ఎంతటి కెత్తుకొంటివి’ (=ఎంతకెత్తుకొంటివి) జాతీయము. —

సీ. “ దయయింతలేక యెంతకు నెత్తుకొంటి ర

క్కుట మిమ్ముఁ గన్నదిగాక తల్లి.” (శుక. 4-42.)

చ. పొలఁతుక లెస్స యున్న నొకపూటయుఁ జూడఁగ జాలవీవు, మా
యల కొడిగట్టి, తెంతటి³ గయాళివె! బేరజపుక విచారముల్
దెలియనివానిపైఁ గలవి లేనివి †చాల ఘటించి తండ్రి బి
డ్డల కెడ సేయఁ జూచి తకటా! ⁴ మఱి నీకిది యెంత దోసమే. ౪౯

టీక. — లెస్సయున్నక = మేము సుఖముగా ఉంటే; - బేరజపుక విచార
ములు = కుత్సితపు తలపులు.

1 శా. పా. — ‘పచ్చి’

2 పాతాం. — ‘ఎంతకు నెత్తుకొంటివే’

3 శా. పా. — ‘ఎంతటి గయాళివి.’

† పాతాం. — ‘కొన్ని గడించి.’

4 శా. పా. — ‘మధి.’

చ. కఱకుండనంబుతోడఁ గనుగందని యాత్మ దలంపవైతి, వి

తైఱుగు వినం గలుకు- మనదే †మగవారిమనంబు? వెనక-ముం

దటలను బిడ్డఁ బాప మమతం గని పెంచినదాన వైనఁగా

యెఱుంగుదు? గొడ్డురాలి కిల నెక్కడిమోహము లెంచి చూడఁగన్.

టీక.— కఱకుండనంబుతోడఁ = పరుషవృత్తితో (= కనికరము లేనిదానవై)

కనుగందు = పసిబిడ్డడు, అని - తలంపవైతిని. ఇట్టి తైఱుగువినక = ఇటువంటి కథలువింటే, మగవారిమనంబు - కలుక్కుమనదే? = నొచ్చదా? (మనసు నొచ్చి విరిగితే మగవాచెంతటి శిక్షలైనను చేయింతురుగదా?)

† కా. పా.— ‘కనుగందని’ (‘కనుగందు = లేతబిడ్డ’ అని పూ. టీ.)

లేతబిడ్డ - అను నర్థమున ‘కనుగందు’ సారబిందుకము.— దండకము. ‘కావు కావంచు నేడ్పులో’ దలిర్పం గనుగందవై’ (పారి. 3-38) వేదంపారు ద్వి. సారంగ. లో కూడా ‘కడుపునంబుట్టిన కనుగందు నిట్లు’ (పు. 112) అని నిరనుస్వారముగానే ముద్రించివారు; పారపాటు. అరసున్నలేని ‘కనుగందు’ క్రియ. ‘కనుగందు (కందు + కందు) = మిక్కిలివాడు’ (శ. ర.)

కాశ్రిగారు ‘కనుగందు’ - అను క్రియలోని ‘కను’ ను ‘కనురు’ అనుకొని, ఆముక్త (పు. 42) లో - ‘కనుగందని మేనులక’— కనుగందని = కనురుడనము (లేతదనము) చెడిన, మేనులక = దేహములతో, అని అర్థము వ్రాసినారు. ‘కను గందు’ అను క్రియలో ‘కను’ అను పదమొకటి యున్నదనుకొనుటయు దానికి లో ‘కనురుడనము’ అని అర్థము చెప్పటయు, పారపాటు. ‘కనుగందు’లో ‘కను’; ‘వసివాడు’లో ‘వసి’; ‘పిట్టపిడుగు’లో ‘పిట్ట’; ‘బట్టబయలు’లో ‘బట్ట’ ఉన్నట్లు భావించి ఆపదములకు అర్థకల్పనము చేయుట తప్ప.

† కా. పా.— ‘మగవారిమనంబు’.— తక్కిన ప్రతులలోను ఇదే పాఠమున్నది. కాని మగవారిమనంబు, కలుక్కు మనుటకు కారణమేమి? అనుగాక. మగవారిమనసు కలుక్కుమన్నను, తేకుక్కుమన్నను దానివలన కలుగు ఉపద్రవమేమి? ఇంటిలోని ‘మగవారి’ మనస్సు కలుక్కుమంటేనే యిబ్బంది. కావున ‘మగ’ అని నేను సవరించి నాను.

క. గ్రీషిత తల్లివి, పెనుపంగ నో

పినతల్లివి, గాన వచ్చి పిలిచిన నయ్యో!

కనికరము లేక వానిం

గని కరము నిరాపనింద గట్టం దగునే?

గీ॥

క. - పినతల్లివి = పిన్నమ్మవు, పెనుపంగనోపిన - తల్లివి = పోషింపజాలిన పూజ్యురాలవు. (ఇక్కడ 'తల్లి' పూజ్యవాచకము - మాతృవాచకము కాదు.) కాన = కాబట్టి, వచ్చి, పిలిచినకొ = పిలిస్తే, వానికొ - కని = వానిని చూచి, (మోహించి) కనికరములేక = దయలేక, కరము - నిరాపనింద = వట్టి అబద్ధపు నింద, కట్టందగునే?

చ. కటికిమనంబుతో నిటులఁ గల్గులు చెప్పిన నాతఁ డైనఁ దాఁ
గటకట యట్టివాఁ డవును గాఁ డని రెండును నిశ్చయింపకే
యెటువలె నాజ్ఞ వెట్టు మనెనే తరళాక్షి, కుమారుఁ డంచు న
కట్టికములేక! యశాఁ, జెవులె కన్నులు రాజులకుం దలంపఁగక

టీక. - కటికిమనంబుతోకొ = కఠినమైన మనస్సుతో, - అక్కటికము = దయ, రాజులకుకొ - చెవులె కన్నులు = రాజులు చెప్పడుమాటలనుబట్టి పోవువారేగాని స్వయముగా విచారించి తెలిసికొనువారుకాదు.

ఉ. ¹ ఏనడిసన్న మానిసివె? యేమి యెఱుంగవు ² పారుప ట్టయో

గీ శా. పా. - 'పినతల్లిని'...నోపిన తల్లిని' ('తల్లిని' = 'తల్లి + అని' పూ. టీ.)

పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను, 'నిరాపనింద' అను పదము క్రింద శ. ర. లోను గూడా 'పినతల్లివి...నోపినతల్లివి' అను చక్కని పాఠమున్నది. కావున 'తల్లి + అని = తల్లిని' ఉచ్చారణకటుపాఠము సరికాదు.

† శా. పా. - 'యట్టి' ('యట్టి తంజ. పా.) - 'యట్టి వాఁడవునుకాదన కూరక ...' పాఠం.

1 శా. పా. - 'ఏనడిసన్నమానిసివో' (=ఎట్టి యింగితజ్ఞురాలవో) అని పూ. టీ.)

పూ. టీ. సరియైనది కాదు. (చూ. ౨-౨౬౩ క్రింద), 'మానిసివోకింత' అని పూ. ము. పా.; 'మానిసివె యింత' తంజ. పా.

2 శా. పా. - 'పాటుపట్టివే' (=పరుగులాడుచున్న నిసువవు) - అని పూ. టీ.)

'ఎట్టి యింగితజ్ఞు రాలవో' = పరుగులాడుచున్న నిసువవు' అంటే సమన్వయ

వేసర కెన్ని నేరిచితివే మటుమాయలసిలికాన, ³ నా

మూసినముత్తైమై ⁴ మెలగు ముద్దుఁ గుమారునిమోఁద నెట్టుగాఁ

జేసితి వింతి? మచ్చరము చెల్లు నటే మటి యాఁడుదానికి?'' ౫౩

టీక.— ఏనడిసన్నమానిసివె = ఎంతటి ఉత్తమరాలవె? పారు - పట్టు = కట్టసుఖములు - ఏమి యెఱుంగవు - (ఇది యెత్తిపొడుపు) మటుమాయల నీలికాన = మాయలమారి నాలిముచ్చా, మూసినముత్తైమై = ఏపాపము నెరుగనివాడై, మెలగు - నా ముద్దుకుమారుని మీదకొ, ఇంత ఇంతటివ్యవహారము, ఎట్టుగాకొ = ఏరీతిగా, చేసితివి?

క. అని *యామెయాడుమాటలు

విని తాళంగ లేక, బిగువు వెలయంగ, నపుడా

వనితామణి యిట్లనియె

జనితామర్షమునఁ జూపు జంకెనఁ జూపక.

౫౪

టీక.— బిగువు వెలయంగకొ = తనపంతము నెగ్గనన్న దీమనమునను, రాజు తనవాడై యున్నాడన్న గర్వమునను, కలిగిన బిగువు ప్రకటితముకాగా, ఆ వనితామణి = చిత్రాంగి, జనిత అమర్షమునకొ = ఉద్రేకించిన కోపముచేత, చూపు, జంకెన చూపకొ = బెదరింపును తెలుపగా, ఇట్లనియెను.

మెట్లో? భావమేమో? నాకు తెలియలేదు. 'పాటుపట్టియో' అని వూ. ము. పా.; 'పాటుపట్టియో' అని మద. తా. పా.—

'పారుపట్టెగుగు' జాతీయము.— 'మూరదృష్టిగనరు దొట్టినదనుకను, పారుపట్టె రుగరు పడినదనుక'. వేమన (చూ. బ్రాణ్య. 'తొట్టుట').

౩ కా. పా.— 'యో - మూసిన ముత్తైమై - వెలుంగు' ('వెలుగు' అని వూ. ము. పా.)

'వెలుగు' లో అరసున్న లేకుండుట తప్పని శాస్త్రీగారు అరసున్న పెట్టినారు అంతేగాని మూసిన ముత్తైమేమి? వెలుంగుట యేమి? అది యోచించినవారు కారు. వెలుంగమిని తెలుపు సందర్భముననే 'మూసిన ముత్తైము - పాసిన పగడము' అని లోకమున వాడుక. కావున కా. పా. తప్పు. 'నా - మూసిన ... మెలగు' అని సరియైన పాఠము. తంజ. ప్రతులలో ఉన్నది.

4 కా. పా.— 'ఎటుగాఁ జేసితి వింత మచ్చరము? చెలునటే...దానికికొ?'

* కా. పా.— 'తానాడిన' (ఇది వూ. ము. పా.) 'యామెయాడిన' తంజ. పా

చ. ¹జలరుహనేత్ర నన్నిపుడు సారెకు దూఱుచుఁ గేరి నిక్కుచున్
 నిలుగుచు విట్టివీచుచును ²నిక్కుము గాఁగను నాతఁడేమియున్
 దెలియఁడు సాదుబిడ్డఁ డని నేరుపుమాటలఁ దేలనాడి, గా
 దిలిసుతుచేతఁ జక్కటులు దిద్దెద వెంతటి సంగనాచివే! గీ.గీ
 టీక. — కేరి = చెలరేగి, — సాదుబిడ్డఁడని = మంచి పిల్లవాడని, — గాదిలిసుతు
 చేతన్ = నీమదులబిడ్డడు చేసిన చేష్టయందు, చక్కటుల దిద్దెదవు = తప్పులేదని
 తీర్పులు తీర్చెదవు. — ఎంతటి సంగనాచివే = ఎంతటి మాయలాడివే.

‘సంగనాచి.’ ఈపదము ఆతి చమత్కారము కలది (మాయలమారి) అనునరము
 నను, అమాయికురాలు అను నర్థముననుగూడా వ్యవహృతమై యున్నది. — (చూ. శీ.గ.)

(a) “లజ్జించి బుజ్జనంబునం బొదరిండ్లకు దార్చి కాంతులం గవయు సంగనాచు
 లగు సంగనల యంగంబుల పను.” (మను. 3-43) ‘సంగ...నల = ప్రాథమ్యముండిన్ని
 బయటికి యేమిసేరని వాండ్లవలెనుండేటువంటి స్త్రీలయొక్క’ అని జూ. టీక.

(b) “సంగనాచులమానగు - సంగవస్త్రములబాగగు - ముంగురులను గని యంత
 రంగమునను - ఆశించక, తప్పి బ్రతికిపోవ తరమా! రామ!” (త్యా. కీ. ౧౧)

(c) “సింగారములవపు చెలియ నీకొడుకు - సంగనాచియటన్న నవ్వరెజనులు’
 (కూ. తి. సారంగ. పు. 31) ఇక్కడ ‘సంగనాచి = ఏమియు నెరుగనివాడు.’

ఉ. 1 వేదులు పల్కిన న్నదర వ్రేయఁగఁ జూచెద, విందు నంత యం

బేదలు లేరు; నీవు కడుఁ బెద్దటికా ల్పుచరించి యూరకే

† వాదులు చేసె దేల చెలువా? యవుఁ గా దనువారు లే రఁటే?

సాదుపిసాళి నీదుతనుజాతుఁడు; వాఁ డలపిన్న సాపఁడే? గీ.ఉ

1 ‘జలరుహనేత్రనేత్ర నిడుసాగలఁ బెట్టుచుఁ బాలనిక్కుచున్’ అని తంజ.
 ప్రతులపాఠము. ప్రాసు, ‘సాగిలబెట్టుట - To fall prostrate - దండప్రణామము
 చేసుట’ అన్నాడు (శ. ర. లో. సాగిలపడు; సాగిలపెట్టు, అనుక్రియలు చెందును
 లేవు.)

2 పాతాం. — ‘నిక్కుముగా నతఁడేమి దోషమున్.’

3 పాతాం. — ‘నేదురుబట్టి.’ † ‘వాదుకువచ్చెదేల.’ ఈపాఠము తంజ. ప్రతులు
 నాలుగింటిలోనున్నది. ‘వాదనచేసెదేల’ అని, సూ. ని. పాఠము. (చూ. అంబేద.)
 అసాధువు. వాదనమనగా - వాద్యపుమౌళిగాని వాగ్వివాదముకాదు. —

‘వాదనము = వీణాదిచతుర్విధవాద్యధ్వని’ (శ. ర.)

“వాదనము = Sound, Sounding, beating. వీణాదిధ్వని - వాయింప
 డము” (ప్రా.)ను.)

“వాదనము = Sounding - Instrumental music.” (అప్పి.)

టీక.—వేనులు = అడాపుడిమాటలు, ('వెగటుమాటలు' అని, శ. ర.) అదగ
ప్రేయగ్గ = బెదరగొట్టుటకు, అంబేదలు = నోరుచచ్చినవారు, పెద్దటికాళ్
పచరించి = డంబాలు ప్రకటించి, వాదులు చేసెదేల = వాగ్వాదములు పెంచెద
వెందుకు? సాదుపిసాళి = సాదుపలుప. (=కానరాని కొంటె.)

ఉ. ఎంతకు ¹ లేవు? బాలుఁ డనియే పచరించెద, వింతె కాక నా
చెంతకుఁ జేరి నీకొడుకు చేసినచేతఁ దలంప వైతి; వో
కాంత, నిజంబె ² యెవ్వరును గాళికిఁ బోయిననుద్దులే ప్రతి
ప్రింతురు గాని యానడుమఁజేసినదోసము లెంచరే కదా. ౫౭

టీక.— ఎంతకులేవు = ఎంతకైనను కలవు (=ఎంతపని చేయుటకైనను సమర్థు
రాలవే అని భా.) - (నీకొడుకు) బాలుఁడనియే, పచరించెదవు = ప్రకటించెదవు.
ఇంతేకాక = ఇంతేకాని, - చేసిన - చేత = చేసిన (దుష్ట) చేష్ట, తలంపవైతివి.
నిజంబె = నిజమే (-ఇదిలోకములో ఉన్న లక్షణమే.) ఎవ్వరును = ఎవనుగాని,
కాళి...నుద్దులే = కాళికిపోయినవచ్చుట యను ఘనకార్యమునే, ప్రతిప్రింతురు = గట్టిగా
చెప్పుదురు. కాని; ఆన...దోసములు - ఎంచరేకదా = చెప్పురుగదా!

'ఎంతకులేవు' - జాతీయము. 'ఎంతకులేడు నారదమునీంద్రుడు' (పారి. 1-80.)

ఉ. ఏల స్త్రీ వితాదిసంతు లివి యెవ్వరు మెత్తురు? నోరిలోపలకా
ప్రే లిడినప్పుడుం గలవ నేరఁడు నీసుతుఁ డడ్డపాప గాఁ
డేలలితాంగి, నీ వనక ధ్యే రిక నందురె? యాయెఁ బొమ్ము చా
ల్చాలును ప్రేళ్ళసందులను జాతెడువారలు లేరి పెవ్వరుక. ౫౮

1 కా. పా.— 'లేడు' (తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను 'లేవు' అనియే
యున్నది. అదియే యుచితపాఠమని నాకు తోచినది.)

2 కా. పా.— 'యేరికిని...ప్రకాశింతురు' (ఇది పూ. ము. పా.)

అర్థమేమో? (పూ. టీ. లేదు.) 'యెవ్వరును ... ప్రతిప్రింతురు' తంజ. తా.సా.

కా. పా.— స్త్రీ 'బజాతీంతులివి' (= 'అంకులాడి జగడములు' - అని,
పూ. టీ.)

ప్రాచీనముద్రణమునను, 'బజాతీ' అను పదముక్రింద శ. ర. లోను, ఈపాఠమే
యున్నది. కాని, తంజ. తాళ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను, మదరాసు తాళప్రతిలోను
'వితాదిసంతు' లను పాఠమున్నది. అది యుచితతరమని నాకు తోచినది.

పాఠాం.— ‡ 'యేనికనందునె'.

టీక.— వితాదిసంతులు = పనికిమాలిన ప్రసంగములు. నోరి... నేరఁడు = నోట్లో నేలుపెట్టితే కొరుకలేడు. (అని లోకోక్తి.) అంత బొత్తిగా నేరనివాడు, అని భావము. అడ్డపాప = పసిబిడ్డ.— (నేళ్ళ... వారలు = జాతీయము) పనికిమాలిన వాండ్లు, ఇటు - ఎవ్వరుకలేరు.

క. సూనుఁ డని చాల నెంజిలి

! యానెదుగా 'తల్లి; దోస; మన కిటు బలిమిన్

బోసీక పట్టి పెనఁగిన

వానిన్ మఱి యేమి సేయ వలయుం జెపుమా? గీ॥

టీక.— నెంజిలి - ఆనెదుగా = మనోవ్యధనొందుచున్నావుగదా, (ఈమె నాకు) తల్లి, (అంటుట) దోసము - ఆనక.—

వ. అని పలికినచిత్రాంగిపలుకులు చెవులకు ములుకులఫీపోల్చిని గీల్కొనిన నచ్చిలుకలకొలికి యులికిపడి యాచెంత నున్న మహీకాంతునిఁ గని యార్తరవంబున నిట్లనియె. ౬౦

టీక.— ములుకులపోల్చిని = బాణములవలె, కీల్కొనక = (గుచ్చుకొనగా) ఆర్తరవంబునక = దీనధ్వనితో = ఏడ్చుచు.

—† రత్నాంగి రాజుతో మొఱపెట్టుకొనుట †—

గ్రీచ. “పెనఁగినఁ బోవ నీక పసిబిడ్డఁడు వాఁ డంట! యమ్మచెల్ల! కాదనఁ దను నంట వచ్చెనంట! తక్కినమాట లిఁ కేల చూచియున్

పాఠాం.— ‘యానెదవే నీవు దోసమనకిటు’; ‘యానెదవే నేను దోసమనఁట.’

శ్రీ కా. పా.— ‘పోలికఁ గీల్కొన.’ † ‘గని యిట్లనియె.’

గ్రీ ఈ పద్యము కాశ్రిప్రతిలోను - పూ. ము. ననుగూడా ‘మతకరి’ అను (౬౨) పద్యమునకు పిమ్మట నున్నది. తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోగూడా ఆ పద్యమునకు ముందే యున్నది. ముందుండుటయే యుచితమని సంభాషణ సందర్భమువలన తెలియుచున్నది.

† వినియు నెఱుంగ మయ్య ¹యివి వింతలు; చెప్పెడివారు చెప్పిన
వినియెడువారి కైనను వివేకము దా వలదా యొకింతయుక. ౬౧

టీక. — ఇవి వింతలు = ఇవి చాల కొత్తకథలు, మేము - మాచియుక
వినియు నెఱుంగము. చెప్పెడు...వలదా; (ఇది లోకోక్తి.)

క. మతకరిమాటలు చెవి నిడి

గతకల్మషుఁ బుణ్యచరితుఁ గారణజన్ముక

సుతుఁ దునుమఁ దగునె? ముద్దుల

రతనమ్ము నయో! యి దే దొరతనమ్ము నృపా? ౬౨

టీక. — మతకరి = మాయలాడియైన - చిత్రాంగియొక్క, మాటలు, చెవినిడి,
కారణజన్ముక = ఏదోయొక కారణముచేత నవతరించిన మహాపురుషుడును - ముద్దుల
రతనమ్ముక = రత్నమువంటివాడును, అయినసుతుక, తునుమఁదగునె? నృపా, ఇది
యే దొరతనమ్ము = ఇదేమి ప్రభుత్వమయ్యా?

మ. తొలుతక రాజులుభోగకామినులయందుక మోహితుల్ గారో? యిం

పాలుయక వారి కపారమైనధనమిరో? యందుకే, మిట్లు పు

త్తుల దండింపఁగ నిచ్చు వారి విన మెందున్; నేఁడు చిత్రాంగి మం
దులు నీకుం దల కెక్కె. నొక బరవశాత్తుల్ గారె కామాతురుల్?

టీక. — ఇట్లు, దండింపఁగ - (భోగకామినులకు) పుత్తుల నిచ్చువారిక;
వినము. చిత్రాంగి (పెట్టిన) మందులు, నీకు తలకెక్కినవి. —

మందులుపెట్టి వశపరుచుకొనుట లోకమున కలదని ప్రతీతి. వశ్యవిద్య అరువది
నాలుగు కళలలో నొకటి. కృష్ణుడు తనకు వశవర్తియగుటకు సత్యభామ ద్రౌపదిని
మంత్రాపదముల నడిగినట్లు భారతమున కథయునుకలదు. (చూ. ఆరణ్య. 5-291; 292)

గీ. అత్త వాకట్టు మంత్రంబులడిగె నొకతె

విభుని జోకొట్టు మందులు వేఁడె నొకతె. (శుక. 3-122)

† శా. పా. — 'వినియు నెఱుంగమయ్య యివి. వింతలు...యొకింతయుక'

'ఇవి మేము వినియెరుగ'మనుటయు, 'వింతలు చెప్పెడివారు చెప్పినను విని
వారికైనను వివేకమువలదా' అనుటయు సరికాదు. — 'చెప్పెడివారు చెప్పినా వివేకం
కైనా వివేకమువదా' అనియే లోకోక్తి.

చ. 'అన విని భూవిభుండు నగి యానిది, చెప్పెడువారు చెప్పినక'

వినియెడువారి కెందుక వివేకములేదె? శుకాగ్రగణ్య. (విక్ర. 7-31)

ఉ. అక్కట చూడఁ జాల కటు లాకుటిలాలక మాయ వన్ని దు
 ర్వాక్కులు దెల్పు 'వాని † కిటువంటి గుణంబుల? నేనెఱుంగనా?
 యెక్కడి ‡ మాట పొ'మ్మనక యీ వది నిక్కము చేసి, బిడ్డ † న
 యొక్కని * నేఁడు చంపఁగ నయో! దయమాలి తెగింపఁజెల్లునే?
 టీక:- కుటిలాలక = వంకరలయిన ముంగురులుకల - చిత్రాంగి (అలకలు కుటి
 లములనుటచేత దాని బుద్ధియు కుటిలమేనని - నూచన). బిడ్డను - అయ్యొక్కనికొ =
 ఆ ఒక్కొక్కడును.

క. ధరణీపతు లే యొకటియుఁ

బరికింపక యిట్లు లదయభావమున † వధిం

తురనేగద 'రాజ్యాస్తే

నరకం ధ్రువ మ'నిరి తొంటినయమార్గవిదుల్.

౬గి

టీక:- ధరణీపతులు - ఏయొకటియుకొ పరికింపక=ఇతరమేమియు విచారింపక,
 ఇట్లు=ఇదిగో, యీ విధముగానే, అదయభావమునకొ = కటికి మనసుతో, వధియిం
 తురు = చంపుదురు - అనేగదా, నయమార్గవిదుల్ = నీతిశాస్త్రము నెరిగినవారు,
 రాజ్యాస్తే నరకంధ్రువమ్ = రాజ్యాంతమునందు నరకము తప్పదు అనిరి.

చ. 'చలమునక * జెప్పుమాటలు నిజంబని, (a) కానక కన్నపట్టి, ని
 ర్మలు, వధియించె నెంతదయమాలినవాఁ' డని లోకులాడరే?

† పాఠాం.- 'కటువంటి ‡ 'సుద్ధి † 'నిన్నొక్కని' * 'నేడయోదయు
 నయో' (ఈ పాఠమున 'నేఁడు, అయోదయుకొ - శుభోదయము కలవానిని' అని
 యర్థము.)

† కా. పా.- 'ఘటియింతురే? యోగదె!' (ఇది పూ. ము. పా.)

నరకమునకు 'హేతువు 'వధియించుట' గాని, ఇతరకార్యములను 'పరికింపక -
 ఘటియించుట' కాదు. ఘటియింతురే? యను ప్రశ్నతో 'యోగదె' అను ఆశ్చర్య
 మున కన్వయమును కుదురదు. కాబట్టి కా. పా. సరియైనది కాదు. 'వధియింతు
 రనే కద' అను పాఠము తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను ఉన్నది.

* పాఠాం.- 'జంతమాటలె'

(a) కా. పా.- 'నిజంబని, కానక, కన్నపట్టి'

'కానక - కన్నపట్టి' అను విభాగము నీరసము. 'కానకకన్న - పట్టి' అనుట
 సరసము. 'కానకకన్న' జాతీయము.

వలపున స్త్రీలబుద్ధి వినువా రొక రే గడతేరినట్టివా

రలు గలరా? వివేకము (b) తెఱంగిటు లయ్యె ని దేల వల్లభా? ౬౬

టీక.— కానక కన్నపట్టిక = లేక లేక కలిగిన కొడుకును, కడతేరినట్టివారలు = బాగుపడినవారు, వల్లభా = నాథా, వివేకము తెఱంగు - ఇటులయ్యెను. ఇదేల = నీ తెలివితయము తుదకిట్లు పరిణమించిన దేమి?

బుద్ధి అపత్కారణమని నీతివాక్యము.—

“అత్యుద్ధి సుఖాయైవ, గురుబుద్ధిర్విశేషతః

పరబుద్ధి ర్వివాదాయ, స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయాంవహః.”

ఉ. ఇచ్చక ¹మాడునట్టి వెలయింతుల నెందఱనే గడించుకో

వచ్చు, గుమారు ²డట్టిగుణవంతుఁడు గల్గ, డెఱుంగఁ జెప్పితీక;

మచ్చర మేల? యింక నయిన విడిపింపఁగదయ్య”యంచు లో,

హెచ్చిననెంజిలి న్మగువ యెమ్ములు చిల్లులువోవ నాడినక. ౬౭

టీక.— ఎమ్ములు చిల్లులువోవక = మాటునాటుకొని ఎముకలుగూడా తూట్లు పడునట్లు = తీవ్రముగా.

(1) ‘ఇప్పుడే నశనంబుగానక కానకకన్న యిక్కన్యక’ (మను. ౪-౩౩).
‘కానకకన్న యిక్కన్యక = లేకలేక కనుకొన్న యీచిన్నదాన్ని’ (జూ. టీ.)

(2) “కానకకన్న సంతానంబు కావున,

కానకకన్న సంతానమయ్యె.” (రామాభ్యు. ౪-12.)

(3) “అని శిశువుం గనుంగొనుచు, నన్నయిదేమిర? యేమి తప్పరా?

కనుంగొనకుండ మావలన, కానకకానక గొడ్డువీఁగి కాం

చిన తనయుండ వీవు.”

(పరమ. 2-174.)

(4) “కానకకానక కన్నకుమారుఁ, గానరేయనుచు నక్కానలోపలను.”

(బా. శం. సారంగ. పు. 112)

(b) కా. పా.— ‘కరంబిటులయ్యె’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తెఱంగు’ తంజ. పా. ఉ. చిత్రతరము.

1 కా. పా.— ‘మాడనిట్టి’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘మాడునట్టి’ తంజ. పా.

2 కా. పా.— ‘డట్టి’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘డట్టి’ తంజ. పా.

3 కా. పా.— ‘రాడె’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘గదయ్య’ తంజ. పా.

గీ. మదిని ద్వేషంబు కోపంబు మల్లడిగొన

నిలువ కట రాగ మతనికన్నుల వసించె,

గటుమరలఁ జేరె నపు డనుకంపమహిమ,

చనునె దుర్జనసంగతి సాధువులకు?

౬౮

టీక. — మదిని = మనసునందు, ద్వేషంబు = విరోధభావము, కోపంబు, మల్లడిగొనక = వెనగొనగా (= అతిశయింపగా), రాగము = (భార్యాపుత్రులమీది) యనురాగము, (ఎఱుదనము. అని, అర్థం.) అట నిలువక = ఆ మనసులో నుండక, అతని = రాజయొక్క, కన్నులక, వసించెను = చేరెను, అనుకంప = (భార్యాపుత్రులనుగూర్చిన) కనికరముయొక్క, (కంపించుటయొక్క, అని, అర్థం.) మహిమ = అతిశయము, కటు మరలక = చెక్కిల్మీది భాగములయందు, చేరెను. ('హనువు కటుమరయంచనఁగా నొప్పు' అం. భా. 2-143.) సాధువులకుక = మంచివారికి, దుర్జనసంగతి = దుష్టులతోడి పాటు. చనునె = తగునా?

† రాజు, భార్యాపుత్రులమీది యనురాగమును వదలి ద్వేషమును వహించి, కన్నులెఱుజేసి చూచెననియు, కనికరమునుమాని, కోపమునుపూని, కటములదర కఠినముగా భావించెననియు, తాత్పర్యము.

ఉ. ఏనటు వేఁటఁ బోవఁ గని, ¹ యిందులకుక బెళు కావగింజయం

త్రై నను లేక, చేయ నగునా తగునా యన, ² కింత సేసెనే!

³వానికిఁగా వహించుకొని వచ్చితివా యతివా? కులోద్వహం

డొ ⁴నఁట! బుద్ధి దా నెఱుంగఁ డందమె? యందమె యిట్టిచందముల్?

† పూ. టీ. — 'ద్వేషకోపములు దుష్టములనియు, రాగానుకంపలు సాధువులనియు, ద్వేషము రాగమును తఱిమెననియు, కోపము కనికరమును తఱిమెననియు, భా.'

దుష్టులు తరుమువరకును వారి నేనటకొని పడియందు సాధువు లవివేకులు. రాగానుకంపలు ద్వేషకోపములతోడి సంగతి తగదని గ్రహించి తమంతటతామే వెలుపలికి వచ్చినవిగాని, తరుముటచేత రాలేదు. కావున, పూ. టీ. భావము సరియైనది కాదు.

¹ పాఠం. — 'యిందగుకుం యశుకు' ² 'కింత సేలఁగా' ³ 'వానికిసె'

⁴ 'నపు.'

టీక.— బెళుకు = జంతు; వహించుకొని = మైనవేసికొని (జాతీయైక్తి.)
కులోద్వహుడు = కులమునుద్ధరించువాడు, ఎఱుంగడందమె = ఎరుగనివాడందామా!
ఇట్టిచందముల్ = ఇటువంటివర్తనలు, అందమె = తగినవేనా!

చ. అది మటుమాయలాఁడి యని యంటివిగా; యొకనాఁడు రానివాఁ
డదురుగడం దదీయనిలయంబున కేటికి వచ్చె నై న నిం
పొదవిన † ప్రేమ నేనచట నుండఁగ వచ్చెనె వాఁడు? పోవ ని
మ్మదియు, నిజాంశుకంబు శీతగు లాటకుఁ గారణమేమి? దెల్పుమా.
టీక.— నిజాంశుకము = అతనివస్త్రము, తగులాటకుక = ఆచోటచిహ్నుటకు.

క. జనపతి యా లని బిడ్డని

యనుఁగుంజుట్ట మని చూడ నగునే యెందుక

దునియలుగ నాజ్ఞ వెట్టక

నెనరున? మఱి సేయరానినేరము సేయక.

౭౧

చ. అనియొకయించుకైనఁ దనకాస్పద మీ కతఁడాడజూచి, మా
నిని యిటు గూడ వానిపయి¹ నేకద నేరమి మోవఁ జేసితో²
జనవర, నిక్కమా నవును³ సభ్యయు నీప్రియురాలె, వాఁడె దు
ర్జనుఁడు; వెదుళ్ళపందిరియు రాజులమాటలు⁴ చిక్కనొఁగదా. ౭౨

టీక.— ఆస్పదమీయక = సందియ్యక; నీప్రియురాలె, సభ్యయుక =
యోగ్యురాలున్ను, వాఁడె = నాకుమారుడె, దుర్జనుఁడు. దొనవును (ఎంత చక్కగా
గ్రహించితివయ్యా! అనిదెప్పుట.) వెదుళ్ళ పందిరియుక = రాజులమాటలు - చిక్కన -
దొఁగదా (ఇది లోకోక్తి.) వెదుళ్ళపందిరి సందులేక చిక్కగా నుండుననియు, రాజుల
మాటలు వివాదమున కెడమీయక బిగింపు కలిగియుండుననియు, భా.

† కా. పా.— ‘ప్రేమచే నచట’ - శ్రీ పాఠాం.— ‘గఱుతొటకు’.

1 కా. పా.— ‘నేరమి యూరకమోపఁజేసితో.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

అసాధువు.

2 పాఠాం.— ‘సబ్బిణి’ ఈపాఠము, తంజ. ప్రతులు నాల్గింటిలో నున్నది
నాకర్థము కాలేదు.

3 కా. పా.— ‘నిక్కమాఁగదా.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘వెదుళ్ళపందిరి - రాజులమాటలు - నిక్కమానుగదా’ అంటే అర్థమేమో
పూ. టీ. కర్తలు నెలవీయలేదు. ‘చిక్కనొఁగదా’ అని తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను.

చ. అడవుల కేఁగి యాకలములైన భుజించెద మయ్య, దీమసం
 † బెడలఁగ దూరదేశముల కేనియుఁ బోయెదమయ్య కోడలుం
 గొడుగును నేను, రాచసిరికూటము లప్పుడె వచ్చె మాకుఁ, జా;
 ‡ బిడుపుఁ డనంగదయ్య ధీ నవవిభ్రమమోహన కోమలాంగునికొ.

టీక.— దీమసంబు - ఎడలఁగక = మాకుగల గౌరవమంతయు నశింపగా,—
 రాచసిరికూటములు = రాజ్యలక్ష్మితోడి సంబంధములు, మాకు - అప్పుడె వచ్చెకొ =
 మాకు యిప్పటికే ముట్టినవి. చాలును. (ఇది వెక్కసపుమాట) నవ...గునికొ.— నూతన
 ములయిన శృంగార విలాసములచేత మనోహరమును, సుకుమారమును నయిన శరీరము
 గల, కుమారుని, బిడుపుఁడు - అనంగదయ్య = విడిచిపెట్టండిరా - అనవయ్య.

గీ. అని యపుడు నిల్పరానిమోహంబుకతనఁ

దనదుప్రాణేశ్వరుని పదద్వయముమీఁద

వేగ తా నడ్డపడి యైన వేడుకొనెద

గాక యని చేరఁ జనుదెంచు ¹కదలెఱింగి.

28

టీక.— చేరఁ జనుదెంచు, కదలు = ప్రయత్నము.

శా. ‘నామీఁదానసుమీ మతేమి యనిన, న్మాతాడఁగా వచ్చినకా;
 వామాక్షీ, యతిఘోరపాతకునిఁ గావొ జెల్లునా వాని? నీ
 వేమేఁ జెప్పిన విందుఁ గాని, విన నే నీమాట పో పొమ్మనకొ
 మోమో టించుక లేక; యొతకతినాత్ముల్ రాజు లూహింపఁగకొ.

టీక.— నామీఁద + అన నామీద ఒట్టు, మోమోట = మొగమోటుమి.

† పాఠాం.— ‘బెడలకమారు’ ‡ ‘బిడుపుమనంగదయ్య’ ధీ ‘విభ్రమకోమల
 మోహనాంగునికొ’; - ‘కోమల పల్లవాంగునికొ.’

1 శా. పా.— ‘కడకయెఱింగి’ (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ. తాళప్రతులు మూడింటిలో ‘కదలెఱింగి’ అని యున్నది. ‘కదలు’
 తప్పునకొని సంస్కృతరతనో పూ. ము. ననే ‘కడక’ అని సవరించినారు. సవరింప
 నక్కరలేదు. ‘కదలు’ అన్నను ‘కడక’ (= యత్నము) యే. (చూ. శ. ర.) ‘కదలు’
 అనగా, కదలిక = కదలుటకు చేయుయత్నము.

ద్వి.— “కదిని పట్టంగవచ్చు కదలు వీక్షించి.” (నవ. పు. 46.)

గీ.— “పండ్లు వేర్వాసికదలు చూపకయ మున్న.” (కాశీ. 3-84.)

గీ. అనిన గజయాన పతియాన సతిభయాన

క క్రియానల దహ్యమాన క్రమగతి

యాన, గజగజ వడఁకి శయాన తత్త్వి

యాననము గని తాల్మి నయాన నపుడు.

2౬

టీక. — అనినక = అత డట్లునగా, గజయాన = అరత్నాంగి, పతియానక = భర్తపెట్టిన యొట్టుచేత, అతిభయానకక్రియా = మిక్కిలి భయంకరమైన పుత్రదండన క్రియ యనెడు, అనల = అగ్నిచేత, దహ్యమానక్రమగతి = దహింపబడుచున్న విధము, ఆనక = తన్నలముకొనగా, - గజగజవడఁకి, శయాన = పండుకొనియున్న, తత్త్వి + ఆననము = అభర్తయొక్క ముఖమును, కని. తాల్మిక = ఓర్పుతోను, నయానక = వినయముతోను, (అవ. అన్వ)

క. మనసు నిలువఁ జాలక కడు

పునఁ బుట్టినదోసమునకుఁ బొగులుచు వేడఁ

జనుదేర ¹నానపెట్టితి;

పని లే దిఁక వానినాఁతఫల మిటు లుండెన్.

22

౧ శా. పా. — ‘పతియాన కతి భయాన, కక్రియానలధాయ్యానయక్రమగతి.’ (ఇది పూ. ము. పా.) ఇందుకు పూ. టీ. ఇట్లున్నది. —

పతియానకుక = భర్తయొక్క (భర్తపెట్టిన) యొట్టునకు, అతిభయానక = మిక్కిలి భూరమయిన - క్రియా = పుత్రదండన కర్మయనెడు - క్రియా = అభిచారిక కర్మయొక్క - ధాయ్యా = ప్రజ్వలనఋక్మయొక్క - నయక్రమ = నీతి - ప్రాప్తి యొక్క - గతి = విధము - ఆనక = తాఁకగా - వైరులప్రాణమును హరించుటకై కావించు నాభిచారికహోమాగ్నిని ధాయ్యయను ఋక్మ ఎట్లు ప్రజ్వరిల్లం జేయునో అవిధముగా రత్నాంగియొక్క పుత్రదండన దుఃఖమును తీసియాన మంటలుమండించె నని భా.

‘పుత్రదండన కర్మ యనెడు - అభిచారికకర్మయొక్క - ప్రజ్వలన ఋక్మయొక్క - నీతిప్రాప్తియొక్క - విధము - తాఁకగా’ అను అర్థక్రమము చాలా దురవగాహముగాను - హతాదాకృష్టముగాను, ఉండుటచేతను, ‘దహ్యమాన’ అను సుఖమైన పాఠము మద. తాళ - ప్రతులలో లభించుట చేతను నేనా పాఠమునే గ్రహించినాను.

¹ శా. పా. — (అనఁబెట్టితి)

ఈ పాఠము ప్రకారము ‘ఆనక’ = అనునట్లు - ‘పెట్టితివి’ అనియేగాని ‘ఒట్టు పెట్టితివి’ అను అర్థమేర్పడదు. ‘ఒట్టుపెట్టు’ - అను అర్థమున ‘అనపెట్టు - అనపెట్టు’

టీక.—కడుపునఁబుట్టిన దోసమునకుఁ = నాకు కుమారుడుగా పుట్టిన కారణమున, (జుట్టి యుత్తముడు నావంటి నిర్భాగ్యురాలి కడుపున పుట్టుట దోషమయినది. అని రాజును తాకనాడుట.) పొగులుచుకొ = దుఃఖించుచు, వేడక చనుదేరక ఆనవెట్టితి = దగ్గరికే రావలదని ఒట్టుపెట్టితివి. ఇంక (చింతింపవలసిన) పనిలేదు.

క. అని చాల ఖిన్నురాలై

మనమునఁ దెర వేయఁ బుత్త్రమునుతాంబుధి, ని

ల్పినచోట నిలువనైచక

వనితామణి నగరు వెడలి వచ్చుచు సంతక.

౨౮

టీక.—ఖిన్నురాలై = భేదమును పొందినదై, మనమునకొ, † పుత్త్రమునుతాంబుధి = పుత్రప్రేమయను సముద్రము, తెరవేయక = ఉప్పొంగగా, నిల్పినచోట నిలువక - సెలవక = సహింపక.

ఆనబొడుచు - ఆనబొడుచు; ఆనబొడు అనియే కాని, ఆనబుట్టు - ఆనబుట్టు - ఆనబుట్టు; ఆనబొడుచు; ఆనబొడు - ఇత్యాదిరూపములులేవు. — 'ఆనవెట్టితి' అనియే తంజ. పా.

(1) "ఆన - బొడుచుట To lay a ban or protest, so as to check proceedings." (బ్రౌను.)

(2) "బొడుచు = (ఆన) పెట్టు. "...దొంగలానబొడిచిన గోకల్ విడుతురె. కళా. 3, ఆ." (శ. ర.)

N. B. నూ. ని. లో 'దొంగలానబొడిచిన' అని ముద్రితమైనది. ప్రమాదము.

(3) "అంగజు దానవెట్టి కదియంగుటివ్రాసెనంగ." (మను. 2-32.)

(4) "గగనస్థలభ్రమద్గ్రహచంద్ర మార్యుల బో నీకుమంచు బిట్టనవెట్టి." (ప్రబోధ. 3-38.)

(5) "నిలువకటుపోవుచున్నా రలికుంతల చెలులనేల యానబొడిచెదే." (ప్ర. ప్ర. 5-39.)

1 పాఠాం.— 'దెఱవయను'— 'వెరవేది.'

† పూ. టీ.— 'పుత్త్రమునుతాంబుధి = సుతుని (వై) ప్రేమయను సముద్రము. మనమునకొ తెరవేయక = ఏమియుం దోపకుండునట్లు మనస్సునంగప్పగా'—

సముద్రమొక తెర (గుడ్డ) ను కప్పినదనుట ఉచితముగా నాకు తోపలేదు. సముద్రమునకు - అనుమంగియొయుండు 'తెర' అల యగునుగాని 'తెరగుడ్డ' కాదు.

ఆ. వె. భామలార రండు నాముద్గుతనయుండు

వేడి? వేడి? యనుచు వేడి వేడి,

వేడి వేడినీరు వెడఁదకాటుకకంటి

కొలుకులండ మాటి కొలుకుచుండ.

2౯

టీక.- నాముద్గుతనయుండు, వేడి - వేడి = ఏడి? ఏడి? అనుచు, (వేడి = ఏడి. చూ. ప్రాథ. శబ్ద. పరి.) వేడివేడి = ప్రార్థించి, ప్రార్థించి, వేడివేడినీరు = వెచ్చవెచ్చని కన్నీరు, వెడఁద = వికలములయిన, కాటుక కంటి కొలుకుల - అండక = కాటుకచే అలంకృతములైన కనుకొలుకులకడనుండి, మాటికి = తేవతేవకును, ఒలుకుచుండక = కారుచుండగా.

వేడి కన్నీరు = దుఃఖాశ్రువులు. ఆనందాశ్రువులు శీతలములు; దుఃఖాశ్రువులు ఉష్ణములు.-

“ఆనందజ శ్లోకజ మశ్రువాష్ప
స్తయో రశీతం శశిరో బిభేద,
గంగాసరయ్యోరల ముష్ణ త పం
హిమాద్రి నివ్యంద ఇవావతీరః.”

(రఘు. 14-8.)

‘తెర’ వేయుటకు ‘మమత’యే చాలియుండగా మమతను అంబుధిగా రూపించుటలో సారస్వమేమి? మమత యను అంబుధి ఉప్పొంగుటచేతనే మనస్సు - అల్లకల్లోలమై ఆ యిల్లాలు నిలిచినచోట నిలువజాలక పోయినది.- అనుట యుక్తి యుక్తము.

తెర = అల, అనుటకు—

(1) “అలయనంగఁ దెర యనంగను వీచిపరఁగును” (అం. భా. 1-154.)

(2) “తెరలెత్తి సప్తసాగరములుం బొరలంగ

వరుణుండు గొండిలి పరిధవింప” — (ఉ. హరి.)

(3) “కొప్పు మొంగు నట్లు చనుగొండలుఁదోప, లతాంగిపోలెఁ జె
ల్వప్పటిలక సుధారస పయోనిధి పెందెఁబుట్టు నిందిరక.”

(మను - 5-80.)

(4) “అని రూపకళలు చూపఱు

గొనియాడఁగఁ జేరటాండ్రు గొందఱు తెరవం

చినఁ జూచె నతివ నర్జునుఁ

డనురాగాంబుధి తటాన నట తెరయెత్తక” (విజయ - 2-19.)

(ఈపద్యమునకు శాస్త్రీగారు ప్రకటించిన టీకలో చాలా ప్రమాదములున్నవి.)

చ. వల దని మీరలైన ¹నొకవారే దెలుపం గదరయ్య; యాలిమా
టలు విని యన్ఱుబట్టి నకటా! తెగటార్తురే? యంచు నామె పె
ద్దలఁ గని పుత్త్రమోహమున దైన్యపడెం గడు; 'రాజు మొత్తగా
నలమొగసాలకు ²నొకట య'టన్నది నిక్కముగాఁగ నయ్యెడక.

టీక. — ఒకవారే = ఒకపర్యాయము. 'మొగుడుకొడితే మొగసాలకు మొర' అని సామెత. ప్రకృతమున మగడే - కొట్టుటయు, (= తిరస్కరించుటయు) మొగసాల పెద్దలకే మొరపెట్టుటయు, ప్రవృత్తమగుట విశేషము. —

మ. తొలఁగం ద్రోయఁగ రాక మూఁక లయి వీధు ల్నిండి యు న్నమ్మల'
క్కలు తన్నుంగని ¹ పైనపైన పడుచుం గన్నీళ్ళతో వేంట రాఁ

1 శా. పా. — 'ఒకపాల్' (ఇది గుజిలీ, పా.)

చెప్పవలసినది సమగ్రముగా చెప్పక 'ఒక్కపాలు' మాత్రమే చెప్పి యేమి ప్రయోజనము? 'ఒకవారే' అని, తంజ. పా.

'వాలు = పర్యాయము' అని శ. ర. లో లేదుగాని లోకవ్యవహారమున నున్నది.

ఉ. — 'గడ్డి ఒకవాలు మెదిగినది.' — 'అక్కడి కొకవాలు పోయి రావలెను.' ఇరువాలు దున్నినచేను. — ఇత్యాది. 'బ్రాహ్మదొర 'ఇరువాలుదున్నట అంటే అడ్డము దిగటముగా రెండుపాళ్లు దున్నట అంటారు.' అని లోకవ్యవహారమును చూపి చెప్పినాడు.

కాబట్టి 'ఒకపాల్' అనుటతప్పు; 'ఒకవారే' అనుట ఒప్పు.

2 శా. పా. — 'మొర.'

గుజిలీపుస్తకములో 'మొర' లఘురేఫముతో నున్నది. దానినిబట్టి 'వేదం' వారును, వానినిమ్మి 'వానిళ్ళ' వారును, వారివెంటనే తుదకు 'కొండపల్లి' వారున్ను లఘురేఫముగానే ముద్రించినారు. పెద్ద పొరపాటు.

(a) "మొఱలుపెట్టుట మొఱ మొఱయుట...అదిగాఁగ, హ్రస్వముల మీద బండిరా లొప్పించుడు." (అప్పకవీయము. 2-197)

(b) "మొఱయు మొఱ మొఱలాడుట మొఱక వెలిలి

మొఱసుటయును బండిరాలు సముద్రతూణి."

సర్వ. ల. సా. సం. 3-116.

1 పాతాం. — 'పెలపెల' ఈ పాతము తంజ. ప్రతుల నాల్గింటిలో నున్నది. 'వైన వైన' అనురూపము బా. వ్యా. తత్ప 65. ప్రకారము తప్పయినను లోకవ్యవహారమున రూఢికెక్కి యున్నది.

జైలిక జైల్ మును² గల్ల మార్గము బయల్సేయంగ రత్నాంగి గా
దిలిగారాబుఁ గుమారుఁ డున్నకడ కేతెంచెన్, నితాంతవ్యధన్, ౮౦
టీక.— మునుకల్గ = ముందుగా, నితాంతవ్యధన్ = విస్తారమైన దుఃఖముతో.

సీ. సుతుఁ డట్టివాఁడు గాఁ, డలివమాటల కేమి?

¹యని తాళఁ డాయె రా జనెడివారు,

నెవ్వరిమన మెవ్వఁ డెఱుంగు నన్నెము పున్నె

మును దేవుఁడె యెఱుంగు ననెడివారు,

²విభుఁడు ధర్మాధర్మ విధము కానక చేసె

హా! యెంత యన్యాయ మనెడివారు,

స్వామి! యయో పగవారికి నిటువంటి

యాపద రావల దనెడువారుఁ,

గీ. గవట మెఱుంగవు, గోలవుఁ గదర యన్న,

యెట్టు వచ్చెర నీకు నేఁ డిట్టిపాటు

లనుచు సారంగధరుఁ జూచి యమ్మలక్క-

లపుడు ³ కన్నీరు గలవారు, నయిరి పురిని.

౮౨

టీక.— తాళఁడాయెన్ = నిదానించక పోయెను.

సీ. ఉపకారమే కాని యపకార † మెప్పుఁ ద

లంచఁ డయో యెంతమంచివాఁడు,

మనసు చూత మటంచుఁ దను నే మనిన న

గాని కోప మొకింత లేనివాఁడు,

² శా. పా.— ‘మును గల్ల మార్గము’ (ఇది పూ. ము. పా.) అసాధువు.
‘మును గల్ల’ తంజ. పా. ‘మును కలుగన్ = ముందుగా’ అనుటకు.—

క. ‘మునుకలు గంగానదిలో’

నొనరించుటకన్న భాగ్యమున్నదె యనుచున్

మును కలుగంగా దిగి.

(విజయ. 1-120.)

† పాతాం.— ‘మెప్పుడు, దలఁపఁడయో యెంత ధర్మపరుఁడు.’

మదిలోన నెవరి కెయ్యది యిష్ట మది యట్ల

* యలరించునుచిత్రజ్ఞుఁ డైనవాఁడు,

భువిఁ గలఁడా యిఁకఁ బుట్టెడు పెరిఁగెడు

వారిలో మఱి యిటువంటివాఁడు,

ఆ.వె. పరమసాధు వనుచుఁ బలుమాఱు సారంగ

ధరునిగుణము లెల్లఁ దలఁచి తలఁచి,

పారజనము లెల్లఁ బసిబిడ్డలాదిగా

వగచి క సిపడనివారు లేరు.

౪౩

—: రత్నాంగి కుమారునిజూచి దుఃఖించుట :.

గీ. జిత్తులకుఁ డెంకి యగు నింద్రజిత్తుచేత

నల యురగపాశబద్ధుఁ డై యలయునట్టి

రాముతో డన మిగుల గారాముతోడఁ

బెంచిన కుమారుఁ గాంచి పెంచి పెంచి కనలి.

౪౪

టీక.—జిత్తులకుఁ, డెంకి నివాసస్థానము, ఉరగపాశబద్ధుఁడై = నాగపాశ ములచేత కట్టబడి, అలయునట్టి = బాధపడుచున్న ‡ రాముతోడఁక = రామునకు జితయోగమున్నట్లున్నవాడును, తాను, మిగుల, గారాముతోడక = ప్రేమతో, పెంచినవాడును, అయిన - కుమారుఁ, కాంచి = చూచి, పెంచిపెంచి = ఆతని గుణో దాతతను తలచికొని; కనలి = కోపించి (అవతలికి అన్వయము.)

* కా. పా — (అట్ల) — ‘నలరించు.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘అట్లక’ అని ద్రుతాంతముచేయుట తప్ప. అట్లు + అ = అట్లు, అట్లు + ఎ = అట్లై; కళలుగాని ద్రుతప్రకృతికములు కావు. ‘ఎ. ఏ - అ, అను నవధారణార్థకంబులు కళలు. (బా. సంజ్ఞా. 13. వ్యాఖ్య.) ‘అట్లుయలరించు.’ ‘అట్లైయలరించు’ అనియే వ్రాత ప్రతులపాఠములు.

‡ పూ. కీ. — ‘రాముతోడు అనక = లక్ష్మణుఁడో అనునటుగా.’

రాముని వదలి లక్ష్మణుని చెప్పుటలో సారస్యమేమి? పూ. ము. నను, తంజ. వ్రాతప్రతులలో కొన్నింటను ‘రాముఁడోయన’ అను పాఠమే యున్నది. “నలి నింద్రజిత్తుండు నాగపాశముల - బలిమిఁ గట్టిన రామభద్రుని పగిది” (నవ. పుట. 70.) అనియే మూలముకూడా. కాబట్టి, పూ. టీ. సరియైనది కాదు.

ఇంద్రజితుతోడి యుద్ధమున రామలక్ష్మణులు నాగపాశములచే బద్ధులైనారని రామాయణకథ. (యుద్ధ. 45 సర్గ. 8-9.)

మ. అపు డమ్మానిని 'యెంత సేసితివె చిత్రాంగీ' యటంచుక జొకా రపుఁగేల్దమ్ముల నగ్రకుంతల తటీ రాకా నిశాకాలశ శ్శ్యవ¹మాస్యంబటు మోదికొంచు సుతుపై నుద్బాష్పయైవ్రాలెనం దుపకంఠ ఖీతి బద్ధ తర్జక²లిలిక్షోద్రిక్త³ ధేనుక్రియక. ౧౧

టీక.— అగ్ర...బు.— అగ్రకుంతలతటీ = ముంగురుల ప్రదేశమునెడ, రాకా నిశాకాల = పూర్ణిమారాత్రికి, (శశి+ఉపమ) శశ్యుపమ = చంద్రునివంటిదైన, ఆస్యంబు = మొగమును (ముంగురులతావు - (అనగా తలకట్టు) నిశాకాలమువలె నలు పనియు, ముఖము పూర్ణిమాచంద్రునివలె తేజస్వంతమనియు, భా.) చొకారపుకేర దమ్ములక = సుకుమారములును పద్మములవంటివియునైన హస్తములతో, మోది కొంచుక = బాదుకొనుచు, ఉద్బాష్పయై = ఉప్పొంగుచున్న కన్నీరు కలదై, ఉప...క్రియక. - ఉపకంఠఖీతి = సమీపప్రదేశమున, బద్ధ = కట్టివేయబడిన, తర్జక = దూడను, లిలిక్షా = నాకవలెననెడి తమకముచేత, ఉద్రిక్త = ఎసరేగిన, ధేను క్రియక = ఆవువలె, సుతుపైక = కుమారునిమీద, వ్రాలెక = పడెను.

¹ శా. పా.— 'ఆస్యంబున' (ఇది పూ. ము. పా.) 'ఆస్యంబునక' = మొగం బున' అని, పూ. టీ.—

ఆమె మోదుకొన్నది మొగమునేగాని మొగమునందు కాదు. 'మొగంబటు' అని, తంజ. పా. "ముందలయును మొగంబును మోచుకొనుచు" అని మూలము (నవ. పు. 71.)

² శా. పా.— 'దిదృక్షోద్రిక్త' ('సమీపభూమియందు కట్టుబడిన దూడను చూడఁగోర్పి'చేత రేసిన యావువలె.) అని పూ. టీ.)

'దిదృక్ష' యనగా దర్శనేచ్ఛ = చూడవలయుననెడి కోరిక. 'చూడకొర్పి' అని వ్యస్తముగా చెప్పట సరికాదు.

దూడ సమీపముననే కట్టివేయబడియున్నందున ఆవుకు కనబడుచు నేయుండును. కనబడుచున్న వస్తువునందు 'దిదృక్ష' కలుగు నటుట సరికాదు. 'లిలిక్షోద్రిక్త' అని, తంజ. పా. 'లిలిక్ష' యనగా 'నాకవలెననుకొర్పి'. సమీపముననున్నను - నాకుట కందనంత దూరముననున్నదనియు, అందువల్ల 'లిలిక్ష' కలిగినదనియు, చెప్పట సమంజ సము. కావున 'దిదృక్ష' పాఠము అసాధువు. 'లిలిక్షోద్రిక్త' అన్న తంజ. పా. సాధువు.

‘ధేనుక్రియ’.— క్రియ, భంగి, భాతి, మొదలగు కొన్ని పదములు సంస్కృతమున ఇవార్థములు కాకపోయినను తెనుగున ఇవార్థమున సిద్ధసమాఘటితములై క్వాచిత్యముగా కనబడుచున్నవి.

(a) “నాకవాసులు నీవ వహ్నిఁ దనర్చు కేతుతత్తిక్రియఁ.” (భాగ. 8-168)

(b) “అమరుతోడవుల వక్రశాంకు లంచపిండు

కరణి, హరినీలములఁ బేర్చుకాంతి యభుల

పగిది, మాణిక్యరుచి పద్మభంగి, మెఱయ.” (భా. భీష్మ. 1-96)

(c) “చంద్ర పరివ న్నిరుద్ధ నీరరుహముకుళే భాతి.” (పాండు. 1-206.)

ఏమయినను, ఈ ప్రయోగములనుచూచి, ‘రామక్రియ,’ ‘సీతాభంగి’ ‘మద్భాతి’ (= నావలె) ఇత్యాది రచనలు చేయుట సరికాదు.

ఉ. రంగ దపార మోహ జలరాశి మునింగి రహిం దొరంగి ర

త్నాంగి యొకింతసేపటికి హా! సుకుమార, కుమార, నేడు చి

త్రాంగికి నప్పగించుకొఱకా ¹ నవమాసములు ² భరించి వే

డకంగని నిన్నుఁగూరిమి గడల్కొన + గోమున నెత్తి పెంచుటల్!

టీక.— రంగత్ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, అపార = అవతలిదరిలేనిదియు నైన, మోహజలరాశిఁ = పుత్రమోహమును సముద్రములో- మునింగి, రహిఁ తొరంగి = సాంపుచెడి, — నవమాసములు భరించి = తొమ్మిది నెలలును మోసి, కూరిమి = ప్రేమ, కడల్కొనక = తరంగితముకాగా = అగ్గలింపగా, గోమునక = గారాబముతో.

సీ. బహుభూషణధురీణ బాహువల్లరులకా

కఱకుముప్పిరిత్రాళ్ళ విఱిచికట్లు?

మృగమద శ్రీగంధ మిళితదేహమునకా

గాటంపుఁగ్గి పెంధూళి కప్పడములు?

తంస రాజిత పదాబ్జములకా

యీడుపుతొట్రుపాటెల్లిదములు?

1. కా. పా. ‘నవమాసములు’ (నవమాసములుకొ) పూ. తంజ. పా.)

2 పా. తా.— ‘భరించి’ + ‘తొమ్మిది’.

గ్గి కా. పా.— ‘గెంధూళి’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘పెంధూళి’ తంజ. పా.

జాతి చంపక దామ వీతకేశములకా

యట్టిట్టు జీరాడు నచ్చికములు?

గీ. నెండకన్నును శవానకన్నెఱుంగకున్న

పుట్టుభోగికి నయ్యెఱ్ఱో యిట్టివెతలు;

కడుపు దరికొనదా ! నిన్నుగన్నయపుడె?

యన్న యెటు లోర్తురా ననుఁ గన్నతండ్రి!

౮౭

టీక.— బహు...రులకా = అనేకాభరణములను ధరించినవియు - లేదీగలవరె
సుకుమారములును - అయిన చేతులకా, కఱకు...కట్టు = ముప్పిరితో పేసిన బిరుసు
త్రాళ్ళతో విరిచి కట్టివేయుటలు?— మృగ...మునకా = కన్నూరి - చందనము,
పూసికొను శరీరమునకా, గాటంపు...డములు = దట్టముగా దుమ్ము కప్పుకొనుట;-
శిబికా...బుములకా = మేలయిన మేనాలయందు ప్రకాశించిన పాదకమలములకా,
ఈడుపు...దములు = పడవేసి లాగుటచేత కలిగిన తొట్టుపాటువలని హేళన?—
జాతి...ములకా = జాజిపూల - సంపెగపూల - మాలలతో, కూడియుండు శిశోజ
ములకా, అట్టిట్టు...అచ్చికములు = చెల్లాచెదరై వ్రేలాడునట్టి అగచాట్లు— పుట్టు
భోగి = పుట్టుక మొదలు భోగమునే అనుభవించువాడు.

శా. నిన్నుక సద్గుణవంతుఁ డంచు నెపుడు ¹ న్వేనోళ్ళ మెత్తుకగదా

† శా. పా.— ‘నీడకన్నెఱుంగకున్న’. అన్ని ప్రతులలోను ఈపాఠమేయున్నది.
అంతేకాక “క్రీడమై నెండ కన్నును నీడకన్ను, నెఱుంగక...సుఖమున్నవారము” అని
శం. హరిశ్చంద్ర. (1-212) లో గూడా ఈపలుకుబడియే వాడబడినది. కాని భోగి
యైనవాడు ‘ఎండకన్నెరుగుండుట’ భావ్యమేగాని ‘నీడకన్నును’ ఎరుగుండుట
యెట్లు? రెండును ఎరుగక మరి యాత డెరిగిన డేమి? ఎండకు - వానకు పోకుండుట
భోగిలక్షణము. అట్టి యర్థముననే లోకమున వాడుకయు; భారతప్రయోగమున్ను—

ఆ. వె. “వచ్చిరెండకన్ను వానకన్నును నెఱుం

గని పురంద్రులెల్ల...నక్కరువృద్ధుఁజూడ.” (ఆశ్ర. 1-143.)

‡ శా. పా.— ‘వీని’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘నిన్ను’ తంజ. పా.

కొడుకుతోనే తన దుఃఖమును వెళ్ళిభోసికొనుచున్న తల్లి ‘వీనిగన్నయపుడు,
అనుట యుచితముకాదు.

¹ పాఠాంతరము— ‘నేనెంతఁ బెక్కండ్రలో’

యన్నా, నేఁ డిది యేమి సేసితివి? యేలా పుట్టె? నీమర్లు నీ
కిన్నాళ్ లే నిది? చెల్లఁబో! జననిగాదే యల్ల చిత్రాంగి దా?
నన్నుం జూచినకంటఁ జూడ వలదా నామాటుగా నాయమక?

టీక. = ఇన్నాళ్ లేనిది = ఇంతకాలముగాలేని, ఈ మర్లు = ఈ మోము,
[‘ఇన్నాళ్ళు + లేనిది = ఇన్నాళ్ - లేనిది = ఇన్నాళ్ళేనిది’. ఇట్లు ద్విత్వాత్కర
మున ఉత్పము లోపించుటయు కలదు. — ‘అంబల్మోయుచుంబట్టి. ఆము క్త. 4-133.]

ఆ, వె. పరులమర్ల మెత్తి పలుకనివా, రస్య
భామినులకు నాసపడనివారు,
దలఁచి చూడ దేవతాసమాను లనంగ

వినవె నీతి? యెల వేదెదు తైతి?

౮౯

టీక. — ఎల - వేదెదుతైతి = ఎందుకింత తెలివిమాలిన వాడైతివరా. —
(‘వేదెదు Foolishness బ్రాసు.)

క. పొలియుటకు నేమి? యెందుకొ

గల దందుకు వగవ; ‡మఱి జగన్మోహనకో
మలుడ వగునీకు నీవిధి

నలచతురాననుడు వ్రాయ నగునా యకటా! ౯౦

— పొలియుటకునేమి = చచ్చుటకేమి? ఎందుకొకలదు = అది సర్వత్ర —
ఎల్లవారికి నున్నదే. ఈ విధి = ఇట్టి కష్టపుచావు.

2 శా. పా. — ‘ఈదూఱు’

పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను, ‘ఈమర్లు’ అనియే యున్నది.
‘మదిమదినుండి యీ మరులేల పుట్టె’ అనియే మూలమున్ను. (చూ. పు. 71.) కావున
శా. పా. ఆసాధువు.

3 పా. తా. — ‘వెట్టివెతి’ - ‘వేదురైతి’ అని, శా. పా.; పూ. ము. పాఠమున్ను
ఇదే. కాని ‘వేదురు’ అనురూపము గ్రాంథికముకాదు. ‘వేదెదు’ గ్రాంథికము.
(చూ. శ. ర.)

‡ శా. పా. — ‘వగవమది.’

క. నానావిభవములం దగ

నే నినుఁ జూతు నని యున్న ని ట్లాయె నయో

తా నొకటిఁ దలఁప దైవము

తా నొక్కటి దలఁచు ననుట తథ్యం బయ్యెన్. ౯౦

టీక.—నానావిభవములకొనక తైత్తిర్యములచేతను, తగకొనబిప్పియుండగా;
తథ్యంబు = నిజము.

సీ. ఒకమంజువాణి పాయక మొగంబున వ్రేల

సొంపొంది సురసేవ జొక్కువాడు,

వాసిగాఁ బంకజాతాసనుం డనునుడి

వడినాడు ¹ రాజసప్రకృతివాడు,

² పాలుమాలుచునుండఁ బసిబిడ్డల హరించి

దండ్రీకి ద్రోహంబు దలఁచువాడు,

³ దాసదాసత్వవర్తనుడు, సేత వికారి,

తన మరాళగతి యేతఱిని విడఁడు,

గీ. నలువ⁴నలువగలను జూడఁ దులువ గాఁడె?

యతని ననఁ బనియేమి? లోకాధిపత్వ

ప్రశ్న.— 'లాండగ.'

¹ పాతాం.— 'ఛాందస' ² కా. పా.— 'పాలుపాలనుచుండ.' —

ఇది చమత్కారకూన్యమైన పాతము. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను, 'పాలుమాలుచునుండ' అను పాతమున్నది.

³ కా. పా.— 'దాసదాసత్వ' ('దాస...గతి = బానిసలకు బానిసతనము నేయువాడు— (తాను సర్వదా తన సత్త్వమందు ఉండువాడు) — అని పూ. టీ.)

'దాసత్వము' లోని తకారమునకు ద్విత్వము కల్పించుటతప్పు.— సత్త్వగుణ మను నర్థమునగూడ శ. ర. కర్త 'సత్త్వము' అని యేక తకారముతోనే వ్రాసినాడు. 'బ్రహ్మ, తాను సర్వదా తన సత్త్వమందే ఉండువాడు' అంటే ఆరమేమో నాకు తెలియలేదు.— పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను 'త్వ' అనియేయున్నది.

⁴ కా. పా.— 'నలువగలజూడఁగా.' ('నలువగలనుజూడ' — పూ. ము. తంజ. ప్ర.)

మిచ్చి యందటిలోఁ దల యెత్తికొనెడు

నటులఁ జేసినయీశ్వరు ననుట^౧గాక!

౯౨

టీక. — ఒక మంజువాణి = మంచి మాటకానియైన యొకయింతి, పాయక, మొగంబునవ్రేలక = (ఎప్పుడును) ఎట్ట యెదుట కనబడుచుండగా, సాంపాంది = ఆనందమునుపొంది, సురసేవక = కల్లు త్రావుటచేత, చొక్కువాడు = కైవెక్కి యుండువాడు. (స్త్రీలోలుడనియు, త్రాగుబోతనియు, నుపాలంభము) మంజువాణి = మనోహరిణియైన సరస్వతి, మొగంబున వ్రేలక = నోటియందు వర్తిం చుచుండగా. (సరస్వతి వాగ్రూపిణి. కావుననే నోటియందున్నదని చెప్పటం.) సాం పాంది = సాంపునుగాంచి, సురసేవక = దేవతలుచేయు సేవలచేత, చొక్కువాడు = ఆనందమున మెమరచియుండువాడు, (అని యథార్థము.)

వాసిగా = ప్రసిద్ధిగా, పంకజాత = పాపసమూహమునకు ('అస్త్రీపంకం పుమా' పాప్యా పాపకిల్బిష కల్మషమ్' అను.) ఆసనుండు = ఉనికిపట్టు, అను-నుడి పడినాడు = అనునట్టి మాటపడ్డాడు అప్రతిష్ఠను పొందినాడు. రాజసప్ర వాడు = దురభిమానము స్వభావముగాగలవాడు. (పాపకర్మడనియు, గర్విష్టుడనియు ఉపాలంభము.)

పంకజాతాసనుండు = కమలము ఆసనముగా గలవాడు (విరించి: కమలాస నః - అను) అను, నుడిపడినాడు = పేరువహించినాడు. రాజసప్రకృతివాడు = రజో గుణము ప్రకృతిగాగలవాడు (అని యథార్థము.)

రజస్సత్త్వతమోగుణములు బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులకు ప్రకృతులు. —

‘సమో రజో జుషే సృష్టే, సితౌ సత్త్వ మయాయచ,

తమో రూపాయ సంహారే, తిరూపాయ స్వయంభువే.

పాలుమాలుచుండక = అనారోగ్యముచే పడియుండగా = రోగముకల్పించి, పసిబిడ్డలహరించి = చిన్నారి శిశువులను చంపి, తండ్రికికొ = ఆశిశువుల తల్లిదండ్రు) లకు (తండ్రియను నుపలక్షణచేత తల్లియును.) - ద్రోహముతలచువాడు = అపకారము చేయువాడు. (శిశుహంత, పితృద్రోహి యని ఉపాలంభము.)

5 శా. పా. — ‘మేచి’ - అర్థమేమో?

6 శా. పా. — ‘గాదె’ (ఇది పూ. ము. పా.) అర్థశూన్యము. ‘గాక’ అని తంజ. పా.

పాలు - మాలుచునుండక = పాలు లేక అల్లాడుచుండునట్లు, పసిబిడ్డలక = చిన్ని కుట్టలను; (గోపకుమారులను) - పసి = గోవులయొక్క, బిడ్డలక = దూడల నున్న, హరించి = దొంగిలించి, తండ్రికి = తన తండ్రియైన శ్రీకృష్ణునకు, దోహము తలచువాడు. (అని, యథార్థము.)

‘బ్రహ్మగోవత్సములను గోపబాలకులను హరించుట’ యను భాగవతకథ యిటు అనుసంధానించుకొనవలెను.

దాసదాసత్వవర్తనఁడు = బానిసకు బానిసగా (= తోత్తుక్రింది తోత్తుగా - నీచముగా) వర్తించువాడు, చేతక = తానుచేయు చేష్టలయందు, వికారితనము = వక్రత; అరాళగతి = వంకరనడవడి (= కపటవృత్తి) ఏతటిని, విడఁడు. (నీచుడు, వంకరచేష్టలు చేయువాడు, కపటవర్తనుడు, అని, ఉపాంభము.)

దాస...ర్తనఁడు = తనకుదాసు (=భక్తు) లయినవారికి దాసునివలె అధీనుడై వర్తించువాడు (=భక్తపరాధీనుడు.) చేష్ట = తానుకావించు స్పృష్టి, వికారి = అనేక దశాభేదములు కలది (=పెక్కు తెరగులయినది.) తన, మరాళగతి = హంసనెక్కి విహరించుట, ఏతటిని విడఁడు. (అని యథార్థము.)

నలువగలనుచూడక = ఇట్లు నాలుగు విధముల విచారించగా, నలువ=బ్రహ్మ, తులువకాఁడె = దుర్మార్గుడుకదా. అతనిక, అనఁబనియేమి = నిందించి యేమిప్రయోజనము? అతనికి - లోకాధిపత్యమిచ్చి, అందఱిలోను, తలయెత్తికొనెడునటులక = గౌరవము గలిగి మెలగునట్లు, చేసిన, ఈశ్వరుననుటగాక = ఈశ్వరునే నిందింప వలయును.

బ్రహ్మ తోలుత అయిదు తలలుండెననియు, ఒకప్పు డీశ్వరుఁడా అయిదింటిలో నొకదానిని త్రుంచెననియు, నాటునుండియే అతడు నలువయ్యెననియు పురాణకథ.

[ఆ తునిమినవాడు తక్కిన నాలుగు తలలనుగూడా తునిమియున్నచో, ఇట్టి యిక్కట్టలు మాబోంట్లకు గలుగకుండెడివిగదా - అని, రత్నాంగి విలాపము.]

మొగమున పోలు - (జాతీయము.)

“నా, మొగమున పోలుచున్నయవి మువ్వరమూర్తులునంచు నార్తుడై”

(ఉ. హరి. 2-6.)

“కారవ్యసై, న్యము లంతంతగలంగ బాటినటులై నామోమోమునక ప్రేలేడిక.”

(ఉద్యో. 2-188.)

‘అసనుఁడు.—పంకజాతములకు ‘అసనము’ అని, అమహాత్ముగా జెప్పఁటకుబదులు.— ‘అసనుఁడు’ అని మహాత్ముగా చెప్పఁట శ్లేషార్థము. అట్లుచెప్పటోతప్పుగాదు. ప్రాచీన కవి సమృతమే.—

†క. “పాండవప్రజాప్రకారం జామంజను” (భార. అది. 6-185.)

సీ. “ఆభిలభూమిపాలకాసాన కమలాక

రోదయతరుణ సూర్యోదయుడవు.” (పాండు. 1-24.)

మ అని శోకించుచు నున్న తల్లిగని “యమ్మా, నేను జిత్రాంగి న
ట్లనె నీమాటుగ నే ¹ తలంతును, మరుల్యాటిల్లి యాయమ్మ న
న్నెనయక గోరిన నియ్యకోక కడ కే నేతెంచితిం గాని పా
వని, యేదోసము నేనెటుంగను మనోవాకా-య కర్మంబులకా. ౩

టీక.— ఇయ్యకోక = ఒప్పుకొనక, పావని = పవిత్రురాలా, మనో...ంబు
లక = మనస్సు, వాక్కు, కాయము - అను వానియొక్క కర్మములచేత - ఏదోస
మును ఎఱుంగను - (అనగా, అమెను గూర్చి తప్పుగా నేను మనసున తలపలేదు;
తప్పుమాట నోట నుడువలేదు, తప్పుపని చేయనలేదు. - అని, భా.)

ఇయ్యకోక = ఇయ్యకొనక (వివరములకు - బాల. శర. పు. 203. చూచునది.)

— సారంగధరుడు తల్లితోదార్పి హితవు చెప్పట. —

ఉ. అమ్మరొ, పోలుపొం దెఱుంగ²కమ్మనుజే శుండు నాలిమాట ని
క్కమ్మని కోయం బంచె సరగక, సభవారు నువేక్షసేసి నా
యమ్మ దలంప కిచ్చకమె యాడిరి, కేమనవచ్చు గన్న మో
హమ్మన నీకు బోదుగను కార్తిగలంగుచువచ్చి తియ్యెడకా. ౪

టీక.— మనుజేశుండుక = రాజుగూడా, పోలుపొందెఱుంగక = మంచిసెబ్ర
విచారింపక, అలిమాట = తన ప్రియురాలిమాట (నాలిమాట = ఆచిత్రాంగి వంచన
వాక్య) నిక్కమ్మని, కోయన్ పనిచెన్ = నాకాళ్ళుచేతులు సరుకవలసినదని
ఉత్తరువుచేసెను. సభవారును, ఉపేక్షచేసి = ఈగొడవ మనకెందు కనుకొని, ఇచ్చ
కమె ఆడిరి = ముఖప్రీతిమాటలే పలికిరి. - నీకు, పోదుగనుక = తప్పదు కాబట్టి,
ఆర్థిక = మనోవ్యధతో, కలంగుచున్ = తోటింపుచు, వచ్చితి = వచ్చితివి.

†చూ. శ్రీతిరుపతివేంకటకవుల ‘భారతవిశేషములు.’

1 కా. పా.— ‘తలంపుదు’.

2 కా. పా.— ‘అమ్మనుజేశ్వరుడాలిమాట’ (‘నాలిమాట’ అను పాఠము తంజ.
ప్ర. మూడింటిలోనున్నది.

‘పోలుపొందు’ - జాతీయము. — “పోలుపొందులేకుండా మాట్లాడుట To talk without rhyme or reason.” (బ్రాను.) “...అనిపల్కు పార్థివేంద్రునకు, బోలుపొందుగఁ మదిబొంకనోరార్ప, నేయుపాయములేక.” (నవ. పు. 89.)

‘నీకుపోదు’ ఇదియును జాతీయమే. —

ఎ. గీ. “అంతరాయాంధకారంబు లలమిశొనిన
నడఁచు నిజధైర్యసూర్యోదయంబుచేత
దానవారిని గుఱిచేసి - తనకుఁబోదు
నాకుఁబోదనినమ్మి సుశ్లోకుండతఁడు.” (పాండు. 2-29)

ద్వి. — ‘పోకాడినట్టి యాప్రోడనికేడ్వ
*నాకుఁబోవనుగాక; నానూత్రధారి; (గౌ. హరి. పు. 208.)

గీ. చెల్లఁబో నీకు సాధ్యమతల్లి వైన
తల్లి ¹ కీ తల్లు వచ్చెఁగా దన్నుఁ గనుట
వల్ల! నీ వల్లధారుణీవల్లభాజ్ఞ
మీటి యీరీతి వచ్చుట మే రఁ టమ్మ?

టీక — తన్నుకొ కనుటకొ = నిర్భాగ్యుడైన నన్ను గనుటవలన, నీకు ఈ -
తల్లు = ఇక్కట్టులు, వచ్చెఁగా = వచ్చెనుగదా.

* ఇది ప్రాచీనముద్రణపాఠము. ఈ పాఠము తప్పని, వే. వేం. శాస్త్రిగారు
‘నాకుఁబోలునుగాక’ అని దిద్దినారు. దిద్దుబాటువలన జాతీయము పొడయినది.

1 శా. పా. — ‘తల్లి కీదల్లు’. (‘ఈదల్లు = ఇడుమలు’ అని పూ. టీ.)
‘ఈదల్లు’ అని యేకపదముగా గ్రహించుట తప్పు. ఇడుమలు - అను సర్థ
మిచ్చు పదము ‘తల్లు’ గాని ‘ఈదల్లు’ కాదు; ‘దల్లు’ ను కాదు. (‘ఈదల్లు’ అను
మాట భాషలో లేదు ‘దల్లు’ దడి - కి బహువచనరూపము.)

‘తల్లు’ అనగా ఉపద్రవము; ఇబ్బంది. ఈ మాట తెనుగు కుటుంబములలో
పసిబాలురును వాడునదే. ‘వైదరుతల్లు’ ప్రసిద్ధము. “పోతననాటికిఁ గాకతీయ
రాజ్యము చిదికి పోయినది. తురుష్కుల తల్లువచ్చినది.” (శృ. శ్రీనాథము. పు. 39.)
విదేశీయుడైన బ్రాను మహాశయుడు “తల్లు - A rush (of water). Inroad,
incursion. — దల్లు the plu of దడి” అని చక్కగా వివరించి యున్నాడు. ఈ
‘తల్లు’ శ. ర. కర్తయే యెరుగడు, పూ. టీ. కర్త లెరుగుటెట్లు?

చ. ¹అడలకు మమ్మ, నీవు కల నైనను రాజును దూఱకమ్మ, యే
యెడల సపత్నితోఁ జెలిమి యించుక²దప్పకుమమ్మ, నాదుసం
గడిఁజరియించు నాదుచెలికాండ్రను నావలెఁజూడవమ్మ, యిం
పడరంగ నన్నిక న్నటవవమ్మ, విచారము మాని మానినీ. ౯౬
టీక.—అడలకుమమ్మ = తల్లి శోకింపకుము. సపత్నితోఁ = సవతితో,
నాదు సంగడిక = నాతో.

1 కా. పా.— ‘అడలకుమమ్మ.’ ² ‘దప్పకుమమ్మ.’

పూ. ము. న ‘అడలకుమమ్మ’—‘తప్పకు మమ్మ’ అనియున్నది. ఆపాతము తప్పని
కాశ్రీగారు—‘మమ్మ’—‘వమ్మ’. అని దిద్దినారు. పెద్దపొరపాటు. ఈ పొరపాటును
వారు శృం. నై. మొదలగు కావ్యములను దిద్దుటలో పెక్కుతావుల చేసియున్నారు.—

శృం. నై. (1-109)లో ‘నిగ్రహింపకుమయ్య’ అను పొచ్చినపాతమును ‘నిగ్ర
హింపకుమయ్య’ అని దిద్ది (దిద్దినట్లు చెప్పక) ‘ఇటు సంపార్థనంబున ముజ్జునకు
‘అయ్య’ అను ప్రయుక్తముకాఁగా ఏకవచనమున ‘వుజి’ వచ్చినది. బా. వ్యా. క్రి. 34.
అని వ్రాసినారు. ఇట్లే ‘విజయ - (3-34)లో ‘గొంకెడునందు మీరిపుడు గోలని
చూడకుడమ్మ’ అని యుండవలసినచోట, ‘చూడకురమ్మ’ అని దిద్దినారు. వారు
నూత్రమును సరిగా అర్థముచేసికొనలేదు. ‘ముజ్జు’నకు అయ్య - అమ్మ, అను ప్రయుక్త
మయినను - పార్థనమునకేగాని ‘వ్యతిరేకపార్థనము’న వుజి, రుజి, రావు, రావని
వ్యాకరణకర్తలు స్పష్టముగా వ్రాసియున్నారు.

(1) వావిలితోలను సుబ్బరావుగారు.—

“వ్యతిరేకపార్థనంబున నన్నాదు లనుప్రయుక్తంబులైనపుడు వు-రు-లు రావు.
ఉ-త్రిప్పకుమన్న; చెప్పకుమన్న; తప్పకుమన్న; అనకుమయ్య”. —సులభ వ్యా-క్రి. 40.

(2) త్రిపురాభిట్ల వీరరాఘవస్వామిగారు.—

‘వ్యతిరేకంబున అన్నాదులు చేరునపుడు ‘వు-రు’లు రావు. ఉ. త్రిప్పకుమన్న;
చదువకుమయ్య; మొదలగునవి. —వ్యాకరణబోధిని. పదపరి. నూ. 167.

(3) విద్యోన్, దూసి రామమూర్తికాశ్రీగారు.—

“ఎకారము మొదలుకొనియుండు నాఱును ‘ఎదాదు’ అని గ్రహించిన పక్ష
మున నీ విధి నిత్యమగుటంజేసి - వినమమ్మ - వినమయ్య - వినడమ్మ, వినడయ్య,
అనురీతి రూపములును, వ్యతిరేకమున - వినకుమమ్మ, వినకుమయ్య, వినకుడమ్మ,
వినకుడయ్య, అనురీతి రూపములును నసాధువులు కావలసి యున్నవి. మఱియు,

క. జననీ విచ్ఛేయము నీ

వనుచున్ సాష్టాంగవినతుఁ డై లేవనిచో

ననుఁ గఱుదులప్రో వగు తన

యనుఁగరుదులబిడ్డఁ జూచి యవనతకర యై.

౯౭

టీక.- కఱుదులప్రోవు = సద్గుణములకు నిలయము - (కఱుదు - క. ర.)
అగు = అగునట్టి, తన, †అనుఁగు - అరుదులబిడ్డన్ = ప్రియమైన - అబ్బురపు కొడుకును, చూచి, అవనతకరయై = (దీవించుటకు) చేయివంచి.

‘వినకువమ్మ; వినకురయ్య’ అనురీతిరూపములు శ్రుతి కసమృతములైనను సాధువులు కాలసియున్నవి, కాన ఎదాదులను విభాగ ముచ్చలకు సంబంధించినదేగాని ‘యయ్య - యమ్మ - యప్ప - యన్న’ మొదలగు పూజ్యార్థకము లందుఁ జేరవనియు, దాన నదాదులు (అ - ఆ - ఇ - ఈ), ఎదాదులు (ఎ - ఏ - ఒ - ఓ) ... పరమగు నపుడే యాదిధి వర్తించునుగాని యయ్య మున్నగునవి పరమగునపుడు గాదనియు గ్రహించుట యుచితమని తోచెడిని” — (బాల. సా. స. పేటిక.)

కొన్ని ప్రయోగములు.—

- (1) ‘గురునిభుండ నాకుఁ గూర్చేని చేయకు, మయ్య’ (ఆది.)
- (2) ‘వెఱవకుమన్న పోటు కురువీరులలోడ’ (విరాట. 4-83.)
- (3) ‘అనుపనుసత్యవిస్మరణ నాడినమాట మఱాకుమన్న’ (ఉద్యో. 4-70.)
- (4) ‘అన్నలక్ష్మణ యోడకుమన్న’ (ఆరణ్య. 6-359.)
- (5) ‘భయముం జెందకుడయ్య నిర్జరవరులో’ (భాగ. 7-110.)
- (6) ‘వెఱవకుడయ్య రక్కసుఁడు’ (యయాతి. 2-115)
- (7) ‘చెలివి దప్పకుమమ్మ చిత్రాంగిదేవి’ (నవ. పు. 72.)
- (8) ‘అడలకుమమ్మ చిత్రాంగి దేవమ్మ’ (బా. శంభు. సారంగ. పు. 77.)

ఆకాశ్రిగారి దృష్టిలో ‘పాటంపురయ్య’ అను రూపముగూడా తప్పే ‘వయ్య’ అని దిద్దియున్నారు. ఈ సందర్భమున వారు చాలా పొరపాట్లు చేసి యున్నారు. ఆచర్య కిది చోటుకాదు.

† పూ. టీ.— ‘అనుఁగరుదుల = ప్రియమయిన వింతచర్యలు గలిగిన.’

అరుదులబిడ్డ యనగా లేకలేక అరుదుగా గలిగిన కొడు కనుట యుచితముగాని ‘వింతచర్యలు గలిగిన కొడుకు’ అనుట యుచితము కాదు. మరియు, ‘అనుఁగు - అరుదులు = ప్రియమయిన వింతచర్యలు’ అనుటకే వింతటిక. వింతచర్యలలో ‘ప్రియమయినవి - కానివి అని చెండు రకములూ?

క. లేవోయి యన్న † 'రేపటి

దీవన నేకొడువ లేక దీర్ఘాయుడ వై

దేవునికృప వర్ధిలుము

నీ' వని దీవించి మిగుల నెగు లుప్పొంగె.

౯౮

ఉ. 'కందుఁ గదయ్య నీమురువు కన్నులపండువు గాఁగ; నంటినం

‡గందుఁ గదయ్య నీతనువు; కాతుక మొప్పుగ నీదుప్రాపు నేఁ

గందుఁగదయ్య యంచు నినుఁగన్న సపత్ని సహింప దందుఁ బో

కందుఁ గదయ్య, యేల వినవైతివి నావచనంబు పుత్రుకా. ౯౯

టీక.— నీ, మురువు = సోయగము, కన్నులపండువు కాఁగ, కందుకొ కదయ్య = చూతునుగదరా తండ్రి; నీ తనువు, అంటినకొ = కందుకొ కదయ్య = కంది పోవునుగదా? (అంత సుకుమారమనుట.) కాతుక మొప్పుకొ = కోరిక తీరగా, నీదు ప్రాపుకొ = నీయండను, కందుకొ కదయ్య = పొందుదునుగదా, అంచుకొ = అను కొనుచు.— నినుఁగన్నకొ, సపత్ని = నాసవతి (చిత్రాంగి) సహింపదు = ఓర్వదు, అందు = అక్కడికి, పోకు + అందుకొ = కదయ్య = పోవద్దురా అని చెప్పితినిగదరా.

తండ్రి, నిన్ను చూచుకొని యానందించుచు, నీప్రాపున నేనుమహాన్నతిని గాంతునని కొండంత ఆకతోనుంటిని. నిన్ను చూచిన యెడల నాసవతి అనూయ చెందును; ఆ వైపు పోవద్దంటిని. నామాట యెందుకు వినకైతివిరా, అని - తా.

పోకు + అందు = పోకందు. సాధువే. (చూ. ప్రా. సంధి. 18.)

౩. చంద్రోదయం బైన చందాన నీరాక

గన్నులు¹ చల్లఁగాఁ గాంతు నెప్పుడు,

నినుఁ² గొండ గాఁ జూచుకొని యేవిచారంబు

లేక యుండుదు నాత్మ లేకమైన,

† పూ. టీ.— 'రేపటిదీవనకొ' రేపు ఫలించెడు నాశీర్వచనముచేత'

ఈయర్థము సరియైనది కాదు. అన్ని ప్రతులలోను పాఠమిట్లే యున్నది.

‡ కా. పా.— 'కందుఁగదయ్య నీతనువు, కాతుక మొప్పుగ నీదు ప్రాపు; నేఁ గందుఁ గదయ్యయంచు, నిను...'

వారుపెట్టిన విరామచిహ్నములవల్ల సరియైన యర్థ మేర్పడుటలేదు.

1 కా. పా.— 'చల్లగా'— తప్పు. (చూ. ౧౫ పద్యముక్రింద)

2 కా. పా.— 'కొండఁగా'— తప్పు. (చూ. ౨-౨౨౬ క్రింద)

నినుమంతదడ వై న నీవు రాకుండిన

నది యేమొ రాఁడని యెదురుచూతుఁ,

దెలియఁ జూచినయెడ దృష్టి దాఁకునొ యని

వేడక¹ దీరఁగఁజూడ వెఱతు నిన్ను,

గీ. నెటువలె దరింతు? నీరూప మెచటఁ గందు?

²నీ విఁకను వత్తు వని యెందు నెదురుసూతు?

మనసులో నిన్ను నేలాగు మఱవ ³నేర్తు?

నీవు లేనిది యొక బ్రతుకే కుమార!

౧౦౦

క. తనయాత్మకు స్వేదోగాయెనె?

తనయా, యిపు డెంత సేసె దైవ ప్రమయో! నీ

తనయా, యిక నెటులఁ దరిం

తనయాప్తిని? నే నభాగ్య నగుజంత నయా.

౧౦౧

టీక.— తనయా, తన ఆత్మకుఁ జేరిండు - ఆయెనె = దైవము మనసుకు నీవు బరువైతివా? అయో? దైవము - ఇపుడెంతచేసెక; నీత - నయా = పొందింపబడిన నీతికలవాడా = న్యాయనిధి. * అనయ + ఆప్తిక = ఈ యన్యాయప్రాప్తిని = నాకు తటస్థించిన యన్యాయమునుండి, ఎటుల తరింతుక = ఎట్లుకడతేరుదును? నేను, అభాగ్యనగుజంతనయా = భాగ్యహీనురాలనగు దుర్మార్గురాలనయ్యా.

పాఠాం.— 1 'దప్పక' 2 'నీవిటకువత్తువని యెందు నిలిచిచూతు 3 'వచ్చు'

గీ కా. పా.— 'వేదోగాయెనె' ('వే'గు = భారము' - పూ. టీ.)

'వే'గు' సార్థబిందుకము. (చూ. శ. ర.) కా. పా. నమ్మి వావిళ్ళవారును నిరసస్వార్థముగానే ముద్రించినారు.

† కా. పా.— 'అయోనిన్' (అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు.)

‡ కా. పా. 'తనయానిక' ('అనికక' = కష్టమును' - పూ. టీ.)

'అనిక'కు, కష్టము - అను అర్థము శోశములలోలేదు. పైపెచ్చు 'అధారము; పొప్పు; డొత' అను అర్థములు చెప్పబడియున్నవి. (చూ. నూ. ని.)

పూ. టీ.— 'అనయ ఆప్తిక' = దోహదము సంభవించినందున, జంతను = దుష్టురాలను.— అంటే అర్థమేమో? భావమేమో?

తరింతుక + అనయాప్తి = తరింతనయాప్తి. — ఈసంధి భారతకవి సమ్మతమే.
ఉ. “గాండీవిన్వోవ్వబక్తిఁగిటు కరుణిఁ జంపక వచ్చితేని త, మ్ముండవుగావు నాకు
నని.” (కాంతి. 1-14.)

సీ. జననవేళలు సూచి ఘనుఁ డౌ ననిరిగాని
వెలయ లేఁ డని నాఁడె డెలుప రై రి,
కరము రేఖలు సూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
ప్రబలలేఁ డని నాఁడె పలుకరై రి,
గతిలక్షణము సూచి ఘనుఁ డౌ ననిరిగాని
యీడేఱుఁ డని నాఁడె యెంచరై రి,
యనుపమాకృతిఁ జూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
కడతేఱుఁ డని నాఁడె నుడువరై రి,

గీ. కటకటా! నమ్మఁ దగ; దేడ ¹గ్రహబలంబు?
లేడ సాముద్రకము? లిడ నేడ చిన్నె?
లేడ ఘనగాత్ర²మహిమము? లేడ సుద్దు?”
లంచు రత్నాంగి సుతుఁ జూచి యలమటించు. ౧౦౨

టీక. — జననవేళలు = జన్మకాల నక్షత్రాదులు, కరమురేఖలు = అరచేతిగీతలు,
గతిలక్షణము = నడకలోనితీరు, అనుపమాకృతి = సాటిలేని యాకారము. — వీనికి గీతము
లోని, గ్రహబలములు; సాముద్రకములు; చిన్నెలు; గాత్రమహిమలు, అనువానితో
క్రమముగా అన్వయము. అలమటించున్ = దుఃఖించును.

క. పలవించుఁ, బల్లటించుక,
బలపల కన్నీరు నించుఁ, బసివాఁ డంచుక
విలపించుక, బొలు పెంచుక,

దలవరులకు నప్పగించుఁ, దల యటు వంచుక. ౧౦౩

టీక. — పలవించుక = వెట్టివెట్టిమాటలాడును. పల్లటించుక = తల్లడిల్లును,
విలపించుక = ఏడ్చును, పొలు పెంచుక = పిల్లవాని యందమును తలంచుకొనును.

1 కా. పా. — ‘గ్రహబలంబు - నేడ’ 2 ‘మహిమలునేడ’. ‘మహిమలనేడ’
అని పాశాం. —

చ. కనుఁగొని మూర్ఖులుం, దెలియు, గాసిలు, నౌదలయూఁచు, 'నేటితో
నిను నెడఁబాసి పోవలసెనే' యని యకుఁ-నఁ జేర్చు, బోదునా
యను, నటు గొంతపోవు, నుసురంచు వెసం జనుదెంచు, దొట్టుపా
టెనయు, లతాంగి; కన్నకడుపేగతి నోరిచి యుండు నక్క-టా. ౧౦౪
టీక.- ఔదల = శిరస్సు, ఎనయన్ = పొందును.

క. ఇటువలెఁ బెక్కు-దెఱంగుల

నట వనటఁ దొలంగి రాక యాటటపడఁగాఁ,

దటుకున † 'నిది రా జెఱిగిన

నటమట మగుఁ గార్య' మనుచు నాశీజనముల్. ౧౦౫

టీక.- వనటన్ = దుఃఖముచేత, అట తొలంగిరాక = అచోటినివదలి యితఱికి
రాక, రాజెఱిగినన్, కార్యము = తమపని, అటమటము = ఇబ్బంది - అగునని,
ఆశీజనముల్ = (రత్నాంగియొక్క-) చెలికత్తెలు.

ఉ. చేడియ రమ్మ, వెన్నెలయుఁ జీకటివంటివి సుమ్ము మేలునుక
గీడును, గొంతకాలము సుఖించినవార కృశింతు రా ర్తిమై,
నాడిక లొందువార సుఖ మందుదు, రోడలు బండ్ల వచ్చు, బం
డ్లోడల వచ్చు, నీకు నిటు లూరక చింతిల నేల మానినీ? ౧౦౬

టీక.- సుఖించినవా(రు + అ) ర = సుఖించినవారే, ఆ ర్తిమై = దుఃఖ
ముతో, కృశింతురు, అడికలొందువార = నిందలను పొందినవారే, సుఖమందుదురు. -
ఓడలు, బండ్లకొ = బండ్లయందు (=మీద) వచ్చును, అబండ్లే ఒకప్పుడు - ఓడలకొ
వచ్చును. - మేలు కీళ్ల తత్త్వ మిట్టిది.

— † అరణ్యవర్ణనము —

వ. అని యాటడిలం బలుకుచు నిరుగడలఁ జేతులు వట్టి¹ మిగులఁ
దెగువందిగువంబడియున్న మగువదిగువఁ, బ్రౌఢసఖివారంబు బలాత్కా-

† కా. పా. - 'నిటు' - (ఇది పూ. ము. పా.) 'ఇదీ' తంజ. ప్రతులపాఠము.
సందర్శించితము.

కా. పా. - 'తిగువం దిగువంబడియున్న మగువం దెగువ.' -

(ఇది పూ. ము. పా.)

రంబున నెట్టకేలకు² బట్టి నెడఁబాసి, గాసి యగు నెగులునం దనుం
గనుంగొని పురజనంబులు పురపురం బొక్కు-చుఁ బురస్కరింప సత్వంత
భిన్నత్వ³ మంది మందిరంబునకుం జని తనుజుని గుణబృందంబుల డెం
దంబునం దలంచి నోర⁴ గాయయిడక యద్దేవి పరిదేవనంబు గావించు
చుండె(ఁ)నంత నాక్షణంబున నగరరక్షకు లక్షీణనిశితకౌక్షేయక ప్రకాండ
ప్రచండభుజాదండులై దండధరకింకరులననుద్దండతగండుమెఱసిరసామండ
లాధిపకుమారుం గొనిపోయి (b)నిజశితవిషాణ⁵ కృపాణరణ శబ్దగుణ
పారణాహ్వనసంవిధానసూచకమస్తకోపరిన్యస్త ప్రత్యాంకుచిత⁶హస్త
నిస్తులాదభ్రవిభ్రమ⁷ ధురంధరసింధుర దిక్కు-లంకపాహంకార ఘీంకార
సంకులంబును(c)నక్షుద్రమాధురీధురీణక్షౌద్రలిలిక్షౌ⁸ జిహ్వచాపలాచ్చ
భల్లఖరనఖరభల్లముఖవిదళితబహునాకుకుహరముహు ద్ముహుర్బహిర్ని
ర్గతానర్గళకుండలిమండలీగ్రననముల్లసద్వనమయూరకేకాకులవ్యాకు

2 శా. పా.— ‘బట్టితీసిన’ (ఇది పూ. ము. పా.) 3 ‘మొంది’

4 శా. పా.— ‘నోరు గాయపడఁగ’ (పూ. టీ. లేదు.)

‘నోరగాయలిడక’ అని పూ. ము. పా. ‘నోరగాయయిడక’ — ‘నోరగాయ
వేయక’ అని, తంజ. పాఠములు. ‘నోరఁ గాయయిడక’ (=వేయక) — ఇది యొక
జాతీయము. నోరుమూతపడపడకుండా’ అని యర్థము. —

క. ‘అంగములు మిగుల నలియఁగ

‘సుంకే- యుంకే’ యటంచు నొక నిమిషము నో

రంగాయవేయ కేడ్చుచు

నంగీకృత బాల్యచేష్ట నతఁడట్లుండెడ.’ (పరమ. 1 అ.)

ఆ. వె. ‘రక్తముఖులు, కావరపు జాతులు, కుజా

త్యాశ్రయములు మీరలగుటఁ జపల

వృత్తి నోటఁ గాయవేయక వదరుచుఁ

గలఁచెదరు లతాంగి జిలుకలార.’

(కవి. మనో. 3-145.)

5 శా. పా.— ‘విషాణరణ’ 6 ‘హస్తప్రశస్తాదభ్ర.’ 7 ‘ధురంధరదిక్కు-
లంకపసింధుర ఘీంకార’. 8 ‘జిహ్వ - పల్లవాగ్రచాపల.’

లంబును(d)న నేకోలూక త్రోటికోటిత్తుటితకోటరనిద్రాణకరటకులోడ్డయన గరుత్తుటలపటపటార్భటికావిఘటితనిద్రాతంద్రావిద్రావి కపికంపితశాఖ శాఖాసహస్రపరిపతితపరిణతఫలరస ప్రపూరపూరితనానాలతాలవాలవ లయంబును(e)బ్రవృత్తసంవర్తసమయసమున్నిద్ర X సముద్రకలిలసలిలగా ధావగాహ దుర్విషహసర్వసహసముద్ధరణచణశాంబరీకీటివిడంబనాడం బరలంపట ఘోరతర ఘోణాముఖనిఖాతత్త్వతలగర్భనిర్భరబలస్తబ్ధరో మస్తోమాస్తోకనిర్ఘాతపాతస్థితభీషణఘుర్ఘురనిర్ఘోషణాచంకంవ్యమానద్రు మపరంపరాభయంకరంబును(f)దుర్ధృతరామర్షప్రపంచితచపేటికానిహత బహుళహరిణగణగళగళితరుధిరధారార్ద్రచరణవిన్యాసదీపిత నిజపద్ధతి నివేదితవ్యాఘ్రసమూహదురవగాహంబును నై, సత్త్రంబుగావున నఖిల ద్విజాశ్రయం బై, వనంబు గావునఁ బుండరీకనిలయంబై, కాననంబు గావున సకలాగమరమణీయంబై, కుంజరహిత స్థలంబు గాకుండియుఁ గుంజరహితస్థలంబై, † ధ్రుమనస్థానంబు గా కుండియు సుమన స్థానం బై, పల్లవాగమ్యంబు గాకుండియుఁ బల్లవాగమ్యంబై, యొప్పు నకాలంతారంబు సొచ్చి, యచ్చట నకాలసంధ్యా† రాగకృదభ్రంకష చితూచితూర్భటిసటచ్చటులదావపావకోర్తీలంబైన కుటీలంబు నోలం బున నిల్చి, తా మంతకు ముందుగ నృపసత్తముచేత ‡ మూఁడుత్త రువులుఁ గొన్నవా రగుటంజేసి యాసత్పురుషారాధ్యుని వధ్యశీల మీఁద నునిచి యయ్యెడ.

౧౦౭

(d) పాఠాం.— ‘ఉలూకానీకచ్ఛేదితపాదపాగ్రనిద్రాశుపరభృదంతాళిగరు త్తుటలపటపటార్భటికాచలితోన్నిద్రశాఖామృగజాలకోలాహలంబును.’

(e) పాఠాం.— ‘అథోఘనజరతనిజకులపరివృక్ష సాహాయ్యకర్మతశంకాహ ఘోణముఖముణ్ణిత్తోణితలోన్నమన్ముస్తాలస్తబ్ధరోమాస్తోకానోకహపరంపరాకంపమాన ఘుర్ఘురనిర్ఘోషభీషణంబును.— X శా. పా.— ‘సముద్రసలిల.’

(f) ‘కంఠలుంతనప్రసదక్రూధారాపానపరితృప్తదీపిగుప్తమృగకులవ్రాతపూరి గంధ్యాహూతవృకజంబుకనికరవాదమేదురంబునై.’

† అధికపాఠము.— ‘విద్రుమస్థానంబు కాకుండియు విద్రుమస్థానంబై.’

‡ శా. పా.— ‘రాగవదభ్రంకష.’

§ శా. పా.— ‘మూఁడుత్తరములు’ (ఇది పూ. ము. పా.)

టీక:- ప్రాథ...రంబునన్ = దిట్టలయిన చెలికత్తెలయొక్క బలవంతముమీద, పట్టన్ - ఎడఁబాసి.- పురస్కరింపన్ = ఓదార్పుచూ ముందు నడవగా, తనుజాని = కుమారునియొక్క, గుణబృందంబులన్ = సద్గుణసమూహమును, తలంచి, నోరఁగాయ యిడక = నోరు మూతపడకుండా, అడ్డేవి = రత్నాంగి, పరిదేవనంబు కావించు చుండెన్ = వాపోవుచుండెను—

(a) సగరరక్షకులు = తలారులు, అక్షీణనిశిత = మిక్కిలి వాడియైన, కాత్తే యకప్రకాండ = గొప్ప కత్తుల (సుధరించుట) చేత, ప్రచండ = భయంకరములైన, భుజాదండులై = దండములవంటి భుజములు కలవారై (= పెద్దపెద్ద కత్తులను భుజముల మీద పెట్టుకొని) దండధర కింకరులనన్ = యమునిదూతలో యన్నట్లుగా, ఉద్దండ తన్ = భయంకర వర్తనముచేత, గండుమెఱసి = అతిశయించి, రసా...మారున్ = రాజుకుమారుని (= సారంగధరుని) కొనిపోయి,

ఉత్తరమనగా జాబు. (Letter) వధచేయబోవువారు జాబులు తీసికొని పోవుట యెవరికి? మూడు జాబులనుటలో భావమేమో పూ. టీ. కర్తలు తెలుప లేదు. వధచేయబోవువారు తీసికొని పోదగినవి 'ఉత్తరువులు' గాని 'ఉత్తరములు' కావు. 'మూడుత్తరువులుఁ గొన్నవారు' అనియే తంజ. ప్రతులపాఠము. 'మూడుత్తరువులు కొనుట' జాతీయము. ముమ్మాటికిని సెలవుపొందుట - అనియరము. 'సారంగ' కు మూలమయిన నవనాథచరిత్రమునను, ఇతర కావ్యములందును ఈజాతీయము ప్రయుక్తమై యున్నది.

"కులపర్వతముఁబోలు కొండచేరువను-నిలిపి కొండఱువోయి నృపునిముమ్మాట-సెలవులుగొని, వధశిలమీఁద నునిచి." (నవ. పుట. 74.)

"ఈరీతి సెదనేయసేల భూవిభుఁడు,

సెలవులు మూడు నిచ్చినమీఁద మీరు." (నవ. పు. 75.)

వ. "దొంగయగునని నిశ్చయించి యభిమానధనుని కెఱిగించి మూడుత్తరువులుఁ గైకొని...అతని వధియించి." (శుక 3-583.)

"వెసఁద్రుంపుమని చెప్ప వీరబాహునకు,

మసలకు; మిదియె ముమ్మాటికి సెలవు." (గౌ. హరి. పు. 231)

"చెదరక మునుమూడు సెలవుల నొసఁగి

యానతిచ్చిన చందమంతయుఁ దెలియ." (గౌ. హరి. పు. 233)

ఇట్లు - 'మూడుమెచ్చలు' అనుటయును కలదు.—

గీ. "అనుచుఁగొఁగిటఁ గదియించి యగ్రజాత, చెలియలని నిట్లు మూడు మెచ్చలును మెచ్చె." (మల్లన. విప్ర. 4-12.)

(b) నిజ. = తమయొక్క, † శివవిషాణ = పదునైన కొమ్ములనెడి, కృపాణ = కత్తులతోడి, రణ = యుద్ధమునకు, శబ్దగుణ వారణ = ఆకాశగజమును = విరావతమును - (ఆకాశము శబ్దగుణకము.) అహ్వన = పిలుపుటయొక్క, సంవిధాన = ప్రకారమును, నూచక = తెలియజేయుచు, మస్తకోపరిన్యస్త = తలమీద ఉంచబడినట్టియు, ప్రత్యాకుంచిత = మరల వంచబడినట్టియు, హస్త = తొండములయొక్క, నిస్తుల = సాటిలేని, అదభ్రవిభ్రమ = గొప్ప సంచలనముయొక్క, ధురంధర = భారమునువహించిన (= తొండములను మాటిమాటికిని నైకి క్రిందికి ఆడించుచున్న) సింధుర = ఏనుగులయొక్క, దిక్కులంకమ = దిగంతముల వరకును వ్యాపించుచున్న, అహంకార ఘంకార = గర్వముతోడి శబ్దములచేత, సంకులంబును = నిండినదియు;

(c) అక్షుద్ర = అధికమైన, మాధురీధురీణ = తీపితోనిండిన, క్షుద్ర = తేనెను, లిలిక్షా = నాకవలెనుకోరికచేత, జిహ్వచాపల = నోయారుచున్న, (= తేపతేపకును నాలుకను కదలించుచున్న) అచ్చభల = ఎలుగుబంట్లయొక్క, ఖరనఖర = వాడియైన గోళ్ల నెడి, భలముఖ = బల్లెములమొనలచేత, శ్రీ విదళిత = భేదింపబడిన (= త్రవ్వబడిన) బహునాతు = పెక్కుపుట్టలయొక్క, ('వామలూరుళ్ళ నాతుళ్ళ వల్మీకమ్.' అమ.) కుహర = కోమలనుండి, ముహూర్ముహూః = మాటిమాటికిని, బహిర్నిర్గత = బయటికివచ్చెడి, అనర్గళ = అడ్డులేని (మిక్కిలి జవవంత

† పూ. టీ. - 'విషాణరణ = కోటలతో యుద్ధమునకు'

ఏనుగు దంతమును 'కొమ్ము' అందురుగాని 'కోట' అనరు. అసలు విషాణ శబ్దమునకు శ. ర. లో 'కొమ్ము; ఏనుగుకొమ్ము' అనియే యర్థము వ్రాయబడి యున్నది. లోకములో 'కొమ్ము'పేనుగు' అను వ్యవహారమున్నది గాని 'కోట' యేనుగు' అనిలేదు.

"కొమ్ము'పేనుగు విభీషణతంజనుడెంచు కైవడికొ" (విక్ర. 5-187.)

"ఏనుగుకొమ్మున దాది తొమ్మునం, బెంచిన తల్లిదండ్రులకు" (విక్ర. 7-106.)

"అమ్ములనేనుగు కొమ్ముల, నమ్మత్తగజంబునొంచి." (భీష్మ. 2-246.)

అనియిట్లు కావ్యములయందు - ఏనుగుదంతము 'కొమ్ము' గానే వ్యవహృతమై యున్నది. కాశ్మీరీగారి టీకలలో మాత్రము పలుతావులలో 'కోట' గా వాడబడినది.

శ్రీ పూ. టీ. - 'విదళిత = చిల్పొంబడిన,' - ఎలుగు పుట్టును త్రవ్వనుగాని చిల్చదు. పుట్టచీలికలును కాదు. పూ. టీ. తెనుగు తెనుగువారి తెనుగుకాదు.

ములైన) కుండలిమండలి = పాములసమూహమును, గ్రసన=తినుటయందలి, †వ్యసన= ఆసక్తిచేత, సముల్లసత్ = మిక్కిలిగా ఉత్సహించుచున్న, వనమయూర = అడవి నెమిళ్ళ, కేశాకుల = కేశలమొత్తములచేత, వ్యాకులంబును = కలగుండుపడినదియు;

(d) అనేక - ఉలూక = పెక్కు గ్రుడ్లగూబలయొక్క, శ్రీత్రోటికోటి = ముక్కుకొనలచేత, త్రుటిత = చీల్చబడిన, కోటరనిద్రాణ = చెట్ల తొరటలలో నిద్రించుచున్న, కరటకుల = కాకులగుంపులయొక్క, ఉడ్డయన = ఎగురుటయందలి, గరుత్ - పటల - పటపటార్భటికా = రెక్కలసమూహముల పటపట శబ్దముల సం దడిచేత, విఘటిత = చెడగొట్టబడిన, నిద్రా = నిద్రవలని, తంద్రా = తందర (=కునికి పాటు) తో విద్రావి = పరువులిడుచున్న, కపి...బును = కోతులచేత ఊపబడిన చెట్లకొమ్మల మొత్తములనుండి రాలిన, ఆరబండిన పండ్లయొక్క రసప్రవాహములచేత నింపబడిన పెక్కుజాతుల తీవెల గుండ్రని పాదులు కలవియు;

(e) ప్రవృత్త=ఁగిన, సంవర్తనమయ=ప్రళయకాలమందు, సమున్నిద్ర=ఉప్పొంగిన, సముద్ర=సముద్రమునందలి, కలిల=చోరరాని, సలిల=నీటియందు,* గాఢావగాహ= అడుగంటమునిగినదియు, (అందుచేతనే) దుర్విషహ=ఓరువరానిదియు (-తడిసిబరువెక్కిన దని భా.) నైన, సర్వసహ=భూమిని, సముద్ధరణ -చణ=వైకిలేపుటయందు నేర్పరియైన, శాంబరీకిటి = మాయపందిని (= అదివరాహమును) విడంబన = అనుకరించుటయొక్క, ఆడంబర = ప్రయత్నమునందు, లంపట = ఆసక్తములై, ఘోరతరఘోణ = భయంకరపు మృత్యులతో, †నిఖాత = కుళ్ళిగింపబడిన, త్మృతలగర్భ = భూమియొక్క లోపలి

† పూ. టీ.— 'గ్రసన = తినుటయ నెడు, వ్యసన పనియందు.' వ్యసన శబ్దమునకు 'పని' యను అర్థములేదు.

శ్రీ శా. పా.— 'ముఖత్రోటి' ('ముఖ , త్రోటి ముక్కుయొక్క' అని పూ. టీ.) 'నోటి ముక్కు' అనగా ?

పూ. టీ.— 'మునిగినదై, దుర్విషహ = ఓరువలేకున్న - భూమినిలేపుటకు'. 'దుర్విషహ' మనగా ఓరువరానిదిగాని 'ఓరువ లేకున్నది' కాదు.— "దుర్విషహ - unbearable, intolerable, irresistible". (ఆప్టి.)

† పూ. టీ.— 'నిఖాత చీల్చబడిన.'

నిఖాత మనగా గాని 'చీల్చబడినది' కాదు. "నిఖాత - Dug up, excavated" (ఆప్టి) పండులు భూమిని త్రవ్వను (= కుళ్ళిగించును) గాని చీల్చవు.— "తక్కక నేలముట్టె గొని త్రవ్వగ నేర్పటంచు దాకుతా, వొక్కటై జాతియంచు ముదమొందకు బుద్ధిని వెఱిపింది." (చాటు - మంజరి. పు. 113) త్రవ్వ - చీల్చు, భిన్నక్రియలు.

భాగము కలవియు, నిర్భరబల = మిక్కిలి బలముకలవియు - నగు, స్వబోధస్తోమ = అడవిపండుల సమూహముల, అస్తోకనిర్భాతపాత = పెద్ద పిడుగుపాటువలె, † స్థిత భీషణ = మిక్కిలి భయంకరమైన, ఘుర్గురనిరోషణా = ఘుర్గురధ్వనిచేత, ‡ చంకం ప్యమాన = మిక్కిలి కదలింపబడుచున్న, ద్రుమపరంపరా = చెట్లగుంపులచేత, భయంకరంబును;

(f) దుర్రతర = భరింపరాని, అమర్ష = కోపముచేత, ప్రపంచిత = పెడలుపుగా చేయబడిన, † చవేటికా = పంజాలచేత (‘పాణౌ చవేట ప్రతలప్రహస్తా విస్తృతాంగులా’ అమ - నిహవాన్యామ్రాదుల హస్తమును ‘పంజా’అందురు.) నిహత = కొట్టి చంపబడిన, బహుళ = అనేకములైన, హరిణగణ = లేళ్లగుంపులయొక్క, గళగళిత = కంఠములనుండి కారిన, రుధిరధారా = నెత్తురుధారలచేత, ఆర్ద్ర = తడిసిన, చరణ = పాదములను, విన్యాస = ఉంచుటచేత, దీపిత = ప్రకాశించు (= తెలియు)చున్న, నిజపద్ధతి = తమజాడలచేత, నివేదిత = తెలుపబడిన, వ్యాఘ్ర సమూహ = పెద్దపులుల మొత్తములచేత, దురవగాహంబును = చోరరానిదియును,

† పూ. టీ.— ‘స్థిత = వ్యాపించిన’

‘స్థిత’ మనగా అధికమైనది గాని వ్యాపించినది కాదు. “స్థితం భూయశ్చభూరిచ.” (అమ) ‘స్థాయిత ఇతిస్థితం స్థాయీవృద్ధౌ’ (గురు - ప్రబో.) ‘వికాలం విపులం స్థితమ్.’ (విశ్వ.)

‡ పూ. టీ.— ‘చంకంప్యమాన = మిక్కిలి కదలుచున్న.’

కంప్యమాన మనగా ‘కదలింప బడుచున్నది’ గాని ‘కదలుచున్నది’ కాదు. కదలుచున్నది ‘కంపమానము’ అనబడును.

† పూ. టీ.— ‘కోపముచేత విస్తరింపబడిన - చవేటికా = చెంపకాయచేత, నిహత = కొట్టుబడిన.’

సాపము పూ. టీ. పండితులకు ‘చెంపకాయ’ అనగానేమో తెలియలేదు. ‘విస్తరింపబడిన చెంపకాయ’ యంటు! ‘చెంపకాయచేత కొట్టుబడినవంటు! చెంపకాయ - విస్తరించుటకును ముడుచుటకును తగిన వస్తువుకొన్నారు. పొరపాటు. ‘చెంపకాయ’ అనగా చెంపదెబ్బ.

“చెంపకాయ = చెంపదెబ్బ.” (శ. ర.)

“చెంపకాయ - a slap on the cheek.” (బ్రౌను.)

చెంపమాద కొట్టుటకే ‘చెంపకాయ’ యని పేరు. కావున ‘చెంపకాయచేత కొట్టుబడిన’వనుట తప్పు. ‘విస్తరింపబడిన చెంపకాయ’ అనుట అంతకంటెను తప్పు.

అయి - సత్త్రంబు కావునక = అడవికాబట్టి, అభిలద్విజాశ్రయంబై = సకలపక్షులకును నిలువనీడయై [సత్త్రంబు = అన్నదాన గృహము - లేక - యజ్ఞము - కావున, అభిలబ్రాహ్మణులకును - ఆశ్రయింప తగినదియై, అని అర్థాం. - [‘సత్త్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వ నేపీచ’ (విశ్వ) ‘దంతవిప్రాండజాద్విజాః’ అమ] వనంబు = అడవి - కావున, పుండరీకనిలయంబై = పెద్దపులులకు నివాసంబై, (వనంబు = నీరు - కావున, తెల్లదామరలకు పుట్టినై - అని, అర్థాం. — ‘వనేనలీలకాననే’ ‘వ్యాఘ్రేపి పుండరీకో నా’ అమ.] కానంబు = అడవి - కావున, సక...యంబై. — సకల = సమస్తమైన, అగమ = వృక్షములచేత, (‘పలాశీద్రుద్రుమాగమాః.’ అమ) రమణీయంబై, (క + ఆననము = కాననము = బ్రహ్మయొక్క ముఖము - కావున (‘మారుతేవేధసిబ్రధ్నే పుంసి కః.’ అమ.) — సకల + అగమ = సమస్తవేదములచేతను, రమణీయంబై, అని - అర్థాం.) కుంజ...లంబై. — కుంజ - రహిత = పొదలులేని, సలంబుకాకుండియుక (పొదలుగలసలమై - అనుట.) కంజర - హిత = ఏనుగుల కనుకూలమైన, సలంబై; (కుంజర - హితసలంబుకాకుండియు, కుంజర - హితసలంబై - అని చమత్కారము, — కుంజర - హితసలంబుకాకుండియు, అనుటచేత విరోధము; కుంజ - రహితసలంబుకాకుండియు - అనుటచేత పరిహారము.) సుమనఃస్థానంబు = దేవతలుండు తావు - కాకుండియుక, సుమనః స్థానంబై, అని చమ. సుమనః స్థానంబై = పూలకు పుట్టినై - అనియర్థాం. (సుమనః = దేవతలు అనుటచేత విరోధము; పూలనుటచేత తత్పరిహారము) పల్లవ = చిగురుటాకులకు, అగమ్యంబు = పొందరానిది - కాకుండియు, పల్లవ - అగమ్యంబై, అని - చమ. పల్లవ = పొదలేకములచేత (= అడుగు కొంచెముగా మోపియు,) అగమ్యము = పొందరానిదై = అడుగైన పెట్టుటకు వీలు

‘చెంపకాయచేత కొట్టినాడు’ అని తెనుగువారనరు. ‘చెంపదెబ్బకొట్టాడు’ అని వ్యవహారము. ‘చెంపకాయ యిచ్చాడు’ అని జాతీయము. సంస్కృతభాష యందును ‘చెంపకాయ యిచ్చుట’యే జాతీయము. —

“ఖడికోపాధ్యాయః శిష్యాయ చ పేటికాందదతి.” (మహాభాష్యము.)

“చపేటికా - A blow with the open hand” (అట్టి)

ఇంతకును ‘చెంపకాయ’ విద్యనేర్పవేళ గురువులు శిష్యులయెడలను, పొలయలుకలవేళ నాయికలు నాయకులయెడలను, కుటుంబముగా - ముచ్చటగా వాడదగినదిగాని, హింసాప్రధానములైన వ్యాఘ్రాది క్రూరజంతువులు హరిజానులయెడ వాడదగినది కాదు. ‘విస్తరింపబడదగినది’యును కాదు. కావున ప్రకృతమున చపేటికకు ‘చెంపకాయ’ అను అర్థ మనుచితము.

కానిదై - ('చిగురుటాకులను పొందరానిది' యనుటచేత విరోధము; 'అడుగైనను పెట్టరానిది' అనుటచేత తత్పరిహారము.) ఒప్పు... అక్కంతారంబు = ఆయరణ్యమును-చొచ్చి - అచ్చట, అకాల.....తీలంబు.- † అకాలసంధ్యారాగకృత్ = అకాలపు సంజకెంజాయను చేయుచున్నదియు, అభ్రంశ = మిఁటికంటు చున్నదియు, చిట చిటార్భటీసటత్ = చిటచిట శబ్దములతో తాండవించు చున్నదియు - నగు, చటుల దావపావక = తీవ్రమయిన కార్చిచ్చుయొక్క, ఉత్తీలంబు = ఎగయుచున్న మంటలుగల, కుత్తీలంబు = పర్వతముయొక్క, గ్రీ ఓలంబునక = మరుగున, నిల్పి, మూడుత్తరువులు = ముమ్మాటికిని సెలవు - కొన్నివారగుటంజేసి, సత్పురుషాధ్యునిక = సత్పురుషశ్రేష్ఠుడైన - సారంగధరుని, వధ్యశిలమీదక = వధింపబడవలసిన వారిని నిలుపుట కేర్పరచిన బండమీద, ఉనిచి = నిలువబెట్టి.

—: తలారులు సారంగధరుని కాలుసేతులు నలుకుట :—

సీ. హిమశైలజాజానియెదురుకట్లకుఁ బోని

యల యించువిలుకాని చెలువువానిఁ,

† పూ. టీ.— 'సంధ్యా...తీలంబు = సంధ్యారాగమువలె 'అకాలము నొరయుచున్న...తీవ్రమయిన దావాగ్నులచేత ఎగయుచున్న మంటలుగలది'.

'అకాలసంధ్యారాగకృత్' అను ప్రాచీనపాత్రము, శా. పా. లో 'అకాలసంధ్యారాగవత్' అయినది. పూ. టీ. లో 'అకాలసంధ్యారాగము' — 'సంధ్యారాగమే' అయినది. 'దావాగ్నులచేత ఎగయుచున్న మంటలుగలది' అనుట సరికాదు. ఎగయుచున్న మంటలు దావాగ్నివే. కాబట్టి 'దావాగ్నియొక్క - ఎగయుచున్న మంటలు' అనుట సరి.

గ్రీ పూ. టీ.— 'ఓలంబునక = దాఁపున.'

ఓలమనగా మరుగు (= చాటు) గాని 'దాఁపు' కాదు. 'ఓలము = వృక్షము మొదలగువానిచే మఱుంగుచోటు' (శ. ర.)

క. 'వెనుమిఱ్ఱిని పలంబిది

యనకుండఁగ నోలమును బయలు నొక్కటిగాఁ

గనువిచ్చుటయును మోడ్చుట

యును సరిగాఁదమము పల్వే న్వం దోడ్తోక.' (విరాట. 2-321)

వ. 'తమంబునిగిడి మిఱ్ఱపల్లంబు బయలోలంబని యేర్పలుపరాకున్న సమయంబున.' (విక్ర. 6-66.)

గళలు వెచ్చము గాని కలువనెచ్చెలికాని
మురువుఁ గి మృనసీని మోమువానిఁ,
గసటులేని కడానిపసిండి నించుక యేని
సరకుసేయని మేనిచాయవానిఁ,
గలికితుమ్మెద యాని నలుఁగనివిరిఁ బోని
మొలకప్రాయముఁ బూని యలరువానిఁ,

గీ. గరగరనివాని, ముఖవిలోక ప్రవర్ధ
మానమోహపయోరాశిమగ్న యువతి
జన హృదయ సంగ తాంగజ జ్వలన సామి
ధేని యగువానిఁ, జిటుతుకతేనిఁ, జూచి.

౧౦౮

టీక.- హిమశైలజా - జాని = పార్వతీభర్త (= శివుని) యొక్క, ఎదురు
కట్టకు = ఎదుటికి.- కసటులేని కడానిపసిండిక = మాలిన్యములేని మేలిమి బంగారమును.- (కిమ్మనీని, సరకుసేయని, పోని - ఉపహవాచకములు) † గరగరనివానిక = ఎట్టి దోషమును లేనివానిని (= అనంద్యుని) ముఖ...దేని.- ముఖవిలోక = (తన) ముఖము చూచుటచేత, ప్రవర్ధమాన = పెచ్చుపెరుగుచున్న, మోహ = వలపనెడి, పయోరాశిమగ్న = సముద్రమున మునిగిన, యువతిజన = లేబ్రాయపు స్త్రీలయొక్క, హృదయసంగత = హృదయమును గాఢముగా ఆవరించిన, అంగజజ్వలన = మదనాగ్నికి, సామిధేని = ప్రజ్వలనమంత్రము - అగువానిక, చిటుతుకతేనిక = యువరాజయిన సారంగధరుని, చూచి.

సామిధేని- 'బుక్కామిధేనీ ధా య్యాచ యా స్యాదగ్ని సమింధసీ'-అమ.

† 'గరగరనివానిక' ఈపదమునకు పూ. టీ. లేదు. కాని, 'విజయ' - (2-164)లో ఆకాశ్రిగాలే.- 'గరగరని = మిక్కిలి నాగరకత గలిగిన' అని టీక వ్రాసినారు. కాని 'గరగరతు' - నాగరకత యను అర్థములేదు.

"గరగర = నిర్దోషము; నిర్మలము. (కర్మధారయ సమాసమునందు దీనికి నిగాగమంబు వచ్చును." (శ. ర.)

"గరగరగాని భోజనము, కన్నుల పండువుగాని రూపముక"

సరసుల కింపుగావు." (చాటు. మంజరి. పు. 69)

"మేదురసమాఖ్యయో మినమిననివాడు, గరగరనివాడు నాగము గాలకంఠ." (ఆం. భా. 3-10.)

క. 'ఎటువలె దునుమంగ వచ్చున్

గటగట యీతలిరువంటికరపద' మనుచున్

జొటజొట కన్నీ రొలుకంగఁ

గటకటపడి విన్నదనము గడలుకొనంగఁ.

౧౦౯

టీక. — తలిరువంటి = చిగురావలవంటి, కరపదము = చేతులును - కాళ్లును, కటకటపడి = దుఃఖించి. ('కటకటబడు' శ. ర.; పూ. ము. నను, వ్రాతప్రతులలోను గూడా 'కటకటపడి' అనియే పాఠము.)

ఉ. ఉన్నతలారులం గని ప్రియోక్తుల నాతఁడు 'మీరు నాకు, నే నెన్నఁడు మీకు, నెగ్గు ఘటియించుట లేదుగదా? ¹నృపాలుండే మిన్నక యాజ్ఞ వెట్టు డనె, మీఱంగ వచ్చునె? మీకు ²నేటికిఁ భిన్నతనొందఁ? జేయఁ దగుకృత్యము సేయు' డటంచు బల్కినఁ.

టీక. — నృపాలుండే, మిన్నక = ఊరక (వెనుక - ముందు చూడక, అన్న మాట) అజ్ఞవెట్టుడు అనెన్ = వీనిని సరికివెయ్యండిరా, అనెను. మీఱంగవచ్చునె = అతనియాజ్ఞను మీ రతిక్రమింపవచ్చునా? భిన్నతనొందక - మీరక - ఏటికిక = మీరు దుఃఖపడవలసిన పని యేమి?

చ. 'తలఁపుము నీకు నిష్ట మగుదైవము' నావుడు, 'దల్లిదండ్రులక' దలఁతు నటన్న, నిర్దయతఁ దామె తెగించిరి; ధర్మదేవతక' దలఁచెదనంటినా, † యతఁడె దండునిగా నొసరించె; దల్లిదండ్రులు నిక దైవముం దన కుడు ప్రభుశేఖరుండే తలంపంగఁ.'౧౧౧

టీక. — ఉడుప్రభుశేఖరుండే = చంద్రశేఖరుండే = శివుడే.

చ. అని హృదయాభుఁ డాయన, దయాభుని గాలుని సహరించి మించినఘనుని, గరంబు విలసిల్లంగ దివ్యపదం బొసంగు వే

1 శా. పా. — 'నృపాలుండే...అజ్ఞవెట్టుడన'

'అనవెట్టుటన' అని, పూ. ము. పా. 'డన' అని శాస్త్రీగారి సవరణ. ఏమయినను ఈపాఠమున అర్థము కుదురుదు. సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతులలో లభించినది.

2 శా. పా. — 'నేటికి భిన్నతనొంద?' అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. 'నేటికి' అని, తంజ. పా.

† శా. పా. — 'యనఘు' (ఇది పూ. ము. పా.)

ల్పను బరమేశు శంకరుని లోకశరణుని భక్తవత్సలుం

బెనంగొనుభక్తిహృత్-మలపీఠి దృఢంబుగ నిల్పియుండంగ. ౧౧౨

టీక. — హృదయాశుండు = మంచి మనసుగలవాడయిన, ఆయన = సారంగధరుడు, — దయాశుండు = దయగలవాడును, కాలుని... ఘనునిక = (మార్కండేయుని రక్షించుటకై) యముని శిక్షించి పొగడ్తకెక్కిన గొప్పవాడును - (ప్రకృతమునను - అట్లే రక్షించగలడని నూచన) కరంబు = మిక్కిలిగా, వికసిల్లంగక = ప్రకాశించునట్లు, † దివ్యపదంబు = ఉత్తమ పదమును - కైవల్యమును, ఒసంగు - వేల్పును, (కరంబు విలసిల్లంగక = చేతులు వెలయుచుండగా, దివ్యపదంబు = చక్కని పాదములను - ఒసంగువేల్పు - అని చమత్కారము.) — అయిన శంకరుని.

గీ. † గత బహుళపక్షమునఁ గదా కరపదంబు

దఱుంగవలయును సారంగధరున కరయ?

గతబహుళపక్షమున నలకరపదంబు

దఱుగ వలసెను సారంగధరున కవుడు!

౧౧౩

టీక. — అరయక = విచారించగా, ‡ సారంగధరునకు, గతబహుళపక్షమునఁ గదా = (పొందిన యనేక పక్షములు) నడవడికనుగూర్చి మతభేదము లుండినగదా, కరపదంబు తఱుంగవలయును = చేతులు కాళ్ళు నలుకువలసినది? — (సారంగధరునకు = చంద్రునికి, గత... గదా = బహుళపక్షమునందుగదా, కరపదంబు రణసానము కిరణములు, తఱుంగవలయును = తగ్గిపోవలసినది? అని చంద్రపరముగా-అర్థాం.) అట్టిస్థితిలో, అప్పుడు, గతబహుళపక్షమునక = (పోయిన బహుళపక్షము

† పూ. టీ. — 'దివ్యపదంబు = దేవతలతావు (స్వర్గమునటు)'

పరమేశ్వరు డనుగ్రహించిన యెడల అశాశ్వతమైన స్వర్గము నేమి? శాశ్వతమైన కైవల్యమునే యియ్యగలడు.

† శా. పా. — 'ధర' (ఇది పూ. ము. పా.) 'గత' తంజ. పా.

శాస్త్రీగారి పాఠమున శబ్దాలంకారమే కాక అర్థచమత్కారముగూడా చెడుచున్నది.

‡ పూ. టీ. — 'సారంగధరునకు' = చంద్రునకు, గత బహుళపక్షమునక = పోయిన వెక్కిరిండు మిత్రులుగలచోట - (అపుల్లెల వదలిపోయిన యీ వనములో.)'

పూ. టీ. కర్తల కీపద్యములోని చమత్కారము తెలియలేదు సరిగదా, అసలు-అరమే అవగతముకాలేదు!

ననే =) ఆతడు మంచివాడు; నిర్దోషి; యని మతభేదము లేక యెల్లరును ఏకవాక్యముగా చెప్పుచున్నప్పటికిని, సారంగధరునకు - కరపదంబు - తఱుంగవలసెను = నరుకవలసెను. (గత...మునకే = బహుళే (= కృష్ణ) పక్షము పోయినపిమ్మట, సారంగధరునకు = చంద్రునికి, కరపదంబు = కిరణములు, తఱుంగవలసెను = తయింపవలసెను - అని అర్థం.)

గీ. వాడికత్తుల నెత్తురు వఱద గాఁగ,

‘హర మహాదేవ శివ’ యని యతఁడు వల్కఁ

దటిగి తలవరు లా వివత్కరుఁడు గాని

రాసుతు వివత్కరుఁడుఁ గాఁగఁ జేసి రపుడు. ౧౧౪

టీక. - వివత్ - కరుఁడు కాని = (ఎవరికిని, ఎట్టి) అపదను చేయువాడు కానట్టి ఆరాసుతుక, తలవరులు, నెత్తురు, వఱదగాఁగ = వాగుపారగా, వాడికత్తులక, వి - పత్ - కరుఁడు కాఁగక చేసిరి. (పోయిన కాళ్లును చేతులు గల వానిగా, చేసిరి.) = కాళ్లు చేతులు నరికిరి.

—♦ సారంగధర విలాపము ♦—

ఉ. లా వగు నట్టిదుర్దశయలంత సహింపఁగ లేక యశ్రుధా

రావళి గాఱ, ‘హా! జనని, హా! జనకా’ యని ¹బెట్టు గాఁగ వా

పోవుచు జొత్తుపాప యనఁ బొల్పగుదేహము రక్తసిక్తమై,

భూవరసూతి కీలెడలుబొమ్మవిధంబున వ్రాలె భూస్థలిక. ౧౧౫

టీక. - లావగునట్టి = అధికమగుచున్న, దుర్దశ - అలంతక = కష్టదశవలన బాధను, సహింపఁగలేక, అశ్రుధారావళి = కన్నీటికాలువలు, కాఱక, బెట్టుగాఁగ వాపోవుచుక = మిక్కిలిగా శోకించుచు, భూవరసూతి = రాజశుమారుడు (సారంగధరుడు) జొత్తుపాప - అనక = నెత్తురుగందు (అప్పుడే పుట్టినబిడ్డ) వలె, పొల్పగుదేహము = మనోజ్ఞమైన శరీరమంతయును, రక్తసిక్తమై = నెత్తుటదడిసి, కీలెడలు : మరతొలగిన - బొమ్మవలె, భూస్థలిక, వ్రాలె = పడిపోయెను.

¹ కా. పా. - ‘బిట్టు’ - ‘బెట్టు’ వూ. ము.; తంజ. ప్రతులు.

* గీ. అతఁడు వడియెడుదురవస్థ కాత్మఁ బొగిలి,
కొంతతడవు ¹నికుంజాలి పొంతవ్రాలి,
తాంతతనుఁ డైనయతనివృత్తాంత మెల్ల
సరసి పోదము గా కని † యట దొలంగి.

౧౧౬

టీక.— నికుంజాలిపొంతక = పొదరిండ్ల సమీపమున, వ్రాలి = అణగియుండి,
తాంత...మెల్లక = మిక్కిలి సోలిపోయిన దేహము గలవాడైన ఆసారంగధరుని స్థితి
యంతయు, అరసిపోదముగాక, యని, అట తొలంగి = తామున్నచోటునుండి తొలగి,
(అవతలికి అన్వయము)

చ. తలవరు లేఁగ, లేఁగపులితండము ‡ నెత్తుటికొల్తుకై హఠా
హాళిమెయిరాఁగ, †తాఁగలయినట్టివృకంబులు¹కోల్పులుల్ రొదల్
చిలుకుచు నీఁగ, నీఁగలును జీమలు దొంతరగాఁగఁ బైపయిక్
బిలపిల మూఁగ, మూఁగవలె బెగ్గిలి పల్కఁగలేక వేదనక. ౧౧౭

* ఈ గీతపద్యము, పూ. ము. లో ఉత్పలమాలగా చిహ్నితమై యున్నది.
అందువలన కావ్యీగారును 'ఉ' అనియే ముద్రించినారు.

1 కా. పా.— 'నికుంజంబు పొంతకుంజని. (ఇది పూ. ము. పా.) 'నికుంజాలి
పొంతవ్రాలి' అని, తంజ. ప్రతులు నాల్గింటిలోను. తంజ. ప్ర. పాఠమే మూలానుసారి.—
"అడరుచుఁ దలవరు లా చావుచేటు, కనిపోదమనుచు నక్కడఁ జేరువందు,
మునుమైన పొదలలో మునిగిుండి రంత." (నవ. పు. 76)

† కా. పా.— 'అటఁదొలంగి.'

‡ పాఠాఁ.— 'నెత్తుటివొత్తుకై' (గిడుగు. అప్ప. పా. 1-97)

† 'రాఁగలయునంటి' అని అప్ప. పా. అర్థమేమో?

1 కా. పా.— 'క్రొంబొదల్' ('తాఁగలు = ఘాతుకములు — క్రొంబొద
లలో — ఈరకక = చొరఁగా' అని పూ. టీ.)

తాఁగలయినవృకములు క్రొంబొదలలో చొచ్చినచో సారంగధరుడు భయపడ
నేల? పొదలలో, క్రొంబొదలు — ప్రాఁబొదలు అని రెండువిధములా? అప్పకవీయము
నను 'క్రొంబొదల్' అనియేయున్నది. కాని 'మెకంబులు క్రోల్పులుల్' అని పూ. ము.
నను, 'మె(వృ)కంబులు క్రేఁబొదల్' అని తంజ. ప్రతులలోను పాఠాంతరములున్నవి.
నేను కా. పా. నుండి వృకంబులను పూ. ము. నుండి 'క్రోల్పులు'లను గ్రహించి
భోధించినాను,

టీక.— తలవరులు, ఏఁగఁ = అవతలికిపోగా, లేఁగపులితండము = కొదవ
పులుల గుంపు, నెత్తుటిగొల్తుకై = నెత్తురువాసననుబట్టి, హఠాహఠి మెయిఁ =
గబగబ, రాఁగఁ = రాగా, తాఁగలయినట్టి వృకంబులు = గయ్యాళిగంప
లయిన తోడేళ్లు, (తోడేలు మిక్కిలి కూరమయినజంతువు. అది తనబాతిజంతువును
గూడా తినును.) కోల్పులు = మహాశార్దూలములు, రొదల్ చిలుకుచుఁ = భయం
కర శబ్దములు చేయుచు, ఈఁగఁ = ప్రవేశింపగా. (=తనకడకు రాగా.) ఈఁ
లును—చీనులును, దొంతరగాఁగఁ = పరంపరగా, పిలపిల మూఁగఁ = గబగబ
చుట్టుకొనగా, బెగ్గిలి = భయపడి, మూఁగవలెఁ = మూగవారివలె, పల్కఁగలేక,
వేదనఁ = బాధచేత, (అవతలికి అన్వయము.)

క. సామృసిలి, కొంత ‡ తడవుకు

గ్రమ్మఱు దెలివొంది 1 చూచి, కఁ దెఱచి, సమీ

పమ్మున నెవ్వరిఁ గానక

నుమ్మలిక మెసంగ ననువు లూటాడంగఁ.

౧౧౮

టీక.— సామృసిలి = మూర్ఖిల్లి, తెలివొంది = స్పృహవచ్చి, — ఉమ్మలికము -
ఎసంగఁ = దుఃఖమతిశయింపగా, అనువులు - ఊటాడంగఁ = ప్రాణములు కొట్టుక
లాడగా.

చ. ‘అలఁత సహింపరాదు, తెగటార్తురు రం డిపు, డెందుఁ బోతిరో
తలవరులార, మీ రయిన దగ్గఱ వచ్చి వధించి పోవరే
యలమట కోప నోమృగములార, యయో! దవకీలార 1నఁ
బాలియఁగఁజేయరే వెతలఁబొందఁగలేనని 2కూయు వేమఱుఁ.

‡ కా. పా.— ‘తడసినఁ గ్రమ్మఱు దెలివొంది’

తడయుట యనగా ఆలస్యముచేయుట. మరి యిందు తడసిన (= ఆలస్యము
చేసిన) వారెవరు? మూర్ఖులలో మునిగియున్న సారంగధరుడా? ‘కొంతతడవుకు’ అని
తంజ. పా.

1 కా. పా.— ‘లేచి’

కాళ్లు తెగివడియున్న వాడేమి? లేచుటేమి? ‘చూచి’ అని తంజ. పా.

1 కా. పా.— ‘తఁ’; ‘నఁ’ అని, తంజ. పా.

2 కా. పా.— ‘రోయు’; ‘కూయు’ తంజ. పా.

టీక.— అలత = బాధ, తెగటూర్పురుండు = పూర్తిగా ప్రాణములు తీసి
జేయుదురుగాని రండి. దవకీలలార = కార్పిచ్చుమంటలారా,

గీ. కుపితమానసుడై వృథాకోయబనిచె

నకట! యిటువంటి కుపిత యెందైన గలడె?

‡కాలుచే గోతపడలేక కడకు దొలగె

గాలుచే గోతపడజేసెగా లతాంగి!

౧౨౦

టీక.— కుపితమానసుడై = కోపిష్ఠుడై, వృథా = నిష్కారణముగా, కోయక-
పనిచెక = కాళ్ళుచేతులు నరుకవలసినదని అజ్ఞాపించెను. ఇటువంటి, కుపిత = చెడ్డ
తండ్రి, ఎందైనగలడె (= లేడనుట.) కాలుచేక = యమునిచేత, గోతపడలేక =
హింసపడజాలక, (అనగా నరకబాధలను జంకి) కడకు దొలగెక = నేను తప్పించు
కొనిరాగా, లతాంగి = చిత్రాంగి, కాలు - చే = కాళ్ళుచేతులు, గోతపడజేసెగా =
నరుకబడునట్లు చేసెగాదా!

సీ. దొరలచిత్తంబు లీకరణి బాటిల్లు గా

యని తండ్రియవివేకమునకు నడలు,

† కా. పా.— ‘కుపితమందైన’ (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను, మద. ప్ర. రెండింటిలోను, ‘కుపిత - యెందైన’
అను పాఠమున్నది. మరి రెండు ప్రతులలో ‘కుపితమందైన’ అను పాఠమున్నది;
నీరసము. ‘కుపిత...కుపిత’ అని యమకము. కావున తక్కినపాఠములు గ్రాహ్యములు
కావు.

‡ కా. పా.— ‘కాలుచే గోతపడలేక’ (‘కాలుచేక’ = యమునిచేత, గోతక =
గోతిలో’ అని పూ. టీ.) ‘గోతపడు’ అను జాతీయము నెరుగక ‘గోతక’ = గోతిలో,
పడు’ అని యర్థము చేసినారు.— “కమలాక్షి తుచ్చభాగముల కానించి, యమునిచే
గోతల కమ్మనేసోర్వ.” (బా. శం. సారం. పు. 28).— ‘అపిల్ల అత్తగారి గోతలు
పడలేకున్నది’ అని వ్యవహారము. (చూ. నూ. ని. ‘గోత’)

౧ కా. పా.— ‘గోతపడజేసె’

ధాతువు ‘గోతపడు’ (= గోతపడు) గాని, ‘గోతపడు’ కాదు. గోతపడు,
గోతపడు, మూతపడు, మొదలగు క్రియలకు - గోతంబడు, గోతంబడు, మూతం
బడు, అనురీతిరూపములు కల్పించుట తప్పు. (చూ. శ. ర.; నూ. ని.)

దరళలోచనల నేతటి నమ్మరాదు గా
 యని పినతల్లి మాయలకుఁ దలఁచు,
 నేమి చేసితి నేర మిటు సేయ దేవుని
 కిని బాడి లేదు గా యని గలంగుఁ,
 దొలిమేన నెవరి బాములను బెట్టితినాకో
 యనుభవింపకపోనె యనుచు వగచు,
 గీ. సచివసుతుమాట నిజ మాట సారెఁ బొగడుఁ,
 గొంతసే పేడ్పుఁ, జింతించుఁ గొంత ప్రొద్దు,
 శర్య! శంకర! శశిధర! శరణు నాకు
 నీవె, యనుచును నొడువు నొకింతతడవు.

౧౨౧

టీక.— తరళలోచనలక = శ్రీలను.

—, సారంగధరుని పూర్వజన్త కథ —

గీ. ఇటువలె ననేక గతుల నారటము నొంద
 గగనభారతి వానిపైఁ గరుణ వొడమి
 'యడలకు కుమార, నీ కిది గడవనేర
 దెట్లనినఁ బూర్వవృత్తాంత మెల్ల వినుము.

౧౨౨

టీక.— గగనభారతి = ఆకాశవాణి.

క. ధరమై మోహనబింబా
 ధరమై రిపుభయదహయ మదావళ వీరో
 త్కరమై మహనీయరమా
 కరమై కౌశాంబి యన నొకపురం బమరుక.

౧౨౩

టీక.— ధరమై = భూమి (యనుకాంత) యొక్క దేహమున, మోహన
 బింబ + అధరమై = మనోజ్ఞమైన దొండపండునుబోలు అధరమువంటిదై, రిపు...
 త్కరమై.—రిపుభయద = శత్రువులకు భయమును కలిగించు, హయ = గుఱ్ఱముల

యొక్కయు, ‡ మదావళ = ఏనుగులయొక్కయు, వీర = శూరులయిన భటుల
యొక్కయు, ఉత్కరము-వి = సమాహముకలదియై, మహనీయ = విస్తారమైన,
రమా = (లక్ష్మికి =) సంపదకు, ఆకరమై = పుట్టినిలై, కాశాంబి-అమరుకై = బ్రహ్మను

లక్ష్మి సంపదల నభేదముగా చెప్పవచ్చును.—

“కమలాసంపదోః కామ, ధ్వజే మకరమత్యయోః

దానవాసురదైత్యానా, మైక్యమేవాభిసమృతమ్.” (కా. క. ల.)

‡ పూ. టీ.— ‘మదావళ = మదపుటేనుగులు.’

గొప్పపూరపాటు. ‘మదావళ’ మనగా ‘ఏనుగే’ గాని మదపుటేనుగుకాదు.
(‘సింధురసాసమజః కుంభీ మాతంగశ్చ మదావళః.’ అను.) మదావళము = మదజలము
కలది-అని, వ్యుత్పత్తిర్థము. అంతేగాని, ‘మద = మడించిన, అవళము = ఏనుగు’
అని యర్థముకాదు. కావ్యములయందు, గజపర్యాయమున ‘మదావళ’ శబ్దము,
మదగజపర్యాయమున ‘మదమదావళ’ శబ్దము వాడబడియున్నవి. కొన్ని యుదా
హరణములు.—

(మదావళము.)

(1) క. “తీవ్ర, ప్రదరములు నెఱయ మెఱయఁగ

మదావళము మీఁదవెలిఁగె మారుతి యధిపా.” (భా. కర్ణ. 1-76.)

(2) వ. “మంద శరదిందు పురందరమదావళ ధవళవర్ణంబును.” (హరాహ. 4-70.)

(3) శ్లో. “సర్వతః ప్రచలితైః కణాత్మనా, సౌధశృంగపతితైః సదంబుభిః
సంగతో న సమలత్యుతక్షణం, నిర్మలః సురపతే ర్మదావలః.”

(గంగాలహరి. 5-34.)

(4) సీ. “మదవదాకృతి మదాస్పదమదావళరదా

గ్రదగదాభుజవదా వదజనాఘు.” (ప్ర. వి. వేం. వి. పద్యము. 806.)

(5) గీ. “దైవతమదావళంబు చౌదంతియఁగ.” (ఆం. భా. 1-56.)

(మదమదావళము)

(1) సీ. “హంసభాషిణి మణిహార విభూషిత

మదమదావళయాన మధుగభక్తి.” (కళాశాస్త్రము.)

(2) సీ. “మదమదావళ బలాస్పద పదాత్యాజికో

విదవిదాశ్వ కతాంగ విలసితంబు.” (ప్ర. వి. వేం. వి.-)

క. ఆనగర మేలురా జా

జ్ఞానయబలశాలి సత్యసంధుఁడు సుగుణాం

భోనిధి శ్రీహరిపదసే

వానందుఁడు ధవళచంద్రుఁ డనఁగాఁ బరఁగుణ. ౧౨౮

టీక.— అజ్ఞానయ బలశాలి = దండనశక్తియు - న్యాయ సంపత్తియు - భూబలమును కలవాడు.

గీ. అతని కేవురు సతు లుందు, రందులోన

భువనసుందరి యనియెడు † భోగసతికి

మేలువాఁడు ధరాతల మేలువాఁడు

మేదినింద్రులలో నెల్ల మేలువాఁడు. ౧౨౯

టీక.— ఏవురుసతులు = అయిదుగురు భార్యలు, భోగసతికి = భోగకాంతకు, (రాజు భార్యలలో పట్టాభిషేకమును పొందిన దానిని మహిషియనియు, తక్కిన వాండ్రను, భోగినులు (=భోగసతులు) అనియు నందురు.— ‘కృతాభిషేకా మహిషీ భోగిన్యోన్యాన్వపశ్రీయః’ అను) భువనసుందరికి, రీ మేలువాఁడు = భువనసుందరిని మిక్కిలి ప్రేమించిన వాడు;

పంచచామరము.

అమాత్యు లిద్ద టుందు రా ధరాధినాథు చెంగటన్

సుమంతుఁడున్ జయంతుఁడున్ వసుంధరామరాగ్రణుల్

సమానశీలు రందులో వలంతి యంచు రాజు, ప

క్షమై సుమంతుమాట వించు గారవించు నెంతయున్. ౧౩౦

(3) వ. “మదమదావళ తురంగ రథ సహస్ర ముక్తాచ్ఛత్ర రత్న.”

(రామాభ్యు. 4-130.)

కావున ‘మదావళము = మదపు పేనుగు’ అనుట తప్ప. శిఖావల - దంతావల - మదావల - శబ్దములలోని ‘వల’ (వ) ప్రత్యయము; మతుబధ్ధకము.

† కా. పా.— ‘భోగవతికి’ (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను - ‘సతికి’ అనుపాఠమే యున్నది.

రీ పూ. టీ.— ‘మేలువాఁడు = వలపుకాఁడు.’

టీక.— వసుంధర + అమరాగ్రణుల్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, వలంతి = నేర్పరి. పక్షమై = అభిమానము కలవాడై, వించుకొ = వినుచు, గారవిచుకొ = మన్నించును.

గీ. అందుల కసూయఁ † గొఱకొఱ మంచు మిగుల

దుష్ట కపటవిచారవంతుఁడు జయంతుఁ

శ్రీ డంతకొపముఁ డెవుడు సుమంతుఁడు నునుము

నంతకొపముతో నుండు నాత్మలోన.

౧౨౭

టీక.— కొఱకొఱమంచుకొ = ద్వేషించుచు, దుష్టకపటవిచారవంతుఁడు = దుర్మార్గుఁడను - క్షుద్రతోకూడినదియు నగు ఆలోచనకలవాడు, అంతకొపముఁడు = (అంతక + ఉపముఁడు) యమునితో సమానుడు, అయిన జయంతుఁడు, ఆత్మలోన, సుమంతుకొ, తునుమునంతకొపముతోకొ = నరుకవలెనన్నంతకొపముతో, ఉండును.

† శా. పా.— ‘కఱకఱ’ (‘కరకర’ పూ. ము. పా.)

‘కరకర’ ను శాస్త్రీగారు ‘కఱకఱ’ గా మార్చినారు. కాని ప్రయోజనము శూన్యము. కొపమును తెలుపు పదము ‘కొఱకొఱ’ గాని ‘కరకర’ కాదు; ‘కఱకఱ’ యును కాదు. (చూ. శ. ర.)

“కొరకొర - (anuk) Angrily. ‘కొరకొరమించె రుక్మిణికి’ — (సత్య.) She was enraged” (బ్రౌను.)

“కొఱకొఱ = కోపవికారము; అసమృతము.” (ఆం. ప. పారిజాతము.)

‘కరకర (=కఱకఱ) = బొరుగులు - పకోడీలు మొదలగువానిని నమలుట యందగు ధ్వన్యనుకరణము.—

ద్వి.—‘కొఱుక జిల్లున నేయి గురియుచు వేగి

కఱకఱమనుచుండు కారవేల్లములు.’ (అష్ట. కల్యా. పు. 51.)

N. B.— నూ. ని. ‘కరకర’ (=కఱకఱ) = వ్రాయుట, నమలుట ... మున్నగు వానియందగు ననుకరణము’ అని యర్థము చెప్పి, అందు క్రింద ఈ ‘సారంగ’ పద్యమును ‘అచూయఁ గరకరమంచు’ అను పాఠముతోనే ఉదాహరించినది. ఆ ‘కరకర’ ఋ ఆకోశ ముద్దేశించిన అర్థమేమో!

శ్రీ శా. పా.— ‘అంతకొపముఁ డెవురా! సుమంతుఁడ’ నుచు - నంత కొపముతో నుండు’ (‘అంత...డెవుడా...’ పూ. ము. పా.)

ఈ పాఠమున అర్థము కుదురదు. సరియైన పాఠము తంజ. ప్రతులలో లభించినది. వావిళ్ళవారును, నూ. ని. యును, శా. పా. నే గ్రహించినారు.

క. * అట కొంతకాల మరిగిన

నట వాడు, సుమంతునకు మహైశ్వర్యం బు

త్కటమై గడియ కుడుకునీ

రటువలె హెచ్చిరిలి రాగ నతిమత్సరుఁ డై. ౧౨

టీక.— మహైశ్వర్యము = (మహత్ + ఐశ్వర్యము) గొప్పసంపద, ఉత్కటమై = విస్తారమై, ఉడుకునీరు - అటువలె = ఉడికిననీరు పొంగిన విధముగా, హెచ్చిరిలి రాగాఁజ్ ఆభివృద్ధి నందగా.

గీ. భువనసుందరియింట నెప్పుడుఁ † జరించు

గుట్టుగలదాని మిక్కిలి ‡ గట్టివాయి

దానిఁ గాకిని యనుదాని దాని నొకతె

దనకడకు బిల్వఁ బంచి మంతనమునందు. ౧౩

టీక.— గుట్టుగలదానిఁజ్ = మెలకువకలదియు, గట్టివాయిదానిఁజ్ = నోటి గండ్రతనము కలదియు, కాకిని యనుదానిఁజ్ = కాకిని యను పేరుగలదియు, నైన - ఒక దానిని, బిల్వఁబంచి = పిలువనపి, మంతనమునందు = ఏ కాంతమున.

క. విలువల్ దెలుపం గూడని

వలువల్, మణిభూషణములు, వలసినధనముల్,

చలువల్ దొలఁకు కదంబము,

చెలు వొలుకఁగ నొసఁగె సంతసిలి క్క దనియఁజ్. ౧౩౦

* కా. పా.— ‘అటు’ (‘అటగొంత’ పూ. ము. ‘అటకొంత’ తంజ. ప్రతులు)

† కా. పా.— ‘వసిండు’ (ఇది పూ. ము. పా.) తంజ. ప్రతులు నాల్గింటిలోను ‘చరించు’ అనియున్నది. ఉచితతరము.

‡ కా. పా.— ‘గట్టివాయి దానిఁగాఁ గేళి యనుదాని’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘గట్టివాయి కలదాన్నిగా’ కేళి యనుదానిని పిల్పించె’ ననుట యర్థములేని మాట. పిలిపించినది గట్టివాయికలదానినిగాని ‘కలదానినిగా’ కాదు. అసలదాని పేరు ‘కాకిని’ గాని ‘కేళి’ కాదు. ‘గట్టివాయిదానిఁ గాకిని యనుదాని’ అనియే తంజ. ప్రతులపాఠము. మూలగ్రంథమునను “భువనసుందరి యను భోగినివరపుఁ, గాకిని యను దానిఁ గడుఁ బ్రయంబొదవ, నేకాంతమునఁ దనయెడకు రప్పించి.” (పుట. 78.) అని ‘కాకిని’ ప్రాసస్థానమున నున్నది. కాబట్టి కా. పా. తప్పు.

టీక.— విలువల్ తేలుపంగూడని = ఇంత విలువయని చెప్పుటకు వీలుగాని = మిక్కిలి విలువగల, చలువల్ తోలకు = చాలా చల్లని, కదంబము = సువాసనలతో గూడిన చందనము. కక్షతనియక = కన్నులు తృప్తిపడునట్లు.

గీ. ఒసంగి యయ్యగ్మలిక రాజ్యయుగ్మ మాతృ

హస్తమునఁ బట్టి రాదీసి కు స్తరించి

‘నీవలన నొక్క కార్యంబు గావలయును

జేసెదే’ యని, మొగ మింత చేసికొనుచు.

౧౩౧

టీక.— అయ్యగ్మలి క రాజ్యయుగ్మము = అస్త్రీయొక్క (కమలములవంటి) చేతులు రెండును; కుస్తరించి = పొగడికమాటలచేత ఉబ్బించి.

క. ‡ ‘మతిమంతుఁ డని సుమంతునిఁ

బతి మన్నన సేయు, నన్నుఁ బలుచఁగఁ జూచుకొ

సతతంబు, దాన గర్వా

న్వితుఁడై యున్నాఁడు వాఁడు † నేఁడు లతాంగీ.

౧౩౨

టీక.— పతి = రాజు, సుమంతునికొ, మతిమంతుఁడని = తెలవికలవాడని, మన్ననచేయుకొ = గౌరవించును.

క. వాని కపాయము సేయం

గా నైన యుపాయ మొకటి గల, దది నీచేఁ

గాని మఱి యెవరిచేతం

గానేరదు, పరులు దెలియఁగా రాదు సుమీ.

౧౩౩

గీ. కిక్కురువెట్టి సుమంతు బాదుకలు గొంచుఁ

బోయి యెవ్వరుఁ గనకుండ భవనసుంద

రీవరాలోహమంచము క్రింద నుంచి

మామనములోని నెగు లార్పుమా మృగాక్షి.’

౧౩౪

‡ శా. పా.— ‘మతిమంతుఁడనె’ (ఇది పూ. ము. పా.).—

ఈ మతిమంతు డెవడో! ఎక్కడివాడో! ‘మతిమంతుఁడని’ సరియైనపాఠము.— ‘పతి నన్ను నెవ్వడుఁ బలుచఁగాఁజూచు— మతిమంతుఁ డనుచు సుమంతు మన్నించు’ అనిమూలము.] (నవ. పు. 78.)

† శా. పా.— ‘నీరజసేత్రా’

టీక.— కిషురుపెట్టి = వంచించి, భువనసుందరీవరాహోహ = (ఉత్తమ యైన) భువనసుందరీయొక్క - మంచముక్రింద - నెగులు = విచారము, ఆర్పుమా = తొలగింపుము.

క. అనిన 'నది యెంత గల, ద

ట్లన సేసెద' నంచు జని ¹యట యొకానొక ²నాఁ

డొనపెట్టుకొని మెలంగఁగ

ననువైన, సుమంతుపావ లది లాగించెన్.

౧౩౫

టీక.— ఒన పెట్టుకొని మెలంగఁగ = పొంచువేసికొనియుండగా, ఒకనాడు, అనువైన = సుందూరకగా, సుమంతు, పావలు = పాదుకలు, అది = ఆదాసి, లాగించెన్ = తీసికొని పోయెను.

'లాగించు' (=తీసికొనిపోవు) ఇదియొక అసాధారణక్రియ. (పూ. టీ. వాక్రియకైనను అర్థమువ్రాయక వదలినారు). ఒకటిరెండు ప్రయోగములు.—

ద్వి. "ఉడుగక కనుపెట్టియుండి యేమరిన

యెడ సుమంతుని చెప్ప లెసఁగ లాగించి." — (నవ. పు. 78.)

క. " కాఁగాదు దేవధన మని

లోఁగక, లాగించి, యడవి లోతెరువునఁగా

రేఁగులు తంశేళుగ నతఁ

డేఁగెన్ దనచొప్పు పారు లెఱుఁగక యుండెన్." (ఉద్భటా. 2-138)

1 కా. పా.— 'యటం దానొక.' ('యట నొకానొక' పూ. ము. శ. ర. పా; 'యటయొకానొక' తంజ. ప్రతుల పాఠము.)

2 కా. పా.— 'ఒకనాఁడును బెట్టుకొని.' (ఇది పూ. ము. పా.)

అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. 'ఒకనాఁడొనపెట్టుకొని' అను పాఠము, శ. ర. లోను. (చూ 'లాగించు.') తంజ. ప్రతులలోను ఉన్నది. 'ఒనపెట్టు' అను క్రియను పూ. టీ. వారెరిగి యున్నట్లులేదు. ఒకటి రెండు ప్రయోగములు.—

సీ. 'ఒనపెట్టు నాఁ గను దనరును పొంచడంబు.' (అం. భా. 3-30.)

ద్వి.— 'అని సేయు తలపొకో యటుగాక యున్న

నొనపెట్టుకొని యేల యున్నాడ విచట.' (రంగ. రా. ఉ. 145.)

సీ. 'ఒగిరంబు హరించ నొనపెట్టుకొనియైన

నేగు నంతకుఁ జేసి జాగరంబు.'

(కాశీ. 4-133.)

క. ఆలాగునఁ గొనిపోయి నృ

పాలప్రియ పాన్పుక్రిందఁ బాదుక లిడి యా

లూలామాలపు నాలి గ

యాళి తనుం గానిదానియటువలె నుండెన్.

౧౩౬

టీక.- నృపాలప్రియ = రాజుభార్యయొక్క - పాన్పుక్రింద, లూలామాలపు = షాసాలమారియు, నాలి = కుత్సితురాలును, అయిన, ఆ గయాళి = ఆ ధూస్తరాలు, తనుం గానిదాని యటువలెన్ = తనకేమియు తెలియని దానివలె - ఉండెను.

వ. తదనంతరంబ.

౧౩౭

సీ. † ఘు మ్మని వాసిండు కమ్మపువ్వుల సరా

లోఁబవుగా సిగఁ గొంత యొఱగఁ జుట్టి,

కళలు దేతెడు ‡ నెమ్మొగమున నైకముగాఁగ

మంచికస్తూరినామంబు

కట్టాణి తెలిపాలకాయము తైపుటొంట్లు

చెలువీను వీనుల నలవరించి,

పునుఁగు జవ్వాది కప్పురము గుబాళించు

కలపంబు మేన జొబ్బిల నలంది,

గీ. మిసిమిగెంటెముకాంతి వెల్వీసర, వింత

వగబవంతిదుప్పటి వలెవాటు వైచి,

చకచకల్ గలరత్న పాదుకలు మెట్టి,

ధవళ చంద్రుండు మోహంబు తరువు సేయ.

౧౩౮

టీక.- నైకముగాఁగన్ = సన్నగా, ఒంట్లు = అంటుపోగులు, చెలువు + ఈను = సోయగ మొలుకుచున్న, కలపంబు = చందనము, మిసిమి = సొగసైన, గెంటెము = జంటనేత వస్త్రముయొక్క - కాంతి, వెల్వీసరన్ = బయలాక్రమింపగా, వింతవగ =

† కా. పా.- 'గమ్మన' పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను పాఠము 'ఘమ్మని' యున్నది. అది తప్పని 'గమ్మన' అని సవరించుట పొరపాటు.

క్రొత్తరకపు, స్త్రీ బవంతిదుప్పటి = చిత్రవర్ణపు వ్రాతపనిగల దువ్వలువ, మోహంబు, తరువు సేయక = తొందరపెట్టగా.

చ. పరమవిస్మితి నాతి వెలిపావడచేఁ దడియొత్తి యొత్తి, పై
పొర నడిమినెయుం దిగిచి, పొంకముగాఁగొనగోటఁ జీల్చి, వే
మరు బొటవ్రేలఁ దీసి తగుమాత్రము సున్నము వెట్టి, చుట్టి, య
య్యిరుగడనొక్కి, యాకుమడు పిచ్చిన నంది, విడెంబు సేయుచుక.
టీక.— నడిమి + ఈనె = నడిమినె (ఇత్వసంధి).

చ. కలరవ శారికా శుక పిక స్వర సుస్వర భాస్వరోక్తి సం
కుల, మకళంక సంకుమద కుంకుమపంక కురంగనాభి గం
ధిల, మఖిలస్థలస్థగిత దివ్యమణిగణ చాకచక్రముం
జాలమును నైన యా భువనసుందరి కేళిగృహంబు చేరఁగక. ౧౪౦

టీక.— కల...సుస్వర = పావురముల - గోరువంకల - చిలుకల - కోకిలల -
కంఠధ్వనుల నెడి సరిగమపధని వంటి మంచి సంగీత నాదములచేతను, భాస్వర + క్తి =
వాని కమ్మని పలుకులచేతను - సంకులము = నిండినదియు, అకళంక...ధిలము =
కసటులేని జవాబి - కుంకుమద్రవము - కస్తూరి (యను వస్తువులచే) సువాసనలు కల
దియు, అఖిల...మంజులమును = అన్నితావులను చెక్కిన శ్రేష్ఠములయిన రత్నముల
యొక్క చకచక కాంతులచేతమనోజ్ఞమైనదియును నైన, ఆ భువనసుందరి, కేళిగృహంబు =
పడకటింటిని - చేరఁగక = చేరగా.

గీ. ఒకతె పావడ లందీయ, నొకతె కుంచె

వైవ, నొకతె లామజ్జకవ్యజన మూన,

స్త్రీ పూ. టీ.— ‘బవంతి = వ్రాత.’

‘బవంతి’ యనగా ‘వ్రాతపని’గాని ‘వ్రాత’ కాదు. “వ్రాత = వ్రాయుట, లేఖనము. వ్రాతపని = రంగు వేయువాడు వస్త్రముల యంచులయందు రంగుతో వ్రాసెడుచిత్రము.” (శ. ర.) “వ్రాత Writing, hand, hand writing. లిపి వ్రాతపని Chintz work. అద్దకపుపని.” (బ్రాను.)

† శ. పా.— ‘కొనగోరఁడుంచి.’ (‘కొనగోటఁజీల్చి’ తంజ. ప్ర. పా.)

నొకతె కైదండ యొసంగ, నిట్లుభయపార్శ్వ

ములఁ బలువు రూడిగము సేయఁ బోయెనపుడు. ౧౮౧

టీక.— పావడలు = ఉదికినవస్త్రములు; కుంచెవైవ్ = చామరమువేయగా;
లామజ్జకవ్యజనముక్ = వట్టివేళ్ళవిసనకట్టను, ఊనక్ = ధరింపగా (విసరగా, నని
భా.) కైదండ ఒసంగక్ = కేలాత యియ్యగా, పోయెక్ = కేళికాగృహము చేర
బోయెను. అపుడు = అసయమును (అవతలికి అన్వయము.)

ఆ.వె. ధవళచంద్రకాంత నవ వేదినుండి యా

ధవళచంద్రకాంత తత్తటమున

ధవునిరాక కాంచి, దమి లేచి, కుముదబాం

ధవునిరాకరించు నవుమొగమున.

౧౮౨

టీక.— ధవళ = తెల్లనైన, చంద్రకాంత = చంద్రకాంతమణులతోకట్టబడిన,
నవవేదినుండి = కొత్తయరుగుమీదనుండి, ఆ - ధవళచంద్రకాంత = ధవళచంద్రుని
భార్య, కుముదబాంధవుక్ నిరాకరించు = చంద్రుని తిరస్కరించునట్టి, నవుమొగము
నక్ = నగుమొగముతో.

సీ. ఉమ్మెత్తపూవంటి యొట పైనకుచ్చెల

చెఱుగు మట్టెలమీదఁ జిందు దొక్క,

౨ కా. పా.— ‘ఁబోవునపుడు.— వ. అంత’

‘అపుడు’ అన్నతరువాత, మళ్ళీ ‘అంత’ అనుట యెందుకో? ‘అంత’ అనువచనము
పూ. ము. న నున్నది. తంజ. ప్రతులలో మూడింటిలోను లేదు.

౩ పూ. టీ.— ‘ధవళ చంద్రకాంత నవవేదిక్ = తెల్లని చంద్రకాంతశిలయొక్క
కొత్త తిన్నెయందు.’

౪ కా. పా.— ‘కుచ్చెళ్ళచెఱుగు’ (‘ఉమ్మెత్తపువ్వు నానొరపైన కుచ్చిళ్ళు’
అని, అప్ప. పా.)

పూ. ము. నను, తంజ. మద. ప్రతులలోను ‘కుచ్చెలచెఱుగు’ అని యున్నది.
అదియే సరియైనపాఠము. కుచ్చెల యనగా స్త్రీకటివస్త్రము.—

సీ. ‘నేలజీరకయుండఁ గలఁ గుచ్చెలఁబూను

కొని యూడిగపునతుల్ గునిసినడువ.’ (కుక. 1-411.)

మెలపైన వలరాజుమేడపై బంగారు

కుండలో యవఁ గులుగుబ్బి ధీమర,

నెవ్వోమురేరాజు సమ్ముఖమ్మునఁ గ్రమ్మి

కమ్మపంజుల మెఱుంగెమ్మె నెఱవ,

భోగినీమణి గాన పొందు సేయఁగ వచ్చు

నీలాహి యన వేణి నీటు సూప,

గీ. సైకతనితంబ మొకవిత చలన మొంద,

నలఁతి లేనడు మల్లల నాడుచుండ,

‘నవని నిదిగాక యొయ్యార మద్దిర’ యని

యెంచ, నట నాతి వచ్చె రాయంచనటన.

౧౪౩

టీక.— ఉమ్మెత్తపూవంటి = ఉమ్మెత్తపువ్వువంటి (పువ్వునకు ‘పూ’
రూపాం.—‘కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగంగ’ కాశీ. 1-3.) మెలపైన = సొగసైన,

ఉ. ‘పచ్చల కంకణమ్ములను భాసిలుదాపలికేల జాళువా

కుచ్చెల కొంగుదాల్చి.’ (ఉ. రా. 4-192.)

గీ. ‘మరిపెమున మేనువిలుచు, గెమ్మోవిందెఱుచు

గుచ్చెలవిదుర్పు, బయ్యెద కొంగుజూర్పు.’ (కళాంక. 2-86.)

కుచ్చెళ్లు - అనగా గుడ్డయొక్క మడతలు. (చూ. క. ర.) కుచ్చిళ్లు -

The folds of the lower cloth, which the Hindus tie round their loins.’
(జా)ను.)

ఉమ్మెత్తపూవువలెనుండునది ‘కుచ్చెల’ గాని ‘కుచ్చెళ్ళు (=కుచ్చిళ్ళు) కావు.—

సీ. ‘జిగిమిఱ మడుఁగున గుచ్చెళ్ళు దుత్తూరపు

ష్వములకైవడిఁ గట్టిసలుల మెఱయ.’ (మల్ల. విప్ర. 1-68.)

(కుచ్చెళ్ళు = కుచ్చెలలు; బహువచనము.)

౨ కా. పా.—‘మెఱపైన.’ (ఇవి పూ. ము. పా.)

‘మెఱపు’ అను విశేషణము భావలోలేదు. ‘మెలపైన’ అని తంజ. పా.

౩ కా. పా.—‘గుబ్బలొరయ’ (‘గుబ్బలమర’ తంజ. పా.)

నెమ్మాయు† రేరాజు సమ్మఖమ్మునక = అందమైన ముఖము నెడి చంద్రునియెదుట,
క్రమ్మి = వ్యాపించి, † కమ్మపంజుల మెఱుంగు కమ్మలయందలి దుద్దులకాంతి.

† పూ. టీ.— ‘రేరాజుక = చంద్రుని, సమ్మఖమ్మునక = ఎదుటను.’

రేరాజు సమ్మఖము. వ. త. కావున ‘రేరాజుక = చంద్రుని’ అని ద్వితీయాంత
ముగా చెప్పట తప్ప.

† పూ. టీ.— ‘కమ్మ... = కర్ణభూషణములనెడు దివ్యటీలకాంతి’

శ. ర. లో ‘పంజు = దివిటీ; ఒకదినను దివిటీ’ అనియున్నది. దానిమీద
ఆధారపడికాబోలు పూ. టీ. కర్ణుల ‘కమ్మపంజుల = కర్ణభూషణము లనెడి దివ్య
టీల’ అని టీక వ్రాసినారు. పెద్దప్రమాదము. దివిటీలకాంతిని ‘మెఱుంగు’ అనుటయు
లోకమున లేదు. విస్తరమెందుకు? ‘పంజు’ అనగా కమ్మలో పొదిగిన రత్నాలమొత్తము.
రత్నాలకమ్మలకు ‘పంజుకమ్మ’ అని పేరు.

“కమ్మ పంజులు = రత్నతాటంకములు” (లక్ష్మీనా.)

“పంజులకమ్మలు = రత్నములు చెక్కినకమ్మలు” (శ. ర.)

“పంజు. A sort of earrings. పంజులకమ్మ Large earrings worn
by women” (బ్రాహ్మణము)

“పంజుల కమ్మయనఁగ, రత్నతాటంక మెనఁగఁ జంద్రార్థమాడ.” (ఆం.
భా. 2-147.)

“పంజు = రత్నములుచెక్కిన తాటంకములు” (అంగ్రహద పారిజాతము.)

ఇక కవుల ప్రయోగములా? వందలకొలదిగా నున్నవి.—

వ. “ఇప్పపూ మొగ్గులంబోని బుగ్గులం దగ్గులిక చూపు ‘కమ్మపంజుల వజ్రపుంజ
చకచకల” (మను. 3-ఆ.) ‘పంజుల తాటంకముల యందలి హీరమణుల యొక్క
చకచకలాడే కాంతుల చేతను’ అని, జూ. టీ.

సీ. “క్రొమ్మించునిర్మించు కమ్మపంజుల తళ్ళు
లుదిరి చెక్కులతోడఁ జదురులాడ.” (రా. వి. 3-124.)

ద్వి.— ‘పంజుల కమ్మలు పల్లెరుపూలు

రాజిల్లు రత్నాల రాకిడిఁబెట్టి.’ (బా. శం. సారంగ. పు. 13)

శాస్త్రిగారికి ‘పంజు’ తత్వము తెలియదు. అందువల్లనే గా. హరి. లోగూడా
ఇట్లే యనుచితమైన టీకవ్రాసినారు. (ఆచర్యుడి చోటు కాదు.)

శాస్త్రిగారి టీకను చదివితే కాబోలు నూ. ని. పండితులు.—

‘కమ్మపంజు - పంజులకమ్మ = రత్నములు కూర్చుటచే దివిటీవలె వెలిగెడు
కమ్మ’ అని వివరణము వ్రాసినారు.

ఎమ్మె సెఱపక = విలాసమును చూపగా. స్త్రీ భోగినీమణికాన = రాజుగారి భోగ
కాంతలలో ఉత్తమురాలు కాబట్టి- (క్రేష్టమైన ఆడపాము కాబట్టి అని క్షేపారము.)

క. అటు లెదురుగ నేతెంచిన

కుటిలాలకఁ గూర్చి యనలుఁ గొనలుం బాఱక

జటిపొటినవ్వులు గనుఁగవఁ

బొటిమరిలం జూచి పలికెఁ బులకల్ దొలకక. ౧౪౪

టీక.- కూర్చి = క్రేమ, అనలుఁగొనలుంబాఱక = అత్యంతముగా విస్తరి
ల్లగా. పొటమరిలక = మొలకెత్తగా.

క. 'నీదండకు రాకుండినఁ

బూ దండల ప్రేయు నన్నుఁ బొడగని † నపుడో

వేదండగమన, సుమనః

కోదండధరుం, డ దేమొకో! దండ' మనెక. ౧౪౫

టీక.- 'వేదండగమన = ఎనుగునడకవంటి నడకగలదానా, సుమనః కోదండ
ధరుండు = పూర్వవిలువతాల్చువాడైన మన్మథుడు, పూదండలకప్రేయుక = పూ మాలి
కలతో కొట్టును.

క. అని సరసోక్తుల మక్కువ

గనిపింపఁగఁ బలికి, గలికి ¹కరపల్లవ మిం

పొనరంగఁ బట్టి ² మెల్లన

తనుసంగమ సౌఖ్యవివశతను జని; చెంతక. ౧౪౬

స్త్రీ పూ. టీ.- 'భోగినీమణి = వేశ్యోత్తమ.'

భువనసుందరి ధవళచంద్రుని యిల్లాలు గాని 'వేశ్య' కాదు. భోగినీశబ్దమునకు
యను సరముండుగాక; యిక్కడ చెల్లదు. ఇక్కడ 'భోగిని' యనగా పట్టమహిషి
కాని భార్య. 'విహాయ మహిషీ మన్య రాజయోషితి భోగినీ'. (మేదిని) ఇల్లాలిని వేశ్య
యనుట పాపము.

† కా. పా.- 'నేడో.' (ఇది పూ. ము. పా.) అర్థమేమో!

1 కా. పా.- 'గలికిఁ బలికి' (ఇది పూ. ము. పా.) 'బలికి కలికి' అని
తంజ. పా.

పాశాం.- మెల్లనె.

టీక:- కలికి కరపల్లవము = తనప్రియురాలియొక్క చేతిని, పట్టి = పట్టుకొని,
 † తనుసంగమసౌఖ్యవివశతను = శరీరములకలయికచేత కలిగిన సౌఖ్యమువలని పారవశ్య
 మతో, మెల్లనచని.- చెంతక (అవతలికి అన్వయము).

సీ. నికరంపుజిగి కెంపు నీలంపురా చెక్క-

డవుసకినల పగడంపుఁగోళ్ళు,

హూయలుగుజ్జరినేత హూంబట్టుబట్టెడ,

పట పైనజాలీల పట్టుబటపు,

పచ్చసూర్యఃపటంపు బటుపుబిళ్ళలు, రంగు

సాలపుచొకాటంపుఁ దలగడయును,

దటు చైనహూరుముంజి తల్గు-ముతైములచ

ప్పరమును, జిగిదోమ తెరయుఁ గల్గి

గీ. మంచివగఁ జొక్కమైనట్టి మంచమువయిఁ

జలువ చెంగల్వ చేమంతి జాజివిరులు

పటిచి కడుఁ బొంకపటిచిన పాన్పుమీఁద

రాజు పవళించి యున్నంత రాజవదన.

౧౪౭

† పూ. టీ.- 'అతను సంగమ సౌఖ్య = మదనక్రీడానంద.'

సంగమ మంటేనే మదనక్రీడ; "సంగమః-Sexual union or intercourse.

'అయం సతే తివ్రతి సంగమోత్సవః' శాకుం ౩-14." (ఆప్టి.)

"నిరుపవక్తీర్తి యట్లయిన నీకును నాకును సంగమంబగుకొ" (భా. ఆది. 4-60.)

"గంగాసంగమ మిచ్చగించు నె? మదిం గావేరి దేవేరిగా

సంగీకారము నేయునే?" (పాండు. 1-139.)

కావున 'అతను సంగమ' మనుట తప్పు. సంగమము (పరస్పరము) స్త్రీపురుషులకేగాని - అతనునితోకాదు. రాజపు డనుభవించినది 'తను సంగమ' - సౌఖ్యమే. ౧౪౯ పద్యములోగాని వారిరువురును కలియరు. 'మెల్లన - తనుసంగమ...' అని సరియైన విభాగము.

౨ పాఠాం.- 'రవకెంపు నీలంపురాకుందనపుచెక్క.'

† పాఠాం.- 'సూర్యపుటంపు.'

టీక.— చెక్కడపు సకినల = కెంపులును నీలములును పొదిగి తయారుచేసిన పిట్టలుగల. ('సకిన' శకునభవము) గుజరినేత = గుజరాతి నేతగల, హొంబట్టుపట్టెడ = బంగారుజలతారుగల పట్టునవారు, పచ్చ...శృలు = పచ్చని మొకమల్ పట్టుతో కుట్టిన గుండ్రని దిండ్లు. చప్పరము = పందిరి. పొంకపటిచిన = చక్కగా తయారు చేసిన.

నీ. ఎప్పు డెప్పు డటంచు నెనయఁ గోరెడుకోర్కె

మరలించె బోటులఁ దిరిగి చూచి,

సరగఁ బైఁ బడఁ దీయ మరలుగద్దటిచూపుఁ

బదరకు మనియెఁ గంబమున ¹ నొరగి,

చిట్టాడుసిగ్గుతోఁ ² జేపట్టఁ బెనఁగుడెం

దము మట్టుపటిచె నాననము వంచి,

తనుఁ బిల్వఁ దమి హెచ్చి³నను జాగు సేసె గ్ర

క్కనఁ బోక కన్నడఁ గట్టిపెట్టి,

గీ. వలపు పతి ⁴ నేచ నటు నిటు నిలిచి⁵కాంత

కొంత తరితీపువై ⁶ జేరి కూరుచుండె,

మగలు పైకొనునందాఁక మనసు గాన

నీయ రెంతటివగలవా రిందుముఖులు!

౧౮౮

టీక.— ఎప్పు...కోర్కె = ప్రియుని గలయుటకై తొందరపడుచున్న కోరికను, బోటులక = తన వెనుకనున్న చెలికత్తెలను, తిరిగిచూచి (వారలేమైన ననుకొందురని) మరలించెక = వెనుకకు త్రిప్పెను; సరగక వైబడక = తటాలున నాథునిమీద పడగా, తీక్షణ = తాను మరలింపగా, మరలు = మరల ఆతనిమీదికి పోవుచున్న చూపుక, కంబమున నొరగి = స్తంభమున కొరగబడి, పదరకుము = అనియెక = తొందరపడుచుని హెచ్చరించెను; చిట్టాడుసిగ్గుతోక = వచ్చుచూ పోవుచూ ఉన్నసిగ్గుతో, చెపట్టక వెనగడు డెందముక = నాథుని చేయిపట్టుకొనుట కుబలాట పడుచున్న మనస్సును, ఆననమువంచి, మట్టుపటిచెక = స్థిమితపరచెను; (ప్రియుడు) తనుఁబిల్వక, తమి = ప్రేమ, హెచ్చినను, గ్రక్కనక = తటాలున -

1 వా. పా.— 'నొడగి' 2 'జేపట్టివెనఁగు' 3 'హెచ్చియును' 4 'నేచ' 5 'కొంతకొంత' (ఇది పూ. ము. పా.) ఈ పాఠమున కర్తవ్యము. 'కాంతకొంత' అని తంజ. పా. 6 'తరితీపువై' (పూ. ము. పా.) 'తరితీపువై' తంజ. పా. సాధువు.

పోక, కన్నడక్ = ఉపేక్షతో, కట్టిపెట్టి = ఆ తమిని నిశ్చించి, జాగుచేసెను; వలపు, పతిక్, ఏచక్ = బాధించుచున్నను, కాంత = ఆభవనసుందరి, కొంత తరి తీపువైక్ = కొంత బలవంతముమీద, చేరి కూరుచుండెను.

చ. సరసపునవ్వులక్, దనివి చాలని చుంబన గుంభనంబులక్,
బరిపరిరీతులక్ మెఱయు బంధవిశేష గళారవంబులక్,
సురత మొనర్చి † ముప్పిరులసొంపునఁ దేలిరి వార లయ్యెడక్;
సరివల పైన కూటమికి సా టిక లేదు గదా తలంపగక్! ౧౪౯

క.*పెన్నెరులఁజెమట, మోడ్పుం

‡గన్నులు, వదలు కవుఁగిళ్ళు గల, వారలకుక్

బన్నీరు గ్రోలుటయు, నం

త నిద్దురవోవుటయు, హితం బై! యుండెక్. ౧౫౦

టీక.— పెన్నెరులక్ - చెమట = శ్రమచేత కురులందును చెమటయు, మోడ్పుంగనులు = నిదురలేకపోవుటచేత మాతలు పడుచున్న కన్నులును, వదలు కవుఁగిళ్ళుక్ = అలసటచేత విగ్ని సడలిన కాగిలింతలును, కల, వారలకుక్ = అదంప కులకు.—

చ. గమకపుగబ్బిగుబ్బ లెదఁ గాఁడ †నొకింతగ గాఁగిలించి యిం
పమరఁగ నిద్రవోయి, యపు డల్లన మేలఁగిని శయ్యనోర యై

† పాఠాం.— ‘మంపిరిలు’.

* కా. పా.— ‘పెన్నెరుల చెమట’ (పూ. ము. పా.) అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు.

‡ కా. పా.— ‘గన్నుఁగవక్ వెడలు నీళ్ళు.’ (ఇది, పూ. ము. పా.)

హాయిగా సురతానందము ననుభవించిన వారికి అప్పుడు కండ్లనుండి నీళ్లు వెడలుటకు కారణమేమో? అనందాశ్రువులూ! ఏమో? పూ. టీ. లేదు.

సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతులలో లభించినది.

1 కా. పా.— ‘నొకించుక’ (పూ. ము. పా.) ‘నొకింతగ’ తంజ. పా. ఉచితతరము.

² ఘుమఘుమవాసనలో ³ గుబులు కోఁ దనపుక్కిటి కప్రపు న్విడెం
బుమియ మొగంబు వంచి, సుగుణోత్తముఁ డప్పడిగంబుచెంగటన్.

టీక. — పడిగంబు = తాంబూల ముమియుపాత్ర. (సీ. 'చర్విత తాంబూల
సంజ్ఞయాఁ దమ్యనాఁ బరగుఁ గళాచిక పడిగ మనఁగ.' — (ఆం. భా. 2-168.)

క. క్షకనకపు మిసమిసపావలు

కని కనలుచుఁ జూచి, 'వితగంటి మిదేమి!

వనితా తెల్పు మివెవ్వరి'

వని తా గద్దించియుడుగ నరనిద్దరతోన్.

౧౫౨

2 కా. పా. — 'గుమ గుమ' పూ. ము. లో 'ఘుమఘుమ' అని యున్నది.
అది తప్పని కాబోలు కాశ్రిగారు 'గుమగుమ' అని సవరించినారు. సవరింప నక్కర
లేదు. (చూ. బాల. శర. పు. 319.) 'ఘుమఘుమ' తంజ. పా.

3 కా. పా. — 'గుబులు కొన్న పుక్కిటి.'

'కొను + తన' అనుచోట 'ను' గ్రుతము కాదు. 'కొను' తద్ధర్మార్థకక్రియ.

'అను + పురము = అనుబురము; అన్నురము.' 'కొను + పదార్థము = కొన్నదార్థము'.

'చను + పడఁతి = చన్నడఁతి' - అని ద్రుతకార్యము చేయుట తప్ప. (చూ.
ప్రౌఢ - సంధి. 13.) కాబట్టి 'కొన్న' అనుపాదము తప్ప. పూ. ము. నను, తంజ.
ప్రతులలోను గూడా - 'గుబులుకోదన' అని యున్నది.

4 కా. పా. — 'పుక్కిటిలోని వీడియం.' (పూ. ము. పా.)

'పుక్కిటి కప్రపున్విడెంబు' - అని తంజ. పా.

కా. పా 'మిసమిస మను పావలు గని, కనలున నిట వింతపాదుకలు
రానేలా?'

నేను గ్రహించినది పూ. ము. పా. గుణవత్తరము. బంగారు మెరుగును
చెప్పుటకు 'మిసమిస' కంటే 'మిసమిస' యే యుచితతరమని యీ క్రిందిరచన చెప్పు
చున్నది —

"మిసమిసమమఁ గ్రొమ్మెఱుగులువాఱు

ఫసిఁడికుండల మేడవై, నంద మైన." (గౌ. హరి. పు. 226.)

చ. భయపడి లేచి వేయదిరిపాటునఁ గట్టియుఁ గట్టకున్న నీ
వియు, నెలవంక చన్తనల వేసియు వేయని పైటకొంగు, దోఁ
పియు (నట దోఁపకున్న యలపెన్నెటికొప్పును నై, వితాకురా
లయి యవి చూచి, యల్లలన యల్లల నాడుమనంబుతోడుతఁ.
టీక. — వితాకురాలయి = నిశ్చేష్టితురాలై.

గీ. అప్పుడు కన్నీరు గాఱ నొం డాడ వెఱచి

నేల బొటవ్రేల ‡ వ్రాయుచు నిలిచి యున్న

† కా. పా. — 'యదురుపాటున' (పూ. ము. పా.)

క. ర. లో 'అదిరిపా'టున్నది; నూ. ని. లో 'అదిరిపా' టున్నది. కాని
'అదురుపాటు' ఎక్కడనులేదు. 'అదిరిపాటున' తంజ. పా.

‡ కా. పా. — 'అటదోఁపకున్న.'

'దోఁపు' ధాతువు సరళాది కావున 'దో' కు ముం దరసున్న పెట్టుట తప్పు.
అదియట్లుండగా గ్రంథకర్త మతమున 'అట' కళి. కావున 'అటక' అనుటయును తప్పే.
తప్పి ఒప్పే - శాస్త్రీగారు 'అటదోఁప' అన్నారు గనుక వావిశ్వవారసు 'అటఁ
దోఁప' అనియే అన్నారు.

‡ ఈ 'వ్రాయుట'ను గూర్చి శాస్త్రీగారు, శృం. నై. (పుట. 619) లో
"కాలి (బొట్టన) వ్రేలితో - వ్రాయుచుక (అక్షరములు వ్రాయనట్లుగా) గీటుచు
(లేదా - రాయుచుక అనియే పాఠమగుగాక)" అని వ్రాసినారు. కాని కవులు
'వ్రాయు' ధాతువునే వాడినట్లు స్పష్టముగా కనబడుచున్నది.

క. ఊరక మీసము కొలుకుట

వారక పాదమున నేల వ్రాయుట' (విష్ణు. 4-255.)

ద్వి. — 'నవుడు కొట్టెను, నీళ్లునమలెఁ గశ్యపుఁడు

వామదేవుఁడు నేలవ్రాసె.' (గౌ. హరి. పు. 12.)

1831 సం.లో బ్రాహ్మ ముద్రించిన మనుచరిత్రలోను, దాని టీకలోను మాత్రము
'రాయు' ధాతువు కనబడుచున్నది.

'నేల బొటవ్రేల రాయుచు నిలిచికొంత' (3-౧౩౧)

'నేల బొటవ్రేలరాయుచు = భూమిమీద కాలి యంగువముతో రాస్తున్న'
(జూ. టీక.)

ఈ 'రాయు' వావిశ్వవారి ప్రతిలో 'వ్రాయు' గా సవరింప బడినది.

† నారమణివల్ల సంశయం జేరుపడక

పడకయిలు వెళ్ళి వచ్చి భూపాలుఁ ‡ డవుడు.

౧౫౪

టీక. - పడకయిలు = పడకటింటినుండి.

‘పడక’ శ. ర. లో లేదు. లోకవ్యవహారమున నున్నది. బ్రాహ్మమునను, శు.ప. పారిజాతమునను, ఉన్నది. పదుధాతువుయొక్క కృద్రూపము గావున ‘పడుక’ అని తొలిరూపము. ‘పిడుత - పిడుక - మిడుత మొదలగు ఉకారమధ్యములు కాలక్రమమున పిడత, పిడక, మిడత, అయినట్లే ‘పడుక’ యను ‘పడక’ అయినది.

క. మొకమజ్జన మై సంధ్యా

దికకృత్యము లాచరించి దివ్యవిభూషా

చకచకలు మేనఁ బర్వఁగఁ

దుకతుకతో నుల్ల మపుడు¹ తుకతుక నుడుకఁ. ౧౫౫

టీక. - మొకమజ్జనమై = ముఖచూర్ణము చేసికొని, తుకతుకతో^౧ = కోపాతిశయముచేత.

చ. కొలువున కేగి, వేత్రధరకోటి నిజాయతదృష్టి వాటుచో
బలసి తటాలునం బగిలి పాట, ² బరాబరి సేయుచున్న వా
రలు దునెదారులు^౩ దొరలు రాజులు మంత్రులు నిష్ఠబాంధవా
వభులు పురోహితు ల్పనులవార లనేకులు నిండియుండఁగఁ. ౧౫౬

† శా. పా. - ‘ఈరమణి... బెటుకపడక’ (ఇది పూ. ము. పా.)

తాతలనాటి కథను చెప్పచూ ‘ఈరమణి’ యనుట యనుచితము. ‘ఆరమణి... జేరుపడక’ తంజ. పా.

‡ శా. పా. - ‘డలుక’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘మొక మజ్జనమై’ అని యవతలి పద్యప్రారంభము. భూపాలుఁ డలుకతో మొక మజ్జనము కావించుకొని నడుట యనుచితము. ‘డవుడు’ తంజ. పా.

1 శా. పా. - ‘తొట్రుపడంగఁ’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తుకతుక నుడుకఁ’ తంజ. పా. సాధువు. కవ్యుద్భవము.

2 శా. పా. - ‘బరాబరిసేయ, మన్నెవారలు’ (‘బరాబరిసేయుచున్న వారలు మనెవారలు’ పూ. ము. పా.) ‘...సేయుచున్న వారలు దునెదారులు’ తంజ. పా. (మన్నెవారలు - మనెవారలు, అను పాఠమున - అటవికులు - అని యర్థము. “మన్నెవారు hill people”. బ్రాహ్మ.)

టీక. వేత్రధరకోటి = బెత్తాలవారి మొత్తము, నిజా^బ పాణి
 చోక్ = నిడుదలైన తనచూపులు ప్రసరించువైపునకు, బలసి = పరివేష్టించియు,
 తటాలునక్ పగిలి = గుమిగుడియున్నవారు తటాలున విడిబడియు, పాణిక్ =
 పరుగులెత్తగా; బరాబరిచేయుచున్నవారలుక్ = హెచ్చరికలు చెప్పుచున్నవారును,
 దునెదారులుక్ = విచ్చుకత్తులవారును;-

వ. అప్పు డప్పాదుకలు చెప్పించి యందఱముందఱం బెట్టించి
 భూవరుం డీవి యెవ్వరి వని యడిగిన వాక్రువ్వ నేరక నివ్వెఱయు
 సంశయంబును హృదయంబుల నతిశయం బయిన నొకరొకరి¹ మొకం
 బులు సూచుచు ²సభాజనవిసరంబులు గుసగుసలం బోవుచున్న సమ
 యంబున. ౧గి౭

గీ. అపుడు చెవిదండఁ జేరి కే లడ్డగించి
 మంతనంబునఁ జౌ రాళికుంతలారి
 కాలకేతుం డనెడు పేరుగలతలారి
 వానివెత లారివోవ భూవరున కనియె. ౧గి౮

1 శా. పా. — 'మొగంబులు (ఇదే. పూ. ము. పా.) 2 శా. పా. — 'సభాజనం
 బులు.' (ఇదే పూ. ము. పా.)

† శా. పా. — 'ఆరివోవ.' (ఇది పూ. ము. పా.)

ధాతువు 'ఆరిపోవు' గాని 'ఆరివోవు' కాదు. 'ఆరివోవు - కారివోవు -
 పారివోవు,' అనురూపములు కావ్యములలో కానరావు. నిఘంటువులలోను లేవు.
 "ఆరిపోవుట; వానిభవిష్యము ఆరిపోయింది. He has lost all his luck."
 (బౌ)ను.)

"ఆటిచను, ఆటిపోవు = ఆఱు, వకించు, పోవు." (నూ. ని.)

సీ. 'బాల నీబాహు మృణాలముల్లేర్పక

యతను తాప వికారమాఱిచనడు.' (రసిక. 6-89.)

చ. 'జపములనాఱిపోని కలువంబులు.' (నృసిం. పు. 1-67)

మ. రా. — 'తలారి' యనుక సౌభాగ్యముకొరకు, కవి 'వెతలారి - పోవ' అని
 లఘురేఫముగా వాడినాడు.

టీక. — చార - అశికుంతల - అరి = దొంగలయొక్క స్త్రీలకు
(దొంగలను కనుగొని శిక్షలు వేయించి వాండ్ల భార్యల కెగుకావించువాడు), తలారి,
వాని వెతలారిపోవక = వానిబాధ తొలగుటకు. (జారచోరుల వర్తనములను గుర్తించి
చెప్పవలసినది తలారులవిధి. అట్లు గుర్తింపనిచో వారలు దండులు; అట్టి దండననుండి
తప్పించుకొనుటకు) చెవిదండక = (రాజు) చెవిదగ్గర - చేరి, కేలడ్డగించి = నోటికి
చేయి అడముగా పెట్టుకొని - మంతనమునక = ఏకాంతమున.

చ. 'తెలియఁగఁ జూచినాఁడ నివి, దేవర, సందియ మిందు కేమియు
స్వలదు, సుమంతుపావ,' లనినన్; లయకాలునిలీలఁ † బేర్చి, య
య్యలుక సభాస్థలిం గలుగునయ్యలు కంపితమానసాంగులై
యలుక, సుమంతుఁ జూచి యతఁ డన్ వికటభ్రుకుటీనిరీక్షుండై. ౧౧౯

టీక. — లయకాలుని లీలక = ప్రళయకాలపు యముని విభమున, పేర్చి =
కోపముచేత విజృంభించి, అయ్యలుకక = ఆకోపమునకు, కంపితమానస + అంగులై =
కంపించిన చిత్తములును - అంగములును కలవారై, అలుకక = భయపడగా, వికట
భ్రుకుటీనిరీక్షుండై = వికృతమైన బొమముడితోడి చూపుకలవాడై (కనుబొమ్మలు
ముడివేసిచూస్తూ - అన్నమాట.) అన్ = అనెను.

క. ఓ పాపాత్మక లోనికి

రా పొమ్మని చన వొసంగి రాణువ యెల్లక

నీపార్వ్యంబుగఁ జేసి మ

హాపరమాపునిఁగ ‡ నమ్మి యాదట నిన్నుక.

౧౨౦

టీక. — రాణువయెల్లక = సమస్త పరివారమును, నీపార్వ్యంబుగఁజేసి = నీ
పక్షముచేసి (= నీవశము కావించి) ఆదటక = దయతో, నిన్నుక, (అవతలి
కన్యయును.)

† కా. పా. — 'పేర్చునయ్యలుక' (ఇది పూ. ము. పా.)

లయకాలుని లీలఁబేర్చినవాడు రాజుగాని, అలుక కాదు. కావున 'పేర్చునయ్య
లుక' అనుట సరికాదు. 'పేర్చి యయ్యలుక' అనియే తంజ. పా.

‡ కా. పా. — 'నడప' (ఇది పూ. ము. పా.) 'నమ్మి' అని, తంజ. పా.

'నడప' అను పాతమున అనయము వుదురదు.

క. అసమాన రాజ్యవైభవ

లసమానునిఁ జేయుటకు ఫలం బిదె యేమో?

యిసుమంత యెఱుంగ వేమో

యి సుమంత కృతఘ్ను యర్హమే నినుఁ జూడక. ౧౬౧

టీక. — వైభవసమానునిక = వైభవముచేత రాజించువానిగా, చేయుట కుక = చేసినందుకు, ఫలంబు, ఇదెయేమో = ఇదేకాబోలు, ఏమోయిసుమంత, (సంబుద్ధి) ఇసుమంత = యెఱుంగవు = కొంచెమైనను జ్ఞానములేకపోయెను, కృతఘ్ను = చేసినమేలు మరచిన - ద్రోహీ.

వ. అని కోపాటోపంబున నయ్యిలాపతి కర్ణకలాపంబులుగాఁ గొన్ని దురాలాపంబులు వల్కిన నుల్కిపడి యొకనాఁడును మాడెత్తు మాట వడినవాఁడు కాఁడు గావునఁ దనవల్లఁ గల్ల లే కునికియు నిట్టి యపఖ్యాతి రాఁ దగునే యని నిట్టూర్పు నిగిడించి నిలువునకు నిలు వుననే కరంగి దిగఁజెమట వెట్టి తలంచుకొని. ౧౬౨

టీక. — ఇలాపతి = రాజు, † కర్ణకలాపంబులుగా = చెవులకు ములుకులుగా, దురాలాపంబులు = చెడ్డమాటలు.

క. అడలుచుఁ బెదవులు దడుపుచు

గుడికొనుకన్నీర్చుగ్రుక్కి కొనుచుక మదిలో

† పూ. టీ. — 'కర్ణకలాపంబులు = చెవులలో అమ్ముల పొదులు'.

అంటే అరమేమిటో! శ. ర. లో 'కలాపము = అమ్ములపొది' అని యున్నది. కాబట్టి 'కర్ణ = చెవులలో, కలాపంబులు = అమ్ములపొదులు' అన్నారు. 'ముక్కు స్యముక్కార్థః'! 'కర్ణకలాపము' లంటే చెవులకు బాణములవంటివి (దురాలాపములు) అని సరియైన యర్థము. 'కలాపః - An arrow' అని 'అప్టి' పండితుడు చెప్ప చున్నాడు.

గ్రీ కా. పా. — 'గ్రుక్కుకొనుచుక'

గ్రుక్కుకొనుట యనగా త్రాగుట; మింగుట. (చూ. శ. ర) 'గ్రుక్కుకొనుట To swallow or devour. To drink.' (బ్రౌను)

"అక్కుజంబుగనల్లి నాపోశనముగఁ

గ్రుక్కుగొన్నట్టి యా కుంభజుఁడుండ." (గౌ. హరి. పు. 16.)

నుడువని నెంజిలి నేమియు

నుడువనియమ్మానధనుఁ గనుంగొని వేగఁ.

౧౬౩

టీక.— గుడికొను = కమ్మకొని వచ్చుచున్న - కన్నీరు, క్రుక్కికొనుచుకొనుచు, ఉడువని = ఉడుగని, నెంజిలికొ = మనోవ్యధచేత; నుడువని = పలుకని.

గీ. 'ఘుటిక మ్రింగినసిద్ధునియటుల, నుల్లి

దిన్నుకోమటివలె, నూర కున్నవాడు;

తెంపుమై వీని నెటుల¹ శాసింపవలయుఁ

దెలుపు' డన శాస్త్రసరణి సుధీజనములు.

౧౬౪

టీక.— 'ఘుటిక మ్రింగిన సిద్ధుడు'; రససిద్ధులయినయోగులు పాదరసపు గుళికలను వాడుకొందురు. ఆగుళికలవలన కొన్ని మహిమలు కలుగును.

క. 'కటకమగు విషము విషధర

కటకంబగు కేలఁబూని కౌతూహలియె

ఘుటికా సంసిద్ధుడు రస

ఘుటికయునుంబోలె శివుఁడు గుటుకున మ్రింగెక'

. 4-66.)

కాబట్టి 'కన్నీరు గ్రుక్కికొనుచు' అనుట తప్ప. కన్నీటిని క్రుక్కి కొందురు గాని 'గ్రుక్కికొనరు' క్రుక్కుటయనగా అణచుట. గుడ్లనీళ్లు కుక్కుటంటూ నిబబ్బడాడు. ఇత్యాదిగా లోకవ్యవహారము. కావ్యప్రయోగములు కావలసినన్ని.

(1) ఉ. కన్నులనీరు గ్రుక్కుకొని కాఁకలమై దెరలంగ. (యయాతి 5-75)

(2) గీ. 'లెస్స తెరువాటు గొట్టితి లెమ్మటంచు

గ్రుడ్లకొలఁదిగఁ గన్నీరుఁ గ్రుక్కికొనుచు.' (శుక. 3-197)

(3) ద్వి. 'గుడిగుడి ‡ కన్నీరు గ్రుక్కుచునొండు

నుడువ నాలుకరాక నులివేడి యూర్పు.' (గౌ. హరి. 2-177)

(4) వ. "కొంగ - గ్రుడ్లనీళ్లు క్రుక్కుకొనెను." (V ఫారమువాచకము పు. 129.)

'గ్రుక్కికొనుచుకొ' అనియే, పూ. ము. పా. తంజ. ప్రతులపాఠమున్న.

కావున శా. పా. తప్ప.

1 శా. పా.— 'ఁజేయింపవలయు.' (ఇది పూ. ము. పా.)

'శాసింప' అని. తంజ. పా. ఉచితతరముగదా?

‡ 'గుడిగుడిగన్నీరు' అని, శా. పా. అసాధువు.

ఘటిక మింగిన సిద్ధు డా ఘటికవలనిలాపిరిచేత కొంత సేపు మానముద్ర పహించియుండును. అందువల్లనే, ఏమన్నను పలుకకూరకుండువానిని 'ఘటిక మింగిన సిద్ధు' డనుట లోకమున వాడుకయైనది.

ఘటిక సిద్ధుడు, రాయిగొట్టిన గొడ్డ, లటమటుకాడు - మహామాయలాడు. (గౌ. హరి. పుట - 152.)

ఉల్లిదిన్న కోమటి. ఉల్లిదిన్నవాడు నోరెత్తి పలుకకుండుట - కంపుబయటపడు నన్న భయమున. కోమటిని చెప్పనేల? యనిన, చైతన్య లుల్లి నెక్కువగా వాడుకొం దురుకావున.

చ. 'ధృ'వముగ రాణివాసమున దోహ మొనర్చినవాని కాజ్ఞ త
ధృవనము ముట్టుకో ల్గాని, విభావరిఁ గాళ్ళును జేతులు నృహః
టవిఁ దునిమింపఁ జెల్లు' ననుట నిన్ని 'యట్లనె సేయుండంచు న
య్యవనిసురుం దలారులకు నప్పనసేసె నృపాలుఁ డయ్యెడక. ౧౬గి

టీక. - రాణివాసమునక = అంతఃపురమున; తధృవనముక = అట్లు దోహ మొనర్చిన వానియిల్లు, ముట్టుకోలోకొని = ముట్టడించి, విభావరిక = రాజ్రి

క. సెల విచ్చె నూతఁ దోయఁగ

నలివేణిని, జీవితేశుఁ డై మును ప్రేమం

బాలుపొందెఁ గాన దుది న

య్యెలనాఁగకు నతఁడె జీవితేశుం డయ్యెక. ౧౬౬

టీక. - మును = మునుపు, జీవితేశుఁడై = ప్రాణనాథుడై, మక - పాలు పొందెను = ప్రేమచేత అతిశయించెను. (=మిక్కిలి ప్రేమించెను. కావుననే) తుదిక = తుదకు, ఆయెలనాఁగకుక = ఆయింతికి, అతఁడె, జీవితేశుండు = యముడు - అయ్యెను. ('భవేత్ ప్రియే జీవితేశో నా యమే.' నా. ర.)

జీవితేశ పదశేషకొక యుదాహరణము. -

'రామమస్మధ శరణ తాడితా, దుస్సహేన హృదయే నికాచరి

గంధవద్రుధిరచందనోషితా, జీవితేశ వసతిం జగామ సా.' (రఘు. 11-20.)

ఉ. పట్టుడుపాటుండంచు నరపాలునిభృత్యులు సందడించుచుక

గట్టిగ నాతనిక విఱిచి కట్టిరి, తన్నిలయంబు ముట్టుకో

† కా. పా. - 'కానదుది.'

ల్పట్టిరి, చుట్టుపట్లఁ బదిలంబుగఁ గావలి వెట్టి, రాపులుం

†జుట్టుములాలుబిడ్డలును శోకపయోనిధిలో మునుంగఁగఁ. ౧౬౭

టీక.- చుట్టులు, అలుబిడ్డలును = భార్యయును - పిల్లలును, శోకపయోనిధిలో = దుఃఖసముద్రములో, మునుంగఁగఁ, తన్నిలయంబు = ఆతనియిల్లు, ముట్టుకోలో పట్టిరి = ముట్టడించిరి.

క. చేయఁ దగునె రా జటు ల

న్యాయముఁ¹దనుఁ గర్మసాక్షి నడుగ న్వలదా

బోయ యని రోసి కడకుం

బోయెనొ యన నంతఁ బ్రొద్దు పొటుకునఁ గ్రుంకె. ౧౬౮

టీక.- కర్మసాక్షి = తనక = లోకమున జరుగు ఎల్లపనులకు సాక్షి నైన నన్ను, (నూత్యునికి 'కర్మసాక్షి' యని పేరు. 'కర్మసాక్షి జగచ్చక్షుః' అను.) బోయ = ఆరాజు బోయవంటివాడు (మూఢుడు; క్రూరుడున్ను, అని భా.)

ఉ. *ఆతనిఁ గొంచుఁ బోయి తలయారులు ఘోరవనాంతరస్థిత

జేతులు కాళ్ళు తున్నులుగఁ జేసిన నాయపరాధహీనుఁ డా

పాతకదూరుఁ డాపరమసావనుఁ డాసుకుమారదేహుఁ డు

ర్వితలమేదురీభవదస్పృశ్యవబాష్పజల ప్రవాహుఁ డై. ౧౬౯

టీక.- కొంచుఁబోయి = తీసికొనిపోయి, తలయారులు = తలారులు, - ఉర్వీ...వాహుఁడై.- ఉర్వీతల = భూమియందు, మేదురీభవత్ = డట్టముగా నేర్పడుచున్న, అస్పృక్ = నెత్తుటియొక్కయు, నవబాష్పజల = అప్పటి కప్పటి! వెడలుచున్న కన్నీటియొక్కయు, ప్రవాహుఁడై = ప్రవాహము కలవాడై

† కా. పా.- 'చుట్టుపురాండ్రు బిడ్డలును.' ('చుట్టుములాండ్రు బిడ్డలును' పూ. ము. పా.) 'చుట్టుము లాడుబిడ్డలును' తంజ పా.

'అండ్రు - బిడ్డలు' అను నుడికి 'భార్యలు - పిల్లలు' అని యర్థము. మఱి 'చుట్టుమురాండ్రు - బిడ్డలు' అన్నప్పుడో? 'చుట్టుపుభార్యలు - పిల్లలు' అనియేగదా యేర్పడు నర్థము! అట్టి యర్థము సముచిత మగునా? 'చుట్టుపురాండ్రు = చుట్టుములైన స్త్రీలు - బిడ్డలును' అని భావమా? అయితే, ఆతనికి భార్యలేదా

1 పాఠాంశ.- 'నకఁగర్మసాక్షి' *కా. పా.- 'ఆతఁడే'

కాళ్లు చేతులనుండి కారుచున్న నెత్తురును, కన్నులనుండి కారుచున్న కన్నీరును పెద్ద ప్రవాహముగా ప్రవహించినవని - భా.)

‘కొంచుపోవు’ అను క్రియలోని ‘కొంచు’ క్త్వార్థకము:—

‘వాపోవక్’ మొదవుఁగొనుచు వచ్చిరి పురికికొ’ (భాగ. 9-440)

‘సమగ్రయశుల్’ వచ్చిరి కొంచుఁ బట్టపుఁగరికొ’ (రామాభ్యు. 8-242.)

‘వీవధములు నటిసె లవనివిభుసకుఁ గొనుచుకొ, మధురకరిగె.’

(ఆముక్త - 2-96; 97.)

తలయారి తలారికి రూపాం. — (శ. ర. లో లేదు) ‘కాణాచి’ ‘కా: యాచి’ వంటివి.

గీ. హరి హరీ! రామ రామ! నారాయణా! య

టంచు వేదనఁ బొరలుచు ‘నకట! ¹ తనకు

నెవ్వఁ డీ కపటోపాయ ² మొంచి చేసె

నతని కీపాటులే వచ్చు’ ననుచుఁ బలికి.

౧౭౦

క. అసురుసు రై ³ ససు వైయవ

నిసురుం డటు లసువుఁ దొఱఁగె నేరమి లేకే;

యుసురు మనక పోయెడు వాఁ

డుసురు మనక పోవునే నృపోత్తమతనయా?

౧౭౧

టీక:— అసురుసురై = మిక్కిలి డస్సి, ససువై = శక్తిహీనుడై, అవని సురుండు = అబ్రాహ్మణుడు, నేరమిలేకే = ఎట్టి తప్పును చేయకయే, అటు=అరితిగా, అసువుకొ తొఱఁగె ప్రాణమును విడిచెను. ఉసురు = ప్రాణము, మనక నిలువక పోయెడువాడు, ఉసురుమనక పోవునే = వేదనపడకుండునా?

1 కా. పా. — ‘తన్ను.’

2 ‘మొంచఁ జేసె.’

3 కా. పా. — ‘వ్యసువై...తనువుఁ దొరంగె’ (వ్యసువు వి = వచ్చి) పూ. టీ.) చచ్చుట యన్నను - తనువుఁదొఱఁగుట యన్నను ఒక్కటే. కాబట్టి, ‘వచ్చి - తనువుదొరంగె’ ననుట తప్పు. ‘ససువై...తనువుదొరంగె’ నని పూ. ము. పా. ససువై...లసువుఁ దొరంగె’ నని తంజ. పా. ఉచితతరము.

‘నిస్సార’మను నర్థమున ‘ససువు’ అను పదము వ్యవహారమున నున్నది. “ససువు A sprout or shoot మొలక. — ‘అసురుల మాయోపాయముల, గసిమసఁగఁగనట,

గీ. ఆసుమంతుండె రాజరా జై జనించె,
 ‡నలజయంతుండె నీ వైతి వలఘుచరిత,
 'యెవ్వఁ డేకాలమున మించి యెట్లు చేసె
 నాతఁ డాకాలమున నట్ల యనుభవించు.

౧౭౨

వ. కావునఁ బూర్వజన్మ దుష్కర్మంబువలన నీ కీడురవస్థ
 వాటిల్లెఁ గాని నీవలన నీజన్మంబున దోషం బీషన్మాత్రంబు లేదు
 మీఁద శుభంబు రాఁగల దని పలికి యశరీరవాణి యరుగ వెఱఁగుపడి
 రాకొమరుండు పైపై బెరుఁగుసారుగునక ధరంబడి పొరలి మొఱ
 లిడుచుండె నంతఁ దత్కథావృత్తాంతం బంతయు ప్రాంత నికుంజాంతరం
 బున నుండి యాకర్షించి.

౧౭౩

టీక. — సారుగునక = మూర్ఛచేత.

మఖంబుగావఁగనట, తా - పసుండొకఁడట † ససువులక్రొ - న్ని సువుల నడిగె
 నట మనులు నిర్మోహులుగా (రామాభ్యు - 4-8) 'ససువులు రాసుతులు సకల
 శాస్త్రకలాపా, భ్యసవ వ్యసనాభిముఖో, ల్లసన శ్రీకాలైరి' (రామాభ్యు 3-150)
 (బ్రౌణ్యము) 'ససువు = సాధువు' (శ. ర.)

'తనువుఁదొరఁగె' అని లఘుకేఫముతో వ్రాయుటతప్ప. 'తొరఁగు, అ. క్రి.
 'తొఱఁగు' స. క్రి. (అర్థమునకు చూ. శ. ర.)

‡ కా. పా. — 'అలజయంతుండె నీవైతివి.'

'అజయంతుడవు నీవైతివి' అనుటలో అర్థములేదు. 'అజయంతుడే నీవైతివి'
 అనుట యొప్పు. 'జయంతుడనీవైతివి.' అని పూ. ము. పా. 'జయంతుండె నీవైతివి'
 అని, తంజ. పా. 'జయంతుడవు నీవు' అనవచ్చును. —

అజయంతుండవీవు, నాసుమంతుండు

రాజమహేంద్ర భూరమణుఁ, డీకీతి.' (నవ. పుట. 80.)

§ కా. పా. — 'యేమిచేసె.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'యెట్లుచేసె' తంజ. పా.
 సాధువు.

† 'సిసువులఁ గ్రొన్ని సువుల' అని 'వావిళ్ళ' పా. — నూ. ని. ఈపాఠమునే
 గ్రహించినది. పొరపాటు. (చూ. 'కనీమసఁగు') శ. ర. లో 'కనీమసఁగు' క్రింద
 'ససువుల' అను సాధుపాఠమే యున్నది.

క. ¹వంతః దల యూచి 'యా'రా!

యెంతటిమాయలది! యింత యెడ సేసిన దా

²యింతియ కద! రా జెఱుకయు

నింతియ కద! యని తలారు లెంతయుఁ ³జింతక. ౧౭౪

టీక. — మాయలది = మాయలు నేర్పినది. ఇంతయెడ = ఇంతటి వ్యవహారము—
(‘ఎడ = వ్యవహారము’ క.ర.) చేసినది, ఆ - ఇంతియకదా = అయాడుదేగదా;
రాజు + ఎఱుకయుక = రాజుయొక్క వ్యవహారజ్ఞానమున్ను, ఇంతియకదా = ఇంతేకదా!

క. కువలయనేత్రాత్మజుఁ డగు

కువలయనేత్రాత్మజుని యకుంతితరుచిది

వ్యవిభూషణములు గొని, కక

గవలను నీ రొలుకక బురమునకుఁ జని రంతక. ౧౭౫

టీక. — † కువలయనేత్ర = స్త్రీలకు, ఆత్మజుడు = మన్మథునివంటివాడైన,
(= మదనముందరుడైన) కువలయనేత్ర + ఆత్మజుని = భూమండల నాయకుని కుమా
రునియొక్క, అకుం...షణములు = కనుమాయని మెరుగులుగల సొమ్ములు, కొని =

గీ. తనదుపేరిటిసారంగధరుని నిర్మ

లాత్ము దండింపఁ జెల్లునే యనుచుఁ గనలి

భువనజాతభయంకరస్ఫూర్తి వెడలె

నన (మెఱసి నెఱ్ఱవాటి రథాంగవైరి.

౧౭౬

1 పా.తా. — ‘అంత,’ 2 ‘యింతెకద...నింతేకద.’ 3. వంతక.’

† పూ. టీ. — ‘కువలయనేత్ర ఆత్మజుడు = బుధుడు (బుధునివంటి విజ్ఞాని
యనుట) లేక - కువలయనేత్ర ఆత్మజుడు = జగచ్చతుని కొడుకు = యమధర్మ
రాజు (యమధర్మరాజువంటి ధర్మాత్ముడనుట.)’

సారంగధరుడు, (చంద్రునికొడుకు =) బుధుడట! (సూర్యునికొడుకు =)
యమధర్మరాజుట! బలే టీక! ‘కువలయ’ మనగా భూమండలము - గాని, ‘జగత్తు’
కాదు. కాబట్టి ‘కువలయనేత్ర = జగచ్చతువుయొక్క’ అనుటయును తప్పే.

2 కా. పా. — ‘మెఱసి నెఱ్ఱవాట’ (ఇది పూ. ము. పా.)

చంద్రబింబము - ఎఱ్ఱగానుదయుంచి క్రమ క్రమముగా తెల్లవాఱును గాని,
(తెల్లగా) ఉదయించి (పిమ్మట) యెఱ్ఱవాఱదు. —

టీక. — రథాంగమైరి = చక్రవాకములకు విరోధియైన చంద్రుడు, తనకు పేరిటి-
తనకు పేరైన సారంగధర శబ్దమే పేరుగాగలవాడును, నిర్మలాత్ముడును - (అయిన)
సారంగధరుని, దండింపఁ జెల్లునే యనుచుక, కనలి = కోపించి, భువనజాత = లోక
సమానమునకు († భువన = నీటియందు, జాత = పుట్టినచేన - కమలములకు, అని
అర్థం.) భయంకరస్ఫూర్తిక = భయమును కలిగించు స్ఫురణముతో, వెడతననక,
ఎఱ్ఱవాణి = ఎఱ్ఱనై, మెఱసెక = ఉదయించెను.

† ఆ. వె. మేలు 'పిచ్చుకుంటుమీద భాగీరథి

వచ్చె' ననఁగ నపుడు వానిపైని

గగనభాగ నిగనిగచ్చంద్రచంద్రికా

లహరి యుబ్బి జొబ్బిలంగ నిండె

౧౭౭

టీక. — మేలు = బలి! * పిచ్చుకుంటుమీదక = కుంటివానిమీద, భాగీ-
రథివచ్చెననక = గంగానది ప్రవహించెనన్నట్లుగా, అపుడు, వానిపైని
చేతులు తెగి కుంటియై పడియున్న ఆ సారంగధరునిమీద, గగనభాగ = ఆకాశము
నందు, నిగనిగత్ = నిగనిగ మెఱయుచున్న, చంద్ర = చంద్రునియొక్క, చంద్రి-
కాలహరి = వెన్నెలప్రవాహము, ఉబ్బి = ఉప్పొంగి, జొబ్బిలంగక నిండెక =
పూర్తిగా వ్యాపించెను.

‘సుఖసౌఖ్యంధిక రాగరక్తరుచి మైఁ బూసెం జపాసన్నిధి

స్ఫటికంబ ట్లుదయాద్రిగైరిక శిరస్థానసీతిం జంద్రుడ

చ్చొటు వాయక కుచియయ్యె’ (మమ. ౩-౩౭)

కావున కా. పా. తప్ప. ‘మెఱసె నెఱ్ఱవాణి’ అనియే తంజ. పా.

† ఈ ‘భువనజాత’ శబ్దమును ‘వాడుటలోగల శ్లేషచమత్కారము పూ. టీ.
వారికి గోచరించనేలేదు. కవి యీ శ్లేషచమత్కారమును ‘విజ’ లో గూడా వాడి
యున్నాడు. (చూ. ౩-౫౩.)

† కా. పా. — ‘తే. పూ. ము. న ‘గీ’ అనియున్నది. కాశ్మీరీగారు ‘తే’
అని సవరించినారు. వారిమీది విశ్వాసముచేత వావిళ్ళవారును ‘గీ’ అన్నారు.
కారణమేమోగాని కాశ్మీరీగారు ఆటవెలది - తేటగీతులను గుర్తించుటలో పలుమారు
ప్రమాద పడియున్నారు. (చూ ౧-౧౭)

పూ. టీ. — ‘పిచ్చుకుంటు = అమాకుని’.

‘పిచ్చుకుంటు’ అను పదమునకు ‘కుంటివా’ డనునది ప్రసిద్ధమైన యర్థము
పంకునకు లేవకాలనివాడు, పుట్టు మొండి, పిచ్చుకుంటును ‘పేరుపొసఁగు.’ (సాంబ

‘పిచ్చుకుంటుమీద భాగీరథి’ అనునది లోకోక్తి. ఆలోకోక్తికి ‘పంగూపరి గంగాప్రవాహము’ అను న్యాయము మూలము. ‘గంగవరతును పోలేని కుంటివాని మీదికి గంగయే వచ్చి పవిత్రునిచేసినట్లు’ అని యర్థము. ప్రకృతమున సారంగధరుడు కంటివాడే యగుట చేతను, తెల్లదనము; ఆకాశమునుండి దిగుట; వైని పుసరించుట, అను గుణములచేత వెన్నెలకు భాగీరథి సామ్యము చక్కగా కుదిరియుండుట చేతను, లోకోక్తి అన్నివిధముల ననువై యొప్పినది. — వై లోకోక్తిని కవులు అర్హతకు మించిన ఫలము లభించుట’ అను నర్థమున విరివిగా వాడియున్నారు. కొన్ని యుదాహరణములు.

క. ‘రారానిచోటుకాదు, కృ

పారాజిత, పిచ్చుకుంటు వైబరిన్ భా

గీరథి విధమున నస్మద

గారమునకు రమ్మ కపిళిభామణి, యనుడుక్.’ (చేం. పంచ. 4-57)

క. ‘పంగూపరి పరినిపత

ద్దంగాసమ మాదృశాక్షిగతగోచర భా

వాంగీక ర్తకు జోళ్

ప్రాంగణ పరిదృశ్యమాన బహుసేవధికిక్.’ (కవి. రసా. పీఠిక. 94)

సీ. ‘సంసారమల విమోచనము నాకాంతించు

పంగులవై గంగ, రంగశాయి.’ (కవి. రసా. పీఠిక. 91)

ఉ. ‘ఇచ్చటఁ జేదిరాజ నఖిహేతిహతిక్ గతిదూలియున్న యీ

పిచ్చుకగుంటుమీదఁ గృపవెంపున నామరలోకవాహినిం, దెచ్చితిగా.’

(నను. 5-20)

ద్వి. ‘కోరుచుండఁగఁ బిచ్చుగుంటువై...చారు భాగీరథి చనుదెంచులీల

వచితివీవ’

(సౌ. ప్ర. పుట. 34)

—, మత్స్యనాథుడు సారంగధరునికడకు వచ్చుట. —

ఉ. ఆసమయంబునం దొకమహాత్ముఁడు సిద్ధుఁడు మత్స్యనాథుఁడ౯

భాసురశీలుఁ డన్నగముపై నొకచో గుహలోన నుండి యీ

2-11) అనూరు డను నర్థమును కలదు. కాని అది ప్రకరణోచితము కాదు. అనూరుని మీద భాగీరథి ప్రవహించెనన్న కథ యెందును కానరాదు. వై లోకోక్తి నెరుగక పూ. టీ. కర్తలు, అనుచితమైన యర్థమును వ్రాసినారు.

రాసుతుదీర్ఘ రోదనవిరావము వీనులఁ బడ్డఁ గానలో
 నీసరిప్రాద్దు వోపునెడ నెవ్వఁడొకో విలపించు చుండెడుకా. ౧౭౮
 టీక. — దీర్ఘ రోదనవిరావము = పెద్ద యేడుపుధ్వని, ఈసరిప్రాద్దుపోపునెడకా =
 ఈ సగమురాత్రివేళ.

క. ఆరసి వత్తము గా'కని

యారసికుఁడు *వళికులామరాగ్రణి దీనా

ధారామితకరుణామృత

ధారాధారేయవికసితమనోంబుజుఁడై.

౧౭౯

టీక. — రసికుఁడు = రసికుడైన, ఆ - వళికుల - అమరాగ్రణి = తాపస
 సమాహితమృదు. (వళి = ఇంద్రియనిగ్రహముకలవాడు.) దీనా...బుజుఁడై — దీన =
 ఆ పన్నులకు, ఆధార = అవలంబమైనట్టియు, అమిత = విస్తారమైనట్టియు, కరుణా
 మృత = దయయనెడి అమృతముయొక్క, ధారాధారేయ = ధారావిశేషముచేత,
 వికసిత = వికసించిన, మనోంబుజుఁడు = మనస్సునెడి కమలము కలవాడు-వి.
 (దయచేత మనసుప్రసన్నమై - అని భా.)

సీ. పెనఁచి కెంజడలు నెత్తిని దిండుగాఁ జుట్టి,

సింగినాదముకొమ్ము చెంతఁ బెట్టి,

పంచవన్నెలయోగపట్టె పొందుగ వైచి,

‡ పాలుపు నిద్దపుమేన బూడి పూసి,

† పొడలయొడ్డాణంబు నడుమున బిగియించి,

వెలిపట్టుగంతమై నలవరించి,

పెళపెళ మనెడుబెబ్బులితోలు మొలఁ గట్టి,

చికిలిలాతపుఁగోలఁ జేతఁ బట్టి,

* కా. పా. — 'తాపసోత్తమాగ్రణి' (ఇది పూ. ము. పా.)

‡ కా. పా. — 'ప్రాద్దునిద్దపు' (= 'సూర్యునితేజస్సుగల' అని పూ. టీ.)

నిద్దము - అనగా, 'నునుపైనది'గాని 'తేజస్సుగలది' కాదు. — 'పాలుపు నిద్దపు
 మేన' అని పూ. ము. పా.

† కా. పా. — 'యొడ్డాణాన నడుము చాల బిగించి.'

ఈపాఠమున ప్రక్రమభంగదోషమున్నది. సాధుపాఠము తంజ. ప్రతిలో నున్నది.

గీ. యక్షమాల, సువస్తులకక్షపాల,
చెవుల ‡ నెలరాలకామాక్షు, లవటుసీమ
సన్నవిడిగౌడరుద్రాక్షసరము లమర,
గిలుకుఁబావలు దొడిగి కుత్కీలము డిగి.

౧౮౦

టీక. — కంజడలు = ఎఱ్ఱనిజడలు, దిండుగా = గుండ్రనిదిండువలె - సింగి నాదము కొమ్ము = దుప్పికొమ్ముతోచేసిన (పూటువంటి) వాద్యము. చెంపకొనెట్టి = ఆజడలదిండులో ఒకప్రక్కను దోపి. పంచ...పట్టె = అయిదురంగుల పట్టునాదా- (యోగులు జందెమువలె ధరింతురు). పాలుపునిదపుమేనక = అందమైన మన్నని దేహమున; పొడలయొడ్డాణంబు = నెద్రపులితోలు పటుకా. వెలిపట్టుగంత = తెల్ల పట్టుబొంత. చికిలితపుకోల = చక్కగా తుడిచి శుభ్రపరచిన యోగదండము - అక్షమాల = రుద్రాక్ష తావళము - సువస్తుల - కక్షపాల = మణులు, మందులు, వేరులు - వెల్లంతులు మున్నగు వస్తువులతో నిండిన సంచి - (కక్షపాల = కకపాల = సన్న్యాసులు చంకకు తగిలించుకొను సంచి). చెవులకొ = చెవులయందు, శ్రీ నెల రాల కామాక్షులు = చంద్రకాంతపుపోగులు. అవటుసీమకొ = ముచ్చిలిగుంటయందు (- పెడలోనన్నమాట) సన్న - విడి - గౌడరుద్రాక్షసరములు = సన్ననివి - ఎడ పెడముగా కూర్పబడినవి, అయిన గౌడదేశపు రుద్రాక్షల తావళములు. (గౌడ దేశము—Gaur Bengal proper. The gangetic Contries. (బ్రాహ్మ.) కుత్కీలముడిగి = కొండదిగి.

‡ కా. పా. — 'నెలరాలకామాక్షులవటు.'

'కామాక్షులు' గాని 'కామాక్షులు' కావు. 'కామాక్షు లవటుసీమ'ననియే పూ. ము. పా. కామాక్షి - ఏకవచనము.

శ్రీ పూ. టీ. — 'నెలరాల = చంద్రకాంతమణుల' అని మాత్రమే.

టీక వ్రాయవలసినది 'కామాక్షి'లకుగాని 'నెలరాల'కు కాదు. పూ. టీ. వారును నెలరాల నెరుగుదురుగాని 'కామాక్షి'ల నెరుగరు. అందువల్లనే 'కామాక్షి'ల జోలియెత్తక మానినారు. 'కామాక్షి' క. ర. లో లేవు; బ్రాహ్మమునను లేవు. కావ్యములయందున్నవిగాని వారు చిత్తగించలేదు. మరి తెలియుట యెలాగు? చూడండి కవుల శబ్దము నెట్లు వాడియున్నారో!

(1) సీ. 'అపరంజి పసిడి కామాక్షులు, డామూపు

నై గొండిగావించు యోగపట్టె.' (నేం. పంచ. 4-101)

‘సింగినాదము’. ఇదియొక విచిత్రమయిన శబ్దము. ‘శృంగముయొక్క నాదము’ అని శబ్దార్థము; కాని వ్యవహారమున నాదమునిచ్చు శృంగమే ‘సింగినాద’ మయినది. ‘సింగినాదము - జీలకఱ్ఱ’ అని లోకోక్తి. ‘పూర్వకాలమున జీలకఱ్ఱ నమ్మవచ్చెడి విదేశీయులు, ఊరిముందరకివచ్చి తమరాక యెల్లరికిని తెలియుటకై - ‘సింగినాదము’ చేసిడివారట. అనగా కొమ్ము నూదెడివారట. సింగినాదము - జీలకఱ్ఱ అమ్మవచ్చిన దన్నందుకు గుర్తు. సింగినాదము వెంటనుండునది జీలకఱ్ఱయే కావున - లోకులారెంటిని జోడించి - ‘సింగినాదము - జీలకఱ్ఱ’ అన మొదలుపెట్టినారు. — ఇప్పుడా పలుకుబడి ‘ఉపేక్ష్యము’ అన్న అర్థమున వాడబడుచున్నది. — “సింగినాదము - Nonsense, stupidity, folly. పెరిచేష్ట.” (జాను.)

ఉ. అల్లన నేఁగి, వాడు తను వంతయు నెత్తుటఁ దోఁగి భూమిపైఁ
ద్రెల్లి నెగుల్ ధుటిల్లఁ గను దేలఁగ వైచి తలంకఁ జూచి, ‘హా!

(2) ‘వీనులఁ బటికంపు వింతకామాక్షులు

కనుబొమలనుదనఁ గావిబొట్టు’ (హం. 1-45)

(3) సీ. ‘కడునొప్పుసంకులు కామాక్షి కవగాఁగ...

జోగురాలును బోలెను సొబగుమీఱుకొలను గాంచిరి.’

(యయాతి. 3-57)

(4) ద్వి. ‘అడరెడు మణులకామాక్షులు మెఱయ.’ (నవ. పు. 27)

‘తళుకొత్తు చంద్రకాంతంపుఁ గామాక్షు

లలవడసించి కట్టాణి ముత్యములఁ

బోలఁ జాలెడు శంఖపూసలమాల.’ (నవ. పు. 82.)

శంఖదాసుడీ కామాక్షుల పోగులనే - ‘బొంగురుద్రాక్షులపోగు’ లన్నాడు

‘బొంగు రుద్రాక్షుల పోగులుపెట్టి

మంచి రుద్రాక్షుల మాలికవైచి’ (శం. సారంగ. పు. 91)

మొత్తముమీద ‘కామాక్షులు’ అనబడునవి యోగులు ధరించునవిగా నున్నవి.

† కా. పా. — ‘ఘటిల్లఁగను తేలఁగవైచి.’

‘ఘటిల్లఁగను, తేలఁగవైచి’ అని వారు ఎడపరచి ముద్రించినారు. వానిల్ల నారును ఆ పదతినే యనుకరించినారు. ఊరక ‘తేలఁగవైచి’ అంటే అర్థమేమి? ‘కనుతేలఁగవైచి’ అనుట యుచితము. ‘వాడు కన్నులు తేలవేసినాడు.’ (మా. శ. ౪. ‘తేలవేయు’). “తేలవేసుట - కండ్లు తేలవేసేటప్పటికి బ్రతుకడని

చెల్లరె! యెంతపాతకము సేయఁగఁ జేసిరొ యిట్లు చందమా
మలునిఁ బోలు నీతలిరుటందపుఁ జక్కనికోమలాంగునిక.

టీక.— నెగుల్ ఘట్టిల్ = బాధ కలుగగా, కను తేలఁగవైచి = కండ్లు
తేలవేసి, తలంక = తలఁపిచుండగా ;— ఎంత పాతకము చేయఁగ = ఎంత
గొప్ప పాపకృత్యము చేయుటచేత, ఇట్లుచేసిరొ ?

మత్స్యకోకిల.

ఏటికికొ మదిలోన సంశయ మింక నాతఁడె తెల్పు; నా

మాట ‡వింద మటంచు నోయి కుమార యెవ్వరివాడ? ఏ

*పాటు రాఁ గత మేమి నీకు నిబద్ధిగా? నెవరంద్రునిక ?

దేటతెల్లమి గాఁగ నంతయుఁ దెల్పుమా' యని యాదటక. ౧౮౨

టీక.— నిబద్ధిగా = నిజముగా, ఈపాటురాక కతమేమి ? = ఇట్టి
కష్టము కలుగుటకు కారణమేమి ? (ఉన్నదియున్నట్లు నిజముచెప్పుము. అని భా.)
నికొ ఎవరంద్రు = నీపేరేమి ?

తోచినది." (బ్రాహ్మ).

‘నెగుల్ ఘట్టిలి కను దేలఁగవైచి’ అని పాశాంతరమున్ను తంజ. ప్రతులలో
నున్నది.

‡ కా. పా.— ‘విందుమటంచు’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘ఉభయ ప్రార్థనంబున దుఃఖమంబున కత్వంబగును’ (బా. క్రి. ౩౦.)
కావున ‘విందుమటంచు’ అనుట ఒప్పు ; ‘విందుమటంచు’ అనుట తప్పు. (ఈ తప్పు
౩౯ వ పద్యమునను జరిగియున్నది).— ‘ఈవిధంబునఁ గోయ నెంతటి తప్పు,
గావించెనో చెప్పఁగా విందమనుచు’ అనియే మూలము. (చూ. పు. ౪౩.).

కా. పా.— ‘ఈపాటురాఁగత మేమినిను ? స్వభావ మెవ్వరటంద్రునిక ?’

(ఇది పూ. ము. పా.)

అరమేమో వారు నెలవియ్యలేదు. ‘నిబద్ధిగా; నెవరంద్రునికొ’ అని, తంజ. పా.
‘నిబద్ధి’ లోకవ్యవహారమున నున్నది. బ్రాహ్మ, ‘నిబద్ధి Truth, certainty,
reality. బ్రాహ్మణ్యము అని. అని అరమును వ్యవహారమును
గూడా చూపి చెప్పినాడు. ‘నిబద్ధి = నిజము’ (శ. ర.)

క. తాపసనాథుఁడు పలికినఁ

దాపసనాథుఁ డగురాజతనయుఁడు ముంజే

మోపి మొగ మెత్తి నెమ్మన

మోషిక లే కోహటిల్లి యుసు రసు రనుచున్. ౧౮౩

టీక. — తాపసనాథుఁడు = ఆ తపస్వి శ్రేష్ఠుడు, పలికినఁ = అట్లుడుగగా, తాప - సనాథుఁడు అగు = తాపముతో కూడుకొనియున్న (= మరణవేదన నొందుచున్న -) వాడైన - రాజతనయుఁడు, ముంజే = ముంజెయ్యి (చే = చేయి.) మోపి = నేలకానించి, నెమ్మనము - ఓపికలేక, ఓహటిల్లి = స్రుక్కి, ఉసురసు రనుచున్ = పరితాపము నొందుచు.

ఉ. ఆరృదో తీరృదో తెలుప నయ్యెడి దే? మని యంతఁ దేరి హా!

† యోర్పు మెఱుంగ కంటి, సదయోత్తమ నీ వెవరయ్య? నన్ను నీ
డేర్చు దలంచి మానవునిలేవను వచ్చినశంకరుండవో?

కూర్చినప్రాణబంధుడవో? కూరిమి రాఁ గతమెయ్యెడియ్యెడన్?

టీక. — ఆరృదో = నాకుగల సంతాపమును చల్లార్చెదవో? తీరృదో = నాకుగలిగిన కష్టమును తొలగించెదవో? అని, అంతఁ = అంతలోనే, తేరి = తెలివి తెచ్చుకొని, హా = అయ్యో, ఎఱుంగకంటిన్ - ఓర్పుము = సహింపుము. ఈడే ర్చున్ = కాపాడుటకు;

సీ. వినవయ్య రాజరా జనురాజతనయుండ,

‡ సారంగధరుఁ డను పేరివాఁడ,

నొక పావురమువెంట వెకలి నై సవతిత

ల్లింటికిఁ జన, నామె యొంటి నుండి,

కామాంధురా లయి కలయఁ గోరిన, ‘నీవు

జనని వే సుతుఁడ వోసం’ బటంచుఁ

దలఁగి వచ్చినఁ దనతప్పు నాపయిఁ జూపి

భూపాలునకు నెగఁబోసి, యీర్ష్య

† కా. పా. — ‘యోర్పు మెఱుంగకంటి’ (ఇది పూ. ము. పా.) తప్పు: ‘ఓర్పు మెఱుంగకంటి’ తంజ. పా. ఒప్పు.

సారంగధరుడన జరుగువాఁడ.

అ.వె. నాజ్ఞ వెట్టఁ జేసె; నలకన్నతంద్రియు
వెరపు మాలి యిటుల వేగిరించె;
దాపసేంద్ర, యింక దైవంబు నే మని
దూఱువాడ? †వట్టి దూఱు వాడ.

౧౮౧

టీక.— ఎగఁబోసి = ఉన్నవిలేనివి చెప్పి - దుర్బోధలుచేసి, 'వేగిరించె' = తొందరపడెను. దైవంబును, ఏమనిదూఱువాడ? = ఏమని నిందితును? వట్టి దూఱువాడ? = నిష్కారణముగా దూఱుపడినవాడను. (దూఱు = అపకీర్తి)

అ.వె. మృగకులంబె కాని మిట్టాడ మానిసి
యెందు లేనియట్టి యీ యడవిని
నీసుధారసోక్తి నెఱయ నీయెడ విని
చెవులు చల్ల నయ్యె సిద్ధవర్య.

౧౮౨

టీక.— మిట్టాడ? = సంచరించుటకు, - సుధారసోక్తి = అమృతమువంటి మాట, ఈయెడ? = ఈసమయమున - విని.

వ. నీవు మహాపురుషుడవని తోచె; నీసమ్ముఖంబు
గలుగుటం జేసి యింతతడవు మాటాడఁ గలిగె; గరంబు నరంబులు
దివియుచు నున్నవి; మున్న కరపదచ్ఛేదనం బొనరించిన వారినే కంఠ
లుంతనం బొనరింపుఁ డని వేడుకోనైతి; ధారాళకీలాంబులు గ్రోలఁ
‡ బయిం బడు పిపీలికామక్షికాదికంబులఁ జోపఁ జేతులు లేవు; గర్భ
శ్రీమంతుం డయిన రాజకుమారునకుఁ జుమీ యీపోడుములు;
చూచితే! యనిమోఘ్యసూపితత్కరంబులుశిరంబునఁజేర్చియింకనొక్కటి
విన్నవించెదఁ జిత్తంబులోనఁ గోపంబులేదుగదాయనిదీనాలాపంబుల.

† కా. పా.— 'వటుదూరువాడ' ('డియను వాడయను వట్టివి = ధర్మహీనములు' అని పూ. టీ.)

డియ - వాడ, రెండైనప్పుడు 'వట్టివి' అనిగదా అనవలసినది? మరి 'వట్టిది' అనుటయెట్లు? 'వట్టిది' అన్నంతమాత్రముననే 'ధర్మహీనములు' అన్నయర్థమువచ్చునా? వారి పాఠము - అర్థముకూడా సరియైనవికావు. 'వట్టిదూఱువాడ' అని పూ. ము. పా.

‡ పాశా.— 'చైలఁచైల'

టీక.— వరంబులు, తివియ్యచున్నవి = లాగుచున్నవి. కంఠబంధనంబున
రింపుడని = గొంతుకూడా కోసి వేయవలసినదని, తీలాలంబులు = నెత్తురు, చోపక =
పోదోలుటకు, గర్భశ్రీమంతుడు = తల్లిగర్భమున పడిననాటనుండియు భోగము లను
భవించినవాడు, ఈ - పోడుములు = ఈదశలు, మోళ్లు = మొండిములు.

గీ. అసదుగాఁ జూడ కీమాట, యథుము చెంద;
దసదుగా నిన్ను వేడెద యతివరేణ్య,
యలమట సహింపఁ జాలను, బాలియ నొక్క-
మందు గల్గిన దయసేయుమా రయమున. ౧౮౮

టీక.— యతివరేణ్య, ఈమాట = నే నడుగబోవుమాట, ‡ అసదుగా చూడకు =
తప్పుగా భావింపకుము, అథుము చెందరు = దీనిచేత నీకు పాపము కలుగదు, అస
దుగా = దీనముగా, వేడెదను; అలమట = బాధ, సహింపఁజాలను, బాలియన్ =
అప్పుడు.

త ర ల

అనిన నయ్యకలంక మై యలరాదునీరుకొలంకు నె
మ్మనము గల్గు మహానుభావుడు మాళవక్షితిపాలనం
దనుని! వేదనఁ జూచి హా! గురునాథ! యీశ! సదాశివా!
యనుచుఁ దామరపాకునీరుక్రియం దలంకి దయామతిక. ౧౮౯

టీక.— అకలంక...మనము = నిర్మలమయిన నీరుగల కొలనువలె ప్రసన్నమైన
మనస్సు. తలంకి = అల్లలనాడి.

క. 'వినవోయి రాజనందన

తను వేటికిఁ † దొఱఁగవలయు? దల్లడపడఁ గాఁ

‡ పూ. టీ.— 'అసదు = (1) నికృష్టము - (2) అల్పము.'

ఈ యర్థము సరికాదు.

† శా. పా.— 'తొరఁగవలయు' (ఇది పూ. ము. పా)

'తొఱఁగ' అని శకటరేఫముతో వ్రాయవలెను. ఈ తప్పు నింతకుముందును
నీ యున్నారు. (చూ. 3-౧౭౧ క్రింద)

జనునె? పురాకృతకర్మం

బనుభవమునఁ గాక తీటునా యెవ్వరికి?

౧౯౦

టీక. — తనువేటికి - తొఱగవలయుకొ = శరీరము నెందుకు విడువవలెను -
(అనగా చావవలసినంత యేమివచ్చినది. నేను నిన్ను రక్షింతును. భయపడ నక్కర
లేదని భా.) తీటునా = అంతరించునా.

గీ. మండు దయసేయు మంటి వే మందు నిన్ను!

మందులకుఁ గాక యిటు సేయ మాకుఁ దగునె?

యసదుగా నన్ను వేడెద నంటివి గద;

యదియుఁ దప్పదు ప్రాణ మి త్తడలవలదు.

౧౯౧

టీక. — మందులకు = అవివేకులకు ('మంద - stupid - foolish' అష్టి)
అసదుగాక = దీనముగా - వేడెదనంటివి (కాబట్టి) అదియుకొ తప్పదు = నీప్రార్థ
నము వ్యర్థము కాదు. ప్రాణమిత్తుకొ-అడలవలదు = భయపడనక్కరలేదు. (ఇత్తుకొ +
అడలవలదు = ఇత్తడలవలదు. ప్రథమేవోత్తమే చైవక్రియేతోవాభవేచ్ఛ్యతిః' అథ.
సంధి. ౨½).

క. మనపాలఁ గలఁడు శంకరుఁ

డనపాయోపాయుఁ డాశ్రితానేకావ

ద్యనపావకుఁ; డాలోకా

వనపాటవుఁ గొలువ, లేనివస్తువు గలదే?

౧౯౨

టీక. — శంకరుఁడు, అనపాయోపాయుఁడు = అమోఘమైన (= వ్యర్థము
కాని) ఉపాయము కలవాడు; ఆశ్రి...వకుఁడు = భక్తులయొక్క అనేకాపదలనెడి
యడవికి అగ్నిపంటివాడు. (- ఆపదలను నిర్మూలము చేయువాడు) ఆలోక -
అనన - పాటవుకొ = లోకములను రక్షించుటయందు నేర్పరియైన - ఆశంకరుని,
కొలువకొ, లేనివస్తువు కలదే? = సర్వమును లభించును.

† కా. పా. — 'తీరునా' (ఇది పూ. ము. పా)

తీరుట = బలిని చక్కబడుట. అంతరించు - అనునర్థమున 'తీటు' శకటరేఫ
యుతము. శాస్త్రీగారు 'తీరు' అనవలసినచోట 'తీటు' అంటారు; 'తీటు' అనవలసిన
చోట 'తీరు' అంటారు. (చూడు ౧-౧౩౦ క్రింద.)

మ. అని యూరార్చి కుమారుఁ గొంచుఁ జని, వే యమ్మైననాథుండు (చ
ల్లనిచెంగల్వదొనం దనూరుధిర మెల్లం దోమి నీరార్చి, వా
ల్గునుదోయిం దడిఁ దోఁచి, తేటజలముల్ గా దోయిటం దెచ్చి ద
ప్పి నివారించి, యలంత దేర్చి †యసువుల్ బెంపొందఁగాఁ జేయుచున్.

టీక.— మిననాథుండు = మత్స్యనాథుడు, ఊరార్చి = ఊరడించి, చల్లని
చెంగల్వదొనక = చెంగలువలుగల చల్లని మడుగున, తనూరుధిర మెల్లక = శరీరముమీది
రక్తమంతయు, తోమి = మెల్ల గారుద్ది, నీరార్చి = స్నానమాడించి, వాల్కనుదోయిక,
‡తడిక తోఁచి = తడియద్ది. — అసువుల్ = ప్రాణములు, పెంపొందఁగాఁ జేయు
చుక = దార్శమను పొందునట్లుచేయుచూ.

చ. తనగుహలోపల న్నిలిపి తా మును గ్రోలఁగఁ జిక్కినట్టి చి
క్కని *తరిపాలుదానపుడు కంఠము మోవఁగద్రావఁజేయు, మేక

౧ శా. పా.— ‘చల్లనిచెంగల్వదొన.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

చెంగల్వ యనగా ‘ఎఱ్ఱకలువ.’ నల్లని యెఱ్ఱకలువ - అనుటగాని, ఎఱ్ఱకలువల
దొన ‘నల్లని’ దనుటగాని సరికాదు. కేవలము విరుద్ధము. కావున ఆపాఠమే తప్ప.
‘చల్లని’ అని సరియైనపాఠము. తంజ. ప్రతులలోనున్నది. “కువలయకుముద, జనిత
సౌరభముల చలువగల్గించి, తనరునీరున నిగతాళించుచున్న, దొనఁ జేర్చి మేను
నెత్తురువోవఁ గడిగి.” అని మూలము. (పుట. 85.)

† శా. పా.— ‘యతనిం బెంపొంద’ (ఇది పూ. ము. పా.)

సిద్ధు డుపచారములచేత పెంపొందజేసినది, సారంగధరుని అసువులను
గాని సారంగధరునిగాదు. ‘అసువుల్ పెంపొందఁగా’ అనియే తంజ. పా. ‘అంగము
లను నుసురు - దనువునరప్పించి’ అని మూలము. (పుట. 85.)

‡ పూ. టీ.— ‘తడిక తోఁచి = తడితో తుడిచి.’

తోఁచుట యనగా తడుపుట - అద్దుట, గాని ‘తుడుచుట’ కాదు. “తోఁచు=
తోఁగఁజేయు” (శ. ర.) “తోఁచుట - To wet, to moisten, to soak. తడుపుట.
అద్దుట.” (బౌ)ను.)— ‘తనివివోనుదకంబు ద్రావించి పిదపఁ, గనుదోయిఁ దడిపి,
అని మూలము. (పు. 85.)

* పాఠాం.— ‘తరిపావుపాలతని.’

పనుపడి 'నీట ముంచినను బాలను ముంచిన నీవే దిక్కు నా'
కని యుచితోక్తులంగడుంబ్రియం బొనరించె నతండు † తేరుచుక.

టీక.— చిక్కని, తరిపాలు = మిగడతోగూడినపాలు, కుత్తుకమోవఁగ్ = గొంతుకకాన, (కడుపునిండా - అని భా.) 'త్రావఁగఁజేయక, మేక - పనుపడి = శరీరము కొంచెము స్వస్థపడి, నీట...ముంచినను = చెరచినను - బాగుపరచినను, నీవే దిక్కు. (చల్లని నీట స్నానము చేయించుటకును - కమ్మనిపాలు త్రాగించుటకును - అన్నిటికిని నీవేదిక్కు - అని చమ.) తేరుచుక = కొంచెము కొంచెముగా తెలిపి నొందుచు.

'తరిపాలు' (శ. ర. లో లేదు); "తరి Butter - తరిగల Rich in butter - తరిగలావు - వెన్న చాలావచ్చే అవు - a butter - producing cow" (బ్రాహ్మ.)

తరిపాలు; తరిమజ్జిగ; తరివెన్న, అను వ్యవహారమున్నది.-

చ. 'దిటమున రెడ్డిపాటుపడి తెచ్చియిడంగను గూటి ప్రాద్దు సం
కటి తరివెన్న మజ్జిగలు కంకటివై బవలింటి నిద్రలుక' (శుక. 2-334.)

గీ. అరయ భువనైకమహిమాధ్యుఁ డైనయట్టి

మత్స్యనాథుండు రాజకుమారమణికి

గరచరణపంకజోత్పత్తి గలుగఁజేయ

నొకయుపాయంబు చింతించు చుండెనత.

౧౯గి

టీక.— భువ...ధ్యుఁడు = జగత్ప్రసిద్ధ మహిమశయము కలవాడు. కర... కలుగఁజేయక = చేతులు - కాళ్లును మొలిపించుటకు (* భువన = నీరు - ప్రధానమయిన, మహిమకలవాడు కావుననే కరచరణము లనెడి 'పంకజముల' నుత్పత్తి చేయ యత్నించెనని - చమత్కారము.)

క. తెలతెలవాఱంగ వచ్చెను

వెలవెలఁ బాత్ర నెల, దొవలు † విలవిలవడియెక,

౧ 'నవ్వుచుక'.

* భువన - పంకజ శబ్దజ్ఞు చమత్కారమును పూ. టీ. వారు చెప్పలేదు.

† శ. ర. కర్త 'విరవిర' కు 'విరియటుయందగు ధ్వన్యనకరణము' అని యర్థము చెప్పి, ఆ యర్థము కీ 'సారంగ' పద్యమును - 'విరవిర విరిసెక' అను పాద ఘోషో ఉదాహరించివాడు. పారపాటు. తెలవారు జామున తోవలు ముడుగునుగాని

బలపల నయ్యెం జుక్కలు,

కలకల నగె దిశలు పక్షి కలకల మెనగెన్.

౧౯౬

టీక. — నెల = చంద్రుడు, వెల వెలబాటెన్ = కాంతిహీనుడయ్యెను, తోవలు = కలువలు, విలవిల పడియెన్ = విలవిలపోయెను (= విహ్వలములై పడి పోయెను) చుక్కలు, పలపలనయ్యెన్ = పలుచనయ్యెను. దిశలు, కలకలనగెన్ = ప్రకాశించెను.

ఉ. కొందఱు పాండురంబనగఁ, గొందఱు శోణిమనంగ, నీటఁ బొల్పందఁగఁ జేసి 'పాల్కడలి నంటినజడ్డది తెల్పు గా, దిదే సందియ మేల చూడు' డని చక్కఁగ నజ్జలశాయి కాస్తుభం
 1 బందఱుఁజూడ నెత్తెనన, నంత నభోమణి దోచె 2 నెఱ్ఱగఁ.

టీక. — (కాస్తుభమును) కొందఱు, పాండురంబు = తెల్లనిదనియు, కొందఱు, శోణిమ = ఎఱ్ఱనిదనియు, అనంగ = అని వితర్కములు చేసికొనుచుండగా, జలశాయి = విష్ణువు, నీటన్ - పొలుపందగఁజేసి = (ఆ కాస్తుభమును) నీటిలో శుభ్రముగా కడిగి, 'జనులారా - అది = కాస్తుభము మీదితెల్పు, పాల్కడలి చంటిన జడ్డు - గాని, కాస్తుభము - తెల్పుకాదు. - చూడుడు - అని, అందఱుఁచూడక, ఎత్తెనన్ = ఆకాస్తుభమును పైకెత్తెనోయన్నట్లు, నభోమణి = నూర్చుడు, ఎఱ్ఱగఁ, తోచెన్ = ఉదయించెను.

కాస్తుభము, ఊరసముద్రమును తరిచినపుడు పుట్టిన రత్నము. దానిని శ్రీమహావిష్ణువు వజ్రమున ధరించినాడు.

'కాస్తుభాఖ్య మభూద్రత్నం - పద్మరాగో మహాదధేః

తస్మిన్ హరిః స్పృహంచక్రే - వక్షోలంకరణే మహా.' (భాగవతము)

కాస్తుభము పద్మరాగము కావున ఎఱుపు. —

సీ. 'ఉదయార్కబింబంబు నొఱపు విడంబంబు

దొరలంగనాడు కాస్తుభముతోడ.' (ఆముక్త. 1-12)

విరియవు. కావున శ. ర. కర్త భావించిన యర్థము తప్ప. వ్రాతప్రతులలోను, పూ. ము. ననుగూడా 'విలవిలపడి యెన్' అన్న పాఠమే యున్నది.

1 కా. పా. 'అందఱుచూడ' (ఇది పూ. ము. పా.) తప్ప.

కా. పా. 'నెఱ్ఱగ' (ఇది పూ. ము. పా.) తప్ప.

3.] సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పట ౪౮౭

మ. అలరా జట్లు కుమారు దండనముసేయం బంచి, శోకవ్యథ
 నిల కావేగున నిద్ర లే కడలుచుక, † నిద్రించి మేలఁగ్న పొ
 ల్పలరక ‡ లేచి, యలత్యరూపముగఁగాల్యప్రక్రియల్ దీర్చి, మో
 సలఁగొల్వై, తల వంచి ఖన్ను డెయి చాంచల్యంబుతోనుండఁగక.

టీక.— నిలక = నిలువలేక, ఆ వేఁగునక = ఆదుఃఖారముచేత, అలత్యరూప
 ముగక = చేసి చేయనట్లుగా, కాల్యప్రక్రియల్ = ఉదయకృత్యములు, తీర్చి =
 ౨౫౪౭.

—, సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పట

క. తలవరులు వచ్చి ధరణీ

తలవరులు ప్రధానులును హితజనులుఁ దగువా

రలు నింతటంతటం జం

కలఁ జేతు లిడికొని యుండఁగా నృపుమ్రోలక ౧౯౯

టీక.— ధరణీతల - వరులు = భూపతులు.

క. నిగనిగనిభూషణము లిడి,

నెగులున నడ్డపడి యేడ్చి 'నేఁడు కుమారుక

సుగుణాధ్యం డని తెలియక

తెగి యూరక యాజ్ఞ పెట్టితిరి గద' యంచుక. ౨౦౦

క. ఆకాశవాణి నెప్పిన

యాకథయును, నూఱడించి యనుటయుఁ, దెలుపక

శోకము హర్షము వెఱఁగును

జీ కొనరింపంగ విభుఁడు ‡ చిత్తముకలఁగక. ౨౦౧

† కా. పా.— 'జాలనలత్య' (ఇది పూ. ము. పా.) 'లేచియలత్య' అని,
 తంజ. పా.

‡ కా. పా.— 'చిత్తంబగులక' (ఇది పూ. ము. పా.)

'అగులక' అనుట తప్పు. ధాతువు 'అగులు' గాని 'అగులు' కాదు. (మా.
 క. ర.)

టీక.— చీకు + ఒనరింపక = చీకాకును కల్పింపగా.

‘చీకు’ (శ. ర. లో లేదు) ‘చింతాచీకూ లేని బ్రదుకు’ అని వ్యవహారము.
“చీకు - Dampness” (హృదయ) ‘చీకాకొనరింప’ అని పాఠాంశము.

—♦ రాజు చిత్రాంగిని బావిలో త్రోయించుట —

ఉ. దిగ్గన లేచి, బంధుల సుధీమణులం దగువారిఁ దోడు కొం
చగ్గల మైన కోపమున నంతిపురంబున కేఁగి, ‘దీనికిం
దగ్గదు తాల్చి, సామవచనంబులఁ గా దిఁక, నిష్ఠురోక్తులకా
బెగ్గిలఁ జేయఁ జెల్లు’ నని పిల్వఁగఁ బంపి లతాంగి, నయ్యెడక. ౨౦౨

టీక.— తాల్చి = దీమసము. ఇఁక, సామవచనంబులకా = మంచిమాటలతో కాదు.

గీ. ‘ఓసి పాపాత్మురాల, నీ వేసదారి
గాయకపుసుద్దు లెల్ల నాకాశవాణి
తెలుప విని వచ్చి తలవరుల్ కొలువులోనఁ
జెప్పినా రిప్పు డింద అచ్చెరువు నొంద. ౨౦౩

టీక.— వేసదారి గాయకపు సుద్దులు = మాయలమారికుత్సితపు చేష్టలు.

గీ. టక్కు టకటాంకు టాటోటు తవళి వగలు
గట్టి పెట్టింకఁ గలది కలటై దెలుపు;
తెలుప కుండిన నీబుద్ధికొలఁది చూడు
మఱి’ యనుచు రాజు బెదరించి మాటలాడ. ౨౦౪

† కా. పా.— ‘తవలు’.

శబ్దము ‘తవళి’ గాని ‘తవలు’ కాదు.—‘డబ్బు తక్కు టక్కు తవళి తవళి’ (ఆం. భా. 1-119.) - ‘టక్కు టాటోటు తవళి’ (ఆంధ్ర. స్థం.)— ‘తవళి = మోసము; కపటము’ (శ. ర.) బ్రాహ్మ ‘తవళి = Trick, guile, frank. హుళక్కి’ అని యర్థము చెప్పి, అందు కీ ‘సారంగ’ పద్యమునే చూపినాడు. ఇతరుల మాట యెందుకు? పూ. ము. నను, తంజవరపులలోనుగూడా - ‘తవళివగలు’ అనియే యున్నది. “భా. మణిమా కల్ల - చివరమా తవళి” (హంస. ౪-111). ఇత్యాది ప్రయోగముల కిక లెక్కయే లేదు.

టీక. — టక్కు... రవళివగలు = టక్కురివగలు (టక్కు మొదలు రవళి వరకు గల పదములన్నియు - 'టక్కురి' యను నర్థమునిచ్చునవే, మిక్కిలి టక్కురి యనుటకు వరుసగా వాడబడివి.) కలదికలట్టె = ఉన్నది ఉన్నట్టుగానే, తెలుపబడినక, నీబుద్ధికోలంది = నీబుద్ధికి తగిన శిక్షయే జరుగును; 'చూడు మఱి' యని బెదరింపు. (జాతీయము.)

క. వంచాడించక, తాలిమి

డించక, బిగు వెడలి ‡దల్లడించక, మదిలో

నించుకయైనను దాఁ జలి

యించక, యాగట్టువాయి యిట్లని పలికెక ౨౦గి

టీక. — వంచాడించక = బెదరక, తాలిమిడించక = ధైర్యమును తగ్గనీయక, ఆ - గట్టువాయి = ఆధార్తురాలు.

చ. 'తెలిసితి హా! యి దంతయును దేవరపట్టపుదేవి కైతవం'

బలనుతుబారి దప్పి నను నాజ్ఞ యొనర్పంగ లంచ మిచ్చి వే

పిలిచి తలార్లచేత ననిపించిన దిట్టుల; నీకువాళము

ల్లెలియక వెట్టిరాజు, యిది లెస్స నిజం బని * నమ్మినావుగా! ౨౦౬

‡ కా. పా. — 'దల్లడించక.' - శ్రుతికట్టుపు 'వెడలి తల్లడించక.' అని, క. ర. పా. గ సడద వా దేశము బహుళముగాని నిత్యముకాదు. (చూ. ఆం. భా. కా. సంధి. 67)

† కా. పా. — 'సుతుపాడిదప్పి.' ('సుతుపాడిక' = సుతుని వ్యవహారమందు' అని పూ. టీ)

పూ. ము. న 'సుతుపారి' అని యున్నది. శాస్త్రీగారు 'పాడి' యని దిద్ది, 'పాడిక' = వ్యవహారమందు' అన్నారు. వ్యవహారమందు - తప్పి, అనగా యేమి తప్పియో? 'బారితప్పి' అని సరియైనపాఠము - తంజ. ప్రతిలో నున్నది. మూలము నను, 'రత్నాంగి దేవియును, తలపరులకు నెల్లదగు లంచమిచ్చి, తన తనూభవుబారి తలగంగఁ జేసె.' (పు. 88) అని యున్నది. కావున 'బారి' ఒప్పు; 'పాడిక' తప్పు.

* కా. పా. — 'నమ్మినాడవే'

'నమ్మినావుగా' అని పూ. ము. పా. ఆపాఠము, తంజ. ప్రతులలోను నున్నది. అయితే శాస్త్రీగారి దృష్టిలో 'నావు' గొప్పతప్పు. (చూ. ఆంధ్రప్రసన్న - విమర్శలో, వి. సం. పు 3) అందునల్ల 'నాడవే' అని దిద్దినారు. దిద్దుటతప్పు. వెంకటకవి గ్రంథమున నుండవలసినది వెంకటకవిభావ గాని వెంకట్రాయశాస్త్రీ భావకాదు.

టీక. — కైతవంబు = మోసము, సుతుబారి తప్పి = సుతునికి గలిగిన ఆపద తొలగి. ఈ, టవభముల్ = కపటకృత్యములు, నమ్మినావుగా = నమ్మితివిగాదా.

సీ. ఎంత సేసినది నే! డిది † కన్న విన్న చో
ద్యము గాదు! మఱి దబ్బు దబ్బిన నిటు
వలె నుండవలె! మెచ్చవలదె యిందులకు ర
త్నాంగిని! జూచినయట్టి వార
లది నిజం బనవలెఁ గద? యెన్ని గఱచిన!
దాకాశవాణి యటంచు నొకటి
గల్పించినది ‡ చూడు; గానలో నఁట! రాత్రి
యఁట! వారితో మాట లాడిన దఁట!

గీ. కటకటా! యెట్టివెంత! లాకాశవాణి
యాడఁ బలికిన దెటు పోయె నీడఁ బలుక
రాదె యిపు? డని పగించి రాజకీర
వాణి పలికిన నాకాశవాణి పలికె.

౨౦౭

టీక. — ఎంతచేసినది = ఎంతపనిచేసినది - (అని ఆశ్చర్యము.) ఇది, కన్న-విన్న చోద్యము కాదు = కన్న చోద్యమును కాదు - విన్నచోద్యమును కాదు (ఇట్టి వింత యొక్క-దా కన్నదీలేదు - విన్నదీలేదు - అని భా.) దబ్బు - దబ్బినక = అబద్ధమాడినను; ఎన్ని కఱచినది = ఎన్నిమాయలు నేర్పినది? పగించి = ప్రజలు ప్రకటించి, రాజకీర వాణి = రాచిలుకపలుకులుగల చిత్రాంగి.

గీ. 'ఇంత నేరక యుండిన నంతపనికిఁ
జొత్తువే! బల్కి గొంగును జుట్టి పట్టి

† కా. పా. — 'విన్నఁ గన్నఁ జోద్యముగాదా!' ('విన్న కన్న చోద్యముకాదా' అని పూ. ము.)

'విన్నక - కన్నక' అని శాస్త్రీగారి సవరణ; తప్పు. 'ఇది కన్న విన్న చోద్యము కాదు.' అని తంజ. పా.

‡ కా. పా. — 'చూడఁగానలో' (ఇది పూ. ము. పా.)

'కల్పించినది చూడు! కానలోనఁట' అని తంజ. పా. సాధువు.

యెనయు మని నీ వనంగ, నాయన పెనంగ,
నాఁ డెఱుంగ నె యంగనా నంగనాచి? ౨౦౯

చ. అని 'వినవోయి రాజు భువనైకమనోహరమూర్తి యైన నీ
తనయునిఁ జూచి మోహపరితాపమున న్నిలు పోవలేక యీ
చెనఁటి పయిం బడం గదియఁ, 'జెల్లునె తల్లివి గావె నాకు నీ'
వనికడుఁబాపభీతుడయి యాయన తఁ గడఁద్రోచిపోయినఁ. ౨౧౦

ఉ. కోపమునం గయాళి కొనగోళ్ళఁ గుచంబులు తాన వ్రచ్చి, లోఁ
బాపనియాసు గాఁగ, సుతుపై నటు నింద ఘటింప, నీవు నా
పాపనిఁ బట్టి తెచ్చి కరపాదము కోయఁగఁ బంచి యూరకే
పాపము గట్టుకొంటివి నృపాలక యెంతటిహంత వెంచగఁ! ౨౧౧

టీక. — లోక = మనసులో, పాపనియాసుకాఁగఁ = తొలగింప (రా) ని
యార్జ్యం పడగా, హంత హింసించువాడు.

క. నీతో నిక భాషించినఁ

బాతక' మని యంత గగనభారతి నిలువఁ

భూతలపతి శోక వనీ

వాతసుహృత్తులికీభవన్మానసుఁ డై.

౨౧౨

టీక. — గగనభారతి = ఆ కాశవాణి (=ఆ కాశమునుండి వినబడుచున్న శబ్దము)
నిలువఁ = ఆగిపోగా, భూతలపతి = రాజు, శోక...మానసుఁడై. — శోక = దుఃఖ
మనెడు, వనీ - వాతసుహృత్ = దావాగ్నికి (వాత = వాయునకు, సుహృత్ =
మిత్రుడు. 'అగ్ని' వాయుసఖుడు.) తూలికీభవత్ = దూదియగుచున్న, మానసుఁడు =
మనస్సుకలవాడు, ఐ. (శోకాగ్ని చేత దహింపబడుచున్న మనసు కలవాడై, అని భా.)

ఉ. 'హా! తనయా, వివేకరహితాత్ముడ నై నిను నిగ్రహించితిం

గా, తెగి లోకనింద కొడిగట్టితిఁగాఁ, జగజంత యెనయీ

† కా. పా. — 'సహృదని.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'నాసహృద' అని, తంజ.
సా. సముచితము.

భీతమృగాక్షిమాట చెవిఁ బెట్టితిఁగా, యతిఘోరసాతకం
భీతటి నీతి మాలి రచియించితిఁగా' యని సాశ్రునేత్రుఁడై. ౨౧౩

టీక.— నిగ్రహించితిఁగా = చంపితినికదా, సాశ్రునేత్రుఁడై = కంట నీరు
పెట్టి.

నిగ్రహించుట = చంపుట, అనుటకు.—

క. 'స్వప, యక్రోధము నీకే యపకారముచేసె? దీని కలుగఁగనేలా

కృప మదిఁజూనుపక? నావై నిపుడీ శరమేని నిగ్రహించుట యొప్పుక.'

(మను. 6-90)

క. †'బజగెడి మాటలు చెవినిడి,

నిజ మని గురుభక్తినిరతు నిర్మలచరితుఁ

†కా. పా.— 'బజగడుగు దానిమాటలు.'

[బ్రాను పండితుడు - 'బజగడుగుది or బజగడుగుది, అనగా నిలకడలేని అడుగు' అని యర్థముచెప్పి అందుకీ పద్యమునే యుదాహరించినాడు. 'బజగడుగుదాని మాటలు = నిల్కడలేని అచిత్రాంగిమాటలు' అని టీకయును వ్రాసినాడు. కాని 'బజగు + అడుగుది' యనగా 'కాలు నిలకడలేక ఊరక తిరుగునది' అని యర్థమగునుగాని 'దుర్మార్గురా' అని యర్థముకాదు; కావున ఆపాఠమంత మంచిదికాదు. పూ. ము. లో 'బిజిగెడిమాటలు చెవినిడి' అని యున్నది. శ. ర. కర్త 'బిజిగెడి' అను పాఠమునే చూపి 'బిభాగు - (స. క్రి.) బొంతు' అని యర్థము చెప్పినాడు. ఆయన మతము ప్రకారము 'బిజిగెడిమాట' అనగా 'బొంతునట్టిమాట' అనిగదా యర్థము? మరి మాటలు బొంతునా? 'బొంతులాడియొక్క మాటలు' అని యందుట యుచితము. ఆయగము సిద్ధించుటలేదు గనుక ఆపాఠమును సరికాదు. తంజ. ప్రతులలో - నొకదానిలో 'బజగెడి మాటలు చెవినిడి' అను పాఠమున్నది. 'బజగెడి' యనుపదము నిందారమున - యతిసానమున, శుకసప్తతిలో ఇట్లు ప్రయుక్తమై యున్నది.—

నీ. 'ఓవరిమైన నీ కునికిఁ గావించిరే

బజగెడి? యనిదూఱు బావగారు,

'వాకిటిచెంతఁ గావలియుంచిరే నిన్ను

†గామిడి? యని దూఱు మామగారు.' (3-291.)

†శ. ర. లో 'బజగెడి' లేదు సరేగదా వైపెచ్చు 'గామిడి = శ్రేష్ఠుఁడు' అని యున్నది. ప్రమాదము (చూ.

సుజనుఁ గుమారుని లీలాం

గజనిం బోనాడుకొంటిఁ గద నే' డనుచున్. ౨౧౩

టీక. — బజగడి = ఆ తాయయైన చిత్రాంగియొక్క, మాటలు - నిజమని, ...
 లీలాంజునిక్ = విలాసమున మన్మథునివంటివాడైన, కుమారుని, పోనాడుకొంటిక్
 కద = పోగొట్టు కొంటినిగదా?

గీ. కుటిలచటులమలీమన క్రూరవర్త

నాలి దుర్గుణగణజీవనాలి నాలి

‡ సతికపటపూతనాలిఁ జిన్నాలి నతఁడు

కూపమున నూకఁ బనిచె*నుకోపమునను. ౨౧౪

టీక. — కుటిల = వక్రములును, చటుల = తీవ్రములును, 1 మలీమన = మలి
 సములును - క్రూర = భయంకరములును - అయిన, వర్తన = వృత్తియొక్క

మరియు, శుద్ధాంధ్రపదపాఠములో 'బజగడి = ఆ తాయి' అని
 యున్నది. తంజ. ప్రతులలో నొకదానిలో 'బజగడి నీ మాటలు, నిజమని.....
 పోనాడుకొంటిగదా' అను పాఠమును ఉన్నది. కాబట్టి 'బజగడి' - 'బజగడి' అను
 పాఠములు గ్రాహ్యములుగాని తక్కినవి గ్రాహ్యములు కావు.

† కా. పా. — 'నేడనుచున్.' పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు 'రెండింటి
 లోను - 'నేడనుచున్' అని యున్నది.

‡ కా. పా. — 'అతికుతల' (అతికుతల - భూలోకము సతిక్రమించిన
 పూతనా = రాక్షస స్త్రీలయొక్క - అతిక్ = పంక్తియైనదానిని అని పూ. టీ.)

చిత్రాంగి, భూలోకము సతిక్రమించిన రాక్షస స్త్రీలయొక్క పంక్తి యైన
 దట! అంటే ?

* కా. పా. — 'వెన్నోపమునను' (ఇది పూ. ము. పా.)

'కోప...పనిచెనుకూపమునను'; 'పనిచె ముల్కూపమునను' అని తంజ. పా.

1 పూ. టీ. — 'మలీ...అతిక్ = మలినమయిన దారుణ వృత్తికి చెలియైన
 దానిని.'

'వృత్తికి చెలి' యనుట యుచితము కాదు.

అలిక = సమాహము కలదియు (= ఘోరాతిఘోరములయిన దుష్కృత్యములు చేయునదియును.) దుర్గుణగణ = దుష్టగుణ సమాహమనట, జీవనాలిక = జీవనాడి = ప్రాణభూతయు, నాలిక = కుత్సితరాలును, అతి కపట పూతన - అలిక = మిక్కిలి కపటముకలదియైన పూతనకు - చెలికత్తె (యనదగినదియు) - నైన, చిన్న + అలిక = చిన్నభార్యను = చిత్రాంగిని, కోపమునను = కోపముచేత, కూపమునక = బానిలో, నూకక - పనిచెక = పడదోయుట కాజ్ఞాపించెను.

ఉ. ఆయెడ రాజునానతి మృగాక్షిని రజ్జునిబద్ధక జేసి 'యన్యాయము, రాకుమారుఁడుగుణాగ్రణి బావనశీలు నుత్తమున్ మాయలు వన్ని మచ్చరముమై దునిమించెను! జూడ నున్నదన్నాయిది మేకవన్నెపులి' యంచు దలారులు గొంచుబోవఁగన్.

టీక.—మృగాక్షిని = చిత్రాంగిని, రజ్జునిబద్ధకచేసి = త్రాళ్ళతో బిగించికట్టి 'మేకవన్నెపులి = (లోకోక్తి) మేకవలె కనబడుచూ, పులివలె హింసించునది.

—♦ పౌరులు చిత్రాంగిని నిందించుట ♦—

వ. కుచ్చితురా లైనయచ్చపలలోచనం జూచి పౌరు లందఱు ‡ గచ్చుకొని గ్రచ్చపొడఁ గదలించినకైవడి విచ్చలవిడి నోరికివచ్చి నట్టు వెచ్చిన కిచ్చువారును, 'దానికి నిటువలెఁ గావలయు' నని ♦ యెగ్గించువారును, 'దీని కివి పాటులా' యని వండ్లు కొంటుకువారును, 'బాపజాతికానా కన్నులు దెఱవనిపాపనిపై నిరాపనిందలు గడియించి యానిసువుగోడు పోసికొంటి; వందుల నీ కేమి గలిగెనే' యనువారును, 'నిర్నిమిత్త ముత్తమపురుషునకుం జేసినదోపంబు ? తోడనె చూపక

† పాఠం. 'సుజనాగ్రణి.'

‡ కా. పా.— 'గ్రచ్చుకొని' ('గచ్చుకొని' అని పూ. ము. పా) (బ్రాణ్యము నను, క. ర. లోను 'గచ్చుకొను' అనురూపమే గాని 'గ్రచ్చుకొను' అనురూపము లేదు. (నూ. ని. లో యేరూపమును లేదు.)

♦ కా. పా.— 'ఎగ్గించువారును' ('కోయువారును' అని పూ. ము. పా) 'ఎగ్గించువారును' అని తంజ. పా. ఉచితతరము.

‡ కా. పా.— 'తోడనె' (ఇది పూ. ము. పా) 'తోడుతోడనె' అని తంజ. పా. సముచితము.

భావునే' యనువారును 'సాహసం వడ్డుణంచైవ' యన్నది 1 తప్పునే? మొత్తకుఁ దెగించెఁ జూడుమా, యాఁడుదాని నమ్మవచ్చునే' యను వారు, నై మఱియును.

టీక. — గచ్చుకొని = చుట్టుకొని, గచ్చపొదక కదలించిన కైవడిక = గచ్చపొద, కదలించిన నెట్లు గలగలలాడునో అట్లు, వెచ్చానకు + ఇచ్చువారును = తిట్టవారును (ఇది జాతీయము) ఎగ్గించువారును = ఎగ్గులాడువారును, నిరాపనిందలు, గడియించి (ఘటియించి) = కల్పించి, సాహసం వడ్డుణంచ + ఏవ = (అడుదానికి) సాహసము ఆరంభము, అన్నది = అని పెద్దలు చెప్పినమాట ('స్త్రీ'కాం ద్వగుణమాహారం, బుద్ధిశ్చాపి చతుర్థణం, సాహసం వడ్డుణంచైవ, కామ మద్భుగుణం భవేత్.) తప్పునే = అబద్ధమగునా?

'వెచ్చానకిచ్చు'. జాతీయము. — 'ఉడుకుడుకుగా ఇచ్చాడు' (= దెబ్బమీద దెబ్బతగిలించాడు) వంటిది.

'గచ్చపొద కదలించినట్లు' (కదలినట్లు - అనియు) లోకోక్తి. —

క. 'అవ్వోటి తీర్థవాసులు

వచ్చితగునె నీకుఁ బుణ్యవాహిని నిటు వా

త్రుచ్చితివని వడినందలు

గచ్చగదలినట్లు గువ్వకరిగొని తిట్టె.' (శై. భా. 4-72.)

క. 'ఒం డేమి దోష మెఱుంగక

యుండెడుసారంగధరుని, నూరక పతితోఁ

గొండెంబు సెప్పి, తొడిఁబడ

దండింపఁగఁ బనిచె, నెంత దయ లేని దయో!

— ౨౧౨

చ. తెలియగఁజూచినట్ల నె మదిక బుధు లారసి 'తప్పు నీపయి

గల' దని పలుకొచ్చెఁగుచయుగం బటు బట్టబయల్లఁ జేసి యా

౧ కా. పా. — 'తప్పునే యనువారును'

౨ కా. పా. — 'జేసితోయలికచ లేదుబంతియను.'

'లేదుబంతి' యను పదముక్రింద శ. ర లో గూడా, పాఠముల్లేయున్నది.

కాని, సరికాదు. ఆపాఠమున నర్థము కుదురదు. తంజ. ప్ర. మూడింటిలోను 'జేసి యాయలికచ...బంతియనె' అనియే యున్నది.

యలికచ, 'లేదు బంతి' యనె, నందటిడెందము నిశ్చయంబుపెం
పాలయఁగఁగ; గల్లతోడ నిజ మోపదుగా దలపోసి చూచినట్.

టీక.— అందటిడెందము = అందరి మనస్సునను, నిశ్చయంబుపెంపు ఒలయక =
గట్టినమ్మకముగలుగునట్లు, ఆ - అలికచ = ఆచిత్రాంగి, లేదుబంతి - అనెక =
(సారంగధరుడు చెప్పినదంతయు) అబద్ధము (తప్పు నాపయినలేదు) అనెను. కల్ల
తోడక - నిజము, ఓపదుగా = సరితూగజాలదుగాదా!

'లేదుబంతి' జాతీయము.—

వ. 'గెట్టించి లేదుబంతియన్న ట్లంతనుండి...' (మును. 4-115.)

ఉ. 'ఒకానొకమాటవచ్చినక, బొంకఁగలేదుబంతియని బొంకవలెక'

• గులటా వధూటికిక.' (హంస. 1-199.)

('బొంకఁగలేవు బంతియని' వావిశ్యవారి పాఠము)

చ. 'పాలతుక గట్టించునఁగవ పువ్వులచెండ్లను లేదుబంతనుక.' (విజ. 1-102)

చ. కనికర మేది బిడ్డని నకారణ మూరక యిప్పు డయ్యయో!

కనికర మేది యాజ్ఞ యిడెఁగా! తన బుద్ధి కలా లనద్దివే

కనికర మేది ముక వినుతగౌరవకీర్తి వహించి యింక నిం

† కనికర మేది నీవిభుఁడు గాంచెను నేఁ డని పొక్కి రందఱున్.

౧ కా. పా.— 'మొప్పుదు' (ఇది పూ. ము. పా.)

శ. ర. లోను, తంజ, ప్రతిలోనుగూడా 'నిజ-మోపదు' అనియే పాఠము.

† కా. పా.— 'కనికఱ' (ఇది పూ. ము. పా.)

'మఱక' యనునర్థమున శ. ర. లో 'కఱ' శకటరేఫముతోనే యున్నది. కాని
త్రాను 'కర - dirt, blackness. కరలచీర - a stiped cloth, కరబట్టావు =
(from కర and బట్ట and అవు) striped cow.' అని లఘురేఫముతో పఠించి
నాడు. ప్రకృతపద్యమున 'కనికరమేది' అను ఆరువర్ణములతోను యనుక మను శబ్దా
లంకారము సమర్థింపబడినది. అందొక రేఫమును - 'శకటము'గా మార్చి అలంకార
మును చేరచుటకంటెను లఘురేఫముగా పఠించుట యుచితము కాదా! నిజమునకు
లఘురేఫాలఘురేఫభేదము పండితులు వివదించుకొనుటకు పనికిరచ్చునదేగాని, దాని
వలన లోకవ్యవహారమున అవంత ప్రయోజనము లేదుగాదా? పైపెచ్చు "ఇందలిది
లఘురేఫము - ఇందలిది యలఘురేఫము" అని నిరసించు శాస్త్రమును లేదాయెను.
మరి యెందుకు దానినిగూర్చి పెంకుటయు. చక్కని ప్రాచీనరచనల దీర్ఘ సారస్య
మును చెరచుటయును? (నూ. ని. లో, ఈ 'కర' యే రేఫముతోనూ లేదు.)

టీక.—బిడ్డనికొ = కుమారుని, కని, కరము + ఏది = మక్కువతో పెంచి;
 ఇప్పుడు, కనికరము + ఏది = దయమాలి, అజ్ఞులడెంగా = సరికించెగదా. తన = తన
 యొక్క, బుద్ధి; కలాలసత్ వివేక - నికరము-ఏది? = న్యాయశాస్త్రాదివిజ్ఞానముతో
 గూడిన వివేచనశక్తి, ఏది? ముకొ = మునుపు, వినుతగౌరవశ్రివహించి = లోకముచే
 కొనియాడబడిన గొప్పతనపువాసిని పొంది, (ఇప్పుడు) ఇంకకొ + ఇంకని = ఇకమీద
 నెన్నటికిని మాయని, కర = (కఱ) మఱక (= కళంకము)ను, మేదినివిభుండు =
 రాజు, కాంచెనని, అందఱుకొ, పొక్కిరి = దుఃఖించిరి.

గీ. 'చెలి, యిప్పుడు ఘోరపాపంబు నేసి మీఁద

నరకకూపంబులొక † బడఁ దలఁచునీకు

నురక కూపంబులొక ‡ బడ నుఱుకు తురుదె

పాటు పడు' మని స్త్రీ పఱచని పాటుపఱచ.

౨౨౦

టీక.— ఉరక = ఊరక, పఱచని పాటుపఱచకొ = కష్టము పాలుచేయగా
 (అవతలికి అన్వయము)

క. జడ లల్లుచుఁ బిన్నప్పడు

పడఁతులు తను 'నూతఁ బడెదొ' పాతఱుఁ బడెదొ

నుడువు' మనుమాట నిజ మై

పడె ‖ నూతనెయార నూఱుబార లనంగక.

౨౨౧

† పాతా.— 'బడనురుకునీకు...బడ నురుకుతురుదె'

‡ కా. పా. 'నిపుడుఱుకు' (ఇది పూ. ము. పా) 'పడనుఱుకు' తంజ. పా.

స్త్రీ కా. పా.— 'పఱచిన పాటుపఱచి' ('పఱచినపాటుపఱచి' పూ. ము. పా)
 'పఱచనిపాటుపఱచ' అని తంజ. పా. సాధువు.

పఱచనిపాటు పఱచుటయనగా పెట్టరాని బాధలుపెట్టుట. ఈపలుకుబడిని కవి
 మరియొకమాటకూడా వాడినాడు. (చూ ౨౨౬ ప.) ('పఱచి' అను పాఠమున అవతలి
 పద్యముతో అన్వయము కుదురదు కావున ఆపాఠ మసాధువు.)

౪ కా. పా.— 'నూతననార' (ఇది పూ. ము. పా) 'నూతనెయారా' అని
 తంజ. పా.

'నూతనె' అని ఏవార్థము లేనియెడల పద్యభావమే పాడగును. కావున కా.పా.
 అసాధువు.

టీక. — నూలుబారలనంగ్గ = నూరుబారల లోతున్నదో యనదగిన, నూతన = బావిలోనే, పడెను.

పసిపిల్లలు జడ వేసికొనునపుడు - అల్లిన జడపై పిడికిలితో గ్రుద్దుచు - నుయ్యా? పాతరా? అని యనుట ఆచారము. ఆయాచార మిచ్చట పొందుపరచ బడినది. నుయ్యా? పాతరా? అన్నట్లే 'తేలా? పామా?' అని యడుగుట నే డాచారమున నున్నది.

చ. అటువలె నింతి నాజ్ఞ యిడి యామనుజేశుడు మంగలంబునం
బెట్టినివేలగింజవలె మిక్కిలి పుత్రవియోగబాధ న
ట్టిటుపడి ధారుణీస్థలిపయిం బడి నందనురూపరేఖలున్
బటుగుణశీలముల్ దలంచి పల్వగలం బలవించుచుండఁగన్. ౨౨౨

వ. | అప్పుడన్వర్థనామవంతుడైన మతిమంతుండతని కిట్లనియె. ౨౨౩

టీక. — అన్య...తుడు = అర్థవంతమైన పేరుగలవాడు. (మతిమంతుడు - అను పేరుమాత్రమే కాక మతియును కలవాడు. అన్నమాట.)

క. 'చనునే యిటువలెఁ జింతి

ల్ల నృపాలక? నింద రావలసి నాపలుకుల్

విన నైతివి, చే మించిన

వనులకు నీ వింకఁ గన్తిపడవమ్మనొకో. ౨౨౪

టీక. — చేమించిన = చేతినుండి దాటిపోయిన (=కడచిన) పనులకు, కన్తి = దుఃఖము.

ఉ. మాను దురంతవేదనఁ గుమారిల నేల? పసిండికొండవి

లానివరప్రసాదమునఁ గల్గినవానికి హాని వచ్చునా

మానవనాథ? యన్న 'మతిమంతుండ నీ వనుటెల్ల నిక్క మా

నా నిది, లోకనిందితుండ నైతిని నీ పలు ‡ కాదరింపమిన్. ౨౨౫

టీక. — కుమారిలనేల = ఎందుకు పరితపించెదవు? నీపలుకు - ఆచరింపక = నీవు చెప్పినయట్లు చేయకపోవుటచేత.

౩. కా. వా. — 'అప్పుణ్యవర్ధనమతి మతిమంతుండు' (ఇది పూ. ము. పా.) 'పుణ్య వర్ధనమతి' అంటే అర్థమేమో వారు చెప్పలేదు. 'అన్వర్థనామవంతుడైన' అని తంజ. ప్రతులు మూడింటను.

‡ పాతాం. — 'కాదరింపమిన్.'

క. * నెలయగ సాక్షింగోరక

తెఱవనడక † తగుననుచు మదిన్నమ్మి సుతుం

† బఱచని పాటులఁ బఱచితిఁ

† బఱచని యిది యెఱుంగలేక పదరితి నయయో! ౨౨౬

టీక. — సాక్షి = సాక్ష్యమున, నెలయగ = చాలినంతగా - గోరక, (ఈ సాక్ష్యముచాలదు. ఇంతకంటెను బలవత్తరమైన సాక్ష్యము కావలె ననక.) తెఱవనడక = చిత్రాంగివర్తనము, తగుననుచు = సరియైనదేయగునని - నమ్మి, సుతుక, పఱచనిపాటులక పఱచితిక = పెట్టరానికష్టములు పెట్టితిని; ఇది = ఈ చిత్రాంగి, పఱచు + అని = దుర్మార్గురాలని, ఎఱుంగలేక, పదరితిక = తొందర పడితిని.

* కా. పా. — 'అరయగలసాక్షి' (అరయకలసాక్షి' పూ. ము. పా.)

అరసినవాడే సాక్షి. అరయగలవాడు, 'సాక్షి' యనిపించుకొనడు. 'నెలయగ...' అని తంజ. పా.

† కా. పా. — 'అందమని' (ఇది పూ. ము. పా.) 'తగుననుచు' తంజ. పా.

† కా. పా. — 'పరుసనిపాటుల' (పరుసని = కఠినమైన' అని పూ. టీ.)

క. 'పరుసనిపలుకుల నాకృతి

పరుసత నసురాలిపోలె భటతతిమెఱయక' (భా. భీష్మ. 184)

క. 'లోకము పగయగుఁ బరుసని, వాకున,' — (కవి. మనో.)

అని యిట్లు పరుసన - పలుకులకు విశేషణముగా ప్రయుక్తమైయున్నది. కాని 'పాటుల' కెందును విశేషణముగా చెప్పబడినట్లు లేదు.

'పఱచని పాటుల' అని పూ. ము. నను, 'పఱచనిపాటుల' అని తంజ. ప్రతులలోను, పాఠములున్నవి.

† కా. పా. 'బరుసని...యెఱుకలేక.' (బరుసు = కఠినము' అని పూ. టీ.)

'బరుసు' అనగా గరుకైనది (అనునపుకానిది) ఉ. — బట్టెనాలుక; ఆటరాయి, మొదలగునవి. "బరుస కరసానఁ దీడిన పందిపోట్లు" (వేం. పంచ. 2. ఆ.) మరి ప్రకృతమున అట్టి పదార్థమేది? 'ఇది కఠినమని యెఱుకలేక' అనుటలో పూ. టీ. కర్తల భావమేమోకాని, 'పఱచని...యెఱుకలేక' అని పూ. ము. నను, 'పఱచని...యెఱుగలేక' అని తంజ. ప్రతులలోను పాఠము లున్నవి. అందు 'పఱచని' అను పాఠము సాధువు. 'పఱచు' అనగా దుర్మార్గురాలు. — (చూ. ౨-౨౬౪ క్రింద.)

ఉ. ఇట్టులనుండె నాయెఱుక యేమనువాడ; మహేశుసత్కృపక
నెట్టన వాడు ప్రాణముల నిల్చిన జా, ¹లిట దెచ్చి వెజ్జలం
బెట్టి గుణంబు చేసి మది బేరిన నెంజలి దీట వాని కే
బట్టము గట్టి కానలఁ దప మ్మొనరించెద' ²సంచుఁజయ్యనక. ౨౨౭
టీక.— వెజ్జలం వెట్టి = వైయ్యల సేర్పాటుచేసి, గుణంబుచేసి = బాధనయము
చేయించి.

—, రాజు రత్నాంగి సారంగధరుని వెదకఁబోవుట —

క. అనుగు లయి హితజనంబులు

ననుఁగుంజుట్టములు రాఁగ నపుడు దలారుల్

వనసీమ తెరువు చూపఁగఁ

జనియెక జననాయకుండు జాయాన్వితుఁడై. ౨౨౮

టీక.— అనుగులు - అయి=అనుచరులై, జాయాన్వితుఁడై=భార్యసమేతుడై.

చ. చని, మను దండనం బిడినచక్కని వధ్యశిలాతలంబుదా

పునఁ బడియున్న కెంజగురుఁబోల్వసివాడినకాళ్లఁ జేతులుం

గని నెగు లొంది, పట్టి నట గానకమూర్ఖిలి, యంతఁ గొంతసే

పున కిసుమంత దెప్పిటి, విభుం డలపూఁబొదరిండ్లఁ జీరుచుక. ౨౨౯

టీక.— కెంజగురుఁబోల్ = ఎఱ్ఱని చిగుళ్ళను పోలినవియు, వసివాడిన =
మిక్కిలి శుష్కించినవియునైన, కాళ్ళు - చేతులు, చీరుచుక = పిల్లవానినిపిల్చుచు.

సీ. అరసి చూతము పదం డాకానలో నున్న

నరసి చూతము తెచ్చి యనుచు నేఁగుఁ,

1 కా. పా.—‘ఇటఁదెచ్చి’ (‘ఇటదెచ్చి’ పూ. ము. పా.)

‘ఇటతెచ్చి’ యనగా ‘ఇటకుతెచ్చి’ యని యర్థము. కావున ‘ఇటకదెచ్చి’
యనుట సరికాదు.

2 కా. పా.—‘నయ్యచయ్యక.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘నయ్యక - చనెక’ అని అవతలి పద్యముతో అన్వయము. కావున ‘తప
మ్మొనరించెదనయ్య - చయ్యక - చనెక’ అను పాఠము తప్పు. ‘...సంచుఁ
జయ్యనక’ అని సాధుపాఠము. తంజ. ప్రతిలోనున్నది.

గాన రే యే మైనఁ గని మెగాల్ దినియెనో
కానరే? యని వేటకాండ్ర నడుగుఁ,
బొదల నెవ్వగ నైన వెదకి కానఁగలేక
పొదల నెవ్వగ నేలఁ బొరలి యడలుఁ,
దనయుని కీపాటు నెనయఁ జేసితి నయో
తన యుని కింక నేల? యనుచుఁ బొగులు,

గీ. వనరు హా యను సుకుమార వదన విజిత
వనరుహా యను వెత సేయవలెనె యింత
దైవమా యనుఁ దలఁపని తలఁపు లిదిగో
దైవమాయను దెలియంగఁ దరమె? యనుచు. ౨౩౦

టీక.—ఆకానలో, అరసిమాతము = వెదకిమాతాము, పదండి; ఉన్నట్ - తెచ్చి, అరసిమాతము = పోషించుచు - జాగ్రత్తగా కాపాడుదము. ('మాచుట - To regard, care for.' ప్రాస.)

అరయుట = పోషించుట, అనుటకు.—

ఆ. వె. కొడుకుఁబోలె నరయ గురుబోలెఁ గొలువంగ

నన్నిబోలె నిష్ఠ నర్పితుఁడుగఁ .

జేయవలయు విప్రు.' (భా. ఆసు. 1-161.)

కానక = అడవియందు, రే = రాత్రి, కని = చూచి, మెగాల్ = మృగములు, ఏమైనక - తినియెనో = తిన్నవేమో, కానరే = మీరు చూడలేదా? అని యడుగుక; పొదలక = పొదలయందు, వెదకి, ఎవ్వగ నైనక = ఏవిధమునను - కానఁగలేక, నెవ్వగ - పొదలక = దుఃఖిపతిశయింపగా, నేలక - పొరలి, అడలుక = విలపించును; తనయునికి = కుమారునికి, ఈపాటు = ఇట్టి కష్టమును, ఎనయఁజేసితిని = కలిగించితిని, అయో = అయ్యో, తనయునికి = నేను బ్రదికియుండుట, ఇంకనేల - అనుచుక, పొగులు = దుఃఖించును; వనరుక = దీనముగా పలవించును; హా - అనుక; కుకు...హాయనుక = పద్యమువలె సుకుమారమైన ముఖముకలవాడా, అనును; [పదండు—పోవునకు ద జ్యోత్సులు చుజ్జంబరంబులగునభుడు పులోపంబుం బొదపదలును విభావనగు. (భా. క్రియా. 98.) అను మాత్రముప్రకారము, 'పదండు' అను రూప మేర్పడును. 'పదండి' అనియేగాని వ్యవహారమున 'పదండు' అను వాడుక లేదు. వేంకటకవి పదండి + ఆకానలో = అని, ఇకారాకార సంధియే చేసి యుండునని నానమ్మకము.—]

సీ. దట్టంపువిరిమొల్ల తావులతావుల,
సమరు లతాకుడుంగములగములఁ,

జల్లనిసురపొన్న చాయలచాయల,
సరుదారుమాణిక్య దరులదరుల,

వలిదేరు † పన్నీరు వంకలవంకల,
గాలితేజీల నిల్కడలకడలఁ,

గ్రొంజీకట్టులు గ్రమ్ము ‡ కోసలకోసల,
ఘనమైన యోగిపుంగవుల గవుల,

గీ. సరసి పెదవులు దడుపుదు సరిగి యరిగి,
దొరఁగునశ్రులు గన్నుదామరల మరలఁ,
గుసుమబాణుని నగజాలుకొమరుకొమరు

విభుఁడు మదిలోనఁ బాయని వెతకు వెతకు. ౨౩౦

టీక. — మొల్లతావుల - తావులక = మొల్లతావుల సువాసనలుగల ప్రదేశములయందును, లతాకుడుంగముల - గములక = తీవ్ర పొదరిండ్ల గుంపులలోను, సురపొన్నచాయల - చాయలక = సురపొన్న చెట్లనీడల జాడలలోను, మాణిక్యదరుల - దరులక = మాణిక్యపు గుహల గట్టులందును, పన్నీరువంకల - వంకలక = పన్నీటి వాగుల ప్రాంతములలోను, గాలితేజీల నిల్కడల - కడలక = లేళ్లు నిలుచుచోట్లను, కోసల - కోసలక = అడవుల మూలలయందును, యోగిపుంగవుల - గవులక = యోగిశ్రేష్ఠులతపస్సు చేయుచుండు గుహలయందును, అరసి = వెదకి, అశ్రులు = కన్నీరు, కన్నుదామరలన్ - మరలన్ = కమలములవంటి కనులయందు తిరుగగా, కుసుమ...కొమరు - కొమరున్ = మన్మథునిమించిన యందముగల కొడుకును, పాయని వెతకున్ = ఎడతెగని దుఃఖముచేత, (ఇందు తృతీయకు వ. ప్తి. చూ. బా. కార. 21) వెతకున్ = వెదకును.

† పాఠాం. — 'పన్నీటి.'

‡ 'కోసలకోసల' అని శ. ర. పాఠము. ఈపాఠమున శబ్దాలంకారము చెడ్డుటయే కాక ప్రకృమభంగ దోషమున్ను తటస్థించుచున్నది.

వ. ఇట్లు తద్దోర కాంతారంబునఁ బలుదెసలం † గొందఁ అనను
చరులఁ జరుల సందుగొందుల నందంద నందనాన్వేషం బొనరింప
నియమించి తానునుం జని వేగ మృగ విహగతరు గిరి ప్రముఖ
నిఖలచరాచరంబులం జూచి యేచిన దైన్యంబున. ౨౩౨

టీక.— చరులక = కొండదరులయందును.

ఉ. మిక్కిలి సాదనం దగిన మేటి నెఱుంగరె మల్లులార? మే
లెక్కుడురూపువాని † నిపు డిచ్చటఁ గానరె మావులార? పే
రక్కఱ నూని పెంపు గని నాతనిఁ జూడరె ధాత్రులార? యిం
పెక్కిన కొమ్మలార కనరే ‡ తమ మీరు కుమారమన్మథున్. ౨౩౩

టీక.— మల్లులార = మల్లెచెట్టులారా. (మల్లి - ఏ. వ.) మిక్కిలి, సాదు-
అనక = మంచివాడన దగిన, 'మేటిక' = ఉత్తముని, ఎఱుంగరె? (మల్లులార =
వస్త్రాదులారా, మిక్కిలి 1 సాదనక = మంచి గరిడీసాధనయందు, తగిన = ఒప్పిన
వాడైన, మేటిక = మొనగానిని, ఎఱుంగరె? - అని అర్థం.)— మావులార =
మామిడివృక్షములారా, మేలెక్కుడురూపువానిక = మేలయిన రూపంపదగల
వానిని, కానరె = చూడలేదా? (మావులార = గుఱ్ఱములారా; మేలు - ఎక్కుడు
వానిక = గుఱ్ఱముల నెక్కుటయందు నేర్పరియైనవానిని, కానరె? అని. అర్థం.)—
ధాత్రులారా = ఉసరికచెట్టులారా, పెంపుగని నాతనిక = చక్కగా పెరిగియున్న
వానిని, పేరక్కఱనూని = మిక్కిలి అక్కరతో, చూడరె = చూడలేదా? (ధాత్రు
లార = దాదులారా, 'ధాత్రీస్యాదుపమాతాపి క్షీతిరప్యాయ క్యపి.' (అమ.) 'పెంపు
గని నాతనిక' = చక్కగా పెంచబడిన నాబిడ్డను, చూడరె? అని, అర్థం. దాదు
లకు బిడ్డలను పెంచుటయందు ప్రీతి - అని సారస్వము).— ఇంపెక్కినకొమ్మలార =
మనోజ్ఞములయిన వృక్షశాఖలారా, తమ మీరు = ఉత్సాహమతిశయించునట్టి (=

† శా. పా.— 'అనుచరులంజఱుల.'

శబ్దాలంకారనిర్వహణముకొరకు— 'చరులఁజరుల' అని సవరణ.

‡ శా. పా.— 'ఇది నిచ్చట.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'ఇపుడిచ్చట' తంజ. పా.

† శా. పా.— 'సుకుమారుఁ గుమార...' (ఇది పూ. ము. పా.) 'తమమీరు'
తంజ. పా. (ఇందు 'మీరు' లోని రేఫము తొలుత అలఘువు) 'సుకుమారు' పాఠ
మున సారస్వములేదు.

1 ఈయర్థము పూ. టీ. లో లేదు.

ఉత్సాహశీలడయిన) క్షమారమన్మథుక్ = మన్మథునివంటి నాకుమారుని, కనరే = చూడలేదా? (ఇంపె...లార = అందగత్తెలయిన యువతులారా, క్షమారమన్మథుక్ = లేవయసుమన్మథుని, తమిక్ = వలపుతో, మీరు, కనరే? అని అర్థం.)

గీ. మీకులములేటిఁ జేపట్టి మీవిరోధి

యైన పులిఁ జెండి మైచర్మ మూనెఁ గాదె

యట్టిమే లైన నెఱిఁగి యా హరునిపేర

నెనఁగు సారంగధరుఁ జూపుఁ డేణులార.

౨౩౪

టీక.— హరుడు, లేటిన్ = లేడిని, చేపట్టి = రక్షించి (చేతధరించి అని అర్థం) పులిన్ - చెండి = పెద్దపులిని చంపి (వ్యాఘ్రాసురుని జంపి, అని అర్థం) ఆ హరునిపేరన్ = ఆ యీశ్వరునికి పేరైన 'సారంగధర' శబ్దమే పేరుగాగలవాడైన (మాకుమారుని) చూపుడు.

శా. 'నాశీకారికి నొక్కజింక, నొకయేణం బంజనాకామికిఁ,

గాళీకాంతున ¹కొక్కలేడి నిడ, నింకం గూడునే? ²మూడుమూ

టాలుంబెట్టిన చెంగనాలు మము ముట్టన్ రాకు' డ్డర్శితి మీ

రేలా పోయెద రేణులార నిలుపుండీ మాసుతుం జూపుండి. ౨౩౫

టీక.— నాశీక + అరికి = (కమలవైరికి) చంద్రునికి, ఒక్కజింకను, (చంద్రుడు, మృగాంకుడు.) అంజనాకామికి = అంజనాదేవికి భర్తయైన వాయుదేవుఁడు, ఒక, ఏణంబు = ఒక జింకను (వాయువునకు జింకవాహనము.) కాళీకాంతున క్క = పార్వతీవతికి, ఒక్కలేడిని (ఈశ్వరుడు సారంగధరుడు.) ఇడన్ = ఇయ్యగా,

¹శా. పా.— 'కొక్కలేడి, యిడి యింకం! గూడునే?' (ఇదే పూ. ము. పాఠమున్నది.) అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు.

²శా. పా.— మూడు వాటాలుంబెట్టిన చెంగనాలు.' (వాటాలున్ = భాగములును, చెంగనాలు = నమస్కారములు. అని పూ. టీ.)

శ. ర. లో 'చెంగనాలు = నమస్కృతి' అని యున్నది కాబట్టి పూ. టీ. వారు 'చెంగనాలు = నమస్కారములు' అన్నారు. కాని 'మూడువాటాలుంబెట్టిన నమస్కారములు' అనుటలో అర్థములేదు. పూ. ము. న 'మూడువాటాలుంబెట్టిన' అనియు, తంజ. ప్రతిలో 'మూడు మూటాలుంబెట్టిన' అనియు పాఠములున్నవి. తంజ. పాఠమే సాధువని నాకు తోచినది.

(=ఇచ్చితిమిగదా?) ఇంకఁ - కూడునే = ఇంకా జింకలనిమ్మవి మమ్ము బాధింప వచ్చునా? మూఁడు...నాలు = మూడుమాటలు చెప్పనాలు; ఇది ఓసనగుంటల ఆటయందు ఒకపట్టున ఆటను నిలుపు సంకేతవాక్యము (=ఇక నొక జింకనైనను మీకిచ్చుటలేదు అని భా.) మము ముట్టక రాకుడు = మాకడవరావద్దు, అకొరీతిక = అన్నవిధముగా, ఏణులార = ఓ జింకలారా, మీరేల పోయెదరు?

జింకలు తన్నుజూచి బెదరి పరుగెత్తుచుండగా, రాజు వానింగూర్చి యిట్లనుచున్నాడు. — “ఓయీ చంద్రునికొక జింకనిచ్చితిమి. వాయువున కొక జింకనిచ్చితిమి. శంకరున కొక జింకనిచ్చితిమి. ఇంకా నీవొకడవు మాపెంటబడుచున్నావా! నీకొక్క జింకనైనను ఇచ్చుము. పో” అనియా జింకలారా మీరు పరుగెత్తుట? నేను మిమ్ము పట్టుకొనుటకు రాలేదు. నాబిడ్డనుచూచితిరేని తెలుపుడు. నాకంతేచాలును.”

సీ. తరులార చెంచుబిత్తరులార కానరే
మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

హరులార పవమాన హరులార కానరే
మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

¹ చరులార లేటిమచ్చరులార కానరే
మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

కరులార మహానిశంకరులార కానరే
మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

గీ. నదములార చలతోకనదములార
శుకములార ప్రపుల్లకింశుకములార
మాకుమారు వచింపని మాకుమారు
కానరే యని వెదకి రక్కానలోన.

౨౩౬

టీక. — తరులార = వృక్షములార, చెంచు - బిత్తరులార = చెంచుపడతులార;
హరులార = సింహములార, పవమాన - హరులార = సర్పములారా, లేక - లేడు

1 కా. పా. ‘జలులార.’ 2 ‘గరులార.’ (‘గవులార మహానిశంకరులార’ పాఠాం.) 3 ‘మాటు.’

కాఁగ్రిగారిపాఠములు వ్యాకరణశాస్త్రసమ్మతములైనను శబ్దాలంకార భంజకములు. కవి ముచ్చటపడి చేసిన యలంకారమును చెరుచుట పొడిగాదు.

లారా, చరులార = కొండలోయలారా, లేటిమచ్చరులార = లేళ్లను నిరోధించు -
పులులార, కరులార = ఏనుగులార, మాని - శంకరులార = మునీశ్వరులార, మాకుమా
రునిఁబోలు = (లక్ష్మీపుత్రుని =) మన్మథునివంటి, మాకుమారుని = సారంగధరుని,
కానరే = చూడలేదా? నదములార = పడమటికేపాటు ప్రవాహములారా, చలత్ -
కోకనదములార = చలించుచున్న ఎఱ్ఱకలువలారా, శుకములార, ప్రపుల్లకింశుకము
లార = బాగుగా పూచిన మోదుగులారా, మాకు - మారువచింపని = మాకెదు
రాడని, మా కుమారుక, కానరే?

సీ. కర్పూరవాసనల్ కలయంగఁ బొలయంగ

సారంగధరుఁడని చేరఁబోవు,

శ్రీగంధవాసన ల్చిక్కంగ నిక్కంగ

సారంగధరుఁ డని చేరఁ బోవు,

గస్తూరివాసనల్ గమ్మంగ* జమ్మంగ

సారంగధరుఁ డని చేరఁ బోవు,

జవ్వడివాసన ల్జడియంగ సుడియంగ

సారంగధరుఁడని చేరఁ బోవు,

గీ. బోయి ఘనసార ఘనసారభూజ మృగుప

టీర మృగకుల సంకుల † టెంకుల రసి

స్రక్తి తద్గంధమహితాంగు సుతుని నతఁడు

కానకడల విచారించి కానకడల.

౨౩౭

టీక. — కర్పూరవాసనల్, కలయంగన్ - పొలయంగన్ = అంతటను వ్యా
పింపగా; శ్రీగంధవాసనల్ = చందనపు సువాసనలు, చిక్కంగ - నిక్కంగన్ =
దట్టముగా విసరగా; కస్తూరి వాసనల్, కమ్మంగన్ - చిమ్మంగన్ = కమ్మగా గుబా
లింపగా, జవ్వడివాసనల్, జడియంగన్ - సుడియంగన్ = జడివాన కురిసినట్లు -
చుట్టిచుట్టి విసరగా, సారంగధరుఁడని = అచట సారంగధరు డున్నాడు కాబోలునని,

* కా. పా. — 'గమ్మంగగ్రమ్మంగ' (ఇది పూ. ము. పా) 'గమ్మంగ జమ్మంగ'
తంజ. పా. — సాధువు.

† కా. పా. — 'టెంకులనట' ('టెంకులనుట' పూ. ము) 'లగుట'
పా. 'రసి' యని వాసవదళ.

చేరఁబోవుక; పోయి, ఘన...తెంజలు. — ఘనసార = మిక్కిలి సారముగల, ఘన సారభూజ = కర్పూరపు చెట్లయొక్కయు, మృదు - పటిర = కోమలము లయిన గండపుచెట్లయొక్కయు, మృగకుల = కస్తూరిమృగ సమాహముల యొక్కయు, సంకుల = బహ్వజి పిల్లలయొక్కయు, తెంకులు = నెలపులు, అరసి = పరిశోధించి, సుక్కి = అలసిపోయి, తద్గంధమహితాంగుక = కర్పూరాదుల సుగంధముతో గూడిన మేనుగలవానిని, సుతుని, కానకడలక = అడవిప్రదేశములయందు, విచారించి, కానక - అడలక = కనుగొనలేక దుఃఖింపగా.

సారంగధరుని శరీరము కర్పూరచందనాదుల సువాసనలతో నొప్పియుండెడి దనియు, అందువలననే రాజసరేంద్రు డా యా సువాసనలుగల తావులలో వెదక ననియు - భా. (వెద్ద పాదములలోని కర్పూరాదులకు గీతములోని ఘనసారభూజాదులతో క్రమముగా అన్వయము.)

‘కలయంగక’ - క్రియావిశేషణము (శ. ర. లో నూ. ని. లో గూడా లేదు.) “కవివరుడు లేచి దిక్కులు కలయచూచి looking all round. కోళ్లు కలయక కూసెక. The cocks crowed on all sides.” (బ్రాహ్మ.)

శ. ర. కర్త ‘జడియు’ అను క్రియకు ‘వర్షించు’ అను నర్థము శబ్దార్థ కల్ప తరువునందు వ్రాయఁబడియున్నది కాని ప్రయోగము కనఁబడ లేదన్నాడు. ఈసారంగధర ప్రయోగమేకాక ‘విరిసెదొల్లిటి దళములు, విరులు జడిసె’ అని ‘ఆముక్త’ (5-130) లో గూడా కనఁబడుచున్నది. బ్రాహ్మ ‘ఆముక్త’ పద్యమునే ఉదాహరించి ‘వర్షించు’ అని యర్థముచెప్పి, వై పెచ్చు ‘జడియుట - Also to flower - పుష్పించుట’ అని విశేషార్థము వ్రాసినాడు.

క. తలవరులుక నెలవరులుం

బొలపరులుక వచ్చి యంత భూపాలునితో

†మలందుల నెలగొందుల

శిలసందుల నెల్ల నారసితి మే మెందుక.

౨౩౮

†శా. పా. — ‘మలందుక - నెలందుక - శిలందును...మేమందుక.’

(‘మలందుల శిలందుల, నెలగొందుల...మేమందుక.’ పూ. ము.) నేను గ్రహించినది తంజ. తా. పా.

టీక. — తలవరులు = తలారులును, † నెలవరులు = అడవిపట్టుల - మర్మము తెరిగినవారును, పాలపరులు = పాలములోని తోవడొంకలబాడ తెరిగినవారును, మలబందుల = కొండలయందును, నెలగొందుల = కొండలోయలయందును తావుల లోను, శిలసందుల = పెద్దపెద్ద బండలసందులలోను, అరసితిమి. (కాని) ఎందుక = ఎక్కడను, (కానము - అని అవతలికి అన్వయము.)

ఉ. కాన' మటంచుఁ జెప్పినఁ గకాపికలైన మనంబుతో నర

ణ్యానిఁ గులాంగనాసహితుడై యట గ్రమ్మఱివచ్చి కామినీ

సూనశ రోపమాన సుత శోణిత పంకిల భూమి, నామహీ

జాని భుజారిరాహత విశాలశిలాచయుఁ డై పడెక వడిక. ౨౩౯

టీక - కకాపికలైన = చెల్లచెదలైన - మనంబుతో, అరణ్యానిక = అమహా రణ్యమునందు; - అట క్రమ్మఱివచ్చి = తొలత కాళ్లుచేతులు కనబడినచోటికే మరల వచ్చి, కామినీ...భూమిక = కామినులకు మస్కథుని వంటివాడైన తన భూమారుని నెత్తురుచేత బురదయ్యెయన్న భూమియందు, అమహీజాని = అరాజు (రాజున కేంద్రుడు.) భూ...చయుఁడై = తనబుజులచేత బద్దలకొట్టబడిన పెద్దపెద్ద బండల గుంపు కలవాడై, (అతడు నేలమీద పడుటచేత అతని బుజులదెబ్బకు రాళ్లు పగిలిపోయిన వని - భా.)

వ. అప్పుడు.

౨౪౦

— రత్నాంగి కొడుకునుగానక శోకించుట —

క. అ క్కిండి, యీ రెలుం గై

చెక్కులు చెమరించి, నెలులు చిక్కులు వడి, కా

† పూ. టీ. — 'నెలవరులు = చోటెఱిగినవారు.'

'నెల'వనగా చోటు కావున నెలవరి = చోటెఱిగినవాడు, అయ్యుండవలెనను కొన్నార. పూ. టీ. వారు. పొరపాటు. నెలవరి - తొలిరూపము 'నెళవరి' (చూ. శ. ర.)

గీ. పాలము చోపుడునెట్టు నన్నెలవరులకు

నెలవొసంగిన నృపమాళి చిత్తమెఱిగి

చెంచులాభేటకక్రియా చుంచులగుచు. (శుక. 1-257.)

ల్పాక్కి, వసి వాడి, యూర్పుల

వెక్కం గెమ్మొవి కమలి ‡ విమలాంగియనుక. ౨౪౦

టీక — విమలాంగి = రత్నాంగి, అక్క = కొమ్మ - ఎండి, ఈరెలుంగై = కంఠస్వరము నన్నగిల్లి, చెమరించి = చెమటుపట్టి, కాల్ - పొక్కి = కాళ్లు బొబ్బ లెక్కి, ఊర్పుల, వెక్కం = వేడిచేత, గెమ్మొవి = ఎఱ్ఱనియధరము, కమలి = వాడి పోయి, అనుక = ఇట్లనెను.

వెక్క = వేడి - అనుటకు. - (శ. ర. పాఠము)

సీ. 'తరుణ రంభాగర్భదళతాళవృంతంబు

† పైగాలి వెక్కన పలుకఁబాటె.' (శృం. నై. 2-119)

క. 'పట్టాభిషిక్తుకడుపునఁ

బుట్టి ¹ మహారాజ్యసుఖముఁ బొందక కుడువం

గట్టం గల కాలంబునఁ

గట్టా! నీ కడవిపాలు గావలసెఁ గదా.

౨౪౧

క. ఎట్టోర్తు నన్న నీ వీ

కట్టిఁడి యగు దొడ్డరాజు కడుపున నేలా

పుట్టితివి? వేదకడుపునఁ

బుట్టిన నొక కొంతకాలము సుఖంతువుగా.

౨౪౩

ఆ. వె. నిను వధించినట్టి వెనుక నయ్యశరీరి

పలుక కుండె నేమి? పలికె నేమి?

నీవు చచ్చు వెనుక నామృపాచిత్రాంగి

పొలియ కుండె నేమి? పొలిసె నేమి?

౨౪౪

‡ శా. పా. - 'వికలాంగముతోక' (ఇది పూ. ము. పా.) 'విమలాంగియనుక'

తంజ. పా. మాడు ప్రతులలో నున్నది.

'వికలాంగముతోక' - పట్టాభిషిక్తు కడుపునఁబుట్టి అని అవతలి పద్యముతో పూ. టీ. కర్త లెట్లన్వయించు కొన్నారో?

† 'పైగాలి - సోకిన' అని శాస్త్రీగారి మూలము. 'పైగాలి - వెక్కన = ... గాలియొక్క వేడిమికే' అని వారిదే టీక.

1 పాఠాం. - 'మహీ.' 2 'ప్రాయమృత.'

టీక. — ఆశరీరి = ఆకాశవాణి, మృషాచిత్రాంగి = అఙ్గాలమాయైష
చిత్రాంగి. [‘ఆశరీరి’ ఇందు స్త్రీత్వ వివక్షలేదు.]

సీ. సంపెంగనూనె వాసనలఁ బొవెక్కిన

యలకలా యివి కూర్చితఱుకు మొలక ?

చిట్టాడునాఁడు నాచిటికెనవ్రే ల్వీట్టు

చేతులా యివి ముద్దఁజన్నికూన !

ఘలుఘలు మని యందియలు మ్రోయ నడయాడు

నడుగులా యివి ప్రోదియనుఁగఁజూల !

ప్రేమ నా చ న్నిచ్చి పెంచిన నీమేని

నెత్తురా యిది పూప నెనరుపట్టి !

గీ. యనుచు నట రాలి యున్నట్టి యతనికురులు

కరచరణఖండర క్తపంకములు మమత

నెత్తి యకుఁనఁ జెకుఁన నొత్తుకొనుచు

నిందుముఖ యేడ్చె గోయిల లెల్లఁ గదియ. ౨౪గీ

టీక. — తఱుకు మొలక, చిన్నికూన - అననవి ప్రేమాతిశయమును తెలుపు
సంబోధనలు. ‘గోయిల లెల్లఁగదియఁక’ అనుటచేత ఆమె కంఠధ్వని కోకిలస్వరము
వలె నుండెనని - భా.

†వ. అంత మూర్ఛాక్రాంతుం డైనమహీశాంతుం డొకకొంత
తడవునకుం దెలిసి సంతాపంబున. ౨౪౬

—+ రాజనరేంద్రుని పశ్చాత్తాపము +—

ఉ. ‘ప్రేయసిమాట యట్లు చెవిఁ బెట్టి వృథా కరపాదహీనునిం
జేయుట కాక 1జీవ మెడనేయఁగ వచ్చితి నంచు దాఁగితో?

†కొన్నిప్రతులలో లేదు.

1కా. పా. — ‘జీవమెడఁజేయఁగ.’ (‘జీవమెరజేయఁగ.’ పూ. ము. పా.)

ధాతువు ‘ఎడనేయఁ’గాని ‘ఎడఁజేయు’ — ‘ఎడంజేయు’ కాదు.

సీ. “ఈయాపుతో మనకెడనేయనేతెంచి, నదియొత్తియొక్కయసురజంత,
జనకనందపతు రామునకును నెడనేయఁగడంగి వచ్చుట వినబడుచునుండు.”

(కళా. ౩-177.)

నాయపరాధ మిం కిట మనంబున ² సైచియు పల్కవోయి రా
వోయి కుమారయెందడఁగితోయి' యటం చెలుగెత్తిచీరుచున్.

టీక.—జీవము + ఎడసేయఁగ్ = ప్రాణముతీయుటకు.

సీ. 'పరరాష్ట్రమున కై నఁ బాటిపో' బెదరించి

యిట్టుట గాసి చేయింప నైతిఁ,

ద ప్పొప్పు శోధించి తరువాతఁ † జెప్పెద

నంచు నేటికిఁ జెఱ నుంచ నైతి,

సుఖముల నందిచ్చు సుతుఁడు గల్గఁడు గాక

లలన లేయరు దని తలఁచ నైతిఁ,

బదరి కార్యము సేయుపరుషవర్తనుఁడు వి

పన్నుఁడౌ నను నీతి యెన్న నైతిఁ,

గీ. గూడు చవి యని యింక తిసఁ గూడు నొక్కొ?

తనువు త్యజయింతు' ననుచు వింతనువు మీఱ

గుండు మెడఁ గట్టి భూభుజంగుండు నిండు

చెఱువులోఁ బడఁ బోఁగ నచ్చెరువు గాఁగ.

౨౪౮

టీక.— లలన లేయరుడు = స్త్రీలకేమి భాగ్యము = కావలసినంతమంది దొరుకుదురు, భూభుజంగుండు = భూపతి.

— ఆకాశవాణి సారంగధరుని జేమవార్త తెలుపుట. :-

చ. పలికె రయంబునం ? జదలుపల్కుల చిల్కలకొల్కి యంత 'హా!

² శా. పా.— 'సైరిచి.'

భావలో 'సైరించు' అను క్రియయున్నది గాని 'సైరిచు' అను క్రియలేదు. సైరిణకు - ఇంచుక్కుపరమయి యేగ్నడినరూపము 'సైరించు' ఇంచుక్కులోని అను స్వారములోపించి 'సైరిచు' 'సైరివిచు', 'పల్లవిచు' అను రూపములేర్పడుననుకొనుట భ్రాంతి.

౧ శా. పా.— 'చదలి'

పూ. మ. లో 'చదలుపల్కుల...' అని యున్నది. అది తప్పునుకొని కాస్త్రీ గారు 'చదలి' అని ఓర్చినారు. నిడుట పొరపాటు. చదలు - ఔపవిధ క్రికము కాదు. భావలో 'చదలుకాపు' - 'చదలుమానికము' 'చదలేటు' అనురూపములే గాని, చదలికాపు - చదలిమానికము - ఇత్యాది రూపములు లేవు.

నిలు నిలు రాజ యిట్లు దగునే త్యజియింపఁ? బురారిపట్టియై
యలరినమత్స్యనాథుఁ డనునట్టి మహాత్మునిదండ నీదుగా
దిలిసుతుఁడున్నవాడిపుడు; దీమస మేది తలంక నేటికి? ౨౮

టీక.— చదలు పల్కులచిల్కలకొల్కి = ఆకాశవాణి, పురారిపట్టియై -
అలరిన = ఈశ్వరపుత్రుడై యొప్పిన, దీమసము + ఏది = ధైర్యముచెడి, తలంక నేటికి =
భయపడుట యెందుకు?

ఉ. మేరుగిరింద్రచాపుని యమేయకృపారసపూర్ణదృష్టి నీ
కూరిమిపట్టిపైఁ గలదు, కొంచెములోననె కాయసిద్ధికిం
గారణ మున్న, దాతనికీఁగా మదిఁ గుందకుఁ, డీ యనిత్య సం
సారమిదేమిబ్రాతి? ధరశాశ్వతుఁడై మను నాతఁ డున్నతి. ౨౯

టీక.— కొంచెములోననె = త్వరలోనె, కాయసిద్ధికి = కారణమున్నది =
ఆతడెప్పటియట్లు శరీరమున కాంచి - మహిమలనుగూడా పొందవలసినవిధి యున్నది.
అని...బ్రాతి = శాశ్వతముగాని యీ సంసారమేమి లెక్క? ఆతఁడు, ఉన్న
తి = మహానుభావతచేత, ధర = ఈ ప్రపంచమునందు, శాశ్వతుఁడై మను =
నాశము లేనివాడై యుండును.

క. ఎక్కడినుతు లెక్కడినతు

లెక్కడితలిదండ్రు లెవరి ¹ కెవ్వరు కొన్నా

ల్లక్కజవడి తిరుగాడుదు

రక్కట ! యిది యంత మాయ యని ² యెఱుఁగవుగా.

క. మరు లింత దగునె నృపతికి !

ధర పాలనసేయ కునికి ధర్మం బగునే ?

సరగునఁ దిరిగి పురంబున

కరుగుము చింతిలక మానవాధిపతిలకా.

౩౦

టీక.— మరులు = పుత్ర - మోహము.

౧ శా. పా.— 'ఉన్నవాడు - కడు.'

² శా. పా.— 'కెవరొకొ' 'గరుగా'

ఆ. వె. అతడు కరపదద్వయమ్ములు వచ్చి నీ
కడకు వచ్చి చూడఁగలఁడు మీఁద
నధిప నమ్ము, దీని కనుమాన మేమియు
నింక వలదు; వగల నింకవలదు.

౨గీ. ౩

టీక. — వగలక = దుఃఖముచేత, ఇంకక - కలదు = కృశింపనక్కరలేదు.

క. నావుడుఁ దహతహ వీడ్కొని

దైవారినవేడ్క రాజధానికి ¹ మగుడక

దేవియుఁ దానును సరిగి మ

హివల్లభుఁ డచట రాజ్య మేలుచు నుండెక.

౨గీ. ౪

— సారంగధరునికి కాలుసేతులు మొలుచుట —

వ. అంత నచ్చట మత్స్యనాథుండు సరేంద్రనందను నొక్క-
మంచిమంచెపై నుంచి నిచ్చలుఁ గృపాలుండై గోపాలుండు నిచ్చల
మగుభక్తిని దెచ్చి యిచ్చుపాలు సగపాలు బాలునిపాలు గావించి
పోషించుచు నధ్యాత్మజ్ఞానోపదేశం బొసంగం దలంచి యత్యంత నిష్ఠా
సనాసీనుం జేసి యోగాసన బంధవిశేషంబులు రేచకపూరకకుంభ
కంబుల విధంబులును రాజయోగ హతయోగ లయయోగ మంత్ర
యోగ లంబికాయోగంబు లాదిగాఁగల యోగంబుల వృత్తాంతం
బులం దెలిపి యభ్యాసంబు సేయింపం గతిపయదిసంబులకుం బనుపడి
యోగానందం డై యుండం జూచి సమీచీనయోగసమాధిగాఁ దెలిసి
కరచరణాభ్యుదయసంపత్సంపాదన సమయం బిదియని యతం డూర్ధ్వ
దృష్టిం జక్కం జూడకుండుటఁ బైకి నొకయఖండ గంఢోపలం బెగయ
వైచి 'యిది తప్పక చూడుమా చూడ కున్నం జూడాతలంబునం బడు'
ననినం దనదృష్టి మరల్చక చూచుచుండఁ గొంతకాలంబునకు. ౨గీ. ౫

టీక. — రేచక = శ్వాసము విడుచుట, పూరక = శ్వాసమును పూరించుట,
కుంభకంబు = శ్వాసమును బిగబట్టుట, అను ప్రాణాయామ మార్గముల - విధంబులను,
అఖండగంఢోపలంబు = పెద్దబండ, చూడాతలంబునక = తలమీద.

¹ కా. పా. — 'వేగక.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'మగుడక' అని తంజ. పా.

చ. మొలక లొకింత గానఁబడి, మోసులు మెల్లన వెళ్ళి, సోగలై
నలకొని, వ్రేళ్లు గోళ్లును జనించి, చొకారము లై, మిటారికెం
†దలిరుకు బొమ్మ గట్టి, యలతమ్ముల యెమ్మెలు చూచ వట్టి, యిం
పలరంగ వచ్చె వాని కిరవై తగ వింతగఁ గాళ్లు సేతులుక. ౨౫౬

టీక.— మోసులు వెళ్ళి = మోపులైతి; చొకారములై = మనోజ్ఞములై, కెం
దలిరుకుబొమ్మగట్టి = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్ళను తిరస్కరించి (= పోలి) తమ్ములయెమ్మెలు =
కమలముల విలాసములను, చూచవట్టి = కొల్లగొని, (బొమ్మగట్టు - చూచనట్టు -
ఉపమావాచకములు)

గీ. కాంచి యపుడు ప్రమోదించి మంచె దించి,

నడవఁగా లేకయుండెడు నాతనికిని

దనకరము లిచ్చి హరుపట్టి యెునరఁబట్టి

యల్ల నడుగిడఁ జేసెఁ బాటడఁగఁజేసి.

౨౫౭

టీక.— పాటు - అడఁగఁజేసి = శ్రమతీర్చి.

† కా. పా.— ‘కెందలిరుల బొమ్మగట్టి.’ (‘తలిరులు’ పూ. ము.) ‘తలిరుకు’
తంజ. పా. (పా. కా.— ‘తలిరుల సొంపు నింపెసఁగి తమ్ముల తమ్ముల మాడ్కి
మీటి పెం’.)

బొమ్మగట్టుట తలిరులకుగాని తలిరులనుకాదు. ‘తలిరుకు’ అనుట ‘నఃకా’
సూత్రమునకు విరుద్ధము కావున కాష్ట్రీగారు ‘తలిరుల’ అన్నారు. ఇక్కడనేకాదు.
గౌ. హరి. (పు. 138) లో ‘కంతుసంకుకు బొమ్మగట్టిన గళము’ అన్న పూర్వపాఠ
మును ‘కంతు సంకున’ అని దిద్దియున్నారు. గొప్ప సాహసము. ‘బొమ్మగట్టుట’
(= బొమ్మ వెట్టుట.) పద్మస్తంభముల మీదనేగాని సప్తమస్తంభముల మీద కనబడదు.
కొన్ని ప్రయోగములు.—

(1) ద్వి.— ‘కట్టెడి మరునకు గట్టిగా బొమ్మ - గట్టితివేని.’ (ద్విష్ట. ఉ. 4.)

(2) చ. ‘చేపతానటీ, మణులకు బొమ్మ వెట్టుక్రియ.’ (రామా. 2 అ.)

(3) సీ. ‘వేదర్కముకు బొమ్మ వెట్టువారు.’ (విక్ర. 5 - 124.)

(‘వే దర్శికిని’ అని ‘వానిశ్చ’ పాఠము?)

(4) గీ. ‘గురువునకు బొమ్మ వెట్టి చేకొంటి కీర్తి.’ (శకాంక - 5-96.)

(5) ఆ. పె. ‘గట్టుచేరినంతఁ బుట్టివానికి బొమ్మ
గట్టుసామ్యమాయెఁ గదవె చెలియ.’ (రాధికా. 3-33).

† కా. పా.— ‘పాటుగుటఁజేసి’ (‘పాటు = వాసి’ (‘కుదురుపాటు’) అని
పూ. టీ) ‘పాటడఁగఁజేసి’ అని పూ. ము. పా.

సీ. జుట్టవేళ్ళను రెండుఁ బట్టించి నడిపింపఁ
 దలఁకుచు రా లేమి బలిమిఁ దిగుచుఁ,
 దనచేతినిడుదలాతపుఁగోల యందిచ్చి
 మెల్లమెల్లనె కొంత మెలఁగఁ జేయు,
 నవలంబ ముడిగి రమ్మన నా ల్లడుగు లేఁగి
 పడఁబోవ గ్రక్కునఁ బట్టి నిలుపుఁ,
 జనుదెంచి బినబిన దను నంటుకొమ్మని
 వచ్చిన నగుచు నవ్వలని కరుగు,

గీ. నాఁడునాటికి నీరీతి నడవ నేర్పఁ,
 గొన్నినాళ్ళకు నలవడి కొంకు దీటి
 తెన్నలై కరపదములు లీలఁ దనరఁ
 † బ్రేమఁబౌరంగి యనియెడి పేరొసంగి.

౨౫౮

† కా. పా.— ‘బ్రేమ - సౌరంగి’ (‘సారంగి’ తంజ. పా)

సరియైన రూపము ‘చారంగి’ — “అరుదారఁ జౌరంగియును నామమొసంగి”
 (నవ. పు. 96) “కలిగిన తన శిష్యుగణములకెల్లఁ బెద్దగాఁ జౌరంగి పేరిటి సిద్ధి, పద్దిచ్చి”
 (శం. సారంగ. పు 115) “సారంగధరుఁడును జౌరంగి యనెడు, పేరువహించి”
 (కూ. తి. సారంగ. పు. 45) కావున ‘సౌరంగి’ - ‘సారంగి’ పాఠములు తప్పులు.
 ‘చారంగి’ అని పేరు పెట్టుటలో గొప్ప విశేషము కదు.—

‘చారంగ్’ హిందుస్థానిపదము, జంతువుయొక్క నాలుగు పాదములను ఒక్క
 వ్రేటున తెగవేయు మృగయాకాశల మని యర్థము. ఈయర్థము, ‘క్రేవెన్స్ రాయల్
 డిక్షనరీ’ అను నిఘంటువులో ఇట్లు వివరింపబడి యున్నది.—

“चोरङ्ग, एक कसरत जिसमें जानवरकी चारो पैर एक हातमें उडाते है.

A practice of the sord exercise cutting of the four legs of an animal at one blow”.

‘చారంగ్’ మనకావ్యములయందును వర్ణితమయ్యేయున్నది.—

గీ. ‘నీరముంచిన సారకాయ నెగసినట్లు
 పేరుకొనివైదు తెల్లంటి చీరవోలె,
 నుంకు చెండువిధంబున, నుత్తరించు
 తములపాతు నిక్కడుక్రియ, దాఁపెనిట్టి.

టీక.— జుట్టవ్రేళ్ళను = చూపుడువ్రేళ్ళను, లాతపుంగోల = సన్నాసి చేతిదండము, అవలంబముడిగి = తన చేతి యాధారమువదలి, అలవడి = అలవాటు పడి, కొంఠతీటి = జంకువదలి.

ఉ. సద్గుణరాశి యై తనరుసాత్త్వికమాళికి వత్సలత్వసం
వద్గరిమన్ సమస్తమణిమంత్రమహాషధవస్తు లిచ్చి శుం
భద్రతి † సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి కృతార్థుఁ జేసినన్
దద్గునాథుమాట జవదాటక నిశ్చలభక్తియుక్తుఁ డై. ౨౫౯
టీక.— సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి = ఔషధ సిద్ధులగు యోగిసమూహము నకు మేటిని కావించి.

గీ. కాయసిద్ధి వచస్సిద్ధి గలిగి యతఁడు
చెలులకాంక్షలు ట్టుట్టిపాసలును లేక
వట్టినది యెల్ల బంగారుగట్టు గాఁగ
మెట్టినది యెల్ల నిధియు నై మెలఁగుచుండె. ౨౬౦

టీక.— కాయసిద్ధి = జరాదుజలులేని దివ్యదేహము, (‘జరయురుజయును - జెనకంగా వెఱచు మమ్మ సిద్ధుల మగుటకొ - మను - 1 - 74.) వచస్సిద్ధి = వ్యర్థముకానివాక్కు. మెట్టినది = అడుగుపెట్టిన ప్రదేశము, నిధి=ధనముపోసియుంచినతావు. (A treasure.).

వ. ‘ఇవిధంబున నెగసినయిట్టి నాలుగు కాళ్ళునుం ద్రెవ్వ నొక్కమ్మున నేసి.’
(ఉ. హరి. 4-29.)

మ. ‘హరిణంబొక్కటి కుక్కతండముఁ బులిందానీకముకొద్రొచి, యు
ర్వరక గాలూడక దాటనేటలవికికొ, వాహంబు నడ్డంబు నూ
కి రసావల్లభుఁడేసె భల్లమున నింగికొ గాళ్ళుజోడించుచో
గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ, సేనవొగడెకొ గోదండపాండిత్యముకొ.’ మను-4-44.

చారంగ్ - అనగా నాలుగును నరుకుట. (కాళ్ళచేతులు) నాలుగు - నరుక బడినవాడన్న యర్థముతోనే సారంగధరునకు ‘చారంగి’యను పేరు పెట్టబడినది.

† కా. పా.— ‘సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి.’ (ఇది పూ. ము.పా.) పట్టము గట్టుట ‘యోగి’ కులమునకుగాని ‘యోగ’ కులమునకు కాదు. ‘యోగము’ ధర్మము; ‘యోగి’ ధర్మి. ధర్మ - ధర్మభేదము తెలియదు. (పూ. ౨—౧౮౨. లో ‘వియోగ లోకంబు’.)

— యోగియై సారంగధరుడు తలిదండ్రుల దర్శించుట —

గీ. ఉండి యొకనాఁడు తమవార లున్నకడకుఁ
బోయి రావలె నని బుద్ధి పొడమి వేఁడు
కొనె గురుని; నాఁ గదా వివేకులకు నెల్లఁ
దల్లిదండ్రులు ¹ మఱవగాఁ దగనివారు.

౨౬౦

గీ. గురునివంపున సంతోషభరితుఁ డగుచు
బాదుకలు మెట్టి తలిదండ్రీపజ్జఁ దలఁచెఁ,
దలఁచినప్పుడె పోయి ముంగలను నిలిచె;
నిలిచినప్పుడె విస్మయాన్వీతు లగుచు.

౨౬౧

టీక. — పాదుకలు - మెట్టి = పావుకోళ్ళు తొడిగి, తలిదండ్రుల, ² పజ్జ = పార్శ్వప్రదేశమును. (నేను మా తల్లిదండ్రుల యొద్ద నుండవలెను, అని) తలఁచెకొ. (యోగుల పాదుకలు తలచినచోటికి తీసికొనిపోవు ప్రభావము కలవి. వానిని 'యోగ వాగ' లందురు.) విస్మయాన్వీతులు = ఆశ్చర్యముతో కూడినవారు.

సీ. 'మానేరమి మనంబులో నుంప కిటు వచ్చి
తక్కఁ జగలయట్టి యనుఁగుఁబట్టి,
యాకాశవాణి వాక్యంబుచే బ్రతికి నీ
కెదురుసూచితిమి సు మ్మిన్ని నాళ్ళు,
మావంటిభాగ్యసంపన్నులు లేరుగా!
క్రమ్మఱ నినుఁ జూడఁ గలిగెఁ, గాన
నీశ్వరాంశంబ యశా దీవు; గాకుండిన
మనుజమాత్రున కింతమహిమ గలదె?'

I శా. పా. — 'మఱవరాదగనివారు.' - అంటే అరమేమో? ఏమో, పూ. ము లో నున్నది గనుక శాస్త్రీగారును, శాస్త్రీగారిని సమ్మి వావిల్లేవారును 'రాదగనివారు' అనియే అన్నారు. సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతిలో నున్నది.

పూ. టీ. — 'పజ్జ' = పార్శ్వమునందు.'

'పజ్జ' ద్వితీయావిభక్తి గాని - సప్తమికాదు. తలిదండ్రుల పజ్జయందు తలచె, ననుట సరికాదు.

గీ. యనుచు మొగములు దెలిసి, దేహములు పొంగి
పలుమఱును గొంగిలించుచు, బాణిపాద
తలము లలముచు, దలిదండ్రు ¹లలరిరపుడు
వారివేడుకలకు మితి మేర గలదె?

౨౬౩

టీక. — మొగములు, తెలిసి = ప్రసన్నములై, అలముచుక = అంటుచు, అలరిరి = సంతోషించిరి.

ఉ. ఇక్కరణి^౧ సుహృజ్జనము లెంతయుఁ గన్నులఁ గప్పకొంచు బే
రక్కఱఁ బూజ సేయ నతఁ † డక్కడఁ గొన్నిదిసంబులున్న, 'నా
చక్కనియన్న యీధరణిచక్ర మశేషము నీవయేలు; నీ
చక్కి భుజించుచుండెదము సౌఖ్యముతో' నని తండ్రి పల్కినక.

గీ. "నాగురుం డైన యలమత్స్యనాథుతోడ
'నిదిగొ మావారిఁ జూచి వచ్చెద' నటంచుఁ
బ్రార్థన మొనర్చి వచ్చిన రాక గాని
రాజ్యభోగేచ్ఛ వచ్చిన రాక గాదు.

౨౬౪

సీ. సర్వ సర్వసహ నిర్వాహక ఖ్యాతి,
కాయసిద్ధి బాసంగఁ జేయఁ గలదె?
యంగనా దృఢ కుచాలింగ నానందంబు,
ప్రాయంబు తిరముగాఁ జేయఁ గలదె?
గంధసింధుర ఘటా గంధర్వ భట సేన,
సిద్ధ క్రియలు గల్గఁ జేయఁ గలదె?
దివ్యరత్నావళీద్రవ్యరాశిసమష్టి,
‡ జీవదగ్ధః పా పిఁ జేయఁ గలదె?

1 కా. పా. — 'లలమినపుడు' (ఇది పూ.య. పా) అర్థమెట్లో? పూ. టీ.
లేదు. 'అలరిరపుడు' తంజ. పా.

† కా. పా. — 'డందుల'

‡ కా. పా. — 'జీవద్యయః ప్రాప్తి' (=చావులేని యాయస్సయొక్క లభిని)
పూ. టీ.)

గీ. యిన్నియును గల్గె గురుకృపాదృష్టివలన;
యోగలీలాసుఖముకన్న నొకట సుఖము
గలదె? యని † జ్ఞానమార్గంబు దెలిసి వారి
ధన్యులగఁ జేసి ‡ చొరంగి దయఁ జెలంగి.

౨౬౬

టీక. — సర్వ...భ్యాతి = సమస్త భూమండలమును భరింపగలవాడన్న పెద్ద పేరు. — గంధ...సేన = మదపు తేనుగుల గుంపులు - గుఱములు - బంట్లు - మొదలగు సేన. - దివ్య...సమిప్తి = శ్రేష్ఠములయిన రక్షకుల యొక్కయు - విస్తారమయిన ధనముయొక్కయు మొత్తము, జీవత్, వచః ప్రాప్తిక్ = ప్రాణవంతమయిన వాగ్దాభమును, (ఏమాట అంటే ఆమాట జరుగుట.) చేయగలదె = కలిగించగలదా?

గీ. 'వంశకరుఁ డైననుతుఁ డుద్భవంబు నొందఁ
గలఁడు మీకొకఁ' డని యనాగతముఁ దెల్పి,
'వచ్చి తడవయ్యె నింకఁ బోవలయు గురుని
యొద్ద' కని తల్లిదండ్రుల నుపచరించి.

౨౬౭

ఉ. అచ్చటు వాసి యాశివపదాంబుజభక్తిధురంధరుండు మున్
వచ్చిన¹ యట్లయ్యెఁగి, గురునాథునకుం బ్రణమిల్లి నిల్చిన్,
వచ్చితె యన్న 'రాజ్యవిభవంబులు హస్తగతంబు లైనచో
వాచ్చు గదన్న? నీకుఁబ్రతియెవ్వరు జ్ఞానమహత్త్వసంపదక?'

చ. అని గణుతింప నగ్గురుకులారాగణి సేవలు చాలఁ కేసి, దీ
వనలు వహించి, పుణ్యులగువారలకుం దనదివ్యమూర్తిఁ గుం
భినిఁ గనిపించుచున్, దనదుపేరు దలంచినవారికిన్ యశో
ధనములు గల్గఁ జేయుచు సదా యతఁ డుండుఁ జిరాయురున్నతిన్.

క. సారంగధరుచరిత మె

వ్వారుం జదివినను వినిన వ్రాసిన సౌభా

† కా. పా. — 'యట్లు జ్ఞానంబు'; 'జ్ఞానమార్గంబు' తంజ. పా. ఉచిత తరము.

‡ కా. పా. — 'సారంగి' ('సారంగి' పూ. ము.) 'చొరంగి' సరియైన రూపము. (చూ. ౨౧౮ పద్యము క్రింద.)

1 కా. పా. — 'త్రోవనేఁగి' 2 'సేవనుజాల'

గ్యారోగ్యపు త్రిపా త్రి

శ్రీరత్న³ధనాభివృద్ధిఁ జెలఁగుదురు సుమీ.

౨౨౦

క. † కలహారంభణ కొతూ

హల పులకిత భుజపరాక్రమాజ్ఞిత నానా

జలదుర్గ వనీదుర్గ

స్థలదుర్గాహార్యదుర్గ సామ్రాజ్యవిధి.

౨౨౧

ఉ. డ్వేళగళైకలాంఛన విజత్వర శుభ్రయశోవిశాల ధా

రాళగళన్మదద్విప విరాజనభాభవనాంగణా ధనా

వేళగరిష్ఠదాన పదవీపరితోషిత కాళి గౌతమీ

చోళకవిద్విజస్తుతివచోలగచోలగమానభంజనా.

౨౨౨

భుజంగ ప్రయాతము

అరాతిక్షమాభృద్భిదాంచత్ప్రపాణా

నరాధీశ్వరాకారనాళీకబాణా

స్థిరానందనా రామసేవాధురీణా

విరాజచ్ఛతుష్టప్తి విద్యాప్రవీణా.

౨౨౩

గద్యము. ఇది శ్రీసూర్యనారాయణవరప్రసాదలబ్ధ ప్రసిద్ధ వాగ్విభవ

సుధాసారజనితయశోలతాంకూర చేమకూర లక్ష్మీణామాత్యకుమార

సమారాధితబుధసమాజ వేంకటరాజప్రణీతంబైన సారంగధర

చరిత్రంబును మహాప్రబంధంబునందు తృతీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీకింకరింద్రగుటాపంచాననేత్యాద్య నేకవిరుదవిఖ్యాతవిద్వత్క-
వీశ్వరతిరుపతివేంకటేశ్వరకృపాపాత్రీచ్చాత్రీ కాశ్యపసుగోత్రీ దీపాలాస్వయ
పవిత్రీ సరస్వతీనృసింహపుత్రీ రాజలక్ష్మీకళత్రీ ప్రాధపబింధపతనరచనాధురీణ
పిచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతంబును, 'జితకాళి' నామకంబును నగు సారంగధర చరిత్ర టీక
యందు తృతీయాశ్వాసము.

సారంగధరచరిత్రము

సంపూర్ణము

౩ 'జనాభివృద్ధి'

† ఈ పద్యము 'విజ'లో ద్వితీయాశ్వాసాంతమున నున్నది. తః

ములును తృతీయాశ్వాసాంతమున నున్నవి.

పు న స్స మీ త్త

గ్రంథము ముద్రణమయినతరువాత మరల పరిశీలించుటలో కొన్ని మార్పులు కూర్పులు స్ఫురించినవి. వానినిక్కడ తెలుపుచున్నాను.

ప్రథమాశ్వాసము

౨౧ వ పద్యములో, హర్ష బాష్పములు ధారాశములనియు, పులకాంకురములు నారాశములు (= వంకరకానివి - చక్కగా నిక్కినవి) అనియు గ్రహించునది.

౨౨. తేలుకుట్టినవానికీ, పురుగుముట్టినవానికీ, ఒక్కొక్కప్పుడు గాలిసోకు టయు కలదు. అందువల్లనే ఈ పద్యమున విషవైద్యము - భూతవైద్యముకూడా చెప్పబడినవి.

౨౪. అంగరంగవైభవములు-ప్రాచీనకాలమున 'అంగరంగభోగములు'. "జీవదేవ అంగభోగ రంగభోగ ధూప దీప నైవేద్య తాంబూలాలకు."

(చూ. రాజనరేంద్రసంచిక. పు. ౬౦.)

౩౪. 'గర్భోక్తి' కొక్కప్రయోగము.- సీ. 'ఒక కొన్నితిథులు గర్భోక్తి చాతుర్వంబు, మెఱయ నేకాంతంబు మేలమాడు.' (కా శీ. 4-198)

౫౦ లో.- కరములు - తమి - రాగంబు - లేక - బింబము - అంకము - సారంగధరుడు, అను పదములచేత చంద్రుడును; (మద్దు) 'కురియొక' అనుటచేత, అమృతమువర్షించుటయు; (తండ్రి) 'ఉప్పొంగుకొక' అనుటచేతను సాగరుడు; గునూత్తుముగా ధ్వనితములు.-

'తామరమోము' ఉదాహరణపూర్వపద కర్మధారయము. 'చిగురుగేలు' వంటి సమాసము.

౬౮ లో, 'గిబ్బు' అను క్రియ 'చంపు' అను నర్థమున ప్రయోక్తమై యున్నది నిఘంటువులలో లేదు. అది 'గెబ్బు' అయ్యిండునేమో? 'గెబ్బు = చంపు' (నూ. ని.) 'విజు' లో 'గెబ్బు' - గెంటు- అనే యర్థమున వాడబడినది. 'మబ్బు నుబ్బు గెబ్బు బిబ్బోకవతివేణి' (౧-౮౪.)

౭౮.- 'సంకుందోమ' ఇది జాతీయమేమో?

౯౨. 'వేరువేర' కు ప్రయోగాంతరము.- "తనకు నగ్గోవుల వేళ్లును లక్షణంబులు నేర్పడ నెఱింగించుచుండఁ జేరువేర వత్సంబులు వత్సతరంబులు... మొదలైన గోవివేంబులు నాలోకించుచు," (భా. ఆర. 5-376.)

౧౦౬ లో, పూ. టీ. మీద ఆధారపడి 'ఉరియలుఁగా యనక' = ఉరి గోలయొ అన్నట్లు అని టీక వ్రాసితిని. కాని ఉరిగోలకు 'ఉరియలుఁగు' అను వ్యవహార మగపడలేదు. కావున 'ఉరియలు - కా - అనక' = ఉరియలు కదా (= ఇవి దిట్టతనము కలవి గదా-) అన్నట్లు అని చెప్పట ఉచితమని తోచినది. ('ఉరియ' = దిట్టతనము గలవాడు. భృష్టుడు' - శ. ర.) అందువల్ల 'పరియలుగా- మురియలుగా- మురియలుగా' అనునదే సరియైన పాఠమగుచున్నది. కవి 'ఉరియ' నే 'ఉరియ' అన్నాడు.

౧౩౦ లో, 'వచ్చెనిటు ప్రేమ' అనునది. సాధుపాఠమనియు, ఆ పాఠము వ్రాతలలో 'నిటుప్రేమ'గా మారినదనియు ఊహింపదగి యున్నది.

౧౩౫లో, 'చిత్రమంజుమక, అయమై = మంగళ (కర) మై' అనియును చెప్పనగునేమో?

౧౩౬లో 'గయ్యాళి'ని 'చిలుక తేజీకి విశేషణముగా చెప్పట యుచితతరమని తోచినది. గ్రంథకర్త. ౨. ౧౭౦ లో చిలుకలను 'మరు కరాళి తేజీలు'గా చెప్పి యున్నాడు.

ద్వితీయాశ్వాసము

౬౩. 'చనుమానముతోడక' అనుటలో 'కుచసంభావనతో' అన్న భ్వని యున్నది. 'చనుమానము' అనుట కొక్క ప్రయోగము. — "పానకమందుఁ బుల్ల వలె బండితకోటులకిచ్చు వేళ. నే, మానవుఁడైనగాని చనుమానమునక బహుమానమందు నక, న్యూనతగల్గఁజేయుటకు నూల్కాను" (నానా - సం.) 'చనుమానము పరిశుద్ధ మయిన వ్యావహారికపదము' (చూ. ము. పా. దేవీభాగవతము ఉపోద్ఘాతము. పు. 17.)

౭౪. సంభ్రమము=చుట్టలు చుట్టలు తిరిగి వ్యాపించుట. "సంభ్రమః - Turning round." (అప్పి.)

౧౦౯. నాలుగవపాదమున ఆఖండయతి, వెంకటకవికి సమ్మతమే.

౧౨౫ లో, పూ. టీ. తప్పదారినిబడి, 'రక్తిమను, నీ కనులయందెందుకు చేర్చె దవు' అన్నాను- 'రక్తిమను నాకనులయందెందుకుచేర్చెదవు = నాకెందుకు కోపము తెప్పించెదవు? నాకు కోపలాపములు లేవను' అనుట యుచితము.

౧౩౩.- 'వైకోకవిడిచిచనియొక' = వైకోనక వదలివెట్టిపోయెను' అని యర్థాంతరము.

౧౫౯. 'ప్రశ్నార్థమున 'ఎక్కడ' కథ యనుట కొక్కప్రయోగము.—
'ముక్కడిమాఁకలుసని యొక్కడెక్కడయని తలపడినక' (విరాట. 4-3)

౧౬౧. 'సోరారమాటాడు' అనుట కొక్క చక్కనిప్రయోగము.—

సీ. 'సోరారమాటాడు గారాబుచుట్టంబు

నొండేని యెందులేకుండుటయ్యె.' (యుగంధర. పు. 17.)

౧౬౪. తురకలు నెలపాడుపును 'చందు' అందురు. వారు చందు (సందు) చూచి పీర్లపెట్టెలు దింపుదురు. దానినిబట్టి 'సందుచూచి పెట్టెలు దింపుట' (సమయమును కనిపెట్టి కార్యమునకుద్యమించుట) లోకమున సామెత అయినది.

౧౬౭. 'నివాళిగ' అనుటకంటే 'నివాళిక' యనుట సరసము; శబ్దాలంకార నిర్వాహకమున్ను.

౧౬౯. 'డిసమైట్టి మెలక' = హీనమైన మానసగుడ్డను' అనియును చెప్పవచ్చును.

౨౦౩. మంత్రుల్ = మాంత్రికులు (భగవదుపాసకులు) అనియును.—

'మంత్రి = మంత్రిమును జపించువాడు' అనుటకు.—

'తత్త్వలక్షం జపేన్నిత్యం, మంత్రి నిశ్చలమానసః

తావత్సహస్రం జుహుయాత్, పాయసం హవ్యవాహనే'

(మేరుతంత్రము.)

ఆ. వె. 'అనఘశ్రుతిచతుష్టయై కాదిగమ్యమై, నిపుణమంత్రి సంప్రణీతమగుచుఁ

గడు నపూర్వ ఫలము గావించు మంత్రింబు, యజ్ఞశీలనకు ధరాధిపతికి'

(కళా. 7—240.)

తృతీయాశ్వాసము

౨౧. 'విజ్ఞానేశ్వరము' (= విజ్ఞానేశ్వరీయము) అనునది యాజ్ఞనల్కృతస్మృతి యొక్క వ్యాఖ్యానము. అందు మాతృద్రోహిణి లింగోత్పత్తనము తప్ప మరి వేరు దండనము లేదని చెప్పబడియున్నది.

౨౮ లో, 'రాగిదేరెడు = ఎఱ్ఱయెఱ్ఱని మెరుగులుగల- నీలిచల్లడముల- డంబు' అని యర్థము. నీలిమందు రంగు దట్టముగా అతికినచోట రాగివర్ణపు మెరుగులు కనబడుచుండును. నీలిమందులో రాగి కలదట.

౧ ఎక్కడ - సప్తమ్యర్థమున ప్రథమ యని శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు సప్రమాణముగా నిరూపించియున్నారు. (చూ. పాశుపతము, 'ఏడోయి.')

౨౯. 'తట్టింబడిన పులుఁగు విధంబున నిట్టువడి తరలిపోఁగూడక' అను పాఠమున్నదేమో? 'తట్టి = వేటతెర' (శ. ర.)

సీ. 'తట్టికివచ్చి యిట్టు వోనేరని
తల్లివిధంబున లీలయెడలి.' (నిర్వ. రా. ౫-౧౦౦.)

౫౩. 'పాటు పట్టు = పట్టు విడుపు' అనియును.

౩౨. 'సబ్బిటి' అను పదము 'అమాయికురాలు' అను నర్థమున నేడు వ్యవహరింపఁ నున్నది. ముత్తుకూరిలో నా మిత్రులు పండిత, అకిలి శ్రీరామశర్మగారి యింట్లో ఇటీవల విన్నాను. పిమ్మట, ఈ క్రింది ప్రయోగముగూడా దొరకినది.—

సీ. "నలుగురుండెడువోట నిలువఁగాఁ బెట్టి మా-టాడఁగాఁ గంటిరే యమ్మలార,
ననువంటి యాడుబిడ్డను గన్నవారిత - పలుకరే, యేమియుఁ దెలియలేని

'సబ్బిటుల్' మీరు, మీ చాటుమాటలు గదా-నానాధు మేలిగుణంబుఁ జెటిచె."

— శుక. పుట. 394.

౮౧. 'వైలవైల' పాఠాంతరముగా చూపబడినది. కాని, అదే అసలుపాఠ మని యీ క్రింది ప్రయోగమువలన తెలిసికొన్నాను.

చ. "గుమికొని వైలవైలఁ బడుకొంచు భటావలి చూడఁబోవ."— (శుక, 2-40.)

౧౦౭. 'నోరఁగాయయిడక' ‡ 'నోరఁగాయవేయక' అను పలుకుబడికి ప్రకరణమునుబట్టి అర్థము నూహించితినే గాని, దాని తత్త్వము నాకు తెలియలేదు.

౧౩౯. 'కొన గోటఁజీల్చి' అను పాఠమును నేను పొరపాటున గ్రహించినాను. 'కొన గోటఁద్రుంచి' అనునదే సరియైన పాఠము. 'కొనక' = తమలపాకు చివరభాగమును, గోటక - త్రుంచి అని యర్థము. ఈ యర్థము నాకు తొలుత తోచలేదు.

౧౭౨వ పద్యమువెంట ఈక్రింది పద్యమునుచేర్చి పఠింపవలెను.—

గీ. 'కాకి నను దాసి చిత్రాంగిగా జనించి

నీకు నీవిధిగావించె, నెమ్మి నెల్లి

భువనకుందరి చందంబు పొందుననుచు

గగనలక్ష్మీయు నత్యంత కరుణతోడ.'

ఈపద్యము మద. తా. ప్రతిలో దొరకినది. మూలములో కలిపి ముద్రింప మరచినాను. నవనాథ చరిత్రలో, ఈ పద్యార్థము చెప్పు పంతులు లేవు.

‡ 'నోటఁ గాయవేయక' అను 'కవిరాజ మనోరంజన' - ప్రయోగమును నాకు దయతో తెలిపినవారు నామిత్రులు బ్ర|| పిశుపాటి విశ్వేశ్వర శాస్త్రిగారు.

ఒక్క ఖా. శం. దాసుని కృతిలో మాత్ర మిట్లు వివరింపబడి యున్నది.—

‘ధర సుమంతుండు మీతండ్రియై పుట్టె - నరసిచూడఁగ న జ్ఞయింతుండవీవు,

దాసియే చిత్రాంగి ధరణీకు భార్య - యానుందరాంగి రత్నాంగి మీతల్లి.’

సిద్ధనగౌడు - ఈ ద్విపద పాదములనే యనువదించినాడు.

౧౮౦. ‘సన్నవిడి’ తత్త్వము తెలియక, మొదట నేను ‘సన్న = సన్ననివి, విడి = (విడివిడిగా) ఎడమెడముగా కూర్చుబడినవి’ అని అర్థము చేసినాను; తప్పు. ‘సన్నవిడి’ యనగా ‘సన్నరకము’ అని యర్థము. వ్యవహారమున నున్నది. ఇటీవల విన్నాను. ‘సన్న విడి బియ్యము’ అనుచుండగా, నామిత్రులు, బ్ర|| పులుగుండ్ల నరసింహ శాస్త్రిగారియింట్లో విన్నాను. తరువాత చూతునుగదా బ్రాహ్మణములో ‘సన్నవిడి - Smaller by species, thus సన్నవిడి బియ్యము. fine rice’ అని యున్నది. కాబట్టి ‘సన్నవిడి = సన్నరకపు, గొడదేశపు రుద్రాక్ష’ అని సరియైన యర్థము.

గొడ రుద్రాక్షలనగా, ‘లావు (గొప్ప) రుద్రాక్ష’ అని కొందరందురు. శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు, ‘క్రీడా’ పీఠిక. (పు. 119)లో, “తరుణి హైహయ రాజ దం తాస్తి పటలంబు - గవుడపేరుగఁ జేసి కట్టె నటుత” అనుచోటి ‘గవుడపేరు’ను గూర్చి చర్చిస్తూ ఇట్లు వ్రాసినారు.

“గవడపేరు = పెద్దహారము? గొప్ప రుద్రాక్షలమాలకు గవడ రుద్రాక్షల మాల యని, గొప్ప రుద్రాక్షలకు, గవడకాయలని నేఁడు వ్యవహారమున్నది. ‘గవుడ’ యని శ. ర.”

‘గవుడపేరు’; రూపాం.— ‘గొడపేరు,’ తొలిరూపము ‘గవుడ’ కాక ‘గవడ’ యగుచో ‘గొడ’ అను రూపాంతర మేర్పడదు. అందుకీ క్రింది పదముల రూపములు తార్కాణము.—

‘అవుడు = డౌడు

దవుడు = దౌడ

కవుడు = కాడు

దవుడు = దౌడు

గవుడు = గౌడు

నవుడు = నౌడు.

కావున శ. ర. పాఠమే సాధువు. ‘గవడ - పేరు’ అనుట సాధువు కాదు. కాబట్టే, మా. ని. లో. ‘గవడ - అపమద్రితము’ అని తెలుపబడినది.

అది యట్లుండగా, గవుడపేరు (=గవుడసరము) అనునది, కాసులపేరు; 1 గుండె పేరు; 2 ముళ్లపేరు;— బన్నసరము; చెంపసరము; అనువానివలె (శ్రీ) భూషావిశేష మగునే కాని, వట్టి ‘పెద్దహారము’ కాదు. ‘గవుడ - లేక ‘గవడ’ పెద్ద, పేరు =

1 ‘గుండెదండ - A necklace of beads.’ (బ్రాహ్మ.)

2 ‘ముళ్లు చన్నులనొప్పు ముళ్లపేరు.’ (కళా. 4-105.)

హారము' అని యర్థము చేయుట సరికాదు. వై పద్యమునను - శ్రీ భూషావిశేషముగా చెప్పుటయే ప్రకరణమున తుచితము.

'గవుడ' తు 'గవడ' వ్యావహారిక రూపము కావచ్చును.

గౌడ రుద్రాక్షలు = గొప్ప రుద్రాక్షలగుచో, 'సన్నవిడి గౌడరుద్రాక్షలు = సన్నని - గొప్ప (= లావు) రుద్రాక్షలు' అనవలెనుగదా! మరి 'సన్నని లావు' అనుట సరియగునా? సరికాదు, కావున 'సన్నవిడి- గౌడరుద్రాక్షలు = సన్నని గౌడదేశపు రుద్రాక్షలు' అనుటయే యుచితము. గౌడదేశపు రుద్రాక్ష ప్రసిద్ధము. అందువల్లనే 'హరుమంజి ముత్రైము' లన్నట్లు 'గౌడరుద్రాక్ష' లన్న వ్యవహారము రూఢమయినది. గంగాతీరమున నున్నది గౌడదేశము. ('గౌడదేశము. The Gangetic countries.' బ్రాహ్మ.) అక్కడ రుద్రాక్ష విశేషముగా నుండును. గంగాతీర భూమిని శ్రీనాథు డిట్లు వర్ణించినాడు.- సీ. "గంగాప్రవాహ సంక్షాళితా భృగ్నత- రుద్రాక్ష దేవదారుద్రుమంబు...నైన హిమశైలపాదంబు." (హర. ౩-౩౦.)

గౌడరుద్రాక్షలు; గౌళరుద్రాక్షలు, అనికూడా వాడుక.

'గౌళరుద్రాక్షలు గరుడ పచ్చలును

బాలఁ గూర్చినపేరు బాతిగాఁ బూని.' (నవ. పు. 82.)

చిగువులేని పెద్ద స్వరమును పలుకు గొంతును 'గౌళగొంతు' - 'గౌళకారీరము' అనుట వాడుక. (ఎందువల్లనో నూ. ని. (గ్రహించలేదు.) బ్రాణ్యములో; - 'గౌళ గొంతు = a big voice.' అని యున్నది. కాని కోకిల కంఠమువలె చిక్కనైన పెద్ద కంఠస్వరమును 'గౌళ' అనరు. పెద్ద అను నర్థమున గౌడ, గవుడ; గౌళ, గవుళ, అను పదము లుండవచ్చును. ఆ యర్థమున నవి దేశ్యములు. రుద్రాక్షకు విశేషణమగు 'గౌడ' (= గౌళ) సంస్కృతము. దానికి గూడా వాడుకలో, గవుడ, గవడ; గవుళ, గవళ, అను రూపము లుండవచ్చును. కాని 'గౌడరుద్రాక్ష' లంటే గౌడదేశపురుద్రాక్షలనుటయే సరి.

౨౨౦ లో 'బెడఁ దలఁచునీకు' అను పాతము తప్ప. 'బెడ నురుతునీకు' అను పాతము ఒప్పు. ప్రమాదమున పాఠాంతరముగా చూపబడినది. (ఉరక - ఉఱక, సమానార్థకములే. చూ. నూ. ని.)

౨౨౧ లో, 'తేలు' అనగా - కొండిచుట్టు; 'పాము' అనగా వ్రేలాడుబడ, అని సంకేతము.

౨౨౨ లో సమూర్థి భువనే కాంతగః శివే;

గౌడదేశః సమాఖ్యాతః సర్వవిద్యా విభారదః. (స్కందపురాణము.) ఆపి.

దిద్దుబాటు

పుట	బరితి	తప్పు.	ఒప్పు
32	౧౧	ప్రశంశించు	ప్రశంసించు
3౯	3	అస్కలకా	అప్కలకా
౪౧	౮	గర్భముయొక్క	భరింపరాని గర్భముయొక్క
౪౬	౨౨	ప్రవరమాన	ప్రవరమాన
౪౭	౨3	చన్నిచుచు	చన్నిచ్చుచు
౫౪	౧౬	3-23	3-23
౭3	౨	లరుగు	లరుగు
౮౫	౨౦	ధట్టి	దట్టి
౮౯	౭	లాఘువము	లాఘువము
౯3	౧౨	గుండెల	గండెల
౧౦3	౨౦	పిడికిటి	పిడికిటి
౧౦౫	౧౨	వెళ్లు	వెళ్లు
౧౦౮	3	పకృతము	ప్రకృతము
౧౧౨	౧౧	బాస్తి	బాస్తి
౧౧౯	౯	నిడిచిన	నిడిన
౧౨3	౪	గుణము	ప్రధానగుణములు
౧౨౭	౨	పలిపపు	వలిపపు
౧౨౭	౨౧	Antonyam	Antonym
౧3౦	౧౧	మహాశయము	మహారయము
౧3౧	౧3	లో జిక్కి	లోజిక్కి
„	౧౯	దెవరు	దెవరు
౧3౨	3	లకుకిము	లకుముకి
౧౪౪	౧౫	గొప్పభూషణ	గొప్పకరభూషణ
౧౫౨	౧౮	పాలమంచి	కూచిమంచి
౧౬౧	౮	ఈర్ష్య	ఈర్ష్య
౧౬౮	౧౦	కలకలము	కలకలము
„	„	కాగ్	కాగ్
౧౭౬	౧	నాన	నాన

పుట.	బంతి.	తప్పు.	ఒప్పు.
౧౭౮	౯	వాక్య	వ్యాక
౧౮౯	౬	గడిగించె	గడిగించె
,,	౧౩	ముందు	ముందు
౧౯౧	౨౪	కను	వసు
౧౯౩	౩	విభుండు	విభుండు
౧౯౪	౭	హుమమంజి	హుమమంజి
౧౯౫	౧౭	నాకిపుడు	నాకెపుడు
౧౯౯	౩	దొణంగి	దొడంగి
౨౦౩	౩	వివేషము	వివేషము
౨౦౪	౨	టుయ్యెలలు	టుయ్యెలలు
౨౦౬	౨	(కుచ+ఇష్ట=కుచేష్ట)	(కుచ+ఇష్ట+అవీరత=కుచేష్టావీరత)
,,	౩	ఇష్ట	ఇష్ట
౨౧౧	౮	బొన్న	బొన్న
౨౧౩	౬	పరి	పరి
,,	౧౬	గొగిట	గొగిట
౨౧౪	౧	ధరింపుము	తలనుధరింపుము
౨౧౫	౨౭	డా	కూడా
౨౨౦	౧౮	యధార్	యధార్
౨౩౬	౨౩	మోసముచేసి	తప్పించుకొని
౨౪౭	౨౬	లేఫము	లేఫము
౨౪౯	౧౪	భూమికు	భూమికు
౨౩౦	౩	నీలాక	నీలాలక
౨౩౨	౧౩	డిమరపు	డిమిరపు
౨౪౧	౮	ఆహా	ఆహా
,,	౧౬	వెనుకక	వెనుకక
,,	౧౯	ఆత్రాంగి	ఆచిత్రాంగి
౨౪౩	౧౯	కాండయి	కాండయి
౨౫౨	౨	చైకోక	చైకోక
౨౫౬	౧౧	కా. పా. ఆట	కా. పా. ఆట
౨౫౯	౬	సంధి	సంధి

పుట.	బంధ.	తప్పు.	ఒప్పు.
౨౬గి	౧	నరక కూపము	కూపము
౨౭౩	౧	యదము	యదము
౨౮౦	౧౪	భయపడుట	దుఃఖించుట
౨౮౯	౬	దేటు	దేటు
౨౯౨	౧౪	యంచేయుదు	యంచేయుదు
"	"	మందిగలు	మందిగలు
౨౯౪	౧౮	పాణిజాంతక	ప్రాణాంతక
౨౯౬	౮	మంజుల	పంజుల
౨౯౭	౨౬	మాటుత	మారుత
౨౯౮	౧	చిటుత	చిటుత
౩౦౦	౧౪	తమ్ముల	తమ్ములక
౩౦గి	౪	పచ్చి	వచ్చి
౩౦౬	౯	పాంథులకుక	పాంథులకుక
"	౧౦	మన్మథుడా	మన్మథుడా
"	౧౮	ద్వందము	ద్వంద్వము
౩౦౭	౨గి	ప్రయో	పయో
౩౦౩	౧౩	సదుణి	సదణి
"	౨౧	తేత్రు	త్రేత్రు
౩౧గి	౧౬	అర్మిలక	అర్మిలిక
౩౨౦	౨౦	గొడగ	గొడగ
౩౨౪	౨౪	అత్కుష్ణమనియు	అత్కుష్ణమనియు
౩౨౭	౭	తుంబుర	తుంబురు
౩౩౦	౨గి	తెట్టకు	తెట్టెకు
౩౩౧	౧౦	అలంకరించుటక	అలరించుటక
౩౩౪	౨౬	దేశాయిసో	దేశిసో
౩౪౧	౨గి	౨౩౩	౨౩౩
౩౪౨	౪	సాపరాధుడైన ప్రియుని	ప్రియుని
"	౭	చేష్ట	చేష్ట
౩౪౪	౪	కొనెడు	కొనెడు
౩౪౪	౭	భుజాగ్రధారా	భుజాగ్ర మండలాగ్రధారా

పుట.	బ.తి.	తప్ప.	ఓప్ప.
3౪౫	౧౦	భుజశిరముమీది	చేతియందలి
3౪౬	౧౪	ఇంతకీర్తి	ఇంతపకీర్తి
3౫౧	౨	దుస్థితి	దుస్థితి
3౫౪	౧౭	మూఁకుడు	మూఁకుడు
"	౧౮	మూఁకు	మూఁకు
3౫౬	౨౫	deside	decide
3౬౦	౪	renowned	renowned
3౬౧	౨౬	నొచ్చినోర	నొచ్చినోర
3౬౨	౧౩	ద్వారపాలకులు	సమయము నెరిగించువారు
3౬౫	౮	యింకం	యింకం
3౭౮	౩	యాచక	యాచక
"	౬	బట్టు	బట్టు
3౮౦	౨౬	పెట్టినది	పెట్టినది
3౮౩	౫	శరణ్	శరణ్
3౮౭	౨౨	ఆరూఢంతైల	ఆరూఢశైల
3౯౧	౧౬	గోయుడంచు	గోయుడంచు
3౯౨	౨౫	లంటగట్టి' పూ. ము. రని	లంటగట్టి' రని
"	౨౭	నను, తంజ.	పూ. ము. నను, తంజ.
3౯౪	౫	బుట్టెడు	బుట్టెడు
౪౦౬	౮	ప్రళయావహి	ప్రళయావహి
౪౦౭	౨౭	కుంభకువ	కుంభకువ
"	"	సేలాఁగా	సేసేగా
౪౦౮	౧౩	డాడజూచి	డాడజూచి
౪౧౭	౨	సమాఘటి	సమాఘటి
"	౨౨	ఁపెంధూళి	ఁబెంధూళి
౪౧౯	౧	యేలా	ఏలా
"	౪	మోము	మోహము
౪౨౨	౧౨	చేవ్వు	చేత
"	౨౬	మోమోము	మోము
౪౩౧	౮	ప్రత్యాఘటచిత	ప్రత్యాఘటచిత

పుట.	బంతి.	తెప్ప.	ఒప్ప.
౪౩౧	౧౨	గ్రసనసముల	గ్రసనవ్యసనసముల
„	౧౭	పడపడకుండా	పడకుండా
౪౩౭	౨౪	ఖడి ; దదతి	ఖండి ; దదతి
౪౩౮	౮	సత్పురుషాధ్యునిక్ = సత్పురుష (శ్రేష్ఠుడైన }	సత్పురుషాధ్యునిక్ = సత్పు రుషులకు పూజనీయుడైన
౪౩౯	౧౩	కిమ్మనీని	కిమ్మననీని
౪౪౧	౬	వికసిల	విలసిల
౪౪౪	౪	గోటుజీల్చి	గోటుద్రుంచి
౪౬౦	౨౪	చేపట్టక్	చేపట్టక్
౪౬౦	౨౫	సిమిత	సిమిత
౪౬౩	౨	పైట	పైట
౪౬౫	౧౪	లారిపోవ	లారిపోవ
౪౭౬	౧౬	చెంతఁ	చెంపఁ
౪౭౭	౧౭	Countries	Countries
౪౭౯	౩	తేలగఁవైచి	తేలగఁవైచి
౪౮౦	౧౩	మెయ్యది	మెయ్యది
౪౮౧	౨౨	వట్టిదూరు	వట్టిదూరు
౪౮౨	౧౬	దనుని !	దనుని
„	౨౫	సియున్నారు	చేసియున్నారు
౪౮౭	౫	దుఃఖభారము	దుఃఖభారము
౪౮౯	౭	దలడించక	తలడించక
౪౯౧	౨౩	గా, జగ	గా, జగ
౪౯౨	౨౮	(చూ.	(చూ. విక్రమ-ఉగాదిసంచిక)
౪౯౩	౧౪	పాఠము	పాఠము
౪౯౪	౨౦	తోడనె	తోడుతోడనె
౪౯౬	౩౦	యును	యును
౪౯౮	౨౩	రింపక్	రింపమిక్
౪౯౯	౧	నెలయఁగ	నెలయఁగ
౫౦౨	౧౧	నగఁజాలు	నగఁజాలు
౫౦౯	౪	బొబ్బ	బొబ్బ
౫౧౧	౨	చెలుగెత్తి	చెలుగెత్తి
౫౧౫	౧౨	ఁజొరంగి	ఁజొరంగి
„	౨౩	Sord - of	sowrd - off

29740

౧ వ పుట మొదలు ౨౯౬ పుటవరకు
'వెల్లూరు ప్రభాత' ప్రెస్సులోను,
మిగిలినది 'తెనాలి భారతీ' ప్రెస్సులోను
ముద్రితము.

29740

